

F 11061

Viața Românească

Revistă literară și științifică

22.000 0019

15 IUN 1973

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA

VIATA ROMINEASCA

1928

Univ. "Petru Maior" Tg. Mureș

000000000000 - 000000

Vânătoarea, acum o sută de ani, în Moldova

Poate mă înșel; mi se pare însă că puțini au răsfoit amintirile lui beizade Neculai Suțu, mare logofăt al Moldovei, secretar de stat la externe în vremea lui Mihai Sturdza și sfetnic intim al lui Grigore Ghica, personalitate foarte cunoscută în Moldova dela mijlocul veacului al XIX-lea. Lucrarea aceasta, tipărită în franțuzește la Viena, subț așa zisa îngrijire a unui fictiv Panaïoti Rizos, cuprinde un material destul de voluminos (434 pagini), de cel mai mare interes pentru cei care vor să se documenteze asupra istoriei politice și private în veacul trecut.

Beizade Neculai Suțu (1798—1871), fiu al lui Alexandru Vodă Suțu, a fost un om erudit, inteligent și fin. Grec din naștere, moldovean prin adopțiune, a făcut cinste și celor de-un sînge cu el și celor care l-au îmbrățișat. A fost un bun și cinstit slujitor al țării și a luat parte la treptatele-i dezvoltări politice și sociale care au dus-o dela Regulamentul Organic, cînd Neculai Suțu intră în serviciul Moldovei, până după Unire. După obiceiul vechiu al țării, calitatea de moldovean și-o cîștigă prin căsătorie c'o pămînteancă, din neam cantacusinesc. Așezarea lui în Moldova a avut loc în 1827. După unirea de subt Cuza-Vodă, a fost ales deputat al primelor adunări constitutive și a funcționat ca membru al comisiei centrale dela Focșani. Pe urmă s'a retras din viața politică, fără însă a înceta să urmărească, cu privirea-i ageră, oamenii în mijlocul noilor împrejurări,—așa cum făcuse toată viața.

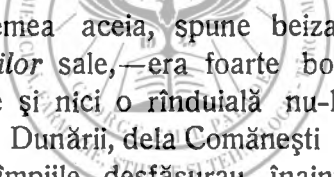
Mărturiile lui, judecățile lui, portretele pe care le schițează, de un realism fin și sigur, trebuie să rămie documente istorice de

primul rang. Oamenii publici ai epocii Regulamentului Organic, în frunte cu Mihai Vodă Sturdza, sînt magistral zugrăviți, c'o reținere ș'o sobrietate de stil, care dau și mai multă forță expunerii.

Titlul complet al cărții este următorul: *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, grand logothète de Moldavie (1798—1871), publiés par Panaïoti Rizos, Vienne, Gerold & Cie, 1899.*

Lăsînd la o parte materialul politic așa de prețios pentru cercetătorul de azi, am reluat unele pagini izolate ale volumului, și anume acele care vorbesc despre vînătoarea în Moldova.

Neculai Suțu se vede că a fost un mare și pasionat vînător. A și rămas despre el amintire, și numele lui l-am auzit rostit uneori sara, la vînătoarele cele mari de pădure; sau, în popasurile de după amiază, în zilele line de toamnă, la iepuri, în terenurile noastre dela Focuri, dela Erbiceni ori Balțați, unde vînăm noi acum, cum a vînat și el odinioară.

Moldova, în vremea aceea, spune beizade Neculai, în capitolul XVIII al *Amintirilor* sale, — era foarte bogată în vînat de tot soiul, deși nici o lege și nici o rînduială nu-l ocroteau. Dela Hălăuca pînă în țărml Dunării, dela Comănești pînă la Prut, munții și văile, pădurile și cîmpiile desfășurau înaintea vînătorului toate neamurile de vînat cu păr și cu pene cunoscute în Europa. Lanțul carpatin care mărginea hotarul spre Austria era sălaș al ursului, al mistrețului și cerbului; pe unele țancuri, se găseau și capre negre. Cucoșul de munte, cucoșul de pădure și ieruncile foiau în codrii de mesteceni și brad dintre Siret și Carpați. Căprioarele umpleau pădurile pînă în marginea lașilor. Dropiile le înfilneai pretutindeni în cîmpii. Spîrcaciul era împrăștiat mai ales pe colinele goale din preajma Galaților. Potîrnichea cenușie și iepurii aveau răspîndire bogată în tot cuprînsul țării. Lupul, vulpea, bursucul se găseau foarte des. Prepețițele soseau primăvara și stăteau pînă în luna lui Octombree. Sîtarii se vîneau la cele două pasaje de primăvară și de toamnă. Mlăștinile erau nespuse de bogate în becaține de toate speciile, puhoieri și nagîți. Iazurile și bălțile gemeau de rațe, liște, gîște și gîliți, lebede și alte neamuri de sălbătăciuni aripate de apă.

Așa zisa „chasse à courre“ și „les préceptes de la vénerie“, n'au fost nici odată în cinste la Moldoveni. Sălbătăciunile stăteau

ascunse în adîncimea pustietăţilor: nu erau nici parcate, nici aduse în cuşti la locuri poruncite, anume amenajate.

În privinţa asta şi noi cei de azi, mulţămim A-tot-Puternicului că am rămas ca strămoşii, fără alături roşii, fără picheri, fără potăi, fără trompete,—şi nu am transformat în petrecere mondenă adunările prietneşti şi simple din împărăţia măreaţă şi nestrucată încă a naturii. Acelor petreceri evropieneşti li se poate, la urma urmei, da numele de vînătoare, cum zice beizade Neculai,—nu se vede însă în ele niciun vînător.

Se mai practica în acel timp în Moldova, la cîmp, vînătorile cu ogari şi şoimi. Bătrînului nici acestea nu i-au fost dragi. Pentrucă nici el—caşi noi—n'a urmărit măcelul paserilor şi animalelor de vînat,—ci i-a plăcut, din îndeletnicirile acestei vechi şi nobile bresle, în primul rînd natura însăşi, care-ţi apare cu splendorile-i neaşteptate, subt toaţe luminile anotimpurilor. Urmărirea şi jertfirea vînatului e mai mult un pretext. Vînătorul străbate cîmpuri, văi, codri şi munţi, întră pe cărări cotite, în desimi nestrăbătute, iese în soare arzător pe podişuri sterpe,—umblă singur şi cu puţini tovarăşi subt cer şi 'ntre zări; suferă seceta, arşiţa, truda, nesomnul, urmăreşte vînatul şi de cele mai multe ori e înşelat şi biruit în nădejile lui: e o luptă de oboseală, de isteţime, de viclenie, şi'n definitiv preţios e popasul cu prietînii în blîndeţa zilei de vară, la un corn de dumbravă, în preajma unui izvor,—sau, în serile de iarnă, într'o căsuţă pierdută între codri, cu poveşti, amintiri, un păhar de vin şi baladele unei părechii de lăutari negri şi pe jumătate sălbatici.

Şi este şi plăcuta mulţămire pe care o ai dela prietînul fără glas care te întovărăşeşte în expediţiile de vară şi toamnă. Prepelicarul e, pentru vînătorul adevărat, un prilej neconţinut nou de a observa manifestările inteligenţii şi devotamentului dela acest străvechiu aliat al cuceritorului lumii vizibile. Uneori vînătorul ajunge să comunice cu soţul său prin cuvînt, semn şi sentiment. Cînele ocupă în tovarăşiile, în popasurile, în povestirile vînătorilor un loc egal cu al oamenilor. Despre isprăvile lui surprinzătoare se vorbeşte fără sfîrşit. Vînătorile de August şi Septembrie devin adevărate romane, în care prepelicarii sînt eroi. De altmînteri fiecare vînător îşi cîntă eroul său; şi trebuie să se ştie că fiecare vînător are un deosebit dar şi privilegiu al imaginaţiei.

*

La sosirea în Moldova a lui beizade Neculai Suţu, acum o sută unu ani (1827), vînătoarea cu arma şi cu cînele era destul

de rară. Vînătorii la picior fiind așa de puțini, vînatul era de o bogăție neistovită. Lîngă vînatul de cîmp, ieșenii aveau puțința să găsească, în balta dela Cristești, lumea multiplă a paserilor de apă. Lebăda, gîsca, bîtlanul, lopătarul, lișițele, cufundarii și toate soiurile de rațe populau ochiurile libere și desimile stuhului în „cantități nenumărate“.

E interesantă descrierea amănunțită pe care ne-o dă beizade Neculai despre vînătorii în balta dela Cristești. Și astăzi acest raiu al dihăniilor de baltă se găsește la locul său, în preajma Iașilor: e un iaz natural, închis între Prut și Jijia, și hrînindu-se din revărsările amînduror acestor ape. Dela maluri până departe se întind desișuri de trestii, prin care pescarii au tăiat, cu tarpanele, canale pentru ciobăcile și luntrele lor. Dincolo de desimi încep a licări ochiuri pline de liane, lîntițe și nuferi înfloriți. La mijloc se găsește „luciul“, unde, până mai anii trecuți, se înălța construită pe piloți, o șandramă pentru adunările vînătorilor. Acuma au ramas numai stîlpii negri de stejar, în care gîngăniile, scoicile și racii își fac salaș—până ce le va veni vremea să sporească mîlul bălții cu putregaiul lor. În preajma luciului, ochiuri mai mici misterioase, cu nume ciudate:—unul se cheamă Arsuri, altul Vaca, altul Timircan. Luntrașul îți propune în șoaptă să te ducă la pîndă în coada Vacii. Dumneata te arăți mulțumit și-l cinstești c'o țigară.

Vînătorii veneau ș'atuncea cași azi, de cu sară în sat la Cristești și găzduiau la o casă de pescar. Dormeau puțin. Mai mult vegheau,—pregătindu-și halaturile de vînătoare, vorbind despre isprăvi trecute și prubuluind isprăvi măiestre viitoare.

Cu mult înainte de a se zări geană de ziuă coborau la malul bălții și se suiau în ciobăci. Fiecare vînător într'o imbarcație. Pescarul—cu ghionderul întăiu, cu vîsla apoi, mîna pe canal, apoi în primele ochiuri de apă. Incet-încet întunecimea descreștea—și'n răsărit se arăta linia de lumină prevestitoare zorilor. Ciobăcile se răspîndeau spre ochiuri, după înțelegerea dela plecare, și mai aveau de făcut, până în domnia gîștelor ș'a rațelor, drum destul de lung și de cotit. Din cînd în cînd sar părechi de rațe spăriate de apariția luntrii. Apoi, în lucirea răsăritului, scînteie ochiul cel mare unde se scaldă cîrduri de rațe și de gîște. S'aud vijîiri de zboruri: începe pasajul de dimineață.

Balta aceasta dela Cristești e o regiune aparte, care n'are nimic comun cu lumea exterioară,—după cum declară, entuziast, Neculai Suflu. Orizontul e mărginit de zid de trestii, vietățile care

Iocesc aici sînt proprii acestui ţinut. Auzi sonul buhaiului de baltă, ţipătul pescăruşilor, chemarea găinuşii care fuge pe faţa undelor, cloncul lişţelor care bat apa cu labelle lor dantelate cu aripioare de piele şi se năpustesc la trestii, în roiuri de stropi, măcăi şi şuşuit de raţe, găgăit de gîşte—în sfîrşit zvonul şi cîrcîitul tuturor păsărelelor-cîntăreţe ale bălţii care sar de pe pămătuf pe pămătuf după gîze, şi, ca un fond de orchestraţie, murmurul nedesluşit care nu ştii de unde vine al întregului cuprins.

Dimineaţa de Septemvire e calmă şi lină, fără adiere de vînt. Lacu-i luciu ca o oglindă. Aburi uşori plutesc, străpunşi de primele lumini, risîpindu-se în forme variate şi înşelătoare. Se urcă pe pămătufuri şi închid cîţva timp desăvîrşit orizontul spre lumea cealaltă—dînd iluzia unei retrageri misterioase şi desăvîrşite. În lumina ochiului, vînătorul de altădată deosebea, cu inima bătînd, trei ori patru lebede, care pluteau solemn. Mirajul, sporînd depărtarea şi volumul, le făcea să sămene cu nişte galiote antice sosite din ţara Tainei în apele dela Cristeşti. Vînătorul cel vechiu le privea îndelung, fără să le tulbure—ca pe una din minunile sacre ale naturii.

Luntraşul se strecoară în Timircan ori la coada Vacii şi intră cu imbarcaţia-i uşoară în trestii; abate pămătufurile, o maschează;—se aşează la locul său, scapără, dă boierului să-şi aprindă ţigara; îşi aprinde şi el ţigara de dar; şi amîndoi rămîn neclintiţi, aşteptînd să cadă din cer norocul.—Un vijiiit scurt de vînt şi stolul de raţe cade în lumina ochiului de apă. Vînătorul trage. Cea dintăiu raţă împuşcată e culeasă şi luntraşul o fixează cu ciocul într'o trestie; cellalt capăt al trestiei îl înfinge în fundul bălţii; şi, după ce această nadă e lasată pe luciu, luntrea intră în ascunziş şi vînătorul îşi reia neclintirea. Stoluri mai mari şi mai mici se lasă vîrtej spre tovarăşa înşelătoare—şi vînătorul mascat are prilej să facă lovituri surprinzătoare, care vor fi povestite apoi la ieşirea de pe baltă, cu un ton care le asimilează Iliadei şi Alexandriei. Orice lovitură greşită e imediat uitată. Vînătorii au o mare capacitate de uitare.

Incet încet soarele urcă pe boltă şi loviturile de armă devin tot mai rare. Luntrea se pune în mişcare prin alte margini de ochiuri, spre luciul central, unde-i matiţa bălţii. Ici-colo, sar cîte-o păreche de raţe cînepii. Pe-alocuri trec stoluri de crihance, trimise de focurile tovarăşilor din alte părţi ale lacului. Insfîrşit, în preajma luciului celui mare, unde adieri de vînt au început a tre-

mura zimți de apă, ciobăcile se arată și vînătorii se văd dela distanțe mari. Acum se începe partida de cufundari: paserile se țin la distanță, dispar la detunături, apar numai cu pliscul la fața bălții... Și încet-încet căldura și lumina amiezii aduc un fel de lene în tot cuprinsul trestiilor și 'n toate cotloanele ascunse. Toate vietățile se mistuie în tainiți—a căzut și vîntul, ca o pînză ; și după șase ori șapte ceasuri de înțepeneală și poziție încordată în ciobaca scobită în trunchiu bătrîn de salcie, ca acum zece mii de ani, vînătorul simte în toate mădulările și spini trandafirilor plăcerii.

Intr'o măsură oarecare, mai ales la pasajele imense ale gîștelor, după zăporul de primăvară, lucrurile se petrec și astăzi la Cristești cași acum o sută de ani. Ghionderul și vîsla le poartă Gheorghe Barnea ori Neculai Cojocar—și avem luntre bune și comode, în care înțepeneala și amorțeala sînt la fel cași 'n ciobăcile primitive. Sîntem mai puțin expuși răsturnării. Dar cîteodată avem și această plăcere.—Barnea cel bătrîn ne spune istorii dedemult de pe vremea lui beizade Neculai de sigur, cu lebede și „boghițe“, și, pe lîngă pelicani, cu alte dihanii fantastice care au fost cîndva în lume—adică în balta dela Cristești—și acuma nu mai sînt !

Dela baltă, Neculai Suțu ne suie la munte, în pădurile dela Slatina și Rîșca : dela comedie la drama de mare spectacol. Natura și-a împietrit cîndva, în epoci străfunde, convulsiile. Și pădurea curge pretutindeni în rîpi, unde tremură și cîntă șuvoaiele. Intr'o poiană mare din margini se adună și se rînduiesc pușcașii și hăitașii. Dacă muntele-i gol de omăt, nimeni nu poate cunoaște și înconjura urma fiarelor : acțiunea se petrece în pustie, între rovinii, culmi și văi : gonașii cuprind o bucată de codru ca un voloc și vin hăulind spre o potecă de opecină, unde se ațin puștile.

Vînătorul s'a așezat sus, neclintit, ș'așteaptă, în tăcerea codrului, semnalul de corn și cel dintăiu chiot. Pădurea stă solemnă în juru-i ; umbra ei e sarbădă și pustie. Arare trece o pasere mărunță care sloboade un ușor țipăt straniu ; arare trece o veveriță de pe o cracă de molid pe alta. Vînătorul așteaptă visător, o jumătate de ceas, ori un ceas, cel dintăiu chiot, care pătrunde, stins, abia perceput, din văi depărtate.

Larma hăituielii crește din ce în ce—și cea dintăiu bătae de

pușcă îți zgudue inima. S'arată umbre răpezi prin rariște: trec căprioarele. Apoi năvălește un lup în linie dreaptă spre tine cu ochii înflăcărați și gura cruntă deschisă. Cade subt focuri; mușcă cu turbare țărîna și-și filfiie coada ca un steag în cea din urmă zvîcnire de agonie.

Țupăie în salturi nedumerite un iepure. Dar nimeni nu-l bagă în samă, căci trăsnetele de armă și zvonul întetît de glasuri dovedesc că s'a arătat vînat mare. Mistreții au irupt pe linia puștilor ca niște demoni negri. A ieșit și ursul și caută o scăpare, măcinînd în fâlci mormăiri de tunet.

Popasul de sară se face în cetățuia unei poieni—unde brazi aprinși pe picioare împrăștie artificii fantastice. Mincarea și băutura, descarcate din care cu boi și împrăștiate la grupe tolănite pe piei, cetini și frunzare, evocă tablouri de preistorie.

Ca dovadă de bogăția vînatului în pădurile Moldovei, memorialistul nostru pomenește despre o pățanie a proprietarului dela Comănești, care și pe atunci era un Ghica. La Comănești, atunci cași azi, se ținea în păduri mai mult vînat mare decît în alte părți, pentru că boierul era vînat neobosit și-și păzea hotarele. Erau acolo mai ales căprioare așa de multe, încît intrau în ogrăzi,—ca iepurii în șesurile noastre. Intr'un rînd proprietarul își ia soția și copilul, ca să facă, în marginea pădurii o mică plimbare după masă. Ca de obicei, n'a uitat pușca: poate-i iese în cale o căprioară. În loc de această sălbătăciune delicată—iată însă că iese în cărare ursul. Își poate închipui oricine cît de repede a căutat omul adăpost soției și copilului și cum s'a ferit să se slujească de armă, ca să nu așîte dihania. A lăsat-o să se plimbe ca în domnia ei, după smeură, și a răsuflet în voie numai cînd s'a văzut iar în cerdac, la curte.

Intr'un rînd se puse la cale o vînațoare mare oficială, la Dobrovăț, foarte aproape de Iași. Era vorba să iasă multe căprioare. Toate autoritățile se aflau pofite—începînd cu măriasa Vodă Mihai Sturdza. Așteptau trei sute de gonași și peste o sută de puști țărănești. La asemenea petrecere, un vînat adevărat nu se simte în largul lui. Mai întăiu că se amestecă oameni care nu sînt din breaslă,—ci vin numai așa, pentru petrecere, pentru vorbă, mincare și chef,—și arma pe care o țin în mînă poate deveni o pri-

mejdie redutabilă. Acestora li se adaogă obrazy simandicoase ale stăpînirii: oameni bărboși, greoi și comozi, care se așează pe scaune, împrejurați de slujitorime: unii țin pușca, alții ciubucul, alții se grămădesc fără rost: așa încît ți-i lehamite și de vînătoare și de tot. S'ar putea spune că asemenea partide sînt puse la cale de soborul animalelor pădurii. De aceia beizade Neculai și cu cîțiva alți vînători adevărați, după ce se alcătuiesc într'un mic divan, hotărâsc să se așeze undeva, mai în afară de tumult, la o aripă, unde adevărații inițiați se puteau recunoaște între ei și simți vînători, după toate legile și rînduelile vechi. Se puteau privi cu încredere și se puteau încredința zîbind că, printre puștile lor, nu poate trece nici paserea măiastră. Asta înseamnă că toți cei aleși se adună deosebit, în odăi aparte, vorbesc grav, își pun armele și munițiile în siguranță, se culcă devreme după cîteva minunate amintiri vînătorești de rigoare, pe cînd ceilalți fac gălăgie de prisos și se foiesc zădarnic până într'un tîrziu: un adevărat scandal!

Iată însă că sălbătăciunile pădurii mai aveau un aliat. În zori de zi vînătorii cei buni crapă un ochiu și bagă de samă că afară plouă cenușiu, mărunț și des. În ograda largă a conacului, țărani, cu sumanele în cap și cojoacele întoarse pe dos, stau cînchiți în jurul focurilor și spun taclale. Din cînd în cînd rîd zgomotos. Boierii cei veniți în petrecere își iau îndată de samă că au ce face pe vreme de ploae și se pun și ei la povești, la fumat și la jucat cărți; pe cînd „adevăraților“ le crapă inima de năcaz. Oftează și așteaptă totuși. Din cînd în cînd ies în cerdac și pîndesc cerul, să zărească petec de azur și rază de soare.

Cătră amiază, în adevăr, ploaia contenește. Cei cu petrecerile și cu jocurile de cărți așteaptă masa. Dar vînătorii adevărați, cu priviri de conspiratori, se cheamă, șoșotesc, aduc între ei pe stăpînul locului și doi pădurari cunoscuți și pun la cale ceva, repede și nu departe de curte.

Vre-o treizeci de gonași impresură un clin de pădure rîpoasă, chiar în vederea conacului. Beizade Neculai își ia o pușcă vieineză cu ace, ușoară, ca pentru împrejurare, căci într'un asemenea loc apropiat nu puteau ieși decît iepuri. Însă se vede că o mulțămire nu poate fi niciodată pură. Complotul fusese desigur observat și vre-o cîțiva ageamii se amestecaseră între puștile încercate. Unul din ei luase loc chiar în stînga vînătorului nostru. În dreapta beizade Neculai avea pe frate-său—dar dinspre stînga orice mișcare a puștii constituia o primejdie. Cercetînd locul și apreciînd

nefericita împrejurare, vînătorul se pune în siguranță dinspre partea slabă—și se dă după un copac gros. Asta-i lua jumătate din cîmpul de vedere și de bătae a puștii. Li asigura însă liniștea.

Bătaia pornește cu chiote și larmă ca totdeauna—și pe dată apare lupul. Cum era de așteptat dela un mizerabil destin vînătoresc, dihania se prezentase ageamiului,—care însă aștepta iepure. Cînd văzu lupul se gîndi întăiu să se cațare într'un copac și se făcu mititel în dosul tufii. Iar dihania, ștergînd cu blana copacul în dosul căruia se ferise Neculai Suțu, se întoarse spre linia hăițașilor. Cînd vînătorul îl văzu, era destul de departe. În pușcă n'avea decît halice de epure. Trage totuși. Sălbătăciunea primește în trenul posterior lovitura, însă își urmează fuga. Chiar atunci alt lup trecea pieziș la șaptezeci ori optzeci de pași. Înțelegînd că frumoasa-i armă vienează nu-i poate fi de folos față de asemenea vînat, beizade apleacă țevile și se desfătează de ce se întîmplă în juru-i. Zece ori doisprezece lupi fuseseră ridicăți la primele chiote ale hăițașilor—și se risipiseră în toate direcțiile, fugind cu limbile scoase. Armele pîrriau ca la nuntă,—într'un sfert de oră povestitorul nostru a numărat patruzeci și cinci de focuri. Deși nimeni nu era pregătit anume, trei lupi rămaseră pe cîmpul de bătălie și tabloul fu complectat cu trei vulpi ș'o duzină de iepuri.

Își poate oricine închipui ce pregătiri s'au făcut pentru vînătoreea cea mare și bine rînduită de a douazi. Ce lupi, ce capre, ce vulpi și ce iepurărie au visat măririle și agiamii. Cu ce solemnitate și emoție le prezintau slujitorii, succesiv, ciubucile și armele. A fost larme și chiot pe mari și departate întînderi, în locuri prăpăstioase, unde, după cît spuneau pădurarii, a stat vînatul decînd e lumea; însă, potrivit cu aceeași logică cinegetică, nu s'a văzut nici lup, nici căprioară, și numai cîțiva iepuri au ocolit prudent pipele fumătorilor, trecînd spre aripă unde îi așteptau puștile conspiratorilor din ajun.

Beizade Neculai Suțu vorbește cu mare plăcere și cu lux de amănunte despre vînătorile dela cîmp, fie la sitari în sihle, fie în rădiacuri, la iepuri, cu copoii. Și astăzi, și noi facem aceste plăcute expediții la fel, cînd vin sitarii primăvara, la Păun, ori la Birnova, ori mai departe la Țibana. Gonașii sînt copii deprinși să străbată desimile. Glasurile lor subșiri anunță zborurile paserii, prevenind pe vînători; Sitarul la dreapta, sitarul înainte!—La Țibana, goana se face totdeauna cu același trib de țigani, care strigă numele sitarului în limba lor: Parpadoiu! parpadoiu!

Cași beizade Neculai, vînam iepurele la rădiacuri și vulpile la stuh. Deosebirea este că, acum o sută de ani, el găsea cu tovarășii lui, în papura și 'n ragazurile Bahluiului, subt pămătufurile trestiei, lupi. Urmărindu-i cu copoii și hăițașii sistematic, ne povestește că numai în preajma Uricanilor, într'un singur an, dela Iulie până la Octombre, a ucis paisprezece.

Dar partidele de iepuri la sărite prin păpușoaie, prin pîrloage, prin ierburi, pe haturi și prin spinării! Intîmplările se repetă tuturor generațiilor de vînători. Așa Neculai Suțu povestește cu uimire, cum povestim și noi celor mai tineri decît noi, despre nemaipomenita și ciudata intîmplare dintr'o zi - cînd, fiind cu vărul Grigore și cu alții la iepuri, a avut un ghinion teribil. Se'nțelege că vărul Grigore era un trăgător mediocru. Nici nu-și dădea sama de poziție, ca să știe sigur că în cutare loc trebuie să se găsească dihania,—așa cum fac vînătorii, care sînt cu adevărat vînători.

Ei bine,—lui vărul Grigore îi săreau iepurii fără rost și fără noimă, ici-colo, în toate părțile. Și cum punea pușca la ochiu și trăgea, iepurile cădea brusc, cașicum era înțeles cu ucigașul său.

Pe cînd—închipuți-vă!—un vînător experimentat ca beizade Neculai, pușcă de mîna întăiu, n'avea parte să tragă un foc. Și chiar cînd se intîmpla să sară iepurele,—ori se arata cine știe unde, ori făcea o cotitură bruscă... însfîrșit poate nici pulberea nu era de bună calitate... Înțelegeți ce era în sufletul unui pasionat breslaș cînd vedea asemenea dezastru. Lui nu-i sar iepurii—celuilalt îi sar. Lui, chiar dacă-i sar, nu poate trage. Și, chiar dacă trage, printr'o împrejurare neexplicabilă, iepurele scapă.—Iar în vremea asta vărul Grigore își încărca pușca rîzînd, ș'un iepure, venit din necunoscut, se așează pe partea de dinapoi chiar în fața lui și-l așteaptă să-și încarce pușca, ca să-l ucidă și pe el. Pe lîngă toate, asemenea om cu noroc neexplicabil mai are cutezarea să rîdă, să facă glume și spirite pe sama unor vechi pușcași, încercați și cunoscuți vînători...

E adevărat că asta nu s'a intîmplat decît odată vărului Grigore—odată într'o viață de om, dar a fost destul ca să-l facă pe el fericit și să strecoare în sufletul vînătorului nostru o drojdie de venin pe care o simțea și 'n anii bătrîneții, cînd ne povestește această bizară și înțeleaptă intîmplare.

Asta s'a petrecut la iepuri și numai odată. Și 'ncă odată s'a intîmplat, tot cu Grigore,—dar era la prepeliți.

„Intr'o vreme, zice beizade Neculai, în care treceam drept

unul dintre cei mai buni trăgaci ai țării, mă duc într'o zi de toamnă la prepeliți, avînd de tovarăș pe același văr Grigore—cel cu iepurii. El nu era decît un începător—eu eram maestrul lui, pentru că eu îl făcusem să-i fie dragă vînătoarea cu prepelicarul. Am căutat lanul eu într'o parte, el în alta. Am tras cîteva focuri,—le-am greșit. Mi-am sporit atenția,—aceiași neizbîndă. Asta mă mira și mă și înciuda. Cînd ai, după lungă obișnuință, experiență de vînător,—ești sigur după ce ai apăsas pe trăgaci, că vînatul cade. Curios era că prepelicarul se purta foarte bine. Și nici eu nu mă grăbeam la tras. Prepelițele se duceau în zbor și eu le urmăream cu ochii holbați, cu o uimire din ce în ce mai nespasă. Sîngele a început atunci să fiarbă în mine. N'am mai lovit nicio piesă. M'am oprit scrișnind, ș'am zvîrlit pușca la pămînt. Putea să se facă bucăți. M'am grăbit s'o ridic, gîndindu-mă că nu-i vinovată cu nimic. Fără s'o mai încarc, fără să mă mai uit la prepelițele pe care le stîrnea cînele,—m'am dus cătră tovarășul meu. El făcuse șapte prepeliți. Eu n'aveam decît două și trăseseam peste douăzeci de focuri.—Ascultă, Grigore, îi zic, eu nu mai umblu. Vrai să ne ducem până la trăsură, să gustăm ceva?—Bucuros, îmi răspunse el, indulgent și fericit—fericit de succes și indulgent pentru că mă biruise în ziua aceia.

Ne-am luat gustarea pe malul unui iaz. Peurmă m'am pus și mi-am șters cu grijă pușca. Mi-am făcut cartușe nouă. Și după vreo două ceasuri de odihnă, am pornit iar.

Dar acuma lucrurile se schimbaseră. Am tras la rînd în șaptesprezece prepeliți și 'ntr'un iepure—fără de niciun greș. Vărul meu a mai făcut două bucăți. Imi luasem revanșa“.

Vînătorii vor recunoaște, în această mică anecdotă, accentul adevărat al familiei. După treizeci de ani se dau amănunte neînsemnate și se număra loviturile. Variante ale istorisirii aceștia le auzim și noi astăzi, căci și iazule la locul lui cași miriștea cu prepeliți și cristei, și vînătorii sînt aceiași, numaicît îi cheamă altfel.

*

Beizade Neculai Suțu vorbește însfîrșit, în paginile lui, despre vînătoarea cu copoi și despre vînatul de primăvară la prepeliți. Astăzi nu mai întrebuițăm copoi la iepuri. Legea oprește și ogarii. Și aceiași lege ocrotește prepelițele abia căzute din călătoria de la sud, — cînd, în iarba fragedă de primăvară, se cheamă

sfiioase încă și-și pregătesc cuibarele. Astăzi legea ocrotește și pe căprioare. Dealtminteri, cei care ne simțim astăzi vînători, pentru nimic în lume n'am apleca arma spre acest animal grațios și nevinovat. La vînătorile mari de pădure, le lăsăm să treacă în voie printre puști și le privim cu plăcere salturile sprintene și mlădi-oase. Numai țapul—după o expresie curentă—are dreptul să fie lovit.

Dar în acele vremuri de pîrloage nesfirșite și de păduri neexplorate și neexploatare, în Moldova era un fel de raiu al vînătorilor. Era atîta belșug de sălbătăciune, încît legea de ocrotire nu părea încă necesară. Așacă beizade Neculai își are scuzele lui de vînător făcute, atunci cînd istorisește expediția de primăvară la prepelețe, ori cînd povestește, cu amănunte caracteristic vînătorești, cum a împușcat la o margine de crîng, o dropie și puii dropiei.

Cristești ori Cîrniceni în preajma Iașilor și bălțile de lîngă Galați erau țările de vis ale vînătorilor. Cine nu știe trebuie să afle că în breasla aceasta omul păstrează în parte un suflet de copil și de primitiv. Chiar un vînător cărunt își petrece cu nesomn și înfiorări nopțile care preced anume partide de vînătoare. Frînturi de vis fantastic populează somnul fragmentar—și 'n acest vis apare vînatul nenumărat așa cum îl dorește vînătorul actual și așa cum l-au apucat strămoșii în epoci străfunde.

Așa îi apare lui Neculai Suțu, ca într'un asemenea vis, Moldova tinereții lui, plină de vînat, așa cum nu mai era la epoca de decădere cînd, plin de gută și reumatisme, își scria memoriile. Fiecare generație de vînători apucă asemenea vremuri fericite, care corespund cû anume ani plini de forță și fantezie, și fiecare generație recunoaște decăderea contemporană. Interesant în toată chestia asta—cu toate scăderile pădurii și împușinarea sălbătăciei—e mai ales vînătorul. Și eu îl văd retrăind, pe beizade Neculai cu istorisirile lui pasionate, în mulți dintre tovarășii mei de azi.

Mihail Sadoveanu

Viitor și Trecut

Melancolia trecutului! Iată un sentiment complex pe coarda căruia mulți poeți au cîntat, pe care mulți psihologi s'au străduit să-l determine. Sentiment construit din aglutinarea unui regret plin de o simpatie dureroasă, și a unei curiozități nesățioase pentru tot ce a fost și nu mai este. Poeții, după cum am spus, și visătorii îi cunosc mrejele: dar cei care îl cultivă în fapt, cu o deplină credință și într'un grad înalt sînt colecționarii de antichități. Lucrurile vechi sînt ideile întrupate ale înaintașilor noștri dispăruți de mult: sculptura unei mobile ne permite să urmărim mișcarea delicată a daltei care a cioplit-o, și întrezărind unelta am ghicit deja conturul diafan a minii ce a purtat-o subț imboldul unei voințe azi dispărute.

Imi voiu lua permisia să analizez mentalitatea acestor reprezentanți privilegiați ai iubirii de trecut care împing, cîte odată, lucrurile până la manie și până la ridicol, dar care ne oferă nouă prilejul de a studia o latură a chestiunii întemeindu-ne tocmai pe o dezvoltare neobișnuită a melancoliei trecutului la colecționarii de antichități. Pentru a delimita cîmpul de observație, este util să observăm că nu toți colecționarii strîng lucruri vechi: tendința de a strînge se manifestă la om (și la unele animale) în multe privințe, și ori de cîte ori această tendință merge alături sau dincolo de nevoia de a acumula rezerve, ea îmbracă o formă excepțională și devine un lux de oarece nu mai are în vedere conservarea individului sau a speciei.¹ Plăcerea de a colecționa, sub forma în

---

¹ Este legitim ca o vietate să facă rezerve alimentare pentru a le consuma în anotimpul de iarnă sau pentru a le lăsa la dispoziția generației următoare (reamintim, în această privință, că pentru un mare număr de specii de insecte, progenitorii mor la sfîrșitul toamnei și larvele încep a se dezvoltă abia în primăvara următoare, astfel că acestea trăesc un timp din rezervele alimentare ramase în preajma lor). În contrast, și aici lucrul este mai puțin legitim, menționăm exemplul prea cunoscut a unor paseri care strîng în cuiburile lor tot felul de obiecte sclipitoare precum cioburi de porțelan și de sticlă, mărgele, pietre colorate, etc.

care este un lux, se naște parcă din deviarea spiritului de economie: avarul strînge ban cu ban, amatorul de pipe, toate lulelele ce-i cad sub mînă, unii strîng pietricele, alții flori, alții capturează fluturi și îi trag în țeapa unui bold pe o planșetă. Desigur, mulți colecționari, ca să dea o justificare maniei lor, bazează nevoia pe care o simt de a aduna mereu specimene din aceeași categorie de obiecte, pe setea de a se instrui în mod concret și se compară—am întilnit multe cazuri de acestea—cu naturaliștii care constituie erbare sau colecții de insecte pentru ași sprijini studiile pe un examen direct: cum ori și ce fel de colecție este susceptibilă de a figura într'un muzeu, cum muzeele sînt întotdeauna create într'un scop instructiv în ce privește fie produsul industriilor sau a artelor omenești, fie formele animale sau vegetale, fie constituția globului pămîntesc, etc., am înclina să acceptăm această justificare, până la un punct.

Până la un punct, zicem, de oarece ni se pare că un examen mai atent ne duce la o concluzie care alterează în mare măsură rezultatele obținute în scurta analiză de până acum. Ni s'a părut până acum a constata că nevoia de a strînge este legitimă la om în măsura în care puterea lui momentană de muncă întrecînd nevoia de consum el economisește, cu o prevedere plină de cumițenie, pentru o epocă a vieții în care puterea sa de producție scade sub nevoia de consum: în măsura însă în care el știe că tendința lui de a strînge se exercită dincolo sau alături¹ de nevoile viitoare, pastrarea devine neutilă, adică un lux. Neutilă? Nici de cum, am văzut că ni se răspunde. Lucrurile par a se prezenta astfel, se obiectează, fiindcă considerați că colecția este o rafinare a instinctului de economie: pe cînd, în realitate, ea este o concretizare a curiozității noastre, ea răspunde nevoii de a se instrui, ceiace înșamnă că ea intră într'o categorie de fapte cu totul alta.

Să oprim puțin discuția în jurul acestui punct. Nu am putut nega că o colecție, de ori și ce fel ar fi (chiar de ar fi de cutii goale de chibrituri) este instructivă, căci, în adevăr, ea se referă ori la obiecte fasonate de om, ori la obiecte fasonate de animale, ori la varietăți de vegetale și animale (fosile sau nu), ori la minerale, și, ca atare, o colecție de ori și ce gen constituie un izvor de informație. Dar nu este aici vorba decît de un „double-emploi“, fiindcă niciodată—și cîți colecționari am cunoscut—nu am putut descoperi că scopul principal al colecționarului ar fi această dorință de informație. Pasiunea de a colecționa se observă deja la copii: și este caracteristic faptul că ea se exercită la întimplare

¹ Tipul destul de clasic al persoanei care are mania să-și facă ru-fărie, și ajunge să aibă în dulap lenjuri cît i-ar trebui mai mult de o sursă de ani ca să le rupă, împinge instinctul de a economisi *dincolo* de nevoile viitoare.—Personagiul nu mai puțin răspîndit care strînge cutii goale de chibrituri, de toate formele și de toate mărimile, știe că nu le va utiliza nici odată: el își exercită plăcerea de a pastra *alături* de nevoile viitoare.

asupra oricărei categorii de obiecte. Am cunoscut cazul unui copil de oameni nevoiași care, fiind dat la școală, câștigase, jucându-se cu conșcolarii lui, mai multe bile: acest nucleu a fost destul ca să deslănțue pasiunea. Băețașul, în lipsa unei servitoare, făcea adesea comisiunile părinților; de toate se achita cu o deosebită atenție: părinții săi însă îl trimeteau, în timpul verii, să aducă butelii cu limonadă, și ori de câte ori băețașul se ducea să restituie sticla goală, aceasta—era ca un făcut—se spărgea în timpul drumului. Interogat cu asprime, băețelul răspundea plingînd și puneă accidentul fie pe sama unui cîne furios întîlnit în cale, care îl speriasse și îl făcuse să scape butelia pe pavaj, fie pe contul unei căderi pe asfalt după ploaie, fie pe contul faptului că butelia fusese așezată în ghiozdan și că ghiozdanul era spart în fund, etc. Într-o bună zi însă părinții au deslușit adevărul în chipul cel mai simplu: colecția de bile a băețașului se mărise cu un număr din acele „bombițe“ care astupă sticlele de limonadă de un model atît de curent la noi, bombițe care nu pot fi extrase, după cum se știe, decît prin spargerea recipientului. Mititelul se dăduse orbește pasiunii și el nu se sfia să meargă până la o acțiune culpabilă: aceia de a cauza pagube părinților săi și de a se achita fără o-nestitate de un comision.

Pe lîngă pasiunea bilelor, copiii mai au și pe cea—după cum se știe—a penițelor. Cutare elev de clasele primare, din mijlocul unei serii de penițe comune, extrage pentru a o arata cu mîndrie ca piesă rară, o robustă peniță de „rondă“ cu vîrfurile patrulate; cutare altul posedă, pe lîngă altele, o peniță aurită pe care nu este dispus s'o schimbe nici contra 5 penițe obișnuite; schimburile se efectuează însă zilnic cu tîrgueli de tot felul, și curînd se formează în clasă o bursă ocultă de penițe în care cursul, apreciat în penițe ordinare, fluctuează din zi în zi. Jocul în penițe ca și jocul în bile, dealtfel, se naște și se dezvoltă. Colecționarii de mărci poștale, de cărți poștale ilustrate sînt mai rari în școlile noastre: ei sînt însă foarte numeroși în țările apusene ca și colecționarii de „poze“ din acele care se găsesc în pachetele de ciocolată: de la un capăt la altul al anului școlar, traficul de cărți poștale, de mărci și de „poze“ continuă cu asiduitate sub toate formele, și în special sub forma schimbului în natură, elevii neavînd în posesia lor decît sume de bani neînsemnate, capatate de la părinți în scopuri precise care nu sînt niciodată de a cumpara de la colegi bile sau mărci.

A sosit momentul să ne întrebăm căror impulsii se datoresc pasiunile de a colecționa ce se ivesc la școlari. Desigur că nu unei curiozități de ordin științific. Genul colecției căruia i se devotează copilul se datorește împlîirii, ocaziunii și n'are nimic a face cu vocația școlărească pe care o manifestă în studiile sale. Pe de altă parte, se mai arată că amatorii precoci sînt cîte odată prea puțin rafinați: numărul pieselor îi importă adesea mai mult decît varietatea modelelor: stocul de bile este de multe ori prea

uniform, conține bile de aceeași mărime, de aceeași culoare și de aceeași compoziție și numai anevoe se formează colecția, în sensul adevărat al cuvîntului, în care fiecare piesă trebuie să fie unică și „le double“, piesa gemene intră la rezerve, în care tot grupul trebuie să fie ca o gamă variată și—pentru a fi completă—trebuie să cuprindă toate modelele posibile. Cu greu se mai poate susține, așa fiind lucrurile, că în mintea școlarului colecția are un scop instructiv; cel mult se poate spune, în unele cazuri, că persoanele mature utilizează această poftă copilărească de a strînge în vederea instruirii celor micuți, că fabricanții de ciocolată, de pildă, închid în pachetele lor imagini care se referă la istorie, la geografie, sau care ilustrează basmele și fabulele ce se învață în mod uzual. Dar pe noi ne interesează sentimentul adevărat al colecționarului, și nu acel al persoanelor care-i dau prilej de a se manifesta. Copilul care strînge, faptul este prea evident, trădează pur și simplu, pofta de a avea, de a fi posesor, o poftă care este înăscută în om și se exercită aici sub formă de joc, cu o putere oarbă. Iar pofta de a se instrui, cînd se ivește, este cu totul accesorie.

Dacă trecem acum la adulți, lucrurile nu se schimbă prea mult. Prea multe genuri de colecție au o valoare instructivă secundară și se găsesc în afară de sfera profesională a posesorului. Un violonist, cînd colecționează instrumente de coardă, poate să pue pasiunea sa de a colecționa pe sama plăcerii de a se perfecționa în cunoașterea muzicii. Dar prea arareori un violonist strînge viori și cobze, și prea adesea ori este amator de lulele, de arme, de ceasornice, de oale romînești, sau de cine știe ce obiecte care n'au nici un raport cu muzica și ar trebui să fie rezervate, după teoria pe care o combatem, fabricanților de ceasornice sau olarilor de lux. Dar, în plus, mai remarcăm pe de altă parte că chiar dacă o colecție ar putea să servească de prilej unor studii, acest prilej este prea de multe ori neglijat. Colecția de timbre poștale, se zice, ne învață geografia. Dar cîți colecționari, care au toată seria Noei-Zelande, știu macar din ce continent face parte această insulă? Iar avarul, pe care îl considerăm ca regele celor ce strîng, atît de vijelioasă îi este patima, avarul strînge bani, este drept, și colecțiile de monede sînt fala multor muzee; dar care avar merge cu sîrguința pînă a da preferința monedelor rare, pînă a clasa în chip metodic bogatele sale prăzi, pînă a practica macar acel schimb pe care îl cunosc tinerii amatori de penițe, schimb destinat să-i asigure dobîndirea unui ansamblu cît mai variat și cît mai complet?

Colecția este satisfacerea poftei de stăpînire: iată cum o definim. Cine n'a observat cum amatorul pasionat dă tîrcoale luni dearîndul unei tabachere ce nu-i aparține și pe care o rîvnește, cîntărind-o în palmă, învîrtind-o cu precauție în toate felurile, parcă amețit de mrejele obiectului în sînul căruia vede pîlpîind o viață misterioasă, pentru ca apoi, lucrul odată cumparat, și setea de stă-

pinire calmată, mica comoară să doarmă, cu desăvârșire uitată, în stăina unui saltar colbăit?

Colecționarul de antichități intră în rîndul tuturor colecționarilor. Desigur este rar ca un afinat să nu-și complice simțimintele, și luxul la om este întotdeauna dovada unui rafinament, este rar deci, ca amatorul de vechituri să nu altoiască pofta lui de posesie cu alte nevoi subsidiare și, îmbogățind dinăuntru, umflînd rîvna, să nu caute o satisfacere multiplă. Astfel el va prefera exemplarele rari, unice (raritatea mărește prețul unui lucru), el va urmări frumosul, și va cîntări valoarea artistică a obiectelor, el nu va omite dobîndirea unui avantaj material, și este prea cunoscută această nevoie de speculă a amatorului care își va face o laudă —prea de multeori nemeritată—de a fi descoperit și achiziționat pe un preț derizoriu un obiect de o valoare nestimată („Dar negustorul nu-i bănuia vechimea“, etc.). În fine, amatorul declară că iubirea obiectelor vechi formează gustul estetic și cunoștințele istorice, și asta cu atît mai mult cu cît este drept că specialitatea cere discernămint artistic și istoric într'un grad suprem.

Faptul este însă că la colecționarul de antichități *descoperim aceiași sete de a stăpîni* ca și la colecționarii de aparate fotografice, de port-țigarete sau numai de bricege, de bile, de penițe și de nasturi. Singura deosebire este—deosebire pe care, de altfel, o vom descoperi colosală — că unii lucrează în spațiu, și ceilalți în timp, că unii rîvnesc, pentru o categorie de lucruri oarecare, la tot ce se află în preajma lor, pe cînd ceilalți rîvnesc, pentru aceleași categorii, numai la acele care reprezintă o supra-viețuire a trecutului, o materializare a unor timpuri apuse. Dorința de a poseda predomină și într'o parte și în cealaltă: colecționarul de antichități este înamorat de colecția *lui* proprie, el vizitează o colecție străină sau un muzeu cu o lipsă de interes prea puțin deghizată, în scopul de a face o comparație cu ce posedă, și superioritatea altora îi stîrnește gelozia, și rîvna de a se întinde la fel, în loc să-i dea satisfacerea curată de a admira și de a-și întinde cunoștințele.

Ceia ce ne interesează deasupra oricărui lucru cu privire la amatorul de antichități este că acesta, contrar tuturor celorlalți colecționari, se întinde în orice domeniu, în afara oricărei specializări, cu condiția ca fiecare obiect să poarte semnul controlat și autentic că este de fabricație veche. De aici, grija atentă a amatorului—presupunînd o deosebită competență—de a demasca imitația și copia. Frumosul nu mai importă, sau, mai bine zis, tot este frumos cînd aparține „au cher passé“, cum spunea Baudelaire, tot ce poartă stampila trecutului beneficiază de o duioasă indulgență. O copie cît de reușită este un obiect ce trebuie desprețuit: oricît de fidelă ar fi, ea nu este un lucru de altădată, ea nu îndeplinește condiția esențială și unică; unei copii a Jocondei care să fie identică cu originalul, amatorul îi preferă o operă cît de mediocră, numai să fie veche. Mai mult: lucrurile cele mai neînsemnate pot

să figureze într'o colecție de antichități : unii strâng cu patimă bu-toni de uniformă de toate modelele care au fost adoptate de ar-matele imperiului francez, și micile discuri aurite evocă suficient, pentru amator, splendoarea îmbătătoare a unei epoci atât de glo-riose : aceleași discuri, nici mai frumoase nici mai puțin frumoase, ar lăsa complect rece pe amator dacă n'ar putea fi atribuite unei perioade trecute, dacă ar purta adică insignele unor regimente din ziua de azi.

Rămîne deci că am determinat că în cazul amatorului de antichități instinctul de posesiune al oricărui colecționar se pre-cizează în sensul că la el nevoia de dominație se întinde în timp. Și această lungă analiză psihologică ne va fi de mare folos, vom vedea acum pentru ce. Constatăm că iubirea de trecut se dezvoltă odată cu simțul istoric ca un corolar al său, și dezvoltarea civili-zațiilor popoarelor este martora acestei legături. Cu atât mai mult, cu cît simțul istoric este o apariție foarte recentă și se poate studia modul său de formație ; Grecii vechi nu-l aveau, lucrul pare abso-lut cert ; pentru ei, timpul avea un curs omogen ca fluviul lui He-raclites : dacă deci conștiința neîncetatei schimbări exista, dacă Grecii concepeau un etern care se opune trecătorului, nici un gîn-ditor și nici un scriitor nu pare a-și fi dat sama că lumea este teatrul neîncetat a unor evenimente unice, a unor evenimente care nu se mai repetă. Ca dovadă cităm exemplul ideilor platoniciene eterne pe care lucrurile vremelnice le imită și le reproduc fără în-cetare ; lucrurile lumii sensibile astfel, nu sînt decît iviri mereu identice ale aceluiași copii ale lumii ideilor. Timpul, așa stînd fap-tele, nu este creator în sensul bergsonian al cuvîntului : adică, el nu inovează : precum un pictor ar copia mereu cîteva tablouri pre-existente în zeci de exemplare (și arta atunci ar înmărmuri), așa natura reface mereu specimene noi după modele eterne și nu pro-duce nimic inedit. Timpul nu reprezintă, așa dar, pentru Greci o neîncetată și definitivă prăbușire, ci o reînviere neîncetată : un lu-cru nu pierie pe vecie, existența sa este numai suspendată și el va reapare cu o viață mereu înouă, precum o floare se vestejește pe un trunchiu viguros de trandafir, pentru ca una identică, tot atît de frumoasă, tot atît de mirositoare — aceiași, putem spune — să apară alături : florile de trandafir, cam asta vor susține Grecii, sînt efemere, floarea de trandafir însă este eternă. Cunoștințele celor vechi purtau pe un interval prea scurt, și nimeni nu-și putea închipui că universul sideral este în veșnică schimbare, că stelele nu se învîrt etern pe aceleași sfere de cristal, că soarele se stinge încetul cu încetul, că speciile de vietăți mor precum o dovedesc fosilele, că trandafirii vor dispărea într'o zi fără urmă.

Renașterea nu pare a fi fost mai înaintată, în această pri-vință. Desigur ea avea privirile ațintite înspre trecut, ea reprezintă, după negura evului-mediu, o sforțare uriașă de a dezgîmînta cul-tura greco-romană, de a reconstrui pe aceleași baze. Dar, tocmai din această cauză, ea nu vede în monumentele intelectuale și ar-

tistice ale trecutului, decît partea eternă care le dă dreptul la supraviețuire : frumosul etern, absolut și imuabil, adevărul etern, absolut și imuabil, iată ce căuta Renașterea în operele celor vechi, iată ce-î apărea cu precădere ca demn de a fi copiat.

Cine nu are conștiința efemerității și fragilității lucrurilor, a adevărilor, a instituțiilor, nu poate cunoaște melancolia trecutului. Noi, adică prezentul, sîntem un prag, un dig care separă cu brutalitate două lumi străine una de alta : lumea trecutului și lumea viitorului. Valurile trecutului se sfarmă sleite de acest dig, precum talazurile se nimicesc, ajunse la limita lor de putere, pe malul înisipat al mării. Ori și ce lucru se întîmplă pentru ultima oară ; deacum nu l-om mai vedea niciodată. *Niciodată!* Leit motiv al tristeții de care sîntem pătruși cînd pricepem cu adevărat că trecutul este condamnat, leit motiv al unei tristeții ce se exasperează, hrănindu-se cu seva unei simpatii dureroase cînd vedem că și noi-înșine nu sîntem decît un trecut în formație. Iată ideea modernă, ideea secolului al XIX-lea, care a creiat simțul istoriei și, între altele, pe vajnicul amator de antichități.

Omul, în fondul fondului, nu are decît un țel : acela de a supraviețui și toate acțiunile sale, ori care ar fi, descopăr acest țel. Bucuriile sale sînt tot aștepta triumfuri împotriva morții care amenință : durerile și neplăcerile sînt înfrîngerile voinții sale de a se conserva. Toate se reduc la același numitor : voința de a trăi : aerul curat, o mîncare substanțială, o casă confortabilă și însorită ne asigură viața și le căutăm cu satisfacere ; o boală, un doliu care ne lipsește de un sprijin, o lovitură în cariera noastră ne micșorează puterile de luptă și ne îndurerează. Plăcerile și durerile pur intelectuale, deși de un caracter mai complex și mai subtil, se reduc în ultima analiză și ele la această voință de a trăi și sînt datorite faptului că omul vrea nu numai să trăiască, dar vrea și este silit să trăiască în mijlocul unei societăți. O singură aspirație deci care îmbracă o multitudine de forme ; iată ce găsim la baza omului.

Tot ce am spus despre om, se aplică—lucrul este neîndoios—întregii lumi vii, și fiecare vietate, cît de neînsemnată, tinde să persiste. Fragilitatea echilibrului vital, instabilitatea asemuitoare cu aceea a unui con ce ar odihni pe vîrfurile său, iată blestemul ce apasă pe toată făptura vie. O piatră pe un vîrf de munte stă acolo nemișcată și neschimbată de zeci de mii de ani, și tot așa va sta zeci de mii de ani de azi înainte, pe cînd un fluture, minune a creației, va fi mîine deja o infimă grămăgioară de colb și va manifesta o infinit de dureroasă inferioritate față de mineral în ce privește durata. Emancipare îndurerată de un sfîrșit prea imediat, viața insuflă neviața, o poartă un moment pe culmi și o scapă iară, lăsînd-o să se prăbușască și să se zdrobească în țărîină, precum un vultur, suit în albăstrimea zărilor, scapă din ghiare o pradă prea bogată, prea mare pentru puterile lui.

Viața este poate un mister de nepătruns; dar ceiace știm sigur, ceiace observația ne descopere direct, este modul cum purcede: ca Venera ea se naște din apa mării, ea se clădește cu elemente luate din natura brută, ea face un împrumut a cărui scadență se sforțează să-l întirzie pe cât poate, dar pe care mintue prin a-l restitui în chip integral, împotriva voinții sale. Tentativă după tentativă dă greș. Miriade de ființe vii se nasc în fiecare an, miriade de ființe mor într'un an.

La om totuși voința de a persista devine colosal de motoare. Dacă întregul progres al omenirii din antichitatea cea mai îndepărtată și până astăzi are un sens, apoi acest sens nu poate fi decît sporirea posibilităților de a se menține în viață. Orice s'ar crede, Finol arată cu precizie¹ că longevitatea mijlocie a crescut simțitor în ultimele veacuri. Faptul este, în tot cazul, că voința aceasta nu cunoaște sfârșit. Viața nu are un resort ca de ceas care lucrează până la o limită: ajuns la o anumită vristă, individul se resemnează să moară, fiindcă se simte învins, obosit și împovarat, el nu consimte însă de bună voe, și dacă poate să mai amie deznodămîntul cu o zi sau cu un ceas macar nu pregetă. Bătrîna marchiză du Barry, pe punctul de a fi ghilotinată în vremea revoluției franceze, spunea: — „Encore un instant, monsieur le Bourreau“.

Omul tinde deci la viața veșnică, la nemurirea pe care au cunoscut-o strămoșii săi: el consideră moartea ca un accident inevitabil, dar nu ca un fapt necesar;² nimeni n'a scapat niciodată de moarte, totuși moartea se datorește fie unei întâmplări, ceiace se poate evita (martore tratamentele preventive sau curative ale afiilor boli), fie unei uzuri organice (bătrînețe) care este și ea o boală ce se va evita poate cîndva. Animalele și vegetalele monocelulare n'au moarte: celula se divide dar nu pier. De ce animalele și vegetalele superioare în complexitatea lor ar vedea perpetuîndu-se, în ce le privește, o defavoare atît de dureroasă? Desigur, persistența vietăților pluricelulare este asigurată oarecum prin reproducere, și copiii noștri sînt o prelungire a noastră, dar nu este aici persistență în sensul strict și satisfăcător, o persistență a identicului și nu există o emigrare a personalității dintr'o înjghebare fizică în alta, nu există o transvazare a unui același conținut sufletesc într'un trup nou, cum ar fi transvazarea unui lichid dintr'un flacon în altul, deoarece personalitatea procreatorului persistă alături de cea a procreatului (cel puțin cîtva timp) fără nici o pierdere a substanței ei: peirea, așa dar, nu este—atunci cînd se produce—o tăcere, ci o dispariție reală.

Ori, s'ar zice că sufletul nostru poartă, adînc întipărită, jalea acestei decăderi dela organisme monocelulare și că toată voința

¹ *La Longévité.*

² Vezi H. J. Jeunings, *Life and Death*, Dastre, *La Vie et la Mort*. Pentru o bibliografie mai complectă se poate consulta D. Badareu, *Essai sus la Pensée*, Chap. III.

noastră este îndreptată înspre recucerirea paradisului pierdut. Toate acțiunile omului tind la un același țel (afară de actele de sinucidere, excepționale și morbide): *conservarea individuală*. Conservarea speciei, adică crearea unei progenituri și protejarea ei în contra tuturor obstacolelor, uneori cu prețul sacrificării vieții părinților liber consimțită, nu este decît un țel subsidiar: viața persistă prin această reîmprospătare care este procrearea, dar procrearea este o mare risipă: individul, înainte de a dispărea, dă naștere altui individ, acesta devine adult, ia locul părintelui sau, la rîndul său el dă naștere altui individ, apoi moare, acesta de al treilea devine adult, procrează, etc. etc.: *eternel recommencement des choses*. Toate eforturile ajung abia să fie lucrurile în loc: copiii noștri vor recunoaște ei înșiși martirul morții, nepoții și strănepoții deaseameni: noi nu regenerăm decît durerea și suferința subjugate de groaza unei morți apropiate și obligatorii. *Viața persistă printr'o perpetuă generare: dar ea ar persista și mai bine, și mai complect prin însăși persistența viețuitoarelor în chip individual*.

Nemurirea, iată deci formula pe care omenirea, dar deja ambele regnuri animal și vegetal, o caută de mii de ani. Specii, genuri, ramuri întregi au dispărut înainte de a fi găsit soluția, și, la limita eforturilor, și-au găsit giulgiul în straturile geologice: nici goniatitele epocii primare, ascunse în găoacele lor calcaroase, nici stegosaurul jurasic îmbrăcat în cuirase osoase, nici camptonodusul, înarmat cu ghiare retractile, nici colosalul dinotherium din terțiar, prevăzut la maxilarul inferior cu doi dinți uriași, n'au izbutit să evite saltul în neant al indivizilor rînd pe rînd, și apoi al speciilor dea'ntregul cînd indivizii n'au mai putut da naștere altor indivizi asemuitori. Reptilele, după ce au cucerit pămîntul, s'au refugiat în ascunzătoarea lor și astăzi șerpuesc cu teamă, forme degenerate, în desșul ierburilor. Toată această lume dispărută se mai regăsește astăzi în muzee, lugubru rendez-vous a unei groaznice și înfinit de mare deficiențe. Viața a părăsit pe vecie aceste forme: seria tipurilor lor în sălile unui muzeu, amintește de o expoziție a tipurilor de avioane primitive care n'au putut să zboare și ale căror modele nu se mai copiază.

Animalele din speciile actuale fi-vor mai fericite? Omul oare va izbuti? Animalele mor, numai omul știe că are să moară, zice Spengler; noi adăugăm: animalele vor să trăiască; omul însă are o superioritate enormă prin faptul că știe că urea să trăiască: el își cunoaște destinul și caută mijloacele de a-l înșela.

Va reuși totuși omul să înlătore crudul sfîrșit care a devenit lege? Iată o chestiune pe care aiurea am lasat-o deschisă¹ și a cărei soluții nici un gînditor nu poate s'o vadă lămurit. Astfel, că articolul de față, prezentînd problema deja examinată de noi în

¹ *Essai sur la Pensée.*

prelung, dar prezentînd-o sub un aspect nou, în urma unor considerente nevăzute în studiul nostru principal, este un mic pas înainte.

Omul vrea să suprimă moartea, el caută, prin toată știința lui, prin toate mijloacele tehnice pe care le-a creat din vechime și până astăzi, să-și asigure o supravețuire care la limită tinde la nemurire. El vrea să stăpînească timpul. Omenirea, probabil, va mai subzista zeci de mii de ani, și din propășire în propășire, din succes în succes mergînd, nimic nu ne împiedică să credem că ea va înlătura și învinge toate obstacolele și că știința pe care o va fi dobîndit într'un asemenea interval de timp îi va permite să prelungească durata vieții mijlocii dincolo de orice limită, adică până la nemurire. Viața se va realiza atunci integral, în sensul în care a pornit de la început.

Decît, iată că aici ne apare marea piedică. Speța omenească este încununarea creației, ea este mult deasupra tuturor celorlalte spețe animale cunoscute, ea este atît de superioară că pare o revoluție în univers și nu numai un capăt de evoluție. Dar orice mărire este întovărășită de scăderi, orice fruct copt poartă în el, s'ar zice, un vierme care-l roade. Omul nu și-a asigurat încă nemurirea și el n'a dat la o parte toate primejdii: dar eliminînd multe primejdii deja, el și-a făcut viața ușoară: omul nu este nevoit ca animalele din pădure să vîneze din zori până în sară pentru a găsi o hrană care se prezintă anevoe: el nici macar nu trăește ca omul primitiv în groaza fiarelor și a șerpilor veninoși, sub amenințarea foamei sau a săgeților otrăvite care pornesc din colțul pădurilor, trimise pe la spate de un vrăjmaș invizibil: el nu mai cunoaște nici sclavia elementelor, nici robia semenilor săi: el are mult timp liber, dacă considerăm nevoile lui imediate. Iar atunci cînd puterile disponibile ale unei vieții întrec cerințele vieții, acțiunea încă se produce, dar se produce dezinteresat, ca un lux, și jocul se naște. În toate speciile de animale salbatice, numai puii se joacă, atît timp cît hrana le este asigurată de părinți. Omul se joacă la orice vîrstă: el trăește, dar, în plus, gustă și poezia vieții.

Ori, tocmai aici rezidă pericolul: omul, odată ce traiul zilnic îi este asigurat, se înmoaie și trece la gesturi dezinteresate, adică inutile. Și această tendință spre lux, devenind o adevărată perversiune, el amîna tot ce nu este imediat, orice problemă a cărei dezlegare nu are nevoie să fie găsită pe dată. Cînd vezi atîtea mii de ieșeni bătînd din capăt în capăt Strada Lăpușneanu, atîtea mii de bucureșteni sau de cernăuțeni străbătînd a lene Calea Victoriei, sau Corso, n'ai mai zice că omenirea poartă în sînul ei un dor atît de aprig, că este chinuită de groaza unei chestiuni atît de mari ramosă încă nedezlegată, nici macar că omenirea este chinuită de vreo problemă, deoarece se plimbă cu atîta încetineală și are atîta timp liber.

Omenirea riscă deci să cadă victima unei teribile aberații de:

care este stăpînită, și ciclul speciei omenești se poate închide înainte ca să ajungem la izbîndă. Desigur, nu o putem nega, azi ca și eri, falange de savanți, gînditori, medici, tehnicieni lucrează în tăcere la rezolvirea pe etape o grozavei probleme, de multe ori cele mai indirecte descoperiri (automobilul, avionul) se conexează până la urmă și intră în aceeași masă prin aplicările lor, iar amatorii de plimbări lungi, adesea cu mintea scurtă, n'ar putea să aducă decît o colaborare stînjînitoare. Dar sînt temeri ca numărul savanților să se micșoreze, ca spiritele inventive să se pue în solda odiosului confort apusan, atît de frivol cîteodată, ca toată opera să fie denaturată, întoarsă de la adevăratul ei țel.

D. Ralea, acum cîțiva ani, susținea într'o conferință că omul este un animal plin de aberațiuni. De aceste aberațiuni să ne temem mai presus de orice. Vrem să stăpînim timpul, dar s'ar putea ca această dorință să se transforme într'una cu totul platonică, să devie pur literară, și să trăim tot viitorul cu imaginația în romane tip Wells. ;

Ce ne sugerează această temere? Faptul, pe care l-am verificat în studiul de față, că omul a cultivat cu atîta grijă dezinteresată poezia trecutului, că dorește să pue mîna pe timpurile apuse, să stăpînească, să facă a lui, prin imaginație, ceiace—fiindcă nu mai este decît cenușă—trebuie să-i rămie străin.

*Este deja o gravă anomalie, o gravă perversiune, această dorință de a se prelungi în trecut, această pornire dezinteresată, veritabilă deviație, ca și cum gîndul de a trăi în trecut ar fi simetric cu dorul omului de a se prelungi în viitor. Omul nu poate fi etern: el poate deveni cel mult nemuritor, lucrul cu totul deosebit.*¹ Schopenhauer constată² cu dreptate că noi nu avem a ne înfiora de neantul care precedă existența noastră, ci numai de cel care ne urmează. După expresia lui Schopenhauer eu am oroare de un infinit *a parte post* care ar fi fără mine: dar nu găsesc nimic îngrozitor într'un infinit *a parte ante* care a fost fără mine. Noi adăugăm la această afirmație a lui Schopenhauer: sau, cel puțin, n'ar fi logic să fie așa. Este o anomalie să ne îngrijim de trecut, să-l dorim. Dar această anomalie există: o descoperim în sufletul colecționarului de antichități, în apriga lui dorință de a stăpîni urmele lasate de veacurile moarte; o mai descoperim îndureroasa simpatie a poezilor trecutului, în romanele istorice în care personajii de mult dispărute retrăesc, o mai descoperim la istoricii care se proiectează cu mintea în epoci dispărute; n'o descoperim la toți oamenii, dar la acei dintre oameni—destul de nu-

¹ Se definește ca etern tot ce nu se naște și nu moare, tot ce acoperă întreg timpul, cu alte cuvinte. Nemuritor este tot ce s'a născut într'o zi și nu este destinat să moară niciodată. Nemurirea ar fi cam o jumătate de eternitate.

² *Die Welt als Wille und Vorstellung*, t. II, ch. 41.

merosi—care poartă în suflet amara melancolie a trecutului! „Ce cher vieux passé“ spun poeții cu un oftat prelung care trădează tristețea lor de a nu fi trăit acele vremuri.

Totul însă aici este visare, dor de un imposibil, dor dezinteresat: o *aberațiune* care a apărut în secolul trecut. Aberațiune delicioasă, subtilă, plină de un fermecător parfum, dar o aberațiune totuși. Pasiunea trecutului nu este originară: am aratat și reamintit că ea nu exista nici în antichitate, nici în epoca Renașterii: ea apare ca o dureroasă mîngîiere pentru făptura noastră trecătoare, și, ca atare, ca o ricoșare a voinții noastre de a trăi care se simte deocamdată înfrîntă, întoarsă și respinsă, de pe calea viitorului. Astfel că poezia dureroasă a trecutului nu este decît o manieră a noastră de a specula, de a ne stimula imaginația.

De unde știm că această pasiune dezinteresată, apărută abia acum o sută de ani, dar astăzi perfecționată, hrănită cu toate mijloacele ingeniosului om pentru a da iluzia, nu va ricoșa la rîndul său înspre viitor? Deja există semne premergătoare: deja față în față cu poezia trecutului, dezinteresată și platonicească, se ivește o poezie a viitorului, mai aprigă și mai crudă, dar tot atît de dezinteresată și de platonicească: deja luxul imaginației noastre se exercită în fantezii despre omenirea viitoare: fiecare dintre noi caută să-și reprezinte New-Yorkul în anul 2028, fiecare speculează cu duioșie, dar și cu o enervare tristă, anticipînd asupra modului de trai al strănepoșilor noștri din secolul XXI: nu cunoaștem viitorul, nici cît trecutul: dar căutăm să-l ghicim prin prizma noastră, precum tot prin prizma noastră ghicim trecutul. Și fiindcă am căutat să dovedim că înțelegem manile tuturor colecționarilor, declarăm că înțelegem *a priori* și pe una pe care n'am întîlnit-o niciodată dar pe care nu o credem imposibilă: cea a unui om care ar pastra cu sfințenie lucruri din vremurile noastre, cu gîndul îndușător că mine degete acum încă neexistente le-ar apuca și le-ar mînuși.

Ca voința noastră de a trăi să se consoleze în platonism, cuprinsă de lenea ei proprie, pornind din acest imbold al omului, pe care îl credem atît de firesc, de a se lasa înclinat înspre lux și înspre acțiunea dezinteresată, aceasta este temerea pe care o exprimăm. Luxul la noi este belșug, dar este și lașitate: lașitatea unei voinți care dispune de puteri mici, și dă înapoi în fața unei acțiuni care cere cheltueli mari de energie, pentru a-și cheltui puterile mici în direcții neînsemnate, în loc să aștepte o acumulare. Intocmai precum un literat amină la infinit scrierea unui roman pe care-l întrevede ca viitoarea sa capod'operă, pentru a produce în fiecare săptămîină o mediocră nuvelă de șaptezeci de rînduri. Dacă omenirea, în secolele care urmează, se va lasa pervertită și se va consola cu o poetică tristețea platonicească, precum în trecut s'a consolat cu nemurirea mirifică a raiului extrapămîntesc, totul este pierdut: timpul va trece peste noi și noi vom fi fost o speță oarecare, înecatată într'o epocă geologică anumită.

Dacă însă, rămînînd pe dreapta cale a unor sforțări și străduinți înspre realitate, noi lucrăm fără preget, vom obține succes după succes și, rînd pe rînd, omenirea va îndepărta toate obstacolele: să ne gîndim numai că cugetul omenesc, că științele nu există decît grație unei dezvoltări gradate care poartă pe cel mult 3.000⁺ de ani, că medicina nu există decît de ieri, și ne putem închipui ușor ce ar putea să devie toate aceste comori dacă omenirea le-ar cultiva cu continuitate în cursul zecilor mii de ani care vin, și care-ți sînt date ca răgaz.

Dan A. Bădăreu

Amintirile Caterinei State

— Fragment —

În recreațiile, scurte, dintre lecții, însoțită de Leontina Steinger,¹ treceam drumul la grădina domnului Henri Sontag. „Franțuzul“, cunoscut în țirgușor, numai sub acest nume, venise în țară ca tovarăș de drum al boerului Deleanu; dar, după un timp, atribuția-i prea îngădită, se pierdu în amestecul altor ocupații, pe care, după părerea stăpînă-seu singur, Henri, știa să le îndeplinească fără de greș.

Nimeni altul, din personalul și încunjurul boerului, nu calca atît de ușor, încît să nu-l trezească din bolnăvicioasa-i somnolență și nimeni nu ajunsese să înțeleagă că, din vrăful de ziare, franceze, ce-i soseau în fiecare zi „Le Journal des Débats“ era cel preferat și trebuia așezat deasupra citului celorlalte foi. Altfel, cercetînd nerăbdător, între toate, boerul se supăra; și, fără vre-o altă observație, bastonul de abanos, cu miner de aur, lăsa pe spațele aducătorului, urme adînci... Henri, pătrunzînd pe nesimțite și tot mai mult în grația stăpînului și în multe din atribuțiile altor servitori, aduse, într'o zi corespondența și, aplecîndu-se adînc, îi întinse pe tava de argint, „le Figaro“ despăturit.

„Triple imbecile“, țipă boerul și, smuncînd foaia, o aruncă departe pe covor, apoi desfăcînd cu interes și grabă „Le Journal des Débats“ ceti fără a-i mai spune vre-un cuvînt.

În ziua aceia, Henri, se încue în odaia lui; și, la repetatele chemări ale stăpînului-seu, răspunse, încăpățînat „sînt bolnav“. Spre seară, boerul veni să-l vadă și, mișcat, îi dădu un ceas de aur,

¹ Profesoara Caterinei State.

spunându-i scurt: „Pentru că te-am ofensat“. De atunci, foaia preferată era așezată, în fiecare dimineață, în vârful piramidei celorlalte ziare, ascunse sub scrisori și „franțuzul“ cumulfându-și serviciile, cercetă ades—în locul Kammerdiener-ului—buzunarele „prea încarcate“, ale hainelor; iar când „din greșală“, galbenii îi luncău din mână și se răspîndeau *pe covor*; Henri cu o îndemnată mișcare a piciorului, îi trimetea s'astepte sub canapea... Și'n zilele acelea, cutia cu „economiiile greu adunate“ „primea un nou depozit“, la care se adăuga, ades, răsplata pentru ofensele zilnice și neiertate altfel.

Din „micile economii“ cum le zicea—Henri, își ridicase, pe un loc dăruit, o casă în care multe din obiectele rare și de mare preț ale stăpînu-seu, se mutase, nu se știa cînd, și împodobeau acum pereții învâliți în covoare orientale, ori luminau, cu filigranele lor de argint și aur, etajerele de abanos. Pe coșul casei „franțuzului“ eșea fum numai atunci cînd era bolnav și cînd „fina Hélène“ îl îngrijea din recunoștință că-i fusese naș. Foc nu arsesen niciodată în soba odăii domnului Henri; „căldura, înghite oxigenul“ spunea el tuturor și, în nopțile de iarnă, singurul timp ce-l petrecea sub acoperișul său, își încălzea patul cu cărămizi înfierbîntate în soba vreunui vecin.

Crengile copacilor din grădina franțuzului se rezimau, grele de fructe, pe streșinele ce s'ascundeau în desişul frunzelor și florile, de pe straturile umede, îmbălsămau aerul răspîndindu-și parfumul până departe, spre sat. Ingenunchiat lângă brazde, monsieur Henri, tundea iarba vorbind singur și cînd nisipul, nebătut, scîrția sub pașii noștri, el își întorcea ochii, mici și spălăciți, și cu aceiași nemulțumire pe fața îngustă, rumenă și sbîrcită; se ridica grăbit, își îndesa pălăria până peste ochi și înfășîndu-se, strîns, în șalul ce-l purta în spate, pe orice timp, ne spunea în limba lui, răstit:

— Mai bine veneați altădată; astăzi, e urît în grădină. Sînt ocupat, tund iarba...

— Aici, e oricînd frumos. Ce rare specii de trandafiri!.. ziceam eu privindu-i cu rîvnă.

— Da, au înflorit de mult; acum nu mai pot tăia florile; se scutură cum le ating...

— Sînt și boboci de abia deschiși, insistam eu.

— Daa, însă bobocii trebuie lăsați să 'nflorească; altfel tinjește arbustul...

— Cireșe, ca la domnul Henri, n'am mai văzut decît în țara mea, spunea Leontina, privindu-mă șiret și înaintînd în grădină cu ochii ridicați spre crengile încărcate de fructe.

— Sînt frumoase la vedere, da nu-s bune de loc ; le cultiv, mai mult, de dragul decorului grădinei... Și, așa cum sînt, apoase și făr' de gust, nu s'au copt încă...

— Ba-s coapte, Monsieur Henri, îi aratam eu, ridicînd, de pe alee, o cireșă putredă.

— Coapte, sînt numai acele cu viermi, ori cele ciupite de păsări. Ah ! păsările astea... Nu vă închipuiți cîtă pagubă îmi face. Și, vorbind, franțuzul țacănea foarfecele înaintînd spre poarta grădinii, pe care, cu deprinderea-i de altădată, o deschidea, lin, și, făcîndu-ne loc să trecem ; ne pomeneam, fără să ne dăm samă, afară, în drum. Odată pe an, la Paști, „franțuzul oferea „un ceaiu“ prietiniilor, și, atunci, apa caldă și amară, din paharele cu suporturi de argint aurit, o înghițeau, cu toții, în hazul părerilor lui, a-celeași de mult timp,

„In România, se bea, în loc de ceaiu, un decoct dulce și otrăvitor ; numai noi, francezii, știm să-l preparăm, spunea domnul Henri, strecurînd, în fiecare pahar, cîte o bucățică de zahar și neuitînd să adauge că : „romul și lămîia sînt bune de pus numai în zama de fîn care o beau în unele case din Vascani“.

De împrejurarea asta, profită în totdeauna, franțuzul, invîtîndu-se iar la mesele musafirilor săi.

„Nu pot mîncă singur ; noi, francezii, sîntem vorbăreți, comunicativi și cînd înghit, fără să vorbesc, simt așa... un fel de înneacăciune, deslușea el mutîndu-și privirea pe fețele tuturor, la rînd, până ce auzea invitația ce i se repeta, făr' de greș, în fiecare an.

„De ce să stai singur, cuc ?

Vino, cînd vrei, la masa noastră“.

Intr'o zi, domnul Henri, fluturînd o telegramă, intră ca vîntul, pe ușa casei noastre.

— Vii-nee ! Vine astăzi, vine până într'un ceas ! Spunea franțuzul, deabea răsflînd și mișcînd, nervos, mîna din care spînzură telegrama.

— Da' cine vine ? îl întrebaram cu toții, într'un glas.

— Oh ! oh ! Soră-mea, soră-mea din America.

— Ai o soră și vine din America domnule Henri ?

— Da, da, da ! Iată telegrama...

A plecat acolo, acum patruzeci de ani ; s'a dus cu bărbatu-său, cu Fradel, cu Charles Fradel, pianistul. S'au spăimîntat de-o furtună și el n'a mai vrut să se reîntoarcă în Europa. Cu soră-mea n'am mai comunicat de atunci, o credeam moartă... Și acum, iată... iese ca din pămînt!

Cine dracu i-o fi spus că exist și mă aflu aici, în România și'n gaura asta de Vascani, cine? Telegrama vine dela vamă, dela Burdujeni.

Acuși sosește. Ce mă fac doamne?

— Te pregătești cum se cuvine. Chemi pe Ileana să gătească o masă bună și, te duci s'o aștepți la gară, ne dădurăm, cu toții, părerea.

— Și cînd să pregătesc și cînd să ajung, pe jos, la gară?

— Cu trăsura faci cinci minute, ai tot timpul... Mai e un ceas.

— Să mă duc și să mă întorc tot cu trăsura? Cît să mai cheltuiesc? răspunse, franțuzul, sucind din ce în ce mai nervos telegrama, până îi căzu din mîină, în bucăți.

Și, cînd mă gîndesc ce schimbare mare se face în viața mea! Pregătisem casa de închiriat și aveam o propunere avantajoasă...

— Ți-i soră doar și vine tocmai din America!

— Dacă ar fi venit cu bani, nu căuta să mă descopere aici, în colțul acesta uitat și de Dumnezeu. Numai blestematul cel de popă, din Longwy, trebuie să-i fi spus. De ce n'o fi crăpat oare înainte de a afla soră-mea unde-s cuibărit?

Și-s aproape sigur că vine pentru totdeauna...

.....

Din cerdacul îmbrăcat în vie salbatică, pîndeam reîntoarcerea d-lui Henri și a surorii sale. Intr'o trăsură ce amintea și vechia caleașcă și mai modernul london, sta franțuzul, înfipt în mijloc alături de o bătrînică, al cărei cap iera atît de învăluit într'o dantelă neagră, încît, în fuga trăsurii, de abia putui vedea asemănarea-i cu domnul Henri. Nerăbdătoare să văd „Americana“, spuseiu Leontinei gîndul, să trec drumul, dincolo „la franțuz“.

— Nu, nu se poate. Bătrîna, deabea sosită dintr'un drum lung, are să se odihnească; și, afară de asta, ar fi indiscret să cazi așa „comme un chien dans un jeu de quilles.“¹ Poate că vorbesc între ei; cîte n'au să-și spună, frații, după o despărțire

1 Ca și un cine între popice.

de patruzeci de ani... Așteaptă, vei vedea americana, peste două, trei zile.

Nu trecuse un ceas dela sosirea d-nei Fradel, cînd, prin ușa deschisă, auzirăm pe cerdac, pași mărunți și glasul d-lui Henri :

„Pe aici, pe aici“, spunea el cuiva care, în clipa aceea, pășea pragul sălii.

Alergai și nu fui puțin surprinsă să văd bătrîna din trăsură, înfocolită în dantele și îmbrăcată într'o rochie a cărei eleganță mă uimi.

„Vă prezint pe sora-mea, care, cum vedeți, se refugiază la mine pentrucă Fradel, barbatu-său, înainte de a muri, a făcut prostia să-și deponă averea la banca generalului Grant; și, după faliment, soră-meii, i-a rămas, pour tout potage¹, cîteva mii de franci.

A venit în Franța, unde toți ai noștri dispăruseră; atunci —cum îmi închipuiam—preotul m'a căutat în registrul celor plecați în străinătate și, după patruzeci de ani, mi-a mai găsit și numele și adresa :

E de crezut ?

Explicația fu dată pe nerăsuflete în timp ce doamna Fradel, așezată pe fotoliul ce-i înaintasem și înțelegînd, mai mult din gesturi, de ce era vorba, completă lămurirea, de abea inteligibil, cu un accent și o construcție de fraze englezești.

„Vorbiți cît puteți de tare, plecați-vă la urechea ei; e surdă tun“ ne spuse domnul Henri în gura mare.

De cînd a venit și până acum, mă gîndesc într'una cum nu s'a găsit cineva, la New-York, pe al cărui cap să cadă. Am auzit că artiștii sînt prețuiți ca oameni rari; ei bine, în patruzeci de ani, femeia asta, sora-mea, n'a putut lega o prietinie pe care să se sprijine în asemenea împrejurări? Murdară nație!“ termină franțuzul cu desgust.

Doamna Fradel, vorbind cînd cu mine, cînd cu Leontina, ne povestea peripețiile drumului și, ajungînd la plecarea ei din Franța, pentru a-și găsi pe frate-său, singura rudă ce mai avea în lume, ne spuse: „Dorul și nădejdea ce aveam în Henri, m'a îndemnat să nu mă gîndesc mult înainte de a mă aventura în așa de mari depărtări, unde s'ar fi putut să nu-l mai găsesc. L'am regăsit; însă, îmi pare a fi altul decît acel pe care l-am lăsat, în Franța, acum patruzeci de ani și am impresia că ar fi vrut mai bine să

1 Drept orice avut.

mă știe pe *Ceia lume* decît aici, sub acoperămîntul său“ termină bătrîna, emoționat.

— Nu, doamnă, eu cred că surpriza i-a fost atît de mare, încît nu-i desmeticit încă. Domnul Henri, nu-i manifestant prin fire și apoi... trebue să-i socotiți și vîrsta... încercai s'o mîngîi și să trec pe nesimțite, la alt subiect; dar doamna Fradel își urmă șirul gîndului ei.

— Poate, poate că-i așa... Voiu vedea; viitorul, mai bine ca oricine, mă va lumina. In clipa asta, sînt atît de obosită, încît nu-mi pot da bine sama de nimic. Iată, de exemplu: nu înțeleg obiceiul românesc, de a mînca de cîte ori vrei, la alții... Cum am sosit, Henri, m'a dus să iau cafeaua la un doctor și acum mi-a spus să venim aici, la dejun.

— Da, domnul Henri e invitat ades; și astăzi, a vrut să ne facă plăcere aducîndu-vă... explică Leontina, apropiindu-și gura de urechea bătrînei.

— Înțeleg acum; da, înțeleg bine: Henri e practic, răspunde doamna Fradel, surizînd trist.

.....

Treceam adeseori drumul ca să văd pe bătrîna care, după cîteva zile, blestema clipa în care se gîndise să caute în lume pe singurul ei frate, Henri, căruia, în bucuria celor întăi momente ale revederei, îi încredințase tot avutul ei. Ca să-i amorțesc durerea și chinul ce-i da lipsa hranei chiar, sub motivul unei primblări cu trăsura, o luam ades la mesele noastre; iar Duminica, toată ziua, o petrecea la noi, „en pays civilisé“, cum zicea ea. Cu sila aproape o suiam în trăsură și seara îi duceam, în așcuns de domnul Henri, din tot ce găseam bun în camara noastră. Odaia doamnei Fradel, era cea mai frumoasă încăpere din casa franțuzului; dar era întotdeauna atît de neorînduită și murdară, încît adeseori evitam să intru, rămînînd, în balcon sau în grădină, sub paza vigilantă a domnului Henri, până ce bătrîna se hotăra să iasă din colțul acela în care îmi părea, adeseori, că pătrund în urma unui foc. Vrafuri de ziare engleze cu date vechi de decenii, liste, conturi, scrisori și manuscripte, stau veșnic rāvăcite pe o etajeră și pe masa pe care de obicei u păstra rămășițe din alimentele ce-i duceam. Albumuri din care spînzurau fășii imprimate, acopereau rafturile, prăfuite, ale unei credențe de stejar afumat și, pe această

arhivă, ca într'un dulap de sofragerie burlăcească, găseam ori cînd coji de lămii putrede, pîne uscată și, într'o sticlură de parfum, cîteva picături de untdelemn pe care îl fura dela frate-său, ca să-l mănînce noaptea, cu cornurile trimise, zilnic, de farmacistul Koch. Pe oglinda venețiană, prinsă'n zid cū țesătură deasă, de păienjenis, sta agățată, de la sosirea bătrînei, o frumoasă dantelă de Bruxelles; și, pe biroul de lemn de trandafir, se prelingeau liniștit, picăturile lumînărilor de ceară, date domnului Henri „de pomană“, la înmormîntări. Fina Ileana, care mătura odaia de cîteva ori pe an, nu atingea niciodată „lucrurile sacre“ cum le zicea bătrîna și numai mie îmi era îngăduit să rînduesc, superficial, adunătura lor în care ades, mă pierdeam...

— De ce nu țineți puțină ordine în jurul dumneavoastră? o întrebai într'o zi.

— Nu pot. Sînt atît de singură și străină, încît hîrțile astea care-mi amintesc trecutul, îmi par a fi, toate, prietini mei cei mai buni. Stau colo, în fotoliu și, ca să mai pot trăi, mă gîndesc la viața mea de altădată; îmi amintesc de un concert și atunci cercetez ziarele în care știu că voi găsi recenzia; și, căutînd și recitînd, timpul trece și mă apropie de ziua cînd... În ordine nu mai am putere să le pun; și, la ce folos? A doua zi iar caut și iar răstorn tot... Apoi dezordinea asta îmi dă cîte odată iluzia odăii de lucru, dela New-York, și-mi amintește viu, de bietul artist, de barbatu-meu, care era veșnic muiat într'o bae de hîrtii“.

Așezarea și cîteodată încercarea clasărei acestor colecții, era cu deosebire interesantă; mă uitam ades, cetînd corespondența prietinelor artistului, Thalberg, Liszt, Rubinstein, Herz și acea a scriitorului Saphir; și, mi se părea că mă trezesc dintr'un vis, atunci cînd, bătrîna lăsa încet pe masă „Le Petit Journal“ și, ridicîndu-și pe frunte ochelarii, căsca, se uita afară și atingîndu-mi ușor umărul, îmi spunea: „Vine cineva să te cheme“.

. . . . .

Intr'o zi, doamna Fradel, mă întîmpină în prag, și mulțumită, îmi spuse:

„Astăzi am să-ți arăt două lucruri rare; credeam că au rămas la New-York și sînt încîntată că le regăsesc aici“.

Urmînd-o, intrai în odaia ce îmi păru a fi, în ziua aceia, mai răvăcită ca oricînd; noi vrafuri de hîrtii înconjurau un cufăr îmbrăcat în piele și în neorînduiala lor, îmi făceau impresia pere-

șilor unui castel incendiat, din care mai rămăsese în picioare, numai mijlocul roș, de cărămizi. Pe capacul deschis stau ca niște relicvii, de abia desgropate, obiecte de artă, mape umflate de scrisori, dantele și o pungă de piele, din care, doamna Fradel, scoase și îmi arătă juvaere ce-mi plăcură până la senzație, mai mult prin vechimea lucrului decît prin valoarea lor. Erau coliere de amethyst și de smaragd, montate delicat și artistic, în filigran de aur vechiu; lanțuri legate între ele prin boabe mari de mărgăritar și inele ale căror pietre de briliant, păreau a desfide, în vioiciunea sclipirii lor, și timpul și locul ce-l ocupase până atunci. „Dar, știu că nu astea te pot interesa pe dumneata“ spuse bătrîna deschizînd o mapă din care scoase, cu mare grijă, o pagină de muzică îngălbenită și tăiată în îndoituri. „Iată, aceasta e un dar dela prințul de Metternich, al cărui fiu a fost elevul lui Fradel. Odată după o serată ce acesta a dat la Viena și unde Fradel a cîntat minunat; prințul ca mulțumire, i-a oferit un autograf al lui Mozart. Numai în copilărie, cînd atingeam icoana Maicei Domnului, acea „făcătoare de minuni“, încercasem ceva asemănător sentimentului și senzației ce mă cuprinsese în acel moment; mi se părea că țin în mîină o lume și tremuram să n'o pierd.

Bătrîna îmi văzu emoția și-mi spuse: „Cînd voi fi aproape de moarte, am să-ți dau pagina asta, până atunci o păstrez; e una din amintirile mele cele mai scumpe“. Și spunîndu-mi, cercetă, mai departe, într'un clit de cărți de unde scoase un album legat în piele și mărginit cu argint.

„Și aici vei găsi nume mari“ zise ea, întinzîndu-mi, cu precauție, albumul vechiu, din al cărui cotor, cîteva pagini desprinse, lunecară lin pe covor. Victor Hugo, Alexandre Dumas, Alphonse Daudet, Daumier și alții, lăsase de mult acolo, în aforisme, versuri, muzică, desene și caricaturi parfumul gîndirii și al simțirii lor, ce se amesteca acum cu mirosul unic al cărții vechi și parcă-mi dădeau beția divinizării și extazul amintirii timpului trecut.

— Aveți un tezaur, îi spusei închizînd cu evlavie albumul. Și bătrîna, preocupată ca oricînd de gîndul lipsei ce se aștepta s'o încerce, răspunse gîndului ei:

„Ași vrea să mor înainte de a trebui să mă despart de el.. În clipa aceea, domnul Henri apăru în prag și văzîndu-ne aplecate peste teancurile de cărți și hîrtii, zise surizînd cu dispreț: „Iată, vezi ce mi-a adus soră-mea din America? Tout cela n'a pas

la valeur d'une saucisse¹; sînt bune de aprins focul, ca să-și economisească surcelele pe care le isprăvește în curînd“.

Fără să audă, doamna Fradel, presupuse ideia, se uită compătimitor la frate-său și, după ce acesta închise ușa, ea oftă și privind lung, în urmă-i șopti:

„Malheureux, tu ne comprends rien, va“. Apoi, întorcîndu-se spre mine, adaugă:

„Et dire que cet ignorant est le cousin germain de la Sontag“.²

Constanța Marino-Moscu

1 „Toate astea nu fac o ceapă“.

2 S'ar putea crede că ignorantul acesta e vărul cîntăreței celebre Henriette Sontag.

Ce este cultura ?

Nu este neînsemnată cantitatea de cerneală cheltuită cu misteriosul concept de «cultură». Problema e mai cu samă germană. În Franța, noțiunea de „civilizație” (prin cultură Francezii înțeleg doar partea ideologică a civilizației) nu este atacată filosoficește. Se ia ca atare, fără încercări de definire. Astfel vedem, bunăoară în manualele școlare de Istorie, capitole ca „Civilizația Europei”, în care se vorbește de moravuri, de artă, știință, organizare politică, stare socială, religie, tehnică, filosofie. În schimb nu există nici-un filosof francez care să-și fi pierdut vre-o fracțiune din vremea sa cu ideea însăși a cultur-ei, din care ultimul privat docent german își face prima și ultima sa lucrare.

În România, conceptul „kultur”-ei a fost la modă în anul acesta. Două cicluri de conferinți — unul despre politica culturii, altul despre raporturile dintre cultură și alți factori, organizate de Institutul social, — i-au fost consacrate. Atenția publicului a fost strânită de această problemă. Iată de ce am crezut util să încercăm o definiție.

Cuvîntul cultură este întrebuințat de filosofia germană în mai multe feluri. Se vorbește de cultură în genere, de acte de cultură, de obiecte de cultură.

Într’una din ședințele Institutului Social român, din ciclul culturii, d. P. Andrei dădea următorul exemplu. Iată un apus de soare — spunea d-sa, Iată apoi un peisajiu reprezentînd un apus de soare, pictat într’un tablou. În primul caz avem *natură*. În cel de al doilea, avem *cultură*.

D. Sanielevici contestă exactitatea acestei distincțiuni. Un apus de soare, nu numai pe pînză, dar chiar și pe cer, poate fi un spectacol estetic, deci un fenomen de cultură.

În realitate, amîndoi aveau dreptate. Căci contemplarea unui spectacol în natură poate fi un act cultural, dar poate și să nu

fie. Căci ce importă aci e atitudinea spectatorului. Cultura este acea activitate pe care o desfășurăm nu ca oameni puri și simpli, ci ca membri ai unui grup social. Apusul de soare al d-ului Andrei va fi sau nu un fapt cultural după cum individul care îl percepe lucrează ca simplă ființă psihică, sau ca posesor al unui patrimoniu prealabil de aprecieri artistice, de judecăți literare, de concepții estetice și evaluări tehnic-picturale. Ori, toate aceste reguli de purtare critică nu sînt ale noastre, sau nu sînt numai ale noastre. Le primim, în cea mai mare parte, deja făcute dela societatea în care trăim, gîndim și simțim. Atitudinea noastră își trage rădăcina din mediul social. El e care oarecum ne-a dat o delegație tacită să percepem și să judecăm printr'însul și pentru el.

Adeseori — dacă nu chiar de cele mai deseori — cînd contemplăm un peizaj ne gîndim vag la bogăția de efecte exploatabile de un artist eventual în scop de a reînnoi emoția estetică a momentului nostru. Pictorul e doar viitor, tabloul nu-i încă pictat, „bunul cultural“ a fost numai întrevăzut. Dar tot act cultural este, pentru că am lucrat în numele și din punctul de vedere al societății.

Ajungem atunci la următoarea definiție provizorie :

Actul cultural presupune 1) un anumit actor : un om lucrînd călăuzit în conduita sa de 2) anumite reguli de purtare, gîndire și simțire prealabil elaborate de societatea în care trăește.

Simplul fapt de a bate un cui în părete constituie un act autentic de cultură, pentru că cere o serie de deprinderi, cunoștințe, credințe, o anumită tehnică, o anumită dexteritate învățată, într'un cuvînt o serie de feluri de a face elaborate printr'un îndelung trai social anterior.

Dacă încercăm să analizăm mai amănunțit conținutul acestui «patrimoniu social» care se realizează prin actul de cultură, constatăm că el se compune din scopuri, credinți și procedee. Pe de altă parte, aceste scopuri, credinți sau procedee pot fi de diverse categorii : religioase, morale, juridice, politice, economice, științifice, estetice, educaționale. Fiecare din acești factori au caractere specifice — pe care o știință : Sociologia, are tocmai misiunea să le identifice. Dar, ori de ce natură ar fi, acel fragment sufletesc de societate, pe care îl folosim în momentul cînd comitem un act cultural oarecare, se compune invariabil din scopuri, procedee și credinți. Aceste trei elemente fundamentale, să încercăm a le analiza mai de aproape.

Un procedeu. O conduită — dar nu orice soi de conduită, ci una sistematică. O purtare care ascultă de reguli. Un fel de a face, metodic și tinzînd la limită către un aspect standard. Un rit religios, o procedură juridică, așa zisele «bune maniere», strategia diplomatică, procedeele pictură, o tehnică muzicală, etc., etc. — iată exemple de procedee din cele ce compun actele de cultură.

Reluînd exemplul cuiului bătut în părete, e lesne de observat

că această simplă operație presupune o alegere de instrumente, o alegere de poziții economice învățate dela om la om, o anumită distribuire metodică a mișcărilor, o împărțire și o dozare sistematică a eforturilor, într'un cuvânt o serie de feluri de a face puizate dintr'o tradiție deja constituită.

Aceste conduite *tipizate*, sisteme de acte angrenate nu la întâmplare, ci într'o ordine logică și stabilă de succesiune, poartă nume diverse în diferitele domenii ale culturii. În domeniul religios se numesc *rituri*, în cel juridic *proceduri*. În politică se numesc în multe feluri: diplomație, strategie, manevre, tactică, propagandă, etc. În economie, conduita caracteristică se cheamă *muncă* și *schimb*, cu toate derivatele și combinațiile lor. În morală avem buna cuviință, onestitatea, politețea etc. În artă avem procedeele și tehnicile diverse. În materie școlară avem toate regulile și riturile pedagogice. În activitatea științifică sînt toate așa zisele metode, sau, în genere, canoanele *logice*, căci logica e ritul religios al savantului.

Al doilea element al oricărui act de cultură e *scopul*, factorul teleologic. Acest scop însă nu-i oricare, ci numai unul, și anume: producția de valori, fie în vederea răspîndirii, fie în vederea consumărilor. Cîteva exemple:

Acel ce folosește o procedură de Drept o face în scop de a produce anumite efecte valabile juridicește, de care va profita el personal sau le va pune la dispoziția unui terțiu beneficiar.

Acel care contemplă un tablou refăce pe cont propriu frumusețea pictată într'însul, pentru a o gusta singur sau pentru a o transmite, explicînd-o altora.

Acel care execută un rit intenționează să nască în jurul ei o atmosferă de religiozitate, să producă valori mistice nouă și reînnoite.

Filosoful care cugetă, o face cu gîndul de a produce valori adevăr inedite; industriașul: valori-marfă proaspete; omul de stat sau electorul: valori politice, avantajii pentru națiune, pentru partid, sau pentru el însuși; pedagogul: școlari, adică valori-oameni, etc. etc..

Acel care bate un cui în părete urmărește crearea unei serii de noi utilități: valori estetice (odaia va avea un aspect mai decent cînd lucrurile vor putea fi atrînate în cui), valori economice: mai multă ordine în gospodăria casei, ușurință de a găsi obiectele de care avem nevoie, etc. etc.

Pretutîndeni, actul de cultură e însuflețit de scopul creării de valori de un soi uoarecare.

Al treilea element, pe lângă elementul scop și elementul conștientă, este elementul credință.

Este bine să nu se confunde acesta din urmă cu scopul.

Și confuzia se poate face, căci ambele sînt elemente *ideologice*,

față de factorul conduită care e un element *tehnic*. Tarde avea toată dreptatea să insiste asupra distincției dintre dorinți și credinți. Dorința este scop. Credința e constatarea unei posibilități obiective (justificată sau utopică, puțin importă).

Un individ care săvârșește un act juridic 1) execută o conduită tipică procedurală, 2) însuflețită de un scop: crearea de efecte de drept valabile, și 3) bazat pe credința că societatea exterioară, prin instituțiile sale judecătorești și polițienești asigură, fac posibilă realizarea dorinții de mai sus prin întrebuițarea procedeeleor de mai sus.

Orice act cultural e clădit pe cunoașterea anumitor legi - divine sau umane, fizice sau psihice, și pe credința că aceste legi sînt constante, că funcționarea lor e posibilă și eficacitatea lor producătoare sigură.

Cînd cineva bate un cui în părete, nu numai că urmărește un anumit scop (obținerea de comodități menajere sau de estetică a interiorului), nu numai că execută anumite mișcări - dar crede, crede în realitatea obiectivă a anumitor legi. Legi fizice: de gravitate, de cădere a corpurilor, de rezistență a materialelor, de compuneri de forțe naturale. Legi sociale: crede în posibilitatea de a perfecționa gospodăria și de a infrumuseța casa prin acățarea într'un cuier a unor obiecte care altminteri ar sta în dezordine prin odăi.

Aceste credinți pot fi mai sistematice sau mai empirice. Pot fi învățate metodic școlar, sau tradițional, prin experiență cotidiană. Însfîrșit pot fi mai generale sau mai particulare.

Ele poartă nume diferite în domeniile diferite ale culturii. Se cheamă dogme în religie, virtuți și idealuri etice în morală, principii juridice în drept, doctrine economice sau «Wirtschaftsgeist einer Epoche» (Sombart) în Economie, Programe în politică, Postulate sau Axiome în Știință, Doctrine pedagogice în educațiune, Școli literare, Manifeste, Principii estetice în artă, etc. etc.

Oricum ar fi, un act de cultură trebuie să cuprindă tustrele aceste elemente: o conduită tipizată, însuflețită de un scop (care e producerea de valori oarecare) și bazată pe credința în corespondența dintre acel scop și acest mijloc, pe credința în anumite legi - divine sau umane, fizice sau psihice - care funcționează permanent și permit să prevedem oricînd succesul unei întreprinderi fondate pe ele.

* * *

Se obișnuiește uneori să se distingă între cultură și civilizație, înțelegîndu-se prin cea din urmă civilizația *materială*, iar prin cea dintăiu partea *ideologică* a culturii. Este oarecare adevăr în acest fel de a vedea, care însă trebuie precizat.

Nu-i vorba, în materie de civilizație, nici odată de nimic *material*, ci totdeauna de fapte sufletești (care bunînțele se pot intrupa în obiecte fizice). Este totuși un simțimînt exact în toate acestea.

Elementul tehnic al *conduitei* are mai multă *exterioritate* ca cel al credinții, care e doar un corp de doctrine, de pure idei ge-

nerale, și nu un sistem de mișcări, de fapte externe, de purtări obiective. Și atunci, după cum într'un act de cultură predomină elementul credință sau din contra elementul tehnic al conduitei, vom avea un spectacol diferit.

Un exemplu.

Cînd un om nu vine exact la o întîlnire, sau comite o grosolanie în expresiile sale, cînd injură sau cînd ofensează o persoană — nu spunem: iată un om incult, ci iată un om necivilizat. Și totuși el s'a abătut dela o regulă foarte ideală, foarte imaterială de morală.

Cînd un țaran care posedă un automobil crede că totuși e mai prudent să ia și cai, pe care îi înhamă la radiator, nu spunem despre el că e necivilizat ci mai degrabă că e *incult*.

De ce? Pentru că el păcătuiește nu atît în contra unei reguli de purtare, ci mai mult împotriva unei reguli de gîndire. Ce-i lipsește este o anumită *credință*, credința în eficacitatea permanentă și sigură a legilor fizice care garantează funcționarea unei trăsuri automobile.

Însfîrșit, într'un act cultural poate predomina și cel de al treilea element, elementul scop. În acest caz, avem ceiace numim *idealuri*, acte culturale în care viziunea unei conduite precise este confuză, iar conceperea unor înălțări cauzale de forțe vagă și ștearsă. Ceiace iesă aci reliefat e aspectul dorință, scop, năzuință, dor puternic și abstract.

Dar — c'o fi vorba de civilizație, de ideologie sau de idealuri — actul de cultură se compune întotdeauna din cele trei elemente care, în proporții variabile, nu pot lipsi niciodată.

D. I. Suchianu.

HERCULE

I

Pe o bancă din grădina de vară, «Tivoli», ședeau câțiva oameni.

Unul din ei, Costea Mohaev, luptător și ridicător de greutate, plîngea încetitor, năclăindu-și cu pumnul înroșit fața scaldată în lacrimi, tovarășii lui, cu o compătimire tăcută, se uitau la el și ofteau din adînc.

— Pentru ce?... zicea Costea, mătăhăind din cap ca ursul. Doamne... Dar ce i-am făcut? A? «Tezeu! Hercule!...»

Se apropie unul din membrii familiei («Frații Jacobs — acrobați de parter»). Se întunecă.

— Hmm... Hm... De ce plînge?

— L-au nedreptățit! — zise Hristici, campionul Serbiei și învingătorul unui oarecare Mahomet-Oglu. L-a nedreptățit reporterul luptelor. Asta-i totul.

— L-a înjurat!

— Ba încă cum! — zise cu vioiciune uscățivul Mu-calainen, luptător cu o mutră din cele mai nenorocite. Arată-i, Costea.

Costea făcu deznădăjduit din mîină și, lăsînd capul în jos, începu să privească nisipul de sub picioare, cu un aer care arăta lămurit că pentru Costea zilele senine n'au să mai sosească niciodată, că Costea e umilit, călcat în noroiu pentru totdeauna, și că mîngîierile prietinelor sînt zadarnice.

— Și cum te-au înjurat?

Costea ridică ochii injectați.

Mi=a zis Tezeu. Asta a fost alaltăeri... Eri a venit cu alta: «Siberianul Mohaev—zice—lupta ca un adevărat Hercule».

— Dă=l încolo... îl sfătui membrul familiei Jacobs. Dacă=i ține seamă...

— Da... Dă=l încolo... Am o mamă bătrână la Cras=noiarsc. Sora a isprăvit trei clase. «Hercule»... Ce are cu mine?...

— Hercule...—șopti Mucalainen pe gânduri.—Tezeu încă—așa și așa, dar Hercule! Adevărat...

— Dar tu știi ce va să zică Hercule?—întrebă pre=cautul învingător al lui Mahomet=Oglu.

— Știe Dracu! Intreb pe arbitru: rîde. Curată ne= norocire!...

— Dar dacă te=ai da deseară pe lângă reporter și l=ai întreba, pentru ce?

— Să știi că am să=l întreb! Azi mai aștept, dar mine mă duc drept la el și=l întreb.

— Nici n=ai ce să întrebi. Lucrul e limpede: trebuie să=i dai. Inchide=i gura cu cinci ruble, și gata. E limpede: omul vrea să stoarcă...

Costea se mai învioră.

— Dar cinci ruble sînt de ajuns? Li dau și zece, nu= mai să nu scrie. Eu sînt om muncitor, și tu îți bați joc de mine. Pentru ce?

Se luă de cap și începu să geamă, aducîndu=și aminte de atîtea jigniri.

— Doamne, pentru ce? Cui, ce rău am făcut?

Fetele tuturoră erau serioase, concentrate. Lîngă ei suferea, sincer, fără prefăcătorie, o ființă vie omenească, și inimile înăsprite se strîngeau de milă și durere pentru aproapele lor.

Era seara, tîrziu.

Pe alea singuratecă mergea, uitîndu=se visător la cer, recenzentul sportiv și se făcea că pentru dînsul e tot una: îl cheamă la cină directorul campionatului, ori nu.

Și nu=i era tot una...

Dintre tufe se arată cheresteaua masivă a lui Costea Mohaev, ridicătorul de greutate, și se apropie de recenzent.

— Domnule Zascacalov, întrebă Costea, încurcându=se, tușind și umflându=se nenatural. N'ați pierdut chiar acum zece ruble? Nu le=ați scăpat pe alee?

— Mi se pare că nu, dar ce e?

— Le=am găsit eu. Sînt probabil ale dumitale. Luați-le...

— D'apoi asta e de douăzeci și cinci de ruble!

— Ei, și ce?... Dați=mi restul de cincisprezece ruble, și atunci ese întocmai...

Recenzentul zîmbi cu îngăduință, scoase din buzunar restul, băgă hîrtia în buzunarul vestei și începu să umble din nou, uitându=se la cer.

— Atunci pot nădăjdui? strigă rușinosul Costea, ascunzându=se între tufe.

— Fii liniștit!

Trecu noaptea, sosi ziua. Noaptea Costea dormi bine (pentru întâia dată în timp de trei zile și trei nopți) dar dimineața îi aduse groază, întunec și desnădejde.

În gazetă despre dînsul erau scrise, cuvînt cu cuvînt, următoarele:

«Cea mai interesantă fu lupta acestui vechiu elen, Antinou Mohaev, cu Orai, unгурul peșterilor. Într'o ciocnire scînteitoare s'a întîlnit Mohaev, care prin exteriorul său e demn de dalta lui Fidias, — cu unгурul greu, ca fierul. Ca un ghem de pantere s'au rostogolit pe scenă, până cînd, la al douăzecilea minut, teribilul Hercule, țintui înșfîrșit pe unгурul peșterilor».

Din nou se adunară în grădină, pe aceeași bancă, ca să chibzuiască asupra insuportabilei situații creată...

Era clar că grosolanul și neobrăzatul reporter duce o campanie cinică în contra nevinovatului Costea Mohaev, și toată întrebarea era numai, cu ce scop?

La început se ajunse la încheerea că reporterul a fost cumpărat de luptătorii — concurenți ai celui alt campionat, apoi își formară convingerea că reporterul are un om al lui în locul lui Costea, și că vrea într'un chip sau altul, să scoată pe Costea din campionat.

Discutau și se frămîntau, iar Costea ședea cu privi=

rea suferindă, oprită asupra unui gros trunchiu de arbore, și șoptea cu buzele palide, strîmbate de obidă.

— Hercule... Așa, așa. Antinou!... Iată unde am ajuns! «Demn de dalta...» Bine, taie-mă, dacă ți se îngăduie. Mîncă-mă cu pîne!... Bea sîngele meu, scorpion blăstămat!...

Incepu să plîngă.

Toți, lăsînd în jos capetele lor mari și greoaie, întunecați, se uitau în pămînt, și numai degetele groase și roșii se mișcau amenințătoare, iar din largile și carnoasele piepturi eșea suflare răgușită, concentrată...

— Mi-a zis Antinou!—strigă Costea, șiși cuprinse capul cu mîinile.—Mai bine mă tráznea cu un băț peste cap...

— Caută de vorbește cu el omenește,—îl sfătui un ciuhon*.—Ce atîta bătaie de cap?...

— Prea s'au... Ca niște cîini, — mormăi polonezul Bîlschii.—Eri l-a numit pe Negru lemn de abanos, săptă-mîna trecută scria tot despre el: fiu al Timbuctului... În-treabă-l, ce i-a făcut Negrul?

— Negrului puțin îi pasă,—observă Costea printre dinți.—Negrul nu știe rusește. Dar eu înțeleg foarte bine, drăguță!...

Mult timp stătura uluiți, întunecați ca niște fiare în-grămădite într'un colț.

Toți se gîndeau: și ridicătorii de cîte zece puduri, și uscățivii ușori și storși de viață.

Le era milă de tovarăș. Și fiecare își dădea seamă că mîne poate să se întîmple și cu el același lucru.

II

Seara Costea se luă din nou după urmele recenzen-tului sportiv, și pe cînd acesta căuța să pătrundă în tainele cerului, începu să-i vorbească.

— Ascultă,—zise, abia stăpînîndu-se și luîndu-l de umăr.—Din partea dumitale nu e frumos...

Recenzentul se încreți.

*) Finlandez (N. trad.).

— Ce mai vrei? Nu=ți ajunge? întrebă.

Lui Costea îi năvăli sîngele în față.

— A=a?... Așa=mi vorbești?... Dar ăsta... îl vezi?
Cum ți se pare?

Lucrul despre care întreba părerea recenzentului, era un pumn mare și vînos, care se clătina la o distanță apropiată de fața recenzentului.

Recenzentul sări îndărăt cu țipăt de spaimă, iar Costea rîse cu un aer sinistru.

— ăsta, draguță, nu=i Tezeu!

— Da... Dumnezeule... zimbi recenzentul în silă. Fii liniștit... Am să=mi dau silința.

Și se despărțiră...

Se despărțiră fără să se înțeleagă. O prăpastie adîncă era între unul și altul.

În aparență recenzentul nu arată că s'ar fi prea speriat de Costea, dar înlăuntru simți o răceală...

Mergînd spre casă se gîndea:

— Auzi, ursul grosolan! A dat zece ruble și nu=i ajunge Antinou. Dar cum să te mai numesc? Zeus? Încearcă de scrie și singur...

Și se simțea jignit că elegantul lui stil, strălucitoarele imagini și comparații se cheltuesc pe niște oameni groși și necioplîți, care se tăvălesc pe scenă și nu prețuesc munca. Simțea durere în suflet: un suflet gingaș, melancolic, stăpînit de un tremur de bucurie în fața frumusețelor acestor lumi.

În fondul conștiinții Zascacalov se temea de fiorosul și masivul Costea Mohaev, și de aceia în recenzia de azi hotărî să se întrecă pe el însuși.

După lungi reflexii scrise despre Costea așa:

«Era o privesc grandioasă... Puternicul Mohaev, ca un adevărat Zeus al luptei, coborît de pe Olimp ca să se măsoare în puteri cu omul, își găsi un adversar în persoana unui bronzat fiu al sacrului Gange, odrasla Bramanilor. Iaguarul Mohaev cu gesturile plastice ale unui Hermes, se năpusti asupra adversarului lucitor ca teracota, și Hermes, se înțelege, a învins! Nu din cauză oare că Hermes cu fața lui Mohaev, în luptă devine legendarul Hercule? Noi stăteam și ne gîndeam, privind pe Mohaev:

și un asemenea corp să nu-l cioplești? Unde ești cu a ta daltă, Fidiias?».

Seara Zascacalov veni în grădină și după controlul luptei, plecă în alea singuratecă, mulțumit de el, de proiectatul său Mohaev și perspectiva cinei directoriale . . .

Cu pași iuți se apropie de el Mohaev, întinse mâna și n'apucă recenzentul să prindă de veste, când se pomeni jos, simțind în spate și în urechea stîngă o mare durere.

— A=a, — se gîndi. — Sari la bătaie?... Bine. Eu, drăguță, nu cedez. N'ai să mă sperii! Cu atît mai rău pentru tine... Acuma nu mai scriu despre tine o vorbă. Să știi!

A doua zi apărură recenzia luptei, și în pasagiul privitor la lupta lui Mohaev cu Mucałainen, totul se mărgini la cîteva vorbe reci:

— La a doua pereche au luptat Mohaev cu Mucałainen. După o luptă de douăzeci de minute învinse cel dintăiu prin procedeul «briului invers».

Mohaev fu sărbătorit.

Ședea la berăria «Ursul», roșu, înviorat, și cu o vădită lauduroșie spunea colegilor:

— Eu știu cum s'o iau cu ăștia! Credeți-mă! N'o scoți la capăt nici cu bani, nici cu vorba. Numai cînd i-ai tras una bună, îndată s'a muiat. S'o știți băieți!

— Băiat cu cap! — îl laudă cu sinceritate sîrbul Hristici, și sărută pe învioratul Costea.

A. Avercenco.

(Tradus din ruséște de A. Frunză).

Leon Tolstoi ca tip psihologic

La 28 August a. c. se împlinește o sută de ani dela data nașterii marelui scriitor rus Leon Tolstoi. A murit la 7 Noembrie 1910. In acest răstimp de 82 ani (28 Aug. 1828 - 7 Noembr. 1910) s'a desfășurat activitatea lui uriașă, plină de idei și încercări cutozătoare. Cu prilejul aniversării de 80 de ani, un critic îl compara c'un munte in mijlocul mării. Bate necontenit valul mării, și muntele stă neclintit. Multe și mari valuri au tulburat marea vieții dela nașterea lui Tolstoi, și dînsul a rămas nebiruit in măreția lui.

Cunoscutul scriitor rus Vladimir Corolenco, in amintirile sale despre Glieb Uspienschi (scriitor rus), povestește următorul epizod : «Intrînd in biuroul meu, Uspienschi a văzut deasupra mesei un portret al lui Tolstoi, mare, litografiat.

«Ce însemnează asta ? a întrebat Uspienschi arătînd cu ochii la fotografie.

«Eu - continuă Corolenco - i-am răspuns lui Glieb Ivanovici ce anume admir in acest om. Atunci, cu ochii lui triști, s'a uitat lung și gînditor la trăsăturile aspre ale fotografiei și pe urmă a zis :

- «Da ! Eu, iată, mă gîtesc demult să mă duc la el... să vorbesc... despre multe...

«Și pe urmă, zîmbînd, a adăogat :

- «Mereu mi-e teamă. Ce mare e !... Dar, totuși, mă voi duce neapărat... Iată, mă voi întrema și mă voi duce să vorbesc... despre multe.

«Dar după cit știu» - adaogă Corolenco - «el n'a apucat să se ducă».

Acest epizod a avut loc demult. El aparține acelei perioade din viața lui Tolstoi, cînd «marele scriitor» - cum zice Corolenco - «se afla in faza polemică de «neprotivire», * cînd de subit condeiul lui apăruse povestea despre «Ivan durac» (Ion cel prost) și

* Invățătura lui Tolstoi cum că omul nu trebuie să se opună răului prin violență («ne protivisia zlu nasiliem»). N. P.

alte nuvele din aceeași serie și încă nu se desfășurase marea evoluție a acestui duh neliniștit și puternic». Cum vedem, însă, și în acea perioadă, personalitatea lui Tolstoi era «mare», cu mărimea ei uimea pe cei mai de seamă contemporani ai ei, pe scriitorii de mare talent și atât de valoroși cum era Uspienschi Glib Ivanovici, deși acesta avea altă concepție.

Anii de pe urmă l-au făcut pe Tolstoi și mai mare și l-au ridicat la acea înălțime, de unde dînsul a fost văzut și unde a devenit scump pentru toată lumea civilizată. Aceasta ne o dovedește interesul neîntrerupt cu care a fost urmărită toată viața marelui scriitor și studiate operele lui de cărturarii lumii. Fiind o mîndrie a națiunii ruse și a întregului neam slav, Tolstoi a fost scump, în același timp chiar și întregii omeniri. Și aceasta nu pentru vre-una din operele lui, nu pentru vre-o latură a activității lui; din tot ce a creat Tolstoi, cea mai mare și mai valoroasă creațiune este el însuși, acest spirit puternic și neliniștit.

Cum se explică, însă, un interes atât de mare față de personalitatea lui Tolstoi din partea oamenilor de diferite naționalități, cu variate situații în societate, cu felurite tradițiuni istorice? La această întrebare nu putem găsi decît un singur răspuns: Leon Tolstoi cu viața lui, cu opera lui creatoare, cu personalitatea lui a știut să atingă cele mai adînci, mai ascunse gînduri și visuri ale omenirii contemporane. Ideia aceasta deșteaptă în mintea noastră multe întrebări. Dintre acestea ne-am permite să ne oprim asupra unei chestiuni, și anume: prin ce fel de mijloace și puteri, Tolstoi a ajuns la faima sa?

Ce prezintă Leon Tolstoi ca tip psihologic?

Nu pretindem să putem da la această întrebare un răspuns pe deplin satisfăcător. Vom stăruii, deci, să schițăm măcar în trăsături generale psihologia lui Tolstoi, să relevăm cel puțin unele momente mai însemnate, care ne-ar ajuta în oarecare măsură să ne putem orienta în acea lume de idei, simțiminte, de sguđuiri sufletesti, acea lume care poartă numele de Leon Tolstoi. Și în aceste limite, însă, ne vom mărgini la o expunere cît mai scurtă.

Așa dar ce a reprezentat Tolstoi ca tip psihologic?

Dacă vom încerca cu o singură ochire să cuprindem activitatea complexă a lui Tolstoi, vom observa că, în tot cursul vieții lui îndelungate, luarea lui aminte a fost preocupată de un singur subiect, și toate puterile lui sufletesti au fost îndreptate într'o singură parte — spre om. E adevărat, în istoria activității lui au fost momente de creațiune artistică mai încordată, cînd el cu o putere genială de intuiție artistică se înălța pînă la contemplarea «lumii obiective în lumina ei adevărată». S'ar părea că în astfel de momente nu putea să aibă loc nici un fel de subiectivism, și dînsul urmărea și zugrăvea impasibil oameni și obiecte. Dar n'a fost așa: dacă vom cerceta subsolul muncii lui creatoare, chiar și în aceste momente vom constata aceeași tendință, aceeași înclinare cătră om. Omul era subiectul principal al tuturor gîndurilor lui, centrul în-

trezii lui organizații sufletești. Acest *antropocentrism* este fondul firii lui Tolstoi. Bineînțeles, aici nu vorbim de antropocentrism în concepție: în cazul de față pentru noi nu importă, ce anume vorbim și scria Tolstoi despre om, despre valoarea lui superioară și menirea lui. Noi n'avem în vedere decât structura sufletească a lui Tolstoi, acea însușire, datorită căreia, dînsul privea totul 'subt acest raport: pretutindeni Tolstoi căuta și zugrăvea omul. Cu deosebită claritate această însușire se manifestă în descrierile artistice ale naturii exterioare.

Cînd recitești aceste descrieri, chiar și în operele din perioada timpurie a activității sale, care sînt lipsite aproape de orice tendințozitate, cînd le recitești, simți că pe marele artist îl interesează nu natura propriu zisă, ci natura în raporturile ei față de om, și descrie aproape întotdeauna acea anume latură a ei, care îl duce la aceeași țintă, la om. Natura pentru dînsul nu e scop, ci mijloc, acel mijloc care îl ajută să pătrundă mai adînc și să pricăpă mai bine pe om. Tolstoi zugrăvește, am zice, latura omească a naturii.

În nuvela «Năvala», * Tolstoi descrie o noapte și acel «sunet plin și frumos, pe care noi îl numim tăcerea nopții... Natura era plină de frumusețe împăciuitoare și de putere. Nu e oare loc îndestul pentru oameni să trăiască în această lume frumoasă, subt acest nesfîrșit cer înstelat? Oare poate, în mijlocul acestei firi încîntătoare, să dăinuiască în sufletul omului simțul de răutate, de răzbunare sau de patima nimicirii a semenilor lui? S'ar părea că tot ce e rău în inima omului ar trebui să dispară în atingere, cu natura, cu această manifestare nemijlocită a frumuseții și a binelui».

În «Războiu și Pace», prințul Andrei Bolconschi pleacă la moșie în Riazan. Era primăvară timpurie. Pădurea de mestecăna abia începuse să inverzească. S'au arătat întâiele flori. «La marginea drumului stătea un stejar... ca un monstru bătrîn, supărat și disprețuitor printre mestecenii zimbitori... «Primăvară, și dragoste și fericire!» — parcă spunea acest stejar, — «și cum nu vă plictisește pe voi tot aceiași și aceiași înșelăciune stupidă și fără nici un rost. Tot una și una, și tot aceiași înșelăciune! Nu există nici primăvară, nici soare, nici fericire. Iată, uitați-vă, stau brazii fără viață, înghesuiți, pururea aceiași, și iată, și eu mi-am răsfirat degetele frînte, jupuite, de unde și au crescut — din spinare, din șolduri, cum au crescut, așa și stau, și nu cred nici în nădejțile noastre nici în înșelăciuni»... Așa i se prezintă natura lui Andrei, rămas singuratic după moartea principesei...

La întoarcere, cu sufletul plin de sentimente noi, deșteptate de familia Rosten și de tînăra Natașa, Andrei intră în aceeași pădure. De astă dată, era începutul lui Iunie, — totul înflorise... «Da, aici, în pădurea aceasta era acel stejar, cu care eram de acord» — gîndi prințul Andrei. — «Da unde-i el», — se gîndi iar prințul Andrei,

* „Nabieg“ 1852.

uitându-se în partea stângă a drumului, și nepricepând singur, nemai recunoscându-l, privea cu plăcere acel stejar, pe care-l căuta. Stejarul bătrîn, schimbat pe deplin, acoperit c'un desis de verdeață plină de sevă, întunecată, se scaldă, abia clătîndu-se, în razele soarelui de sară. Nici degete strîmbe, nici mușchi, nici vechea neîncredere, nici vechea amărăciune — nimica nu se mai vedea. Prin coaja aspră, seculară, au străbătut, fără cioturi, foile pline, tinere, așa încît nu-ți venea să crezi că acest bătrîn le-a făcut. «Da, acesta e tocmai stejarul acela», — se gîndi Andrei, și asupra lui a năvălit dintr'o dată un sentiment primăvărat, fără pricină, de bucurie și învoire... Nu, viața nu e terminată la anul 31...»

La începutul „Invierii“, Tolstoi descrie o dimineață de primăvară în oraș și isprăvește cu următoarele cuvinte: «Vesele erau și plantele, și paserile, și insectele, și copiii. Iar oamenii — oamenii mari, vrîstnici nu încetau de a înșela și a se chinui pe sine și unul pe altul. Oamenii socoteau, că sfînt e și însemnat nu această dimineață de primăvară, nu această frumuseță a lumii lui Dumnezeu, dată pentru binele tuturor fapturilor, — frumusețea care inspiră pace, liniște și dragoste, dar sfînt și însemnat e aceia, ce ei singuri au iscodit ca să domnească unii asupra altora»...

Pare că antropocentrismul accentuat în așa măsură este trăsătura principală în psihologia lui Tolstoi. Cu această trăsătură stau în strînsă legătură multe alte deosebiri sufletești ale lui.

Preocupat mereu cu chestia omului, Tolstoi îl căuta nu în afară de sine, nu în trecut, nici în mediul de care era înconjurat, ci în sine, în lumea lui interioară. Aici aflăm rădăcina acelei autoanalize, la care se reduce în fond toată munca creatoare a acestui geniu. Ca să pricepem rostul acestei trăsături a psihicului lui Tolstoi, trebuie să avem în vedere următoarele:

La Tolstoi eul lui personal precumpănește în chip hotărît toată mulțimea celorlalte stări sufletești. În orice împrejurări s'ar fi aflat, orice s'ar petrece în sufletul lui, înaintea ochilor săi el avea mai întăiu și 'ntăiu eul său, interesele și cerințele conștiinții sale personale. Aceste interese el nu le uita niciodată. Tolstoi putea să nu se gîndească la ele, și totuși dinsele erau izvorul, stimulentele principale al muncii lui interne. Aceasta era un fel de simțire deosebită, care constituie subsolul conștiinții de sine.

La ce trebuia să-l ducă pe Tolstoi o astfel de structură sufletească? Mai înainte de toate, la năzuința de a pătrunde și a studia propriul suflet, de a-și lămuri nevoile și puterile lui. Aceasta era anume problema conștiinții de sine, problema de autodeterminare, și noi știm că tocmai chestiile privitoare la eul propriu au și fost principalul subiect al operei lui Tolstoi.

Fîind însușire cardinală a organizației sufletești a lui Tolstoi, particularitatea aceasta trebuia să se repercuta asupra întregii lui opere, chiar și asupra creațiunilor artistice. Aici însușirea arătată s'a manifestat în caracterul subiectiv al acestor opere, în faptul că el a zugrăvit așa fel de chipuri, a descris așa fel de fenomene din

viața interioară, care privesc în mod direct viața și personalitatea lui, încît adeseori, în formă artistică, ni-l arată pe însuși autorul. Să ne aducem aminte de Nicolai Irteniev Nehlindov (din povestirile timpurii), de Olenin (din «Cazacii»), de Pier Bezuhov, Andrei Bolconschi, Levin (din «Războiu și Pace»), să ne reamintim și biografia lui Tolstoi, și ne vom convinge, că biografii și criticii lui au toată dreptatea cînd spun că în toate aceste imagini, dînsul a zugrăvit «diferite laturi, diferite momente ale sufletului său» (Birincov).

Tolstoi la drept vorbind, n'a părăsit acest teren — de *excentrism psihologic* — nici atunci, cînd crea imaginile artistice ale lui Eroșca din «Cazacii» și Platon Carataev din «Războiu și Pace», — imagini de o obiectivitate uimitoare. S'ar părea că pentru a crea astfel de figuri, care n'au aproape nimic comun cu autorul nici în privința situației sociale, nici din punct de vedere al vieții sufletești, nici chiar al structurii psihice, — pentru a crea aceste chipuri, s'ar părea că Tolstoi, avea nevoie chiar să uite de sine și să se supună acelor influențe și condițiuni exterioare, de care, cum se vede, aceste imagini sînt provocate. Inșă nu e așa. O analiză stăruitoare a acestor chipuri, artistice ne arată, că și în ele este întipărit același subiectivism, că și dinsele sînt provocate de cerințele eului personal al autorului, că, dacă nu în conturul acestor imagini, cel puțin — în conceperea lor, în ideia lor, se manifestă același excentrism, aceiași subiectivitate. Tolstoi a creat aceste imagini nu pentru că în viața reală ar fi observat prototipurile corespunzătoare. În aceste chipuri de pură creațiune el căuta rezolvirea grelelor sale indoeli, în ele vedea dezlegarea tainei lui chinuitoare, care trebuia să potolească setea lui sufletească personală. Prin urmare, și aici, cerințele personale, nevoile eului propriu au fost puternicul imbold care a dat mișcare creațiunii.

În ce consta, inșă, aceste cerinți, această sete sufletească a lui Tolstoi? Această întrebare ne duce la altă particularitate a sufletului marelui scriitor.

E de notat, că avînd ca centru al atenției pe om, Tolstoi nu se interesa cu totul, de pildă, de latura antropologică a omului. Nu-l preocupa pe dînsul nici viața sufletească în sine a omului — puterile ei, năzuințele, condițiunile de dezvoltare, etc. Din tot ce privește viața și natura omului, Tolstoi se interesa numai de menirea lui. Ce menire are omul? Care este valoarea lui morală? Pe ce se bazează această valoare? Iată chestiile care absorbeau toată luarea amînte a marelui scriitor. Dacă ne vom reaminti biografia lui Tolstoi, ne vom reinvia în memorie cele mai de samă chipuri artistice ale lui și ideile principale din învățătura lui, vom pricepe că problema etică, problema individualismului etic, chestia existenței personale a fost, dacă se poate spune astfel, axa vieții lui întregi, a creațiunii lui artistice și a concepției lui. Rezolvirii acestei probleme i-a fost consacrată toată opera lui.

Calea, pe care a urmat marele scriitor, a fost neobișnuit de

lungă, putem zice—fără capăt, și totodată—extrem de grea. Pe această cale Tolstoi ne-a arătat laturi nouă ale ființii sale și încă cu mai multă putere și-a manifestat măreția și vigoarea spiritului său.

Pornind pe această cale Tolstoi trebuia, mai înainte de toate, să învingă în sine vechile păreri, aplecări și deprinderi, acele însușiri sufletești, care rezultaseră din situația lui socială și-l despărteau de toți ceilalți oameni. Să ne amintim că Tolstoi de origine și după creștere era din familie nobilă veche, anii de tinerețe, până la vârsta de 33 ani, i-a petrecut în condițiunile regimului vechiu de șerbie, înconjurat de toate avantajele acestui regim, să ne aducem aminte de toate acestea, și atunci vom pricepe cât de adânc trebuia să fie pătrunsă toată firea lui de particularități de clasă. Când, însă, a pășit pe calea idealurilor universale și a ajuns la problema existenței sale morale, ca om, Tolstoi a trebuit să dărime în interiorul său acest zid despărțitor. Și în operele lui artistice găsim un istoric amănunțit al acestei grele lupte. Din această luptă Tolstoi a ieșit pe deplin învingător: contele Tolstoi, nobilul de viță veche, marele proprietar a devenit un simplu muritor, un om mare, cu sufletul deschis, scump și ușor de înțeles chiar și pentru un simplu țaran.

Aceasta a fost vestita «oproșcenie»—simplificare—, pentru care el trebuia să treacă prin prefaceri mari în toată viața lui interioară, nu în păreri și idei, ci chiar în structura lui sufletească. Și aceasta nu e decât o latură a celor petrecute.

Bineînțeles că pentru Leon Tolstoi, care își vedea chemarea sa în morală, în lămurirea chestiei privitoare la valoarea morală a omului, nu prezintau un mare interes formele artistice ale gândirii. Dar totodată dînsul nu putea atât de ușor să se dispenseze de ele, deoarece el fiind un adevărat artist, aceste forme aveau adînci rădăcini în însăși organizația lui sufletească. Astfel chemarea lui îi impunea o problemă, pe care el era nevoit să o rezolve pe cale de analiză, cu ajutorul unor judecăți complicate și îndelungate, iar talentul lui artistic trata obiectele de observație și chiar de introspecțiune, le transforma în imagini strălucitoare, adeseori de o rară frumuseță, imagini care singure puteau deveni un izvor de emoții estetice din cele mai înălțătoare.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, am putea zice, că în fond în toate operele lui artistice, făcînd excepție doar de cele mai timpurii, observăm la Tolstoi anume o astfel de *luptă între chemare și talent*, luptă care bineînțeles se petrecea fără să fie observată de conștiința lui Tolstoi. La început talentul lui Tolstoi se manifestă într-o formă strălucită și ajunge la culmea puterii în nemuritoarea epopee, «Războiu și pace», deși chiar în această operă, în felul de a descrie tipurile, evenimentele, în caracterul imaginilor prezentate străbate chemarea lui. Mai pe urmă manifestările acestei chemări devin tot mai adînci, mai cuprinzătoare, opera lui creatoare capătă un caracter tot mai tendențios, iar în operele mai tîrzii predomină definitiv propovăduirea morală.

Astfel în psihologia lui Tolstoi gândirea artistică cedează treptat locul gândirii discursive, gândirii prin noțiuni. De altfel Tolstoi nu putea să părăsească cu desăvârșire creațiunea prin imagini, deoarece aceasta ar fi însemnat că dînsul și-a schimbat însăși firea. Astfel dacă Tolstoi, în epoca de înflorire a activității lui artistice își destăinuia misiunea lui de propovăduitor, fără ca să vrea, pe la sfîrșitul activității sale, în perioada de cea mai mare dezvoltare a propovăduirii lui morale, mai aflăm propovăduirea cea mai aprinsă într-o formă artistică. Așa a fost romanul lui «Învierea».

Renunțarea la opera artistică are un înțeles foarte adînc în istoricul vieții sufletești a lui Tolstoi. În lupta arătată mai sus unii critici constatau cu drept cuvînt o luptă între frumos și bine, luptă care constituie unul din cele mai însemnate momente în dezvoltarea concepției lui Tolstoi. Pe noi însă, în cazul de față, nu ne preocupă decît latura psihologică a acestui proces semnificativ, latură care s'a manifestat prin faptul că artistul a devenit cugetător, poet-observator s'a transformat în moralist-propovăduitor.

Ne vom opri încă puțin asupra acestui eveniment din viața sufletească a lui Tolstoi: aici sînt ascunse multe comori sufletești ale acestui om neobișnuit.

În procesul de care vorbim ne izbește mai înainte de toate năzuința lui Tolstoi de a supune toate laturile vieții unei idei, de a găsi un principiu, care ar putea servi de temelie pentru întreaga concepție, pentru a reuni și cuprinde toate fenomenele variate ale vieții. Există oameni care nu sînt capabili de a se ridica la astfel de înălțimi a gândirii. Pentru ei chestia privitoare la univers, la totul existent, problema vieții se reduce la întrebarea asupra felului de traiu al oarecărei insecte, sau asupra însușirilor vre-unui corp, cu toate că primul imbold pentru cunoaștere și la ei, fără îndoială, a fost aceeași dorință — de a pricepe natura inconjurătoare. Despre acești oameni Paulsen a spus că se întîmplă cu ei lucrul contrariu celui ce s'a întîmplat cu fiul lui Chis din Biblie, adică cu Saul: Saul a ieșit să caute asinul și a găsit împărăția. Acești oameni, însă, iese să găsească împărăția (adică — să cunoască universul) și află asinul.

Tolstoi n'a suferit niciodată de această îngustime a conștiinței, n'a fost de loc capabil de o specializare îngustă, mărginită. Centrul atenției, al creațiunii lui a fost omul — microcosmul, acest univers mic, care dă rost sau tălmăcește rostul totului întreg — al macrocosmului. Pentru dînsul omul a fost centrul universului, și a pricepe menirea lui pentru Tolstoi însemna a pricepe rostul întregului univers. Această năzuință spre *universalism* constituie o cerință organică a vieții spirituale a lui Tolstoi și ne descoperă în el o fire de filosof prin excelență. Ca filosof dînsul și-a început activitatea literară, filosof a ramas până 'n ultimele zile ale vieții.

Mai sus am arătat că singura idee, în care Tolstoi căuta explicarea rostului vieții și a universului întreg, a fost cea etică. Bi-nele, iată esența vieții adevărate, înfăptuirea posibilă a binelui —

iată scopul existenței omului. Ca să putem aprecia această idee în toată adâncimea și puterea ei, ca să putem pricepe rolul ei în psihologia personală a lui Tolstoi, iar pe urmă—și valoarea ei obiectivă, trebuie să ținem seama de următoarele.

Ca fiu genial al timpului său, epocă care între altele s'a distins și prin izbânzi extraordinare ale științei, ca un căutător neobosit al adevărului, care în căutarea acestuia se adresa nu odată și la istoria gândirii, Tolstoi nu putea să nu cunoască și alt răspuns despre rostul vieții, acel răspuns pe care îl dictează tocmai dezvoltarea uriașă a științei și care a fost nu odată dat în cursul istoriei. Acest răspuns glăsuiește că rostul istoriei întregi, cum și rostul vieții omenești constă anume în progresul științei și a acelor exterioare forme de viață, care sînt legate de acest progres. Rațiunea, anume ca organ al științei, este singura putere, care pune omenirea în mișcare, cultura minții, îmbogățirea științei—toată menirea omului.

Față de aceste împrejurări problema asupra rostului vieții la Tolstoi capătă cu totul altă însemnătate: ea devine mai complicată, însă e și mai precisă. Nu e vorba să lămurim—pentru ce există omul, ci—ce este mai presus, mai scump, mai de valoare pentru om—cultura minții sau perfecționarea morală? Care este puterea noastră superioară, demnitatea noastră mai înaltă—cunoștințele teoretice sau aspirațiunile morale? Sau, vorbind cu cuvintele lui Kant, cui aparține primatul în viața omului—rațiunii pure sau acelei practice?

Nu voim să zicem, că Tolstoi alegea, în mod conștient și intenționat, între aceste două laturi ale spiritului omenesc, însă tocmai acest sens psihologic a avut preferința, pe care a căpătat-o problema etică în concepția lui Tolstoi.

Chestia arătată asupra primatului rațiunii pure sau a acelei practice constituie rădăcina marei certe, care atît în viață cît și în istorie are loc între rațiunea și «inima» omului. Fiecare din noi cunoaște, din experiența proprie, cîte suferințe aduce omului dezacordul dintre cerințele simțului moral și poruncile gândirii reci, cunoaște cum acest desacord ne lipsește de liniștea sufletească și ne paralizează puterile. Pentru rezolvirea acestei certe s'au consacrat multe genii în trecutul omenirii. Cea mai grandioasă încercare de a pune capăt acestei certe a fost făcută de Kant. Dînsul stăruia să delimiteze sferele rațiunii pure și a celei practice și astfel să facă posibil un echilibru sufletească, astfel ca omul să devină o ființă împacată. Dar această încercare n'a reușit, și vechea tragedie a omenirii a rămas netalăturată.

Punînd problema vieții într'o formă atît de hotărîtă și precisă, Tolstoi, cum vedem, a atins rana cea mai dureroasă a omenirii contemporane și a aderat la cei mai mari mîngietori ai omenirii, în calitatea de colaborator genial și adînc convins. Nu e de mirare deci, dacă moartea lui a stîrnit o durere arzătoare în toate colțurile lumii.

Tolstoi atribuie mai multă însemnătate cerințelor morale ale omului, decît năzuințelor rațiunii lui. Am face o mare greșală, dacă de aici am trage concluzia, că Tolstoi este mistic, că e un adept al laturilor iraționale ale sufletului, dacă vom crede că dînsul a fost un adversar al științei, indeobște al raționalismului. Tolstoi, dimpotrivă, nu are nimic din trăsăturile misticizmului. El este un raționalist adevărat. E drept, rezervă științei un loc modest, dar numai în învățătura, în concepția lui. El nu pune scopul vieții o-menești în știință, nu crede că menirea omului ar fi atinsă printr-o activitate, fie cît de bogată, pe terenul științei. Dar totodată știința pentru dînsul este puternica uneltă de autodeterminare, mijlocul cel mai sigur pentru a se cunoaște pe sine însuși, iar pe urmă — și calea sigură pentru satisfacerea cerințelor morale celor mai importante. Știința, una și singură, nu ne poate face oameni adevărați, însă ea ne ajută să ne cunoaștem, să ne lămurim adevăratele nevoi sufletești și să le satisfacem.

Și această idee la Tolstoi n'a fost o concluzie a judecății, o concluzie eșită din considerațiuni teoretice: în ea se oglindește însăși structura sufletului lui, însușirea organică a firii lui, la care el n'a renunțat niciodată. Tot, despre ce el vorbea sau scria, până și Ființa Superioară, al cărei glas dînsul îl auzea în sufletul său, tot pentru el era cel mai clar și mai precis subiect al conștiinței. Această conștiință a fost pentru Tolstoi steaua călăuzitoare, care îi lumina calea grea prin deșul îndoelilor chinuitoare și a decepțiilor dureroase. (V. mai cu seamă «confesiunea»).

Astfel, după Tolstoi, omul nu poate să se cunoască pe sine, să se perfecționeze, decît prin gîndire, prin știință, prin judecată. Și toată viața el a păstrat adîncă credință în puterea rațiunii. Uneori se părea, că dînsul, ca altădată Socrate, este hotărît să identifice știința și binele și e gata să afirme, că cine posedă știința acela înfăptuește de-acuma și binele. Într-o lucrare, începută în ultima zi a vieții lui în Iasnaiia Poliana și isprăvită în schitul Optina, dînsul vorbește despre «mijlocul eficace» pentru luptă contra pedepsei cu moarte care pedeapsă devenise pe atunci în Rusia un caz ordinar. «Dacă noi» — zice aici Tolstoi — «dorim într'adevăr să înălăturăm rătăcirea (pedeapsa cu moarte), și — lucru principal — dacă avem acea cunoștință, care înălătură această rătăcire, atunci să stăruim, necăutînd de loc la felurite amenințări, lipse și suferințe, să comunicăm oamenilor această știință, deoarece aceasta este singurul mijloc eficace de luptă». E de notat că în acest articol Tolstoi se referă la Kant — cel mai mare raționalist.

Rolul adevărat al raționalismului în psihologia lui Tolstoi ne lămurește și alte particularități ale structurii lui sufletești. Conștiința clară, care cu atîta putere de analiză se sdrăduia asupra rezolvirii mai multor probleme și îndoeli, a avut o înfrîngere distrugătoare asupra voinței lui și-l provoca uneori la fapte exterioare de așa natură, încît aduceau asupra lui grele învinuiri. Așa, Merejkovskii îl acuza că, cu toată concepția lui de abnegație și de «oproșcenie»

(simplificare), Tolstoi continua să rămână în palatul din Iasnaia Poliana, inconjurat de toate comoditățile vieții de moșier bogat. Tot raționalismul, care pătrundea în toate ascunzișurile sufletului său, a depărtat din firea lui orice semn de misticism, precum i-a răpit și acel entuziasm, acea exaltație, fără care dînsul n'a putut să devină prooroc, cu toate că chemarea ce o simțea în suflet îl atrăgea spre profeție.

Cu toate acestea raționalismul lui Tolstoi are și partea lui pozitivă. Năzuința lui neadormită de a pătrunde în toate cu gîndirea clară și precisă, de a se călăuzi de judecată, de a traduce toate suferințele sufletești în limbajul gîndirii și de a le alina prin gîndire această năzuință, îl apropia de toți, care sînt surmenați de reflecție, de gîndirea bolnăvicioasă. Mulțumită acestei năzuințe Tolstoi e mai accesibil pentru noi, mai scump și mai aproape de noi, și noi îl putem înțelege mai ușor.

În psihologia lui Tolstoi mai aflăm o particularitate, care, cu tot raționalismul său lipsit de entuziasm, îi dădea o putere de înrîurire cuceritoare. Aceasta e *sinceritatea*. Cine a cetit «confesiunea» lui, cine și va aduce aminte de viața lui, de anii lui de pe urmă, acela nu va putea să nu recunoască, că Tolstoi a fost de o sinceritate excepțională și a dat de bună samă dreptul să se zică că el este cugetul poporului, acea conștiință a poporului, care *nu putea să tacă* chiar și atunci, cînd regimul politic îi cerea să tacă. (Așa a fost cazul cu aplicarea ușoară a pedepsei cu moarte, în Rusia după întăia revoluție, contra cărei pedepse s'a ridicat în mod hotărît Tolstoi, într'un articol din 1908, intitulat: «Ne mogn molciati» — «Nu pot să tac»).

Chipul lui Leon Tolstoi n'ar fi complet, dacă n'am releva acele trăsături ale personalității lui, care fac din el un reprezentant al națiunii ruse. Nu ne vom opri asupra acestei chestiuni, ne vom mărgini numai să spunem, că dacă printre însușirile caracteristice ale națiunii ruse e și oarecare înclinare spre fatalism, pe urmă și un fel de simplitate în toată structura sufletească, atunci trebuie să recunoaștem, că Tolstoi este o strălucită intrupare a acestor particularități.

De bună samă, dacă analizăm «confesiunea» marelui scriitor și ne reamintim istoricul căutărilor lui chinuitoare, ne convingem, că abia pornind în căutarea Ființei absolute, în adîncurile sufletului său el avea de-acuma credința în Ea, în ascunzișurile sufletului lui exista cerința de a recunoaște această putere transcendentală, și toate eforturile lui nu aveau scopul de a afla o revelație exterioară neobișnuită, ci numai de a face din credința simțimentului o convingere nestrămutată a minții.

În ce privește simplitatea, această însușire a lui Tolstoi am arătat-o atunci cînd am vorbit despre sinceritatea lui. Am putea adăoga că aceeași însușire se oglindește și în faptul că el gravitează neîncetat spre poporul de jos și stăruie să se contopească cu țărani pe care nu-i uită nici pe patul morții. Aceiași însușire —

simplitatea — este întipărită în toată viața lui, în operele lui, chiar în limba lui, în felul lui de a scrie, de a se exprima. Turgheniev a scris undeva despre limba lui Kerzen că ea este un «trup viu», vrînd cu aceasta să spună că limba lui Kerzen, ca și trupul, nu e netedă și are escavațiuni, dar totodată are și acele însușiri, care fac din ea un instrument sensibil, o oglindire palpitanță a vieții sufletești. Credem că nu am greși, dacă am spune, că și limba lui Tolstoi e trup viu. Și ea are multe abateri de la regulile sintactice ale unui stil îngrijit, dar în același timp e pătrunsă de o sinceritate, de o simplitate neîntrecută, aproape biblică.

Complicata lui viață sufletească, pe care am stăruit mai sus s'o schițăm, se petrecea neîncetat în Tolstoi. Resortul interior, care punea în mișcare toată marea varietate de idei și simțimente, era setea de adevăr și dreptate, care nu-și găsea nicăieri satisfacție și toată viața lui a transformat-o într'un fel de pelerinaj. E adevărat, erau perioade, cînd Tolstoi părea a fi liniștit în suflet, satisfăcut. Așa erau ultimele decenii din viața lui în Iasnaia-Poliana. Aceasta însă nu era decît o liniște aparentă, exterioară. Cum ne-au arătat ultimele zile ale vieții sale, chiar și atunci se petreceau în el adînci frămîntări, care s'au isprăvit prin exodul lui din Iasnaia-Poliana.

Mult s'a vorbit despre această fugă. Unii nu vedeau aici decît dorința de a pune capăt traiului în mediul din Iasnaia-Poliana. Alții constatau aici începutul unor nouă zguduiri și chinuri spirituale. În fond lucrul mai important aici e în faptul, că Tolstoi nu mai găsea satisfacție în stadiul la care ajunsese în dezvoltarea lui, și aspira mai departe, în aceeași direcție, spre lumina adevărului, care licărea în depărtare.

Din însușirile, pe care am stăruit să le schițăm mai sus, se compune un măreț chip de om, a cărui privire a fost îndreptată spre eternitate. Eternitatea însă pentru Tolstoi nu era o abstracție goală. Ea era viața adevărată, supremă, pe care dînsul se silea din răspuțeri s'o înfăptuiască aici pe pămînt, neștinînd sama de piedicile ce l se puneau în cale. Acestei năzuințe dînsul i-a sacrificat totul: ei i-a închinat geniul său de artist, pentru ea dînsul trecea uneori peste cerințele istoriei, însă niciodată n'a rupt legăturile cu oamenii. Și toți ascultau de cuvîntul lui: unii — plecîndu-se în fața geniului său, alții — cu ură ascunsă, apăsăți de măreția operei și de tăria spiritului lui. ¹

Nicolae Popovschi

¹ Guvernul țarist urmărea pe toți tolstoenii (adeptii învățaturii lui Tolstoi), pe cînd lui Tolstoi, de rușina Europei, îi acorda toată libertatea. N. P.

Misticism și spirit critic

Pro Memoria Titus Maiorescu.

În publicistica românească se discută de citva timp cu multă vivă psihologia și misiunea generațiilor, accentuându-se fătis și fără reticențe nașterea unei generații mistice — în opoziție cu cea raționalistă decedată — menită să pună în valoare izvoarele autohtone de bine și frumos. Lăsând să deslușim mai târziu antagonismul dintre tineretul mistic și pensionarii raționaliști, e simptomatic să observăm că aceste expansiuni de efluyii afective, de ordin religios sau de estetică pură, au apărut după războiu, deci într'o atmosferă socială proprie dezagregării morale sau insuficienții intelectuale. Acei care îmbracă astăzi toga virilă, reclamând cu insistență drepturi cetățenești, au trăit în vremea războiului dincolo de băncile și zidurile școlii în sunete de goarnă sau bubuit de tun, astfel încît e foarte explicabil disprețul lor pentru idee. După argumentarea lui Brunetière din «L'évolution de la poésie lyrique en France au dix-neuvième siècle», romantismul francez și-a recrutat partizanii tocmai dintre tinerii care în timpul Revoluției mari n'au putut frecventa școlile. La noi, în lipsă de poeți, acest lirism a deviat în misticism.

Dar mai presus de eticheta care trebuie acordată noii generații — mistice, estetice sau intelectualiste, — trebuie să remarcăm interesul viu și spontaneitatea cu care s'a pus și se desbate problema generațiilor. Se pare că tinerii și-au surprins dirigitorii într'un moment de criză de putere cînd forțele lor capabile să satisfacă interesele unei țărișoare mici se dovedesc neputincioase să mulțumească cerințele unei gospodării aproape dublate. De aici surparea autorității la cei mari, de aici spiritul de independență și revoltă la cei mici.

În lumina acestei explicații, răspunsul d-lui Ioan Petrovici, fost ministru de instrucțiune publică, el însuși dascăl universitar de mare prestigiu, la ancheta întreprinsă de *Revue des Sciences politiques* referitor la chestiunea «*Ce que pense la jeunesse européenne*» e expresia unui trist adevăr. D-sa crede că niciodată

n'a fost o mai mare prăpastie între generațiile din țara noastră ca astăzi. Bătrînii nu-și mai pot impune autoritatea, iar tinerii vor să se guverneze singuri, iată caracteristica mentalității dominante!

La acestea s'ar mai putea adăuga că tineretul, emancipat sufletește în deceniul de după războiu, a simțit apăsînd asupra sa — cași greutatea atmosferică — rezultatele neconsolidării economice alături de urmările nefaste ale politicii de clan care împedică încă unirea sufletească a Romînilor. Într'o asemenea situație turbure și tristă, lipsită de axă de reper și normă de îndrumare, nimeni altul decît misticismul nu putea oferi un refugiu de azil călduros adîncii și puternic simțitei nevoi de mai bine.

Se discută, dealtfel, ceiace am spus că se discută probabil și din cauza arătată cîndva de Kogălniceanu că: La vremuri nouă, oameni noi!

Cam acestea ar fi indicațiile, și'n bună măsură justificările, pentru doctrinara generației mistice. Cît ne privește, intenționăm să arătăm printr'o discuție principială că spiritul critic n'a decedat, cu toată veșnica-i pomenire omîntată pe toate glasurile, și că astrul generației mistice n'a apărut la orizont din simplu motiv că între termenii «generație» și «misticism» există completă incompatibilitate.

Ca încheiere ne vom strădui să dovedim că, misticismul nu poate fi decretat, în ciuda aprinselor dorinți și a bunelor intenții — făgașul culturii romînești.

Folosind termenul misticism ca fundament al noului curent în opoziție cu raționalismul, minuitorii lui confundă în chip sistematic și cu bună știință varietatea de sensuri închisă în aceste două noțiuni, înlăturînd esențialul taberei opuse cu justificatul gînd de a pune în lumină însușirea trecătoare din doctrina mărturisită. Căci trebuie să se știe că misticismul nu este o realitate unică, invariabilă în timp, după cum raționalismul veacului al XVIII-lea nu poate fi contopit cu raționalismul lui Platon sau neocriticismul școalei din Marburg. Așa se explică faptul că pentru misticii noștri credința religioasă se identifică cu misticismul, iar raționalismul rămîne definitiv fixat ca pe vremea lui Voltaire. Din această pricină, analiza termenilor «misticism» și «raționalism» se impune stringent ca supremă îndatorire pentru elucidarea problemei care ne interesează.

În primul rînd, misticismul se desemnează drept o posibilitate în origina cunoștințelor omenești. Spre deosebire de raționalism care acordă rațiunii virtutea de a cunoaște realitatea absolută, sau de empiriști care văd în simțuri singurele ferestre îndreptate spre adevăr, misticii cred că mai presus de rațiune și simțuri, în afară de categorii și organe sensoriale, se poate atinge fundamentul ultim al realității printr'o experiență suprasensibilă. Reprezentanți pentru această direcție din teoria cunoașterii sînt Schelling, Schopenhauer și Bergson, care vorbesc de Absolut, de Voință sau de Élan vital achiziționate tocmai printr'o atare intuiție.

Cînd ultimul principiu e identificat cu Dumnezeu, misticii socot

că prin extaz pot lua contact cu Divinitatea, contopindu-se în esența ei. Tipic în această privință rămâne neoplatonicul Plotin, care în Enneade arată posibilitatea de contopire cu supremul principiu, cu Unul, cu Dumnezeu, printr'un soi de coalescență. Expresia plastică pentru această stare sufletească de înaltă tensiune ne-a dat-o Bernard de Clairvaux, cunoscut pentru strădaniile lui de a introduce misticismul în Biserică, asemănând contopirea individului finit în ființa Dumnezeului infinit cu disoluția unei picături de vin într'un imens ocean de apă. (La drept vorbind, această mistică e mai degrabă bacchică decât religioasă!).

Misticismul, socotit ca instrument de cunoaștere sau cale de revelație în Religie, are o desfășurare istorică îndeajuns de apreciabilă. Cum pe noi ne interesează valabilitatea, trecutul lui rămâne în afară de discuție.

O primă întîmpinare, și poate una dintre cele mai grave aduse misticismului, este că «ochiul intern» de care vorbește ne poate oferi simple iluzii, că el nu ne pune în posesia unui criteriu după care să declarăm în mod *general și necesar* că ceiace ne procură dînsul e adevărat sau fals. Convingerea și siguranța celor văzute și trăite rămîn date pur subiective, neputîndu-se angrena în forme logice chemate să le acorde recunoaștere obștească. Conținutul psihologic din momentul extazului mistic e atît de colorat de intimitatea persoanei care-l încearcă, încît el rămîne un veșnic inexprimabil, alunecînd dincolo de hotarele normalului și certitudinii logice. Expresia directă, cuvîntul pus în slujba generalului, e atît de impropriu pentru realitatea psihică pe care misticul vrea s'o desvăluască încît față de neajunsurile ei el recurge la imagini, la sugestii. E just însă că uneori misticii iau fapte istorice drept întuiții din momentul extazului.

Boehme, mi se pare, a afirmat să fi văzut într'o asemenea clipă de contopire divină Sft. Treime, cînd se știe că unificarea Tatălui, Fiului și Sft. Duh într'o singură persoană este rodul unui proces bine cunoscut în Istoria religiei (Sft. Athanasie). Așa dar, misticismul nu poate fi admis ca metodă științifică, fiind produsul unei convingeri personale de ordin pur intim.

Cu deslușirea acestui punct, simplă introducere în temă — urmează să vedem dacă credința religioasă se identifică, așa susțin misticii noștri, cu misticismul.

Conștiința religioasă, supusă analizei psihologice, se dovedește a fi în ultimă instanță expresia simțimentului de dependență față de infinit, față de transcendent, față de Dumnezeu. Schleiermacher a subliniat cu multă pătrundere această întemeiată părere. Acest sentiment de dependență, fie că izvorește dintr'o dispoziție religioasă sau dintr'un instinct metafizic, variază între două poliuri extreme: pe deoparte se cristalizează într'un corp de practică, într'o sumă de canoane, însfrîșit într'un cult în conformitatea și cu ajutorul căruia credinciosul se pune în contact cu Dumnezeu, pe de altă parte, sentimentul capătă maximum de tensiune psihologică, se

subliniază într'o stare sufletească descătușată de orice rit, devenind momentul culminant și eterat al extazului mistic. Această beatitudine divină e hărăziță drept credinciosului prin grația lui Dumnezeu, ceiace înseamnă — cu alte cuvinte, că extazul, contactul cu Divinitatea nu e la dispoziția tuturor care mărturisesc credința, ci numai lotul celor aleși. Prin urmare, *comprehensio incomprehensibilis* — după denumirea dată de Nicolaus din Cusa — este ultima și excepțională fază din credința religioasă, care poate exista și evolua numai până în pragul ultimei etape.

În afară de considerentul teologic al grației divine, psihologia afectelor ne arată că extazul mistic poate fi încercat numai de anumite persoane a căror structură psihică depășește cadrele normale. E curios apoi să se observe că identificarea credinții religioase cu misticismul pornește tocmai dintr'un cerc ortodox, adică de acolo unde conștiința credinciosului e obligată să se mărturisească în cadrele *Credo*-ului din Niceea și Constantinopol, cunoscut sub numele de Simbolul credinței!

Inoperant ca metodă științifică de cunoaștere, ca subiectiv și fără putință de verificare, dispensabil în credința religioasă care nu-l reclamă sine qua non în conținutul ei pentru a se defini ca atare, misticismul ar trebui să-și revendice locul de onoare în studiile sau manualele de psihologie tipologică structurală și nici decum să se infățișeze ca pivotul unei generații. Trebuie să insistăm cu tărie asupra acestui fapt mai ales — că noțiunile «generație» și «misticism» se exclud ca fiind disparate, prilejuind ceiace în Logică se numește contradicție în termeni.

O generație presupune o comunitate de idei și simțiminte, născută din nevoi comune și ținind cătră un ideal scump tuturor. Pentru aceasta trebuie ca valorile pentru care se entuziasmează și luptă să aibă valoare de circulație, să fie transmisibile și comunicabile. Misticismul, prin definiție, denotă dimpotrivă tocmai ceiace e mai intim într'o conștiință, punând accentul numai pe simțirile eminamente și strict personale, excluzându-se tranșant de tot ce ar putea fi comun cu altcineva. Sau ca să ne exprimăm altfel: valorile mistice sînt inexprimabile și prin urmare incomunicabile, nu fiindcă n'au vehicul ci pentru că n'au intrare în vehicul. Misticul poate să aibă prin intuiție convingerea că ghețarii prin frecare produc căldură. Ca să ne convingă și țpe noi de acest adevăr, simpla lui afirmație nu folosește la nimic. Acela însă care va folosi instrumentul de cercetare și argumentare al silogismului, va câștiga adeziunea tuturor raționînd astfel:

Corpurile prin frecare produc căldură.

Ghețarii sînt corpuri, de unde rezultă că, ghețarii prin frecare produc căldură. (Exemplul e luat din Logica lui Titu Maiorescu). O generație raționalistă poate exista, și 'n Istorie se găsesc attea curente intelectualiste, fiindcă ideile sînt «solide» — după expresia lui Bergson — și ca atare transmisibile. Școala carteziană, pornind dela Descartes și ajungînd prin Malebranche și Spinoza

până la Leibniz, e ilustrativă. Cit privește pe Neopitagorei și Neoplatonici, care ar putea fi invocați ca alcătuiind comunități spirituale, aceștia erau organizați în confrerii, *exercitau aceleași practice*, dar nu formau generații mistice.

Care ar fi «prețul jertfei» necesar să-l plătim pentru a ne înregimenta în coloanele pretinsei generații mistice? Răspunsul ni-l dă revista „*Gîndirea*” prin pana d-lui Petre Marcu-Balș—spirit de bogate resurse sufletești și filosofice altoite pe o structură congenitală de jurist. În ultimile d-sale studii „*Mistica Statului*” și „*Pirvan și Filosofia Statului*” sînt expuse răsplat țelurile noului curent—precizîndu-se în același timp punctele de atac alături de cele de filiație. Tot aci se găsește arsenalul de argumente împotriva spiritului raționalist combătut,—argumente de ordin teoretic sau istoric cultural.

În susținerea afirmației că Renașterea noastră culturală se va face în cadrele unui tradiționalism ortodox de natură mistică, d. Petre Marcu-Balș urmînd indicațiile date de d-nii Nichifor Crainic și Nae Ionescu, înaintașii săi întru Christos și doctrină, crede că actualul spirit critic care domină mentalitatea noastră intelectuală trebuie scos din circulație, intrucît el n'a corespuns niciodată firii poporului român, după cum nu corespunde nici vremurilor de astăzi cînd același neam pomenit trăește o pagină glorioasă din viața sa. Atitudinea critică a Junimii față de instituțiile politice sau tinerele noastre valori spirituale,—atitudine inaugurată de Titu Maiorescu „ciudată figură de politist cultural” cum e botezat de d. Balș, a săpat o prăpastie între realitatea socială și economică, pe deo parte, și spirit, pe de altă parte, creînd un divorț fără semne de împăciuire între Pămîntul și Sufletul Românesc. Pentru a pune capăt acestui hiatus, trebuie să ne entuziasmăm de trecutul și produsele băștinașe, să stimulăm astfel izvoarele autohtone de creație, să ne inserăm organic în evoluția noastră istorică, să ne găsim liniștea sufletească în Trupul mistic al lui Christos, renunțînd definitiv și pentru totdeauna la instrumentul diavolului, la rațiune. Renunțarea aceasta e pe cale de înfăptuire și formează chiar legiuni de proseliți: dovada cea mai bună este apariția prin generație spontană a unei generații mistice! (În calitate de cronicari obiectivi, stîntem nevoiți să arătăm că tema susținută de grupul „*Gîndirea*”, exclu-zînd eficiența misticismului ca chee de boltă pentru o Renaștere culturală, aparține în ordine cronologică drept paternitate filosofică d-lui Ștefan Zeletin. Volumele d-sale «*Burghezia română*» și «*Neoliberalismul*» sînt mărturie vie. Astfel se explică faptul că Junimea e cînsită cu atacuri din două direcții așa de puțin diferențiate,—gemene, s'ar putea spune).

Obiecțiile capitale aduse de misticismul românesc, și mă refer numai la d. Petre Marcu-Balș, singurul teoretician în această chestiune, împotriva raționalismului în genere și spiritului critic junimist în special s'ar putea cam astfel formula. În primul rînd raționaliștii nesocotesc prezența misterului care ne învăluie, reducînd existența

la un sistem rece de date intelectuale și crezînd că sărmana minte omenească poate oglindi rosturile și țelurile vieții noastre. În chip plastic, raționalistul se asemănă călătorului care-și deslușește drumul prin besne cu un mic opait, fiind mîndru că-și poate face măcar o slabă pîrtie prin întuneric. Misticul în schimb, dominat de întinderea besnei cade copleșit în admirație, renunțînd la luminiță. În al doilea rînd, aceiași raționaliști, în mania de a cîntări totul în forme logice, manie învederată mai ales în necesitatea de a disecca și analiza noțiunile, subtilizează creația primară, avîntată și bogată în aspecte, pînă la negație. Spiritul critic—aceasta e a doua imputare de care aminteam—distruge creații și e steril.

Să lămurim una după alta întîmpinările aduse.

În privința misterului, sau mai exact vorbind asupra sensului metafizic al existenței, misticii se referă la raționaliștii reci și pozițiviștii din secolul al XVIII-lea, la acea falangă de literați și gînditori care a pus bazele Enciclopediei, predicînd o filosofie iluministă: Dacă acești raționaliști erau convinși că rațiunea a istovit vasul de probleme al realității încît nu mai rămîne nimic neexplicat și neexplicabil, nu rezultă de aici că urmașii lor în filosofie, tot raționaliști, împărtășesc concepția lor îngustă. În schimb rezultă de aici expresia îndatorire a mysticilor de azi ca în discuțiile lor să aibă în vedere raționalismul tot de astăzi, căci pe acesta l-a răpus—aceasta-i halucinantă lor pretenție—și-l va moșteni în treburile culturale. Să fulgeri însă asupra celor petrecute cu două veacuri în urmă, denotă lirică și nu calm științific! Și apoi cînd raționalismul, începînd cu Thales și trecînd prin Platon, Descartes, Kant, Hegel și școlile contemporane neocritice, reprezintă criteriul maximum de metafizică atîns de un curent, e riscat și lipsit de spirit filosofic să aduci în discuție și să-i dai cîntecul întăietății tocmai cazului excepțional din secolul al XVIII-lea. Raționalistul e mai metafizic decît misticul pentru că omul și-a pus problema destinului său și al lumii în momentul cînd s'a diferențiat de natură și animale, cîștigînd suprema însușire de rațional. E explicabil deci obștescul acord de a numi omul un animal rațional și nici de cum un animal mistic. Alături de Pascal, dela care ne-a rămas frumoasa imagine a trestiei gînditoare—le roseau pensant—doborîtă de colosul naturii dar conștientă de aceasta, Voltaire însuși în una din puținele lui poezii filosofice «Poème sur le désastre de Lisabone» spune că oamenii sînt

....atomes pensants, atomes dont les jeux.

Guidés par la pensée, ont mesuré les cieux.

Sau împrumutînd semnificativa expresie a lui Stefan Zweig, putem afirma și noi că numai pentru omul călăuzit de rațiune «erst wo Geheimnis wirkt, beginnt das Leben».

Instinctul metafizic, actualizarea veșnică a marilor întrebări: Pentru ce? De unde? Încotro? E sufletul nemuritor sau nu? și multe de aceiași tîrie răsar tocmai din fărîma de Logos încorporată în ființa omenească. Negarea ei ar însemna decapitarea omului din

rangul de Rege al creațiunii și înglobarea lui pe veșnicie în țarcul dobitoacelor. Natura pentru a căpăta conștiință de sine prin intermediul omului, a avut grijă să-l ridice până la prima treaptă și să-l înzestreze cu rațiune. Așa se explică faptul că în mod congenital sîntem înzestrați cu rațiune după cum sîntem împodobiți cu unghii. Plămada aceasta rațională din zidirea spirituală omenească este expresia desăvîrșită a năzuințelor noastre metafizice. Insușirea specifică a ființii umane — cunoașterea de sine — sau mai exact reflecția de sine, adică posibilitatea de a gîndi că gîndește, se datorează probabil, după afirmația lui Schopenhauer, jocului dintre voință și rațiune, dînd naștere la religii sau sisteme de cugetare și presărînd în urmă-i pagode, temple, biserici și... Facultăți de Filosofie. Pe de altă parte, spiritul filosofic sau reflecția critică, este izvorul și fundamentul științelor. (Amintesc numai ca document că un mistic de-o subțire intelectualitate m'a compătimit aflînd că împărtășesc teoria darwiniană a descendenței speciilor!).

Oferindu-ne o icoană științifică pozitivă despre lume, raționalismul își adîncește și-și scrutează convingerile săpîndu-și terenul de sub propriile picioare, escaladează poziția confortabilă a dogmatismului mistic, punîndu-și problema cunoștinței sub toate aspectele. (Să se observe și'n cazul acesta că misticismul găsește o soluție unde de fapt este o problemă și cu toate acestea învîntăște raționalismul de absența aspectului metafizic!). Nesocotind date elementare din procesul cunoașterii, printre care insurmontabila dualitate subiect-obiect, misticismul afirmă fără nici o motivație existența unei realități indubitabile de care luăm cunoștință printr'o experiență suprasensibilă, prin revelație. Ca atare, pentru mistici realitatea e deja încheșată și încremenită, consolidată și cristalizată în toate încheeturile ei, e devenită, *dată*; ea așteaptă numai o nouă oglindă, spiritul omenească, s'o înregistreze ca imagine sau copie. Din acest punct de vedere, realitatea nu include nimic enigmatic în sinul ei, lucru de care fac atîta vîlvă misticii, ca fiind soluționată, executată întocmai ca un celebru tablou de artă. Philosophically speaking, misterul cade în acest caz de partea subiectului cunoscător și nu de partea obiectului. Pentru spiritul critic însă, să mă refer la poziția contemporană a raționalismului, la criticism sau neocriticism, realitatea apare drept o problemă, deci un necunoscut, un mister, care-și reclamă o deslegare, o soluție. Omul, în calitate de legislator al lumii, nu mai înregistrează pasiv realitatea, ci o prelucrează, o interpretează, orînduînd-o în formele generale ale intelectului, în categorii. Cunoașterea realității în afară de formele categoriale și de expresia lor logică, judecata, constituie o imposibilitate structurală pentru ființa omenească. Folosind terminologia neocriticismului dela Marburg, inaugurat de Hermann Cohen și continuat de Paul Notorp și Ernst Cassirer, putem spune că realitatea nu e *gegeben*, ci *aufgegeben*. La fel am putea întrebuița distincție făcută de Bergson între deja făcute și en train de se faire, adăugînd doar ceiace ni se pare caracteristic, anume că

la réalité est en train de se faire à l'aide de nos catégories. Deci în domeniul cunoașterii, necunoscutul domină curentul raționalist și nu pe cel mistic.

Dar cunoașterea serioasă a realității, exacta noastră situație în raport cu configurația ei, determină însăși atitudinea morală pe care trebuie s'o luăm. Comportarea etică nu poate avea garanții de reușită decât atunci când cunoaștem în prealabil condițiile din mediul de adaptare. Tatăl Noe — fie-ne îngăduit acest exemplu biblic, și-a salvat cortegiul de dobitoace mulțumită luntrei anticipată în vremuri de regim sec ceresc. Orice alt vehicul de locomoție i-ar fi fost fatal pentru condițiile speciale din vremea potopului. Pe scurt, noi credem, în lumina spiritului critic, că Teoria cunoașterii premerge cu necesitatea metafizică și că orice sistem metafizic organizează în chip imperios o Morală. Concepțiile lui Platon și Schopenhauer sînt modele reprezentative pentru această temă.

Profesorul Arthur Liebert dela Universitatea din Berlin, într'un curs despre Socrate, caracteriza cu multă adîncime ținuta înțeleptului grec, spunînd că în ultimă instanță știința nu era pentru el numai Wissen, ci Gewissen, — caracterizare care se potrivește în mare măsură marilor gînditori raționaliști.

Rezumîndu-ne în jurul învinuirii adusă de mistici că spiritul critic e lipsit de preocupări metafizice neglijînd misterul, am văzut din discuție cît de șubredă și neîntemeiată apare o asemenea întîmpinare. Rațional prin însăși structura sa cerebrală, omul nu poate renunța la instinctul metafizic după cum nu poate face abstracție de trebuințele fiziologice. Cu ajutorul rațiunii, omul cucerește natura descoperîndu-i legile în cadrele științei pozitive. Nemulțumit de o cunoaștere parțială și relativă, el sondează realitatea tot mai adînc, determinînd partea lui de contribuție în elaborarea lumii.

Orientat numai cu mintea în constituția realității, omul are acum posibilitatea să se îndrumeze și moralicește, punînd în concordanță cunoștința metafizică cu ținuta etică. Astfel, spiritul critic se străduiește să descifreze misterul spre deosebire de misticii care-l proclamă obiect de admirație sub specie aeternitatis.

Trecem acum la a doua învinuire, la lipsa de creație a raționalismului, privind mai întăiu lucrurile în mod teoretic.

Misticii sînt de părere că, creația, intelectuală sau artistică, se elaborează inconștient peste capul formelor logice. Acestea, prin spiritul lor hiper critic, paralizează și analizează orice imbold spre creație. Lăștînd la o parte creația artistică în al cărui domeniu nu se poate vorbi de legi generale aplicabile tuturor, să ne ocupăm numai de producerea valorilor intelectuale. Dintr'un început admitem existența unei creații tumultuoase și neprecizate, neguroasă și eruptibilă în conștiință. Ea există însă sub formă de visare și efan, fiind lipsită de hotare și expresie. Este, trebuie s'o recunoaștem, o creație sans paroles, echivalînd cu posibilitatea din sistemul lui Aristotel. Spre a se transforma în adevărată creație și pentru a se inseria în cultură, creația sans paroles e nevoită să treacă prin fur-

cile caudine ale rațiunii, să se pună sub jugul ordinii, ierarhiei și valorii pentru a căpăta o expresie. O creație dezordonată, lipsită de ierarhie și anarhică față de dominația valorilor adevărat sau fals, bun sau rău, frumos sau urit, e pur și simplu imposibilă. Într'un curs de Estetică literară, d. G. Ibrăileanu spunea pe bună dreptate că stilul amintește soldații orânduți pentru paradă. Deci oricâtă aversiune ar avea misticii pentru formele logice, producțiile lor nu pot exista și prin urmare defila decit prin mijlocirea acestora. Subt acest răport, al negării rațiunii în creație, misticii mi fac impresia unui parc englezesc: creiază dezordinea cu ajutorul rațiunii pentru ca în cele din urmă să-i nege existența!

Deci spiritul critic nu anulează creația, ci dimpotrivă o fecundează, oferindu-i elemente sine qua non pentru elaborare. Rezultă prin urmare că, o cultură care s'ar abate dela această cale de zămislire, se abate dela propria-i existență. Evident că nu de aceeași convingere sînt luminați spiritualii generației mistice. D. Petre Marcu-Balș spune, în articolul pomenit despre «*Pîrvan și Filosofia Statului*» că «Pentru momentul istoric în care se află neamul nostru, misticismul și concepția iluministă asupra Statului constituie un pericol. La întemeierea unei culturi a existat totdeauna un «*Sturm und Drang*», o deslănțuire a energiilor și posibilităților, un *entuziasm religios*, o încredere aproape nemărginită în darurile poporului respectiv». D-sa afirmă în acest caz numai de dragul afirmației, escamotînd trecutul istoric până la desfigurare, căci nici odată și nicăeri, *entuziasmul religios* n'a fost motorul vreunei Renașteri culturale. Inceputurile filosofiei grecești, devenită cu vremea matca culturii europene, s'au făcut cu ajutorul rațiunii în luptă cu tradiția obscurantistă, mitologică și mistică. Numai cînd cultura grecească s'a apropiat de declin, cînd și-a epuizat forțele originale creatoare, atunci s'a dizolvat în bălăceala mistică neoplatonică. Deasemenea Renașterea italiană se face prin luptă împotriva Religiei într'un spirit eminent raționalist, la aceasta folosind studiul amănunțit și adîncit al celui mai mare reprezentant al raționalismului antic, studiul lui Platon. De prisos să mai amintim înfloririle culturale produse în Franța și Germania prin operele strict raționaliste ale lui Descartes și Kant. Ne mărginim doar să spunem că orice început cultural, în viața individului sau în istoria unui popor, presupune un etuziasm dialectic, metafizic. Îngrădirea clocotului de supreme întrebări în osatura răspunsurilor dogmatico-mistice ticluite într'un Credo acum șaptesprezece veacuri, distruge în adolescent embrionul științei și adevărului castrîndu-l dela orice posibilitate de creație. Cînd feciorii unui neam au îmbătrînit așa de mult încit iau de pe umerii pensionarilor sarcina îndeletnicirilor bisericești, acel popor renunță automat să mai facă parte din concertul popoarelor iscoditoare de cultură.

Furat de acustica lui „*Sturm und Drang*„, colorat afectiv, religios și romantic, d. Balș a confundat reacțiunea cu acțiunea, disoluția culturală cu Renașterea culturală, sau, vorbind în limbajul

hegelian, a substituit antiteza începutului rațional, tezei. „*Sturm und Drang*“ înseamnă reacțiune împotriva unei culturi în curs, dar nu acțiunea unei culturi începătoare sau renăscând. Romanticul filosofic sau literar, de pildă, este un „*Sturm und Drang*“ împotriva unor curente înflorite dezvoltate.

Rațiunea a servit până acum să scoată pe om din rîndul animalelor, a reușit să dea adolescentului o concepție de viață, iar în viața popoarelor Renașterile culturale s'au făcut prin ea și'n slujba ei. Metafizic și creator, spiritul raționalist se contopește cu zorii umanității deșirîndu-se într'o jerbă luminoasă dealungul Istoriei. Urînd dogmatismul și adevărurile impuse prin autoritate, spiritul critic se desemnează drept expresia adevărului în căutare de sine însuși. Înțeles în propria-i esență și'n adevăratele articulații, spiritul critic apare o binefacere pentru cultura romînească și nu un pericol. Prezența lui e atît de firească și naturală încît orice atac în contră-i amintește indignarea poeților că viața nu e vis și visul nu e viață. Cea mai frumoasă și de preț floare din evoluția noastră culturală, Eminescu — socotit de d. Balș neguros, instinctiv, autohton și *mistic*, a priceput adîncul și semnificativul rost al spiritului critic în stadiul nostru de dezvoltare. Așa se explică intenția lui de a tîlmăci în romînește din Kant «Critica rațiunii pure».

Spiritul critic al junimismului este prezentat diform și fără bună credință de teoreticienii misticismului romînesc. Tradiționalismul junimismului și respectul lui de Biserica romînească, pîrghiile solide pe care s'a sprijinit timp de aproape un sfert de veac în luptă cu mentalitatea pașoptistă revoluționară și liberală, sînt tratate ca *inexistente* de doctrinarii noului curent. În articolul des pomenit al d-lui Petre Marcu-Balș despre „*Pirvan și Filosofia Statului*“ se afirmă categoric «*Junimismul a lăsat nefastul dispreț față de realitățile romînești*» (pg. 150) și «*Această ideologie neglijează elemente esențiale din viața unui popor tînăr. În primul rînd, sentimentul religios*» (pg. 149).

Cum nu intră în obiceiul nostru să demonstrăm realități istorice, ne mărginim să-i servim d-lui Balș ca titlu de autoritate o pagină din articolul „*Naționalismul*“ dn d. Șt. Zeletin cu atît mai mult cu cît d-*sa* nu poate fi învinuit de partizan sau apologet al junimismului, ci dimpotrivă.

«După ce perioada dela 1859 până la 1866 a adus înfăptuirea unei părți din cerințele naționalismului propovăduit de burghezia noastră, și-au ridicat și la noi oamenii trecutului capul, opunînd naționalismului burghez un naționalism reacționar, croit după nevoile luptei împotriva înnoirilor noastre burgheze. Acest naționalism se slujea absolut de aceleași arme teoretice, ca și acel al reacțiunii europene, și împrumutase aceste arme deadreptul dela sorginte: din Germania. De aceea el este: a) *istoric*, anume el afirmă că progresul social nu se realizează pe cale de revoluție, cum vroia generația dela 1848, ci printr'o modificare lentă a instituțiilor tradiționale din trecut, aceasta din pricină — și aici este esența națio-

nalismului reacțiunii noastre — că *societatea este un organism și are o evoluție continuă*; b) el este *idealist romantic*: idealizează trecutul, pe care i se pare că l-a profanat generația dela 1848; și este c) *religios sentimental*: apără biserica de desconsiderarea, ce crede a-i fi arătat reprezentanții burgheziei noastre. Perioada de înflorire a acestui naționalism — a doua jumătate a veacului din urmă — poartă denumirea de eră critică, fiindcă ideologia naționalistă a reacțiunii române a luat ființă din critica așezămintelor burgheze (și nu pentru că s'a opus culturii autohtone, cum crede d. Petre Marcu-Balș; adăugăm noi).

«Am avut altădată prilejul să ne ocupăm pe larg cu naționalismul critic al reacțiunii române, și am arătat că purtătorul de cuvânt al acestei întregi ere este M. Eminescu: el a desăvârșit la noi ideologia naționalistă reacționară în toate laturile ei. Au contribuit la răspîndirea acestei ideologii, din generația veche junimistă, în deosebi T. Maiorescu și P. Carp, din generația nouă d-nii C. Rădulescu-Motru și S. Mehedinți». (Neoliberalismul, București 1927, pg. 206 — 207).

În aceeași ordine de idei, în ipoteza că teza d-lui Ștefan Zeletin referitoare la nașterea burgheziei române e adevărată și că evoluția noastră s'a făcut pe două planuri opuse: economic burghez liberal și cultural proletar junimist, d. Petre Marcu-Balș prin atitudinea d-sale potrivnică criticismului încearcă să creeze o ideologie liberală. Dar, și aici e punctul tragic, ca teoretician politic d-sa se declară împotriva Statului libertar și progresist, adică împotriva doctrinei liberale. În această situație ciudată, d. Balș amintește jertfa omului care ia în căsătorie tocmai fata căreia i-a constatat virginitatea.

În afară de contradicțiile strigătoare în care doctrinarii generației mistice se situează față de evoluția istorică, ținem să arătăm că însăși imprudențele verbale pe care le aruncă în spatele junimistilor convin tocmai aceloră din tabăra lor. Misticii au drept unealtă de convingere autoritatea, iar spiritul critic raționamentul. În această privință Maiorescu, gentlemanul argumentației naționale și senine, poate oferi epitetul de „ciudată figură de polițist cultural” lui Petru Movilă, care *a impus prin autoritate* quasi fizică «Mărturisirea ortodoxă». La drept vorbind, Maiorescu n'a îndemnat pe nimeni ca Heliade-Rădulescu: Scriți băieți, numai scriți! deoarece unei personalități cu conștiința lui artistică și filosofică, delimitînd cu precizie «Beția de cuvinte» de creație, ditirambicul pompos de esențialul simplu, greu i s'ar fi potrivit un asemenea îndemn. Critica lui nu e «acid aruncat la rădăcina unui pom de curînd plantat», ci mai degrabă mărturisește dragostea și munca grădinarului aplecat să plivească buruienile care lăsate în voia lor ar fi întunecat și bruma de rod sănătos al pămîntului.

Sămînța aruncată de patriarhul Junimii s'a dovedit de bună calitate și svirlită într'un ogor prielnic. Ne rămîne doar să subliniem că metoda lor de critică generală a pus în umbră dogmatis-

mul materialist și ateu al lui V. Conta, denunțându-i artificialitatea și îngustimea de vederi. S'ar putea întâmpla ca în lipsa spiritului critic să avem un dogmatism spiritualist și creștin, însă ca valoare filosofică tot așa de superficial și obtuz cum e sistemul contian. Ajungem astfel să constatăm că bunele intenții ale misticilor se dovedesc iluzorii fără sprijinul... spiritului critic.

La sfârșitul acestor rînduri am dori să discutăm o chestiune pusă de mistici și neclară pentru ei inșiși. Chestiunea are drept punct de plecare afirmația că, Renașterea culturală românească se va face pe baza tradiționalismului ortodox mistic. Ca punct de sprijin și dovadă se invoacă protestantismul ca pivot al culturii germane sau cultura franceză altoită pe catolicism. Ar rezulta, prin urmare, ca reprezentanții indicați ai ortodoxismului, prelații de toate gradele începînd dela fratele cu perspective de călugăr până la Patriarh, alături de spiritualii lor teoretici dela Facultățile de Teologie, să se erijeze în campionii acestei impozante mișcări. În calitate de pioner al unui curent cu perspective așa de ademenitoare, prelatul va trebui să renunțe la lauda ieftină a gazetarilor, care toată ziua nu-l mai scot din I. P. S. S. sau S. S. Pr. Ec. profesor universitar, și să militeze spiritualicește în această direcție.

Iată însă că în calea acestui entuziasm într'aripat intervine un diavolesc obstacol: figura clericală nu trebuie să fie părtașă la facerea istoriei politice, sociale și culturale în rînd cu laicii, ea nu trebuie să rivnească la gloria pămîntească învederată în mania de a fi autor. (Tema e susținută de d. Radu Dragnea în articolul «Integritate» din «Gîndirea», April 1928). Ar rămîne atunci ca profesorii laici dela Fac. de Teologie să ia asupra lor greaua, dar demna sarcină. Teologii noștri însă, susține d. Radu Dragnea în articolul citat, dovedesc o congenitală lipsă de intelectualitate (să se observe că această gravă învinuire e așternută în «Gîndirea», adică în casa d-lui Nichifor Crainic).

Situația prezintă un aspect paradoxal: ortodoxismul românesc prin reprezentanții lui autorizați nu aspiră să imprime pecetea sa istoriei noastre culturale și nu așează nici o doctrină, fiindcă smerenia nu-i îngăduie să fie autor. De altă parte unii laici «încearcă să restaureze tradiția noastră ortodoxă pe bază de cercetări istorice literare», silind ortodoxismul să împărtășească o doctrină emanată din grupul lor pentru a milita pe tărîmul cultural. Vrea, nu vrea, ortodoxismul trebuie să bea aghiasmă laică!

Chestiunea are un rost mai adînc decît s'ar părea, ea pune lăaturalnic, sau mai bine spus îmbrobodit, întrebarea de mare interes dacă Religia trebuie socotită un factor indispensabil în mănunchiul armonic numit cultură. Evident că răspunsul nu poate fi decît afirmativ, afirmativ și iarăși afirmativ. Pentru a merita acest titlu de cinste, trebuie să înceteze sterilitatea ideologică a ortodoxismului românesc vădită în aceia că până astăzi n'avem o Istorie a Bisericii românești sau o Filosofie a ortodoxismului.

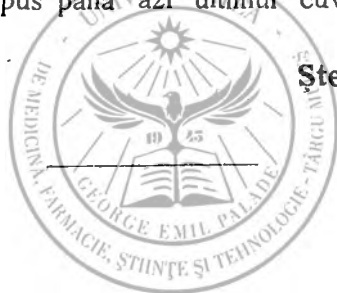
Atît timp cît Biserica nu-i militantă intelectualicește și nu dis-

cută problemele timpului său, dînd tristul spectacol al unei «trădări» din partea clericilor în dauna adevărului (în sensul lui J. Benda) nu poate avea o valoare și cu atît mai puțin o funcțiune culturală. Catolicismul și protestantismul, invocate ca mărturie în contestabile de misticii noștri, s'au impus ca directive culturale după ce au încorporat în sine ideile desbătute de contemporani, socratizînd sau platonizînd. Rădăcina răului pare să stea în seminariile teologice unde adevărurile sfinte nu cunosc altă cale de convingere decît numai și numai autoritatea. Rezultatul cultural: absolvenții sînt lipsiți de posibilitatea de a îmbogăți literatura religioasă cultă.

Sfîrșind, să observăm ceiace observasem și la început, anume că prefacerile și frămîntările sociale din ultimul timp, de aiurea sau dela noi, ne-au pus în față multe probleme și nu mai puține nevoi. Unii au crezut că prin rugăciuni și elanuri mistice pot șterge ecoul sufletesc al acestor neazuri. Dar cum atît de înțelept spunea odată W. Jerusalem că «die Not hat nicht nur beten, sondern auch denken gelehrt», nu trebuie să uităm că răul poate fi strpit explicîndu-l științificește, iar nu prin indignare.

Spiritul critic, prohodit de mistici, e încă tînăr și'n deplină vigoare: el nu și-a spus pînă azi ultimul cuvînt în cultura romînească.

Stefan George

HIMERĂ

E cerul cald și=albastru fără pată
Deschis pe lume ca un baldachin,
Mireasma primăverii ca un vin
În inima vieții=i revărsată, —
Doar la fereastra sufletului meu
Perdeaua 'ntotdeauna e lăsată,
Iar eu în dosul ei — aștept mereu...

Aștept să=mi vii din fundul meu de bezne,
Cu trâmbițe sau cu tăceri de vrajă :
Să mă străbați, lumină, pân' la coajă
Și să mă 'nvăluie trainic pân' la glezne.

Tu ești în mine, veșnică ; știu bine :
Pe=acei ce l=a încins privirea ta,
Adâncul răscolindu=i ca un plug, —
Acela e 'nhămat de=o altă stea
Și va cădea strivit de=atît belșug,
Dar totuși însetat de tine,
Ca mucenicul pururi de un rug.

Ești undeva 'n adîncu=mi, neștiută,
 Prin clocot, panică și nimicire,
 Dînd asprei mele vieți luciri de mit, —
 Precum un fiu de rege urgisit,
 Amestecat și=ascuns prin plebea slută,
 Dă tuturor un nimb de strălucire.

Ești în ființa mea. Dar unde? Unde?
 În care hău salbatic și impur
 Vibrează încă petecul de=azur?
 Mi=e inima potirul ce te=ascunde,
 Insîngerat și spart, în vre o cută?
 Sau zaci la fund: icoană subt ruine?
 Sau rătăcești în haosul din mine,
 Neodihnită, ca o stea pierdută?

Te simt în sufletu=mi trecînd ades,
 Precum de=odată subt zenit ar trece —
 Fantastică și magică și rece —
 O umbră uriașă pe un șes.

Sau te înalți în mine ca un înger
 Și mă renaști pe=o zi doar, alb și viu, —
 Căci sus, în cîrăția=mi rece, sînger
 Stingher și lepădat ca'ntr'un pustiu.

Treci une ori ca fulgerul, subit,
 Isbindu-te în mine ca de-o stîncă,
 De scapără prăpastia adîncă
 A sufletului meu desțelenit,
 Sau dormi profund că nu știu de ești vie —
 Și-atunci cu frică ochii îi închid :
 S'aud ecou din vechea melodie
 Trecînd prin mine greu ca printr'un zid.

O, mai de mult, în sufletu-mi deschis
 Cîntai, vibrînd, din tainice lăute
 Și-mi filfiiai, ca steaguri desfăcute,
 Pe vîrfurile navelor de vis.

Treceai prin mine vie și deplină,
 Destunecîndu-mi ceșile din zare, —
 Ca într'un dom, o ploae de lumină,
 Ca peste-un turn, un răsărit de soare,
 Sau lină — ca prin degete o apă
 Purcesă din cereștile izvoare —
 Și m'alintai pe frunte și pleoapă
 Cu sfinte mîni de-azururi și de floare.

Atunci, multiplicat în harul tău,
 Pluteam rotînd, pluteam înfiorat,
 Cum se 'nfioară spicul 'nalt de grîu
 Pe care vîntul lin l-a clătinat.

Azi nu te regăsesc și nu mai știu
In care=adînc dîn mine te=am pierdut,
E viața mea groparul orb și mut
Ce te=a culcat pe veci în vre=un sicriu ?

O, veșnică minune ne'ntinată,
N'ai să=mi mai cînți în suflet niciodată ?
Ești moartă 'n mine, pasăre albastră,
Sau ți=am uitat doar tainicul descîntec ?
Eu bat la' nchisa inimii fereastră
Și nu răspunde nimeni nici un cîntec...

Și sînt ca rătăcitul propriul meu fiu
Căzut, strivit, dîn sborul meu departe.
Mă 'ntorc de=acum acasă 'nvins, tîrziu,
Cu visul mort și mînile deșarte.

De=acum în pînea=mi zilnică mușcînd,
Voiu ști dospit un rar și=ascuns venin,
Dar, voiu purta stigmatul tău divin
In sufletu=mi trădat și sîngerînd, —
Totuși — ca un regesc destin.

Definiția omului

Der Mensch ist das Tier, das versprechen kann.

(Nietzsche)

La gloire de l'homme c'est de se dépenser pour rien.

(Paul Valéry)

Religiile și științele naturale au fost mereu preocupate de a hotărî cu deosebire locul omului în univers. Mitul genezei pornește din același spirit ca și „Descendența omului“ a lui Darwin. Descartes, cu disprețul său pentru animalul-mașină, ca și credinciosul Bossuet afirmă deopotrivă supremația omului. Și chiar cînd un suflet pur și virginal ca acela al lui Sf. François din Assise se lasă, în blîndețea lui, atras de frăția păsărilor cerului, el are conștiința că prietinia lui pentru animalele necuvîntătoare e o bună voință și o filantropie.

Superioritatea omului e o categorie nediscutabilă pentru genul nostru, încă dela aurora civilizațiilor. Determinarea precisă a acestei superiorități începe ceva mai tîrziu, odată cu filozofia elenă. Secolul al XIX-lea, obsedat de măsură exactă și precizare experimentală a pus vechea problemă a bătrînelor religii, așa cum a obișnuit să pue toate problemele pe care a voit să le soluționeze: de jos în sus. Atunci s'au părăsit o clipă întrebările pretențioase și grandomane asupra specificității sufletului omenesc în deosebire de celelalte animale. Biologii s'au mulțumit să descurce aspectul fizic, anatomic-comparat ori filogenetic al chestiunii. Și așa s'a născut Antropologia cu măsurătorile ei de toate felurile. Rezultatele, bazate pe un studiu comparativ al transformării organismelor, nu

sînt de desprețuit în ce privește trupul omenesc asemuit cu acela al broaștei, al cînelui ori al maimuței. În ce privește însă antropologia psihică, adică caracterizarea structurii sufletești a omului în raport cu aceia a animalelor, sîntem încă la vechile soluții filozofice indicate de antichitate. Să examinăm un moment aceste cîteva soluții.

I

„Omul e un animal rațional“ a spus bătrînul Aristot acum aproape două mii de ani. Toate progresele omenirii de atunci încoace se fac în jurul descoperirii logice a filozofului grec. Tot ce s'a gîndit, s'a descoperit sau s'a combătut, pînă în ultimul secol e în legătură directă ori măcar indirectă cu subsumarea noțiunilor, cu legătura judecăților între ele ori cu așezarea lor în silogism. Caracterul indubitabil al întregii ere creștine e descoperirea rațiunii și a logicii. Efectele ei practice ori teoretice au fost așa de comode, așa de fecunde, încît s'a constituit încetul cu încetul o religie a rațiunii.

Logică, adevăr, realitate, au devenit, cel puțin pentru bunul simț, care culege ceva mai tîrziu opiniile intelectualității, valori sinonime. Omenirea europeană a clădit cu încredere și răbdare timp de secolii cultul inteligenței raționale, pe care, într'un moment de delir colectiv, revoluția franceză a voit chiar să-l traducă în fapt. Dar în această privință „secolul luminilor“ nu se deosebește prea mult de Sf. Toma și nici de Bacon care a combătut un aspect al raționalismului, adică deducția, dar a susținut un altul, inducția. Cu toții, cu preferințe variate pentru o înfățișare ori alta, au fost buni cetățeni ai republicei logice. Că englezii i-au mai adăugat empirismul ori senzualismul, sau Kant criticismul, nu înșamnă decît că au complectat unele detalii ori că au aranjat lucrurile mai bine.

E lesne de înțeles atunci, că, superstiția rațiunii fiind valoarea supremă, iar, pe de altă parte, omul fiind animalul cel mai perfect, concluzia fundată cu necesitate va fi că omul e primul animal care gîndește. Și definiția aceasta a intrat în popor. Toată lumea o crede indiscutabilă. Toată lumea afară de o tagmă mică de cercetători în domeniul psihologiei zoologice. Sînt în adevăr animalele lipsite de inteligență ?

În adevăr, trecînd peste faptele copios umflate în senzualismul antropocentrismului de cătră Fabre, Romanes ori Brehm, iată cîteva

fapte prezentate cu toată grija științifică. O pisică mînîncă o bucată de carne. Unei gaițe care stă deoparte și o privește îi vine poftă. Ca să ajungă la bucata de carne în mod direct va trebui să treacă peste ghiarele pisicii. Atunci găsește o stratagemă: se apropie și pișcă puternic pisica de coadă. Cînd aceasta părăsește carnea întorcîndu-și botul cătră coadă, gaița se repede și fură carnea. Dacă fabula cu vulpea și cioara e o poveste, faptul acesta e prezentat ca un document de ingeniozitate inteligentă, până și în manualele de psihologie comparată. Iată un altul. Un cîne e închis într'o oadae. El știe că nu poate ieși afară decît deschizînd ușa. Dar aceasta are trei clanțe. Care e cea bună? Singura soluție e să le cerce pe toate pe rînd. Și ușa se deschide. Un cocoș ciugulește grăunțele care cad în jurul unei batoze. După un examen minuțios el descopere manivela, care, apăsată, lasă să curgă grăunțele afară. Și cu ciocul o plեսnește ori de cîte ori vrea.

Aceste trei exemple sînt prezentate ca fiind de o exactă autenticitate în fapt și în interpretare.

Nu poate fi vorba aici nici de memorie asociativă, (fiindcă faptul nu s'a repetat, cum e în experiențele cu labirinte, după metoda erorilor a lui Ierkes ori Jennings), nici de instinct, nici de dresaj. E vorba pur și simplu de inteligența propriu zisă, cu toate caracterele ei distinctive. Dealtfel puțini biologi mai fac azi o deosebire absolută între instinct și inteligență. Primul e o soluție tipică, stereotipă, totdeauna aceeași în împrejurări analoage. Instinctul nu știe să facă deosebiri atunci cînd mediul s'a schimbat puțin. Inteligența ține samă de aceste schimbări ale mediului. Instinct și inteligență sînt același răspuns, aceeași soluție de adaptare, cu deosebire că unul e întrebuițat în împrejurările omogene, celalt atunci cînd circumstanțele au variat. Inteligența e un instinct întrebuițat pentru împrejurările în care s'a produs o schimbare în mediu. (E. Rabaud).

Animalele superioare au ambele feluri de răspunsuri. Ele întrebuițează însă mai mult instinctul și mai rar inteligența, fiindcă au mai redusă facultatea de a observa diferențele și variațiile. Omul invers; e inclinat mai mult cătră deosebire, diferențiază și utilizează mai des soluțiile inteligente. Instinctul e la el ceva mai degenerat. Deosebirea e astfel de grad, de mai mult ori mai puțin, nu de calitate, de natură. Unde putem pune atunci granița exactă de unde încetează ceiace e animalic și începe ceiace e omenesc? Se poate întocmi o caracterizare distinctivă a omului

pe o chestie de doză, de deosebire vagă, cantitativă, pe o stare tranzitorie în care ambele caractere se întâlnesc și se pierd unul în altul? Azi, când studiul psihologiei comparate cu ajutorul conduitelor, a permis atîtea lumini care ne arată că facultatea care asigură omului supremația, sau pe care se zidea această superioritate, anume inteligența, nu mai e apanajul exclusiv al omului, nu putem hotărî situația caracteristică omului bazați numai pe această credință.

Problema trebuie considerată mai puțin unilateral. Evoluția dela animal la om nu s'a făcut numai în sensul inteligenței. Sufletul întreg s'a transformat. Ceiace constituie *omenia*, aptitudinea de a fi om, e mai mult decît aptitudinea sa de a gîndi. E toată acea țesătură de afecte, de sentimente nobile ori josnice, de pasiuni, de obsesii, de complicații sentimentale, de credințe ori de îndoeli, de speranțe, de dorinți ori de renunțări, cu un cuvînt structura globală a unui suflet omenesc cu logica și contradicția lui, cu claritatea și obscuritatea sa. De ce atunci să mutilăm ceiace e uman simplificîndu-l, privindu-l unilateral numai în ceiace prezintă el ca progres intelectual și să facem abstracție de forțele morale, inconștiente și afective?

Aceleași obiecțiuni trebuie ridicate și față de o altă definiție acordată omului, aceia care ne spune că e *primul animal care vorbește*. Limbajul a fost considerat întotdeauna ca o aptitudine exclusiv omenească. Dacă analizăm bine aptitudinea de a vorbi, ne dăm imediat samă că ea cuprinde două acte mentale principale. Unul constă în a alcătui noțiuni, iar celalt în a lega aceste noțiuni prin asociație, în mod convențional de o serie de sunete exterioare. În ce privește prima operație, limbajul se confundă cu judecata. Fără abstracție și fără generalizare nu se pot obține concepte, adică noțiuni. Vorbirea e înainte de toate o operație rațională. A defini deci omul ca un animal care vorbește, nu însemnă a-l defini altfel decît ca un animal rațional. Aceasta de a doua caracterizare e, cel puțin în ce privește primul ei aspect, o simplă variantă a celei dintăiu, și, ca atare suferă ca și aceasta exact de aceleași inconveniente și dificultăți. Spuneam însă, că limbajul conține încă o operație: asocierea convențională a unor sunete anumite la unele idei, stări afective ori simple lucruri. Subt această formă însă—mult inferioară procesului de ideație din primul element al vorbirii,—limbajul se găsește și la animale. Aproape toate au fie un limbaj de gesturi fie unul de strigăte. Expresia directă a emoțiilor în legătură cu o stare sufletească, prin mimică, gesturi,

acțiuni o au toate animalele. Toate exprimă exterior frica ori furia. Unele, cum sînt maimuța ori papagalul pot ajunge chiar pînă la asociațiuni între unele sunete și anumite obiecte. Firește omul dispune de mai multe asociațiuni de acestea decît papagalul care nu știe decît cîteva cuvinte. Deosebirea însă e tot de grad și nu de calitate.

* * *

Caracterizările intelectualiste au început a cunoaște oarecare dizgrație, odată cu predilecția modernă pentru pragmatism și misticism. În locul divinității rațiunii, nealterată decît de prea puține critici pînă acum cîteva decenii, s'a instaurat o alta: acțiunea. Bergson, James, Mach au arătat cu prea multă claritate poate, că omul e un animal interesat și sagace. Nu-l preocupă nimic altceva decît adaptarea practică la mediul încunjurător. Dar ajutarea sa la ambianță sau a acesteia la trebuințele sale nu se poate face prin idei ori prin speculații teoretice. Filosofii cîntă și preamăresc rolul rațiunii, dar nu-i cunosc adevărata semnificație. Inteligența omenească e, înainte de toate, cum spunea Bergson „le meilleur moyen de se tirer d'affaire“, adică cea mai ingenioasă soluție la o dificultate practică. A fi inteligent înseamnă a reuși, adică a avea succes, sau, cu alte cuvinte, a învinge.

Subt acest punct de vedere omul se găsește încadrat în evoluția biologică a vieții animale. Totuși el se deosebește prin ceva de celelalte viețuitoare. Pentru a-și adapta mediul, el nu se mulțumește numai cu mijloacele directe pe care i le-a dat natura așa cum sepia utilizează cerneala, șarpele otrava, sau taurul coarnele.

El prelungește prin iscodiri artificiale moștenirea naturală. Omul nu se folosește numai de corpul său care e slab ori de minile sale care sînt ceva mai abile. El creiază instrumente, omul, „homo faber“, e primul *animal care știe să fabrice*. Plugul, roata, mașina, focul sînt prelungiri, firește, ale minilor sale. Dar ele sînt adăugiri subtile ale unei ingenioase adaptări practice. Prin această prelungire a puterii sale fizice, în instrumente fabricate, omul înscrie o puternică deosebire între el și celelalte animale. Nu perfecționarea inteligenței logice îl distinge de restul naturii, ci mai ales abilitatea sa tehnologică, dibăcia sa practică care-l face să-și alieze natura neînsuflețită la scopurile sale.

Construcția sistematică a lui „homo faber“ nu face însă, de cît să înlocuiască o superstiție cu alta. Crearea de instrumente de

luptă nu e caracteristică exclusiv omului. Alianța materiei inanimată pentru a-și face dintr'însa elemente folositoare vieții o cunosc o bună parte din animale. Construcția cuibului, a casei, a viuzinii cu elemente luate din natură o obișnuesc și furnicile și albinele și castorii și încă alte multe animale. Maimuțele se servesc în apararea lor nu numai de puterea mușchilor ori de dinți, dar chiar de crengi de copaci ori de bolovani de piatră pe care-i năpustesc asupra inamicilor.

Dacă vre-o încercare de explicație se găsește mai departe de ceiace e unic și particular în natura omului, aceia e tocmai explicația pornită din inspirația biologică, pragmatistă și vitalistă (Lebensphilosophie). A tălmăci omul de jos în sus, dela inferior la superior, după metoda pozitivistă a-l reduce la scara animalității în care se găsește asemănător cu celelalte viețuitoare, însemnă cel mult a arăta ceiace e comun între om și animal, dar în nici un caz ceiace e deosebit, *diferențiat* și specific. Fiindcă dacă omul reușește să fie altceva decît animalul e tocmai fiindcă învinge într'însul Biologia, adică animalitatea. Senzul evoluției sufletești umane e o permanentă detașare de mediul încunjurător, o desprindere și o eliberare de necesitatea imediată a condițiilor exterioare. Omul se retrage și se închide în el încetul cu încetul. Ambiția sa e de a deveni o insulă izolată la care nu ajung decît unele chemări, acelea pe care vrea să le asculte el. Spre deosebire de animalele inferioare care nu cunosc decît relația pur mecanică a reflexului între ele și natură, până la instinț care e și el o anumită robie, omul reușește să rupă această sclavie. El domină mediul exterior printr'o viață puternic interioară. Pentru prima oară apare în structura lui sufletească eul și conștiința cu scrupulele, remușcărilor și aspirațiile sale, orgoliul omenesc se izolează și trăește o viață proprie, departe de ordinele brutale ale unei naturi inerte. Omul își construiește în el o a doua lume tot așa de bogată, dacă nu mai bogată, cu probleme și orizonturi noi. Și el poate trăi adesea numai într'însa și printr'însa, inventînd religiile, moralele și artele.

Dar eliberarea omului de mecanismul determinat și de poruncile tiranice ale mediului nu se efectuează numai prin *interiorizare*. În domeniul gîndirii, al cunoașterii el nu mai lucrează cu asociații ori cu instincte. Cu ajutorul judecății el poate *anticipa*, tot ce se petrece în jurul său. Ghicind mai dinainte, numai cu propriile sale mijloace, ceiace se va întîmpla, el săvîrșește indepen-

dentă și autonomia sa. El nu mai e ținut, fascinat de ceiace îi înconjoară, așa cum e insecta de lumină sau fiara de pradă. Virtutea omului e prin excelență aceea de a crea. El nu copie prin imitație, ca animalele în cazul dresajului, anumite acțiuni stereotipe. Cum observă cu drept cuvînt Max Scheler, omul nu are față de mediu o atitudine *extatică*. „Animalul trăește în ambianța sa extatic ca și melcul în casa lui, a cărei structură o poartă cu dînsul oriunde merge”¹. El nu se poate nici izola, nici opune mediului.

Legat de împrejurările exterioare la care răspunde imediat și mecanic, numai în ce privește conservarea sa, animalul nu poate considera decît un mediu *limitat*. Il interesează strict atît cît privesc trebuințele sale organice. Omul creînd și alte trebuinți, consideră în știință, filosofie ori artă lucrurile și sub o prismă dezinteresată, *lărgeste* mult orizontul său adesea până la proporții infinite. (M. Scheler, op. cit.).

Iată deci că sufletul omenesc nu e alcătuit numai în vederea adaptării la mediu din punctul de vedere practic. El nu e din ce în ce mai lipit de natură, ci, se poate spune, din ce în ce mai detașat. Cum vom vedea mai departe, evoluția sa sufletească nu se efectuează numai ca un răspuns reflex ori mecanic la excitațiile care-i vin din afară, ori la cele care i le trimit dinăuntru trebuințele sale organice. Omul se autonomizează de practicitate și imperiul acesteia. Fără îndoială animalitatea din el persistă. Ea îi ajută să se adapteze, să poată trăi și încă să poată trăi mai bine. Dar paralel cu această funcție de preocupare practică pe care o are în comun cu alte viețuitoare, o alta se formează alături, funcție care îi dă tocmai caracterul său de om.

Omul rațional ca și „homo faber” sînt viziuni parțiale ale realității omului. Prin aceste caractere el nu s'ar deosebi, nu s'ar izola majestos în sînul naturii. Alte aptitudini marchează cu o stampilă definitivă rangul omeniei sale.

II

Din considerațiile critice de mai sus, calea către determinarea unei calități particular omenești se găsește deschisă. Nu vom găsi deci specificul omenesc pe drumul Biologiei și al apropierii între om și animal. Filozofiile, care studiază sau preamăresc

¹ Max Scheler, Die Sonderstellung des Menschen, în colecția „Mensch und Erde”, p. 195 și 193.

„Viața“, (cu V mare), acele imnuri nostalgice către „elanul vital“ nu ne vor da nici o soluție. Calea tocmai contrarie ne e indicată.

Cu cât înaintăm în scara zoologică, cu atât instinctul de conservare e mai puțin puternic. La început, la animale și omul inferior asigurarea existenței constituie unica, exclusivă preocupare. Nici o abatere cât de mică, nici o tendință cât de ușoară către acest lux suprem care e distracția față de nevoile noastre vitale. Urgența, impetuoșitatea lor copleșesc organismele inferioare. Totul se întâmplă în linie dreaptă, într'un mecanism foarte simplu, a cărui roți sînt perfect ajustate, fără de greșală posibilă.

Între aceste faze biologice și aceia a omului se interpune o radicală deosebire. Dependența de instincte și nevoi nu mai e așa de strictă. Omul poate privi cu imparțialitate proprie sa soartă, adică reușește să se privească pe el însuși rece, fără părtinire, ca pe un obiect oarecare.

Apetiturile și înclinațiile violente sînt oprite sau privite în desfășurarea lor, ca fenomene demne de curiozitate. Omul încearcă să se cunoască, se domină, fură instinctului de conservare o parte din energia sa, sustrage elanului vital interesat și subiectiv o bună porțiune. Curentul vieții e mai slăbit. Dar omul, pentru prima oară în istoria evoluției spețelor, e capabil și de mai mult: el poate anihila însuși viața din el cu voință conștientă și cu matură reflecție. Pentru întâia oară un organism se abate astfel, de pe linia dreaptă a interesului vital. *Omul e primul animal absurd*, voesc să spun, singurul, căruia i se întâmplă să meargă contra instinctului de conservare.

Cîteva observațiuni caracteristice mentalității omenești ne vor lămuri.

Se poate întîmpla animalelor să se omoare din greșală. O căprioară alungată se svîrle în apă ca să scape și se îneacă. Unii observatori ai psihologiei animale pot afirma că scorpionul atacat, cuprins de panică și poate de teroare își înfige pumnalul în cap și se auto-otrăvește. Aceste cazuri sînt exemple de erori ale apărării instinctive. Animalul cuprins de spaimă greșește, se zăpăcește, își pierde cumpătul și adesea se distruge în loc să se conserve. Sinuciderea ca un act de *opțiune conștientă și deliberat* voită, ca o soluție preferată față de o viață nesuferită e un act specific omenesc. Nu există precedent la animal. Oricare ar fi suferința lor, niciodată acesta nu va curma firul vieții oricît de mizerabilă, oricît de chinuitoare ar fi aceasta. Îndărătnicia năzuinții

de a trăi cu orice chip, dă animalului o putere somnambulică, în această direcție. Un câine lepros, bătut cu pietre de copii, mort de foame pe subt garduri va prefera totuși să trăiască. Numai omul își poate permite să aleagă între a fi și a nu fi, numai el îndrăznește să săcătuiască printr'un singur gest isvorul vieții, voința oarbă de a trăi.

Acest act radical contra vieții e relativ rar. Altele mai benine, care nu desființează complect sursa vitală, dar o diminuează treptat, sînt cu mult mai frecvente. Iată de pildă intoxicațiile stimulente. Omul știe perfect că opiumul, alcoөлul, hașișul, morfina îl distrug. Și cu toată luciditatea, încă din timpuri imemorabile, asiaticul ca și europeanul alcoolic își oferă prin o iluzie trecătoare și o sinucidere degheizată. Ce face în timpul acesta instinctul de conservare? El e grămădit, înăbușit undeva și poruncile lui sînt neglijate și neascultate.

S'ar putea obiecta că aceste practici presupun o dezagregare a mașinii biologice, o oprire a mecanismului vital. Se sinucid ori măcar îngurgitează stimulente deprimații a căror funcțiuni psihice sînt degenerate. Un om perfect sănătos nu recurge la astfel de consolațiuni chimice, nici nu-și suprimă însuși viața. De ce să fundăm atunci caracteristica omului normal pe fenomene patologice? E ușor de răspuns că aceste obiceiuri sînt destul de generale ca să fie normale. Apoi ele au apărut întăia oară la om: aceasta înșamnă că sînt strîns legate de structura omului, de alcătuirea lui sufletească, din moment ce animalele nu le cunosc; că sînt un efect al unor aptitudini care aici s'au realizat întăia oară și nu în altă parte. Aceste practici fac parte din natura omenească fiindcă sînt presupuse în ea, fiindcă sînt rezultatul lor.

Fără să ne oprim la aceste aspecte care pot fi considerate ca morbide, n'avem decît să trecem la o serie întregă de alte practici caracteristice tuturor oamenilor fără distincțiune. De la canibalul care locuește platourile Australiei centrale și care crede în totemism și până la omul civilizată adept al unei secte creștine, toate riturile religioase presupun sacrificii și *ascetism*. Budismul merge așa de departe, încît printr'o înăbușire lentă a dorinților și tendinților, printr'o comprimare asfixiantă e vieții își prepară credinciosul cătră trecere în neant, în Nirvana. Riturile totemice recomandă și adepții primesc fără protestare mutilări, scrijălări, amputări de brațe, posturi îndelungate, sacrificii pe rüguri, auto-dafe-uri pentru fecioare ori copii etc. etc. Secta scopiților cere desființarea procreației, Moloch cerea copii. O altă sectă rusă își încerca credincioșii cerîndu-le să între în foc și să se consume lent. Inchipuiți-vă ascetismul miilor de anahoreți creștini care dor-

meu pe spini, se flagelau, interziceau comerțul sexual, beau apă și mâncau rar puțină pâine, ca să distrugă din ei orice impulsie vitală. Toate religiile pretind anihilarea sau măcar împuținarea forței vitale. Și totuși ele au fost considerate atita vreme ca unicul talisman. Creștinismul merge direct contra oricărei afirmări prea puternice de energie. El prigonește toate succesele, puterea cași frumusețea, sănătatea cași averea. Toată tabla de valori, pe care omenirea a alcătuit-o în deplin acord cu succesul ascensiunii vitale, a fost sistematic și metodic combătută de creștinism. Nicio dată nu s'a înregistrat în istoria civilizației o mai mare victorie contra imboldului cătră viață. Nici o religie n'a combătut mai radical instinctul de conservare și n'a însemnat un mai mare triumf contra voinții de a trăi. Și nici un fondator de religii n'a fost mai uman ca Crist.

Din punct de vedere strict biologic, creștinismul a însemnat maximum de absurditate. E explicabil astfel furia unui filosof ca Nietzsche care vedea în a sa „Wille zur Macht“ idealul suprem al evoluției omenești. Nietzsche a denunțat degenerarea și decadența. El a arătat civilizațiile moderne ca perverse fiindcă încurajau prin morale ascetice ori molți, închircirea genului omenesc. Fiindcă punctul său de vedere pornea direct dela Biologie, toate valorile umane: fraternitatea, mila, abnegația, renunțarea i se păreau viții de amurg. Nietzsche situa omul în seria animalică, îl identifica cu spețele zoologice anterioare lui și-i cerea numai o perfecționare de viață în plus. Era visul unui bolnav pe care-l rodea nostalgia sănătății depline, a energiei maxime. El nu putea înțelege că ceiace e uman nu poate fi zoologic și că rostul omului pe această planetă trebuia căutat exact la antipod. El n'a putut înțelege funcțiunea unic omenească a ascetismului. Opuându-se mereu realității prin acel *nu* cu care înfruntă mereu existența „omul e — după cum spune perfect Max Scheler, — ființa care, apăsându-și și reprimându-și impulsurile și tendințele și refuzându-le mereu, se comportă *principial ascetic*. Comparat cu animalele care spun mereu *da* realității, omul este acela care poate spune *nu* (*Der Neinsagen-Köner*), ascetul vieții, eternul protestant contra oricărei realități“. 1

Cei care nu simt însă nici un fel de tendință cătră religiozitate ne vor putea întimpina spunându-ne că cele de mai sus nu-i privesc. Acestora le vom aminti o altă formă a absurdității biologice din om. Anatole France spunea unde-va că dacă intelectu-

1 Max Scheler, op. cit., p. 210.

alii s'ar înmulți lumea ar merge cu siguranță cătră pierea ei. Fiindcă, de fapt, ca să complectăm aforismul scriitorului francez, ce înșamnă a fi sau a privi prin prizma intelectuală lumea? Înșamnă pur și simplu a desființa trebuințele vitale și a le întocmi prin reprezentarea lor. În loc să mîncîci, să faci dragoste, să lupți, înșamnă a te închipui mîncînd, iubind, luptînd. Intelectualul înlocuește viața cu imaginea ei, trăind-o mental, interior, anticipat. Cărturarul deprins cu gîndirea, cu cetitul, cu viața interioară e ca planta de seră pe lîngă floarea de cîmp. Șuvoiul vieții se debilitază și scade prin lipsă de funcțiune. Senzațiile și acțiunile dispar fiindcă sînt înlocuite de reprezentări. A creia idei înșamnă a rupe contactul cu realitatea, a idealiza, a te comporta gratuit, inactual —căci ideia e eternă— a nu ține samă de cerințele concrete și imediate. „Experiența realității așa cum ne-o oferă „reprezentările“ nu e posterioară, ci anterioară lumii exterioare. (der Welt nicht nach, sondern vor gegeben“).¹ Dar prin aceasta neglijăm condițiile realității cu care nu mai sîntem în strînsă legătură, ne îndepărtăm de adaptarea la prezent, ruinăm ceiace P. Janet numește „funcțiunea realului“, devenim utopici, dezadaptați. Filozoful francez Jules de Gaultier a arătat concludent antinomia care există între instinctul de cunoaștere și instinctul vital. Ceiace cîștigă cugetarea și cunoașterea, pierde viața. Priviți-vă și cercați să vă analizați cînd faceți ceva; cu siguranță că actul va fi făcut mult mai prost. Sporul de gîndire și analiză e invers proporțional cu cel de spontaneitate și putere. Pe alte căi ajungem la aceeași concluzie: intelectualitatea e o scădere a vieții. G. Simmel a arătat că viața, ca să se poată cunoaște pe ea însăși, trebuie mai întăiu să se amortească, să se omoare. Pentru ca să se studieze, ea trebuie să abată din cursul ei o șuviță importantă care să nu facă nimic decît să observe. Dar această șuviță e pierdută. Ca să se ridice deasupra ei, viața trebuie să-și oprească cursul.

Cultura omenească nu se poate obține, decît atunci, cînd valorile noastre subiective, adică creațiunile noastre individuale sînt proiectate departe de noi, obiectivate în afară așa ca să fie valabile și pentru alții. Fără o anumită *distanță* între ele și noi, nu poate fi vorba de o adevărată cultură, ci cel mult de o cultivare diletantă. Dar această îndepărtare a creațiunilor, credințelor ori sentimentelor noastre de noi, această distanțare le lipsește de

¹ M. Scheler op. cit. p. 209.

căldura, de intimitatea pe care le-o dă mereu eul nostru. Proiectându-le departe de noi ca să le obiectivăm și să le facem accesibile social, le răcim de căldura pe care le o insuflăm, le transformăm în lucruri moarte. Orice cultură conține în ea această tragedie: ori rămîne subiectivă și atunci nu se poate valorifica și exprima, ori tinde către obiectivitate și atunci își taie cordonul ombilical care o leagă de viața ce putem să-i insuflăm, se sclerozează, se osifică și moare. Iată deci că și din acest punct de vedere intelectualismul nu se poate constitui fără să aducă concomitent cu el o criză de vitalitate. Și totuși, de cînd există omenirea cărturarii și cultura au fost preamăriți și salutați ca valoare supremă.

Dacă trecem din domeniul intelectual în cel moral, aceleași constatări se impun: instinctul de conservare e din ce în ce mai părăsit. Aproape toate virtuțile morale superioare sînt astfel alcătuite încît interesul nostru individual cade. Ce însemnă de pildă *sinceritatea* deplină? Înțeleptul Mr. Bergeret spunea că a cere unui om să fie complect sincer e cași cum i-ai cere să iasă în pielea goală pe stradă, adică să-și arate toate defectele și neajunsurile corpului și, în plus, să nu se poată nici măcar apăra de intemperii. Omul perfect deschis renunță la toate măștile care îl arată furios cînd nu e, calm cînd e încă și mai puțin, la toate acele minciuni și artificii care ne susțin în lupta pentru viață. Omul care nu vrea să joace cît de puțin roluri e complect dezarmat. Măștile sînt absolut necesare pentru a înșela adversarul. A le combate însemnă a te oferi victimă încă dela început. Simularea pentru om e ceiace e schimbarea culorii pentruameleon. E una din subtilitățile caracterului care știe să înșele ca să poată triumfa.

Dar *dreptatea* supremă? Cel ce o preconizează cere oamenilor să se micșoreze în pretențiile lor, să-și reducă extenziunea vieții lor astfel ca să facă loc și altora. După Nietzsche, și cu drept cuvînt, ea e o amputare. Omul care vrea să fie drept e omul care-și sacrifică drepturile sale, adică omul care fiind puternic se face slab, se auto-mutilează.

Dar *eroismul sau curajul*? E înfruntarea pericolului, expunerea directă a vieții sau măcar a fericirii pentru o abstracțiune, pentru o ipoteză sau pentru o iluzie.

Acolo însă unde se învederează mai bine fenomenul absurd

dității e în gustul pentru *obiectivitate*. Această calitate presupune un antrenament, un exercițiu de înăbușire zilnică a tuturor punctelor de vedere de amor propriu, de interes, de avantaj. E o *dezvitalizare* sistematică care se obține cu aceleași mijloace și cu o practică tot așa de îndelungată ca și Nirvana budistă; o anihilare metodică a eului și a ambițiilor sale. E o transformare complectă a obiectelor și persoanelor din jurul nostru din *mijloace* pentru prosperitatea sau conservarea noastră în *scopuri* de cunoștință; e o intelectualizare excesivă a lumii, după care totul se transformă în obiect de logică. Între noi și lucruri se taie acea legătură care provoacă o atitudine. În lipsa acesteia, lucrurile ne apar amorțite, fără virtuți interesante pentru viața noastră, simple fantome transformate în obiect de curiozitate ori de stadiu. Prin aceasta, firește, legăturile noastre cu realitatea sînt cu mult lărgite. Ele nu se mai reduc numai la ceia ce ne profită sau ne amenință. Întregul mediu devine obiect de contemplație.

Însăși unele din facultățile noastre sufletești reușesc să piardă legătura directă cu funcția de adaptabilitate imediată. De pildă la ce servește o memorie excesivă, decît ca să ne lege de o serie de momente trecute, adică să ne îndepărteze de preocuparea prezentă, actuală a organismului? Sau rațiunea care judecă și speculează în vid, pe deasupra realității, numai cu argumente formale? Cu atît mai mult se evidențiază însă, în această direcție rolul *voinții*. Cînd voesc ceva nu mă las dus de impulsii, de dorințe ori tendințe. După cum a arătat W. James ceia ce constituie caracterul principal al voinții e faptul că ea merge în contra noastră, că învinge pornirile și aplecările. Adevărata voință e o expiație, un ascetism, un sacrificiu. Omul cu voință de fer e acela care se învinge și se domină, care-și înfrînează slăbiciunile și instinctele animalice. Astfel, oricum l-am privi, din toate părțile, omul ne apare ca desprins de interesele vitale, adesea combătîndu-le, ținîndu-le piept, trecînd peste năvala lor.

Într'un studiu, rămas neterminat, mi se pare, Max Scheler ¹ ajunge la concluzia că există o gravă opoziție între viață și spirit, înțelegînd prin acesta din urmă structura sufletească așa cum o

¹ Ideile cuprinse în acest studiu, conceput acum cîțiva ani, erau încă de mult expuse în cursul meu și în convorbiri cu prietînii, cînd a apărut articolul lui Max Scheler care conține cîteva puncte comune, deși altfel argumentate. În ce privește concluziile sale pesimiste ele se deosebesc, după cum se va vedea, radical de ale noastre.

are omul. După el progresul vieții sufletești la om se face mereu, prin orice achiziție, în dauna vieții. Dela plantă la om psihicul trece prin câteva etape. Cea dintâiu e aceia a unui impuls afectiv orb, difuz, prin care organismul își menține și apără viața. Vine apoi în a doua fază instinctul el însuși strict legat de tendințele organice. Urmează apoi memoria asociativă, care prefăce instinctul în senzul unei mai mari suleți, dar care e tot sclavă pe deoparte mediului, pe de altă parte trebuințelor noastre vitale. Omul, care constituie cea de a patra fază, cucerește constituirea sufletească care se cheamă spirit (Geist). Acesta se caracterizează prin aceia că își creiază mijloace proprii independente de mediu. Prin rațiune care e instrumentul său el poate concepe obiectiv și etern, pe deasupra unui anumit spațiu și a unui anumit timp. Prin aceasta însă spiritul ne dezactualizează și ne face independenți. Dar această independență însămnă în același timp și o împuținare a elanului nostru vital. În Istorie se verifică același lucru, după cum a afirmat Hegel: rațiunea stîrpește barbaria și starea de incultură. Victoria aceasta e însă scump plătită, fiindcă toate achizițiile spiritului nu egalează forța de viață primitivă pe care acesta a pierdut-o față de instinct.

Din toate acestea rămîne o nedumerire. Dacă e adevărat că omul e un animal absurd, dacă e adevărat că perfecțiunea sa mult glorificată se întoarce contra vieții sale, se pune întrebarea, dacă nu cumva aceste progrese vor fi plătite, mai devreme ori mai tîrziu cu însuși existența noastră. Nu cumva subtilizîndu-și și afinîndu-și sufletul, omul merge cătră degenerarea sa totală? Astăzi, oamenii din speța superioară sînt puțini. Rămîn încă mulți în care domină animalul. Dar ce va deveni speța noastră, mîne, cînd întreaga omenire se va umaniza? E permis să arborăm un pesimism total, consolidînd-ne cu celebra butadă: „apres nous le déluge“? Sau poate această opoziție făcută vieții are un senz ascuns și o utilitate deghizată? Credem că da și vom încerca îndată să indicăm ipoteza noastră. Omul pune vieții din el o clipă zăgazuri, nu se lasă tîrît de șuvoiul ei. Bărbătește îi rezistă. Dar aceste zăgazuri nu urmăresc suprimarea vieții, ci perfecționarea ei.

III

Mecanismul sufletesc inferior e imediat. Descartes care identifica animalul cu o mașină, exagera, dar nu greșea prea mult. Reflexul și în bună măsură instinctul sînt răspunsuri directe și mecanice.

Apăsarea pe un buton care declanșează un mecanism și pișcarea piciorului unei broaște vor da cam aceleași rezultate. Legătura între cauză și efect e mașinală și imediată. Nimic nu se interpune între determinant și determinat. Reflexul lucrează după aceleași legi de inerție ori de mișcare ca un arc încordat ori ca un piston în funcționare. Excitația fiind dată, răspunsul e previzibil și fără întârziere. El e proporționat stimulentului inițial fără puțință de variație ori de surprindere.

Perfecționarea vieții sufletești se efectuează printr'o *oprire* a funcțiilor. Răspunsul nu mai urmează năpustit și inevitabil. Se întâmplă ca excitația să se producă și ecoul ei să nu se producă imediat. Iată, de pildă, trecerea dela faza reflexului la aceea a percepției. Percepția e o *amînare* a reacției. Față de un anumit stimulent reflexul e instantaneu. Percepția însă se oprește o clipă și senzația inițială își mai adaugă pe lângă elementele care-i vin atunci din realitatea exterioară, altele pe care le ia din memorie, adică din trecut. Numai după ce a recoltat această fuziune între senzație și reprezentare memorială numai după aceea poate veni și răspunsul. Pe măsură ce ne urcăm mai sus la fenomene sufletești superioare oprirea în loc a reacției, așteptarea în vederea dării răspunsului e și mai accentuată. Dacă percepția e o amînare de o clipă, astfel ca reacția să aibă timpul să-și alieze măcar câteva din amintirile care dețin experiența trecutului; conceptul presupune o suspendare și mai mare în ce privește reacțiunea noastră. Conceptul nu e numai o combinație de prezent și trecut, dar o fuziune de elemente cu mult mai complexe, care se efectuează după o întreagă serie de operațiuni de abstracțiune și generalizare. Iar judecata care e o legătură de concepte seriate după procedee de analiză și sinteză presupune o așteptare și mai mare. Când reflectează, omul amînă răspunsul său la adaptarea la noua situație, până găsește soluția cea mai potrivită. Omul cu judecată nu se grăbește, nu e pripit niciodată. Cumpăneala sa reese din complexitatea operației pe care trebuie s'o îndeplinească înainte de a se pronunța. Același lucru se petrece și cu voința. Actul voluntar e totdeauna o alegere, o selecție între mai multe elemente date, din care numai unul este favorizat. Voința e un rămășag pe care-i facem asupra unei posibilități. Dar acest rămășag (în sensul lui Pascal) ca să aibă loc, trebuie mai multe posibilități, mai multe alternative. Spre deosebire de actul ideomotor ori senzorio motor, care nu e silit la opțiune, deoarece nu se pre-

zintă decît o singură eventualitate, voința e un act deliberativ în care cîntărirea după diferite motive e de multe ori foarte lentă. Se consideră rînd pe rînd valoarea și calitatea acțiunilor și abia la urmă, această discuție internă, foarte asemănătoare după părerea lui Pierre Janet cu o dezbateră parlamentară cu vot și majorități, se pronunță în favoarea unuia sau a altuia din elemente. Dar pentru aceasta trebuie timp. Corelația între excitație și răspuns, între senzație și acțiune e suspendată, paralizată până la darea răspunsului. În actul voinții, cași al raționamentului sînt ținute în loc mai ales impulsurile, tendințele, năzuințele noastre organice, vitale care, ar voi să dea un răspuns imediat, în sensul conservării noastre individuale sau a egoismului nostru. Și totuși vedem că aceste porniri biologice sînt ținute în frîu și răspunsul nu e totdeauna exact pe placul lor. În general evoluția sufletească de la inferior la superior e rezultatul unei amînări sau a unei înfrînări a instinctelor și nevoilor organice imediate.

Această suspendare a răspunsului are firește o serie de avantagii: altfel nu s'ar fi produs. În primul rînd oprind în loc un moment reacțiunea, ea are posibilitatea de a se uni, de a cerceta și alte elemente sufletești, cum e de pildă experiența trecutului, consemnată în memorie. Se confruntă trecutul cu prezentul, cum se întîmplă chiar și în percepție pentru a se trage diferite concluziuni. Avînd astfel timpul să se unească și cu alte elemente sufletești, impulsia inițială devine un agregat mai bogat, un act sufleteș mai complex. Amînarea reacției face posibilă *complexitatea* actelor sufletești. În al doilea rînd o stare sufletească care nu se exprimă îndată, se adaugă alteia, colectează noi energii și crește încetul cu încetul în *intensitate*. Un pîrau zăgăduit din mersul său formează o masă de apă mult mai puternică. O pornire oprită se exprimă mai tîrziu cu mai multă intensitate. Tot ce se adună și nu se risipește imediat crește în forță. Așa s'a format fără îndoială noțiunea de *putere* care e la baza conduitei economice. Economia exterioară a bunurilor e o oglindire a cejace se întîmplă în mintea noastră. Economia e o simplă prelungire a unei întocmiri psihice mai complexe. Renunț să cheltuesc astăzi, pentru ca să pot cheltui mîine mai mult. Nu risipesc acum forțe neglijabile, ca să pot dispune de o avere care să-mi permită mîine să fac o acțiune mai decisivă. Avantajul e evident: cejace nu pot să fac cu acțiuni mici și repetate, pot face cu o singură acțiune mare. E o aritmetică inconștientă și instinctivă care dă rezultate exce-

lente. Rezultatul obținut succesiv prin 2+2+2 e mult inferior aceluia obținut deodată prin 6. Numai economia face posibil progresul. Dar această conduită economică nu se poate face fără suspendarea reacțiilor sufletești.

De îndată ce omul învață să aștepte, adică să înfrîneze prezentul, el descopere o nouă dimensiune în timp care e viitorul. Actele sufletești oprite se adaugă, cresc și se proiectează înainte. Invățînd să aștepte încă pe cele ce vor veni în urmă, omul își creiază o nouă perspectivă în timp, perspectiva ulterioară, adică viitorul. Economie și viitor sînt noțiuni aproape echivalente. Previzibilitatea a ceiace se va întîmpla mîne și prudența sau înarmarea față de ce va urma ulterior, e mobilul principal al conduitei economice.

Și atunci iată bilanțul obținut prin introducerea amînării acțiunii imediate: confruntarea cu trecutul și cu experiența lui și descoperirea unor acțiuni ce vor urma, deci obligația către previzibilitate. Așteptarea ne aduce nu numai o mai mare complexitate fiindcă utilizează și învățămintele trecutului, dar ne revelează o nouă viziune în timp, timpul înainte (pe care animalele nu-l cunosc) și corolarul său, înarmarea pentru aceste timpuri viitoare, adică economia și previzibilitatea.

Filosoful vienez Freud, atrăgînd atenția asupra fenomenului de refuzare și inhibiție, asupra aceluia faimos „refoulement“ (Verdrängung) s'a gîndit că el e datorit moralei sociale care oprește din pudoare sau comoditate colectivă unele acte, în special instinctul sexual. Dar acest refoulement e cu mult mai universal decît a voit să-l prezinte însăși autorul său. Acest fenomen e numai un aspect al mecanismului sufletesc evoluat, o față a fenomenului de amînare și așteptare care a produs complexitatea actelor sufletești: raționament și voință și extensiunea ideii de timp la viitor și la conduita economică. În legătură cu această descoperire, a caracterizat Nietzsche omul ca pe „un animal care poate promite“. Iată de ce fenomenul descoperit de Freud e așa de universal și așa de legat de atîtea aspecte sufletești ale vieții civilizate (și puțin frequent la primitivi) și iată mai ales de ce toate moralele și religiile recomandă cu insistență în canoanele și riturile lor înfrînarea. Omul impulsiv, grăbit, a fost considerat totdeauna, în toate civilizațiile ca inferior și primitiv. Din contra, omul serios, stimabil, înțeleptul e acela care gîndește încet, care cumpănește bine; omul ponderat e lăudat, omul precipitat e disprețuit. Cultura e stăpînire

și așteptare, impulsia e barbarie. Căci această înfrînare, dacă produce câte odată, efecte triste cum sînt acele boli nervoase descrise de Freud, aduce de cele mai multe ori avantagii importante. Toate religiile și multe sisteme filosofice au recomandat nu numai înfrînarea, dar chiar și suferința.

Dela Buda și Hristos pînă la Schopenhauer, durerea a fost prezentată ca realitatea cea mai importantă a vieții. Religiile nu s'au mulțumit s'o constate ca pe o realitate evidentă, dar au recomandat-o credincioșilor ca salvarea supremă. Expiația și sacrificiul sînt mijloacele supreme de a aduce mîntuirea. Cei care preconizează suferința nu sînt, după cum cred epicureii, mistici, perversi, rătăciți, răutăcioși ori detracăți. Căutarea permanentă a fericirii, adică abandonarea noastră în voia dorințelor și instinctelor, fără dominație de sine și fără inhibiție, ne-ar duce din nou la barbarie. Cîntarea suferinții are o semnificație mai importantă decît aceea de a fi o perversitate, algofilia misticilor creștini. După cum a arătat M. Scheler, suferința e sinonimă cu sacrificiul. Iar sacrificiul ne apare ca o opțiune între ceva trecător și mediocr și ceva statornic și superior. E *renunțare la parte pentru tot*, într'un organism, sacrificiul înseamnă amputarea unui membru pentru a salva viața întregului. Un chirurg taie o mînă sau un picior ca să salveze corpul întreg. În timpuri grele pentru o societate se renunță la viața citorva indivizi ca să poată scăpa grupul social întreg. Deasemeni moartea indivizilor n'are alt senz decît salvarea speței. Și orice sacrificiu e o „moarte în mic“, o moarte a părților pentru conservarea totului. Dacă considerăm lucrurile evolutiv, orice transformare cătră progres, orice năzuință cătră mai bine, presupune sacrificiul, moartea formei actuale, desființarea trecutului 1. Cu cît un organism e mai superior, cu cît evoluiază mai mult cătră perfecțiune cu atît el are nevoie de mai multe amputări. „Iubire, moarte, durere, corelație și prosperitate a organismului prin diferențiere și integrare (adică Evoluție), toate constituiesc în sfera existenței vitale, un grup necesar și indisolubil de circumstanțe și împrejurări“. 2 Același lucru și în istoria civilizației.

Cu cît diferențierea e mai puternică, cu cît oamenii sînt mai legați unul de altul, cu cît cultura e mai înaintată, cu atît omul e mai expus, în sînul celor mai strălucite civilizații, durerii și

1 Marx Scheler, *Moralia, Vom Sinn des Leides*, p. 51—57.

2 Scheler, op cit. p. 57.

suferinții. Rousseau a observat cu adîncime că civilizația e aducătoare de nenorocire.

Cu cît perfecțiunea organică a grupului social e mai mare, cu atît și suferința e în creștere. Blîndul Jean Jacques a avut dreptate să denunțe acest rău organic al culturilor rafinate și complicate. Și totuși progres fără suferință nu e posibil. Conservarea indefinită a aceleiași stări poate evita durerea. De îndată ce începe schimbarea, dezadaptarea aduce numai decît suferința. Progresul e o rupere de adaptare, un pericol, o durere. Ca să schimbăm obiceiurile și deprinderile pentru a căpăta „altele trebuie să desființăm din noi atîtea stări comode și plăcute! Orice noutate e un chin. Tot ceiace e schimbat, tot ce necesită o readaptare presupune suferință și luptă.

Dar dacă omul ar refuza schimbarea și progresul în numele suferinții, speța ar pieri. Trebuie să vină cineva care să explice avantajul ultim al progresului, avantaj ascuns și greu de înțeles pentru omul simplu. Aici au intervenit religiile făcînd apologia suferinții, al cărei adevărat senz e de a fi o gimnastică întreținută de morala popoarelor în vederea achiziționării perfecțiunii și progresului. William James, cu fineța sa psihologică ne arată că cel mai bun mijloc de a putea contracta noi deprinderi, constă în a face în fiecare zi ceva neplăcut, un sacrificiu inutil, o antrenare gratuită la suferință, pentru ca momentele decisive, hotărîrile mari să nu ne găsească nepregătiți. Tot așa religiile și moralele ne recomandă mereu cultivarea durerii, cu scopul de a întreține în noi elasticitatea necesară pentru a suporta dezadaptările, renunțările și sacrificiile pe care le presupune progresul. Iată pentru ce omul trebuie să fie absurd, întreținînd gustul pentru dezagreabil și penibil. Cînd se realizează o nouă descoperire se produce o dezorganizare momentană care, prin raport cu prezentul, pare absurdă.

Dar ceiace e absurd azi, poate deveni realizabil mîine. Toate inovațiile artistice, morale, științifice par la început imposibile, ridicule, penibile. Cu încetul însă se încetățenesc. Omul are oroare naturală și instinctivă pentru noutate. Lăsat la dispoziția pornirilor sale naturale, el ar fi rămas ca și primitivii Australiei, milenii în aceeași stare de amorțire. El însă trebuie să aibă preferința absurdă care întreține căutarea, nemulțămirea față de ceiace pare bun astăzi, dar care va deveni insuficient mîine. A nu mai fi mulțumit, a renunța la tihna care ți-o dă puțința de a trăi liniștit, conservator, idilic, comod, asigurat, pare absurd și totuși aici, în această fecundă demență, stă tot progresul omenirii. De aici acel straniu „gout du

malheur“ al tuturor novatorilor. De aici acea ură și rancună socială a tuturor membrilor unei societăți, contra unui îndrăzneț inept care le-a stricat liniștea și comoditatea, de aici martirajul tuturor mucenicilor noutății și schimbării. *A fi absurd înseamnă a fi progresist*. Progresul e dizolvarea treptată a imposibilului în porțiuni succesive, e, cu alte cuvinte, realizarea absurdului. A te măsura cu greutatea invincibilă de azi, a căuta să treci prin curaj inconștient peste toate piedicile, e considerat de multe ori ca o nebunie. Și totuși numai prin astfel de nebunii se fecundează viitorul.

Multe din aceste temerități par la început gratuite, adică lipsite de folos și de eficacitate. Expediții la poluri, trecerea oceanelor în barcă ori în aeroplan, acțiuni fără scop, cîți le-au considerat simple acte de nebuni! Dar autorii lor, fascinați de propriul lor sacrificiu, le cunoșteau instinctiv un rost. Căci numai dificultatea dă tăria. Probabil făcînd aluzie la aceste tentative al căror rost nu se vede dela început, la această nebunie sublimă a tuturor curajurilor fără utilitate, Goethe a spus: „Gloria ta constă în a nu reuși“. „Căutările nebunești sînt rude cu descoperirile neprevăzute. Rolul inexistenței există; funcțiunea imaginarului e reală, și logica pură ne învață că falșul implică adevăratul. Se pare deci, că istoria spiritului se poate rezema în acești termeni: Spiritul e absurd prin ceiace caută, e mare prin ceiace găsește“. ¹ Toate visurile și utopiile noastre își au realitatea lor.

„A căuta să influențăm pe alții dela distanță, a fabrica aurul, a transmuta metalele, a ne deplasa în mediuri interzise speței noastre, a vizita astrele, a realiza mișcarea perpetuă și mai știu eu ce,—facem atîtea visuri încît lista lor poate fi infinită. Dar ansamblul acestor visuri formează un straniu program, a cărei urmărire e legată de însăși istoria oamenilor. Tot ce numim civilizație progres, știință, artă, cultură se raportează la această producție extraordinară și depinde de ea în mod direct. Putem spune că toate aceste visuri se leagă de condițiile date existenței noastre finite. Sîntem o speță zoologică care tinde prin ea însăși să varieze domeniul său de existență și s'ar putea forma o tablă, o clasificare sistematică a visurilor noastre, considerînd pe fiecare din ele ca îndreptat contra uneia din condițiile esențiale ale vieții noastre. Există visuri contra gravității, visuri contra legilor mișcării. Sînt altele contra spațiului și contra duratei. Darul ubicuității, al profeției, apa de Jouvence au fost visate și mai sînt încă și azi sub nume științifice.

¹ Paul Valéry, Variété, p. 129.

Există visuri contra principiului lui Mayer, și altele contra legii lui Carnot. Sînt altele contra legilor fiziologice și altele contra datelor și facultăților etnice: egalitatea raselor, pacea eternă și universală sînt dintre acestea... Vreau să spun că omul este în mod necesar și fără de încetare *opus la ceiace este* prin grija a *ceiace nu există* și că face să se nască cu greutate sau cu geniu ceiace trebuie, pentru ca să dea visurilor sale puterea și precizia realității și, pe de altă parte, pentru a impune acestei realități alterările veșnice care o apropie de visurile sale. Celelalte viețuitoare nu sînt împinse și transformate decît prin mediul exterior. Ele se adaptează, adică se deformează ca să-și conserve caracterele lor esențiale și astfel se mențin în echilibru cu starea mediului lor. Ele n'au obiceiul, după cît știu, de a rupe în mod spontan acest echilibru, de a părăsi, de exemplu, fără motiv, sau obligație, sau fără o necesitate exterioară clima la care s'au deprins. Ele caută binele în mod orb; dar nu simt înțepătura acestui *mai bine* care e dușmanul binelui și care ne invită să înfruntăm răul.

Dar omul conține în el însuși ceiace îi trebuie ca să rupă echilibrul. El conține ceiace îi trebuie ca să se nemulțumească de ceiace îl mulțumea. El nu formează *un sistem închis* de trebuinți, de satisfacții, de nevoi. Abia corpul și foamea sa sînt astîmpărate, că în adîncul său ceva se agită, îl chinuște, îl iluminează, îl comandă, îl înțeapă, îl conduce în mod secret. E spiritul... 1

Acesta e omul, neînțeles și totuși clar. Ambiția lui poate părea deșertăciunea, amărăciunea și neantul. Dar aceasta face măreția și gloria sa. Acesta e omul și aceasta e desrobirea lui de Biologie și de interesul ei vital. Cetiți acum un roman de Dostoiievsky și veți înțelege poate mai bine nebunia unora din eroii săi. Toată lumea consideră pe unii Ruși demenți, dar nimeni nu spune că nu sînt cei mai umani. Ce înșamnă aceasta? Că fără voe, chiar oamenii de bun simț identifică absurditatea și omenia. Și nu greșesc. Greșesc numai filosofii vieții, adoratorii instinctelor și ai pornirilor bestiale, adepții lui Bergson și James, debili și rachitici fără temperament, care visează mereu la deliciale brutei, obligînd omul să copieze destinul animalelor.

A. Gide a spus: „L'homme est le seul animal capable d'une action gratuite“. Cu siguranță. Și numai aceasta îi dă dreptul la supremația și la splendida lui izolare.

Mihai D. Ralea

1 Paul Valéry: Variété. p. 35—37.

Origina economiei de credit din România

CAP. I

Despre economia de credit și fazele sale de evoluție

Economia noastră națională nu este străină de fenomene de credit chiar din veacurile ei cele mai îndepărtate. Ele au fost însă până pe marginea veacului al XIX-lea aproape numai de tipul cel mai simplu, cum sînt împrumutul de bani și vînzarea pe credit. Cazuri de acest fel găsim încă din epoca fundării principatelor, ca de pildă, împrumutul pe care în 1388 Petru Mușat îl acordă lui Vladislav Jagello, multiplele împrumuturi particulare interne din timpurile următoare, realizate în cea mai mare parte pe garanții reale, ca și numeroasele tranzacții de valori imobiliare efectuate pe credit. Cîteodată se întîlnesc și fenomene de un tip relativ superior, produse prin relațiile domnilor și ale unor boieri cu marile bănci din Apus, însă aceste cazuri ocupă în procesul circulației un loc prea restrîns; pentruca împreună cu celelalte și cu unele interne mai deosebite, cum sînt titlurile la purtător, să ne dea dreptul de a vorbi despre o economie de credit. Economia noastră de schimb nu intră efectiv în faza economiei de credit, decît în ultimile decenii ale veacului al XIX-lea, fiind precedată cîteva decenii de o epocă pregătitoare, și de care avem să ne ocupăm în paginile următoare.

Privită în întreg complexul său, economia de credit este o formă a economiei de schimb și urmarea unui nou și dominant mod de circulație al valorilor. Spre deosebire de circulația pe bani ghiață, schimbul pe credit presupune în realizarea unei tranzacții două momente deosebite și depărtate în timp, unul al predării ori

primirii de fapt sau de drept al bunului și altul al prestării echivalentului său. După felul tranzacțiilor diferă și creditele; în fond însă toate actele circulației păstrează aceeași natură. Marx are perfectă dreptate când spune că între împrumutul de bani și vânzare nu-i decît o deosebire de formă fără nici o importanță. Singura deosebire este că împrumutul e un tip de „exploatare secundară“. În raport cu speciile creditului, există în societatea capitalistă un sistem de instituții menit a garanta siguranța, accelerarea și generalizarea acestui mod de circulație. O economie modernă, completă de credit, posedă după Sombart¹, trei serii de instituțiuni menite a răspunde acestei chemări, și care prin funcționarea lor exercită o influență însemnată și asupra formării capitalului. Acestea sînt :

- 1) băncile,
- 2) hîrțiile valori și
- 3) mijloacele de plată fără intervenția monetei.

Băncile, institute mijlocitoare de credit „care pe deoparte dau credit, iar pe dealtă parte îl iau“, sînt dintre cele dintăiu mijloace ale realizării economiei de credit. După speța operațiilor cărora se dedică, băncile moderne se pot împărți în mai multe categorii ca : ipotecare, de scont și circulație, etc. deși astăzi băncile consacrate unui singur gen de operații, de pildă credit ipotecar, sînt rare.

Hîrțiile valori reprezintă obligații „incorporate“, și „obiectivizate“ în anume titluri. O importanță specială, tot după criteriile lui Sombart, au hîrtia monetă, bancnota, polița îndosată (girată), acțiunea, obligația simplă și cea ipotecară, (bineînțelese titlurile de credit nu se reduc numai la acestea). Toate hîrțiile valori curente în economia capitalistă sînt rezultatul unei mecanizări a relațiilor de credit. Aceasta înseamnă că titlul nu mai reprezintă o relație personală între un debitor și un creditor, cunoscîți unul altuia, ci el este purtătorul unei obligații abstracte. Astfel polița îndosată, care e în același timp un instrument de credit și circulație, nu reprezintă nici o relație personală între debitorul tras și posesorul ei. Acestea sînt, de cele mai multe ori, două persoane complet străine una de alta, căci chiar dacă inițial a existat un raport oarecare între creatorii poliței, prin negocierea ei trasul acceptant este obligat față de oricine s'ar prezenta la achitare. Einert este socotit cel dintăiu jurist, care în lucrarea sa „Das Wechselrecht nach dem Bedürfnisse des Wechselgeschäfts im neunzehnten Jahrhundert“ apărută în 1839 a enunțat această concepție devenită astăzi dominantă.

Mijloacele de plată fără intervenția monetei sînt: girul în bancă, virimentele de fonduri (scont, Clearing) și polițele. Toate trei sînt operații cunoscute, ceiace ne scutește de nevoia de a mai insista asupra lor. Ele completează sistemul de instituții ale creditului capitalist, și anume am recurs la liniile generale ale descrierii

¹ W. Sombart, *Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus*, I^a, München, Leipzig, 1927, p. 173 și urm., referitor la tot ceiace urmează : enumerarea și sistematizarea instituțiilor creditului capitalist.

lui Sombart, pentru că acesta nu se pune decît din punctul de vedere al unei economii de credit pe deplin formate. În acest stadiu de dezvoltare au ajuns până astăzi numai puține țări, și printre acestea locul prim se cuvine Germaniei și Angliei. Căci, după cum reese din însăși enumerarea instituțiilor principale de credit, nu-i suficient ca schimbul să se realizeze pe baza unui titlu fiduciar, pentru a conchide că ne găsim într'o deplină economie de credit. Admițînd această concluzie ar însemna că toate statele care se găsesc astăzi în regimul cursului forțat al monetei lor hîrtie, trebuie să se găsească din acest punct de vedere, pe o treaptă superioară, statelor care nu au curs forțat și au o circulație metalică abundentă. Desigur că o atare concluzie ar fi dezmințită dureros de realități. Ceiace îndrituește erarhizarea pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă a diverselor economii de credit, este numai gradul de dezvoltare al întregului sistem de instituții, menit a pune în funcțiune, garanta și generaliza acest mod de circulație.

Este drept că prin infiltrarea forțată a unor instituții de credit, ca aceia a hîrtiei monete, economia întregă de credit înregistrează un salt mai departe, atît în ceea ce privește structura modului de circulație cît și influența pe care o exercită asupra mentalității economice. Dar aceasta, repetăm, nu-i nici mijlocul unic și nici cel deciziv de a trece o economie de schimb dela faza bănească la acea fiduciară. Căci dezvoltarea întregului sistem de instituții ale creditului afirmă de dezvoltarea producțiunii, după cum și sistemul de credit influențează hotărîtor modul de producție. Numai uriașele proporții ale producției capitaliste au dat această extindere creditului, introducînd atîtea modificări și inovații în tehnica sa. „Sistemul de credit—spune Marx—reclamă monopolul mijloacelor de producție socială (în forma capitalului și a proprietății funciare) în minile particularilor și pe deoparte el însuși este o formă imanentă a producțiunii capitaliste, iar pe dealtă parte o forță a dezvoltării sale cătră cele din urmă forme superioare posibile”¹. Dar între perspectivele de progres ale producțiunii și cele ale creditului este o profundă deosebire. Tehnica producției capitaliste oferă posibilități extraordinare de mărire a cantității mărfurilor. În unele ramuri ale industriei, marginile producției posibile sînt așa de îndepărtate încît s'a creiat iluzia puținței de a se obține cantități infinite. Creditul are limite mult mai restrînse. El stă în permanență legat de cantitatea metalului nobil, care a rămas până acum oriunde temeliea întregului său sistem de instituții². Pentru aceasta producția nu se poate dezvolta atît cît i-ar permite tehnica și capacitatea de consumație a societății capitaliste. Toate încercările regimului capitalist de a înlătura această piedică au rămas fără rezultat. „Bariera metalică, obstacol real și totodată fantastic

1 Karl Marx, *Das Kapital*, Ed. II, Hamburg, vol. III², 145.

2 W. Sombart, op. cit. 180.

al creșterii bogăției și mișcărilor sale“¹ rămîne mereu. Momentele de criză ale creditului, cînd toate titlurile sale tind să se transforme impetuos în aur ori argint, arată că uzurparea rolului monetei metalice este numai aparentă².

Situația rezervei numerarului unei țări, deci implicit a economiei monetare și aceia a capitalului său bănesc care reprezintă quantumul acestei rezerve destinat producției și circulațiunii, sînt chestiunile fundamentale care trebuiesc examinate în orice cercetare referitoare la origina ori dezvoltarea unei economii de credit. Ele se pun mai ales cu prilejul cercetării originii unei economii de credit, căci din cercetările științei economice s'a putut precis stabili că trecerea dela faza economiei bănești la acea fiduciară, s'a efectuat numai atunci cînd au existat în prealabil anumite condițiuni, peste tot strîns legate cu fenomenele relevate mai sus, și cînd o serie de factori uneori identici, alteori variabili dela epocă la epocă și țară la țară, au acționat asupra acestor împrejurări, făcîndu-le să împingă economia de schimb cătră economia de credit.

La origina unei economii de credit vor trebui deci neapărat deosebite două faze :

- 1) Faza de pregătire și
- 2) Faza de introducere.

În cea dintăiu, prin acțiunea unor anumiți factori, se prepară terenul și se crează o anumită mentalitate, astfel ca să poată prinde instituțiunii de credit în genul celor indicate mai sus. În cea de a doua, aceste instituțiunii devin realități, desigur treptat, însă avînd o funcțiune oarecum organică unele față cu altele, creînd un sistem. Cercetarea originii unei economii de credit, trebuie să înceapă deci cu prima fază. Ea singură poate să ne facă să înțelegem cauzele și împrejurările dezvoltării sistemului de credit capitalist, oricît de rudimentar ar fi dînsul și ori unde s'ar fi produs.

Momentul istoric al începutului economiei de credit variază dela țară la țară. Pentru țările cu un vechiu regim capitalist, el este întotdeauna în urma unui anumit grad de dezvoltare al producțiunii, iar în țările intrate recent în procesul capitalist, el este aproape întotdeauna foarte apropiat celor dintăiu simptome mai accentuate de producție capitalistă.

În Apus schimbul înregistrează din veacul al XVII-lea fenomene caracteristice economiei actuale de credit. Astfel sînt, după cercetările lui Sombart, fondarea marilor societăți comerciale pe principiul societăților moderne pe acțiuni, girul bancar, polița îndosată. Ele se înmulțesc și se complică la sfîrșitul perioadei de formare a capitalismului, care se prelungește până pe la jumătatea veacului al XIX-lea. În această epocă găsim o mare răspîndire a societăților pe acțiuni, comerț de bursă, comercializarea și „bursificarea“

1 K. Marx. op. cit. III², 113.

2 Ibidem, 112—113.

vieții economice, încorporarea creditului în hîrtii-valori, hîrtie-monetă și bănci moderne de credit 1.

Procesul desăvîrșirii economiei de credit a durat deci în Apus aproximativ trei veacuri, continuînd și înregistrînd forme superioare chiar în vremea noastră.

Țările din Europa sud-răsăriteană, cași toate celelalte intrate mai tîrziu în faza capitalistă, au beneficiat și în această privință de experiența Apusului. Ele au adoptat rezultatele acestuia, acomodîndu-le intereselor și condițiilor locale, încît au fost scutite de îndelungata evoluție a țărilor apusene. Dar faptul de a nu fi trăit toată experiența acestora, le-a adus în schimb și prejudicii, printre care fragilitatea creditului lor stă în primul plan.

Oricare ar fi fost aceste țări și oricît de rapid s'ar fi efectuat indigenizarea celor mai de samă instituțiuni de credit, aceasta nu s'a făcut decît treptat și în limita nevoilor producțiunii. Economia țărilor romîne n'a derogat dela aceasta. Instituțiile de credit s'au introdus progresiv, începînd cu cele mai simple ale sistemului tip capitalist, după ce în prealabil toate condițiunile necesare preexistau și se produsese pe deaîntregul acțiunea acelor factori chemași să fecundeze economia de credit, adică după ce se consumase faza pregătitoare.

CAP. II

Condițiile necesare pentru formarea economiei de credit.

Formarea unei economii fiduciare reclamă un anumit grad de dezvoltare a întregii organizațiuni economice dintr'o țară și o mentalitate specială acestui sistem de circulație. Realizarea acestei stări de lucruri, cel puțin în parte, aparține după cum spuneam fazei pregătitoare.

Cea dintăiu fază din existența unei economii de credit se caracterizează prin aceia, că economia generală implică anumite condițiuni de producție și circulație și acțiunea unor factori, al căror rezultat nu poate fi altul decît introducerea efectivă, bine înțeleasă treptată, a diferitelor instituțiuni de credit, care alcătuiesc organizația creditului actual.

În examinarea fazei de pregătire a economiei noastre fiduciare vom avea deci de cercetat pe rînd condițiile prealabile și factorii a căror acțiune a provocat introducerea acestui nou mod de circulație și toate urmările lui.

Ținînd samă numai de situația țărilor romîne, în care de altminteră se repetă aproape pe deaîntregul din acest punct de vedere, fenomene petrecute și aiurea, aceste condițiuni se pot reduce la:

- 1) Dezvoltarea economiei monetare și
- 2) Insuficiența capitalului agrar și comercial.

1 W. Sombart, Der moderne Kapitalismus. II¹ 12—13.

1. Dezvoltarea economiei monetare

O economie bănească dezvoltată este o condiție indispensabilă succedării economiei de credit. „Moneta fiduciară provine direct din funcțiunea banului ca mijloc de plată. Titlurile reprezentând datorile mărfurilor vândute circulă și ele transferind creanțele la alte persoane”.¹ Este deci neapărat necesar ca anterior circulației titlului de credit care exprimă o valoare derivată, valoarea mărfii să fi fost măsurată cu o unitate oarecare. Dar această unitate nu poate fi alcătuită decît tot dintr'o valoare intrinsecă, căci altminterea schimbul inițial nu s'ar fi putut efectua. Aceasta o face din mari depărtări metalul prețios.

Titlul de credit, ca instrument de circulație, este un locțiitor al monetei metalice și pentru ca în momentele de criză să-și poată lua locul adevăratul titular, reclamat de pretutindenți, toate băncile de emisiune își îngrămădesc în pivniți milioane în aur.¹ Pentru a-și găsi un înlocuitor, chiar temporar, banul metalic trebuie să fi ajuns în situația ca societatea să-i folosească toate posibilitățile sale. Economia bănească, fază a schimbului, în care moneta metalică își pune în valoare întregul său complex de funcțiuni, trebuie să fi ajuns dacă nu la o deplină dezvoltare, dar la un moment al evoluției sale cînd acest fapt este foarte apropiat.

După cum am arătat în altă parte,² în principatele romîne exista o veche, desigur incompletă, economie bănească, care posedă însă facultatea de a se dezvolta mereu. Veacul al XIX-lea aduce o importantă contribuție în acest senz, marcînd o tendință progresivă cu cît ne apropiem de sfîrșitul său. Dintre împrejurările care conlucrau la desăvîrșirea economiei bănești sînt de semnalat două mai principale:

- a. evoluția modului de plată al rentei și
- b. presiunea comerțului extern.

Încă dela începutul acestui veac se manifestă prin unele părți, tendința ca țaranii să achite în bani slujba ce o datorau boierului. Faptul căpătase proporții serioase, căci numai astfel se poate explica de ce Regulamentul Organic, care în spiritul inițiatorilor săi trebuia să acorde ceva avantagii și țaranilor, dă acestora dreptul

¹ „Aurul și argintul există în mod social ca ceva lucru, marfă, pe lîngă și în afara elementelor reale ale bogăției sociale. Atîta timp cît producția își urmează drumul, aceasta se uită. Creditul, o altă formă socială a bogăției, înlocuiește moneda metalică și îi usurpă locul. Numai credința în caracterul social al producției face ca banul să apară ca ceva trecător și ideal, ca simplă operă a imaginației. Însă din moment ce creditul este sdruncinat, și așa ceva se întîmplă întotdeauna în ciclul industriei moderne, toate bogățiile reale trebuie să se transforme în bani, aur și argint, ceiace e o exigență care reese în mod necesar din însuși sistemul capitalist. Și tot aurul și argintul care trebuie să satisfacă această îspăimîntătoare pretențiune se acumulează cu milioanele în subsolurile băncilor”. K. Marx, Das Kapital. III². 112—113.

² Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale, Viața Romînească, 1927—1928.

de a-și achita munca în bani. Consecințele acestei dispozițiuni sînt nespuse de fecunde și una dintre ele se leagă direct cu economia bănească. Dar mai înainte de toate țăraniile aveau puțința de a evita prestarea zilelor de slujbă în natură, a acelor zile „lungi cît luna“, și de a-și ameliora întrucîtva situația. Sistemul de a se fixa oficial, firește tot de boieri, prețuri legale la muncile cîmpului, împiedica în parte speculația, cu ocazia transformării zilelor de slujbă în bani. Pe lîngă această ocazie, cînd țărănimia era împinsă de propriul ei interes să recurgă la o producție de schimb pe bază de monedă metalică, noul drept agrar mai oferea una, atunci cînd o obliga să poseadă bani ca mijloc de stingere a unor obligații. Astfel despăgubirile și sancțiunile în materie de strămutare trebuiau achitate în bani și desigur că și pe această cale, dată fiind frecvența strămutărilor, s'a adus un sprijin efectiv monetizării relațiilor de schimb ale țărănimii.

După cum se știe,—fără însă a se fi tras din acest fapt nici o concluzie privitoare la evoluția economiei noastre,—boerimea munteană a dus o luptă înverșunată, chiar din primii ani ai aplicării Regulamentului, în contra facultății legale a țărănilor de a-și transforma slujba în bani. Inverșunarea boerească devenea și mai mare, dacă ținem sama și de împrejurarea specială economiei noastre din acea vreme, care dădea produsului muncii o estimare mai mare decît cea normală, față de forța de muncă, pe lîngă faptul că transformarea slujbei în bani lipsea boerimea de posibilitatea exploatării muncii dincolo de limitele legale.

Proprietarii ar dori ca prețurile zilei de muncă să fie așa de mari încît „să amenințe și să supere pe locuitori la muncă“¹, dorință peste puțință de îndeplinit din cauza adoptării unui preț oficial, după media curentă. În 1843 boerii munteni cer Domnului ca măcar jumătate din zilele de lucru să le fie plătite în forță de muncă², pentrucă altminterea țărăniile „să lasă mai mult lenei“. După părerea unei comisii boerești de anchetă, aceasta ar fi chiar în interesul lor, căci „munca este moneda cea mai curentă cu care (țărănilor) le place să plătească mai bine“³. „De aceea îi și vedem dîndu-o cu mulțumire și, ca dobîndă la împrumutările ce face, ca plată la cumpărări cînd sînt cu soroc de plată, cu un cuvînt la toate daraverile“, spune cu cinism în 1857 Barbu Catargiu⁴. Probabil că dorința de a realiza cît mai complex acest interes, determină reprezentanții aceleiași clase boerești ca în 1852, să ceară consacrarea obligațiunii pentru țărani de a presta întreaga slujbă în muncă, invocîndu-se de această dată și marile interese ale țării, „fiindcă numai munca pămîntului este adevăratul izvor de bogăție și fericire...“⁵.

1 Analele parlamentare ale Romîniei XII¹ 361.

2 Ibidem, XI¹ 361, 362, 376, 377.

3 Hurmuzaki, XVIII, 283.

4 Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească, I⁴ Buc., 1908, 365.

5 An. Parl. Rom. XVII¹, 142.

Insuccesul acestei lupte nu trebuie atribuit rezistenței Domnilor, care se opuneau la îndeplinirea pretențiilor boerești, ci mai ales împrejurărilor economice, care creiau o nepotrivire între modul de producție și acest sistem de plată al rentei. Producția agricolă a principatelor încă de înaintea Regulamentului se îndrepta vertiginos către piață. Marea exploatare agricolă, și pe lângă dînsa cea mijlocie și cea țărănească, se transforma într'o producție de mărfuri. Ori marfa obținută prin cultura solului, transportată pe piață, este întotdeauna generatoarea unei rente în bani. În analiza pe care Marx o face asupra evoluției rentei, el observă judicios că „renta nu poate ajunge rentă în bani, decît numai în producția de mărfuri și mai ales în producția capitalistă, și ea se dezvoltă în aceeași măsură în care producția agricolă devine producție de mărfuri“¹. Dar pentru ca acest proces să poată avea loc, trebuie să existe un comerț oarecare, un început de industrie, dar mai ales o circulație monetară². Lupta proprietarilor era deci o luptă pentru crearea unui antagonism. Producția de mărfuri aducea împrejurări pe care nu le putea înlătura nici o pretențiune care ar fi putut-o stingheri și nici o piedică, ce i s'ar fi pus în cale. Din ansamblul acestor consecințe, circulația bănească avea cea dintăiu de cîștigat, iar noul drept agrar, care creia cadrul juridic și normele obligatorii ale direcțiunii producției, se afirmă ca un pivot puternic al economiei bănești, pe care o împingea către trepte din ce în ce mai înalte.

Presiunea comerțului extern, exercitată prin introducerea unor cantități din ce în ce mai mari de marfă, pentru plata cărora se cereau bani, exportul din principate și el în mare creștere, aducător de numerar, speculația de monete practică de zarafii și bancherii indigeni în legătură mai ales cu cei din Austria și Constantinopol, au fost atîtea mijloace de influențare a economiei bănești. Balanța comercială întotdeauna la activ până după Unire, marea efectiv rezerva de numerar, dat fiindcă operațiunile de comerț cu străinătatea efectuate pe credit, erau reduse. Cantități însemnate de numerar ar fi trebuit astfel să rămînă în țară cu toate plățile externe de diferite specii ce trebuiau făcute, dacă în epoca de după Regulament și până la Unire negoțul de monete n'ar fi avut o mare răspîndire, și a cărui consecință a fost secarea rezervei noastre în favoarea mai ales a Austriei și Turciei. Crizele de numerar atît de frecvente se explică astfel, deși nu se poate spune că aceasta era unîca lor cauză, căci circulația mereu crescîndă mărirînd considerabil numărul schimburilor cerea tot mai multe instrumente de schimb. Toate aceste împrejurări contribuiau însă în chipuri diferite la dezvoltarea economiei bănești, fie printr'o mărire relativă a rezervei de numerar, fie prin exercitarea tuturor funcțiunilor monetei metalice în masse din ce în ce mai adînci.

1 K. Marx, Das Kapital, III², 178.

2 Ibidem, III², 331.

Prin acțiunea acestor împrejurări, cărora desigur multe altele secundare li se alăturau, dar care nu pot constitui obiectul acestor cercetări, economia bănească s'a ridicat la acea treaptă de dezvoltare, care a făcut posibilă reclamarea și introducerea unei economii fiduciare.

Într'o economie bănească dezvoltată trebuie să vedem două aspecte legate de pregătirea circulațiunii fiduciare. Unul care reprezintă rolul din ce în ce mai mare al monetei metalice, pătrunsă în cât mai multe relații de schimb, de unde poate să-și afirme toate facultățile sale, iar altul în care moneta metalică ajunsă la această situațiune nu poate satisface deplin nevoile schimbului. Atunci cînd se produc aceste fenomene, se poate spune că economia monetară a devenit aptă pentru a fecunda pe cea de credit. O indicațiune a acestui moment este în măsură să ne-o dea crizele de numerar. Dar după cum se înțelege din enunțarea condițiilor necesare formării economiei fiduciare, acest simptom este insuficient pentruca el singur să indice că economia bănească va trebui înlocuită cu cea de credit.

2. Insuficiența capitalului agrar și comercial

O insuficiență a capitalului bănesc e posibilă chiar dacă simultan rezerva de numerar este în creștere și cu ea întreaga economie bănească; căci capitalul bănesc nu este constituit decît dintr'o parte a rezervei totale, adică din aceia destinată fundării și finanțării unei întreprinderi. Dacă sînt împrejurări defavorabile rentabilității întreprinderilor, sau dacă spiritul de afaceri este redus și rezerva se tezaurizează în loc de a intra în circulație sub formă de capital, atunci este oricînd posibilă o criză de capitaluri. În raport cu modul de producere al principatelor în cea dintăiu jumătate a veacului trecut, cînd unica producție cu suprafață era cultura solului, secundată de comercializarea acestor produse, este evident că insuficiența capitalurilor se va resimți în aceste sfere de afaceri.

Mărturiile acestei latente crize de capitaluri sînt foarte numeroase. Vincler o atesta încă din 1844, și după părerea sa n'ar trebui să existe, pentrucă sînt stări cu vențuri foarte mari. Numai faptul că „la prea puține covrșesc veniturile pe cheltueli“ creiază situațiunea că „nu se pot forniza multe capitaluri“¹. Lefèbre cu un deceniu mai tîrziu, într'o lucrare, pentru care istoriografia noastră trebuie să-i fie recunoscătoare, observă în parte aceiași situație, căci după dînsul, toți bancherii din București n'ar fi în stare să strîngă în două zile decît cu foarte multă greutate o sumă de 20.000 franci, dacă li-ar fi cerută pe neașteptate².

Moruz se ocupă și el de această insuficiență a capitalu-

1 Propășirea, Despre cămătărie 1844, I, 43.

2 Th. Lefèbre, Etudes diplomatiques et économiques sur la Valachie ed. 2, Paris s. a. 314.

rilor care face ca „dificultatea de a se procura specii metalice să fie adeseori așa de mare, încît negustorii se găsesc în imposibilitate de a întreprinde și de a duce la bun sfîrșit afacerile lor cele mai avantajoase, fiind obligați de a plăti agiuri și schimburi dintre cele mai scandaloase, care absorb nu numai beneficiul întreg, dar adeseori și o parte însemnată din marfă“¹.

Este probabil că aceste fenomene interne, aparținînd în parte și circulației, vor fi determinat pe intelectualul fiu de domn N. Șuțu, ca utilizînd scrierile celor mai de seamă economiști ai vremii, să ocupe locul vacant de cel dintăiu economist român, care a cercetat teoretic un grup de fenomene. Dar realitatea care se lasă atît de greu înțeleasă de contemporani, s'a arătat rebelă și față de dînsul, căci Șuțu nu ni-a dat alte explicațiuni decît cele din J. B. Say referitoare la raportul dintre nevoile de schimb și cantitatea monetară, principial exacte, însă inoperante față de condițiile proprii ale economiei noastre².

Evidențierea însemnătății acestei crize de capitaluri pentru pregătirea economiei de credit, va reeși din examinarea cauzelor care o provocau și a urmărilor lor.

Cauzele crizei sînt multiple și aproape toate datorite unor circumstanțe interne în legătură cu producția și circulația.

Cele mai principale sînt :

- a. intensificarea exploatării agricole,
- b. creșterea bruscă a importului,
- c. comerțul de monete metalice, și
- d. tezaurizarea monetelor.

Marea exploatare agricolă creștea nu numai prin faptul că la îndemîna sa se găsea în această vreme o nouă și însemnată cantitate gratuită de forță de muncă, dar și pentru faptul că produsele agricole primeau un plus de estimație din ce în ce mai mare. Diferitele statistici care ne-au rămas, referitoare la întinderea suprafețelor cultivate și la proporțiile recoltei, arată o creștere considerabilă a exploatărilor³. Pentru organizarea acestor întreprinderi, forța de muncă gratuită, legal obținută și nelegal captată, nu era suficientă oricît de mare ar fi fost stăruința boerilor. Țăranii atrași de ciștig voiau să cultive și ei. Deaceia exploatarea agricolă sub regimul dreptului agrar reglementar, și următor, reclama un capital bănesc propriu de investiție și exploatare. El era neapărat necesar pentru procurarea de instrumente ceva mai perfecționate, pentru oarecare construcțiuni și mai ales pentru plata muncii libere întrebunțată în exploatare. Singura sursă de aprovizionare erau numai disponibilitățile interne care firește scădeau odată cu creșterea cerințelor.

1 P. A. M. Progrès et liberté, Galatz, 1861. 111.

2 Nicolas Soutzou, Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie. Iassy, 1839, 18 și urm.

3 Vezi G. Zane, Die österreichischen und die deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern, 1774—1874 in Weltwirtschaftliches Archiv, vol. 26, 2, 262-263.

Creșterea bruscă a importului, care pentru Vincler este singura cauză a acestei insuficiențe de capitaluri, ar putea fi socotită ca greșit enumerată printre cauzele crizei de capitaluri interne. În mod obișnuit importul nu este destinat consumațiunii de capital și productivității sale, astfel că el n'ar trebui să aducă o rarificare de capitaluri bănești. Atunci însă cînd numai o restrînsă parte din venitul unei exploatări se transformă în capital, căci cea mai mare parte se consumă pentru satisfacerea unor nevoi noi, îndeplinite cu ajutorul mărfurilor importate, situația e alta, și în mod real creșterea bruscă a importului se resimte și în sfera capitalurilor. Fenomenul trebuia să se manifesteze ca urmare a unei noi ordini de lucruri stabilită în mijlocul întregii boerimi, aproape independent de categoria căreia îi aparțineau boerii.

Este foarte prețioasă observația lui Vincler asupra bilanțului unei întreprinderi boerești, care se încheia aproape totdeauna la pasiv. Unanimitatea contemporanilor care s'au ocupat de chestiune, arată că singura cauză a acestui pasiv sînt viciele care fac ravagii profunde în întreaga boerime. Dintre toate, în legătură directă cu chestiunea care ne interesează este numai luxul. Dar acesta este o veche tară a societății noastre.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea Raicevich¹ semnaleză ruina unor gospodării, datorită numai luxului. Numeroase mărturii vin să afirme acest fapt atît înainte de Regulament cît și în timpul lui. Contemporanii mai clar văzători îi semnaleză consecințele și iau atitudini ostile luxului. Pentru un Constantin Radovici din Golești, el este „vrăjmașul patriei noastre și isvodul sărăciei și al stîngerii...“.

Un mare boer, cum e Costache Rosetti Tețcanu, aruncă întreaga răspundere asupra boerilor, care au introdus „modele, luxul, cu toate ale lui mari deșărtăciuni și nenorociri pentru o țară, mai ales ca a noastră; căci tot banul ce ese din roada pămîntului, prin numai singură sudoarea țaranului, îl alungă îndată prin țări străine ca să aducă deacolo petici, lemne și semințuri de tot soiul de corupții, pentru un popor simplu...“². Moruz continuînd tema compară pe Romîni cu popoarele primitive din America și Oceania care schimbă întreg produsul muncii lor pe cîteva frivolități. Astfel s'a creiat „această tristă anomalie ca să vezi în orașele noastre mătăsuri, cachemiruri și dantele tirite pe străzi murdare și noroioase“.³

Numeroasele măsuri luate în curs de cîteva decenii pentru combaterea lui, au rămas infructuoase. Blestemurile înfricoșătoare, oprirea administrativă a importului, pilda aceluia domn care-și făcea

1 [I. St. Raicevich], Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia. Neapol, 1788, 258.

2 Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească, S. I, v. IV, București, 1908, 495.

3 P. A. M. op. cit. 141—142.

hainele din stofa ordinară a industriei indigene n'au putut înfrînge vijelioasa dorință a luxului. Chiar în 1861 era încă prea devreme pentru ca acel neîntrecut observator care e Moruz, să poată spune că „epoca frivolităților trebuie să dispară și să aspirăm a deveni un popor serios“.

Dar o clasă socială intrată în orbita luxului alunecă repede pe panta desfrului. Și despre o asemenea decădere morală a clasei boerești, chiar a ceiace a avut ea mai reprezentativ, sînt atît de multe dovezi, încît nu se exagerează și nu se comite o nedreptate atunci cînd se pun în sama boerimii atîtea acte de corupție, de venalitate și de depravare. Privind numai această latură a vieții noastre sociale, Thouvenel poate avea dreptate, cînd spunea că istoria noastră este lipsită de orice interes filosofic.

Dintre toate împrejurările care favorizează risipa de bani, nu este alta mai fecundă ca decăderea morală. O acumulare de venituri și o transformare a lor în capitaluri era aproape peste puțință în asemenea condițiuni. Din contra consumația și a veniturilor și a capitalurilor împreună cu fondurile funciare este un caz frecvent.

Comerțul de metale prețioase, sub forma monetelor, acționa simțitor asupra disponibilităților de numerar. Organizarea monetară a principatelor, până la reforma de după Unire era foarte propice pentru speculația de monete. Fără etalon propriu, servindu-se numai de monete străine, și acestea de spețe foarte variate, (peste 80, numărînd numai pe cele mai principale),¹ schimbul de monete și inevitabila speculă și speculație trebuia să se practice din belșug. O speculație ca să se poată efectua, trebuie să opereze pe variațiuni de preț, dela un moment la altul. Aceasta se obține influențînd cererea și oferta. Ori fiecare influențare provoca o schimbare în masa numerarului și ca urmare o modificare a disponibilităților angajate în capitaluri.

Speculația internă impresionează desigur diferitele puncte unde s'a concentrat numerarul, dar cantitatea sa totală nu o poate diminua. Speculația internațională are grija acestor operațiuni și de pe urma ei principatele au avut mult de suferit.

După 1848 aurul era un obiect de comerț foarte căutat în întreg Orientul². Extinderea acestui comerț era mult ușurată de situația monetară a Austriei. Din cauza deprecierei bancnotelor austriace care perduseră 33 0/0, toate produsele își urcaseră prețul cu $\frac{1}{3}$. Aurul monetelor neînregistrînd aceiași suire, pentru consumatorul austriac era mai avantajos dacă plătea în monetă fiduciară. Banii de aur deveneau relativ disponibili și trei comptoare speciale înființate la Triest, Pesta și Viena exportau acest aur în Principate și în Lombardia. O abundență de galbeni se produce astfel,

1 Vezi G. Zane, Sisteme monetare și monete principale din veacurile trecute, Extras din „Cercetări Istorice“, 1928.

2 Th. Lefèbre, op. cit. 317 și urm.

însă numai temporar și cu efecte dăunătoare, pentru circulația țării noastre. Căci ducatul austriac bucurându-se la noi de un curs mai urcat, celelalte monete europene sufereau implicit o subestimație care le alunga din țară. Circulația înregistra astfel diferite contracțiuni cu repercusiuni imediate asupra tuturor sferilor de acțiune ale numerarului.

Acest caz de influențare a rezervei de numerar nu-i de loc singurul. Unul vestit este și acela al speculației rublelor rusești lăsate în principate cu prilejul ultimei ocupații, când aceste monete au dispărut foarte repede, fiind strânse de zarafi, exportate și schimbate pe galbeni cu mari câștiguri. Apoi strângerea ducaților austriaci de către Banca imperiului pentru a-și reface creditul sdruncinat de evenimentele întâmplătoare în cursul celui de al șaselea deceniu, a stîrnit o adevărată panică în țară, care se vedea amenințată să rămînă fără monedă de aur.¹

Tezaurizarea monetelor se produce și în această epocă. După cum arătam în altă parte², ea s'a practicat mult, pentru că timpurile nesigure impuneau ca acumularea de averi să fie făcută într-o formă ușor subtilizabilă. Situația politică nu se poate spune că-i prea mult deosebită în această parte a veacului al XIX-lea de cea anterioară. Cîteva ocupații străine, o răzvrătire a Grecilor, o revoluție națională în 1821 și alta, accentuată mai ales în Muntenia, la 1848, nu erau fapte care să aducă un plus de siguranță vieții. Tezaurizarea se impunea ca cea mai elementară garanție. Cantitățile însemnate de numerar pe care le găsim la multe persoane, fără ca să se încerce valorificarea lor, se explică în parte prin aceste împrejurări. La menținerea spiritului de tezaurizare a mai dat un sprijin efectiv și circulația numeroaselor monete alterate și falsificate.³ Monetele bune erau strînse de zarafi și chiar de particulari. Se petrecea astfel un fenomen arhicunoscut, întîmplat totdeauna cînd se găsesc în circulație două monete cu identice valori nominale însă cu deosebite valori reale.

Din întreg complexul de împrejurări care se produc într-o economie națională, vor fi fost desigur și altele care să se opună la mărirea capitalului bănesc, să acționeze în sensul scăderii lui. Chiar în legătură cu cele indicate mai sus se pot întrezări și altele, de pildă lipsa de plasamente a numerarului din cauza nesiguranței și care ducea după cum am văzut la tezaurizare. N'am insistat mai îndeaproape pentru că nu ne interesează direct cauzele insuficienței de capital ci numai raportul dintre acest fenomen și economia de credit. Înțelegerea acestui raport este în măsură să ni-o dea chiar o cunoștință sumară a cauzelor insuficienței de capitaluri, pentru că aceste cauze ne indică efectele care le-a avut asupra economiei naționale, pe care cercetîndu-le putem ușor înțelege

1 P. A. M. op. cit. 111 și urm.

2 Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale.

3 Vezi G. Zane, Impreviziunea, Cîteva Cercetări etc., 25 și urm.

pentruce sînt necesare anumite condiții prealabile la formarea structurii generale și mentalității unei economii de credit.

Ținînd seama numai de consecințele cele mai principale ne putem opri la:

- a. urcarea excesivă a dobînzilor,
- b. realizarea dificilă a creanțelor,
- c. lipsa de rentabilitate a întreprinderilor și
- d. deplasarea rapidă a averilor.

Urcarea dobînzilor în mod excesiv, dacă este în parte o urmare a rarității capitalurilor, este însă și un efect al aceluia comerț de bani, al cămătăriei, care în condițiile de producție din acea epocă a principatelor romîne, găsește un fecund teren de acțiune. Dobînda urcată este de esența capitalului uzurar. Peste tot locul după cum vom vedea, acest fel de capital a avut o acțiune proprie și imediată asupra formării economiei de credit. El a fost la noi ca și ajurea una dintre marile forțe de soluție a unui regim, și de clădire a altuia. Pentru aceasta cercetarea acțiunii capitalului cămătăresc, ocupă în această expunere un loc aparte, — atît cît îngăduie cadrul ei, — printre factorii principali care au participat efectiv la formarea fazei pregătitoare a economiei noastre fiduciare.

Realizarea dificilă a creanțelor este un fenomen general în această epocă. El e confirmat de un număr considerabil de mărturii, provenind mai ales dela străinii care au avut afaceri cu negustorii sau boerii principatelor. Fenomenul se pare că atinsese numai aceste două categorii sociale, de oarece nu-l găsim semnalat cu privire la țărănime, fie poate pentru motivul că țărănimea nu prea avea afaceri mari, ori că era mult mai ușor executabilă decît negustorii și mai ales boerii, fie poate chiar pentru că era mai bună de plată. Aproape întotdeauna streinii au confundat imposibilitatea de plată, cu lipsa de onestitate. Pentru unii, acesta este un fenomen național. Un observator francez din 1834, cu sentimente prietenești nouă de altminterea, spune că „acest nenorocit popor a împrumutat cîte un viciu dela fiecare dintre popoarele care l-au guvernat succesiv: dela Ruși și Greci lipsa de cinste în afacerile bănești, dela fanarioți amestecul de vanitate și josnicie și dela Turci lenea și indolența”¹. Un agent consular vorbește cam în aceiași epocă despre „obișnuința boerilor de a face datorii cu ideea de a le plăti numai cînd le convine sau chiar de a nu le plăti deloc”². Lefèvre care a studiat îndeaproape tehnica comerțului în Muntenia, spune că boerii la o cumpărătură plătesc negustorului la început numai un sfert din preț sau chiar mai puțin, iar restul se obligă a-l achita peste o jumătate de an. De obicei la termen nu dădeau decît numai o parte, iar restul, care putea fi mai mult de jumătate, era așteptat de creditor ani de zile, uneori chiar până la moartea debitorului³.

1 Hurmuzaki, XVII. 371.

2 Ibidem 697.

3 T. Lefèvre, op. cit. 304.

Ajutorul găsit de cătră debitorii indigeni în organele judecătorești și în lipsa unei legislații serioase, întărea impresia practicării sistematice a relei credinți¹. Din rîndurile boerimii se ridicau uneori glasuri de apărare în contra acestei „prejudecăți”. „Marele proprietar din principate—se spune în acest sens—a devenit rău debitor, pentrucă lipsa de credit îl pune în imposibilitate de a se menține într'o administrație economică și ordonată”². Apărarea era însă îngreuiată și de reputația proastă a clasei boerești în ceiace privește nealegerea mijloacelor întrebunțate pentru obținerea banilor. Mai toți cei care au scris despre moravurile specifice ale principatelor, au relevat această latură din viața noastră socială. Până și un scriitor serios și obiectiv cum este Wilkinson, care cunoaște situația din cel de al doilea deceniu al veacului, poate spune despre boeri că: „banul este unicul lor mobil, dar mijlocul curent pentru a-l obține nu-i întotdeauna activitatea economică. Lăcomia lor nu-i modificată de nici un scrupul de conștiință. Obșnuința i-a făcut spoliatori și într'o țară unde acțiunile rușinoase sînt chiar încurajate și raptul cînd este reușit e privit ca o dovadă de dexteritate și adresă, corupția nu poate întirzia să devină curînd unîversală...”³.

Oricîtă predispoziție la rea credință ar fi existat în mijlocul acestei clase, ea n'ar fi putut însă să provoace o stare de lucruri așa de generală în privința plății datoriilor, ca aceia semnalată mai sus. Privind faptele în cadrul lor general, realizarea dificilă a creanțelor își trage originea cu mult mai mult din lipsa de capital bănesc decît dintr'o neonestitate congenitală. Apărarea unor boeri, bazată pe lipsa de credit exprimă același lucru. Deasemenea trebuie privită ca exagerată pretenția imposibilității de execuție din cauza spiritului protector al legislației locale și practicei judecătorești, deoarece chiar dacă a existat așa ceva, creditorii, în cea mai mare parte supuși streini, găsiseră mijlocul de a se pune la adăpost, utilizînd fără rezerve jurisdicția consulară.

În legătură cu dificultățile de plată, s'au luat în principate unele măsuri care prin natura lor erau menite să rarifice și mai mult capitalul bănesc disponibil. Acestea sînt moratoriile individuale sau generale și ceia ce numim astăzi impreviziune.

Moratoriile erau frecvente încă din veacul anterior. Ele erau acordate în ambele principate de cătră domni, și nu se poate spune că abuzurile lipseau. Probabil că o intervenție străină a determinat pe Al. Callimachi să dea un hrisov de interzicere a moratoriilor, rămas inoperant pe timpul lui Ion Sandu Sturza, care a acordat un moratoriu de jumătate milion de lei ca și pe timpul ocupațiunii rusești dintre 1828-1834, care acordă în 1829 un moratoriu gene-

1 Th. Lefèbre, op. cit. 304; Hurmuzaki XVII, 652.

2 N. Iorga, Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei-Vodă, București 1905, 364.

3 Wilkinson, Tableau historique, 119.

ral¹. Numai amintirea tuturor acestor abuzuri a provocat desigur neadmiterea moratoriului în cea dintâiu condică comercială românească, cea a Munteniei, pusă în aplicare în 1841 și continuînd a fi aplicată Principatelor Unite dela 1864 înainte.

Invocarea impreviziunii (numai a fenomenului, căci termenul nu era cunoscut) a fost foarte frecventă până după 1850, cerîndu-se mereu de cătră debitori, dreptul de a achita datoriile pe cursul monetelor din momentul contractării împrumutului, pe motivul că nu s'a putut întrevedea urcarea cursului lor. Stingerea obligațiilor în modul acesta ar fi însemnat avantagii considerabile pentru debitor și destule pagube pentru creditor. Legal chestiunea a rămas nerezolvată, afară doar de încercarea nereușită a lui Gr. Ghica, însă ea constituia o permanentă amenințare pentru creditor, care probabil au recurs deseori la sprijinul consulatelor pentru a scăpa de ea².

Lipsa de rentabilitate a întreprinderilor, mai ales a celor agrare, este un fenomen în deosebi interesant căci pe cînd producția creștea ca și exportul ei, cîștigurile realizate de marea exploatare agricolă — tipul aproape dominant al culturii solului — erau din ce în ce mai mici. Moruz a încercat o demonstrație aritmetică a acestui fenomen provocat — după dînsul — de condițiile generale ale producției și mai ales ale capitalului, care treceau toată plusvaloarea în alte mîni decît cele ale proprietarului. Deținătorii capitalului cămătăresc, fiscul și muncitorii liberi de pămînt erau aceia care beneficiau de toată producția mărită. Fenomenul este cu atît mai evident cu cît avem de aface cu o exploatare mai mare, căci dobînda capitalului, care mai totdeauna era împrumutat, taxele vamale de export și cheltuelile de exploatare, întreceau cîștigul realizat. Singura exploatare care realizează cîștiguri, este aceia care se limitează la întrebuințarea forței de muncă gratuită, pe care i-o acorda regimul agrar. Făcînd un calcul general asupra cheltuelilor și veniturilor acestor ambe feluri de întreprinderi, Moruz conchide cu cifre, că o moșie de 200 fălci cultivată numai cu ajutorul privilegiilor din dreptul agrar, dă în medie generală 250 kile de grîu, realizîndu-se un cîștig net de circa 26000 lei, iar aceiași moșie cultivată intensiv și extensiv poate să dea o recoltă de 1000 kile grîu, însă numai un cîștig de circa 16000 lei, deci cu aproximativ 9-10000 lei mai puțin ca prin modul întăiu de cultură. Astfel „proprietarul funciar realizează mai puțin profit pe măsură ce produce mai mult, și creșterea acestei producțiuni favorizînd fiscul, mîna de lucru, capitaliștii monetari, țara în general, nu-i oneroasă decît pentru el singur“. Rolul marelui proprietar e mărginit numai la „o simplă repartiție a bogățiilor“.

O singură categorie de mari cultivatori scapă de acest rol, aceia care cumulează odată cu calitatea de proprietar și pe aceia

1 Vezi G. Zane, Impreviziunea, 38 și urm.

2 Detalii și documentații în „Impreviziunea“.

de „capitalist monetar“. În general aceștia sînt aproape numai arendașii. Situația lor privilegiată îi sugerează lui Moruz interesanta observație că „în mînele lor pămîntul și capitalul bănesc își schimbă rolurile : nu mai este cel dintăiu care să prezinte utilitatea pe care cel de al doilea să o fecundeze, ci din contra capitalul pămînt este chemat să fecundeze utilitatea ban“¹. Mai tîrziu cu peste 30 de ani de cînd Moruz își publicase observațiile sale, asupra rolului proprietarului de distribuitor al plusvalorii, apărea volumul al III-lea al Capitalului unde Marx în magistralul său studiu asupra cămătăriei în epoca precapitalistă, cercetînd aceeași problemă, conchide, că „subt forma dobînzii cămătarul poate să sustragă tot ceiace întrece (excedent care va deveni mai tîrziu profit și rentă) ceiace este absolut indispensabil existenței (salarul de mai tîrziu), și este cu totul nepotrivit de a compara mărimea acestei dobînzii care absoarbe întreaga plusvaloare—cu excepția celei care revine statului—cu mărimea procentului modern, care cel puțin la limita sa obișnuită nu sustrage decît o parte din plusvaloare“².

Acest mod de repartiție al cîștigului net nu se întîlnește numai în exploatarea agricolă ci și în cea comercială. Aici rentabilitatea întreprinderii era cel puțin în principiu mai riscantă, datorită riscurilor comerțului pe credit, despre care am vorbit mai înainte. După o mărturie a vremii, exportatorul strein perde o cincime din creanțele sale asupra comercianților din principate. Negustorii en gros de aici cer ca și comercianții de mărunțișuri să suporte aceeași pagubă iar aceștia pretind că pierd în aceeași măsură din cauza debitorilor din țară³. Acțiunea capitalului cămătăresc se resimțea și în sfera afacerilor comerciale, încît dacă la ravagiile sale se mai adaugă și pagubele suferite de cătră marfă prin deprecierea ei din cauza schimbării modei sau alterării, pe lîngă cheltuelile generale ale exploatării, găsim destule împrejurări care defavorizau și rentabilitatea acestei întreprinderi⁴.

Parte din numeroasele falimente din această vreme trebuie să-și aibă explicația în aceste condițiuni generale ale afacerilor. Dacă n'ar fi să amintim din toate decît două, pe acel al bancherului-negustor Hagi Moscu și pe al lui Meitani, ambele declarate în cel de al treilea deceniu, ultimul cu un pasiv de 13—14 milioane, sumă enormă pentru acea vreme, ar fi destul pentru a ilustra o stare de lucruri generală⁵.

În aceste împrejurări o deplasare de averi era inevitabilă. Ea cuprindea și valorile imobiliare ca și pe cele mobiliare. Mai înainte de toate, marea proprietate plătește din greu. Subt presiunea puterilor streine, protectoare a multor creditori, vînzările silite se fac

1 P. A. M. op. cit. 81.

2 Das Kapital III^a, 134.

3 N. Iorga. Mărturii 364.

4 Th. Lefebvre, op. cit. 304-305.

5 Hurmuzaki, XVll. 437, 844. A. P. R. XII. 688.

frecvent și în condițiuni profund defavorabile proprietarilor. „Cîți din noi—spune Moruz—n’au fost martori la divanul de confirmății la acele vînzări forțate, la acea risipă de averi, sacrificii zădarnice ale existenței familiei, oferite jertfă cametei și agiotagiului, vînzări efectuate fără cumpărători serioși și fără numerar“¹. Lipsa de rentabilitate mobilizează și mai mult proprietatea rurală. Astfel în a doua jumătate a anului 1863 se vînd în Moldova în mod silit moșii în valoare de 8.354.664 lei pentru datorii de 6.989.063 lei, și în 1864 în valoare de 17.116.655 lei, neacoperind creanțele care să ridică la 17.820.913,—iar de bunăvoie în sumă de 22.303.869 lei². Averile tind să se concentreze în alte mîni. O probă evidentă ne dă noua categorie a deținătorilor de numerar, formată pe lîngă zarafi și bancheri din numeroși mici boeri, proprietari și arendași totodată. În afară de banii împrumutați de visteriile ambelor țări, dela zarafi și bancheri, restul numeroaselor împrumuturi e contractat la boeri de clasa II-a și foarte rar la cîte unul de I-a. Sămile Visteriei Moldovei din timpul lui Ioan Sandu Sturza și Bugetele domniilor reglementare atestă fără putință de contradicere acest lucru.

După cum am menționat și în altă parte, această deplasare de averi nu putea rămîne fără grave urmări în ordinea politică a țării. Puterea politică trebuia pusă de acord cu cea economică. Golescu recunoaște singur această năzuință în mișcarea dela 1848 deoarece: „partea de avantagii și prerogative care revenea micilor boeri era atît de disproporționată față de aptitudinile și tendințele acestei clase, așa de mică față de aceia care revenea marilor boeri, încît era mai avantajos pentru cei dintăiu să intre în legea comună; adeziunea lor aproape unanimă la marele act al regenerării naționale din 1848 provine din această cauză“³.

Credem inutil să mai insistăm asupra faptului că insuficiența capitalului agrar și comercial putea să aibă sau chiar avea și alte consecinți decît cele de mai sus, după cum la procesul lor de producere participau și alte elemente decît numai această insuficiență. Metoda simplificării și izolării anumitor fenomene din complexul condițiilor lor de producere și existență, dacă schematizează realitatea, este însă strict necesară în analiza fenomenelor de masșă, căci numai deosebind generalul de special, normalul de accidental, permanentul de trecător avem putința de a găsi resorturile intime care împing și determină o evoluție socială.

Efectele insuficienței capitalului agrar și comercial, creiau o stare permanentă și generală de criză. Înțelese sau nu în origina lor de cătră contimporani, aceste efecte reclamau remedii, aproape toate în legătură cu aparatul de circulație.

1 P. A. M. L’abolition des monopoles et l’amélioration de l’état du paysan en Moldavie. Galatz, 1860. 44.

2 Analele statistice și economice, 1863—1864.

3 A. G. Golescu, De l’abolition du servage dans les principautés danubiennes, Paris, 1856, 11.

Împreună cu situația economiei monetare, starea capitalului bănesc creia o dispoziție latentă către economia de credit. Economia bănească, deși ajunsă la un grad destul de înalt de dezvoltare, nu putea să satisfacă suficient circulația. Crizele, cu aparențe că sînt numai crize de numerar, erau după cum am văzut destul de dese. Nevoia înmulțirii instrumentelor de schimb, reșea evidentă din această stare de lucruri. Înmulțirea numai a celor metalice, oricît de mare ar fi fost, prin intensificarea exportului n'ar fi ajuns. Problema mijlocului de schimb fiduciar se punea inevitabil. Rezolvarea pe această cale a crizei era atît de pilduitoare prin ceiace realizaseră alte țări, încît era peste putință să nu teneteze și pe conducătorii principatelor noastre. Insuficiența capitalurilor îngrădea mărirea producției; atît de mult apreciată în această epocă. Capitaluri noi trebuiau create, și dacă ele nu puteau fi metalice, de ce să nu fie fiduciare. Alături de noi, Austria, avea organizată o producție, în care creditul cu diversele lui instituții, avea un rol hotărîtor. Se putea lua acel exemplu și realiza astfel toate minunile care se puneau în acea epocă pe seama creditului, după cum vom vedea.

Astfel și criza circulației și criza producției creiau ceiaze numeam o dispoziție latentă în favoarea economiei de credit. Dar numai atît n'ar fi ajuns pentru a se consuma faza pregătitoare a economiei fiduciare. Era absolută nevoie ca această dispoziție să devină activă. Aceasta rămînea în sarcina unor factori speciali, care prin acțiunea lor provocată de împrejurări variate, aveau să îndeplinească opera de pregătire a economiei fiduciare.

CAP. III

Factorii care au pregătit economia de credit

Dintre factorii care îndeplinesc acest rol sînt trei de o însemnătate specială și anume:

- 1) capitalul cămătăresc,
- 2) economia de credit internațională și
- 3) comerțul evreesc.

Desigur că toți acești trei factori au exercitat influențe variate și au avut urmări multiple. Nu vom avea să ne oprim decît la acțiunea lor în legătură cu economia fiduciară, adică la rolul lor în pregătirea structurii economiei naționale, pentru a o face aptă să admită sistemul de instituții ale economiei de credit.

1. Capitalul cămătăresc

Acțiunea capitalului cămătăresc nu este inseparabilă de o insuficiență a capitalului agricol ori comercial. Este posibil să existe o insuficiență a capitalului de exploatare și totuși capitalul cămătăresc să nu intervină, cel puțin sub forma dezastroasă sub

care el se prezintă de obicei. Intotdeauna însă cînd capitalul uzurar face ravagii, avem implicat o lipsă de capital productiv. Capitalul bănesc capătă o formă sau alta, în raport cu condițiile în care funcționează și cu relațiile aflătoare între debitor și creditor. El devine uzurar atunci cînd nu intră în procesul de producție, fiind transformat în fond de consumație, sau dacă participă la o exploatare, reproducția sa nu poate avea loc din cauza condițiilor generale de producere.

Capitalul bănesc aflător în circulație devenea uzurar pentru că era împrumutat boerilor, ale căror venituri nu erau suficiente ca să le acopere cheltuelile, sau pentru că fiind avansat producției agrare ori comerciale, lipsa de rentabilitate îi desființa caracterul primordial, transformîndu-l în uzurar. Condițiile general sociale creiau astfel în mod automat o lipsă de capital productiv și o disponibilitate latentă de capital cămătăresc.

Cămătăria n'a fost deloc un fenomen specific țărilor noastre. Ea se întîlnește peste tot în primele timpuri ale epocii de pregătire a capitalismului, continuînd a funcționa și după aceea, față de categoriile sociale aflate în afara procesului de producție capitalist¹. Deosebirea dela o țară la alta constă aproape numai în intensitatea și durata funcționării.

În ce privește principatele romîne, informații extrem de numeroase sînt de acord asupra proporțiilor îngrijorătoare ale acestui-gen de capital. Lăsînd deoparte lamentațiile boerești și chiar toate mărturiile serioase, acțiunea cămătăriei își fixează limitele prin efectele pe care le-a avut și care nu se pot contesta. În principatele noastre capitalul uzurar găsea un teren foarte fertil, nu numai datorită condițiilor generale ale producției și circulației, dar unui fenomen propriu și anume: trebuința excesivă de bani lichizi simțită în clasa boerească. Goana după numerar era provocată după cum am arătat și altădată de trei împrejurări: activitatea politică, prefacerea moravurilor și tulburarea monetară. Toate trei reclamau sume lichide, care în lipsa randamentului exploatărilor se obțineau prin împrumuturi cămătărești.

Pentru economia generală a principatelor, acțiunea capitalului uzurar a fost și la noi, dizolvantă și creatoare. El a fost fermentul de disoluție al marei proprietăți funciare și în același timp chiagul care a strîns în jurul său noi averi. Capitalul cămătăresc a lansat o nouă categorie de oameni bogați, îmbogățiți prin acumularea întregii plusvalori a producției agricole și în parte a celei comerciale. El a schimbat radical raporturile dintre pămînt, capital și muncă, detronînd pămîntul din rolul de stăpîn al muncii agricole și ridicînd în locul său capitalul. Bine înțeles că acest rol îndeplinit de capitalul cămătăresc, nu s'a putut exercita decît grație condițiilor generale ale societății romînești din acea epocă. Modul dominant de producție prin care se opera o exploatare din

¹ K. Marx, Das Kapital III°, 132 și urm.

ce în ce mai mare a muncii țărănești, era sursa adîncă a tuturor noilor prefaceri. După cum am arătat în altă parte, numai datorită evoluției sistemului de exploatare se produceau în economia principatelor o serie de consecinți care hotărau în linii mari calea dezvoltării lor.¹

Datorită regimului juridic al principatelor care nu permitea streinilor—în cea mai mare parte creditori—să obțină pămînturi rurale, transformările operate de capitalul cămătăresc nu s'au putut opera cu o repeziciune prea mare și nici să capete imediat o consacrare legală. În fapt ele se produc totuși încă din al treilea deceniu al veacului al XIX-lea, așa fel ca să determine pe domnul Moldovei la o acțiune puțin obișnuită, ca aceia despre care a rămas dovada în plîngerea adresată Sultanului de către Ioan Sandu Sturza împotriva sudjiilor streini din Moldova. Protestul ridicat de domnul moldovean în contra agenților acestui capital, este desigur unul dintre cele mai interesante. El ridică chestiunea înstrăinării de fapt a mării proprietăți funciare, căzută victima cămătăriei, care dacă nu putuse să dea capitalistului supus strein proprietatea de drept a pămîntului, îi da în schimb deținerea de fapt și folosința sa, prin eludarea legilor și a obiceiurilor.

Toate măsurile luate până la 64 pentru salvarea proprietății funciare, aparținînd mării boerimi sau mai bine zis a dreptului de proprietate, au rămas zadarnice. Sarcinile ipotecare o afundau din ce în ce mai adînc, în prăpastia pe care ea însăși și-o săpase prin cămătărie. În 1865 peste 267 milioane grevează proprietatea funciară cu titlul de ipotecă. Dobînzile care trebuiau plătite anual socotite numai pe 20% sînt aproape cît 20% din valoarea întregului export al țării, calculat pe o medie dintre 1862—1866. Ele sînt mai mari chiar decît valoarea întregii recolte de grîu. Dacă vom calcula proporția în care se găsește cifra dobînzilor și a amortismentului anual, cu acea a veniturilor exploatărilor grevate, vom obține cu siguranță un rezultat impresionant și despre care ne dă o idee generală calculele lui Moruz menționate mai înainte.

Eliberarea acestei proprietăți de sub presiunea capitalului cămătăresc era peste putință. Acesta își îndeplinea rolul său, desființînd unui regim funciar și odată cu el și un regim politic.

În tot timpul acestei agonii, chiar dela începutul său, s'au căutat cu înfrigurare remediile. Pentru aceasta nu odată s'au întreprins cercetări asupra cauzelor răului. Mai toți contemporanii care s'au ocupat de aceste chestiuni au dat răspunsuri cam ca acele pe care le dă în 1844 Vincler în Propășirea. Acțiunea cametei este provocată după dînsul de patru pricini:

1) Lipsa capitalurilor disponibile, 2) lipsa instituțiilor de credit, adică a băncilor naționale, comerciale și a munților de pietate, 3) lipsa creditului obștesc manifestată prin tezaurizare și speculație de monete și 4) acțiunea Evreilor.²

1 Burghezia romînă și marxismul. Viața Romînească, 1927.

2 Propășirea, 1844 I. 43—45.

Analiza lui Vincler, la care nici unul dintre urmașii săi, nu va adăuga ceva nou, împrumuta în mare parte ideile curente în care se amestecau și constatări juste cu observații superficiale ori inexacte. Odată ce cauzele răului se presupuneau cunoscute nu era nimic mai firesc decît de a căuta înlăturarea lor. Alungarea Evreilor era greu de realizat, deși ea se cerea uneori cu insistență; creiarea unui capital bănesc era peste puțină din moment ce rentabilitatea întreprinderilor era așa de scăzută. Biruirea cămătăriei nu era posibilă decît prin organizarea creditului. Ideia era împărtășită de toți cei interesați și firește era afit de justă cît de exactă era și părerea că acțiunea capitalului uzurar se exercita numai din lipsa capitalului bănesc și prin intermediul Evreilor, fiind independentă de alte cauze mai adînci.

Creditul a fost proclamat de altmîntea leac universal în contra cămătăriei. Încă din 1345 în Franche-Comté și mai tîrziu în 1400 și în 1479 în Italia se înființează munți de pietate, pentru a împiedica ruina completă a săracilor, victime ale cămătăriei. Institutede de credit fondate în orașele italiene erau în mare parte îndreptate tot în contra uzurei. Însăși banca Angliei ar fi avut la început acest rol.¹ Aproape peste tot, locul creditului a apărut ca singurul remediu, deși nu totdeauna eficace, căci se înlocuia o cămătărie prin alta.

În general organizarea creditului pe baza sistemului modern bancar, desființează uzura, căci creînd noi instrumente de circulație, ridică monopolul exercitat de metalul prețios²; și pentru că „banca ia din minile capitaliștilor particulari și ale cămătarilor, operația împărțirii capitalului, făcînd din aceasta o funcțiune socială”.³ Cînd cei 24 boeri moldoveni motivaau nevoia înființării unei bănci pe aceste considerațiuni, întru cîtva aveau dreptate. „Capitalurile existente—spuneau dînșii în parte dispersate, în parte insuficiente nu sînt de loc disponibile... Aceasta din cauză că sumi considerabile trec în minile cămătarilor evrei, care nu le împrumută de cît foarte rar cu dobînda legală de 10%, deja prea oneroasă, și de cele mai multe ori, ei le procură proprietarilor în condițiuni și mai desavantajoase. Intemeerea unui institut al cărui scop principal ar fi mai înainte de toate să procure proprietarilor capitaluri cu cel puțin 2% sub dobînda legală, pentru a-i scoate din încurcătură și din minile cămătarilor, este prin urmare, o necesitate urgentă”.⁴ Dar ceiace nu observau nici ei, și nici contimporanii lor ca și mulți alții de pe aiurea, e faptul că apariția și funcționarea cămătăriei nu rezidă numai în perceperea unei dobînzi urcate, căci pot fi capitaluri împrumutate pe dobînzi mai urcate, în alte vremuri, și totuși să nu îndeplinească rolul unui capital uzurar.

1 K. Marx, Das Kapital, III² 140 și urm.

2 Ibidem, III² 143.

3 Ibidem, III² 146.

4 N. Iorga, Mărturii, 361.

Dobînda urcată a fost însă în permanență motivul determinant al acțiunii dusă în favoarea institutelor de credit. Această acțiune se înteeea din ce în ce, cu cît ravagiile capitalului cămătăresc erau mai mari. Cîteva zeci de mii de galbeni, ai unor Germani imprudenți, sînt și ei victima acestei acțiuni pe care experiența dezastroasă din 1856 a celei dintăiu Bănci Naționale a Moldovei îi risipea în mîinile avide ale proprietarilor moldoveni.¹ O primă încercare banclară, cu toată nereușita ei, putea să știrbească ceva din minunile care se presupuneau în puterea creditului, dar oricît de răsunător ar fi fost falimentul băncii moldovenești, n'a putut înlătura credința în binefacerile institutelor de credit.

Prin acțiunea capitalului cămătăresc se făcea astfel loc uneia dintre cele mai importante instituții ale economiei fiduciare. Dacă ocuparea sa definitivă întîrzia să se producă, pregătirea economiei de credit nu suferea. Așteptarea îndelungată a minunii care nu se mai întîmpla, păstra intactă nevoia și vie credința în puterea mîntuitoare a creditului. Introducerea și dezvoltarea creditului, reclamă și o anumită stare de spirit formată din încrederea în titlul fiduciar și în toate actele și institutele acestui mod de circulație. Alături de alte împrejurări care contribuiau la formarea acestei mentalități, despre care va fi vorba pe larg mai jos, vedem că reacțiunea față de cămătărie îndeplinea un rol însemnat.

2. Economia de credit internațională

Influența exercitată de organizarea creditului din țările cu care principatele se găseau în relațiuni comerciale, s'a manifestat prin:

a. introducerea monetei de hîrtie rusă și austriacă cu ajutorul trupelor de ocupație, și

b. relațiile de credit dintre bancherii și marii noștri negustori cu casele de bancă și comerț de peste graniță.

Austria și Rusia își creiaseră bănci de emisiune încă din veacul al XVIII-lea. Cea dintăiu în timpul Mariei Theresa, iar cea de a doua în vremea Caterinei, care înființează în 1768 cunoscuta Bancă a asigntelor. După cum se știe, aceste instituții își datorau ființa nevoii de finanțare a războaelor. De aceia fiecare nou războiu aducea o nouă inflație. La 1824 volumul circulației asigntelor rusești se urcă la 595,763,311 ruble, aducînd o scădere în puterea lor de cumpărare între 70-75 %.

Atît ocupațiile austriace cît mai ales cele rusești au lăsat mult numerar în țară². Dar odată cu monetele metalice se introduceau și monetele de hîrtie. Ele se întîlnesc menționate în do-

¹ Vezi G. Zane, Cea dintăiu Banca Națională a Moldovei, Arhiva-Iași, 1926.

² Vezi G. Zane, Asigntele rusești în principate în timpul ocupațiunii dela 1828—1834, Arhiva, Iași, 1927.

cumente și la începutul veacului al XIX-lea, cînd asiguatele rusești erau primite în circulație spre deosebire de „bancofedulele” a căror introducere era oprită. Desigur că numai din cauza deprecierei lor și menținerii obligatorii a unui curs mai urcat de cît cel real, ocîrmuirea Munteniei este obligată de a lua simultan măsura opririi exportului monetelor de argint. Ocupația dintre 1828—1834 a introdus ca și în alte ocazii similare, cantități mari de asiguate, avînd un curs oficial stabilit la Petersburg. Diferența dintre cursul real al principatelor și cel oficial a dat de lucru lui Kisseleff, care se ocupă personal de rezolvarea chestiunii. Ultima ocupație austriacă introduce și ea moneda fiduciară a țării sale care provoacă iarăși o chestiune a cursului.

O circulație activă a hîrtiei monetă streină nu a fost însă niciodată, pentru că populațiunea principatelor avea față de ea o rezervă destul de mare. Ațitudinea aceasta este ușor explicabilă dacă ținem seama pe deoparte de faptul că societatea noastră era dominată încă de o mentalitate mercantilă, care rezuma bogăția la aur și la argint, iar pe de altă parte de deprecierea continuă și ale hîrtiei rusești și ale celei austriace.

Dar oricît de redusă ar fi fost circulația acestor hîrtii ea a trebuit să însemne totuși ceva pentru pregătirea economiei noastre de credit. Prin introducerea lor se arăta tuturor că există și alte instrumente de circulație decît moneda metalică, care pe deasupra prezentau avantajul că se puteau crea oricînd. Se realiza astfel un început de educație absolut necesară, într'un domeniu al vieții economice, în care preparația spirituală are un rol de primul ordin. Era cu atît mai bine venită cu cît se producea în masele mari lipsite încă de contact cu hîrțile valori, spre deosebire de zarafi, negustori, bancheri și chiar boieri, obișnuiți să întrebuițeze într'o oarecare măsură efecte de comerț.

Hîrțile valori nu erau necunoscute practicei comerțului. Aceasta recurge la întrebuițarea lor mult înainte de secolul XIX. Ele au însă o căutare mai mare numai odată cu mărirea producției. Exportul de cereale crescînd, a pus în contact pe producătorii și negustorii mai mari din țară, cu case de comerț și bancă din străinătate. Tehnica marelui comerț întrebuițată de aceste întreprinderi trebuia adoptată, cel puțin în parte, și de casele din principate. Aceasta era absolut necesar, spune pe la 1840 un raport al departamentului dreptății muntene, pentru „ca să ia negoțul un haractir de mare cuviință și o dezvoltare mai regulată și mai potrivită în oarecare chip în organizația negoțului întru care se îndeletnicesc celelalte neamuri comersante, a căror fericire o află totdeauna într'acest izvor nedășartat din care își dobîndesc bogățiile și strălucirea lor”¹.

În epoca Unirii, Iașul, Bucureștiul și Galații sînt cele 3 orașe care au relații de bancă cu streinătatea. Galațul datorită faptului

1 N. Iorga, Mărturii, 410.

că era unicul mare port de export avea un rol important. El era în legături cu Amsterdam, Londra, Paris, Constantinopol, Viena, Hamburg, Lipsca, Triest, Livorno, Marsilia și Genua asupra cărora negustorii trăgeau polițe. Pe piața Galațului se negociau titlurile trase pentru Viena, Triest, Marsilia, Genua și Londra¹. Afaceri bune se făceau încă mai dinainte cu Viena și Triest². Cu Viena bancherii noștri aveau legături vechi. Încă de pe la începutul veacului se citează agenți financiari de ai săi în principate. Averele lui Pavlu din Iași n'ar fi străină de afacerile făcute cu cassa Petlis din Viena³. La Galați cursul schimbului varia între 2—3‰, fiind influențat de factorii cari în mod curent acționează asupra acestor operațiuni. Monetele în care se emiteau polițele erau lira sterlină și francul francez. Afacerile cu negocierea polițelor se făceau mai ales primăvara și vara, pentru că și comerțul de cereale era mai activ în această epocă⁴. În perioada aceasta de introducere definitivă a schimbului de efecte, Banca otomană a jucat un rol important, influențând simțitor regularea cursului⁵.

Orașele mai mici din țară imitau exemplul Galațului, Iașului și al Bucureștiului și trăgeau asupra acestora diferite polițe. Astfel sistemul circulațiunii de bunuri fără intervenția monetei și cu ajutorul unor procedee proprii economiei fiduciare contemporane, se răspîndea din ce în ce mai mult în principate sub influența tehnicii marelui comerț european. Plecînd din sferele comerțului mare, acest sistem va tinde să se coboare din ce în ce mai mult spre afacerile mărunte.

3. Comerțul evreesc

Al treilea factor care a avut o acțiune principală în sensul pregătirii economiei de credit, a fost comerțul evreesc. Activitatea economică a Evreilor, mai ales sub forma comercială, a făcut obiectul unor numeroase cercetări, și în mod unanim li se recunoaște astăzi un rol, adeseori însemnat, în construirea economiei contemporane. În mod firesc se pune întrebarea, dacă evreimea care imigrează în principatele romine în proporții considerabile a avut și ea un rol și care anume, în dezvoltarea societății noastre actuale. Literatura noastră specială n'a ajuns încă la tratarea chestiunii evreiești din acest punct de vedere. Activitatea comercială evreiască a fost mai mult criticată sau în tot cazul desconsiderată. După cîte știm nu s'a încercat până acum, ca utilizîndu-se vastul material documentar existent, să se fixeze în cadrul evoluției noastre această activitate și să i se urmărească efectele. Era cu atît mai interesant acest lucru, cu cît nu

1 P. A. M., Progrès et liberté, 120—1.

2 Neigebaur, Beschreibung der Moldau und Walachei, Leipzig. 1848, 240.

3 N. Iorga, Istoria comerțului II, 93.

4 Neigebaur, op. cit. 240.

5 P. A. M., Progrès et liberté, 120 și urm.

mai dintr'o privire generală a materialului documentar, se degajă imediat impresia că ne aflăm în faza unei activități specifice, esențial deosebită de cea băștinașă, o activitate bazată pe o tehnică proprie care era garanția de succes a afacerilor evrești. Obiectul acestor cercetări nu ne îngăduie de a ne opri la întreaga activitate economică a Evreilor, ci numai la aceia în imediată, directă ori indirectă legătură cu pregătirea economiei de credit. Pentru aceasta nu putem pune la contribuție decît materialul referitor la această chestiune, rămînînd ca chestiunea în complexul ei să fie reluată altădată.

După cum spuneam mai sus, comerțul evreesc întrebunțează o tehnică proprie. Aplicarea sa în mare, în afacerile din principate, trebuie să coincidă cu momentul cînd găsim mărturii de înmulțirea negustorilor evrei. Asemeni mărturii încep să apară cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, devenind foarte frecvente în secolul următor. Dar și înainte de această epocă se atribuie Evreilor un rol dominant în comerțul moldovean, sau cel puțin al Iașului. Un Kelemen Mikeș, observator nu totdeauna exact și dispus la exagerări răutăcioase, vizitînd Iașul pe la 1739, nu vede decît Armeni și Ovrei ca negustori¹. Grecii, pe care aproape unanimitatea informațiilor posterioare îi arăta ca avînd un rol de samă în comerț, sînt uitați. Până pe la începutul secolului al XIX-lea, iar pentru Sudul Moldovei și pentru Muntenia până mai tîrziu, ei însemnau foarte mult în comerțul acestor regiuni, întrecînd la număr pe Evrei. Negustorii băștinași sînt numeroși în Oltenia și Muntenia; mai puțini în tîrgurile Moldovei. Proporția numărului și a cifrei afacerilor fiecărei grupe etnice, este însă într'o continuă transformare, evoluînd mereu în favoarea Evreilor. Credem însă că aceste proporții sînt lipsite de interes pentru drumul urmat de economia noastră, căci nu naționalitatea unui negustor poate fi generatoarea unor urmări fecunde, ci tehnica și spiritul care domină afacerile sale.

Cunoștința tehnicei și mentalității comerciale care animă un grup sau altul, ne procură în același timp și explicația, singura credem valabilă, a cauzelor înlăturării de pe piață a altor grupe de comercianți. La aceste constatări ar putea să se obiec-teze că apariția în principate a unui număr considerabil de negustori, zarafi și bancheri evrei, coincide cu epoca de mărire a producțiunii, și deci ei nu au înlăturat atît pe negustorii băștinași, ci au ocupat locurile noi, rămase vacante prin neocuparea lor de indigeni. Chiar fiind așa, și realitatea nu este contrară, nu se schimbă cu nimic situația, căci întrebarea rămîne de ce au reușit Evreii să ocupe aceste locuri și nu băștinașii.

Încă o obiecțiune ar putea fi făcută, anume aceia că reușita Evreilor a fost permanent asigurată, prin faptul că ei deținînd un capital inițial, utilizat cu îndemînare într'o țară lip-

¹ „Ion Neculce“, IV, 1924, 252.

sită de capitaluri productive, le dădea dela început o superioritate față de bășinași. Din examinarea strict obiectivă a informațiilor, reese că faptul este inexact, căci aproape unanimitatea Evreilor imigranți erau săraci. Și era foarte natural să fie săraci pentru că imigrantul de obicei este fără avere, e un om care caută o situație mai bună aiurea, decît cea din locul său natal. Suprapopulația evreiască din Polonia era un mediu fecund de emigranți, și întotdeauna suprapopulația implică sărăcia.

Evreii din Bucovina recent austriacă, sînt arătați de isoave oficiale ca „săraci, vagabonzi și cerșetori”. Locuințele lor sînt niște colibe păcătoase și atunci cînd o ordonanță imperială îi obligă să facă dovada că au fiecare cel puțin 250 florini capital, o sumă foarte mică, fără de care nu pot rămîne în țară, ei se ridică în masă, și trec în Moldova¹. Viollier, vice consulul francez din Iași, îi descrie în 1829 ca fiind niște „mizerabili boccegi, cea mai mare parte fără domiciliu, vagabonzi plini de datorii, băgați în afaceri suspecte de mizeria vieții”². Dacă unii dintre dinșii, foarte puțini, vor fi avut la imigrare și ceva mai mulți bani, faptul nu poate fi atribuit însă tuturor. Dar de aici și până la posedarea unui capital cu ajutorul căruia să dărfime pe negustorii bășinași este o mare distanță. Cu atît mai mult cu cît și din rîndurile negustorilor de țară cît și dintre Greci sînt mulți deținători de capitaluri însemnate. Evreii care au ajuns la averi mari sînt rari. Se poate cita doar un Hilel Manuah la București, care se pare că a finanțat și revoluția din 48, intrucîtva Iacob Marmorosch, și în Moldova, Daniel, într-o epocă ceva mai tirzie. Negustorii mari și bancherii de seamă rămîn până tîrziu Grecii și ceva Romîni, ca Băltărețu, Meitani, Hagî Moscu, Sakelarie, Mișa Anastasievici, Kalenderoglu ș. a. în Muntenia, Kircor, Pavlu, Spiru, Acatu, Adamachi ș. a. în Moldova. Casele mari exportatoare din Galați și Brăila aparțin Grecilor sau altor orientali³. Lipsa în general de capitaluri a Evreilor o mai arată și speța comerțului pe care o practicau prin excelență. Cea mai mare parte dintre ei se îndreptau cătră comerțul mic și mijlociu. Dintre negustorii Iașului din 1851 peste 70% sînt numai Evrei⁴. Bois-le-Comte nu exagera prea mult cînd în 1834 comunica guvernului francez că în Moldova întreg comerțul de detaliu este în mîna Evreilor⁵. Numai după exercitarea negoțului mai îndelungată vreme în țară, ei deveneau deținătorii unui capital pe care de obicei îl utilizau în cămătărie, iar nu în comerțul mare. Dealtminterea și tehnica comerțului lor se putea aplica cu succes mai ales comerțului mic, și nu comerțului en gros.

1 N. Iorga, Istoria comerțului II 187.

2 Economia națională, XXVI, 4, 230—131.

3 Vezi. G. Zane, Cea dintăiu Bancă Națională a Moldovei, Arhiva, XXXIII, 2/1926. 105 și urm.

4 Ibidem 106

5 Hurmuzaki XVII, 313.

Pentru pregătirea economiei de credit, rezultatele aplicării acestei tehnici sînt de două categorii; unele care vor avea o influență indirectă prin sdruncinarea la început și desființarea mai tîrziu, a formelor comerciale tradiționale, făcînd loc unor tipuri noi, cărora economia fiduciară nu le este străină, iar altele cu o influență directă, manifestată printr'o mare acțiune de generalizare a comerțului pe credit.

Să încercăm deci a lămuri, după mărturiile documentare, cît va fi cu putință în acest cadru restrîns, ce însemnă această tehnică a comerțului evreesc. Mărturiile documentelor noastre interne nu-s decît o versiune a mărturiilor europene, pentrucă este atîta asemănare între criticile, constatările, plîngerile ori protestele în legătură cu activitatea economică a Evreilor, încît documentele rominești sînt aproape identice pînă și în expresiuni cu cele germane ori franceze. Sombart a strîns din acest punct de vedere un imens material, care poate fi foarte bine complectat cu cel romînesc. Astfel nu vom întîlni aproape nimic deosebit la noi, de ceiace economistul german a dat ca material în lucrarea sa „Evreii și viața economică“.

Și pentru contemporanii noștri, ca și pentru cei din alte țări toată practica comerțului evreesc, este un sistem de șarlatanii și înșelăciuni. D'Hauterive care vede negustorul evreu din Moldova la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, crede că datorită numai Nemților din țară, aceștia „nu-s cei mai mari șarlatani“. Ei au pentru scriitorul francez, „cea mai extraordinară figură care se poate vedea în vreun colț al lumii; cu capul patrat sus, ascuțit jos, acoperit cu o bonetă de blană neagră, ale cărei fire stau ridicate ca niște țepi de arici, de subt care atîrnă doi zuluși de păr cît sînt de lungi, în timp ce spatele capului le este ras, (mai avînd) pe deasupra și un cioc mic în vîrfurile bărbiei, care le dă înfățișarea unor capre de Angora“¹.

În concurență de șarlatanisme cu Grecii, care cîteodată îi întrec, ei desființează comerțul indigen. Negustorii băștinași sînt mai preciși în a atribui înșelăciunea ca bază a comerțului evreesc. Breslașii blănari în cunoscuta lor jalbă din 1849, li atribue „fel de fel de uneltiri“ spunînd că „într'atît și-au întins mreșile răului și vicleanului lor scoposu, încît noi hristianii pămîntenii am rămas cu desăvîrșire impilați într'o simțitoare obiduire. Pentru că prin felurite uneltiri ne smonesc cafele lucrătoare, ne împedică alișveriușul“². Lefèbre,—la ale cărui constatări și observații ne vom mai referi—nu se deosebește mult de aceste vederi. Pentru toți cei care au scris însemnările lor despre Evrei

¹ Memoriu despre starea Moldovei la 1787, Ed. Academiei Romîne, București, 1902, 354—355.

² N. Iorga, Breasla blănarilor din Botoșani, Analele Academiei Romîne, S. 2, XXXV, 1911.

ei apar la fel: „neam speculativ, viclean și șarlatan“, care a dus populația română la mizerie, etc.¹. Aceasta era dealtminteră până și părerea oficialității, căci o găsim trecută și în Regulamentul Organic, după care Evreii se folosesc de toate mijloacele pentru a sărăci localnicii și scădea fericirea obștească.

Aproape prin nimic mărturiile noastre nu diferă de cele din alte țări. Savary de pildă spune că „Evreii au reputația de a fi foarte dibaci în comerț, însă sînt bănuți de a nu-l face cu toată cinstea și buna credință posibilă“. După o mărturie germană tot din veacul al XVIII-lea „ei trăesc din furt și fraudă, care după părerea lor nu sînt crime“².

Credința într'o practică frauduloasă se găsește peste tot locul și ea s'a concretizat și la noi într'un număr impresionant de mărturii. Chestiunea nu se rezolvă de loc prin acceptarea acestei acuzațiuni, căci se pune întrebarea care erau aceste uneltiri și de ce natură. Constituiau ele din punctul de vedere al legislației contimporane ori al moralei curente în adevăr o manieră frauduloasă. Și dacă într'adevăr așa era, de ce nu găsim sancționată această practică, ca orice delict sau crimă obișnuită. Cu sprijinul materialului procurat de țările apusene, Sombart a încercat o explicațiune; să vedem întrucît materialul nostru intern ne duce la o concluziune asemănătoare.

Din examinarea denunțurilor, plîngerilor și protestelor băștinașilor ca și a actelor de comerț ale Evreilor, se degajă dela început o impresiune generală, confirmată la o cercetare mai amănunțită, că tehnica comerțului evreesc, constă dintr'un sistem de multiple procedee menit de a aduce clienți. Negustorul evreu vrea clienți, clienți cit de mulți și pentru a-i obține el întrebuițează cele mai variate mijloace. Acest lucru pare azi ceva cu totul natural, și se poate pune întrebarea întrucît era ceva deosebit ori nou la Evrei. Acum o sută și mai bine de ani situația era însă cu totul alta, căci comerțul vechiului regim se desfășura în cu totul alte condițiuni. Negustorul de atunci nu căuta, nu umbla după clienți. Il vedeai stînd liniștit în fundul dugheniei lui scunde și întunecoase, învăluit în lumina discretă, pe care i-o dăruia un mic ochiu de fereastră. El aștepta netulburat clientela lui, pe care o cunoștea în întregime, din partea căreia primia nu numai banii mării vîndute dar o considerațiune pe care azi aproape niciodată un negustor nu o capătă. Actul comercial prin prestața și calmul negustorului, prin încrederea cumpărătorului în marfa scoasă din adîncimea vr'unui raft, prin lipsa de tocmeală, avea într'însul ceva demn și serios, apărea ca expresiunea exterioară a unei înalte funcțiuni sociale. Niciodată negustorul nu trebuia să-și caute clienții. Acest lucru și obișnuința și legea-l opreau. Atunci cînd vre-un negustor se

1 Acte și legiuiri, 594—595.

2 W. Sombart, Les Juifs et la vie économique, 163.

abătea dela regula generală, venea ocîrmuirea și lua aspre mă-suri. Meseria negustorului era păzită de ceiace în ochii lumii ar fi putut să o coboare, atunci cînd negustorul nu știa el singur s'o țină la înălțimea tradiției. Dar aceasta se întîmpla rar. Vor fi fost mulți ca acel agent al marelui negustor Aman care putea scri șefului său: „că de cînd fac negustorie nu m'am rușinat între negustori și voi să nu mă rușinez nici acum cu ajutorul lui Dumnezeu“¹.

De pe poziția socială pe care stătea, negustorul vechiului regim își putea arăta oricînd mîndria omului care stăpînește o situație. El se credea, pe drept jignit, chiar și atunci cînd o beizadea, un fiu de domn, trecînd pe dinaintea dugheniei sale și văzîndu-l, nu-i acorda atenția salutului. În ambele principate negustoria era acoperită pe deantregul de demnitate și prestanță și această remarcă făcută încă de multă vreme de d. Iorga, a fost făcută deseori și pentru Apus, unde se observă peste tot locul în vechiul regim, „tonul mîndru și de sus al negustorilor provinciali“².

Negustorul vechiului regim nu urmărea prefacerea stării de lucruri. El era un tradiționalist. Aceia ce apucase, aceia continua³. Viața de prăvălie ca și aceia de familie își ducea neschimbată drumul. Timp liber avea totdeauna din belșug și îl consacra cu dărnicie petrecerii, distracțiilor ori prietinilor, mai ales dacă era un om cuprins. Memoriile lui Virnav sînt o sursă neprețuită pentru cunoașterea vieții și practicei negustorești dela noi, dintre 1813-1820. Alături de negoțul său mare, pentru un negustor ca Lada, cum desigur vor fi fost mulți, mesele copioase „cu cîte șapte-opt feluri“, prietini numeroși invitați mai totdeauna la amiază, plimbările pe'nserat cu trăsura, jocul de cărți de seară ocupau în viața sa un loc, pe care nimic nu l-ar fi putut înlocui⁴.

Negustorul evreu nu recunoaște nici o tradiție. El refuză o viață de liniște ori de petreceri; pentru dînsul comerțul este totul. Astfel el este un inovator și ca toți deschizătorii de drumuri noi va întîlni ostilitatea tuturor spiritelor tradiționaliste. Evreul ridică clientela—aducătoarea de ciștig—deasupra tuturor categoriilor vieții și ale lumii și pentru aceasta comerțul său înseamnă o dublă luptă pentru:

- a. captarea clientelei curente și
- b. creiarea unei noi clientele.

Ciștigarea primei lupte negustorul evreu o realizează în general întrebuițînd două grupe de mijloace, utilizate împreună sau în parte, după împrejurări și anume:

- a. acostarea și ademenirea trecătorilor și
- b. eftenirea prețurilor.

1 N. Iorga. Istoria comerțului II, 108.

2 W. Sombart. Les Juifs. 174.

3 Pentru o pitorească descriere a atmosferei vechiului regim de negoț în Apus, se poate vedea Sombart Les Juifs, 174 și urm.

4 N. Iorga. Istoria comerțului II, 127.

Despre prima grupă de mijloace, Sombart a dat pentru Apus o mulțime de amănunte. Această acțiune socotită ca „imorală” și „antireștină”, a fost cunoscută și vechiului comerț evreesc de la noi, după cum acostarea clientului, chemarea în prăvălie, tragerea de mină ori de haină, afixarea gălăgioasă a prețurilor și a calității se practică și azi de aproape întreg comerțul evreesc și adeseori prin puterea contagiunii și de către alți negustori. Etalarea mărfii, la geam, la ușă sau chiar în stradă este un procedeu care face parte din același sistem și urmărește același rezultat. El este întrebuințat până și de zarafi. Demidoff îi vede pe cei din Iași stînd turcește înaintea dughenilor, sunînd mereu în pumni rublele și ducații pentru a atrage atențiunea trecătorilor. Pe la alte țirguri zarafii es chiar cu mesele afară pe uliți sau în bilciuri, stîrnind indignarea negustorilor băștinași care cer agiei să-i împiedice de a mai eși. Zărăfia îmbracă cîteodată până și forma comerțului ambulant.

Pentru negustorul evreu, orice trecător poate deveni un client, deaceia el întrebuințează tot ceiace poate, pentru ca deșteptîndu-i interesul pentru marfă, să-l facă un cumpărător. Comerțul ambulant este o formă obținută prin aplicarea aceleiași atitudini. Nu avem indicațiuni documentare asupra rolului jucat de Evrei în introducerea acestui comerț, fapt cert este că în 1817 ei sînt socotiți în Moldova ca stăpîni ai acestui gen de comerț¹, practicînd în Muntenia mai ales de Greci. Există însă mari probabilități că ei sînt aceia care l-au și introdus, pentru că el este o formă tipică a atitudinii pe care negustorul evreu o ia în comerț. Se pare că acest gen de negoț ridică multe nemulțumiri, căci se pretindea ca boccegii și cu precupeții „să fie opriți de a mai umbla, fie pe la sate ori țirguri ca unii ce în aceste specule sînt cunoscuți și impovorători populației și cei mai mulți sînt dovediți de furi...”²

Procedeu de atracție. Evreii îl împing mai departe decît la clienți. În jalba blănarilor din Botoșani se vorbește de „smomierea” calfelor, pe care Evreii le iau dela negustorii creștini și le întrebuințează în folosul lor.

Eftinirea prețurilor a fost încă unul și încă din cele mai sigure mijloace pentru reușita comerțului evreesc. Căci captarea clientelei altui negustor nu se poate obține decît atunci cînd îi acorzi acestei clientele avantajii pe care nu le avea înainte, fie de calitate fie de eftinătate. Chestiunea mijloacelor prin care Evreii reușesc să vîndă mai eftin a interesat în deosebi de mult, căci datorită acestui fapt s'a produs de cele mai multe ori acuzarea de întrebuințare a unor manopere frauduloase. Concurența neleală, care li se atribue în documente, acea „ucidere a alișve-

1 N. Iorga. Istoria comerțului II, 134; Schimbarea de direcție și caracter a comerțului românesc în sec. XX-lea București 1921, 9.

2 Acte și legiuri 586—587.

rișului" negustorilor indigeni, au realizat-o în mare parte prin scăderea de prețuri.

Sombart reluînd chestiunea crede că Evreii au putut vinde mai efîn, pentru că au reușit să obțină o reducere a costului de cumpărare. După diferite denunțări ale vremii, colectate de economistul german, negustorul evreu realizează o reducere a costului de obicei prin următoarele mijloace: cumpărare de marfă de contrabandă (de războiu sau obișnuită), neguțătorire de gajuri, cumpărări dela oameni în criză, dela bancrutari, dela licitații, neguțătorie de produse contraveniente și comerț pus pe faliment¹.

Materialul nostru documentar verifică aproape pe deăntregul existența acestor practici și în comerțul nostru. Evreii contrabandiști se semnalează încă dela sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Ei fac mai ales contrabandă de rachiu² pe care o vor practica în stil mare în tot cursul veacului următor. Fac contrabandă și de silitră care era monopolizată de Turci³, ca și de monete pe care le introduceau în țară pentru speculație.

Despre comerțul pus pe faliment vorbește însuși domnul Moldovei, Ion Sandu Sturza, în plîngerea sa adresată Sultanului, spunînd că „alți sudiiți vin aci, înșală locuitorii, după care dau falimente frauduloase și mîncă banii raelelor“⁴. Altădată se mai insistă și asupra unui comerț cu lucruri de prădat, cumpărate dela enicerii Turci. Ei sînt acuzați grav cu ocazia jafurilor din 1821, cînd li se pune în seamă cumpărarea de lucruri furate din minăstiri⁵. Pentru alții, negustorii evrei operează în legătură și cu hoții dela hotar, după cum îi denunță o mărturie din veacul al XVIII-lea⁶.

Documentele interne ne procură multe alte informațiuni în legătură cu acuzațiunile enumerate mai sus de Sombart. Se pare din această generalitate de denunțări, că practica comerțului evreesc n'ar fi fost streină de asemenea manopere. Rămîne de văzut ce loc ocupau în totalitatea actelor de comerț ale negustorilor evrei, pentruca în adevăr să se poată opera pe baza lor o reducere generală de prețuri. În tot cazul dacă ar fi fost singurele cu care Evreii ețineau mărfurile, ar fi trebuit să fie aproape unica sursă de procurare a mărfurilor, ceiace este greu de admis. S'ar mai adăuga încă cîteva practici care concură la obținerea aceluiaș rezultat și anume, înșelarea la cîntar, măsură, monetă ori socoteală și falsificarea calității mărfii.

Ambele practici, după documente, n'au nici ele nimic pro-

1 Les juifs 192—193.

2 Hurmuzaki, X. Prefața de N. Iorga, XXV.

3 G. Zăne, Un veac de luptă pentru cucerirea pieții romînești, Iași 1926, 24.

4 Hurmuzaki, X. 341.

5 Hurmuzaki, X. 575.

6 N. Iorga, Istoria Evreilor și țările noastre. An. Ac. Rom. 2 XXXII. 159

priu comerțului evreesc din principate. Sombart le găsește afirmate într'un număr considerabil de mărturii din Apus¹. Cea dintâi le-o atribuie la noi până și un scriitor serios cum e Lefèbre. După dînsul, oricine cumpără dela un Evreu trebuie „să verifice cu îngrijire cîntarul, de care el se servește, greutatea mărfii pe care i-o dă, banii pe care îi numără, facturile pe care i le face. Prețurile pot fi exagerate, cîntarul fals, greutățile măsluite, marfa falsificată, moneta alterată, socoteala greșită“. Evreul nu-și alege în această privință niciodată clientul căruia îi servește metodele sale: „el le aplică nu cu mai puțină persistență băștinașului ca și streinului“. Reușește mai ales față de țărani. Acestea sînt victimele lui de predilecție, pe care le înșeală la tot „monetă, socoteală, greutate, balanță și la mai cine știe ce“². Înșelarea mai ales cu monetele era extrem de frecventă. Mărturiile sînt foarte numeroase. Operația reușea datorită numeroaselor specii monetare pe care, după Wolff, nici boerii nu puteau să le distingă bine una de alta.

Falsificarea calității mărfii, prin amestecarea ei cu materii mult mai eftine, pentru a-i mări cantitatea, sau prin producerea ei cu alte materii prime decît cele obișnuite, bine înțeles mult mai eftine ca acestea, frecventă în alte țări și generatoarea succedaneelor după părerea lui Sombart, este pusă și în sarcina negustorilor evrei dela noi. Ei sînt acuzați că falsifică chiar obiecte servind cultului creștin cum fac cu luminările de ceară, în care pun „săruri și alte lucruri pricinuitoare de mîrșavie, nerertată cu totul într'u săvîrșirea sfintelor slujbe“³. Acolo însă unde ei ridică în contra lor nenumărate învinuiri, este în domeniul alterărilor și falsificărilor de monete. Ceiace este de observat e faptul că genul evreesc de falsificare nu-i obișnuit, căci ei nu adoptă metoda cunoscută a meșterilor țigani de a fabrica monete din aliagii. Metodele lor ocolesc asprimea pravilei penale, încît legal vorbind ele nu dau o falsificare, deși realizează o scădere a valorii reale a monetei.

Iată de pildă un Evreu din Botoșani pela 1826 știe să prefacă colonații în sfantīgi fără ca să schimbe calitatea metalului și să cîștige totuși doi lei și jumătate la fiecare colonat prefăcut⁴. Zarafii excelează mai ales în sustragerea unei oarecari cantități de metal fin din monete. Încă din veacul al XVIII-lea se vorbește de unul care e „meșter în a fura argint din caragroșii nemțești“⁵. Tot veacul al XIX-lea până la reforma monetară de după Unire, ocîrmuirile duc o luptă crîncenă în contra „calpuzanlicurilor închipuite de jidovi“. Procedeele lor sînt atît de neobișnuite încît administrația surprînsă pare că nu știe ce să mai

1 Les Juifs 196.

2 T. Lefèbre, op. cit. 307—309.

3 N. Iorga, Istoria Evreilor 194.

4 Hurmuzaki, X, 354.

5 N. Iorga, Istoria comerțului II. 105.

facă. Pe la 1841 Departamentul din lăuntru al Moldovei face constatarea că sînt negustori evrei, imitați chiar de unii creștini, „care scot prin apă tare aur din galbeni și-l trec spre speculări-sire peste hotare”¹, procedeu semnalat și mai nainte. Altădată pîlesc imperceptibil marginile monetelor, care nu se pot constata ca depreciate decît prin cîntărire. În disperare ocîrmuirea Moldovei ia în 1834 hotărîrea ca „cel ce să va prinde tîind și micșorînd galbeni, să i să ia controbont oricîți se vor afla asupra faptei” și „fără deosebire să cadă în judecata criminalicească spre a se osîndi după povățuirea pravilei întocmite pentru calpuzani”².

Mărturii documentare, conținînd învinuirea practicării unor asemenea operațiuni, se pot procura numeroase. N'am ținut însă decît a exemplifica prin cîteva cazuri că și în principatele romine se ridica împotriva Evreilor acuzațiuni similare ca în toate celelalte țări. Oricît ar fi însă de numeroase acuzaările și admînd că ele sînt perfect exacte, se pune însă întrebarea, puteau fi aplicate aceste procedee la totalitatea actelor de comerț pentruca datorită lor negustorii evrei să poată vinde mai efîn ca cei băștinași; și apoi ce împiedica măcar pe unii dintre negustorii indigeni să le întrebuițeze și ei, restabilind astfel echilibrul forțelor în luptă. Deasemeni nu trebuie să perdem din vedere că procedeele denunțate ca unele de care Evreii beneficiază pentru a reduce prețurile, sînt, oricare ar fi, de o natură frauduloasă, iar practica frauduloasă, fie ilegală fie imorală, nu poate fi așa de curent întrebuițată; ea reclamă măsuri de precauție, presupune riscuri și eventual chiar sancțiuni. Denunțată consumatorului, acesta își ia măsuri de apărare, cari oricît ar fi de ineficace totuși scad din succesele fraudei. Va trebui să admitem că succesul luptei de concurență, dată de Evrei pe chestia scăderii prețurilor, trebuie pus și în seama altor împrejurări.

Nu se poate trece cu vederea spiritul maleabil, rezistența tenace înaintea oricărei împrejurări defavorabile sau nedrepte, puțința de a utiliza repede orice situație comercială, „flair“-ul general în afaceri, economia, chiar avariția Evreilor. Lefebvre care observă negustorul evreu, de pe la jumătatea veacului trecut, l-a fixat într'un impresionant tablou. „Ei trec, spune dînsul, ca setoși de cîștig, nimic nu-i demoralizează, nici o vorbă nu-i descurajează, nici o aroganță nu-i jignește. Ei acceptă cu umilință sau cel puțin în tăcere observațiile cele mai severe, asprimele cele mai tari și cite odată cele mai nedrepte. Ei solicită cu umilință o comandă dela cel care îi gonise cu un minut înainte, și un nou refuz nu-i va descuraja pentrucă perzistența lor va învinge repulsia sa. Ei sînt flexibili, insinuanți, pătimași la cîștig, abili a „flair“-a afacerile, a descoperi marfa, a încheia tîrguri, a pune în curent pe corespondenții lor cu nevoile și resursele piē-

¹ Arhiva statului din Iași, Dosar 1764—2013 fila 468.

² Ibidem, 56.

ții". Li găsești peste tot. „Aleargă din producător în producător, căutînd marfă, stabilînd prețuri, făcînd țîrguri, totul cu o ardoare, o îndemînare și o pricepere surprinzătoare“. Nu este afacere care să nu-i intereseze. „Nația evreiască... cu sumeție se amestecă fără îndrituire în toate“ spun și breslașii blănarilor¹. Și pe cînd negustorul băstinaș ducea o viață largă, cum am văzut că era aceea a lui Constantin Lada, negustorul evreu nu-i părăsit niciodată, de „prudență, ordine [și] economie“².

D'Hauterrive încă din 1787 se simțea obligat să recunoască printre altele, în parte, acest aspect al vieții evreiești. „Trebue să dăm Evreilor—spune dînsul—ceiace este a lor, sînt cumpătați, plătesc dările fără vorbă, se îmbogățesc încet și nu-și trimit agonisirile peste hotare“³.

Pe cînd practica frauduloasă, care înfrînge normele moralei sau prescripțiile legii, e prin natura ei de o aplicație mai mult sau mai puțin accidentală, și nici mărturiile documentare care o atestă nu se pot referi la totalitatea faptelor petrecute într'un domeniu, iar pe generalizări nu se poate pune bază fără discuție, spiritul de a se conduce în afaceri, manifestat în sensul de mai sus, are o valoare mult mai generală. Aceste din urmă împrejurări au fost, credem, mult mai importante, luînd generalitatea cazurilor, pentru reușita comerțului evreesc. Ele reprezintă o înțelegere adîncă a condițiilor în care trebue dusă lupta de concurență pentru a fi cîștigată, înțelegere care a lipsit, aproape pe deantregul elementelor autohtone.

Alătura de lupta pentru captarea clientelei, spuneam că tehnica comerțului evreesc mai tînde la un țel, acela de a se creia o nouă clientelă.

Un asemenea rezultat putea fi obținut prin două procedee, aplicate fie izolat, fie împreună și anume :

- a. punerea în valoare a noi produse și
- b. provocarea a noi nevoi în masele consumatoare.

D'Hauterrive ne spune în această privință că înainte de pătrunderea Evreilor în comerțul Moldovei, peile de epure se aruncau. Ei cei dintăiu le-au pus în valoare și pe vremea sa se exportau deja în țara nemțească peste 100.000 de bucăți pe an, care erau găsite ca cele mai frumoase din Europa⁴.

Provocarea unor noi gusturi și nevoi în masele consumatoare era o operațiune foarte posibilă de îndeplinit în condițiile de prefacere ale societății noastre, din cursul celei dintăiu jumătăți a veacului trecut. Nevoia de lux, în bijuterii, haine, și mobile atît de adînc simțită de clasa boarească, era cel mai bun prilej pentru negustorul evreu, importator de marfă străină, nu

1 V. Iorga, Breasla blănarilor, 33.

2 T. Lefèvre, op. cit. 307—309.

3 D'Hauterrive, op. cit. 131.

4 Ibidem, 132—133.

numai să o satisfacă, dar să o și excite. În dese schimbări de modă nu trebuie să vedem o variație de preferinți fără nici o provocare exterioară. Acest ultim element, sub forma ofertei unei mărfi noi, are un rol cu mult mai mare decât simpla predispoziție la variație. Rolul jucat de negustorul evreu în această pricină, nu poate fi neglijabil când este știut ce însemnată contribuție a dat la introducerea comerțului european în țările noastre.

Dar negustorul evreu nu și-a mărginit cercul său de activitate la prefacerea și excitarea gusturilor clasei boeresti. El a pătruns în mase, și a căutat să-și recruteze noi clienți din țărâtime. Bois-le-Comte, spune încă din 1834, că în Moldova Evreii excelează în vinderea rachiului la țărani, cărora le excită pasiunea printr'un mod special de a face comerțul¹. Același fapt îl relevă și niște boeri într'un memoriu din 1835, protestind energic, căci aduce—după dinșii,—pe lângă mari dificultăți la plata dărilor, prin exportul numerarului, dar și sărăcirea țăranilor. Iar odată cu mizeria lor aduce și suferința agriculturii boeresti care nu se poate face fără vitele și instrumentele țăranilor, vindute pe rachiu². În căutarea de clientelă niște Evrei merg până acolo încît vor să învețe și pe Turci să bea rachiu, pe care Coranul îi oprește cu strășnicie dela aceasta.

Nu s'ar putea spune însă că introducerea rachiului la țară se datorește numai Evreilor, așa fel ca numai asupra lor să cadă întreaga răspundere morală a ravagiilor sale. Negustorul evreu a avut o continuă încurajare din partea boerilor, care le arendau circiumile al căror monopol îl aveau, arendare făcută fără nici o îngrădire și fără altă grijă decât aceea a ciștiului. Fenomenul se petrecea în mare; „cu zecile se numără aceste cazuri de exploatare și de depravație, circiumă lângă circiumă, cu sticlele de rachiu de cartofi și alte otrăvuri, în tot cuprinsul Moldovei, istovind și rasa, pentru hrănirea viciilor „civilizate“ ale clasei dominante“³.

Chestiunea care ne interesează deocamdată nu este atît explicarea tehnicii comerciale evreesti, ci întrucît aplicarea acestei tehnici a putut avea vre-o influență asupra formării economiei fiduciare. După cum spuneam mai înainte, această influență a fost de două feluri, indirectă și directă. Actele de comerț efectuate pe baza procedeeilor și în spiritul semnalat mai sus n'au putut avea decât o influență indirectă.

Ea rezultă din faptul că introducerea comerțului evreesc n'a însemnat o simplă înlocuire de negustori, ci o înlocuire de forme, de tipuri de comerț. Negustorul evreu a dat un asalt decisiv vechiului regim comercial. În locul acestei lumi răpuse în lupta de piață și pentru piață, el a contribuit într'o mare măsură să

1 Hurmuzaki, XVII, 132.

2 Ibidem, 550.

3 N. Iorga, Istoria Evreilor, 198.

așeze o lume nouă, păstrată mereu nouă. Negoțul evreesc a rupt definitiv lanțurile care legau negustoria veche de o tradiție seculară, și prin satisfacerea propriilor sale interese a reușit s'o împingă la nivelul formelor apusene.

Dar comerțul țărilor mai înaintate, și cătră ale cărui forme tindea evoluția celui al nostru, era deja definitiv construit pe bazele creditului. Comerțul european în prima jumătate a veacului trecut avea chiar o vechime în această privință. Bănci mari, circulațiune activă de hîrtii valori, plăți fără intervenția monetei, erau instituțiuni curente, după cum arătam la început. Cătră acest întreg sistem de instituții aspira negustoria noastră eliberată de cătușele tradiției. Contribuția negativă a comerțului evreesc a fost tot atît de mare, după cum vom vedea imediat, cît a fost și acea pozitivă.

În legătură imediată cu această acțiune indirectă a comerțului evreesc asupra pregătirii economiei fiduciare, să ne oprim puțin la fenomenul numit speculație. În credința vechiului regim speculația însemna o practică comercială ilicită, pe care o condamna morala și pe care trebuia să o pedepsească legea. Speculația reprezintă pentru dinșii un sistem de fraude menit a lovi, a ucide comerțul cinstit. Un asemenea sistem am văzut că era atribuit de contemporani bazei comerțului evreesc. Dacă procedeele diverse care alcătuiau sistemul nu erau totdeauna încadrate într'o condamnare morală, utilizarea lor sistematică trebuia să constituie un fapt reprimabil.

Dacă judecăm din depărtarea la care ne aflăm azi și mai ales cu concepțiile noastre actuale, plîngerile și protestele băștinașilor în contra rezultatelor speculației evrești, ne apar pe cît de firești pe atît de zădarnice. Speculația însemna tentativa de a influența, de a domina chiar piața. Și aceasta pentru acea vreme era inadmisibil. Tipul negustorului și odată cu el practicile sale comerciale erau și trebuiau să rămînă cele descrise mai sus. Și aceasta nu pentru că negustorul voia așa, dar pentru că societatea prin structura ei, comanda un asemenea tip și reclama asemenea practici. Consumatorul era pe deasupra producătorului. El avea un rol pe care o îndelungată vreme îl îndeplinise și care i se părea poate singurul posibil. Astăzi, cînd consumatorul nu mai joacă nici un rol și cînd piața este comandată numai de producători și intermediarii lor, negustorii, cînd aceștia au la îndemină nenumărate posibilități de a influența piața, speculația este un fapt curent, normal, organic chiar al economiei contemporane. Speculația nu mai revoltă de cît în timpuri de criză a producției; dar și această revoltă constituie dovada definitive acceptării a acestui fenomen, căci s'a recurs la un termen special—acel de speculă—pentru a se deosebi speculația curentă de această variantă anormală a sa. Biruința comerțului evreesc este deci completă.

Pentru economia fiduciară, puțința speculației este o condiție

fundamentală a existenței sale. Ea creiază comercializarea hirtiiilor valori, care sînt pivotul orîșicării economii de credit. Dezvoltarea actuală a acestor instituțiuni se datorește numai faptului că ele au putut circula. Acțiunea, obligația, polița îndosată au atins importanța actuală pentrucă conțin posibilități latente ca circulînd să aducă cîștiguri. Ele sînt valori pe care numai speculația le-a ridicat la importanța lor extraordinară.

Urmărirea tuturor efectelor pe care indirect comerțul evreesc le-a avut asupra pregătirii și formării economiei de credit, este peste puțină în limitele acestui cadru. Ar însemna să ne ocupăm de evoluția structurii întregii noastre economii. Ceiace se poate da sînt numai liniile cele mai generale ale acestei chestiuni. O încercare de mai precisă determinare a rolului pe care comerțul evreesc l-a avut în această direcție va putea fi dată prin examinarea efectelor sale directe.

Acestea rezultă dintr'un procedeu special pe care-l implică tehnica comerțului evreesc și anume din vinderea pe credit.

Comerțul pe credit nu era necunoscut vieții noastre economice mai nainte de a lua contact cu acțiunea negustorilor evrei. El era însă practicat aproape numai de negustori între ei și pentru afaceri mari. Nu se cunoștea creditul mărunt între negustorul detailist și cumpărătorul de toate zilele.

Evreii sînt aceia care introduc în stil mare acest gen de credit cu ajutorul căruia pătrund adînc în sate. Creditul mărunt a fost unul dintre cele mai prețioase procedee pe care ei le-au utilizat și pentru captarea clientelei altui negustor și pentru creierea unei noi clientele. Materialul documentar ne oferă numeroase probe.

Creditul mărunt evreiesc prinde la țărani ca și la firgoveți. Dacă comerțul cu rachiu a căpătat proporțiile extraordinare la care ajunsese deja pe la jumătatea veacului trecut, aceasta o datora aproape numai creditului. Bois-le-Comte spunea în 1834 că Evreii reușesc să stimuleze patima țaranului pentru rachiu, datorită ușurinței cu care i-l procură vînzarea pe credit. Intinderea acestui sistem de comerț și mai ales urmările sale produc intervenția unei ocîrmuiri, care interzice ca țararii să mai fie creditați pentru cumpărări de rachiu pe sume prea mari, care nu vor putea depăși 15 bani pentru fruntași, 10 pentru mijlocași și 5 pentru codași¹. Sînt însă puține probabilități ca asemenea măsuri luate în diverse rînduri să fi dat rezultatele așteptate. Din cele 15 milioane de lei datorii țărănești în 1834, după însuși aprecierile domnului Mihai Sturza, făcute numai după acte, dacă nu toate vor fi pentru alcool, cu siguranță că aproape unanimitatea lor sînt credite mărunte acordate de negustorii evrei².

1 N. Iorga, Istoria Evreilor, 192.

2 Colecție de ofisuri domnești către obșteașca adunare a Moldovei și adresele acesteia dela 1834 până la 1848. Iași, 1848. 82.

În legătură cu vânzarea pe credit este și împrumutul de bani, o altă formă a creditului. Nici această formă a creditului nu s'ar putea spune că este introdusă de Evrei, căci înaintea lor au practicat-o cu amploare negustorii turci. Dar ceiace deosebește împrumutul evreesc, este că practicat în alt moment istoric, el îmbracă forma cametei. Deținătorii capitalului cămătăresc, a cărui acțiune asupra economiei noastre am văzut-o mai înainte, sînt în marea lor majoritate Evreii, cel puțin în Moldova.

Cel dintăiu tip al bancherului cămătar este acela care cumulează calitatea și de negustor și de zaraf. Pentru zarafie se pare că Evreii aveau o atracție specială, căci încă din primele decenii ale veacului al XIX-lea nu se mai găsește în Moldova nici un zaraf creștin. Cu timpul récrutarea bancherilor se face aproape numai dintre zarafi. O evoluție asemănătoare se pare că a existat și în Apus. Un scriitor ne spune că acolo „Evreii, împrumutători pe gaj, cămătari și lipitori, au fost primii noștri bancheri, primii noștri traficânți de bancă“¹.

Și această activitate a Evreilor a ridicat numeroase proteste, ca și aceia a comerțului de mărfuri. Ele au fost menționate cu ocazia indicațiunilor date referitor la capitalul cămătăresc. Ceiace făcea ca aceste proteste să fie uneori foarte energice, nu este numai dobînda—care am văzut că nu era cel mai serios motiv de nemulțumire—dar și modul de execuție al debitorului neplatnic. Ioniță Sturza în plîngerea sa cătră Sultan, insista și asupra acestei chestiuni, plîngîndu-se de execuția aspră și nemiloasă pe care o suferă totdeauna debitorul creditorului sudit. În schimb cînd se întîmplă cazul foarte rar, ca un supus strein, printre care după cum știm aproape unanimitatea sînt Evrei, să fie debitor, totdeauna el întîrzie cu plata, sau caută fel de fel de mijloace pentru a scăpa de datorie, printre care invocarea de mărturie mincinoasă, e unul dintre cele mai curente. Alte ori ei fug peste hotare, sărăcind creditorii băștinași.

Pentru garantarea rambursării capitalului împrumutat, Evreii știuseră să organizeze un sistem de garanții, printre care cumpărarea unei supușenii streine, avea o valoare mai mare chiar ca aceia a unui titlu de ipotecă. Ei știau să găsească soluții celor mai complicate situațiuni, pentru ca la adăpostul lor să fie siguri că realizează cîștiguri. Iată de pildă un Evreu care împrumută 600 lei unui creștin pe timp de 10 ani, pentru garantarea cărora îi dă dugheana cu „amanet“. Folosința dughenii înlocuia plata dobînzilor, iar pentru complecta realizare a lor, debitorul sau cumpărătorul dintre timp al dughenii, era obligat să o reconstruiască—ceiace se și întîmplă—in caz de foc.²

Activitatea economică a Evreului, prin comerț ori împrumut de

1 K. Marx, Das Kapital III° 151.

2 N. Iorga, Istoria industriilor la Romîni, București, 1927. 209—10

bani, cuprindea în sfera sa toate clasele sociale. Apreciind această activitate, după concepția vremii, Moruz putea spune că „Evreii au făcut tributare toate valorile ca și toate clasele societății, dela cei mai bogați proprietari până la cei mai săraci țărani”.¹ Dacă comerțul simplu evreesc ataca și desființa formele vechiului regim comercial, acțiunea sa prin creditul cămătăresc sau mărunț, sfărma încetul cu încetul ultimile legături care mai țineau strinsă economia noastră de structura și formele ei tradiționale. Totodată se creia și forța generatoare care va conduce economia principatelor către forme superioare, căci „prin ruina marelui proprietar cu ajutorul cametei, și prin sugerea țaranului, se formează și se concentrează capitalul bănesc, al cărui rol în desființarea vechiului mod de producție și înlocuirea sa cu modul de producție capitalist, depinde de treapta de dezvoltare istorică și de consecințele care se produc”.²

În contra acestei acțiuni am văzut ce reacțiuni se produce și ce măsuri se cer din rîndurile breslașilor indigeni; deasemeni am văzut măsurile ce se iau în favoarea clasei țărănești. Să examinăm pe scurt reacțiunea și măsurile luate de clasa boerească. O apărare legală a părut, și cu drept cuvînt, inutilă. Trebuia ceva efectiv, practic, și aceasta nu o poate face decît creditul. Organizarea creditului nu numai ca reacțiune în contra ravagiilor capitalului cămătăresc, ci ca mijloc de luptă în contra întregii acțiuni economice a Evreilor. Mișcarea nu mai rămînea astfel în sfera strîmtă a intereselor de clasă, ea căpăta proporțiile unei acțiuni naționale. „Atîta timp—spune textual Moruz—cît nu vom întrebuița creditul, vom suferi pretențiile banțerului evreu, și munca ca și producția noastră va fi la discreția sa. Liberarea țării de această supunere abjectă va trebui să fie una dintre cele dintăiu griji ale guvernului, căci niciodată nu vom fi o națiune puternică cîtă vreme nu vom avea seva noastră proprie, cît timp activitatea și energia noastră vor depinde de cauze independente de noi, cît timp agricultura, industria și comerțul nostru vor fi reflectul intereselor evreești”.³ Moruz ca și mulți alți contemporani chema țara la o adevărată cruciată în contra acțiunii economice evreești. Ea avea să fie dusă cu o singură armă,—creditul—și cu ajutorul ei izbînda trebuia să fie sigură. „Înstătuiești creditul public—spunea dînsul—și în puțină vreme veți deșerta buzunarele Evreilor care ne exploatează, în buzunarele Romînilor exploatați”.⁴

Aceasta este epoca de concepțiuni grandioase, de plănuiți de bănci mărețe, de întemeierea unei circulațiuni fiduciare, și a unor instituțiuni de credit—despre care ne vom ocupa mai tîrziu pe larg—menite să revoluționeze viața noastră economică.

1 P. A. M., Progrès et liberté, 123.

2 K. Marx, Das Kapital. III, 133.

3 P. A. M., Progrès et liberté, 128.

4 Ibidem, 132.

Este dela sine înțeles că în această acțiune ca și în elaborarea planurilor ei, nu găsim nici un Evreu; ea este în cea mai mare parte opera indigenilor cărora li s'au alăturat cîțiva streini, Germani ori Francezi. În momentul cînd capitalul cămătăresc își va fi epuizat rolul său, bancherul Evreu evoluează repede către formele superioare ale creditului. El dacă n'a participat la proiecte, participă la realizarea lor, pe cari le-a acomodat cerințelor imediate. Marile bănci și societăți din Apus își vor recruta reprezentanții sucursalelor lor întemeiate recent în țară, în cea mai mare parte dintre Evrei. Ei vor fi aceia care aproape singuri vor introduce formele societăților pe acțiuni, în special înființarea societăților de asigurare, și tot ei vor fi aceia care să dea o mare contribuție la răspîndirea hîrtilor valori.

Astfel, prin tehnica comerțului lor și prin manipularea capitalului realizat cu acest comerț, sau cu improvizatele lor activități industriale, Evreii au fost aproape singurii agenți, care pe deoparte independent de voința lor, au conlucrat la prefacerea economiei noastre, pregătind-o pentru a putea fecunda forme superioare de producție și circulație, iar pe de altă parte printr-o parte a acțiunii lor au însemînat aceste tipuri noi, pe care grija interesului lor, le-a făcut să se dezvolte până la cele mai înalte forme, cum sînt cele actuale.

CAP. IV

Pregătirea spiritului public

La începutul acestei expuneri mai enunțam ca necesară încă o condiție pentru puțința de formare a economiei fiduciare și anume: existența încrederii publice în sistemul de instituții ale creditului. O asemenea stare de spirit este absolut necesară, mai ales atunci cînd se introduc diferite instituții fiduciare. Într-o societate obișnuită de veacuri să vadă în moneta metalică unicul reprezentant al avuției, formarea unei mentalități fiduciare reclamă împrejurări speciale, care pe deoparte să macine monopolul încrederii în metalul prețios, iar pe de altă parte să creeze încredința publicului în institutele de credit.

Cum era și firesc, o asemenea stare de spirit nu se poate găsi în principate nici măcar până în deceniul al șaselea. Mai mult chiar, era după cum am văzut o rezervă accentuată față de hîrtille valori. Aceasta ar proveni, după Moruz, din „puțina încredere acordată guvernului, obișnuiți cum sîntem cu schimbările continui ale domnilor; din ideia instabilității noastre politice, din nesiguranța viitorului, din amintirea trecutului, a tuturor acelor invazii turcești și tătărești care provocau altădată continui emigrări, din acțiunea imperfectă a legilor“. Pe lângă acestea se mai adaugă și faptul că „societatea romînă nu-i definitiv stabilită, ordonată; ea trăește de azi pe mine; astfel numai monetele metalice sînt

sigure și dezirabile“¹. Imprejurările generale erau deci defavorabile pentru formarea stării de spirit reclamată de introducerea economiei fiduciare. Ele însă s'au transformat, și aceasta datorită atât ansamblului de factori obiectivi care au conlucrat la pregătirea economiei fiduciare cât și unor mijloace speciale și anume :

- 1) contactul publicului nostru cu institute serioase de credit și
- 2) propaganda scrisă.

Un contact cu instituțiuni moderne de credit a existat și la noi încă de timpuriu, după cum arătam mai nainte. El era însă limitat la cercurile boerești și negustorești. Cunoștința avantajilor lor era cu totul restrînsă. Circulația bancnotelor austriace din cauza deprecierei lor n'a contribuit cu nimic la dezvoltarea acestui spirit, poate chiar a acționat în defavoarea sa. Totuși ceva s'a realizat și pe această cale.

O acțiune efectivă cu ecouri îndepărtate nu putea realiza decît o propagandă scrisă, deși și aceasta destul de limitată din cauza analfabetismului păturii rurale. Ea este opera literaturii economice, accesibilă unei părți a populațiunii orășenești, [și care se dezvoltă simțitor între 1840—1865, prin tratate, broșuri, articole de ziar și reviste, traduceri, comerț de cărți de specialitate etc.

În cadrul general al acestei literaturi, problema creditului avea unul din locurile cele mai principale. Încă din 1843 Ion Ghica vorbește în lecția sa de deschidere a cursului de Economie Politică dela Academia Mihăileană, despre însemnătatea și obiectul acestei științe, făcînd analiza și apologia creditului. După concepția sa, gradul de civilizație al unei țări se poate măsura numai prin credit, căci progresul întregii omeniri se bazează pe două categorii : munca și creditul. „Munca dă hărnicia și hărnicia dă creditul“, „Creditul—spune Ghica—a revărsat fermecătoare binefaceri în pustiurile sterpe ale lumii noi (America) și nu poate cineva să îndrăznească să spună până unde se poate întinde. Creditul material întemeiază buna stare a societăților și cel moral cuprinde în sine fericirea neamurilor și prin urmare cea mai înaltă desăvîrșire a lumii“.

Problemele circulațiunii continuă să-l preocupe, și dovada ne-o dă în cartea sa din 1848, tipărită în București, avînd titlul „Măsurile și greutatea romînești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri“, care vrea să fie un ghid practic asupra unităților de măsură a valorii, capacității și suprafeții lucrurilor. Chestiunea creditului o reia în adevăratul tratat de economie politică care sînt „Convorbirile economice“. În capitolul special consacrat creditului (1864) el face o expunere dezvoltată asupra rolului și speciilor băncilor, ocupîndu-se de băncile ipotecare, de scont și circulație, rurale, companii de împrumut ca și de unele efecte de comerț ori operațiuni bancare. Tonul apologetic de altădată nu-i înlăturat deloc, ci din contra el a

¹ P. A. M. Progrès et liberté, 131.

căpătat o nouă vigoare „Creditul — spune textual Ghica — înzecește și insutește bogăția, înboldind pe fiecare la muncă, căci de vom lua sama bine creditul nu este decît o făgăduială, o obligațiune“¹.

Acest limbaj este ținut de cei mai autorizați reprezentanți ai societății de atunci. Ion Brătianu încă din 1857, făcînd apologia schimbului „care transformă pămîntul într'un paradis și pe om în inger“, enumeră printre mijloacele sale, băncile, casele de comision și mai ales Băncile Naționale „fără de care nu se poate obține nici o îmbunătățire, chiar dacă ar intra în țară și milioane“². Moruz nu va lipsi din acest concert de idealizare al creditului, căci pentru el acesta este „secretul uriașei dezvoltări a muncii“ actuale. Prin întrebuintarea sa orice dificultate este înlăturată, orice piedică răsturnată. Fără credit un popor poate la nevoie să vegezeze, niciodată nu va putea însă să trăiască o viață puternică și nici să îndeplinească acele întreprinderi uriașe, minuni de inteligență și activitate umană, pe care le vedem zilnic și duse la bun sfîrșit de către popoare destul de înaintate pentru a înțelege și a-și apropia toată puterea creditului“. Și dacă lucrurile stau așa, concluzia nu poate fi decît una: „pentru ce să ne lipsim de bunăvoie de număratele binefaceri pe care creditul le acordă, pentru ce să stăm pe loc în mijlocul progresului general. Vom putea noi vreodată fără credit să urmăm dacă nu să egălăm națiunile care-l întrebuintează și produsul muncii noastre va putea rivaliza cu a lor?. O asemenea luptă este lupta... slăbi-ciunii contra forței... a mizeriei contra bogăției“.

O atare frazeologie nu-și găsește asemănarea decît în cea franceză a veacului al XVIII-lea, care prin Law și continuatorii săi până la Condillac a ajuns la o faimă universală. Aceiași încredere necontrolată și nelimitată, mistică chiar, în puterea creditului; aceiași iluzie: puțința sa de creare a bogăției. Această credință nu rămînea de loc închisă în filele unor cărți. Ea se regăsea în articolele de reviste și ziare, în broșurile vremii, în cuvîntări. Problema creditului începe să fie dezbătută chiar cu oarecare amănunțime. Ion Ionescu în Tribuna Romîna din 1859 scrie o serie de articole despre elementele și sistemele creditului, despre speciile băncilor și teoria lor, despre speculația de hîrtii valori și se ocupă îndeaproape de cea dintăiu experiență mare bancară dela noi, făcută cu Banca Națională a Moldovei. În Propășirea, Vincler studiază cămătăria și băncile care trebuie să o desființeze. Marțian în Analele economice consacră creditului numeroase articole, adeseori pline de interesante observații. Ion Heliade Rădulescu nu se lasă mai prejos și atacă în Proprietarul Romîn aceleași chestiuni. În mai toate ziarele economice

1 I. Ghica, Opere complete, I, 69.

2 Din scrierile și cuvîntările lui I. C. Brătianu. I. 1903 Buc, 150, 247, 249, etc.

de pe atunci ca și în multe din cele politice discuția asupra creditului este curentă. În Foaia comercială, industrială și economică, în acea pentru Agricultură, industrie și negoț, în ziarul Mercur, în Amicul Comercianților, ori în Buletinul comercial, în Steaua Dunării, Anunțătorul, Jurnalul de Agronomie, Naționalul, etc. ziare apărind în Iași, București ori Brăila, se pot găsi dacă nu articole, note și informații multiple în legătură, directă sau indirectă, cu creditul și circulația. Alături de ele, numeroase broșuri speciale, pe care le vom cerceta cu prilejul examinării proiectelor bancare, contribuiesc la răspândirea cunoștințelor despre credit, și implică la formarea conștiinței lectorilor în institutele sale.¹

Literatura asupra creditului se îmbogățește simțitor cu ocazia discuțiilor referitoare la chestia agrară, căci nu odată s'a apreciat creditul ca fiind capabil de a rezolva și problema pământului. În traduceri care se fac din autori celebri, se găsesc capitole și asupra creditului. Astfel în traducerea Manualului lui J. B. Say pe care o face Ianachi Dragoș în 1847, sau în cea a Manualului de finanțe a lui Garnier din 1860 dată de Codrescu și Gusti.

În țară se aduc cărți de economie a celor mai principali autori, și în care unele capitole tratează și despre credit. Biblioteca Academiei Mihăilene posedă tratatele lui J. B. Say, P. Rossi, Blanqui, Coquelin, Mac Culloch, Sismondi, Passy, A. Smith, Ricardo, Malthus, List, Rau etc. pe lângă o serie de cărți speciale asupra creditului ca acelea ale lui Cieszkowski: *Crédit et circulation*, Paris, 1847, Le Clerc: *La caisse d'épargne et de prévoyance*, Paris s.a., Tegorowsky: *Des finances et du crédit public en Autriche*, 2 vol. Paris 1843, Bülow—Cummerow: *Ueber Preussens land-schaftliche Creditvereine*, Berlin, 1843 etc.

Literatura juridică comercială, care prin conținutul ei este în așa mare legătură cu institutele de credit pe care legile comerciale le reglementează, își datează și ea începuturile în această epocă. Em. Nichifor publică în 1831 *Pravila comercială cu regulele catastihelor*, o traducere din limba germană, tipărită la Brașov, G. A. Manu și A. Roset Bibica, Tălmăcirea condiceii comerciale după metoda lui Bravar Veirier (Bravard-Veyrières) în București, 1842, C. Petrovici o prelucrare cu titlul *Manual de drept comercial*, București, 1850, Șcarlat Ghica, *Drepturile comerciale romîn după principiile și ordinul condicilor de comerțiu*, București, 1853. Se publică chiar și o lucrare specială asupra efectelor de comerț, de cătră A. G. Solocoglu cu titlul: *Intrebuințarea și formele Polișilor*, București 1845. Un eșan G. Petrescu își trece o teză la Paris asupra societăților comerciale tipărită în 1861 sub titlul: *Dissertation sur les sociétés commerciales. Comparaison entre la législation française et celle des Principautés-Unies.*

Invățământul economic introdus în Muntenia prin Regula-

¹ P. A. M., Progrès et liberté. 126.

mentul școalelor publice și cel dela Academia Mihaileană etc., vor fi contribuit într'o cît de mică măsură și la răspîndirea cunoștințelor despre credit, pe lingă acelea ale altor chestiuni.

Este peste puțină ca întreagă această acțiune să fi rămas fără nici un efect asupra spiritului public, oricît de restrînse ar fi fost cercurile care se țineau la curent cu problemele economice și sociale. Efectul acestei acțiuni trebuie să fi fost și mai răsunător dacă ținem samă că cele mai proeminente personalități ale țării erau acelea care se găseau în primele rînduri. Trei Domni se raliază în mod public la ideia introducerii unor mari instituții de credit. Știrbey, Ghica și Cuza au urmărit îndeaproape această problemă. A fost dat ca cel dintăiu care a încercat să-și realizeze dorința să fie domnul moldovean, pentru care o bancă națională era „un izvor de netăgăduită fericire“, fără ca împrejurările să-l fi ajutat să-și vadă și împlinită străduința. O transformare în mentalitatea contimporanilor a trebuit să se întîmple. Nu prea mare, dar oricît, o îndoială despre puterea unică a metalelor prețioase de a servi ca instrumente de circulație, o încredere cît de redusă în hîrțile valori sau măcar o curiozitate elementară față de aceste instrumente de credit în circulație, despre care se spuneau atîtea, era firesc să se producă. Pregătirea spiritului public se realiza cît de puțin și de încet, dar tot era mai mult decît ceiace trebuie să fi fost înainte de 1830—1835.

Odată cu formarea acestui proces subiectiv se creia și o altă condiție fundamentală pentru ca economia de credit să se poată introduce. Pregătirea atmosferei prealabile pe care cea dintăiu fază a economiei fiduciare trebuia să o îmlinească, tindea astfel să fie complectă. Organizarea cadrului juridic în care aveau să se petreacă fenomenele de credit și care trebuiau să garanteze sistemul său de instituții, destul de rudimentar la început, va contribui la desăvîrșirea acestei faze pregătitoare, arătînd și o formă concretă a acestei mentalități în formație.

G. Zane

(Va urma).

Memorial

Note de drum în Spania

1 Septembrie

Înainte de a ridica ancora, vaporul primește călători noi. Gălăgioși și bine dispuși urcă scara de funie care leagă barca lor de coverta vasului. Manifestă bucuria tuturor oamenilor înainte de călătorie, misterioasă iluzie a sufletului care se închipue în acel moment liber de trecut, cu nelămurite promisiuni de nouă viață și de fericire. Apoi în salonul nostru, tăcut până acum, musafiri noi.

O domnișoară Jugo-slavă, îmbracată în negru, fără eleganță, nu lipsită însă de pretenții, pe care logodnicul o obligă,—după cum ne spune mai târziu,—să facă înainte de măritiş, o călătorie în Italia și una în Franța. De Crăciun, va veni la Nisa să o inspecteze. Dacă până atunci va fi învățat și limba franceză pe lângă germana și engleza care o cunoaște, căsătoria se face numaidecât. Dacă nu, vor mai aștepta până la Paște sau poate și mai târziu, până când minunea poliglotică se va îndeplini. Bărbatul, cum o dovedește această înduioșătoare și pedantă naivitate culturală de balcanic parvenit, e profesor.

Un profesor spaniol, fudul și laudăros, francmason fanatic, întors de la un congres al sectei la Belgrad. Nelipsitul comis-voiajor bine înțeles francez, plin de vervă, cu bereta bască în cap, gras, ras, sceptic și a toate știutor. O englezoaică care seamănă cu Lord Byron; un tânăr snob turc cu pantaloni excesiv de largi

după moda „Charleston“ ; doi italieni francofobi ; doi călugări dominicani tot italieni și o nevastă de consul fără naționalitate precisă, care vorbește vre-o zece limbi, se alintă, țipă și cîntă falș și alți mulți încă. Sîntem acum o corabie a lui Noe a tuturor neamurilor, un fel de Societatea Națiunilor în miniatură.

Trecem Dardanelele. Marea e un lac potolit. Apa e fără cută, ca o oglindă. Deoparte și de alta, coline uscate, dezolate, cu pomi debili, de un verde gălbui, limfatic, coline ca județele noastre de lîngă Prut, unde bîntue seceta. Unele însă mai albe, de culoarea cretei, mărginesc cu un chenar imaculat dunga perfect albastră a apei. Pe aceste tărîmuri de pușină viață au apărut primele civilizații ale omenirii și tot aici și astăzi se poartă suflul unei vieți agitate, fără astîmpăr și fără hodină. Aici se menține comerțul omenirii de aproape șase mii de ani.

Din cînd în cînd trec vapoare albe, ca imenși goelanzi, demne, grave, liniștite, tăind luciul liniștit al apei cu o diră de spumă și de frămîntare. Pe bord oameni curioși ca și noi ne privesc. Ne uităm unii la alții cu o indiferență prefăcută. Unde merg, încotro îi poartă soarta lor? O clipă, cît o străfulgerare în infinit, liniile destinelor noastre s'au întîlnit în acest punct al spațiului ca două păsări buimace, care se ciocnesc din zbor în azur. Ne-am văzut și nu ne știm. Nu ne bănuim existența. Ne vom mai întîlni poate undeva, cîndva în vreun oraș al lumii și, privindu-ne o clipă, fără să știm unde ne-am mai văzut, vom avea impresia misterioasă a unei cunoștințe anterioare, într'o altă existență, în altă fază de metempsihoză. Sau, mai sigur, ne vom stînge fiecare deoparte, uitîndu-ne cu desăvîrșire chiar din acest moment... Pe bord, mai departe, o actriță franceză povestește unui italian farmecele varieteurilor din Constantinopol și minunea dervișilor urlători.

2 Septembrie.

Frumosul e reacționar. Este o legătură între nou și urît. Trenul a fost urît multă vreme. Diligența era atunci poetică. Ce frumoasă e corabia cu pînze! E mobilă, adecuată mării. Ușurică, are grație fragilă de libelulă. Pînzele spun puterea și capriciul vîntului. Plutirea ei e mai curajoasă, mai cavalească, fiindcă se avîntă temerar în larg cu riscuri mai mari decît motorul care a invins năpustirea apei. Și-totuși la început, la origine și pînza și

catargul au fost și ele o mașină. Dar și-au făcut stagiul. De ele s'au lipit mii de asociații cu toată istoria lumii. În ele au murit atâtea amintiri. Le găsim în bătrânele epopei, în construcțiile mitologiilor. Și apoi azi sînt neglijate, disprețuite de armatori și de ingineri. Și-au pierdut utilitatea, ca să cîștige admirația. Adică au verificat legea estetică.

Către seară marea și-a schimbat iarăși rochia cu cochetăria ei nesăturată. De azi dimineață a purtat cel puțin zece vestminte. Acum încearcă unul nou țesut din verde și spumă, acest veșnic simbol al îndrjirii sfărmate, al frămîntării neputincioase. Și-i stă bine. Nu în perfidia ei, ci în cochetărie, stă feminitatea mării.

În archipelag marea e plină de svonuri mitologice. E împărăția lui Homer. Din aceste insule sau insulițe au plecat furioși ori drepți, feudali mai mari ori mai mici în războiul cel crîncen pentru o femeie. Pe aici, pe această minusculă mare, violată și suspusă în toate sensurile acum de imense transatlantice, s'a desfășurat aventura odiseică. Aceste insulițe, care se văd la cîțiva kilometri în dreapta sau în stînga, le păreau anticilor, din frageda lor barcă, populate de toate duhurile altor lumi. Dincolo pe coasta largă pe lîngă care mergem a fost așezată bătrîna Troe, acest „1914“ al epocii dintre preistorie și antichitate, cînd s'a sfîrșit un ev pentru o femeie. Iason și Argonauții au trecut în expediții care puteau fi pentru ei mortale. Acum sînt locuri de excursie pentru americani decepționați. Pe aceste pete de cretă, Lemnos, Lesbos, Tenedos, Chios, au dispărut nimfele grațioase, ciclopii infiorători, sirenele inevitabile în dragoste și moarte, promițătoare de reci și viscoase orgii. Cîți ani a măsurat de atunci marea infinită? O noapte? Un vis? Astăzi misterul s'a împrăștiat. Cum zic gazetarii, s'a făcut lumină, în această legendă a arhipelagului. Totuși marea și singurătatea își așteaptă revanșa siluirii lor. Vor mai putea aprinde ele însă în sufletul omenesc, acum lucid și sterp, flăcările inocente și eroice ale simplelor povești?

Cine va putea determina vreodată esența muzicală a mării? Ritmul și sunetul fiecărui val, care e altă dimensiune de undă sonoră, altă vibrație. Simfonia tuturor acestor cute de crep mărunte, infinite în numărul și diversitatea lor, izbindu-se, împăcîndu-se în

armonii, necăjîndu-se reciproc în măsuri de scherzo, dar mai ales ecoul lor surd până în adîncimile întunecate ; ceiace ajunge din scurta lor viață până în urechile stelelor de mare de pe funduri și, unde-va, la stelele siderale de pe cer. Și nu numai ritmul sau sunetul, dar, exprimată muzical mecanica, viața, moartea și testamentul (căci valurile transmit averea lor) fiecărui val. Toate simfoniile onomatopice care imită marea au în ele ceva meschin, ceva asemănător unei fraze wagneriene cîntată la mandolină de un băiat de prăvălie cu aptitudini muzicale, pe care, cineva, l-a dus cu sila la un concert simfonic.

Astănoapte s'a stîrnit furtuna. Pe lîngă noi amenință mînia. Ne facem mici, ne lipim de pămînt, cu maniere de lingușire omenească și ierarhică, pentru ca destinul să nu ne observe în trecerea lui.

3 Septembrie.

Comis-voiajorul sceptic, tînărul turc, un ofițer și o englezoaică, blazați de atît contact cu infinitul, au început să joace poker. În tot timpul jocului politețile internaționale nu mai isprăvesc. Fiecare laudă direct ori prin aluzii neamul celuilalt ; fiecare se crede în acest moment misionarul țării sale, își simte îndatoriri de etichetă, fiecare se simte diplomat abil la masa verde, Talleyrand ori Metternich, aducînd patriei sale prietînii, alianțe, ori profituri. Acești indivizi izolați se cred țări întregi și se poartă, cu nu știu ce comică și gravă răspundere, ca atare. Fiecare își simte umerii grei de responsabilitate. Dar parcă cel mai tare comis-voiajorul francez, care dorește din toată inima, să înjghebe, într'o jumătate de oră, o nouă alianță anglo-franceză ori să videze conflictul, neînțeleș după el, între Franța și Italia.

Astăzi dimineață, la ora ceaiului, comis-voiajorul francez ne-a anunțat că împlinește 47 ani. Și a adăugat : — La anul viitor, exact în aceeași zi, voi împlini patruzeci și opt. La care, cele două englezoiace au rîs încîntate o jumătate de oră. După cum se vede, Mitică nu e numai român. În orice caz există și în Franța. Poate că e un tip etern omenesc și atunci Caragiale ia proporții cu mult mai mari.

Eroul nostru e mic, gros, ras, poartă pe cap o beretă „basque“ și face mereu spirite. De ce s'or fi simțînd obligați călătorii

de comerț să fie mereu spirituali? E ceva profesional în aceasta? O lege de apărare a meseriei acesteia vagabonde și în fond așa de triste? M-r de Doncker, așa se numește, emite maxime generale, se pretinde sportiv, se îmbracă în fiecare seară în haine de femei și joacă dansuri orientale. Știe, înfine, să facă diverse scamatorii cu cărți de joc. Ca toți francezii e din fire stabil și cazanier, poate și fiindcă călătorește mereu. Nu poate concepe cu nici un chip că mergem în Spania din pură plăcere și mai ales cu banii noștri.

— Nu vă plătește drumul nimeni? Vre-o casă de comerț pentru vre-o afacere? Sau statul? Și vă chinuiți atîția kilometri gratis, din proprie plăcere? E o nebunie. Iată, eu nu sînt curios. Pe mine locurile de artă nu mă interesează de loc. Am fost poate de o sută de ori la Paris și nu m'am urcat o singură dată în Turnul Eiffel. Catedrale, muzee? Prefer cafeneaua de peste drum cu o bună halbă dinainte. Mai am zece ani și apoi mă retrag. Voi avea o căsuță la țară lângă Ronbaix. După amiezele le voi petrece la cafenea stînd de vorbă cu prietînii sau jucînd biliard, iar diminețile voi stropi florile. Asta-i viață frumoasă. Și d-voastră care nu sînteți siliți, bateți drumurile degeaba! "Ideal tihnit de om sătul de drumuri, dar mai ales ideal de francez. Un alt călător de pe vapor, un italian din Marsilia ne povestește că a plecat la 18 ani în Senegal și apoi în Congo. După zece ani a strîns o avere însemnată și s'a reîntors. Niște speculațiuni nenorocite de bursă l-au ruinat însă. Atunci s'a reîntors încăodată în Congo și și-a refăcut averea. Revenit în Europa a deschis un birou de export la Smirna. Cînd au intrat Turcii în 1922 afacerile îi mergeau în plin. După ce au intrat în oraș, cîteva zile au fost liniștiți. Dar într'odimineață, un armean a tras un foc de pușcă de pe o fereastră și a împușcat un turc. Atunci, a început masacrul și incendiul general. Zeci de mii de oameni s'au îngrămădit pe cheiurile portului sperînd o salvare de la vasele aliate din port. Inșă politica Franței în acea vreme era obstenționistă față de treburile musulmane. Subt ochii marinarilor și ofițerilor au fost măcilărite cîteva zeci de mii de europeni. Incendiul devora orașul. Numai vasele italiene și-au salvat compatrioții. Toată averea cunoscutului nostru, în titluri, bonuri și numerar se găsea în casa de fier a biroului, unde a ars până la un ban. El însuși cu nevasta și un copil mic abia au scăpat. Dar era sărăcit pentru a treia oară. Atunci, timp de doi ani, a făcut pe voiajorul de comerț, prin toată

Franța dormind noaptea în vagon de clasa treia ca să nu cheltuiască cu otelul. Și-acum e iarăși restabilit. Pentru câtă vreme? Cine știe?

Altă mentalitate, alte visuri. Psihologie de aventuri și psihologie de rentier.

Canalul de Corinth. O fișie de apă albastră îngustă de zece, cincisprezece metri, săpată în stînca albă. Vaporul intră în el cu greu și malurile îl ating aproape. Se tîrăște așa două ceasuri. Cînd ieșim în golf, apa e liniștită, fără un val, ca o oglindă. În zare munții enormi sînt învăluiți de o ceață albăstrue. Cretă albă și gălbue în soare. Dacă coastele ar fi dăruite și cu vegetație poate n'ar fi așa frumoase. Efectul e obținut din două culori: galbăn și albastru. Contrast simplu, în care verdele n'ar avea ce căuta. În această bae de galbăn și albastru, violent luminată, mi-a apărut întăia oară piesajul Greciei eterne și de această tonalitate e legat în memorie. E frumos și nenatural. Sentimentul naturii nu e acela al pitorescului. Acela e luat din artă. E sentimentul panteistic și senzual al vieții, al densității și prospețimii aerului, al mișcării, al ritmului vîntului, al gradului de umiditate, al difuziunii luminii. Aici domină două trei culori clare. Conturile sînt desenate insistat. Nimic nu se amestecă, nu se confundă, nu se încurcă. Totul e luminat, desvăluit, evident. Pretutindeni margini și hotare. Ficare linie, fiecare punct e la locul său, rezumat la ceiace este, fără să treacă dincolo în alt domeniu. Aici n'are ce căuta spiritul infinitului, al nedifinitului, al misterului. E leagănul rațiunii elene. Din acest peisaj a ieșit noțiunea ca o emanație naturală. Aceste trei culori dominante, împerechiete între ele, nu sugerează însuși schema silogismului? Limpezimea străvezie a mării albastre, în care se văd peștii înoțind printre văskoasele meduze, puritatea azurului, galbănul omogen, net al țărmlui, ar putea inspira altceva decît concepte ori definiții? Logica aristotelică e produsul organic al acestor locuri. Iese din ele ca o semnificație simbolică. Silogismul e o metaforă geografică: combinația celor trei premise: mare, cerul și stînca.

Ceasuri întregi nu vedem decît maluri sterile de argilă roșie și galbenă. Nici-un fir de iarbă, nici-un copac, nici o vegetație: pămîntul nud. Impresie de puritate. Mă gîndesc la vorba lui Anatole France care spune că viața e o specie de mucegai, o descompunere pe fața curată a planetei.

Seara, pe la nouă, revelația mării se completează: clar de

lună. Universal argintiu de funerarii. Tablou polar, halucinat. Din vaporul nostru și până în depărtările orizontului bănuit se întinde o diră cu sclipiri moarte, palide. Deoparte și de alta ei întinericul a suprimat orice culoare și a lăsat, fără să-i poată face nimic, numai zgomotul surd și mereu același.

4 Septembrie.

Cînd ne sculăm de dimineață, valurile violete și plumburii sînt agitate. Femeile de pe vapor se resimt cele dintăiu. Paloarea lor e cel mai sensibil barometru. Conversația cu un grec din Turcia asupra noului regim. Ordine, curățenie, severitate contra hoției. Progres și europenizare efectuată tiranic cu mijloace reacționare; chiar libertatea se învață cu deasila. Nu s'a putut desființa, însă, bacșișul.

Tînărul snob turc, se frămîntă pe tot vaporul și imploră pe toată lumea să joace cărți. Se ploconeste, dă speranțe, trezește perspective fabuloase, oferă condiții avantajoase. Trebuie să aibă douăzeci de ani, e aproape adolescent. Figură clar asiatică: [ochi mici negri, părul creț, privirea ascuțită și crudă, eleganță exagerată, prea manierată, aproape ridiculă. Toată ziua se laudă. Cîțiva francezi din Constantinopol care-l cunosc, pretind că spune mereu minciuni. Intr'o zi ne-a spus că e fiul ministrului de interne din Turcia. Franțujii metodici și implacabili, i-au dovedit că e imposibil cu argumente hotărîtoare. Dealtfel, adouazi, el însuși a uitat ce ne spusese și ne-a declarat că tatăl său e general. În a treia zi un doctor celebru. Adevărul, după cum spun Francezii, e că n'are tată. Pe figura sa domnește o indiferență teribilă pentru tot ce nu e joc de cărți. Cînd vede însă o gramadă de bani pe o masă de poker ochii îi sticlesc hain și fanatic. La Neapole unde vaporul a făcut două zile escală, deși nu cunoștea orașul, nu s'a scoborit să-l vadă, și a jucat toată ziua și noaptea „écarté“. Înțeleg prestigiul fără seamăn al hazardului asupra orientalului abulic, fără voință, care nu poate influența nimic prin forța caracterului său și așteaptă totul de la providență ori de la întimplare. Cu ajutorul a treizeci și două de cărți și a combinațiilor lor multiple el încearcă fatalitatea în care crede ca într'un dar neașteptat sau ca într'un blestem. Așa se explică cum acest vlastar al marei rase fanatice și crude poate deveni escroc internațional ori stîlp de tripou.

Plutim pe apă de cinci zile. Cei treizeci de călători de pe vapor, care la început nu se cunoșteau s'au împrietinit și au format cu încetul o societate. Ca în orice grup omenesc s'au și desenat ierarhii și rivalități. Cîțiva care mîncăm la masa căpitanului și care sîntem și cei mai vechi, devenim considerați ca privilegiați. Masa din față, unde mîncă comis-voiajorul, tînărul turc, nevasta de consul și cei doi dominicani ne privește cu gelozie și provocare. O a treia masă, unde iau parte două englezoaice distinse, o domnișoară bătrînă franceză și un judecător italian rămîne complet indiferentă la aceste veleități sociale. E masa mamelucilor, care în orice colectivitate nu face politică, n'are aspirații și votează cu majoritatea.

Din toți, cel mai arivist și ambițios, Rastignac al vaporului e comis-voiajorul. Face toate sforțările ca să pătrundă în lumea mare, în „high-life“-ul care e masa noastră. Voește să ne facă cu orice preț să-l admirăm.

Jocurile de cuvinte, calambururile sînt tîria lui. Cînd trecem prin fața Messinei, cineva remarcă în franțuzește :

— C'est Messine—

La care el răspunde cu agilitate

— Et Messin (mes seins) ?

Cîțiva fac haz, dar masa noastră îl torturează cu indiferența. Atunci, exasperat, începe să povestească în gura mare detalii de alcov, sau descrie fizic persoana nevastei sale. Apoi cîntă „Valencia“ și încă o șansonetă. Infine ține cîteva minute pe nas o monedă de douăzeci de piaștri. Induioșați, capitulăm și-l felicităm. Pentru moment e în culmea fericirii. A învins.

Tînăra d-nă consul e o M-me Bovary fostă frumoasă, cu grații fanate. Oftează des și cîteodată e visătoare. Dă ochii peste cap și suride cu înțelesuri. Vorbește cîteva limbi și cîntă falș seara, romanțe sentimentale în salonul vaporului. Ziua flirtează cu ofițerii de gardă. Se simte neînțeleasă. Cînd succesul întîrzie devine frivolă, ridică rochia mult peste genunchi ceiace nu e în avantajul său. Cînd am fost siliți să ne vaccinăm cu toți la Neapole contra variolei, toată lumea s'a vaccinat la mînă, afară de d-na consul care a preferat în văzul tuturor coapsa. Dar specialitatea sa cea mare e intriga. Toată lumea catolică de pe vapor a știut imediat că cei doi călugări dominicani mîncă Miercurea de frupt. Și s'a format chiar și o coaliție sub conducerea consulesei intrigante. Dominicanii s'au supărat și au reclamat căpitanului co-

mandant. S'au stabilit juriu de onoare și arbitri. Părțile s'au confruntat. Atunci d-na Consul a avut o scenă cu lacrimi, ne-a făcut pe toți mitocani și barbari și ne-a reamintit copios, timp de o oră calitatea ei diplomatică.

Pierduți pe apă, ca într'o iusulă treizeci de oameni, venind fiecare din toate colțurile pământului, de neamuri și educații diferite, au înjghebat în scurt o societate cu toate deșertăciunile și mizeriile civilizațiilor de mii de ani...

(urmează)

Mihai D. Ralea

Cronica ideilor

A. D. Xenopol teoretician și filosof al istoriei

Printr'o inexplicabilă indiferență față de știința, care în ultimul timp ocupă un loc predominant în cadrul disciplinelor epocii, opera teoretică a lui Xenopol a fost lipsită continuu de atenția factorilor a căror inițiativă ar fi însemnat nu numai un act de meritată recunoștință față de primul nostru istoric de vastă și erudită cultură, dar în același timp, împlinirea unei lacune de care se resimțea cultura națională. De aceea «Théorie de l'histoire» ca și majoritatea lucrărilor teoretice ale lui Xenopol, apărute aproape în întregime în reviste și edituri străine, nu au văzut decât cu rare excepții lumina tiparului românesc.

Evident că această vină o purta în bună parte opinia publică intelectuală, ce reprezenta cultura românească, intrată într'o fază decisivă de specializare și valorificare critică. Pentru publicul intelectual însă Xenopol rămăsese viu prin admirabila impresie pe care o făcea talentul său de vorbitor ales, prin articolele publicate în numeroase reviste — în special străine — ca și prin acea operă de largă înțelegere și de însuflețită tratare: Istoria Românilor.

Xenopol, pe care operele-i de serioasă ținută științifică îl situau alături de Bernheim, Rickert sau H. Berr, uitat o clipă în viltoarea evenimentelor ultimului deceniu, a apărut din nou în mintea cercetătorilor de onestă conștiinciozitate drept un izvor fecund de fertile discuții științifice — pe deoparte, — drept punct de plecare pentru noi cercetări — pe de alta.

Se pare în adevăr că o atenție perfect justificată s'a îndreptat în ultimul timp asupra teoreticianului român al filosofiei istoriei. Într'un interval de timp relativ scurt au apărut rând pe rând: sinteticul studiu al d-lui D. Gusti «In memoriam A. D. Xenopol»,

frumosul studiu al d-lui N. Bagdasar în ultimul volum al revistei «Arhiva pentru știința și reforma socială» și înfrîșit lucrarea d-lui Octav Botez, care prin extinderea, sistematizarea metodică și necontestată contribuție critică și științifică, apare drept cel mai prețios și complet studiu actual asupra marelui istoric.

Asupra acestei lucrări ne vom opri, nu cu preocuparea de a-i aduce obiecții care ar apărea gratuite și inutile, ci cu modesta dorință de a contribui mai departe la răspîndirea ideilor pe care le cuprinde.

* * *

D. Octav Botez a cultivat mult timp esai-ul și critica literară, dovedind o subtilă înțelegere a operelor și personalităților de litere asupra cărora și-a oprit atenția. Studiul de față însă a depășit domeniul, în care ne obișnuisem să-l cunoaștem. Nu e capitol, în această lucrare, în care d. Botez să nu fi acumulat și expus sistematic tot materialul, pe care întinsa-i erudiție l-a pus la îndemna acestui harnic cercetător, nu este frază, pe care să nu o fi gândit și cîntărit în exprimare, nu e idee care să nu-și fi găsit forma ei precisă. Lucrarea d-lui Botez, perfect adecuată subiectului, este o adevărată operă de critică și gândire.

Într-o operă, în care problemele atinse sînt tratate cu aceeași amploare și precizie — oferind același continuu interes pentru cititorul inițiat și atent, — acel care încearcă să redea cit de sumar cuprinsul ei întîmpină dela început dificultatea selecționii obligatorii. În cadrul articolului de față mă voi opri sumar asupra citorva capitole — care mi-au apărut mai mult caracteristice prin tratarea lor, — căutînd a scoate în relief contribuția d-sale de originalitate critică.

D. Botez expune în introducere caracterul și evoluția filosofiei istoriei, fixînd în același timp în cadrele acestei științe concepția istorică a lui Xenopol.

Filosofia istoriei e o creație modernă, produs al sec. XVIII. S'ar putea vorbi poate și de contribuția evului mediu — în această știință — reprezentată prin opera lui Sf. Augustin, dar nu trebuie să uităm că filosofi de puternică originalitate ca Hobbes și Spinoza au conceput ulterior istoria fie în sens mecanicist, fie raționalist, constituînd prin autoritatea lor o dificultate accentuată în dezvoltarea ei ca știință organizată.

Dar «conștiința culturii cerea lămurirea succesiunii marilor perioade culturale din ce în ce mai bine cunoscute, iar istoria care se extinsese asupra unor domenii extrem de variate, căuta un răspuns asupra scopului și sensului ei¹. De aceea apariția operei «histoire philosophique» a lui Voltaire, care afirmă ideea nouă a progresului bazat pe unitățile naționale concepute cultural și politic, a fost o etapă caracteristică a concepției asupra istoriei politice și

¹ Troeltsch, Der Historismus, p. 18.

sociale. Spre deosebire de Vico, care în «Scienza nuova» încearcă — fără prea mult discernământ și prea mult stăpânit de spiritul providențial al religiei — să întemeieze o cunoaștere de sine a spiritului istoric, — este caracteristică influența lui Rousseau, ce trezește interesul cugetării moderne pentru istorie, susținând lipsa completă a valorii acestei științe.

Astfel începând cu Kant, gânditorul care a afirmat în domeniul vieții spirituale libertatea morală tirzind către un ideal superior — împotriva determinismului legilor naturale, — trecând prin școala tradiționalistă engleză, evoluția vieții istorice a fost concepută în filosofia romantică germană — reprezentată de: Schelling, Schleiermacher, Novalis, Hölderlin și Hegel — ca o mișcare inconștientă, condusă de instincte sigure ce constituie un proces organic și vital. Ca o continuare a concepției romantice a istoriei — Al. von Humboldt, partizanul intuiției organice, concepe o sinteză între cercetarea faptelor și teoria filosofică a evoluției lor. Ideile sînt produsul adînc al evenimentelor sociale, scopuri ce utilizează marile personalități pentru realizarea lor.

Punctul culminant al concepției romantice îl reprezintă filosoful Hegel. Dacă gânditorii premergători afirmaseră evoluția socială pe baza marilor personalități, Hegel a căutat să organizeze pe baza conceptului rațiunii obiective — tot ce e schimbare în univers. Concepția hegeliană, pornind dela ideea metafizică: tot ce există, e rațional, a stabilit identitatea între cugetarea logică și existența cosmică și a fixat procesul de evoluție în schema triadică a dialecticii sale. Scopul final — care se îndeplinește prin voința și pasiunea personalităților excepționale — este realizarea libertății ca conștiință și existență absolută, omul mare îndeplinește progresul impus de spiritul universal, în convingerea că pășește spre realizarea propriului său scop.

În fața școalei germane caracterizată prin religiozitate, misticism și panteism, apare în a II-a jumătate a sec. XVIII școala anglo-franceză, creatoarea pozitivismului și sociologismului contemporan. Precedată de relativismul social al lui Montesquieu, ea a fost precizată mai ales prin concepția lui Condorcet,¹ Saint-Simon și Turgot, care au accentuat rolul maselor în societate, au deosebit clasele sociale, și au afirmat necesitatea unei metode stringente, naturaliste.

Auguste Comte — reluînd sub formă mai clară legea celor trei stări: teologică, metafizică și pozitivistă, afirmată pentru I-a oară de Turgot — i-a extins extraordinar domeniul, considerînd-o principiu universal și unic al evoluției culturale și istorice. Astfel, prin caracterul ante-individualist pe care îl imprimă teoriei sale, deschizînd perspectivele sociologiei științifice Comte se apropie de cel mai original filosof social al epocii moderne, creatorul materialismului istoric și promotorul concepției socialiste economice, Karl Marx.

¹ Esquisse d'un tableau historique du progrès de l'esprit humain.

Secolul XIX a adus o schimbare în evoluția concepției istorice, trecînd dela mentalitatea naturalistă, pozitivistă, la una de natură idealistă. Este desigur aici reinvierea puternicei influențe a filosofiei kantiane, de al cărei prestigiu crescînd cugetătorii epocii nu puteau face abstracție. În special trei gînditori trebuiesc menționați ca reprezentanți ai acestei școale: Leopold von Ranke, care — deși realist și empiric — concepe o voință unitară la baza ideilor, ce se exprimă în tendințele dominante ale fiecărui secol, Droysen, creatorul noțiunii de «timp istoric», a cărui influență a resimțit-o și Xenopol, și care — deși adversar al concepției hegeliene — a recunoscut scopurile universale și progresul în istorie, și în sfîrșit Karl Lamprecht — care luînd atitudine împotriva tradiționalismului individualist reprezentat de Ranke — enunță o concepție colectivistă, bazată în special pe importanța factorului psihic și social.

În sfîrșit ultimul curent în filosofia istoriei, care ajunge pînă în zilele noastre, este acel reprezentat în special de Windelband și Rickert, caracterizat prin nota realistă și tradiționalistă.

Concepția istorică a lui Xenopol apare pentru întăia oară în articolele publicate în «Convorbiri literare» (1869) sub titlul «Istoria civilizației». Prima lui atitudine este în contra pozitivismului și naturalismului istoric, reprezentat de cugetătorul englez Buckle, împotriva căruia susține rasa ca factor unic și deciziv în evoluția popoarelor. Sînt primele idei care îi servesc ulterior la împărțirea faptelor în serii de succesiune și repetiție, Xenopol fixează dela început caracterul static al fenomenelor naturii, care se reproduc la fel, spre deosebire de acele spirituale, al căror caracter esențial este schimbarea evolutivă, progresul. Sarcina istoricului — după părerea sa — nu e aceea de a insera faptele spiritului în categorii după legi generale, așa cum procedează științele naturii, ci este cercetarea, găsirea și explicarea diferențelor succesive dintre fapte pe baza principiilor de filosofie colective. Aceasta e baza pe care trebuie să se construiască știința istoriei. Cîțiva ani mai tîrziu atitudinea lui Xenopol suferă o schimbare. Ideia de lege își face din ce în ce mai mult loc în teoria sa.

«Mai curînd s'ar pleca oamenii de știință să sacrifice ideia de libertate decît aceia că istoria are legile ei» scrie el acum. Iar mai departe accentuiază convingerea că faptele istorice nu pot fi înțelese decît atunci cînd sînt studiate după legătura lor interioară. Astfel ajunge Xenopol la problema forțelor, care în faptele de repetiție se manifestă prin legi, pe cînd în domeniul istoriei — faptele fiind continuu supuse transformării — produc numai serii de succesiune. Pe această temă dezvoltă ulterior Xenopol soluțiile pe care le dă problemei cauzalității, factorilor constanți, evoluției și raporturilor istoriei cu celelalte științe. Dar cu toată încercarea de a prezenta sistematic și unitar concepția sa, trebuie să remarcăm că datorită lipsei de observare empirică a domeniului de cercetare și poate unei năzuinți metafizice rudimentare — dedublată de resursele unei dialectici abile — ea apare cu un pronunțat caracter dogmatic

cunoscut mai ales sub numele de *realism naiv*, «Nu noi sîntem acei care imaginăm partea statică și dinamică a lucrurilor, materia însăși posedă aceste două fețe (a repetiției și succesiunii) iar spiritul, care e oglinda ei fidelă, nu poate decît să reproducă prin gîndire aceste două feluri de a fi ale realității» (*Théorie de l'histoire* p. 5). Cu toate excepțiile observate în domeniul celor două categorii de fapte, Xenopol nu se raliază la concepția reprezentată de Rickert, care afirmă existența unei singure realități empirice, ce prezintă alternativ caracterele de repetiție și de succesiune, ci susține că acestea —departe de a fi produsul inteligenței noastre—sînt calități imanente în univers.

După Xenopol, diviziunea în fenomene materiale și spirituale —sau după clasificarea lui Ampère: cosmologice și noologice— nu este produsul logic al observației consequente și universale, dimpotrivă clasificarea cea mai rațională a științelor trebuie să aibă la bază distincțiunea în fapte de repetiție, ce creiază științele teoretice, și de succesiune, ce constituie obiectul științelor istorice. Istoria nu este așa dar numai o disciplină științifică, ci unul din modurile generale de a privi fenomenele universului.

Originea acestei concepții și a clasificării corespunzătoare în rîndul științelor, e—conform mărturiei proprii a lui Xenopol—in opera filosofului herbartian Herman Paul. E cert însă, că în afară de acest gînditor, mai intensă și mai decisivă a fost pentru el caracterizarea filosofului german Fr. Schlegel, al cărui punct de vedere întărește ideia că obiectul istoriei nu poate fi decît schimbarea individuală sau colectivă. La aceasta trebuie să adăugăm influența cugetătorului francez Augustin Cournot, pe care Xenopol îl citează adeseori și îl numește «eminent». Cournot deosebește științi ce grupează adevăruri eterne derivate din însăși esența lucrurilor—pe care le numește teoretice,—și științi ce privesc o înălțuire de fapte ce s'au produs unele din altele: științi cosmologice.

Pentru Xenopol distincția în fenomene de repetiție și de succesiune se impune ca produs al realității însăși; natura e așa dar un fapt, istoria un altul, fiecare avînd de scop a oglîndi întocmai realitatea. Această concepție—observă d. Octav Botez—e susceptibilă de discuții și obiecții critice din partea oricărui cercetător, care e familiarizat cît de puțin cu filosofia idealistă modernă, reprezentată în special de filosoful din Königsberg.

În adevăr, dacă cunoștința noastră nu e numai produsul de reflecție al realității, ci e activitatea de sinteză între materialul senzațiilor, impresiilor exterioare și formele apriorice neschimbate și ideale ale inteligenței noastre—așa cum afirmă Im. Kant—nu e mai logic și mai normal să concepem aceste două categorii de fenomene opuse ca rezultat al unei opoziții subiective, pe care o creiază numai spiritul nostru? Dar după propria mărturie a lui Xenopol realitatea empirică e în schimbare chiar sub aspectul acela al faptelor de repetiție, așa dar o existență imutabilă și constantă nu există decît în mintea noastră, dar nici de cum în realitatea sen-

sibilă înconjurătoare. În sprijinul acestei păreri e prețioasă citația următoare din opera lui Meyerson: «Noi sntem acei ce stabilim identitatea în natură, care i-o aducem și i-o presupunem, realitatea se oferă în oarecare măsură, dar uneori se revoltă și nu ne permite să o negăm.»¹

Și d. Botez se raliază cu multă dreptate concepției formulată de filosoful german H. Rickert,² care afirmă opoziția între caracterul general al faptelor — valabil pentru toate timpurile și locurile, și acel individual, schimbător, — în locul opoziției de elementară metafizică între fenomenele de repetiție și de succesiune, exprimată de Xenopol.

Dar chiar trecînd peste aprecierea de valoare, pe care am menționat-o cu privire la criteriul ales pentru diviziunea științelor, clasificarea în sine nu are un caracter riguros și nu e lipsită de dificultăți speciale. Astfel științele teoretice cuprind adeseori și elemente individuale, în științele naturale (chimia, mineralogia, fiziologia, botanica și zoologia) aceiace interesează studiul nostru nu e numai inserarea caracterelor particulare în trepte ascendente, ce duc la alcătuirea noțiunilor generale, ci uneori mai mult particularitățile speciale în ele înșile pentru caracterizarea cazurilor individuale. În special psihologia — pe care Xenopol o considera pur teoretică — are un pronunțat caracter ce tinde a accentua valoarea analizei individualului. Și nu trebuie să pierdem din vedere, că foarte adeseori în psihologie generalul este utilizat în serviciul cunoașterii individualului, e cazul analizei indivizilor excepționali. Istoria însăși nu e posibilă numai ca studiu al faptelor de succesiune fără a cere sprijinul noțiunilor generale. «O pură intuiție istorică a realității, fără noțiuni, este oarbă» spune Eulenburg³, iar Paul Barth⁴ afirmă că „individualul și generalul nu pot exista unul fără altul, ci sînt corelative printr'o necesitate a gîndirii.“ Observația lui H. Berr⁵ — cu deosebire fină și distinsă — e edificatoare: Istoricii care își definesc știința lor ca studiu al individualului și al schimbării, nu pot afirma că se interesează de orice schimbare fără nici o distincție.

Totuși clasificarea lui Xenopol a însemnat — după cum observă d. Botez — o încercare viguroasă de a accentua valoarea elementului individual și succesiv în unele domenii ale realității, într'o epocă în care științele erau stăpînite de o excesivă mentalitate mecanicistă și de ideea exactității riguroase.

* * *

Problema cauzalității ocupă un loc central în opera lui Xenopol. Dacă ne gîndim la accepțiunea pe care a avut-o în diferite concepții anterioare noțiunea de cauzalitate, dacă nu pierdem din

1 E. Meyerson, De l'explication dans les sciences, Vol I, p. 13.

2 H. Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung.

3. 4. 5. Citații din lucrarea d-lui O. Botez.

vedere însemnătatea ei în domeniul teoriei cunoașterii ca disciplină filosofică propriu zisă, înțelegem toată dificultatea, dar în același timp și importanța deosebită a problemei.

Xenopol definește cauzalitatea ca reproducerea intelectuală a resorturilor reale, ce împing faptele să se manifeste. Cauza e deci elementul intelectual, reflex al naturii exterioare, care ne face posibilă înțelegerea apariției unui fenomen.

Spre deosebire de Riehl, Bernheim, Fouillé, Xenopol nu identifică noțiunea de cauză cu aceea de lege, ceiace ar fi dus la afirmația că fenomenele individuale — lipsite de legi — sînt în același timp lipsite de cauze (Concepția lui Simiand și Lacombe). Legea constată modul de îndeplinire al unui fenomen, dar explicarea nu i-o putem găsi decît în cauză.

Orice fenomen este produsul unei forțe naturale în anumite condițiuni. Dacă aceste condiții rămîn identice, fenomenul apare în mod regulat sub formă de lege, dacă la cunoștința dezvoltării fenomenului se adaugă aceea a modului de acțiune al forței, găsim însăși cauza fenomenului. Din aceste rînduri se vede clar deosebirea, pe care o face Xenopol între lege și cauză. Științele, care se ocupă cu faptele de repetiție, nu pot descoperi cauza fenomenelor, ci studiază numai modul lor de producere. Faptele de succesiune însă individualizate în timp, — deși în modul lor de producere acțiunea forțelor e tot atît de constantă ca și în producerea faptelor de repetiție — din pricina variației condițiunilor în care se produc, apar sub forme nouă, astfel cauzalitatea în succesiune se încorporează în fenomene, care se află în raport de sequență, producîndu-se unele pe altele. Manifestarea ei sub formă de lege fiind imposibilă, ea adoptă în mod obligator forma serială.

În complectarea explicației științifice a faptelor și mai ales a resorturilor, care le-au împins la lumină, — adică a cauzalității — Xenopol analizează fenomenele care fac posibilă o interpretare sistematică a istoriei: factorii constanți ai umanității, forțele istorice care determină dezvoltarea ei, materialul asupra căruia lucrează forțele, și seriile istorice ca rezultat al acțiunii lor. Astfel afirmă el, valoarea caracterului înăscut, organic, al rasei, spre deosebire de caracterul istoric al popoarelor, și în fine un element, a cărui importanță a trecut astăzi pe primul plan, în aprecierea valorilor naționale: cultura și continuitatea intelectuală. Analizînd forțele care pregătesc dezvoltarea istorică a popoarelor, concepția lui Xenopol primește caracterul unui evoluționism, forța evoluționistă lucrează în mod diferit după timpurile și rasele în care se manifestă, dar ea trebuie considerată numai ca o manifestare naturală a realității.

Concepția lui Xenopol privită în ansamblul ei — lasă impresia unei frumoase construcții mintale dedublată de o puternică imaginație speculativă. Ea se resimte totuși unori de lipsa de precizi-

une necesară unui sistem științific, căci foarte adesea apare sub aspectul unei adevărate metafizici a istoriei, prezentând mai mult o expunere sumară decît stabilirea raporturilor de riguroasă dependență între elementele fundamentale ale realității istorice.

Subt acest raport, ochiul abil și inteligența critică a d-lui O. Botez au prins defectele unei concepții pe alocuri lipsită de precizie științifică. Utilizînd o inepuizabilă atenție de analist, d-sa a complectat cu minuțiozitate problemele tratate de Xenopol subt un singur aspect, adăogînd o lungă serie de date științifice din bogatul său material de erudită informație.

Mircea Mancaș.

Cronica artistică

Considerațiuni plastice

Supraproducția artistică, mai ales în pictură, începe a ne pune pe gânduri. Am ajuns aproape să egalăm o statistică berlineză care dădea zeci de mii de m. p. de pânză pictată pe lună.

Din nenorocire miile de expoziții ale netalentanților și ale celor cu talent, de cele mai multe ori rău îndrumați (vorbind de tineret) respiră necinstea și confuzia.

Epoca și critica artistică sînt cauza.

Publicul, săracul, care începuse a-și înlocui litografiile cu „Urmărirea săniilor de lupi“ și „Otello“ cu tablouri originale, este nedumerit. Dezorientat se întreabă ce are de făcut de cînd s'au pus d-nii critici de artă să-l educe artisticeste.

Nenorocire și pentru bieții pictori care se muncesc a picta la modă și pentru bietul burghez care nu e prea convins de ceia-ce i se arată.

Pictura tinde spre o banală uniformizare. Epoca meschinilor lucrări „Cabinet-Stuck“ e în plină vigoare. Pictura murală a murit odată cu trecutul măreț cînd arta se încuraja.

Mersul vertiginos al progresului în toate domeniile științifice, a influențat mult asupra artiștilor în gustul și tendințele lor.

Secolul metropolitanului și al T. S. F. au făcut ca nervii umanității să ceară senzații mereu înoite: paroxismul receptivității emotive.

Veșnica învoire cerută, nu s'a putut face decît în detrimentul celorlalte calități ale unei opere de artă: sinceritatea și spontaneitatea artistică, fără de care opera de artă nu există.

Pictura, necesitatea organică de a exprima plastic în culori și linii; plăcerea de a savura cu voluptate un complex ce ne atrage, nu se poate închipui fără acea încîntare sufletească care singură ne satisface cînd creăm ceva.

Stadiul picturii actuale pare a se fi oprit la o pictură intelectuală, sau mai bine, literatură picturală, dînd numai rezultate seci.

Spiritul științific întărește elementul „Vroit“ până la extrem; el își ajunge apogeul. Artiști prinși în propriile lor mreje, zdrobiți de calculele lor gîndite care ar trebui să le înlocuiască simțul, lîncezesc pe loc.

Produsele acestei tendințe sînt lipsite de acea puritate negîndită, iar rezultatele sînt reci.

Mai mult calcule de geometru cu ochelari.

Expresionismul își are aici obîrșia.

Plăcerea cu care primim ceva odată, de multe ori nu o mai resimțim în fața unor aceleași lucruri văzute a doua oară : cu toată dorința pusă de a le resimți.

Vroitul poate puțin în pictură.

Diverselor tendințe plastice începînd dela Renaștere și până azi, le-a fost dat un timp mult mai mare spre a putea să se desvolte, ajungînd la perfecționare. Răgazul și vremea dau putere de cristalizare unui curent artistic ca să ajungă la ceva isprăvit. Moda trăește maximum unul sau doi ani.

Celui ce prin muncă a ajuns să creeze ceva într'un gen nu-i rămîne decît să se falsifice sau să moară. Noutatea ne-a omorît.

Discipolii neînțeleșului Cézanne au nenorocit mii de talente, tinere, cu sufletul plin de sinceritate artistică.

Unui artist nu i se cere mai întăiu simplitate ? Prostia chiar nu i-ar fi scuzată ?

Rezultatul acestora este și căutarea așa zisei personalități prin mii de mijloace factice. Sforțări cerebrale făcute în dauna simplității.

Nici una din aceste personalități mondene nu a ajuns pe titanii trecutului.

Titian nu a făcut nici o sforțare discordantă în simțul său artistic spre a-și găsi o personalitate, care să-l diferențieze de un Giorgione. Astăzi, experți cu lupa, se necăjesc a descilci enigma unor tablouri ai căror autori se confundă.

Venus e și de Tizian și de Giorgione și sînt așa multe cazuri. La noi, țară de import, aproape fără de trecut artistic, influența străină a făcut cu mici excepții, din pictura romînească, o pastișă a străinătății. Prea puține încercări de pictură specific romînească.

„Specific“ care supără pe unele din celebritățile criticei noastre artistice.

Grigorescu, primul nostru mare pictor, a dat prin veselia culorilor și prin sănătatea viziunilor sale, un produs plastic specific țării noastre. Astăzi e banal și dulceag. Andreescu și Luchian sînt mai mari și mai gustați, fiind mai asemănători cu consacrații din Apus.

Ceilalți puțini care-i mai avem, sînt toți răsufiați și de un lirism ieftin.

Sănătatea rasei noastre, plaiurile noastre vesel colorate, re-

flexul apelor, pulpele sîngeroase ale fetelor de țară nu s'au cîntat încă destul.

Dacă ar fi să facem o comparație, ne trebuie numai Sadoveni plastici, asta ne este nouă reprezentativ. Tineretul critic și artistic dela noi e supra senzibil în fața unor arte cézaniene : restul e lirism ieftin à l'eau de rose.

Peizajul mecanic e formula nouă, cartoanele absorbante nasc tonuri fine.

Subiectul în artă știm că nu importă. Totuși pentru critica fină, o păreche de ciorapi decadenți, pe un nud puhav, poate conține mai multă fineță artistică, decît o fată în catrință sau o cumpană pe Baragan. Sînt compromiși cei ce pictează astfel de banalități.

Restul de pictori chiar talentați își culeg inspirația ori la Balic ori pasișînd toate somitățile la modă în domeniul expresiv dadaist. Picasso, Gauguin, Matisse, Chagal, etc. Lumea este dusă în fața acestor opere de decadență Corydoniană. Gustul bolnav se impune, frica de soare, sănătate și lumină, triumfă!

Afară de această limită, nimic nu există.

Moarte pompierilor!

Totuși, toate aceste sînt dincolo de tot ce se poate numi preocupare sau valoare artistică.

Și acum care ar fi rolul criticilor?

Sau prin articolele lor să dea pagini de adevărată literatură, egalînd critica artistică a unui Fromentin sau Baudelaire, care să fie cetite cu plăcere de oricine. Aceasta rar se întîmplă (d. Tonița are mult talent).

Sau să ne facă un loc în istoria universală a artelor. Și atunci, după critica scrisă s'ar vedea că nu avem nici un pictor specific al nostru.

Cînd e făcută pentru a influența calea tineretului, deschizîndu-i orizonturi nouă, i se cere mai multă sinceritate și claritate și mai puțină ură.

Criticul ar trebui să se identifice pe cît se poate cu spiritul creator în pictură, spre a vedea cît de imposibil de înțeles sînt pentru un cinstit artist formulele următoare culese din docte articole de critică.

„Impărțirea echilibrată a maselor“.

„Seninătate și expresie liniară mai mult decît coloristă“.

„Realizarea rotunghită în sine“.

„Fringerea și întretăierea planurilor provocatoare de mișcări organice esențiale la facerea unei picturi“.

Apoi „că roș lîngă albastru nu se cade, că maron lîngă roz e banal“ și multe altele.

Și toate aceste sfaturi pe cît de confuze pe atît de științifice, trebuie să le gîndească un artist în momentul facerii unui tablou?

Această critică artistică, inutilă, nu face decît să desorien-

teze pe acei ce ar dori să fie sinceri cu ei. Ea schimbă forțat tineretul în rău.

Inoirea cerută incontinuu la pictorii în vîrstă și consacrați, nu s'ar mai cere: căci Corot a pictat un copac 90 ani și totuși a rămas Corot.

În stadiul artistic în care ne găsim, îndrumarea dată de critici tineretului nu ar avea altă țintă decît căutarea elementelor specifice picturii romînești.

Altfel ajungem la distrugerea artei prin dezorientarea artiștilor tineri, care trebuie să fie cu sufletul și trupul curat și bun la Dumnezeu, precum o spune... Cenino Cenini în tratatul său despre artă.

Paul N. Verona.

Cronica științifică

Intre materia vie și materia anorganică

Chestiunea materiei vii și a materiei moarte a ocupat întotdeauna cu ardoare pe cercetătorii din toate timpurile. Dela Democrit și Empedocle până la Lavoisier și biologii moderni, toți au fost impresionați de transformarea surprinzătoare pe care o încearcă ființele vii după ce mor.

De curînd biologul Walter Schlor delä Stuttgart a reluat chestiunea, debătînd-o în termeni generali. De o parte ceiace este viu, spune el, iar de alta ceiace este mort, inanimat. De o parte viața cu variațiile ei infinite, de cealaltă lumea inanimată, organică sau neorganică.

Să examinăm mai întăiu în cîteva linii largi diferența între materia vie și materia care a pierdut de curînd aceste atribute.

Alături de diferențele bazate pe formă, modul de origină și creștere, felul de a se comporta față de forțele exterioare, deosebirea esențială între cele două feluri de materie este, cum remarcă fiziologul Hédon, înăltul grad de complexitate al compuselor chimice, în special al protoplasmei materiei vii. În protoplasmă mai ales trebuie să ținem sama, înainte de toate, de albuminoide. Dar acum, dacă ne punem întrebarea : ce diferență există între o protoplasmă vie și o protoplasmă moartă ? desigur trebuie să răspundem, că cea dintăiu are schimburi continue cu lumea din afară. Astfel mișcarea de compoziție și de descompoziție caracterizează procesele vitale. Dar ce diferență există din punct de vedere chimic între o protoplasmă vie și una moartă ? Aici chestiunea rămăne fără răspuns, căci noi nu putem analiza protoplasma din punct de vedere chimic, decît după ce am omorît-o, ca să ne exprimăm astfel.

S'au făcut ipoteze, spunîndu-se, că protoplasma vie are o compoziție chimică specială, că în ea atomii sînt grupați în mod particular. Protoplasma moartă, fixată pentru analize pierde reac-

țiunea alcalină sau neutră, pe care o avea în timpul vieții și devine acidă, iar elementele, de unde înainte erau în stare de soluție, acum devin coagulate. Această ultimă schimbare se referă probabil la starea moleculară a protoplasmei și se știe ce mare importanță are, după unii autori, starea moleculară a materiei în procesele vitale. Pflüger a susținut, că albumina vie cuprinde radicalul cianat C. N. H. (carbon-azot-hidrogen), care îi conferă un caracter de extremă labilitate și de înaltă energie potențială,—iar albumina moartă cuprinde radicalul amoniacal NH, mai stabil. Dar astăzi, când în studiul protoplasmei vii proprietățile coloidelor au luat locul de frunte, această ipoteză a lui Pflüger pare a fi căzut în desuetudine.

Odată cu studiile lui Haeckel și Verworn asupra constituției protoplasmei vii, starea moleculară a acesteia a pierdut din importanța, care i se dădea altădată. Cu ei s'a introdus noțiunea morfologică, în locul noțiunii chimice. Astfel, acești cercetători cred, că particulele materiei vii sînt mai mari decît moleculele (*plastidulele* lui Haeckel, *biogenele* lui Verworn). Dacă privim cu biologul Schlör în josul seriei animale, nu mai găsim nici urmă de moarte individuală la ființele vii monocelulare, care se reproduc prin simplă diviziune, cele două produse parțiale reîncepînd o nouă viață individuală. Iar dacă împreună cu Weissmann adoptăm teoria continuității plasmii germinale, atunci trebuie să admitem, că celulele sexuale ale tuturor ființelor vii animale au păstrat imortalitatea și numai corpul, care e suportul celulei germinale, e supus ruinii.

După cum observă Schlör, cînd se discută asupra condițiilor vieții se compară de cele mai adeseori ființele vii cele mai superior organizate, animalele și vegetalele, cu lumea neorganică inanimată. Evident, din această comparație contrastul iese isbitor, căci se pune alături viața cea mai înfloritoare cu lumea inorganică. Evident, comparația iese totdeauna în dauna celei din urmă.

Unii autori merg chiar mai departe și spun, că din această desconsiderare, ca să zicem astfel, a materiei anorganice, a ieșit teoria vitalismului pedeoparte, teoria dualismului psiho-fizic pe de alta.

Azi, această din urmă teorie nu mai e susținută decît cu slabe argumente de cîțiva cercetători. Nu tot astfel e cu teoria vitalismului, căci finalitatea reacțiunilor într'un corp organizat, reproducerea și hereditatea sa, ca și puterea de regenerare fac din ființele viețuitoare o scară superioară cu reguli proprii ale materiei vii, reguli inimitabile în laborator și de multe ori de neînțeles. Așa dar, după cum vedem, controversa mecanistico-vitalistă, care a preocupat atîta pe cercetătorii din Grecia antică, continuă să persiste și astăzi.

Să nu se creadă că, spre deosebire de problemele grele ale materiei vii, chestiunile ridicate de lumea inorganică au fost toate rezolvate. Astfel, n'avem decît să cităm: construcția cristalelor și legile lor moleculare, chestiunea grea a atomului în vibrație.

Așadar, biologitul care se izbește de greutatea insondabile în cercetările sale asupra materiei vii, nu trebuie să-și ascundă adevărul, cu frică oarecum, sub vâlul așa numitului vitalism, ci trebuie să-și aducă aminte de fizicianul și chimistul, care nu sînt mai privilegiați în ce privește chestiunile dificile și oarecum de nepătruns ale cercetărilor lor. Față de un vitalism care paralizează avîntul cercetărilor, biologitul trebuie să-și repete fără încetare, după cum observă Schlör, leit-motivul științific al lui Claude Bernard: în știință credința este o eroare, iar scepticismul un progres.

În ultimul timp, studiul coloidelor a făcut cunoscute grupări de materie intermediare între moleculele chimice și protoplasmă. Acest studiu al coloidelor ne-a arătat ce materie vie se învecinează oarecum cu materia inanimată.

Unii cercetători se întrebă: care sînt limitele vieții? Răspunsul la această chestiune e greu de dat. În orice caz, e bine să nu anticipăm nimic. Astfel, cine bănuia înainte de descoperirea microscopului, o lume compusă din viețuitoare nevizibile cu ochiul liber? Și totuși această lume, în care intră microbi, poate produce diferite boli la om, animale și plante. Astfel e suficient să cităm tuberculoza, sifilisul, febra tifoidă, pneumonia, difteria, cărbunele, etc. fiecare din ele provocată de un microb bine determinat și vizibil la microscop. Dar să nu credem, că cu aceasta s'au închis limitele viețuitoarelor. Există fără îndoială așa numiții microbi invizibili, care produc atîtea boli la om, animal și plante. E suficient să cităm tifosul exantematic, scarlatina, rușeola, turbarea, variola, etc. Acești microbi invizibili la microscop se mai numesc și virusuri filtrante, pentru că nu sînt opriți, ca microbii de mai sus, de filtre. Inoculînd unui animal de laborator produsul filtrării, reproducem boala cu toate semnele ei speciale și caracteristice.

Iată dar, cum limitele vieții coboară mai jos decît ne așteptam. Desigur, ar însemna să reproducem greșala celor ce credeau, înainte de descoperirea microscopului, că viața se limitează la ceiace vedem cu ochii, dacă am zice și noi: aici sau aici se opresc limitele ființelor vii. Mai prudent e să ne mărturisim ignoranța și să spunem: nu știm nimic de limitele inferioare ale vieții.

Fiind impresionat de expansiunea și multiplicitatea de aspecte a materiei animate pe de o parte, de sobrietatea și masivitatea lumii anorganice pe de alta, spiritul omului a trebuit să spună, că există o linie de separare între ceiace e animat și ceiace e inanimat. Totuși, de ce această săritură în scara naturală, cînd se știe că naturii nu-i plac salturile? Oare forțele de gravitate ori forțele electronului în oscilații, ca și acelea ce condiționează formele elegante ale cristalelor, sînt mai ușor explicabile, decît acele ce diferențiază legile lumii coloidale și cristaline, de desfășurarea lumii organice? (Schlör).

O chestiune care e foarte înrudită cu problema materiei animate și a materiei brute, chestiune care putem spune că face parte

integrantă din aceasta și împrejurul căreia pare că gravitează toate celelalte, e teoria generației spontanee.

Marele Pasteur prin celebrele sale experiențe pare a fi dat lovitura de grație teoriei generației spontanee. Astfel el ne arată, că fermentația e datorită unor ființe extrem de mici, fermenților, iar putrefacția, în cea mai mare parte, microbilor. Pentru autorii de azi, orice ființă vie provine din altă ființă vie (*Omne vivum ex vivo*). Dar naturalistul Haeckel a înfruntat, nu fără surșul multora, legile inbranlabile date de Pasteur, spunînd că dacă negăm teoria generației spotanee, proclamăm existența de neînțeles a miracolului. Schlör remarcă, că dacă considerăm fenomenele naturale din punct de vedere panbiotic, ceiace ce înseamnă să presupunem o trecere neîntreruptă dela cristalul cel mai mic până la cele mai înalte produse de indivizi organizați, atunci chestiunea generației spontanee nu poate în niciun caz să fie considerată ca tranșată în mod negativ. Căci dacă ar fi să existe o generație spontanee, fenomenele ei s'ar petrece în lumea înfiniților mici, domeniu în care cercetarea științifică n'a pătruns până astăzi. De aceia acest autor spune, că dacă nu avem probe evidente de existența generației spontanee, apoi n'avem probe suficiente nici de neexistența ei. Experiențele clasice ale lui Pasteur nu s'au adresat înfiniților mici. Sfortările biologiștilor moderni pentru a dovedi inexistența sau existența generației spontanee trebuie să se adreseze mijloacelor de a face cunoscut simțurilor noastre înfiniții mici, organici. Într'una din comunicările sale, Bechhold spune: se știe, că o moleculă are un diametru de 0.2 la 1 megamicron, adică de două zece-milionimi până la o milionime de milimetru. Cu toate că moleculele cele mai mari nu au un diametru decît de circa 5 ori mai mare și decî un volum de 125 ori mai mare decît cele mai mici molecule, cunoaștem azi totuși mai multe sute de mii de molecule diferite. Nu s'au văzut niciodată particule de această micime, dar prin proprietățile și prin comportarea lor se cunoaște structura și mărimea lor. Tot ce se poate observa mai mic cu microscopul și păstrîndu-și încă forma sa, este puțin inferior lui o miime de mm. Întră aci toate micile bacterii și alte ființe vii simple. Spirochetul palid, cauza sifilisului, de pildă, este un fir, gros de abia de o miime de milimetru. Intre aceste formații vizibile la microscop și moleculele chimice cunoscute, există un enorm spațiu de despărțire, care îmbrățișază domeniul coloidelor.

Coloidele constitue puntea de trecere între lumea inanimată a moleculelor chimice și lumea organismelor. Aceste sînt considerațiile lui Bechhold, luate după achizițiile cele mai nouă din chimia fizică, rezultate adoptate de aproape toți autorii. Chestiunea generației spontanee, posibilă după unii în această lume a coloidelor, a căpătat actualitate odată cu cercetările asupra bacteriofagului lui D'Hérelle. Aceste cercetări au dat naștere la multe experiențe și ipoteze. D'Hérelle, care a studiat cu deamănuntul fenomenul de bacteriofagie, a ajuns la rezultate care nu pot fi igno-

rate, cînd se vorbește de înființii mici organici. Dar ce sînt în fond aceste fenomene de bacteriofagie? Le redăm în scurt după Schlör.

S'a observat că în unele culturi de bacterii, mai ales în culturile de bacterium coli, microb care trăește mai ales în intestinul gros, al omului, apar adesea după un anumit timp niște spații, niște goluri circulare care cu timpul se măresc. Dacă se ia substanța din aceste goluri, pentru a se cerceta la microscop, dacă mai există bacterii, se vede că acestea nu se mai observă. Deasemenea, dacă se prelevează din aceste spații, pentru a se face noi culturi pe agar-agar, se vede că aceste culturi rămîn sterile, adică nu crește nimic. Concluzia care se impune în urma acestor experiențe, e că bacteriile au fost atinse de o descompunere celulară.

Dar ceiace face interesul acestor fenomene de bacteriofagie, e următoarea experiență: Dacă se iau din aceste goluri particule provenite din produsul descompunerii bacteriene, și se pun pe culturi bacteriene proaspete, la punctele de inoculație apar noi goluri de bacteriofagie. Acesta e fenomenul lui D'Hérelle în toată simplitatea lui. Explicarea lui nu este tot așa de ușoară. Unii au spus, că bacteriile supracultivate mor prin fenomenul de plasmoliză, întocmai cum prin deficitul nutritiv se topesc celulele canceroase, în creștere rapidă. Dar această ipoteză nu se împacă cu forma circulară a golurilor. Această formă circulară ne spune, că fenomenul de bacteriofagie se exercită dela centru spre periferie. Apoi faptul că rezultatul bacteriofagiei, virusul lui D'Hérelle, poate aduce fenomene de nouă bacteriofagie în culturi noi, pledează în sensul unui fenomen vital, reproductibil. Enderlein, Kraus, Hendüroy, Löhnis, autori pe care îi citează Schlör, cred că în fenomenele de bacteriofagie microbii vii din culturi trec într'un stadiu de dezvoltare subvizibilă cu schimburi nutritive antagoniste, schimburi care fac ca germeii-mamă să cadă pradă produselor mortale ale metabolismului și metamorfozei lor subvizibile (antivirus). În sfîrșit, se mai crede că fenomenul lui D'Hérelle constă în producerea unei enzime de bacterioliză. Că-l concepem în primul sau al doilea mod, partea interesantă în fenomenul lui D'Hérelle e, că el se petrece în lumea înființiilor mici, acolo unde se face atingerea între lumea animată și lumea anorganică, unde nimic nu ne dovedește, că nu se pot petrece fenomene de generație spontanee.

Un pas mai departe în această chestiune s'a făcut cu metoda lui Bechhold-Villa, metodă prin care se fac vizibile formațiunile infinit-mici. Bechhold și Villa au împins mai jos limitele vizibilității. Astfel pentru ei limita inferioară pentru a forma imagini e pentru virusurile filtrante de circa 200 mega-microni, aceia a posibilității de vizibilitate e de 2 mega-microni.

Pentru a ajunge la aceste rezultate, s'a procedat astfel (Biochem. Zeitschrift, Vol. 169, 4—6): Filtrare a culturii pe un filtru Chamberland cu ochiurile strîmte (reținerea microbilor vizibili și a

suspensiunilor mai mari pe argila poroasă, trecerea formațiunilor subvizibile și a constituanților mai mici și mai fin dispersați ai soluției, ca proteinele); filtrare a primului filtrat obținut printr'un ultra-filtru fin gelatinos Bechhold-König (reținere a factorului subvizibil, trecere a constituanților fin dispersați); tratarea cu aur a virusului rămas pe ultra-filtru, întinderea lui pe o lamă de microscop și uscare; încălzirea lui la flacără (astfel constituantele organice ale virusului tratat cu aur sînt arse, rămînînd numai aurul care le-a îmbrăcat, sau mai bine carapacea de aur). Scheletul de aur al virusului e și el invizibil la microscop. Imaginea lui este renforsată printr'un procedeu particular, întocmai ca o placă fotografică prea slab expusă.

Prin acest-procedeu relativ complicat s'a reușit la institutul pentru studiul coloidelor din Franckfurt pe Mein să se microfotografieze bacteriofagul lui D'Hérelle sub forma de discuri mai mari ca 35 mega-micromi și mai mici ca 100 meg. micr. Au fost întreprinse numeroase experiențe de control, care toate au dus la același rezultat.

Rezumînd și căutînd a vedea ce e în fond fenomenul lui D'Hérelle, vom răspunde că el constă în găsirea unei noi forme materiale, viabilă și invizibilă, care în ce privește mărimea, stă la limita între un organism și o enzimă.

Bechhold, descoperitorul acestor noi formații, remarcă că una din principiile năzuințe ale studiului coloidelor este de a urmări juxtapunerea moleculelor chimice în forme înzestrate cu structură. Nu se poate ști, dacă se va ajunge vre-o dată să se creeze condiții în care materia organizată, vie, să se formeze din materia neorganică, moartă.

Deocamdată se observă datele care se prezintă, pentru a găsi forme de trecere dela materia neorganizată la materia vie.

De sigur, că experiențele lui Bechhold nu pot fi ignorate, căci ele au reușit să dea explicarea cea mai bună fenomenului lui D'Hérelle și în plus au deschis o nouă cale în studiul biochimic al coloidelor și infinițiilor mici organizați. Astfel s'a făcut un pas mai departe în explorarea domeniului întunecos, cuprins între ființele vizibile la microscop și moleculele chimice, domeniu pe care chimia fizicală și biologia modernă îl cred ocupat de coloide.

Nu numai atît, dar coloidale au o importanță covîrșitoare în însuși studiul materiei vie. Până acum cîteva zeci de ani, nu se vorbea de coloide. Graham a fost acela care le-a definit (substanțe care în solvantul lor, apa, în general presintă o mișcare de difuzie lentă, nu trec prin membrane poroase, nu cristalizează, au tendință de a da soluții vîscoase). Ele se deosebesc radical de cristaloide (difuzie repede în apă, trec ușor prin membrane poroase, sînt cristalizabile și dau soluții omogene și stabile), ca sărurile, zaharurile. Aceste proprietăți de deosebire între coloide și cristaloide se bazează pe diferență de mărime a particulelor din care sînt compuse unele și altele. Pentru cristaloide, moleculele sînt de

o infinită micime, pentru coloide dimpotrivă sînt molecule foarte mari, chiar agregate de molecule, al căror diametru variază dela 1—140 megamicromi. Coloidul dă o pseudo-soluție, adică e compus din două constituante fizice, numite faze (faza dispersată —particulele, faza de dispersiune—solvantul). Cele două faze pot fi separate prin filtre cu pori destul de fini (ultrafiltre).

Constituția heterogenă a coloidelor e pusă în evidență de fenomenul lui Tyndall, fenomen pe care se bazează ultra-microscopia (o fâșie luminoasă, care traversează coloidul, e văzută de un observator așezat lateral, întocmai cum se vede într'o cameră obscură o fâșie de lumină, care evidențiază particulele de praf din aer). La ultramicroscop coloidele apar ca niște puncte luminoase pe un cîmp obscur, puncte animate de mișcări zise browniene. Soluțiile cristaloide nu presintă nimic analog, de aceea se zice de ele, că sînt optic vide. Particulele de coloide sînt încărcate cu un fel de electricitate, pozitivă sau negativă, lucru care face ca ele să se respingă între ele și astfel să avem o stare de echilibru între cele două faze. Dar în coloidele materiilor organice solvantul nu e apă pură, ci el conține cristaloide dizolvate, mai ales săruri. Aceste cristaloide se disociază în ioni, care poartă fiecare o sarcină electrică. Aceste sarcini electrice au răsunset asupra stării de echilibru a celor două faze din coloid. Să presupunem, că avem un coloid negativ. Dacă se adaugă cu încetul ioni pozitivi în exces, particulele se descarcă treptat de electricitatea lor negativă. Cînd coloidul nu mai are electricitate, adică cînd devine electric neutru, starea de echilibru e ruptă, particulele se alătură unele lingă altele.

Zicem, că se face atunci *floculația* sau precipitarea coloidelor. Deci jocul coloidelor e regularizat de starea lor electrică. Dacă admitem, că ele au cea mare importanță în structura și fenomenele materiei vii, importanță care le e acordată de toți cercetătorii, vedem ce mare dreptate a avut genialul Goethe, cînd spunea că fenomenele de electricitate sînt la baza proceselor ce se petrec în materia cosmică.

În concluzie, vedem ce atenție trebuie să acorde biologitul cunoașterii coloidelor. Spre exemplu, în corpul uman materiile organice ale acestuia sînt coloide (substanțe proteice, glicogenul, lipoidale, diastazele).

Ele intră aici în proporția respectabilă de 50—60 la sută, restul fiind reprezentat prin grăsimi și cristaloide. Substanțele protoplasmatiche sînt un gel coloidal, iar mediul interior, mediu în care trăesc elementele anatomice este de asemenea o soluție coloidală (Hédon).

Orice chestiune de materie vie, zic fiziologii moderni, comportă o chestiune de fisico-chimie a coloidelor și într'un mod mai general se poate zice, că menținerea vieții implică condițiuni externe și interne, în raport cu echilibrul coloidal.

Raportîndu-ne la cele expuse mai sus, se pare că deosebierea între materia vie și materia anorganică nu mai este așa de iz-

bitoare, ca la început. Studiul coloidelor și cristaloidelor, a infinițiilor mici cu alte cuvinte, a ridicat o mare parte din vâlul de mister, care punea un fel de barieră între cele două feluri de materii. Astfel concepția bătrînului Aristot, care înzestra fenomenele vitale cu un atribut divin, în afară de legile naturale cunoscute, face odată mai mult loc concepției umilului Democrit, creatorul teoriei mecanistice a atomilor. Stoicii greci și romani nu sînt departe de Democrit, căci în fizica lor materia și forța sînt inseparabile. Izolate, fiecare dintre ele este o abstracție. Materia brută sau animată este punctul de plecare al tuturor fenomenelor. Filosofia naturii constituie după ei un panteism dinamic, care are materia ca punct de plecare și suport.

Doctorul Tudor Dumitrescu

Miscellanea

Voltaireianism

O nouă insultă a intrat în vocabularul, și așa foarte copios al înjurăturilor. Când voești să țintuești pe cineva la stilul infamiei îl tratezi de voltairian.

Aceasta, în limbajul tinerilor mistici, care voesc să repare criza morală a țării prin inocularea forțată a misticismului, înamnă pur și simplu un om fără de lege și fără de onoare. O brută sensuală și instinctivă, de pildă ca Rasputin, e tratat cu toată indulgența, fiindcă obișnuia să-și întovărășască toate infamiile cu cite o rugăciune. Și apoi un astfel de tip, bandit și mistic, amintește de unii eroi ai lui Dostoewski și e, prin urmare, la modă. De când e lumea religiositatea și șovinismul au fost cele două scuturi sublime care au scuzat orice.

În schimb bietul Voltaire e maltratată grozav. Un tânăr din scoala nouă asimilează foarte ușor termenii voltairian și canalie.

Aceste asimilări pripite au desigur, înainte de toate, drept scuză, pasiunea ori ușurătatea. Dar au mai ales incultura crasă.

O foiletare sumară a unui manual de istoria literaturii franceze ar putea să pue perfect lucrurile la punct.

E adevărat că Voltaire nu e o fire extrem de entuziastă. Navivitatea și dulceața nu sînt apanagiile sale. E o alcătuire sufletească uscată, rece, critică. Sarcasmul, ironia îl animă mereu. Dar convingerile sale sînt generoase. Și chiar cînd întrebuițează sarcasmul e pentru a apăra o cauză nobilă contra unei sălbătăcii sau tiranii. Sînt puține spirite luminate în istoria lumii care să fi cheltuit mai multă vervă, talent și energie pentru a susține generozitatea, pacea, toleranța, mila, progresul. Puține ori principiul civilizator a luminii și îngăduinții au avut apărători mai pasionați.

Acest om pe care tinerii noștri îl cred o babă cîrtoare, acră și rea a fost mereu alături de tot ce e bun, nobil și blînd pe a-

ceastă lume. Citească oricine „Corespondența“ sa, unul din cele mai remarcabile repertorii de spirit și idee din câte s'au adunat în epocile de civilizație ale umanității, ori măcar „Romanele“ sale, și va vedea câtă pace și împăcare a propăvăduit acest om. Mai multe desigur decît au realizat atîți predicatori religioși, susținători ai războaelor și întunericultui. Sau poate războiul și obscurantismul au devenit ele însăși valori pentru junii mistici? N'ar fi de mirat.

În orice caz Voltaire a fost prietinul luminii și entuziastul progresului. E și aceasta un mod de energie și temperament. El nu s'a mulțumit să cîrtească numai, ci a indicat, adesea cu pasiune, idealurile în care credea. Pentru cei care mai cred că civilizația are un rost, Voltaire e un exemplu eminent și o culme respectabilă. Toate acestea dacă nu ținem samă decît de punctul de vedere al „creației“, „construcției“ și a altor principii de fecunditate.

Din alt punct de vedere, din acela al nostru, decăzuții care iubim rațiunea, putem uita ori trece ușor oare peste spiritul, verva și dialectica sa? Și n'ar merita oare acest minuscul personaj, desigur mult inferior lui Sf. Jean de la Croix, sau Sf. Tereza, puțină indulgență,—dacă e vorba să fim creștini,—chiar și pentru aceste păcate?—X. Y,

Cărți nouă

A apărut în editura Casei Școalelor: *Perspective* de Mihai D. Ralea, cuprinzînd studii despre: T. Arghezi, Lucia Mantu, Sadoveanu, Byron, Barrès, Caillaux, Blaga, Cezar Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Gobineau, Maurras, Brătescu-Voinești etc. etc. Prețul 49 lei.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Grigore Tabacaru, *Pedagogia*, Bacău, 1928.

Autorul consideră pedagogia ca o teorie practică, alături de etică, politică etc. Ca atare pedagogia este o știință de norme, avînd ca scop descoperirea și crearea de valori. Pedagogia nu este știință aplicată, fiindcă raportul de scop și mijloc, unde intervine și ideea de valoare, nu poate fi înlocuit pe deplin cu raportul de cauză și efect. Pedagogia nu este o aplicare a unor legi fixe, ci întrucîtva o artă, deși această artă trebuie să țină sama de norme într'o măsură mai mare decît activitatea estetică. Nu este pedagogia știință aplicată și pentru alt motiv. Științele aplicate nu-și au un domeniu propriu de cercetare teoretică, ci se folosesc de rezultatele științelor teoretice, pecînd pedagogia are un obiect propriu: cercetarea activității pedagogice, care e o realitate aparte, o realitate sui-generis, o funcțiune de cea mai mare însemnătate pentru viața socială, asigurîndu-i continuitatea și progresul.

Domeniul pedagogiei aparținînd lumii valorilor, autorul încearcă să analizeze noțiunea de valoare, punînd-o în legătură cu timpul, care dă variabilitatea acestei noțiuni.

În ce privește raportul dintre valoare și scop, după autor, valorile „sînt mijloace care realizează un scop” (p. 37). Prin aceasta se adoptă atîtutudinea lui Somlo, a lui Hartmann, Eisler și alții, după care ideea de valoare presupune ideea de scop, și astfel se înlătură implicit celelalte teorii: ideea de scop poate avea ca presupunere ideea de valoare, scopul fiind o valoare „care a dobîndit un conținut determinat și care devine realizabilă” (P. Andrei, *Filosofia valorii*) sau teoria lui Schwarz, după care conștiința valorii uneori premerge conștiinței scopului, altelei însă nici nu e întovărășită de ea.

Valorile pot fi, după autor, ideale și reale. Valorile ideale constituie cultura, cele reale civilizația. Pedagogia este știința transformării valorilor ideale în valori reale și a idealizării valorilor reale. Dacă se pune prea mult preț pe învățămîntul realist, omul nu va

poseda o adevărată cultură. De-aici nevoia educației formale care să tindă la crearea de personalități, de agenți de creare și transformare de valori.

Aceste idei, care formează conținutul capitolului I a lucrării analizate, sînt aplicate în capitolele următoare: Pedagogia psihologică, pedagogia sociologică și didactică.

În didactică se resimte influența puternică a școlii psihologice din Würzburg (Külpe, Bühler, Messer și alții), care caută să pună în relief importanța gîndirii pentru viața sufletească, până azi neglijată, în favoarea conținuturilor intuitive. De-aceia autorul cere ca treptele formale în predare să fie constituite nu numai din momentele psihologice, care au în vedere acomodarea profesorului la psihologia copilului, ci și din partea logică, deoarece trebuie să se dezvolte la elev și „o personalitate logică“.

Deși concentrat scrisă, lucrarea aceasta poate fi citită cu folos de către învățători și studenți, dacă se depune o oarecare efort, deoarece autorul operează cu noțiuni, pe care le presupune cunoscute, deci fără să le analizeze totdeauna conținutul, ceea ce îngreuiază înțelegerea textului pentru cei ce sînt puțin familiarizați cu conceptele filosofice.

V. Harea

G. G. Antonescu, *Psihanaliza și educația*, Editura Casei Școalelor, 1928.

Doctrina freudiană a devenit atît de cunoscută și populară încît toată lumea se referă la ea în explicarea gesturilor și atitudinilor zilnice, chiar dacă nu-i spune pe nume. Ideile lui Freud sînt îndeobște cunoscute. Reamintim numai punctele esențiale.

Viața psihică e constituită din elemente conștiente și subconștiente. Acestea din urmă, aparținînd mai ales categoriei afective au fost în trecut conștiente, dar pe urmă conștiința le-a eliminat, fie din nevoi de utilitate individuală, fie sub presiunea opiniei publice exteriorizate în anumite convențiuni morale. Eliminarea nu e totală însă. Elementele eliminate, (refulate, după terminologia lui Freud), se refugiază în subconștient și tind mereu să revină în conștiință. Dar conștiința exercită o cenzură morală, uneori mai puternică, alteori mai slabă. În momentele de slăbire a cenzurei, de relaxare a tensiunii psihice tendințele afective ale subconștientului izbucnesc, provocînd, în cazuri mai grave, izbucniri violente în aparență nejustificate, iar în viața de toate zilele producînd lapsurile atît de obișnuite.

Cînd însă cenzura conștiinței e mereu trează și activă, tendințele subconștiente negăsind o ieșire directă se deplasează asupra ideilor acceptate de conștiință, manifestîndu-se astfel sub o formă dezghizată.

Se pot cita nenumărate exemple. Astfel se poate explica de exemplu afecțiunea fetelor bătrâne pentru pisici, a celibatarilor bătrâni pentru flori, cultul „fecioarei preacurate“ la călugări, ideea de „mireasa lui Hristos“ la călugărițe etc. etc. Se știe că Freud extinde explicația psihanalitică în toate domeniile vieții sociale. Totul e produsul energiei afective subconștiente, prin transformarea și canalizarea ei în direcții acceptabile pentru viața socială. Acest fenomen, denumit de Freud cu termenul de sublimare, poate fi utilizat cu cele mai strălucite rezultate nu numai în patologia mintală—domeniul inițial al cercetărilor psihanalitice, ci și în educație. În adevăr, doctrina lui Freud a accentuat din nou că în viața sufletească nu se poate fixa un hotar precis între normal și anormal. Și atunci, după cum psihanaliza nu formulează numai o teorie explicativă, ci pune la îndemâna psihiatrilor și un excelent mijloc curativ, tot așa, bazați pe psihanaliză pedagogii caută să-și îmbogățească arta educativă prin noi procedee, întemeiate pe o pătrundere mai adâncă în viața sufletească a școlarului. În psihiatrie bolnavii sînt sub influența medicului curant, în pedagogie aceeași influență prin mijloace sufletești o exercită educatoarea față de elevi.

Cartea profesorului de pedagogie dela Universitatea din București, restrînsă ca volum, conține, în esență, doctrina lui Freud, cu o expunere prealabilă a originii ei, și aplicațiile pedagogice posibile prin utilizarea fenomenului de sublimare. Pentru pedagogie se desprind din cercetările psihanalitice următoarele lucruri:

1) necesitatea cunoașterii integrale a sufletului elevului, deci și a substratului psihic al conștiinței lui. 2) metoda de cercetare inductivă și introspectivă. Profesorul va arăta elevilor, prin analiza propriilor stări sufletești la prima vedere inexplicabile, cum își pot găsi acestea explicația. Apoi, observînd pe elevi îi va ajuta pe ei înșiși să se observe. 3) Ultima concluzie ce se impune e caracterul moral al doctrinei lui Freud și posibilitatea aplicării ei într'o măsură extrem de largă în domeniul educației morale. D. Antonescu apără psihanaliza de acuzația ce i s'a adus că ar fi o teorie imorală. Explicația unei crime nu este crimă. Și tocmai transformarea tendințelor afective subconștiente, primitive și antisociale, în forțe de creație superioară, în mobile de viață morală și socială, acest fenomen al sublimării, accentuat de freudieni; dă un sens de înaltă moralitate teoriei lor. În educația morală ea confirmă din nou superioritatea educației bazate pe disciplina libertății și nu pe constrîngere. Prin constrîngere cel mult se refulează tendințele primitive, nu se suprimă. Prin educația libertății discipline pornirile egoiste și antisociale se transformă în potențe morale, estetice, religioase și științifice. Ca ultimă încheiere, „rolul pedagogic al psihanalizei este de a ne face să cunoaștem și să influențăm integral sufletele elevilor noștri“.

Stilul clar și exemplificările numeroase fac lectura acestei mici lucrări ușoară și agreabilă. D. Antonescu posedă un dar pe-

dagogic prin excelență de a înfățișa chiar teoriile grele în mod accesibil oricărui cetitor cu o cultură mijlocie, fără a face concesii în detrimentul nivelului științific al teoriilor expuse și discutate. De-aceia lucrările publicate de d-sa sînt de o deosebită utilitate în mediul intelectual al țării noastre.

V. H.

* * *

Dr. Ioan Lupaș, *Epocile principale în Istoria Romînilor*, Cluj, 1928, (Colecția „Biblioteca Istorică“).

Am mai spus-o și cu prilejul altor lucrări ale părintelui Lupaș; d-sa, pe lângă o expunere limpede și plăcută, mai are particularitatea de a nu se feri de ideile generale. Ceiace pentru un istoric este o mare calitate, care îl pune la adăpostul multor erori de apreciere.

Căci nimic nu e mai fals decît pretenția istoricilor istorizanți de a se dispensa de vederi sociologice de ansamblu. Nu face nici un istoric fără a avea, îndărătul faptelor descrise, o oarecare sociologie, mărturisită sau nemărturisită. Istorie însemnă nu numai transcriere de evenimente, ci și alegere, printre ele, a celor mai însemnate. Triajul implică existența anumitor criterii teoretice de selecție și de clasificare. Și cînd aceste criterii sînt alese la întîmplare, și schimbate neîncetat după umoarea autorului, se cade în păcatul empirismului și al arbitrarului. În plus, un asemenea sistem este metodologicește primejdios, căci, fiind inconsistent, scapă criticii, alunecă în fața oricărui control; și valoarea operei rămîne a afirma doar de talentul personal al autorului și de schimbările sale de dispozițiune...

Iată de ce trebuie să preferăm maniera riguroasă cu care părintele Lupaș purcede la căutarea unui criteriu valabil pentru împărțirea în epoci a Istoriei Romînilor. Cu drept cuvînt critică d-sa criteriile altor istorici. Așa spre pildă pe acel al lui Onciul, care pornește dela entitatea filozofică a generației, de o durată de circa 33 ani; trei generații fac un secol, trei secole o jumătate de epocă, șase secole o epocă; e limpede că nu putem primi o asemenea concepție magico-cabalistică a Istoriei. De asemeni, autorul critică împărțirile unor Iorga sau Xenopol, pentru că lipsesc de unitate. Se amestecă criterii organice (formațiunea unității poporului român) cu altele pur culturale: influența slavonă, grecească, franțuzească (Xenopol). Ș'apoi criteriul „influențelor“ este un punct de vedere cam secundar, care nu afectează decît o porțiune restrînsă din populația romînească. La d. Iorga, observă părintele Lupaș, criteriul politic este la un moment dat abandonat pentru cel cultural. Așa dar iarăși lipsă de unitate.¹ Infirșit, criteriul pur cronolo-

¹ Este înduioșător idealismul clasificării oficiale din licee, unde se pomeneste de „lupte pentru neatîrnare“ dar nu și de căderea sub atîrnarea turcească...

gic e prea general și prea pur-formal. Are însă avantajul că e înofensiv din punct de vedere al aprecierii faptelor, și că, în plus, așază Istoria Românilor în cadrele Istoriei universale. De aceia l-a adaptat și d-sa, mai de demult, în cărțile sale didactice.

Acum însă părintele Lupaș încearcă o *sinteză* a faptelor românești. De aceia, la vechiul criteriu cronologic, voește să mai adauge unul, mai sociologic. În acest scop, d-sa se oprește la criteriul pe care îl numește *organic*, și care, în sociologie, se numește mai adesea *morfologic*. E vorba de tendințele de unitate, atât în lăuntrul fiecărui voevodat, cât și a celor trei voevodate între ele, tendințele de integrare a celor trei state românești, și vicisitudinile diverse ale acestui fenomen.

*

Ideia centrală a părintelui Lupaș—idee care îi este cu deosebire scumpă—e aceia a *analogiei de evoluție* a celor trei principate; *identitatea destinului lor istoric*. Iar criteriul de împărțire al Istoriei Românilor în epoci este tocmai acela al *tendințelor către unitate*. Să vedem întrucât o asemenea teză este îndreptățită de fapte.

S'ar putea face, a priori, următoarea obiecțiune: dacă într'adevăr au existat instincte unioniste în principatele românești, cum se face că (exceptînd scurta aventură a lui Mihai Viteazul) deabia după șapte veacuri au început ele a se realiza?

Decît s'ar putea, tot a priori, refuza foarte simplu un asemenea argument. Poate tocmai pentru că uniunea era săvîrșită de fapt, realizarea ei de drept devenea un detaliu care putea fi mereu amînat. Prin faptul că exista o unire latentă, nu mai era așa de urgentă o consacrare juridică a acesteia, care, în plus, putea avea felurite inconveniente de ordin politic în vremurile cînd situația noastră nu era dintre cele mai sigure.

Dar să lăsăm argumentele pur-teoretice, și să urmărim pe părintele Lupaș în dezvoltarea ideilor sale.

*

Prima epocă din Istoria noastră este aceia pe care o numește „veche“, sau „epoca formațiunii poporului român“ (până la descălecători, 1241). În acest îndelungat răstimp s'a format unitatea etnică a neamului nostru. Este, din punct de vedere al tendințelor către unitate, faza poate cea mai impunătoare, în care Traci, Geți, Daci, Sciți, Iliri, Eleni, Romani, Mongoli, Germani conlucrează—în măsuri neegale—la alcătuirea unei populații omogene, pe care veacurile 12-lea, 13-lea, o găsesc definitiv încheată cu privire la limba vorbită, la viața socială și la moravurile obștești.

*

A doua epocă, zisă „medie“ e aceia a „organizării politice, culturale, sociale și economice a voevodatelor romîne (până la dom-

nia lui Mihai, 1593). În această perioadă, toate regulile de viață românească unitară, alcătuite în faza precedentă, tind a se consolida în State consistente. E perioada „descălecărilor“, a fundării de principate nouă, a alcătuirii de dinastii durabile. Trei voievoodate, mai mari apar atunci: Muntenia, Moldova și Ardealul.

În decursul celor trei veacuri care compun această serie istorică, vedem cum, între cele trei principate, neconținute legături se încheabă. Domnul muntean posedă feude în Ardeal; cel moldovan stăpânește acolo cetăți. Transilvania e țara de refugiu pentru domnii pribegi, precum și teatrul în care se uneltesc candidaturi de domnii nouă.

Dar în afară de aceste raporturi reciproce, se mai poate remarca o izbitoare analogie de situațiune și de destin istoric între cele trei voievoodate. Într'adevăr, observă părintele Lupaș, tustrele aceste stătulețe și-au întărit poziția lor de stat printr'o victorie împotriva regelui unguresc: aceia a voevodului ardelean Borza (1291—1315), aceia a „marelui Basarab“ dela 1330, și aceia a lui Bogdan împotriva Drăgoșeștilor susținut de craiul maghiar.

Dar nu numai debutul, ci toată istoria următoare a acestei epoci de trei secole întărește impresia noastră că o adâncă analogie există în devenirea istorică a celor trei principate.

Într'adevăr, acest răstimp (1241—1593) este caracterizat printr'o neîncetată năzuință de neatîrnare, însoțită de închinări când la Turci, când la Unguri, când la Poloni, dar în special la Turci și la Unguri.

La început, când Turcii nu-și arătaseră toată tăria, afirmările de autonomie ale voevodatelor romîne se produceau—după cum am văzut—in raport cu Regatul unguresc. Mai târziu însă, odată cu marile isbînzii ale Semilunii, politica se schimbă pentru toate trei voevodatele romînști. Planurile de neatîrnare sînt ticluite și urzite în raport cu sentimentele, temerile și interesele Turcului. Într'adevăr, spune părintele Lupaș, Sultanul lasă Muntenilor și Moldovenilor o viață de Stat aproximativ slobodă tocmai pentru că, dincolo de munți, există un voevodat, tot romînesc, care însă scapă—din motive geografice—privigherii lor. Relațiile firești ale Ardealului erau cu Statele creștine din proximitatea lui; ceiace-l scotea din raza normală a raielelor eventuale. Iată, de ce „Turcul avea motiv să se teamă și să fie cruțător cu Romîinii, care puteau fi sprijiniți din partea Ungariei“.

Așa dar, respectarea de cătră Turci a acelei neatîrnări sui-generis, dar destul de efective, am datorat-o, în această epocă, Ardealului. Într'atît de solidare erau aceste trei voevodate, locuite de Romîni.

Dar iată un alt argument, încă și mai probant. Am spus că Turcii lăsa Moldovenilor și Muntenilor o oarecare quasi-neatîrnare pentru că se temeau de o mișcare filomaghiară cu Ardealul în cap, și pentru că Ungurii erau pe atunci încă puternici. Dar iată că Ungurii slăbesc, și, după dezastrul dela Mohaci, Ungaria dispare. În

locul vechii situațiuni, începe una exact inversă. Ne-am aștepta să vedem o inversare de situații și în cele trei principate. Totuși, starea cea veche se menține aceeași. Căci—dupăcum observă părintele Lupaș, „La 1544, Transilvania se constituie ca principat independent subț suzeranitatea turcească...”, sultanul Soliman temându-se de eventualitatea Unirii Transilvaniei cu principatele române..., preferind a se lipsi deocamdată de stăpînirea Transilvaniei, și a se mulțami din partea ei ca și din a Moldovei, cu unele daruri“. Așa dar, schimbarea situației europene, departe de a modifica situația celor trei principate, dimpotrivă, le-o consolidează oarecum; acum Transilvania capătă o constituție încă și mai asemănătoare cu aceia a principatelor: independență, subț o suzeranitate turcească depărtată, și manifestată doar prin oarecare sacrificii economice. Destinul istoric al celor trei voievodate se apropie până la confuziune, și această apropiere apare ca o fatală necesitate a timpului.—O Ungarie puternică,—constituie o cauză de evoluție identică; o Ungarie sfărîmată,—constituie o altă cauză a acestei identități de evoluție...

Singurele deosebiri între cele trei voievodate sînt doar „de grad“, în iuțeala mai mică sau mai mare cu care evoluția se înfăptuește. În Muntenia, ea începe mai curînd (pentru că Țara-Romînească cea dintăiu se lepădă de vasalitatea puterilor creștine), în Moldova ceva mai tîrziu (pentru că ea rămîne până dincolo de Ștefan cel Mare în legături feudale cu Ungaria și Polonia); înșfîrșit, în Ardeal cel mai tîrziu, pentru că deabia după Mohaci suzeranitatea ungurească e desființată.

Dar în afară de aceste deosebiri de grad (care de bună samă sînt de considerente geografice)—cea mai deplină identitate există în evoluția celor trei voievodate romînești.

*

A treia serie istorică părintele Lupaș o numește „epoca nouă“, sau „a tendințelor de unitate națională, politică, religioasă și culturală“, și ține dela suirea în scaun a lui Mihai, până la sfîrșitul revoluției lui Tudor (1593—1821).

Iată care este situația generală în timpul acestei perioade.

Se poate spune că deceniile care au urmat bătăliei dela Mohaci au marcat apogeul puterii turcești. De atunci încolo începe să i se pregătească declinul. Dezastrul dela 1524 redeșteptase creștinătatea. Asediul Vienei a dovedit nu că Turcii sînt tari, ci că-s îndrăsneți, și mai cu samă că Creștinii le vor fi de-acum necotenit superiori. Veacul dintre 1593 și 1688 (primul din „epoca modernă“ a părintelui Lupaș) este acela în care Unguri, Poloni, Austriaci, Muscali, Romîni, urzesc, cu toții, machinațiuni diplomatice și pregătesc oști puternice pentru a răpune pe Otomani.

Din punctul de vedere al celor trei țări romînești, noua schimbare înșamnă o reîntoarcere la starea dinainte de Mohaci. Ele vor reîntra deci iarăși în legături cu puterile creștine (care acum sînt

mai multe, pentru a deveni în cele din urmă un adevărat „concert“ european). Șerban Cantacuzino, Brîncoveanu, Duca, Costantin și Antioh Cantemir, etc., sînt reprezentativi pentru această politică oportunistă, dar în ultimă analiză mai mult turcofobă.

În linii generale, tendința, în tustrele vevodatele, este ca, prin sprijinul unei puteri creștine să se *scape* de Turci. Dar această liberare se putea face mai iute sau mai lent. Mai repede, dacă un alt stat își oferea aripa protectoare. Un alt stat, ca bu-nioară Austria. Dar Austria, care consimte a lua asupra-și desti-nele Transilvaniei, pierde ocazia—pe care i-o oferea cu atîta in-sistență Mihai Viteazul—de a face același lucru cu celelalte două principate. Rezultat: Ardealul scapă complet de Turci. Și invers: Principatele cad, deocamdată, mai rău sub Turci. Avem aci o di-vergență de destine istorice. Dar divergența are cauze identice, și chiar consecinți identice; căci Ardealul scăpînd complet de Turci, și căzînd complet sub Austro-maghiari, nu mai putea continua multă vreme politica cea veche de basculă și duplicitate diploma-tică. Trebuia să aleagă: ori deplină vasalitate, ori neatîrnare de-plină, în scris modern.

În principate, situația trebuia în curînd să devină în mare parte identică. Vecinii se înmulțiseră. Toate Puterile voiau să ne înghită. Dar protestau ceilalți. Și, așteptînd evenimentele, cu toții consimțeau să ne lase deocamdată în mîna Turcului. Niciuna din marile-Pureri nu ne putea anexa; poftele fiecăreia își făceau e-chilibru una alteia. Așa că și noi ajungeam la aceeași dilemă ca și Ardelenii. Aveam de ales, între două perspective: ori suzeranitate numai turcească, ori, dacă scăpăm de Turci, independență „à la moderne“, autonomie în sens apusan. Așa dar aceeași situație di-lematică pe care o întîlneam și pentru Ardeal. Cu singura deo-sebire—deosebire doar de grad—că neatîrnarea a venit mai iute în principate decît în Transilvania, pentru foarte simpla pricină că desmembrarea Austriei s'a produs cîțiva ani mai tîrziu decît aceia a Turciei... Incolo, aceleași cauze inițiale, aceleași rezultate finale.

A patra epocă e aceia pe care autorul o numește, „contem-porană“, sau „epoca înfăptuirii unității naționale“, și care se întinde până în zilele noastre.

Dar aceasta ne amintește de o problemă pe care nu am atins-o încă în rîndurile precedente. Este vorba de sentimentul pro-priu zis național. Căci am vorbit mai mult de sentimentul *unio-nist*, care nu se confundă complet cu cel național. Istoria popoa-relor apusene ni-o dovedește bine. Sentimentul unirii, al fuziunii de teritorii, al contopirii de dinastii, este mai vechiu decît simți-mîntul, mai recent, al naționalismului propriu zis. Și ar fi intere-sant de pus, măcar schematic, problema raporturilor dintre unio-nism și naționalism, cu privire la Istoria neamului nostru.

Din nefericire, spațiul din această recenzie nu ni-o îngăduie. De aceea ne mulțămim a încheia recomandând, cu vorbe, cetirea cărții părintelui Lupaș care, după cum s'a putut vedea, se recomandă singură, cu fapte.

D. I. S.

* * *

Aug. Audollent, *L'énigme de Glozel*, Paris 1927, p. 32. „Chestiunea“ Glozel, care în ultimul timp pare să fi fost definitiv rezolvită pentru unii savanți, preocupă mai bine de doi ani întreaga societate arheologică franceză iar dela congresul de antropologie dela Amsterdam din Septembrie trecut și o bună parte din lumea preistoricilor străini. La noi ecoul fu foarte slab, câteva efemere notițe prin ziare și două articole semnate de doi eșeni în „Arta și Arheologia“ și „Adevărul literar“. Până la publicarea unui studiu mai complet, ne propunem a face cunoscut cetitorilor „Vieții Românești“ cele mai substanțiale studii, memorii sau broșuri, care s'au publicat în Franța pro sau contra autenticității Glozelului. Cele mai interesante și primele în ordinea firească, cronologică sînt semnate de dr. A. Morlet și colaboratorul său E. Fradin, un doctor din Vichy și un tînăr țaran, descoperitorii gisementului, tipărite la Vichy în 1925, 1926 și două în 1927; tot așa de importante o serie de aproape 20 studii, publicate mai întăiu în „Mercure de France“ numai de dr. Morlet în 1926, 1927 și 1928. Pentru că Morlet pregătește o lucrare de ansamblu asupra tuturor săpăturilor și descoperirilor făcute de el sau ceilalți savanți, nu ne adresăm încă operelor sale în așteptarea ultimului cuvînt.

O idee de ansamblu asupra cercetărilor și părerilor enunțate până la finele anului trecut ne putem face după broșura lui Aug. Audollent, unul din cei mai reputați clasiști, profesor și decanul Facultății de litere dela Clermont-Ferrand, care a vizitat și cercetat stațiunea, nu ca alții, notorii antiglozelieni, fără să fi văzut ceva din gisementul glozelian.

La 23 klm. de Vichy se află o cătună din cîteva case aparținînd comunei Ferrière-sur-Sichon, pe malurile gîrlei Varelle, în care se varsă un izvor; la 200 m. de confluență panta se'ndulcește și pe terasa mică, numită „Duranton“, aparținînd familiei Fradin, unul din ei arînd, dă, la 1 Mart 1924, peste cîteva cărămizi cu „cupule“ (găuri). Sfătuit de învățătoare, Emile Fradin scoate la iveală și alte obiecte păstrîndu-le cu atenție până'n 1925, cînd dr. Morlet din Vichy ia asupra-și laborioasa operă. De-acum începe o adevărată epopee: obiectele găsite erau așa de curioase și eteroclite, că la început nimeni n'a acordat crezare autenticității, mai ales că se aflau la o adîncime mai mică de un metru. Morlet preîntîmpină neîncrederea printr'un sistem cu totul propriu de săpături: o tranșee longitudinală cu alte perpendiculare, între care lasă teren virgin ca mijloace de control; în adevăr Salomon Reinach, Espérandieu, Loth, Depéret, toți dela Institut, și alții încă au

făcut săpături în aceste locuri și au devenit aprigi apărători ai Glozelului. Primii descoperitori dovediră prudență în detașarea obiectelor, deseori de mare fragilitate, de pământul ambiant, dar neglijară să fixeze toate detaliile locului unde ele se aflau; acestea și buna stare a altora li aduse la început, din partea multora, învinuirea c'ar fi fabricat ei înșiși aceste obiecte—mai apoi bănuiala rămase numai asupra lui Fradin. Audollent afirmă însă delă început categoric: „autenticitatea a ceea ce-au produs săpăturile nu mai face nici o îndoială pentru mine“, bazat pe faptul că unele obiecte de pământ ars sînt străpunse de rădăcini, a căror conviețuire cere cîteva decenii cel puțin; c'ar fi trebuit știința a mai multor savanți pentru o falsificare atît de reușită la documente atît de variate ca gen și timp; că pământul evident n'a fost „manevrat“ înainte și mai ales bazat pe mărturiile atîtor alți specialiști: abatele Breuil la început, P. Vienne, vicepreședintele Societății geologice franceze, Van Gennep, de Varigny, Leite de Vasconcellos, profesor la Universitatea din Lisabona, pe lângă cei citați mai sus.

Materialul găsit se poate grupa în două categorii: una cuprinzînd tipuri (deja) cunoscute, alta cu obiecte abia bănuite sau cu totul necunoscute. Din prima grupă fac parte instrumente din piatră tăiată sau șlefuită (vîrfuri de lance, străpungătoare, răzătoare, galeuri găurite, șlefuitoare, topoare, inele de șist, pendanți), obiecte din os sau corn de cervidee, rișnițe, petre plate cu desene de animale și o bogată ceramică din oale rudimentare, lămpi, mosoare, cărămizi. Originalitatea gisementului constă în a doua categorie, formată din bucăți de pământ ars reprezentînd idoli curioși falici sau bisexuali, vase purtătoare de măști umane și cărămizi cu inscripții alcătuiind adevărate texte, căci semne dispartate se găsesc și pe unele obiecte. Și Audollent nu avea încă cunoștința de descoperirile care s'au făcut după redactarea studiului său.

Primul depozit s'a descoperit într'o groapă, relativ mică (2,8 pe 0,9) și puțin adîncă (0,40 m.), care păstra și urme de sticlărie, ceea ce făcu pe Franchet să creadă că este vorba de un simplu cuptor de sticlărie. Audollent se'ndoește, căci sticla a provenit accidental în urma arderei ceramicii pe loc—fapt frecvent și azi; apreciînd afirmațiile învățătoarei care-și amintește să se fi descoperit în groapă și oase, precum și descoperirea a două morminte, precizează că e vorba de un mormînt. Se pot distinge două părți: una vegetală superficială și'n care s'au găsit oalele fără nici o valoare și pătura argiloasă cuprinzînd amestecate toate obiectele de preț, adevărata pătură arheologică; altfel se scade adevărata vîrstă a stațiunii, înainte de apariția ferului, care numai ar fi înlesnit industria sticlăriei. Asupra datei căreia aparține se poate ușor fixa neoliticul vechiu, cel mai apropiat de azilian, intermediar între paleolitic și neolitic, după gravura unui ren, cum a fost stabilit de savantul norvegian Brinkmann, cel mai bun cunoscător al renului, adică atunci cînd renul mai trăia în Franța. O parte din aceste obiecte sînt uzate, au fost folosite; altele sînt noi, au

fost ulterior așezate în mormint, iar mult mai târziu s'au așezat aici fabricanții de sticlă.

Vasele cu masca umană fără gură apar și'n alte stațiuni dela finele neoliticului, când ferul apăruse; dar cum la Glozel nu s'a găsit nici o urmă din acest metal, trebuie să vedem în vasele de aici origina acestui tip, care figurează, după ingenioasa definiție a d-rului Morlet, ideea morții ce nu mai vorbește. Unii savanți cred că e vorba de un depozit votiv; alții îi atribue un caracter magic, ca Jullian, care crede că ar fi o „officina feralis“ a unui vrăjitor galoroman din sec. III d. Hr., descifrînd chiar formule latinești în inscripțiile depe cărămizi. Cum se explică însă apariția a 106 litere deosebite, când alfabetul latin era limitat la 23, decît că sîntem în fața unei scrieri mai vechi ca toate alfabetele cunoscute. Butavand crede a recunoaște cuvinte grecești, colonelul de Saint Hillier conchide pentru text fenician, pe care-l respinge un alt specialist. Scrierea glozeliană aparține primelor timpuri și e'n strînsă legătură cu scrierile orientale din Egipt, Troia și Transilvania; aceeași rudenie arată c'avem aface cu un nou alfabet egeian. Păstrînd oarecare rezervă asupra „glozelianului“ ca scriere și industrie până la noi descoperiri, la întrebarea de unde a venit sistemul scrierii, i se pare a fi emanația unui popor autohton francez, după reprezentarea renului, de veche cultură.

Cele de mai sus fuseseră redactate la finele lui Iulie și apăruseră în „Correspondent“ - dela 10 Noembre; la finele aceleiași luni Audollent adăogă o notă, menționînd publicațiile apărute în toamna lui 1927, rezumate fidel de „Mercure de France“ cu discuții mai ales asupra autenticității, decît asupra interpretării stațiunii; s'au întezit în special atacurile datorite lui Vayson de Pradenne și Dussaud ce învinuiesc de falsificare pe descoperitori, contele Bégouen, P. Saintyves și Breuil trecut la adversari. Audollent închee broșura cu menționarea anchetei comisiei internaționale, „ai cărei membri fură aleși nu știu după care criteriu“ — dar al cărei rezultat noi îl cunoaștem și probabil va fi pus tot așa de puțin la îndoială de atît de prudentul apărător clermontez al Glozelului.

* * *

Salomon Reinach, *Glozel, La découverte, la controverse, les enseignements*, Paris, 1928, 45 pp. + VII planșe.

Dar și mai hotărît, înverșunat chiar, apărător a Glozelului și al dr. Morlet în special, e Salomon Reinach, cunoscut arheolog de temperament. Pe lîngă o serie de articole, comunicări și scrieri — cea din urmă „Ephémérides“ o rezervăm pentru altă recenzie — la 30 April tipărește a cincea ediție a unei broșuri de popularizare, o pledoarie pentru Glozel, lucru evident până și după ilustrarea copertei: „Athena venind în ajutorul bunei cauze“.

„Cînd conversația lîncezește undeva, e destul să se amintească numele Glozel pentruca să reinvie pe dată“ — cu fraze de

asemenea spirit își începe broșura Reinach, comparînd vilva glozeliană cu sgomotul mării „afaceri“ (Dreyfus), de acum 30 ani, fără victime bineînțeles ; lupta între Occident și Orient—pentru origina scrierii — între profesioniștii arheologi și amatori, descoperitorul fiind dintre ultimii. O veche prejudecată, numită de autor de mult „mirajul oriental“, hrănită de Biblie și sanscritism, fu răsturnată de Boucher de Perthes încă de acum trei sferturi de veac, descoperind cultura omului paleolitic în Europa vestică și centrală, complectată în epoca neolitică în întreaga Europă. Dar vine cataclismul potopului, după Biblie, occidentalul perde cîștigurile culturale, o nouă civilizație vine din Apus, de unde Fenicienii aduc alfabetul pela 600 a. Chr.

Intregei acestei teorii Glozelul opune : nu-i adevărat ! El dovedește : că renul persistă în neolitic și că scrierea apare în aceeași epocă și regiune. Savanții contrariați răspund : 1) unii că descoperirile sînt frauduloase (Dussaud, Mortillet, Bosch y Gimpera, Evans) ; 2) că obiectele sînt aduse din Orient (Breuil în primul ipostas) ; 3) că sînt rămășițele unui vrăjitor galo-roman depe la 400 d. Hr. (Camille Jullian). Primei categorii s'au raliat și membrii unei comisii internaționale în Dec. 1927, adunați apoi în Ianuar 1928 la Paris. Lor le-au răspuns glozelienii, din care Reinach dă o listă de 16 marcanți, oameni de știință în diferite ramuri de arheologie, preistorie, paleontologie, geologie etc.

N'a existat nici o criză catastrofală la finele paleoliticului, renul a dispărut pe încetul, iar omul șlefuiind peatra și inventînd ceramica neolitică a ajuns la invenția scrierii prin semne lineare, asemenea celor din Grecia și Fenicia ; dispărută în epoca megalitelor din Occident, probabil din pricina invaziei popoarelor orientale—poate Celții,—care au împins rămășițele acestor popoare spre est, unde au fermentat civilizațiile antice (părerea lui Reinach). Povestirea desfășurării săpăturilor dela Glozel, care urmează la Reinach, o cunoaștem din recenzia anterioară, trecem peste ea. Nu s'a găsit nici o urmă de metal, nici o monedă romană, nici un hîrb celtic, deci e cu totul exclusă o stațiune galo-romană.

Ocupîndu-se de materialul adunat, 1500 obiecte scoase în 3 ani numai de Morlet și Fradin, cu cuțitul, Reinach remarcă diferențierea extremă, ce respinge „fabricarea“ în serie a falsificatorilor de azi, precum și originalitatea fiecărui exemplar. Dintre pietre silexul lipsește aproape complet, sînt galeuri cu inscripții și gravuri de animale, niciodată omul ; inele de șist cu inscripții, probabil cu rost religios ; harpoane în os sau cîteva bucăți de oase animale cu gravuri ; schelete omenești nu s'au găsit, fiind distruse mai ușor din cauza periostului și materiilor grase. Ceramica a dat la iveală surprize : idoli neolitici fără gură pe vase foarte rudimentar lucrate, care au rezistat presiunii pămîntului, fiind pline, și figurine bisexuale ; tăblițe cu inscripții numeroase, din care s'au putut clasifica peste 100 semne, apropiate de alfabetele grecești și italiste—după Morlet,—de runicele nordice și iberice—după Rei-

nach. Asupra datei s'a discutat de asemenea, Reinach fixează Glozelul pela 4000 a. Chr. după idoli neolitici, dar atribuie o vîrstă mai nouă fazei magdaleniene din paleolitic.

Autorul încheie cu aceiași bonomie susținută: „pontifii se schimbă, dar templul rămîne și se înfrumusețează; chiar greșelile și reaua voința a unora s'au întors în avantajul său, crescînd, prin vîlva controverselor, mulțimea studiosă a pelerinilor spre Glozel“. Pentru documentare prezintă pe planșe 22 modele de inscripțiuni extrase din alfabetele iberice, libyce, runice, vechi feniciene și grecești, lyciene, etrusce, ombrîene, egiptene, ebraice, palmyriene, sâmaritene, chaldeene noi, syriace, sabeene, etiopiene și nordindice în comparație cu semnele dela Glozel sau acele quaternare din alte 2—3 stațiuni mai vechi.

*

E. Cartereau, *Glozel et sa signification*, Questions de Chronologie et origines gauloises, Paris 1928, pp. 34.

După cum se vede din subtitlu, autorul este partizanul celei de-a treia grupe, ilustrată doar numai de Camille Jullian, de a căruia părere am amintit, anume că Glozelul e o chestiune galică. În două broșuri apărute până acum, acest fost inginer și membru al societății preistorice franceze se strădănuiește, cu o răbdare mai mare ca a cetitorului, să descurce secretele inscripțiilor glozeliene și să ni le traducă chiar. N'am vrut să lipsim seria prezentelor recenzii de reprezentanța glozelenilor „galo-romanici“, dar în lipsa momentană a lucrărilor lui Jullian, am recurs la unul din pușinii săi emuli. Autorul are toată bunăvoința de a ne lumina, afirmînd că avem a face cu locuința unui olar dela finele epocii galice, sprijinit pe posesiunea cheii discifrării inscripțiilor ce se ratașează unui așa numit alfabet rodanian din sudul Franței. Două tablouri paleografice comparative cu caractere ideografice, cabalistice și o figură descompusă a vasului cu siluetă completează textul „de-o manieră sezisantă“, după expresia autorului anonim, sau poate chiar a lui Cartereau însuși, din „Sumar“. Bazat pe cei 30 de ani de studii, poate să rezolve astfel prin Glozel și alte faimoase chestiuni: Atlantida, Thule, prima fundare a Marsiliei de Africani, legenda provensală a S-telor Marii.

Respinge afirmațiile lui Reinach și Loth și ne introduce chiar dela început în misterele simbolurilor în legătură cu toporul triunghiular marcat cu un T și alte semne depe inele, aparținînd alfabetelor orientale, care'n Galia iau un caracter cabalistic. Ca să dau o pildă: toporul (hache în franțuzește) are origina în litera *ash* orientală, vîrfurile de săgeată este *Gh*—viață, *teth* înseamnă chipul primei constelații văzută de om; svastica chaldeană—viață și viață prelungită, de unde numele vou; thot ajunge divinitatea generatrice universală, la Gali Tent-Athes... și așa mai departe. Renul dela Glozel nu este o reproducere după un animal autentic, ci nu-

mai evocația mistică a unui animal baltic; vasele cu mască sînt o degenerescență galică a primelor încercări ceramice; harpoanele în os sînt talismane, nu obiecte de folos, de aceea au gravate un U, semn cabalistic; bobinele și fusaiiolele idem. Iar celebrele tăblițe au putut fi cetite, după sistemul oriental dela dreapta la stînga, descoperind uneori formule profilactice, astronomice sau de alte rosturi talismanice—Glozel nu e oare aproape de Vichy, cetatea apelor binefăcătoare ?

În al doilea capitol se bazează pe un sistem paleografic descoperit în Galia și pe care l-a numit rodhanian, combinat cu latina, pe care îl întrebuițează și vrăjitorul dela Glozel. Deci trebuie să distingem și caractere alfabetice în semnele cabalistice amintite mai sus; astfel putu ceti numele lui Dionys, zeul grec bisexual, Axyh = Atue, zeu local, Atousates ect. În idolii bisexuali recunoaște cultul lui „fascinus“, phalus, care persistă în tot Evul mediu, susținut chiar de biserica catolică; vasele cu mască reproduc bufnița, idolatrăsată și'n Galia până tîrziu. Este vorba deci de atelierul unui vrăjitor străin, care lucrează rudimentar uneltele meseriei sale în legătură și cu unele credinți locale; invazia Romanilor l-a silit să-și părăsească în grabă depozitul. „Preistoria e moartă; trăiască magia”—iată concluzia lui Cartereau.

E. Cartereau, *La mise au point de Glozel, après le rapport de la com. intern.*, Paris 1928, pp. 18.

Pentru complectarea afirmațiilor de mai sus, Cartereau adaugă o critică, de data asta uneori foarte justă și cu mai mult simț real, a raportului comisiunii numită de congresul dela Amsterdam și a altor antiglozelieni.

Descoperirile noi făcute de comisiune complectează părerile sale anterioare, cărămizile au fost îngropate cu grijă conform unor practice rituale; unele obiecte s'au găsit la locul lor, altele din pătura superficială s'au amestecat în urma arăturilor ulterioare—totul fiind absolut autentic. E greșită presumpția comisiunii că cele două morminte sînt fabricații recente bazîndu-se numai pe o ușoară depresiune a păturii arabile, ce survine foarte ușor și la cele mai vechi stațiuni constatate fără să aibă vre-o legătură.

Critica lui Dussaud respinge complect autenticitatea zăcămintului, ceiace-l jignește și pe Cartereau, care crede că numai un zeu ar fi fost în stare de-o așa perfectă falsificare; raportul lui Peyrong, O. Tafrahi, Solignac și Vergue îi convine, de oarece afirmă că nu se poate fixa data stațiunii, deci n'ar respinge epoca dată de el; cu Audollent nu se împacă deloc, pentru că, cum am văzut din prima recenzie, acesta respinge orice apropiere de alfabet latin; critica aspră a lui Champion, șeful atelierelor dela St.

Germain, că striurele pe oase sînt recente fiind făcute cu un vîrf metalic, îi folosește, întrucît apropie aceste obiecte de epoca galor-romană, cînd se cunoștea și ferul. În alte recenzii vom continua literatura glozeliană.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Virgil Șotropa, Zavera din 1821 și regimentul năsăudean.

Este o scurtă lucrare, (11 pag.) extrasă din „Anuarul Institutului de istorie națională“ IV. Bazîndu-se pe un însemnat număr de acte, documente și condice militare grănicerești, autorul elucidează marea îngrijorare de care au fost cuprinși opresorii de ieri ai Romînilor transilvăneni și bucovineni, în timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu și a zaverei grecești dela 1821.

Izbucnise răscoala lui Tudor Vladimirescu. În fruntea corpului de armată austro-maghiară dela Sibiu era locotenent—mareșalul baron Emanuîl Schustek. Încă dela începutul primelor mișcări din Muntenia, a trimis ordin din porunca împăratului Austriei, colonelului Anton Zatetski de Robelswald, comandantul regimentului II grăniceresc năsăudean, prin care se poruncia o cît mai strictă pază la toate punctele graniței, ca nu cumva rebelii lui Tudor Vladimirescu să poată primi pe furiș arme și muniții.

Alte ordine, date regimentului năsăudean, urmară, prin care nu se permitea intrarea în Ardeal, decît Moldovenilor, cu pașapoarte dela agentura austriacă. Se ordona o pază mare asupra acestora, nu cumva să-i ademenească pe Romîni grăniceri în partea revoluționarilor lui Tudor.

Autoritățile austriace încercau să discrediteze acțiunea lui Tudor Vladimirescu în fața Romînilor ardeleni.

Dupăce Tudor Vladimirescu fusese omorît de cătră Greci, iar Ipsilanti, bătut de cătră Turci la Drăgășani, mulți panduri și arnăuți începură să invadeze munții Rodnei. Alte ordine sosiră pentru Comandantul regimentului năsăudean, prin care se ordona să fie respinși fugarii din Moldova și Muntenia. După cum reese din documente, grănicerii acestui regiment avură mai multe ciocniri cu fugarii.

Dupăce pericolul invaziei păru mai puțin amenințător, se dădură ordine, ca paza graniței să fie întreținută în mod normal.

În cadrul acestei lucrări autorul publică o interesantă scrisoare a generalului Schustek cătră colonelul Zatetski, prin care îi comunica acestuia, că un oarecare capelan militar, Stoian Basiota, —care servise în corpul de volintiri sirbi, desființat în 1814,—a intrat în serviciul „rebelului stadoșau Todor Vladimiresko“. (stadoschau=căpitan și conducător de hoarde) Și deoarece se temea că Tudor Vladimirescu va sădi duhul nemulțumirii și revoltei printre Valahii ardeleni, poruncia prin această scrisoare, că, dacă acest Basiota, ar călca pe teritorul regimentului năsăudean, să-l de-

țină. Se mai poruncia să controleze pe străinii ce vin din Principate, în special pe preoți.

Reese limpede teama împăratului Austriei, că mișcările din Principate vor influența pe Valahii din Ardeal, în mod primejdios pentru monarhia austriacă.

Dar mai reese și altceva. Autoritățile militare austriace „nu se sfiau să accentueze raporturile cetățenești, ale supușilor Valahi, despre care bine știau că ele sînt cele mai degradatoare și mai rușinoase pentru opresori“.

Această scurtă lucrare, de o apreciabilă valoare documentară, scrisă într'un stil corect și simplu, pune în clară lumină faptul, că stăpînitorii de eri ai Ardealului erau conștienți de adevărul istoric, care trebuia să învingă odată.

Ion Tomuța

Revista Revistelor

Automobilismul în politica transporturilor

Automobilismul și aeronautica aduc un mare aport la tehnica și la politica transporturilor.

Aceste două mijloace de locomoție au distrus aproape privilegiile trenului și ale tranvaiului.

În America mai cu samă trenurile au trebuit să cedeze pasul automobilelor care deservesc întregul continent.

Este sigur că Statul va fi în curând nevoit să se ocupe cu construirea directă sau cu concesionarea drumurilor de fer indispensabile traficului cu regiunile îndepărtate. Dar ar fi exagerat să afirmăm că pentru a lega centrele de producție cu marile piețe și debarcadere Statul va trebui să construiască rețele secundare de trenuri ori tramvae.

Orice, astfel de întreprindere ar fi imposibilă din cauza cheltuielilor și sacrificiilor financiare enorme pe care le-ar necesita.

Și pentru a remedia la toate aceste inconveniente, trebuie să recurgem la automobilism și să considerăm înainte de toate nevoile agricole industriale și comerciale.

(Roberto de Vito. *Autotrasporti*).

Edgard Allan Poe și Italia

Poe a fost cel mai original poet modern și toate viziunile sale de frumusețe sînt eclipsate de concepția unei Italii etern magnifică.

Poetul nefericit al Eleonorei, omul pe care mulțimea l-a surprins în noaptea de 6 Octombrie a anului 1849 pe o bancă la Baltimore aproape mort de foame, omul care a fost condus cu forța la urnele electorale a lui Zacharie Taylor și care două zile mai târziu a murit în spital, a devenit cel mai mare geniu poetic pe care America l-a dat istoriei gândirii universale.

Mare adorator al măririi și splendorii italiene, n'a încetat nici un moment să viseze la Italia ca la o țară a făgăduinții în care spiritul său persecutat de fantasmagorii ar fi găsit liniște.

El a fost întotdeauna deasupra oricărei contaminări, a oricărei micimi iar Italia îi va fi veșnic recunosătoare pentru a o fi înțeles-o.

(Giovanni Lattauzi. *Rivista d'Italia e d'America*).

Drepturile Italiei în Marea Mediterană

Dacă Mediterana a fost în antichitate stăpînită de Roma, republicele italiene fură de asemeni importante în cea de a doua jumătate a evului mediu.

Este de remarcat faptul istoric că la această epocă cele mai multe corăbii de pe Mediterana erau italienești.

În timpurile moderne cînd Oceanul Atlantic a mărit zona de navigație, Mediterana a fost cîțva timp părăsită.

Rolul său important în viața națiunilor apare de abea în epoca expan-

siunii imperialiste napoleoneene cind devine teatrul luptei formidabile din-tre Anglia și Franța.

Alte puteri europene au fost antrenate în conflictele din jurul Mediteranei și abia în timpul războiului mondial drepturile Italiei fură discutate și definitiv fixate. Deja pactul de la Londra din 1915 precizează în articolul al 9-lea că Italia are tot interesul să mențină echilibrul politic în Mediterana.

Politica prevăzătoare a guvernului italian actual este bazată pe principiile pactului din Londra care avea în vedere interesul vital al Italiei moderne.

(Filippo Virgil. *L'Italia e il Mondo*).

In cotro merge critica ?

Critica, gen de curind născut, e în faza copilăriei. Ca și istoria, ea nu a putut exista, decît atunci cind oamenii au ajuns la concepția unei lumi în evoluție, a unei estetici care variază în timp și în spațiu și care e expresia unei societăți; într'o anumită epocă a dezvoltării. Ori, această concepție a lumii, bazată pe relativism, nu datează decît din secolul al XVIII.

În antichitate n'au existat critici adeverați, ci numai portretişti sau moralişti, care nu se ocupau decît de vremea lor, nu judecau operele trecutului, nici nu căutau să recunoască valorile. Cel mult, considerau, cîteva opere clasice grecești, ca reprezentînd frumuseța revelată și absolută.

Boileau, ar fi fost poate cel mai mare critic francez, dacă ar fi înțeles istoria literară a țării sale. Totuși, a fost un om remarcabil, căci a simțit propria lui epocă și a prețuit cum trebuia, pe cei mai iluștri contemporani. În secolul trecut, se observă însă tocmai contrarul.

Sainte Beuve, Taine, Brunetièr, Anatole France au scris enormități despre contemporanii lor și au ignorat adesea, tocmai pe cei mai de seamă. Totuși, Taine a creat ceiace numim azi fundamentele criticii, iar Sainte Beuve modelul croniceii de istorie literară.

Criticul complet, care să înțeleagă trecutul și să simtă prezentul e mai rar încă decît marele poet. Acei care identifică critica cu jurnalismul de informație, comit o confuzie.

Foiletonul săptăminal, care intră sub rubrica critică nu e (cu rare excepții) decît o dare de samă a producției literare cotidiene, destinat să satisfacă curiozitatea cetitorului, el e tot atît de departe de adevărata critică, ca și un fapt divers, chiar comentat, de un roman.

Adevăratul critic trebuie să aibă două facultăți deopotrivă de dezvoltate; o mare inteligență, care să-i permită să judece, mai ales în trecut, valoarea relativă a operelor și o intuiție profundă prin care să poată vedea imediat, în prezent, operele importante, căci pentru operele din epoca lui, nedispunînd de perspectiva timpului, el nu poate raționa cu logica spiritului. Dar aceste două calități sînt rareori reunite, în același om.

Până la filosofii secolului al XVIII. și la romantici, inteligența a rămas prea exclusiv teologică sau dogmatică, și a limitat activitatea criticilor. În secolul al XIX celor mai mulți critici, le-a lipsit simțul poetic și intuitiv. Ei au simțit epoca lor, mai puțin ca unii poeți, cum a fost Baudelaire, de pildă.

Criticul trebuie să caute să dezvolte în mod armonios în el, cele două tendințe paralele, inteligența și intuiția. Considerînd o operă de curînd apărută, el se va sforța să discerneze în mod clar, caracterul ei de generalitate și în același timp să simtă misterul pe care ea îl conține, adică bogăția de senz, care va permite diferitelor generații să dea fiecare o interpretare nouă, aceleiași opere.

Se poate spune că adevăratul critic se servește în primul rînd de facultatea lui de alegere, dar nu face operă adevărată; decît cînd recreiază, prin simpatie, opera pe care a judecat-o, cum a făcut de pildă Romain Rolland în monografia lui asupra lui Michel Angelo. Munca criticului se ridică însă atunci pe treapta cea mai înaltă a artei și el adaugă astfel, un fel de supra structură, la construcțiile deja existente.

(Léon Pierre Quint. *Nouvelles Littéraires*).

Senzul și noțiunea de Europă

Noțiunea de Europă nu însemnă o unitate etnică, nici una spirituaia. Înăuntrul limitelor ei, au avut loc multe-

războaie, ba chiar în ultima mare tregedie istorică, o jumătate din Europa s'a aliat cu părți din Asia sau America.

Această noțiune nu însemnă deasemeni o unitate culturală, căci Europa a creiat în America o cultură care prin substanță nu se deosebește prea mult de a ei.

Dar dacă nu există în realitate o Europă spirituală, care să poată fi descrisă și limitată, în opoziție cu alte lumi spirituale, există totuși un tip tradițional al vieții spirituale europene, care are trăsăturile sale proprii. Aceste trăsături contradicțoare în aparență, căci realitatea istorică nu vrea să știe de logică, sînt: caracterul războinic, acel creștin și acel tehnic.

Spiritul european e înainte de toate războinic. Creșterea și dezvoltarea civilizației europene din vremile preistorice, până în anul 1918, s'a îndeplinit prin războiu. Fiecare popor european este războinic și are în urma lui un trecut de glorie și de sînge. Aftudinea profund pacifistă a unora din marile popoare ale Indiei sau Chinei, e necunoscută în Europa, unde războiul e o tragedie zilnică și una din principalele manifestări.

Spiritul european este creștin și poate trăsătura lui cea mai izbitoare e chipul cum printr'o constantă și minunată contradicție a reușit să concilieze creștinismul cu înclinările războinice. Cea mai adevărată, mai mare și tipică manifestare a spiritului european au fost cruciadele. Spiritul creștin nu trebuie confundat cu o anumită confesie, ci înțeles ca însușirea de a recunoaște umanitatea în orice ființă, chiar în străini sau dușman. Acest spirit s'a manifestat într'o anumită măsură în caracterul jurist și universalist al Romei și a făcut imposibile în Europa războinică, acele bestiale măceluri pe care Asia le-a cunoscut ades.

Totuși, spiritul contemplativ și idealul de iubire a întregii omeniri de care e străbătută evanghelia, nu a putut în Europa împiedeca războaiele, reușind doar să indulcească în parte, felul în care ele sînt purtate.

Dar europeanul nu e numai războinic și creștin, el stăpînește materia, spațiul și timpul, e inventatorul tehnicii și al științei pozitive,

care au adus o uriașă creștere a producției economice.

Cele trei trăsături pomenite: creștină, războinică și tehnică se întîlnesc și la popoare care nu au spiritul european. Ceiace e caracteristic pentru aceasta e contopirea lor. Umanitarismul creștin, excesiv chiar, se găsește la unele popoare asiatice, care nu sînt războinice nici nu posedă o tehnică. Spiritul războinic se întîlnește deasemeni la multe popoare asiatice și africane, care nu sînt umanitare sau tehnice.

În America de azi spiritul tehnic predomină, în dauna celui războinic și umanitar.

Europeanul tipic e un om armonicos, care caută să-și sporească în tihnă producția cu ajutorul tehnicii, dar pe care atavismul instinctelor îl face să se gîndească la războiu și în același timp la Dumnezeu și la umanitate. El nu e un pur războinic sau un pur producător și nu poate renunța nici o clipă la aspirațiile lui ideale.

Acei care cred că momentul păcii universale a sosit pentru Europa se înșală, căci tendința de a realiza unitatea ei spirituală, religioasă sau culturală, prin negarea datelor naționale, înfilnesc o predică de neînvinș în natura înăscută a popoarelor latine ca și germane.

Unitatea spirituală stă mai presus dar și înafară de luptele politice ca și de faptul războiului.

A cere ca spiritul războinic să fie extirpat din omenire pentru ca ea să ajungă la unitatea culturală și spirituală e axioma unei pseudo logici, cu desăvîrșire contrare dezvoltării istorice.

(Luigi Valli. *Europäische Revue*).

Literatură și Politică

(Comunicare la secția literară a Academiei de Arte din Berlin)

Spiritul și Statul sînt cele două mari forțe care îmbrățișează totul. Ele sînt deosebite ca natură și nu de puține ori sînt nevoite să fie în conflict. Statul e determinat de un scop. Natura statului nu e morala ci utilitatea, Spiritul e moral în sine însuși. Morala nu apare în afară de spirit și în acțiunile omenești ea apare mai puțin ca oriunde. În anumite momente ale

istoriei se pune chiar problema dacă activitatea morală în general este compatibilă cu natura omenească. În astfel de momente s'ar părea chiar că legea proprie a activității omenești este forța. Domeniul spiritului cuprinde ceiace este general, etern, pentrucă spiritul tinde către adevăr și justiție, un adevăr și o justiție valabilă pentru toți oamenii, pentru om în general. Privit astfel, spiritul nu are nimic comun cu statul, care în adevăr și în justiție n'ar putea dăinui o zi măcar. Raporturile dintre spirit și stat sînt propriu zis imposibil de gîndit (undenkbar, impensables). Inșă dacă ideia nu poate stabili acest raport, realitatea îl stabilește. În practică, arta, religia și știința au intrat întotdeauna în contact cu puterile politice, întotdeauna voind să-și impue cerințele, triumfînd citeodată, suferînd demulțori. Atitudinea tradițională a spiritului este să ceară mereu, în cerințele lui să învingă sau să fie învins, inșă să fie mereu în conflict cu realitatea politică puternică. Spiritele care s'au supus acestei realități stau în urma spiritelor care n'au cedat. Fichte, cu ale sale „Discursuri pentru națiunea germană” stă mai prejos decît Kant. Invățăturile lui Fichte durează atît cit durează realitatea politică pe care se bazează și la care se referă. În spiritul pur ele nu durează.

Literatura, intru atît cit participă din spiritul creator e în conflict cu statul. Statul prohibă cărți sau fundează academii, după cum are mai puțină sau mai multă încredere în literatură. În Prusia neîncrederea s'a manifestat prin faptul că deabia acum, de curînd, sub republică, a fost fondată secția literară la Academia de arte. Imperialismul prusian dinainte de războiu, privea cu neîncredere literatura, pentrucă adevărata literatură n'a glorificat niciodată pe Kaiser, și, deci, n'a putut niciodată căpăta încrederea statului german, condus de Kaiser. Republica a creat secția literară la Academia de arte din Berlin și e gata să acorde acestei instituții cea mai mare încredere, pentrucă presupune că literatura germană actuală îi este favorabilă și îi poate servi. Apropierea între literatură și stat s'a făcut de data aceasta prin concesiile celui din urmă. Totuși, literatura, ca formă a spiritului creator, independentă de

contingențele politice, este silită, prin firea ei, să treacă dincolo de limitele statului, să-l depășească în aspirațiile ei. Și asta chiar cînd Statul își lărgește spiritul și tinde să devie mai general omenesc decît odinioară. Conflictul poate deveni acut cînd este vorba, de exemplu, de concepția mărginită a patriotismului național, care face parte din structura statului, și aspirațiile literaturii către internaționalism, către o dizolvare a granițelor morale dintre națiuni, pentru a realiza un patriotism mai larg și mai uman, în cadrul vast al omenirii întregi.

Chiar cînd Statul e prietinos față de literatură, politica îi poate fi încă multă vreme dușmană. Antagonismul, aici, e mult mai profund și aproape iremediabil. În același timp în care se inaugurează secția literară la Academia de arte din Berlin, se promulgă o „Lege pentru apărarea tineretului de corupție”. *Conruptibilitatea* literară nefiînd definită, legea aceasta poate, teoretic și practic, atinge orice literatură, dela cea mai bună până la cea mai proastă. Această lege poate fi foarte ușor întrebuițată în scopuri politice. Cui altuia decît secției literare dela Academia de arte ar fi trebuit să revie dreptul de a judeca dacă o operă literară este sau nu demnă de a fi cetită? Ceiace trebuie să decidă este numai chestiunea de a ști dacă o carte este literatură sau nu. Orice alt criterium este inutil și poate deveni repede un instrument de persecuție împotriva oricărei încercări de critică a societății actuale, atunci cînd s'ar atinge susceptibilitatea regimului politic al zilei. Această lege este menită, poate, să lese să dăinuiască tocmai literatura proastă și să condamne literatura adevărată, sub pretextul unui patriotism rău înțeles. Conflictul între literatură și politică devine astfel mai acut ca oricînd.

(Heinrich Mann. *Die Neue Rundschau*).

Literatura americană de astăzi

De zece ani încoace evoluția literară în Statele-Unite—s'a urmat cu o mare originalitate. Această evoluție s'a săvîrșit împotriva oricărei tradiții. Ea nu s'a oprit nici pe planul poeziei nouă, nici pe acel al realis-

mului așa cum l-au practicat romanțierii dela începutul veacului al douăzecelea. Neorealismul american caută adevărul psihologic în afară de orice descripții naturaliste, în afară de orice satiră socială. O psihologie ascuțită, o analiză sufletească amănunțită. Doi artiști puri au croit drumul: *Joseph Hergeshaimer* și *Waldo Frank*. În plină epocă realistă, aceștia doi, *Waldo Frank* mai ales, au orientat romanțul către ficțiunea pură. În poezie, prima renaștere americană datează de acum cincisprezece sau șaisprezece ani, cu *Amy Lowell* și *Imagiștii*. Cătră 1920 altă eflorescență poetică cu *Malcolm Cowley*, *E. Cummings*, etc. Efuziunea sentimentală și reveria, în America mai mult decît în Europa, au fost înlocuite cu lirismul bazat pe humor și ironie. Stilul de telegrafie fără fir modern corespundea foarte bine psihologiei americane. *Gertrude Stein* este astăzi în fruntea acestei mișcări.—În romanul din ultimul timp reacțiunea contra realismului *ferre-à-terre* este un fapt indeplinit. Imaginația și fantezia predomină. Așa sint romanțierii *Glenway Wescott*, *Ernest Hemmingway*, *John Erskinne* cu *Viața privată a Eleni dela Troid*. În teatru autorul care contează este *Eugen O'Neill*. Teatru cu dublu, cu triplu sau cuadruplu fond, complicat, poate, mai mult decît complex. Literatură americană de astăzi, în ansamblul ei; prezintă caracterele unei epoci de tranziție. Surprize mari se pot oricînd aștepta și ivi.

(Régis Michaud. *Mercur de France*).

Notă asupra esteticeii lui Proust

Marcel Proust a incorporat în partea a doua din „*Le Temps retrouvé*” un întreg eseu de o sută de pagini, cu privire la propria lui artă și la estetica generală. Aceste pagini din „*Timpul regăsit*” formează un adevărat eseu asupra stilului.—*Thomas de Quincey* stabilise deja o distincție între ceiace numea el literatura de potență și literatura de cunoaștere. În aceasta din urmă scriitorul ne comunică fapte; în cea dintăiu ne comunică *sentimentul* lui despre fapte. *Walter Pater* adaugă că „un scriitor nu devine un artist decît în măsura în care el transcrie nu lumea exterioară ci sentimentul pe care el îl are

despre lume. Frumosul este expresie”. Aproape cu aceeași termeni se exprimă și *Proust*. *Proust* recunoaște o valoare estetică expresiei lăsînd descripția și simțul obiectiv pe sama literaturii de cunoaștere.

Realitatea, în ochii artistului, se deplasează: ea nu mai este situată în obiect ci în lăuntru sufletului unde impresia despre obiect se asociază cu alte impresii și formează un obiect nou. Stilul este singurul mijloc prin care artistul poate face comunicabilă realitatea lui interioară. Marea originalitate a lui *Proust* a fost că el nu s'a mulțumit numai cu această proecție a lumii lui interioare. Prin opera lui de romanțier, de psiholog, de moralist, el a aruncat o punte între literatura de expresie și literatura de cunoaștere. El ne-a arătat cum, pornit dela lumea interioară, se poate atinge lumea obiectivă, cu alte cuvinte cum impresia duce la lege. La *Proust* acest proces se întimplă de multeori. Ideea generală la el se desprinde treptat, treptat, din impresie.—Ideii clasice de adevăr estetică expresiei opune ideea de adevăr poetic, care se traduce prin conformitatea stilului cu impresia. Estetica expresiei comportă o logică și o morală: logică individuală, dacă se poate spune, care se deduce în chip simfonic din impresia inițială; morală a indiferenței morale, ceiace ne importă fiind expresia și nu ceiace este exprimat. Din această pricină, pentru *Proust*, a trăi nu înseamnă numai a simți, ci și a înțelege, și mai ales a imagina. *Proust* nu „realizează” viața în momentul în care o trăește pentrucă viața curge în timp și pentrucă facultățile lui se exercită în chip *successiv* asupra vieții: el întâiu imaginează, pe urmă simte, pe urmă înțelege, în așa fel că nu simte ce a imaginat și nu înțelege nici cum a imaginat, nici cum a simțit. *Proust* își grupează toate facultățile *simultan*. Spiritul lui se liberează din devenirea empirică. Această liberare, pe care filosofii o obțin cu ajutorul activității raționale, printr'o intuiție intelectuală, *Proust* o obține cu ajutorul unei impresii afective, el înfilnește această liberare în însăși lumea sensibilă. Această liberare o are în vedere *Proust* cînd vorbește despre „esența” realității în pa-

ginile din „Timpul regăsit.“ Proust nu vede aici o revelație a cunoaște-rei ci numai o revelație de expresie. Revelația unei opere de artă e dublă : ea restituie atmosfera integrală a unei clipe trăite, și lasă să apară ca în filigrană legile suflatești care conduc lumea omenească. Arta poate fi un instrument de cunoaștere : ea ne face să percepem ceiace nu percepem în viață, de exemplu legile schimbării.—Proust a pus în evidență, atît prin practică cit și prin teorie, un principiu care ar trebui să servească de bază la toate esteticile viitoare. Anume : întîmplările și momentele vieții noastre, acele care ne sînt mai aproape, pe care le simțim mai adînc, care ne dau sentimentul existenței, nu sînt transparente și sînt greu accesibile inteligenței, mai ales în clipa în care le trăim. Totuși avem nevoie să posedăm în spirit ceiace am trăit cu adevărat. Arta ne oferă mijlocul de a face accesibilă spiritului, de a interioriza zona aceasta irațională, cu ajutorul unor facultăți cum e memoria, a unor relațiuni cum e metafora, facultăți și relațiuni care constituie niște echivalente sensibile ale gîndirii.—Proust a insistat mult în opera lui asupra relațiilor și opozițiilor care există între realitatea simțită și realitatea gîndită. Menirea lui va fi fost să menție o distincție severă și sigură între ceiace e simțit ca real și ceiace e conceput ca adevărat.

(Roman Fernandez. *Nouvelle Revue Française*).

Evoluția poetică a lui Henri de Régnier

Henri de Régnier a debutat pe la 1887 cu poeme în care se străvede puternică influența lui Mallarmé. Această influență era de altfel covârșitoare în toată tinăra generație simbolistă de pe atunci. „Les poèmes anciens et romanesques“ ale lui Régnier se desfășoară într'o lume de alegorie și de taină. Totuși poetul nu

întîrzie mult „într'un labirint ale cărui drumuri nu puteau să-l ducă nicăieri.“ De la vrsta de douăzeci și șase de ani își găsește drumul propriu și devine el însuși. Această desrobire, această evadare are loc cu volumul „Les jeux rustiques et divins“, apărut în 1897. Mișcarea simbolistă dela sfîrșitul secolului trecut, în Franța, a fost fără îndoială o mișcare de liberare.

„Jocurile rustice și divine“ formează un strălucit rezultat al acestei mișcări. Régnier întrebuițează în acest volum versul liber cu o măiestrie neîntrecută. O poezie complexă, fără a fi obscură, plină de ecouri și rezonanțe subtile, neașteptate, deloialtă nelămurite și sigure. O mitologie vapoasă a cărei irealitate e crescută prin faptul că se petrece într'o lume de ceață și imprecizieune. O irealitate care totuși nu exclude, în expresie, precizia conturilor și siguranța desenului.

Cu „Les Médailles d'argile“, în 1900, Régnier părăsește versul liber și trece, brusc, la versul rigid și clasic, la formele fine, cultivînd mai ales sonetul. Mulți văzură o influență tardivă a lui Hérédia. Adevărul este că, odată revoluția făcută, Henri de Régnier a vrut să stabilească din nou legătura între trecut și prezent. O sensibilitate modernă turnată în formele tradiționale. Régnier renunțînd la hermetism și obscurism reîntră în făgașul poeziei franceze clasice, bazată pe bun simț, natură și claritate. Evoluția lui se continuă calmă. Publică în 1902 „La Cité des Eaux“, o serie de poeme privitoare la Versailles. Cu „La Sandale ailée“ și „Le Miroir des heures“ Henri de Régnier se apropie tot mai mult de viață, părăsind vechile reverii.

Poezia lui se umanizează, devenind, astfel mai profundă și mai puternică.

(François Porché. *Mercur de France*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatura generală

Paul Landornuyx, *La Vie de Schubert*, Ed. N. R. F.

O viață scurtă, mizerabilă, saracă în evenimente. Și care tuși în mici circumstanțe lasă veșnic să se întrezărească „un suflet”—un suflet blind, tandru, afectuos, plin de farmec și cu care n'ai putea intra în contact fără să-l iubești.

Albert Erlaude, *Le vie de John Keats*, Ed. N. R. F.

Există de sigur vieți mai bogate în evenimente exterioare, în scandaluri chiar, decât aceia a lui John Keats, nici o alta însă nu este mai patetică.

Rolul acestei cărți este de a face ca poetul Hyperieon-ului să fie iubit în Franța cum este iubit în Anglia și în Germania, și de a fi căutat acolo unde este locul său și anume alături de Shakespeare.

Paul Claudel, *Sous le Rempart d'Athènes*, Ed. N. R. F.

Acest dialog pe care Paul Claudel îl dedică memoriei lui Marcelin Berthelot și a celor patru fii ai lui tot așa de mari prin spirit, prin caracter și prin inimi ca și părintele lor; nu reamintește în nimic, vechile apropouri obișnuite nici anecdotele, nici alegoriile, ci o discuție precisă și poetică din care se degajează pe nesimțite concepția Claudeliană a savantului care nu numai înțelege natura, dar care o transformă.

Romane

Pierre Bost, *Fallite*, Ed. Nouvelle Revue Française. — Paris.

Este vorba de un dublu faliment. În afară de falimentul acelei case pe care a creat-o și a cărei dezvoltare l-a costat atâtea eforturi, Brugnon mai cunoaște un alt faliment, acesta cu mult mai dureros și anume falimentul amorului și aspirațiilor sale. Ultima pagină a cărții îl lasă într-o stare de desnadejde morală și fizică din care nu mai speră să se ridice vreodată.

Și cu toate acestea Brugnon n'are nici o vină decât poate aceia de a fi avut o prea mare îndrăzneală și de a fi crezut puterea sa ilimitată.

Albert Josipovici, *Le Beau Saïd*, Edition N. R. F.

Saïd, fiul unei concubine, a fost încă de la nașterea sa preferat fratelui său Mourad. Mai tirziu primește cea mai frumoasă parte din moștenirea părintească. Umilit de mistica resemnare cu care Mourad primește această injustiție, Saïd hotărăște să-i răpească fratelui său soția, pe blindă, voluptoasă și sfoasa Amina. Dramă elementară, mare totuși prin grandoarea personajelor sale.

Pierre Humbourg, *Chang*, Edition *Le Cinéma Romanesque*, Paris.

Această carte este romanul „Junglei” Siameze, și este prefațat de d. Paul Morand. «Jungla siameză este

încă intactă. «Cînd însă puștele automate de la Dalat vor depopula de animale nordul Cochinchinei, și cînd drumul de fier care va lega în curînd Angkor cu Bangkok va popula de amatori pădurile Cambodjului occidental, nu va mai rămîne în afară de inaccesibila Sumatra decît Siamul în care să găsim un adevărat lux vegetal», spune d. Paul Morand, iar mine cînd va fi dispărut și cînd fiii noștri vor merge de la Paris la marea Chinei cu taxiul Chang va constitui cel mai prețios document pentru acei care vor fi dornici să cunoască macar astfel ceiace Lafcadio Hearn numește «l'extase verte».

Louis Raymond Lefèvre, *La Grâce de Lisieux*, Ed. N. R. F.

Această poveste burlescă are toate calitățile vechilor romane comice.

Este o fabulă satirică nu cu prea multă răutate, îndreptată în contra fanatismului.

Anita Loos, *Les Hommes préfèrent les blondes*, Ed. N. R. F.

Este jurnalul de bord a două călătore care parcurg planeta. Găsim în această carte, jovialitatea, prosopăimeea, buna dispoziție și acea extraordinară tinerețe care face farmecul locuitorilor lumii nouă.

Știința

Dr. Hélan Jaworski. *La Découverte du Monde*. Ed. Albin Michel.

O imaginație dezordonată a condus pe acest autor la idei foarte personale dar complect inadmisibile. Așa de pildă ideea că corpul ome-

nesc ar fi format din juxtapunerea tuturor animalelor apărute în decursul timpurilor.

Inima ar fi o Meduză interiorizată și fixată, a cărei pulsații sint asimilate cu bătăile inimii.

Dr. Serge Voronoff, *Les Conquêtes de la Vie*, Ed. Fasquelle.

Dr. Voronoff care se ocupă cu metodele de întinerire în noua sa operă, să arată foarte optimist. «College de France» i-a dat consacrarea oficială numindu-l profesor și directorul laboratorului de chirurgie experimentală.

Științi Sociale

Yves Guyot, *La Science économique et ses lois inductives*, Ed. Alfred Costes.

Opera clasică a lui Yves Guyot «La Science économique» într'un volum, a apărut încă de mult timp.

Aceasta a șasea ediție complect remaniată și adăugată a apărut chiar în ziua morții autorului său care a avut mulțumirea de a muri în vîrstă de 80 ani, lăsînd contemporanilor și posterității cea mai bună sinteză economică a științii sale.

G. H. Bousquet, *Vilfredo Pareto sa vie et son oeuvre*, Ed. Payot.

D. G. H. Bousquet care a consacrat deja citeva volume lui Pareto a scos acum un nou volum. Este viața și activitatea lui Pareto, care inginer de profesiune, abea la 40 ani se pasionează de economia politică.

COMPILATOR

Bibliografie

Pantelimon Diaconescu, *Conferințe Populare*, Lucrare scrisă pentru folosirea preoților, învățătorilor și studenților la cercurile culturale dela sate, Edit. „Cartea Românească”, București, Prețul 60 lei.

I. Simionescu, *Coasta de Azur*, Cunoștințe Folositoare, Seria C. No. 32, Edit. „Cartea Românească”, București, Prețul 5 lei.

N. Iorga, *Cleopatra*, piesă în 5 acte Edit. „Cartea Românească”, București, Prețul 75 lei.

Pr. C. Dron, *Valoarea actuală a canoanelor*, București, Tipografia cărților bisericești, 1928

Colonel Ionescu-Dobrogeanu, *Formarea Deltei Dunării și configurația ei veche*, Constanța, Tip. „Lucrătorii asociați”, Fără preț.

Frasin-Negrești, *Adevăruri ce ne mint*, Buc., „Tiparul Românesc”, Prețul 40 lei.

Istoricul școlii superioare de Agricultură Herăstrău-București, Inst. de arte grafice „Bucovina”, București, 1928, fără preț.

C. Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Tîrnava*, Sibiu, Tip. „Dacia Traiană”, Prețul 300 lei.

Octavian Prie, *O viișoară*, piesă poporală în 3 acte, Edit. Ardealul, Cluj, Prețul 25 lei.

Ing. Ștefan Mihăiescu, *Probleme economice și sociale*, Institutul de Arte Grafice „Anișoara”, București 1928, Prețul 50 lei.

Reviste primite la redacție:

Roma No. 2; Revista generală a învățămîntului No. 6; Înfrățirea Românească No. 18; Cimpul No. 12; Țara de jos No. 3—4; Democrația No. 6—7; Natura No. 7; Solia Moldovei No. 23—24; Foaia Tinerimii No. 11—14; Bibliographie de la France, 1927; Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei vol. VII; Țara Noastră No. 29—34; Transilvania No. 7—8; La Nouvelle

Revue Française No. 179; Mercure de France No. 722—724; Le cri des peuples No. 7—10; România Militară No. 5; Filmul meu No. 12; Revista funcționarilor publici No. 6; Revista contribuțiilor No. 6; Vlășia No. 31; Prietiniile poporului No. 7; Buletinul Muncii No. 4—6; Semenicul No. 6—8; Provincia Literară, Iulie 1928; Moderne Graphik, No. 2; Căminul No. 7; Ramuri No. 6—7; Viața medicală No. 8; Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations; Tribuna Romînilor transmistrieni No. 8—9; Noua Revistă bisericească No. 7—8; Bulletin de la Section d'information de la Société des Nations, No. 21—22; Independența economică, No. 1—2; Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț No. 7; Biserica ortodoxă romînă, No. 7; Corespondența economică No. 6—7; Correspondence économique roumaine No. 3; Zorile No. 6; Foaia plugarilor No. 6—7; Doina No. 2—3; Junimea literară; No. 4—6; Revue internationale du Travail No. 1—2.

Așa a lăsat Dumnezeu*

Tot satul Scaeși precum și satele vecine aflaseră de cele petrecute în casa părintelui Ghedeon. Și de aici tot felul de vorbe se scorniră. Ba că popa e supărat foc și o să dea pe dascăl afară dela biserică... fiindcă i-a luat „fiitoarea“, ba că chiar s'au și bătătut amîndoi, ba că nevasta dascălului a băgat divorț... și altele de felul acestora.

Bietul Ghedeon habar n'avea de cite se vorbesc, fiindcă lui nu-i spunea nimeni nimic. Văzîndu-se cotorosit de o belea ca Reveica, aștepta acum să-i găsească dascălul iarăși o bătrîna, că singur nu mai era chip să trăiască. Scaeștenii însă hotărîseră altfel. Ca să se curme odată cu tot felul de babe și de vorbe, se adunară în cea dintăiu Duminică după întîmplarea cu Reveica și se sfătuiră să îndemne pe ieromonah la un pas de om îndrăzneț. În acest scop veniră grămadă la el, avînd în frunte pe delegat și pe epitropi.

Cînd auzi gura cînelui și sgomot de oameni mulți în curte, Ghedeon își luă îndată anteriorul și papucii și eși afară.

— Da' ce-i cu dumneavoastră, oameni buni?

— Părințele, luă vorba delegatul, învîrtînd pălăria, noi ne-am vorbit cu toții ș'am venit să te rugăm să-ți faci și sînția ta un rost de... ca tot rumînu', că vedem noi bine că nu mai merge cu căzături d'astea de babe și cu fiitori fără niciun căpătăiu—ca sărăcia aia de unzureancă...

— Ce „fiitori“ te găsi, nene Ionică? Ori visezi?—sări Ghedeon, ca mușcat de șarpe.

---

* Un capitol din romanul «Necazurile Părintelui Ghedeon» (Un an preot la sat), care va apărea în curînd, în editura «Cartea Romînească».

— De, părințale, iartă-mă... da' lumea așa vorbește,—răspunse delegatul ridicînd din umeri.

— D'apoi, pîntru asta nu e rușine, părinte, că ești om tînăr... și să cere!—zise unul din grămadă.

— Și trebuie o *fomee* la casa rumînului, c'asa a lăsat Dumnezeu!—îi întări vorba un unchiaș.

Ieromonahul pironi ochii în prispa casei și pe loc se gîndi la mănăstire. Dar aducîndu-și aminte că e legat de satul Scaeți pe un an de zile, oftă din inimă.

— Și acum... ce vreți dumneavoastră dela mine ?

Oamenii se priviră între ei, se mai îmboldiră rîzînd, până deschise unul gura:

— Să faci și sînția ta ce face toată suflarea.

— Ce să fac ?

— Să-ți iai acolo o creștină, să nu te mai canonești cu babele și cu unguroaicele.

— Cum să-mi iau o creștină, omule? — întrebă călugărul, cași cînd n'ar fi înțeles bine.

— Să te însori!—strigară toți într'un glas.

Ghedeon se uită lung la ei.

— Și nu cumva mi-ați și găsit vreuna ?

— Berechet ! Și văduve și fete mari, dă care vrei și dă care-ți place ! că la un priot, cine nu să îndeasă ?

— Numai să se poată!—zise ieromonahul, înălțînd din umeri.

— Cum dă nu se poate; părințale ? Cine e ăla să se pue contra ? N'a lăsat Dumnezeu așa ?

— Bine, bine, a lăsat Dumnezeu, dar nu și pentru călugări...

— Ai fost călugăr la mănăstire, taică părinte, dar aicea ești la sat. Și dacă ești la sat, trebuie să te dai după lume... că altfel nu se poate.

După ce mai făcură haz aducînd vorba de unele vădane și fete de măritat, din Scaeți și din alte sate, pe care le socoteau mai vrednice de preotese, oamenii plecară încredințați că popa Ghidion—cum îi ziceau ei, are să se însoare,—și chiar îi scăpase vorba la urmă: „să mă mai gîndesc“...

„Oamenii cam au dreptate, se gîndi ieromonahul după plecarea Scaețenilor.—Singurătatea, o fi ea bună de mănăstire, unde sînt toți la fel și unde, de bine de rău, se face acolo o ciorbă la cazan și o pîne la pitărie. Dar la sat, unde se însoară toți nes-pălații dela șaptesprezece ani și toți uncheși iertați de bir și de

șoseă, e greu să stai ca un cuc. Ș'apoi, o femeie credincioasă și harnică face mult la casa omului,—își mai zise el, gîndindu-se la necazurile trase cu cele patru slujnice.

Dar cum o să se însoare el, călugăr?

Ghedeon se scutură ca și cînd ar fi alungat un gînd rău și făcîndu-și cruce, scuipă pe Dracul: „Piei ispită!“ Apoi, bucuros că a găsit scăparea: „Lelea Ioana să trăiască“.

Se întîmplă însă ca lelea Ioana de peste drum, care îl ajuta de cînd pleca o babă și până găsea alta, se îmbolnăvise tocmai acum de „dropică“ și călugărul rămase cu casa vraină. Încercă el să-și rînduiască treburile singur, ca la mănăstire, dar nu fu chip,—se dăduse omul pe boerie și îi cădea cu greu s'o mai ia de unde o lăsase.

Dar Dumnezeu nu lasă pe om în necaz, căci chiar a doua zi dimineața, cînd era mai amarît și mai amărît că nu știa de ce să se apuce mai întăiu—fiindcă nu-i venea să se apuce de nimic—tocmai sosi și Leana cu laptele, foarte voioasă să-i dea o mîină de ajutor. Deși era zi de lucru, fata găsisese cu cale să vie prime-nită, pieptănată frumos și cu busuioc în cosițe. Ghedeon o privi amănunțit și o găsi mai frumoasă ca până aici. După ce o mai întrebă cîte ceva și-i mai aruncă o glumă—așa era obiceiul lui—o rugă să-i facă focul la bucătărie și să-i aducă o găleată de apă. Leana le făcu pe toate într'un picior... și acum nu-i mai venea să plece.

— Mulțumesc, Leano, și... poți să te duci, că te-o fi adăstînd mă-ta...

Dar fata luase un stîlp în brațe și nu se mai desliplea de el.

— Poate că ai să-mi spuți ceva?—o întrebă Ghedeon, văzînd că nu se îndură să plece.

Leana duse mina la gură, se făcu roșie ca focul și rezemîndu-și capul de stîlp întrebă clipind din ochi:

— E adevărat, părinte, ce s'aude?

— Ce s'aude, Leano?

— C'o să te însori în curînd.

— Vorbe de lume.

— Păi de ce vorbe, taică părinte? Ce, o să stai așa?

— Uite-așa, cum mă găsesec!

Leana aruncă o uitătură piezișă preotului, apoi strînse puțin buza de jos între dinți.

— E păcaț, taică părinte, că ești om tînăr!

Ghedeon rîse și apropiindu-se de ea o apucă de bărbie. Fata se înroși, mulțumită, și arată ieromonahului două șiruri de dinți albi cu puțină mămăligă aurie printre ei. Dar călugărul se trase fără veste și repede îndărăt și-i zise mai aspru :

— Du-te acasă !..

Leana își luă sticla în care adusese laptele și plecă. La poartă întoarse capul și-și arată din nou dinții.

„Ispită !”—șopti călugărul, întorcînd spatele. Și vru să intre în casă. Dar n'apucă să pue piciorul pe prispă, cînd... hop și Marița, altă fată mare, că vine „să-i ude florile”—deși nu era nevoie, fiindcă dăduse o stropitură de ploae peste noapte. Cînd o văzu și pe ea tot primenită și dichisită, Ghedeon intră repede în casă și trase ușa după el. Dar n'avu astîmpăr și se uită pe fereastra deschisă. Marița își sumesese poalele fustei până mai sns de genunchi, lăsînd desgolite două pulpe vîrtoase și cam pîrlite de soare. Cînd se aplecă să rupă o buruiană de la rădăcina unei flori, i-se săltă și cămașa înflorată pe poale... și călugărul scăpă o vorbă tare. Fata îl simți și-și întoarse capul :

— Tot așa e, cum s'aude, taică părinte ?

— Ce s'aude, Marițo ?

— Că ai de gînd să te însori...

— Minciuni !

— Da' de ce minciuni, bre ? Ce o să stai așa ?

— Așa o să stau !

Fata îl privi lung, încreți buzele și clătină, mirată, din cap :

— Păcat !

— Da' cine o să mă ia pe mine, Marițo ?—o întrebă Ghedeon în glumă.

— Hm ! făcu fata lăsînd ochii în jos,—care ar fi proasta aia să nu te ia, pe *sînția* ta, taică părinte ?

„Ispită !”—își zise ieromonahul iar. Și plecînd de la fereastră, se duse la bucătărie, de unde tocmai se strecura miros de lapte ars. Cînd intră aici se luă cu minile de cap. Laptele eșise aproape jumătate din oală, lăsînd dîre pe pereți și pe mînușă și bolborosea în bășici pe plita mașinii. Necăjit, Ghedeon apucă oala de coadă ca s'o dea la oparte, dar, coada fiind încînsă, el își trase repede mîna și răsturnă din oală pe mașină și restul de lapte. În fața acestei nenorociri, ieromonahul își puse mînile în șolduri și începu să fluere a sărăcie. Cînd îi mai trecu supărarea, luă tîngirea cu apă caldă de pe mașină ca să spele vasele. Dar abia a-

pucă să înmoae spălătorul, că auzi pași pe prispă și se pomeni în ușa cu Stanca, văduva lui Ion Gilcă—mort în războiu.

— Ce e, Stanco ?

— Săru' mîna, părinte... Uite, venii și eu ca să-mi cetești ceva... Da' ce faci, bre ? Auu!... Speli vasele ?

— Păi cine vrei să mi le spele, Stanco ?

— Nu ți-ai mai băgat nici o babă ?

— Am zis dascălilor să-mi mai caute una.

— E rău omu' singur...

— Rău al păcatelor, Stanco. Și ce ziceai că să-ți cetesc ?

Stanca strînse colțul basmalei în dinți și răspunse rîzînd :

— Uite... mi s'a urît și mie cu văduvia ș'aș vrea să mă mărrit focului odată...

Ghedeon o privi în față. Stanca era cea mai frumoasă văduvă din sat. Năfticuță, nici prea grasă, nici prea slabă, ochii verzi și jucăuși, gropițe într'amîndoi obrajii și—tinără. Cu toate că n'avea nici obișnuința și nici pofticios la femei nu era, ieromonahul simți că-i trece un fior prin trup. Se uită drept în ochii vădanei. Femeia se roși toată și-și lăsă genele în jos. Călugărul se scutură ca de un gînd rău și începu să învirtească spălătorul pe smalțul unei străchini, rostind cu glasul cam schimbat :

— O femeie fină și frumoasă ca dumneata, cred că n'are nevoie de cetanie ca să se mărite...

— De !—rîse Stanca, desvelindu-și dinții mai frumoși și mai curași ca ai Leanii. Apoi, uitîndu-se pe furiș la Ghedeon îl întrebă, încrîcîndu-și buzele :

— Da' bine, bre, uitasem... Par'c'am auzit o vorbă pîn sat...

— Că mă însor...

— Păi, cam așa vorbește lumea...

— Vorbe, Stanco !

— Da' de ce vorbe ? se miră și asta. Ce, o să stai așa ?

— Uite-așa !

— Păcat !...

— Păcat, nepăcat, așa scrie la carte.

— Da' ce carte e aia, părinte, așa proastă ?

Pe ieromonah îl treceau sudori și era cît pe-acî să poftească spita să-i spele vasele. Dar își luă sama și-i spuse scurt, la urmă, că acuma n'are vreme de cetit molitve.

Stanca plecă cu părere de rău și Ghedeon o petrecu prin crăpătura ușii cu ochii până ce nu o mai zări.

„Ispita!“ — își șopti el iar, după ce o pierdu din ochi.

Și iar se apucă să învărtească spălătorul prin farfurii. Văzu însă că n'are chef de treabă. Un fel de moleșală îi cuprinsese trupul. După ce se spală pe față și prin sîn cu apă rece, își luă anteriul și bastonul și plecă spre dascălul Stan. Dar cînd să iasă pe poartă, hop și epitropul, aproape să se isbească nas în nas cu el.

— Ei, e vre-un rost, părințele? — îl întrebă omul, clipind și-
ret din ochi și dregîndu-și mustățile cu mîna toată.

— Ce fel de rost să fie, moș Ilie? — răspunse Ghedeon, făcîndu-se că nu înțelege.

— Ei, te mai faci că nu știi! Vorba noastră de eri, părințele: ți-ai găsit vre-o *una*?

Ieromonahul își luă o mutră de om supărat și-i răspunse scurt:

— Să mai mă gîndesc...

— Ce să te mai gîndești, părinte? Parcă e vreme de gîndit? — Și luîndu-l de braț, moș Ilie îi șopti la ureche:

— Mi-a căzut mie una în mînă... pă cînstel! E a cîrciumarului din Dăneasa. Ii dă tat'său douăzeci de pogoane de arătură, o brișcă cu doi cai și cu hamurile lor, zece mii de lei, bani în mînă și *tîrsăul* tot. Și dacă nu te mulțumești p'atîț, te mai pune și tovarăș cu el la cîrciumă, că nu mai are decît un băețaș — merge la școală. Da' să știi că iai la casă om, nu șagă. Ei, ce mai zici acumă?

— E văduvă? — întrebă călugărul cu gîndul aiurea.

Moș Ilie strîmbă din nas:

— Hm, nu e văduvă, chipu'... da' nici la socoteala ei dă fată nu este... Neam de oameni iuți ai dracului... S'a înșelat și ea, de! ca fata mare... Că d'aia zicea tat'su: O lua-o popa așa?

Ghedeon privi pe epitrop drept în ochi:

— O fi bună ș'asa, moș Ilie.

— Bună, părințele!... Ei, vezi? Așa-mi placi. Las'o la păcatele de călugărie! Și... pă cînd o să fie ziua aia?

— La... Paștele Cailor! — răspunse Ghedeon, depărtîndu-se.

Epitropul se uită lung după el:

— Mă prinț că popa ăsta n'are sînge în trupu' lui! De geaba minîncă trei pui de găină pe zi! Tiii, că nu mai sînt eu în anii lui!

Negăsind pe dascăl acasă, ieromonahul o luă spre pădure. Nu se mai gîndea la nimic, — moleșala din trup i-se urcase parcă

și la cap, lenevindu-i mintea. Picioarele i se mișcau singure, iar mîna dreaptă lovea cînd și cînd cîte o piatră sau cîte un cîne cu vîrfu bastonului.

În marginea pădurii, o femeie tînără și curățică sosise cu mîncare în coș și făcea semne bărbatului ei, care cosea la trifoi, să vie să mînce la umbră. Omul își lăsă coasa și o luă grăbit și fluerînd, peste poloage. Cînd ajunse la pădure își îmbrățișă nevasta, apoi se clăți pe mîni cu apă turnată de ea dintr'un urcioraș și se așeză turcește să mînce pe iarbă verde. Nevasta îl slujea rîzînd și glumind, iar el mîncă vesel de parcă nici n'ar fi lucrât pînă atunci în lipărul de soare...

„Și eu nici d'o babă ca lumea n'am parte!—se gîndi Ghedeon, cu tristeță. Apoi, înălțînd din umeri:

„— Așa a lăsat Dumnezeu!“

Și simțînd că i se coboară iarăși o ceață și o moleșală în suflet, mută picioarele și intră în pădure. Deși era cald și umbra teilor îmbietoare, nu se opri. Simțea nevoie să tot meargă, fără să se mai oprească...

Cînd se întoarse acasă, erau ceasurile două. Cînele îi sări înainte, mort de foame și de sete. Găinile și puișorii căscău împrejurul trocului uscat, iar pisica îl întîmpină mieunînd de parcă nu mai mîncase de-o săptămînă.

Ghedeon oftă și deschise ușa.

În casă—toate halandala. Patul, așa cum îl lăsase cînd s'a sculat: plapoma boțită spre perete, cearșaful fugit dela un capăt, iar pernele, fără fețe, cu fulgii rînjind prin rărișurile tivului. Un papuc la marginea patului și celălalt la fereastră; prosopul căzuse din cui și sta ghemuit în lighean, iar muștele, intrate în ro-iuri pe fereastra deschisă, puseseră stăpînire pe pereți, pe tavan, pe masă, pe scaune și peste tot. Gunoii sta pe jos de se cunoștea urma piciorului, iar mătura boala în tindă, alături de fărășul ruginit.

„De, boerie mai e asta?“—își zise monahul.

Și, oftînd, intră în bucătărie. Aci, ca și în casă. Farfuriile și străchinile—o parte spălate și nelimpezite, celelalte nespălate; oalele și crățițile gata să mucezească; mașina—cu stropi de mămăligă și cu stirigie de lapte pe plită,—iar pe deasupra și mai rău decît toate: niciun rost d'ale gurii...

— Sfîntă e femeia la casa omului!—se gîndi Ghedeon mătănd călărește din cap. Apoi, scuturîndu-se ca de ceva rău, luă cîteva *roșii* din grădină, tăe o ceapă și-și făcu o salată cu oțet, pe care o mîncă cu o *napurojne*, căpătată săptămîna trecută dela un mort. In loc de apă, — că nu avea la îndemîna, — bău lapte bătut, cald și cu miros de argăseală, adus în ajun de o moașă. Și, obosit și amărit cum era, se duse în casă și se trînti cu toată greutatea pe pat. La început i se păru că o să adoarmă numai-decît. Dar gîndurile și muștele îi alungară somnul. Mai cu samă muștele! Bîziitul lor, care alte dăți nu-l prea stingherea dela hodină, acuma îl întărita și-i făcea rău. Deschise fereastra și le dete afară cu prosopul. Apoi luă jurnalul și se urcă din nou în pat. Cu oarecare greutate își spînzură picioarele, ca de obicei, în lațele ce atîrnau de grindă, și începu să cetească... In vremea asta, două muște rămase în casă, începură să bizie și să se fugărească una pe alta pînă cînd cea urmărită se lăsă pe pagina unde cetea sau, mai bine zis, la care se uita Ghedeon. Indată se coborî și cealaltă și începu s'o gonească peste rînduri. Călugărul, fără chef de cetit, le îngădui acolo și se uită lung la ele. Musca urmărită fugea, în cotituri. Cealaltă sta puțin într'un loc, apoi se repezea să taie drumul celei dintăiu, care, sprintenă, izbutea mereu să scape. In cele din urmă fu prinsă, — dar... în loc să se ia la bătae...

— Până și muștele!...—strigă călugărul, scăpînd cartea din mîni. Apoi, încet:

— Așa a lăsat Dumnezeu...

Seara cînd Ghedeon tocmai își astîmpăra foamea cu brînză, cu castraveți sărați și cu ce mai rămăsese la prînz din *napurojne*, veni și dascălul Stan.

— Așa e, părinte, că e rău singur?

— Vezi bine că e rău! Te-am rugat să-mi mai faci rost de vre-o babă... și babă te-ai făcut.

— Și ia mai lasă-le dracului de babe, părinte, că nici de leac nu sînt bune. Fă și sfinția ta ce face toată lumea.

Ieromonahul se încruntă la dascăl.

— Crezi dumneata că d'aia am plecat eu din mănăstire—ca să mă însor?

— Dacă nu vrei, rabdă! De ce te mai plîngi?

Ghedeon se uită la harababura din bucătărie și oftă.

— Găsește-mi o babă.

— N'ai văzut ce-ți fac băbele ?

— Dar cele mai tinere n'ai văzut ce-mi fac ?

— Proști de muere! — răspunse dascălul, rîzînd pe subt mustăți.

În această clipă se auziră mieunături de pisici în podul casei, apoi zurbă mare și un țipăt strașnic.

— Auzi părinte?.. Până și pisicile... c'ășa a lăsat Dumnezeu !

— Așa o fi. Da' pentru călugări n'a lăsat Dumnezeu așa ! —răspunse Ghedeon.

Dascălul se gîndi o clipă, apoi se apropie cu scaunul de preot și-l întrebă :

— Ce e mai veche, părinte : călugăria ori facerea lumii ?

— Facerea lumii!—răspunse Ghedeon, mirat de întrebare.

— Și... cine a făcut lumea ?

— Dumnezeu.

— Da' călugăria cine a rînduit-o ? Tot Dumnezeu ?..

Ieromonahul făcu ochii mari și răspunse îndoelnic :

— Eu cred că tot Dumnezeu.

— Nu e așa, părinte ! Să-ți spui eu, dacă nu știi,—zise dascălul biruitor.—Călugăria au rînduit-o oamenii, că Dumnezeu nu putea să lase așa ceva, cînd El singur a zis : „Creșteți și vă înmulțiți și moșteniți pămîntul“.

— Iar eu zic, că se cade ca noi să cinstim mai mult lucrurile lăsate de Dumnezeu decît p'ale rînduite de oameni.

Călugărul apucă un cuțit și începu să toace repede cojile de castraveți depe masă.

— Ei, acuma ce mai zici, părinte ?—întrebă dascălul, bucuros că l-a îmfundat.

— Poate că ai dreptate, răspunse Ghedeon gînditor,

Dar și călugăria își are rostul ei. Și eu am făcut un jurămînt, pe care trebuie să-l țin.

Dascălul luă moliftelnicul de pe fereastră și deschizînd la „Rînduiala călugăriei“, ceti la întîmplare :

„Vei răbda tot necazul și strîmtorarea vieții celei singuratice, pentru împărăția cerurilor“.

— Ei, vezi ?—zise ieromonahul, bucuros că și-a găsit o îndreptare.

Dar dascălul urmări cu ochii mai departe și găsi ceiace căuta :

„Vei petrece în mănăstire și în pustnicie până în cea mai de pre urmă a ta răsufare“.

— Ei, vezi părinte?—zise el, vesel. Va să zică este legat să stai singur, numai cîtă vreme ești în mănăstire. Dar odată ce ai plecat de acolo—s'a schimbat marafetu'! Trăești în mănăstire : să fii călugăr după carte ; trăești în mijlocul lumii : să te dai după ea, că altfel nu ești la socoteală.

— Dumneata ești ispită, nea Stane!—zise Ghedeon ridicîndu-se înciudat de pe scaun.

— Dacă sînt ispită, n'ai decît să rabzi, că eu babă nu-ți mai aduc. Că știi ce ai pățit cu babele...

Și dascălul își luă pălăria să plece.

Dar călugărul îl trase de mîneacă.

— Stai și-mi spune ce mai vorbesc oamenii.

— Ce să vorbească! N'ai auzit eri ce vorbesc?

— Păi bine creștinul lui Dumnezeu, da' 'mai întăi de toate eu n'o să mă pot cununa...

— N'are aface! Nici popa Miciță din Prunișor nu e cununat cu preoteasa d'al doilea și vād că ține casă și are șase copii cu ea.

Cînd auzi de copii, lui Ghedeon i se sburli părul.

— Dar dacă o face și a mea copii?

— Dac'o face... n'ai decît să-i crești!—răspunse dascălul ridicînd din umeri.

— Ascultă, nea Stane, zise călugărul hotărît,—ții numaidecît să-și bată Satana joc de mine? Păi cine a mai văzut călugăr cu cîrdul de copii după el?... Ia să faci bunătate și chiar pe ziua de mine să-mi aduci o babă—din pămînt din iarbă verde. Fie chioară, șchioapă, surdă,—numai babă să fie. De data asta îți dau poruncă, nu te mai rog!

Mult s'a mai frămîntat Ghedeon în noaptea aceia pînă să se lipească somnul de el. Trei gînduri nu-l slăbeau : să se însoare, să nu se însoare, ori să se întoarcă la mănăstire? Gîndul cel din urmă ar fi eșit biruitor, dacă ieromonahul n'ar fi fost legat cu contract să stea cel pușin un an la Scaei. Așa, cu toată părerea de rău, fu nevoit să înlătore gîndul cel bun și să rămîie cu celelalte două.

Să se însoare?... Să nu se însoare?... Rău ș'asa, rău ș'asa... Singur în lume—greu! Iar în doi,—alte rele se leagă de capul omului. Doamne ferește, să nimerească vre-o scorpie de muere rea, sau vre-una leneșă și necinstită... Vai și amar de viața lui! Și să-i mai facă și niscai ploduri de copii... Parcă fi și vedea țipînd, mucoși, murdari și cerînd de mîncare...

Ghedeon încercă să-și alunge gândurile și să adoarmă. În zadar se învîrte cînd pe o parte, cînd pe alta, degeaba îndoii pernele sub cap și se trude să îndrumeze gîndul pe alte căi,—somnul parcă era oprit de vrăji să nu se apropie. Intăritat, aruncă pătura la părete, se coborî din pat, aprinse lampa și se așeză la masă, desbrăcat, să scrie cîteva rînduri ieromonahului Porfirie, prietînul lui dela mănăstire :

Iubite frate întru Hristos și prietine Porfirie,

Află dela smeritul și iubitul tău prietin și frate, care îți trimite închinăciuni și voe bună, că greu lucru și cu anevoe de purtat este să iasă călugărul dela metania lui. Că în lume sînt ne cazuri și tot felul de ispite care îl pîndesc în toată vremea, în tot locul și la tot pasul și nu-l slăbesc pînă ce nu-l zăticnesc dela datoriile lui și dela socoteala lui.

Dacă ai și tu, frate Porfirie, cum se învîrtește capul meu în ceasul acesta de noapte cînd îți scriu, n'ai mai zice parohie la sat cît îi lumea ! Destul de amărit e și borșul dela mănăstire, dar și puii fripți dela sat și-i scoate Necuratul pe nas și pe urechi.

Poate și-oiu scrie altădată mai pe larg, că acuma mi-e mintea zăpăcită și gîndurile încurcate și nu știu ce să-ți spui mai în-tăiu. Numa' atita îți scriu și te rog din tot sufletul să te duci numaidecît la părintele stareț și la duhovnicescul meu părinte Meletie și să le spui smerite închinăciuni și sărutări de mină din partea smereniei mele. Apoi să-i întrebi numai atita : Călugăria este dela Dumnezeu lăsată, ori dela oameni ? Și după ce-ți vor răspunde, să-i mai întrebi încă : E slobod călugărul, fiind preot la sat, să-și ia cumvă, sie-și muere ?

Vezi, fratele meu iubit, să iai aminte la ce-ți vor spune ei și mai caută și tu prin cărți și să-mi răspunzi fără multă zăbavă, că în greu ceas mă gălesc. Nu te sminti de cele ce-ți scriu, că din cuget curat îți scriu.

Spune închinăciuni și îmbrățișări fraților mei : Ioanichie și Vissarion și Paisie și Martinian și Varsanufie și Pasarion și Marchian, precum și la toți care mai întreabă de numele meu. Și, vezi, nu uitați să mă pomeniți și pe mine în smeriteie voastre rugăciuni către Dumnezeu.

Te sărut cu frățească dragoste și-ți mulțumesc mai dinainte pentru osteneală, eu, smeritul și amăritul tău frate,

Ghedeon Ieromonahul-Păcătoșul,

din mila lui Dumnezeu paroh în Scaeți.

După ce mai ceti odată scrisoarea, Ghedeon o închise în plic și, ca să nu-și ia sama până dimineață, se îmbracă și o duse în miezul nopții la cutia dela primărie.

*

Cînd se deșteptă a doua zi. Ghedeon văzu fereastra rume-nită de răsăritul soarelui, dar pregetă să se ridice, în capul oaselor deși știa că pasările curții îl așteptau cu grăunțe. O moleșală mare îi stăpînea trupul. Căscă tare, se întinse și iar căscă, dar nu se îndură să se dea jos din pat.

„De-ar fi acuma o nevestică harnică, mi-ar aduce cafea cu lapte și pine prăjită sau cozonac, să le iau aici în pat, boerește“, — se gîndi el între un căscat și un întins. Apoi, rîzînd, făcu o sforțare și se ridică pe marginea patului, să se încălțe. Cu multă anevoință se aplecă și ridică de jos în vîrf degetelor un ciorap, pe care îl vîrî în picior cu popasuri și cu călcăiul deasupra. Celălalt ciorap era asvîrlit tocmai în mijlocul odăii și trebuia să se ducă să-l ia. Ghedeon pregetă și se trînti din nou în pat, încălțat numai la un picior.

„Afita ispravă am făcut și eu în trei luni și jumătate de cînd sînt paroh : m'am îngrășat, — se gîndi el cu ochii închiși.

Și adormi din nou.

Cînd făcu iarăși ochi, un roi de muște se înălță de pe fața-i asudată și se așeză pe pereți. Soarele se uita pe deasupra brăcinarului perdelei de „americă“, ceiace însemna că se apropie prînzul. Ghedeon se ridică repede, se încălță gîfîind și, luîndu-și anteriu, eși afară să dea grăunțe la pasări.

Pe capul prispei îl aștepta răbdătoare o moașă, venită să-i facă „apă“ pentru o lăuză.

— De ce nu bătuși la ușă, moașă Catrina ? Că eram deștept... doar ceteam o carte, în pat.

— Apăi... nu mai bătui, părințelule, că am zis că te-ai fi prostiț și sînția ta... Și de ! oamenii tineri se scoală mai tîrziu... că am fost și eu odată în dîrdora sînției tale și știu...

— Se vede treaba că dumneavoastră la altceva nu vă mai gîndiți, decît la însurătoarea mea ! — se răsti Ghedeon, uțîndu-se încruntat la babă.

— Păi de, măiculiță, ești tînăr și frumos și nu puteai să stai așa, părințelule, oricît ai zice sînția ta. Că uite... e nevoe, maică, să vie cu v'o treabă și neveste mai tinere, că la un priot cine nu

vine? Da' nu prea le lasă barbații, că de.., ești singur și ești mîndru și voinic.

„Haiti! mai auzii una!“—își zise ieromonahul făcînd ochii mari. După plecarea moașei, Ghedeon luă porumb și aruncă la păsări. Găinile—vre-o douăzeci cu toate, iar puii adunați de prin sat ca la vre-o patruzeci-cincizeci, veniră din toate părțile și se aruncară cu foame asupra roiurilor de grăunțe ce le cădeau de sus. Cocoșul cel mare, voinic și împăunat cu toate culorile, se învîrtea îngîmfat printre găini, ciugulind cînd de ici cînd de colo, mai ciocnind cîte una care-l împiedica sau călcînd pe alta care-i venea mai la îndemînă. După ce se săturară de grăunțe și băură apă din troc, cocoșul o luă spre poartă, cu pas rar și trîntit de sus, iar găinile îl urmară stol și eșiră în drum să-și umple gușile cu nisip de pe șosea.

„Așa a lăsat Dumnezeu!“—se gîndi iar ieromonahul, pe care o soartă crudă îl punea mereu, de vre-o două zile, în fața unor rîndeli ale firii în stare să-i zăpăcească întreaga ființă de om și de călugăr.

După ce mai privi o vreme în urma găinilor, Ghedeon intră în bucătărie să vadă dacă i-a adus Leana laptele și să facă focul ca să-l fiarbă. Îngîndurat însă, cum era, se împiedecă de un lemn și în căzătură rasturnă măsuța pe care stăteau grămădite farfuriile și străchinile și le făcu zob. Doar o singură farfurie scăpă sdравănă și o strachină ruptă la gură.

„Măi, măi, măi!“—își zise călugărul sculîndu-se de jos—se ține și lumea și lighioanele și diavolul de capul meu, parcă ar fi înțeleși, nu altceva! O să le fac și eu pe voe... și ce-o fi să fie... că, se vede că Dumnezeu uită pe bietul călugăr după ce l-a scos din mănăstire ca să-i slujască. Ori se gîndește și El la fel cu dascălul...

Și fără să mai stea la gînduri, se spală repede, se îmbracă, încuie ușa și puse cheia sub strașină, apoi o porni spre gară. În drum se abătu și pe la dascălul Stan de-i lăasă vorbă că tot să-i caute o babă, că nu se știe cu ce vine el de pe la București.

*

În mersul trenului ieromonahul nu se mai gîndi la nimic. Apucase loc la fereastră și-i făcea plăcere să privească desfășurarea cîmpului și să fie isbit în față de vîntul răcoritor. Numai în gară, cînd se coborî din vagon, simți că-i slăbește aproape de tot

hotărîrea cu care plecase de acasă. Félul de viață pe care-l ducea din copilărie, atîtea lucruri ce i-au tot sunat la ureche un șir de ani, erau cît pe-acî să-l întoarcă dela gară îndărăt, cu cel dintăiu tren. Totuși nu intră în sala de așteptare, ci se urcă silnic într'un vagon de tramvai.

Cînd ajunsese în grădina dela Sf. Gheorghe și văzu bîlciul de mueret, dela fetițe de zece-doisprezece ani și până la babe intrate în anul morții, Ghedeon se înveseli deodată :

— Da' prost am mai fost ! Trebuia să vin dela 'ncepuț aici, să nu mă mai chinuesc cu amărîte d'alea din Scaeți. Că, la urma-urmei, se găsesc aici și d'ale bătrîne, nu numai tinere, cum m'a mînjit dascălul.

La drept vorbind, se gîndi așa numai într'o doară, căci ochii nu i-se puteau de fel opri la vre-o babă. Erau aici atîtea tinere cărnose și rumene !

„La urma urmei... Dumnezeu a lăsat așa !“ — își zise Ghedeon. Și punîndu-și minile la spate, porni agale printre pîlcurile de femei și de fete, trăgînd cu ochiul în dreapta și în stînga, să vadă care îi vine mai bine la socoteală. Deși avea pîntecele cam înfoiat, om de lepădat nu era Ghedeon—chiar aici în București. Capul rotund, cu păr lung și castaniu strîns frumos subț gulerul hainei, ochii căpriei, limpezi și blînzi, fața albă și barba mătăsoasă, iar pe deasupra tinerețea lui voinică, îi dădeau tot dreptul să fie luat în samă. Numai ghetele nevăcsuite, bastonul noduros și lipsa gulerului scrobît îl dau de gol că trăește la țară. Inchipuindu-se om frumos, ieromonahul era încredințat că numai un semn să facă și toată grădina Sf. Gheorghe ar fi în stare să meargă la Scaeți !

După ce se plimbă o toană încoace și încolo, Ghedeon puse ochii pe o femeiușcă slabă ca o blană și gălbenicioasă.

„Asta e bună, se gîndi el, că-i trebuie mult până să se îngrașe ca baba Paraschiva“...

— Cum te chiamă pe dumneata ?

— Reveica...

Cînd auzi acest nume, Ghedeon își aduse aminte de buclucul pe care i-l făcuse dascălul tot cu o Reveică și strîmbînd din nas, fiindcă nu vrea să mai aibă numele ăsta în casă, trecu mai departe și se opri în fața uneia tinere de tot :

— Cauți serviciu, fetițo ?

— Cat !—răspunse fata încrunțată.

Călugărul 'o măsură de sus până jos. Cap frumos, fața rumenă, trup plinuț și... cizme în picioare.

„Se vede că e măritată și a luat cizmele lui bărbat'su“ — se gândi el.

— Ai bărbat, tăiculiță ?

— N'am !

„Atunci să știi că e săracă și n'are ghete... Lasă, tată, că te încalț eu“.

— N'ai vrea să te bagi la mine?... Ce zici ?

— Ioi, ioi! la popă nu ne băghem! — răspunse fata răstit, iar tovarășele ei se porniră pe ris.

„Haiti ! Am dat peste liftă străină!“ — își zise Ghedeon și se depărtă repede. Dar nu făcu zece pași și se pomeni în fața unei namile de doi stînjeni și groasă cît o sobă.

„Asta-mi mănîncă toate gănilile și te pomenești că-mi mai trage și vre-o bătae!“ — se gândi el, rîzînd înfundat.

— Cați fimee, domn' părinte ?

— Nu !

După ce mai colindă un petec, ieromonahul dete peste o femeie ca de douăzeci și cinci de ani care ședea singuratică pe o bancă din spatele bisericii. Privirea blîndă, fața curată și îmbrăcămîntea-i îngrijită îl apropie de ea. Iar cînd se ridică și-i zise cu umilință „sărut mîna“, Ghedeon nu se mai îndoi că a dat peste ceiace dorea și se potrivea pentru el.

— Umbli după serviciu, femeie ?

— Da, părinte, — răspunse ea, îmbujorîndu-și umerii obrazilor.

— Uite, una ca dumneata mi-ar trebui mie. Ce zici, o să vrei ?

— Sînteți mulți în casă, părinte ?

— Numai eu singur.

Femeea tresări și se roși mai tare.

— Va să zică... la toate ? — întrebă ea cu ochii în jos.

— La toate... vezi bine că la toate, că n'o să bag două !

La mine e casă ușoară.

În privința lefii se înțeleseră din două vorbe și plecară să facă condicuță, bucueroși amîndoi că și-au găsit ursita. Dar cînd ea îi spuse pe drum că are un copil de trei ani, ieromonahul își văzu năruiță toată bucuria.

— Dacă ai copil nu poți merge la mine, — îi zise el, cu mîhnire.

— Păi ce stric eu, părinte, dacă mi l-a dat Dumnezeu?—
răspunse femeea gata să plîngă.

Lui Ghedeon i-se făcu milă de ea, dar cînd se gîndi că satul o să creadă că copilul e al lui, scoase repede o hîrtie de 5 lei și dîndu-i-o femeii „pentru copilaș“, se înapoe în grădină. După ce se mai uită fără chef înapoe și încolo, se pomeni cu un tînăr că se proptește în fața lui și-l întrebă fără să-l salute:

— Cauți sîrviitoare, domnule părinte ?

— Da.

— No, apoi dacă e-așa, mere muierea mea... și... să mă băgați și pe mine la cai...

— N'am cai, omule!—îi răspunse ieromonahul. Și porni mai departe.

După multe tîrcoale date înapoe și încolo și după ce mai intră în vorbă cu vre-o două-trei, mai mult ca să-și facă de lucru, Ghedeon zări lingă chioșcul de ziare o femeie tînără, îmbrăcată binișor și cu pălărie în cap. Nu era el cunoscător în astfel de lucruri, dar nici chiar atît, cit să nu-și dea sama că altceva mai bun nu s'ar putea găsi în grădina sfîntului Gheorghe.

— Să știi, Ghedeoane, că asta e a ta!—își zise monahul oprindu-se în fața ei.

— Ce aveți pe aici, cucoană ?

— Caut un loc ca menajeră,—răspunse ea cu jumătate glas.

— Nu vrei să mergi la mine ? Că la mine e loc de traiu...

Femeiușca îl privi de sus până jos și văzîndu-i gulerul dela haină îmbîcsit de grăsime și ghetele cu noroiu uscat pe ele, îi răspunse scurt :

— Nu merg la țară.

— E sat frumos și...

Dar ea îi întoarse spatele și se depărtă de chioșc.

— Bătu-te-ar Dumnezeu de proastă ! Ce să-ți fac dacă nu vrei să trăești bine ? Cu sila nu te iau eu, n'ai grijă !” gîndi Ghedeon supărat. Și intră în chioșc să cumpere o gazetă. Cum puse mîna pe ea întoarse numaidécît la pagina dela urmă unde ceti un anunț :

„Doamnă distinsă, 26 ani, dorește a conduce menajul unui domn singur, prefer moșie“.

— Să aștepți până mi-oiu lua eu moșie !—își zise călugărul, mucalit. Și mergînd cu ochii mai la vale :

„Doamnă tînără, franceză, germană, caută ocupație la domn bine situat“.

Ghedeon mai ceti odată, apoi, crezînd că a priceput, se gîndi mirat :

— Cum poate fi cineva și franceză și germană ? Se vede treaba că tat'său a fost d'un neam și mă-sa de alt neam... D'apăi, las'o încolo, că curciturile nu sînt bune !

„*Menajeră germană, vîrstă mijlocie, credincioasă, gospodină, caut post. Adresa str. Georgescu al V-lea Nr, 6 bis.*

— Asta, da !—își zise Ghedeon mulțumit.—Nemțoaicele, după cîte am auzit, sînt femei de casă. Și poate—mai știi comedia ?—învăț nemțește și m'aleg și eu cu ceva din toate necazurile astea. Ia să vedem mai departe.

„*Doamnă tînără, drăguță, brunetă, blîndă, sănătoasă, credincioasă, familie bună, gospodină, gătutul la perfecție, cresc păseri, caut loc la persoană singură, poate avea și un copil, pretențiuni modeste. Sofia, hotel Avram, camera 49“.*

— Asta și mai și—dac'o fi așa !—se gîndi ieromonahul. Și însemnînd cele două anunțuri, se duse mai întăi la Nemțoaică...

O femeie fără vîrstă, înaltă, cu gîtul cam lung, părul galben și slabă-blană, îl întîmpină cu gura căscată.

— Bună ziua, cucoană.

— *Guten Tag !*

— Dumneata ești care vrei să intri minajeră ?

— *Was ?*

— Dumneata cauți loc de minajeră ?—o mai întrebă el odată, arătîndu-i cu degetul pe gazetă.

— O, ia, ia, ia !—răspunse nemțoaica desvelindu-și lopețile din gură.

— Mi-ar fi trebuit și mie una așa... cam ca dumneata. Dar dacă nu știi romînește... nici o treabă n'am făcut.

— *Ich kann nicht rumänisch !*

— Dacă *nicht*... ce să-ți fac ?

Cînd ieși în stradă Ghedeon își aminti că Nemțoaica trebuie să fie cel puțin catolică și își dete cu palma peste obraz.

— Tîii, cum nu-mi veni în minte una ca asta și mai făcui de geaba atîta drum până aici ? Se vede că are și dracu' vre-un amestec. Ucigă-te-ar crucea !

Luă tramvaiul și se dete jos la hotelul „Avram“.

Înainte de a intra, desfăcu ziarul și mai ceti odată : Doamnă tînără, drăguță, brunetă, blîndă, sănătoasă, credincioasă, gospodină...“.

Apoi, ridicînd bănuitor din umeri, urcă scările și bătu la No. 49. Glas răgușit de femei îl pofți să intre. Cînd deschise cu sfi-ală ușa, un val de miros neobișnuit îl izbi în nările nasului și o vedenie diavolească îi mări luminile ochilor. O femeie scundă, grasă, oacheșă, tunsă bărbătește, cu sprincenele văpsite, obrajii lustruiți, buzele cărnose și roșii ca sîngele, sări din pat, pe trei părți și jumătate goală. La vederea călugărului, se rezemă de un scaun și un strigăt ușor i se strecură printre roșul buzelor. Apoi îndată pași înainte și întinse mîna lui Ghedeon ca pentru a i-o săruta :

— Vă trebuie menajeră, părinte ?

Călugărul o privi sălbatic și se gîndi la cuvintele din jurnal : drăguță, blîndă, gospodină, cresc pasări...

— Am greșit numărul,—răspunse el aspru. Și întorcîndu-și fața dela ea, începu să coboare scările, închinîndu-se.

...Tocmai la gară, cînd trenul porni spre Scaeți, ieromonahul scoase capul pe fereastra vagonului și privind cu mintea în camera 49 a hotelului „Avram“, se gîndi : „Ce ar fi zis enoriașii mei dacă m'ar fi văzut cu dilanția aia la ușa casei ? Doamne, Doamne, multe burueni mai cresc și în grădina Ta !“ Și scuturîndu-se ca de friguri, își făcu cruce și se așeză gînditor pe bancă, mulțumind lui Dumnezeu că i-a ajutat să se întoarcă tot așa cum plecase...

Cînd se apropie de casă, obosit de drum și de gînduri, Ghedeon simți o mare bucurie în suflet văzînd fereastra bucătăriei luminată.

„Nici vorbă că mi-a găsit dascălul babă“,—gîndi el. Și începînd să fluere ușor, grăbi pașii ca să ajungă mai repede acasă. Cînd colo,—baba Ioana de peste drum rumenea un pui învîrtînd frigarea deasupra jăratecului scos pe tabla mașinii de gătit.

— Ce e cu dumneata, lea Ioană ?

— Ce să fie, părinte ? Bine este !

— Ai scăpat de dropică ?

— M'a scăpat Dumnezeu... și uite detei fuga să-ți frig un pușor ca să ai cînd ai veni. Imi spuse ea, nevasta dascălului, c'o să te întorci mîine, da' eu nu crezui, că știu că nu prea te țin curelele mult la oraș. Bine că lăsași cheia afară.

— Bravo, lele Ioană ! Imi pare bine că te-ai împiciorogată ca să-mi dai o mîină de ajutor, până ce s'o mai pripăși vre-o amărîită pe aici. Și-ți făgăduiesc că am să-ți aduc dela București o pereche

de pantofi de iuft, cu catarămi, ca să ai cu ce să te îngropi...

— Iacă vorbă și pe sinția ta ! Da' de ce să mă îngrop cu ei, părinte, și nu mai bine să-i rup și să-mi cumperi alții și iar să-i rup...

— Și iar să-ți cumpăr alții...

— Păi firește c'ășa ! De ce îmi cobești să mor ?

— Nu ziceai singură că dorești moartea ?

— Ei, mai zice omu' la un necaz... Da' cine e ăla să vrea să moară ?

— Bine, lele Ioană. După mine—n'ai decît să nu mai mori niciodată, că bună inimă ți-a mai lăsat Dumnezeu.

Și așezîndu-se la masă, Ghedeon apucă puilul cu amîndouă minile și-i spintecă picioarele, gîndind mulțumit :

— Lasă că sînt bune și babele. Că pentru călugăr nu face să ție femea tînără în casă, că de... așa o fi lăsat Dumnezeu !

Damian Stănoiu

Franceza noastră

Pătura de sus a societății noastre întrebuințează aproape exclusiv, după cum se știe, în conversațiile de salon, limba franceză, sau, mai bine zis și mai precis judecat, o limbă care se apropie de limba lui Racine, care-i samănă, dar care nu se identifică cu aceasta nici decum. Vrem să spunem prin aceasta că limba franceză pe care o vorbim este imperfectă, defectuoasă, însă nu ne mulțumim cu enunțarea acestui adevăr banal, și nici cu această constatare a unui fapt — fără îndoială — natural, deoarece ni se pare că lucrurile merită un examen strins care poate să prezinte o latură interesantă.

Este prea puțin, în adevăr, să ne mulțumim a spune că marea noastră burghezie vorbește franțuzește prost. În realitate — și un observator atent nu poate să n'o descopere — ea vorbește *admirabil* un dialect al ei propriu, format de ea însăși, un dialect care are ca origină limba franceză literară, dar care în timp de un secol — de la primii bonjuriști și până astăzi — a evoluat după legi particulare, grație unor influențe aparte deformatoare, astfel că riscă, într'o bună zi, să nu mai fie înțeleasă de un francez, precum engleza vorbită în America riscă să nu mai poată fi, într'o bună zi, înțeleasă de un englez din Marea Britanie. Cu alte cuvinte, precum în artă, s'au ivit, prin încrucișeri diverse, mai multe ramuri de stil bizantin, între care un stil bizantin specific moldovenesc, tot astfel pretindem, și ne propunem să demonstrăm că limba franceză, care a dat mai multe variante pe întreaga suprafață a pământului,¹ prezintă și fenomenul curios de a fi servit de bază unei limbi, sau, mai bine zis, unui dialect, sau jargon, care servește de mijloc de transmisie de idei unei singure clase sociale dintr'o singură țară.

Prima dovadă, care derivă din faptul însuși, o mărturisim, ce-

¹ Se știe că, de pildă, urmașii coloniștilor francezi din Canada, vorbesc o limbă franceză în care achaismele alternează cu neologisme anglo-saxone; că Belgienii întrebuințează o limbă franceză colorată de influența flamandă, etc.

ne-a adus pe calea tezei susținute de noi, este ușurința, curența cu care se vorbește la noi acest idiom franco-român. Un individ, care nu este familiarizat cu o limbă, o vorbește cu greutate, caută cuvintele, are o elocuțiune rară, anevoioasă, ezitantă chiar, și sforțările pe care le face îi sînt neplăcute. Romînca noastră din pătura de sus, se va exprima iute, și cu precizie, pe franțuzește, în douăzeci de fraze va face o sută de greșeli de natură să ofenseze urechile unui Littré, dar le va face cu convingere, sigură de ea, fără dibuirile de novice. Mai mult: Madame Popescu declară că nu știe bine decît franțuzește, poză, snobism, va decreta un sceptic, destinate să ascundă umila origină din Roșiorii de Vede, și să impresioneze publicul care imediat presupune o creștere prin «străină-tăți», cu guvernantă, etc. etc.. Este mult adevăr în această părere sceptică, dar nu ne putem mulțumi cu repetirea ei. Mare parte din aceste persoane care pretind că chiar «visează pe franțuzește», nu știu—lucrul se poate ușor constata—nici romînește, și nici vre-o altă limbă, în felul în care trebuie cunoscută o limbă maternă: în romînește, de pildă, ele își pierd întreaga elocvență, și nu pot conduce, cu dibăcie, o discuție aprinsă decît în acest jargon romîno-francez. Și lucrul este destul de natural dacă ne gîndim că de dimineată pînă sara, din copilărie pînă la bătrînețe, persoana în chestie, în intimitatea familială, în cercul prietenilor, în salon, nu se exercită decît în acest idiom particular: în lumea în care se învîrtește, absolut numai servitorii nu știu să-i dea replica în limba pe care o afecționează. Iată, de altfel, pe Madame Alice Hoceag (a fostului prefect) la vagon-restaurant: bucuria ei este că chelnerul este obligat să știe franțuzește.

— «Donnez-moi la liste» — zice ea cu voce tare. — «Donnez-moi une portion de jambon» — comandă ea apoi. — «Il n'y a plus» — răspunde chelnerul smerit. Un francez, dela masa vecină, se uită uluit la această gingașă doamnă care greșește cu atîta dezinvoltură la fiecare frază și la bietul chelner în livrea a cărui frunte începe deja să se acopere ca de o rouă subț cazna dialogului anevoios, și francezul se întreabă dacă n'ar fi mai simplu ca cei doi oameni să se înțeleagă pur și simplu în limba națională.

Să lăsăm la o parte ironia, deși ridicolul situației nu ne scapă, o declarăm sus și tare, Madame Hoceag stîlcește franceza într'un mod oribil, desigur. O pariziană ar spune — «Veuillez me donner la carte»¹, — și apoi ar comanda: — «Donnez-moi du jambon»², iar chelnerul, în Franța ar răspunde: — «Il n'y en a plus, Madame» — și nu: «il n'y a plus». Dar ce o importă pe Madame Hoceag felul în care se exprimă o pariziană veritabilă? Ea vorbește așa precum generații de romîni au vorbit înaintea ei, fără să adauge nimic, fără să uite nimic, adică fără greșală, adică iarăși la perfec-

1 Cuvîntul «liste» nu are absolut de fel întrebuințarea din expresia romînească: «listă de bucate».

2 Termenul: «portion de...» este cu totul inuzitat.

ține. Se va zice: ce mare grozăvie să traduci cuvînt cu cuvînt expresii românești în franțuzește și să pretinzi că ai fondat o limbă nouă? Dar, lucrurile nu stau nici decum astfel.

Desigur, alterarea limbii franceze clasice s'a săvîrșit, în idiomul despre care tratăm, printr'o încrucișare, mai ales, cu sintaxa și cu spiritul limbii noastre naționale. Desigur, românul va zice cu ușurință: «une rangée d'habits» (un rînd de haine), «serrer ses habits dans l'armoire» (a strînge hainele în dulap), în loc de: « *ranger ses vêtements...*», « *jouer le tennis, jouer le bridge*» (a juca tennis, bridge) în loc de: *jouer au tennis, jouer au bridge*,¹ și cite și mai cite. Desigur, salonardul nostru va întrebuița pronumele personal întocmai ca în românește, și va forma, din această cauză, imperative care, prea adesea, vor avea darul să provoace confuzii comice, precum expresiile: « *ouvre toi*», « *frappe toi*»² (deschide *tu*, lovește *tu*), atît de des întrebuițate. Desigur, iarăși, romîno-franceza nu va ajunge la întrebuițarea judicioasă a pronumelor personale *y, en*, fără corespondent în românește și foarte delicate de minuit, idiomul nostru le va suprima pur și simplu. Se va zice într'un dialog: I. — « *As-tu des timbres pour tes cartes?* » — R. — « *Oui, j'ai quatre* » — în loc de: « *oui, j'en ai quatre* », și, tot așa: I. — « *As-tu pensé à acheter des timbres pour tes cartes?* » — R. — « *Non, je n'ai pas pensé* », — în loc de: « *non, je n'y ai pas pensé* »³. Desigur înfine, dialectul romîno-francez nu știe să utilizeze condiționalul atît de specific galic, și spune: — « *si j'aurais été riche, j'aurais voulu...*», în loc de: « *si j'avais été riche, j'aurais voulu...*».

Însă, avem iarăși aici numai o parte de adevăr. Căci, există uzanțe, reguli, construcții și moduri de exprimare, cuvinte, în dialectul nostru, care nu au un corespondent în limba română. De pildă, cuvîntul „*machine*”, în românește «*mașină*», în accepția de *automobil*, este o creație contemporană a burgheziei noastre, *mașină*, în sensul amintit, are aerul unui neologism, în limba română, introdus sub influența romîno-francezului „*machine*”, în limba franceză adevărată, vehiculul în chestie a capatat numele oficial de «*voiture automobile*», și, ca prescurtare se zice: «*ma voiture*».

1 În limba franceză se zice: „ *jouer à un jeu* ”, regulă generală și fără excepție care va da: *jouer à cache cache, jouer au collin-maillard, jouer à la balle, jouer aux soldats, jouer au baccara, jouer au foot-ball* , etc. etc... Expresii ca: « *jouer l'étonnement* », sau « *jouer ses ennemis* » au deci înțelesuri cu totul deosebite de cel mai sus, ca și « *jouer son va-tout* », și nu includ verbul *jouer* în sensul curent de *pratiquer un jeu* .

2 Noi credem, de regulă, că aceste expresii sînt imperative de la: *ouvrir, frapper, appeler* , pe cînd, în realitate, nu sînt decît imperative de la reflexivile: *s'ouvrir, se frapper, s'appeler* . (*Ouvre-toi, qu'il s'ouvre, ouvrons-nous, Ouvrez-vous, qu'ils s'ouvrent*). *Ouvre-toi* se traduce deci: deschide-te, și nu: deschide *tu*; *frappe-toi* se traduce: lovește-te și nu lovește *tu*.

3 În același fel, la întrebarea: — « *Pleuvra-t-il aujourd'hui?* » — în dialectul nostru se dă răspunsul: « *Oui, je pense* », în loc de: *Oui, je le pense* ».

sau „*mon auto*“ la alegere, iar nici odată: „*ma machine*“¹. În cazul precedent, este construcția următoare, atât de des întrebuințată în romîno-franceză, și care, incorectă în franceza adevărată, nu este datorită nici influenței romînești, fiind de asemeni incorectă în romînește: «*Nous partions à la chasse habillés de longs pantalons qui demandaient une grande ingéniosité pour les enfiler en raison...*»², dat fiindcă nici pe romînește nu este corect să scriem: „Plecăm la vînătoare îmbracați cu niște pantaloni foarte lungi care ceream multă dibăcie *ca să-i punem*, din cauză că...“. Și în limba franceză, și în cea romînă, forma pasivă convine singură (pour être enfilés, ca să fie puși). În fine, să ne ocupăm de o adevărată curiozitate a idiomului romîno-francez, și anume de următoarea formă regulamentară în acest idiom: «*Je vous ai attendu hier. Demandez mon frère*», sau: «*Le train repart tout de suite. Demandez le chef de gare*». În franceza francezilor, atari expresii constituie veritabile barbarisme, căci se zice: demander une information (une confirmation) à quelqu'un, și, prin urmare, în cazurile precedente: „demandez à mon frère; demandez au chef de gare“³. Ori, pe romînește am avea: „V'am așteptat ieri. Întrebați pe fratele meu“, și „Trenul continuă imediat. Întrebați pe șeful de stație“, ceiace înșamnă că lucrurile se prezintă în limba romînă întocmai precum se prezintă și în limba franceză. Înregistrăm deci aici o primitivă licență, pe care uzul a consacrat-o și care a devenit regula a dialectului romîno-francez, deși nu se poate atribui unei influențe romînești⁴.

O altă dovadă că saloanele noastre au inventat, fără să-și dea sama, un dialect avînd ca origină franceza, dar care evoluează încetul cu încetul în chip propriu, mai provine din faptul că toate particularitățile de pronunțare, de vocabular și de construcție

1 Nu dorim să facem un veritabil curs de franceză, care ar îngreuiă prezentul expozeu, dar fiindcă prevedem obiecții eventuale, ținem să arătăm că dacă, în franceza veritabilă, cuvîntul «*machine*» se găsește adesea, sensul său este generic și nu desemnează mai degrabă automobilul, decît avionul sau locomotiva. Se va zice, în bună franceză: „*Germaine se mit au volant de son auto: la machine démarra lentement*, sau: „*Laroche a fait hier une chute mortelle avec son avion: la machine, n'obéissant plus aux commandes, se mit à descendre en vrille...*“ exact precum se spune: «*Je m'attablai et commandai du homard: le crustacé me fut servi sur le champ*“. Asta nu ne autoriză să poruncim: „*faites avancer ma machine*“, pentru *mon auto* precum nici să poruncim: «*servez-moi du crustacé*» pentru *du homard*.

2 Pasagiu extras dintr'un ziar din România, tipărit în limba franceză (sau, mai bine, în limba romîno-franceză).

3 În franceza veritabilă, expresia: „*demandez quelqu'un*“, înșamnă a cere pe cineva, de la verbul *demandez*=cere (Ex. *demandez l'aumône*, a cere de pomană; *ils demandent le chef, je me nomme, ils se rendent, vers din le Cid care s'ar traduce: ei cer pe căpitan, mă numesc, se pre-dau*) și nici de cum a întreba pe cineva.

4 Ar fi de văzut, pentru un cunoscător, dacă în greaca modernă nu există o formă sub influența căreia să se fi format construcția bizară precedentă în romîno-franceză.

sînt specifice singurei clase de sus: burghezul nostru din clasa mijlocie, sau de jos, sau omul din popor care, undeva în Franța, sau în școli, învață limba franceză, dar o învață imperfect, vorbește cu totul altfel limba franceză decît salonardul, și este atît de ușor deosebit, fiindcă tonul său de conversație detonează, încît este privit ca un intrus în lumea în care a ști franțuzește este a poseda o diplomă de nobleță. Panait Istrati, genial fiu al plebei brăilene, vorbește și scrie o franțuzească reliefată de erori multiple: limbajul și scrisul său sînt totuși cu desăvîrșire distincte de scrisul și limbajul din cartierul Copoului. Nici vorbă, romînismele abundă la Istrati. «La lune etait montée de deux lances à l'horizon» (luna se suie cu două sulite), scrie el în stilul său atît de suav, dacă însă găsim romînisme, acestea nu sînt acelea pe care le descoperim atît de uzuale în romîno-franceză. Toate deficiențele pe care le-am semnalat în studiul nostru sînt parcă regulamentate, în tot cazul consacrate prin obicei, și singure permise, pe cînd ori și care altele strînesc critica și chiar disprețul lui Madame Alice Hoceag, acest personaj simbolic care de a fi soția prefectului de Buzeu, de Vaslui, de Tulcea, de Iași sau de Ilfov va spune invariabil — pariem pe ori și ce — și fără umbră de ezitare: «demande le docteur», în sensul «demande au docteur».

Iată atîtea argumente care ni se par hotărîtoare și care ne dovedesc că asistăm în România contemporană la crearea și la dezvoltarea treptată a unei limbi veritabile al cărei izvor este franceza. Sîntem la începutul acestui proces, și descoperirea lui cere oare care atenție, mai ales că nu este reglementat, deocamdată, decît de o tradiție aproape pur orală. Ce ar fi însă dacă într'o zi ne-am trezi cu o literatură în jargon care ar crește ca o ciupercă (cunoaștem cîteva opuri de acest gen pe care avem generozitatea și slăbăciunea să nu le denunțăm, datorită dedicațiilor atît de măgulitoare, nu sîntem departe de a bănui dealtfel, că manuscriptul memoriilor lui Marghiloman este redactat nu în limba franceză, ci în idiomul susnumit). Ce am zice, în adevăr, dacă la o epocă oarecare un gramatic s'ar strădui să fixeze regulile unui dialect încă necunoscut în Europa, dar care trăește și are, ca atare, drept de viață? Deocamdată lucrul pare imposibil, căci, în conștiința lor familiară romîno-francezi nu presupun un moment și nici nu s'ar împaca cu ideia că vorbesc o franceză coruptă, și nici nu consideră iarăși faptul ca o fală ce l-ar face vrednic de a fi notat. Dar, în ce privește viitorul, nu ne putem pronunța: filologii studiază dialectul macedo-romîn: ce vor face, cînd vor observa că o sută de mii de inși vorbesc un dialect romîno-francez?

Să sperăm, de altfel, că franceza noastră va mîntui prin a dispărea. Mărturisim că pe acest ydisch al nostru îl privim fără un sarcasm exagerat, dar, pe de altă parte, fără nici o simpatie. El este propriu clasei de sus din vechiul regat: unirea tuturor romînilor poate deja să fie un factor mînit să-i dea o lovitură mortală. Copiii transilvăneni vor continua să învețe limba franceză cu pro-

fesori speciali și versați, care au putut să-și perfecționeze studiile în universitățile din Franța: urechea lor nu va avea ocazia să se deprindă cu tradiția saloanelor noastre regătene atât de viguroasă dar atât de prejudiciabilă, și vor scăpa de contaminare ca și de nefasta influență a profesorilor grațioși de salon care sînt gata să transmită ceiace au moștenit: o limbă coruptă și denaturată. În contact cu lumea de peste munți care nu este inițiată în dialectul nostru, lumea de dincoace va pricepe că limba franceză veritabilă ne-a fost veșnic străină și că, pe vecie, ne va fi străină, și va mai pricepe că trebuie să ne resemnăm a vorbi imperfect o limbă perfectă, decît să vorbim perfect o limbă imperfectă.

Atunci vom constitui ceiace ne lipsește atât de mult: saloanele noastre nu vor mai persista în această creație șchioapă, și vor edifica cu sforțări mai mici, o limbă românească apropiată nevoilor lor, adică o limbă românească de salon. Acele timpuri pe care le întrezărim, le salutăm cu bucurie.

Procesul va avea însă poate o altă formă, și, chiar fără influența neregătenilor, rezultatul ar fi același. Există, în adevăr, un precedent celebru: în Evul-Mediu, curtenii de pe lângă regii Anglizei obișnuiau să se exprime în limba franceză pentru a măguli pe monarhii dinastiei normande, iar sub Henrik I Beauclerc normando-franceza devine, un moment, limbă oficială. Două secole mai tîrziu ce era menit să mai persiste din această stare de lucruri? Abia cîteva rămășițe desfigurată introduse pe vecie în limba engleză¹. Limba națională a celor mulți a mîntuit prin a rupe zagazurile: și lorzii britanici se exprimă astăzi într-o engleză care servește ca model claselor populare atât de dispuse, în nedibăcia și incultura lor, să o corupă și să o sărăcească în termeni și în construcții. Societatea noastră nu va fi ea tîrîtă în mod necesar la ceva cu totul analog?

Dan Bădăreu

1 Se citează, ca curiozitate, că, de unde, în engleza contemporană cuvintele desemnînd vitele sînt saxone precum: *cow* (= vacă), *calf* (vițel), *sheep* (= oaie), carnea acelorăși animale păstrează apelațiuni franceze ca *beef* [*boeuf*] (= bou), *veal* [*veau*] (= vițel), *mutton* [*mouton*] (= miel și oaie). Se spune de pildă: *a trench of beef*, *a mutton shop* (o felie de friptură de vacă, o cotelă de miel), dar se spune: *a cart trained by oxes* (= o căruță trasă de boi), *a flock of sheep* (= o turmă de oi). Asta dovedește deosebirea între situația socială a plebei saxone care creștea cornuțele, și a aristocrației normande care consuma carnea acestora.

Incercare asupra menirii romanului

I.

Fie că asupra originii romanului admitem ipoteza lui Thi-
baudet ¹— dealtfel cea mai plauzibilă și cea mai interesantă —
potrivit căreia acest gen s'a născut în evul mediu prin sinteza
reminiscentelor din vechile epopei cu elementele creștine și elemen-
tele de sensibilitate feminină ale timpului, fie că admitem alte păreri,
rămîne un fapt unanim constatat că în preajma secolului al XIX-lea,
romanul își pierde structura epică, se limitează să prezinte viața
sufletească a unui personaj principal, se încarcă cu preocupări de
analiză, devine personal, liric. Procesul acesta literar culminează
în epoca romantismului, care nu este, în ultima esență, decît creș-
terea nelimitată a individualismului în domeniile gîndirii și ale sen-
timentului. „Je ne suis fait comme aucun de ceux que j'ai vus ;
j'ose croire n'être fait comme aucun de ceux qui existent“, își
începe Rousseau *Confesiunile*, afirmîndu-și încăodată individualismul
prin această categorică separare a persoanei sale de restul uma-
nității, chiar în cartea unde intenționa să o facă mai puțin. — Ro-
manticii ne-au lăsat o vastă galerie de figuri extraordinare, eroi
chinuiți de slăbiciunile și spaimile eului. Cu malițioasă vervă, Lassere ²
i-a cercetat pe toți: pe Saint-Preux, Obermann, René, Adolphe,
etc. și cu patimă a fixat, pentru uzul contemporanilor, fișa fie-
căruia. Dacă unele din aceste figuri mai stăruesc în literatură, lu-
cru se datorește exclusiv mijloacelor artistice prin care au fost
realizate. Cazul lui René este edificator. Pe cită vreme Obermann
și Saint Preux trăesc, astăzi, o existență mizeră de piatră de în-
cercare pentru seminarile studenților în litere.

¹ Introducere la „Le liseur de romans“.

² „Le romantisme français“ (Essai sur la révolution dans les sentiments
et dans les idées au XIX-e siècle).

S'a crezut o vreme că reacțiunea realistă-naturalistă va salva romanul, scoțindu-l din lumea fanteziei individualiste spre a-l mola în tiparele statornice ale realității. Iluzia a fost de scurtă durată. Flaubert, frații Goncourt, Zola, Maupassant, n'au reliefat decît aspectele și de eternitate al optimismului. Apoi, eroii romanului realist sînt dotați, adeseori, cu conținuturi sufletești de extracție romantică. De pildă, M-me Bovary. Bineînțeles, ceiace deosebea fundamental pe realiști de romantici era atitudinea față de acești eroi: acolo unde generația romantică admira un fenomen eclatant, realisto-naturaliștii vedeau un simplu caz. Concluzia romanticilor era extazul, a naturaliștilor un diagnostic. Dar nu atitudinea este singurul aport în creația literară.

Retrăim azi fenomenul romantic în manifestări quasi-identice cu ale celui dela începutul veacului trecut. „Nous ne croyons plus au Romantisme,—se exprimă Lasserre—Il n'a pas cessé de nous accabler“¹. Se repetă romantismul fiindcă, așa cum ne-a arătat d. Ralea ², el nu constituie un eveniment trecător, circumscris unei anumite epoci istorice, ci o mare trăsătură temperamentală, care se reproduce atunci cînd condițiunile ce i-au dat naștere, reapar. — Anatole France a împlinit în faza de preparare a neoromantismului același rol pe care l'au jucat în pregătirea romantismului Diderot și Voltaire: mai senin, mai discret, și într'un mod tot atît de erudit, a profesat același irespect față de credințele și tradițiile sociale. Pentru toate năzuințele umanității, France a păstrat un zîmbet jumătate sceptic, jumătate îngăduitor. Surîsul acesta olimpic, de exasperantă statornicie, a fost cu mult mai disolvant decît crisparea răutăcioasă a lui Voltaire. „Jésus le Nazaréen? Je ne me rappelle pas!“, finalul din *Procureur de Judée*, străbate cu finețe de cariu toată opera-lui France; concentrat, definitiv, se strecoară până în cele din urmă colțuri ale minunatei și efemerei *Histoire contemporaine*. Anatole France a întilnit nenumărate prilejuri de a fi uman, dar lipsit de simțul de iubire a mulțimii, insuficient înzestrat cu darul epic, a trecut pe lîngă ea fără să o pătrundă. Domnul Bergeret a văzut revoluția franceză cu privirile scurte ale lui Fortuné Trubert, a simțit-o cu bătăile mărunte ale inimii lui împietrite.

Sîntem în plin romantism, dar într'un romantism avînd caracterele lui bine definite și deosebindu-se precis de cel din trecut. Ceiace distingea pe urmașii epopeei napoleoniene era marea anvergură, fastul, poza; pe urmașii eroismului mut, strecurat anonim dealungul șanțurilor, pe descendenții vitejiei dela mare distanță, îi mohorăște scrișnirea dinților, năruirea interioară, dureroasa crispăre a unei senzualități cu greu înfrînte. Romantismul trecut era de ordin mai mult sentimental. Individualismul romantic modern e de colorit senzual. Dela René și până la Gisèle de Plailly, eroina din romanul „Le fleuve

¹ Op. cit., p. 536.

² „Centenarul romantismului“. *Viața Romînească*, 1927, Nr. 10, 11, și 12.

de feu“, al lui Mauriac sau Michel, eroul romanului „L'immoraliste“ de Gide, trebuie să recunoaştem că romantismul a suferit o adîncă transfigurare. Pajura napoleoniană îşi are echivalentul modern într'un sobol fumuriu şi laş.

Romanul străbate din nou o etapă individualistă. Scriitori care nu au nimic comun cu romantismul şi, ceiace e mai important, teoreticienii moderni ai romanului, sînt prinşi în vârtejul acestei influenţe. Thibaudet ¹, de pildă, militînd împotriva romancierului factice, care-şi compune opera „cu linia unică a vieţii sale“, recade într'un individualism de nuanţă romantică, atunci cînd cu aceeaşi ocazie pledează în favoarea scriitorului, ce-şi crează personagiile „cu direcţiunile infinite ale vieţii sale posibile“ — părere pe care şi-o însuşeşte, până la imitaţie, catolicul Massis ². Deasemenea, celebrul critic englez, G. K. Chesterton, comentînd procedeul de creaţie al lui Dickens ³, se exprimă în termenii următori: „Mais il finit par savoir qu'une autobiographie, pour demeurer sincère, doit être transformée en fiction“, ceiace înseamnă a spune acelaşi lucru.

Noua sensibilitate romantică se organizează, îşi caută adepţi. Mai mult, îşi improvizează teoreticienii, care să-i creeze precepte, să-i dea o armătură ştiinţifică. Şi cum operele de fantezie individuală, separate de controlul permanent al realităţii, nu se pot susţine decît prin eforturi considerabile de stil, aceşti teoreticienii preamăresc ţinuta estetică a operelor literare, recomandînd criticii să se ocupe în primul plan de criteriul estetic şi să lase în umbră criteriile sociale, psihologice, morale.

Problema literară a romantismului se poate pune şi la noi cu destulă insistenţă. Beletristica noastră posedă scriitori cu înclinări romantice: bunăoară, d. Ionel Teodoreanu, şi, în domeniul nuvelei, mult regretatul Stejar Ionescu. Dar neîntrerupta visare a eroilor acestora nu le deformează psihologia. Se mulţumeşte, numai, să strecoare un fir luminos în urzeala mai aspră şi durabilă a realităţii fiecăruia: să înobileze sensualitatea Olguţei şi a lui Dănuţ, să dăruiască un surîs melancolicului Dionis.

Romantismul pluteşte în aer. Formula romanului modern, aceea *autobiografie a posibilului*, de care fac atîta caz, teoreticienii moderni ai romanului ca Thibaudet, Massis, Chesterton, o găsim mai mult decît în germene, la Rousseau: „Saint Preux—mărturisea acesta lui Bernardin de Saint-Pierre — n'est pas tout à fait ce que j'ai été, mais ce que j'aurais voulu être“ ⁴, precizare de care nu s'au putut elibera nici înverşunaţii antiromantici, naturaliştii Goncourt: „L'histoire est un roman qui a été, le roman est de l'histoire qui aurait pu être“. Iată concepţia naturaliştilor asu-

1 Op. cit. p. 6.

2 „Réflexions sur l'art du roman“, p. 34, 35 şi urm.

3 „Dickens“, trad. fr. p. 136.

4 Citat de Pierre Lasserre în „Le romantisme français“, p. 53.

pra romanului, identică—ce ironie!—cu a romanticului Rousseau. In teoria evoluționistă asupra vieții genurilor literare, teorie care nu s'a dovedit atît de riguros științifică, Brunetiére nu pre-văzuse revenirile. Ci numai ascendență, apogeu și declin: „Un genre naît, grandit, atteint sa perfection, décline et enfin meurt!”¹. Repetirea modernă a romantismului—după ce o vreme se păruse că prin Balzac și Flaubert romanul se apropie cu pași mari de apogeu—i-ar fi pricinuit o legitimă surprindere. Surpriza ce o provoacă faptul capricios și viu al istoriei, spărgînd senin încremenirea dogmelor.

II.

Intr'un roman trebuie să prezentăm un erou, și aici sînt reunite înadîns toate trăsăturile unui anti-erou.

Th. Dostoiewski: „Subsolul”.

Două primejdii pîndesc romanul individual: de o parte anecdota, de alta cea mai neînfrînată fantezie. In romanul individual, adeseori, scriitorul se introduce cu viața sa reală sau posibilă, ipostaze oarecum incompatibile cu esența epică a romanului. Viața reală a scriitorului e lipsită de însușiri literare, ea avîndu-și hotarele ei definite și bine închise. Limitarea în spațiu și în timp, și preciziunea, atributele ei firești, îi conferă o valoare cel mult anecdotică. Iar anecdota este un fel de epic de a treia calitate.—Tot așa cum viața unică și reală a scriitorului duce la platitudinea anecdotei, autobiografia posibilului duce la himeră. Posibilul ar fi altoirea perpetuă a fanteziei pe trunchiul realității, dar mlădițele care răsar sînt de cele mai multe ori lipsite de sevă și pier. Fiîndcă, odată aplecați asupra vieții interioare, ne dispensăm de controlul binefăcător al lumii externe, și așa gîndurile se înmulțesc monstruos, se amestecă și cresc unele în dauna altora, acolo, în lumea fără margini și legi a neverosimilului.

Cum întoarcerile în noi sînt consecințele unor dezamăgiri, este un lucru natural ca actele sufletești, distilate din otrava acestora, să fie colorate afectiv. Omul izolat este un sentimental. Sentimentalismul acesta, însă, este anarhic. In lumea interioară a individului, cu aceeași ușurință cu care ne închipuim că s'ar inventa leacuri pentru tot felul de decepții, se alcătuiesc argumente pentru orice intenție și scuze pentru orice ignominie. Viața exclusiv interioară prezintă nu de puține ori manifestări de imoralitate. Singura posibilitate a unei însănătoșiri sufletești rămîne numai îndreptarea cătră lumea din afară, confruntarea desperărilor sau a optimismelor fără reazim ale eului, cu realitatea. Temeiurile conștiinței stau în raportarea perpetuă a situațiilor sufletești individuale la legea morală, unanim admisă, a umanității. Conștiința morală,

1 „L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature”, p. 13.

deși o adîncire interioară, este în mare parte și un fapt social. Ea constituie răscrucea unde se taie drumurile individului cu drumurile largi ale lumii externe. Judecătorul interior își dă sentința după codul realității și toate piesele de comparație dela dosarul cauzei sînt faptele semenilor, care găsesse o aprobare generală.— Omul singur, deslipit de contingențele sociale, pornit să privească viața prin prisma unică a ranchiunelor și ambițiilor personale, nu este un om întreg. Ci numai un fragment. Și nu cel mai bun.

Nu totdeauna romanul personal cade în individualism romantic. Menționăm ca strălucite exemple romanele lui Balzac¹. Cu toată predilecția sa cătră melodramatism și tiradă lirică, trăsături ce țin de romantism, Balzac a avut o justă intuiție a realității. În plină perioadă romantică, el abate romanul dela studiul sufletelor excepționale, îl scoate din întunericul greu de verificat al evului mediu și-l instalează în prezent. Elementele romanului realist se găsesc toate în opera sa.

Năzuind să pătrundă într'un mediu care-i farmecă și-i atrage, eroii balzacieni, prototipurî ale forței spirituale, nu înțeleg să-și facă o armă din izolare, ci din contactul statornic cu societatea: își însușesc eresurile, ambițiile și metodele ei. *Jude* cel obscur și umil, al marelui Hardy, încearcă să cucerească lumea prin cultură, închipuindu-și că în Christminster, orașul colegiilor, se găsește cheia de aur, care-i va deschide toate ușile. Își clădește, astfel, un postament de nisip. *Rastignac*, dotat cu simțul realității, practic, își amanează ultimul suvenir de familie, își croește haine pe gustul timpului, învață bunele maniere, și se aruncă impetuos în tumultul comediei sociale. Rezultatul ne este cunoscut: Jude se nărue, crezîndu-se doborît de o fatalitate implacabilă, Rastignac parvine. Nu intenționăm să facem aci apologia eroilor balzacieni și a metodelor acestora de parvenire, nu totdeauna permise, dar ținem să relevăm sentimentul de viu interes și de euforie, pe care ni-l produc elanurile lor mereu tinere, aprecierea justă a puterilor de luptă, omeneasca pătrundere a situațiilor, nesfîrșita lor serie de succese. Succesul, iată ce ne încîntă și ceiace ne face simpatici eroii lui Balzac.

Ne închipuim că menirea romanului este alta decît să înfățișeze zbuciumul sufletesc al indivizilor de excepție și că acesta ar putea fi canalizat cu mult succes spre dramă. Mijlocul de manifestare, prin excelență, al romantismului, rămîne tot acțiunea dramatică. De lucrul acesta s'a pătruns pe deplin Shakespeare,

¹ Desigur, cea mai bună titlatură ce se dă romanului balzacian, este aceea de „social”. Dar nu e mai puțin adevărat că în majoritatea operelor sale, Balzac a înfățișat numeroși eroi, care isbutesc, după o serie de peripecii, să parvină dela o stare de inferioritate socială la situații influente: ceiace e de esența romanului personal.

cel mai genial romantic, și chiar dacă el ar fi avut în vremea sa, la îndămină, romanul, nu credem că i-ar fi trecut prin minte mediocra idee de a *deșira* pe „Hamlet“ în *capitole*, în loc de a-l *gradă* și *concentra* în *acte*.

Indivizii disprețuitori ai mulțimilor, întorși asupra abisului vieții interioare, sînt tragici. Mai curînd sau mai tîrziu, trebuie să se deslănțue în existența lor o tragedie și aceasta se petrece în punctul unde lumea eului se izbește de lumea reală. Catastrofele individuale sînt de esența genului dramatic.—Romanul, dealtfel, pus în ipostaza de a reda astfel de conflicte, în baza unei evoluții pe care Brunetière o socotește firească, s'a văzut silit să-și aproprieze elementele și tehnica acțiunii dramatice: „Avec Lesage et Marivaux, nous le verrons s'enrichir, pour ainsi parler, des pertes successives de la comédie, comédie de caractère, comédie de moeurs, comédie d'intrigue. Avec Prévost et Rousseau, nous le verrons absorber la matière de la tragédie...“¹.

Ceiace caracterizează romanul individual este structura lui dramatică, gradarea atentă a intrigii, prepararea minuțioasă a desnodămîntului. Sînt unele romane ale lui Bourget, unde știți cu matematică precizie că peste cîteva zile va izbucni tragedia. „Le roman français est un roman bien composé. Les Français seuls savent composer“.—se exprimă categoric și obsedant Thibaudet, comentînd romanul „éminemment français“ al lui Bourget². Iar acesta din urmă, reproșînd lui Tolstoi lipsa de compoziție a romanelor sale, îl califică „génie informe et inachevé“³, ca și cum romanul n'ar putea exista decît în forma strînsă și precisă a dramei.

Dramatizarea romanului, compromîterea epicului, se datoresc în mare parte Francezilor, înzestrați peste măsură cu neastîmpărul analizei și cu darul sceptic al proporției.

III.

Opera nefastă a menestrelilor medievali, care tîrșiseră genul epic în iatacul femeilor, s'a continuat mereu. Tocmai în 1889, Brunetière⁴ socotea drept epice romanele lui Ganberville, la Calprenède, și ale d-rei de Scudéry, fixîndu-și asupra genului o concepție deadreptul aproximativă: „Appelons les des Romans épiques, spune acesta comentîndu-le, ils le sont à la fois par leur longueur, par la manière dont les épisodes y sont rattachés au récit principal, par le caractère également invraisemblable et héroïque des aventures qui s'y passent, par la qualité souveraine ou princière des personnages,... par la fluidité continue du style, par le ton d'emphase...“. Brunetière definea romanul epic prin

1 Brunetière, op. cit., p. 27.

2 Op. cit., p. 37.

3 In Thibaudet, op. cit., p. 17.

4 Op. cit. p. 6.

întindere, neverosimil, nobleța personajilor, fluiditatea stilului și emfază, elemente care nu sînt numai decît de esența acestui gen.

Totuși, tradiția epicului de bună calitate, deși discontinuă, se menține. O etapă importantă a ei o prezintă epopeia lui Goethe „Herman și Doroteia“, rezonanță literară a unui proces social, ce-și atingea apogeul în vremea aceia: propășirea lentă și temeinică a burgheziei.

În Franța chiar de la mijlocul secolului al XVII-lea, prin Pascal, Boileau și Molière, între alții, reacțiunea burgheză, de un spirit perfect echilibrat se afirma în potriva manierei aristocratice a literaturii de până atunci, Ba încă Furetière compunea chiar un „Roman burghez“ „je vous raconterai sincèrement, spune el în prima pagină a cărții, plusieurs historiettes arrivées entre des personnes qui ne seront ni héros ni héroïnes, qui ne dresseront point d'armées, ni ne renverseront point de royaumes, mais qui seront de ces bonnes gens de médiocre condition, qui vont tout doucement leur grand chemin...“¹.

Pe cînd burghezia franceză își dovedea forța răsturnînd o concepție constituțională, în Germania, revoluția stării a treia fu de ordin literar. Goethe a sesizat cu genialitate adevărul că burghezul, care se afirmase ca un puternic element social, devenise și un motiv de inspirație literară, mai ales că prezenta și avantajul noutății. Dealtfel, burghezia, furnizoare a numărului cel mai mare de cetitori, era sătulă de eroii ce o delectase până atunci, și ar fi vrut să-și vadă povestită viața ei domoală și înțeleaptă. Tocmai ceiace Goethe a avut bunul simț să facă.—Pasiunea lui Hermann evoluiază normal între opunerea părinților și sfaturile cumiți ale vecinilor. Mersul ei ascendent se amestecă cu amănuntele naive și grave ale unei tradiții de muncă, decență și credință. Romanul acestei iubiri, pe care Goethe a preferat s'o înșire în hexametri, întrupează în mod fericit specificul burgheziei germane a timpului și eternul uman. Și lucrul acesta a făcut ca minunata epopee burgheză, de multe ori recitată „cu adîncă înduioșare“ de însuși Goethe și pe care Schiller o considera ca „un apogeu a lui Goethe și al artei nouă“, să se păstreze până azi frumoasă și proaspătă.

Cu patruzeci de ani mai tîrziu, în toiul romantismului, Dickens, aborda, cu alte mijloace, dar cu aceeași simpatie, romanul oamenilor așa cum sînt ei. Dickens a posedat ca nimeni altul intuiția omului obișnuit. A simțit că acesta întrunește în el calitățile-l fac demn de a fi prilej de creație literară. Dickens a avut certitudinea sufltească a tragicului uman de calitate superioară celui al individului izolat. Tragicul omului comun ține de destin, imprimînd astfel perspectiva imensă a eternității. Principiul tragic devine un sens profund al existenței și omul îl simte în suflét, în gesturi, în fapte, îl bănuiește plutînd în aer și închis în firea lu-

¹ Citat de André le Breton în „Le roman au XVII-e siècle“ p. 127, 128.

crurilor. Sfirșește prin a se împăca cu el și a nu-l considera ca un obstacol. Tragicul uman exclude pesimismul. Deaceia spectacolul de ansamblu al umanității este reconfortant.

Pe dedesuptul vieții violent reliefată de îndrăselile și pretențiile de originalitate ale unei infime minorități, există anonimă, o altă lume. E lumea gesturilor ce se repetă, a realizărilor încete și durabile.

Toate atitudinile omului singur închid în ele, ca pe un vierme; neputința, limitarea. Pe câtă vreme eforturile unanime spre o țintă comună—omniprezente ca lumina, aerul și apa—devin impersonale, legându-se, astfel, direct de eternitate. Și, ca să dăm un exemplu, ce poate fi mai impersonal și în același timp mai trainic, decît gestul de trudă și nădejde, cu care se pleacă muncitorii asupra pămîntului!

Din lumea aceasta neștiută se ridică adesea ființa care-și arată cu îndrjire dovezile de umanitate și nobleță. Istoria, de care am obișnuit să prindem cu funde și etichete de aur cîte un nume, o scriu și o colorează mulțimile. Viața lor prezintă un material imens de inspirație literară: ceiace au înțeles, mai ales, romancierii ruși și englezi¹.

De curînd, Reymont a scris un roman de proporții epopeice: „Țăranii“, sintetizînd cu justeță aspectele specifice ale țărânimii poloneze. Cu totul integrată în natură, viața familiei bătrînului Boryna se desfășoară dealungul anotimpurilor², trăită domol sau agitat înăuntrul ei, sau înfrățită cu a satului întreg. Nu se întimplă nimic extraordinar în casa lui Boryna: simți lămurit că alături, la Klemby, la Balczerk și la ceilalți, lucrurile se petrec la fel; numai că unii sînt bogați și alții săraci, unii mai răi și alții mai buni, unii mai luminați și alții proști. Dar existența tuturor e pătrunsă de aceeași trudă, dragoste și majestate. Mai bine ca alți mari mînuitori ai geniului epic, Reymont a prezentat străinătății spiritul națiunii din mijlocul căreia s'a ridicat. A știut că deși mai dificil, contactul temeinic între diferitele literaturi se face prin înfățișarea specificului fiecăreia, păstrat în păturile anonime.

La noi, apogeul literar al d-lui Sadoveanu confirmă chiar pentru cei mai obstinați detractori, valoarea nu numai simplă etică a poporanismului, dar și necontestata însemnătate artistică a acestui curent. Talentul d-lui Sadoveanu, îndreptat spre viața măruntă a țîrgurilor și mai ales cătră țăranul nostru, a dat cel mai frumos

1 Ne amintim în clipa asta, cu deosebire de romanul „Adam Bède“ de George Eliot.

2 Este interesant de relevat că și Fr. Jammes a avut frumoasa idee de a reda viața celor simpli în legătură cu anotimpurile, în volumul de poezii intitulat „Géorgiques chrétiennes“.

rezultat: ne-a definit. Ne vom prezenta în afară prin specificul nostru sesizat și înjghebat literar de d-sa. Aceasta este singura cale: a epicului mărunț, a vieții noastre domoale, pătrunsă de pământ și soare. D. Sadoveanu a recurs, în romanul istoric, și la epicul de mare anvergură. Experiența a fost edificatoare: săbiile s'au încrucișat întunecate și plumbii sinefelor au căzut netrebnici, la doi pași de țeavă. Trecutul, în care s'au elaborat epopeile apusene, la noi a fost umil și șters. N'am cunoscut în vremea aceia bătălii năprasnice, isprăvi răsunătoare. Singuri în fața unor împrejurări ce ne covârșeau, ne-am ascuns sau am capitulat, adoptând tactica prudentă și comodă a compromisului. Proverbul „fă-te frate cu dracul până treci lacul!” își are obârșia tocmai în timpul acela.— Vitejiile noastre sînt mult mai recente.

În evoluția ascendentă a talentului d-lui Sadoveanu, distanța dela „Crîșma lui Moș Precu” la „Hanu-Ancuței” este enormă. D-sa s'a convins că la han ori la crîsmă nu interesează atît figura hanğiței sau a crîșmarului, cît acelea ale călătorilor ce se abat pe acolo. La hanurile așezate la răspîntiile unde se înfrățesc drumurile țării, poposesc toate neamurile de drumeți aducînd cu ei întâmplări strașnice, povestiri minunate, svonuri sau simple minciuni. Epicul e călător. Nu umblă însă, în căleașcă cu nobilimea, ci pe jos, în pulberea drumului, cu poporul: cu pelerinii, cu negustorii, cărăușii, orbii și cîntăreții. Intocmai așa, amănuntele epice au însoțit pe drumeții ce au mas la Hanu-Ancuței: pe comisul loniță, negustorul lipscan, răzeșul, lița Salomia și inimitabilul „orb sărac”... care s'a opoșit și el „la căruțele dumnealui negustorului, ca să poată ajunge la sfînta cuvioasă Paraschiva, în cetatea Dămăneii, să pună pe racla ei un pușor de argint”.

Nu avem, încă, romanul bun al ființei noastre etnice. L-a încercat d. Rebreanu în „Ion”, dar dacă clipa în care eroul romanului se pleacă să sărute, cu patimă, brazda, constituie un simbol de negrăită frumusețe, totuși combinațiile amoroase ale lui Ion, în vederea căpătuelii, sînt de resortul sufletesc al oricărui arendaș. Există în romanul acesta, alături de adevărate comori, un deconcertant amestec de ideal și meschin, în care nu vrem să ne recunoaștem.

D. Sadoveanu a strîns în povestirile sale toate elementele epice din țara Siretului și a Moldovei, dar până astăzi n'a scris romanul mare al vieții romînești. D-sa a simțit o deosebită predilecție pentru clasa în năruire a boerilor și pentru viața închisă a mănăstirilor. Totuși noi îl credem numai pe d-sa în stare să realizeze, într'un roman,—după modelul lui Reymont—un mare fragment epic al sufletului romînesc. L'ar putea intitula, de pildă, „Moldova”.

Cît despre un roman în accepțiunea modernă a cuvîntului, să mărturisim că nu-l putem avea. D. Ralea¹ a evidențiat pen-

1 „De ce nu avem roman”, *Viața Romînească*, 1927, No. 4.

truce: ne lipsesc, încă, individualitățile bine conturate. Le regretăm din toată inima. Nu regretăm, însă, în aceeași măsură, romanul individualist.

IV.

Am văzut că genul epic și manifestarea lui de mare însemnătate, romanul, sînt produse prin excelență populare. Deaceia ni se pare nefirească evoluția lor. Astăzi, romanul nu se mai ocupă de realitatea cotidianului. Viguroasele rădăcini, pe care le avea în masse, s'au uscat și nu mai găsim în el nici un grăunte de eternitate. În ciuda menirii lui, romanul oscilează acum între anecdotă și neverosimil.

Dar ni s'a urît cu originalitatea de ceară și umbră a romanului modern. Sîntem sătui de figurile extraordinare și de confesiunile lor de spaimă, invidie și păcat. Socotim că romanul trebuie abătut din nou spre lumea comunului, căci sînt aici nenumărate personalități vrednice de a fi remarcate. Și, în plus, sînt întregi, normale. Numai că aceste personalități sînt modeste, discrete. Deaceia, Romancierului, care s'ar apropia de ele, i se cere în afară de posibilități de stil și construcție, care țin mai de talent, un dram de genialitate. Adică dumnezeiasca forță a pătrunderii și a iubirii de oameni. Se vor realiza, așa, continuîndu-se destinul de atîtea ori întrerupt al romanului, acele opere în care etnicul, eticul și esteticul se întîlnesc și se împacă. Frumosul uman le conține pe toate. Și așa au făcut Dickens, George Eliot, Balzac, Tolstoi, Remont și, alături de ei, puțini alții.

August, 1928

Vasile V. Georgescu

O adevărată excursie de plăcere

Evenimentul s'a petrecut îndată după terminarea războiului și unirea Basarabiei și era menit ca prin grandoarea lui să contribuie la o bună dispoziție generală care să binecuvinteze Unirea. Prin trecut și prin acest scop devenea un eveniment istoric, iar prin cele care s'au întâmplat și prin impresia adâncă ce a produs asupra fiecăruia din noi a fost și este memorabil. Din acesta și alte nenumărate motive el trebuie reținut.

La Budaki, perla plină de praf sau noroiu a Basarabiei, nautica este încă primitivă. Ea este reprezentată de niște pescari cu mersul tacticos, cu barba eșită de soare și pielea bronzată și de bărcile respective, nouă la număr, negre și sinistre, așezate de-alungul plajei la cîte un kilometru una de alta, ca niște gondole funerare în refacere. Cu aceste bărci și cu acești oameni, mersul pe apă se efectuează ca la primele începuturi, cu gesturi de luptă și trudă moștenite dela Fenicieni.

Deși meseriași cu mușchii și cu sufletul, dar fiindcă făceau aceasta de nevoie și pentru un scop lucrativ, oamenii nu erau constituiți într'un club de sport ci în familii și triburi de mizerie.

Spre Apus, cînd adormeau apele și se linișteau valurile vlăguite de frămîntarea zilei, sau în zori, cosciugele acestea negre porneau, rari, în larg, ca pentru un rit mistic de înmormîntare, și în zările lucii ale mării, mărunte și neînsemnate, aruncau nevăzute năvoade parcă pentru prins luna sau soarele

din adîncimi, parcă numai într'un copilăresc efort de strecurat marea spre țărîm.

La Budaki, ca 'ntr'o eră ce s'ar fi numit de lemn, nu se vedeau vapoare. Cursa lor dinspre alte ținuturi spre malurile abia bănuite ale Odesei, ducea la depărtare mare, însemnînd drumul numai cu o diră dubioasă de fum. Vasul nu se vedea niciodată de parcă s'ar fi evaporat. Erau vase fantomă. Trezirea lor pe mare se efectua furișată și lentă, iar pentru spiritul adevăratului român, suspectă și insinuantă. Aceste apariții abia estompate la orizont, erau și ele foarte rari.

Atunci însă cînd aceste vagi nebuloase apăreau călătoare tot atît pe cer cît și pe apă, doi grăniceri cu pălării cochete trase pe ochi, săreau în una din bărcile negre de pescar, și porneau „în patrulare” spre larg.

Porneau chiar pentru luptă sau numai pentru ca să vrăjească vasul fantomă să nu se apropie de apele romînești, asta n'am știut niciodată.

Bărcile de pescari constituiau astfel și un fel de escadrilă supra legeră : flota dela Budaki.

Priveliștea pentru vizitatorii dela Budaki se succeda cu foarte mici variații, astfel în fiecare zi.

Intr'o după amiază însă, pe drumurile și prin grădinile fără garduri, își face apariția un veritabil ofițer de marină. Deși la țărîmul mării, sau tocmai de aceia, faptul era neobișnuit. Cu pantalonii, pantofii și cascheta albe, în contrast cu sacoul negru și simplu, dădea impresia unei paseri rare, unic exemplar, rătăcit nu se știe cum pe acolo.

Dar venirea ofițerului de marină era în legătură cu cel mai mare eveniment din istoria satului și băilor Budaki, și anume cu o serbare nautică. Un adevărat Iacht-Club, cu concursul marinei, oferea această serbare în ziua de Sfînta Maria, care, nu știu de ce la noi e ziua celor care merg mai mult pe apă.

Ofițerul distribuia bilete pentru serbare ; în costul biletelor ca și în programul serbării intra și transportul dela Budaki la Bugaz unde avea să fie festivitatea, pe un monitor adevărat.

Ofițerul era frumos și exotic, vizitatorii sufereau de plic-tiseală, sătui de a eși în fiecare dimineață în goală procesiune în fața mării indiferente și albastră ca în toate împrejurările.

O călătorie cu un monitor pe apă, un prilej de selectă

adunare, o exhibiție nautică, un Jaht-club fără iahturi, Sfânta Maria, ofițeri de marină, iată atâtea motive care cu drept cuvânt au determinat vizitatorii să cumpere toate biletele care s'au repartizat pentru Budaki.

Firește că ziua Sfintei Marii a venit în anul acela mai greu ca până atunci și de-atunci încoace, dar a venit. Și'n ziua aceea viața de plajă a fost mai agitată. Domnul Căpitan Mirrel Mirescu a trecut de-alungul plajei de două ori în halat de bae și cu chipiu; cu cravașa în mână și ordonanța după el; a vorbit cu contesa dela Cairo, cu prințul dela Odessa, fost în garda imperială, și alte capete ale nobleței exilate la Budaki.

Plaja s'a golit mai de vreme ca de obicei și a fost lasată pescărușilor, devenind astfel estetică și vastă; dejunul a fost luat în fugă, lumea a trecut pe drum și sărit gardurile mai grăbită, căci *Monitorul* trebuia să vie la ora două.

Dela douăsprezece lumea îmbrăcată cât mai adecuat pentru o excursie de plăcere pe mare, aștepta pe țarm jos, sub malul dela Cordon, de parcă i-ar fi alungat cineva, de parcă i-ar fi evacuat din case și de pe pământ, de parcă o forță nevăzută îi împingea spre mare să-i înece, și căutau nerăbdători un mijloc de salvare venit din larg.

Și iată că'n orizontul care tremura de arșița amiezii dinspre Bugaz a apărut monitorul, întâiu mai mic și apoi din ce în ce mai mare, întâiu văzut numai la virfuri, și apoi din ce în ce mai jos, ca 'ntr'o demonstrație reală că pământul e rotund transpusă după un desemn din cărțile primare.

S'a strigat „ura” de cătră cei mai entuziaști, s'au fluturat batiste deși însuși monitorul abia se vedea cât o găscă, și toată lumea s'a agitat deplasându-se pe plajă înspre partea de unde venea monitorul, parcă să-i iasă înainte.

Cînd a ajuns în dreptul nostru monitorul a fluerat gros și sonor, ca o moară. Populația a fost cuprinsă de un fior de spaimă și admirație laolaltă. Mai aproape acum, monitorul, singur pe luciul apei, părea grandios.

A făcut un ocol larg, și s'a așezat ca pentru o luptă, scrutînd cu gurile de tun ripa galbenă a malului înalt.

Escadrila de Budaki, adică cele nouă bărci negre, cu steaguri tricolore, a dat și ea concursul Iaht-Clubului. Ea efectua transbordarea poporului de pe mal la vas.

Mulțimea nerăbdătoare a năvălit în bărci, s'a îngrămădit

în țipete de veselie și de libertate. Ca 'ntr'un menuet marin, domnii țineau cu brațele întinse în sus, cucoanele de mini, pentru ca să le menție echilibrul. Erau gesturi de acrobați și de dans nesigur la cei ce păseau de pe uscat în bărci, iar unii pescari, ca 'ntr'un rapt antic de pirați, transportau pe sus în brațe în bărci pe cei mai puțin abili.

Lumea se striga, se invita în bărci, saluta cu sgomot, rîdea, țipa de spaimă fără motiv, era într'o teribilă febră; bărcile au pornit încărcate și salvatoare convergînd din toate părțile spre centrul monitorului. S'au deschis umbreluțe roșii și albe, se fluturau în glumă batiste dela o barcă la alta; se auzea chemîndu-se pe nume, se făcea haz din nimic. Era, în fine un început de adevărată serbare nautică. Contesa dela Cairo a fost și ea răpită de o barcă albă cu steag tricolor, ca 'ntr'o schiță delicată de Watteau.

La scara de îmbarcare pe Monitor așteptau ofițeri de pe vas, tineri, svelți și frumoși. Ajutau doamnele să sue. Gesturile lor de dans aveau atunci grații și tremurări exagerate; întindeau brațele de parcă ar fi vroit să culeagă niște roze, și păseau nesigur pe scările de fier, uitîndu-se în sus, de parcă ar fi urcat pe scări în funii de mătăasă. Cu un cuvînt, era romantic.

Comandorul vasului, cu ochiul ager și ținută dreaptă, asista la spectacol, cu aerul cu care un rege ar fi privit cum i se încarcă corabia cu sclave. Marinarii în ținută de copii cu bluza albastră și gulerăș, umblau pe bord politicoși și ageri.

Cine-a murit și n'a luat parte la o serbare nautică are ce regreta!

Regele de sus, dela etaj, își număra însă sclavii. Și numărul se împlinise. Un ordin scurt.—Nu se mai îmbarcă nimeni!

De teama execuției ordinului, publicul a început să se îngrămădească mai înversunat pe scara de îmbarcare. Se împingeau unii pe alții, așa cum urcau unul în urma celuilalt, de parcă ar fi împins fiecare înainte o greutate moartă și fără voință. Se împingea cu minile și cu creștetul capului întins înainte și înfipt ca un tampon între oplatele celui din față. Gesturile de menuet și grațiile au dispărut. A dispărut și buna dispoziție înlocuită cu îngrijorarea: „dar dacă nu mă îmbarc”.

Escadrii de Budaki aducea însă un nou transport care grăbea barcagiul, se ridica în picioare de pe bănci ca și cum astfel ar fi ajuns mai degrabă.

La scara de fier bărcile negre se ciocneau, se întreceau care să eie rîndul întâiu. Era doar vorba pe viață și pe moarte.

Comandorul a repetat comanda enervat, contrariat de data aceasta în cariera lui de marinar de altceva decît de forțele mării. Au fluturat în vînt, scurt, ca niște stegulețe de semnalizare, cuvintele : bord, tribord, proră.

Un ofițer a barat scara de suire cu un lanț.

Un domn a scos lanțul, o doamnă a trecut pe dedesubt îngenunchind pe scările de fier cu zimți. Cei de jos împingeau, cei de sus n'aveau ce să facă decît să între pe vas cu orice chip. Cei din bărci săreau pe scară dela distanță, prin aer, lăsînd din mîni pardesiile care pluteau pe apă ca niște cadavre. Lumea începu să țipe de spaimă. Strigau unii la alții. Nu sări! Nu sări! Ai să cazi, Nicule; Nu fă imprudențe.

O cucoană prea elegantă care nu putea să treacă pe bord fiindcă fusta strîmtă o împedica, încurcă drumul celorlalți, și de ciudă și enervare începu să plîngă.

Comandorul furios și plictisit tună : „Să vie garda !” Și garda veni. Șase marinari cu puștile apărură în șir, joc de alb și albastru, așa cum merg cocorii. O nouă comandă dată de un sublocotenent. Inchizătoarele dela puști țâcăniră uscat.

Lumea rămase încremenită ca sub hipnotism.

Pe cine l'a apucat vremea pe scară cu un picior în aer, așa a rămas. Ca'ntr'un film stricat oprit pe loc.

Era ca și cum ai fi fotografiat niște oameni care merg. Clipa de mișcare rămăsese neclintită și dura astfel. Nimeni n'a mai îndrăznit să urce pe bord. Monitorul a fluerat iar gros și sonor. Sunetul și aburul plutiră deasupra ca două semne de mirare.

Era în adevăr un moment emoționant așa cum poate oferi numai o serbare nautică.

Bărcile se depărtară de monitor. Se auziră sunete de fie-riarie și de lanțuri trecute printr'un ochi de oțel.

După clipa de frică ce trecu, lumea începu iar să strige. Ionel, Ionel, unde ești ? Ascultă Elena...

Unele familii erau jumătate pe monitor, iar jumătate rămase în bărci. Cei din bărci aveau și hainele mai groase pregătite pentru întoarcere, sandwișurile și umbreluțele. Dar nu se mai putea face nimic.

Ancora hirii pe oțel și monitorul începu să se clatine. O

nouă fluerătură scurtă ca un punct pus unui episod, împrăstie bărcile în lături și monitorul se întoarce de-acurmezișul, lent. Coșul fumegă nesilit și gros ca un crater de vulcan care acum s'a stins.

De sus dela comandă un ofițer duse la gură un cornet de alamă ca de gramofon vechi. O clipă speram o farsă, o diversiune. Are să cînte oare ceva ? !

Așa s'o fi cîntînd totdeauna când pleacă un vapor ? ! Știam decînd cu naufragiul Lusitaniei, că se cîntă deobicei numai la împrejurări funeste, cu căpitanul care-o să sombreze sus în vascarmul fanfarei.

Știam că marinarii au ritualuri ciudate. Dar nu. Ofițerul începu să vorbească în cornet, ca dintr'un telefon, învîrtindu-se jur împrejur în toate părțile vaporului pentru ca toată lumea să audă, deși toți erau adunați pe laturea dinspre țarm privind pe supranumerarii cei care acum debarcau pe pămînt :

— „Domnii pasageri sînt rugați să se împrăstie în mod uniform pe bord, fiindcă altfel dezechilibrează vasul care este mult supraîncărcat, și e primejdie“.

Altă clipă de consternare. Pe punte începură toți să meargă cu pași tîrîți și demoralizați pentru ca să-și ia locul cuvenit și cerut de regulile nautice. Se împrăștiară toți parcă brusc s'ar fi supărat unul pe altul, sau s'ar fi temut reciproc de-o epidemie.

Puntea fu acoperită de oameni peste tot.

Era o liniște fioros de desăvirșită. Așa trebuie să fi fost o clipă pe Luzitania. Toți priveau în gol ; parcă-i era frică unuia de celălalt, de privirile celuilalt pe care vroia să le evite. Țarmul curgea nevăzut de nimeni și Budaki rămăsese în urmă, neînsemnat.

Spre Nistru alte țarmuri isvorîră înaintînd din cer spre noi.

La doi pași de mine, Elena era galbenă și nemișcată. Deși avea impresia sigură că de dînsa depinde tot echilibrul monitorului, făcu spre mine în două reprize, cu o pauză de încercare la mijloc, cei doi pași care ne despărțeau ;

— „Oare scăpăm ? !“

— Cred că da ; jumătate de drum e făcut, sîntem pe jumătate scăpați.

De fapt toți eram pe jumătate morți.

Incepurăm să ne apropiem de Bugaz. O gîamandură plu-

tea pe apă ca un bou înecat și umflat. Spre gura Nistrului se vedeau alte monitoare cu steaguri pe catarge, bărci motor... Nu ne mai simțeam așa de singuri. Eram aproape în siguranță, când monitorul se opri. Helicea începu să bată apa în loc ca și cum s'ar fi jucat; valuri înspumate se învâlmășeau sub noi făcând vârtejuri albastre cu funduri de spumă.

Toți au avut o tresărire ca dintr'un vis. Ce s'a întâmplat. Prora cîrni la dreapta și învîrți cu ea de parcă ar fi fost legat cu o nevăzută sîrmă, întregul țarm cu toate vapoarele din port.

Și iarăși se auzi un fluer gros și sonor, de data aceasta însă ca o chemare.

Pe funiile subțiri care suiau la crucea catargului stegulețe începură să sue și să coboare. Un marinar urcă repede o scară de funie care oscilă la fiecare pas în aer, în cer. Alt marinar își făcu loc prin mulțime. În jurul lui fu vid; și toți îl priveau cu atenție și cu implorare. Poate de el depinde totul. Cu două steaguri colorate viu începu să facă semne. Brațele lui umblau repede, aruncate în toate părțile, cînd amîndouă în sus de parcă ar fi vrut să se arunce în mare, cînd în lături ca și cum ar fi fost crucificat, cînd desperecheat, înspre spate și în sus. Monitorul opri. Ca orice vas care nu merge, avea o balansare nesigură, ca lăsat în voia valurilor, fără nici o forță. Elena mă întrebă iar: — „Ce se întîmplă?”

Întrebarea ei rămase fără răspuns. Și eu eram doar un profan pasager de uscat la această serbare nautică.

Din port, porni spre noi, sglobie, o șalupă albă cu trenă de spumă. Cu mina pe balustrada de fier a bordului, îmbrăcat în haină albă, cu barba mare în vînt, ca un Dumnezeu înfuriat al apelor, ca un alt Neptun, amiralul privea crunt monitorul nostru.

Nu degeaba își închipue omul pe Dumnezeu în chip de semen cu barbă. Cu adevărat autoritari și stăpîni nu pot fi decît oamenii cu barbă.

Și amiralul avea o barbă superbă, sămana cu spuma din urma șalupei, avea acea scîlipire de argint viu, și avea aceeași ondulare neastîmpărată. Vîntul o filfiia ca pe un steag, strîmbă, de-acurmezîșul pieptului imaculat.

Un cuvînt răstit cătră comandantul nostru, o privire pe deasupra noastră a tuturor, care-i apăream supuși, ridicoli și

stingheriți, așa cum ne apar nouă în deobște turmele de animale încărcate în vagoane.

Și din port iarăși porniră spre noi un stol de bărci negre pentru debarcare. Cu greutatea pe care-o avea, monitorul nostru nu putea să riște o intrare în port.

Sus, la comandă, apăru din nou ofițerul blond cu cap de copil văzut prin lupă, și în același sinistru cornet de gramofon, cu același ton metalic de voce la telefon ne anunță:—Monitorul nu se mai întoarce la Budaki. Domnii pasageri se vor întoarce cu mijloace *proprii*.

Asta spori buna noastră dispoziție necesară pentru a gusta o serbare nautică, până la ideia macabră de a ne arunca în mare, să se isprăvească odată.

Bărcile sosiră, gândaci negri în jurul monitorului și transbordarea începu.

Toți au scoborit cu figuri descompuse ca pentru a lua parte la o intimă înmormântare; cu capul în jos, cu o atenție indiferentă, cu o mută pasivitate. Ne lăsam purtați, transbor-dați spre divina serbare nautică.

O barcă se clătina brusc și un domn mai demoralizat scăpă un picior în apă. Fu prins de subțiori de vecini și asta făcu ca însăși barca să se aplece brusc și violent. Țipete variate sfîșiară tăcerea solemnă a acestei debarcări. Parcă am fi venit învinși dela o luptă pierdută definitiv, parcă am fi fost prizonieri, sau pedepsiți pe nedrept.

Am fost lăsați pe-un alt vas tras la un debarcader în fața unui platou nisipos pe care avea să aibă loc serbarea. Pe bordul acestui vas se afla însuși „Dumnezeu”, cîțiva generali, cîteva doamne, un prefect, doi prefecti și alte notabilități. Am rămas și noi acolo nu din presumpție căci acesta era cel mai îndepărtat sentiment din starea noastră umilă și neferice de atunci, dar din inerție, timiditate și lehamite.

Deși în mulțime, fiecare din noi însă era izolat cu sine, și cu o singură idee: „cum mă întorc: ce fac?” Căci dela Bugaz la Budaki nu se putea veni pe uscat decît prin Cetatea Albă și de acolo pe un camion de cursă. Și era ora patru.

Notabilitățile începură să murmure contra invadării noastre care îi incomoda și mai ales le lua ceva din prestigiul pe care în asemenea împrejurări îl are omul ce poate privi izolat. Se

cam întrebau tare ce căutam noi acolo deși se părea sigur că ni se vînduseră bilete pentru acea serbare nautică.

În fine am fost invitați să luăm parte în jurul muzicii militare așezată pe țârm, în jurul căreia se adunaseră copiii din sat și ceva public minunat cu mîna la gură. Toți spectatorii aceia stăteau strînși cu privirile convergente cam spre pămînt la marginea apei de parcă s'ar fi adunat în jurul unui înecat.

Serbarea începuse deja înainte de sosirea noastră care eram supranumerari. Trei spectacole din program fuseseră consumate: marșul de deschidere, prinderea cu funia și trecerea prin cerc făceau parte din trecut. Deși veniserăm și noi serbarea continuă cu o cursă în saci. Vre-o zece oameni, probabil marinari de oarece serbarea era nautică, au fost vîriți cu picioarele în saci. Ei țineau de gura sacului care le-ajungea pe la talie, cum ar fi ținut niște pantaloni prea largi. La un fluer cursa începu astfel, grotescă. Cîțiva au căzut pe jos încurcați în sac, unuia i-a căzut sacul din mîni și-a eșit din el în pantaloni albi de marinar, ceilalți tiriau sacii cu atletism prin nisip, până ce au ajuns la potou.

Bineînțeles că unul din saci a sosit cel dintăiu. A urmat fanfara și apoi cursa în doi. Piciorul drept a unui marinar a fost legat de cel stîng al vecinului de-alături astfel că această pereche trebuia să alerge pe piciorul stîng al unuia și cel drept al celuilalt. Și a fost o cursă șchioapă de asemenea părechi, din care unele au rămas tăvălite în nisip ca altă dată cei căzuți din carul roman. Și iarăși o păreche a eșit cea dintăiu, fiind că se pare a fi o lege a naturii ca atunci cînd mai mulți fug, unul să iasă cel dintăiu. Iarăși fanfara. Și apoi doi marinari pe catalige începeau să se ghiontească cu niște bețe lungi de lemn pentru ca astfel unul să piardă echilibrul celuilalt. Care cădea mai întăi jos era învins.

— Peste zece minute pleacă trenul spre Cetate.

— Nu. Așteaptă să se termine serbarea să ne ia, ripostă altul mai optimist.

— Dacă-ți spun că pleacă, fiindcă pierde legătura cu Basarabeasca.

Tribul dela Budaki plecă spre gară, fugind îngrijorat. Prin nisipul platoului ce duce la gară continuă o cursă adevărată, fără saci. Suflarea concurenților era repede și apăsată.

Începu vînt. Nisipul era ridicat în nouri succesivi și vîrit cu tenacitate în haine, în ochi, în urechi, în gură.

Cinci vagoane așteptau în pustiu. Până la gară mai e un kilometru. Înainte. Nisipul era bătut în față, ascuțit.

— Nu pleacă nici un tren. S'a suprimat din cauza serbării până la ora nouă.

Mergem înapoi în port. Serbarea era terminată; notabilii stăteau de vorbă; picuri rari de ploae se amestecau cu nisipul purtat de vînt. Apa mării se încrețea rigidă, și talazurile se întreceau spre larg duse de curentul ce venea pe Nistru.

La un alt ponton trase un vapor primitiv. „Cetatea Albă” era scris cu litere albastre pe-un semi-cerc în relief dela mijloc. Vasul era lat; deoparte și de alta avea cîte o roată mare pe jumătate eșită din apă, o roată ca cele cu care se ridică apa la grădinile de zarzavat.

Prin nisipul ridicat cu intermitență se puteau vedea nouri alburii spre apus.

S'a format o delegație, care-a mers la „Dumnezeu” adică la amiral, să solicite întoarcerea cu monitorul. Era doar aici cîte un copil care apucase să se îmbarce singur, restul familiei rămînînd la Budaki; erau soți a căror soții rămăseseră sub amenințarea gardei, unii fără bani, alții fără haine mai groase.

Amiralul a fost autoritar și sever. Dar a concedat să se întoarcă monitorul însă numai cu șaptezeci de pasageri.

Vestea se răspîndi între noi. Un marinar începu iarăși să facă vînt cu stegulețe. Și începu îmbarcarea în sens invers și la fel. Care va ajunge întăi la monitor; unde se va face numărătorea? Care va fi printre cei șaptezeci, și cine va rămînea? Și cursa cu bărci, de data aceasta mai crîncenă, începu iar. Unii săreau peste balustrada pontonului, alții treceau pe dedesupt; vîntul era puternic și bărcile încărcate erau stropite pe deasupra de valuri.

Numărul hotărît s'a complectat repede. Au rămas însă bărci pline care s'au depărtat precaute la fluierul monitorului, și cîteva familii au fost iarăși divizate; unii au rămas, alții apucaseră să se sue în monitor.

Ploaia începu violentă.

Noi am fost printre cei șaptezeci.

Cînd am ajuns în odăița dela Budaki am avut impresia că am fost salvat dela moarte și adus în casa părintească.

Cei care rămăseseră la Bugaz s'au întors abia după două zile, cu mari greutate și multe peripeții.

Totuși cei cari n'au fost la serbare fiindcă n'au avut loc în monitor, ne-au privit multă vreme cu invidie, fiindcă ei, oricum, nu văzuseră o serbare nautică.

Demostene Botez

Aranca, știma lacurilor

Tovarășul meu de drum, avocat dr. juridic Silvestru Hotăran se dovedi dela început întruparea cea mai desăvârșită a prevederii. După cum era, fără îndoială și cea mai corpolentă.

— Încă nu părăsisem Clujul și ne aflam blocați în mașină de o sută și una de coșuri, pachete, pachetele, sticle, franzele, cornuri, flacoane, borcane și cutii de conserve; lungi, late, dreptunghiulare, sferice, cilindrice, dodecaedrice și încă de alte multe și surprinzătoare forme, ignorate atât de geometria în spațiu, cât și de cea plană.

— S'ar spune că mergem să inaugurăm o popotă, o expoziție de produse alimentare ori să transportăm provizii pentru o lună, naufragaților dela Pol! — am încercat să ironizez această inofensivă pasiune gastronomică, exact în clipa când avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, luându-și samă că tot nu și-a complectat colecția, atinse cu mîna grăsună umărul șoferului, să oprească la al treilea „Magasin de coloniale și delicatese“.

Tovarășul mă privi pe deasupra ochelarilor înramați în bagă de culoarea zahărului ars, cu gravitatea ardelenescă impermeabilă glumii.

— Mă privi și mă compătimi.

Apoi, serios și metodic, îmi explică într'un aspru rechizitoriu orînduit pe capitole, că n'am de ce rîde. Vom rămîne cel puțin trei zile într'un ținut cu adevărat pustiu, printre oameni sălbătăciți și ostili. El mai avea îndatorirea să asigure masă magistratului, expertului, grefierului și eventualilor licitatori, dacă publicațiile de lichidare vor fi ademenit cumva amatorii de lucruri vechi, mobile istorice, cărți rare, tablouri și poate chiar vre-un mizantrop îndestul de sătul de lume și de nebun, pentru a achiziționa castelul cu staffii. Datoria lui e să apere prin toate mijloacele interesele clienților care l-au onorat cu încrederea absolută, dîndu-i procură pe nevăzute, dela Pesta, să transforme în cecuri această moștenire neașteptată, iar experiența pro-

fesională și umană, l-a învățat că asemenea operațiuni se încheie mai expeditiv și fără dificultăți, cînd toți: magistrați, experți și licitatori, se află după digestia moleșitoare a unei cine înbelșugate, decît atunci, cînd iritați de gustarea frugală pe un colț de masă și preocupați de problema dejunului de adouazi, își răcoresc nervositatea născocind tot soiul de șicane.

Zeflemeaua mea ușuratică, îi confirma astfel încăodată, lipsa de grijă și frivolitatea straniei spețe omenești pe care o represintam și care se rezuma în vocabularul său, în epitetul încriminat de „scatiu transcarpatic“.

Acestea fiind spuse, d-rul Silvestru Hotăran se răsuci să mă bată pe umăr prietenos, cu o palmă lată cît o broască țestoasă. Își îmbuna într'acest chip, severitatea rechizitorului și îmi dovedea că personal, îmi acordă oarecare circumstanțe atenuante, fiindcă nu eu purtam vina acestor infirmități, ci mediul nevrednic care mi-a ucis instinctul robust de cumpăt și de conservare.

Pe urmă, coborî descurcîndu-și anevoe picioarele scurte și groase, dintre cutii și pachete. Intră în băcănie și nu apăru decît după un sfert de oră, urmat de un băiat cîrn și pistruiat, în șorț alb, cu brațele încărcate de alte coșuri, pachete, borcane și sticle, înfățișînd alte forme geometrice inedite, care se vede că îi lipseau.

Șoferul nerăbdător dădu drumul motorului. Tovarășul meu îi făcu însă semn să aștepte. Nu isprăvisese.

Traversă strada, la Farmacie. Prin geamul vitrinei îl văzui înfundîndu-și buzunarul mîntălii de praf, cu misterioase pachete ambalate în tradiționala hîrtie subțire, pestriță și mătăsoasă; șnuruite, sigilate și etichetate, fără de care laborios și indispensabil ritual, orice gingașă fiică a lui Esculap nu eliberează nici o catapleasmă de bătători, subt pedeapsă de moarte.

— Iată cel puțin o precauție deplin justificată!—mi-am spus singur, împins de demonul incorigibil și recidivînd fără nici o rușine, după o atît de cruntă admonestare. Iată o precauție pe care o înțeleg! După ingurgitarea atîtor copioase provizii, un medicament contra indigestiei e absolut indicat. Altfel, lichidarea ar amenința să rămînă fără magistrat, expert și licitatori, sucombați cu toții în masă și în convulsii, după cel dintăiu supraabundent dejun. Binehrănitul și mult încercatul meu tovarăș nu neglija nimic. Il admiram. În alte vremuri ar fi meritat comanda supremă a aprovizionării și echipării unei întregi armate. Cu el n'ar fi existat nici o neplăcută sau catastrofală surpriză. Ar fi dus-o la victorie sigură.

Mă pregăteam să-i exprim acest omagiu pentru a repara impresia imprudentelor reflecții de adineaori. Dar tovarășul, pipăindu-și cu deplină satisfacție pachetul în buzunar, în timp ce-și dădea drumul cu toate cele o sută zece chilograme pe perina elastică, lămuri laconic:

— Chinină.

— Chinină?—am întrebat nedumerit. De ce nu atunci termo-

metru, vată termogenă și de ce nu o mică farmacie ambulantă ? Cum văd, mergem la capătul lumii și nu mai e vorba de o simplă plimbare, ci de o adevărată expediție plină de riscuri... Dacă mă avertizai din vreme, doctore, știam cel puțin să-mi pregătesc testamentul. Nu vreau să-mi las succesorii, legitimi și nelegitimi, pradă procedurii și avocaților, care nu sînt, după cum știi, cu toții expeditivi și maniaci de corectitudine ca dumneata...

După un timp, cu perfidă intenție de a cucerii definitiv bună-voia tovarășului meu de drum și de a face iertat tonul nepotrivit de glumă de până acum, am continuat ca pentru mine singur, convins că am pus degetul pe o sensibilă slăbiciune omenească :

— Parol. Mă gîndesc într'adevăr că nici unul la o mie de moștenitori, n'au norocul acestor veri și nepoți de a douăsprezecea spiță, ai Contelui Kemeny. Judecă serios... Să le cadă o moștenire la care nu se așteptau. Să se desintereseze complet de ea. Să nu trimită măcar un om de încredere pentru a vedea la fața locului despre ce e vorba. În ultimul moment, cînd primesc avertismentul că succesiunea amenință să fie confiscată de statul român, să aleagă la întimplare, dintr'un anuar oarecare, un avocat despre care nu aveau nici o informație. Și să cadă tocmai peste cel mai stăruitor, mai prob și mai priceput, cum nu l-ar fi putut alege nici după cea mai minuțioasă anchetă cu detectiv secret, iată un noroc pe care acești ciudați moștenitori mi se pare că nu-l meritau. Stranie moștenire, strănii moștenitori !

Tovarășul de drum, nu lăsă să străbată pe figura iremediabil gravă, nici un semn că monologul meu i-a făcut plăcere ori nu. Îmi păru că nici n'a ascultat. Dădusem greș.

M'am simțit deodată umilit și ridicol, după această inconștientă verbală, prin care în chipul cel mai vulgar îmi arătam vioșia că pot evada din orașul cu ziduri sure într'o dimineață cu atît de strălucitor soare și certitudinea că la capătul drumului, mă așteaptă capturarea unor cărți rare și vechi, incunabile din edițiile cele mai prețioase, licitate pe o sumă accesibilă modestului meu buget.

Biblioteca acestui magnat maghiar, latinist, erudit și despot, se bucură după toate spusele, de-o faimă veche în toată fosta Ungarie. Iar amatori serioși nu prea amenințau să apară. Și chiar dacă s'ar fi ivit, proaspăta amicitie cu d-rul avocat Silvestru Hotăran mă privilegia între toți. Aveam răgaz să cercetez pe îndelele rafturile dulapurilor, să pipăi legături originale, bătrîne de trei, patru și cinci veacuri, să răsfoesc infoliile, să verific autenticitatea manuscriselor confruntîndu-le cu diversele cataloage și publicații de specialitate, cu care veneam înarmat.

Mai descoperisem ceva. Cu toată dorința neclintită și lăudabilă de a apăra înverșunat interesele clienților, ghicisem îndată în armătura imputernicitului avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, un punct vulnerabil. Mi-a părut departe de a prețui valoarea adevărată a acestor cărți și manuscrise. Le socotea un capital pierdut

și infructuos. Capriciu ereditar și risipelnic al defunctului conte Kemeny, în a cărui familie această nebunie nu fusese nici cea dintâiu și nici cea de pe urmă. Expertul improvisat după decizia unui tribunal de provincie, ca și magistratul desigur, n'aveau de unde să fie mai preveniți. Nu era exclus să decidă vânzarea bibliotecii cu chilogramul, într'o ignoranță pe care imaginația mea o exagera cu fiecare clipă trecută, promițându-mi o adevărată orgie de biblioman, asemenea visurilor de avar, cînd descoperă prin somn hrube fără capăt, tixite cu saci de galbeni și sipețe de mărgăritare.

Iar acum, cînd eram aproape să-mi realizez neastîmpărul insomniei, iată că-mi primejduiam singur isbînda finală, îndepărtîndu-mi protecția atotputernicului procurist, cu necurmata-mi piuală de scatiu gureș și insuportabil, care nu-i era nici de cum pe plac. D-rul Silvestru Hotăran avea toată dreptatea. Veneam dintr'o lume care-și pierduse cu adevărat, în frivolitate, instinctul robust de cumpăt și de conservare.

M'am hotărît să repar printr'o tăcere cît mai insondabilă și cu aparența unei profunde meditațiuni, culpabila-mi verbositățe, care provocase desaprobarea tovarășului meu de drum, din fire taciturn, grav, bănuitor—și după cum îi aplicasem diagnosa în secreta mea apreciere lăuntrică—îndestul de sărac cu duhul: biet avocat de capitală provincială, abrutizat de articole de cod, jurisprudențe și chichițe de procedură.

Instalat așa dar în această ostentativă tăcere, am aprins o țigară, două, a treia.

Sfîrșitul rapid al roților de gumă, schimbarea succesivă a decorului rustic la fiecare viraj, aerul încă răcoros și parfumat de roua finețelor șuvoind pe lingă urechi, soarele triumfal al dimineții, îmi aduceau pe buze exclamații de beatitudine îndată înăbușite.

Tovarășul meu, absent de la toate acestea, cu geanta tixită de acte pe genunchii scurți, își recapitula preocupările profesionale. Căci din timp în timp, deschidea agenda scurtă și groasă cît o cutie de chibrituri, cerceta o dată, adăoga un semn ieroglific cu creionul subțire cît un chibrit, și părea că a uitat cu desăvîrșire prezența-mi readusă la neant prin supliciu tăcerii.

Subt înfățișarea sumbrelor meditațiuni, îmi jucau malițios subt țeastă, cele mai hître și ireverențioase gînduri. Imi asemuam tovarășul cu un Buda obes. Imi propuneam să-l utilizez decisiv argument, împotriva celor ce susțin după erezia lui Henry Beraud și William Jonsthon, că oamenii depășind o sută de chilograme sînt comunicativi, optimiști, fără grijă și de o iresistibilă bonomie. Pe urmă, mă întrevedeam intorcîndu-mă cu automobilul încărcat de infolii și de manuscrise; poate urmat de un camion cărînd toată biblioteca răposatului conte, întru disprețuitorul suris superior al d-rului Silvestru Hotăran. Ah! Imi făgăduiam o diabolică revanșă. După ce-i voi escamata de subt nas volumele cele mai prețioase, suportînd cu resignare reflecțiile împotriva vinovatei deșertăciuni de a arunca banii în hîrtie tipărită și fără nici o valoare

cînd totul va fi sfințit, îi voi șopti în ureche fabuloasele prețuri reale ale fiecărui tom : „O Biblie în superbă legătură originală din secolul al șaisprezecelea : 120000 lei ! O ediție princeps din Discursul asupra metodei, cu dedicația lui Descartes : 80000 lei ! Autografele lui Jean Jacques, Voltaire, Diderot ; alte zeci și sute de mii !“

Savurînd stupefacția crescîndă de pe această figură înșfîșit sdruncinată din placiditatea-i scandaloasă, mă voi răsuci într'un picior, cu o reveranță batjocoritoare :

— Iată, onorabile doctor, ce acuitate de simț practic și ce geniu al afacerilor, poate moci subț aparența frivolitate, a noastră, a scațiilor transcarpațici !

Tovarășul, nebănuind aceste asasine și ingrate reflecții, privea acum cu inocentă îngîndurare peste umărul șoferului, șoseaua desfășurată rectilin.

Am urcat mai apoi, dealuri în serpantină ; am străbătut sate secuești și ungurești, tăcute și monotone cu dezolatele lor case identice ; am gonit pe valea unui rîu cu argintate lunci de plopi și de sălcii ; un defileu spintecat în munți stîncoși, și din nou s'a deschis orizontul linear al șesului, cu depărtate cupole de biserici, în sate cu acoperișuri de țigla roșii, între livezi.

Indicatorul chilometric se menținea uniform, între 60 și 70. Motorul pulsa regulat și fin, ca inima metalică a unui ceasornic. Șoseaua ne aspira vertiginos. Am socotit că străbătusem mai bine de jumătate de cale.

Imi comprimasem în gîtlej și această inofensivă constatare, consecvent jurămîntului cătră mine însu-mi, cînd neașteptat, d-rul Silvestru Hotăran, rupse el tăcerea :

— Așa dar, dragă domnule, te-a mirat că am cumpărat chinină ?

Intr'adevăr uitasem. Tovarășul meu nu-și desmințea recordul de fenomen. Ii trebuiau trei ore de reculegere, ca să răspundă la o întrebare, la care renunțasem după două minute. Era frate bun cu englezul flegmatic din nu știu ce anecdotă, cînd își trezește nevasta din somn după miezul nopții, să-i spună cît e ora, luîndu-și samă că-l întrebasese așa ceva, înainte de prînz, cu două zile în urmă...

— Da ! M'a surprins această chinină... am mărturisit cu indiferență, fiindcă acum curiozitatea era răcită. M'a surprins mai ales cantitatea... Mi-ai arătat un pachet respectabil, să ajungă pentru o infirmerie !

D-rul Silvestru Hotăran, își pipăi pachetul în buzunarul mîntălii de praf și își exteriorisă într'un mormăit gutural și aprobativ, mulțumirea că-l are asupra-și și că e intact.

Dură tăcere. Evaluată la zece kilometri, prin asemuire cu calculele astronomice care măsoară distanțele interastrale, în ani, luni, zile și ceasuri lumină. Zece kilometri, adică zece minute, după vitesa înregistrată pe banda kilometrajului. Tovarășul se decise să continue :

— Am înțeles după mirarea d-tale, că tot nu știi exact unde mergem...

— La castelul contelui Kemeny!—am răspuns în sublima mea candoare. Castelul cu stafii...

— Lasă stafiile, dragă Domnule! Acestea sînt prostii. Născociri și halucinații de bolnavi. Mergem într'un ținut mlăștinos; cel mai întins din tot Ardealul. Patru mii de jugăre de bălți, păpușuri, heleșteale, smîrcuri, nămol și zăvoaie inundabile. O sălbătăcie fără seamăn. Un teren care în zece ani de irigație sistematică, ar fi însemnat aur. Aur și sănătate! Așa, au rămas bălți. Bălți înseamnă țințari: țințarii înseamnă friguri palustre. Iar chinina înseamnă deocamdată unicul medicament recunoscut împotriva malariei. Exact?

— Exact! —fui silit să recunosc implacabila logică a d-rului Silvestru Hotăran.

— În acest caz, precauția mea cred că nu-ți mai pare exagerată, dragă Domnule! Veți lua odată cu mine, în fiecare dimineață și seară, cîte o doză preventivă. Vom oferi și celorlalți oaspeți (nu m-am putut opri să surid, imaginîndu-mi figurile celorlalți oaspeți ai d-rului Silvestru Hotăran, tratați în loc de aperitiv și desert, cu hapuri amare). Vom îndopa cu forța și servitorii, adevărate rudimente de oameni abia eșiți din animalitate și abrutizați de delirul frigurilor. Ai să-i vezi. Ești prevenit. Eu am fost degustat. A patra oară fac drumul acesta și nu mă pot deprinde. Îmi repugnă! Larve omenești! Moluște! Degenerați din tată în fiu, de aerul inveninat pe care îl respiră și de hematozoar. De altfel, aceste blestемate smîrcuri, îmi pare că nu sînt străine nici de destinul familiei Kemeny... Am să-ți povestesc și ai să-mi dai dreptate.

Astfel, tovarășul meu de drum, cuprins de unul din acele rare accese de expansiune, prin care oamenii din fire tăcuți se eliberează de reflecțiile îndelung înăbușite, îmi povestii amănunțit istoria și sfîrșitul familiei Kemeny.

Pe măsură ce înainta, am înțeles că dă o însemnătate exagerată și desigur, îndestul de simplistă, țințarilor. Țințarii — după el — distruseră o familie!

„Chinina—vorbi avocatul-doctor Silvestru Hotăran, băfîndu-și pachetul din buzunarul mîntălii de praf—o cură sdravănă de chinină în doze masive și s'ar fi gătat! N'am mai umbla astăzi pe drumuri. Să asistăm la risipa în patru vînturi, a unei avuții agonisite în șapte veacuri. Eu, dragă domnule, știi ce aș fi făcut?”

— Nu știi ce-ai fi făcut!—mi-am mărturisit umilit, netrebnica-mi ignoranță.

D. Avocat-dr. Silvestru Hotăran rise foarte înveselit și foarte satisfăcut. Ii plăcea grozav se vede, această francheță. Nici nu se aștepta doar, să-i răspund cine știe ce ispravă! Știa că nu sînt capabil să scot din ușurateca-mi minte de scatiu transcarpatic, vre-un gînd chibzuit și matur.

— Eu, dragă domnule, aș fi turnat niște irigații sdravene. Aș fi sleit smîrcurile și bălțile. Le-aș fi transformat în patru mii de jugăre de finețe și de arături. Făceam treabă gospodărească, revalorisam pămîntul; îmi adunam coroane bune, în fiecare an, și nici nu mi-ar fi păsat de țințari și de friguri. Făceam curățenie, dragă domnule, aduceam sănătate și chibzuială! Pe urmă, se găsez și un aranjament cu exproprierea!

Mi-a părut foarte rău, în sinea mea, că cei din urmă Kemeny, nu s'au dovedit vrednici de asemenea judecată înțeleaptă și că n'au avut măcar norocul unor sfătuitori atît de energici, ca doctorul-avocat Silvestru Hotăran, de față. Li mîna însă viața spre un alt destin; spre întîmplările neguroase și romantice, pe care mi le împărtășea cu o oarecare uimire și cu îndestul dispreț-com-pătîmîtor, tovarășul meu de drum.

Această familie Kemeny, dura de la începuturile Ungariei feudale. Căpitani vestiți prin bravură, cruciați pierduți fără urmă în expedițiile pentru eliberarea Sfîntului-Mormînt, sfetnici, curteni, cărturari subțiri, diplomați și cardinali din viața acestor Kemeny, apar la fiecare filă din hronicul Ungariei. Moșiile se întindeau vaste, în pustă, cît cuprînd ochii. Castele cu arrogante turnuri, străjuiau în vre-o trei domenii de ale lor, țărnul Dunării. Astălalt castel, din smîrcuri, fusese numai capriciul vre-unui senior de acum patru veacuri, cînd poate ținutul nici nu fusese invadat de apă și va fi fost salubru și fertil.

Rămăsese pustiu, poate uitat, ca orice așezare fără însemnătate, printre atît de falnicî latifundii. Până acum vre-o opt decenii, cînd contele Armin Kemeny, vădov și lovit de un subit desgust pentru deșertăciunile vieții de curte, după o viforoasă existență, a descins într'un asfințit, în fruntea unui convoiu de chervane. Din aceste care cu roți înalte de pustă și cu coviltire de papură, oameni pletoși au descărcat a doua-zi, cu răcnete de luare aminte, mobile grele și uriașe, lăzi de cărți, panoplii de arme, armuri care-au fost întinse pe iarbă ca tot atîția morți desgropați ai răsboaelor vechi, paravane, talere de fină faianță și o mie de nimicuri care alcătuesc confortul și decorul absolut necesar, al unui atît de stră-vechiu graf. Porțile ruginite au fost desferecate cu chei mai grele de cît cele de la porțile ladului. Au fost deschise în lături ferestrele cu pervazuri putrede. Și cînd slugile au purces să măture paianjenii, s'au înălțat orbite de lumină, stoluri de lilieci care să-lăsluiau din neam în neam, în ungherile grinzilor negre.

Aci s'a instalat contele Armin, într'o viață ermetică și cînoasă.

Explicațiile acestei hotărîri, au fost în svonorile din acea vreme, multe și contradictorii.

Unii aflaseră că și-ar fi tocat chiagul averii, în desfrîinate petreceri la Pesta. Alții, că ar fi căzut în disgrăția Curții. Și ceilalți, însfirșit, că s'ar fi retras ca o vietate păduratecă, rănită de moarte, să uite durerea unei crunte drame conjugale, pe urma

căreia își culcase străpuns cu spada, în duel, cel mai bun și nedespărțit prietin, în vreme ce contesa se stingea de lungoare, într'o primăvară repede, undeva în Italia, nimicită de umilință și de durere.

Adevărate ori născocite, întâmplările n'au fost cercetate deaproape, de nimeni. Pesta era departe. Calea lungă, peste câmpii pustii. Oamenii munciți de alte griji. Era în miezul anului 1848. Kossuth, ridicase steagul republicei libere a Ungariei. Honvezii lui Gorgey și Hotvani, pusese ră pe goană armatele imperiale și se treziseră deodată în față cu un dușman nou, dîrz și obraznic. Valahii unui oarecare practicant de avocat, Avram Iancu, luptînd cu coase și cu ciomege, fortificați în văgăunile munților și conduși de popi care-și arogaseră împertinente titlaturi romane, de tribuni și centurioni.

Din multe castele, stăpînii bejeniseră spre locuri mai sigure. Cînd s'au întors, Armin Kemeny nu le-a călcat nimănui pragul, nici nu le-a deschis ușile. Intre zidurile umede, îmbătrînea ursuz și bărbos. Cînd apărea încruntat, cu flinta de vînătoare la umăr și înconjurat de haïta de cîini, sau cu cismele înalte pînă peste genuchi și încărcat de complicate unelte de pescuit, toată suflarea omenească din cale, intra în pămînt.

Căci asemenea întâlniri nu isprăveau bine. Intotdeauna descoperea o pricină de mînie, deslănțuită în ocări răstite și în lovituri repezi de harapnic.

Induioșare și dragoste, nu arăta decît pentru cîini și pentru cai. Iar dintre vietățile omenești, numai pentru singurul copil care avea să-i prelungească neamul: Andor. Cînd îl adusese în căleașcă de la Pesta, acest Andor număra cinci ani. Străveziu și palid, în haina de catifea albastră cu guler de valancienă, copilul deschisese ochii înfricoșaji la aceste sălbatece locuri, fiindcă întăia oară ieșea dintre pernele moi, jilțurile cu picioare scunde de broască, încăperile cu oglinzi cît păretele și parcul cu arbori domesticiți, rețezați, aliniați și ajustați, ai palatului de la Pesta, pe țarmul Dunării, cu fața spre insula Margit.

Era fără vlagă, întîrziat în creștere, somnoros. Poate va fi fost nevoe de alt aer, aspru și rece, din înălțimile munților pentru a biciui singele și a altoi vigoare, acestui vlăstar de neam ostenit.

Părintele a crezut însă că va înlocui asemenea lipsă, crescîndu-l departe de moleșala capitalei, îndemnîndu-l de timpuriu să capete dragoste de cîmp, de baltă, de vînat, trezindu-l odată cu zorile răcoroase, învățîndu-l să poruncească și să se ceară ascultat.

I-a adus dascăl, un călugăr cărturar de la Roma, pentru învățatura elină și latinească. Iar pentru cealaltă pregătire a vieții, un maestru de călărie și altul de vînătoare.

Aceștia din urmă, au fost însă trimiși nu peste multă vreme, îndărăt. Nu-și găseau folosire. Copilul arăta dragoste bolnăvicioasă numai pentru carte și reverie trîndavă; iar pentru exercițiile violente dovedea o repulsie femeiască.

O singură așteptare a contelui Armin nu dăduse greș. Feiorul știa să porunciască, să bată din picior și să se facă temut. Intr'atîta doar se adunaseră toate puterile sleite ale celor douăzeci de generații, care umpluseră hronicul Ungariei cu isprăvile lor. Tînărul cu fruntea bombată și cu ochii muerești, se învinețea de minie cînd găsea împotrivire, vinele scriau sfori groase în jurul timpelor, privirea se aprindea fulgeroasă din leneșa visare. Ultimul Kemeny nu-și desmințea măcar într'aceasta sîngele focos al familiei: era capricios și despotic.

Ce-a însemnat viața celor doi singuratici în castelul cu porțile totdeauna zăvorite, nimeni nu putea ști cu precizie. Argații erau puțini la număr. Cel mai apropiat sat, la două poște. Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, se văzuse silit să reconstitue această existență, din scrisorile de afaceri, actele, însemnările și celeialte documente din arhiva familiei, pe care le puricase cu deamănuntul vreme de două luni, cînd orînduise dosarul moștenirii. Iși însemnase aceste date, pe cele patru fețe ale unei coale de hîrtie, care-i stătea la îndemîină și pe care pentru mai multă ușurință a înțelegerii și o mai repede scurtare a povestirii, mi-o va ceti.

Deschise ghiozdanul burduhos de pe genunchi, își virî înlăuntru nasul rotund încălecat de ochelarii înramați în bagă de culoarea zahărului ars, și scoase la lumină coala scrisă mărunt, în care istoricul ultimilor Kemeny, se afla consemnat în ordine cronologică, așa cum era de așteptat de la un om atît de metodic și scrupulos ca tovarășul meu de drum.

D. avocat dr. Silvestru Hotăran își aburi ochelarii, îi șterse de praf cu o batistă, trecu cîrligele după ureche și ceti această:

P R E S C U R T A R E

Despre viața și actele defuncțiilor Armin, Andor, Ana și Aranca Kemeny, începînd dela anul 1860 pînă la anul 1926.

Februarie 1860.—Junele conte Andor împlinește șaptesprezece ani. Cu prilejul aniversării, discuție violentă între părinte și copil, asupra carierei ce urmează să-și aleagă tînărul conte. Contete Armin, vrea pentru copil cariera armelor. Contele Andor o respinge indignat. Se declară mulțumit cu viața claustrată între cărți, afirmînd că nu dorește nimic altceva.

Iunie 1862.—Contele Andor, tînjește de o boală nelămurită. (Friguri! Tînjări!—sublinie avocat dr. Silvestru Hotăran).

Mai 1863.—Contele Andor din nou arată aceleași simptome. Febră, insomnie, oroare de sgomot și de mișcare. Un medic de la Pesta, adus și consultat, prescrie aer liber, plimbare, vînat, canotaj, călărie, exerciții violente... Diagnoză: criză tîrzie de pubertate. (Imbecilul!—declară satisfăcut, dr. Silvestru Hotăran. Imbecilul! Chinină trebuia să prescrie, nu exerciții violente!)

Ianuarie 1867.—Contele Armin se rînește singur cu pușca, la vîânătoare. O lună de nemișcare în pat. Contele Andor, comandă trei lăzi cu cărți, dela Pesta, Viena și Lipsca.

Iunie 1868.—Contele Armin aduce din Germania șase pă-rechi de pui de lutră, pentru aclimatizare în bălțile domeniului. Contele Andor începe o monografie a familiei Kemeny, cu docu-mente din arhiva familiei și cu date procurate prin corespondență de abatele Matteo Bandello, dela diferiți călugări cărturari din Roma și Pesta, cu intrare liberă la Biblioteca Vaticanului și alte arhive publice și particulare.

August 1868.—Contele Andor întrerupe lucrarea. Febră, in-somnie, etc. (Iarăși ținării!—bate hîrtia cu dosul palmei, avocat dr. juridic Silvestru Hotăran).

Decembrie 1870.—Contele Armin împușcă într'o singură zi trei lupi. Contele Andor, află documente încă necunoscute despre isprăvile cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, plecat cu oastea lui Frederic Barbarosa în a treia cruciadă.

Februarie 1871.—Ceartă violentă între Contele Armin și An-dor. Abatele Matteo Bandello este expedit în plină noapte, pe viscol, cu sania, subt învinuirea că împotriva tuturor avertisment-elor, întreține bolnăvicioasa înclinare a tînărului conte pentru „trîndăvia cărturărească“. Copilul și părintele nu-și vorbesc două luni. Fiecare iau masa în cameră separată. Contele Armin împușcă doi lupi, mai multe vulpi și născocoște două sisteme de căpcâni, după model propriu, pentru lutrele care s'au înmulțit simțitor. Con-tele Andor a terminat ultima parte de „Viață eroică a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny“.

Iulie 1874.—Contele Andor cade la pat. Febră, viziuni, de-lir. (Anofelul! dă din cap, tovarășul meu de drum).

Octombrie 1878.—Contele Armin, îndiguesște partea sudică a bălților, pentru a mări suprafața lacului numit „Lacul Turcilor“, în amintirea bătăliei unde au fost înecate rămășițele unei oaste tur-cești. Contele Andor, trimite pe ascuns bani, abatelui Matteo Ban-dello să-i completeze știrile despre a treia cruciadă, din arhiva secretă a Vaticanului.

Aprilie 1879.—Contele Armin aduce canal de apă până în parcul castelului, pentru a comunica direct, cu barca, până la „La-cul turcilor“. (Nenorocitul!—suride cu o mare compătimire avocat dr. juridic, Silvestru Hotăran. Iși aduce miasele mai aproape de casă... Nu-i erau destul!) Contele Andor descoperă amănunte neașteptate despre ultimii ani ai cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, căzut în captivitatea musulmanilor.

Iunie 1880.—Contele Andor cade la pat, de unde nu se mai ridică până în Septembrie. Febră, viziuni, delir. Ii apare întăia oară, arătarea cavalerului Ștefan Kemeny.

Ianuarie 1881.—Bătrînul Conte Armin se întoarce cu aprin-dere de plămîni dela vinătoare, zace două zile și moare în dimi-neaua de Sf. Iulian. Contele Andor, trimite răvaș abatelui Matteo Bandello, să sosească de urgență.

Martie același an.—Abatele Matteo Bandello se instalează în castel, aducînd două lăzi cu cărți, documente transcrise etc.

Contele Andor capătă toate documentele doveditoare că eroul său, cavalerul Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, în captivitatea lui Saladin, trece la mahomedanism, se îndrăgostește de nepoata sultanului, o ia în căsătorie și devine unul din comandanții oastei turcești, care apără cetatea Zara, împotriva cruciatei a patra.

Noembrie 1882.—Contele Andor e ales membru corespondent și membru de onoare al mai multor societăți istorice dela Pesta, în urma primelor două volume din „Viața eroică a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeoy“ tipărite în primăvara aceleiași an.

Mai 1883. Contele Andor e din nou bolnav. Febră, delir, viziuni. În fiecare noapte îi apare arătarea lui Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, făcându-i un semn misterios și dispărînd la cîntatul cocoșilor.

Iunie, același an.—Contele Andor poruncește să se taie toți cocoșii din cuprînsul castelului.

August, același an.—Discuție violentă între Contele Andor și abatele Matteo, care îl învinuiește de idei eretice, predilecție pentru un erou sperjur, etc. Abatele Matteo Bandello este expedit la prima gară, în timpul nopții.

Noembrie 1884.—În urma inundațiilor zăgazarile dela „Lacul Turcilor“ cedează, iar toată regiunea e acoperită de apă. Contele Andor comandă la Lipsca și Viena, un ciclu de cărți despre științele oculte, reîncarnare, spiritism, magnetism, etc.

April 1885.—Contele Andor cere librarilor săi dela Pesta și Viena, să-i completeze operele lui Allan Kardek, Swedenborg, Samuel Taylor Coleridge, Sfîntul Denis Aeropagitul, Ruysbroeck l'Admirable.

Iunie 1887. Contele Andor se îmbolnăvește din nou. Febră, delir, viziuni.

Iulie același an. Contele Andor intră în comunicație directă cu spiritul cavalerului Ștefan Kemeny.

Ianuarie 1889.—Contele Andor aruncă în foc manuscrisul părții a treia și ultima din „Viața eroică a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny“. Se decide să o refacă, după dictarea directă a spiritului, care acum îi e nedespărțit în castel.

Mai 1890.—Contele Andor, capătă după mai multe indicii, siguranța că este spiritul reîncarnat al cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, după cum spiritul poetului celt Allan Kardec s'a reîncarnat în Hypolite Denisard Rivail, șeful doctrinei spiritiste.

Ianuarie 1891.—Contele Andor intră în corespondență cu mai mulți pionieri ai spiritismului din Europa și din America.

Iulie 1892. Febră, insomnie, delir.

August același an.—Contele Andor descoperă printr'o metodă ocultă care îi aparține, că rămășițele din oastea lui Soliman Magnificul care s'au înecat în mlaștinile din jurul castelului, numite „Lacul turcilor“, au fost comandate de Hussein Ibuzolair, strănepot direct al cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, turcicul. Armata maghiară care i-a împins în mlaștini, înecîndu-i,

luptase sub conducerea unui Kemeny. Astfel, căpitani din aceeași viață a familiei Kemeny, se răsboiseră fără să cunoască, unul pentru apărarea creștinătății și altul pentru steagul verde, cu semiluna mahometană. Contele Andor cere prin corespondență, dela diferite biblioteci din Pesta și Viena, date despre ocupația turcească în Ungaria, între anii 1520—1566.

Octombrie același an.—Informațiile obținute dela arhivele din Pesta și Viena, îl nemulțumesc. Contele Andor renunță la ele, urmînd să le completeze prin mijlocirea unui medium.

Ianuarie 1893.—Contele Andor, chiamă prin scrisoare, după recomandările baroanei Clara Peyron, cunoscută prin corespondență, celebrii medium, soții Florence și Nicholas Blacke.

Februarie 1893.—Sosirea soților Florence și Nicholas Blacke. Contele Andor semnează o scrisoare, prin care oferă despăgubire de 20.000 coroane, soților Blacke, pentru o ședere de 6 luni în castel.

August același an.—Plecarea soților Blake. Contele Andor descopere după o săptămînă, dispariția mai multor lucruri de valoare, între care, parte din bijuteriile familiei. Scrie o reclamație adresată justiției. Se răsgîndește și nu o mai trimite. Originalul petiției se află între actele familiei.

Aprilie 1894.—Contele Andor își propune să caute un medium, printre persoanele simple și ignorante, care să nu-i înșele buna credință. Scrie mai multe scrisori. E nemulțumit de toate răspunsurile.

Septembrie același an.—Incunoștiințat de avocat că în domeniul de vînătoare al familiei, în pădurile vecine Sibiului, se află mai multe lăzi cu documente până atunci neglijate, contele Andor părăsește întăia dată castelul, la vîrsta de 51 ani. Rămîne două săptămîni, la Racovița, lingă Sibiu. Oferă 30.000 coroane, țărânului Gheorghe Porumbacu pentru a-i încredința fiica sa Ana Gh. Porumbacu, în care a găsit toate însușirile unui medium excepțional. Gh. Porumbacu refuză.

Octombrie același an. Prin intermediul avocatului din Sibiu contele Andor ridică oferta la 40.000 coroane. Săteanul Gh. Porumbacu refuză.

Ianuarie 1895.—Contele Andor face din nou drumul la Sibiu și de aici la Racovița, pentru a stărui personal. Săteanul Gh. Porumbacu refuză.

Martie același an.—Prin intermediul avocatului, contele Andor cere în căsătorie pe Ana Gh. Porumbacu.

Aprilie același an.—Contract de căsătorie între contele Andor Kemeny, proprietar, născut la 15 Februarie 1843 și Ana Gh. Porumbacu, profesie casnică, născută la 2 Octombrie 1877. Contele Andor, constituie dotă soției sale 200.000 coroane, și o rentă viageră de 3000 coroane anual, săteanului Gh. Porumbacu din Racovița, comitatul Sibiului.

Septembrie același an.—Contesa Ana Kemeny, încearcă să

fugă noaptea, din castel, în înțelegere cu o servitoare care angajează căruța, etc. Contele Andor surprinde servitoarea, o lovește până la sînge. Contesa e închisă în cele două camere nord-vestice, de sub turnul castelului.

Octombrie același an.—Contele Andor renunță la ședințele spiritiste și magnetice. E îndrăgostit de contesă.

Noembrie, același an.—Contesa Ana Kemeny, încearcă să trimită o scrisoare părinților, prin altă servitoare, cerînd să o elibereze numaidecît. Contele Andor interceptează scrisoarea. Într'un acces de violență rănește mortal servitoarea vinovată. Victima e îngropată lingă capela castelului.

Decembrie același an.—Contele Andor, comandă dela Pesta diferite cadouri feminine: bijuterii, haine, blăni, etc. Se informează despre posibilitățile unei călătorii în Italia, ignorînd complet în viața pe care a dus-o până acum, atît mijloacele de călătorie, cît și formalitățile respective.

Martie 1896.—Contele Andor și Contesa Ana Kemeny, pleacă în călătorie în Italia.

Iunie 1896.—Contele și contesa se afla în Elveția.

Septembrie 1896.—Întoarcerea contelui și contesei Kemeny.

Mai 1897.—Contesa Ana Kemeny naște o fetiță care e boțezată Aranka-Maria-Stefania.

Ianuarie 1900.—Contele Andor, angajează printr'un birou de la Londra, o guvernantă pentru Aranka: Miss Elisabeta Landor.

August 1901.—Contesa Ana se înecă în canalul din parcul castelului. Cercetările nu pot dovedi dacă e vorba de sinucidere sau de accident. Contele Andor încearcă să se sinucidă la rîndul său. E salvat de un servitor bătrîn—actualul păzitor al castelului. Zace o lună de pneumonie. Ridicat din pat, reia preocupările spiritiste și magnetice. Chiamă spiritul contesei Ana.

Mai 1902.—Febră, insomnie, delir.

Iunie același an.—O păreche de servitori, angajați de curînd, cer rezilierea contractului, subțt cuvînt că nu pot locui subțt un acoperemînt unde se arată în fiecare noapte o vedenie albă, care cutreeră coridoarele.

Septembrie același an.—Contele Andor se închide în bibliotecă, unde guvernanta îl aude vorbind singur cu spiritul contesei Ana.

April 1903.—Contele Andor face comunicări interesante societăților spiritiste, magnetice și diferitelor publicații spiritiste din Anglia, Franța, Germania și America, despre; fluidul magnetic, efluvii, corp astral, corpul odic, aura, materializări, etc.

Iunie 1905.—Contele Andor scrie unui coleg spiritist că se află în posesiunea tuturor dovezilor că defuncta contesă Ana Kemeny, fostă Ana Porumbacu din Racovița, era reîncarnarea principesei Moawia, nepoata sultanului Saladin. Aceiași, de care se îndrăgostise acum șapte sute de ani cavalerul Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, și pentru care se turcise. Contele Andor, la rîndul său fiind o altă reîncarnare terestră a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei

Kemeny, căsătoria sa nu fusese decît o repețire, dinainte dictată, a unui act din ciclul reîncarnărilor pămîntești, Copia scrisorii cu răspunsul, se află în arhiva familiei.

Septembrie 1907.—Contesa Aranka, e internată pentru completarea studiilor, într'un pension din Cambridge (Anglia).

Ianuarie 1910.—Contele Andor, prezidează congresul Uniunii spiritiste de la Londra, unde face senzaționale comunicări despre lanțul reîncarnărilor terestre, telekinezie, etc.

Iunie 1911. Contesa Aranka se întoarce în vacanție din Anglia. În scrisorile adresate colegilor de școală se arată cu totul încântată de sălbătăcia și atmosfera romantică a domeniului părintesc. Aci își poate exercita în voie pasiunea pentru vînătoare, pescuit, canotaj etc. Se plînge că nu poate avea tovarăș la aceste expediții pe bătrînul conte, pe care îl descrie ca pe-un ursuz, „cu frunte exagerată și cu barbă idem, de gnom“ și care n'a fost niciodată să-și vadă pînă unde i se întinde hotarul moșiei.

Iulie 1913.—Contele Andor face un voiaj la Londra, chemat de mai mulți confrăți întru spiritism. Se întoarce însoțit de contesa Aranka, în penultima vacanție.

Decembrie 1914.—Contele Andor e chemat la Buda-Pesta pentru a da relații asupra legăturilor cu diferiți savanți enlezi inamici. Contesa Aranka, obligată să rămînă în Ungaria, refuză să-l întovărășească în capitală. Vinează, patinează, a deschis copci în ghiață pentru a pîndi lutrele, aduse odinioară de bunicul Armin Kemeny și prăsite în mod alarmant.

Iunie 1915.—Contesa Aranka aduce un meșter de la Pesta, să repare toate bărcile rămase în părăsire de la moartea contelui Armin. Își petrece toată ziua pe apă.

Ianuarie 1916.—Contele Andor nu mai părăsește biblioteca. Vorbește singur. Contesa Aranka își permite glume ireverențioase, care produc conflict între părinte și copilă. Contesa Aranka impușcă două vulpi.

Iunie 1916.—Contele Andor e grav bolnav. Delir, de astă dată fără febră. Un medic, chemat de la Pesta, ordonă imediata îngrijire într'un sanatoriu. Contesa Aranka îl însoțește în capitală, unde intră soră de caritate într'un spital de răniți, pentru a nu rămîne inactivă. Apariția sa face senzație în anumite cercuri înalte din Buda-Pesta. Un pictor celebru și nemobilizabil, cere onoarea de a-i face portretul. Contesa Aranka acceptă, dar nu-și poate găsi astîmpăr în timpul pozei. Mărturisește în această vreme pictorului, că nu poate suporta viața efeminizată din capitală și că abia așteaptă să se poată întoarce la viața liberă și pitorească de acasă.

Decembrie 1916.—Consultul medicilor, ajunge la concluzia că boala contelui Andor Kemeny e incurabilă, însă că poate dura 10—12 ani. Contesa Aranka se întoarce la castelul părintesc. Vinează trei lupi, în prima săptămînă.

Martie 1917.—Contesa Aranka suferă întăia oară de singurătate. Insomnie. Într'un carnet de însemnări, notează că o des-

gustă abrutizarea servitorilor bătrâni. În două nopți consecutive, i se arată vedenia albă din coridoare, de care până acuma și-a ris.

Julie acelaș an. Febră, însonnie (A venit și rîndul ei! dă din umeri. d. avocat dr. Silvestru Hotăran. Febră, adică: fînțari!! Malarie!)

Martie 1918.—Sosește în coalescență, după ce a fost rănit pe frontul galițian, sublocotenentul în rezervă Tivadar Vago, feciorul moșneagului servitor de încredere, care și astăzi păzește castelul Kemeny, acelaș care a scapat de la înec, în August 1901, pe contele Andor. Tivadar Vago, e democrat și revoluționar. Vorbește entuziasmat despre revoluția din Rusia. De câteva ori, însoțește contesa Aranka, în expedițiile cu barca în diferite lacuri ale domeniului.

Mai 1918. Tivadar Vago este rechemat la regiment, la Pesta. În tot cursul verii, expediază respectuoase scrisori din localitățile unde se afla cu regimentul. Contesa Aranka născocoște procedee noi de pescuit.

Iunie 1918.—Contesa Aranka suferă de febră, temperatură etc. Dar refuză să rămână în casă. Până noaptea tîrziu, se află cu barca pe lac, vînd sau pescuind.

Ianuarie 1919.—Contesa Aranka vinează un lup și două vulpi. Tivadar Vago a încetat să scrie. După informațiile ulterioare, se află înregimentat în armata revoluționară a lui Bela Kun.

14 Martie 1919.—Castelul Kemeny e atacat de trupe neregulate revoluționare. Contesa Aranka împușcă doi soldați, pe fereastră.

15 Martie 1919.—Trupele neregulate se retrag pentru a face front unei armate rominești în înaintare. Apare locotenentul de rezervă Tivadar Vago, comandant al unei trupe roșii, sfătuiind servitorii să părăsească domeniul și în special pe contesa Aranka, să se refugieze pentru a scăpa de răsbunarea soldaților roșii. Contesa Aranka refuză.

18 Martie 1919.—Contesa Aranka dispăre. Ultima dată a fost văzută seara, înainte de ajunul soarelui, cu barca și cu o carabină militară.

19 Martie 1919—20 Decembrie 1926.—Toate cercetările pentru a descoperi urma Contesei Aranka, nu dau nici un rezultat. Tivadar Vago, se află refugiat în Rusia, împreună cu mai mulți conducători ai revoluției ungare.

21 Decembrie 1926.—Contele Andor moare octogenar, în Sanatoriul Sf. Gellert din Buda-Pesta, după ce timp de zece ani își pierduse cu desăvîrșire rațiunea și se socotea reîncarnarea te-restră a cavalerului Ștefa-Koloman-Andrei Kemeny.

22 Decembrie 1926.—Deschiderea succesiunii Kemeny.

*

— Aceasta e tot, dragă domnule! își închee prea îndelunga lectură, avocat dr. Silvestru Hotăran. Aceasta e tot și confirmă.

diagnoza mea. O întreagă familie desființată de anofel. Toată nebunia contelui Andor; detracarea nervoasă a fetei de țăran, devenită contesă și alegînd fuga sau moartea, decît să lîncezească în asemenea atmosferă pestilențială, firea zănatecă a contesei Aranka și dispariția ei inexplicabilă, toate dovedeau că boala s'a incubat adînc și că nici o regenerare cu sînge proaspăt n'a mai putut salva familia de peire. Un timp, am crezut într'o fugă romantică, amoroasă. Îmi spuneam că poate contesa Aranka, atrasă de instinctele ei plebeie, a fugit cu feciorul servitorilor, locotenentul revoluționar. Informațiile mele au dovedit însă că Tivadar Vago, a fugit singur în Rusia după răsturnarea lui Bela Kun, și că se află astăzi, amnistiat și vag om de afaceri, în Buda-Pesta.

Contesa Aranka a rămas bună dispărută. Toate publicațiile, în termen, n'au dat nici un rezultat. Succesiunea trece asupra unei ramuri îndepărtate a familiei, cu care branșa principală nu mai purta nici o legătură de peste trei sferturi de veac. Castelul e păzit de aceleași slugi. Bătrîne și abrutizate. Toți susțin că încăperile și împrejurimile parcului, sînt frecventate noaptea de stafia contesei Aranka. Până la dispariția ei, fusese fantoma contesei Ana... Acum e a contesei Aranka. Vezi bine, cît de abrutizați trebuie să fie, ca să creadă în asemenea dobitocii! De altfel, vei constata singur și îmi vei da dreptate. Ne apropiem...

Avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, își împături documentul cronologic, îl închise în geanta doidora, verificînd minuțios toate resorturile încuetoarelor, și se întinse pe spate cu un suspin de ușurare, între pernele moi ale mașinii.

Ne apropiam, într'adevăr. Se simțea curgînd împotriva automobilului, vîntul jilav și mirosul putred, de apă stagnantă.

Șoseaua rămase înaltă, ca muchia unui dig, împresurată deo parte și de alta, de smîrcuri glodoase. Ici-colo, din apele negre, se ridicau copaci noduroși, cu scorburi imense și cu crengi torturate, care noaptea vor fi luînd desigur înfățișări spectrale de spaimă.

Sburau păsări necunoscute, speriate din păpurisuri care-și clătinau latele săbii vegetale. Dar ceiaze neliniștea într'adevăr, strecurînd un sentiment insuportabil, de oroare și de desgust, era întinderea aceasta de apă chiftită, abia de-un lat de palmă ridicată deasupra pămîntului, amestec de fertilitate și de putreziciune, cu flori carnoase și păroase ca animalele vii și cu animalele oribile, care se ghiceau mișunînd în glodul gras, înodîndu-se, tîrîndu-se, vînîndu-se: reptile și insecte cu o sută de picioare, moluște moi cu hidoase palpațiuni, lipitori înciotate în'struguri băloși, un întreg univers vîscos și veninos, dospind ca într'o imensă etuvă.

Din humusul negru veneau valuri de fermentare acră.

Mici insule, scofîndu-și cucuele ierboase din fongositatea verze, păreau tot atîtea abcese intrate în putreziciune.

Depart, în zarea aburită de umezeală, sălciile moarte stră-

juiiau domeniul acesta al iremediabilei tristeți, cu brațe carbonizate și ciunge, care speriau orizontul.

— Aur! mormăi avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, Un dre-naj sistematic și aur ar fi însemnat, pământul acesta untos ca păcura...

N'am răspuns.

Ochii se chinuiau să deslușiască din fuga mașinii, dacă ceiace-mi părea uneori că mișcă mătreața spongioasă a apei, era un pistil de floare monstruoasă ori numai un bot de animal cui-bărit în nămol.

Strigătul clacsonului fu bizar și mat. Cu toată sonoritatea absorbită de smircuri. Un strigăt înăbușit cu vată. Și roțile căl-cau acum fără sgomot, pe drumul capifonat cu iarbă, tăiată din șosea până la porțile de fier ruginit.

Nu se mișcă nimic. Totul era părăsit și deșert, cum n'ar mai fi locuit nimeni de o sută de sute de ani.

În poarta cu rugina asudată de umezeală, un singur semn al veacului ne reîntrega în timp. Publicația roșie de licitație, lipită cu clei de făină.

— Dorm! se impacientă avocat dr. Silvestru Hotăran. Dorm, bestiile! Mai sună! porunci șoferului.

Clacsonul răscoli ecoul zidurilor, înalte cât trei staturi de om. Și tăcerea se întinse îndată, stranie, cum trebuie să fie cea-dintăiu senzație de panică, atunci când ai surzit neașteptat.

La a treia chemare abia, în dosul porții se auzi cineva miș-cîndu-se, scrișnind zăvoarele, și grele, laturile se deschiseră iz-bindu-se de perete.

O jivină de om, păroasă, cu mâinile până la genunchi, își ridică pălăria verzeu cu labă de iepure, la ceafă.

Avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, vorbi mînios ceva, în limba lui Petöfi, din care n'am fost vrednic să înțeleg nici odată, un singur cuvînt. Omul răspunse mergînd cu pălăria în mînă, lîngă mașină, pe drumeagul năpădit de buruieni,

De după zid apăru o monstruoasă arătare: un gușat cu traista de carne lucioasă, căscînd ochii cărpiți, rinjind dinții galbeni într'un rîs grotesc și strîmbîndu-se idiot la noi. Cînd mașina fu lîngă el, dădu un răcnet și dispăru fluturîndu-și sdrênțele.

— Poftim! Vezi și dumneata, dragă domnule, printre ce oa-meni sîntem condamnați să trăim cîteva zile... se tîngui avocat dr. Silvestru Hotăran, descurcîndu-și picioarele dintre pachete și scoborînd cu un gemăt.

M'am tras cîțiva pași îndărăt, să cuprind în întregime cu privirea, fațada castelului cu stăfii. Corespundea exact închipuirii: cu cele două rînduri de ferestre înguste și opace, cu turnurile la-terale, cu ușile inexpugnabile de stejar ferecat în ținte, cu muș-chiul ruginiu, crescut între blocurile de piatră. Era solem, întunecat invadat de umezeală. Fuliginos și mut.

— Ai timp! mă strigă avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran,

din capul scărilor. Ai timp să-l vezi mai târziu. Toată mizeria e dincolo, în cealaltă fațadă, spre parc.... Acum să ne scuturăm praful, dragă domnule, să ne desmorțim, să ne spălăm ochii și să aflu ce surprize mi-a mai pregătit justiția. Imi spune acest Tibor, că am primit telegrame și acte... Mie nu-mi plac nici odată telegramele. Nu anunță decît complicațiuni neprevăzute, după cum vei fi constatat și dumneata...

Am renunțat să văd deocamdată „mizeria“ de dincolo —cum o numea avocat dr. Silvestru Hotăran, și l-am urmat pe scările intrării. M'am oprit orbit, să-mi deprind ochii cu întunericul și plămîni cu mirosul înecăcios și iute, de mucegaiu. M'am lovit de un om rece și am sărit repede în lături. Omul era numai o armură, iar alte armuri, cu coifurile pe ochi și cu gesturi încremenite, păzeau sala de jur împrejur.

Avocat dr. Silvestru Hotăran, își aruncă într'o nepioasă fără de jenă, cascheta în pumnul metalic al unui fost Kemeny, perde-siul de praf, pe brațul altuia, și nerăbdător desfăcu telegramele și adresele justiției, apropiindu-se de lumina ușii.

După mormăelile guturale, am înțeles că nu-i aduceau vești pe plac.

Păși apăsat pe lespezile de piatră, cu mâinile la spate, mototolind între degetele grase cît cinci părechi de wūrști congestionați, vraful de hîrtii. Se opri în fața unei armuri cu pieptul de metal lucios. O măsură din virful prelung al picioarelor articulate, până în creștetul coifului cu crucea dublă. Și amîndoi: urieșul înalt, dar cu mijlocul subțire în solzii lați de oțel și omul în contemporan veston de stofă englezească, îmbumbat peste abdomenul sferic, au părut un moment că se înfruntă cu un egal dispreț. Avocat dr. Silvestru Hotăran întoarse brusc spatele omului de fier și se însenină la figură. Imi fu ușor să pricep, că nu se încrun-tase nici decum agresiv la armura inofensivă, ci numai meditase la neprevăzutele complicațiuni; găsise o deslegare și luase o hotărîre.

— În definitiv, putea fi ceva și mai rău, rosti avocat dr. Silvestru Hotăran. Imaginează-ți dragă domnule, că trebuie să amînăm cu patru zile termenul și că trebuie să mă prezint la reședință, chiar astăzi. (Consultă ceasul priponit cu lanț gros de aur, între nasturii vestei). Adică să plec în cel mult o oră, dacă vreau să ajung înainte de închiderea tribunalului. Cum facem? Te-am încurcat de la treburile dumitale...

— Facem foarte simplu! am răspuns cu voioșie, ca unul care nu prea aveam cine știe ce treburi de încurcat și nu păstram agendă plină de misterioase ieroglife, pentru întrebuițarea dinainte destinată a zilelor și a ceasurilor. Simplu, fiindcă rămîn aci, dacă nu incurc pe nimeni. Dumneata te duci la reședință. Te întorci cînd ai terminat. Imi leși ceva din provizii. Slavă Domnului este de unde! Această împrejurare îmi face chiar plăcere. Am timp să cercetez pe îndelete biblioteca.

Nu mărturiseam adevărata pricină. Că mă ademneau mai ales aceste două-trei zile, fiindcă mai bine voiu înțelege romanticele și fumieagoasele peripeții, atît de prozaic rezumate de avocat dr. Silvestru Hotăran, în referatul său sec ca un raport de expertiză.

Singur, eliberat de prezența prea terestrului meu tovarăș de drum, voi avea răgaz să respir această atmosferă, să „mă înveninez de ea“, cum spunea avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, și să reconstitui acest împătrit roman, altfel de cum îl voia interpretarea lipsită de fantezie a celui mai înverșunat și corpolent dușman, pe care l-au avut cîndva bălțile, țințarii și malaria.

Tovarășul de drum, aprecie însă în felul său, această promptă hotărîre. Mă găsi „băiat fain“—și mă bătui afectuos pe umăr, cu palma-i lată cit broasca festoasă:

— Nu crede că n'am înțeles!.. Ce plăcere poate să-ți faci trei zile de plictiseală, singur, în ticăloșia de aci? Adevărul este că în delicateța dumitale, dragă domnule, nu vrei să mă incomodezi și ești gata să te sacrifici. Apreciez aceasta. Dar fiindcă așa ai hotărît, așa să rămîni! Acum, hai să ne spălăm ochii și să gustăm ceva...

L-am lăsat pe avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, în aceste dulci iluzii asupra presupusei mele delicatețe și am mers să ne răcorim ochii.

Stergîndu-și minele cu șervetul, vrăjmașul anofelilor observă pe sticla ferestrei un imprudent inculpat. Își așază repede ochelarii pe nasul rotund, se plecă să-l studieze cu cea mai mare luare aminte și se ridică pufnînd de satisfacțiune:

— Anofel! mă asigură. Observă colea, cum ține coada! Ceilalți, vulgari și inofensivi, o poartă în jos. Acesta o ține ridicată: canalia e infectată de hematozoar. Exact ceia ce-ți spuneam!

Am mulțumit pentru acest supliment de informațiuni, care-mi rememorau îndepărtatele lecții de igienă, de pe băncile școlii. Dar n'am arătat prea gravă alarmare. Avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, înțelegea însă altfel lucrurile. Se apropie în vîrful picioarelor, încrunțat subt ochelarii bombași, cum ar pîndi pe la spate un teribil adversar, ridică mîna cu lentă precauție și brusc, cu degetul îl strivi într'o asasină răsucitură.

Anevoe mi-am stăpînit inveseșirea. Indeletnicirile prea gravului avocat dr.-juridic, erau îndestul de comice și de-un efect derizoriu. Ucisese unul, dar cele patru mii de jugăre de smîcuri, mai furnizau încă vre-o cîteva milioane de „canalii“. Războiul era cu totul inegal. Inamicul se bucura de rezerve inepuizabile.

— Să nu uît cumva să-ți las chînina! își aminti avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran. Și am să te rog serios, să iei în fiecare dimineață și seară, cîte o doză. Nu vreau să te am pe conștiință...

— Eh! Pentru conștiința unui avocat, o victimă mai mult ori una mai puțin...

— Ertare, dragă domnule! Conștiința mea e limpede ca acest cristal!—se apăra avocatul dr.-juridic, dovedindu-se încă odată impermeabil la frivolele glume.

Și spunînd, luă în mină, de pe masă, un pahar de cristal, să-mi arate în zare cît de virginală își simte conștiința. Paharul era prăfuit, cu urme opace și grase, ca o placă de amprente digitale.

— Trebuia șters nișel în prealabil!.. am întins batista cu nevinovăție.

Avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, binevoi însfirșit să suridă biruit, așezînd la loc paharul cel mai scîrnăv ca o conștiință încărcată de criminal.

— Domnule, domnule, sunteți cu toții niște... Nici nu găsesc cuvîntul... Niște... răi!

— Răi, doctore... Adevărate „canalii“, ca anofelul!

— Lasă! Am să te văd eu... mă amenință cu degetul gras și roșcovan, ca un veritabil francfurter cu hrean. Acum să te predau lui Tibor: Îți las cheile. Trei zile, rămii aci, singurul custode.

Avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, mă predă lui Tibor, care cu toată bătrînețea girbovindu-i spinarea, lipi cîlcîile cismelor militărește și rosti respectuos, ceva, cam ca:

— *Egészenrendelkezéséreállok!*

— Ce spune? am întreat.

— Ci drăcu să-l ia! — îmi tălmăci avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran. Plecăciuni de-ale lor, de-ale slugilor. Zice că-ți ștă la dispoziție.

Răspunde-mi că-i mulțumesc, dar n'am să prea am nevoie. Cum nu înțeleg nimic din limba onorabilului Tibor, nici n'am să-i pot cere nimic.

Avocatul dr.-juridic, îi transmise această sinceră părere de rău, la care moșneagul îmi răspunse tot atît de respectuos și servil, ceva, cam ca:

— *Szivesenfela jánlomönnekszolgálataimat!*

— Să-mi dea înainte de toate un foarfece! — am exclamat rîzînd. Ca să pot despărți subiectele de predicat...

Tovarășul nu aprecia de loc ușurătatea cu care acceptam aceste noi complicațiuni, după cum și Tibor, mi s'a părut crunt ofensat, de veselă mea prin nimic justificată.

Dar ca să mă scutească de neînțelegerile viitoare din lipsa unui tălmăciu, avocat dr. Silvestru Hotăran porunci din vreme unde să-mi fie pregătit patul, la ce oră să mi se servească masa și alte vulgare amănunte ale cotidianului. Mi s'a părut că Tibor arată un fel de teamă surprinsă și mă privește cu desaprobare.

— Ce vrea? am întreat.

— Prostii! rosti cu dispreț avocat dr. Silvestru Hotăran. Au început iar cu prostiile lor. Se miră cum ai să dormi singur aci, trei nopți... Întreabă dacă nu te temi de stafii. Se pare că domnița Aranka, a început să se plimbé iar prin coridoare și prin parc. Zice că nimeni n'a rezistat... Acum opt ani, un locotenent român încartiruit aci, a plecat după prima noapte... N'a vrut să spună dece, dar a preferat să doarmă cu soldații, în cîrturi.

Iar acum trei ani, un servitor tânăr, un flăcău tocmit să taie copacii bătrâni din parc, s'a înecat după a doua noapte... Cum vezi, te las în plin mister, dragă domnule... Noroc că n'am grijă; ești destul de civilizat ca să nu te impresioneze basmele acestor imbecili.

— O! cât despre asta! am spus cu bărbăție și cu un gest larg, care desfidea toate duhurile tenebrelor.

Apoi, avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, ordonă să descarce cele o sută și una de pachete, supraveghie orînduiala lor la rece, îmbracă mantaua de praf de pe mîna țapănă a armurii transformată în cuier, se scufundă între pernele moi ale mașinei și porni spunînd șoferului să mîne cu viteză maximă.

— Ia seama, anofelul! îmi recomandă ultima oară, agitînd mina cu degetul ridicat într'o protectoare amenințare.

— Și stafiile! am spus, din capul scărilor, cu un rîs stupid.

Poarta se trînti greă, închizîndu-mă înlăuntrul zidurilor de piatră, înalte cît trei staturi de om.

(Va urma)

Cezar Petrescu

Umanitarismul lui Tolstoi și „progromurile” din Basarabia

O tăcere continuă, mută, profundă a domnit în Apusul Europei în jurul problemei Basarabiei în tot timpul cît ea a aparținut Rusiei țariste. Ori, tăcerea asupra unei țări în epoca în care opiniile publice din statele democratice sînt puternic dominate, călăuzite de informațiile telegrafice multiple, complexe, rezezi și precise ale ziarelor de mare tiraj însemnează inexistența sau mai precis moartea ei. Și Basarabia—cel puțin ca provincie romînească— a fost observată, moartă chiar pentru interesul și preocupările Europei apusene timp de-un veac. Dintre toate provinciile care formau vastul imperiu din Răsărit, răpite pe nedrept, menite rusificării cu cnutul și în care, pe lîngă toată asprimea unui regim de apăsare continuă, alogenii formau majoritatea absolută și persistau—cel puțin clasele de jos—a-și păstra temperamentul lor etnic, ea singură da impresia democrațiilor din Apus, le prezenta aspectul unei resemnări, adevărat că triste, dar extrem de liniștite, dacă nu chiar mulțumite.

Privirile și simpatiile Europei se îndreptau cu preferință și în mod constant spre acele părți ale Rusiei unde era zbucium, agitații, fermentație continuă. Umanitarismul, sentimentul de milă, de solidaritate al scriitorilor din Apus cu cei care sufăr, cu cei oprimăți, era încălzit de valul de flacări, era călăuzit de lumina ce fîșnea din focul luptelor politice și sociale angajate cu forțe extreme de inegale de Polonezi și de revoluționarii ruși contra celui mai crud din regimurile autocrate. La urechile lor pătrundeau numai ecourile strigătelor desperate de suferință fizică, de revoltă morală, de chinuri individuale și de dureri colective, lansate de aceia care își riscuau viața pentru a dărîma despotismul teocrat al țarilor. Impresia în Apus a fost multă vreme, că Românii basara-

beni se abțin în mod conștient dela această luptă sau fapt mai grav, că ei s'au postat dincolo de baricade, și-au confundat aspirațiile lor cu cele ale stăpînirii absolutiste. Și guvernele țariste au făcut totul ca această credință să se răspîndească și să dureze, iar Românii basarabeni pînă la 1905 nimic sau prea puțin au făcut ca ea să înceteze. Iubirea și admirația Europei se răsfrîngea asupra alogenilor, care cu jertfa singelui lor își apărau limba și tradițiile; asupra martiriului democraților anonimi, care duceau luptă grea, cu puține șanse de succes, pentru cîștigarea drepturilor politice și libertăților sociale ale umililor și săracilor. Efortul lor de-un eroism disperat a mișcat și cucerit inimile scriitorilor din Apus, a inspirat numeroase articole și studii, admirabile prin umanitarismul lor generos. Inzădar ar căuta însă istoricul român în aceste scrieri o lărgire a cîmpului de documentare asupra Basarabiei. Asupra ei nici un rînd, nimic, dacă nu o tăcere desăvîrșită.

Tăcerea aceasta însă a fost brusc curmată în primăvara anului 1903, cînd numele Basarabiei figurează în toate ziarele din Europa, e pronunțat în meetinguri și parlamente. Pașnicul și aproape necunoscutul orașel de provincie, Chișinăul, devine dintr'odată extrem de popular. Vești triste, înfforătoare, sîngeroase sosesc de-acolo, gemetele morții răsună sinistru, puternic din capitala provinciei dintre Prut și Nistru în Europa; Evreii au fost masacrați în masse, chiar în timpul sărbătorilor Invierii. Emoția, indignarea, revolta ce-a cuprins întreaga opinie publică a Apusului la vestea acestor acte de barbarie medievală, e de nedescris. Până cînd s'a făcut lumină completă asupra acestor crime, pînă cînd democrații ruși cu documente serioase au putut demasca pe adevăratul autor și singurul responsabil, guvernul rus, Europei, aci s'au rostit cuvinte aspre la adresa Romînilor basarabeni. A fost singura dată cînd rîgimul țarist n'a încercat să ascundă Europei caracterul romînesc al Basarabiei. E ușor de înțeles pentru ce. Atunci s'a auzit glasul lui Tolstoi. Cel mai stimat scriitor al Europei s'a pronunțat asupra evenimentelor crude din Chișinău. Rîndurile scrise în momentul acela de solitarul dela Iasnaia-Poliana cuprind toată doctrina, toată morala lui. De ele ne ocupăm în studiul de față.

* * *

De ce guvernul țarist a plasat sinistrul prolog al contra-revoluției în Chișinău? De ce-a pătat și batjocorit numele Basarabiei—destul de umile—în fața lumii civilizate cu acte urite, ale căror amintiri numai îți îngheață sufletul de indignare, îți încremenește inima de dezgust și revoltă? ¹ Numai subț acest unghiu

¹ A se vedea numerile ziarelor următoare din primăvara și vara anului 1903: New-York American, North American Newspaper, Times, Neues Wiener Tageblatt, Le Figaro, Le Journal, L'Echo de Paris, L'Aurore (ziarul lui Clémenceau), L'Européen.

avea dreptul ca să fie privită și cunoscută de democrațiile din Apus în timpul, cînd acolo se măsurau cu lupa meritele popoarelor oprimate la viață politică liberă?

De ani de zile imperiul rus trecea prin o formidabilă criză economică și financiară, agricolă și industrială¹. Erau ținuturi întregi unde țărani mureau literalmente și în massă de foame, ca în Indii. Impositele mărite apăsau greu asupra claselor sărace. Sumele enorme ale împrumuturilor străine se cheltuiău în scopuri militare, imperialiste. Ori, toate crizele economice sînt fatal urmate de crize sociale. Partidele din stînga și socialiste, organizațiile revoluționare zdrobite de guvernele de fer ale lui Alexandru al III-lea apar din nou pe scena politică. O mare și curajoasă literatură le pregătise calea și-i susținea, nemulțumirea generală le favoriza acțiunea, intelectualii pînă aci pasivi politicește le măreau rîndurile. Se credea în genere că asaltul contra regimului țarist, intrat în agonie, se apropie, va fi extrem de energic, ciocnirea forțelor grozave, iar succesul democrațiilor sigur. Guvernul rus însă avea nevoie de-o liniște complectă în întregul imperiu; mai precis dorea, ca toate forțele lui să-i stea liber la dispoziție pentru lovitura apropiată pe care o pregătea în taină în Extremul-Orient. Partidele din stînga erau un obstacol serios în realizarea programului său politic imperialist. Atunci făurește un plan draconic de războiu preventiv contra lor, încercînd să le divizeze și hărțuiască, să le fărâmițeze forțele, slăbească și dezorienteze prin scoaterea Evreilor din rîndurile lor. Intelectualii evrei din Rusia privați de drepturi politice, neadmiși în funcții publice, ostracizați în districtele din Apus ale imperiului, umiliți la fiecare pas în demnitatea de om, batjocoriți ca rassă și persecutați de stat ca religie, au fost împinși în mod fatal spre partidele din stînga, pe panta revoluționară². Era ușor guvernului rus a deștepta fanatismul masselor, a deslănțui furia lor contra Evreilor. Progromurile aveau o lungă și puternică tradiție în Rusia, au fost practicate aproape de toți țarii, erau un mijloc experimentat și sigur de diversiune, supapa de salvare pentru regimul teocrat în multele crize politice și sociale ce-a avut de traversat. A face pe Evrei—popor de uzurari, dușmani ai creștinilor, dărîmători oculți ai imperiului Romei a treia—responsabili de complicata criză economică în fața masselor sărace, suferinde și inculte, a fost efortul cel mai ușor pentru agenți „stilați“ anume³. Broșurile și manifestele eșite din tipogra-

1 Paul Milioukov, *La crise russe, ses origines, son évolution, ses conséquences*, Paris 1907, pp. 328—350; Lauwick, *La crise politique et sociale en Russie*, Paris 1905, passim; Kulezicki, *Geschichte der russischer Révolution*, 3 vol. Gotha, 1910—11, passim.

2 Victor Tissot, *La Russie et les Russes*, Paris, 1882, pp. 96-98; Victor Bérard, *L'empire russe et le tzarisme*, Paris, 1905, p. 225; Jean Bourdeau, Tolstoi, Léline et la Révolution russe, Paris, 1921, capitolul: *Le tzarisme et les partis révolutionnaires* pp. 213-215.

3 E. Semenov, *Une page de la contre-révolution russe*. (Les progromes), Paris, 1906, p. 70.

fiile oficiale secrete și subterane vărsau valuri de ură în popor și-i așteptau instinctele cele mai sălbatice. Uriașul mecanism administrativ era pus întreg în mișcare să patroneze traducerea în faptă a unei monstruoase crimi colective, demne de epocile întunecate ale evului mediu. Totul era pregătit, atmosfera încărcată, se aștepta nervos semnalul misterios al centrului pentru începerea măcelului, scînteia care trebuia să aprindă pasiunile deja încălzite. Teama de impresia penibilă ce o vor produce în Europa masacrele noilor nopți ale Sf. Bartolomei, generalizate pe-o mare parte a pământului Sfintei Rusii, chiar în momentul cînd țarul lănsase un nou și mare împrumut pe piețele ei, ținea pe loc pe liniile lor de bătae pe noii cavaleri cruciați, pe noii călugări negri ai inchiziției și-i împiedeca pentru un timp scurt să deslănțuiască sîngeroasa dramă. Opinia europeană trebuia mai întăiu pipăită, revolta și mai ales gradul de reacțiune al democrațiilor apusene încercat prin un program izolat, prin un prolog la dramă. La teatru de executare pentru acest program-model a fost ales Chișinăul și nu fără motiv.

Nu voim—pentru nimic în lume—a face istoricul amănunțit al acestei crime: cu convoiul ei funebru de victime, cu devastări și furturi, cu dezolare, durere, lacrimi pe urma ei. Indignarea față de autori și mai ales sentimentul de milă față de victimele nevinovate — s'au suprimat bătrîni, femei, chiar și copii — ne reține. Ceiace ne interesează pe noi e: repercusiunea acestui act urît în Europa, planul urmărit prin el de guvernul rus și mai ales atitudinea eroică al celui mai mare dintre Ruși în acel moment, rîndurile de-o perfectă simplitate, ca toate adevărurile mari, dar de-o înaltă valoare morală scrise atunci de cel mai îndrăzneț între scriitorii umanitari, de Tolstoi.

În Apus s'a crezut un timp, că Romîni basarabeni numeroși au luat parte la acest progrom—guvernul rus avea tot interesul ca să pară exclusiv al lor,—mai ales că se știa dinainte prin informațiile precise ale democrațiilor și socialiștilor ruși refugiați acolo, că printre instigatorii principali ai măcelului erau și doi moldoveni, Crușevan și Șerban (cunoscuți în Rusia ca Krușevan, Chteherban), care cu săptămîni înainte răspîndeau ura în popor și-l îndemneau la violență, prin un ziar rus „Bessarabetz“, subvenționat de guvern.¹ Ei erau reprezentanții rusismului țarist, panortodox și panslavist printre Romîni din Basarabia. În legătură cu oculta poliției țariste, uneltele ei și finanțați de ea, reacționari încercați, elevi ridiculi ai slavofililor și ai lui Pobedonostzeff, apărători și răspînditori cu măciuca ai ideii creștine și dușmani

1. Semenoff, op. cit. pp. 61—63; Victor Bérard, op. cit. p. 204.

ireconciliabili ai Romîniei, din ei voia să facă guvernul rus reprezentanții sufletului romînesc dintre Prut și Nistru; voia să se creadă, că tendințele și acțiunea lor au asentimentul masselor romînești din Basarabia; prin declanșarea progromului să dovedească Europei, că Basarabeni sînt profund atașați țarismului, nu fac cauză comună cu Polonezii separatiști și revoluționari, cu Evreii subversivi, cu socialiștii și nihilisții ruși; că comunitatea religioasă a făcut să dispară orice fricțiune între ei și poporul dominant, că n'au aspirații naționale, n'au decît o singură dorință: de-a apăra chiar prin sînge regimul țarilor.

În Europa însă s'a cunoscut repede tot adevărul. S'a știut cu certitudine, că progromul a fost pregătit și executat de administrația rusă, că scopul urmărit prin el era: a deslănțui ura de rassă, religioasă și națională, a îndușmăni popoarele, a le împiedeca să-și unească forțele în nemulțumirea politică și socială generală. Și se urmărea îndeosebi un fel de justificare a menținerii și perpetuării regimului țarist în fața opiniei europene: „Poftiți și-i dați constituție plebii din Chișinău!“ spunea ministrul de interne, von Plehwe, unui ziarist neamț.¹ Trepowii, Ignatiewii, Lopukhinii, von Plehwii și Bogdanovitchii din dragoste pentru Basarabeni nu le dădea libertăți, ca să nu abuzeze de ele. Cînd revolta și protestele Europei—prin ziare, meetinguri și parlamente—au fost unanime; cînd un Jaurès, un Anatole France² au rostit contra terorismului țarist, cele mai frumoase din discursurile lor umanitare, guvernul rus apărîndu-se, a mers pînă acolo cu lașitatea, încît a lansat vestea, că administrația a fost incapabilă să rețină pe Basarabeni — antisemiți înverșunați — de la masacre; că Romîni din Basarabia sînt dintre popoarele alogene din imperiul țarilor cei mai mari dușmani ai Evreilor—și s'au găsit ziare și scriitori care au crezut în calomnia abilă³—mult mai mult chiar, că la progrom au luat parte și bande înarmate venite în secret la Chișinău anume, din Romînia.⁴ Adică masacrele sînt opera exclusivă a poporului romînesc. Adevărul acestei afirmații a fost pe deplin întărit prin cele trei sute de progromuri, generalizate—în cei trei ani care au urmat— pe tot teritoriul rus locuit de Evrei și unde autorii adevărați, principalii vinovați, administrația, poliția și armata au figurat — de data aceasta cu curaj și pe față — ca actori importanți.⁵ Tot Basarabeni operau și acolo? Romîni din Basarabia și-au formulat clar la 1905—6 aspirațiile. Un grup de tineri cu sprijinul și subț directivele d-lui Constantin Stere cer drepturi politice, libertăți sociale—pentru toți locuitorii Basarabiei indiferent de rassă și

1 Neues Wiener Tageblatt No. din 26 Iulie 1903; L'Européen, Paris, No. 88 din 8 August; Semenov, op. cit. p. 24.

2 Anatole France. Vers les temps meilleurs, Paris, 1906, passim.

3 Semenov, op. cit. passim; L'Européen.

4 Idem, ibidem.

5 Idem, ibidem și ziarele amintite.

religie—și îndeosebi cultură, biserică, școală românească pentru Moldoveni. Și Evreii cunoșteau prea bine pe adevărații autori ai progromului; Bundul socialist al lor a sprijinit fără rezerve revendicările naționale și culturale ale Moldovenilor.¹

* * *

Polemica aprinsă angajată între scriitorii ruși de nuanță politică opusă, depozițiile oneste și curajoase ale martorilor, apărarea eroică a victimelor din partea unor avocați umani, cu prilejul anchetei și procesului oficial, instituit de formă, de ochii lumii; zelul neobosit al scriitorilor ruși din străinătate au ridicat vălul de pe mobilul ocult, au aruncat asupra cauzelor machiavelice și desfășurării unice a progromului lumină deplină. Dar rechizitorul cel mai aspru, acuzația cea mai gravă contra regimului țarist, a fost rostită de Tolstoi.

Avea atunci șaptezeci și cinci de ani. Era idolul masselor sărace. Renumele lui trecuse de mult și departe granițele rusești. N'a fost scriitor poate, care să fi cunoscut o mai aleasă și deplină glorie, operă literară o mai profundă și universală influență. Popularitatea și influența unui Rousseau, unui Goethe și cu atât mai mult cea a unui Victor Hugo², a fost întrecută simțitor de-a evadatul din civilizația materială modernă fără suflet, în liniștea mută, în curăfenia dela țară. Ziariști din toate părțile lumii luau drumul lung și obositor al istoricului săt, lasnața, să stoarcă câteva cuvinte, pentru milioanele de cetitori, patriarhului isolat. Scriitorii ambițioși și inoportuni îi solicitau întrevederi, îi tulburau liniștea, destinată meditației religioase și problemei morale, pentru a-și etala în vitrine luxoase, minusculul lor nume pe convorbiri ipotetice și dubioase cu cel mai desăvârșit interpret al sufletului slav. Fotografi îi pîneau mișcările în clipele de repaos; reprezentanți ai caselor mari de ediție îi făceau oferte cu ciștiguri materiale seducătoare. El însă evita reclame, fugea de roluri sgomotoase și teatrale; renunța la gloria efitină și impură, respingea banul, disprețuia averea.

Bineveniți la el erau moșcii simpli, vagabonzii morali, sufletele chinuite de enigma existenței și de problema religioasă—cum numai Rusia cunoaște³—evadații din minciunile sociale. Răspunsuri lungi primeau dela el însetații de adevăr, de bine și de dreptate. Din toată opera lui se degajează o milă indescrribibilă pentru umili și săraci, pentru oprimații și exploatații regimului politic, eco-

1 Sergiu V. Cujbă, Inceputurile renașterii culturale din Basarabia, în ziarul „Adevărul” din 16 Aprilie 1928.

2 Joseph Serre, Le penseur dans Tolstoi, 1911, p. 6.

3 Ivan Strannik, La pensée russe, Paris, 1903, capitolul intitulat „L'esprit de vagabondage”, pp. 85—136; De Vogüé, Les coeurs russes, Paris, 1894, p. 151.

conomic și social, pentru desmoștenii vieții moderne. Ca un Crist săruta pe buze pe leproșii organizației sociale de azi. Iși pleca urechea cu milă spre suferințele multimei anonime, spre eroii muncii, spre cei care luptă, sufăr și mor în tăcere. Pentru a le da un nou suport moral, a le fixa un nou și adevărat ideal religios, s'a subsciumat viața întreagă. Cetește cu ei rînd cu rînd Biblia.¹ Și creiază pentru ei din lectura Evangheliei o filosofie religioasă, o doctrină morală nouă, o teorie socială îndrăzneată și umanitară, cuprinsese în cîteva cuvinte simple, ca toate adevărurile mari și eterne, în cîteva formule clare, ca cristalul. „*Dumnezeu e binele*“, sau conștiința religioasă a timpului nostru, în înțelesul și aplicarea ei cea mai largă, este sentimentul că toate bunurile noastre materiale și morale, individuale sau colective trebuie să se reducă la : *o viață frățească între toți oamenii, la unirea lor prin iubire*“,² acesta era idealul nou, paradisul fericirii promis tuturor acelora, care vor urma pe calea mîntuirii pe noul profet al creștinismului purificat, simplificat, redus numai la problema morală, la practicarea binelui. Tolstoj înlocuește noțiunea Dumnezeirii prin cea a binelui și binele prin iubirea de-apropelui. Pentru el de-aproapele era mulțimea ignorată și neglijată a nenorociților, victimele nenumărate și anonime ale opresiunii, ale violenței politice și sociale, ale persecuției inchizitoriale religioase. El a iubit masele care sufăr. Suferința pentru el n'avea patrie, desnădăjduiții și oprimații nu aparțineau unei țări, rase sau religii; ci umanității chinuite, pentru fericirea căreia și-a dat tot ce-a avut mai bun în el. A plîns cu cei care plîngeau, de foame, bătrînețe, frig și vicii în azilurile de noapte mizerabile și murdare ale Moscovei³. A suferit cu Duchoborii—cu acești Calvinști ai stepelor ruse, cu acești torturați de misterele existenței și însetați de dreptate—care au suportat grozave persecuții, ofense și umiliri din partea teocrației țariste pentru credința lor de-un iluminism fanatic⁴. A stors lacrimi calde milioanele de cetitori și dimpreună cu ei s'a întristat de suferințele umiltoare ale revoluționarilor polonezi învinși și tîrîți în lanțuri în temnițele Siberiei înghețate, eternizate în umana și admirabila nuvelă „Pentru ce?“, de-un dramatism trist și duios, de-un tragic sfîșietor. Și-a pus întregul și puternicul geniu în serviciul umanității suferinde, a renunțat la gloria literară, a omorît în el pe artistul pur pentru bine și dreptate, pentru alinarea suferințelor de-apropelui. Delicatul aristocrat a îmbrăcat haina mușicului. Esteticianul pur și sceptic, criticul exagerat, nihilistul mistic de o-

1 Ivan Strannik, *La pensée russe*, Paris, 1903, capitolul intitulat „L'esprit de vagabondage“, pp. 85—136; De Vogüé, *Les coeurs russe*, Paris, 1894, p. 151.

2 Léon Chestov, *L'idée de bien chez Tolstoi et Nietzsche* (philosophie et prédication) Paris, 1925, p. 137.

3 Leon Chestov, op. cit., pp. 70—76.

4 Tolstoi et les Dukhobors, faits historiques réunis et traduits du russe par J. W. Bienstock, Paris, 1902.

dinuară, își pleca adînc urechea—cu zelul și mila unui apostol—pe pămîntul tuturor chinurilor, pe acea ștepă înfinită rusească, unde țărani muriau cu zile, des; de mizerie, foame, muncă grea, neglijență și epidemii. Cu răbdarea unui benedictin—și pe lingă toate persecuțiile poliției țariste—a învățat și crescut copii de țărani în istorica școală din Iasnaia în cultul binelui și al iubirii; a creiat pentru ei și pentru eternii copii, care sînt țărani ruși, acea pedagogie nouă a masselor, aceste povestiri morale simple, clare, de-un melancolic și fermecător dramatism și cu adevăruri veșnice și profunde, care nu-și găsesc poate echivalentul, decît în parabolele lui Ișus¹. În mijlocul nebuniei naționaliste și imperialiste, declanșată de elevii politici mediocri ai lui Aksakoff, Katkoff și Gortschakoff, în plin războiu ruso-japonez, scrie umanitarul poem, apelul eroic la pace, revolta desnădăjdută contra ororilor, crimelor în lege, contra războaelor: „Desmeticiți-vă!“² A evocat cu pana lui magistrală suferințele fără murmur, ale miilor de țărani oboșiți, înfometaji, desarmați; aruncați de incapacitatea criminală a generalilor ultimului dintre țari, în gurile ucigătoare ale tunurilor japoneze la Mukden și pe cîmpiile Manciuriei. De umanitarismul lui generos s'a împărtășit larg pînă și cel mai umilit din popoarele Rusiei țariste: Evreii. Batjocoriți, schingiuiți, parcați ca vitele, izolați ca contagioșii în provinciile din Apus, scoși din corpul politic, exilați pe marginea vieții sociale ruse, sustrași protecției legilor și la perioade exacte masacrați în masse³: soarta lor tristă a mișcat adînc pe propovăduitorul evangheliei sociale noi; și-a ridicat des și cu tărie glasul pentru ei.

În ultimii ani ai veacului trecut Tolstoi nota în jurnalul său intim: „Dumnezeu e iubire. Nu putem cunoaște pe Dumnezeu de cît prin iubire, care unește toate ființele. Descoperim, recunoaștem pe Dumnezeu în noi prin înclinarea noastră spre ceace unește, apropiere. Imi zic des, totdeauna, că binele ne va mîntui; prin urmare binele ori e de față, în mijlocul nostru, ori el nu e; xistă; nu se poate spune că el va fi, el este“.⁴ Inspirații evanghelice, imnuri poetice înălțate iubirii de-aproapelui; aforisme de-o

1 Tolstoi, *Oeuvres complètes*, T. XIV, sur l'instruction du peuple, compositions et adaptations pour les enfants, Paris, 1906; *Mémoire à Boulgrakof sur l'éducation*, trad. par S. Lorie, Paris 1925.

2 Georges Bourdon, *En écoutant Tolstoi*, Paris, 1904. partea intitulată: *La guerre russo-japonaise sau Ressaisissez—vous!*

3 Semenoff, op. cit.; Victor Bérard, op. cit. passim; Anatole France, op. cit. passim; L. Alemand, *Les souffrances des Juifs en Russie et le devoir des états civilisés*, Paris, 1907; Léo Errere, *Les Juifs russes*, cu remarcabila prefață a lui Mommsen despre Torquemada reinviat, Bruxelles, 1883.

4 Comte Léon Tolstoj, *Journal intime, des quinze dernières années de sa vie, 1895—1910*, trad. par: Rostowa et Debrit préface commentaire par Paul Birukoff, Paris, 1917, p. 306.

perfectă simplitate, în care aspiră după desăvârșirea morală, asemănătoare versetelor biblice; o tendință mistică de-a restaura creștinismul în puritatea lui primitivă, originală, integrală și de-a realiza prin el binele imediat și pretutindenii; o aspirație profundă după un pacifism larg și uman, după solidaritatea și unitatea universală prin iubire, constituie opera religioasă, filosofia, morala, sociologia și politica lui Tolstoi.

El credea că binele trebuie să fie în lume, în mijlocul nostru. Ori binele n'a existat în imperiul rus. Tolstoi a combătut țarismul, fiindcă n'a făcut binele niciodată, nu l-a aplicat nicăeri. A combătut autocrația și teocrația țaristă prin scris și cu cuvîntul în momentul cînd se considera și părea mai tare, cînd doctrina slavofililor i-a determinat sensul și caracterul, i-a fixat scopul politic, religios și social, i-a canalizat misiunea. Elevi întîrzițați ai lui Fichte și mai ales ai filosofiei hegeliene,¹ influențați de ideile misionarismului național, religios—dar nu și democrat și liberal—lui Michelet, Quinet și Miczkiewicz ei au făurit dogma politică conservatoare, imperialistă, panslavă; doctrina culturală naționalistă, teoria religioasă panortodoxă. Voiau să facă din țarism chintesența sufletului și aspirațiilor slave, din Moscova a treia Romă, din cultura rusă regeneratoarea Europei decăzute, învingătoarea civilizației greco-latine anemiate și uzate. Ideia imperiului universal, medieval, cu axa politică plasată spre răsărit, cu centrul în orașul cupolelor aurite îi ademenea. Pentru realizarea acestei idei grandioase, „hegeliene“, pentru creiarea unei noi formule în istoria lumii, războaiele exterioare cu caracter anexionist, desnaționalizările, persecuțiile politice, opririle sociale, inchizițiile religioase, progromurile sînt permise—ca mijloace—dacă nu chiar necesare. Acest vertij imperialist l-a combătut Tolstoi. Pentru el orice mărire de forțe, mărește nedreptatea și suferința, împiedică realizarea binelui.²

* * *

Tolstoi era adversarul interpretării materiale, literale, casuistice, iudaice a Bibliei. Pentru el Biblia era cartea misterioasă a iubirii, a frumuseții morale simple și curate; o profundă și sinceră aspirație la perfecțiunea sufletească, la umanitarism, la pace, la bine. El n'a crezut în miracole³ Doctrina religioasă a lui e naturală, rațională, pozitivă, e înțelegerea adîncă a sensului vieții, a restului existenței; a practicării binelui și a iubirii³. Cu toate acestea a

¹ Paul Miliukov, op. cit. pp. 35—45; Grégoire Alexinsky, *La Russie et l'Europe*, Paris, 1917, passim.

² Leon Tolstoi, *Journal intime*, passim.

³ Ivan Strannik, op. cit, p. 184 și 193; Joseph Serre, op. cit. passim; Tolstoi, *Qu'est ce que la Religion*, trad. par Bienstock et Birukow, Paris, 1902; *Quelle est ma foi*, Paris, 1923, passim; *Les Evangiles*, trad. T. de Wysewa pp. 12 și 35.

crezut și el—și chiar cu puterea unui mistic—într'un miracol, dar nu în sensul supranatural, teologic al cuvîntului. A crezut cu tărie în transformarea Rusiei, în reînnoirea umanității, în o societate viitoare mai bună, mai dreaptă, prin transformarea morală, prin reînnoirea noastră interioară; prin convertirea umanității la renunțarea, la caritatea, la iubirea evanghelică. Suflet religios, veșnic turmentat de problema morală—chiar și romanele lui sînt un jurnal intim al zbuciumului religios, al îndoelii, incertitudinii sale morale;¹ nu-și găsește calmul sufletesc decît în credință, în interpretarea și înțelegerea superioară, adevărată a Bibliei. Pentru Besukhov din „Războiu și Pace“, Levin din „Ana Karenina“, Prințul Nekludoff din „Învierea“, trec prin aceleași îndoeli și chinuri, pentru a ajunge la aceiași liniște prin transformarea lor morală². Tolstoi a crezut în învierea umanității la un ideal nou, la idealul binelui și al iubirii.

Biserica l-a excomunicat din sînul ei ca eretic. Pe actul de excomunicare—semnat de înalții prelați ai Rusiei—figura și numele mitropolitului din Chișinău Vladimir.³ Acest fidel servitor ale ideii imperialiste teocrate și panruse, mare dușman a tot ce era românesc în Basarabia—afară de Crușevan—a semnat cu plăcere actul de condamnare a unei doctrine religioase subversive, păgîne, eretice. Ori, șeful bisericii ruse între Prut și Nistru, cazac de stepă în odăjdii sfinte, și cu cîrjă arhierască în mînă, a fost printre patronii morali ai sîngerosului program—Crușevan era protejatul lui—după cum au dovedit revelațiile ulterioare ale scriitorilor ruși.⁴ Așa credea teocrația că întărește ideea creștină.

Durerea și indignarea lui Tolstoi a fost mare cînd a luat cunoștință de evenimentele triste întimplate la Chișinău în timpul sărbătorilor Învierii din anul 1903. El a combătut violența, de oriunde ar fi venit ea.⁵ Hristos a interzis violența. Țarismul însă, sinteza puterii temporale și spirituale, o practica des și biserica oficială umilă în fața lui, îi împrumuta bucuros puterea și influența ei morală. Și chiar în zilele, care pentru Tolstoi erau simbolul crezului său mistic în o umanitate viitoare moralmente reînnoită, îi sosesc veștile sinistre dela Chișinău. Suferința și decepția i-a fost grozavă.

Cînd veștile despre omorurile din Chișinău au alarmat și indignat profund Europa, guvernul rus a crezut că diminuează, acopere răul prin filtrarea, cenzurarea știrilor destinate străinătății. A expulzat din Rusia pe corespondenții marilor ziare din Apus inoportuni, prea zeloși de-a spune adevărul și extrem de indiscreți față de mobilul ocult al faptului negru consumat în Basarabia⁶

1 Idem, ibidem p. 180-1.

2 Idem, ibidem.

3 Ivan Strannik, op. cit. p. 175.

4 Semenoff, op. cit. p. 71; Victor Bérard, op. cit. p. 204.

5 Tolstoi, La loi de l'amour et la loi de la violence, trad. E. Halpèrine—Kaminsky, Paris, 1905; Strannik, op. cit. p. 178 și 180; Serre. op. cit. p. 13.

6 Semenoff, op. cit. p. 59.

Străinătatea era redusă la informații indirecte și la supoziții. Atunci redacția ziarului „North American Newspaper“ cunoscând umanitarismul, curajul moral și mila lui Tolstoi față de victimele nevinovate ale oricărei agresiuni, îi trimete telegrama cu următorul conținut: „Este Rusia vinovată pentru masacrele din Chișinău? Răspuns plătit cu treizeci de cuvinte“. Și Tolstoi trimete acest răspuns: „Guvernul e vinovat: 1) privind pe Evrei de drepturi comune, ca pe o castă a parte; 2) instruind cu forța poporul rus în idololatrie în loc de creștinism“. ¹ Cuvintele lui Tolstoi au fost natural reproduse de mai multe ziare străine.

Dar nu numai străinătatea a fost mișcată și revoltată de crimele din Chișinău, ci și mai ales scriitorii și intelectualii ruși. S'au scris cu ocazia aceasta rînduri de-un curajos și nobil umanitarism, cum s'a rostit cea mai aspră condamnare la adresa regimului producător de suferințe și torture. Korolenko — ceva mai târziu — merge la Chișinău și prin o descriere tristă, de-un melancolic lirism își exprimă durerea și mila pe ruinele spectacolului tragic. ² Societatea scriitorilor lansează un apel către popoarele Rusiei, îndemnîndu-le la pace și bună înțelegere, la evitarea violențelor, căci prin ură și lupte interne își măresc jugul și suferințele. În același timp pregătește un volum cu colaborarea marilor scriitori ruși pentru victimele din Chișinău. ³ Și natural îi cere în rîndul întâiu colaborarea lui Tolstoi, care răspunde la scrisoarea de invitare următoarele:

6 Mai, 1903

„Oribila crimă săvîrșită la Chișinău m'a atins grozav. Mi-am spus părerea asupra ei în o scrisoare către un cunoscut al meu, evreu. O transcriu aici:

Jasnaia-Poliana, 27 Aprilie, 1903

„Am primit scrisoarea d-tale, după ce promisem alte multe la fel. Toți îmi cereți să mă pronunț asupra crimelor din Chișinău. În apelurile, ce mi se fac, este mi se pare — o neînțelegere. Se admite în genere că cuvîntul meu are o deosebită importanță, sînt rugat prin urmare să-mi exprim părerea asupra unui eveniment extrem de important și complex, prin cauzele lui, ca măcelul întîmplat la Chișinău.

„Eroarea vine de acolo, că mi se cere o muncă de publicist, cîta vreme eu sînt complet absorbit de-o unică și exclusivă problemă; de problema religioasă și aplicarea ei la viață. Cînd mi se cere să-mi spun părerea în mod public despre evenimentele contimporane, se procedează tot așa de puțin fondat,

¹ Leon Tolstoi, Correspondance inédite (réunie, annotée et traduite) par Z. W. Benstock. Paris, 1907, p. 361.

² Victor Bérard, op. cit. pp. 195-202.

³ Léon Tolstoi, Correspondance inédite, op. cit. ibidem.

„ca atunci, cînd i s'ar cere—aceiași lucru—oricărui specialist care
 „se bucură de-o notorietate oarecare. E adevărat că mi se întim-
 „plă cîte odată să profit de-un fapt de actualitate pentru a-mi
 „sprijini o idee; dar a răspunde la toate evenimentele contimpo-
 „rane, fie ele chiar foarte importante—cum obișnuesc publiciștii—
 „n'o pot face, chiar dacă ași crede că îndeplinesc o operă utilă.
 „Procedînd astfel ași fi silit să exprim opinii ușoare sau chiar ba-
 „nale, să repet ce-au spus alții și în cazul acela opinia mea n'ar
 „mai avea importanța, care i se atribue, n'ar mai servi scopul
 „pentru care ea a fost solicitată.

„Opinia mea asupra Evreilor și evenimentelor din Chișinău
 „e clară pentru toți aceia, care îmi cunosc ideile. Sentimentul meu
 „față de Evrei nu poate fi altul, decît sentimentul pe care îl am
 „față de frații ai mei, pe care îi iubesc, nu fiindcă sînt Evrei, ci
 „pentru că noi și ei, ca toți oamenii, sîntem fiii aceluiași Părinte, D-zeu.

„Și iubirea aceasta nu-mi impune nici un efort; am găsit
 „printre Evrei oameni admirabili, de aceia îi iubesc.

„Felul meu de-a judeca evenimentele din Chișinău e definit
 „prin ideile mele religioase. Înainte de-a cunoaște toate amănun-
 „tele îngrozitoare—dezvelite în urmă—dela cele dintău comunicate
 „ale ziarelor m'a cuprins un sentiment penibil, complex, de milă
 „pentru victimele nevinovate brutalizate de mulțime: de indignare
 „în fața înjosirii acelor oameni care se numesc creștini; de dez-
 „gust și de dispreț pentru acei oameni pretinși instruiți, care ex-
 „citau mulțimea și-i aprobau actele; și-n deosebi de oroare față de
 „adevăratul vinovat de toate: guvernul nostru, cu clerul lui, care
 „abrutizează și fanatizează mulțimea; cu oardele lui de funcțio-
 „nari—briganzi.

„Crima din Chișinău nu e altceva, decît rezultatul direct al
 „propagandei minciunii și violenței condusă cu atîta tenacitate și
 „înverșunare de guvernul rus.

„Atitudinea guvernului în fața acestui eveniment e o nouă
 „dovadă a egoismului său de cea mai antipatică înfățișare, care
 „nu se oprește în fața nici unei cruzimi, cînd e vorba să reprime
 „o mișcare, ce i se pare periculoasă intereselor sale și rămîne in-
 „diferent în fața atrocităților celor mai înfiorătoare—exemplu ma-
 „sacrele Armenilor—dacă ele nu-i ating direct interesele.

„Iată tot ce puteam spune despre masacrele din Chișinău,
 „dar toate acestea le-am exprimat de mult.

„Și dacă d-ta mă întrebi acum ce trebuie să facă—după
 „părerea mea—Evreii, răspunsul meu rezultă din doctrina pe care
 „mă sîlesc s'o pătrund și s'o urmez. Evreii—ca și toți oamenii—
 „pentru binele și fericirea lor au nevoie de-un singur lucru: de a
 „se conduce în viață—cît mai mult posibil—după preceptul: com-
 „portă-te față de alții cum tu ai dori ca alții să se comporte față
 „de tine; și de-a lupta contra guvernului nu prin violență—mijlo-
 „cul acesta trebuie lăsat exclusiv guvernului—ci prin o viață bună,

„curată, care exclude nu numai orice violență contra de-aproape-lui, dar chiar și participarea la violență, chiar și întrebuițarea armelor violenței instituite de guvern.

„E tot ce puteam spune despre evenimentele oribile din „Chișinău, sînt lucruri foarte vechi și foarte cunoscute“.¹

* * *

Am reprodus în întregime tot ce-a scris Tolstoi în legătură cu o pagină tristă și urită din trecutul apropiat al Basarabiei. Rîndurile scriitorului rus, din care transpiră concepția lui politică și morală umană, stabilesc cauzele psihologice profunde ale progromului și ne descopăr pe vinovații reali. Acuza ce-a planat un moment în Apus asupra Romînilor din Basarabia—prin ele—devine neîntemeiată, caducă. Basarabia era cunoscută în Apus ca antiteză Poloniei și de aici în parte—lipsa de interes pentru soarta ei: ca o provincie umilită, resemnată, timidă, supusă—fără rezistență din partea alogenilor—penetrațiunii elementului strein dominant, suferind docil și totdeauna impulsunile venite din centrul imperiului rus, plecînd spinarea fără murmur subt jugul despotismului țarist, abandonîndu-și copiii școlaii streine, unde li se învăța ca cea dintăiu condiție a ieșirii din situația mizerabilă a lor, a ridicării în ierarhia socială a imperiului, părăsirea limbii și sentimentelor romînești. E posibil ca această opinie extrem de pesimistă—cu rezervele de rigoare ce se impun—să fi fost mult sau mai puțin fondată. Dar în nici un caz Romîni basarabeni—afară de excepțiile amintite, înfinit de rare și care nu-i reprezentau—n'au fost intoleranți cu nimeni, n'au făcut proselitism creștin și mai puțin cu arma, n'au devenit uneltele imperialismului ortodox în mîinile birocrăției ruse, și pentru nimic în lume n'au jucat rol de asasini cu cruci aurite pe pept. Tolstoi arată de unde pornește răul: cu ocazia centenarului nașterii lui i-am invocat mărturia.

Dar scrisoarea lui Tolstoi ne arată îndeosebi filozofia religioasă, doctrina politică, toată concepția lui morală. A apărat până și pe iloții imperiului rus, pe Evrei, mai precis evreimea săracă a ghetto-urilor murdare și mizerabile, căci ea singură era masacrată. Evreii bogați își răscumpărau averea și viața la o administrație venală pe sume grase, sau în timpul masacrelor făceau călătorii de plăcere în Apus. Concepția religioasă a lui Tolstoi era: larga toleranță, adevăr, fraternitate, iubirea săracilor, cultul libertății conștiinței, respectul liberului examen, un creștinism rațional, pozitiv, practic. Nimeni n'a combătut ca el principiul: „Credo quia absurdum“,² caracterul de revelațiune mistică al creștinismului. A combătut creștinismul superstițios, formal, redus la un cult mecanic,

¹ Léon Tolstoi, Correspondance inédite, op. cit. pp. 361-5.

² Léon Tolstoi, Ma religion, p. 176.

sec, vid. A combătut fastul, puterea temporală, persecuțiile in-chizitoriale, tendințele de-a răspîndi prin foc ideia creștină ale bisericii ruse, ale „clerului bizantin“. Hristos a iubit pe toți oamenii, chiar și pe dușmani, a interzis întrebuintarea forței. Creștinismul e iubire, iar iubirea e viața însăși. Opera bisericii ortodoxe subț acest raport e „zero“¹. „Învățămîntul religios“—al ei—„n'are nici o influență asupra vieții“. Ea n'a cultivat decît partea exterioară a doctrinei creștine; în loc de-a răspîndi ideia iubirii, a crescut masele ruse în superstiție și fanatism; a propagat ura de rasă și religioasă, a sprijinit un regim de apăsare și tortură, a dat concursul ei armatelor țariste, „pentru care imploră protecția divină“.² Hristos a voit să aline suferințele săracilor, biserica rusă s'a contopit cu un regim de castă, de opresiune politică și exploatare socială.

Tolstoi a fost împins spre cercetări religioase de temperamentul lui veșnic preocupat de problema morală, de senzualitatea; pasionat, zburcumat, complex, mobil—un produs prin definiție al mediului și spiritului slav,—dar mai ales prin umanitarismul lui generos, prin mila lui față de suferințele, mizeria și ignoranța maselelor sărace și oprimate. N'a cetit de dragul speculației pure filozofia veche și nouă, o literatură religioasă imensă, toate operele întemeietorilor de religii. Și iarăși n'a voit să întemeieze o religie sau sectă nouă și cu atît mai puțin un sistem politic sau social nou—în accepția modernă a cuvîntului;—dar a dorit să creeze—și chiar cu puterea pasionată a unui mistic—o mentalitate, o stare de spirite, o inclinare sufletească nouă: să aprindă în inimile noastre flacăra, care ardea puternic deja în a sa; a trezi și anima sentimentul iubirii, milei, binefacerii, umanitarismului, care doarme în subconștientul nostru. Prin delirul sufletului său mare, exaltat de sentimente umane, simte că apariția unei doctrine de iubire și pace e un imperativ categoric pentru popoarele de azi.³ A crezut prin urmare în restabilirea, în restaurarea apropiată, în domnia imediată și fără de sfîrșit a vechii societăți evanghelice, care a distrus sclavajul imperiului roman și care va surpa edificiul artificial al regi-murilor moderne bazate pe multiple servititudini și clădite prin violență și minciună. Studiul aprofundat al religiei comparate l-a convins că subț aparența multelor doctrine de fapt există o singură și unică religie: cea a iubirii și a aspirației după desăvîrșirea morală, iar cea mai desăvîrșită sinteză a ei a fost Hristos.⁴ Atunci printru sfîșieri și lupte religioase, persecuții, inchiziții, proselitism armat, progromuri?

1 Tolstoi către Proudhon, citat de Bourdeau: Tolstoi, Lenine et la Révolution russe, Paris, 1921, p. 6.

2 Ivan Strannik, La pensée russe contemporaine, Paris, 1903, p. 190.

3 Jean Bourdeau, op. cit., p. 55.

4 Léon Tolstoi, Les Religions, trad. par J. W. Bienstock, Paris, 1906.

Tolstoi a combătut cu o vehemență pasionată regimul țarist, fiindcă îl considera un anacronism politic și social, o rușine morală. I-a negat orice calitate și i-a prevăzut teribila cădere prin foc și singe, prin jaful și devastările nouilor Stenka Razini și Pu-gașevi. Dușmanii l-au acuzat de anarhism, socialism, nihilism, comunism, de propagandă revoluționară, de propovăduire în favorul Nirvanei politice, economice și sociale. I-au căutat contradicțiile, i-au demascat inconsecvențele, i-au etalat utopiile. Și cert ele abundă ca în opera oricărui geniu. Dar ce revoluționar e acela—în sensul revoluționarilor ruși de azi,—care aplicînd integral și în ultimele ei consecințe logice doctrina creștină, a susținut pasivitatea, nerezistența în fața răului și a violenței; a condamnat întrebuițarea forței, violenței chiar numai ca mijloc de apărare și chiar față de pirați și asasini? A prevăzut Revoluția, dar—în felul cum se dessemna—a combătut-o și chiar mai vehement decît regimul țarilor; fiindcă uzează de aceleași mijloace violente, subt forme noi reface vechiul fond de tiranie, trecutele nedreptăți le suplantează prin altele noi, din punct de vedere moral nu marchează nici un progres. Revoluția preconizată de Tolstoi e cea care va zgudui conștiințele, va reînoi și transforma sufletele; „care va substitui creștinismului corupt și regimului de dominațiune—care e rezultanta lui—creștinismul adevărat, acea bază a egalității între oameni și a libertății adevărate, cătră care aspiră toate ființele înzestrate cu rațiune“¹. La fel vorbea cu două mii de ani în urmă acela, care a revoluționat lumea antică.

Au dreptate detractorii lui Tolstoi. E adevărat că e una din acele naturi extrem de bogate, variate, fugare, schimbăcioase; supusă mereu legilor contradictorii ale sentimentelor multiple, complexe, imponderabile și inguvernabile; în același timp idealist până la exaltare, ca și observator real, sceptic, fără cea mai mică iluzie; încît devine o imposibilitate aproape absolută a-i fixa fizionomia diversă, mobilă, inezisabilă; a-i trasa portretul real, adevărat; a-i turna în bronz personalitatea, dacă nu exactă, fidelă, cel puțin asemănătoare. Tolstoi poartă—cu o fatalitate inevitabilă—toate calitățile și defectele sufletului slav. În felul acesta se explică succesul și influența formidabilă a operei sale. Totuși dușmani și fideli sînt unanimi în a recunoaște, că din scrisul integral al lui se degajează ca un fir roșu și neînterupt un umanitarism larg și generos, o milă nemărginită pentru cei care sufăr, o iubire mistică pentru toți nenorociții și oprimații. Mai recunosc că opera lui a zguduit imensul imperiu din Răsărit în evoluția lui politică, socială

¹ Citat după J. Bourdeau, op. cit. p. 42.

și mai ales morală; a accelerat ritmul acestei evoluții; ¹ că influența lui se exercită puternic și azi — sau mai ales azi, — de aci tendința stăpînilor actuali ai Rusiei de a-i monopoliza numele și utiliza opera; cu scopul de-a întări ideia regimului instalat de ei prin ruine și sînge în masse, care continuă a rămîne fidele memoriei lui Tolstoi și ideologiei lui.² Dar nimeni poate ca ei nu sînt mai îndepărtați de umanitarismul, iubirea, mila, pacea, aspirația după dreptate și adevăr, propovăduite de interpretul cel mai desăvîrșit al Rusiei moderne.

Paris, August 1928.

Nicolae Tolu

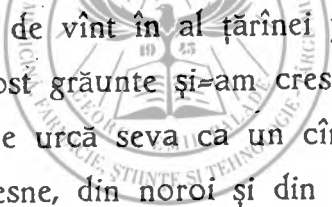

¹ A se vedea îndeosebi studiul publicat de curînd de fiul cel mai mare al lui Tolstoi: Leon L. Tolstoi La Russie avant et après Tolstoi, în ziarul „Le Figaro” supplément littéraire din 25 August 1928.

² Idem, ibidem.

Cîntecul Pomului

Zvîrlit de vînt în al țărinei pîntec,
Am fost grăunte și-am crescut la cer—
In mine urcă seva ca un cîntec
Din besne, din noroi și din mister.

Eu am străpuns movile de gunoi
Și, neînvins de crivăț și de ger,
Mă desfășor și cresc mereu la cer,
In veșnicia încordată între noi;
Și dacă=adesea crengi întregi îmi pier,
Bătute de furtuni ca de=un ciocan,
Eu gem, mă sbat și sînger pentru ele
Și totuși crește 'n fiecare an
Mai vastă bolta catedralei mele.

Venit din toate marginile firii,
In verdele-mi frunziș descinde vîntul,
Ca un răsuflet al nemărginirii :
Mă clatină, m'apleacă și mă'ndoaie,
Și cerul tot și'ntreg pămîntul
Imi cîntă'n fiecare foaie.

Cu mii de crengi, ca aripi avîntate,
Mă'nalt mereu și tremur în lumină,
Din ce în ce mai depărtat de tină
Și mai aproape stelelor curate,
Dar jos — mai tîntuît în rădăcină.

Intemeiat în mine, ca un mit,
Cu trunchiul aspru, ca un bloc prea gros.
Cu visul meu de-azur necucerit
Și înjugat în lutul meu de jos, —
Ascult coroana-mi sus, din tot cuprinsul meu,
Vibrînd în lume veșnica-mi chemare,
Ca simfonii de harfe legendare,
Din care cîntă Dumnezeu.

Cînd soarele de-asupra mea, încins,
Imens belșugul arșiței și-l lasă
In frunza-mi rece, umedă și deasă,
Ca un străbun bogat de necuprins,

Și luna, când în trecerea ei lină
 Imi ninge fulgi de aur și mătasă,
 Eu prind în crîngul meu, ca într'o plasă,
 Tot cerul de văpaie și lumină.

Și dacă sînt de grindini crunt lovit,
 Eu știu că mai înalt cresc în nevoi,
 Și dacă s'ud până la măduvă de ploi,
 Eu tremur în adîncul meu, smerit
 Și fericit — de cum voi fi apoi...

Ștau la răscruci de drumuri și de zare,
 Ca la răspîntia 'ntrebărilor eterne,
 Și mă resfrîng în umbra-mi schimbătoare
 Ce'n miez de zi în față mi s'așterne,
 Și, urmărind cum stranie se'tinde
 Pe pajiște, svîrlită ca o haină,
 Presimt în seva mea ce mare taină
 E'n semnul care mă cuprinde.

Sînt prins de el, cum sînt de mine prins,
 Și'n veci legat de palma de pămînt
 În care-am fost sădit și 'nfrînt,
 Foșnesc mereu în zări nelimitate
 Cu tot adîncul meu încins —
 Din propria-mi divinitate.

La mine 'n umbră ori de cîte ori
 S'adăpostesc iubirile'ncepute,
 Eu mă'nfrăţesc cu sfintele ardori
 Şi cînt cîntarea vieţii netemute—
 Din cerul meu de frunze, ca viori.

În crîngul meu, ca într'un vast conac
 Din basme, peste ţărnă plutitor,
 Atîtea paseri cuiburile=şi fac
 Şi=atîtea ciocîrlui înalţă 'n cor
 Extatic, viaţa pururi suverană,
 Că, rob cucernic marelui fior,
 Imi uit înfrîngerile ca o rană—
 În bucuria cîntecului lor.

De cresc în văi, pe dealuri sau pe creste,
 În codru, ori stingher în vre= o cîmpie,
 Eu ştiu că sînt în cosmica pustie
 Umbrar şi rod şi melodie
 Şi voi sfîrşi cîndvã— ca o poveste...

Şi dacă cresc uitat pe vr'un maidan,
 Eu tot rodesc, mai mult din an în an,
 Şi dacă nu=s decît un simplu dud—
 Atîţi copii în crîngul meu i=aud,
 Ca porumbei, sburdînd şi ciugulindu=mi rodul,
 Că sînt un rege ospătând norodul.

Dar cine=mi numără comorile de foi,
 Cînd se desprind de mine, împlinite,
 Și cad învinse 'n țărână și'n noroi,
 Sub crengile=mi, în toamnă, pustiite ?

Dar cine știe cîtă suferință
 Și disperări cuprinde rodul meu,
 În caldă primăverii biruință,—
 Și iarna — cît mi=e sufletul de greu,
 Inchis în rădăcină și=umilință
 Și subt zăpadă, ca'nt' un mauzoleu !

O, vrerii mele cine=i dă un glas,
 Și cine sufletului meu un nume ?
 Același lut și=același vechiu ispas
 Ne leagă pe toți arborii din lume,
 Dar creștem, fiecare, pe pămînt
 Stingher, pieziș și fără legămînt.

În van mă reazim de=alte rădăcini,
 Și crengile le'ntind cătră vecini,
 Și'mbrățișez din răsputeri alt crîng;
 Ne sîntem de=opotrivă de străini
 Și sîngur, Doamne, sînt și sîngur plîng...

Din toată viața mea rămîne doară
Un gînd, un sîngur gînd biruitor:
Cînd sucurile mele-or fi să moară,
Eu știu că tot rămîn nemuritor,
Căci lemnul meu sluji-va tuturor:
Va fi bordei, sau raclă, sau vioară—
Sau foc, jertfit din sufletu-mi ferbinte,
In vatră pentru cei înfrigurați,
Ori lemnul dur în care să sculptați
Cruci, idoli, tronuri sau altare sfinte.

A. DOMINIC

Memorial

Note de călătorie în Spania

În zorii zilei insula Capri își deslușește liniile. Un munte ridicat abrupt și svîcnit din apă. Un duh, uriaș al mării, care se scaldă încins de apă până la jumătate. Dincolo pe celalt mal, subt amfiteatrul stîncilor, privind în soare, fără frică de tăria lui, stă Sorento. Și, peste toate, reflexele azurului. Numai culoare și lumină și, în aer, acea moleșală voluptoasă pe care Italienii o numesc „morbidezza“. E prea frumos, e suspect de frumos. Perfecțiunea ne înăbușă. Avem nevoie de un punct de urîțenie, de întrezărirea unei slăbiciuni ca să putem umaniza și pricepe aceste locuri destinate, cu siguranță, zeilor nu oamenilor.

Spectacol pentru un zeu cabotin și literat, care ar avea sentimente de Neron : să privești din insula Capri, o erupție de Vezuviu comandată pentru delectarea unei petreceri.

Napoli

Senzualitate, lene, bucurie. Toate acestea dispensează de a-dîncime și frămîntare. Muzica e trivială și plăcută. Santa Lucia are toată murdăria și strălucirea sudului. Pe cheiuri strîmte printre coji de portocală și mese de cafenea forfotește o mulțime fără grijă și fără preocupare. Aici nu există plan de viață, nevoie de activitate, ardoare de cîștig ori de victorie. Nimic nu e preconcep-tut, ci totul așteptat. Oamenii se lasă trăiți, cu oroare de iniția-tivă și schimbare. Intrăm într'un „variété“ care poartă numele de Eldorado. Aceiași lume ca în toate localurile de acest fel din toate țările : negustori rotunzi cu opulente lanțuri de aur pe burtă, cu

enorme și ostentative inele pe degete obeze, tineri eleganți și vag interlopi, prostituate. Ceva mai sordid ca în alte părți. Canzonete, o revistă mediocră cu o protagonistă de balet sexagenară: Ana Fougez, zice-se celebră, pe timpul idilic și ferice al domniei lui Frantz-Iosef și al președintelui Loubet. Lumea din sală, cîntă, toată, în cor. Firește cupletele caracteristice. După fiecare număr, la o comandă din sală, care nu se vede, dar se simte, ne sculăm mereu în picioare și asistența îngînă imnul fascist. Devotați milițieni fasciști, în cămăși negre, pîndesc pe toți cei care nu se scoală și, cu un baston lung ca să ajungă prin toate stalurile, îi ciocnesc în cap. Svirlîți ca de un resort, spectatorii aceștia puțin patrioți sar în sus și cu priviri de ploconeală, cer ertare pentru crima lor. Picioarele nude și grase, cupletele lascive și figurile la trapez, se împletesc astfel, se ajută reciproc, cu accentele belicoase ale imnului național.

M'am gîndit totdeauna că fascismul e un patriotism, mai ales de „music-hall“. Imperialismul n'are senz la un popor ușuratec, vesel, senzual, leneș, fără prea mult caracter, fără adîncime, fără tenacitate în ambiție. Imperialismul presupune mari sacrificii și mari renunțări din fericirea individuală în favoarea elanurilor colective. E adevărat că locuitorul italian plătește dela regimul fascist impozite enorme. Dar toți acești bani sînt împrăștiți în gesturi de grandomanie. Comandantul vaporului nostru îmi explică că toate liniile italiene de navigație din Marea Neagră sufăr pierderi considerabile pe care le acopere însă guvernul din buget. Italia voește cu orice chip să se creadă că ea a moștenit rolul Germaniei de altădată în politica și economia Orientului și Levantului. Și alte multe fațade de aparentă prosperitate sînt clădite astăzi, în regatul italian, în vid. Mizerie și grandomanie e formula tuturor naționalismelor meridionale. Comoditate, confort și libertate pentru toți cetățenii, modestie și muncă, e idealul democrațiilor nordice.

Vederea de pe Vomero sau Pausilipo, cătră care duce, în ser-puiri nesfîrșite schimbînd mereu perspectiva privesților, „Via Tasso“, unică în lume, e uimitoare.

La Napoli arta e inferioară altor orașe italiene. Natura cu splendorile ei, intimidează opera omului, o face sfioasă și plină de ezitare. Căci puține gînduri ori fapte de artă umană ar putea ajunge ceiace poate oferi aici peisagiul. Muzeul de artă veche e interesant pentru arheolog, dar obișnuit pentru artist. Bisericile, exemplare banale de renaștere și domul gotic, de un stil ameste-

cat, fără caracter, nou, dintr'o substanță lăptoasă și zaharată, fără patina timpului, nu pot reține prea multă vreme călătorul.

Aici natura e tot. Atîta culoare, atîta relief, atîtea îmbinări armonice suspendă critica și orice criteriu estetic. Aprecierea și judecata nu se mai infiripă. Ești fericit pur și simplu, într'un ex-taz care suprimă comparațiile și ierarhiile de valori.

Pompei

Drumul la Pompei trece printre vii cu tufe groase cît copacii, răsărite în pulberea neagră a lavei vulcanice, printre grădini de portocali, de chiparoși și de smochini. Sus, mereu, Vezuviul amenințător. Această veșnică amenințare, care nu îngăduie omului să se lase complect mulțumirii sale, stimulează poate cu un accent în plus voluptatea acestor locuri.

Intrarea în ceiace a fost altădată Pompei, se face pe o porțiță mică în dosul unei gări. Primii pași făcuți pe străzile tăcute pavate cu lespezi enorme în care sînt săpate încă urmele căruțelor de altădată, își creiază din propria lor sonoritate o muzică adecuată acestor locuri. Peste zidurile fără acoperișuri se așează un moment ciocirlîi sburdalnice. Cerul e nemilos de albastru și liniștea augustă. Viața parcă a părăsit abia eri aceste locuri. Intreg Pompei seamănă cu acele odăi pe care familia le păstrează intacte, după moartea unui mort scump.

Orașul nu e mare: dimensiunile unui tîrg de provincie dela noi: Birlad ori Pitești. Confortul interiorului și gradul de civilizație în care e orînduită locuința, întrecea însă desigur, nu numai în ce privește gustul, dar chiar comoditatea, casa unui om bogat de astăzi, din Europa orientală. Picturile murale, în care domină negrul și roșul, după influența grecească, sînt de o rară grație. Piscinile de marmură, în care prospețimea apei iriza, prin reflexe de opal, cerul pur, răcoreau zilele toride de vară, pe cînd coloane suple susținînd peristilul ori atriumul alintau cu svelteța lor privirea.

Ne așezăm pe o piatră în Forum. Imi reprezînt o clipă svicnirea de viață care s'a desfășurat atîtea secole între acești pereți și care acum pare să fi fost mai scurtă decît întrezărirea instantanee a unui vis. S'au frămîntat fără îndoială între aceste pietre spasmurile dragostei și frămîntările ambiției. Fecioare au iubit și au murit. Cezari mai mărunței au îndrăznit, au conspirat, au otrăvit, au fost uciși ori s'au stîns, neputincioși și pensionari,

de podagră. Politicieni limbuși, soldați temerari, negustori veroși, poeți delicați, curtezane putrede au trebuit să fi plîns, să fi sperat, să fi murit și aici, în dimineți radioase ca aceasta de azi ori în sări întunecate și ploioase de toamnă.

Ni se arată, de cătră ciceroni prea amabili și lupanarele. Sînt case ca toate celelalte fără nici-o indicație în plus. Numai mintea lucrează asociind moartea și dragostea laolaltă, încreștate pretutindeni mereu, mereu împreună, ca ziua și noaptea. Un lupanar într'un cimitir: temă fastuoasă pentru Barrés.

Inchipuirea vieții romane în aspectul ei intim se face cu greu, fiindcă obiectele casei, așa cum le-a surprins lava vulcanului au fost duse și depozitate la muzeul din Napoli. Mobilele, vasele, adică ceiace evocă traiul cotidian nu le găsim aici. De altfel viața romană, care cunoștea puțin interiorul, se poate închipui și fără ele. Antichitatea trăia afară, în aer liber. Caracterul omului era deschis, jovial și comunicativ. Abia evul mediu, cu castelele sale cocoțate pe inaccesibile stînci, cu culoarele și galeriile sale întunecoase, ascunse în mucedu ziduri au descoperit farmecele vieții claustrale, hurzușenia izolării, gustul pentru închisoarea plăcută care e camera. S'au inventat atunci plăcerile interiorului: focul în cămin care svîrlea lumină palidă pe pereți și descompunea trupurile bestiale de vînători feudali în umbre bizare, rătăcind printre mobile, ca să se topească în colțuri de întunerec; jilțurile de lemn sculptat ca să primească trupuri voinice, covoarele și tapiseriile Orientului ca să lumineze cu culorile lor moarte camere în care soarele intra cu greu. Caracterul omului s'a schimbat și el. Perfidia și obscurantismul evului mediu sînt efectele locuinții. Sau poate invers.

7 Septembrie

Între Napoli și Marsilia timpul se scurge mai încet. Inconjurăm Capul Corsicei. Coaste pădurite, muntoase, aspre. Seara, așezați pe „chaise-long“-uri, între cer și apă, ascultăm poveștile călătorilor umblați prin alte continente. Un francez care a stat zece ani în Africa ecuatorială ne spune minunile locului. Odată, pe cînd făceau o expediție în pădurile Congo-ului, escortați de un pluton înarmat, un soldat din capul coloanei a fost furat de un șarpe boa, strivit și înghițit în fața lor.

Ne îngrozește apoi cu ravagiile muștei „țețe“, care dă teribilul microb al boalei somnului. Se pare că origina acestui înfri-

coșător flagel e în dinții crocodilului, în resturile de alimente care se descompun acolo.

Musca intră în gura crocodilului, deschisă când acesta doarme, și ia de acolo sămînța dezastrului. În anumite epoci de epidemie, satele din împrejurimi sînt aproape desființate. Sute de corpuri în nesimțire zac întinse pe drumuri, acoperite de muște sau mîncate, înainte ca omul să fi murit, dar incapabil de apărare, de hiene ori de șacali. Ne vorbește încă de paianjenul negru, păros, mare cît o farfurie, de scorpioni pe care-i găsești seara în pat ori sub pernă, de crocodili, de șerpi bizari și veninoși.

Mă gîndesc la curajul acestor oameni așa de asemănători cu eroii romanelor lui J. Conrad, setoși de imposibil, neurastenici nepotoliți, căutători de moarte și de triumf. O clipă acest miraj de mizerie și splendoare mă amețește și compar în minte astfel de destinuri grandioase, cu bătrînețea lentă, decăzută și meschină a unui pensionar dela noi, fost archivar la prefectură, care moare încet, pe fiecare zi, cu doruri nesatisfăcute, la Baia-de-aramă, la Odobești, ori la Podul Iloaei.

Marsilia

Înainte de a intra în raza portului, zărim agățat de o stîncă, faimosul „Château d'If”, în care Dumas père a pus aventura generoasă și puerilă a lui Monte Cristo. Apoi vaporul intră într-o pădure de catarguri, se ferește, evită vasele mari și, prin poteci strîmte de apă, ajunge în port. Sirene pe diferite timbruri gem în toate părțile. Vapoare mai mari ridică ancora cătră țări îndepărtate și însorite, cătră acele țări care acum cîteva veacuri se numeau fără deosebire Indiile de apus ori de răsărit. Șlepuri mai mici și mai statornice par că voesc să nu se mai miște. Pe bordul lor, femei brune și leneșe, cu mișcări domoale, așează pe funii rufe la uscat. Pe cheiuri sute de elevatoare coboară și ridică în muncă de Sisif. Hamalii strigă, trenurile trec unul după altul, sirenele se urmează cu țipete diferite, samsari și agenți ai portului aleargă mereu, de la un loc la altul, cu aere halucinate și absente. Și în această forfoteală meridională, fără timiditate, porumbei albi se desprind din albastrul cerului, ușori și diafani, se lasă pe pietrele cheiului, ca să ciugulească cîteva boabe rămase pe drum.

Sîntem în Franța. Șimți ușor această după stilul teraselor de cafeenea, mai vii și mai curate, după demnitatea și discreția ceva mai mare a oamenilor, după o ceață ușoară a aerului și după acel unic și

indescribil miros al orașelor franceze, făcut din tutun Maryland, benzină și brinză de Camembert. Marsilia n'are lumina cenușului albastru din „Ile de France“ și nici concentrarea demnă a oamenilor din nord, dar n'are nici culoarea impestrițată cu verde deschis, roz și galbăn a caselor, geamurile mari și late, etajele imense, lenea și veselie oamenilor, ca în Italia. Marsilia e la mijloc între Italia și Franța și are moșteniri prețioase de la amîndouă, adică e un frumos și unic oraș meridional.

Pe „Cannebière“, artera principală, mișcarea e imensă, tot așa de mare ca și pe bulevardele pariziene, dar poate mai febrilă. În plus tipurile sînt mai cosmopolite. De aici pleacă marile vapoare către țări tropicale. Călătorii indieni, egipteni, malaezi, sud americani roesc pe străzi și aduc cu ei întrebări nelămurite, mister și viață nouă. Marsilia e un muzeu etnografic: dacă se poate închipui un muzeu cu frenezie și neastîmpăr.

Intr'un „bistro“, unde am cerut un pahar de Anjou spumos, mi-a venit în minte un nou criteriu pentru a determina psihologia popoarelor: vinul național. Toată firea francezului strălucită, ușoară, grațioasă se găsește în fluidul aproape imaterial al șampaniei. Și oare nu e cuprinsă firea spaniolă, pasionată și fierbinte în vinul de Malaga ori Xeres? Să mai adaug că Neamțul e perfect definit prin berea sa?

Primul contact cu lumea spaniolă se face la o vamă ca toate vămile. Funcționarii numai, sînt mai bruni, mai taciturni, mai îndărătnici, amintind în mod vag vameșii turci. Mișcarea gării e febrilă, cu o nuanță de dezordine: oamenii se interpelează, des și dela distanțe mari cum facem și noi românii, din belșug. Cu toții parcă ar căuta ceva și nu găsesc. Vin și revin mereu în același loc.

Trenul care ne duce către Barcelona prin locuri de verdeață meridională, printre cîmpuri perfect cultivate, e format din vagoane largi, fără compartimente, în felul tramvaelor. O comunitate plină de amenitate domnește. Spaniolul e mîndru dar foarte social. Sîntem îndată interpeleți, salutați, serviți la cea mai mică dorință pe care o avem. Ni se oferă pachete cu mîncare, din care, nu putem refuza, fără a comite o gravă necuviință.

Politeța spaniolă e un rest al romantismului perzistent încă. Ea nu e o expresie a demnității omenești ca în Anglia ori o grație a sociabilității ca la Francezi, ci o emanație directă a gran-

dorii și fastului sufletesc. Amabilitatea spaniolă e artificială, maiestoasă, are în ea ceva catolic, măreț și fals.

Barbații care călătoresc mai multă vreme cu o femeie, se dau mereu jos în gări, ca să le aducă flori și fructe. Ploconelile și reveranșele sînt ample, arhaice și ușor teatrale. În general însă poporul, chiar și în clasele de jos are un aspect dîrz și evident, de rasă veche, de nobleță perfect filtrată. Ovalul figurii e regulat și armonios. Trăsăturile sînt fine, în linii acuzate, fără dulcegărie, de o asprime nobilă și pură.

Barcelona

Aspectul imediat pe care-l oferă Barcelona e curat francez. Strada și vitrinile sînt alcătuite la fel ca la Paris. Cafenelele și „bistro“-urile au același mobilier și aceeași stil interior. Bulevardele centrale, faimoasele „ramblas“ Catalane, samănă bine cu „Champs Elysées“ dela Paris, iar terminarea lor în largă piață „Cataluna“, amintește de arcul de triumf „Etoile“. Titlurile sînt de multeori scrise în franțuzește. Tot ce e elegant și „chic“ e anunțat după moda pariziană. Se poate deosebi aici un snobism francez, cum se poate deosebi unul anglo-saxon la Paris. Barcelona e un minunat oraș modern elegant și vesel, de proporția Milanului ori Münchenului. Viața e ușoară și săltăreață. Peste tot răsună gluma și cîntecul. Ca și la Berlin și Paris, și poate numai ca în aceste orașe, se găsește la Barcelona un cartier întreg, consacrat vieții de noapte. „Music-hall“-uri, „dancing“-uri, berării, cafenele, trimit atmosfera lor încărcată de tutun și de voluptate rîncedă în aerul greu de senzualitate al nopții catalane.

Până tîrziu cătră dimineață chiote, acorduri de gitară, coruri, risete, clocotesc și se sting unul după altul.

Catalanii au caracterul mediteranian: deschis și activ. Ei sînt comercianții, industriașii și politicienii peninsulei. Aici înfloresc fabricile de țesături, de metalurgie, culturile agricole cele mai modernizate. Sub aspectul economic și tehnic, Catalonia e cea mai înaintată provincie. Ea se plînge adeseori, că trebuie să întreție toată viața sărăcăcioasă a celorlalte ținuturi, ca o rudă mai bogată familia în mizerie.

Cu toate aceste, Barcelonezul e mereu vesel. De nimic nu diferă mai mult decît de Castilanul aspru, mistic, bigot, orgolios, închis. Pe această opoziție psihologică se bazează și rivalitatea

nepotolită între cele două provincii, mai mult decât pe trecătoare animozități de ordin politic. La Madrid, un adevărat Castillan îți va spune că cel mai decăzut mediu din lume, centru de perdițiuni și perversitate se găsește tocmai la Barcelona... Și Catalanul va afirma exact contrariul.

Viața spaniolă e făcută din tenziunea, luptele, acordurile, compromisurile și armistițiurile castilano-catalane. Acest dublet, în compoziția lui discordantă, alcătuește specificitatea sufletului spaniol.

(Va urma).

Mihai D. Rălea

Cronica internă

Modificarea legii de unificare administrativă

După trei ani de aplicare a legii pentru unificarea administrativă din 1925, Ministerul de interne a numit o comisiune specială, care să studieze lacunele constatate și să propue modificările necesare. Este o dispoziție pe care o găsec și justificată și cuminte. Existența și consolidarea Romîniei de azi sînt, înainte de toate, probleme administrative. Repercusiunea acțiunii administrative atinge direct principiile vieții politice, pentru ca să fie vădită nevoia colaborării intime și intense dintre teorie și practică, dintre concepție și experiență.

În Romînia, dela 1864 încoace, până la războiul din urmă, patru legi (1874, 1887, 1904 și 1908) și nouă proiecte de organizare comunală (1865—General Florescu, 1866—Ion Ghica, 1871—inițiativă parlamentară: Dr. Fătu, N. Ionescu, A. D. Holban etc., 1878—Gh. Vernescu, 1885—N. Fleva, 1888—T. Rosetti, 1890—General Manu, 1899—Gh. Cantacuzino și 1900—C. Olănescu); cinci legi de organizare județiană (1864, 1872, 1883, 1886 și 1894); o lege specială de organizare a comunelor urbane (1894); două legi speciale de organizare a comunelor rurale și administrația plășilor (1903—V. Lascar și 1908—Ion I. C. Brătianu); un proiect de organizare județiană (1908—Ion I. C. Brătianu) și un proiect de descentralizare administrativă (1912—P. P. Carp) au încercat să rezolve problema organizării administrative a statului. După războiu aceiași încercare au făcut-o: proiectul Argetoianu, pentru organizarea administrației locale (1921); proiectul Văitoianu, pentru unificarea administrativă (1924) și Legea pentru unificarea administrativă (1925). Nu mai vorbesc de antiproiectul lui P. P. Carp, din 1907, care împărția teritoriul țării în *dregătorii*; nici de anteproiectele Cercului de Studii al partidului Liberal (1918 și 1921) și nici de anteproiectul modificator al proiectului Văitoianu, propus de

Asociația funcționarilor administrativi din Transilvania, Banat și părțile ungurene (1925).

Iată că astăzi legea din 1925, care soluționează problema organizării administrative a Statului, se dovedește cu lacune și o modificare a ei se impune.

Ce este de modificat ?

Voi arăta altădată. Deocamdată câteva considerații generale care pot servi drept bază principială modificărilor necesare.

Acțiunea administrativă incumbă Statului; dar multiplicitatea și varietatea intereselor impun, pedeoparte, crearea de subdiviziuni administrative (provincii, regiuni, circumscripții, județe, plăși, comuni, sate și cătune) în funcție de gruparea acestor interese pe teritoriul național, creind, față de *centrul major* de interese ale statului, un număr oarecare de *centre minore* de interese locale; iar, pedealtă parte, impun fragmentarea acțiunii administrative generale în serii, coexistente sau succesive, din ce în ce mai reduse. Viața socială modernă pune statul în fața a o sumă de probleme noi, a căror rezolvire îi este imposibilă numai prin acțiunea organelor sale proprii. Cîtă vreme statul era chemat să asigure numai ordinea internă și siguranța externă, atribuțiile sale puteau fi îndeplinite de proprii săi prepuși. De îndată însă ce aceste atribuții au sporit, întinzîndu-se în domenii diferite și vaste ca învățămîntul, asistența și ocrotirile sociale, organizarea muncii etc., este neaparată nevoie de o dispovărare a Statului pe sama subdiviziunilor teritoriale, nu în scop de a le pune în conflict cu dînsul, ci numai pentru a le face să coopereze la purtarea sarcinilor publice. Și această dispovărare se realizează atît în folosul statului, cît și în al subdiviziunilor sale. Ea profită celui dintăiu pentrucă, reducîndu-i atribuțiile, îi dă posibilitatea să și le îndeplinească cu mai mult succes pe cele ce-i rămîn și profită subdiviziunilor pentrucă, precum spune Regulamentul Organic, „îngrijirea pentru toate cele ce privesc la buna fericire a unui oraș nu poate fi mai bine încredințată decît acelor care mai cu deosebire se folosesc dintrînsa“... și pentrucă cheamă la viața publică un număr cît mai mare de cetățeni. Subdiviziunile administrative teritoriale nu devin realități de drept public, decît dacă, în limitele lor, mișcarea intereselor locale este propulsată de voința conștientă a cetățenilor respectivi. „Participarea cetățenilor la conducerea efectivă a intereselor locale, este o condiție mai necesară funcționării sufragiului universal, decît însăși instrucțiunea. În dezvoltarea vieții locale, cetățeanul găsește un cîmp larg de activitate și dobîndește simțul realității și răspunderii, care poate să-l apere de pericolul ideologiei“ (C. D. Dumitriu: Introducere la anteproect de descentralizare administrativă, elaborat de Cercul de Studii al partidului Liberal).

Descentralizarea cere mai multă libertate pentru autoritățile locale și acest sistem, departe de a fi păgubitor, este dimpotrivă singurul în măsură să asigure dezvoltarea morală și politică a statului; căci, precum spune Tocqueville, omul se atașează de comuna

sa și se interesează de dînsa, pentru că participă la conducerea ei. „În această sferă mărginită, care-i stă la îndămină, el încearcă să conducă societatea, se obișnuiește cu formele fără care libertatea nu se poate dobîndi decît prin revoluție, se pătrunde de spiritul lor, prinde gust de ordine, pricepe armonia puterilor, capătă în fine idei clare și practice despre natura datorțiilor sale și despre întinderea drepturilor sale“. (M. Varam: Centralizare și Descentralizare în rev. Arhiva pentru știința și reforma socială an. II. No. 1—3). Dar nu trebuie să pierdem din vedere că criteriul descentralizării, limitele aplicației sale practice sînt în funcțiune de civilizația poporului căruia se aplică. Și această civilizație nu stă numai în contingențele exterioare și materiale ale vieții sociale, ci și în forța psihică care le creiază. Și aici vom face distincție între teorie și practică, adică între consecințele logice ale principiului și între posibilitățile lui de realizare în fapt. Forțele sociale centrifugale își găsesc cel mai puternic sprijin în autonomia subdiviziunilor administrative, dacă nu sînt frîmate de conștiința unității politice. Și aceasta cu atît mai mult la noi, unde problema administrativă este o problemă națională. Nu-i suficient să decretezi principiul descentralizării, pentru ca și consecințele bune ale unei atari organizări administrative să se și simtă. Este nevoie să deșteptăm, în lăuntrul subdiviziunilor teritoriale, pasiunea pentru interesul public (general sau local) și conștiința solidarității între diferitele interese (private, locale, generale). Este nevoie să organizăm cadrele cetățenești de așa manieră, încît impulsunea acțiunii administrative să nu pornească dela delegații sau subdelegații centrului major, ci să fie rezultanta firească a cooperării forțelor locale. Numai așa organele locale vor fi reprezentanții reali ai vieții publice regionale și supravegherea centrului major se va exercita, nu ca o acțiune tutelară, ci ca o acțiune de pură stimulare a inițiativelor și de regulare a exercițiului forțelor locale.

Dacă statul modern nu poate trăi decît descentralizîndu-se, participarea poporului la viața obștească trebuie să fie efectivă și integrală, adică să se întindă asupra tuturor chestiunilor interesînd această viață, fără a degenera într'un amestec permanent asupra detaliilor de aplicare a soluțiilor formulate principial. Serviciile publice, în cea mai mare parte, au caracter de specialitate și, pentru îndeplinirea lor, firește, se cer anumite condițiuni de aptitudine și capacitate. Soluția principială a intereselor obștești se poate discuta de masa cea mare a alegătorilor, tocmai cînd sînt chemați să desemneze, prin votul lor, pe aceia pe care-i vor investi cu calitatea de reprezentanți ai acestor interese și de mandatarî ai lor pentru aplicarea soluțiilor admise. „Se observă la noi puțina viață ce au comunele și județele, dezinteresarea tuturor oamenilor mai de samă de a se ocupa de asemenea interese, consiliile noastre județene și comunale fiind compuse în marea majoritate a cazurilor din oameni de a treia sau a patra mînă. Cauza acestei nepăsări a elementelor celor mai inteligente, mai culte și mai pline de

energie pentru asemenea chestiuni, provine din lipsa de importanță a unei atare ocupațiuni". (Paul Negulescu : *Tratat de Drept administrativ* 1906, vol. I. pag. 211). Dezinteresarea completă din partea localnicilor, atît în ceiace privește nevoile locale, a căror satisfacție se îndeplinește de organele centrale, cît și în privința intereselor generale, creiază o stare de indiferență psihică cu privire la însăși ființa statului, care trebuie să ne alarmeze. Căci „tirania unui prinț nu apropie pe un stat de ruină, mai mult decît indiferența cetățenilor pentru binele obștesc". (Montesquieu : *Grandeur et décadence des Romains*, Cap. IV).

Subdiviziunile administrative teritoriale sînt sau naturale : cătune, sate, țîrguri, orașe, provincii ; sau legale (artificiale==creațiunea legii) : comuni, plăși, județe, circumscripții, regiuni. Dacă cele dintăiu esă de subt acțiunea modificatoare a voinței omului, cele dealdoilea, fiind creațiunea legii, trebuie să țină cît mai mult socoteală de condițiunile care pot asigura deplina satisfacție a diverselor interese ce se grupează în formațiunile naturale. Acestea sînt adevăratele celule vii ale organizării de stat, cu viață proprie și cu personalitate tradițională anterioară recunoașterii lor prin legi. „O organizare administrativă cinstită și serioasă nu poate face abstracție de realități, ea trebuie să se razeme, cît e cu putință, pe organisme vii, nu pe niște organisme arbitrare și artificial combinate, fără viață proprie. Numai astfel pot lua naștere izvoare bogate de energie națională și activitate cetățenească". (C. Stere : *Anteproect de Constituție*, pag. 44). Statul modern nu poate dăinui decît dacă și trage rașiunea ființării sale din viața conștientă a masselor, din cooperația solidară nu numai între toate straturile poporației sale, ci și între felurile instituții și subdiviziuni de drept public. Multe din cele mai principale nevoi ale diferitelor subdiviziuni din stat nu pot fi satisfăcute, decît prin cooperarea acestora sau în concordanță cu interesele subdiviziunilor superioare și mai ales ale Statului.

În lumina acestor sumare considerații generale trebuiesc discutate modificările necesare actualei Legi de unificare administrativă, printre care cea dintăiu trebuie să fie a titlului ; căci despre unificare, despre unitatea chipului de exercitare a acțiunii administrative pe tot întinsul țării romînești, nu mai încape nici o discuție.

N. N. Tiron

Cronica externă

Pactul general de renunțare la războiu zis și Pactul Kellogg

Ludovic al XIV-lea spunea: „Nu are importanță în cât timp, dar în ce condiții se termină o negociație“. Tratatul pentru încheierea unui pact general contra războiului durează de un an. Condițiile în care se încheie nu ar fi mulțumit pe deplin pe Ludovic al XIV-lea, care se preocupa mai mult de fastul și grandoarea Franței în epoca sa, decât de liniștea Europei și de organizarea ei pacifică. Dar trei secole ne despart de acea vreme. Popoare tinere și expansive, războaie care semănau mai mult a expediții cavalerești, monarhi care se gîndeau mai mult la vanitatea și plăcerile lor proprii decât la viața cetățenilor, epocă în care naționalisme de abea se încheau, hegemonia Franței față de populații fără unitate, deosebesc veacul lui Ludovic de timpurile noastre. Marele războiu, Societatea Națiunilor și cu toate instituturile sală internaționale, eliberarea progresivă a popoarelor de diferite oligarhii ca și nenumărate superstiții au dat ideii de pace o existență concretă. Astăzi, se face propagandă electorală, în țările civilizate, pe baza organizării păcii și se guvernează sub inspirația ei. Opinia de pretutindeni se preocupă de această întreprindere și în conștiința omului, încărcată de amintirea milenară a războiului, se ivește vag imaginea unei epoci în care virtuțile lui comune pot folosi altui scop. Chiar oamenii politici, care, de obicei, pricep cei din urmă aspirațiile populare, își consacră activitatea propagandei pacifice și își fac cariere pe baza ei. Evoluția însă pe această cale nu a depășit obstacolele cristalizate din politica trecutului și nici nu a învins tendințele obscure și puternice ale claselor imperialiste. Spectrul războiului amenință încă civilizația și viața lumii. Deaceia orice declarație de pace trebuie acceptată cu recunoștință și înconjurată cu solemnitatea necesară operei fragile.

Societatea Națiunilor a vrut să întregească dispozițiile pactului și să condamne în orice caz recursul la războiu. Pactul său fundamental este insuficient și în privința definițiilor și în aceea a sancțiunilor. Adunările periodice ale Societății Națiunilor au repetat declarațiile pacifice și au căutat cu deamănuntul un instrument complet pentru organizarea păcii. La început, protocolul oferea mari satisfacții, dar ruinat de actualul guvern englez, el a făcut loc pactului regional de amicitie și arbitraj. Formula pactului regional, adoptată mai ales de Franța din cauza nevoilor ei de securitate și a politicii de garanții continentale, este criticabilă. Ea reînnoește vechile alianțe și desparte statele în grupuri ostile după cum a dovedit-o *bătălia pactelor*, instituită în ultima vreme. Pactele regionale se opun sau nu se respectă. Unul învinge pe celălalt. Mai toate sînt însoțite de scrisori și comentarii care le dau un caracter agresiv și constituiesc ocazii de sărbători și solemnități suspecte. Unele contrazic dispozițiile însăși ale pactului fundamental, altele le frustează în garanțiile lor minime sau în aplicația lor automată. Fiecare putere are formula sa și se folosește de ea ca să-și organizeze un sistem de sateliți, sau ca să întrefină în propriile frontiere o atmosferă de exaltare. Opera de propagandă a Societății Națiunilor este risipită și cea pedagogie a păcii, pe care trebuie să o patroneze, este compromisă. Din cauza lipsei sale de coeziune și a defectuoasei funcționări, Societatea Națiunilor înregistrează orice pact, fără nici un drept de control, nici un scrupul de legalitate. Iată de ce o scurtă și generală declarație de pace are mai multă importanță decît nenumărate pacte regionale. În afară de aceasta, pactul Kellogg are de asemenea avantajul imens să supună pacea Europei garanției morale a Statelor Unite. Fără probabilitatea unui conflict direct cu un stat european, cu o mare influență din cauza bogăției și puterii lor actuale, lipsite de gravitatea problemelor sociale din vechiul continent, Statele Unite pot desigur avea un eficace rol de arbitru. Într'un războiu viitor—care nu mai poate fi regional—ajutorul și hotărîrea Americii pot fi decisive. Prin urmare, nici un stat nu se poate angaja împotriva ei. Textul pactului Kellogg nu prevede nici o sancțiune; el cuprinde numai un angajament solemn și moral de a nu declara războiu. Dar un semnatar care l-ar viola, ar fi unanim dezaprobat în Statele Unite și s'ar expune poate la o intervențiune efectivă.

Pactul Kellogg a fost semnat de curînd. Istoricul tratativilor sale este instructiv din punct de vedere diplomatic și important pentru o bună înțelegere a întinderii și valorii acestui pact. Scurta introducere de mai sus n'a avut alt scop decît să amintească împrejurările în care s'a născut propoziția franceză și direcțiunile generale ale politicii europene.

Franța și America erau legate prin convenția de arbitraj din 10 Februar 1908, prelungită succesiv pe o perioadă de 5 ani și reînnoită pentru ultima oară la 19 Iulie 1923, ca și prin tratatul

din 15 Septembrie 1914 supunînd unei proceduri amiabile litigiile eventuale dintre cele două Puteri. Aceste două instrumente diplomatice trebuiau reînnoite. Ajunse la termen, ele puteau fi fuzionate într'un singur tratat, ale cărui dispoziții trebuiau să considere progresul înregistrat de pactele europene precum și de noua organizare a arbitrajului internațional. În adevăr, termenii vechilor convenții franco-americane restrîngeau competența eventuală a arbitrajului la cîteva litigii fără mare importanță. Ei excludeau, prin formule vagi și de o întindere pe care o putea determina fiecare stat în mod suveran, orice diferend cu o înfățișare politică. Nici un conflict care ar pune în cauză „interesele vitale, independența sau onoarea” statelor contractante nu poate fi supus la judecata arbitrală. Dar ce controversă internațională nu poate fi declarată periculoasă pentru onoarea unui stat interesat? Și cine îl poate împedica să o declare el însuși, ori de cîte ori intențiile proprii vor să substituie mijloacelor pacifice procedeele războiului? Noua procedură de arbitraj tindea să reducă restricțiile tradiționale la cât mai puține și autentic grave și să întindă competența jurisdicțiilor internaționale la cît mai multe litigii. De unde până la războiu, arbitrajul era o simplă și foarte moderată extindere a procedurii de judecată internă la cîteva litigii internaționale, astăzi această instituție devine un mijloc pentru evitarea războiului. Presupunînd două sau mai multe state de bună credință, ele au renunțat la războiu pentru toate domeniile ale căror conflicte eventuale au consimțit să le supună jurisdicțiunii internaționale.

Franța deci putea să facă din aceste considerații un punct de plecare și să propună Statelor-Unite un nou proiect de pact după noua formulă a arbitrajului. Și Statele-Unite ar fi consimțit desigur la o întindere a competenței arbitrale la litigii rezervate anterior prin formulele vagi de mai sus. D. Briand însă a întrevăzut, cu acest prilej, o manevră diplomatică seducătoare. D-sa a vrut, pe deoparte, să încoroneze sistemul pactelor regionale, pe care Franța îl patronează în Europa, cu un instrument de aceeași natură semnat—subt auspiciile prietniei și al alianței—cu America și, pe de altă parte, să atribue acestui pact regional titlul special al unei alianțe după sensul pe care l-au căpătat pactele în Europa. Astfel, pe o cale ocolită, Franța ar fi obținut garanția Americii la propria-i securitate și ar fi condus, poate, Senatul american la ratificarea unui tratat mai vag și mai special dar care înlocuia parțial garanția prevăzută la Versailles. Deasemenea, guvernul francez s'a mai gîndit desigur că prietinia franco-americană, proclamată solemn pe baza ideilor de pace, ar produce în America o fericită impresie, destinată să risipească opiniunea defavorabilă născută de reglementul datoriilor și de recentul aranjament naval cu Marea Britanie.

D. Briand a propus deci Americii, în termeni scurți și solemni, un proiect de pact, prin care se proclama tradiționala amicitie franco-americană, se desființa războiul ca instrument de politică na-

țională între cele două Puteri și se supuneau arbitrajului toate conflictele ce se puteau ivi între ele. Franța nu introducea nici o rezervă, nu punea nici o limită și se încredea pe deplin în amicitia poporului american și în sentimentele lui de justiție. Ea nu putea să prevadă nici un conflict serios între cele două țări și relațiile lor mutuale nu puteau fi tulburate de luptele care se dau în Europa pentru organizarea păcii pe baza tratatelor. În Franța, se considera deasemenea că răspunsul Americii va fi favorabil și că guvernul american nu putea să refuze poporului francez această dovadă de prietenie. În preajma alegerilor, Președintele Statelor-Unite trebuia să dea un mare exemplu de politică pacifică. El nu avea cu cine să o practice în America unde interesele zilnice îl opresc de la obligații prea conciliante, iar în Europa, Franța era statul cu care conflicte nu sînt de prevăzut și care a reprezentat totdeauna pentru Statele-Unite ideile democratice.

Și D. Briand a așteptat, împreună cu opinia franceză, răspunsul Americii.

Dar Secretarul de Stat american a complicat tratativele, dându-le dimensiuni considerabile. El a socotit că un pact de amicitie cu Franța ar atribui acesteia o situație principală pe care ar critica-o comisiunea senatorială și ar face lumea să creadă într-o nouă îndrumare a politicii americane înspre luptele europene. D. Kellogg a vrut să considere toate puterile pe un singur plan, să le organizeze într'un sistem unic al cărui centru să fie Statele Unite. Astfel demersul american ar avea un mare răsunet în lume, o eficace influență în apropiata campanie electorală din propria țară. Apoi, ar consolida situația internațională a Statelor Unite, care ar deveni, pe baza unui instrument diplomatic semnat de toate statele din lume, arbitru universal. În fața Societății Națiunilor, incapabilă până acum să găsească o formulă unică de condamnare a războiului, Statele Unite propun ele lumii un pact universal de renunțare la războiu.

D. Kellogg răspunde ministrului de externe francez că guvernul american consideră că ar servi mai bine opera de pace dacă ar face din propozițiunea franceză baza unui pact general supus semnăturii simultane a Marilor Puteri. Nu numai cu Franța, dar cu orice țară din lume, America să leagă să renunțe, fără condiții, la războiu ca instrument de politică națională și să supună diferendele eventuale la un arbitraj puternic organizat.

Opinia din Franța este surprinsă de răspunsul american. Ea vede că inițiativa franceză devine o fecundă idee americană, că noua procedură propusă de Secretarul de Stat o lipsește de situația privilegiată pe care o înfățișase, dar că principiul unui pact multilateral de renunțare la războiu nu poate fi refuzat sau diminuat în întinderea sa morală fără ca lumea întreagă, și mai ales opinia americană, să fie serios decepționată. Guvernul francez a înțeles numai deocădată că o altă putere se poate folosi de propria inițiativă și poate angaja tratative publice cu America care ar con-

duce la mari consecinți politice. D. Briand are spiritul suplu și experiența creatoare. D-sa are desigur puternice sentimente pacifice și noțiuni juste despre organizarea păcii. D-sa a calculat, poate, într'una din proverbiale sale meditații pe malurile apei toate posibilitățile acestor tratative și beneficiile pe care le-ar înregistra opera de pace ca și securitatea franceză. A văzut mai întâiu că o proclamație, fără nici o interpretare, de desființare a războiului ar contrazice sistemul consacrat de Covenentul Societății Națiunilor, ar ruina regimul pactelor universale și ar destitui obligațiile legale ale Germaniei de orice sancțiuni.

În adevăr, Covenentul Societății Națiunilor, instituit ca să decidă popoarele ca să renunțe la războiu, autoriză totuși recursul la acest mijloc extrem în cazul legitimii apărări și organizează chiar războiul de asistență contra oricărui membru care ar viola dispozițiile sale pacifice. Art. 15 determină limitele competenței Consiliului și a intervenției sale într'un conflict. Art. 16 și 17 ordonă măsurile de apărare generală contra unui agresor eventual. Deasemenea, pactele regionale adoptate de Societatea Națiunilor și în care Europa recunoaște singura garanție actuală contra agresiunilor posibile, prevăd și institue războiul de asistență. Statele se leagă mutual, printr'o alianță defensivă, să-și garanteze frontierele actuale. În sfârșit, tratatul dela Versailles, prin dispozițiile articolelor 42, 43 și 44 interzice Germaniei să întrețină fortificații în zona Rinului sau orice forță armată și asimilează violația acestei clauze ca un act de ostilitate patentă.

Ce deveneau toate aceste dispoziții și reglemente în vigoare în Europa și care constituiesc până acum singura armătură a unui vag sistem de pace? Opinia americană n'ar fi înțeles să le eludeze sau să le distrugă printr'o interdicțiune generală de a face războiul? Sau consimțea să le admită sub forma unor interpretări exprese ale pactului pe care îl propunea?

Într'un cuvînt, d. Briand, în numele Societății Națiunilor, trebuia să obțină legalitatea războiului în caz de legitimă apărare. Dar aici era cea mai importantă dificultate. Definiția însăși a legimii apărări avea accepțiuni deosebite pe cele două maluriale Atlanticului. În America, se păstra acestei noțiuni semnificația ei obișnuită. În caz cînd un stat este atacat materialmente în existența proprie are dreptul să se apere. În Europa însă, aceiași noțiune și-a întins sfera cuprinzînd considerațiile de apărare *colectivă* pe care le prevede Covenentul, tratatele sau pactele regionale. Dacă Polonia este atacată de Germania, Franța se găsește—în baza pactelor dela Locarno—în legitimă apărare și are dreptul și datoria să intervină. Dacă România este atacată de un stat oarecare, Franța are datoria să intervină, fiindcă i-a garantat securitatea printr'un pact regional și fiindcă i s'a violat sistemul său pacific de apărare proprie. Toate aceste ipoteze trebuiesc cuprinse în noțiunea de legitimă apărare.

Apoi, d. Briand a mai văzut alte avantagii în încheerea unui

astfel de pact universal cu America : America se apropie de Europa, pacea Europei este pusă sub garanția morală a Statelor Unite, America recunoaște oficial anume obligații din Covenent precum și pactele regionale și colaborează, pe cale indirectă, dar necesară, cu Societatea Națiunilor la opera de organizare a păcii. America devine garanta morală a pactelor dela Locarno.

Dar pentru ca aceste ipoteze să fie oarecum incorporate în pactul proiectat, ele trebuiesc introduse în discuție în mod special și explicit acceptate de guvernul american. Iată misiunea Franței. Dacă o izbutea, tratativele, care luaseră o direcție ostilă, se re-întorceau în favoarea sa ; dacă nu o reușea, Franța ar fi rămas izolată și suspectă. Toate Statele ar fi răspuns fără condiții propoziției americane și ar fi dovedit astfel că restricțiile franceze erau simple invenții de rea credință. Sistemul de pace preconizat de Societatea Națiunilor s'ar fi dezagregat și regimul pactelor regionale ar fi devenit ilicit.

Atunci, d. Briand a făcut 3 demersuri deosebite : primul consta în continuarea controversei publice începute cu Statele Unite și, mai ales, în notele din 21 Ianuar și 31 Mart 1928. În aceste note, guvernul francez definiia politica de pace întreprinsă de Societatea Națiunilor și angajamentele particulare care legau diferitele puteri europene pe baza tratatelor și a pactelor regionale. Ele făceau cunoscut opiniei americane că un guvern onest din Europa nu poate accepta fără interpretările de mai sus pactul proiectat. Al doilea demers era îndreptat, pe cale diplomatică, către guvernele Marilor Puteri, pentruca să le atragă atenția că o acceptare pură și simplă a proiectului american constituie o încercare de eludare a obligațiilor consacrate de Societatea Națiunilor sau contractate prin pactele dela Locarno. Al treilea demers, în fine, a fost făcut pe lângă Guvernul englez, care avea interese comune să salveze actele dela Locarno și Societatea Națiunilor și aceiași nevoie vitală de o largă definiție a legitimei apărări. Guvernul englez avea însă o mare autoritate în Statele Unite și, alăturându-se la punctul de vedere francez i-ar fi atribuit o nouă gravitate. În cele din urmă, America ar fi constatat că, refuzând interpretările franco-engleze, ar fi compromis existența însăși a pactului. Ori, în acest moment, pactul de renunțare la războiu se transformase într'un puternic element de propagandă electorală în lupta pentru alegerea noului președinte american.

După cîteva șovăeli, manevra franceză reușește pe deaîntregul. Secretarul de Stat american declară, în cîteva discursuri, că nu există nici o contradicție între proiectul în discuție și angajamentele anterioare semnate de Puterile europene. Ele constată că aceste instrumente diplomatice sînt compatibile și că cel din urmă constituie încă o contra asigurare a Covenentului și a instrumentelor dela Locarno. Un popor care ar viola dispozițiile Covenentului sau obligațiile pacifice consacrate la Locarno ar pierde prin acest fapt însăși beneficiile noului pact și celelalte state semnatare sînt libere să ia măsurile prevăzute.

Guvernul american și francez trimet fiecare câte un proiect de pact deosebit Marilor Puteri. Textul american reproduce întocmai proiectul francez supus la început guvernului Statelor Unite în vederea unui pact bilateral. El nu înregistrează niciuna din rezervele formulate de guvernul francez. Textul francez, din contra, consacră articolul 1 acestor rezerve.

Germania răspunde cea dintăiu, socotind desigur că această promptitudine îi va fi recompensată de opinia americană. Ea acceptă în principiu textul american și consideră că rezervele franceze sînt cuprinse deja în această largă declarație.

D. Mussolini dă adeziunea guvernului italian la textul american. Pe d-sa nu-l emoționează nici o contradicție. De data aceasta, se transformă în adeptul cel mai idealist al proiectului de renunțare la războiu și acceptă, fără nici o discuție, o formulă care îl proscribe în orice caz. Ceiace nu-l împiedică însă să declare în fiecare dimineață un nou războiu verbal altui stat vecin.

Guvernul englez răspunde cel din urmă. El așteaptă toate comentariile d-lui Kellogg care înregistrează succesiv rezervele franceze și proclamă dreptul guvernului american de a asigura respectul doctrinei Monroe. Sir Austen folosește el însuși ocaziunea de a declara public că un pact între toate statele civilizate nu se poate încheia decît în urma discuțiilor și ca o tranzacție a diferitelor doctrine. El amintește de angajamentele deja acceptate de Marea Britanie și de garanțiile de întinsă legitimă apărare de care are nevoie. Secretarul de Stat Kellogg înțelege că rezervele franceze au fost adoptate de guvernul englez și pregătește desigur o nouă formulă care să împace tendințele inamice.

În sfîrșit, Sir Austen răspunde guvernului american prin nota dela 18 Mai 1928. Elogiile la adresa d-lui Kellogg se împletesc cu aprobarea condițiilor franceze; admirația pentru nobila inițiativă americană înfășură garanțiile necesare intereselor britanice în lume. Nota engleză acceptă textul simplu al declarației solemne prevăzută de proiectul american, dar reclamă un preambul cu o egală valoare juridică în care să fie înregistrate 3 din cele 4 rezerve franceze. Ea subliniază mai ales obligațiile contractate de Marea Britanie în cadrul Societății Națiunilor. „Respectul guvernului britanic față de obligațiile decurgînd din Covenentul Societății Națiunilor și din tratatele dela Locarno este fundamental“. Ea întregeste în cele din urmă definiția legitimei apărări încorporîndu-i un fel de doctrină a lui Monroe adaptată imperiului britanic. „Este de dorit să se amintească că există anume regiuni în lume ale căror prosperitate și integritate constituiesc un interes special și vital pentru pacea și securitatea Mării Britanii. În sfîrșit, nota lui Sir Austen Chamberlain cere—așa cum făcuse nota franceză—să se lase liber jocul sancțiunilor prevăzute de articolele 16 și 17 din Covenent ca și de celelalte tratate prin declarația, înscrisă în pact, că acesta devine inoperant în cazul cînd un stat semnatar violează vreunul din angajamentele de mai sus și celelalte state

cosemnatare se eliberează de obligațiunile contractate față de violator.

Dosarul acestor memorabile tratative se întregește cu un element esențial. Guvernul american vede limitele și condițiile în care se va cristaliza formula definitivă a noului pact universal. Franța, în loc să fie izolată, vede consacrate rezervele sale și obține garanția Statelor Unite la toate angajamentele de securitate anterioară. Pentru ca să le afirme caracterul sub o formă neîndoielnică, cere și obține ca toate statele semnatare ale tratatelor dela Locarno să participe la solemnitatea semnării pactului și să figureze deci printre contractanții originari. Este, desigur, cea mai puternică garanție pe care securitatea franceză a căpătat-o dela tratatul din Versailles până astăzi.

Secretarul de Stat american se găsește într'o ciudată situație: sau să accepte rezervele formulate de Franța și susținute de Marea Britanie și atunci pactul general proiectat se încadrează în sistemul pacific european sau să renunțe cu desăvârșire la inițiativa sa într'un moment în care era puternic angajat în fața opiniei americane și a acelei de pretutindeni.

La 23 Iunie 1928, guvernul american supune statelor interesate proiectul definitiv al unui pact general de renunțare la războiu ca instrument de politică națională, care nu este altul decât textul distribuit la început cu un preambul modificat și însoțit de o lungă scrisoare comentînd succesiv condițiile franco-engleze și atribuindu-le interpretări favorabile. Modificarea preambulului consistă în introducerea guvernelor care au participat la tratatele dela Locarno cași a Domenion-urilor printre semnatarii primitivi ai pactului și în inserarea unei clauze prin care pactul se declară inoperant în momentul cînd este violat de un stat semnatar. Cu alte cuvinte, guvernele cosemnatare sînt liberate de orice obligație decurgînd din acest pact față de statul care l-ar fi violat.

Scrisoarea care îl însoțește declară că legitima apărare este manifestarea esențială a suveranității naționale și deci este implicit cuprinsă în termenii oricărui tratat, că numai statul interesat este competent să-i determine condițiile și liber să ia măsurile necesare în cazul cînd crede că este atacat. Dar opinia mondială se va asocia dacă va considera justă cauza de legitimă apărare invocată sau va blama—in ipoteza contrară—procedeele excesive ale statului respectiv. În privința Covenantului Societății Națiunilor, scrisoarea face o distincție care nu rezolvă chestia și, considerînd că războiul de asistență este numai autorizat, nu ordonat, de clauzele Covenantului, nu vede nici o incompatibilitate între acesta și noul pact.

În sfîrșit, d. Kellogg face o justă observație asupra acordului dela Locarno și a pactelor regionale și recomandă statelor interesate soluția chestiei. Guvernele semnatare ale acestor tratate n'au decît să adopte deasemenea noul pact general și să obțină astfel o fortificare a garanțiilor de pace contractate prin primele instru-

mente diplomatice. In adevăr, orice act de agresiune din partea unui guvern semnatar care ar viola unul din pactele regionale de neutralitate, violează deodată și însăși pactul general propus de Secretarul american.

Vasta controversă internațională era sfârșită. Rînd pe rînd, guvernele acceptă proiectul american sub forma nouă redactare și reprezentanții lor sînt convocați pentru semnarea solemnă a pactului la Paris, la 27 August 1928.

Ce a fost această simplă și emoționantă formalitate toată lumea a aflat. Ziarele de pretutindeni au vorbit, cu drept cuvînt, despre o zi istorică. Progresul pe care îl făcea lumea prin această solemnă declarație de pace, noutatea gravă a unui act internațional prin care cele mai importante state din lume se obligau să renunțe la războiu, acest nou contract universal, care în loc să reglementeze războiul privindu-l ca pe o licită instituție internațională, îl scotea în afară de lege, dădeau dreptul oamenilor de bine să fondeze speranțe și să folosească un limbaj plin de optimism și de mărinimie. O formulă generală, cuprinzînd cele mai întinse ipoteze, a fost adoptată la Paris în vederea soluției pacifice a diferendelor internaționale. Principiul justiției organizate a fost introdus astfel printre popoare, care declară în sfîrșit că baza pe care se sprijină pacea și ordinea interioară poate fi întinsă la raporturile între state. Tot progresul stă într-o simplă asimilare a raporturilor necesare dintre cetățeni cu relațiile dintre state. Dar acest proces este așa de evident și de elementar încît morala tulbură a guvernelor face încă din el un ideal. Cea dintăiu dificultate în calea lui se găsește în conștiința noastră colectivă, unde s'au cristalizat amintirile nenumărate ale luptelor ancestrale. Gîndirea noastră leneșă, care nu poate găsi argumente decît în cele care ne sînt oferite deagata, se mulțumește să repete cu groază sau cu desnădejde tristește lecțiuni ale trecutului. Ea se întoarce rar cătră nenumăratele progrese pe care le-a făcut lumea și îmbunătățirile succesive pe care le-au căpătat organizarea justiției și eliberarea progresivă a personalității. Mulți oameni tremură de teamă ca umanitatea să nu-și piardă virtuțile dacă nu le-ar mai exercita în acest tragic concurs. Ei însăși le cred atît de josnice și de brutale încît nu se pot afirma decît pe planul propriei lor distrugerii. Sumbre și distrugătoare, virtuțile de propășire nu și-ar găsi hrana decît în sacrificiul omului. Și un leneș raționament deduce că așa va fi în totdeauna. Ca și cum, fiindcă civilizația antică s'a putut dezvolta grație trudei și sacrificiului sclavilor, civilizația modernă nu a născut și nu se desfășoară într-o societate altfel organizată. Ca și cum proprietatea instituită la origină prin violență, nu a devenit astăzi un principiu onest și pacific. Onoarea, servită odinioară de sabie și nutrită de război, este destituită astăzi de ideea de război și tinde să devină consacrarea unei fapte bune și a unei vieți discrete.

O altă greutate este desigur ierarhia dintre state. Democra-

tizarea progresivă a vieții internaționale, unde persoana statului trebuie considerată în atributele ei esențiale, va ajunge poate să stabilească aceeași egalitate în fața justiției ca și cea pe care au fundat-o, între cetățeni, principiile democrațiilor moderne.

Societatea Națiunilor, organizarea dreptului internațional, deșeptarea conștiinței colective vor contribui la acest progres, pe care democrațiile l-au dobândit cu greu înăuntrul Națiunilor civilizate. Formula arbitrajului, bine organizat, este prima etapă a organizării justiției internaționale.

Dacă civilizația are în esența sa însăși o forță vitală, dacă se poate îmbogăți nu numai din propria-i cenușă, dacă lumea își găsește drumul și fără o sumbră întrerupere, încercările actuale de colaborare pacifică vor deveni odată morala zilnică a vieții internaționale.

Const. I. Vișoianu

Cronica agrară

— Organizația permanentă a muncii și chestiunile agricole —

Partea XIII a Tratatului de la Versailles, elaborată de Comisiunea de legislație internațională a Conferinței de Pace din 1919, expune în „Preambulul” său principiile care au fost puse la baza instituirii unei „Organizații internaționale a muncii”. Iată textul acestui preambul :

„Avînd în vedere că Societatea Națiunilor are de scop stabilirea păcii universale, și că o atare pace nu poate fi clădită de cît pe baza dreptății sociale.

„Avînd în vedere că există condițiuni de muncă implicînd pentru un mare număr de persoane nedreptatea, mizeria și lipsurile, ceiace dă naștere la o așa nemulțumire încât pacea și armonia universală sunt puse în primejdie, și avînd în vedere că este urgent de a ameliora aceste condiții : de pildă, în ceiace privește reglementarea orelor de muncă, fixarea unei durate maxime a zilei și a săptămânii de lucru, recrutarea mânei de lucru, lupta împotriva șomajului, garantarea unui salariu care să permită condițiuni de existență convenabile, protecțiunea muncitorilor în contra maladiilor generale sau profesionale și a accidentelor care rezultă din muncă, protecția copiilor, a adolescenților și a femeilor, pensiunile de bătrînețe și de invaliditate, apărarea intereselor muncitorilor ocupați în străinătate, afirmățiunea principiului libertății sindicale, organizația învățămîntului profesional și tehnic și alte măsuri analoge.

„Avînd în vedere că neadoptarea de cătră o națiune oarecare a unui regim de muncă în realitate omenesc pune piedică eforturilor celorlalți națiuni doritoare de a ameliora soarta muncitorilor în patriile lor țări.

„Inaltele Părți contractante, mișcate de sentimente de dreptate și de umanitate ca și de dorința de a asigura o pace mondială durabilă, au convenit cele ce urmează:

„Se întemeiază o organizație permanentă însărcinată să lucreze la realizarea programului expus în preambol.

„Membrii originari ai Societății Națiunilor vor fi membri originari ai acestei Organizații, și de aici încolo, calitatea de Membru al Societății Națiunilor atrage după sine pe acea de Membru al numitei Organizații.

„Organizația permanentă va cuprinde:

1. O Conferință generală a reprezentanților membrilor; ¹.
2. Un Birou internațional al Muncii sub direcția unui Consiliu de Administrație.

Ori, cu prilejul primei sesiuni a Conferinței internaționale a muncii care s'a reunit la Washington în Noembrie 1919, d. G. E. di Palma-Castiglione, inspector regal al emigrației și delegat guvernamental al Italiei, a propus o moțiune prin care cerea întocmirea unui proiect de convenție internațională pentru protecția salariaților agricoli și supunerea acestui proiect discuțiilor viitoarei sesiuni (1920) a Conferinței. În privința acestei propuneri d. di Palma-Castiglione observă că nu este nevoie de multe explicații de oarece toți acei care au urmărit lucrările Comisiunii internaționale de legislație a Muncii, de la Conferința Păcii de la Versailles, știu că această chestiune a protecției internaționale a salariaților agricoli a fost îndelung discutată în debaterile acestei Comisiuni. Faptul că această comisiune s'a pronunțat în favoarea a doi delegați guvernamentali pentru fiecare stat este datorit tocmai dorinței de a vedea interesele agricole reprezentate la Conferința anuală ².

Sezizat fiind de această moțiune, Consiliul de administrație al Biroului internațional al Muncii a ținut samă de ea și în sesiunile sale din Mart (Londra) și Iunie (Genova) 1920 în cursul cărora a fost discutată prepararea ordinei de zi a conferințelor viitoare,—preparare care intră în atribuțiile Consiliului de administrație,—a decis să înscrie în ordinea de zi a celei de a treia sesiuni a Conferinței internaționale a Muncii, a cărei reunire era proiectată pentru luna Octombrie 1921, între altele chestiile următoare:

1 Art. 389 al Tratatului din Versailles: „Conferința generală a reprezentanților Membrilor va ține ședințele sale oricând va fi nevoie și cel puțin odată pe an. Ea va fi compusă din patru reprezentanți ai fiecărui Membru, dintre care doi vor fi delegați ai Guvernului și ceilalți doi vor reprezenta respectiv, de-o parte pe patronii, iar pe de altă parte pe muncitorii aparținând fiecărui Membru“.

2 Delegatul Poloniei, contele Zoltowski, care a participat la debaterile Comisiei de legislație a Muncii a exprimat cu această ocazie (17 Februar 1919) că «prințre grupurile de muncitori, muncitorii agricoli vor fi reprezentați în măsura puterilor lor de organizare și că dacă nu vor fi organizați, al doilea delegat guvernamental va fi în special însărcinat cu apărarea intereselor lor».

a) Adaptarea principiilor Conferinței dela Washington la agricultură, adică :

Reglementarea orelor de lucru ;

Mijloace pentru prevenirea șomajului și remediarea consecințelor sale ;

Protecția femeilor și copiilor.

b) Invățămîntul tehnic agricol ;

c) Adăpostirea și culcușul muncitorilor agricoli ;

d) Garantarea drepturilor de asociație și de coaliție pentru muncitorii agricoli ;

e) Protecția muncitorilor agricoli contra accidentelor, boalei, invalidității și bătrîneții.

Inscrierea acestor chestiuni în ordinea de zi a Conferinței Muncii fiind adusă la cunoștința publică, în urma inițiativei luate de d. Laur, secretarul general al asociației „Union suisse des paysans” cîteva asociații agricole au protestat contra intervenției Organizației internaționale a Muncii în chestiile care privesc munca pămîntului : expresia de predilecție întrebuintată cu privire la această intervenție, socotită ca inoportună, era „incompetența” Organizației internaționale a Muncii în chestiile agricole.

Ca bază a acuzației de „incompetență de fapt” a fost adusă obiecția care pretindea că interesele agricultorilor nu erau apărute prin reprezentanții direcți ai acestora.

Organizația internațională a Muncii a numărat totuși printre cei care participau la lucrările ei reprezentanți calificați ai agriculturii.

Am amintit că încă pe vremea lucrărilor pregătitoare a părții a XIII-a a Tratatului dela Versailles, problemele care privesc munca agricolă constituiau una din preocupările Comisiunii de legislație internațională.

Cu acest prilej atît delegația italiană cît și cea franceză au insistat asupra necesității reprezentării lumii agricole în Organizația internațională a Muncii și intervențiile lor au găsit o satisfacție parțială într'o decizie în virtutea căreia guvernele au dreptul să trimeată doi delegați la Conferință și deci latitudinea de a asigura astfel reprezentarea intereselor agricole. Pe lîngă aceasta fiecare delegat poate fi însoțit de consilieri tehnici¹ competenți în chestiile asupra cărora urmează să se discute diferitele reforme.

În conferința Muncii, atunci cînd au fost discutate chestiuni care priveau agricultura, aceasta din urmă era bine reprezentată ; în rîndul delegaților guvernamentali figurau : din partea Angliei Sir Daniel Hall, prim consilier tehnic al Ministerului de agricultură ; din partea Germaniei d. Faass, consilier ministerial la Ministerul Aprovizionării și Agriculturii ; pentru Danemarca d.

¹ Art. 389, al. 2 din Tratatul de Pace.

Sonne, fost Ministru al Agriculturii; din partea Finlandei d. Brander, directorul general al administrației agriculturii și fost Ministru al agriculturii. Unul din delegații Japoniei d. Okamoto era directorul Biroului afacerilor agricole; unul din delegații Poloniei, d. Mikulowski-Pomorski, profesor la școala superioară de agricultură din Varșovia și fost ministru al agriculturii; unul din delegații Jugoslaviei, d. Staicovici, șef de divizie în Ministerul agriculturii etc...

Pe lângă aceasta, prin prezența a numeroși delegați patronali și muncitori aparținând organizațiilor profesionale agricole, interesele agriculturii erau direct reprezentate¹; iar atât delegații guvernamentali cât și delegații organizațiilor profesionale erau însoțiți, în majoritatea cazurilor de consilieri tehnici.

În ceiace privește această reprezentare în sînul Biroului internațional al Muncii, Direcția acestui Birou, „convinsă de necesitatea de a obține pentru studiul chestiilor muncitorești în domeniul agriculturii concursul organizațiilor profesionale agricole“, a luat inițiativa de a propune consiliului său de administrație, — înainte de deschiderea Conferinței din Octombrie 1921, care urma să discute chestiile agricole, — instituirea unei comisii în care interesele agricultorilor să fie reprezentate de delegați competenți în această materie.

În cursul dezbaterilor Conferinței din Octombrie 1921, delegații guvernului francez au susținut „incompetența de drept“ a Organizației permanente a Muncii în materie de reglementare a condițiilor de muncă în domeniul agricol. Conferința însă și-a continuat lucrările, și cu toate opozițiile pe care le-a întâmpinat, a adoptat, pe baza unui număr de 64 voturi contra 27, următoarea rezoluție:

„Conferința, considerînd că este competentă în ceiace privește chestiile relative la munca agricolă, considerînd că ordinea de zi prezentată de Consiliul de administrație răspunde în același timp dorinții exprimate la Conferința dela Washington și revendicărilor justificate ale lumii agricole,

Decide examinarea, chestie cu chestie, a oportunității de a menține în ordinea sa de zi chestiile indicate sub numerele II, III și IV²“.

În urma dezbaterilor care au avut loc asupra acestor diferite chestiuni, conferința a hotărît să nu menție în ordinea de zi reglementarea duratei muncii în agricultură; ea a adoptat însă o propoziție care i-a fost prezentată de delegațiile italiană, britanică și neerlandeză, și care cerea ca problema re-

1 *Patroni*: Comandantul Doyle (Africa de Sud); Jaan Hunerson (Estonia), R. Tamura (Japonia) etc...

Muncitori: Hedebol (Danemarca), Heikki Laakso (Finlanda), K. Matsumoto (Japonia), etc...

2 Chestiile care privesc condițiile muncii în agricultură înscrise în ordinea de zi a Conferinței. V. mai sus.

glementării orelor de lucru în agricultură să fie înscrisă în ordinea de zi a unei sesiuni viitoare a Conferinței. Această propunere urmează să fie supusă dispozițiilor articolului 400 a Tratatului dela Versailles ¹.

Conferința a mai adoptat pe lângă aceste proiecte de convenție și recomandațiile următoare care privesc :

1. Dreptul de asociație și coaliție a muncitorilor agricoli.
2. Indemnizarea, în materie de accidente de muncă, în agricultură.
3. Conciliațiunea muncii copiilor cu obligația școlară.
4. Dezvoltarea învățămîntului agricol.
5. Diminuarea șomajului rural.
6. Extinderea asigurărilor sociale salariaților din agricultură.
7. și 8. Reglementarea muncii de noapte a femeilor și copiilor întrebuițați la munca cîmpului.
9. Protecția muncitoarelor agricole înainte și după facere.
10. Ameliorarea adăposturilor și culcușurilor muncitorilor agricoli.

Aceste hotărîri însă nu au fost admise fără proteste: ministrul Agriculturii din Franța fiind interpelat în parlament în privința lucrărilor Conferinței internaționale a Muncii asupra chestiunilor din domeniul agriculturii, și-a anunțat intenția să ceară un avis consultativ al Curții permanente de justiție internațională de la Haga, asupra competenței Biroului internațional al Muncii în materie de reglementare a condițiilor muncii în agricultură. În același timp, s'a hotărît cererea unei consultații subsidiare pentru a preciza competența Biroului internațional al Muncii în materie de *producție agricolă* ².

Guvernul francez a realizat această intenție profitînd de ocazia ce i s'a prezentat, pentru a cere Consiliului Societății Națiunilor supunerea acestei chestiuni, care îl interesa, Curții permanente de justiție. Consiliul de administrație al Biroului internațional al Muncii a fost ținut la curent de acest demers prin însărcinarea expresă pe care guvernul francez a dat-o delegatului său în sinul acestui Consiliu, de a-l aviza în mod oficial. Delegatul francez a ținut să precizeze cu această ocazie că nu era chestia de cît de cererea unui *avis consultativ* al Curții permanente iar nu de deschiderea unei instanțe.

¹ Acest articol spune: Consiliul de administrație va întocmi ordinea de zi a Conferinței, după o prealabilă examinare a tuturor propozițiilor făcute de guvernul unuia din Membri sau de orice altă organizație vizată de art. 389 (organizațiile profesionale, patronale și muncitorești, care participă la Conferință cu privire la materiile care urmează să fie înscrise în ordinea de zi.

² Este locul să observăm aci, că niciodată Biroul internațional al Muncii n'a revendicat o asemenea competență. Domeniul său este: „reglementarea internațională a condițiilor muncitorilor și a regimului muncii...” (art. 396 Tratatul de la Versailles).

* * *

Consiliul de administrație al Biroului internațional al Muncii, luând în considerație propunerea ce i-a fost făcută de către d. Albert Thomas, directorul Biroului, cu privire la instituirea unei comisii consultative pentru agricultură, a socotit că însărcinarea de a lua o decizie în această direcție trebuie lăsată Conferinței; aceasta din urmă, a agreat propunerea și a precizat crearea unei comisii speciale însărcinate cu studierea chestiilor relative la condițiile muncii agricole.

În urma acestei rezoluțiuni, Consiliul de administrație al Biroului internațional al Muncii, reunit în sesiunea 11-a din Ianuarie 1922 la Geneva, a decis constituirea acestei comisii și a încredințat Directorului Biroului internațional al Muncii grija de a se pune în legătură cu Institutul internațional de Agricultură de la Roma, în vederea studierii unei modalități de colaborare între acest Institut și Biroul de la Geneva.

În cursul sesiunii a 12-a a Consiliului, care a avut loc la Roma în April 1922, Consiliul de administrație al Biroului a luat cunoștință de negocierile angajate în numele său de către d. Albert Thomas, cu Institutul internațional de agricultură de la Roma.

În cursul acestor negocieri Directorul Biroului a decis, de comun acord cu d. Pantano, Președintele Institutului, numirea în sânul acestei Comisii a trei membri reprezentând Institutul de la Roma. Această propunere a fost agreată de comitetul permanent al Institutului. La rândul său Consiliul de administrație a Biroului internațional al Muncii și-a desemnat trei reprezentanți. Comisiunea se compune deci din șase membri, dintre care d-nii Sokal, Oersted și Schürch pentru Consiliul Biroului, iar Sir Thomas Elliott, Conte Soderini și d. Fjelstad pentru Institutul de la Roma. Această comisiune putând fi convocată de fiecare din instituțiile participante, poate chema ca experți toate personalitățile pe care le va crede necesare și în special, în ceiace privește Biroul Internațional al Muncii, reprezentanții oficiali ai marilor organizații profesionale agricole. Acestea vor avea decizia să-și spue cuvântul, exprimându-și dorințele și opiniile în chestiile care interesează munca din agricultură. Comisiunea consultativă agricolă s'a întrunit pentru prima oară la Geneva, de la 22 la 24 August 1923.

Între timp (August 1922) Curtea permanentă de Justiție internațională, al cărui Juriu era compus din d-nii: Lodier, președinte, Weiss, vice-președinte, Finlay, Nyholm, Moore, de Bustamante, Altamira, Oda, Anzilotti, judecători și Negulescu, judecător-supleant, a luat în dezbatere cererea care i-a fost adresată de guvernul francez.

Apărind punctul de vedere al Organizației permanente a Muncii, d. Albert Thomas, directorul Biroului internațional al

Muncii, a răspuns acuzației de incompetență. Această acuzație se sprijinea mai ales pe teza că în Partea XIII-a a Tratatului de la Versailles se vorbește de „industrie” și „industrial” fără a menționa în mod special agricultura.

Ori, în lucrările pregătitoare ale acestei Părți, Comisiunea de legislație internațională a relevat dificultățile care ar putea să se nască din traducerea cuvîntului „Industrial” din limba engleză (proiectul Părții a XIII-a a fost scris în limba engleză) în cea franceză.

D. Thomas amintește în această privință că „în urma unei discuțiuni la care iau parte între alții d-nii Vandervelde și Fontaine, și după ce Sir Malcolm Delvingne a precizat că în englezește cuvîntul „industrial” cuprinde agricultura ca și industria, și că n'are senzul strict al cuvîntului francez „industriel”, s'a decis păstrarea acestui cuvînt, dar înlocuirea lui în franțuzește prin cuvîntul „profesionale”.

În altă ședință, spune d. Albert Thomas, s'a ajuns la o concluzie în același sens: „textul propus și care vizează Statele care prezintă o importanță „industrială” considerabilă, nu exclude țările occidentale în care agricultura întreține o puternică fracțiune a clasei salariale. Textul englez, dat fiind senzul cuvîntului „Industrial” este clar. Trebuie ca traducerea acestui cuvînt în franțuzește să fie de asemenea explicită...” (Ședința din 28 Februar 1919).

Iar în Conferința plenară, d. Vandervelde a declarat: „Textul francez, linia 2, vorbește de „salariați industriali”. De acord cu d. Fontaine, Directorul Oficiului Muncii din Franța, propun să se spue „muncitori salariați”, de oarece totdeauna s'a înțeles, în timpul lucrărilor Comisiunii, că legislația internațională a Muncii trebuie să se aplice tot așa de bine salariaților din agricultură ca și salariaților din industrie. Acesta este de altfel senzul textului englez”.

D. Thomas observă apoi că expresia „Paix sociale” din franțuzește nu are altă traducțiune decît „industrial Peace” în englezește, că anuarul Ministerului Muncii care publică numele organizațiilor profesionale din industrie și *agricultură* se numește „Industrial Directory”, că „National industrial Conference” la care participau agricultori, s'a ocupat de chestiuni agricole etc..

Citind apoi definițiile date de numeroase dicționare, (Webster, Larousse, Littré, Darmsteter etc), de autori (Adam Smith, J. B. Say etc...), d. Thomas amintește, în fine, o frază a Ministrului agriculturii din Franța (același care a provocat avizul consultativ): „Onorabilul meu amic, d. Dumesnil, avea dreptate să spună că trebuie să ne păzim să opunem agricultura și industria, producătorii și consumatorii. Nu eu am să fac acest lucru, eu nu opun industria contra agriculturii. Mă mărginesc să spun că există industrii și că industria agricolă ocupă primul rang”. (Journal Officiel, 9 Iunie 1922, p. 1745).

Aducînd apoi numeroase argumente în contra acuzației de incompetență de fapt (participarea reprezentanților direcți ai Agriculturii la lucrările Conferinței, consultarea experților și consilierilor tehnici etc...) d. Thomas și-a încheiat pledoaria cerînd avizul Curții.

Răspunsul acesteia a fost : „Curtea este de aviz că competența Organizației internaționale a Muncii se întinde asupra reglementării internaționale a condițiilor muncii persoanelor înțrebuintate în agricultură, și dă, în consecință un răspuns afirmativ la chestia care i-a fost pusă“¹.

În ceiace privește chestiunile tehnice de *producțiune* agricolă (v. mai sus, cererea consultațiunii subsidiare) Curtea a hotărît că nu sînt de domeniul Organizației adăugînd că „nu urmează ca Organizația internațională a Muncii trebuie să se abție complect de a ține samă de repercuțiunea asupra producției a măsurilor pe care va urmări să le supue adoptării în favoarea muncitorilor“.

În urma acestei deciziuni, delegatul guvernamental al Franței a exprimat, cu ocazia celei de a patra sesiuni a Conferinței internaționale a Muncii care a avut loc la Geneva în Octombrie (1922), opinia adoptată de mediile agricole din țara sa; d. de Vogué, care era în același timp unul din reprezentanții cei mai importanți ai agriculturii franceze a făcut următoarea declarație:

„Ne înclinăm în fața avizului exprimat de Curtea permanentă de Justiție internațională cu deferența datorită acestei înalte jurisdicțiuni. Nu există dovadă mai bună decît prezența mea aci, unde reprezint odată cu guvernul francez agricultura franceză“.

„Vom aduce Organizației internaționale a Muncii, în materie agricolă, ca în toate celelalte domenii, colaborarea noastră leală și francă, sub singura rezervă autorizată de articolul 405 al Tratatului² că nu va fi atinsă ceiace considerăm noi condiția esențială a muncii agricole și a păcii sociale.

„În această privință, dăm de bună voe adeziunea noastră la principiul acestei comisii de experți a cărei creațiune a fost înfățișată de Consiliul de administrație și care va prepara cu toată competența dorită deliberările Conferinței.

¹ Chestiunea a fost pusă astfel : „Consiliul (Soc. Naț.) decide în conformitate cu art. 14 din Pact, de a cere Curții permanente de Justiție internațională un aviz consultativ asupra următoarei chestiuni: Organizația internațională a Muncii este ea competentă pentru chestiunile muncii din agricultură? În caz afirmativ care este întinderea competenței sale în aceste materii?“

² În această privință art. 405 spune : „...Formulînd o recomandăție sau un proiect de convenție cu aplicație generală, Conferința va trebui să ție samă de țările în care clima, dezvoltarea necomplectă a organizației industriale sau alte împrejurări particulare creiază condiții esențial diferite în industrie; ea va sugera acele modificații pe care le va socoti ca putînd fi necesare pentru a răspunde condițiilor proprii acelei țări...“.

„Ceiace importă înainte de toate în această materie, nu este aplicația literală a cutărui sau cutărui text, ci ca spiritul social care inspiră lucrările acestei Conferințe să pătrundă adânc în legislație și în moravuri.

„Astfel vom putea avea conștiința de a face operă utilă și de a lucra în mod eficace pentru progresul omenirii“.

În afară de aceasta, în același timp, una din federațiile agricole franceze cele mai reprezentative a opiniei cultivatorilor pământului, care își reunise membrii săi într'un Congres la Chartres, a emis dezideratul următor:

„Considerînd că ameliorarea soartei tuturor muncitorilor din agricultură este unul din principalii factori de prosperitate națională,

„Considerînd că importă pentru a împiedica dezertarea cîmpilor, de a avea o politică socială prudentă, însă generoasă în favoarea muncitorilor solului,

„Că trebuie urmărită în toate cazurile asigurarea de avantagii cel puțin echivalente cu acelea de care se bucură muncitorii de la orașe,

„Considerînd că în această privință Franța rurală poate fi mîndră de a fi abordat, în sindicatele sale agricole, realizarea unui vast program de reforme sociale,

„Considerînd că ea poate în mod util colabora cu celelalte națiuni în acest domeniu, cu condiția ca să fie samă de împrejurările particulare agriculturii țării noastre, în conformitate cu dispozițiile articolelor 405¹ și 427² ale Tratatului de Pace,

„Considerînd că Curtea Supremă dela Haga a recunoscut competența Organizației internaționale a Muncii, în materie de muncă agricolă,

„Congresul, înregistrează cu satisfacție acordul intervenit între Institutul internațional de Agricultură dela Roma și Organizația internațională a Muncii, și

„Cere ca: 1 Agricultorii să fie reprezentați în sinul acesteia din urmă, adică în Consiliul de administrație și în Comisiunea Biroului internațional al Muncii,

2 Studiul chestiunilor agricole să fie totdeauna încredințat comisiunilor speciale, compuse din reprezentanți calificați ai Agricultorilor;

„Reamintește necesitatea pentru fiecare țară de a rămîne

1 v mai sus.

2 Art. 427: «Inaltele Părți Contractante ..... recunosc că diferențele de climă, de moravuri și de obiceiuri, de oportunitate economică și de tradiție industrială fac dificilă atingerea, în mod imediat, a unei uniformități absolute în condițiile muncii. Dar, convinse fiind că munca nu trebuie socotită ca un simplu articol de comerț, ele, cred că există metode și principii pentru reglementarea condițiilor muncii pe care toate comunitățile industriale ar trebui să se sîrteze să le aplice, pe atîta pe cît împrejurările speciale în care s'ar găsi, ar permite aceasta».

liberă și suverană asupra deciziilor sale, după cum indică articolul 405 a Tratatului dela Versailles.

„Reînnoște declarațiile sale precedente care privesc imposibilitatea oricărei reglementări a duratei muncii în agricultură“.

Reiese din această expunere că Organizația internațională a Muncii a fost condusă în mod permanent de grija constantă de a nu aborda decît chestiile care intră strict în competența sa și că a urmărit totdeauna dorința de a-și asigura colaborarea personalităților și organizațiilor reprezentative a ramurii producției în domeniul căreia și-a propus să studieze reglementarea condițiilor muncii. Acest lucru a fost recunoscut chiar de organizațiile mari agricole ale Franței, ale acelei țări care a contestat odinioară dreptul de amestec al Organizației Muncii în chestiile agricole. Un reprezentant al Agriculturii franceze, d. Paul Garnier, secretar general al Federației Asociațiunii agricole a Centrului (Federation des associations agricoles du Centre) a spus în această privință că „aceasta nu poate decît să încurajeze pe agricultori să judece prin ei înșiși, să nu mai îmbrățișeze numai punctul de vedere al cutărui delegat guvernamental sau industrial, patronal sau muncitor. Abstentaționismul sau mai bine zis absenteeismul în materie internațională, socială sau politică dă naștere la aceleași erori, și de multă vreme înțelepciunea popoarelor,—care încă nu formau o Societate,—a declarat că cei care se țin deoparte, nu au dreptate“.

X. ***

Recenzii

D. V. Barnoschi, Cărvunarii, Poveste istorică, 1823—1827, Editura „Bilete de papagal“.

Cunoscut prin studii sociologice de serioasă știință asupra originilor democrației române și a primei noastre constituții, d. Barnoschi a fost ispitit să încerce de data aceasta într-o lucrare de imaginație, pe care o numește „poveste istorică“, evocarea epocii care a fost pentru d-sa, obiectul unei preocupări constante și pasionate.

Dificultățile genului erau mari. Căci dacă zugrăvirea trecutului, într-o operă de artă poate avea o valoare poetică, un scriitor nu reușește să redea artistic decît realitatea pe care a trăit-o în propria lui experiență și asemenea încercări nu ne înfățișează deobicei decît oameni de azi, deghizați în costume arhaice.

Deși povestea d-lui Barnoschi reprezintă unele trăsături de totdeauna ale sufletului omenesc și nu e lipsită de orice legătură cu actualitatea, atitudinea lui rămîne în primul rînd cea a unui cronicar și familiarizarea cu spiritul epocii prin studiul îndelungat și profund al documentelor, i-a permis să ne dea ceva mai mult decît o simplă fantazie literară. Cele șase tablouri, care alcătuiesc povestirea, se cetesc cu un interes susținut, sînt vii, interesante, dramatice și ne lasă mai totdeauna impresia adevărului istoric, cea a unor întîmplări, care acum un secol s'au petrecut aieva.

Cărvunarii, acești boerinași care au jucat în unele privinți, un rol politic asămănător cu acel al burgheziei apusene, nu apar în povestirea d-lui Barnoschi, cum îi consideră unii istorici recenți, ca niște simpli reprezentanți egoiști ai unui îngust interes de clasă. Dacă revendicările lor modeste nu tind decît la egalizarea drepturilor și privilegiilor în cadrul boerimii, ele sînt făcute în numele argumentului național, cărvunarii opunînd obîrșia lor stră-

veche și neoaș moldovenească originii, de cele mai multe ori străină a protipendadei. Un suflu desinteresat și eroic, în care tresare mândria unui trecut de glorie și o dragoste aprinsă pentru moșie animă pe acești novatori care sînt în același timp prima generație venită în contact mai direct cu civilizația apusană a cărei influență era să fie atît de bogată în consecinți.

Exponentul cel mai de samă al generației cărvunare, comisul Ionică Tăutu, e eroul principal al povestirii d-lui Barnoschi. Acest barbat remarcabil, ale cărui pamflete, din nefericire pierdute, Alecu Russo le compară cu acele ale lui Louis Courier și care prin condei și activitate politică a avut după părerea aceluiasi martor, în mișcarea noastră de regenerare, un rol nu mai puțin important ca acel al lui Vladimirescu e înfățișat ca o personalitate seducătoare prin inteligență, frumuseță, generozitate, curaj.

Dar acest om superior a cărui fire năzuește spre lucruri înalte e robit de o patimă vulgară pentru o femeie nedemnă de el, pe care are orbirea să creadă că o va putea ridica, până la dînsul.

Femeia, dimpotrivă, îl umilește, îl stoarce de vlagă și încolăcindu-l, asemeni șerpelui biblic în mrejele ei veninoase, îl face să piară în chip mizerabil, într'o absurdă intrigă de alcov. Ana Craiovescu e o frumusețe de o senzualitate exasperată, cu sufletul rece, vanitos și pervers, al cărui farmec are ceva fata și demonic.

Figura acestei femei pătrunsă de orgoliul originii ei princiare și care în saloanele rafinate ale Occidentului a învățat să se emancipeze de orice îngrădire morală și să se lase condusă numai de pornirea capricioasă a simțurilor e redată în trăsături cu deosebire vii.

În ce privește însă legăturile ei perverse cu Șașa Safoianu, nota mi se pare forțată și unele detalii fizice în tonul actualității, dar repugnante și inutile, puteau desigur lipsi.

În contrast desăvîrșit cu Ana Craiovescu, țiganca Maria, ingerul bun al lui Tăutu, se desprinde într'un cadru romantico-fantastic, suggestiv deși pe alocuri convențional.

O figură impunătoare și înfățișată în trăsături viguroase e acea a lui Ion Sandu Sturza, voevodul cărvunar.

Situația lui e din cele mai dificile. Deși adept al novatorilor și domnul lor, el e silit să menajeze pe marii boeri retrograzi sprijiniți de puternica Rusie, făcînd totuși, cînd nevoia o cere, acte de voință și de autoritate. Ignorant, bețiv și brutal cum îl descriu contemporanii, primul voevod pămîntean care ocupă tronul după fanarioții îmbogățiți pe spinarea țării, e însă omul care și-a ruinat avutul pentru triumful cauzei și atitudinea lui în scena divanului are în ea ceva din bărbația și prestața vechilor domni.

Limba povestirii dramatice a d-lui Barnoschi, ușor presă-

rată cu arhaisme sau construcții dialectale cînd vorbesc boerii bătrîni, cu unele înoiri cînd se rostesc Cărvunarii, e aproape totdeauna în acord cu vîrsta, condiția și cultura personajelor.

Ea contribuie la crearea atmosferei și dă o mireasmă de arhaism autentic moldovenească acestei izbutite reconstituiri a trecutului, care încetățenește onorabil la noi, genul ilustrat odinioară în literatura franceză de un Mérimée sau Gobineau.

Octav Botez

* *

François Mauriac, *Le roman*, L'artisan du livre, Paris, 1928.

În discuția deschisă în ultimul timp asupra problemei romanului, la care au participat critici ca Thibaudet și Massis, prozatori, ca Duhamel și Gide, François Mauriac, romancier cunoscut printr'o rară fineță de analiză, aduce o contribuție interesantă.

Incepînd prin a se întreba în ce constă criza actuală a romanului, el face justa observație că rolul romancierului a fost în trecut de a arata ființi în conflict: omul în conflict cu Dumnezeu în religie, cu femeia în iubire sau chiar cu el însuși.

Dar în epoca care a urmat războiului, conflictele din care a trăit atîta vreme romanul au pierdut din intensitatea lor. Generația nouă nu mai crede în valori, pasiunile nu mai sînt împiedecate de nici o barieră și nu cunosc nici un dig. Un roman ca Dominique a lui Fromentin, în care sentimentul onoarei burgheze oprește pe eroi să cedeze dorinții, a devenit incomprehensibil și puține sînt femeile care să înțeleagă azi zbuciumul sufletesc al Phedrei. Căci iubirea, sentiment complex în care se întîlneau altă dată renunțare, sacrificiu, eroism, remușcare e considerată azi ca un simplu gest, asemeni altora.

Într'o societate în care conflictele omenești se reduc, romancierul fără a-și pune probleme, se mulțumește a zugrăvi ca un istoric scrupulos epoca și absența conflictelor devine obiectul său (Abel Hermant, Paul Morand), alteleori, scrie romane de aventuri, cu peripeții și intrigi extraordinare (Ch. Benoit, Mac Orlan) sau evadează în lumea fanteziei și a visului (Alain Fournier, Giraudoux, Jaloux).

Dar în lipsa conflictelor morale, sociale sau religioase, subiectul principal al romancierilor de azi (Gide, Proust, Colette, Lacretelle) e „la chair“, misterele secrete ale senzibilității, teren blăstămat sau deschis numai înțelepciunii sacerdotale, după unii catolici ca Maritain.

Unele conflicte mai trăesc, ce e dreptul, în Franța provincială și au fost obiectul celor mai multe din romanele lui Balzac. După el, Bourget sau Bordeaux studiază omul în funcție de familie și societate și voind să servească colectivitatea amenințată de rebeliunea individului, ilustrează prin exemple principiile înțelepciunii conservatoare.

Dar a-l înrola în serviciul unei cauze, însemnă a deturna romanul dela scopul lui propriu, care e cunoștința omului.

În opoziție cu romanul oratoric, combativ, în care personajele, eșantioane ale unei rase, clase sau generații sînt mobilizate în favoarea unei anumite ideologii, cei mai distinși din scriitorii de azi, urmînd exemplul lui Proust consideră fiecare suflet ca o lume și un univers diferit de celelalte, căutînd să descopere dincolo de aspectul social sau familial al unui om și de gesturile impuse de mediu, viața lui secretă și ascunsă.

Fără a renege tradiția romanului psihologic francez în care ființa umană e desenată ordonat, coerent și logic ca și natura în parcul de la Versailles, ei socot că ea trebuie îmbogățită prin aportul anglo-saxon și rus, cu deosebire prin acel al lui Dostoievsky, ai cărui eroi spre deosebire de personajele balzaciene nu sînt construiți după o logică preconcepțată ci prezintă contradicțiile, nedeterminarea și neprevăzutul ființelor vii.

Dar dacă nimic din ce e omnesc nu poate fi străin roman-cierului care explorează secretele inimilor și forțele obscure ale senzibilității, el nu trebuie să uite că aspirația într'o lume mai bună, setea purității, a perfecției sau a dreptății fac parte integrantă din patrimoniul omnesc ca și pasiunile cele mai joșnice și ereditățile cele mai întunecate. Zugrăvind criminali și prostituate, Dostoievsky nu a ignorat acest adevăr și de aceea opera lui domină pe cea a lui Proust în care Dumnezeu „e teribil de absent”. „În ea, conștiința omenească lipsește și ființele care o populează nu cunosc neliniștea morală, scrupulul, remușcarea, nici nu doresc perfecția. Lipsa de perspectivă morală micșorează umanitatea creată de Proust. Eroarea lui, nu e îndrăzneala, uneori hidoasă a operei, ci absența grației”.

Deși observațiile și considerațiile lui Mauriac nu îmbrățișează decît incomplet și parțial problema complexă a romanului și colorate subiectiv se resimt de preocuparea și aspirațiile pasionate ale moralistului și catolicului, ele nu sînt fără îndoială lipsite de adîncime și perspicacitate.

Octav Botez

* * *

I. Petrovici, *Felurite*, Probleme și oameni. Evenimente. Note de drum, București, Editura Casei Școalelor, 1928.

Subt egida titlului modest „*Felurite*”, d. Prof. I. Petrovici înmănușează într'o jerbă armonioasă și organică o serie de preocupări filosofice și literare, trăind aparent dispartate pe planuri paralele în lucrările anterioare. Pentru ochiul cercetătorului puțin abil în discernămint și subtilitate, activitatea profesorului de metafizică dela Universitatea din Iași se desfășoară în domeniul cugetării și al literaturii în două loturi străine deosebite, precis conturate și hotărnicite.

În lumina înțelegerii din această interpretare, cinstită în in-

tenție dar anemică în profunzime și perspectivă, s'ar putea crede că autorul „*Problemelor de logică*” și-a însemnat „*Amintirile universitare*” într'un moment cînd, obosit de a mai socratiza a căutat o diversiune și-un amuzament, escaladînd sau mai exact spus, evadînd în regatul literelor.

Numai d. G. Ibrăileanu, într'o recenzie de acum doi ani despre volumul „*Raite prin țară*” a sezizat cu adîncă pătrundere rostul adevărat al scrisului din opera d-lui Petrovici, subsumînd atît cercetările filosofice cît și creionările literare subț noțiunea mai înaltă de cultură, din care ele participă ca multiplul din dialectica platonice. Cam în același timp, ocupîndu-ne tot de aceeași lucrare, am avut fericita inspirație de a reliefa și a sublinia funcția culturală, dominantă în toate preocupările beletristice sau filosofice ale fostului Ministru de Instrucțiune publică.

Intr'adevăr, două exemple ni se păreau matematic de concludente. În primul rînd „*Amintirile universitare*” se înfățișau făcînd abstracție de procedeele fericite de expresie ale unei sensibilități de inspirație clasică, o galerie de personagii luminoase chemate să îmbogățească mintea și să înalțe sufletul urmașilor, proiectîndu-se din suprasenzibil în Pantheonul spiritualității românești ca și icoanele strămoșilor în celebra scenă din *Hernani*. (E adevărat că unele personalități, din această falangă sînt zurgăvite negativ ca pildă de ceiace *nu* trebuie să facem, evidențînd fațeta morală pe lîngă aspectul literar al scrierii). Literatura e depășită pentru a se împărtăși din marele isvor al culturii.

În al doilea rînd, o atare interpretare găsea temeiul de justificare chiar în prefața „*Introducerii în metafizică*”, afirmîndu-se răsplat și fără posibilitate de controversă obligația imperioasă a filosofului român de a se situa pe făgașul cerințelor culturale autohtone.

Acest reper permanent la axa culturală, lăsat să se întrevadă totdeauna printre rînduri a avea unui ecou cu rezonanță de Memento, se precizează în noul volum „*Felurite*” în toate manifestările autorului stăpînite de această grijă subț îndemnul și porunca unui imperatîf categoric.

Dela imnul cald și reținut închinat „*Metafizicii în filosofia contemporană*” până la notele de drum bogate în pitoresc și tivite numai la încheeturi cu firul de aur al reflecției filosofice, trecînd prin „evenimentele” Comemorării unui veac și jumătate de școală românească în Turtucaia sau „*Jubileul Convorbirilor literare*”, pretutindeni ai impresia că ești întovărășit de o călăuză de mare și rar preț în al cărui suflet se sintetizează într'o unitate deplină, calități de cugetător subțil (Adevăr și originalitate, Credința în progres, La mare și la munte) și însușiri de poet clasic (Comemorarea lui Spinoza este un monument de formulare lapidară și poetică, egalîndu-se doar cu pagina de antologie oratorică universală care este Discursul ținut la mormîntul lui Barbu Delavrancea).

Un diletant în arta fotografiei, căutînd să definească personalitatea d-lui Prof. Ion Petrovici s'ar gîndi aproape prin constrîngere mintală la un aparat de înregistrare și execuție ireproșabilă, pus totdeauna la punct în slujba unei imagini clare și înveșmîntată în culori. Dacă la șiragul acesta de icoane ar adăuga dinamismul peliculelor de cinema, amintind avîntul generos din verbul întriripat al d-lui Petrovici, cel dintăiu care ar propune și ar admite această caracterizare ași fi tocmai eu.

Ștefan George

* * *

Dr. S. S. Bîrsănescu, Teoria categoriilor, Iași, 1928.

Problema categoriilor a ocupat un loc central în istoria doctrinelor filosofice. Pentru că această problemă însă, are un caracter de complexitate puțin frecventă și de aleasă subtilitate, —deși a preocupat cugetarea epocilor de pronunțată cultură filosofică—nu a ocazionat apariția unui studiu de sinteză asupra variatelor interpretări pe care le-a primit. Astfel lucrarea d-lui Bîrsănescu este menită a înlocui o lacună în literatura filosofică actuală, chiar dincolo de limitele culturii romînești.

Punctul de vedere al d-lui Bîrsănescu e sistematizarea—condusă cu mult simț critic—concepțiilor ce au atins problema cunoașterii, fixîndu-i limitele sau cadrele anumite, în care s'a dezvoltat. Plecînd dela această preocupare d-sa deosebește 3 direcții esențiale în concepția categoriilor—din antichitate și până în epoca noastră.

Prima direcție este reprezentată de filosofia greacă (Anaxagora, Platon) culminînd cu sistemul aristotelic. *Aristot* reprezintă în teoria cunoașterii concepția denumită realism naiv. După el, mintea noastră conține o serie de forme tipologice, noțiuni, genuri, cărora le corespund în lumea exterioară, existențe reale.

Tabloul celor 10 categorii aristotelice însă—care a dominat tot evul-mediu și în parte chiar cugetarea modernă—avea două inconveniente esențiale; în primul rînd era produsul analogiei cu formele gramaticale, care—după cum observă cu dreptate *Trendelenburg*—nu poate decide, ci numai îndruma cugetarea în filosofie; în al II-lea rînd acea concepție realistă, la baza căreia stă o existență independentă, substanța — pe care *Renouvier* o numește „plaga“ filosofiei—i-a impus o prea elementară interpretare a conștiinței. Pentru *Aristotel* conștiința are un rol pasiv, total receptiv; este concepția clasică a conștiinței oglindă.

Această eroare de concepție a evitat-o Kant, care—în opera sa—reprezintă pentru concepția categoriilor o a II-a perioadă de dezvoltare. Dacă cugetarea greacă asupra categoriilor exprimă punctul de vedere ontologic și metafizic, problema cunoașterii, în filosofia kantiană are un pronunțat caracter psihologic. Kant a fixat anumite forme apriorice în care—după con-

cepția sa—spiritul primește materialul cunoștinței. Dar cunoștința nu este rezultatul reflecției realității exterioare, ci e produsul activității de sinteză a formelor conștiinței cu materialul percepțiilor exterioare; categoriile constituie al II-lea stadiu în acest proces de precizare al cunoștinței științifice.

Iată dar că rolul conștiinței nu mai e receptiv, ci devine activ, luînd parte la precizarea procesului de cunoaștere; de aceea oricît s'ar afirma caracterul „transcendental“ al sistemului kantian de cugetare, el rămîne mai mult o încercare de teorie a cunoașterii decît o concepție metafizică.

În sfîrșit ultima direcție, cea contemporană impregnată de un puternic spirit critic și deosebită în special printr'un caracter obiectiv-științific, este reprezentată azi de 4 mari concepții distincte: Concepția psihologică, logică, biologică și sociologică.

Direcția psihologică—reprezentată prin Windelband, Renouvier, Hartmann și Höffding—își propune analiza și stabilirea funcțiilor psihologice elementare de cunoaștere. Astfel *Windelband* afirmă că prima funcțiune a cunoașterii e aceea de sinteză, deosebind categorii reflexive și constitutive; *Hartmann* distinge categorii ale sensibilității și ale gândirii (aceasta din urmă fiind și ea reflexivă sau speculativă); *Renouvier* afirmă că relația este categoria categoriilor; și în sfîrșit Höffding împrumută elemente din concepția logică și sociologică a categoriilor.

A II-a direcție e cea logică—reprezentată de W. Wundt, logicianul francez E. Goblot și germanul H. Cohen. Apoi direcția biologică, care afirmă dreptul de a concepe categoriile nu numai ca noțiuni apriorice (Kant) ci și ca mijloace utile ale vieții, „expediente“ pentru asigurarea cunoașterii (Vaihinger, Bergson, Müller-Freienfels).

Ultima direcție—produs al școlii sociologice franceze—afirmă că originea categoriilor ca și aceea a limbajului este în societate. Ea ne impune un anumit conformism logic după cum ne impune un conformism moral (Durkheim, Bouglé, Davy).

La această expunere sistematică a concepțiilor variate despre categorii, autorul adaugă o serie de considerații critice, menite a evidenția spiritul științific ce a prezidat la întocmirea ei. Lucrarea d-lui Birsănescu poate fi ceîtită cu interes, chiar de acei care au cunoscut problema tratată direct la sursele din care se inspiră.

Mircea Mancaș

* * *

Paul le Cour, *À la recherche d'un monde perdu* Paris, 1926.

Deși apărută acum doi ani, prin problema care o tratează broșura acestui colaborator la „*Mercure de France*“ alcătuește un tot cu cele două care urmează în recenzia de față, adăugînd citeva note la istoricul adînc al unei restrînse regiuni din vestul Franței. Țara, care se poate lăuda cu cele mai complete studii

de arheologie preistorică, cunoaște o sumedenie de specialiști și diletanți—medici și ingineri în deosebi,—scotocitori aproape a tuturor colțurilor ei. Cercetarea mai amănunțită a monumentelor megalitice din jurul Cornicului și din insula Noirmoutier, colț mărginaș Vendeci și Bretagnei, i-a dat ocazia să-și valorifice cu mărturii documentare o părere a sa, reluînd vechea problemă a Atlantidei.

Dela Pierre Benoit cu romanul său fantezist pare că acest subiect care la mijlocul veacului trecut a făcut mare vîlvă, să fi trezit din nou atenția specialiștilor - o serie de articole au apărut în diferite periodice franceze. Ceiace servi însă de bază mai temeinică acestui „basm“ dela Platon cetire, fură descoperirile interesante din Mexic și peninsula Jucatan a Americii centrale. Dela 1917 în deosebi, prin crearea unei instituții speciale de guvernul mexican, s'au scos la iveală monumentele străvechii civilizații, pe care Mexicanii cunoscuți de conquistadores spanioli o moșteniseră dela o populație dispărută la venirea lor; Majas din Jucatan corespunde acestei populații și monumentele lor sînt similare. Senzația acestor descoperiri, în cursul cărora un miliardar, amator arheolog, american avu aceeași moarte misterioasă cași lordul Carnavon, fu stîrnită de marea asemănare cu piramidele egiptene; aceleași forme și dimensiuni, același rol joacă piramidele „Soarelui“, „Lunii“ etc. din Jucatan. Se pare că aceeași civilizație se'ntindea din Egipt și Orientul antic peste Europa până'n America precolumbiană prin Atlantida, continent care dispare în urma unui cataclism în Oceanul Atlantic de azi.

Paul le Cour este un arhaizant. Reluînd cu date bibliografice problema Atlantidei, despre care Platon în antichitate a vorbit întăiu, schițează operele mai însemnate respective. Din mulțimea argumentelor inzistă asupra similitudinii a două simboluri, de vechi consacrate religioasă sau magică: șarpele și inima. Șarpele sub forma „aspic“ a fost consacrat ca motiv decorativ la vechii Egipteni, simbolul vicleniei apare din primele timpuri biblice, la Greci și Romani, la vechile popoare galo-iberice, în insulele depe malurile Atlanticului și până'n Tehnantepecul Americii centrale șarpele păstrează același cult important. Pe unul din templele din Jucatan apare o gravură aidoma șarpelui încolătăcit pe arbore ca'n Biblie. Inima, de aceeași importanță consacrată în civilizațiile americane, se bucură de un cult deosebit în Bretagne, patria monumentelor megalitice. Și'n adevăr, ca „émoupanes decouvertes“, dă descoperirile făcute pe unele din aceste monumente a ambelor simboluri. Pe una din petrele „tournisse“ din Maine et-Loire recunoaște o scobitură în formă de inimă cu o rigolă, pe unde se scurgea singele jertfelor amidice—părere respinsă de unii arheologi (Déchelette „Manuel d'archéologie“, Paris, 1928, p. 375 et sq). Pe o lespede din dolmenurile delă Pornic șarpele și o inimă cu flacări, aceleași la Noirmoutier din fața Pornicului, care ar fi insula dela gura Loirei pomenită de Strabon și ale

cărei numeroase numiri cu Chiron ar aminti de anticul Chiron.

Concluzia lui Paul de Cour : toată vechea civilizație orientaleuropeană, bretonă neolitică și americană se datorește unui ținut central, Atlantida, ratașată de Atlas, scufundat în urma unui cataclism, pe care anticii îl mai țineau minte, în Biblie drept potop. O părere în plus pe lângă anterioarele ; reținem doar amănuntele interesante care pun în și mai mare valoare trecutul Pornicului, de care ne ocupăm mai jos.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Emile Cauly, *Commentaires sur la préhistoire de Pornic*.
Pornic.

Legenda Atlantidei e'n vigoare la mulți oameni de știință din Bretagne și Vendeea ; bătrînul Cauly, căruia se datoresc importante descoperiri preistorice locale, îmi arată cu mîndrie cîteva petre negre, orînduite pe cheminée, din cvart negru culese din portul Pornicului la o mare retragere a mării și care ar fi aparținut Atlantidei.

Călătorul este atins de așezarea curioasă a Pornicului, o îngrămădire de case pe un spațiu îngust, care coboară în mai multe terase artificiale, lucrate de om — spre deosebire de sistemul obișnuit al Celților Vendeeni de a-și construi așezările distanțate. Este un oppidum neolithic, construit de omul megalitelor odată cu lacustrele din Herbange, stațiunea cea mai importantă din țara de Rais, a cărei a doua capitală e Pornic ; iată deci o vechime de aproape zece mii de ani pentru această așezare. Descrierea amănunțită a diferitelor străzi și piețe, cu denumiri vechi, cu urme de întărituri naturale și artificiale, și care nu ne interesează ; convețuirea civilizației celtice și romane este evidențiată prin această nomenclatură, rezumată în „Port-mid“, cum apare pe cele mai vechi hărți. Această explicare de „port-cuib“, care ar fi pastrat o traducere continuă dela primii locuitori, mi se pare mai apropiată de adevăr ca etimologia dată de Paul le Cour : Pornic dela Cor-nic = Cor. (coeur, inimă) + nic (nike, victoria Grecilor), în legătură cu simbolul inimii de care vorbeam mai sus.

Până azi s'au pastrat cîteva monumente, mărturii ale vremurilor neolitice. Calvarul, construit pe vîrfurile unei străvechi mive în timpuri istorice ; tumulusul dela Mousseaux, clasat ca monument megalitic, se compune azi din două dolmene cu cîte o galerie și mai multe camere, lucrate din gresia ce se crede a fi fost adusă din insula Noirmoutier și cvart alb local ; cea mai mare din petre măsoară șase metri patrați și cîntărește cel puțin șapte tone. Colina lungăreață pe care se află moara. La Motte este un alt mormînt, ale cărui obiecte de silex au fost încă din 1869 duse la Nantes ; la Gourmalvon sînt împrăștiate rămășițele încă a trei dolmene distruse de mare și oameni ; altele la fermele Haute

Folie și Le Manoir, două dolmene la La Joselière, alte trei spre La Rogère, toate pe malul mării; iar în interior numeroase gresii pe drumul vechiu al Clionului. La Pornic nu mai sînt menhire, dar numele le păstrează amintirea la „Le Champ des Pierres Levées“; în ținutul vecin se găsesc cel puțin cinci și numai estnarul Loirei desparte regiunea de faimosul Morbihan, patria menhirelor. În explicarea originii lor autorul adaogă într'o notă un obicei curios al fetelor din Croisic și Guérande care'n fiecare an la 14 August dansau în jurul unui menhir pînă la refuz, iar cea dintăiu căzută de oboseală trebuie să se atingă de peatră și e bătută crud de celelalte, ea nu se mai mărită peste an.

P. Constantinescu-Iași

* * *

E. Cauly, *La Préhistoire de Pornic, Le gisement sous-marin*, Rennes, 1928.

Cea mai nouă broșură asupra Pornicului completează cu date foarte interesante nu istoria acestei curioase regiuni, ci o întregă epocă din preistorie. Cele cîteva silexuri, descoperite într'un moment rar de prea mare scădere a apei în port, se rătăcesc de altor piese descoperite de d-r Marcel Baudrin la St. Gilles, cîteva zeci de kilometri mai la sudul Vendeei, pe care eminentul archeolog le atribuie unei epoci denumită „giranul“, Este o fază intermediară între paleolitic și neolitic, care, alături de „glozenianul“ recent stabilit, înlocuiesc faimosul hiatus dintre cele două ere.

Cu o răbdare de specialist, d. Cauly, vicepreședintele Societății arheologice din Champagne, refugiat dela Reims în timpul războiului, de 15 ani scotocește trecutul orașului adoptiv Zăcămintul submarin se compune din cîteva silexuri negre, gri și gălbui, învăluite de fosile calcare, servind ca arme și unelte. Unele sînt foarte simple, cîteva cioplituri au fost suficiente a transforma „rognonul“ de cremene în „ciocan de mînă“ destul de periculos; altul poate fi considerat ca strămoșul pumnalului; apoi cuțit răsător, un ferestruu mic, un străpungător etc. Mai interesante sînt bucățile care au luat chiouri de animale și oameni, sînt silexuri de forme curioase naturale, pe care din cîteva cioplituri mîna omului le-a transformat în veritabile sculpturi. Un animal curios de-o formă lungăreață, asemenea unei bucăți dela St. Gilles; un cap de pasăre, o piatră vopsită un om și cu urma unui phalus, profilul unei cervidee pe alta și un fel de busolă primitivă gravată ea o constelație pe două petre. Cea mai frumoasă bucată prezintă profilul unei femei, cu ochiul și gura distincte trasate; pe ceafă un semn simbolic ce putea să-i dea valoarea unui obiect ritual.

Textul interesantei broșuri e sobru, ezitant chiar în concluzii, dar ilustrația e bogată: un horstexte și trei planșe reproduc fidel obiectele găsite, adăugînd meritului elegantului opuscul.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Emile Durkheim, *Le Socialisme*, Paris, 1928.

Asupra socialismului s'a scris mult. Totuși, nu s'a ajuns încă la o caracterizare unitară și definitivă a acestui curent ideologic. Divergența interpretărilor e manifestă în deosebi când e vorba de definiție și origine. Neînțelegeri—cu un caracter mai profan—există și atunci când se încearcă separarea ideilor socialiste de impuritățile comuniste.

Existența acestor contraziceri, desigur că ar putea oferi o intimă justificare inițiativei lui Mauss, de a aduna într'un volum, lecțiunile predate de Durkheim asupra socialismului, în anii 1895—1896. Cursul nu e complet; în el vom găsi numai definiția, începuturile socialismului și în deosebi doctrina lui Saint-Simon. Așa dar, vom găsi precizări în chestiunile cele mai nebuloase ale doctrinei socialiste.

Studiul lui Durkheim e o aplicare a metodei sociologice și istorice în analiza ideologiei socialiste. Socialismul nu e considerat ca o doctrină științifică, ci mai mult ca o aspirație teoretică, ca „un strigăt de durere“ al acelor impresionati de sbuciumul desnădăjduit al clasei oropsite. Socialismul nu este expresia științifică a faptelor sociale; totuși, e un fapt social. Dacă nu-i o operă științifică, „faptul“ socialist rămîne un obiect pentru știință. Aceste promisiuni de obiectivitate se vor realiza. Expunerea lui Durkheim va fi scutită de deformațiuni subiective.

Vom scoate în evidență mai mult ideile din prima parte a cursului. Aici vom găsi precizările esențiale asupra socialismului: definiția, originea și separarea sa de comunism. Partea a doua e o expunere analitică a doctrinei lui Saint-Simon.

Esența socialismului constă în ideia socializării funcțiunilor economice. Industria și comerțul trebuie să fie atașate organizației politice a statului. Muncitorii să nu mai fie retribuiți de particulari, ci direct de către colectivitatea organizată.

Socialiștii cer socializarea producției. Ideia lor e de natură economică fiindcă se referă la anumite realități economice. Ei acordă prioritate factorului economic, oferind acestuia o poziție centrală în viața socială. Curentul socialist prezintă continuitate, constînd în desfășurarea neîntreruptă a unor școli ce derivă una din alta.

Comuniștii concep o reformă radicală a societății, întemeiată pe individualizarea producției și pe egalizarea consumației. Teoria lor e un „loc comun de morală abstractă“, fiindcă ea nu vizează nici o organizație socială reală și actuală. Comunismul acordă o poziție excentrică factorului economic. Curentul comunist e sporadic; el se reduce la aspirațiunile utopice și efemere ale unor solitari.

Această dublă caracterizare dovedește cu prisosință că socialismul nu poate fi confundat cu comunismul. Unicul punct de

contact între aceste două doctrine, se poate stabili prin ideea centrală a contestării valorii individualismului.

Revendicările socialiste nu se vor manifesta decît atunci cînd viața economică se va găsi într'o evidentă concurență cu organizația politică; cînd statul va deveni capabil de întreprinderi economice;—și cînd se ajunge la un regim de centralizare a factorilor productivi. Ori, aceste condițiuni nu sînt îndeplinite decît de societatea modernă. Originile socialismului nu le putem deci căuta decît într'o doctrină de dată mai recentă.

Dela aceste considerațiuni generale, Durkheim trece la o expunere istorică și critică a desfășurării ideologiei socialiste.

Doctrinelor sociale din secolul al XVIII-lea li se atribuie caracterul dominant de utopii comuniste. Inceputurile socialismului contemporan se pot întrezări numai în sentimentul de protestare al acestor doctrinari față de inegalitatea tradițională și în ideea extinderii atribuțiunilor statului în organizarea socială. Preocupările se învîrtesc însă tot în jurul realității politice. Aceste tendinți nu vor lua un aspect socialist decît atunci cînd vor cuprinde și considerațiuni mai largi asupra vieții economice.

Abia la începutul secolului al XIX-lea, doctrina lui *Sismondi* ia înfățișarea mai impunătoare de studiu explicativ și normativ al realității economice. Dar cel mai proeminent precursor al socialismului e *Saint-Simon*. Sistemul său social e întemeiat pe ideea industrialismului. Industria e o funcțiune socială; ea trebuie să devină motorul vieții sociale. Astfel, factorul economic, se bucură de o evidentă prioritate în concepția saint-simonistă.

Opera acestui neînduplecat doctrinar e anticiparea îndrăzneată a principalelor curente ideologice din secolul al XIX-lea. Tendințele socialiste din doctrina lui *Saint-Simon* sînt un preludiu al socialismului contemporan.

Dar analiza saint-simonismului devine acum din ce în ce mai pătrunzătoare și mai bogată în reflecțiuni anticipative. Desigur că Durkheim pregătea prin aceasta temelia expunerii celorlalte doctrine socialiste. Cursul a fost însă întrerupt.

Iată o resemnare pentru bibliografia socialismului!

Radu I. Luca

* * *

Julien Bonnetcase, *Science du droit et romantisme*. (Le confit des conceptions juridiques en France de 1880 à l'heure actuelle), Paris, 1928.

Gradul de intensitate al curentului romantic variază între un maximum al artei și un minimum aproape imperceptibil al științei pozitive. Ar fi oscilarea fatală între aviditatea sensibilității și blazarea rațiunii. Apare astfel inevitabilă întrebarea dacă „știința juridică”—un amestec de pozitiv și metafizic—e refractară sau nu infiltrațiunilor romantice. Aceasta va fi problema, căreia Bonnetcase, îi va găsi o soluție pozitivă.

Problema e desigur dificilă. E vorba de apropierea a două noțiuni ce prezintă o logică incompatibilitate. Dreptul considerat numai ca o tehnică și ca o metodă, va avea înfățișarea sobră de strictă elaborare rațională. Dacă îi lărgim însă cadrul, acordându-i și un rol pur teoretic, vom întrezări numaidecît printre speculațiile dreptului și oarecare nuanțe romantice.

*

Ideologia juridică franceză din secolul al XIX-lea gravitează în jurul concepției *școalei exegetice*. Dreptul pozitiv e redus la textele de legi. Ideile filosofice ale dreptului derivau din principiile revoluției franceze. Incepînd însă dela anul 1880, se ivește o vie reacțiune față de această doctrină. Școala exegetică decade spre a face loc *școalei critice* sau *științifice*. Principiile clasice nu mai corespund realității sociale. „Codul civil nu mai e acum decît un bătrîn ce contemplează o viață socială nouă“.

Noțiunile juridice fundamentale sînt răsturnate. *Legea* nu mai e o dogmă, ci o teoremă. Dreptul nu domină realitatea socială, ci numai o exprimă. Regulile vieții juridice derivă din necesitățile colective. *Terminologia* juridică e modificată. Noțiunea de *proprietate* ia un sens nou. Duguit afirmă că sistemul individualist se găsește într-o flagrantă contradicție cu starea conștiinții moderne. Proprietății—drept i se substituie o proprietate—funcțiune socială. Proprietatea se socializează. Concepția solidaristă înlocuește concepția individualistă. Ideia de drept subiectiv al *suveranității* dispăre spre a face loc noțiunii de serviciu public. Subiectul de drept e subordonat regulei de drept obiectiv. Valoarea în sine a *individului* e contestată; individul e numai un subiect pasiv al legii.

Astfel se naște o mentalitate revoluționară în doctrina juridică franceză. Școala exegetică—care proclamă existența unei reguli externe și se întemeiază pe o concepție metafizică individualistă—e înlocuită de școala critică, care se întemeiază pe o concepție realistă și socialistă. Unei școli clasice i se substituie o *școală „anarhică“* în care se vor dezvolta—numai ca soluții provizorii—anumite concepții romantice. Romantismul juridic apare astfel ca rezultatul necesar al unei revoluții desfășurate în doctrina recentă a dreptului.

Înainte de a caracteriza concepția romantică, Bonnacase se oprește asupra noțiunii de *misticism juridic*. „Iluziunea mistică“ în științele sociale ar consta în atribuirea unor forțe oculte colectivității. Misticismul juridic e un aspect particular al misticismului social. Romantismul e un misticism organizat.

Ca și romantismul literar, romantismul juridic apare ca o negare a clasicismului. După *Bourgès* (*Le romantisme juridique*, 1922), *clasicismul juridic* e caracterizat prin respectarea individului ca valoare în sine și în deosebi prin admiterea unei ordine naturale, din care derivă în mod rațional regula de drept ca o

forță externă față de individ și stat. După Bonnacase, romantismul juridic e caracterizat prin *nerespectarea unei reguli ce se impune din afară*; prin *dominarea sensibilității și a imaginației* în elaborarea sistemelor juridice; prin *părăsirea concepției istorice a dreptului*; prin o *luptă contra noțiunilor tradiționale*, — și în genere prin *repudiarea conceptualismului juridic*.

Manifestarea „supremă” a romantismului juridic constă în *negarea autonomiei științei dreptului și integrarea sa în morală*. Ripert poartă responsabilitatea doctrinală a acestei tendinți. Regula juridică e o regulă morală organizată prin intervenția unei sancțiuni externe. Renard afirmă că dreptul natural se identifică cu morala socială; iar morala socială e limita dreptului pozitiv.

Această tendință romantică exercită o acțiune dizolvantă asupra științei juridice. Ea presupune în mod evident pericolul arbitrarului și al subiectivismului. Concepția însăși e greșită. Morala și dreptul diferă ca esență. Morala corespunde unei ordine interne; iar dreptul unei ordini externe.

A doua manifestare a concepției romantice în drept e *psihologismul juridic*. Dreptul ar deriva dintr'o stare de sentiment a masei conștiințelor individuale. Duguit întemeiază noțiunea de lege pe sentimentul socialității și al justiției. Totuși, Bonnard interpretează (în mod just), teoria lui Duguit și ca o afirmare netă a exteriorității și anteriorității legii față de individ și stat. Ne găsim în fața teoriei sociale a dreptului.

Dar psihologismul juridic prezintă o evidentă contradicție: Se afirmă exterioritatea legii și deci cercetarea rațională a acesteia înafara individului, dar totodată se presupune și natura individuală a legii, derivind-o dintr'o stare de conștiință. Regula de drept se manifestă în individ și prin individ, dar e considerată și contra individului. Avem a face, deci, cu o teorie romantică incoherentă, ce prezintă și oarecare trăsături clasice.

În doctrina lui Duguit, psihologismul stă alături de *sociologismul juridic*. Sociologismul prezintă asemănări cu clasicismul, deoarece, presupune existența unei reguli externe. Psihologismul e incompatibil deci cu sociologismul fiindcă derivă norma de drept dintr'o stare de sentiment a conștiinței individuale.

Romantismul juridic, manifestat prin psihologism, privează noțiunea de drept de orice unitate și consistență. Dreptul ar apărea ca un fenomen variabil la infinit, produs al timpului și al împrejurărilor. Psihologismul juridic va rămânea numai ca o explicare empirică a dreptului, fără a avea însă pretenții de metafizică. Această idee romantică îndepărtează din drept orice criteriu fix al justiției și ne conduce în mod fatal la ideea de dominare a forței.

Ca manifestări secundare ale romantismului juridic, sînt considerate *romantismul social, mistica cuvintelor și a formulelor, generalizarea pripită a faptelor particulare și ridicarea la rangul de adevăruri obiective a vederilor personale*.

Cele mai proeminente figuri de juriști „romantici“ sînt *Léon Duguit* și *Raymond Saleilles*.

Duguit reprezintă concepția indigenă franceză în romantismul juridic. Ideile sale filosofice își pot găsi originea în sistemul pozitivist a lui Comte. Teoria lui Duguit e un sociologism solidarist cu remarcabile nuanțe de psihologism.

Romantismul lui Saleilles e tributار culturii juridice germane. Concepția sa reprezintă o detașare a dreptului de metafizică, îmbinată însă cu ideia mistică a evoluției și a progresului.

Aceste concepții romantice sînt atenuate de teoria recentă a lui *Le Fur* și *Hauriou*. Ideia transformării continue a dreptului poate fi conciliată cu ideia dreptului natural și a justiției. Dreptul pozitiv e o precizare a dreptului natural. Un sistem juridic perfect e sinteza dreptului natural (fondul) și a dreptului pozitiv (forma).

Expunerea acestor concepții e însoțită adesea de reflecțiuni critice ce tradează înclinația autorului pentru clasicismul juridic. Dar prea documentatele pagini de critică sînt atenuate într'ucitva prin sfioasa afirmație concludentă că romantismul juridic nu trebuie să dispară, ci dimpotrivă, să fie alături de clasicism spre a-i împărtăși acestuia sufletul necesar. Instituțiile juridice vor putea satisface variatele exigențe ale vieții sociale numai atunci cînd ele vor proveni din ciocnirea fecundă a raționalismului cu realismul și cu spiritul îndrăzneț al filosofiei.

Lucrarea lui Bonnacase prezintă un dublu aspect. E în primul rînd *o operă de sinteză* filosofică în care se urmărește degajarea manifestărilor generale ale romantismului juridic. În al doilea rînd, e *o monografie* (mai exact o antologie),—o expunere sporadică a desfășurării doctrinelor juridice franceze dela 1880 până astăzi. Dar această încătușare a expunerii între date fixe, imprimă lucrării o remarcabilă doză de unilateralitate.

Ceiace e caracteristic pentru concepția și metoda întrebuintată de autor în acest voluminos studiu, e desigur enorma varietate și modul deosebit de utilizare al materialului de documentare. Bonnacase urmează în tocmai preceptul lui *Sainte-Beuve*. Extrase întregi din autori sînt citate spre a justifica cea mai neînsemnată afirmație. Autorii citați sînt lăsați liberi uneori chiar să polemizeze între ei. De multeori, poate că cetitorul puțin distrat va uita pe autorul acestei cărți.

Vastul material de informațiuni juridice e complectat prin citații din cele mai remarcabile opere ale științei recente (istorie literară, știință socială, filosofie generală, știință pură etc.). Desigur că această metodă prezintă și oarecare inconveniente. Originalitatea e copleșită de erudiție. Sinteza e zădărnicită uneori

de o luxuriantă documentare. Dar acestea nu sînt decît obiecțiuni minuscule și profane în fața valorii incontestabile a unei asemenea realizări științifice.

Radu I. Luca

* * *

G. Renard, *La valeur de la loi*, Recueil Sirey, Paris, 1928.

Noua lucrare a lui Renard nu este decît o simplă variație pe vechea temă a raționalismului juridic. Cele zece conferințe de filosofia dreptului cuprinse în această carte constituiesc doar, o dovadă în plus că autorul lor este un neînduplecat adept al clasicismului și totodată că este și un adversar de temut al psihologismului, al istoricismului și al sociologismului juridic.

Renard este un doctrinar tradiționalist, ce nu cedează decît prea puțin în fața pronunțatelor tendinți ideologice din dreptul francez contemporan. Concepția sa, tributară unei metafizici dogmatice, întemeiată pe ideia de rațiune și de ordine universală, se găsește în evidentă contrazicere cu relativismul, criticismul și pozitivismul unor juriști francezi, între care cel mai proeminent este Duguit. Dacă s'ar apela la arbitrajul lui Bonnetcase, ni s'ar spune cu siguranță, că ne găsim în fața ireductibilului antagonism dintre clasicismul și romantismul juridic.

Titlul acestui volum promite desigur și o atitudine critică. Ne-am gândi poate la criticismul uneori paradoxal a lui Cruet, care conchidea că viața dreptului necesitează un coeficient minimum de ilegalitate. Nu sîntem chiar departe de bănuială că concepția lui Renard s'ar apropia de critica fecundă a lui Morin și în deosebi de cea a lui Duguit. Acest discipol convins al clasicismului juridic se va resemna însă, la o prea modestă atitudine critică. Concluziile lui Renard se reduc în esență la o simplă și banală apologie a disciplinei și a legalității,

Din causeriile lui Renard se desprind cîteva precizări fundamentale pentru filosofia dreptului:

Dreptul pozitiv și dreptul natural sînt omogene. Dreptul natural nu este o dată istorică, ci metafizică; e un sistem de idei în continuă devenire întemeiat pe principiul obiectiv de ordine juridică. Dreptul pozitiv este numai o adaptare, o concretizare a dreptului natural în raport cu contingențele mediului istoric. Dreptul natural nu există decît prin dreptul pozitiv.

Dezvoltarea dreptului natural în sisteme de drept pozitiv se efectuează prin reglementare și prin evaluarea datelor concrete a fiecărei situațiuni particulare. Procedul din urmă este așa zisa metodă a precedentelor sau a analogiei. Dreptul internațional și dreptul administrativ necesitează în deosebi această „metodă a standard-ului“.

Ideia constituie esența legii. Voința e numai complimentară față de principiul intelectual al actului juridic. Prin aceste considerațiuni, Renard ajunge la preconizarea unei concepții și interpretări idealiste a legii. El susține că într'o lege nu trebuie căutată voința legislatorului, ci însuși ideea legii.

Acest idealism s'ar găsi la o egală distanță față de legalismul rigid tradițional și de ilegalismul anarhic al dreptului sovietic, unde ideea de justiție e subordonată scopului revoluționar.

Tot atât de interesante sînt și considerațiile de ordin practic social pe care le găsim în introducerea acestui volum. Renard se ocupă și de chestia democrației, oferindu-ne o precizare de multă valoare în raport cu aspectele politice actuale. Renard afirmă că *criza democrației nu este altceva decît o criză de moralitate*. Educația democratică se va desăvîrși atunci cînd se va stabili o legătură strînsă între ideile juridice și opinia publică. Aceasta este opera de educație civică pe care ar trebui s'o întreprindă elita intelectuală și în deosebi juriștii.

Aceste idei și soluții de ordin practic își găsesc justificarea și originea lor în concepția teoretică a lui Renard; căci trebuie să amintim că unul din aspectele fundamentale ale doctrinei sale este preconizarea consecventă a ideii că dreptul natural se confundă în esență cu morala socială. Astfel, Renard se apropie de concepția lui Ripert.

Renard are deosebitul talent — și poate chiar defectul—de a îmbina gîndirea științifică cu oarecare nuanțe de frivolitate jurnalistică. Găsim și tonul plăcut al polemicii militante. Aceasta, e poate singura influență, pe care Renard a primit-o dela Duguît —adversarul său. Dar aceste particularități de stilizare sînt inerente unor lecțiuni publicate, cărora li s'a păstrat fidel forma lor orală.

Radu I. Luca

Revista Revistelor

Frank B. Kellogg

Prezența în Europa a unui membru din guvernul american constituie un eveniment insolit. D. Kellogg, Secretar de Stat vine de data aceasta, nu ca colegii săi, pentru a se recrea în vechiul continent de oboselile vieții politice, ci în persoană oficială.

Aceste extrem de rari vizite oficiale, găsesc o explicație comodă în preocuparea legitimă de a nu abandona pentru un timp relativ lung a duratei călătoriei transoceanică, treburile unui departament ministerial federal.

Explicația adevărată este însă alta și e de ordin psihologic: exemplul președintelui Wilson în Europa, a încredințat pe americani, că n'au decît de pierdut, din contactul cu diplomația lumii vechi și că un american cu sufletul candid și naiv nu poate decît să fie înșelat de europeni pe care-i cred toți șireți și abili.

Aceasta este opinia curentă pe care faptele o vor putea poate odată modifica.

De aceia cînd d. Kellogg a venit în persoană să semneze pactul care poartă numele său, a ținut să atragă atenția că activitatea sa se va mărgini la ceremonia iscăliturii și că nu va angaja cu colegii săi europeni nici un fel de negocieri asupra vreunui subiect politic și că se va abține dela

orice declarație generală asupra problemelor care preocupă pentru moment pe oamenii de stat din cele două lumi.

Oaspetele pe care Parisienii au avut prilejul să-l zărească, însoțit de ambasadorul Herrik, va implini la sfîrșitul lumii Decembre șaptezeci și trei de ani.

Talia sa se incovoae nu atît de greutatea unei vîrste atît de importante, cît de oboseala unei cariere militante și active, pline de muncă și de luptă.

Frank Billings Kellogg aparține unei foarte vechi familii americane de origine engleză—societate din care de obicei se recrutează înaltul personal politic din Washington. Nu ar fi tocmai exact să numim aceasta o aristocrație: spiritul public american nu numai că nu ar accepta termenul dar nici chiar ideea.

Viața actualului Secretar de Stat oferă un exemplu tipic al carierei obișnuite a unei înalte personalități politice de „peste Atlantic“: Origină anglo saxonă, instrucție juridică, succes de avocat, intervenție în marile procese federale, senator și în cele din urmă om public.

Acestea sînt treptele succesive pe care le-a urcat Frank Kellogg, iar pactul pe care l-a semnat și care termină în chip atît de glorios cariera sa de Secretar de Stat va constitui

după însuși afirmația sa de un optimism modest, o pedică pentru popoarele care ar voi să intre într'un nou războiu.

(Ernest Bourdin. *La Revue Hebdomadaire*).

Debuturile lui Maurice Barrès 1883—1888

În luna Ianuar a anului 1883, tînărul Maurice Barrès, fiul inginerului Barrès sosește la Paris. Înalt, brun, slab, de o înfățișare distinsă și îmbrăcat cu eleganță, părăsește provincia sa natală, pentru a urma în capitală studii de drept.

Pe cînd însă pasiunea sa pentru științele juridice era destul de moderată, gustul și ambițiile sale literare erau de pe atunci foarte puternice. În tovărășia prietinelui său Stanislas de Guaita, el duce „viața de conversații interminabile care este toată existența studentului francez puțin mai inteligent.

Avantajul pe care Parisul îl prezintă pentru tineret este că-i dă prilejul să vadă de aproape oamenii mari pe care îl va egala poate odată. Astfel cunoaște pe Le conte de Lisle, pe Anatole France, Villiers de Lisle Adam și pe bătrînul Victor Hugo. Cu prilejul acestei din urmă cunoștinți Spune Barrès... „era Victor Hugo, voi muri fără să mai fi văzut ceva care să aibă pentru mine atita însemnătate“.

Dintre autorii mai tineri, frecventează Jean Moreas, Laurent Taellade, Edmond Haraucourt și Paul Bourget. Colaborator al revistei din Nancy „La Jeune France“, ajuns la Paris, Barrès încearcă în zadar să trimeată articole la reviste pariziene.

Pentru a forța gloria care nu mai venea, se hotărăște să scoată o revistă proprie: „Les Taches d'eucre“ unde publica numeroase articole de critică literară.

Mai puțin ca în capitală proza sa era gustată în orașul natal unde constituia pentru tatăl său un penibil subiect de conversație, pe care dealtfel avea grijă să-l evite.

Cu tot văditul talent al directorului său, „Les Taches d'eucre“ n'a avut decît o viață efemeră.

În 1886 Maurice Barrès intră la jurnalul le Vollaire unde timp de cîțiva

ani are o activitate bogată, impetuoasă plină de culoare—dar care încă nu-l conduce la glorie.

Putem mai tirziu face cunoștința poetului Jules Tellier cu care, spune autorul lui „Du Sang de la Volupté de la mort“ — „moare o parte din mine; celulele, creierul meu, vor rămînea deacum leneșe, de oarece până acum ele nu lucrau decît pentru plăcerea de a fi în acord cu el“.

Abia după cinci ani de talent, de eforturi și de credință, Barrès cunoaște celebritatea: în 1888 apare un „essai“-u de critică pitorească intitulat: „Huit jours ches Monsieur Renan“ care stîrnește o unanimă admirație și nevoia de a cunoaște toate scrierile anterioare nevindute în librării și acum zgomotos semnalate de criticii autorizați.

(Jean Dietz. *Revue de Paris*).

Europa în 1938

Toate ipotezele par fragile în fața acestei întrebări precise, care va fi soarta Europei în 1938.

Elementele de care o ipoteză multumitoare va trebui să țină samă sînt: populația, bogăția, cultura, tradițiile forța sentimentală și mistică a diferitelor popoare care trăesc între Troumen și Capul Fimster.

Cînd privim o hartă a Europei din 1928 vedem că Rusia apare ca un val furios al unei mări agitate, ca un nour cuceritor, ca orice poate da ideea unei invazii irezistibile sau a unei cruciade catastrofale.

Fără să mai vorbim de Polonia a cărei graniță poate atît de ușor ceda în fața prodigioasei forțe acumulate, în răsăritul Europei și care va tinde mereu spre Occident, dar chiar soarta popoarelor latine adică Spania, parte din Franța, Italia, Grecia, România nu pare perfect liniștitoare.

Singură Anglia pare a fi în posesia cheii care va dezlega soarta Europei. Insulele Britanice sînt ca două mari corăbii de războiu pe apele oceanului. În ziua cînd ele vor naufragia, soarta Europei va fi hotărîtă. Dar această posibilă înfrîngere va avea loc subt alte latitudini, căci în vechiul continent nu mai există într'adevăr nimic de pradat care să despăgubească dezastrele unui nou cataclism deslănuțit de oameni—și mai cu samă a-

aceste evenimente vor avea loc, după toate probabilitățile într'un viitor mult prea îndepărtat ca să ne preocupe acum.

Poate că în urma unui nou războiu, natural dezastruos pentru Europa, ideea Statelor-Unite ale Europei va lua o formă practică: Va exista un patriotism european care va chema la arme pentru o cauză de un interes general, un patriotism mai larg, pe toate popoarele europene. Dar și această transformare atât de utilă și logică nu va fi realizat până în 1938.

În 1938 însă Europa va avea de luptat cu două pericole. Primul al Rusiei care atîta timp cit soldații săi vor avea superioritatea de arme (aviația) vor constitui o veșnică amenințare și al doilea al Americii care se va impune cum știe să se impună creditorul debitorului său.

În afară de aceasta mai putem prezenta pentru deacum în zece ani alianța Rusiei cu China și toate dezastrele pe care fatal această alianță le atrage după sine.

(Pierre Mac. Orlan. *La Revue des Vivants*).

Reabilitarea lui Latouche

Hyacinte de Latouche a fost un scriitor care cu toată marea sa însemnătate în viața literară și artistică a secolului trecut și cu tot egal de marele său talent, a fost multă vreme desconsiderat.

Alfred de Vigny notează după o conversație, avută cu Latouche la înmormîntarea unui prieten comun; „vocea sa era dulce și plăcută, iar vorba sa era plină de grație. Este bun și simplu; o fineță și în același timp un fel de malițiozitate i-au atras numeroși dușmani printre oamenii de litere și au făcut ca ades să fie calomniat.

Dar de atunci Latouche a triumfat. A triumfat chiar atât de mult încît d. Gustave Lauson îl citează ca pe unul din ultimii clasici.

I s'a reproșat lui Latouche de a fi fost un amant neconstant și de a fi principalul autor al nenorocirii Marcelinei Desbordes Valmore.

Dar dacă n'ar fi părăsit-o, Marceline n'ar mai fi avut prilejul să caute atît de frumos nefericirea ei.

I s'a mai reproșat apoi prostul său caracter. Dar cum ar fi putut fi altfel

un om care a inovat, a inventat în literatură și în jurnalistică și care totuși a ramas obscur și sarac, în timp ce alții se îmbogățeau plagiindu-l și furindu-l.

În timpul petrecut la Napole și Sorrente. S. D. (care nu este altul decît Stendhal) i-a „împrumutat, pasagii, pagini întregi din „Fragoletta“ pentru „Rezumatul istoriei Neapolului și a Siciliei“, volum apărut în 1826 la Le comte et Durey.

De asemenea Frederic Segu arată foarte bine analogia dintre La Reine d'Espagne a lui Latouche, șuerată la singura ei reprezentatie și Ruy-Blas-ul lui Victor Hugo.

Piesa lui Hugo, spune însă critica este mult mai bună. Sintem de acord însă de cînd un hoț scapă de pedeapsă prin faptul că a înfrumusețat obiectul furat.

Încetul cu încetul însă sforșările care se fac pentru a dovedi cine a fost și ce a făcut Latouche îi vor dobîndi în istoria literaturii locul pe care-i merita. (A. Chabosseau. *Mercure de France*).

Congresul dela Hambourg

Profesorii germani de limbi moderne au ținut dela 30 Mai la 2 Iunie adunarea lor bianuală la Hambourg.

Reprezentarea la acest congres național a unui număr important de țări străine i-a dat de data aceasta o semnificație particulară.

Asociind la lucrările sale, delegații uniunilor similare din Europa și America „Federația neofilologilor germani“ a contribuit la consolidarea terenului pe care cooperația profesională și intelectuală este pe cale de a se reorganiza.

În deosebi invitind Asociația Franceză a profesorilor de limbi vii, să-și trimeată reprezentanții săi, ea a restabilit dela un grup la celălalt, relații întrerupte de paisprezece ani și a căror necesitate se făcea tot mai sensibilă.

Chestia principală înscrisă în programul congresului era „învățătura civilizațiilor“, chestie care de altfel este mai veche: deja mai de mult în Franța ca și în Germania, studiul limbilor și al literaturilor moderne se îndreaptă în acest senz.

Simțul tot mai puternic al comunității, solidaritatea spirituală a tuturor

popoarelor occidentale, dezvoltarea învățămîntului civilizațiilor care luînd tot mai mult contact cu valorile umane, cu universalul, tînde să se organizeze într'un armonios umanism modern. Aceste sînt concluziile la care s'a ajuns.

(A. Godort. *Revue D'Allemagne*).

Stabilizarea francului francez

În sfîrșit francul este stabilizat. Stabilizat legal la aproximativ a cincea parte a valorii sale dinainte de războiu. Paisprezece ani au fost deajuns pentru ca moneda franceză să atingă acest grad de depreciere.

Este parase soarta normală a tuturor monedelor; un destin implicabil le conduce fatal către valoarea zero.

Nu este mai puțin adevărat însă că această depreciere necesară nu este identică la toate popoarele: aceeași livră a lui Charlemagne, care în preajma anului 800 valora 327 grame de argint fin, valorează acum în Franța 2,2 grame argint iar în Anglia 273 grame.

Este deci ușor de constatat că

Franța a fost o țară cu finanțe mediocre.

Dar acestea nu însemnează că trebuie să considerăm francul cel nou ca pe un clement de dezastru și ruină națională. Nimic nu ne îndreptățește să credem că dacă moneda a fost redusă la o cincime din fosta ei valoare, patrimoniul francez a suferit și el aceeași depreciere.

Desigur că o depreciere monetară, nu îmbogățește niciodată o țară; îi reduce fondurile de rulment, dar nenorocirea și dezastrele pe care i le pricinuește unei țări o inflațiune sînt incomparabile față cu dezagramentul unei monete depreciate.

Și pentru a o dovedi, n'avem decît să cităm însuși exemplul Franței cu mult mai bogată acum decît în 1914.

În orice caz este sigur că votul de la 24 Iunie a fost aproape fără nici o influență asupra evenimentelor economice și bursiere care l-au urmat numai decît. Crearea unui nou etalon monetar va produce cu siguranță efecte, dar efecte cu o scadență mai îndepărtată.

(E. Mireaux. *La Revue des Vivants*).

Bibliografie

- I. Simionescu**, *Dobrogea*, Cartea Rominească, 1928.
T. Păunescu-Ulmu, *Viața tragică și românească a lui Eminescu*, Craiova, 1928.
Em. Panaitescu, *Cultură și învățământ*, «Cartea Rominească», Cluj, 1928.
A. Cotruș, *Mîine*, Craiova, 1928.
Const. Loghin, *Curs complet de stenografie*, 1928, Cernăuți, Tip. Mitr. Silvestru, Pr. 50 lei.
George Silviu, *Ciufulici*. Trei acte și un prolog în versuri, București, Bibl. «Universul», Prețul 20 lei.
Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie, *Ante-Proiect de Cod de Comerț*, București, Inst. de Arte Grafice «Tiparul Rominesc», 1928.
Prof. I. Simionescu, *Reforma învățămîntului secundar*, Imprime-riile Statului, București, 1928.
Ion Dominte, *Borș din coadă de topor*, 1928, Cernăuți, Pr. 30 lei.
Hyperion, *Aristide Blank*, București, 1928, Inst. de Arte Grafice, «Eminescu», Prețul 20 lei.

Reviste primite la redacție :

Incerări, No. 5—6; Provincia literară, No. 4; Isvoarașul, No. 5—8; Revista Generală a Învățămîntului, No. 7; Revista Învățătorimii Romine, No. 7—8; Convorbiri Literare Maiu-August, 1928; Buletinul Institutului de literatură No. 1; Mercure de France, No. 728; Viața literară, No. 90; Transilvania, No. 10; Natura No. 8; Ideia, No. 5—8; Le cri des peuples, No. 13—21; Filmul meu, No. 16—18; Țărănismul, No. 20—23; Țara noastră, No. 35—42; Viața agricolă, No. 13—16; Foaia plugarilor, No. 8—9; Căminul, No. 8; Cîmpul, No. 17—19; Bulletin de la Section d'information de la Société des Nations, No. 23; Familia, No. 7—8; Ramuri, No. 8—9; Năzuința, No. 1; Informații comerciale, No. 8; Infrățirea Rominească, No. 23—24; Pagini culturale, Septembrie 1928; Răsăritul, No. 1; Romînia Militară, No. 9; Revista Bisericească, No. 9; Școala și familia de mîne, No. 4; Graiul Rominesc, No. 8; Revista Tinerimei, No. 8—9; Glasul Minorităților, No. 9; Democrația, No. 10; Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie, No. 9; Cugetul, No. 8—9; Societatea de mîne, No. 16—19.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXV

(Anul XX, Numerele 7, 8 și 9).

I. Literatură

<i>Avercenco A.</i> —Hercule	44
<i>Botez Demostene.</i> —O adevărată excursie de plăcere	236
” ” —Himeră	74
<i>Dominic A.</i> —Cîntecul Pomului	284
<i>Marino-Moscu Constanța.</i> —Amintirile Caterinei State	30
<i>Petrescu Cezar.</i> —Aranca, știma lacurilor	247
<i>Ralea D. Mihai.</i> —Memorial (Note de drum în Spania).	144, 290
<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Vinătoarea, acum o sută de ani, în Moldova	5
<i>Stănoiu Damian.</i> —Așa a lăsat Dumnezeu	201

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

<i>Bădăreu A. Dan.</i> —Viitor și Trecut	17
” ” —Franceza noastră	220
<i>Georgescu V. Vasile.</i> —Încercare asupra menirii roma- nului	226
<i>Popovschi Nicolae.</i> —Leon Tolstoi ca tip psihologic.	50
<i>Ralea D. Mihai.</i> —Definiția omului	78
<i>Ștefan George.</i> —Misticism și spirit critic.	61

<i>Suchianu I. D.</i> .—Ce este cultura?	39
<i>Tolu Nicolae.</i> —Umanitarismul lui Tolstoi și „programurile“ din Basarabia	268
<i>Zane G.</i> .—Origina economiei de credit din România.	99

III. Cronici

<i>Dumitrescu Tudor. dr.</i> .—Cronica științifică (Intre materia vie și materia anorganică).	165
<i>Mancaș Mircea.</i> —Cronica ideilor (A. D. Xenopol teoretician și filosof al istoriei)	153
<i>Tiron N. N.</i> .—Cronica internă (Modificarea legii de unificare administrativă)	298
<i>Verona N. Paul.</i> —Cronica artistică (Considerațiuni plastice)	161
<i>Vișoianu I. Const.</i> .—Cronica externă (Pactul general de renunțare la războiul zis și Pactul Kellog)	302
<i>X***.</i> —Cronica agrară (Organizația permanentă a Muncii și chestiile agricole)	312

IV. Miscellanea

<i>Nicanor P. & Co.</i> .—Voltairianism.—Cărți nouă	173
---	-----

V. Recenzii

<i>Antonescu G. G.</i> .—Psihanaliza și educația (V. H.)	176
<i>Audollent Aug.</i> .—L'énigme de Glozel (P. Constantinescu-Iași)	183
<i>Barnoschi V. D.</i> .—Cărvunarii (Octav Botez).	322
<i>Bîrsănescu S. S., dr.</i> —Teoria categoriilor (Mircea Mancaș)	327
<i>Bonnecase Julien.</i> —Science du droit et romantisme (Radu I. Luca).	333
<i>Cartereau E.</i> .—Glozel et sa signification (P. Constantinescu-Iași)	187
<i>Cartereau E.</i> .—La mise au point de Glozel, après le rapport de la com. intern (P. Constantinescu-Iași)	188
<i>Cauly Emile.</i> —Commentaires sur la préhistoire de Pornic, (P. Constantinescu-Iași)	330

<i>Cauly E.</i> —La Préhistoire de Pornic (P. Constantinescu-Iași)	331
<i>Durkheim Emile.</i> —Le Socialisme (Radu I. Luca)	332
<i>Lupaș Ioan, dr.</i> —Epicile principale în Istoria Romînilor (D. I. S.)	178
<i>Mauriac François.</i> —Le Roman (Octav Botez)	324
<i>Paul le Cour.</i> —A la recherche d'un monde perdu (P. Constantinescu-Iași)	328
<i>Petrovici I.</i> —Felurite (Ștefan George)	325
<i>Reinach Salomon.</i> —Glozel, La découverte, la controverse, les enseignements (P. Constantinescu-Iași)	185
<i>Renard G.</i> —La valeur de la loi (Radu I. Luca)	337
<i>Șotropa Virgil.</i> —Zavera din 1821 și regimentul năsăudean (Ion Tomuța)	189
<i>Tabacaru Grigore.</i> —Pedagogia (V. Harea)	175

VI. Revista Revistelor

<i>Bourdin Ernest.</i> — Frank B. Kellogg (Revue Hebdomadaire)	339
<i>Chaboteau A.</i> — Reabilitarea lui Latouche (Mercure de France)	341
<i>Dietz Jean.</i> — Debuturile lui Maurice Barrès (Revue de Paris)	340
<i>Fernandez Roman.</i> — Notă asupra esteticei lui Proust (Nouvelle Revue Française)	195
<i>Godort A.</i> —Congresul dela Hamburg (Revue D'Allemagne)	341
<i>Lattauzi Giovanni.</i> —Edgard Allan Poe și Italia (Rivista d'Italia e d'Aerica)	191
<i>Mann Heinrich.</i> —Literatură și Politică (Die Neue Rundschau)	193
<i>Michaud Régis.</i> —Literatura americană de astăzi (Mercure de France)	194
<i>Mireaux E.</i> — Stabilizarea francului francez (La Revue des Vivants)	342
<i>Orlan Max Fierre.</i> — Europa în 1938 (La Revue des Vivants)	340

<i>Porché François</i> .—Evoluția poetică a lui Henri de Regnier (<i>Mercure de France</i>)	196
<i>Quint Fierre Léon</i> .—În cotro merge critica? (<i>Nouvelles Littéraires</i>)	192
<i>Roberto de Vito</i> .—Automobilismul în politica transpor- turilor (<i>Autotrasporti</i>).	191
<i>Valli Luigi</i> .—Sensul și noțiunea de Europă (<i>Europäische Revue</i>).	192
<i>Virgil Filippo</i> .—Drepturile Italiei în Marea Mediterană (<i>L'Italia e il Mondo</i>).	191
VII. Mișcarea intelectuală în străinătate.	197
VIII. Bibliografie.	199, 343

Viața Românească

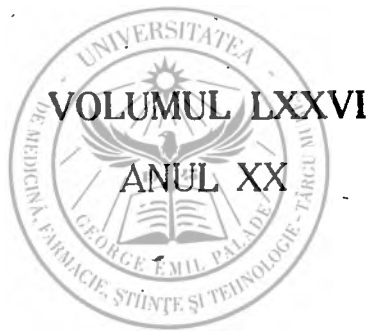

Viața Românească

Revistă literară și științifică

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA
VIAȚA ROMÎNEASCĂ

1928

Sentimentul răzbunării și supranaturalul în Hamlet

„*Hamlet* nu e o piesă, e o lume“.

„*Hamlet* e drama care a preocupat aproape tot ce-a fost mai profund în viața lui Shakespeare, pînă la data creației ei“.

„*Hamlet* a provocat mai multă nedumerire și discuțiune decît oricare alt caracter din întregul domeniu al artei“.

„*Hamlet* concentrează în el toate interesele umanității“.

„*Hamlet* e fără sfîrșit, ca Natura înseși“.

Iată constatări și aprecieri, asupra piesei și caracterului eroului, făcute de oameni de geniu. Nici unuia nu i se impută exagerare. Asupra nici unei capodopere a omenirii nu s'a scris atît de mult. Patruzeci de ani de studiu, declară un mare scriitor, nu i-au fost deajuns ca să pătrundă pe *Hamlet*,—căci *Hamlet* e adînc ca viața.

Astfel *Hamlet* ocupă o situație unică în literatura lumii, iar critica capodoperei trece de hotarele literare în domeniul analizei și al interpretării vieții umanității.

În asemenea perspective, *Hamlet* e o intimidare și totuși... e o tentație și o fascinație.

Hamlet trece peste timpuri și hotare. E totdeauna actual pentru că psihologicește e etern.

Forța artistică supraomenească care l-a creat ne face să simțim dramatic „aceiași gamă“, în sufletul omenesc de pretutindeni și de oricînd.

Hamlet trăiește atît de viu și de conform cu legile imuabile ale sufletului omenesc, încît devine un reprezentativ și un simbol. În sufletul lui se oglindește viața noastră a tuturor după cum în picătura de rouă se oglindește universul întreg.

Hamlet trăiește în fiecare din noi, pentrucă omenirea nu e decât o continuă și infinită multiplicare a eternului omenească.

*

În studiul de față, mă voiu baza numai pe analiza textului lui Shakespeare, făcînd *tabula rasa* de teoriile marilor autorități, care nu vor mai fi citate sau confruntate în *subsolul* articolului.

Impresia e generală că în *Hamlet* nici un cuvânt nu-i pus la împlinire; apoi deosebitele variante ale dramei, înainte de încheierea formei ei definitive, întăresc părerea că Shakespeare a prelucrat materialul din această tragedie mai mult decât în oricare alta. Nici într'o piesă din repertoriul shakespearean, caracterul eroului nu e atît de bogat și de complex deliniat.

Asupra concepției acestui caracter, cel mai enigmatic și mai fascinant din galeria lui Shakespeare, criticii și interpreții se deosebesc și se războiesc de două sute de ani, Hamlet rămînînd totuși o problemă.

Interesul criticii moderne pentru Hamlet e în continuă creștere. Azi, Hamlet tentează mai mult decât oricînd: se vede din apariția, aproape în fiecare săptămînă, a unui studiu de revistă, a unui volum, sau măcar a unui foileton de ziar asupra caracterului neînțeles al nemuritorului erou. Și din ce repertoriu teatral lipsește și cite conferinți despre Hamlet nu se țin în lumea marilor literaturi.

Hamlet a ajuns un criteriu de dozaj al preocupărilor înaltelor intelectualități, în țările civilizate.

Hamlet singur e o întreagă literatură, atît de vastă, că o viață de om nu e destul de lungă să o străbată.

*

În acest studiu, voiu analiza sufletul lui Hamlet numai din punct de vedere al sentimentului răzbunării și al supranaturalului.

Întreaga critică asupra lui Hamlet urmărește descifrarea caracterului său prin observarea strictă a atitudinilor eroului în îndeplinirea unei răzbunări obligatorii. Pe această cale și cu un metod riguros detectiv se stabilesc diferite categorii de deficite, slăbiciuni sau maladii în sufletul acestei gigantice personalități din teatrul lui Shakespeare,—„a celei mai generoase și mai încrezătoare firi“, de care Claudius se teme atît de mult, tocmai pentrucă-i cunoștea tăria¹.

¹ Cu aceleași cuvinte, Jago caracterizează pe Othello, — și Jago cunoștea bine natura omenească.

În grandioasa serie a marilor eroi tragici din galeria lui Shakespeare, singur Hamlet e diagnosticat ca deficitar, ca neapt pentru scopul predestinat vieții lui. Pe cînd toți apar impetuoși și pasionali,—excedentari,—Hamlet, în esență, e conceput și azi de critici ca „o frumoasă, pură și foarte morală figură, fără tăria nervului care face pe erou“. E vechea caracterizare a lui Goethe¹, deși cele mai multe scene din *Hamlet* nu-s decît crize, în diapason maxim, din viața sufletească a eroului, răscolită de furtuni pasionale unice în tot teatrul lui Shakespeare, prin vehemența lor.

E deasemenea curentă teoria Schlegel—Coleridge—Dowden—Brandes—Bradley—Nicoll, după care Hamlet e un om cu voință atrofiată din cauză că prea mult zăbovise pe băncile școlii, la Wittenberg, unde a ajuns să-și dezvolte coplesitor intelectul în dauna voinții: „Vedem în Hamlet o mare, aproape o enormă, activitate intelectuală și o aversiune proporțională pentru acțiunea reală ce urmează din ea“.

E o teorie care implică o erezie psihologică sprijinită pe mari erori de interpretare a textului².

Apoi nici unui erou shakespearian nu i se împută atîtea contradicții și neconsecvenți în atitudinile și judecățile lui ca lui Hamlet, pînă a se admite chiar că nebunia lui simulată e măcar pe jumătate reală.

E de observat însă că, niciuna din concepțiile asupra caracterului lui Hamlet, deși toate se bazează pe textul lui Shakespeare și chiar pe mărturisirile lui Hamlet, nu poate încadra și coordona armonios întreg textul lui Shakespeare.

De aici urmează sau că piesa lui Shakespeare e construită din bucăți disparate și necoordonate, cum susțin unii; sau că critica cearcă să coordoneze după un criteriu greșit documentarea psihologică din text, — dat fiind că „niciun cuvînt nu-i pus la împlinire“, în drama lui Shakespeare.

1 Ediția *Gollancz*, una din cele mai bune, pune în fruntea piesei citația din Goethe, însușindu-și astfel concepția.

2 Erorile de interpretare a textului sînt foarte interesante în *Hamlet*, care probabil ține recordul, și din acest punct de vedere, în literatura lumii. Ele sînt destul de numeroase și de însemnate și de aceea vor fi tratate într'un articol special. Analiza lor va arăta cît de mult pot rătăci ideile preconceptuate chiar pe cele mai puternice minți. E cunoscut cazul cînd nici la microscop nu poți vedea adevărul, dacă ești inoculat cu idei preconceptuate. În ce privește Hamlet: Goethe, Schlegel, Coleridge, Dowden, Brandes, Bradley, Nicoll vor ilustra acest adevăr. Omul adesea vede ce crede și nu crede ce vede. Istoria criticii lui Hamlet ilustrează și ea acest banal adevăr.

Intr'un studiu asupra lui Hamlet, citam cuvintele lui Bradley care, după o adincă analiză a caracterului eroului, conchide : „Singurul mijloc, dacă este vreunul, prin care o concepție a caracterului lui Hamlet s'ar putea dovedi ca adevărată, ar fi de a arăta că ea, și numai ea, explică toate faptele ce se raportă la caracterul lui, cuprinse în textul piesei“.

Un lucru e dovedit dar chiar prin citația din Bradley, că toate concepțiile asupra caracterului lui Hamlet, neputînd coordona toate faptele referitoare din text, nu sînt adevărate. Și dacă pe deoparte piesa are o construcție organică unitară, iar pe de alta, nicio altă operă artistică n'a fost studiată de atîția oameni de geniu și de mare competență ca *Hamlet*... atunci urmează că... „e ceva putred...“ Se caută în piesă ceiace nu există, ceiace Shakespeare n'a conceput și n'a urmărit. Shakespeare s'a folosit de intriga unei vechi piese de răzbunare pentru a desfășura în țesutul ei exterior vicisitudinile psihice ale celui mai sensibil și mai înalt caracter din galeria lui eroică, bîntuit furtunos de conflicte sufletești, de natura adîncilor sensibilități morale nu de furia primitivă a răzbunării. Bănuiala crimei lui Claudius vine în mintea lui Hamlet odată cu căsătoria mamei sale cu asasinul suspectat, odată adică cu bănueli grozave împotriva mamei lui : adulterul și complicitatea la asasinat.

Astfel, dela început, în sufletul lui Hamlet, răzbunarea nu poate avea o impetuositate dominantă și exclusivă, ci cade pe planul al doilea, căci Hamlet, care simțea că trebuie „să caute cu tot sufletul ceartă într'un pai cînd onoarea e în joc“, nu putea fi tocmai acum stăpînit obsedant și exclusiv de alte gînduri și sentimente. Recăpătarea tronului usurpat de Claudius nu-l preocupa, se vede din text¹; moartea tatălui său e desigur o mare durere;

¹ Hamlet e prinț sufletește, nu plebocian. E lipsit de cupiditatea rangului și puterii, cum prin contrast sînt deliniați Rosencrantz, Guildenstern, Iago. Hamlet răspunde lui Rosencrantz și Guildenstern, care căutau să pătrundă în sufletul lui, întrebîndu-l de ce suferă și e turburat : «Nu sînt avansat». Răspunsul ironic al lui Hamlet e și o justă caracterizare a celor doi spioni, care îl cred sincer. Iago, conceput de Shakespeare în același timp cu Hamlet, are aceeași inteligență penetrantă și același humor caustic și adînc. Iago însă e un suflet plebeian, neînobilat de cultură și umanitate, și neînălțat de poezie : e lacom de rang și de putere și fără nicio sensibilitate morală. Hamlet nu e numai un om, pe care fiecare zeu și-a pus pecetea. El e și prinț : simte puternic că «a fost născut să pună lucrurile la punct» în Danemarca ; că «ar fi de condamnat dacă ar lăsa acest cancer (Claudius) să mai facă rău». Cu moartea în el hotărăște succesiunea la tronul Danemaricii și nu vrea să lase un nume pătat posterității, căci e prinț al Danemaricii. Psihologia de prinț, stăpînit de sentimentul datoriei publice

măritişul și bănuiele împotriva mamei și Reginei însă îl turbură profund, căci ele ofensau onoarea tatălui, „murdăreau mama“, „pătau tronul“ și-i provocau „răsvrătirile rațiunii și ale singelui“. Și totuși el, față de mama sa, „nu poate lăsa ca sufletul lui Nerone să intre în pieptul lui“; „îi poate vorbi pumnale dar nu le poate întrebuița împotriva ei“, „putea fi crud, dar nu denaturat“.

Ca să salveze sufletul mamei lui: „virtutea înseși trebuia să ceară iertare viciului, să se plece și să se roage pentru a-i permite să-i facă bine“. Și când Regina „ar dori să fie bine cuvântată, el îi va cere binecuvântarea“. Ce grozave conflicte zgudue sufletul lui Hamlet chiar dela început. Câtă tandrețe, iubire și idealism moral în această violentă furtună sufletească a suferinții¹. Fapta „unui ucigaș și ticălos“, „a unui ticălos care zîmbește“, „a unui viciu al Regilor“, „a unui pungaș care a furat prețioasa diademă și-a pus-o în buzunar“ îl poate scribi, îl poate desgusta ori chiar înfuria pe Hamlet, dar nu-i poate aduce adîncile jîgniri intime și marile deziluzii care îi turbură întreaga lui ființă, îl deprimă și-l rođ neconținut.

De fapt nu putea fi un raport moral personal între Hamlet și așasin. Păstrarea sentimentului răzbnării din vechea piesă, în caracterizarea eroului, așa cum l-a conceput Shakespeare, ar fi o absurditate psihologică, — eroare în care Shakespeare nu putea să cadă.

Răzbnarea nu putea găsi în sufletul lui Hamlet condițiile morale ale unui perseverent sentiment pasional, orb și de satisfacție personală. După prima indignare e firesc ca incandescența răzbnării

se simte neconținut în Hamlet. Aceasta îi dă totdeauna o măreție impunătoare, pînă și în cordialitatea relațiilor cu cei din jurul său. În cele mai familiare atitudini ale lui Hamlet se simte ceva majestuos și dominant. Chiar cînd vrea să se umilească înaintea lui Laertes, față de care se simțea vinovat, e «un nobil prinț». Îi repugnă vulgaritatea, din sensibilitate ascuțită estetică, nu din îngînfarea rangului, de care vorbește cu desgust în solilocul din act. III; iar lui Horatio îi cere să nu-i mai spună stăpine ci «prietene», cum îi spune el.

Povestind lui Horatio de soarta lui Rozencrantz și Guildenstern, pe care i-a trimis la moarte în locul lui, îi spune «de ce ei s'au interpus între loviturile de spadă violente dintre adversari puternici». La o întrebare in pertinentă a lui Rosencrantz, el îi răspunde: „Ce răspuns s'ar putea da de fiul unui rege?“. În fața grosolaniei pretențioase a groparului, Hamlet, caracterizând schimbările din Danemarca, spune ironic lui Horatio: «De vre-o trei ani, Horatio, observ că epoca noastră a devenit atât de rafinată încît virful piciorului țaranului ajunge așa de aproape de călcăiul curteanului că î lovește bătătura».

¹ Scenele cele mai vehemente din piesă, care au la bază tandrețe unor mari iubiri dezamăgite sînt întrevederile cu Ophelia (du-te la mănăstire) și cu Regina (cînd îi arată medalionul tatălui său).

să se răcească și să devie datoria cugetată a unui prinț justițiar, care simțea că „era născut pentru a pune totul la punct“ în țara lui,— și deci și de a pedepsi pe criminalul care-i asasinase „Regele și tatăl“. În asemenea situație nu poate fi vorba de o acțiune impulsivă și precipitată și încă numai pe bază de bănueli. Altfel ar fi fost anormal. Hamlet singur spune,—în solilocurile din Act. III și Act. IV,—că prea mult cugetă asupra faptului, căci îl nemulțumea neîndeplinirea unei datorii și ca prinț cu îndatoriri publice și ca om cu acute sensibilități morale, când „în adevăr el avea și motiv și voință și putere și mijloace s'o facă“. Desigur, era natural și logic ca el să fie nemulțumit de întârziere, și să se acuze chiar de abuz de cugetare, „care de fapt nu ar fi decît lașitate“, dar ca om normal și prinț justițiar, Hamlet nu putea înfăptui pedeapsa pe bănueli numai. Textul dovedește că el a urmărit și convingerea și dovada și deci caracterul public al pedepsei. Le-a urmărit cu perseverență, chiar atunci când sufletul lui era bîntuit de conflicte sufletești mai adînc turburătoare. „Lipsa de fiere“, „lașitatea“, „uitarea animalică“... de care vorbește Hamlet, nu pot fi constatări valabile pentru critici ori stări sufletești de relaxare și istovire față de executarea actului de pedepsire a lui Claudius, ci manifestațiuni de revoltă ale viguroasei lui sensibilități morale împotriva lui însuși.

Hamlet inventează piesa de verificare ca să se convingă; pleacă spre Anglia, cu Rosencrantz și Guildenstern, conștient și hotărît, așa cum anunțase înainte pe mama sa,—textul o arată aceasta—știind bine ce primejdie îl aștepta, numai ca să capete dovada vinovăției lui Claudius. Curajul lui, în această împrejurare, e ostentativ indicat și e de aceeași natură cu acel arătat de Hamlet în momentul cînd Umbra îl chiamă să-i divulge secretul, iar Horatio, Marcellus și Bernardo, tremurînd, îl rețin, arătîndu-i primejdia pentru viața lui. Cînd Hamlet vrea ceva și e hotărît la o faptă,—textul documentează lucrul,—el trece formidabil peste primejdia vieții lui.

Nici înștiințarea lui Horațio că Regele va ști imediat ce s'a întimplat cu Rosencrantz și Guildenstern; nici prevenirea lui Horatio de a refuza partida de scrimă, care i-ar putea fi fatală; nici o altă situație primejdioasă pentru viața lui; nici chiar moartea înseși nu ni-l prezintă pe Hamlet stăpînit măcar un singur moment de slăbiciune, de lașitate.

Hamlet e de aceeași tărie sufletească ca Macbeth și Othello,—și atît de departe de concepția lui Goethe.

Hamlet nu „uită răzbunarea“ dar nu ea formează axa de po-

larizare a sufletului său. Altele sînt sferile de conflicte sufletești care-l stăpînesc și-l turbură.

Pentruce Hamlet, în Act. III, întîlnind pe Rege în rugăciune, pune mîna pe spadă... dar apoi pleacă? Era după reprezentarea piesei și deci după ce Hamlet căpătase convingerea vinovăției lui Claudius.

În acel moment însă Hamlet trecea spre ietacul Reginei, unde mama lui îl aștepta. În acel moment, nimic nu era atît de copleșitor, în sufletul lui Hamlet, ca nerăbdarea arzătoare a acestei întrevederi, textul o arată: „Mama așteaptă“.

Pentruce Hamlet, în Act. V, reîntors din călătoria pe mare, adică după ce avea și dovada vinovăției lui Claudius, în loc să pedepsească pe Claudius imediat, el acceptă partida de scrimă cu Laertes? Horatio îi atrage atenția că întîrzierea îi pune viața în primejdie, căci, venind ambasadorii din Anglia, Claudius trebuia să afle imediat ce se petrecuse cu Rosencrantz și Guildenstern. Hamlet însă, nepăsător de primejdia vieții lui, îi răspunde... „Voiu cere iertare lui Laertes“, adică fratelui Opheliei, care murise din cauza lui. Se vede deodată că altceva îi covîrșea sufletul lui atunci, nu pedepsirea lui Claudius, nici măcar apărarea propriei lui vieți. Ce se întîmplase? „Uitase“ Hamlet „răzburarea“?

Dela reîntoarcerea la castel, din călătoria spre Anglia, Hamlet pare absent în tot ce face și vorbește. O altă lume de gânduri îl absoarbe și-l chinuie, sub impresia zguduitorii scene din cimitir, dela mormîntul Opheliei, căci moartea Opheliei era o urmare a propriei lui erori. În fața erorii mamei lui, Hamlet poate deveni mai dinamic chiar, căci eroarea nu era a lui, și, dacă fapta mamei sale rămîne, totuși sufletul ei putea fi salvat făcînd-o să trăiască cu „partea cea mai pură a inimei ei“. Dar în fața mormîntului Opheliei, vina era a lui și iremediabilul era absolut. Ce mai putea face Hamlet pentru Ophelia? Moralmente era doborît. O înclinare spre ispășire, spre penitență, o dorință de a da o satisfacție lui Laertes,—fratele Opheliei,—sînt singurele sentimente care îl stăpînesc. Horatio îi amintește de executarea pedepsei lui Claudius, Hamlet îi răspunde: „Voiu fi scurt: am timp; viața unui om se ia cît ai spune *unu*. Dar sunt foarte mîhnit, bunule Horatio, că m'am uitat pe mine însumi (scena dela groapa Opheliei) față de Laertes; căci în imaginea cauzei mele văd icoana cauzei lui: am să-i cer iertare“. E evident că Hamlet e sub imperiul unei mari depresiuni morale,—a unui suflet normal însă,—și depresiunea e cu atît mai adîncă cu cît sensibilitatea lui morală e mai puternică. Nu e deci nici aici locul să plasăm „abu-

lia“, „uitarea animalică“, „melancolia“, sau alte maladii și deficite psihice de caracter sau simptome de boli încă mai grave, cu care e dăruit Hamlet de critici.!

O singură zguduitoră provocată de un fapt violent, de asasinarea neașteptată a mamei lui, descoperită fulgerător prin propriul ei strigăt: „Sînt otrăvită“, și Hamlet iese brusc din criza de depresiune morală provocată de moartea Opheliei, reaparînd cum era:—hotărît,

1 *Hamlet* e piesa cu cel mai lung text din tot teatrul lui Shakespeare. Cu toate aceste *Hamlet* conține cele mai puține episoade din viața istorică a eroului. E o piesă exclusiv de situații dramatice ale eroului, în frământarea celor mai acute conflicte sufletești, nu o piesă de multe fapte petrecute în viața lui. Timpul în care are loc acțiunea e foarte scurt. E o întrerupere de două luni între Act. I și Act. II, timp necesar de a pregăti psihologiceste pe erou; perioada de incubație a otrăvirii lui morale, cu cele mai grozave bănueli. Actul I se reduce la apariția Umbrei, adică la solilocul sui-generis, în care se vede ce năvălise în sufletul lui Hamlet și-l va roade în cele două luni... și se petrece într-o noapte. Act. II, III și parte din IV conțin o serie de crize morale acute, petrecute în cursul unei zile și în a doua noapte. Recordul îl țin scenele întrevederilor cu Ophelia și cu Gertruda; apoi o întrerupere de 2-3 zile, în care timp eroul e dus la cimitir să dea peste înmormîntarea Opheliei, adică să vadă singur urmarea uciderii lui Polonius și să aibă acea criză teribilă care-l lasă doborît pînă la ultima scenă a morții. Hamlet vorbește mai mult decît oricare alt erou al lui Shakespeare și tăcerea lui deasemenea are o elocvență caracteristică. Impresia ce-ți lasă piesa e că cuprinde istoria lungă a unei vieți întregi. Așa putere simpatică are eroul de a te încatena în crizele lui sufletești, încît îți impune impresia unei lungi durate epistodice. E ceva din esența psihologiei care te face să parcurgi în cinci minute perioada vieții necesară să-ți se înalbească părul. Așit de intensă e viața sufletească a eroului în crizele lui și așit de adînc te absoarbe în ea, căci „Hamlet concentrează în el toate interesele umanității!“ În înseși concepția piesei, lipsește durata necesară ca să se poată urmări în caracterul eroului degenerarea abuliei, pierderea memoriei, melancolia ori alte maladii. Sînt crize sufletești vulcanice, iar sfîrșitul e al celui mai normal, mai complex și mai extraordinar echilibrat om. Ceiace e unic în Hamlet e puterea lui de introspecție psihologică și de auto-analiză, odată cu extrema lui sensibilitate morală. Înșă criticii confundă pe cea de a doua cu cea dintăiu. Hamlet se înfurie împotriva lui însuși că amină „răzbuarea“, acuzîndu-se „de lipsă de fiere în el, de slăbiciune, de lipsă de voință, din cauza excesului de cugetare care de fapt e lășitate, de uitarea bestială“ și se desprețuește că e în așa stare, iar criticii invoacă pe Hamlet însuși ca martor în concluziile lor; dar aceste acuzațiuni pledează pentru superioritatea sensibilității morale a lui Hamlet, nu pentru constatarea și documentarea slăbiciunilor și defectelor caracterului lui.

Hamlet însă se poate analiza obiectiv: triumful inteligenții pure peste suferințele lui morale e însușirea de căpctenie a caracterului lui. Hamlet constată în el, analizîndu-și sufletul obiectiv (și e singurul erou tragic care o face), că în adevăr „el are motiv, voință, putere și mijloace“ (nu deficite dinamice) și totuși întîrzie executarea pedepsei lui Claudius. Îl ritează că „acest lucru rămîne de făcut“ cînd el „il poate face“. De ce? Desigur nu pentrucă răzbuarea îl domina, ca un sentiment impetuos și incandescent,— în care caz nici nu se poate autoanaliza omul,—ci pentrucă răzbuarea în sufletul lui Hamlet era numai o datorie de îndeplinit, după oportunități interne și externe. Cu alte cuvinte, dacă e vorba să-l chemăm în cauză pe Hamlet, atunci să luăm act că el constată prin introspecție, și desigur în înțelegere cu Shakespeare, că în sufletul lui lipsește răzbuarea, ca sentiment orb dinamic,—fie că această constatare îl nemulțumește împotriva lui însuși.

nobil, puternic și dominator, generos și justițiar. Iartă pe Laertes, salvează viața lui Horatio, pedepsește pe Claudius, hotărăște venirea lui Fortinbras la tronul țării, însărcinează pe Horatio să spună poporului adevărul celor petrecute și trece „dincolo de unde niciun călător nu se mai întoarce“, senin, fără nicio tinguire, fără nicio slăbiciune, ca „un nobil prinț“, cum spune Horatio, desigur nu în contradicție cu Shakespeare. Cele patru cuvinte, cu care Hamlet părăsește viața (the rest is silence) sînt apoteoza unei țării morale supraomenești.

Pentruce Hamlet, în Act. IV, văzînd armata tînărului Fortinbras, care pleca spre Polonia, meditînd în sine și găsindu-se vinovat că nu termină odată cu Claudius, în loc să rămînă să-și îndeplinească datoria, pleacă spre Anglia? Era după reprezentarea piesei și deci Hamlet era convins că Claudius e asasinul tatălui său. Apoi era imediat după scena întrevederii cu mama lui, adică e liniștit sufletește, căci în scena din ietac, — din Act. III, — cea mai vehementă din toată piesa, — Hamlet reușise să o smulgă pe Regina de sub influența lui Claudius, să o hotărăscă „să arunce partea cea mai rea a inimii și să trăiască cu cealaltă“. Era în starea sufletească senină de după reconciliare, deplin convins că mama lui nu fusese complicea lui Claudius la asasinat; că nu era decît victima slăbiciunii ei și-a perfidiei lui Claudius; că nu era o criminală.

Astfel reconciliat cu Regina și înainte de a fi aflat de moartea Opheliei în cimitir, ca urmare a erorii lui, Hamlet se putea gîndi liber la datoria pedepsirii lui Claudius. Conștiința lui însă, ca om și ca prinț îi cerea și dovada: aceasta îl preocupa, — și era convins că o va găsi la Rosencrantz și Guildenstern, cu care trebuia să plece în Anglia. Convingerea și hotărîrea lui le comunicase Reginei, îndată după reconciliare, cînd îi spusese că „actele sînt pecetluite“ și că va ști să descopere complotul. Iată în ce stare sufletească era dar Hamlet, cînd nu rămîne la Castel să-l pedepsească pe Claudius, ci pleacă, fără frică, sfidînd primejdia morții, hotărît să-și procure dovada publică. Plecarea pe mare spre Anglia e dar un episod de urmărire a lui Claudius, un act de hotărîre și perseverență, nu o inconștiență, ori măcar o inconsecvență, pe care criticii i-o impută lui Hamlet, din cauza unei optici greșite, a lor.

Această hotărîre și plecare a lui Hamlet aruncă mai multe lumini: întăiu, asupra caracterului lui puternic, curajos și hotărît; apoi arată că Hamlet nu căzuse în „uitarea animalică“, față de datoria de a pedepsi pe Claudius, ba chiar că această preocupare era acum pe planul întăiu în sufletul lui Hamlet; și, în sfîrșit, că el

înțelegea să aibă o dovadă publică de vinovăție, cu orice preț. Cu atât mai mult dar, nu e drept să se impute lui Hamlet, că în solilocul din Act. II nu se mulțumește cu bănuiala (divulgarea Umbrei) și caută să-și capete convingerea prin mijlocirea piesei de verificare a bănuelilor lui.

Aceste sînt momentele cruciale din piesă, în care Hamlet nu e înțeles de ce nu lovește. Bradley, care-i acordă lui Hamlet toate circumstanțele ușurătoare înainte de a-l condamna, observă că, dacă cavalerismul lui Hamlet l-ar fi oprit să lovească pe Rege în scena rugăciunii, pe un om fără apărare, putea să-l provoace la o luptă fățișă, cum s'a întîmplat între Edgar și Edmond, în *King Lear*. Nu o face tocmai pentru că interesul sufletesc dominant în Hamlet e altul decît cel impus de Bradley, nu pentru că e bolnav de melancolie: — „Mama“ îl aștepta.

Aceste sînt momentele în care se constată de critici deficiențele; slăbiciunile și maladiile în sufletul eroului: neputința lui de a executa „un act prea greu pentru umerii lui“, pentru forțele lui sufletești.

Ophelia îl cunoaște mai bine pe Hamlet decît criticii moderni, ea nu e nici de părerea lui Goethe nici de a lui Dowden, pentru că e de a lui Shakespeare: Hamlet e „un curtean, un soldat și un învățat“, „speranța statului“, „cel ascultat de toți“, „cea mai suverană minte“,—și Shakespeare și-a luat răspunderea acestor recomandări în întreaga piesă.

Dar Shakespeare pare că nu e străin nici de sugestia indirectă pe care o căpătăm despre valoarea personală a lui Hamlet, din ceia ce spune el despre fostul Rege; în orice caz elogiile lui Hamlet aduse tatălui său arată concepția, poate nu numai a lui Hamlet, despre valoarea om, pe care însuși Hamlet o ilustrează în piesă prin propria lui ființă.

Imaginea zeilor Apollo, Marte și Hercule, cu înțelesurile lor simbolice, sînt invocate de tînărul prinț ca să-l caracterizeze pe Bătrînul Rege: „Un om în toate“, „asupra căruia părea că fiecare zeu și-a pus pecetea ca să dea lumii asigurarea de ce este un om“.

Nu-i acesta chiar el, Hamlet, Prințul Danemarcii, ieșit din capul lui Shakespeare ca Minerva din al lui Jupiter: așa cum ni-l arată fiecare atitudine, fiecare vorbă, fiecare tăcere în text?

*

Excludem dar orice „abulie“, „uitare animalică“, „melancolie“ și orice fel de maladie sau anormalitate de caracter din rîndul

cauzelor care-l fac pe Hamlet să nu se folosească de momentele oportune și să amîne neconținut executarea actului. Nici nu admitem teoria externă a lui Werder, care explică amînarea răzbnării prin considerații logice ale circumstanțelor exterioare, de care Hamlet trebuia să țină seamă. Hamlet nu e nici slab, nici anormal sufletește. Hamlet, ca „un caz clinic interesant“ nu mai are nicio importanță. Numai Hamlet normal e etern.

Am văzut, că în sufletul lui Hamlet, dată fiind construcția lui morală și împrejurările de fapt, sentimentul răzbnării, ca atare, nici nu putea exista; iar sentimentul justițiar nu putea fi permanent pe planul întăiu; că dela scena din cimitir, unde Hamlet văzuse pe Ophelia moartă, însuși resortul moral al pedepsirii lui Claudius își pierduse *detenta* în sufletul lui. Un sentiment de ispășire a propriei lui erori îl preocupă acum pe Hamlet, mult mai absorbant decît pedepsirea lui Claudius, după cum mai înainte salvarea sufletului mamei lui îl preocupa mai mult decît pedepsirea unui asasin.

Dacă Hamlet simte neconținut că nu poate lovi pe Claudius înainte de a fi convins și chiar de a avea o dovadă publică a vinovăției lui, nu e din considerația externă, de a justifica actul public, ci, în primul loc, e o cerință a conștiinței lui proprie. Din excesivitatea sensibilității lui morale, Hamlet e neconținut nemulțumit de el însuși, acuzîndu-se de nesimțire, de lașitate ori de uitare animalică.

Hamlet, ca prinț, își simțea datoria de justițiar și e nemulțumit împotriva lui însuși de temporizarea pedepsei; dar pedepsirea lui Claudius însemna venirea lui la tronul Danemaricii. Ori, Hamlet se îndoia,—textul o arată,—dacă acest fapt nu-l putea influența: „Umbra pe care am văzut-o poate să fie un spirit rău... să mă înșele pentru a mă condamna“. De aceea în primul loc avea nevoie sufletește, față de el însuși, și de convingere și de dovadă.

*

Nu se poate documenta din text că Hamlet era prin temperament un solitar, un indiferent, „pentru care nimic nu e nici bun nici rău, numai mintea face lucrul astfel“, un filosof care preferă să trăiască „într'o coajă de nucă“. Solilocul din Act. III documentează tocmai contrariul. Tocmai din cauza sociabilității lui firești suferea atît de adînc de izolarea sufletească, la care fusese silit să se condamne, din pricina inferiorităților sufletești ale celor mai aproape de el. Putea trece prin stări sufletești de desgust,

dar nu era un reșignat, pentrucă nu era nici istovit, nici demoralizat, ci îndurerat, în continue conflicte sufletești. Simțea profund „că era născut să pună totul la punct“, și textul arată faptele lui în acest scop.

Ultimele lui momente dovedesc că Hamlet nu era indiferent nici față de reputația sa publică, căci îl roagă pe Horatio să explice lumii lucrurile ca să nu rămână o „pată“ pe numele lui: un sentiment de a păstra un nume curat în istoria țării, — o datorie de prinț. Același sentiment dar, trebuia să fi fost în el o continuă cauză de amânare a „răzbunării“, căci cu atât mai mult, în viață, nu putea fi indiferent de reputația lui, față de poporul său. Dovada publică împotriva vinovăției lui Claudius era dar necesară și din acest punct de vedere. Numele hulit al poporului său, din cauza viciului beției, îl mîhnea dureros, textul o arată, în Act. I, — căci era și sufletește prinț al Danemaricii. De aceea, și din acest punct de vedere, suferea că Regina era „pătată“ și voia să o înalțe purificîndu-i sufletul. Din același sentiment nu putea îngădui ca Regele țării să fie un asasin: trebuia să-l pedepsească public. Nici chiar pe pragul morții nu uită să reguleze succesiunea la tronul Danemaricii.

Să se observe că, nu fără înțeles adînc, Hamlet spune Gertrudei cînd „mama mea“, cînd „Regina“; de asemenea despre fostul Rege își amintește cînd ca de „tatăl lui“, cînd ca de „Regele său“.

Hamlet e cea mai lungă piesă a lui Shakespeare, dar și cea mai concentrată. Nici într'o piesă, Shakespeare nu întrebunțează atît de mult procedul cuvintelor fulger. Adeseori în Hamlet un singur cuvînt aduce mai multă lumină decît un volum de critică.

Să nu se piardă din vedere de asemenea, pentru înțelegerea psihologiei lui Hamlet, că el trebuie considerat cînd ca om cu sentimente private, cînd ca prinț cu sentimentul datoriiilor publice.

Apoi să nu se considere indiferent faptul că, Shakespeare și-a ales eroul idealismului moral din spița unei familii regale, un Prinț, nu un exemplar din cadrul de rînd al muritorilor. Acest procedeu, în alegerea materialului, Shakespeare îl aplică și în celelalte tragedii. Toți eroii lui principali sînt regi, prinți ori generali din familii regale. Sînt, prin descendență, nobili, stăpîni:—sufletește, nu numai de rang.

În Shakespeare această preferință are o semnificare psihologică. Eroii lui nu sînt încadrați în scara ierarhică de subalter-

nare a comprimărilor sociale, în care Shakespeare nu caută dimensiuni epice ale sufletului omenesc în formele lui grandioase, nici în bine nici în rău. Macbeth și Iago ilustrează și procedeul și înțelesul, în cazul răului¹.

În Hamlet binele și virtutea se ridică discret la înălțimea frumuseților morale eterne, care se impun simpatiei umanității prin nobleța idealismului și-a suferinții, nu prin satisfacțiile mediocrelor succese practice, din cadrul justiției poetice trecătoare. Eroii mari sînt puși pe cruce, nu răsplătiți, — cași în viața reală.

*

Ca toate tragediile lui Shakespeare, Hamlet cuprinde povestea eternă a deziluziilor omenesti oglindite dramatic și viu într'un suflet mare și puternic. Ceiace caracterizează această piesă față de *King Lear*, din punct de vedere al marilor sugestii, e că în *King Lear* se dramatizează lupta eternă dintre Bine și Rău, pe cînd în Hamlet conflictul veșnic dintre idealismul prometheian al aspirațiilor umanității și mediocritatea concretă a înfăptuirilor realității.

Nici într'o piesă iubirea, devotamentul și jertfa nu contrastează atît de izbitor și dureros cu ura, cruzimea și crima ca în *King Lear*. Nicăeri formele și intensitățile Binelui și Răului nu se încheagă în întrupări atît de divine și atît de infernale în scara existențelor umane.

În *Hamlet* erup cele mai tumultuoase conflicte sufletești în trama unor acțiuni mult mai apropiate de obișnuitul vieții omenesti decît în *King Lear*. Galeria omenească, în *Hamlet*, e numeroasă dar nu are figuri atît de satanice ca Regan și Goneril ori o ființă atît de angelică cum e Cordelia. Caracteristica acestei galerii e mediocritatea, adică realitatea comună, din toate punctele de vedere, nu excepționalul, ca în *King Lear*. Acțiunea nu se petrece într'un loc care nu se poate fixa pe hartă, ca acțiunea din *King Lear*, ci în statul Danemaricii, în care Rege ajunsese Claudius, și Polonius era cancelar; în care era mai mult decît numai „ceva putred“.

Asupra întregii vieți dela Castelul din Elsinore plutește ipocrizia și minciuna. Fiecare personagiu joacă, se prefăce, înșală și se înșală. Frauda morală e curentă; nu adeseori în măsură criminală dar totdeauna în esență și formă urită. Protestări de iubire

¹ E imposibil ca «Statutul funcționarilor» să încadreze eroii principali ai lui Shakespeare.

în față și spionări după perdele, în absență. Pretutindeni spionajul și lingușirea caută să străbată în intimitatea prieteniei. O galerie urâtă, prin toate micimele sufletești, fără proeminenți excepționale, nici în bine, nici în rău. Toți sînt ori slabi ori lași, ori ticăloși, formînd cea mai numeroasă serie de cabotini din teatrul lui Shakespeare. Societatea e aleasă: e nobleța Curții regale dela Castelul din Elsinore. Viața oficială e protocolară și plină de strălucire. Viața omenească reală e cea care se reflectă fulgerător în scena în care Regele țării și Cancelarul Statului spionează de după perdele pe Prințul moștenitor. Iată realitatea îndărătul aparențelor poleite.

În această societate îl găsim pe nobilul prinț danez. O crimă și o căsătorie se săvîrșiseră în Danemarca care degradînd țara, îi răpiseră lui Hamlet Regele, tronul și moralmente mama, cînd el apare pe scenă. O datorie i se impune, care mereu îl chinuie fără să poată fi îndeplinită, complicîndu-i neconținut crizele sufletești, cînd stăpînite, cînd erupte cu vehemență de *Tonans*, creîndu-i neconținut situații de ofensivă și defensivă dramatice, care dau un interes palpitant acțiunii piesei.

Nicăeri, în textul lui Shakespeare, contrastul dintre caracterul mare, nobil și puternic al eroului și micimea, josnicia și slăbiciunea sufletească a întregii galerii nu e atît de adînc și exclusiv. Nimic din inteligența lui Iago ori reflexul de conștiință și tăria de caracter din Lady Macbeth și Macbeth nu înobilează măcar în unele clipe seria criminalilor mediocri, a spionilor ori instrumentelor inconștiente compusă din Claudius, Polonius, Laertes, Rosencrantz, Guildenstern, Osric, Gertruda, Ophelia. Poporul, din care fac parte groarii, e bețiv și antipatic. Clerul, din care face parte preotul din cimitir, e sălbătăcit și lipsit de umanitate. „Epoca e impură” și „timpurile corupte”. „Nobili, care dădeau cu tifla lui Claudius cînd Hamlet era Rege, acum îi cumpără portretul cu douăzeci, patruzeci, cincizeci, o sută de ducați bucata, în mic”. „Nu e un om la zece mii cîstit în Danemarca”. „Danemarca e o închisoare”, „una din cele mai rele”. Singur Horatio se deosebește, dar acesta „e mai mult un roman antic decît un Danez”, și de fapt n’are nicio personalitate în piesă, avînd rolul numai de confident și de reflex sufletesc al lui Hamlet.

Pe deoparte dar, Hamlet reprezintă în piesă monopolul tuturor însușirilor superioare și frumoase, iar ceilalți al tuturor defec-telor inferioare și urîte.

Apoi Shakespeare pare că vrea să sublinieze faptul că toate aceste însușiri ale lui Hamlet sînt la zenit, în apogeul eflorescenței lor, căci nu fără înțeles se precizează în piesă, în trei locuri, că Hamlet avea treizeci de ani, adică vrîsta celei mai viguroase maturități sufletești și care prin ea înseși e frumoasă. Pentru ce Shakespeare împodobește sufletul lui Hamlet cu atîta nobilă bogăție și complexitate, unică în toată galeria lui? Și de ce îl condamnă la o atît de absolută izolare sufletească? Faptul că figura lui, deliniată numai în lumini și'n dimensiuni morale de supra-om, e proiectată pe fondul etern al umanității, în contrast atît de izbitor cu tot ce-i mic, urît, și respingător, subt unghiul simpatiei umane, nu poate fi o întîmplare, ci desigur o filosofie. O idee operantă, ori o concluzie voită, sau o sugestie spontană din structura organică a piesei?

*

Pentru o dramă de răzbunare era nevoie de un asemenea cadru? Pentru sentimentul răzbunării era necesară zămislirea unui asemenea Prometheu? Cadrează oare inferioritatea morală, în sine, a pasiunii răzbunării cu superioritatea însușirilor morale din sufletul lui Hamlet?

Hamlet e piesa la care Shakespeare a lucrat mai mult și mai atent. E pentru el ceiace e *Faust* pentru Goethe, cum spune Dowden,— și nici un cuvînt nu e pus la întîmplare în ea, cum afirmă toți marii critici. E piesă de cugetare adîncă și de mari probleme ale vieții, iar eroul „concentrează în el toate interesele umanității“.

Dacă Shakespeare ar fi înțeles să păstreze în Hamlet caracterul unui erou răzbunător ar fi păstrat în sufletul lui sentimentul primar incandescent și i-ar fi dat plan și acțiune. Shakespeare însă smulge din caracterul eroului vechei piese sentimentul dinamic al răzbunării, schimbînd cu totul structura sufletească a vechiului erou răzbunător.

Sentimentul răzbunării în Hamlet, dela prima lui izbucnire, începe a se tempera, a fi copleșit, alterat și împiedecat de alte sfere de interese sufletești arzătoare, cu resorturi mult mai puternice în sufletul eroului;—și care chiar prin prezența lor în sufletul lui Hamlet și prin natura lor înseși sînt o imposibilitate morală pentru înrădăcinarea unui sentiment de răzbunare în sufletul lui.

Astfel nu abulia, uitarea, melancolia ori altă infirmitate sufletească îl face impropriu pe Hamlet, pentru executarea unei răzbunări ce ar purta-o în suflet, ci însuși sentimentul de răzbunare e

absent în sufletul lui Hamlet, care prin însuși natura lui e refractar unui astfel de sentiment primitiv.

La ce se reduce dar răzbunarea în Hamlet ?

Pentru critici, „răzbunarea“ lui Hamlet e firul roș, întins dela începutul pînă la sfîrșitul piesei, dela apariția Umbrei pînă lauciderea lui Claudius, pe direcția căruia ei înșamnă și jalonează slăbiciunile de simțire, de voință, de memorie, de temperament, de minte... ale eroului... un întreg inventar clinic, al unui „caz interesant“. Un client de compătimit, atît de departe de un erou shakespearean !

Pentru Hamlet, „răzbunarea“ e o datorie prelung neîndeplinită, care-i apasă sufletul, îl preocupă și-i recurbează adesea mintea în auto-analize deprimante, sporind numărul amarelor lui. deziluzii cu aceia despre sine însuși. E un resort moral dureros în plus, în tensiunea generală a sensibilităților lui morale.

Shakespeare urcînd pe Hamlet atît de sus și scoborînd pe Claudius atît de jos, în scara valorilor morale, a distrus, desigur nu fără a-și da seama, posibilitatea morală a păstrării sentimentului de răzbunare, din vechea piesă, în sufletul eroului din piesa transformată. Apoi, făcînd ca în sufletul lui Hamlet să se nască, chiar dela început, preocupări de natură atît de adîncă și de intensități atît de absorbante, orice expansiune ulterioară a răzbunării e asigurat înăbușită, de mai înainte. Precauțiile de denaturare a răzbunării în sufletul lui Hamlet arată în adevăr o extraordinară putere de pătrundere în natura sufletului omenesc.

Desigur, care om normal își poate întemeia un act de răzbunare numai pe bănueli ? Și în ce om normal trecerea timpului și interpunerea preocupărilor mari și-a suferințelor adinci nu temperează acest sentiment reducîndu-i neconținut virulența și incandescenta ?

În tot cazul însă Shakespeare, ca contra asigurare, a făcut ca imediat după ce Hamlet a ajuns în stăpînirea dovezii de vinovăție a lui Claudius, să se convingă cu proprii lui ochi că el însuși e vinovat de aceeași culpă pe care o impută celui a cărui pedepsire o urmărea. Hamlet „vede în imaginea cauzei lui, icoana cauzei lui Laertes“.

*

Răzbunarea ca resort principal al vieții e accidentală în natura umană, presupunînd totdeauna o primitivitate sufletească și

deci apriori se exclude din concepția eroică shakespeariană. Nici odată răz bunarea, prin ea înseși nu-i simpatică și nu poate împodobi un suflet mare.

Răz bunarea ca și sgîrcenia nu fac parte din gama fundamentală inerentă naturii omenești, de aceea nu pot anima și individualiza pe eroii principali din galeria lui Shakespeare, care rămîn permanent actuali, ca exponenți ai umanității eterne. Iată de ce Shakespeare n'a creat un *Avar* și n'a putut face nici din Hamlet, cel mai etern actual dintre eroii lui, un răz bunător. Cu atît mai mult un răz bunător infirm și neputincios, ceiace esteticeste ar fi o caricatură iar psihologiceste o absurditate. Nu ne-ar inspira nici simpatie, nici admirație.

Hamlet însă ne impune simpatie și admirație, ne fascinează, tocmai pentru că simțim în el putere, nobleță, generozitate și idealism, nu deficite sufletești, slăbiciuni și bicsicnii sau alte neputinți de a îndeplini o acțiune sanguinară de care i-ar fi cuprins sufletul.

E Hamlet un om slab, un biet poet visător ori un simplu filosof meditativ ?

Simți că personalitatea și voința lui Hamlet domină superb deasupra tuturor personagiilor din piesă, care toate își au resortul mișcărilor exclusiv în Hamlet : în ce spune, ce face și ce gîndește Hamlet. E o impresie ce se menține dela începutul pînă la sfîrșitul dramei. Se simte o stăpînire a eroului peste toți, așa cum nu se simte nici într'o altă piesă a lui Shakespeare. În *King Lear* Regan și Goneril ; în *Macbeth*, Lady Macbeth ; în *Othello*, Iago... fac din eroii principali ai pieselor respective, pînă la un punct, subiecte pasive. Hamlet singur are grandoarea voinții neînfruntate, pe care o impune tuturor și în toate împrejurările, deliniind astfel cea mai puternică personalitate din teatrul lui Shakespeare.

Mintea lui înaltă îmbrățișează îndrăzneț toate problemele ; spiritul lui ascuțit scapără fulgere de ironie și de sarcasm ; humorul lui profund amar și caustic distruge corosiv și adînc. Voința lui ? Cine nu i se supune ? Claudius nu face decît să tremure tot timpul de frica lui : Hamlet e singura lui preocupare. Toți ceilalți sînt jucării în mîinile lui.

Shakespeare, pare că ostentativ, nu vrea să ni-l prezinte pe Hamlet nici pe pragul morții într'un moment de slăbiciune. Scena

morții e afit de supraomenească, încît ne simțim copleșiți, chiar în acel moment, nu de milă pentru cel ce dispăre ci de admirație pentru cel ce a trăit.

Aceste sînt impresii ce te năvălesc din text și te fac să uiți imputarea criticilor că Hamlet a ținut spada în teacă cinci acte.

Dacă această concepție prometheiană dedusă nu numai din considerații apriorice, ci din impresia generală a piesei și din observațiunile analitice a textului poate coordona și încadra întreg textul referitor din drama lui Shakespeare, atunci autoritatea lui Bradley o declară indirect adevărată; dacă un singur cuvînt chiar din text se opune, validitatea ei se mărginește la o ipoteză cu oarecare arhitectură bazată pe text.

Problema e deschisă. Analiza integrală a textului singură o poate rezolva, în parte sau în total.

Studiul de față e o contribuție pe o anumită linie; el urmează un altul care convergează spre același scop; altele vor urma pînă la istovirea completă a textului, care numai întreg congruent poate consolida această concepție despre Hamlet.

Melodramaticul și senzaționalul erau în gustul publicului pe timpul lui Shakespeare,—și Shakespeare pleca totdeauna dela această considerație în compunerea pieselor lui, căci el era director și proprietar de teatru și voia să cîștige bani, ca în orice afacere și ca orice om de afaceri, cu întreprinderea lui. El nu scria pentru cetitor ci aranja pentru spectatori povestirile și istoriile care erau în gustul publicului; avea chiar interes să nu-și publice piesele, căci atunci lumea putea să le cetească în loc să vie la teatru, să-i plătească intrarea. Scena era instrumentul curent publicistic al epocii. O faptă senzațională în loc să apară, ca astăzi, în mai multe coloane pe pagina a treia a ziarelor, apărea pe scena teatrelor în mai multe acte. Autorii dramaticei țineau locul ziaristilor de azi și trebuiau cași ei să țină seama de gustul publicului. Teatrul avea ceva din reportajul ziaristic de acum și autorii dramaticei, foarte numeroși, ilustrau cel mai dezvoltat gen literar, depe timpul lui Shakespeare.

De aici desigur, nu urmează că în seria acestor reporteri scenici nu au fost oameni de geniu, care au izbutit să îmbrace în cerințele timpului trecător adevăruri eterne asupra sufletului u-

manităţii, în cea mai înaltă şi mai perfectă formă artistică. Shakespeare e întâiul dintre ei, iar *Hamlet* era istoria cea mai gustată de public, căci cuprindea ambele elemente cu rădăcini adânci în sufletul tuturor, în acea vreme: răzbunarea sanguinară şi supranaturalul mistic. *Hamlet* era cea mai răspândită povestire şi sub forma dramatică şi sub forma istorică. Shakespeare o utilizează dar pentru aranjarea pe scena lui.

Shakespeare însă n'a fost numai un *business-man*, ci a fost şi cel mai mare artist al omenirii şi de aceea n'a scris numai pentru epoca lui ci a creiat pentru umanitatea eternă. A scris pentru publicul lui, dar a ştiut ca sub forma cerută de el să pună sub discreţia unei arte geniale ceia ce l'a frământat pe dinsul.

Acest adevăr îl simţi concret, când urmăreşti istoria şi variantele lui *Hamlet*, nu numai înainte de Shakespeare, dar chiar şi în cele două Quarto din 1603 şi 1604 şi în întâiul Folio din 1623. Se poate vedea din ele contribuţia geniului lui Shakespeare la vechea poveste. Se poate înţelege ce a urmărit, cum a procedat şi ce a realizat el.

În partea întâiu a acestui studiu, am văzut cum a utilizat Shakespeare răzbunarea din vechea dramă; în a doua, vom vedea cum s'a folosit de supranatural, în delinierea psihologică şi în instrumentarea artistică.

Shakespeare întrebuinţează superstiţiile şi credinţile populare nu ca simple relatări şi înregistrări informative asupra epocii sale, atât de impregnată de credinţa în supranatural, ci ca resort dramatic pentru a da o palpitate hipnotică exteriorizării stărilor sufleteşti de adânci intuiţii şi presimţiri ale mulţimilor, în faţa faptelor şi evenimentelor care le turbură sufletul cu fiorul fricii şi al necunoscutului,—cum e cazul tipic în *Hamlet*; ori pentru a dezvălui, prin mijlocul miraculosului sguduitor, stări de conştiinţă obsedante şi febrile ale diferitelor personaje, — ca în *Hamlet* şi în *Macbeth*, în special. Dar acest material, născut din fantesia popoarelor, îi serveşte lui Shakespeare şi pentru a lărgi cadrul acţiunii piesei, deschizînd cugetării şi imaginaţiei perspective vaste şi impresionante, peste hotarele existenţilor materiale,—şi trezind un sentiment vag de angrenare haotică a întregii existenţi, care nelinişteşte atmosfera dramatică cu înfiorările nedesluşite ale destinului şi misterului ce plutesc turburător deasupra oricărei vieţi omeneşti.

Astăzi supranaturalul, lipsit de substratul sufletesc naiv al credinții, a devenit un aparat baroc și neverosimil în arta dramatică ; totuși, în arta lui Shakespeare, el servește ingenios la desemnarea unor stări sufletești etern veridice. De aceea, cu tot absurdul supranaturalului pentru noi, nu trebuie să pierdem din vedere semnificarea lui artistică și psihologică în construcția teatrului lui Shakespeare și, ca atare, să-l analizăm și să-l interpretăm, căci această analiză ne poate ajuta la lămurirea unor enigme de caracter, aproape inextricabile, fără pătrunderea înțelesului etern omenesc al supranaturalului în Shakespeare, peste valoarea lui de exponent al unei epoci.

*

Nici într'o piesă, Shakespeare nu întrebuințează supranaturalul ca instrumentare dramatică cu atîta amploare, supleță și putere de expresie ca în *Hamlet*. Umbra din *Hamlet* e o ingeniozitate tehnică atît de suggestivă ! Cînd vorbește e atît de vibrantă¹, încît chiar azi impresionează ca un caracter dramatic real, ca un personajiu între celelalte *dramatis personae* ale acțiunii, care induce în eroare chiar și pe critici, cînd ei caută în relațiunile dintre Hamlet și Umbră argumente pentru a-i atribui enigmaticului print al Danemaricii infirmități de voință și de caracter.

E atît de vie Umbra din *Hamlet* ! Apare, dispare și revine pe scenă în mai multe rînduri. Își schimbă și atitudinea și haina. În actul întăiu, e amenințătoare, cu fața incrunțată, „înarmată din creștet pînă'n tălpi“, în zale, cu buzduganul în mînă și cu viziera ridicată ; apare pe platforma de gardă a unui Castel, unde sentinelele, pătrunse de groază și îngrijorare, o văd trecînd nopți dearîndul. În actul al treilea, e lipsită de orice prestață, în haină simplă, apare într'un ietac și nu o vede decît Hamlet, căruia îi inspiră milă, — „lacrimi, în loc de sînge“.

Cînd Umbra bătrînului Rege pășește marțial, pe platforma Castelului dela Elsinore, subt „lucirile de lună“ ale nopților reci și instelate, proiectîndu-se mare și mută pe stîncă aplecată deasupra mării „care mugește dedesupt“, Marcellus și Bernardo „se distilează în gelatină“, iar Horatio se simte „sfîșiat de spaimă și uimire“ : vedenia rătăcitoare poartă în ea taina crimei și a mormîntului.

---

¹ Umbra trece prin diferite stări sufletești, cînd vorbește. E o Umbră cu stări morale.

Ea „face nopțile hidoase“, și copleșește cu „gînduri dincolo de puterile sufletelor noastre“ chiar și pe Horatio, care nu crede în supranatural și rîde de acei ce cred în apariția Umbrelor.

Cînd Umbra se arată însă lui Hamlet numai, în „ietacul“ mamei sale, în costum familiar, — nu e decît o biată fantomă domestică, pe care Regina nu o vede, pentrucă apariția a părăsit lumea „de dincolo“ cu un comision special, de natură intimă, numai pentru Hamlet. E propria conștiință a lui Hamlet, care-și impună că încă nu și-a îndeplinit datoria; e nemulțumirea de el însuși, în consecință. În hipostasa majestății regale, Umbra se arată, taciturnă și grozavă, în mod public, sentinelor dela Castel, fără nicio rezervă, nopți dearîndul, dar nu vorbește decît numai prințului Hamlet singur, pe care-l izolează și-l depărtează de grupul ofițerilor de gardă.

Desigur că numai funcțiunea ei instrumentală îi determină atitudinile deosebite. Umbra regală, în zile de război, mută și înfiorătoare nu-i decît un mijloc tehnic, o mașină teatrală pentru a dramatiza pantomimic, impresionant și sugestiv ceia ce se petrecea în sufletul înfricoșat, și înmărmurit al poporului. La Curte, se petrecuseră mari schimbări nefirești și neînțelese. Evenimente suspecte turbură adînc sufletul poporului și-l îngrozesc. „Viteazul Hamlet, căci așa îl prețuia această parte a lumii“, iubit și ascultat de toți, moare pe neașteptate și numai peste două luni dela moarte și o singură lună dela înmormîntare, fratele Regelui mort se căsătorește cu Regina văduvă și-i încoronat Rege de „acei care-i dădeau cu tifta cînd Regele Hamlet trăia“. Complotul Curții și păcatul vechiu al lui Cain sînt evidente, dar nimeni nu îndrăznește să vorbească: Umbra trebuie să fie mută, pentru că poporul e înfricoșat. Toți înțeleg, dar rămîn împietriți de groază. Numai Horatio își spune: „E ceva care turbură ochiul minții“, iar Marcellus exclamă: „Este ceva putred în Statul Danemaricii“.

*

E caracteristic,— pentru puterea de intuiție psihologică a lui Shakespeare și pentru procedarea lui artistică de a ne da marile sugestii,—atitudinea lui Horatio, în special. Înarmat cu filosofia dela Wittenberg, Horatio declară, sigur pe el, lui Marcellus și Bernardo, că nu crede în apariția Umbrei; că îi va întovărăși la locul de gardă și cu siguranță Umbra „nu va apare“. Dar sfînd în așteptarea Umbrei, în apariția căreia nu credea, pe platforma

Castelului, în mijlocul nopții, „atunci cînd ceasul bate unu“, Horatio deodată, fulgerat de groază, începe, în gura mare, să apostrofeze Umbra, care trece marțial și mută pe dinaintea lui și dispare la „cîntecul cucoșului“, lăsîndu-l înmărmurit, „tremurînd și palid“. „Ei! îl întrebă ironic Bernardo, nu-i aceasta nimic mai mult decît o fantesie?“ „Pe Dumnezeul meu, îi răspunde Horatio, nu puteam crede aceasta, fără mărturisirea sensibilă și adevărată a propriilor mei ochi“. Apoi începe, el care nu credea, să vorbească de „duhurile extravagante și rătăcitoare“ și să povestească celorlalți cum: „In marele și gloriosul stat al Romei, cu pușin înainte de a cădea puternicul Julius Caesar, mormintele s'au deschis și morții învăluiti în lîntoliu se îmbulzeau și țipau pe străzile Romii, „... și, fără să se întrerupă, trece la fenomenele cerești prevestitoare de nenorociri ca: „stelele cu coadă de foc, eclipsele de soare, întunecimea stelei polare... care au demonstrat țării și locuitorilor că cerul împreună cu pămîntul sînt prolog pentru nenorocirile ce au să vină“.

Schimbarea atit de bruscă și de adîncă în sufletul lui Horatio e totuși normală și de extindere universală în firea omenească. Cadrul acțiunii, tăcerea nopții și impresia ce i-au lăsat povestirile lui Bernardo și Marcellus, care i se înfipseseră în minte, cu toată protestarea lui de necredincios, îl predispun pe Horatio la cele ce erau să urmeze.

În fiorul grozăviei crimei uciderii-de-frate, reminiscenți biblice și evocări de întîmplări prevestitoare de nenorociri publice năvălesc în tumult sufletul lui Horatio, inundîndu-i imaginația și neliniștindu-l cu vagi presimțiri și superstiții. Perspective adînci și sombre despică orizontul apus al războiniciei domnii a fostului rege, reînsuflețînd viziuni de aprige lupte, pe care Horatio le povestește, sub bolta înstelată a nopții, în așteptarea înfrigurată a Umbrii. Credinți, fapte de arme și superstiții plutesc parcă pretutindeni în întreaga fire, în acea noapte bîntuită de spirite supranaturale, contopîndu-se într'un fond depărtat și misterios, pe care se proiectează acțiunea sîngeroasă a dramei dela Elsinore. Totul crește și se dilată în imaginația aprinsă și înfiorată, dînd o amploare grandioasă și impresionantă conținutului piesei, în care trecutul se continuă în prezent și naturalul se amestecă cu supranaturalul pînă în a li se șterge hotarele în mintea halucinată și stăpînită de chaos.

În toate timpurile, subț deprimarea marilor nenorociri publice, mulțimea halucinată de spaimă proiectează din imaginația ei înfri-

gurată vedenii lugubre, pe care apoi le vede aievea și le atribuie puteri supranaturale asupra destinului popoarelor.

Cazul halucinațiilor contagioase și colective e științificește admis.

În aceleași împrejurări instinctele nelămurite ale mulțimii leagă causal soarta oamenilor de apariția fenomenelor cerești, dînd naștere superstițiilor neperitoare; în lunga viață a popoarelor, pentru că sufletul omesc răscolit de groază și în panică de conservare este veșnic același.

Cu înțeles etern, Hamlet spune blînd și persiflant lui Horatio, văzîndu-l atît de schimbat, după vederea Umbrei: „Sînt mai multe lucruri în cer și pe pămînt, Horatio, decît ți le închipui în filosofia ta“.

Hamlet cunoaște adînc sufletul omesc, dar aceste cuvinte spuse lui Horatio planează ironic deasupra vieții lui Hamlet însuși, ca o sfidare a mîndriei intelectuale omenești. În adevăr, eroul, care pecetluiește suveran și suprem în existența supranaturalului prin acele patru cuvinte: „*the rest is silence*“, chiar pe pragul morții, cînd instinctul de conservare *post mortem* face din fiecare din noi un laș, în momente de adînci zguduiri sufletești, lovit de mari decepții, în fața unor întîmplări neînțelese, se simte și el stăpînit de fiorul supranaturalului și-al credinței în puterea lui asupra destinului bieteii vieți omenești, ca și simplul Horatio.

Hamlet bănuiește de crimă pe Claudius, înainte de spovedania Umbrei, textul o arată, și, cu toate acuzațiile criticilor, el cu drept cuvînt, ca orice om normal, nu pune nicio bază pe această spovedanie, ci inventează piesa de control ca să se convingă prin impresia ce o va face asupra Regelui reprezentarea ei în fața lui. Forma de supranatural, izvorît din halucinația simțurilor nu putea determina nici măcar o convingere, cu atît mai puțin o faptă, pentru Hamlet. Shakespeare nu putea face din trucul lui dramatic un motiv de acțiune pentru Hamlet, admițînd chiar că această mașinărie tehnică implică un adevăr psihologic: halucinația nu numai a văzului dar și a auzului. Hamlet era destul de turburat sufletește și de obsedat de o teribilă bănuială ca să treacă prin o asemenea stare sufletească, dar ar fi fost nebun dacă această stare l-ar fi determinat la fapte. Hamlet nu crede în această formă de supranatural, ci în inteligența și voința lui.

Cînd însă Hamlet, crezînd că ucide pe Claudius, ucide pe tatăl Ophellei, din întîmplare, în fața crimei ne-voite de el, exclamă

cutremurîndu-se : „Cerul a voit-o“. În acest moment, întîmplarea aceasta turbură toată ființa lui morală, umilindu-i mîndria intelectuală. Increderea în suveranitatea minții și voinții lui e înfrîntă, cedînd locul credinții în supranatural ; iar resortul pedepsirii lui Claudius își pierde *detenta* morală, căci Hamlet se simte deodată vinovat chiar deacum de aceeași crimă față de Ophelia, pe care o iubea, de care îl bănuia pe Claudius, față de el.

*

Uciderea, din întîmplare, a lui Polonius e unul din momentele cruciale din piesă și din viața lui Hamlet. Pentru eroul tuturor sensibilităților morale, sentimentul crimei, ne-voite de el, sentimentul nedreptății și durerii aduse Opheliei, sentimentul ireparabilului... toate aceste suferinți adînci și copleșiri sufletești e firesc să-l dispună pe Hamlet spre credința în supranatural. Scena dela cimitir, în care Hamlet vede pe Ophelia moartă—o urmare a acestei întîmplări—nu poate decît exaspera această stare sufletească a lui Hamlet. E foarte natural ca o întîmplare atît de adînc turburătoare să-i zdruncine și lui convingerile, cum cauze cu mai superficiale aderenți sufletești i le zdruncinaseră pe ale lui Horatio.

Întîmplările care ating adînc viața intimă a omului îi afectează totdeauna convingerile și credința în legea pămîntească a causalității. Hamlet e cu totul normal din acest punct de vedere, ba chiar banal.

Hamlet povestind lui Horatio de întîmplarea de pe vasul pe care călătorea spre Anglia, întovărășit de Rosencrantz și Guildenstern, și cum executarea ce era pregătită pentru el s'a întors împotriva foștilor lui colegi de universitate, exclamă : „Este o divinitate care schimbă scopurile noastre cum vrea, orice am face noi“,—aproape cuvintele Regelui Actor,¹ din piesa de verificare, în care

¹ Piesa în piesă are loc înainte de uciderea lui Polonius.

Hamlet întreabă pe actori dacă poate „însăra în piesă vreo douăsprezece sau șasesprezece versuri“. Aceasta nu e decît un mod de a se sugera că piesa conține cugetarea lui Hamlet și că cuvintele Actorului Rege nu sînt decît un soliloc al lui, cași cuvintele Umbrei. Dar dacă cuvintele citate, debite de actor, nu sînt decît exprimarea unei stări sufletești a lui Hamlet, ele nu implică însă zdruncinul moral provocat de uciderea lui Polonius (urmate de moartea Opheliei), care încă nu fusese săvîrșită de Hamlet. Conținutul piesei arată ce se urmărește și deci ce gînduri turburau conștiința lui Hamlet. Mai mult decît spionarea conștiinții Regelui, pentru a se convinge de vinovăția lui, Hamlet caută în piesă să scruteze conștiința Reginei, pe care o bănuia de complicitate la asasinat, aceasta turbura conștiința lui Hamlet mult mai adînc decît bănuiala vinovăției de fraticid a lui Claudius. Dela începutul acțiunii piesei, dela căsătoria Gertrudei cu Claudius

Hamlet „intercalase vreo douăsprezece sau șasesprezece versuri“: „Gîndurile sînt ale noastre, realizările lor însă nu stau în puterea noastră“. Deasemenea Hamlet e în aceeași notă, cînd povestește lui Horatio cum a putut contraface ordinul de executare, numai mulțumită întîmplării că avea sigilul regal al tatălui său în punga lui: „Și aici a fost voința cerului“. În același sens răspunde lui Horatio, care-l sfătuiește să refuze partida de scrimă cu Laertes: „Nici o vrabie nu cade fără învoirea specială a Providenței“,—parafrazînd un text din Biblie. Deasemenea, Regelui, care îi spune: „Dacă ai cunoaște scopurile noastre“, Hamlet îi răspunde: „văd un cherubin care le vede“.

Toate aceste cuvinte ale lui Hamlet implică o credință în supranatural. E o stare spirituală grefată pe o adîncă depresiune sufletească, pe mari decepțiuni și deziluzii. De această stare sufletească, textul o arată, Hamlet se scutură brusc în fața mamei lui otrăvite, pentru a cerceta pe loc și a pedepsi pe vinovat: ceiace însămnă că depresiunea lui morală nu avea la bază slăbiciuni de caracter ori de temperament, nici o maladie organică, ci ascuțite sensibilități morale rănite, care-l făceau să simtă mai adînc totul. Odată revenit în sine, prin intervenirea unui fapt nou ce-l impre-

și ajungerea lui la tron prin această căsătorie, Hamlet e turburat de bănuiala grozavă a complicității mamei lui. Deși, sau tocmai pentru că, acest gînd îl tortura atît de grozav, încît se gîndește la sinucidere, Hamlet nu formulează categoric ideia în soliloecul din Act. I. Chinul lui sufletec însă se înțelege clar din discreția comprimată a ultimului vers al acestui soliloec: „Plesnește însă inimă, căci trebuie să-mi țin limba“. Numai în Actul III, după efectul reprezentării piesei asupra Reginei îl convinsese pe Hamlet de nevinovăția complicității ei la asasinat, el răspunde prompt exclamației Reginei: „Ce faptă sîngeroasă“ (cînd Hamlet a ucis pe Polonius), cu cuvintele de ușurare parcă, nu de imputare: „Tot așa de rea scumpă mamă, ca a ucide un rege și a te mărita cu fratele lui“,—cuvinte care arată expres acum ce-i apăsa conștiința înainte, atunci cînd el a „intercalat“ versurile citate în piesa de control. Hamlet era dar subț o teribilă zguduire morală, propice pentru credința în supranatural, atunci cînd pregătea și adapta piesa și, după cum se vede din text, măritișul nu-l putea concepe ca un act liber voit de Regină. Efectul piesei îl convinge de vinovăția Regelui și de inocența Reginei, dar uciderea lui Polonius, imediat după reprezentarea piesei, aruncă sufletul lui Hamlet, abia ușurat de grozava bănuială împotriva mamei lui, în altă serie de iremediabile conflicte de conștiință, care explică stările sufletești și depresiunea morală a lui Hamlet din Act. V. E de observat economia tehnică în conducerea acțiunii piesei și transformării unei vechi piese de război în alta, în care războiul dela început e pe planul al doilea și neconținut e îndepărtat pînă ce aproape pierde orice interes moral în conștiința eroului, al cărui suflet se complică neconținut și se turbură de alte sfere de interese morale care-l absorb tot mai mult, dezvoltîndu-se astfel o complexitate de sensibilități unică în seria marilor eroi din galeria shakespeariană și care face ca Hamlet al lui Shakespeare să devină eroul prometeic al idealismului moral, în loc să rămînă primitivul erou al războiului din piesa transformată de Shakespeare.

sionează adînc, Hamlet își revine deodată și apare ca cea mai formidabilă figură din galeria lui Shakespeare, prin puterea hotărîrii și a independenței cugetării, negînd pe pragul morții existența supranaturalului, tocmai cînd omul slab se anină de ea.

*

Insuși instinctul cauzalității,—o habitudine sufletească derivată din instinctul de conservare,—e la baza credinții în supranatural. O simplă întîmplare care impresionează pe om, prin urmările asupra vieții lui, îi dă fiorul supranaturalului, tocmai prin instinctul care îi cere o cauză a acelei întîmplări inexplicabile. Ce conștiință, fie cît de pozitivă, nu se clatină în asemenea împrejurări! Cine nu simte stăpîniri neînțelese deasupra neputinții lui! Omul turburat sufletește de mari decepții, de mari dureri și primejdii, de mari neînțelegeri va invoca totdeauna Dumnezeuirea sau alfe forțe supranaturale, din simplu instinct de conservare, cum face Hamlet în asemenea împrejurări.

De două ori Hamlet, în desperarea marilor decepții, s'a gîndit la sinucidere; natura lui viguroasă și normală însă a reacționat la timp. Instinctul lui de conservare a răscolit substraturile adînci ale subconștientului și-a ridicat la suprafață, ca forțe vii de apărare, superstiții bazate pe credința în supranatural, de a cărui inexistență Hamlet era totuși convins.

Contraziceri deasemenea natură se găsesc desigur în Hamlet, pentru că se găsesc în fiecare om normal. Contrazicerile, sau mai bine zis conflictele, din sufletul chinuit al lui Hamlet sînt ale eternei naturi omenești înseși.

În această lumină a psihologiei umane, Hamlet nu e în contradicție cu sine însuși nici în solilocul din Act. I, cînd: „pedeapsa pe care Atotputernicul a hotărît-o împotriva sinucigașilor“ îl oprește să se sinucidă,—pe el care nu crede în supranatural; nici în solilocul din Act. III, cînd, adînc turburat și pledînd pentru sinucidere, se oprește de „spaima aceluia ceva de după moarte, țara nedescoperită, din ale cărei hotare niciun călător nu se întoarce“,—adică de marele necunoscut al vieții viitoare, pe care el o neagă categoric, la sfîrșit.

Brandes, totdeauna prea grăbit în succese de logică împotriva lui Hamlet, îl pune în contradicție și cînd el afirmă că „niciun

călător nu se întoarce din țara nedescoperită... de dincolo“, deși în Act. I a stat de vorbă cu Umbra tatălui său.¹

Deasemenea din faptul că în Act. I, Hamlet cedează insistenței mamei sale de a nu se întoarce la Wittenberg și de a rămâne la Elsinore, se trage concluzia că chiar dela începutului piesei,—deci în însuși caracterul lui Hamlet,—se vede abulia ca un deficit organic, în eroul piesei.

E aici poate cea mai interesantă și mai evidentă eroare de interpretare a textului, repetată de mulți, care, chiar dela început răătăcește critica asupra lui Hamlet,² confundându-se o stare sufletească dramatică cu o relatare de fapte informative.

Sufletul omenesc nu curge liniștit în premise și concluzii logice, ci se zbate neconținut în conflicte. Lupta pentru conservare și echilibru e lege și pentru viața sufletească, în măsura energiilor ei vitale. Un om, psihicește viguros, luptă împotriva tuturor conflictelor și zguduirilor sufletești care tind să-l doboare, mobilizând automat toate rezervele de apărare, din cele mai adinci substraturi ale subconștientului, care pot să-i contrazică teoriile, concepțiile și credințele, pentru că torentul unei vitalități impetuoase trece peste aceste slabe zăgazuri ale conștiinții liniștite, când viața înseși e în joc.

E un instinct de conservare și în viața sufletească superioară, cu acte reflexe și automatisme pentru apărarea integrității ei, cași în viața periferică a senzațiilor, cu acte reflexe de apărare spontană a corpului.

Nebunia înseși,—nebulia ca criză trecătoare, fără *tară* organică, adică întunecarea temporară a conștiinții,—e un act reflex de defensivă sufletească, o scufundare automată a conștiinții sub valorile turburi ale subconștientului:—nebulia Regelui Lear e una din marile intuiții ale lui Shakespeare, în psihologia normală a omului. E aceeași ripostă de apărare pe care o dă corpul când, prea tare lovit, își amorțește sensibilitatea pentru a evita durerile insuportabile.

1 Am citat observația lui Brandes pentru că ea reprezintă metoda de analiză psihologică curentă, după care sufletul lui Hamlet apare anormal și plin de contraziceri. Dacă Hamlet însă nu e absurd, ci e om, chiar și în atitudinile pe care i-le impută Brandes, concepția omului-silogism, inclusă în astfel de critică, e desigur absurdă și prea simplistă pentru a putea reflecta complexitatea vie, cu substraturile ei atavice și eruptive, a sufletului omenesc, angrenat nedespărțibil în împrejurările vieții reale; ea implică un punct de vedere static, superficial și exclusiv intelectualist, în analiza sufletului omenesc, care tind totdeauna să convergă într'o unitate personală, dar niciodată nu se fixează într'o formulă logică.

2 Cu aceasta voi începe articolul special asupra erorilor de interpretare a textului.

Credința în supranatural, presimțirile vagi, simularea bizară a nebuniei nu sînt în Hamlet contraziceri ori semne de detracare, ci preveniri reflexe ale instinctului de conservare într'o natură viguroasă și în continuă defensivă față de cele mai agresive împrejurări. Sînt triumful capacității și energiilor lui vitale, nu abdicări ale inteligenței lui. Contrazicerea în Hamlet nu e o categorie logică de inconsecvență a cugetării ci un triumf al vieții organice peste conflictele de conștiință care o minează.

De multe ori în Shakespeare un singur cuvînt ne lămurește mai mult decît un volum de critică. E procedeul lui artistic de a scapa cu un singur cuvînt, o expresie, în adîncimele întuneceate ale conștiinții omenești. Hamlet povestește lui Horatio cum pe vasul care-l ducea spre Anglia, pe cînd Rosencrantz și Guildenstern erau adormiți, s'a furișat tiptil lingă ei și le-a cercetat buzunările. E unicul moment de micime urîță a lui Hamlet, în toată piesa. Fapta lui Hamlet e tot atît de degradătoare și exact de aceeași categorie morală cu spionarea de după perdea a lui Polonius. Fapta lui Polonius însă stă virtual în caracterul lui, e logică cu întreaga lui ființă, dar fapta lui Hamlet? Contrazice toată ființa lui morală, și... totuși Hamlet a săvîrșit-o, învingîndu-se pe el însuși, automat, din porunca organică a instinctului de conservare. În acel moment de primejdie a vieții, mintea clară și demnă a lui Hamlet a abdicat și-a apărut în el un Polonius, degradat și odios cum a apărut antropofagia în eroii selecți din *Don Juan* al lui Byron.

Cînd Hamlet povestește lui Horatio acest episod, primejdia trecuse, Hamlet era el : de aceia în povestire intercalează spontan dezaprobarea faptei, descalificînd'o dar și explicînd'o prin cuvinte — „temerile mele uitînd cuviința“. Cuvinte care, din punct de vedere moral, arată o prăpastie între Hamlet care a săvîrșit fapta și Hamlet care o relatează. Aici e enigma normal omenească a tuturor contrazicerilor din Hamlet și-a naturii omenești din toate timpurile. Cine știe din ce perioadă ancestrală începem să trăim, într'un moment dat, și cît putem să înfrîmăm sălbătăcia trecutului din noi, într'un moment actual, cînd un interes al nostru e în joc ! Shakespeare îl pune pe Hamlet să rostească cuvintele „*the rest is silence*“, atunci cînd, se poate spune, trecuse în lumea rațiunii pure, cînd mintea senină scapă din sclăvia încarnării, cînd instinctul de conservare abdică în fața inteligenței logice, — căci numai morții sînt logici, în înțelesul lui Brandes, — dar și cînd omul e mai laș ca totdeauna.

Fără îndoială că recunoașterea logică a inevitabilului în fața

morții și triumful inteligenții peste lașitatea de a nu putea renunța la viață sînt atribute de curaj ale celei mai înalte frumuseți morale.

*

Hamlet e predestinat să atingă toate înălțimile. Shakespeare are procedeul să sublinieze fără să ne spună. Pe aceeași pagină își dă sufletul și Claudius. Cum? Străpuns de spada lui Hamlet, din piept în spate, cu otrava ucigătoare în trup, pe care Hamlet i-o turnase pe gît cu deasila. În fața Reginei, moartă numai dintr'o sorbitură, Claudius nu se supune cu demnitate inevitabilului, ci strigă: „Aparați-mă, prieteni, nu sunt decît rănit“. Sînt ultimele lui cuvinte, — *pendantul* celor patru cuvinte, — *the rest is silence*, — ale lui Hamlet, rostite pe pragul morții. Contrastul între un om mare curajos și un ticălos laș e evident.

Ultimele cuvinte ale lui Hamlet sînt proclamarea grandioasă a imperiului cugetării eliberate.

Nerecunoașterea altei existenți decît a conștiinții noastre reduce lumea materială la o simplă funcțiune a sufletului omenesc și distruge posibilitatea credinței în orice formă de existență a supranaturalului.

E apoteoza cugetării și-a eroismului moral deodată... e și tragedia vieții omenești, în același timp.

Frumuseța suportării morale a acestei sentinți e de esență sublimului. „Voi care intrați aici, lăsați orice speranță“ apare o mîngiere, căci nu distruge credința în existența „de dincolo“. Inexistența eternă însă trece peste ori ce grozăvie a închipuirii. Hamlet sfîrșește și logic și supraomenește, ca cel mai mare și mai puternic caracter din galeria shakespeareană. Sfirșește și ca un prinț cu conștiința datoriei și ca om de acțiune, nu numai ca cugetător.

Cu moartea în el, Hamlet salvează viața lui Horatio, iartă mărinos pe Laertes, hotărăște succesiunea la tronul Danemaricii, după ce mai înainte salvase sufletul Gertrudei, și pedepsise pe Claudius; iar ca prinț al Danemaricii, stăpînit de nobilul sentiment de a rămîne în Istorie, sentiment ce nu-l poate avea decît naturile superioare, — și care deși e mai verosimil într'un prinț decît într'un om de rînd, Shakespeare îi subliniază astfel existența în natura umană, — roagă pe Horatio „să spuie lumii istoria lui, ca lucrurile să nu rămîină necunoscute și să i se păstreze un nume pătat“.

Cuvintele lui Horatio: „A dispărut un nobil suflet“ caracterizează simplu eroica viață a Prometheului shakespearean.

Tăria sufletească a lui Hamlet în ultimele momente e subliniată și prin o trăsătură ironică de humor tragic, bazat pe un

simplu joc de cuvinte. Piatra scumpă venețiană, pe care Claudius o pusese otrăvită în cupa predestinată lui Hamlet, se numea *union*. Claudius anunțase cu enfază: „În cupă, Regele va arunca un *union*, mai scump decât acel pe care patru regi succesivi l-au purtat în coroana Danemaricii. „La urmă, Hamlet, când îi toarnă pe gît, cu deasila, băutura otrăvită, îi strigă: „Bea această băutură: este *union*-ul tău înăuntru? Urmează pe mama mea“. Cuvîntul *union* însemnă aici și unire, căsătorie. Să fii cu moartea în tine, să ucizi și să faci ironii și jocuri de cuvinte în același timp, desigur nu e un semn de slăbiciune.

Intr'o clipă Shakespeare ni-l prezintă pe Hamlet cu toate însușirile lui sufletești. Parcă-l rezumează în grabă, dar complet, după ce primise lovitura spadei otrăvite: înălțime și adîncime de cugetare, acțiune, generozitate și nobleță, gînd la interesele statului, iubire, curaj și demnitate, putere de dominare asupra lui și a tuturor, spirit, ironie, humor... toate înălțimile intelectuale și morale în gesturi fascinante de cuceritor. Și vigoarea lui fizică este extraordinară. Nu indiferent Shakespeare îl arată pe Hamlet cu atîta putere în el, după ce Laertes, care fusese lovit în urma lui de aceeași spadă otrăvită, murise. Hamlet a avut timpul să defileze întreg, înaintea propriei lui morți, în admirația celor de față și... a noastră. Și-n această scenă grozavă, în care avem patru cadavre, nu e uitată nici impresia ridicolului de atitudini și situații. Ce proclamări enfatice, ce suveranitate regală! La urmă, bietul Rege prins de gît, tremurînd și înghițind silit otrava pregătită pentru altul! Ce tumult de viață cu toate conflictele și contradicțiile ei în cîteva clipe!

*

Desigur acest studiu nu ar fi complet, dacă nu am vorbi și despre Umbra din *Hamlet*, în hipostasa ei vorbitoare, cît și despre valoarea supranaturalului în această formă, din punct de vedere al instrumentării artistice, în Shakespeare.

Umbra nu este în povestea lui Saxo Grammaticus; ea e un duh al răzbunării, curent în apreciatele piese de răzbunare de atunci, cum era și *The Spanish Tragedy* a lui Kyd, perechea gemenă a lui *Hamlet*. În ambele piese Umbra victimei e chemată în public să descopere crima ascunsă, spre satisfacția tuturora. E detectivul simpatizat dela cinematograful de azi, care scoate ropote de aplause cînd prinde pe criminal. E elementul melodramatic și

sensațional cel mai gustat de publicul lui Shakespeare, de aceea acest rol era jucat de însuși Shakespeare, Directorul și proprietarul teatrului.

Dar artistul Shakespeare, fără să-l încurce pe *business-man*, a știut să întrebuițeze Umbra și în scopul lui, cu totul deosebit de al celorlalte piese de răzbunare.

Umbra ca instrument tehnic e întrebuițată cu extremă subtilitate spre a sublinia în Hamlet nuanțe sufletești de o delicatețe morală neîntîlnită în niciun altul din eroii lui Shakespeare și care nici nu ar fi putut fi prin alt mijloc deliniolate.

Apoi, în mod travestit, Shakespeare ne arată, dela început, întreaga problemă ce chinuie sufletul lui Hamlet, cu toate conflictele sufletești ce au să urmeze.

Umbra Regelui Hamlet nu e decît sufletul eroului Hamlet, care își va repeta nemulțumirile ce-l chinuiesc atît de adînc și în solilocurile ce vor urma, în celelalte acte, căci Umbra, de fapt, nu e decît un soliloc sui-generis al lui Hamlet.

Confruntarea textului din diferitele solilocuri ni se impune dar și o vom face chiar în acest articol, spre evidențierea afirmării noastre.

Vom pune Umbra pe două coloane, ca pe o adevărată plagioare a solilocurilor lui Hamlet.

Spre deosebire de orice altă Umbră din Shakespeare, Umbra din Hamlet ne impresionează prin deosebitele ei stări sufletești vibrante, cînd își povestește viața pe scenă. Nu e numai o Umbră informativă și detectivă, care destăinuiește aton, cum se cuvine unui spirit „de dincolo“ adevăruri ascunse; ea trăiește pe scenă, manifestînd chiar atitudini morale. Are accente puternice de indignare împotriva Reginei, care nu i-a apreciat calitățile și s'a uitat la altul, ceiace nu cadrează cu majestatea fostului Rege. Protestează în exclamații împotriva lui Claudius, — „bestia incestuoasă și adulteră“, — și-i cere lui Hamlet răzbunare. Cu toată indignarea însă împotriva Reginei, spiritul Regelui mort roagă pe Hamlet să o cruțe, — o slăbiciune neînțeleasă, din partea unui bărbat care a purtat coarne“. Intr'un cuvînt, e o Umbră cu toate resorturile vie ale vieții, cu stări morale... un adevărat personaj dramatic. E mai curînd un caracter travestit decît Umbra bătrînului Rege Hamlet, al cărui spirit nici nu-l reprezintă verosimil.

De fapt, Umbra nu expune decît ceiace se petrece în sufletul prințului Hamlet. Nu e spiritul bătrînului Rege, ci un simplu soliloc al lui Hamlet.

Solilocul e un procedeu dramatic obișnuit în teatrul lui Shakespeare, dar nici unui erou nu i s'a acordat atîtea solilocuri ca lui Hamlet, și nici atît de lungi. Caracterul solilocurilor lui Hamlet însă nu e informativ extern și istoric, ci psihologic. Ele reflectează viața intimă și discretă a cugetării sau alte stări sufletești, — o viață internă pe care Hamlet însuși o analizează cu o rară putere de introspecție. Solilocul, ca procedeu tehnic, ajunge astfel în Hamlet o caracterizare a eroului însuși și cea mai principală documentare a vieții lui sufletești. E de observat caracterul specific al acțiunii în Hamlet: eroul își joacă viața, nu și-o expune. Hamlet, urmărit de Rege și spionat de Curte e silit neconținut să se izoleze în sine și să-și comprime adevărata lui viață interioară, ajungînd pînă la simularea nebuniei, numai pentru a se ascunde în el și a dejuca pe cei din jurul lui. Din aceste împrejurări urmează o concentrare tot mai mare a eroului în sine însuși, adică o exagerare de intelectualizare și o sinceritate de expresie aproape exclusiv numai în solilocuri. Iată de ce solilocul în Hamlet e și o caracterizare și o documentare sigură, nu numai un metod tehnic. În adevăr, în afară de conversațiile cu Horatio și de scena interviewului din Act. III cu Regina, Hamlet nu apare sincer decît în solilocuri. Discreția este o caracteristică a lui Hamlet impusă și de împrejurările speciale de izolare sufletească silită. În solilocuri însă, Hamlet își poate deschide sufletul și deveni indiscret: astfel numai putem pătrunde direct în sufletul lui. Dar Hamlet are bănueli și imputări grozave împotriva mamei lui, pentru care totuși păstrează aceeași iubire deși își simte și memoria tatălui său și onoarea lui personală și a statului pătate prin purtarea ei. Sînt însă lucruri pe care Hamlet nu le poate pronunța despre mama lui, nici în solilocuri, fără să nu se simtă el însuși scoborit, degradat, deși aceste lucruri îi frămîntă evident gîndurile. cum arată textul. Hamlet e eroul celor mai delicate sensibilități pe care nu le scade prin grosolanii nici în erupțiile cele mai vehemente ale sufletului lui, față de Regină, în Act. III. Cuvîntul adulteră nu putea zbura depe buzele lui Hamlet, nici direct către Regină, nici chiar în soliloc, — deși imputarea îi tortura sufletul, — fără ca Hamlet să nu-i simtă vulgaritatea și ofensa și asupra lui și asupra memoriei tatălui său. De asemenea nu putea fi comunicat prin altul, căci în aseme-

nea caz publicitatea înseși era o dezonoare și o umilire, în fața altora,— a lui Hamlet însuși. Cu toate aceste Shakespeare a voit să ne arăte într'un chip că această ofensătoare imputare împotriva mamei lui îi otrăvea sufletul. De asemenea alte acuzări împotriva mamei lui nu puteau fi spuse de Hamlet, fără să nu-l degradeze pe el. Cu toată justificarea lor morală, atingeau susceptibilități și sensibilități superioare ale frumosului moral de care se simte pătrunsă în toate momentele vieții lui grandioasa personalitate a lui Hamlet.

În asemenea împrejurări Shakespeare a travestit solilocul direct, prin interpunerea supranaturalului, în soliloc indirect, după cum a procedat și cu sistemul introducerii reprezentării unei piese în care „Hamlet inserase vreo douăsprezece sau șasesprezece versuri“. Shakespeare întrebuințează toate ingeniozitățile tehnice numai pentru a păstra neatinsă grandioasa frumuseță morală a e-roului său.

Dar să demonstrăm... plagiatul Umbrii. Umbra—ca orice detectiv „de dincolo“ — neavînd nimic de menajat ar trebui să spună lucrurile direct. Cu atît mai mult cu cît ea era spiritul soțului ofensat. Cu toate aceste, Umbra nu-i spune Reginei „adulteră“, ci-l descalifică pe Claudius cu cuvintele „bestie adulteră“. Deși Regina e arătată astfel vinovată de această dezonoare, căci adulterul e o crimă ce nu se poate comite decît în doi, totuși e o nuanță de respect și delicateță în atitudinea Umbrei, de a o arăta pe Regină ca pe o victimă în complicitatea ei și e chiar o dovadă de parțialitate a iubirii. Această atitudine neașteptată a unui soț ofensat corespunde însă cu atitudinea lui Hamlet față de mama lui. În solilocul din Act. IV, Hamlet spune că are o mamă „pătată“, — adică o victimă a lui Claudius, nu o criminală. În Act. V, între imputările pe care Hamlet le aduce împotriva lui Claudius, cele dintăiu sînt că „a ucis pe tatăl lui și a dezonorat pe mama sa“, — care e iarăși considerată de Hamlet ca o victimă a lui Claudius.

Un bărbat poate spune soției lui „adulteră“, dar un fiu, mamei lui, niciodată, afară numai dacă nu e... ceiace Hamlet nu putea fi.

Umbra, dacă ar reprezenta în adevăr spiritul fostului soț al

Gertrudei, nu ar trebui să vorbească ca fiul ei, — să „plagieze“ pe Hamlet. Cum însă Umbra nu e decît însuși spiritul travestit al lui Hamlet, discursul ei nu poate fi înserat decît în rîndul soliloquilor lui Hamlet, căci e în acord cu ele. Hamlet, în solilocul I, avînd în minte invinuirea de adulter împotriva mamei lui nu pronunță cuvîntul, ci exclamă: „Crapă inimă, căci trebuie să-mi țin limba“. Vinovăția Reginei era evidentă, totuși Shakespeare a simțit că Hamlet nu poate spune cuvîntul și a recurs la Umbră ca să ne arăte ce se petrecea în cugetul lui. Dar de oarece Umbra nu-i decît un soliloc al lui Hamlet trebuia păstrată aceiași atitudine față de Regină, ca față de o victimă a lui Claudius și deci i se impune Umbrei restricția procedului indirect, nu calificativul direct, insultător.

Dacă în locul Umbrei, un personaj autentic ar fi comunicat faptul lui Hamlet, toată piesa ar fi fost schimbată. Cunoașterea, public exprimată, a dezonoarei Reginei ar fi alterat și psihologia lui Hamlet. Semnificația morală a discreției nu mai putea delinia caracterul lui Hamlet, nici caracteriza situația.

Sentimentul dezonoarei Reginei turbură neconținut și adînc sufletul lui Hamlet. Ea apare degradată ca mamă, ca soție și ca Regină în conflictele lui sufletești, dar el nu poate rosti cuvîntul insultător, nici chiar ca să fie auzit numai de el în solilocuri. Cu atît mai mult nu-l putea arunca în fața Reginei, sau rosti înaintea altora, — și cu atît încă mai mult nu-l putea auzi dela altul sau împărtăși cu un altul. De-aceia Umbra nu voiește să vorbească decît lui Hamlet singur, izolîndu-l de Bernardo, Marcellus și Horatio; iar Hamlet nu le destăinuiește nici un cuvînt după ce Umbra dispăre, cu toate insistențele celor trei prieteni de a afla ceva din gura lui Hamlet.

Hamlet nu putea împărtăși cu un altul cunoștința acestei vinovății a Reginei, fără să fie și să se simtă scoborit, ori să se scoboare însuși prin aruncarea insultei.

Hamlet nu poate pronunța cuvîntul insultător, față de mama lui, cum Macbeth nu poate rosti cuvîntul „Amin“, față de conștiința lui încărcată.

În solilocul din Act. I Hamlet își impune să-și „țină limba“, chiar dacă „îi crapă inima“; iar în solilocul din Act. III exclamă: „Tu limbă și inimă să fiți ipocrite“. Dar dacă Hamlet nu poate rosti insulta¹ împotriva mamei sale, îi poate în schimb

1. Față de Ophelia, insulta, pornografică chiar, e voit și amar întrebuintată de Hamlet, pe cînd față de Gertruda, cu toată vehemența imputărilor, insulta e oprită din instinct adînc. E desigur aici o caracterizare cu înțeles profund.

imputa faptele cu o elocvență theurgică, neatinsă nicăieri în piesă. Cuvintele lui sînt lavă topită. Inseși limba arată grozăvia turburării, suferinții și sensibilității lui morale. Oroarea adulterului inundă lumea întreagă: „Un fapt care distruge frumuseța și nevinovăția pudoarei, schimbă virtutea în ipocrizie, răpește trandafiriul de pe strălucitoarea frunte a iubirii inocente și pune în loc un ulcer; face ca jurămintele căsătoriei să fie tot atît de mincinoase ca și jurămintele jucătorilor de hazard: O așa faptă care smulge din legămîntul căsătoriei însuși sufletul ei, și preface blinda religie într'o rapsodie de cuvinte: care face să roșească fața cerului; da, chiar această masă solidă și compactă a lumii se posomorăște la gîndul acestei fapte, luînd aspectul trist, ca în ziua judecării din urmă“.

Astfel Shakespeare a pus în Hamlet instinctul profund al clasicului popor al *home*-ului, ca suport al unei complexități de sensibilități morale, caracteristice celei mai înalte și mai puternice individualități din galeria lui.

Hamlet nu spune niciun cuvînt lui Horatio, confidentul lui, despre crima de dezonoare a Reginei, după cum nu-i spune nimic despre iubirea Opheliei (o altă elocvență tăcere a lui). Hamlet vorbește lui Horatio numai despre bănuiala de asasinat împotriva Regelui și-l roagă să-l observe pe Claudius în timpul reprezentării piesei de verificare. Nu-i spune nimic de Regină; pe ea o observă numai el.

Cu toată vinovăția evidentă a crimei de dezonoare a Reginei, Hamlet e indulgent în judecata lui, ca și Umbra; deși e vehement față de Regină, în Act. III, nu e vulgar nici trivial. Are momente de duioșie și tandreță, cu toată furia indignării..

E un fapt de adîncă semnificație pentru psihologia lui Hamlet că, chiar în cele mai aspre imputări din soliloqui și'n scena întrevederii lui cu Regina din Act. III,—cea mai violentă din toată piesa,¹—Hamlet nu e vulgar ori grosolan. Prin toată cruzimea și

1 Aproape tot atît de violentă e scena întrevederii lui Hamlet cu Ophelia din Act. III. În Act. I, Act. II, și Act. III, textul arată că Hamlet iubea pe Ophelia: îi scrisese scrisori de dragoste, avusese întrevederi cu ea și-i dăduse cadouri; îi declarase iubire „în mod onorabil“ și „întărise declarațiile lui de dragoste cu cele mai sfînte jurăminte“, iar Ophelia „supusesse mierea acelor declarațiuni încîntătoare“. Polonius îi interzice Opheliei să mai primească scrisori dela Hamlet și să-i mai acorde întrevederi. Ea, din slăbiciune, tiranizată de brutalitatea lui Polonius, se supune. Hamlet, care o iubea, se simte disprețuit și jignit. În solilocul din Act. III enumerînd nefeicirile vieții, Hamlet vorbește de „iubirea disprețuită“, ca una din cele mai mari. După violenta scenă a întrevederii lui cu Ophelia, din Act III. (du-te la mănăstire), Hamlet nu mai pomenește de iubirea dintre el și

desperarea lui străbate iubirea, tandreța și duioșia,—în accente zguduitoare de tragice. Același timbru sufletesc îl are și Umbra față de Regină, când se tinguie lui Hamlet, căci, după cum am observat, Umbra din Hamlet e o Umbră unică: ea are stări morale.

Ophelia, nici în solilocuri nici în convorbirea lui cu Horatio, confidentul său. Se despărțise de ea trimițând-o la mănăstire, dar totuși în dialogurile scurte și agresive dintre el și Ophelia la reprezentarea piesei, Hamlet arată o iubire ofensată și reținută. La reprezentarea piesei de verificare asistă și Ophelia. Hamlet are o atitudine față de ea de o glacială indiferență ori de o singeroasă insultă: ceiace arată și mândria și iubirea și suferința lui. E excesiv de agresiv și misoghin: ceiace arată același lucru. E destul de tare ca să nu mai arate nici-o tandreță a iubirii, care în scena vehementă de mai înainte, cu toată violența ei, se simte profund.

La groapa Opheliei însă, în accentele disperării, sfidînd pe Laertes, Hamlet țipă: „Am iubit-o pe Ophelia: patruzeci de mii de frați, cu toată iubirea lor, n'ar putea-o iubi cît mine“. Întrebuintarea verbului la trecut —„am iubit-o“—nu înseamnă că a iubit-o în trecut numai, ci arată iremediabilul durerii că ea nu mai trăește acum. În acest moment Hamlet a atins culmea nefericirii tragice, căci era înaintea unui fapt iremediabil, împotriva căruia voința și hotărîrea lui nu mai puteau face nimic. Pe Claudius îl putea pedepsi cînd voia: o spune lui Horatio și textul o arată; culpa mamei lui o putea măcar în parte îndrepta: s'o facă „să arunce partea cea mai rea a inimii și să trăiască cu cea mai bună“, dar în fața Opheliei moarte, voința lui era complet înfrîntă. El i-a hotărît calea ispășirii, a unei penitențe de izbăvire. Hamlet caută să se apropie de Laertes, pentru a da fratelui Opheliei o satisfacție, umilindu-se el, și-i spune: „Te-am iubit totdeauna“, ceiace desigur nu se rapoartă la Laertes, ci la Ophelia. A iubit pe Ophelia nu pe Laertes, cu care n'a avut niciodată vreo prietenie, nici nu fusese coleg de școală cum fusese cu Horatio, Rosencrantz și Guildenstern. Aceștia toți învățaseră la Wittenberg împreună cu Hamlet, pe când Laertes învăța la Paris, de unde n'a venit decît la încoronarea lui Claudius și apoi a plecat înapoi; și se reîntoarce, cînd aude că tatăl lui murise. N'avusese nicio comunitate de viață cu Hamlet și nicio înrudire sufletească. Deși în toate edițiile textul spune: „I loved you ever“, eu, într'un articol precedent, am susținut, cași acum, că Hamlet se gîndește la Ophelia, nu la Laertes. În recenta lucrare a lui Allardyce Nicoll văd că el întrebuintează un text vechiu cu „I loved her ever“, în forma originală veche „I lou'd her euer“ în loc de „I loved you ever“. Ceiace susțineam, capătă astfel confirmarea directă a textului.

Dar poate cea mai puternică documentare din text a profunde iubiri a lui Hamlet pentru Ophelia e în acele cîteva cuvinte pe care Hamlet le rosteste, aproape ieșit din fire, în fața Umbrei care îi anunțase asasinatul tatălui său, în Act. I. Hamlet îi cere Umbrei să se grăbească, să-i spună cine-i asasinul ca el să răzbune crima cu cea mai mare iuteală: „Să poată zbura cu aripi iuți ca gîndul ori ca iubirea“. Limba engleză nu are decît expresiile „iute ca vîntul“ și „iute ca gîndul“. „Iute ca iubirea“ e evident din experiența propriului lui suflet. Și cît de adincă trebuia să fie această iubire în sufletul lui Hamlet dacă în asemenea momente de grozavă turburare, ea îi dă reperuri de comparație, fără voia lui.

Între cele două mari iubiri ale lui Hamlet, în stare, prin natura lor, să turbure mai profund și mai complex sufletul omenesc, stă axa de polarizare a sufletului lui Hamlet, nu în răzbunare, un sentiment, prin sine, nefecund. Iar violența scenelor din întrevederile lui Hamlet cu Ophelia și cu Gertruda din Act. III amintesc fără să vrei scena în care Othello asasi-nează pe Desdemona: nici în una nu lipsește nota tandreței și iubirii tragice.

Acuzînd, plin de îndurerare, pe Regină în solilocul din Act. I, Hamlet exclamă celebra frază:—„Slăbiciune, numele tău e femeie” și mai departe insistînd asupra degradării Reginei: „Pentruce ea, tocmai ea!”. Sînt evident aici accente de suferință, de iubire și de indulgență. Hamlet simte just că Regina a căzut din slăbiciune, nu din perversie și deaceia nu numai că el nu încetează să o iubească dar o menajează, o compătimentește și vrea să o salveze de sub dominațiunea hipnotică a lui Claudius, în furtuna celor mai dure-roase conflicte din propriul lui suflet. Cel mai tare cuvînt pe care Hamlet îl rostește împotriva mamei lui e pernicios, în solilocul după dispariția Umbrei, cînd doborît de suferință exclamă: „O most pernicious woman!” „O ticălos, ticălos...!” se referă la Claudius, imediat. În piesa de verificare,—de fapt și ea un soliloc al lui Hamlet,—Regele Actor, adică Hamlet, cu o indulgență și cu o nuanță de duioșie, exprimă repetat în deosebite forme,—(caracterizînd astfel și factura filosofică a minții lui Hamlet)—ideia că nu sîntem stăpîni pe faptele noastre, ca răspuns Reginei Actriței, adică Gertrudei, care jură bărbatului ei, că după moartea lui ea nu se va remărita cu un altul: „Cred că ești convinsă de ceiace vorbești acum, dar adeseori noi nu ținem ceiace am hotărît”. Scena reconcilierii lui Hamlet cu Regina, din Act. III, care vine după o scenă furtunoasă de imputări, e impresionantă tocmai prin duioșia ei: „Cînd vei dori să fii binecuvîntată voi cere binecuvîntarea dela tine”.

E vădit dar,—textul e clar și bogat,—ce sentimente veneau în conflict în sufletul lui Hamlet față de Regină. Aceiași atitudine sufletească față de Regină o vom constata și în discursul Umbrei —căci ea ține un adevărat discurs—.

Shakespeare adeseori ne face să ne gîndim la adevărul că omul poate face fapte rele, din slăbiciune de voință, nu din perversie de caracter: Gertruda e o ilustrare. Într'o altă piesă a lui Shakespeare, un personagiu spune: „Condamnă fapta dar nu pe făptuitor”.

Deaceia și simpatia, Shakespeare ne face să înțelegem, nu se naște uniform din faptele omului. Gertruda păcătuiește și totuși nu ne inspiră antipatie. Polonius nu face nici o faptă rea și e profund antipatic, căci simțim că Gertruda are un caracter bun, iar Polonius e un pervers.

*

Și Umbra cași Hamlet cruță în toate împrejurările pe Regină.
„Slăbiciune, numele tău este femeie”: e atitudinea amîndurora.

„Cu viclesugul spiritului și cu daruri trădătoare“, Regina a fost sedusă.

„O spirit pervers și daruri blestemate, care au putere de a seduce în așa chip!“ exclamă Umbra. E vechea poveste, pe care o confirmă și Margareta din *Faust*... „Alte voci, aceeași gamă“.

Umbra în Act. I. se tînguie lui Hamlet de purtarea Reginei, compătîmind'o în același timp : „O Hamlet ce cădere! Dela mine, a cărui iubire păstra demnitatea de a fi aceeași cu jurămîntul pe care i l-am făcut la căsătorie, să se scoboare la un ticălos, ale cărui daruri firești erau sărace față de ale mele!“.

Iată o auto-elogiare cam nepotrivită cu majestatea regală a Bătrînului Rege!

Hamlet spusese mai poetic, înainte, în solilocul din Act. I, gîndindu-se la tatăl lui și la Claudius, acum Rege și bărbat al Reginei : „Un rege atît de excelent, care, comparat cu acesta, era un Hyperion față de un satir : atît de iubitor pentru mama mea, că nu putea îngădui ca vînturile cerului să-i atingă prea aspru fața!“

Preferința pentru un satir însă nu e atît de excepțională ; Gertruda nu e o femeie anormală din acest punct de vedere.

Și mai departe, în același soliloc : „O Dumnezeule !... să se mărite cu unchiul meu, fratele tatălui meu, dar care nu seamănă cu tatăl meu cum nu seamănă eu cu Hercules“.

Apoi, în Act. III, în scena medalionului, Hamlet compară portretul tatălui său cu al lui Claudius, descriind calitățile unuia și defectele celuilalt, întocmai cum face și Umbra.

Dar ceiace surprinde în deosebi sînt următoarele griji pe care Umbra le poartă soției adultere, cerînd totodată lui Hamlet să ștergă pata dezonoarei de pe tronul Danemaricii :

„Dacă ai suflet în tine, nu răbda aceasta ; nu îngădui ca patul regal al Danemaricii să fie culcușul desfriului și incestului blestemat. Dar, oricum ai să urmărești acest act (e caracteristic că nu spune aici răz bunare), nu-ți pata conștiința, și mintea ta să nu făurească ceva împotriva mamei tale ; las-o în grija cerului și a acelor spini care sînt înăuntrul ei ca s'o înțepe și s'o sfișie“.

Iar Hamlet, în Act. III, înainte de a intra în etacul mamei lui, unde ea îl aștepta, își spune, în cunoscutul soliloc :

„Fii liniștit ! Acum la mama. O, suflet, nu-ți pierde natura ; niciodată firea lui Nerone să nu străbată în acest piept hotărît : să fiu crud, dar nu denaturat : am să-i vorbesc pumnale, dar să nu întrebunțez niciunul ; tu limbă și inimă să fiți ipocrite în a-

ceastă întrevedere; orice împutări amenințătoare cuvintele mele îi vor face, conștiința mea să nu îngăduie să fie vreodată executate“.

Exact aceiași atitudine față de Regină și la Umbră și la Hamlet.

Dar Umbra intervine și în scena întrevederii lui Hamlet cu Regina, din Act. III, ca să-i atragă atenția lui Hamlet că era prea violent față de Regină, care se speriasse :

„Dar privește, spaima covârșește pe mama ta : O, pune-te între ea, și sufletul ei în luptă : închipuirea în corpurile cele mai slabe lucrează cu cea mai mare putere : vorbește-i, Hamlet“.

În aceste cuvinte ale Umbrei, e toată adînca iubire, tandreță și duioșie din scena reconcilierii, dintre Hamlet și Regină. E lirism vibrant. E însuși temperamentul sensibil și sufletul înalt al lui Hamlet. E Hamlet în soliloc.

Umbră cere lui Hamlet să răzbune „odioasa și denaturata crimă“, înainte de a-i spune numele criminalului, iar Hamlet ieșit din fire, strigă „Asasinat“ ! și vrea să afle îndată numele ucigașului, „ca să sboare la răzbunare cu aripi iuți ca gândul ori ca iubirea“.

„Umbră spune lui Hamlet : „Te gădesc apt“, — și o Umbră nu poate nici greși, nici minți : ea știe toate tainele și de „aici“ și „de dincolo“. Ea îl cunoaște bine pe Hamlet și nu i-ar fi încredințat această misiune dacă n'ar fi știut că e „apt“ s'o aducă la îndeplinire. Doar meseria supranaturalului, pe pământ, de orice rang ar fi el, e să divulge adevărurile ascunse. E singurul scop al vizitei lui printre muritori. Hamlet se știe și el că e apt ; o spune lămurit și categoric, în solilocul din Act. IV : „Am voință și putere și mijloace s'o fac“. Iarăși un acord perfect între Umbră și Hamlet.

După ce însă Umbră îi spune lui Hamlet că „îl găsește apt“ și îi destăinuiește numele criminalului, pe care de altfel Hamlet îl bănuia, îi povestește cu detalii și aprecieri preliminare și evidențele adulterului Reginei, cu toate insistențele asupra înșelării și dezonorării tatălui lui și a tronului Danemaricii, ceiace-l doboară.

Impresia asupra lui Hamlet a acestei povestiri e teribilă : se vede din solilocul care urmează imediat după dispariția Umbrei. El nu se mai simte atât de dinamic ca „să sboare la răzbunare cu aripi iuți ca gândul“, ci invoacă cerul, pământul și iadul și strigă

„O, pfui! ține-te, ține-te inimă ; și voi mușchi, nu îmbătrîniți deodată și țineți-mă drept“. Hamlet e atât de puternic izbit de divulgarea adulterului mamei lui încît nu se mai poate ține pe picioare.

Datoria de a pedepsi pe asasinul tatălui său îi dăduse aripi iuți ca gîndul, dar aceste aripi sînt deodată tăiate de sentimentul dezonoarei aruncate de mama lui peste memoria tatălui, peste demnitatea tronului și iubirea fiului.

Înloc să alerge pe dată la pedepsirea lui Claudius, o însămnă în carnet, să nu o uite, spun *abuliștii*. Sufletul lui Hamlet intră imediat în viforul altor conflicte sufletești, nu în furia răzbunării.

O most pernicious woman !

O villain, villain, smiling, damned villain !

Iată exclamațiile lui Hamlet, care arată ce se petrecea în sufletul lui, la ideia complicității dezonorante a mamei lui, nu numai în crima adulterului dar și în a asasinatului, după cum confirmă evident textul din Act. III. Deodată pedeapsa unui asasin de rînd, căci așa îl privea Hamlet pe Claudius, pierde și avîntul și îndemnul urgenții. Desigur nu o va uita și nu are nevoie să o însemne în carnet ca să o țină minte, dar cade, ca preocupare sufletească, pe planul al doilea.

Toate sensibilitățile lui morale, toate iubirile lui delicate sînt deodată umilite și sfîșiate.

Nu-l mai interesează faptele, ci sufletul omenesc. Cum e posibil „ca cineva să poată zimbi și să fie un ticălos“. „Cel puțin sînt sigur că aceasta poate să se întimple în Danemarca“, conchide Hamlet.

Aici Shakespeare a deviat brusc caracterul vechei piese de răzbunare, deschizînd perspectivele analizei sufletului omenesc în esența lui morală, în loc de a pregăti panta peripețiilor unei răzbunări sîngeroase.

Ca să arăte trecerea lui Hamlet prin asemenea crize sufletești, Shakespeare întrebuițează instrumentarea dramatică impresionantă a supranaturalului.

Hamlet trecea acum printr'o criză sufletească asemănătoare cu cea de după reprezentarea piesei de verificare. Turburarea lui e tot atât de intensă și e urmată de manifestări tot atât de dezordonate și burlești. După reprezentarea piesei, Hamlet plînge, rîde și joacă deodată, declamînd versuri vesele: atât era de zguduit. Acum se clatină pe picioare, vorbește în exclamații, scrie ceiace-l

uimește pe carnet, ca un om ieșit din fire: așa de adînc i se răscolise sufletul. Și în această scenă, Hamlet ajunge la incoerență cași în scena cînd joacă recitînd, căci e într'o stare de surescitare cînd plînsul și rîsul se contopesc.

Criticii însă îi atribue lui Hamlet tocmai în acest moment cînd îi impun pierderea memoriei: tact și prevedere; el scrie în carnet, nu numele lui Claudius, ca să nu-l uite, ci o formulă convențională neînțeleasă decît de dînsul, ca în cazul cînd carnetul ar fi pierdut și-ar încăpea pe mîna altuia să nu fie descoperită intenția lui de răzbunare.

Cu alte cuvinte Hamlet în acest moment prevede că poate uita răzbunarea și deci e mai bine să o însemne în carnet; apoi prevede că poate pierde carnetul și de aceea inventează o formulă convențională. Dar dacă uită formula convențională? E de regretat că Hamlet n-a inventat și o cheie de descifrare, pentru orice eventualitate... a criticii. Și astfel critica care nu vede în această stare sufletească, aproape frenetică, a lui Hamlet decît pregătirea calculată a răzbumării, prevenită de toate prudențele, face din formidabilul erou shakespearean un tip tot atît de fricos cași Claudius. Cînd se hotărăște la răzbunare, întăiu ia măsuri să nu o uite; apoi se gîndește cum să evite riscul.

Ce aproape e un asemenea erou al răzbumării de Claudius, care cînd aude cum Hamlet l-a ucis pe Polonius îndosit după perdea exclamă: „O! grozavă faptă! Așa s'ar fi înfimplat cu mine, dacă ași fi fost eu acolo“. Iată un Hamlet răzbumător, care în fiecare moment își teme pielea lui, și se uită în carnet ca să vadă ce are de făcut!

Acest Hamlet burghez aparține criticii moderne, nu face parte din galeria lui Shakespeare,—și e atît de departe de Prometheul Renașterei.

*

Hamlet își revine încet din această criză, după ce Horatio și Marcellus încep să-i pună tot felul de întrebări, iar el răspunzînd ca un absent și arătîndu-se evident preocupat de alte gînduri. La urmă, pe punctul de a se depărta împreună cu cei doi prieteni, deodată revenit în sine și plin de hotărîre își exclamă scurtul și enigmaticul soliloc, care are forma lapidară a acelor formule, obișnuite în Shakespeare, ce conțin virtual esența morală a piesei:

Timpul a eșit din fișini: o, soartă blestemată, de ce am fost născut să-l pun eu la loc!

E un rezumat al stărilor și conflictelor din sufletul lui Hamlet, desfășurate înainte, în întreaga scena V din Act. I,—scenă ocupată aproape în întregime de Umbră și jucată chiar de Shakespeare pe timpul lui.

Ținând seamă de întreaga scenă, e clar că conținutul acestor două versuri nu se referă la răzbunare. Apoi e evident că Hamlet apare aici nu numai ca un om sensibil, dar și ca prinț cu sentimentul datoriilor publice,—nu în înțelesul de atitudine externă, ci ca hipostasă psihică în conținutul sufletului lui. Hamlet nu poate fi înțeles în faptele și atitudinile sale dacă nu se ține seamă continuu de această parte în structura sufletului lui,—neconținut vie, vibrantă și determinantă.

Tonul sufletesc din acest scurt soliloc e al unui idealist nemulțumit și desgustat de epoca lui, dar hotărît și pătruns de datoria ce o are, prin naștere, de a pune lucrurile la punct. Se simte în Hamlet, în acest moment, autoritate, putere și trecere peste durerile lui personale. E o stare sufletească de triumf asupra lui însuși; e deplin recules din o grozavă criză sufletească și hotărît la acțiune. Și tot restul piesei se desfășoară pe această linie.

Cît de mare și de înalt moralmente e eroul shakespearian și cît de jos e scoborît de critica modernă, se poate vedea din romanticele aprecieri ale lui Goethe, care a influențat atât de puternic întreaga strălucită serie a criticilor lui Hamlet.

Goethe se oprește la acest soliloc de două rînduri, găsind în el descifrarea tuturor enigmelor din caracterul lui Hamlet.

„In aceste cuvinte, spune Goethe, cred că este cheia întregii procedări a lui Hamlet, și pentru mine e clar că Shakespeare a căutat să zugrăvească o mare faptă pusă într'un suflet de o neegală tărie pentru executarea ei“.

„Subt acest punct de vedere eu văd construită piesa, dela un capăt la altul. Iată un stejar răsădit într'un vas scump, care ar fi putut primi în conținutul lui numai flori frumoase; rădăcinile însă se întind și vasul e sfărmat în bucăți“.

„O frumoasă, pură și foarte morală fire, fără tăria nervului care face pe erou, se prăbușește subt o sarcină pe care nici nu o poate purta, nici nu o poate arunca“.

E cel mai redus simplism, exprimat în cea mai seducătoare formă, prezidînd cu cea mai înaltă autoritate seria erorilor în critica lui Hamlet. Psihologicește, amintește fenomenul de hipnoză al unei atracții fascinante de către un punct de lumină orbitoare.

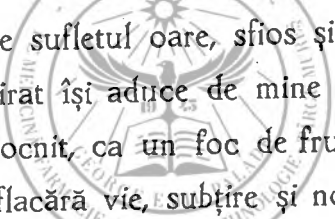
Observația lui Goethe implică predispoziții mintale și procese psihice de creație artistică deosebite la cei doi giganți ai geniului omenesc. La Goethe forțele dramatice operante sînt ideile personale, la Shakespeare intuițiile spontane. Cel dintăiu își *ventrilochează* filosofia lui asupra vieții prin simboluri dramatice, cel de al doilea își *vivifică* caracterele scenice prin resorturile primare inalterabile ale naturii omenеști.

Aici e și deosebirea și explicația pentru ce *Faust* e mai mult un poem liric și filosofic al lui Goethe, mai potrivit pentru muzică și meditare decît pentru scenă, iar *Hamlet* e o galerie de personaje vii, independente, îndărătul cărora nu poți descoperi filosofia autorului, dar le simți etern actuale și reprezentative ale umanității.

I. Botez

PALINODIE

Unde mi-e sufletul oare, sfios și cuminte ?...
Gîndul mirat își aduce de mine aminte.
Gîndul mornit, ca un foc de frunzișuri subt rouă,
Pîlpîe 'n flacără vie, subțire și nouă.

Ce amintiri din trecut își distramă povara
Cum se distramă pe zare furtunile, vara ?
Toamna 'mi aduce buchetele moarte și spinii,
Toată tristeța-i încape 'n cuprinsul grădinii.

Cine-a țesut funigeei în pînză măiastră
Ca să întindă hamac între crengile ude ?
Fetele Toamnei, în rochii de brumă albastră,
Vin să se legene 'n zori—și doar vîntul le-aude.

Greeri tomnateci își torc somnolența subț vatră.
Toate poveștile ies din firida de piatră.
Dalii sărace se scutură floare cu floare...
Unde mi-e sufletul, unde mi-e sufletul oare ?

Otilia Cazimir

P O P I

— 1922 —

Subt soarele amiezii, vaporul înainta pe nesimțite. Marea Egee, cu albastrul ei violent și compact, despicat — cât vedeai cu ochii — de fugare valuri paralele, se străduia să intre în cadrul unei chromolitografii.

Doamna Soliades, care până acum dăduse semnele unei agitații extreme, înmărmurise de câteva clipe la babord, mistuind cu ochii o fișie îngustă de uscat ce se ghicea spre apus.

— Elada!—suspina ea încet, fără să-și întoarcă capul.

Venisem lângă ea pentru a-i împărtăși ultima știre sosită prin „fără fir“.

— Doamnă, trupele revoluționare din Mitylene s'au îmbarcat pe crucișătorul Lemnos, cu intenția, se pare, de a debarca ca și noi, la Pireu.

Doi ochi măriți de fericire, un suris fără sfârșit, două mâni care scuturară brusc mânile mele.

— Mulțumesc..

— O, pentru nimic.

— Pentru nimic ? Dar nu vă dați seama ? Regele Constantin e perdut. Grecia e din acest moment în mâinile venizeliștilor. Grecia e salvată!

Mă întrebam cum Grecia putea fi salvată în clipa în care armatele ei, urmărite de cavaleria lui Kemal, își găseau scăparea într'o retragere din cele mai grăbite; bineînțeles păstrai pentru mine aceste reflecții nedelicate.

— Înțelegeți, continuă doamna Soliades, înainte de toate răul trebuie tăiat dela rădăcină. Răul e politica care se face la Atena. Guvernul regalist va fi răsturnat.

— Credeți că guvernul Gunaris va demisiona?—întrebai cu grijă. Întrebarea mea păru desigur atît de naivă, încît doamna Soliades rîse, rîse din toată inima.

Era încă tinără. Iși purta țara cu ea, în mod mai izbitor decât dacă ar fi mers îmbrăcată în costum național. Fruntea, nasul, buzele, profilul neted, se încăpăținau să facă propaganda unei frumuseți demodate de trei mii de ani.

Eram îngrijat dealbinile. Fusesem trimis în Grecia de Banca „Dacia Romană“, care mă însărcinase să intervin pe lângă guvernul grec pentru rezolvarea unor chestiuni de bani rămase pendinte între ea și statul elin.

Spusei doamnei Soliades că avem câteva scrisori de recomandaje pentru membrii principali ai Cabinetului.

— Puteți să mi le arătați?

Luă scrisorile și ceti adresele cu un suris crispat... apoi:

— Imi permițezi să vă dau un sfat amical?

— Evident.

Grecoaica își întinse brațu-i gol, fluturînd parcă un semn de adio cu scrisorile mele deasupra valurilor.

— Lasați-mă să le arunc în mare.

Strigătul meu o împedică să-și desăvârșească gestul.

— Credeți în adevăr că Guvernul Gunaris va demisiona? — insistai eu.

Neîncrederea mea o făcu pe doamna Soliades să mă privească lung, ca și cum m'ar fi văzut întâia oară. Instantaneu mă simții îndepărtat cu mii de kilometri din simpatia tovarășei de călătorie.

În acea clipă cu adîncă satisfacție zării pe punte venind spre noi cu un pas de preumblare, pe domnul Repos, grec din Corfu, care îmi demonstrase toată dimineața durabilitatea Cabinetului Gunaris.

— A, iată compatriotul dumneavoastră îmbarcat la Constanținopol, exclamai.

— Vărul meu?

— Da? Nu știam. Imi dați voie... Domnule Repos... Domnule...

Făcui cîțiva pași către călătorul care tocmai trecea pe lângă noi.

— Vă rog... veniți un moment... vorbeam cu doamna Soliades, vara dumneavoastră...

Domnul Repos se opri o clipă și privind-mă cu răceală îmi răspunde răs-picat:

— Nu cunosc.

Apoi își continuă drumul.

Mă întorsei, încurcat, către doamna Soliades, care, părea adîncită în contemplarea orizontului.

— Mă rog ertați-mă... nu știam... evident, se întimplă... certuri de familie...

— Nu e vorba de familie, mă întrerupse doamna Soliades cu asprime. Nu ai înțeles până acum că domnul Repos e constantinist?

Și fără să mai aștepte răspunsul, pleacă demnă și dîrză spre cabina ei.

Astfel venii pentru întâia oară în contact cu ura înverșunată care sfișia Grecia în două.

Și totodată învățai că niciodată nu trebuie să pui față în față doi greci dacă unul din ei nu ți-o cere.

De la Pireu, unde debarcarăm la orele două, luai trenul electric care în jumătate de oră mă lăsă la Atena. Era nesuferit de cald. Atena strălucea sub soare, nemilos de albă; Casele cu fațade de marmură răstrîngeau lumina care, înzecindu-și puterile, se deslănțuia dealungul străzilor largi, mistuind totul, nelăsînd nici o baltă de umbră unde să-ți odihnești privirea. Rarii trecători care înfruntau ora aceasta purtau ochelari mari portocalii și mergeau grăbiți de frica insolajiei.

Nu găsii nici o cameră la hotelul care-mi fusese recomandat din țară. Plictisit, mă întorceam spre trăsură: un domn, însă tînăr, se apropie de mine.

— Mi se pare că domnul caută o locuință, îmi spuse el salutîndu-mă ceremonios. Dacă îmi dați voie, o să vă găsesc eu ce vă trebuie. E pentru mine o deosebită plăcere de a servi pe un străin, și mai ales pe un român.

— De unde știți că sînt român?

— Se vede, răspunse necunoscutul, cu un surîs măgulitor. Probabil individul cetise cartea de vizită de pe valiză. Figură inteligentă, bine legat, îmbrăcat într'un costum elegant dar extrem de uzat, avea o înfățișare corectă. Acceptai.

Se sui în trăsura, așezîndu-se în modul cel mai natural, lîngă mine. Pe drum, după cîteva minute, îmi adresă vorba:

— Cînd eram mic am stat cîtva timp în România, în Brăila. Mi-aduc aminte bine. O țară atît de frumoasă, de veselă, de bogată. Dacă am fi rămas acolo!

Cred că regretul însoțitorului meu era sincer. Mai tîrziu, de altfel, mi-am dat sama că România strălucește în închipuirea Grecilor ca un fel de țară a belșugului și a desfătărilor, un fel de Eldorado pentru Balcani.

Călăuza mea, după ce mă incredință stăpînului hotelului Xanti, își luă rămas bun de la mine, întinzîndu-mi mîna și prezentîndu-se:

— Spyros Valasinos.

Scosei portofoliul.

— Vă rog, mă opri grecul, zîmbind ușor. E inutil. Am vrut să fac un mic serviciu unui român. Nu sînt un ghid. Sînt refugiat din Smyrna, unde mă ocupam de afaceri. Am scăpat numai cu hainele de pe mine.

...Și aici... ce veți face?

— Nu știu. Deocamdată însă—și ochii lui negri ca smoala sfredeleau un dușman invizibil—ne vom lua revanșa împotriva criminalilor.

Spyros își strînsese fălcile într'un mod jenant.

— Bine, zisei eu, dar cu greu Turcii...

— Nu e vorba de Turci. E vorba de criminalii de aici. Am înțeles. Syros Valasinos era venizelist.

Tăcerea mea îl domoli. Poate o luă drept o aprobare. Imi strînse mîna cu energie și plecă.

Înainte de a mă sui în cameră, mă adresai portarului:

— Cunoașteți adresele miniștrilor?

— Nu.

— Am de gînd să mă repauzez două ceasuri. Până atunci te rog să'mi capeți adresele.

Portarul mă privi lung, zîmbind ușor:

— Până în două ceasuri... da, da...

M'am trezit peste patru ceasuri. Mă uitai pe fereastră. Crepusculul îndulcise cruzimea tonurilor. În fața mea se întindea piața Syndagma, vast dreptunghi încastrat de palmieri, avînd drept fundal fostul palat al Reginei-Mame. Știam că în orient lumea trăește în stradă, dar fui surprins de mulțimea compactă care acoperea piața mișcîndu-se foarte încet spre un țel necunoscut. Deschisei fereastra. Nici un zgomot. Poporul de oratori își perduse glasul?

Leșind în oraș cerui portarului adresele miniștrilor.

— E una pentru toți, îmi răspunse el cu emfază: închisoarea.

Imi explică, nu fără o vădită satisfacție, că sosirea trupelor revoluționare, debarcate la Laurium, era așteptată în oraș dintr'un moment în altul.

Afară fui înghițit de masa de oameni care mă încorporă undulației ei irezistibile. Mergeam spre Zappion, pe unde fără îndoială trebuia să sosească armata, încadrat între un uriaș cu figura măslinie și un hamal bătrîn care în răstimpuri bolborosea cuvinte, de sigur, cu înțeles politic. Fețele erau umbrite de o grijă nemărturisită. Tăcerea de plumb strivea clipele încete. Deodată câteva strigăte care se apropiau din ce în ce mai repede: *Zitoostratos!* Fui împins, purtat, perzînd din cînd în cînd contactul cu uscatul. Valul mă duse spre un punct în preajma căruia înmărmuriseră întăile rînduri ale Atenienilor. Ne oprirăm și noi, brusc. În fața noastră, dominînd mulțimea, un camion gigantic, împănăt cu ostași, dintre care unii cățărați pe scări, pe aripi, pe capotă. Soldații și mașina, acoperiți de praf, aveau aceeași culoare uniformă, pămîntie. Fețele erau arse de soarele anilor petrecuți în Asia-Mică. Nu scoteau nici o vorbă, nu făceau nici un gest, parcă nu vedeau mulțimea ce îi înconjură. Păreau niște stane de bronz.

Lumea privea cu un fel de teamă pe oamenii aceștia sdrențuroși care veniseră să facă dreptate. Tăcerea lor demnă și nepăsătoare, oboseala lor nesfîrșită, aerul lor tainic, apăsau greu asupra unui public flămînd de manifestații exterioare. Strigătele de entuziasm se răreau, muriră în gîtleje.

Cercul din fața camionului se întea mereu cu noi curioși. O smuncitură a mulțimii, ecou al unei undulații mai depărtate,

rupse brusc rîndurile noastre. Fui isbit, aruncat, și îmi recîștigai echilibrul numai grație unui corp pe care, la rîndul meu, îl isbisem cumplit.

— *Anestete!* — silabisi un glas limpede și muzical.

Știam atîta grecească ca să înțeleg că aceasta însemna: nesimțitor. Privii și mă simții rușinat și fericit. În fața mea o femeie tînără mă fulgera cu privirea. Era atît de frumoasă încît răscurpăra cu prisosință cenușiiul acestei mulțimi fără față.

Indrugai o frază galantă de scuze, în franțuzește.

Femeia își luase ochii de la mine și părea absorbită în contemplarea camionului. Avea un ten brun mat, ochi lungi tăiați în migdală, umbriți de gene recurbate; subt nasul naiv, pușin ridicat, gura roșie cu buze răsfrînte.

Îi exprimai din nou părerea mea de rău pentru accidentul stupid.

Ea întoarse brusc capul, răspunzîndu-mi tot în franțuzește :

— Puteți să vă păstrați scuzele.

Atîta rancună mă întristă.

— Dar doamnă, întrucît sînt eu responsabil dacă...

— Dumneavoastră, francezii, mă opri ea cu mînie, nu sînteți niciodată responsabili.

Probabil nici atunci cînd ați dat lui Kemal munițiuni împotriva noastră.

— Sînt român, doamnă.

Ochii ei, cînd surideau, făceau în colțuri niște crețuri abia perceptibile care îi dădeau o expresie de nevinovată ștregărie.

— O, iertare... Credeam că sînteți francez. România e prietina noastră. Soția Diadohului e romîncă și o iubesc. A, sînteți romîn... Foarte bine... foarte frumos! — aprobă ea, ca și cum ași fi făcut un act de bun gust ce merita încurajare.

Noi veniți, profitînd de distracția noastră, ne împingeau îndepărtîndu-ne din preajma camionului.

Mergeam alături, făcîndu-ne cu greu loc. Din cînd în cînd neastîmpărul mulțimii ne silea la apropieri de care mă plîngeam în chip fățarnic.

Urale repetate, de astădată mai ample, salutară probabil sosirea primelor batalioane. Necunoscuta tresări, se înalță zădarnic în vîrfurile picioarelor spre a privi peste capete, apoi renunță și porni hotărît într-o direcțiune opusă. Își deschise drum cu grabă ca și cum ar fi voit să fugă de un spectacol nesuferit. Ajunserăm în sfîrșit într-o stradă liniștită.

— Pentru ce îi aclamă, întrebă ea cu revoltă. Armata care se întoarce e victorioasă? De ce au părăsit Asia-Mică? Trebuiau să rămîie acolo!

Avea un glas melodios, căruia zezeierea specifică Grecilor cînd vorbesc o limbă străină, îi dădea o grație copilărească. O ascultam cu deliciu fără a urmări în deosebi înțelesul cuvintelor.

— Zito o stratos! Zito o stratos!...

Femeia își acoperi urechile cu minile.

Obrajii bronzaji se împurpurară, gura își frînse colțurile.

— Doamnă, s'a terminat. O anunțai eu cînd s'au potolit uralele.

Ea stătea neclintită, ținîndu-și ochii închiși cu îndărătnicie. Ii atinse ușor brațul.

— Au tăcut? Slavă Domnului! Înțelegeți, mie îmi face rău, îmi vine să mă duc acolo și să le spun...

Porni repede, cu pasul ei sprinten. Strada urca dreaptă, aproape pustie. Un parfum dulce de maremzi, mai fraged ca mi-reazma portocalilor, ne învălui în dreptul unei grădini ascunse de ziduri înalte.

— Și să le spuneți ce, doamnă?

Se opri bănuitoare. Se uită la mine cu gravitatea unui judecător de instrucție. Ochiul ei catifelaji mă iscodiră, sever.

— Sînteți constantinist?

— Sînt constantinist?—gîndii eu. De ce să fiu constantinist? Mai întăiu, delegatul unei Bănci nu trebuie să facă politică.

Necunoscuta se încordă dirză în fața răspunsului pe care îl bănuia defavorabil.

Privirea'mi lunecă involuntar spre pieptul care se ridica împungînd ritmic bluza de mătase...

— Sînt constantinist.

Mă recompensă un suspin de mulțumire, o privire atît de caldă încît scrupulul meu funcționăresc se retrase rușinat pe un plan de penumbră.

— Ca toți oamenii inteligenți, mă complimentă dînsa. Toți Românii gîndesc ca dumneata, nu'i așa?

— Toți, doamnă!

...Acum ași vrea să știu: Ce vor să facă trupele? Dreptate? Care e dreptatea? Azi m'am certat toată dimineața cu fratele meu care s'a întors de pe front. I-au întors mințile. A spus o mulțime de prostii. A vorbit în mod necuviincios de Regele nostru. A spus că... în fine, l-am asigurat că, dacă vorbește astfel, nu mai are ce căuta în casa mea.

Se înserase.

Strada se ridica acum în pantă, îngustîndu-se din ce în ce mai mult. Casele se răreau arătînd că am ajuns—atît de repede—la o margine a orașului. După ușurința cu care femeia urca treptele trotuarului ce suia ca o scară, se vedea că drumul acesta trebuia să-i fie obișnuit. Pășea atingînd ușor pămîntul, păstrînd ceva aerian în ritmul ei sglobiu. Intorsei capul și văzui Atena revărsată în vale, învăluită într'o reverbațiune difuză, dar nepunctată de nici un glob electric, în nopțile cu lună luminatul capitalei căzînd în sarcina exclusivă a Astarteei. Albastrul cerului era atît de limpede, de fraged, încît îți dădea pofta să-ți moi brațele în el ca într'un balsam.

Manevrată parcă de ediliu patrioți ai Atenei, luna plină răsări

îndărătul unui templu, gravînd cu grijă pe discul ei—reclamă pentru turiști—colonadele magnifice cățarate pe culmea unui deal.

— Privești Acropolea noastră?

Grecoaica zîmbea, plină de mîndrie ca o americană care te-a surprins admirîndu-i briliantele.

— Trebuie să recunoști că e cel mai frumos monument din lume, adăugă ea categoric. Asta mi-a spus-o tatăl meu, care a fost marinar, și a înconjurat pămîntul.

— Mîni o voi vizita. Pot să vă rog să mă călăuziți?

— Dar... asta e cu neputință... desigur eu v-ași putea arăta amănunțit... fiecare piatră o cunosc... însă... nu știu cine sînteți...

Imi declarai numele și calitatea.

Se prezentă și ea, repede:

— Eu mă numesc Popi Kiparisis.

— Domnișoară...

— Sînt văduvă¹ m'am despărțit de bărbatul meu de un an.

Surîse, jenată:

— Fără îndoială am făcut rău că v'am vorbit... pe stradă... o să credeți...

Zîmbetul meu de complezență se frînse în fața miniei subite a doamnei, care izbi trotuarul cu pantoful.

— Nu vă dau voie să surideți astfel. V'am vorbit numai fiindcă eram exasperată.

— Evident.

— Apoi... poate și pentru faptul că erați român. Acum vă mulțumesc pentru amabilitatea de a mă fi întovărășit până aici. Casa mea nu e departe. Buna seara.

Nu plecă. Rămase cu ochii larg deschiși, fixînd un șirag de puncte de foc aprinse pe frontonul unui palat depărtat.

— Au iluminat clubul Atikon. În semn de sărbătoare!

Popi izbucni într'un rîs plin de dispreț și ură.

Acum, că era din nou exasperată, îmi îngăduia să o întovărășesc, se vede, până acasă.

Continuarăm să urcăm, mergînd încet, unul lingă altul. Noaptea era ațit de clară încît s'ar fi putut ceti o scrisoare la lumina lunii.

Mînia, ca și atîtea alte sentimente, servește femeilor de pretext ca să-și povestească viața. Aflai că Popi era orfană și locuia singură în casa ei dela marginea orașului, pe dealul Likhabetului. Aparținea unei familii de vechi marinari, din Corfu. Tatăl ei, căpitan de vapor constantinist înfocat, murise de cîțiva ani. Cît despre Popi, de cînd era copilă îmbrățișase cauza regalistă. Aflai că la vrîsta de șase ani sgîriase până la sînge pe verișoara ei mai mare care îi anunțase succesul lui Venizelos în alegeri: că, odată cu plecarea nevoită a Regelui Constantin din țară, fusese eliminată din școală și eleva Popi Kiparisis, deoarece profesorului de științi

¹ Văduvă însămnă în grecește și divorțată.

naturale care o întrebase cum e șarpele cu ochelari, i-a arătat portretul de pe părete al lui Venizelos; că a leșinat și a zăcut trei zile nemîncată cînd a murit tînărul Rege Alexandru—care îi surisese de două ori pe stradă—că, trenului care readucea din exil pe Regele Constantin, îi eșiseră în întîmpinare odată cu poporul atenian, și Popi cu fratele său, sărutînd roțile locomotivei care cu greu înainta prin mulțime...

Drumul pustiu suia, șerpuindu-se, umbrît de un pîlc de marmizi încărcăți de parfum. Cu mîngieri leneșe, adia dinspre mare briza de seară.

Casa lui Popi se zări la o cotitură, după niște chiparoși.

În jurul nostru nimeni care ar fi putut să mă reclame Băncei „Dacia Romană“.

Mă apropiai de Popi și strigai răspicat :

— Jos Venizelos !

Surprinsă, dezarmată, Popi se apăra cu greu împotriva îmbrățișării mele.

Totuși se smulse și fugi, sămănînd în drumu-i mărgele de rîs ce licăriră o clipă în noaptea liniștită.

Chestiunea Băncei „Dacia Romană“ nu părea a se îndruma spre un rezultat fericit. Mă plimbam pe strada largă a Stadiului, patrulată de soldații călări ai revoluției: era pe la amiază; aerul înferbîntat învăluia trecătorul într'un giulgiu de foc; orașul strălucea, alb, atît de alb încît părea că pozează la magnezium pentru un film fără sfîrșit. Mai mulți gură-cască priveau soldații din curtea parlamentului care se pregăteau pentru odihnă, așezîndu-și puștile în mici piramide cu vîrfuri scilpitoare.

Mă îndreptam spre locul unde se refugiau Atenienii la aceeaș oră toridă. Față în față cele două cofetării rivale Moré și Menake întindeau până în marginea trotuarului acoperișuri de pînză subt care mesele erau atît de îngrămădite încît trebuia o dibăcie de echilibrist pentru a te strecura printre ele. Ochi lungi, privind prin face-à-main provocătoare, belșug de nasuri clasice inobilînd profilurile, figuri măslinii printre care strălucea, ici colo, tenul de chilimbar al Smyrniotelor blonde, capete frumoase care se aplecau unele spre altele vorbind laolaltă, brațe goale manevrînd evantaiuri, rochii vapoase, decoltate, toate jucau multicolor înaintea ochilor mei, clocotînd într'o gălăgie de papagali în delir. Nici un loc liber. O figură cunoscută, în sfîrșit, îmi agăță privirea; tovarșa mea de pe vapor, doamna Soliades, îmi suridea.

Mă strecurai până la ea și îi sărutai mîna. Doamna Soliades mă prezentă circular persoanelor dela masă :

— Domnul din București, sosit în Atena numai de eri...

Apoi, cu un surîs malițios, mai încet, pentru mine :

— ...Pentru a trata cu guvernul Gunaris.

Triumful doamnei Soliades nu era modest: un soare lăuntric îi lumina fața arămie.

— Văd că nu-mi ertați eroarea...

— Ba da... nu sînteți vinovat. Vărul meu v'a umplut capul cu o sumedenie de idei false. Il cunosc de copil. E un degenerat. Acum însă cred că vedeți limpede...

— Cine poate vedea limpede...

— Sînteți însurat ?

— Nu.

— Cu atît mai bine. Suferiți de boala îndoelii. Stați jos. Mi-niștrii pentru care aveați scrisori sînt arestați. Revoluția a triumfat. Regele Constantin a abdicat în favoarea fiului său. Dar din clipa aceasta rege efectiv al Eladei este numai Elefterie Venizelos.

În clipa aceasta un ris limpede, evocîndu-mi o oră nedeslușită și dulce, tremură aproape de mine.

Intorsei capul și văzui cu uimire, stînd singură la o masă, pe Popi care privea drept înaintea ei, purtînd încă pe buzele întredeschise, pe obrajii rotunjiți, fărămiturile unui nestăpînit hohot de ris. Miezul zilei încadra frumusețea ei mată în rame de foc. Căutai și nu văzui pe nimeni cui să se fi adresat acea expresie de bucurie ostentativă. Peste cîteva clipe părșii pe comensii mei și mă prezentai, pușin intimidat, în fața tinerei femei.

— Buna ziua, îmi spuse Popi, privindu-mă cu oarecare sfidare. De cîteva minute ascult ce vorbești... o, fără să vreau... Doamna cu care erați—Soliades, nu-i așa ?—mă rog, nici nu șin să știu cum o cheamă, v'a spus lucruri atît de amuzante. Am rîs singură, vă spui drept, cu poftă. Elefterie, Regele Eladei :

Și Popi porni iarăși pe rîs, cu ochii umezi pe jumătate închiși, cu figura iluminată *a giorno* de două șiraguri de dinți bine tăiați.

Îmi făcu semn să mă așez pe scaunul de lîngă ea.

— Sînt aici cu fratele meu care a intrat pușin în cofetărie. Eu mă duc de obicei vis-a-vis la Moré unde vin oamenii cum se cade. Nu-mi place să mă așez aici ca să aud tot felul de năzbîtii...

Înțelesei astfel că vis-a-vis era cofetăria regalistă, și că Popi, adusă probabil cu sila de fratele său pe un teren vrăjmaș, stătea cu ochii în patru și pregătită pentru toate eventualitățile.

— Mulțumesc zeului răs-pîntiilor, spusei, care de două ori ne-a încruciașat drumurile în douăzeci și patru de ore.

— Eu întilnesc totdeauna pe cine vreau.

— Sînteți foarte amabilă.

— O, să nu credeți—Popi se înroși cu promptitudine—că... uite, să vă spun drept, doream să vă întilnesc ca să nu rămîneți cu o impresie greșită.

— Doamne, vorbiți ca o romîncă.

— Nu vreau să subsiste cea mai mică bănuială asupra unui moment... D-voastră o să recunoașteți singur, cred, că ați avut un gest atît de... Eu vă socotisem un om corect...

Popi tăcu brusc. Un militar slab, înalt, ars de soare, cu mușteți încovoiate, stătea în picioare lîngă mine, privindu-mă.

Popi mă prezentă fratelui său cu o volubilitate subt care se ascundea stîngaci o sfiiciune de soră mai mică.

— Domnul, după cum ți-am spus, a avut amabilitatea să mă scoată eri din vămășagul mulțimii care era să mă fărime... Deși nu mă cunoștea s'a purtat cu mine atît de corect și de drăguț...

De astădată Popi se înroși până în vîrfurile urechilor.

Căpitanul Stavros Kiparisiss trase un scaun și se așeză lingă mine.

— Vă mulțumesc, domnule, pentru serviciul ce ați făcut sorei mele. Știam de altfel că Românii sînt amabili și în deosebi prevenitori față de doamne.

Complimentul fu spus pe un ton rece care mă făcu să bănuiesc că grecul nu era încîntat de noua cunoștință a sorei sale.

— De altfel, adăugă el, sora mea ar fi făcut fără îndoială mai bine să stea acasă într'o zi ca cea de eri. Dar doamnele noastre s'au emancipat... toată ziua ies singure.

— De cine ne-ar fi frică?—întrebă Popi cu semeție.

— Numai uritele pot eși fără feamă, răspunse fratele.

— În Atena nu am văzut decît femei frumoase, replicai, ca să-l măgulesc. Privirea-mi se ținti, fără să vreau, pe brațul bronzat al lui Popi care mișca leneș evantaiul.

De astădată grecul se uită la mine urît.

— Ați venit în Atena cu soția dumneavoastră?—mă întrebă el.

— Nu sînt însurat.

— A...

Căpitanul surise cu bunăvoință; întoarse capul și strigă chelnerul.

— Noi avem neamuri în România, mă informă Popi.

— Ca toți Grecii, spuse căpitanul. O rudă a noastră fusese trimisă de Poartă ca Guvernator, mi se pare, al Valahiei. Am auzit că de atunci toate rudele rămase în România poartă titlul de prinți. În cazul acesta dacă Popi merge în România, cred că și ea e prințesă?

Fratele și sora se priviră și rîseră cu poftă. Avui impresia că titlul acesta era de mult un subiect de distracție între ei.

— Adevărat că dînșii poartă coroniță pe cărțile de vizită? se interesă căpitanul.

— Și pe cămășuță, întrebă Popi, care petrecea grozav.

Căutam să schimb subiectul de conversație, vorbindu-le despre nobleța lor localnică.

— Noi n'avem titluri, spuse Popi. Rasa din care ne tragem noi e blazonul planetei. Asta ne ajunge.

— Asta nu ne-o poate lua nimeni... nici chiar prietini noștri, francezii... adaugă căpitanul, cu un suris plin de reticențe.

— Noi coborîm din oameni a căror nume sînt prea mari ca să suporte particula. Nu ar suna ciudat: Contesă de Sofocle sau Baroană de Platon?

Observai că Popi evoca pe mării dispăruți ca pe niște bu-nici personali.

— Grecii vorbesc de vechea Eladă ca de ziua de eri, spusei.

— Este ea departe de noi?—și Popi ne arătă cu eventaiul dealul în creștetul căruia se desena minunea de marmură a Akropolei.

Mă gîndii la milenara prăpastie de umbră care ne despăr-
tea de cefatea zeilor.

— Și de ce să mergem atît de departe, mă apostrofă Popi, oarecum iritată de rezerva mea. În ultimii timpî. Grecii nu au dat nimic lumii?

— Excelenți bancheri...

— Să lăsăm bancherii... Să cercetăm, de pildă, în România...

Privirea lui Popi se dilată de plăcere în vederea îngenun-
cherii mele finale.

— Să cercetăm, zisei.

— Oamenii mari ai dumneavoastră nu sînt mai toți greci?

— Dați-mi voe, protestai.

— Istoria dumneavoastră nu este înșesată de nume grecești?

— Mi se pare că o să spuneți că România e o colonie gre-
cească, replicai, enervat fără voia mea.

— Rusiei nu i-am dat pe Capo d'Istria? Franței nu i-am
dat un Napoleon?—închee Popi cu un suris de victorie.

Crezui că era vorba de un joc de cuvinte grecesc și mă
grăbii să rîd cu poftă. Eram bucuros de momentul acesta de des-
tindere.

— Pentru ce rîdeți?—mă întrebă Popi, dîrză.

Căpitanul se uită la mine sever.

— Există și azi în Macedonia o familie Bonapartos, îmi ex-
plică Popi. Vi se pare curios că o ramură a ei să fi emigrat altă-
dată în Corsica.

Incepeam să nu mă mai simt la îndemînă. Opiniile istorice
ale comesenilor mei, exprimate într'o atmosferă de 41 grade la
umbră, apăsau pe nervii mei din ce în ce mai greu.

O femeie tînără, îmbrăcată în negru, plecînd dela o masă,
trecu pe lîngă noi. Căpitanul o salută respectos.

— Biata Andromache, o plînsu Popi.

— A fost logodnica unui coleg al meu, mort pe front anul
trecut, îmi explică căpitanul. Fuseseră logodiți din școală.

— De ce nu s'au căsătorit?

— Așteptau să se sfîrșească războiul. E vorba de războiul
balcanic din 1912. Băiatul plecase ca la o plîmbare. Plîmbarea
însă a durat pentru noi zece ani, încheindu-se azi în Asia-Mică.

— Frumos sfîrșit, oftă Popi.

Fratele ei sări ca ars.

— A cui e vina?—întrebă el cu minie. Soldații au stat zece
ani sub arme fără murmur. D-voastră nu știți ce înseamnă o cam-
panie în pustiile Asiei-Mici. Ziua mureau de insolație iar noaptea

degerau. S'au luptat zilnic, în țară dușmană, și, slavă Domnului, de zeci de ori i-au bătut pe Turci!

— E adevărat, trebuie să recunoască Popi. Dar de ce au fugit la urmă?

— Pentrucă s'au săturat. A fost o *grevă*.

— Dialectică, zise Popi. Nu admit să te pui în *grevă* tocmai când cineva te plesnește. Eu știu de ce au fugit.

De ce?—întrebă fratele, șuerîndu-și cuvintele.

— Din cauza propagandei venizeliste.

Căpitanul deveni livid și fixă pe sora sa în așa chip încît fui serios îngrijat de soarta tinerei femei. Popi însă susținu privirea cu semeție.

— Armata, spuse răspicat căpitanul, apăsînd pe fiecare vorbă ca și cum ar fi voit să o înfigă cu forța în creștetul surorii lui, și-a dat seama că sacrificiul ei era inutil atît timp cît la cirna țării stătea un guvern răufăcător care o lasă să moară de foame și îi trimitea un generalism nebun. S'a întors ca să facă dreptate.

— Uitînd în spate Asia-Mică.

— Asia-Mică ați perdut-o dumneavoastră!—replică Stavros, cu degetul îndreptat cătră sora sa care, în ciuda nasului ei pueril și a buzelor ei răsfrînte, fără îndoială în această clipă întrupa pentru dînsul partidul regalist.

Popi isbucni într'un hohot de rîs disprețuitor. Apoi răspunse, retezat:

— Au perdut-o acei care nu și-au făcut datoria.

În această clipă voind cu orice preț să provoc o diversiune, avui o inspirație nefericită care provocă catastrofa finală. Chelnerul, ocupat până acum cine știe unde, se arată în apropierea noastră. Il strigai cu insistență, acoperind cu vocea mea replica violentă a lui Stavros.

Chelnerul se prezentă în sfîrșit.

— Ce dorește domnul?

— Vă rog... ce luați? mă adresai comesenilor.

Căpitanul scoase o batistă și își șterse fruntea de sudoare.

— Să-mi dai un vermut, comandă el.

— Și dumneavoastră doamnă?—întrebai.

— Nu știu... nimic, răspunse Popi, cu voce stinsă.

— Nu se poate... Trebuie să luați ceva, insistai.

— Un vermut? Un porto?—sugeră chelnerul.

Popi își îndreptă mijlocul, apoi, ridicîndu-și capul cu bruscheță, ceru:

— Un *uzu*.¹

Chelnerul, fără îndoială venizelist, întoarse o privire scandalizată cătră căpitan.

— Ești o nerușinată!—spuse Stavros, aplecat cătră sora sa.

¹ Aperitiv grecesc apreciat de regaliști, de oarece—zice-se—Monarhul l-ar fi acceptat pe masa lui. Uzu deveni astfel un semn distinctiv politic.

Toți vecinii întoarseră capetele spre noi.

Popi se sculă în picioare cu demnitate, își închise evantaiul fără grabă, apoi murmură către fratele său.

— Adio.

— Adio, răspuse el, scurt.

— Stăteam în picioare, nedumerit.

Consumatorii, în jurul nostru, intervenind după tradițiile corului antic, lăsau să se audă un murmur de indignare împotriva cutezătoarei.

Popi îmi întinse mâna pe care o sărutai, apoi, cu fruntea sus, fără șovăire, își făcu loc printre mesele ostile, subț privirea dușmanului ale cărui cuvinte de muștrare luară vînt numai după ce doamna Kiparisîs ajunsese în stradă.

— Obraznica! — spuse un tînăr.

— Mucoasa!

— Gunarista!

— Destrăbălata! — strigă o doamnă.

Un domn bătrîn, cu cioc, se apropie de căpitan:

— Trebuia s'o tragi de urechi.

Se vede că era o cunoștință căci se așeză la masă.

— Popi, Popi! mă gîndeam eu. La naiba politica! Unde s'a dus Popi?

În curînd încă trei persoane luară loc la masa căpitanului, și se născu un vacarm din care se deslușea o filipică împotriva politicii constantiniste și alta contra emancipării femeilor ateniene.

Dar gîndul meu rătăcea pe urmele regalistei.

Îmi luai ziua bună și plecai.

Pe trotuar mă înghiți cuptorul orbitor al străzii.

Unde s'o caut?

Mersei cîțva timp la întîmplare, apoi, aiurit de căldură, intrai în primul restaurant.

Restaurantul se chema „La Capra de Argint“; înăuntru păreții pictați desfătau privirea clienților cu cîmpuri de flori printre care — în loc de fluturi — sburau căprițe albe.

Mă așezai la o masă unde mi se servi o mastică și măslîne, ambele de proastă calitate, pe cele bune Grecii rezervîndu-le pentru export. Sala era mică, modestă, dar curată și înzestrată cu un ventilator care — în semn de cinste neașteptată — fu îndreptat spre locul meu.

Mă cufundasem cu teamă în examinarea listei de bucate.

— Vă prezint respectele mele!

Un domn tînăr se înclină ceremonios în fața mea.

— M-ați uitat?

— Cum să uit pe domnul Valasinos, care a avut amabilitatea să mă călăuzească până la hotel.

Grecul surîse mulțumit.

— Știu care e grija d-voastră momentană. Doriți un fel de mîncare care să nu fie preparat cu său de oae. †

— Sinteți un excelent psiholog, domnule Valasinos.
Spyros se întoarse către chelner și îi dădu instrucțiuni amănunțite.

— Așteptați pe cineva, mă întrebă el.

— Vă rog...

Se așază la masa mea. Ii oferii să dejenze.

Grecul avu un zîmbet amar.

— Nu, mulțumesc, am mîncat, nu m'am așezat pentru aceasta.
Dat fiind însă aspectul meu de refugiat, presupunerea dumneavoastră e naturală.

Aspectul lui Spyros Valasinos era departe de a provoca mila. Frumos, bine făcut, se ținca drept ca un brad și privea lumea de sus; politeța lui ceremonioasă avea parcă ceva din condescendența capetelor încoronate, iar serviciile lui, departe de a-l pune într'o situație de inferioritate, te copleșeau ca semnele unei generozități nemeritate. În fața lui rasă, măslinie, ochii, atît de negri încît irisul se confunda cu pupila, luceau umezi și vii ca un fruct jupuit. Privirea lui, ca a multor greci, avea o continuă intensitate ce obosea ca spectacolul unui braț dureros de încordat ce nu se destindea niciodată.

Sărăcia lui era trădată de haine, care deși roase și decolorate, păstrau o tăetură elegantă.

— Aveți știri din Smyrna?—întrebai.

— Cînd am plecat eu, Kurzii intrau în case și aruncau gaz. Până azi cartierul meu a avut timpul să ardă până în temelii. Din casa mea trebuie să fi rămas cele patru coloane de marmur din vestibul. Am pus cruce la toate. Regret o minunată chitară din Toledo, rămasă acolo, și care mi-ar fi ținut aici tovărășie.

— Spyro!—strigă o voce răgușită din fundul sălii.

Spyros aruncă o privire de ură către un bătrîn chel așezat în dosul teighelei, se sculă cerindu-mi scuze, și se îndreptă spre un băiat și o fată care intraseră în sală. Tînăra păreche, intimidată, se lăsă condusă într'un colț unde se așază cu stîngăcie sub privirea scîrbită a Smyrniotului.

În momentul acesta pricepui că Valasinos juca în restaurant rolul de „măitre d'hôtel“.

El se întoarse la masa mea cu aerul său demn, și numai privirea sa fixă și strălucitoare lăsa să se ghicească clocotul ce-i pîrjolea sufletul.

— Trebuie să vă spun, mă informă el, că am fost nevoit să accept în acest local funcțiunea de *supraveghetor*.

Admirai în sinea mea tactul cu care acest popor de dialecticiani se pricepea să evite cuvintele supărătoare.

— Am ajuns aici grație înțeleptei guvernări a regaliștilor. Până ce-mi va fi cu puțință să-mi reiau afacerile, a trebuit să primesc orișice.

Spyros rămăsese în picioare.

— Luați loc, vă rog.

— Mulțumesc, răspuse grecul așezîndu-se. Revoluțiunea, e drept, este plină de atențiune pentru refugiași. Ni s'au promis pămînturi și despăgubiri. Dar asta nu va reinvia Smyrna noastră. Eu, dacă vreau mă voiu putea întoarce acolo, căci sînt francez.

— Francez ?

Spyros scoase din buzunar un pașaport pe care mi-l întinse. Constatai că Spyros era supus francez. Știam de altfel că naționalitatea levantinilor era un joc subtil în care după timp și loc se succedau zeci de steaguri și pașapoarte.

— Știți, de sigur, că de pe vremea cruciadelor mulți din ostașii apuseni răpiți de frumusețea femeilor din Orient, s'au căsătorit și au rămas pe coastele Asiei-Mici. Familia noastră se trage din niște conți de Valassin care luaseră parte la cruciada a IV-a. Bine înțeles însă că de atunci aportul singelui elin a fost atît de mare încît a înlocuit pe cel francez, închee Spyros, nevoind să mă lase nici un moment să bănuiesc că în trupul său ar curge alt sînge decît acel care a pulsat în vinele lui Socrate.

Ași fi dat mult să cunosc versiunea lui Spyros pentru pașaportul său englez, care probabil într'un compartiment din portofoliu, aștepta desfășurarea evenimentelor.

Spyros aprinse o țigară.

— Dar nu mă voiu întoarce în Smyrna niciodată. Turcii care știu cît mi-am ajutat compatrioții, m'ar spînzura cu toate onorurile. Și apoi, chiar de nu ar fi asta, ce afaceri așa putea face într'o Smyrnă dărămată și pustie...

O umbră de tristețe trecu pe fața lui.

— Dacă Venizelos n'ar fi fost alungat din țară, Asia-Mică până la Sakaria ar fi fost a noastră. Armata ar fi trecut într'o noapte Bosforul și azi ar fi avut loc la Sfînta Sofia încoronarea unui Împărat al tuturor Grecilor.

Spyros rămase cu privirea percutată. Constantinopol, miraj secular, apăru încă odată într'o ceață de vis unui grec căruia—de sigur—mama lui încă din leagăn îi șoptise cîntece în care se amintea despre cetatea sfîntă.

Cu o smuncitură bruscă din cap Spyros evadă din poveste.

— Acum totul s'a sfîrșit. Dar vinovații de astădată nu vor scăpa de pedeapsă. În piața Omonia—degetul ridicat al levantinului arată niște spînzurători imagine—într'o dimineață...

— Spyro! Spyro! strigă stăpînul, atrăgîndu-i atenția asupra unui bătrîn care se oprise în mijlocul sălii căutînd cu privirea o masă liberă.

Spyros se sculă mecanic și, cu trăsăturile feței încleștate încă în schima de ură a răzbunătorului, se îndreptă spre clientul care, instinctiv, făcu un pas înapoi, strîngînd bastonul...

Petrecusem o noapte grea, în camera mea cu ferestrele deschise spre piața Syndagma unde, până tîrziu, forfoti fără astîmpăr mulțimea. Subt pologul înăbușitor care îmi apăra patul de năvala țințarilor, am dormit până tîrziu un somn cutreerat de imagini revoluționare.

La 12, cînd mă coborii, portarul îmi întinse o telegramă. „Dacia Romană“ îmi cerea să aștept deocamdată în Atena desfășurarea evenimentelor.

Luai dejunul în sala de mîncare a hotelului. Mă așezai la masa comună unde se găseau cîteva familii compuse mai mult din persoane bătrîne. La o masă separată, subț privigherea unei guvernante, mîncau copiii. În țara aceasta unde tinerețea pare atît de prematură, copilăria este se vede escamotată. Pe fețele lor, cizelate cu îngrijire și prezentînd mici frumuseți desăvîrșite, lipsea adorabila imprecizie a schițelor neterminate. În expresia lor era ceva grav, cumpătat, de om mare, care mă jena ca o anomalie.

În jurul meu se vorbea despre evenimentele zilei. Aflai că procesul foștilor Miniștri începea peste cîteva zile. O domnișoară uscată, neagră și bătrînă, îmi puse chestiuni insidioase, cu scopul ascuns de a descoperi simpatiile mele politice. Opusei o rezervă plină de îndărătnicie, care o irită în cel mai înalt grad și o hotărî să-mi ceară numele și calitatea, probabil pentru o anchetă ulterioară.

În oraș nu eșii decît spre apusul soarelui. O masă de zăduf compactă apăsa încă asupra Atenei. Mă plimbai pe largă stradă a Stadiului. Trotuarul, muțat de arșiță, ceda subț picior. La magazine se trăgeau obloanele cu zgomote de execuțiuni sumare. Dintr'o librărie, încuind cu grijă lacătul ușii, eșiră un băiat și o fată. Erau se vede vînzători. Mergeau încet, unul lîngă altul, cu un pas ritmat, schimbînd din cînd în cînd cîte o frază în limba lor cu armonii patetice. La un colț de stradă își strînseră mîna și fata răspunzînd unei ultime întrebări, puse în glas o duioșie gravă:

— Symphoni, phile mû.

Cuvinte care auzite în alte țări aveau un prestigiu de vestigii milenare, căpătau aici la fiecare pas o frăgezime stranie; păreau niște statui pe care le surprindeam însuflețindu-se pentru a se mișca într'o viață mărunță și cotidiană.

Traversai Piața Omonia cu palmierii acoperiți de praf, solicitat de vînzătorii de portocale și limonadă. Căutam cu ochii pe Popi la fiecare răspîntie. Aveam, nu știu de ce, siguranța absurdă că o voi vedea, ceiace de altfel se și întîmplă.

Peste cîteva minute mă găsii înaintea unei mari clădiri în care un suvoiu de lume se precipita cu zgomot. Curiozitatea mă făcu să cobor niște scări, aducîndu-mă pe un peron în fața căruia un mic tren, gata de plecare, pufăia cu emfază. Spre ușile vagoanelor grupuri compacte se îndesau cu apostrofe și gemete intermitente. Înțelesei că era vorba de un tren de plăcere. Vruî să mă smulg din învălmășeală cînd simții o mînă apucîndu-mă de braț și trăgîndu-mă cu bruschetă după ea.

— Veniți repede, căci pleacă trenul.

Popi!

Suridea, cu capul întors spre mine, și înaintînd cu vigoare spre scara vagonului.

— Mergeți la Kiffisia ? — mă întrebă ea.

— De sigur, răspunsei.

Kiffisia ? Ce o fi Kiffisia ? Fie și Kiffisia.

Trebuie să stăm în picioare pe coridorul înțesat de lume. Popi avea o pălărie mică de pae, o rochie simplă verde, fără minici, și pe buze un suris de școlăriță încintată că face ceva neîngăduit. Cînd oscilațiile vagonului îi răpeau echilibrul, se sprijinea de vecini, și numai cînd nu putea face altfel mă apuca de braț pronunțînd de fiecă dată cu ostentațiune o formulă lungă de scuze.

Atena e mică, îmi spuse ea într'un moment cînd larma generală îngăduia orice confidență. Ai văzut singur ce ușor e să înfilnești pe cineva. Aici sînt două babe care mă cunosc și ne pînesc. Nu știi ce rea e lumea aici. Mîne o să știe tot orașul c'am fost cu un străin la Kiffisia. Eu mă duc ca să văd niște rude care s'au instalat pentru vară. Trebuia să vie și fratele meu ; ai văzut ce s'a întîmplat eri. Dar cred că pot să mă duc și singură unde vreau. Am fost măritată și apoi am douăzeci și trei de ani.

Popi aruncă o fugară privire de sfidare spre colțul babelor.

Trenul supra-încărcat urca la deal anevoe. Pe cîmp, ici colo, se vedeau grămezi uriașe de cărămizi roșii în jurul cărora roia cu febrilitate o lume sărăcăcioasă. Refugiații din Asia-Mică își clădeau noile locuinți.

În vagon căldura devenise atot stăpînitoare. Frazele se topeau pe la jumătate, căzînd blege, privirile se aninau cu desna-dejde de cite un punct fără interes.

Popi, cu gura umedă întredeschisă, cu o rouă imperceptibilă deasupra buzei, îmi trimetea de cite ori o priveam un suris suferînd.

Îi povestii—din sadism ?—viziuni de iarnă din România.

— Ce amuzantă e zăpada !—suspină Popi. Eu am văzut-o de două ori, cînd a adus-o lumea în automobile de la Tatoi pentru ca să se joace cu ea pe străzile Atenei. E mai plăcut decît bătaia cu confeti, dar păcat că aici se topește numaidecît.

Peste un sfert de oră eram la Kiffisia. Cîteva hoteluri, cîteva grupuri răslețe de copaci, cocoțate pe un deal.

Altădată Atenienii se duceau vara în *Europa*, îmi spuse Popi. De cînd a scăzut drachma, se mulțumesc cu Kiffisia.

Lumea, coborîndu-se în grabă din tren, se împrăștie în grădina publică.

Pe peron Popi se ridică în vîrfurile picioarelor și mă privi cu ochi plini de șiretenie :

— Acum, domnule, trebuie să mă duc să-mi văd rudele.

Și după ce gustă cîteva secunde decepțiunea mea, închee :

— Poți să mă acompaniezi cîțiva pași.

Urcarăm puțin și în curînd se deschise în fața noastră un orizont larg mărginit în depărtări violete de linia netedă a unui șirag de dealuri pleșuve. În slăvi cîteva smocuri de nouri palizi se

subțiau încet trecînd pe nesimțite prin toată gama portocaliului. In apele roșii ale asfințitului naviga un nou raș lung și ascuțit ca un pește de argint. Eram pe un promontoriu înverzît de cîțiva arbuști al căror frunziș strălucea de parcă fusese atunci spălat de ploae. Limpezimea fără seamăn a cerului atic scotea din fiecare nuanță o licărire delicată și precisă, și întregul peisaj strălucea ca imaginea proaspătă a unui apțibild. Popi se opri în fața unui pătrat mare de asfalt cutreerat de cîțiva tineri care lunecau pe patine cu roțițe. Era un skating, sport alungat de pretutindeni, dar paradînd încă la marginea Orientului. Ne puserăm patine și, mină în mină, ne avîntarăm pe pista lucie. In curînd trebui să o părăsesc pe Popi, maestră nețăgăduită, care se consacră unui lanț de figuri savante. Grecoaicele, înalte și svelte își mlădiau ușor trupurile sculptate cu o amănunțită eleganță și numai frăgezimea neobișnuită a carnațiunii arăta că cele mai multe nu depășiseră vrsta de cincisprezece ani. In zumzet surd de roțițe defilau cu brațele goale lipite dealungul trupului, schifînd pe aurul crepusculului o frescă schimbătoare de siluete tinere. Popi în zig-zag printre ele cu mișcări brusce și lungi de rîndunică. O clipă își încetină mersul, cu capul întors spre drumul pe unde se plimbau agale vilegiaturiștii; apoi năvăli vertiginos spre mine cu un aer de spaimă copilărească.

— Unchiul Themistocle! — șopti ea, arcuindu-și sprîncenele în semn de alarmă.

— Unde?

— Pe drum.

Pe drumul umblat de numeroși trecători nu putui să identific pe unchiul Themistocle.

— Trebuie să mă duc, murmură repede Popi. Dacă mă vede... stai... nu te mișca... urmează-mă...

Imi întoarse spatele și într'o clipă ajunse pe banca dela intrare, lăsîndu-mă nedumerit. Apoi, o văzui îndepărtîndu-se cu un mers cumpătat pe drum și dispărînd după cotitură. Acolo mă aștepta, dînd din mîni.

— Nu m'a văzut, îmi spuse ea. Să plecăm din zona primejdioasă.

Pe ulițele înguste ale Kiffisiei ne strecurarăm, în umbra vilelor cochete. Ajunserăm într'o zonă plebeiană. Soldași cu flori la butonieră treceau aruncînd cuvinte galante spre paximade-le provocatoare.

— Aici nu mă cunoaște nimeni, spuse Popi. Ți-e foame?

— Cum vrei.

Popi mă conduse într'un restaurant izolat, vîrît în marginea unei pădurici de măslini. Ne așezarăm la o masă pe terasa aproape pustie. Se înserase. In albastrul minunat de limpede al cerului stelele păreau mai vii și mai apropiate. Chelnerul ne aduse o lumînare într'un glob de sticlă susținut de brațele unei bachante ruginite.

— Eu nu mînc decît portocale, comandă Popi. Și o sticlă de Rezinato.

Protestai împotriva acestui menu frugal.

— Dacă ași mînc mai mult ași păți ca prietenele mele care se îngrășă toate peste 20 de ani. Grecoaicele odată măritate, anevoe mai ies de acasă. Fac copii, se ocupă de menaj, și așteaptă întoarcerea bărbatului întinse pe divan. Într'o zi se trezesc cu un câștig de 20 kilograme. Aceasta e pecetea fericirii casnice.

Imi întinse un pahar de Rezinato care mă sgîrie plăcut pe gît.

— Eu merg foarte mult. Casa mea e pilită la poalele dealului în creștetul căruia e zidită mănăstirea Likhabetului. Mă sui până sus dis de dimineață pe o cărare pietroasă. Pe la jumătatea drumului, în fața unei căsuțe în care nu știu cine șade, mă așteaptă în fiecă zi o prietină credincioasă. O capră mică, albă, care sburdă în jurul meu ca un cîne și mă întovărășește până la mănăstire, cățărîndu-se pe marginea drumului. E singurul meu prietin.

— De ce surizi? Am fost măritată doi ani. Știu cît prețuește un bărbat.

Pîlpîiala capricioasă a luminării juca pe fața lui Popi, lîniînd rînd pe rînd un ochiu melancolic, o gură senzuală, o bărbie naivă; pe cînd își exprima dezamăgirea, flacăra, nu fără ironie, reliefa nasul ei pueril, vînașor de iluzii.

— Nu sînt de loc grăbită să mă remărit, urmă ea. Noi insularele sîntem prea sentimentale. Soțul meu era un om energic, calculat, a cărui pasiune era, în primul rînd, afacerile. În al doilea rînd veneau cărțile de joc. Imi rămîneau resturile, o prietinie binevoitoare, o gentilețe distrată care mă umileau adînc. De cîte ori îi spuneam că-l voi lăsa, el rîdea. Peste doi ani am divorțat.

— Vreau să fiu iubită, încheie ea, cu hotărîre, după o reculegere de cîteva clipe.

Un țuit fin și tremurat ne încercui, apropiîndu-se de noi; Popi tresări cu urechile atente.

— Un țîntar, șopti ea. E singura rasă mai urîcioasă ca a bărbaților. De frica țîntarilor dorm pe o saltea în vestibul unde marmora ține răcoare și unde niciodată nu aprind lumina. Ca să nu cetesc, mă plimb în lung și lat în cămașa mea lungă — ca o fantomă — cu picioarele goale pe lepedea răcoritoare. Cîte odată întreg cartierul bîzîie de serenade ca un roi de albine, și ascult așa, până în zorii zilei.

O întrebai dacă singurătatea în care trăia nu-i era grea.

— Mă simt atît de bine, răspunse Popi. Am cu ce trăi, o căsuță curată și o bună dispoziție neclintită. Dimineața mă deștept rizînd. Nu am nevoie de nimic și de nimeni.

Popi termină de jupuit cu atenție o felie de portocală de pie-lița ei subțire și mușcă din ea cu satisfacție. Nu știu de ce echilibru ei aparent mă enervă.

— Dumneavoastră, Grecii, spusei, priviți viața printr'un binoclu ținut pe dos. Viziunea pare mică, limpede, precisă, sigură. Totul

merge bine. De ce cînd faceți politică întoarceți binoclul și totul se umflă și se deșănțează ?

Dar Popi nu ascultase. Cu ochii pe jumătate închiși, pierduți cu capul puțin înclinat, căuta să prindă melodia unei orchestre îndepărtate, adusă de adieri intermitente. Luna răsărise după crengele unui castan apropiat, făcînd să joace pe fața de masă umbrele mișcătoare ale frunzelor.

Popi întoarse cătră mine o privire în care ași fi navigat o noapte întregă.

— Simt că mă imbarc, anunțai, cu onestitate.

—...Vrei să plecăm ? — mă întrebă Popi.

Chemai chelnerul și plății. Popi se sculă numaidecît și cu fruntea ușor înclinată, porni spre păduricea de măslini. Aerul devenise o mîngiere ușoară și dulce în care se topise greutatea noastră cotidiană. Ne așezarăm pe o bancă.

— Măslinul meu din Corfu trebuie să fi crescut cît acesta, îmi spuse Popi, arătîndu-mi frunzișul argintat de lună a unui copac tînăr. În insula noastră cînd se naște o fată se sădește un măslin. La țară îi slujește, mai tîrziu, de zestre.

Popi îmi luă mîna cu care îi încercuiam talia și mi-o puse pe genunchi.

— Știi „Aravoniastichi” ? — mă întrebă ea.

— Ce e asta ?

Drept răspuns Popi începu să cînte, întăiu mai încet, apoi din ce în ce mai tare, o romanță grecească în care era vorba de logodnica unui marinar și de un naufragiu. Avea o voce caldă, vastă, în care se dezvăluia freptat, ca un trup ce se despuia, o senzualitate tremurătoare. Din cînd în cînd cu o arzătoare întindere, se răsîța îndelung pe cîte o notă, ca pe un așternut ademenitor.

Cu același gest lent îmi îndepărtă mîna, reaşezîndu-mi-o pe genunchi.

— Cîntă și dumneata, îmi propuse, întorcîndu-se spre mine.

— E pentru întăia oară cînd aud melodia aceasta, mă scuzai.

Popi se gîndi un moment.

— Bine, atunci să alegem un cîntec pe care îl știi. Ai auzit „Plaisir d’amour” ?

De sigur !

Popi înfioră pădurea cu primul vers :

— „Plaisir d’amour ne dure qu’un moment”...

Se întoarse cătră mine, cu asprime :

— De ce nu cînți ?

— N-am voce.

Mărturisirea mea o lăsă cîteva clipe perplexă.

— E păcat, îmi zise cu o părere de rău sinceră. Dar cîntă și d-ta, așa.

Și luai mîna sărutîndu-i-o de mai multe ori.

— Popi, să lăsăm muzica.

— Nu vrei să cînți, fiindcă nu simți nimic pentru mine.

Avui impresiunea că pentru Popi idila noastră trebuie neapărat

să treacă în momentul acesta printr'o formă muzicală ca să satisfacă cerințelor unui ritual consacrat. Nu șovăesc niciodată de a prezenta unei femei aspectul ce mi-l cere, chiar dacă acesta ar fi în adîncă contradicție cu ființa mea intimă.

Dar nu aveam voce.

— Popi, zisei, sînt alte dovezi...

Popi se smulse din strînsoare și îmi comandă cu asprime:

— Cîntă! Nu vezi ce noapte e?

...În tăcerea aceasta vocea mea!

— Nu cînt, declarai.

Popi se sculă fără un cuvînt și porni printre copaci deadreptul spre șosea. Cu un gest nervos îndepărta crenguțele care îi tăiau drumul, strecurîndu-se repede. O pasere nevăzută sbură de pe un copac, aproape de noi, înfășurîndu-și filfiitul de aripă într'un foșnet de frunze care se prelinse în inima pădurii. Rupsei cu ciudă o ramură și o arunca.

— Nu cînt nici mort! — gîndii, în ciudat de desnodămîntul stupid al aventurii.

În acel moment orchestra unui hotel îndepărtat începu „Plaisir d'amour"... și mă trezii fredonînd în neștiută arie cunoscută.

Mă simții strîns de minile lui Popi care rîdea cu hohote în-tretăiate de suspine, sclipindu-și subț fața mea ochii în bătaia lunii.

— Răule! Îmi spuse cu reproș, vezi dacă vrei, știi să cînti!

...Subț sărut, gura ei avea o frăgezime de prună tare.

— De ce ești egoist, întrebă Popi desfăcîndu-se încet din brațele mele.

— Îmi cruț vocea, o încredințai, cu un ton de taină.

Popi își privi ceasul-brățară.

— Sînt 12, exclamă ea. Peste o jumătate de oră pleacă ultimul tren. Propun, dacă nu ești obosit, să mergem pe jos până la stația vecină, Marussia, unde vom găsi mai ușor locuri.

Apoi plecîndu-și capul, cu remușcare:

— Bietul unchiul Themistocle!

Pe șoseaua care ducea spre Marussia trecurăm pe lîngă cîteva grupuri de băeți și fete, care mergeau cu capetele descoperite, glumind și cîntînd. Noaptea nu era decît o zi mai ușoară, mai pură, mai albastră, în care umbrele de cerneală ale copacilor, tăiate de un foarfece exact, se lipeau pe fâșia albă a șoselei. Prin aerul limpede călătoreau rîsete argintii, venite de cine știe unde.

În preajma gării Popi mă opri, în umbra unui grup de platani.

— Nu te supăra, mă rugă ea. E mai bine să ne despărțim aici. În gară e lume care mă cunoaște.

Simții trupul lui Popi lipindu-se de mine.

— Cînd te văd? — o întrebai deslipindu-mi buzele de gura ei.

— Nu știu, șopti ea.

Subț mătasea bluzei, degetele mele se înțepară într'un obiect mic prins de dantela cămașei. Îi scoasei și văzui un medalion minuscul.

— Cine e?—întrebai cu o gelozie prematură.
 Popi luă medalionul între degete și ridică brațul în lumina lunii. Mă apropiai și distinsei trăsăturile Regelui Constantin.
 Un șuerat de locomotivă străpunse îndelung văzduhul.
 — *Kalispera sas!*— îmi zise Popi, pornind la fugă.
 — Când te văd?—întrebaui din urmă.
 — Mini la unu treci pe la mine, strigă Popi alergînd mereu.
 Peste cîteva clipe se perdu prin mulțimea care asalta vagoanele.

*

A doua zi pe la 12 și jumătate portarul hotelului văzîndu-mă că 'mi iau pălăria, mă preveni că însăși Atenienii pregetau să iasă în oraș, termometrul arăta 42 grade la umbră. În adevăr, îndată ce pășii pragul, mă oprii izbit cu brutalitate de dogoreala unui incendiu. Pornii, cerșind zidurilor petecul de umbră pe care'l arunca pe trotuar. Străzile întortochiate care duceau spre drumul Lykhabetului erau aproape pustii. Casele, adîncite în tăcere, păreau adormite.

— De ce ora unu?—mă întrebai. Ciudată oră pentru o înfilnire de dragoste.

Un praf fin și pătrunzător, produs al rosăturii marmurei dealugul veacurilor, plutea în aer.

— Voiu dejuna la ea probabil, gîndii, pășind cu ochi țintiți pe vîrfurile ghetelor pentru a'mi cruța ochii.

Peste o jumătate de oră ajunsei, amețit de căldură, pe locul unde mă despărțisem de Popi, în seara Revoluțiunii. Pe cît îmi aminteam, casa ei era clădirea care se zărea la cotitura drumului. Ajungînd în fața ei văzui că era mică, albă, curată, cu două etaje, cu un balcon de marmură roză, sus, ca o fundă pe capul unui copil. Vecini nu avea, locuințele pe aici fiind rare. În spatele ei se ridica dealul pietros al Lykhabetului, iar în față, de cealaltă parte a drumului, se prăvălea o vale înverzită de tufișuri înalte și de burueni.

Mă uitai la casă cu nehotărîre; obloanele erau toate închise—singură, fereastra din stînga de jos, acoperită de o horbotă brodată cu flori geometrice, avea obloanele date de părete.

Făcui cîțiva pași, sperînd că Popi mă va vedea din casă și mă va chema.

Subt arsura usturătoare a soarelui, fiecă clipă era un veac.

— La urma urmei pot întreba cine stă aici, mă hotărîi, îndreptîndu-mă spre ușă.

Ciocnituri repezi în fereastă mă pironiră locului; văzui capul lui Popi, frîzînd, îndepărtîndu-se și apropiîndu-se de sticla geamului; vrui să mă apropii, dar Popi își mișcă mina cu iuțea dintr'o parte în alta, oprindu-mă.

— Poate nu o fi singură, îmi spusei.

Perdeluța albă căzuse la loc. Rămăsei nedumerit în mijlocul drumului. Nu-mi făcuse semn să plec. Totuși nu mai puteam întîrzia aici. Aerul mă înfășura în cearșafuri clocotite. Trupul meu

se dizolva treptat într'o moleșală de neînvinș. O minută trecu—sau mai multe. Vruî să fac cîțiva pași în fața casei, dar nu'mi putui mișca picioarele. O căruță venind de la deal în goana cailor, trecu la un deget de mine. Fui învăluit într'un nour de praf în care respirai cu nepăsare. Injuriile îndepărtate ale căruțașului îmi parveniră nedesluse, ca prin vis.

Mă trezi un strop de sudoare care mi se prelinse brusc pe bărbie.

— Ce fac aici?—mă întrebai, scuturîndu-mă cu spaimă. E ridicol!

Înainte de a pleca, aruncaî o privire spre geam.

Perdeluța era dată pe jumătate la o parte. Popi avea un deget pe buze pe care și'l deslipi, trimițîndu-mi, parcă, o sărutare. Cu capul puțin plecat pe umăr, îmi surîse cu o grație copilărească apoi pieri în întunericul odăii.

Așteptai, cu ochii țintiți pe ușă. Inima și accelerase bătăile.

— Numai de ar deschide înaintea insolăției, îmi spusei.

Mă dureau ochii. Respiram din ce în ce mai greu. Simțeam pe ceafă niște plăci de metal înroșit care îmi intrau în carne. Mă munceam să deslușesc ceva în dreptunghiul de umbră al ferestrei. Nu văzui decît niște fulgi de foc care jucau înaintea ochilor mei într'un cadril capricios; apoi niște văluri negre ondulară, cu reflexe schimbătoare de ape, deslășurîndu-se larg; un arabesc de foc șerpui, desemnînd o paraîă strălucitoare. O armonică, unde, cînta o manea turcească, trăgănată, într'un ritm secadat și bleg, moleșitoare ca brațele ademenitoare ale unei cadine.

— Se desbracă, gîndii, cu o siguranță de delir. Vedeam vestibulul de marmură în care Popi se plimba noaptea cu picioarele goale pe lepedea rece. Ea dansa acum, fără îndoială, din buric, despuiată, momită de vraja dulce a caterincii.

— O-po-po! O-po-po!

Avui deodată impresia că un glas de femeie se văicăra.

În cadrul ferestrei date de părete Popi întîndea spre mine mînile ei împreunate în semn de implorare.

— Pentru Dumnezeu! Pleacă! Pleacă!—șipă ea.

Ochii ei măriți, gura ei cu colțurile aplecate, vădeau o spaimă dureroasă.

În sfîrșit mă mișcai.

— Pleacă, *pedaki mu*!! Vrei să mori? Pleacă! Pleacă!—mă ruga ea cu o voce în care tremura o duioșie plină de recunoștință. Vruî să spuî ceva, dar buzele mele se mișcară fără sunet.

O garoafă roșie căzu la picioarele mele.

O ridicai și pornii la vale cu un pas de somnambul.

*

Intrai în restaurantul „Capra de Argint“ și mă așezai la o masă, fără să răspund nimic chelnerului care mă salută cu cere-

monie. Un cerc de fer dureros îmi strîngea capul. Ochii mei, orbiți încă de lumina străzii, deslușiră numai cu încetul cele înconjurătoare.

Sala era aproape goală. În fund, în jurul unei mese, cîțiva întîrziți își plecau capetele cu atenție spre un bărbat care fredona ceva cu o voce surdă, întovărășindu-se singur dintr'o chitară.

Chelnerul îmi puse în față salata de vinete.

Cîteva muște bizîiau pe garoafa pe care o puseseam pe masă; cu dosul palmei o măturai cît colo.

— Chelner!—strigai cu furie, ce unt-de-lemn ai pus în salată?

— *Kalimera sas* kirie, mă salută Spyros venind surîzător spre mine, ce este? Unt-de-lemnul? Enake, adă altă salată.

Mă privi lung, apoi se uită la floarea aruncată pe jos.

— V'ați plimbat la soare, nu-i așa?

Vrui să-mi îndrept gulerul și degetele mele întîlniră o petecă umedă.

— Domnule Valasinos, întrebai, dumneata ce înțelegi cînd o compatrioată îți dă întîlnire la ora unu?

Spyros zîmbi cu înțeles și își trase un scaun.

— Eram sigur, zise el, că nu unt-de-lemnul e cauza relei dumneavoastre dispoziții. În ce privește o întîlnire la ora unu în-samnă aici tot atît cît una la miezul nopții, adică nimic.

— Atunci de ce întîlnire la ora unu, întrebai cu îndărătnicie.

— Pentrucă e ora cea mai călduroasă a zilei.

— Am observat, spusei, bînd al patrulea pahar de apă.

— Întîlnirea aceasta, urmă Spyros, privindu-mă cu oarecare compătimire, e începutul unei serii de dovezi de dragoste care poate să meargă până la sinucidere, sau chiar până la căsătorie. Femeia cade numai la urmă, în brațele suspinătorului, tîrzie ca o recompensă națională.

— Dumneata, domnule Spyros, nici nu te-ai sinucis, nici nu te-ai însurat până acum.

Spyros își bombă pieptul și își arată dinții albi într'un surîs avantajos.

— Eu știu să le iau. Până acum m'am sinucis de patru ori. Ultima oară eram chiar s'o pășesc; am tras prea aproape de cap, și glonteile mi-a ars părul.

Mă gîndii că romantismul, ca și skatingul, ajunseră în Balcani după ce se demodaseră în tot restul Europei.

Chelnerii, în jurul nostru, strîngeau fețele de mese.

— E o chestie de statistică, continuă Spyros, mulțumit de a-și arăta cunoștințele lui în materie. Femeia, în Grecia, e într'o simțitoare inferioritate numerică. Bărbații trebuie să facă sacrificii...

— Eu, de pildă, ce sacrificii trebuie să fac?

— Trebuie să cunosc femeia. Prezentați-mă și mă voi pronunța.

Mă uitai, fără să vreau, la hainele obosite ale lui Spyros. Văzui îndată, în ochii lui, că îmi înțelese gîndul.

— Iertați-mă, vă rog, se scuză el cu un rinjet disprețuitor. De cîte ori vorbesc unui om pe care, acum o lună l-ași fi putut întîlni într'un salon, uit situația în care mă găsesc.

Mă simții vinovat. Ii oferii, cu multe menajamente, glumind, să-i vînd un costum aproape nou, în schimbul unor informații bancare pentru care, deși le cunoșteam perfect, afectai un mare interes.

Timp de două minute Spyros refuză darul meu cu încăpăținare.

— Fie, acceptă el, observînd că nu mai îndrăzneam să insist. La urma urmei, dela un om din lumea mea, pot primi aceasta.

Deși tonul era amabil, în privirea lui luci o sfidare rece.

Ultimii clienți ieșiră, salutînd pe Spyros cu prietinie; unul din ei îi încredință, înainte de a pleca, o cutie neagră din care Spyros scoase o chitară.

— Dumneata cîntai cînd am intrat în restaurant?—îl întrebai cu mirare.

— De sigur, răspuse Spyros, acordînd instrumentul pe genunchi. Muzica e mîngîierea mea. Uite, dacă vrei să placi iubitei aici, trebuie să-i cînti așa :

Ean o ilios hathi
Ke i selini svisthi
Totes pia th' arnitho
Tin micrin pu agapo¹

Spyros avea o voce de bariton din care știa să scoată toate efectele capabile să stîrnească entuziasmul marelui public.

— De ce lași să doarmă dolarii pe care îi ai în glas?—întrebai, cînd termină.

Ochii lui Spyros erau un admirabil sismograf pentru cea mai ușoară cutremurare a orgoliului său. Văzui că îl vexasem iarăși.

— Eu am cariera mea, îmi răspuse el. Vocea mi-o rezerv pentru plăcerea mea personală. Singurul profit pe care-l trag din ea e de ordin sentimental.

— Faci serenade?

— De sigur, răspuse el, rizînd. Ascultați-mă pe mine. Duceți-vă subt ferestrele iubitei și cîntați-i:

Ean o ilios hathi
Ke i selini svisthi...

Chelnerii începuseră să măture pe jos. Spyros mă conduse până la ușă ciupindu-și chitara și glumind.

— Dacă ași avea vocea lui Spyros... gîndeam, îndreptîndu-mă spre hotel subt soarele care pîrjolea orașul...

*

Peste cîteva zile, în o după amiază, Popi îmi telefonă, dîndu-mi o întîlnire la ora 5 pentru a merge să luăm o bae de mare

¹ Dacă soarele-ar dispăre
Și s-ar stinge luna
Atunci doară ași tăgădui
Pe micuța ce iubesc.

la Falero. N'o mai văzusem din ziua în care scăpasem ca prin urechile acului de insolajie. Minutetele acele de supliciu mă legaseră de amintirea ei în chip femeinic. În fiecă zi aveam cu ea explicații imaginare în cursul cărora o covârșeam subț biciul ironiei mele.

Mai aveam o oră până la întâlnire. Doamna Soliades pe care o văzusem dimineața, mă prevenise că ședința de azi a procesului Miniștrilor va fi importantă. Imi făgădui un *loc bun*, lângă ea, indicându-mi să mă adresez ușierului Patrocle în numele ei.

În fața Parlamentului mulțimea se agita, vorbind laolaltă. Ajunsei cu greu până în vestibul unde îl descoperii îndată pe Patrocle, care mă introduse în tribunele înșesate de lume. În momentul acela un vînt năprasnic ridicase întreaga sală în picioare; o clamoare uriașă, străpunsă de țipetele femeilor, se rostogoli pe capetele a opt oameni care, excortați de santinele, se îndreptau spre eșire. Mergeau încet, nepăsători, ca și cum nu ar fi traversat o mare de ură gata să-i înghită. Cîteva femei din rîndul întăiu, ridicară pumni amenințători; mi se păru că zăresc printre ele pe doamna Soliades. Ședința se sfîrșise. Un val de lume mă dădu la o parte.

— La moarte, la moarte, strigau glasuri îndirjite.

Doamna Soliades trecu într'un grup de femei; era palidă, cu ochii strălucitori, cu gura încleștată. O salutai, dar cred că nu mă văzu. Vruî să mă apropiu de ea, însă lumea ne despărțise.

...Mă îndreptaiu spre stația de unde tramvaele pornesc spre Falero.

Popi mă aștepta, stînd locului, adăpostindu-se subț o umbreluță portocalie. Avea o rochiie de mătase neagră care îi curgea dealungul trupului ca un lac strălucitor.

Îi sărutai mina și începui o frază asupra cazurilor de insolajie. Ea îmi tăie vorba, arătîndu-mi tramvaele pline de lume.

— Dacă vrei să mai găsim locuri, trebuie să ne suim imediat.

Ne așezarăm unul lângă altul, pe bancheta confortabilă. Tramvaele porniră.

— Popi, spusei, cu ce te ocupai în casă pe cînd eu petreceam la soare?

Popi privea drept înaintea ei, neclintită, cu un aer absent. Crezui că nu auzise și repetai întrebarea. Popi surise cu grație, înclinîndu-și capul. O doamnă corpulentă, așezată puțin mai departe, răspunse salutului, apoi mă privi cu curiozitate. Înțelesei că Popi era supravegheată și că trebuia să amîn explicația mea până la Falero.

Tramvaiul eși din mahalatele Atenei, și acum traversa un cîmp neted, uscat de soare. Din cînd în cînd aerul greu era înfiorat de o adiere sărată, abia simțită, care vestește apropierea mării. Priveam piciorușele mici ale lui Popi, refugiate lângă păretele vagonului, se vede cu scopul de a demonstra Atenienilor lipsa oricărei intimități cu vecinul lor. Piciorul, ușor cambrat, se termina printr'un genunchiu rotund ca un măr domnesc, dezgolit de rochia scurtă. Coapsele ample, arcuite cu grații de liră, contrastau cu umerii mici

care dădeau o impresie neașteptată de fragilitate. Ridicînd ochii văzui profilul mat al lui Popi, deslipindu-se pe violetul intens al mării. Peste cîteva clipe mergeam dealungul fărmlui, inundați de imensitatea înviorătoare a valurilor. Vilele albe se înmulțiră și în curînd tramvaiul se opri la Falero.

Popi nu se opri decît pe nisipul plajei, întorcînd capul spre mine cu o privire îngrijată :

— Doamna din tramvai e o vecină a mea, cunoscută prin limbușia ei. Mi-e teamă.

— Popi, spuseiu, doamna din tramvai era și Luni la ora unu la dumneata ?

— Nu. De ce ?

— Pentru ce m'ai făcut să vin pînă acolo ?

— Dar nu m'ai văzut ? — se miră Popi cu sinceritate.

— Bă da. La fereastră.

— Atunci ?

Popi mă privi cu sprîncenile ridicate în semn de uimire, jignită de tonul meu aspru.

Nu găsii nimic să-i răspund.

— Acum mergem să facem bae. Nu, dumneata nu ești femeie, adaugă ea, văzînd că vreau să o urmez. Te duci în partea opusă, la bărbați.

Abia atunci văzui, fără plăcere, că bărbații și femeile se bucurau de cimpuri separate.

Peste cîteva clipe intrai în apa caldută, înfiorată de valuri mici pe crestele cărora se frîngeau fulgerile jucăușe ale soarelui. Înaintaiu cît mai repede, plictisit de vecinătatea tovarășilor mei de înot, bărbați păroși și greoi.

Din lagărul advers se auzeau țipete scurte. Privii în urmă și văzui că mai toate femeile stăteau îngrămădite nu departe de fărml, unde se jucau aruncînd cu apă una în alta și rizînd cît le ținea gura.

Singure trei înotătoare se depărtaseră. Înaintai, pe aceeași linie, la vre-o sută de metri în dreapta mea. Subt scufia roșie a uneia din ele recunoscu pe Popi.

Pornii brusc spre ele, în diagonală, ca să le tai drumul.

Nu înaintasem mult cînd un șuerat prelung străpunse aerul.

Abia atunci femeile întoarseră capul spre regiunea bărbaților, scrutînd valurile.

Alt șuerat, apoi altul, urmară, stridente, tot mai aproape.

Întorseiu capul și văzui în urma mea, înaintînd cu salturi repezi, o barcă cu doi vîslași, în care un om în picioare, cu o trompă la gură, striga ceva cu violență.

Se petrecea fără îndoială ceva neobișnuit.

Căutai cu ochii femeile și le văzui cum se întorceau spre fărml, depășite de scufia roșie care spinteca valurile cu iuțea, dispărînd pe alocuri, în prada unei panici vădite.

În sfîrșit deslușii cuvintele barcagiului :

— *Opisu is tus, andros!*¹ urla el cătră mine, arătînd cu mîna spre stînga.

Abia acum înțeleseiu că eu eram cauza scandalului.

Nu așteptai să fiu cules. Din cîteva aruncături reintrai în apele legale. Bărbații mă primiră cu exclamații entuziaste, pentru temeritatea mea. Pe țarm mă așteptau un comisar și un agent care mă conduseră în costumul în care mă aflam într'un birou de scînduri apropiat unde dresară un proces-vorbal. Calitatea mea de străin, ignoranța al regulamentelor, îmi ușură situația și scăpai numai cu o mică amendă.

Mă îmbrăcaiu și traversai plaja repede, îndreptîndu-mă spre stație. Cu întăiul tramvai mă întorseiu la Atena.

*

Abia mă culcasem cînd mă trezii brusc cu impresiunea sigură că cineva îmi turnase apă pe față. Era sudoarea care, de pe frunte, luneca șiruind dealungul obrajiilor. Privii ceasul: unu și jumătate. Noaptea nu putuse cînti zăduful care apăsa, greoiu, deasupra orașului.

Dădai la o parte pologul care învăluia patul meu într'o plasă fină. Acum respiram mai ușor. Dar abia ațipii și un țuit subțire îmi dădu țircoale; strînsei ochii cu îndărătnicie, sperînd să înlătur dușmanul cu simularea nepăsării, ca pe un cine arțăgos. Peste cîteva clipe tresării subt înțepătura unui țînțar însetat. Oftaiu și trăseiu din nou pologul.

Rumoarea pieții se auzea mai limpede ca zîua.

Din cînd în cînd cîte un glas se desfăcea precis și sonor de parcă ar fi vorbit în camera mea. Mă simțeam stîngenit ca de o vizită indiscretă... Cu neputință să dorm...

Mă sculaiu și aprinzînd o țigară, mă așezaiu într'un fotoliu lîngă fereastră. Pe piața Syndagma cîțiva întîrziiați vorbeau în jurul unei mese.

...Idila noastră ajunsese la un punct mort. N'o să pot merge niciodată în ritmul acesta de chitară leșinată...

Minutele se țirîră încete ca niște omide...

Mă trezi erupția bruscă a zilei. Fotoliul meu plutea într'un val de lumină și de răcoare. Privii cu groază cușca inferbîntată a patului în care mă simțeam incapabil să mai intru. Mă îmbrăcaiu și eșii în oraș.

Rătăcii pe străzi în neștire. Zorile aduseseră în atmosferă o ușurare trecătoare. Era singura oră cînd, deși scaldat în lumină, orașul putea fi privit în față fără teamă. Palatele de marmură, surprinse în somn, nu-și îmbrăcaseră încă armura orbitoare. Străzile lungi se aliniau albe, aeriene, fără sfîrșit, înfrățindu-se cu văzduhul într'o contopire luminoasă.

1 Inapoi, la bărbații!

Nu știu cât timp umblaiu. La o cafenea se serveau cafele cu lapte chefliilor întirziați. Mă așezaiu la o masă și cerui un *uzu*. Apoi altul. Când ceasul de deasupra tejghelei arată ora șapte, plecai, îndreptându-mă spre „Capra de Argint”. Știam că în curtea restaurantului locuia Spiros Valasinos. Il găsi într'un cabinet particular al restaurantului, pe când se rădea în fața unei oglinzi zgîriate de inscripțiuni variate.

— Domnule Spyros, începui, fără să-i dau timpul să se mire de vizita mea, am venit ca să-ți propun o afacere.

Spyros îmi întinse un scaun.

— În urma sfaturilor dumitale, urmaiu fără să mă așez, am luat hotărîrea să ofer cîteva serenade unei doamne. Dumneata ai o voce admirabilă și un repertoriu ales. Îți propun două sute de drachme în fiecă seară pentru o jumătate de oră de cîntec într'un loc pe care-l voiu alege.

Spyros rămase cu briciul în aer. În ochii lui fulgeră o lăcure de indignare. Dar se vede că înfățișarea mea nedormită îl făcu să-și deie seama că în momentul acela susceptibilitățile lui s'ar fi părut fără nici un interes.

Îmi răspunse deci cu simplitate, după cîteva clipe :

— Primesc.

— Cu o rezervă, adăugă el, oprind mișcarea mea de entuziasm. Vreau să știu care e culoarea politică a casei.

Simții că îmi fugea terenul de sub picioare.

Cu atît mai rău!

— Venizelistă, minții cu energie.

— Atunci e bine. Îți închipui că pentru nimic în lume nu ași fi cîntat la porțile unei regaliste.

— Natural, răspunsei, neputînd lua în serios scrupulul său politic.

— Nu știu cum se face, murmură el ca pentru sine, dar toate femeile frumoase sînt venizeliste!

Ne așezarăm pentru a discuta detaliile.

— Vei avea de altfel toată posibilitatea de a-ți păstra incognito-ul. În fața casei, dincolo de șosea, se află o vale plină de tufișuri înalte...

Spyros își apropie scaunul ca să privească planul locului, pe care'l desenai cu un creion pe fața de masă...

*

Popi traversă strada, venind spre mine cu un mers vioiu, înaripat, cu fața surizătoare; trecătorii întoarseră capul după ea, înviorați.

Ea îmi luă amîndouă minile, privindu-mă cîteva clipe cu ochii încărcați de rîs, de plăcere, de recunoștință.

— Mulțumesc, murmură ea. Bănuiam dela Kifissia că ai o voce frumoasă.

Rămăseiu uluit. Popi crede că eu cîntasem. Nu avuiu tăria să resping această cupă care mi se întindea.

— Nu mă culcasem încă, urmă Popi, mergînd încet alături de mine. Stinsesem luminile. Stăteam încă în cămașa mea lungă de noapte, în genunchi pe marmura rece a vestibulului. Imi făcusem rugăciunea și avusesem multe de cerut lui Dumnezeu. O durere îmi apasa inima de cîteva zile. Ai văzut cîte umilinți și chinuri sufăr foștii Miniștri. Mi-e greu pentru ei, deși nu'i cunosc. Pe unul din ei însă l-am cunoscut. Mă întorceam de la Corfu, unde'mi văzusem niște rude, acum doi ani. Era o zi minunată de April. O masă netedă, lucie, pe care dansa lumina înmîită a soarelui. Eram pușini călători. Un bătrîn slab, înalt, cu o barbă albă, ascuțită, cu trăsături fine, stătea pe o bancă, pe punte, ținînd pe genunchi un buchet enorm de violete. O, violetele noastre din Corfu, mari ca niște garoafe, cu petalele mate și întunecate, cu parfumul lor unic, imperios! Trecui de mai multe ori numai pentru a le vedea. Două-trei fire, în ziua aceia m'ar fi făcut fericită.

Pe cînd stăteam rezemată le proră, simții pe cineva oprindu-se lîngă mine.

— Doamnă, îmi zise domnul cu violetele inclinîndu-se ușor, florile aceste nu au ce căuta în mîna unui bătrîn. Ingăduiți să vi le ofer. Se vor simți cu siguranță mai fericite în mîna domniei-voastre.

Mă salută și se îndepărtă, lăsîndu-mă cu brațele încărcate de violete.

Omul care'mi dăruise o zi de fericire era Gunaris....

De atunci l-am mai văzut odată, acum cîteva zile, pe cînd intra, între santinele, în curtea Parlamentului.

Știu că e bolnav de tifos. Doctorii au declarat că e în primejdie de moarte. De ce-l mai țirie la proces ?

Popi tăcu, inclinîndu-și capul. Soarele dispărea în dosul Lykhabetului, într'un ocean de purpură.

Femei elegante intrau prin magazine, pentru a face ultimele cumpărături ale zilei. O doamnă întoarse capul după noi. Atrasei atenția lui Popi că perechea noastră era privită cu curiozitate.

— Ai dreptate, îmi spuse ea. De altfel trebuie să mă duc la niște rude. Voiam să'ți spun numai că surpriza de ieri seara a fost pentru mine o mîngiere prețioasă. După ce ai plecat—ți-am auzit pașii— am rămas la fereastră încă mult timp și am avut multe, multe gînduri bune pentru dumneata. Buna seara.

Popi plecă repede, repede, de teamă ca vorbele cărora le dăduse drumul să nu se iee după ea și să mi-o întoarcă, legată, ca o captivă.

*

De o săptămînă Spyros venea la mine în fiecare zi la ora cinci pentru a'mi face o dare de seamă amănunțită a serei precedente.

Astăzi sosi pe la șase, cu un trandafir galben la butonieră, îmbrăcat în hainele mele care'l prindeau bine. Avea un aer victorios.

— Mergе bine, îmi anunță el, de pe pragul ușii.

— Crezi ?

— li condamnă la moarte.

Venea, fără îndoială, dela proces.

— Să lăsăm politica, răspunsei venizelistului. Cum a mers ieri seara ?

— A, bine... îmi răspunse el, laconic.

De fiecare dată trebuie să'i scot vorbele cu cleștele. E un subiect care îl umilește, gîndeam eu.

— Ce ai cîntat ?

— Muzica prohibită, de două ori.

— De ce de două ori ?

Spyros păru încurcat de întrebarea mea, apoi îmi răspunse :

— Așa se cerea.

Pretențiile lui Spyros de a conduce intrige mă iritau.

— Iți spuseseam că al doilea cîntec să fie „Sorela mia“.

— Mă rog, se scuză levantinul cu un surîs rînjit. Firește, o dată ce plățiți... credeam însă că experiența mea...

Ridicaiu din umeri. Amorul propriu îl acoperea ca o plagă ; nu știai de unde să'l apuci fără să'i faci rău.

Spyros tăcea, picior peste picior, încrustat în demnitatea lui.

— S'a arătat la fereastră ? — întrebai, la o vreme.

— Tot timpul.

— Cum era îmbrăcată ?

— În cămașa de noapte, oftă Spyros. *Orea arapina... Na timburi o diavolos !* *

Stabilirăm programul seral și ne despărțirăm.

*

După prînz Popi mă chemă la telefon.

— Mulțumesc, mulțumesc, mulțumesc, îmi bîzii la ureche glasul ei argintiu.

— Pentru ce ?

— Pentru cele cinci cîntece de ieri seara.

... Cinci ?

— Ce face trandafirul meu ?

— Poftim ?

— Trandafirul meu galben...

— Bine, răspunsei cu prudență.

— Imi pare bine că ai înțeles că ți l-am aruncat pentru „Prohibită“... Ai făcut bine că ai repetat-o.

Imi aduseiu aminte că Spyros avea azi un trandafir galben la butonieră.

— E atît de poetică, urmă vocea.

... Dar de ce dobitocul nu mi-a spus nimic ?

* Frumoasă brunetă... Fie-a dracului !...

— Mi-a sunat în urechi toată noaptea.

Puteam să mă prind prosteste !

— Văz că ești somnoros... ba da... Te las. Abia aștept să vie seara.

La revedere !

*

Pe la opt m'am dus la „Capra de Argint“ ca să-l mustru pe Spyros. Voiam să iau masa aiurea căci mă săturasem de mîncarea proastă a restaurantului. Mă oprii deci în picioare, lingă ușă, pîndind pe Spyros care circula printre mese fără a se uita la mine.

— Domnule Spyros, strigai.

Spyros termină de vorbit cu un client, apoi se apropie de mine.

— Cu tot respectul ! Ce este ?

— Vreau să știu de ce nu mi-ai pomenit nimic de trandafir.

— Pofftim ? Așezați-vă, vă rog, la o masă și voi veni să vă vorbesc. Acum am treabă peste cap.

Dispăru printre mese împărțind ordine chelnerilor.

Invitația lui Spyros mă irită. Mă așezai, totuși și vrînd nevrînd, alesei ceva de pe lista de bucate. Peste cîteva minute Smyrniotul catadixi să vie la mine.

— Voi ați să mi spuneți ceva.

— Da. De ce mi-ai ascuns că ai primit un trandafir galben eri seara ?

— Am uitat. Ce să ascund !

— Il aveai la butonieră.

— Exact. Il adusesem ca să vi-l dau. Asta'i tot ?

Dădu să plece, dar îl apucaî de braț.

— Ascultă. Te rog pe viitor să nu mai uiți nici un detaliu, căci se încurcă totul. Odată ce *eu* am cîntat ieri seara, trebuia să știu că mi s'a aruncat un trandafir.

— Dumneata ai cîntat ?...—mă întrebă Spyros, privindu-mă cu neliniște.

— De sigur. Eu sînt acela care cîntă.

Stupoarea, decepția, ciuda, bosumflară fața lui Spyros, spărgîndu-se repede într'un hohot de rîs sacadat.

— Bravo ! Admirabil ! Foarte inteligent ! Mă felicită el. O idee strălucită ! Ca în Cyrano ! M'ai șters cu buretele ! Ce importantă ! Foarte bine !

Consumatorii întoarseră capul spre el, cu mirare.

— Ascultă... ia loc, te rog... îl pofftii.

Dar Spyros plecase, urmărind cu insulte un chelner încărcat cu farfurii care'l atinsese cu cotul trecînd pe lingă el.

*

Pe la unsprezece seara mă urcam pe drumul Lykhabetului, respirînd cu deliciu aerul primenit de o briză ușoară. Vîntul—se vede—se îndrăgise îndelung cu marea, căci păstra încă parfumul sărat cules în haoticele îmbrățișări.

Voiam să văd dacă Spyros executa programul serenadei așa cum îl stabilisem. Conversația din restaurant mă neliniștise oarecum.

Mahalaua era atît de liniștită încît auzii vocea lui de departe. Cînta „*Thalassa*“, întăiul punct al programului. În apropierea casei mă lăsaî pe valea rîpoasă, care mărginea drumul. Pe alocuri corborîșul era atît de greu încît trebuia să mă agăț de crengile arbuștilor. Ajunsei astfel, înăbușîndu-mi pașii, până îndărătul lui Spyros. Din locul acesta, privind prin spărturile tufișului, puteam să văz casa din fața mea. În umbra ferestrei deschise, stătea, nemișcată, Popi. Iși răzema capul pe brațul gol ridicat dealungul ramei ferestrei. O gravitate neobișnuită îi înobila figura cu ochii închiși. Părea vrăjîtă. Vocea lui Spyros se înălța în noaptea calmă ca o rugăciune. Niciodată nu'l auzisem cîntînd astfel. O chemare sfioasă, tristă, tremura, umflîndu-se treptat până ce izbucnea într'un strigăt de patimă. Ultima lui strofă mă fură cu ea în vârtejul ei arzător, deslănțuînd în mine elanuri invincibile.

— Bravo!—murmurai, cînd Spyros tăcu, punîndu-i mîna pe umăr. Acum poți pleca.

El tresări, întorcînd spre mine o privire rătăcită.

Popi la fereastră, rămăsese nemișcată.

— Mă duc la ea, șoptii, pornînd...

— Cum?—întrebă Spyros din urmă, cu spaimă...

Popi nu deschise ochii decît cînd îmi auzi pașii. Dintr'un salt fui pe marginea ferestrei.

— Ce faci?—murmură ea, dîndu-se înapoi cîțiva pași.

Dintr'un alt salt fui în casă. În întunericul vestibulului distinseî cîteva mobile; în fund, sub pata albă a unui geamlîc, albea un divan acoperit de cearșafuri.

— Fii cuminte, mă imploră Popi.

Era îmbrăcată în rochia neagră, fără mîneci, de la Falero.

— Am fost invitată la masă de niște cunoștințe, urmă dînsa repede, pentru a-și ascunde turburarea.

Mă apropiai de ea. Popi întinse-mînile într'un gest de apărare copilăresc. O cuprinseî în brațe, și mi se păru mică și fără putere.

Pe cînd o sărutam, un fior de ghiață mă înțepeni deodată. Afară, Spyros începuse să cînte punctul al doilea din program.

— E nebun!—gîndii.

Din cîțiva pași fui la fereastră.

— Ce noapte frumoasă!—strigai

Speram că blestematul o să mă vază, o să mă auză și o să tacă. Dîmpotrivă notele crescură, aruncate spre noi cu o energie desperată, ca niște pietre.

— Popi, declamaiu, noaptea aceasta am visat-o de atîtea ori, de atîtea ori am fost ispitit să vin. Transparența fără seamăî a cerului vostru, peste capetele noastre...

Vorbeam în neștire, cu nădejdea nebună că vorbele mele vor acoperi suspinele serenadei.

Popi nu mă asculta. O mirare fără margini se pictase pe chipul ei. Cu un gest brusc, își acoperi fața cu mâna, și rămase așa câteva clipe.

Cînd își lăasă brațul în jos, paloarea figurii ei mă duru.

— Pleacă, îmi zise, încet.

— Popi!

— Pleacă! Dar pleacă odată, strigă ea lovind lespeda cu piciorul.

Respira greu. Își apăsa sînul cu minile. O simțeam pe marginea crizei de nervi.

— Plec, Popi. Îmi vei da însă voce, mîni, să-ți spun totul. Eșii, de astădată pe ușă.

Afară cîntecul tăcuse.

*

Il căutai pe Spyros chiar în seara aceea. Nu sosise. Il așteptai în curtea restaurantului. Două pisici, pe acoperișuri, se urmăreau cu mieunături prelungi și dureroase. Comparații, umilitoare pentru specia umană, îmi trecură prin minte. Trecu un ceas. Cînd nu mai îmi rămăsese nici o țigară în tabacheră, plecau acasă.

Toată noaptea mă zvîrcolii în pat. Perfidia lui Spyros era vădită. Coborîtorul conților de Valassin, fără îndoială, mă ura de moarte. Era omenesc. Situația lui îl obligase să primească de la mine o mulțime de mici servicii și înlesniri pe care cu greu mi le putea ierta. Subt politeța lui ceremonioasă, mi se părea adeseori că simt un clocot de îndrăjire. Pe lingă asta, accentele arzătoare pe care le puseser în serenada lui îmi reveneau în minte, și mă ađinceau în convingerea că levantinul se îndrăgise de Popi.

Dar dacă Spyros nu auzise cînd îi șoptisem că mă duc la Popi? — mă întrebam, în nevoia mea de a mă reconcilia cu omenirea. Prevedeam privirea lui rătăcită. Cum? — mă întrebases el, din urmă.

Mîni dimineață voi aflu totul.

A doua zi, dis-de-dimineață, mă duseiu la „Capra de Argint“, dar nu aflaiu nimic. Stăpînul restaurantului îmi spuse că-l trimisese pe Spyros la Pyreu după cumpărături. „Supraveghetorul“ trebuia să se întoarcă în cursul zilei, dar la ce oră anume nu putea spune.

Telefonaiu lui Popi de mai multe ori, dar casa ei nu răspundea.

... Pe la ora unu mă suiam pe drumul Lykhabetului. Soarele ardea ca în ziua cînd, pe același drum, mă îndreptam spre o întîlnire pe care o socotisem decisivă.

De astă dată casa avea toate obloănele închise. Sunai la ușă. Peste o minută, o servitoare bătrînă eși, spunîndu-mi că stăpîna ei dejuna în oraș.

— Poate e acasă, îmi spuseiu. Dacă ași sta, subț soare, ca data trecută? O știam fără de apărare față de unele dovezi.

Dar peste câteva minute, aiurit de căldură, mă gândii că nimic nu putea fi mai ridicul decât un caz de insolatie în fața unei case goale.

Pe la asfințitul soarelui, stăteam la Moré împreună cu Doamna Soliades și alte două cucoane.

— Se zice că Ministrul Angliei, spunea Doamna Soliades, care părea extrem de agitată, amenință cu plecarea în cazul când Miniștrii regaliști ar fi executați. Eu nu înțeleg cu ce drept Marea Britanie se amestecă în afacerile noastre. Noi nu i-am împedat să moară de foame pe Lordul Maire din Kork.

Eram enervat.

— Sînteți, spuseiu cu sinceritate, poporul cel mai inteligent pe care l-am văzut. De cîte ori tratați o afacere, aveți o viziune a vieții în care realitatea intră ca într'o mînușă, și de asta ori unde vă duceți, sînteți stăpîni. Omenirea de aici, cași țara ei, e frumoasă ca acum trei mii de ani. Ați putea fi fericiți. Dar, de jos pînă sus, suferiți de o intoxicațiune ruinătoare: politica.

— Avem oroare de echilibru, răspunse doamna Soliades. *Metavoli*—schimbare, evoluție,—e compus din două vorbe care înșamnă a arunca—peste... Niciun ambasador străin nu va împedica poporul elin să arunce—peste pe cine vrea.

Doamna Soliades vorbea neliniștită, alarmată, prezicînd cursul necesar al evenimentelor, voind să forțeze destinul.

După colțul străzii, zării o rochie verde pe care o cunoșteam.

Pretextai o cursă, mă sculai, fugind. Mă apropiai cu inima bătînd de Popi.

Era, bine înțeles, altcineva.

Ultima oară cînd trecui pe la „Capra de Argint“ pe la zece seara, stăpînul îmi spuse că Spyros, întors tîrziu dela Pyreu, plecase de o jumătate de ceas, luîndu-și chitara.

*

Nici nu știu cînd m'am găsit pe drumul Lykhabetului. Urcam, parcă fără voia mea, frunză ridicată de vîrtej. Fiecare secundă îmi părea hotărîtoare. Cînd ajunseiu, sus, auzii deodată vocea lui Spyros. Cînta. Parcă simții o ușurare. Mă oprii, respirînd, subț clipierea clementă a stelelor. Vruî să mă duc să-i vorbesc, dar, apropiindu-mă de casă, tresării. Fereastra vestibulului arăta pe drum un dreptunghi de lumină. Știam că Popi nu aprindea niciodată electricitatea, seara, de frica țințarilor.

— Canalia!—murmurai, scuturat de o descărcare electrică. Spyros cînta în casă. Acum îl vedeam bine, lîngă fereastră, întorcîndu-mi spatele, cu capul lăsat pușin înapoi.

Întăia mea mișcare fu să mă reped spre geam, dar mă răsgîndii.

Ștergînd zidul, mă strecurai dealungul casei, oprindu-mă după colțul din stînga, lîngă niște tufe de trandafiri. Aici era o fereastră joasă, deschisă, de unde îi vedeam pe amîndoi. Spyros cînta, încruntîndu-și sprîncenile, cu îndîrjire. În fundul vestibulului lîngă patul ei improvizat, Popi stătea în picioare, într'o cămașe de noapte amplă, roză, care se cobora pînă în pămînt. atîrnată, la piept, de două ținte. Picioarele ei goale, albe, apăreau pe marginea lucie, tăiată de marginea cămășii.

Cu ochii dilatați, cu gura întredeschisă, cu pumnii strînși, Popi privea pe Spyros. Îi era teamă. Levantinul tocmai își arunca ultimele tremoluri, învîrtînd finalul cu măiestrie, îndelung, ca pe un harapnic din care plesni numai la sfîrșit, într'o notă tunătoare. Tăcu și aruncă jos chitara.

— Acum știi cine cîntă!—strigă el.

Chiotului de triumf urmă o mimică rugătoare, extatică.

— Frumoasă! Frumoasă!—murmură el, întinzînd minile ca spre o icoană. Cum am îndrăznit să mă arăt în fața ta!

Scena care urmă mă surprinse într'atît încît pentru cîteva clipe uimirea înlouci în mine orice alt sentiment.

Spyros căzuse în genunchi, vorbind mereu! Spovedania lui isbucnea ca o lavă arzătoare, amestecată cu răcnete și horcăituri. Probabil pentru a da mai multă tărie afirmațiilor lui, se isbi de mai multe ori în șir cu capul de lespede, cu hotărîrea, mi se păru, de a și-l fărîma în bucățele.

— O-po-po! O-po-po!—exclamă Popi, întinzînd mîna ca pentru a-l opri.

Deabușilea Spyros se țirîe spre ea, ca pelerinii spre piatra sfîntă a Mecei. Nu se opri decît în fața picioarelor ei goale, pe care i le cuprinse în mîni, sărutîndu-i-le cu frenezie.

Pe figura lui Popi spaima făcea loc unei mile nemărginite.

— Destul! Destul!—rugă ea.

Spyros își ridică capul sbîrlit și, încolătăcînd un braț în jurul coapselor lui Popi, îi apucă mîna pe care și-o lipi de buze.

Dintr'un salt fui în cameră.

Popi scoase un mic țipăt.

Spyros era deja în picioare.

— Dumneata, aici?—mă întrebă Popi.

Vocea ei tremura de minie.

Spyros își încrucișase brațele, privindu-mă cu un rînjat batjocoritor.

Simțeam că ura îi unea definitiv împotriva mea. Cîteva clipe stăturăm așa tustrei. Tăcerea lor disprețuitoare se întărea, isbindu-mă ca o stîncă, aruncîndu-mă departe, peste fereastră, peste Lykhabet, peste Grecia, într'un infern oarecare al străinilor.

Îmi roteam ochii, căutînd o eșire onorabilă. Tresării. Privirea

mea căzuse pe un portret mic al Regelui Constantin atârnat lângă ușă. O idee îmi fulgeră prin minte.

— Recunosc, ziseu, arătînd pe Spyros, că acest înfocat regalist a fost mai tare ca mine!

Ponegrit, Spyros sări ca mușcat de șarpe :

— Eu, regalist ?

Zîmbi, și lăsîndu-și capul pe spate, strigă cît îl ținea gura :

— Trăiască Venizelos ! Cu el e toată Grecia !

Popi își ridică fruntea, înebunită. Aceste cuvinte sacrilege în casa ei !

— Grecia e credincioasă Regelui Constantin ! — țipă ea, cu o voce gîtuită de furie.

Părea mai mare. O flacără i se aprinsese în ochi. Subt cămașe sînul ei se ridica, ritmic.

Spyros înțelese, prea tirziu, înșelăciunea. Mă pregăteam să fac față pumnilor săi răsunători. Dar el privea țintă în ochi pe femeea din fața lui. Păreau amîndoi încheștați într'o luptă hipnotică. Spiros făcu cel dintăiu un pas înainte, nu știu dacă cu intenția să o frîngă în brațe sau să o lovească. Mișcarea aceasta păru să-l trezească. Făcu cu mîna un gest larg de scîrbă care arunca în neant pe Popi, pe mine, întreaga aventură. Ne întoarse spatele și, sărînd fereastra, pieri în noapte.

Rămaserăm noi doi. La nevoe, mă voiu da și eu cu capul de lespede !

Grécoaica părea că nu mă vede.

— Popi, murmurai.

Dar ea, nemîșcată, cu brațele căzute dealungul corpului, cu capul întins înainte, asculta cu atenție un svon de glasuri care creștea din vale. Glasuri subțiri, ascuțite, amestecate cu chiote și risete. Zarva zbucni brusc după cotitură, într'o goană de pași mărunți care se opri în fața casei.

În mijlocul drumului, o grămadă de copii mici, murdari, desculți, privi pe Popi cu ochi mirați și fețe umflate de rîs.

Un băețăș începu să cînte tare, urmat îndată de ceilalți :

Cu-ajutorul Domnului

Regaliștii sînt tocați...

— Nu vă e rușine, se răsti Popi, aplecîndu-se spre ei. Glasurile amuțiră.

— I-a împușcat, strigă un prichindel,

— I-a împușcat, întări întreg grupul.

— Pe cine ? întrebă Popi.

— Pe Miniștri.

Popi se sprijini de fereastră.

— De unde știți voi ?—întrebă ea, respirînd din greu.

— Venim de acolo.

— Avem bucățele.

Cîțiva copii flutură în aer mîna în care ascundeau ceva.
— Nu doriți oscioare?—propuse un puști ars de soare, apropiindu-se cu mîna întinsă.

— Ce?

— Am cules fărîmele din țeastă. Le-am vindut pe toate. Mi-a rămas una: o drachmă.

Abia avuiu timpul să primesc în brațe trupul înțepenit al lui Popi. Mi se păru grea. O țirîi până la divanul din fundul vestibulului pe care o culcaiu. Ii întinsei brațele, îi bătui ușor cu palma obrazii palizi. Cîteva clipe corpul lui Popi pluti în apele cenușii ale neființei, apoi reveni încet spre suprafață. Iși strînse picioarele desgolite, ca și cum i-ar fi fost frig... Gemu ușor și își întinse brațul pe după gîtul meu, cu o mișcare de vis. Îmi aplecaiu capul, până ce simții suflul ei gîdilindu-mi fața.

Subt sărut, buzele ei mi se păzură reci ca ale unei statui.

Teodor Scorțescu

O nouă traducere a Vechiului Testament

I

Traducerea Noului Testament este lucru îndeplinit. Unul din cei doi autori ai acestui articol a avut norocul să tălmăcească din nou, să tipărească și să răspîndească, de vre-un an încoace, traducerea cea nouă a Noului Testament.

Dar Noul Testament însemnează deabia a cincea parte din întreaga Sfîntă Scriptură. Noul Testament a fost scris, de însuflații lui scriitori, în limba elinească. Vechiul Testament a fost scris din aceiași însuflare divină, aproape în întregime în limba ebraică. Așa dar, originalul unuia este grecesc, al celuilalt este ebraic. Azi, ca și altă dată, cunoscători de limba ebraică, printre învățătorii creștini, sînt mai pușini de cît cunoscătorii de elinește. E adevărat că în secolul al treilea, înainte de Mîntuitorul, comoara sacră a literaturii religioase a lui Israel — *Legea, Proorocii și Hagiografele* — a fost redată în limba grecească și astfel a ieșit celebra versiune *Septuaginta*, adică traducerea celor șaptezeci de învățați. E adevărat că Biserica creștină ortodoxă venerează această versiune și o pune adeseori mai presus de cît originalul ebraic. E adevărat că Biserica creștină Romano-Catolică face la fel cu copia latină a *Septuagintei*, adică cu *Vulgata*. Toate acestea, însă, nu pot să înlătore din cîmpul științei teologice exegetice Biblia Ebraică și ori de cîte ori a venit și va veni vorba de o traducere nouă a Sfîntei Scripturi a Vechiului Testament, originalul ebraic se va impune traducătorului, cu toate drepturile sale de primogenit.

Avem nevoie de o nouă traducere a Vechiului Testament. Și, evident, cine se va încumeta s'o înceapă trebuie să pornească de la sururile ebraice. Autorii acestui articol, după ani de zile de pregătire și de ezitare, cutează astăzi să încarce pe umerii lor povara acestei întreprinderi.

II

La noi, lumea culturală, nu numai cea care cetește, dar și cea care scrie, este prea puțin familiară cu chestiunile religioase și bisericești, și în deosebi cu vasta împărăție a Sfințelor Scripturi. Nu este de loc de prisos, în actuala oră culturală, să desvăluim această situație și să orientăm pe cetitorii noștri. Nu oțiozitate ori deșertăciune literară ne îndeamnă la aceasta, ci unele împrejurări neertătoare și grabnice pe care începem să le simțim cu toții.

Putem să admitem (cu certitudinea că nu ne înșelăm) că sînt mulți dintre cetățenii noștri cu titluri academice care n'au cetit niciodată, în întregime, Noul Testament, fie în limba rominească, fie într'o altă limbă. Este, însă, cu totul cert că nici un titrat, cetățean român, n'a mai rămas neinformați în privința fenomenului religios al răspîndirii sectelor protestante printre noi, mai ales acum după zguduirile marelui războiu. Putem să mergem mai departe și să credem că acest fenomen al prozelitismului sectar începe să deștepte în intelectualii noștri sentimente diverse și neașteptate, care însemnează frîngerea suprafeței perfect somnolente a unei lungi nepăsări bisericești. Fără să fi cetit pînă azi nici măcar o Evanghelie întreagă, mulți intelectuali romîni încep să aibă păreri și sentimente, față cu fierberea cea nouă din mahalalele și din satele noastre.

Ce se întîmplă în aceste mahalale și în aceste sate?... Lucruri uimitoare! Mahalagii și țărani noștri încep să silabisească Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, sub îndemnul și direcțiunea unor propagandiști care nu sînt nici preoți ortodocși, nici învățători sătești, nici măcar paracliseri, ci, și ei, simpli mahalagii și țărani, tainic catechizați de alți propagandiști mai iscusiți, indigeni sau străini. Situația e stranie din cale afară! Cetățenii noștri cei mai umili și mai lăsați la coadă — cei de la periferia orașelor și cei de la coarnele plugului — încep să învețe pe socoteala lor o carte quasi-necunoscută, în ori ce caz absolut inactuală, pentru marea majoritate a oficialilor și a cărturarilor noștri. Vă închipuiți uimirea și incurcătura d-lui Pretor, a d-lui Prefect, a d-lui Medic Județean și chiar a d-lui Conferențiar, venit din București, de la Casa Școalelor, în fața unor oameni desculți, denunțați că sînt, de pildă, adventiști și tiriți de jandarmi, la primărie, cu Sfînta Scriptură confiscată, drept corp al delictului!

III

Pretorul, Prefectul, Medicul, Conferențiarul, Judecătorul... nu cunosc, n'au cetit niciodată Sfînta Scriptură! — Dar sînt alte situații și mai grele. Tinerii noștri ofițeri instructori se întilnesc în cazarmă cu neofiți adventiști, sabatiști, pocăiți... care le dau mult de lucru. Cetim uneori, prin ziare, că soldatul recrut cutare a re-

Iuzat să pună mâna pe armă sau să presteze jurământul militar, declarînd că aparține cutărei sau cutărei secte de ultima oră, care osindește războiul, jurământul, carnea de porc, etc... Ce va face un ofițer conștiincios, în fața unor astfel de cazuri dificile? Se știe că toate sectele ivite, dela Reformă încoace, la picioarele Bisericii integrale, vor să-și dovedească dreptatea crezurilor respective cu probe din Sfînta Scriptură. Sfînta Scriptură este fîntîna exclusivă din care toți separatiștii protestanți scot apă deaindoasele, pentru răzvoarele lor eretice. Ofițerii noștri instructori (neapărat, cuget la elita lor) se văd nevoiți să cetească și să mediteze Sfînta Scriptură! ca să poată să stea de vorbă și să răfuiască pe acei rătăciți religioși care apar, uneori, în cazărmile noastre.

IV

Pretorul, Prefectul, Medicul, Ofițerul... se găsesc uneori în situații penibile față cu niște oameni simpli care, sînd în fața lor ca acuzați, se apără cu cuvinte din Sfînta Scriptură, adică dintr'un text necunoscut oficialilor și cărturarilor noștri! Ce rămîne de făcut? Trebuie, negreșit, ca noi, oficialii și cărturarii poporului romînesc să deschidem Biblia și s'o studiem cu mare luare aminte, fiindcă ne depășește poporul și ne facem de rîs. Unii dintre cetitorii noștri ne vor învinui, poate, de exagerație. Nu ne vor învinui, însă, de exagerație aceia dintre ei care au asistat la luptele dialectice dintre sectari și ortodocși, fie ortodocși mireni, fie preoți ortodocși. E un spectacol de neuitat să privești pe cîte un sectar (adventist, de obicei, meșteșugar sau plugar, deabia absolvent a cîteva clase primare), care știe toată Biblia pe dinafară și care jonglează cu zecimi de citate, meșter întrefăsurate. Și iarăși este spectacol de neuitat să vezi cît de agiamiu și de greoiu în minuirea Sfîntei Scripturi combatantul ortodox, față laică sau chiar față bisericească.

Nu vom cîștiga nimic, dimpotrivă, vom pierde, dacă vom ascunde adevărul. Adevărul este că în lupta cu sectanții preoții noștri se dovedesc mai slabi decît adversarii lor protestanți. Slăbiciunea nu vine totdeauna din insuficiența personală a preotului. Se poate prea bine ca preotul să fie inteligent, plin de rivnă profesională și cetitor devotat al Sfîntei Scripturi. Și totuși în lupta cu sectanții să se incurce și să fie inferior!

V

O pricină specială care face ca lupta noastră cu sectanții să fie dificilă este că arma noastră de luptă este arhaică și greoaie. Inchipuiți-vă că un preot, într'o discuție cu un adventist, are nevoie de un argument, scos din Psalmul 49. Preotul

nostru deschide Psaltirea și cetește Psalmul 49 (după ce l-a căutat cam mult, fiindcă în Psaltire și în Sfinta Scriptură oficială psalmul acesta este numerotat 48). Cetește astfel:

1. Auziți acestea toate neamurile, ascultați toți cei ce locuiți în lume.
2. Pămînteni, și fiii oamenilor, împreună bogatul și săracul.
3. Gura mea va vesti înțelepciune și cugetul inimii mele pricepere.
4. Pleca-voiu în pildă urechea mea, deschide-voiu în psaltire gîndul meu.
5. Pentru ce mă tem în ziua cea rea? fără de legea călcăului meu mă va înconjura.
6. Cei ce nădăjduesc spre puterea sa și întru mulțimea bogăției lor se fălesc.
7. Fratele nu izbăvește, au izbăvi-va omul? nu va da lui Dumnezeu îmblînzire pentru sine.
8. Și prețul răscumpărării sufletului său: și s'a ostenit în veac și va fi viu până în sfîrșit.
9. Nu va vedea stricăciune, cînd va vedea pe cei înțelepți murind: împreună cel nebun și cel nepriceput vor pieri.
10. Și vor lăsa streinilor bogăția sa și morminturile lor casele lor în veac.
11. Lăcașurile lor, în neam și în neam: numitu-și-au numele sale pe pămînturi.
12. Și omul în cinste fiind n'a priceput, alăturatu-s'au cu vitele cele fără de minte și s'au asemănat lor.
13. Această cale a lor smînteață este lor și după acestea în gurile lor bine vor voi.
14. Ca niște oi în iad s'au pus, moartea îi va paște pre dinșii.
15. Și vor stăpîni pre ei cei drepți dimineța și ajutorul lor se va învechi în iad, din mărirea sa s'au scos.
16. Însă Dumnezeu va izbăvi sufletul meu din mina iadului, cînd mă va apuca.
17. Să nu te temi cînd se va îmbogăți omul, sau cînd se va înmulți mărirea casei lui.
18. Căci cînd va muri el nu va lua toate, nici se va pogori cu dinșul mărirea lui.
19. Că sufletul lui în viața lui se va binecuvînta: mărturisise-va ție cînd vei face bine lui.
20. Intra-va până la neamul părinților săi: până în veac nu va vedea lumina.
21. Și omul în cinste fiind, n'a priceput, alăturatu-s'a cu vitele cele fără de minte și s'a asemănat lor.

(Biblia de Buzău, tom. III, pp. 156—157)

Ce va pricepe preotul, din psalmul acesta, și cum îl va folosi, în discuția lui — e problemă deschisă. Dar adversarul din față are și el Biblia lui, procurată de cel ce l-a convertit și cetește și el același psalm, Cetește astfel:

Ascultați lucrul acesta, toate popoarele: luați aminte, toți locuitorii lumii: mici și mari, bogați și săraci! Gura mea va vorbi cuvinte înțelepte și inima mea are gînduri pline de judecată. Eu îmi plec urechea la pildele care îmi sînt insuflăte, îmi încep cîntarea în sunetul arfei.

Pentru ce să mă tem în zilele nenerocirii, cînd mă înconjoară nelegiuirea protivnicilor mei? Ei se încred în avuțiile lor și se fălesc cu bogăția lor cea mare. Dar nu pot să se răscumpere unul pe altul, nici să dea lui Dumnezeu prețul răscumpărării. Răscumpărarea sufletului lor este așa

de scumpă, că nu se va face niciodată. Nu vor trăi pe vecie, nu pot să nu vadă mormintul. Da, îl vor vedea : căci înțelepții mor, nebulul și prostul deopotrivă pier și lasă altora avuțiile lor. Ei își închipuiesc că veșnice le vor fi casele, că locuințele lor vor dăinui din veac în veac, ei, care dau numele lor la țări întregi. Dar omul pus în cinste nu dăinuiește, ci este ca dobitoacele care se taie. Iată ce soartă au ei, cei plini de atîta încredere, precum și cei ce îi urmează, cărora le plac cuvintele lor.—(Oprire).

Sînt duși ca o turmă în locuința morților, îi paște moartea și în curînd oamenii fără prihană îi calcă în picioare : li se duce frumusețea și locuința morților le este locașul. Dar mie Dumnezeu îmi va scăpa sufletul meu din locuința morților, căci mă va lua sub ocrotirea lui. — (Oprire).

Nu te teie cînd se îmbogățește cineva și cînd i se înmulțesc vistierile casei ; căci nu ia nimic cu el cînd moare : vistierile lui nu se pogoară după el. Să se tot creadă omul fericit în viață, să se tot laude cu bucuriile pe care și le face, căci tot în locuința părinților săi va merge și nu va mai vedea lumina niciodată. Omul pus în cinste și fără pricepere este, ca dobitoacele pe care le tai.

(Biblia... tradusă de D. Cornilescu, pp. 534—535).

Deosebirea între versiune și versiune este izbitoare. Psalmul din Biblia sectantului e destul de clar, destul de legat și de fluid. Evident că arma de luptă a preotului nostru este prea bătrînă și greu utilizabilă... Cum se explică, mai de aproape, această deosebire dintre Biblie și Biblie și din ce de-părtări pornește ea ?

Sfînta noastră Scriptură oficială — adică, în fond, Biblia lui Șerban Cantacuzino — cînd e vorba de Vechiul Testament nu izvorăște de dreptul din originalul ebraic. Vechii noștri traducători au tradus Vechiul Testament din Biblia elinească, adică din Septuaginta. Între Septuaginta și originalul ebraic sînt multe și interesante deosebiri, asupra cărora nu putem să ne oprim astăzi. Biblia sectanților noștri este tradusă, dacă nu din originalul ebraic, cel puțin din cele mai noi traduceri protestante, engleze și franceze, făcute după acest original. De aici vin nepotrivirile dintre Biblie și Biblie. De aici vine aparența sau reala superioritate a Bibliei sectanților asupra bătrînei noastre Biblii romînești, cea tradusă din traducerea elinească a Bibliei ebraice.

Este o chestiune de care nu ne ocupăm de loc : care sînt, pentru Biserica noastră, meritele și privilegiile Septuagintei și cum știe Biserica să le pună în lumină și să le apere. Atitudinea noastră față de venerabila Septuagintă este similară cu atitudinea Bisericii Romano-Catolice față de venerabila Vulgată. Nici noi, nici Romano-Catolicii, nu vom uita preferințele Părinților Bisericești și ale întregii vechi Biserici pentru Septuaginta și Vulgata. Dar aceste preferințe și această venerație n'au împiedicat pe Romano-Catolicii să traducă de mai multe ori, din originalul ebraic, Vechiul Testament și să facă din el o excelentă armă, în luptele confesionale. O Biblie răspîndită și prețuită, la Romano-Catolici, este, de pildă : La Sainte Bible... — *traduction d'après les textes originaux*, par L'abbé A. Crampon, Chanoine d'Amiens. — Așa dar Romano-Catolicii, pentru interese de știință și de controversă

confesională, au biblîi speciale, traduse cu mare luare aminte din chiar limbile de obîrșie, deși, oficial și bisericește, ei țin la Vulgata lor, tot așa cum și noi ținem la Septuaginta noastră.

VI

Noi am început să traducem Vechiul Testament, din originalul ebraic. Am început cu Psaltirea și — mulțumind Domnului — cei 150 de psalmi care o alcătuiesc sînt azi gata traduși. În anul care vine, credem că Psaltirea noastră va fi tipărită și divulgată. În cîțiva ani, de aci înainte (poate cinci, poate șase) nădăjduim să traducem toată Biblia ebraică, plus așa zisele cărți dentero-canonice, absente din Biblia ebraică, existente numai în Septuaginta. E o lucrare grea, e o lucrare istovitoare... O ridicăm ca un dig, înaintea puhoiului pornit să se reverse peste Biserica noastră. Sectanții dela noi ne combat și ne strîmtoarează cu Biblia lor recentă, ageră și lucidă, tradusă din marile biblîi protestante, adică, mijlocit, din Biblia ebraică. Trebuie să opunem acestei mașini de războiu una cel puțin egală cu ea. Ne trebuie și nouă o Biblie recentă, ageră și lucidă, în locul străvechii noastre Biblîi, în deosebi, pentru temutele lupte confessionale ce ne stau înainte. Este la mijloc un interes bisericesc și național, din ce în ce mai evident.

Ne dăm sama prea bine și de greutatea operei rîvnite și de primejdiile care ne pîndesc. Primejdiile care se vor zămisli în gunoiul patimilor josnice le lăsăm la o parte. Sîntem, și unul și altul, destul de vîrstnici și de experienți ca să știm, din capul locului, că invidia, răutatea, veninoasa exasperare, birfeala, zavistia, intriga diplomată... cresc și prosperează, în această tristă lume, mai viguros decît mulțumirea, recunoștința și binecuvîntarea. Cugetăm mai virtos la acele primejdii care pot să odrăslească din prejudecată, din tradiționalismul rău înțeles și din nevinovata ignoranță.

Unul dintre noi (autorul traducerii Noului Testament) a început să noteze atari manifestări. Lumea noastră bisericească nu știe până acum că traducerea Sîntei Scripturi nu se mai face azi în condițiile de altă dată. Vechii traducători calchiau originalul. Cîte cuvinte erau în original tot atîtea trebuia să fie și în traducere și înșirate exact la fel, fără multă preocupare dacă înțelesul era ori nu sacrificat. Traducătorul modern vrea să înțeleagă textul pe care îl traduce și vrea să toarne înțelesul cucerit în tiparele firești ale limbii lui materne.

În afară de aceasta, lumea noastră bisericească (desigur nu toată) nu-și dă bine sama că, de pildă, puterea și celebritatea Biblîei luterane au decurs poate nu atîta din știința filologică și exegetică a lui Martin Luther, cît din uriașul său talent literar. Traducătorii biblîei din toate bisericile pun azi la mijloc

toată dexteritatea lor literară și caută să dea Sfintelor Scripturi acel farmec de ritm interior, de limbă aleasă, de nobilă distincțiune, pe care îl găsim și-l admirăm la unii din marii prozatori ai timpului.

Noi stăm, încă somnoroși și nedomiți, în fața acestor constrângătoare progrese ale traducerii biblice. Dar ceasul este grabnic. Din arzătoarele adâncuri ale sufletului popular românesc, se ridică spre noi cererea imperioasă a unei noi traduceri a Sfintei Scripturi. A și început să existe una... Dar este tendințioasă și separatistă. Biserica noastră română ortodoxă merită cu prisosință darul unei traduceri credincioase (scoasă din fântânela originală, literară și clară) — făcută pentru Biserică și în duhul ei.

Gala Galaction și Prof. Vasile Radu

Dănciuca sau cum a murit dobitoaca lui Dumnezeu

Fratelui meu

Nu se poate spune că Gheorghe Bancagiu, născut Hătcăreanu, nu făcuse carieră. Din cioban de pe malurile Jirăului să ajungă șef-mecanic de remorcher la port de mare e o ispravă.

Drept, l-a ajutat și norocul. — De fapt Gheorghe nu s'a prăpădit cu firea. Și chiar de s'ar fi prăpădit, cum ar fi putut el a-junge, dela stînele din bălțile Borcii, servitor la școală primară de băeți No. 1, de sub direcția domnului Provian, din Călărași, de nu l-ar fi bătut puțin Dumnezeu pe umăr, respectiv, dacă nu s'ar fi căsătorit sora vărului directorului cu finul nepotului domnului revizor școlar Haralambie Lovinescu, din localitate, și dacă domnul Haralambie, conu Lămbică, n'ar fi fost de cincisprezece ani căsătorit cu fata lui Focșa din Roseții-Volnași — trocar venit flăcău, cu sarica'n spinare și opincile în băț, de peste munți, din Săcele, dar acum proprietarul celei mai mari — dacă nu celei mai frumoase moșii din Ialomița, prefungită în bălți și împunsă cu vaduri și fașine de prins peștele cel mai bun al Dunării, cum și cu stuhării în care să se tăvălească porcii, iar bivoliți să șadă în extaz, pe patru picioare, ca niște idoli egipteni ai Firei.

Acum, Ionița Focșa nu avea dela un timp cioban mai șlam-păt ca numitul Gheorghe. Atunci, ca să trimeată la ginere-său, revizorul școlar, burdufele de brînză durdulii și așa de bune pentru bulzurile cu mămăligă, delirul coanei mari — mama revizorului — sau cașul, urda, putineele de lapte acru, mieiul și dughia pentru pasări claponii legați picior de picior și puicele moșate, bibilicele cu mitre de domnițe bizantine pe cap, porumbacele focoase ca niște fețe de protopop și ca și ele mîndre la chip dar negre la inimă, cum și vreun purcel candid sau miel nevinovat — socotea că nu poate întrebuița mai la locul lui pe Gheorghe.

De aici primul suris al soartei : simpatia coanei mari, în ima-

ginația căreia sedentară, ațțată de așteptări și halucinată. de pottele mesei—coana mare minca și dormea ca la 17 ani, până să o viziteze primul amor—Gheorghe se confunda cu burdufele pe care ca pe niște mioare ațipite le cobora doldora din umeri în cămară, se confunda cu însuși buțul pe care cu solemnitate de preoteasă fără odăjdii, din capul mesei, bătrîna îl întindea în volute armonioase și răsucea în virful furculiții, ca pe un saciz din cel făcut de noi, copiii, din ghișionul cules pe pajștele de lîngă tirul regimentului 23 de Infanterie și ținut cu rădăcina în sus ca să-și coacă sucul de chilimbar topit în soare.

De aceia și Gheorghe de cum sosea întreba din poartă, cu un fel de teamă să nu fi murit: ce face coana mare.

Această formă împlinită, ca subt harul și deslegarea ei, Gheorghe purcedea la restul slujbei: cobora din brișca cu spițe gălbui, trăgea pe Cireșar—un armăsar uriaș și zănatec ca și el—cu o imbiere din buze, de urechi, arunca o otheadă Vilmei, unguroaica, și pornea să desfunde ascunzișurile trăsorii de toate bunătățile dela țară. De pe capră da jos burdufe sau putinee, apoi trecea la legăturile din fund, unde după vreun coș de struguri circotea o cloșcă sau vreo bibilică își arăta spinarea în mozaic după un cantalup. Din burduful mare al cabrioletului Gheorghe desfăcea păpușoi cu mustăți de muscal cănit, sau vreo perie de țesălat de subt șaua caprei, sau de subt vreun capac ori scăunel citeva vase de bucătărie spoite nou-nouț de zlătari la țară.

Coana Eftimia aștepta în pragul giamicului ce ducea în bucătărie țidula dela conu Ioniță, cu cele trimese și le trecea ușor în revistă. Apoi Gheorghe mă lua pe capră și fără alt cuvînt decît: «hai băiatul meu» care mă privea deopotrivă pe mine ca și pe Cireșar, cu o sfireuire mîndră de bici, da o raită prin oraș, mîntînd nebunește ca și cînd să răscoale tîrgul. Și-l răscolea într'adevăr, căci un armăsar mai mare ca Cireșar nu fusese văzut la niciunul din bilciurile de S-ta Maria, de lîngă gară, nici un nebun cu căciula dată pe spate și nările în vînt ca Gheorghe Bancagiu. De fapt armăsar și vizitiu făceau una, că te întrebai din ce părinți monștruoși au ieșit acești doi gemeni atît de deosebiți și așa de aidoma.

După ce, ca într'o cursă de faeton acest profan surugiu al lui Apolo, făcea înconjurul orașului, trecînd prin fața cafenelei lui Tiliucă, din centru, apoi, la stînga după grădina publică prin port și apoi ca o săgeată tăind deacurmeziișul mahalaua Volnei cu o mică parafă din bici prin fața prăvăliei lui Lake Boiangiu, soseam acasă, mă lua în subsuoară ca pe un ghiozdan și depunea pe trotuar, apoi desfăcea poarta și, urmat de mine pe jos, ca să nu fiu văzut din casă, trăgea în fundul ogrăzii, ducea pe Cireșar la grajd, puneam brișca subt șopron și după ce mai așeza vreun lemn prin curte sau arunca o mîna de grăunțe la călifari, cu mine de mîna întra triumfal în bucătărie, unde lelea lîlca și pusese citiva porumbi pe jăratec.

Gheorghe se așeza pe marginea patului și cu căciula pe ceafă — când nu era cucoana de față — începea cu întrebările și părăsirea. Cu cega prinsă dăunazi mai jos de Piuța Petri, cu cheful tras la badea Gligore din Cocargea, cu crapul furat de Florea și ganul și pus apoi de frică tot de el în pardesiul conului Ioniță — în vreme ce lelea Ilinca îl scotocea de tot ce putea să afle despre rubedeniile ei prășite ca și peștele Jirlăului din Măgureni și până în Jigălia.

Oricte avea de spus din bălți și dela țară însă, de cîte ori era la oraș, lui Gheorghe nu-i mai venea să plece. Predilecție care îl hărăzea unui mare viitor. Acest viitor începe să mijască din vremea când cucoana tot trimțind pe Gheorghe la revizorat cele patru sau cinci zile cît rămținea la oraș, domnul Lămbică îl întrebuința la diferite treburi de... cancelarie. Ba să taie un braț de lemn, ba să frece cum numai el putea pragul cu șomoiogul, ba să-i aducă de peste drum o cafea turcească dulce, fiartă bine, gingirlic, cum numai el știa să comande, ba să măture scara din față, ba, în sfirșit să se ducă cu condica și corespondența oficială pela diferite școli.

Aceste indeletniciri deopotrivă treziră în Gheorghe Bancagiul născut Hătcăreanu un puternic fond de intelectualitate... Un fel de om al școalei năștea în el, un neofit intrziat al slovei și hrtiei cu antet, un rob adult și entuziast al măzgăliturilor în cerneală. Un șapirograf era pentru Gheorghe un obiect de altar, un fel de Sfinta Sfințelor, un condeiu un articol mai inefabil ca papucul Maicei Domnului, o călimară, cel mai dumnezeesc din potire. Cît despre cerneală secretarul domnului Lămbică, limbutul Miltiade Alexandrescu pretindea că simpla vedere a unei pete proaspete pe biurou sau condică punea în Gheorghe poște sugace de vampir, căci până să o atace cu tamponul o sorbea cu o limbă de vițel însetat și nări care ar fi dorit-o fumegîndă, așa după cum guma sta mai mai să o imbuce ca pe-o anafură. În orice caz, nu era ceva care să dea lui Gheorghe mai nobilă voluptate și mai înaltă încredere în sine ca ascuțirea unui creion — nu numai dect Hartmuth — și nimic pe care să-l poarte cu mai multă mîndrie ca o pată violetă pe deget sau pe nas. Urmele de spadă pe fețele duelgiilor nu povesteau mai mult blazon și eroism și toate bisericile puteau lua loc în injurăturile lui, numai această Arcă a domnului Lămbică, nu, — sfinta „canțalărie“, singura în stare să-l facă să-i placă cerneala mai mult de cît rachiul și să umble pe podelele ei putrede în virful opincelor și cu căciula în mînă ca prin fața unui altar nevăzut.

După un stagiul de acesta intelectual, cu intreruperi care erau tot atitea imbolduri, și afundări în bezna dela țară care în el mocneau lumină, Gheorghe a început să se simtă ceiace am numi noi un ratat. Cît mai degrabă trebuia să se cotorosească de o viață de bîtă și cojoc. Cît mai e vreme! Gheorghe nu știa ce e aceia intelectual, cărturar, dar cuvintele doctor, profesor, îmbrăcau în închipuirea lui o magie pe care nici un descîntec nu i-o turnase în

auz, și fără să știe că mintea își are o reședință aparte în noi își trecea adesea mina pe fruntea pleșuvă, cu înfiorarea cu care, flăcău, în bălțile Brăilei, strîngea odinioară, în nopți nedormite, capul bălău al fetelor din lună.

Gheorghe a început să-și căineze trecutul și să-și vadă viitorul. Un viitor așa de apropiat de altfel! Căci, dela bariera Măgurenilor, dai pe șoseaua Călărași, la oraș. Cîte posibilități acolo pentru un om deștept. Ce carieră!

Și doi purcei de lapte mirosind a saciz ca o vioară, cîțiva mușchi afumați, ca și trandafirii cu stafide pe care-i juca pe mini ca pe niște șerpi imblinziți, în bucătărie, în fața coanei mari, au fost de Crăciun prilej pentru Gheorghe, să spună acesteia, și bătrîna, conitei, și conita, domnului Haralambie, că Gheorghe se pierde la țară și că un post de servitor la vre-o școală primară ar fi singura lui mîntuire.

Locul se întimpla să fie liber la chiar școala domnului Provian. Deci zis și făcut. Negreșit postul de servitor la o școală primară consta pentru titular în a-și petrece cît mai multă vreme pela bucătăria și dependințele directorului și rudelor sale, a alerga în țîrg după balamale pentru cotineata cea nouă a lui Argus, a aduce dela cismar pantofii coanei mari, a pune de murături, sau face pap și speteze pentru zmeul conașului ăi mic, sau, cum anul școlar începe toamna, a păzi bulionul, a-l trage în sticle și pecetlui cu smoață.

Gheorghe exulta în toate aceste indeletniciri atît de apropiate de lumină și cultură — îngrijirea claselor, afară de sunatul clopoșelului de recreație, lăsînd-o ca o ocupație mai profană, în seama ajutorului său, Niculae.

Noua chemare cerea lui Gheorghe un mare act de investire: haine nemțești. Dar economii n'avea, nici vechituri nu se găsiră deocamdată. Afară de o pălărie tare neagră într'un cufăr mucegăit al domnului Provian. Gheorghe își luă rămas bun dela căciulă și își porni slujba cu pălăria tare în virful capului, cu o haină neagră cu brandenburguri, fosta tunică a fiului domnului Provianu de pe vremea cînd era călăraș cu schimbul — și în ȋtari. Slujba mergea de minune. Lumea ridea. Gheorghe era filosof și mîndru. Numai că evita să se arate prin curtea școalei la vremea recreațiilor. Nebunii ăștia de țînci! Nu mai au respect pentru nimic pe lume! Orice carieră însă se începe în disprețul lumii. Gheorghe zburda ca un flăcăiandru la horă, oridecîteori cu condica la subsuoară ieșea pe poarta revizoratului, deși, la drept vorbind, nu știai ce duce el mai de grabă pe stradă: condica, sau melonul negru pe care, cu gitul întins înainte, din virful scăfiriei, parcă umbra să-l ofere tuturor pe drum. — Să-l ofere, cam greu. Dar să-l arate, sigur. Melonul era bosa intelectuală a lui Gheorghe Bancăgiu născut Hătcăreanu. Era altitudinea lui, piscul de la înălțimea căruia ființa lui privea și mai ales trebuia să fie privită. Ce păcat că un nou Gheorghe Bancăgiu, născut Hătcăreanu, nu se putea sui pe acest joben spre a

vedea cum e aeeva. Gheorghe o făcea în gând și, dublat astfel, cu acest alter ego diafan cocoșat asupra-i, trecea pe stradă într'o ținută, a cărei echilibristică nevăzută, lumea care pufnea în ris, n'o pricepea.

Gheorghe ajunsese în scurt personajul cel mai important al orașului. Trepădușii dela Tribunal îl salutau când, tot cu o condică la subsuoară, dar cu pălării pleoștite pe urechi și haine negre blazate și inverzite pe dinșii, îl întâlneau pe la primărie sau palatul administrativ. La fel pedelii dela Serviciul Sanitar, aparitorii dela prefectură, sau factorii poștali. Dacă și portarul dela gimnaziul August Treboniu Laurian, îl oprea în drum și-l întreba de sănătate — pe el simplu servitor la școala primară de băeți No. 1!

Aceste succese nu-l făcură pe Gheorghe să-și piardă capul. Fără să-și piardă capul el își pierdu însă pălăria. Intimplarea e cu atât mai dureroasă cu cât Gheorghe a fost perfect nevinovat. Modest ca totdeauna, concentrat și parcă pe viață hotărât să nu se imbete de reușită, ci să pășească dirz, între casa domnului Lămbică și aceia a domnului Provian, treptele unei cariere surzătoare, Gheorghe se afla odată tăind lemne — în acest gând și cu această modestie, — în curtea celui dintăiu, într'o neagră după amiază de Noemvre, când un vînt cu praf aducea asupra orașului, până spre centru, toate frunzele dela Grădina Publică. Omul șuera o doină din acelea cu care balta îl mai vizita în ceasuri de restrîște și aplecat asupra caprei izbutea cu neobișnuită iscusime să treacă fierăstrăul prin butucii de fag și să țină pălăria neclintită pe virful capului.

Două acte reflexe, dar care îl absorbeau deajuns ca habar să n'aibă de domnu Haralambie care de un ceas striga la el din gardul care despărțea ograda de grădina casei.

— «Da ce-ai asurzit măi, unde ți-s urechile? Vin' dă du plăcu ăsta la ziar! Știi unde, c'ai mai fost odată!»!

Conu Lămbică venise furios dela cafeneaua lui Tiliucă. În ziarul conservator local Bădulescu îl atacase din nou. Li zicea Lămbică Pașa și-l acuza că și-a presărat județul cu un harem de învățătoare nurlii. Că primește săptămînal plocoane dela directorul școlii din Dor-Mărunt și că trece cam des la Almalău peste Dunăre, uitînd de ale școlii pentru pastrama de capră și mustul dela via doctorului Ionescu-Calverde. Lucruri din care, desigur, nimic nu era adevărat. Ceiace și afirma în scrisoarea-protest pe care o trimetea acum prin Gheorghe la redacția foaii liberale locale.

— Da n'ai să mi te duci cu aia pă cap! Ce tot umbli mă cu aia pă cap parc'ai fi o cloșcă moțată? Mult ai să mă faci de ris? Ia dă-o'ncoa!»

Revizorul era rău de muscă. Toată campania lui Bădulescu își lua acuma sediul în melonul lui Gheorghe. O idee îi năzări. Smulse cu o mică săltare din trup pălăria de pe țeasta lui Gheorghe încrement. Un butuc trîndăvea la picioare, cu toporul căzut din mîna servitorului. Domnu Lămbică așeză pălăria la mijloc și pac una cu toporul! Două mici hemisfere negre săriră din planeta care

fusese pălăria lui Gheorghe. Pala lui Pirus căzând pe fruntea vîrstnicului Priam n'a pricinuit mai mult dezastru! Fruntea lui Gheorghe, cutremurată ca un Ilion — nicicînd, desigur, n'a arătat mai pleșuvă! Ca și cavalerul din povestea dela Nord nenorocitul și-a simțit capul retezat. Numai că el n'a mai putut să și-l ridice și pună iar pe umeri, ca să-și ia apoi tălpășița după noi aventuri. Pe calea Griviței și apoi, după colț, pe Știrbei-Vodă, pășea un om decapitat. Iar, în urma lui, toți arhivarii și percepții orașului, pedelii dela Serviciul Sanitar și aparitorii dela prefectură, portarii dela toate școlile și liceele statului, ușierii dela palatul Administrativ și, mai sus decît aceștia, funcționarii dela Primărie, pensionarii dela cafenea, ca și chelnerii și lăutarii, toți orașenii ale căror pălării trecuse prin imaginația lui Gheorghe, i se așezase pe frunte sau îi filțisese în aer, și-n somn îi mîngîșase un vis orașenesc — se stringeau acum în convoiu după dînsul, și-l plîngeau...

*

Întorcerea lui Gheorghe la căciulă a fost evenimentul trist al vieții sale. Un doliu a învăluit-o de atunci, ca umbra lăsată pe timpuri de un stol de păsări care a trecut. Un sentiment amar și corosiv de ceiace noi numim ratare. Ceiace în mîntea mai simplă a lui Gheorghe echivala cu un dureros; așa mi-a fost scris. Nu-i fusese dat să umble în soare și lumină. El se căina ca atare, fără dreptate însă. De fapt putea să umble oricît, numai că fără pălărie. Ceiace Gheorghe și făcu, ducînd mai departe condica, sunînd clopoțelul sau văzînd de ale casei domnului Proviianu sau domnului Haralambie. Cu oită melancolie însă, cu ce sentiment covrșitor al trecutului. Cu ce lipsă de entuziasm, mai ales! Singura uitare o găsea în rachiul în care și-a înecat pălăria din chiar seara dezastrului, cum și în bucătăria lelei Ilinca. Cu ce supunere primea mîngerile bătrînii. Cu ce regret amar până la voluptate venea sub acoperișul omului care a tăiat avîntul carierii sale. Gheorghe nici nu-l putea urî. Dimpotrivă, și-l menaja și măsura în imaginație ca pe un adversar de care se mîndrea mai mult decît plîngea, ca tînerii care și-au pierdut cariera din pricină că au avut curajul să se ciocnească în viață cu un om mare.

Subt această umbră care se întindea tot mai mult asupra vieții sale Gheorghe Bancagiu înnopta în sine. Pînze de întunec urcau din adîncurile lui, loveau ca valuri de stînci nevăzute și se împraștiau ca filțiri de corbi care, au stătut pe ființa lui moartă. Cum sta într-o rină pe patul lelei Ilinca, o întreagă viață venea la el, viața de pădure și baltă care-i umpluse toată tinerețea, de care, subt farmecul orașului și pălăriei crezuse că se poate dezbăra și care, renegată, se proiecta acum înapoi asupra-i cu o putere de rîcoșe. Poște sălbatece se întorceau în el și o drojdie de instincte precipitate o clipă și așezate la fund subt acidul plăcerilor ascuțite ale surtucarului jobenat, îl tulburau din nou. Lampa lui Aladin stînsă, sfărîmată pe fruntea-i, omul năzdrăvan făcut nevăzut în el, apărea din nou în toată violența realității. Gheorghe redevenea cioban.

În seri de iarnă, cînd domnișorii erau la teatru, lelea Ilîncea la gura sobei, trecîndu-și cele două degete în colțul buzelor și transfigurată de lumina jarului, era o Mamă a Pădurii aievea — dela chipul ei turtit în bot de rață și punctat de cele două boabe de cafea arsă subț sprîncene, la cuvintele pe care le morfolea și scăpa din gură ca pe niște cărți de joc, și până la picioarele subțiri de vulpe, și cojocul care i se urca pe șira spinării ca o blană năprilită. Privind-o pe subț căciula pleoștită pe ochiul drept, cu capul în palmă, Gheorghe recunoștea în ea pe oaspele nopților cu barbă-coți și statu-palmă zbughind de după rugii, — nopți în așipirea căroro mai mai ar fi auzit cum coc murele și se închid aglicele, de n'ar fi fost, subț pașii lui, forfoteala asta îndrăcită a piticilor, chicoteala lor înăbușită, de fete bătrîne pipernicite, sau bătaia de ciocănitoare a cozilor de mătură... Gheorghe se ridica pe jumătate din marginea patului, adușmeca aer de lună plină cu nările umflata parcă de belciuge, și cum își apleca ochii în gol și-si înfigea pumnii în coapsele ușor ridicate, iluminat, exaltat, parcă se pregătea să se sue pe streășina albă a lumii.

Buzele i se răsfrîngeau dintr'un colț de rictus nevăzut, ca o floare de sînge ținută între dinți, ochii i se rostogoleau, pieptul izbucnea pârșos din cămașa desfăcută. Trăgînd-o, aproape, cu mîinile de pe el, în picioare, cu căciula căzută pe ceafă și descoperînd o frunte pleșuvă, parcă bintuită de lună, Gheorghe în mijlocul odăii striga șuerat : Te văd, te văd ! Și cu un «ptiu, ucigă-l toaca !» își scutura fruntea ca stropită cu apă, își limpezea chipul și, împins ușor de lelea Ilîncea, se lăsa din nou pe pat.

Lelea Ilîncea îl știa săltat. Și ghicea aproape cînd or să-l apuce toanele, ca și cînd îi vor trece. Ca să-l potolească începea să-l întrebde de rubedeniile ei, mai ales de ginerele ei, jandarmul. Gheorghe, prins în mreji, pornea să povestească din pătaniile celui mai bun prietin al lui ; lelea Ilîncea ridea de nu mai putea și sărea prin odăe ca o vulpe beată.

Iar eu, între vulpea știrbă și lupul acesta turbat, ședeam străin ca un călifar orfan și nu pricepeam nimic. Cu frică să nu se rupă ceva din el îi urmăream pe nerăsuflata exaltarea și mă țineam podidit de lacrimi, cu un vaer, de poala Ilîncei cînd se ridica să-l bată pe braț.

Omul pe care îl iubeam mai mult decît orice pe lume — după mama, — era pentru mine haiducul și prietinul, robul și protectorul, lumea care mă stăpînea dincolo de mine și pe care o posedam și mi-o vroiam la picioare, în închipuire. Gheorghe îmi ducea ghiozdanul la școală și-mi făcea leagăn, nu de frînghie, ci de scînduri, cu două scaune în care vara îmi citeam cu nespuse desfătare cărțile pe anul viitor luate la premii în Iunie ; se ducea în baltă și-mi alegea «craci» de praștie din cornul cel mai neted și drept, așa precum, pentru aceiași praștie ar fi șgîlțit pe toși farmacistii din oraș de nu-mi dădeau «sonda» cea mai elastică și trainică ; dela grețul Antoniaade îmi cumpăra și ceruia sibică pentru zmeurile tur-

cești umflate și jucate în aer ca niște scufii de mamă-mare, și Dumnezeu știe cum găsea el—pe semne din gardurile babei Mitana—scndura din care șlefuiă cu ciacte și cioburi de sticlă, spezele la zmeurile mari portocalii și albastre cu care cutreeram până în fundul Volnei și «tăiam»—desigur cu omul meu alături—toate zmeurile din oraș, chiar și pe cele ale lui Sândică Movilă.

Cu Gheorghe și Cireșar făceam o trinitate. Eu eram gras, alb ca coca de zmeu, bondoc, aveam beretă, burtă și haine-marinar de catifea roșie—un cardinal în miniatură, cu minute de Isus în templu ieșite sfios din minecele galonate bizar cu ceiace trăgeam mereu pe nas, și un ciuf care încă amintea coada cu care, până ce am ieșit dela școala doamnei Ațina Petrescu, m'a ținut estetica dragăstoasă a mamei. Cireșar era un armăsar negru, uriaș, cu coada stufoasă, nări care mînceau jăratec, coamă de scînteii, o manșetă albă la piciorul stîng dinainte și jambiere de căprioară în celelalte. Gheorghe, încă cel mai reușit din noi, avea un trup care trozneă în mers ca un stejar, un gît cu mărul lui Adam cît o tivgă de curcan, o frunte albă, invoaltă, de pe care părul, de frica pîrjolului din ochii năpraznici se dăduse într'o parte într'o șuviță retrasă și aproape nemai știind unde să se așeze, dinți mari care rinjeau la cea mai mică greșală a buzelor și nări la fel cu ale lui Cireșar, numai că jarul tras pe ele afectase, cu concursul rachiului, nasul care îndrepta spre cer un bulb roșu și amenințător.

Să fi văzut această namilă ridicîndu-se din patul lelei Ilîncea, rînjind și scrișnind în gol, și bătîndu-se în piept în fața arătărilor din codrii, nu era lucrul cel mai alinător pe lume. Oricît de bun și înțelegător cu mine, îl preferam Duminecele cînd în țări și joc curat mă ducea la muzică, mă prezenta sergentului care cînta cel mai bine din «flîgorn» și mă aducea acasă făcîndu-și cu o mînă mustața frumoasă la fete, cu cealaltă ținîndu-și de buzunarul pantalonilor batista care îi atîrna și juca în mers pe pulpă, sau în seri lungi de vară cînd pe banca din poartă, între mine și Rodica, noua doică în casă, ne arăta cerul pe care stelele săreau ca niște floricele de porumb pe sobă și ne spunea că stelele sînt oameni dispăruți iar noaptea dintre ele, în care zac de-acuma de-apururi, e: femeia.

Gheorghe spunea totdeauna femeie și nu femei. Multă vreme n'am înțeles acest lucru. Dar anii au trecut. Unchiul meu, în urma campaniei lui Bădulescu a părăsit revizoratul și cu Școala lui Normală Superioară, cu prietînia lui Haret, și o absolvență întîrziată a Facultății de Litere, a fost numit profesor și curînd director la gimnaziu. Gheorghe fu avansat, atunci, în mod mecanic: «portar la August Treboniu Laurian»,—ceiace în propria-i intitulare echivala nu cu o pălărie, ci o garderobă de pălării. Iar eu am fost înaintat la școală la București.

Acolo, cu anii de latină și pubertate, printre păstorii de e-glogă și satirii lui Horațiu, mi se încadra tot mai bine în mînte figura silvană a celui care la despărțirea de acasă m'a dus la piep-

tul Rodichei și pus să beau, după el, un lapte care a țșnit în chiotele doicii, din degetele ei, ca din limba despăcată a unui șarpe strins la sîn.

— Așaa ! «la strochitoarea Maicăi Domnului, la străcurătoarea Maicăi Precista» — gîlția bătîndu-mă pe ceafă Gheorghe, fericit de frăția de lapte la care mă convertise și care într'adevăr, prin nu știu ce proces, fiziologic sau de simplă sugestie, m'a ținut legat de el tot restul vieții. Și azi, e deajuns să mă uit înapoi, și, — ca dragostea ce pune pasărilor pe pene aceleași culori vii, sau ura care pătează la fel tritoarele, comuniunea de odinioară urcă în mine un gust cald, dulce-sărat, de grea substanță sălcie, care mă face să mă cîntremur, împreună cu un Gheorghe răsărit în față de aceeași oiudată sevă omenească.

La București deci, în singurătăți de internat și clasicim, îmi vedeam mereu prietînul aplecat pe ceruri de vară, ceruri provinciale, sau pe vedenii de pădure cu luminișuri de bucătărie. Și mi-l pricepeam acum, mai bine, în cîrdășia unui Eros prizant prin cadențe de hexametri, bîntuindu-l cu săgeți clandestine, rînjindu-i buzele cu satiră, și strivindu-i în ochi struguri din care se infruptase fauni...

În vacanțe mi-l regăseam sprinten și verde, îmbrăcat în sărbațoarea pe care i-o aducea sosirea mea — cu noi isprăvi de povestit în odaia lelei Ilioa. Numai că rictusul lucra tot mai adînc în colțul gurii, iar exuberanța animală — tot mai stinsă îi lăsa un chip care, mai mult decît a faun beat, semăna cu profesorul universitar D. Drăghicescu...

Lelea, care acum devenea baba Ilioa, îmi mai spunea că năzăririle lui vin tot mai des și că omul, colac peste pupază, a mai început dela un timp să vorbească de bani pe care îi are în bănci și pe care statul nu vrea să i-i dea înapoi ! — O veche meteahnă dela care i se trăsese în tinerețe porecla și de care abia acum îmi dam sama, — cu deosebire atunci cînd Gheorghe Bancagiu, văzîndu-mă de pildă cu vreo carte în mînă, mă bătea pe umăr să n'am grije că mă va trimete el la studii în străinătate !

Această apucare însă îi venea rar, ca o cochetărie mai mult — deși mulți vorbeau de comori care i-au ris cîndva în ochi în nopți de pază la cîmp sau la baltă. Era ceiace și eu am bănuit o clipă într'o noapte care ne surprinsese la vinat la Gura Borcei. Gheorghe mergea înaintea mea arătîndu-mi ca pe o hartă balta din care cunoștea fiecare bot de tufă și fiecare ripă. Un trunchiu de copac trăsînt îl făcea să tresară ca la vestea morții unui prietîn vechiu, subț o salcie se oprea ca să stringă parcă la piept o față, iar cînd intram într'un petic nou de pășune el îl măsura cu brațul ca un moșier, numărtînd în gînd vacile boerului Focșa, Blebea sau Seceleanu, pe care le-a păscut în cîtare an, cîtare vară. Dar la răs-timpuri se oprea, și în virtejul amintirilor, ochii începeau să-i joace. Gheorghe se oprea ca și cînd da cu ochii de ceva, apoi își trecea mîna peste frunte și pornea mai departe. Din coastă îl urmăream și-mi spuneam : vede comori ! Gheorghe Bancagiu înțelegea și ca

o scuză începea să mi se tîngue. Cît a dat el ca să scape de singurătățile din baltă. Și ce fericit a fost cînd conu Lămbică s'a îndurat să-l ia pe lîngă dînsul la oraș. Pălăria tare? Un vis! Dar cum ar putea el bombăni față de atîta bunătate și cinste vărsată asupra-i cu cealaltă mină, de conu Lămbică. Căci balta... ~ O, balta-i lucru afurisit. Sînt făpturi în ea...

— Uite-o, uite-o! Ptiu, piei nălucă.

Gheorghe sta acum țintuit cu căciula pe ceafă, ochii rostogoliți și gura rînjită, ca în odaia babei Ilînce. Mîna lunii trecea pe fruntea lui, — ca să-i gonească, sau ca să-i îmbie vedenia? În vreme ce, trasă în lături, — camașa i se desfăcea ca să-i arăte pieptul din care inima bătea parcă să iasă afară.

— Uite! O vezi? Nu-i vezi pulpa rotundă colo după copac? Da stîni!!! Uite stîni! Uite-i jucînd din scorbura! Na c'a fugit! Da uite-o, uite-o după tufa aia. Nu-i vezi cosița în salcia dă colo, dă mătasa. Uite-i sinu iară, uite-i pulpa! Și uite-i ochii cercănați cum joacă și-mi fac semn pã scoarța aia de mesteacăn. Ptiu, drace!

Gheorghe vedea acum aievea. Toată tinerețea lui închinată bălții și dumbrăvii revenea în el cu un păgînism uitat la oraș, renegat de noul convertit la ortodoxia surtucului, pălăriei și condiceii oficiale. Cît de mult se nșelase!

— Auzisem de curînd de o boală care dela Greci se trage, nympholepsie. Un doctor, un prietin sau vreun gînd de scăpare mînase poate pe Gheorghe la o viață de canțalărie, nebîntuită de sîni, pulpe, șolduri și ochi de nimfe ascunse după trunchiuri și unde mătura era o mătură cîstită, cum se cade, neîncălecată de Mama Pădurii. Și iată acum această îndrăcită ființă iar! Femeia! Ființa care pentru Gheorghe n'a fost niciodată o Leancă, Ioană sau Smă-rîndiță oarecare. Ci o totalitate de sîni, pulpe, șolduri, și cosițe prelînse pe mătasa salciei, gîdilalte de ierburi, întinse somnoros pe fagi tineri, spălîndu-se cu lună și izvor și cîntec și desgolîndu-se nerușinat pe un trunchiu de stejar libidinos, stringînd întunec în tr'un nod de scoarță încreștită și lăstîndu-se adiate de barba de țap a unui smoc de tufă.

— O totalitate, o lume, o noapte, noaptea albă care l-a scos din mîni în tinerețe, noaptea pe care o vedea printre licuricii din ierburi ca și printre stele și pe care omul a vrut s'o împrăstie cu felinarele cu gaz dela oraș!

Noaptea aceasta, care mijise copilului cu ochi jucăuși de coamoară și îmbrățișase pe flăcău cu forme alunecoase, venea acum la el și, cu mai mult aer în pomi decît în odaia lelei Ilînce, Gheorghe se vedea ca odinioară încălecat pe Plăvana cea mai apropiată din turmă și leșîntînd de plăcere cu ochii la coapsele ce i se dădeau pe un trunchiu de copac, în chihăitul senil, prin iarbă, al lui barbă-cot și statu-palmă, și, cine știe, ceva mai în colo și mai sus, pe un dîmb, în ceața lunii, gîlgîitul de bucurie al satirilor și faunilor proxeneți.

*

De Gheorghe Bancagiu mă pierdusem de tot în timpul războiului. La demobilizare, în drum spre casă, coboram în gara Fetești, la bufetul plin de tunici și țitari, capele ostășești și opinci, când dela capătul teighelei, din fumărae, o trup de stejar se repezi spre mine, cu o beretă și vagă uniformă de marinărie terminată în opinci, pe el.

— Domnișoru, domnișoru Dragoș!

— Gheorghe, tu ești Gheorghe!

Anii războiului nu-i adusese decît ceva mai mult stof în musteață.

Nasul scînteia a vin și bucurie. Fratele meu de lapte mă îmbrățișa și se gudura pe lingă mine ca un dulău. După o scurtă schimbare de impresii, m'a întrebat unde mă duc și aflînd că fratele meu e domn mare în portul Constanța, m'a rugat să-i fac un rost. Gheorghe făcuse războiul la marină, scăpase înnot la Turtucaia și învățase între timp meșteșugul de mecanic. Napoleon l-ar fi făcut mareșal. Eu i-am spus să vină la Constanța!

— Da vin cu Dănciuca, făcu el cu o neobișnuită tandrețe în mărul lui Adam.

— Care, vaca? — am răspuns zîbind.

— Vaca? Ce vorbă! A! E hei, s'a dus! S'a isprăvit! Războiul i-a dat de hac! Nici urmă dă așa ceva! Nu, Dănciuca e o stăncuță, un pui de stăncuță care mi-a sărit pă opincă, dă subt o podișcă dă șanț, în marnea șușelei cum dam să intrăm pă bariera Galașilor. Că domnu Locotinent Pruşan care mă luase după el mi-a spus: Ia-o cu tine Gheorghe că-i noroc. Și noroc a fost că altfel ne mai întilneam noi la Fetești? Ai numai la han o leacă s'o vezi! Are o pată albă pe piept. Să te crucești!

I-am mulțumit de invitație dar l-am lăsat pe Gheorghe cu bani și adresă, și vorbă să vină cît mai curînd la Constanța, cît nu se ocupă locurile la remorcher.

— Las' că bani iau eu dă la bancă, protestă Gheorghe vîrînd nu mai puțin hîrtiile mele în buzunar. Știi că în trenul nostru, în clasa I-a era prințu și Directoru dăla Banca Națională cu toți banii mei luați îndărăt dăla Ruși!

Gheorghe îmi arunca aceste justificări cum mă aruncam în tren, dar le spunea pe dinafară, cu o blazare și neîncredere de om vindecat de ele.

La o săptămîna după aceia noul «căpitan» al *Julietei*, — o șalupă de incendiu care făcea și serviciu de remorcher, da prima raită prin basinelul portului, desentînd cu un ochiu de vultur vapoarele trase în dane, șlepurile și macaralele, oprindu-și, ca pe propria moșie, privirea departe peste silozuri, pe căldările de petrol, odihnînd ca niște potcapuri depuse pe pămînt în zarea acestei noi religii a gazului. Cu o încruntătură în ochi ca și cînd se nedumirea de prezența unor mosafiri pe care nu-i prea cunoaște, încoținea

ctirma pe lângă cheiuri și silabisea profan numele vapoarelor trase : Fraissinet, Ceylon, Maid of Sparta, Imperatul Traian, Michalakopulos, prizărind nu fără o tresărire cîte un șorț sau braț de femeie fluturat la lucru pe puntea vreunui șlep sau cargobot.

Intr'o clipă Gheorghe Bancagiu, născut Hătcăreanu, era stăpînul în inchipuire al acestei întregi furnicări de brațe, ancore și nume ce scriau un alfabet ciudat pe pagina albastră a basiniului și-și pierdeau orice deslușire dincolo de farurile dela intrare și de pe dig, ca să-și trimită taina hieroglifă pe spinări hirsute de rechini, până departe spre farul dela Tuzla.

Negreșit nu i-a trebuit mult lui Gheorghe, ca să ajungă personajul cel mai important din port. Fără alt ajutor decît un flăcău pe șalupă, numele lui, ajutat de un piept lat, o față rînjită și protecția inginerului șef, i-a adus o spuză de subalterni și admiratori, dela hamali și până la tașeroni. Cantina era o capelă unde, preot cu șapcă fiindcă — după celelalte noroace i-a mai căzut pe cap și această verișoară a pălării — Gheorghe, pe care nimeni nu-l scotea din căpitan, oficia în după amiezi de Duminică. Paharul de rachiu se ridica agale, și guri căscate în jurul mesei așteptau cuminecătura hazlie a pătaniilor lui Gheorghe.

Ca un porumbel ciudat căzut asupra unui botez de ape tari, Dănciuca ședea pe masă supusă, nemișcată, cuvioasă și pe brațul stîng al stăpînului i se ridica pe umăr, unde rămînea într'o barbară poză prerafaelită. Tineri marinari, lucrători cu ziua, vînzătorii de ziare ai portului, mateloți americani abia debarcați pe gîtul fetelor din strada Mangaliei, hamali cu trup mototolit, cărăuși negri de tuningine și cărbune, toată pleava docurilor și șantierelor, acosta ca pe o insulă necunoscută, în preajma ciobanului de odinioară care pune acum între baltă, războiu și mare trăsura de unire a gestului scăpărător.

Iar Dănciuca da lui Gheorghe toată magia necesară șarlata-nului, cum și acea notă castă și esoterică ce trece dincolo de umanitate și aparține inițiașilor. Cînd cînta duminică, vocea cavernoasă a lui Gheorghe prindea pe ea o chiciură de peșteră sibilină, iar pe fața lui încreștită plutea un mesmerism făcut din toate cutele unui suflet strident de pasăre. Iar cînd, stringîndu-și haina pe umeri ca un cojoc și săltînd din umărul stîng pornea acasă cu Dănciuca, ciugulindu-l de gît, din pragul cantinei lumea îl urmărea ca pe un Robinson Crusoe dobrogean debarcat din Insula Șerpilor și nu era nimeni care să nu se fi dorit în pielea lui Gheorghe Bancagiu născut Hătcăreanu.

Căpitanul Julietei își avea locuința în port, locuința statului — o hardughie în fața căreia ducea o cărăruie de cărămidă, cu o curticiă rezemată în fund de o cotineată și lângă ea un mic șopron de lemne ce servea vara și de bucătărie sau spălătorie. O mică cruce cu busuioac te binecuvînta la intrarea scundă în celelalte două încăperi zidite în piatră rece iarna și grozav de dogoritoare vara, în care lumina da prin gratii de fier, căci casa fusese pe vre-

muri închisoarea căpitaniei portului. Iar de jur împrejur un gard care închidea ca într'o paranteză locuința lui Gheorghe de celelalte, mai răsărite, ale funcționarilor.

Peste gospodărie trona ca o jupneasă, Dănciuca, cu o mică curte compusă din Paraschiv, un cocoș mai totdeauna fără găini, dar suplinind adesea pe cocoșii vecini, Togo, un cîne de pripas care venea numai la ora mesei și Vasciuc, fost băiaș, în port, dat afară pentru un atentat premeditat dar neizbutit la o fetiță de șase ani și cules de Gheorghe din milă pentru bătrînețele și păcatele lui. Un vulpoi bătrîn tata Vasciuc! Abia se simțea, da tircoale mai mult decît mergea, și, — n'aude-n'a vede, — nu făcea altceva decît să zîmbească, cu un zîmbet de Pan incorigibil ce îi crispa toată fața blondă și nelămurit, de dimineața până seara, pe ploae ori soare, în casă sau în piață, îi unea coada ochilor cu colțul buzelor într'o complicitate de nesecată, bonomă, diletantă ironie.

Cu o astfel de gospodărie se poate spune că viața lui Gheorghe ajunsese la un fel de finalitate. Nîmic n'o mai putea muta sau atrage aiurea. Niciun vis n'o mai putea umbri. În cele patru personaje care o compuneau ea odîhnea în sine ca o pagodă asvîrlită de vînt pe foștii stîlpi ai unei locuințe lacustre. Dănciuca era mitul acestei pagode. Ea era izbăvitoarea lui Gheorghe. Decînd îi sărise pe opincă, la bariera Galaților, cariera lui a urcat vertiginos. E drept că o mină fusesem și eu — celace Gheorghe îmi mărturisea ori de cîte ori atras de aventură veneam s'o simt în preajma fratelui meu de lapte peste care anii nu încetau să-și depună poezia.

Dar Dănciuca era aripa sîntă, misterul, norocul. Cum bițtia pe gardul casei și pășea dela un cap la celalalt, în negre odăjdii, părea o preoteasă în miniatură oficiînd un rit necunoscut și aruncînd tămte nevăzută în direcția în care Gheorghe cu mina pe cirna Julietei împlinea slujba mării. Pe robinetul fîntinii din curte își crispa piciorușele de rac și cu un cioc lung lovea și descînta plumbul aducător de apă pentru mulți nevoiași ce veneau cu căldările sau se adăpau cu gura. Apoi sărea și cotrobăia în bucătărie, de-retica lavița și masa de fărămituri și cu micul șorț alb — cam murdar — uitat pe piept, sărea iar pe gard, cu ochii după Paraschiv care iar s'a apucat de năzbitii cu găinile de pe maidan. Arunca apoi priviri telescopice în port, spre Cazino, în larg, sau spre silozurile care gîstiau de praf și pleavă și sigură că toate merg de minune subt scepțrul stăpînului, se svirlea cu o spontaneitate de balerină pe firul de telegraf de deasupra casei. Își ascuțea ciocul pe ea, ori pur și simplu trimetea știri cu urechea așternută, lui Gheorghe, sau ceiace pentru ea era același lucru, lui Dumnezeu? Deajuns că firul vibra prin ochii ei rotunzi ca un șiret de gheată trecut prin două capse galbene. Mai multă fuziune se putea? Gheorghe, întors dela slujbă se așeza obosit pe pragul bucătăriei și, cu tata Vasciuc alături, sorbea din ochi pe dobitoaca asta sîntă a lui Dumnezeu, cum o numea cu o gură care primea parcă o cuminecatură.

— Mari sînt minunile tale, Doamne, ofta languros, cu capul în palma stîngă trimes pieziș spre vulpoiul bătrîn care zimbea fără crez spre pasărea măiastră. Paraschiv de cum își simțea stăpînul, intra pe poartă, fudul, frumos și suficient, ca un erou purtat în faetonul aripilor ușor ridicate de spasmuri recente. Tot mai desumflat, și coborînd parcă din faeton pe un cordon de plută, înnota din pîteni cîtră prisma cu grăunțe. Dănciuca se lăsa din slavă și cu cochetărie feminină gîdila pe cocoș, cu aerul adierii sale. Paraschiv se umfla și desumfla ușor ca o armonică vizitată de un oftat. Apoi, ciugulite, grăunțele își înteteau dispariția cu iuțea hîrtiușilor atrase de magnet, — în comentarii de priviri pe care cele două pasări și le alunecau reciproc. Un ochiu se strîmbea la soare, ca și cînd să întrebe cit e ceasul, și asigurat că-i încă de vreme, gudurat în sine, țîfnînd pe nas și trăgînd din pîteni și aripi acorduri de cobză, Paraschiv începea în jurul Dănciuchii, care se deșala de ris, o curte nebună de cavaler profesional, cu atît mai afectată și înflorită de retorica penelor cu cit era o curte fără țel, artistică, glumeață, — transcendentală...

O, arta, poezia artificială, inefabilă a galanteriei ideale!

Gavote, menuete, lansieuri și cadriluri se schițau fugitiv, în fragmente de vis grotesc, pe petecul de prispă, pe care soarele aprindea un felinar ambiguu, de apus.

Gheorghe era pe altă lume. Dacă a trăit vreodată o viață de salon, era aceasta! Fardoselile cocoșului îl pufneau de haz, refuzurile din coadă, cu un cap dat pe spate ca măsurînd o trenă, cu care Dănciuca își agasa și angaja partenerul în cursa infinită a favoarei, îl transportau!

— Niciodată, într'adevăr, pe un parchet de grații, la școala ingenuităților, doi copii n'au făcut mai bine pe ducele și ducesa...

Simțînd mai mult decît să înțeleagă, cei doi oameni pierduți în plăcerea ochilor, uitau că trebuie să ducă pesărilor la culcare. Cînd Togo, pe cele patru picioare, plimbînd un cap nedumerit la stăpîni și subalterni, din mijlocul curții întreba ce e asta, întreba de cină, cu o limbă scoasă care, ca o ultimă sdreanță de lampion japonez, nu făcea decît să prelungească sărbătoarea.

În viața lui Gheorghe, tot mai îmbătrînită, astfel de scene erau poezie și tinerețe. Cît de necăjit să fi venit dela slujbă, chipul lui rînjit se lumina, cînd intrînd pe poartă, cu o privire plimbată peste curte, el întreba, cu părintească jovialitate, ce-au mai făcut dobitoacul și dobitoaca lui Dumnezeu. Gheorghe auzise de lupte de cocoși, la circuri, în popor, sau de claponi jumuliți din goana calului de pehlivani indieni. Jocuri ca cele dintre Paraschiv și Dănciuca i se păreau însă mult mai nostime.

Adesea mă chema la reprezentație. Printre grăunțe pentru cocoș el puneă pe Vasciuc să amestece cînepa scumpă din care numai canarii își înfruptă gîtlejul, și ținea cit putea pe Paraschiv văduv ca stăruințele lui pe lingă stăncuță să pară mai aprinse și caraghioase. Uneori cocoșul o lua în serios și ațîțat cu complici-

tatea vizibilă a oamenilor trăgea odată din cobză, se scutura de orice amabilitate și se abătea asupra cochetei ca un aeroplan într'un picior. Oamenii se ridicau din prag speriați, ținându-se de mână, ținându-și răsuflarea.

— Dobitoc u o ia dă bună, tremura din voce Gheorghe, și cișt! cu bățul în masculul care guruia subversiv.

— Ia, ia sama, tată Vașciuce, că măgaru a'nceput să se'ntreacă cu gluma... Nu cumva!...

Dar omul tuturor năzăririlor își trecea mna peste frunte, la darea sceptică din cap a bătrînului care știa mai multe...

Lunile treceau peste doi oameni tot mai vechi și două pasări tot mai prietine. Dănciuca devenea un fel de pasăre albastră a portului, plimbându-și între Duminicele la cantină și jocul ei cu Paraschiv o popularitate străină și barocă.

Gheorghe își cetea în ea faima și prestigiul, admirația și succesul, tot norocul cu care mica dobitoacă făcuse din viața lui, ca un accent circumflex pe o literă, un sunet neașteptat. Dar mai ales își cetea purificarea, abținerea și iertarea.

În omul gonit de misterele bălții, clătinat de vedeniile cărnii și războiului, pasărea cenușie ca o lampă stinsă cobora liniște și amurg, anticipînd cu necunoscutul mic din ea, taina mare a morții spre care vremea ne îndreaptă. Toate arătările ce scormonise sufletul și biciuise trupul viguros și posticios al păzitorului de vaci, se strîngeau și împăiau în acest fenix virginal și ascet, renăscut din propriu-i scrum, toate rînjirile și scrișnirile lui din dinți se calmau în acest pumn de cenușe uscată care aștepta o urnă ca să fie cenușa lui însuși...

Pe măsură ce anii subțiau și șubrezeau namila care fusese odată ciobanul, iar capul tot mai cîrn și pieșuv devenea cranian, ca printr'o transmisiune de viață, oacheșă porumbiță puneă puf și mușchi pe ea, își îngroșă gîtul, arcuia coada, și, cum sta sigură de sine, în mănuși roșii «glacé» pe streășina casei, arăta o față mare în toată puterea cuvîntului, o domnișoară emancipată din familia galinaceelor, sau chiar dropiei.

Gheorghe își urmărea «suflețelul» crescînd dincolo de el, voinic, elementar.

— Nu crezi tu, Gheorghe, că Dănciuca asta-i prea mare pentru o stăncuță?

— ?

— Parcă aduce mai mult a puică decît a stăncuță?!

— ?

— Nu cumva!...

— Cum adică? Păi și-am spus că dobitocu ăla-i un măgar. Și-a luat nasu la purtare. Păi i-l taiu eu, i-l taiu eu... Adică vrei să spui... Fugi d'aici moș Vașciuce c'ai inebunit. Ori dumneata vezi tot minoare înainte...

N'apucă să termine Gheorghe că hop! Paraschiv pe prispă, în circa Dănciuchii, Alarmată, biata fecioară se clătina pe picioare

și scăpată teafără fugea buimacă prin curte cîrînd ca o cîrîță urmărită pe subț pămînt de sexul în tăiș de iatagan al masculului iminent.

— Cîst d'acolo smintitule! Lua-te-ar damblaua, face-te-ai sgrici să te faci! — svîrlî Gheorghe cu o jordie care pleoști creasta agresorului. — Auzi dumneata! Să-mi necinstească fata! Dobitocu lui Dumnezeu! Ia să faci bine, moș Vasciuce, să zgțești ochii. Ce-mi păzești aici? Și ce-mi rzi așa! Știu că dumitale îți convine! Păi cum nu! Da să deschizi te rog ochii. Și mîne să-mi iei din tîrg o găină. Iar penele să i le tai de-acu la fiește-ce două săptămîni, — biata fată — să mai sboare, să se mai ducă și ea pe ici pe colo.

— Păi nu ți-am spus eu? Dă, Paraschiv... vorba aia, oameni sîntem...

— Oameni sîntem, poftim! Care va să zică dumneata fi dai coraj!

Și trîntind poarta după el, Gheorghe rumega în minte nerușinarea lui Vasciuc și Paraschiv, întrebîndu-se care-i mai mare.

— Cum pot oamenii să fie așa nerușinați! Auzi dumneata să-i dea ghez!

Incheindu-și haina, — ca și cum și-ar fi aruncat în sîn o părălăuță, făcea din virful degetelor o cruce de «ucigă-l toaca» — și urca pe puntea Julietei avînd întăia oară subț ochi zîmbetul veșnic, zîmbetul fără crez, de pe chipul lui moș Vasciuc.

Cu zilele ograda lui Gheorghe se umplea de găini.

— Am să mă fac acum negustor de piei de cloșcă? — izbucnea paraponisit Gheorghe cu o dojană repezită spre Vasciuc.

Lumea din port într'adevăr îi lăuda gospodăria, dar ori de cîte ori i se pomenea de moșate omul lăsa capul în jos.

— Poftim acum, ce-am ajuns eu, să țin găini! Pentru dumnealui!...

— Hei, ți-am spus eu, oameni sîntem, surdeea din umbră moșul. Gheorghe fierbea. Să nu fi văzut pe Paraschiv pe lîngă Dănciuca! Moș Vasciuc a trebuit să urce cotețul stăncuței cu încă un metru. Dar dacă Paraschiv nu putea veni la ea, venea ea la Paraschiv.

— Asta nu mai e stăncuță cum nu mai sînt eu băiaș! — rîdea Rusnacul, în barba-i spîină și netunsă.

— Ce stăncuță, dom'le, că-i puică curată! Numai că face pe mironosița!...

Gheorghe inebunea. Intre recalcitranta lui Paraschiv și rînjetul moșului, el se crucifica zilnic cu ochii întorși galeș, depeșteaza de scîndură, în jos, ca într'un ultim rămas bun, spre Dănciuca... Urmărit de ele, ca de două vedenii, omul slăbea, se întuneca. S'a isprăvit cu Dumnicele dela cantină. Sărbătoarea era pentru Gheorghe o zi de pază sîntă. Chiar în cursul săptămîinii, de cum avea cinci minute libere, fuga acasă, cu o jordie în mîna. Uneori Paraschiv avea noroc să fie pe maidan sau după vre-o puică nouă. Alteori ca prin făcut Gheorghe sosea tocmai cînd cu aripa întinsă făcea din harpă serenadă la lumina zilei Dănciuchii. Săraca, — și ea naivă, curată, nevinovată, asculta fără urmă de bănuială!...

Din prag moș Vasciuc zimbea oblăduitor.

— Și-acum zici că nu-i nimic? — răcnea, Gheorghe.

— Păi e ceva? Las' să fie și p'ormă. — făcea moșul ridicând leneș de jos o surcea și pregătindu-se de atac.

Gheorghe plimba ochi mincați de grije și desperare, dela grupul erotic la vulpoiul bătrîn. Și cînd te gîndești că el singur împinsese pe cocoș!

— Nimeni nu mă ajută în casa asta. Toți îmi stau împotrivă.

Și tot cultul lui vechiu pentru fecioare i se întorcea în privirile cu care, cu capul pieziș, învăluia pe Dănciuca. Ceiace îl rodea mai mult era o vagă bănuială că nici pasărea nu se mai apăra de asedierile măgarului. Ba parcă-l îmbia...

— Toți îmi stau împotrivă. Nimeni... E pedeapsă dela Dumnezeu că eu l-am lăsat pe cocoș să se 'ndulcească, eu l-am împins...

Cu gelozie și remușcare Gheorghe se adresa acum numai ființei care, nepăsătoare, cu spatele întors, își pleca înainte urechea, făcîndu-se că ciugulește, la vorba din urmă, categorică, a aman-tului. Vedea a avea sau i se părea? Nu cumva a luat vreo puică drept Dănciuca? Ochii i se împăinjeneau și în ceața lor copila a părea mare, dolofană, puică curată...

— Puică curată — repeta Vasciuc parcă traducîndu-i gîndurile. — Puică curată. Ia privește! S'a sfîrșit! Nu mai e nimic de făcut...

Gheorghe întorcea din nou capul. Dănciuca era una cu puicele și găinile. Ciocul o trăda cel mult. Încerca s'o cheme.

Pîș! pîș! pîș! Dar de unde! De multă vreme stăncuța se făcea că n'aude. Era dealtfel primul semn de instreinare observat de Gheorghe.

Apoi a fost zbughirea din cantină a pasării, într'o Duminică, pe furiș, ca s'o caute ca un prost, în risul lumii, pe sub teighea, apoi prin stradă, până la căpitanie — mai mare rușinea! — și ca s'o găsească lîngă cocoș, cocoțată pe frînghia de rufe! Apoi, cum spun, cum spunea și moș Vasciuc, creșterea asta nemaipomenită, schimbarea la trup și chip, ca și cînd se hrănise cu o vitamină specială. Gheorghe auzise în pădure că hienele își schimbă sexul și cunoștea teritoare care fac la fel. Dar nu auzise, de schimbări așa ciudate la pasări. Din cioară, găină, — la naiba!!

— Asta-i puică, dom'le, puică curată, — hîrșia moș Vasciuc.

— Adică ce puică! Găină cit toate zilele! Gogogeamite găină, continua după o tăcere măsurată cu ochi de vulpoi.

— S'a isprăvit și pace! — răspundea Gheorghe ca depe altă linie.

— Mîne tai cocoșul. Nu mai e nimic de făcut. Altfel e primejdie!

— Ha! Primejdie! Imi place! Acuma mi te-ai trezit omule? Cînd e găină? Gogogeamite găină! Ha!

— Adică, vrei să spui... Paraschiv?..

— Ei ce să-ți spun?! Nu ți-am spus? Oameni sîntem...

La un metru depărtare, în spate, Gheorghe auzi o fluturare pe pământ. Se întoarce.

— Ptiu drace! — rînji omul ca odinioară, în bucătăria babei Ilinca. Și cu ciomagul în care sta rezemat lovi de sus în jos ca să bage parcă în pământ un diavol.

Un dublu cîrîit de perversă durere stîlcită ieși ca un duh rău din capătul ciomagului.

Cu limba scoasă, din mijlocul curții, Togo, apleca o lanternă stînsă spre omul ridicat ca un stejar peste un trăznet, spre celălalt om ghemuit de ris în colțul pragului, spre cele două mototoluri negre vîrîte unu într'altul pe pământ.

Și nu mai pricepea nimic.

*

Disecarea pălăriei cu toporul n'a fost nimic în viața lui Gheorghe Bancagiu. Se spune că o zeiță purta în vechime pe cap o bufniță. Se poate spune că Gheorghe purtase pe cap stîncuța. — Și în suflet. Și în inimă.

Îndoita crimă a lăsat în această inimă un cuțit pe care omul nu avea curajul să-l înfigă tot. Subt durere de moarte se clătina și istovea văzînd cu ochii. Gheorghe Bancagiu, născut Hătcăreanu, fusese. —

Serviciul mergea tot mai prost. Numai protecția inginerului șef îl mai scăpa. Peste bazine și silozuri «căpitanul» își plimba acum privirea rătăcită ca în căutarea unei moși căzute la fund. Dar seriile! Acasă? Doamne ferește?! Ce mai putea găsi acolo, decît pe moș Vasciuc zîmbînd deapăruți. De trei ori l-a gonit din casă — în frig, pe viscol. De trei ori însă bătrînul s'a întors tîptil, absent, cu același suris pe buze. Fiîndcă știți ce-a găsit acesta cu cale să-i spue a douăzi, nu mai departe, după groaznica întîmplare? Gheorghe se căina, frîngîndu-și minile pe cuptor. De pe laviță moș Vasciuc da din cap:

— Toate ca toate, dar așa fără perdea! Auzi dumneata! La un metru de tine, în nas!

Cine să îndure atîta nerușinare? Gheorghe l-a dat pe ușa afară. Și moș Vasciuc s'a întors pe aceeași ușa, cu același zîmbet:

— Auzi dumneata! În nas!

— La urma, urmei rămîună acasă moș Vasciuc. Tot trebuie să fie cineva! — își va fi spus Gheorghe seara cînd de pe șalupă se ducea deadreptul la cantină ca să fie scos în zori, de braț.

Nu era aceasta acum ocupația lui de căpetenie? Gheorghe recăzu la o beție năpraznică. Un ofticos prins în curent nu e izbit de o tuză mai fulgerătoare. În frigurile rachiului ca din dosul unui decor de frunze, toate aiurările și rătăcirile trecutului soseau. Reapăreau oameni de mult parcă înmormîntați. Podeaua cantinei era dușumeaua babei Ilinca. Din capătul mesei, ca de pe marginea patului, un om se ridica rînjînd aiurea, vizitat de comori, de stîni și coapse date după copaci, de stele și noaptea dintre stele. Numai

că printre ele flutura acum, ca umbra unei mini ținută'n soare, o pasăre năucă.

~ Fugi d'acolo, dom'le! Că aia n'a fost stăncuță cum nu sînt eu mitropolit. A fost puică, puică curată, găină salbatică, făcută pe semne, cu un cuc și-o coțofană!...

Gheorghe auzea ca prin vis vocea hiritită a lui Moș Vasciuc, amestecîndu-i-se în gînd și ca să scape și de una și de alta se scutura, bătînd cu piciorul:

~ Ptiu drace!

Lumea căsca gura. Răii rîdeau, bunii îl căinau.

Gheorghe ajungea de pomină. De o pomină rea. Toată aureola căpitanului căzuse în apă. Mila îl mai ținea pe lume. Drept, Gheorghe avea treziri care îi încordau întreaga făptură. Dar arcu se dovedea curînd de salcie. Omul se încovoia sub grindina năzăririlor și apurcării din senin.

De un Crăciun a jurat să nu mai pună picătură în gură.

~ Și să alunge pe necurat împăcîndu-se deabinelea cu Dumnezeu. La Bobotează s'a aruncat gol în mare și a scos în gură crucea ca un cîne. Lumea spunea cruce. Gheorghe credea însă că apucase pe Dumnezeu de picior. În tot orașul, lumea l-a primit cu bani și laude. Bani i-a pus toți pe tîpsie și dus la biserică. Laudele i-au slujit să se simtă om din nou.

Dar n'a prins să intre pe poartă că un junghiu l-a străpuns prin șale. O răceală năstrușnică. La pat, Gheorghe n-avea în preajmă decît pe moș Vasciuc care cu fața neclintită, în virful picioarelor, cotrobăia prin odae ca un vrac rusnac priceput la prișnițe. Dar poftim de pune vezicători la un cal. Frigul din Gheorghe i le zvînta și răsuca pe piept ca pe niște foițe de țigară. Dar aiurelile! Troene călătoare vijîind prin urechile, peste trupul bolnavului. Luînd cu ele tot ce mai rămăsese lucid în om, așternînd în loc mormane de tăcere înghețată. Pe coama acestora albă o umbră zbătea la răsîmp din aripi. Gheorghe se ridica să o prindă și cădea din nou istovit.

Iarna își lăsa cerul tot mai jos pe coperișul căsuții din port. Intr'o noapte Gheorghe strigă stîns lui Vasciuc să dea fuga după popă. Dar cînd să iasă, Gheorghe îl prinse de mîncă și făcîndu-l să stea, îi spuse cu cel din urmă glas din el:

~ Ascultă colea tată Vasciuce. Te știu hitru, zavrac la cap și pezevenghiu. Să te bată Maica Precista, auzi tu, dă te-i atinge, vezi tu, de ce e colea... Uite colea...

Cu un geamăt se răsuci și scoase de sub căpătăiu un carnet de socoteli soios și ferfelit.

~ Uite colea... Da să te bată Maica Precista... căci ce spun colea îi cu limbă de moarte... Vezi tu... Ia'n cetește.

„Io Gheorghe Hătcăreanu, căpitan în port, las cu limbă de moarte pe Julieta și Cireșar și tot aurul meu din bănci și casa asta cu pat cu tot și silozurile și portul cu toate acareturile lui până hăt departe la Eforii și farul dela Tuzla, le las pe toate să le stăpînească și să huzurească în ele Dănciuca“.

— Care? Da a murit bre omule! - hihii ușor, fără să vrea, numai din ghidușie, moș Vasciuc.

— Ha ha! Vezi, vezi?! Știam eu! A murit! Ha! Auzi Dănciuca! Ci-că... Ha! Nu-ți spuneam eu că moșu umblă cu șomr-leaua?!...

Gheorghe se ridică, făcînd cu ochiul, spre bătrîn, cuiva parcă la geam. Moș Vasciuc întoarse capul. Atîrnată de fereastră, o opincă uitată, bătută de viscolul care sufla prin cercevele și sglîștia toată casa, mișca o umbră de pasăre moartă.

— Uite-o... ride și ea... Da să te bată Maica Precista, tată Vasciuce de te-i atinge de ceva... Că-i limbă de moarte și te știu zavrăc la cap, coțcar și...

Dinții se încleștau într'un rînjit definitiv. Ca să verse parcă tot răul din om, ochii dedeau peste cap sumedenie de întunerîc.

Pe marginea patului, celălalt, ghemuit, aplecat, rece, zimbea înainte, incremenit în fantoma-i de Pan incorigibil — un Pan bătrîn și ukrainian...

Londra, Octombrie

Dragoș Protopopescu

Complexul lui Oedip la Panait Istrati

Ce se întâmplă cu evenimentele din copilărie, cu viața așa de bogată în întâmplări, când individul descoperă pentru întâia oară lumea? O dispariție fără a lăsa oarecare urme e puțin problematică și ușor se poate observa și dovedi contrariul. Deaceia psihologia modernă, reprezentată cu deosebită strălucire mai ales prin ramura sa psihanalitică, accentuează pe bună dreptate importanța acestei perioade în formația sufletească.

Copilul, ca și omul matur, se află în comportarea zilnică între două principii antagonice: principiul plăcerii (*Libido* sau *Lustprinzip*, cu termeni freudieni) și principiul realității. Din ciocnirea lor și din adaptarea fatală imperfectă la real, unde Libido primește amputări și transformări, reiese, în mod parțial, fizionomia generală a individului. La aceasta se adaugă datele primare ale eredității și experiențele personale întâmplătoare, din primele timpuri. Astfel, structura intelectuală și caracterul individual sînt puternic înrîurite de evenimente din copilărie, evenimente care prin amnezie par definitiv dispărute, dar care și-au lăsat tipăritura lor indelebilă. Panait Istrati își dă bine sama de importanța copilăriei în dezvoltarea personalității omenești, nu numai instinctiv ca toți marii artiști, ci și prin reflecții asupra problemei. În unul din ultimele romane unde se descriu ca de obicei copilării estropiate și amori infantile, căutări de linii interioare și rătăciri iremediabile, Istrati spune: „...car tout vient de l'enfance, tout, sur elle s'échafaude: elle est le moment où la vie se présente à nos yeux grands ouverts“ (Nerrantsoula). Pentru a lămuri caracterul straniu al frumoasei eroine, iubită cu patimă de cei doi rivali, deveniți în comună disgrație frați de cruce, sau pe neuitatul Stavro, invertitul din Kyra Kyralina, Panait Istrati insistă asupra șocurilor căpătate de ei în copilărie. Dacă în această epocă viața se prezintă „sous l'aspect d'une affreuse mégère, nous la détestons et nous voilà méchants“. (Nerrantsoula).

În opera marelui romancier sînt descrise pe larg primele impresii despre lume și viață pe care le capătă eroii, precum și circumstanțele în care au loc aceste experiențe.

După perioada naturalistă romanul modern reînoadă firul tradiției romanului englez din secolul al XIX-lea, una din culmile neîntrecute ale epiceii europene. David Cooperfield e tipul clasic al acestui gen, unde personagiul central e luat din fragedă copilărie și dus până la moarte, dîndu-se o icoană amănunțită a evoluției lui și insistîndu-se asupra copilăriei, pe care o ia ca moment hotărîtor în orientările de mai târziu.

La exemplul englez s'a adăogat cel rus, unde adolescența primează: în literatura de primăvară sufletească a lui Ivan Turgheniev, la Tolstoi, creatorul celor mai încîntătoare fete, la Dos-toievski cu întunecatul și sublimul Rascolnicoff, la Kuprin și în tot restul literaturii ruse, unde apare întotdeauna inevitabilul „student“, jumătate revoluționar și jumătate îndrăgostit.

Gide, Montherlant, Giraudoux și Mauriac sînt în Franța căpeteniile din curentul epic de reîntoarcere spre copilărie. Ei au salvat romanul francez dela moartea lentă dar sigură pe care o pregăteau pentru toate categoriile de cititori Bourget, Zola, Ohnet.

Opera lui Panait Istrati este închinată în cea mai mare parte copilăriei. *Kyra Kyralina*, *Uncle Anghel* sînt amintiri din această vreme ale lui Adrian Zograffi, alias Istrati. Titlul volumului tipărit în romînește „*Între Trecut și Viitor*“ (unde găsim fermecătoarea poveste a căpitanului Mavromăti) este simbolic pentru întreaga literatură istratiană. Ca toate marile creații ale spiritului uman, înfăptuite cu sînge și plămădite în experiențe proprii, iluminate de flacăra emoției subiective, scrisul lui Istrati își are rădăcinile adînc înfipte în viața lui intimă. Creația artistică a elaborat cu elemente din arsenalul vieții creatorului. Acest subiectivism excesiv nu este, după cum știm, izolat. El se încadrează perfect în marile mișcări ale problematicei spiritului contimporan întors spre disecția interioară pentru găsirea elementelor ultime. Datele fundamentale ale conștiinții sînt căutate cu o neobosită pasiune și scoase ostentativ în evidență, punîndu-se pe planul al doilea, efemerul pitoresc și neesențialul, așa de bogate, totuși, în aparițiuni.

În perioada copilăriei, cînd se intuesc legile principale ale Cosmosului și ale Omului avem și cele mai zguduitoare drame și impresiile cele mai inedite. Căderea unei bonete din leagăn în sbor ușor spre dușumea descoperă în fața ochilor mirați gravitația universală. Privirea îndelungată a degetelor și pipăirea lor dă primele elemente de cunoaștere: problema realului se amestecă cu jocul. Arderea cu focul îi arată deosebirile de temperatură și existența pericolului. Sînul matern îi dă căldura, hrana și știința atracției universale dintre oameni.

Tatăl și mama sînt factorii cei mai apropiați ai copilului până la căpătarea unei independențe și întemeierea unui cămin, uneori, chiar mai tîrziu până la moartea lor: comportarea acestor

personajii diferite prin natură și funcție oferă elementele inițiale. Din jocul acestor trei membri—tată, mamă, copil la care se adaugă influențele pur întâmplătoare ale mediului înconjurător, se desenează fizionomia viitoare. În această epocă se pun bazele acelui complex sufletesc ce rămâne pentru totdeauna, numit de Sigm. Freud cu ciudată și suggestivă rezonanță, complexul lui Oedip: adică, afecțiune exagerată, pentru mamă, elementul duios și delicat în mijlocul micului univers ce se cheamă familie și o antipatie—mai mult sau mai puțin mascată și de cele mai multe ori inconștientă—împotriva tatălui, elementul sever, masculul înarmat cu forță și dreptul de conducere, gata de a pedepsi, când odrasla iese din anumite reguli.

Cele două elemente principale ale familiei, tatăl și mama, fiind cu structuri și îndeplinind misiuni diferite, copilul în mod natural are reacțiuni și sentimente felurite. Posedând în germen instinctul diferențelor de sex, băiatul se va atașa de preferință mamei, iar fiica tatălui. Se poate remarca în tablourile de familie, că băiatul se află în mod regulat lângă mamă, îmbrățișînd-o afectuos, iar fata ostilă formează al doilea grup, alîndu-și pe părinte. O inspecție a vitrinelor fotografiilor este concludentă în acest sens. (În *Medelenii* lui Ionel Teodoreanu, Dănuț e „băiatul mamei“, iar Olgața „fata tatei“).

Antichitatea greacă a creiat o tragică poveste în legătură cu complexul acesta sufletesc, fiul omorînd pe tatăl său și căsătorindu-se cu propria-i mamă. Mitul antic a fost reluat mai târziu de Freud și freudism, care i-au dat perspectiva și semnificația necesară în explicarea subteranelor psihice. Motivul oedipian se regăsește regulat în mitologia primitivilor, în poetica populară din toate vremurile, ca și în literaturile culte. Una din cauzele pentru care—de pildă—Oedip și Hamlet, marile capodopere ale literaturii universale, lasă o impresie așa de adîncă este și în faptul, că se adresează acelui complex sufletesc pe care îl purtăm cu noi, pe lângă perfecțiunea artistică pe care o reprezintă aceste două drame.

* * *

În jurnalul lui Leonardo da Vinci este notat următorul vis, interpretat de Sigmund Freud într-o ingenioasă lucrare (*Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci, Gesammelte Schriften*, vol. IX, pp. 371-454): pe cînd se afla în leagăn un vultur a venit și i-a deschis gura cu coada. Apoi, i-a mîngăiat buzele de mai multe ori.

S'ar putea ca amintirea despre visul din copilărie a lui Leonardo să nu fie reală, ci numai o inconștientă creație ulterioară, apărută ca un vis infantil, o fantezie a orgoliului său, în legătură cu simbolul pe care îl reprezintă vulturul și cu continuele lui preocupări de aviație. E și îndoelnic ca amintirile din copilărie să se găsească la o vîrstă așa de fragedă, ca aceia a leagănului (maxi-

num trei ani), deși Havelock Ellis e de părere, că sînt destul de numeroase cazurile de acest gen, poate chiar la un an și jumătate. Dar nu e oare semnificativ ceiace cred și ceiace vor oamenii să fi visat în copilărie? Aceste imagini și presupuneri sînt în relație cu preocupări actuale, cu tendințe mai mult sau mai puțin fundamentale din epoca maturității. Visul lui Leonardo în care un vultur îi deschide gura cu coada—sărut simbolic al uniunii lui cu văzduhul—conține elemente comune oricărei inverțiilor. Freud spune precis: „sonderbar genug, dass diese Phantasie so durchwegs passiven Charakter an sich trägt; sie ähneln auch gewissen Träumen und Phantasien von Frauen oder passiven Homosexuellen“ (op. cit. pg. 397). Acest vis trebuie pus în perspectiva copilăriei lui Leonardo din care a ieșit cu o puternică fixare oedipiană, un fixaj în complexul matern.

Din cercetările lui I. Sadger, S. Ferenczi (dela Budapesta), W. Stekel (dela Viena) și Sig. Freud însuși, s'a stabilit, că în generalitatea cazurilor, delicvenții socratici au avut în prima copilărie nenorocul unei exagerate afecțiuni materne, iar tatăl de cele mai multe ori era absent din familie. În orice caz, raporturile dintre fiu și părinte erau relaxate sau nule, ori de antipatie declarată. Identificarea și fixarea feminină aduce cu sine sentimente și trăsături caracterologice identice. Prin identificare psihică, în care Libido influențează adînc, Oedip se transformă după imaginea aleasă, căutînd asemeni Jocastei un Laius și comportîndu-se în consecință. Deși bărbat are trăsături pronunțat feminine, nu numai fizice, caracterizîndu-se printr'o moliciune și imprecizie trupească ce ține de sexul contrar, ci și psihice, ca de exemplu: sentimentalism mărunt, diminutive, nevoia de protecție (nepotismul bucuștean invertit și cocainoman cade în aceeași categorie stigmatizată de observația populară cu expresia de „fătălău“), preocupări puerile de joc și de amuzament ușor. Apoi, gusturi femeiești de înfrumusețare: spoiala feței—pudră, creion roșu de buze, negru pentru gene și sprîncene, cănirea părului—; vestminte exagerat elegante; preocupare continuă de ținută. Intr'un cuvînt: dandysm (Oscar Wilde era regele modei și vieții londoneze, King of life, cum îi scria lordului Douglas, efebul frumos și degenerat care l-a dus la perzanie).

*

Complexul lui Leonardo (care are mare analogie cu al lui Istrati) a fost acesta: copil din flori, atașat până la trei sau cinci ani de mama sa Caterina—servitoare la un han de țară—care l-a iubit cu desnădejdea fecioarelor înșelate. Dus, apoi în casa tatălui său, notar florentin căsătorit cu o bogată burgheză sterilă, a fost răsfățat atît de mama vitregă lipsită de copii, cît și de Monna Lucia, bunica sa. Fixarea exclusiv feminină a fost definitivă. În tinerețe a fost ucenicul favorit al lui Andrea del Verrocchio și im-

preună cu camarazii săi de atelier învinovătit de moravuri socractice. E, însă, aproape sigur, că n'a cunoscut femeia. Frigiditatea și desgustul pentru raporturile sexuale le-a exprimat de nenumărate ori în jurnal. Într'unul din desenele inedite unde se reprezintă actul sexual cu detalii hidoase și cu un profund desgust în fizionomia bărbatului (anticipînd pe Félicien Rops, pictorul obsedat de tristețea cărnii), doctorul R. Reitler descopere simptomatice inexactități și trăsături, care dovedesc că acuza contimporană de homosexualitate nu era tocmai neîntemeiată. Unele detalii—imaginarul canal dela mamelă în legătură directă cu penisul—amintesc de visul din copilărie interpretat de Freud. Elevii săi, frumoși și superbi efebi, erau aleși după criterii ciudate unde dispozițiunile artistice erau cele din urmă considerate. De-altminteri Maestrul îi îmbrăca luxos, după cum arată însemnările minuțioase din jurnalul său. Din Cesare da Sesto, Giovanni Boltraffio, Andrea Salaino, Francesco Melzi—școlarii inimii lui—niciunul n'a lăsat urme glorioase în pictură. Singurii adepți de talent ai direcției leonardești ca Luini și Bazzi n'au făcut parte din ucenicii săi, n'au împărțit pînea și locuința Maestrului, așa cum era obiceiul în vremea Renașterii, ci s'au dezvoltat și lucrat separat.

În Ludovico Sforza, zis Maurul, duce al Milanului, Leonardo găsisse protectorul său, pe Lăius și un înlocuitor ideal în complexul patern. (Ceva analog vom găsi mai târziu în raporturile *Romain Rolland - Panait Istrati*). Cu ocazia învingerii definitive a Maurului și luarea lui în prizonierat de către Francisc I, Leonardo notează în jurnal: „il duca perse lo stato e la roba e libertà e nessuna sua opera si fini per lui“, nici o operă de-a Maurului nu s'a sfîrșit, după cum nu se va sfîrși nici Cîna cea de taină, nici Gioconda, nici „Marea pasăre mecanică“ nu va zbura vreodată.

Surîsul Monei Lissa e surîsul Caterinei, mama lui Leonardo. Surîsul e leitmotivul operei leonardești. Stărue pe buzele fine ale nemuritoarei Gioconde, pe buzele arse ale sfinților, pe figurile crispate ale martirilor, în gura nerușinată a lui Bacchus—așa de feminizat de marele pictor italian—. Surîsul e o reminiscență a complexului lui Oedip, e surîsul Caterinei, mama izgonită dela afecțiunea și creșterea fiului ei, un semn, un tic simptomatic, o reminiscență ce dezvăluie reziduuri dureroase.

În caz identic de fixare oedipiană în complexul matern este cazul lui Panait Istrati. Subt steaua Monei Lissa—Caterina, surîzătoare, obsedantă și îndepărtată în neant se desfășurase arta picturală a lui Leonardo. Pe figurile madonelor, copiilor, bărbatilor, zeilor, satirilor și Panilor stăruia aceleași trăsături cu același surîs: idealul și paradisul pierdut, nostalgia după sînul etern al Mamei.

Neuitata mamă din Baldovineștii Brăilei, spălătoreasă și sfîntă, pasionată și înțeleaptă ca un proverb de Anton Pann, figură autentic românească și una din cele mai duioase și mai tragice figuri ale literaturii universale este zeița ocrotitoare a operei lui Panait Istrati. Ea ne oferă cheia cu care se poate pătrunde în explicarea.

destinului fiului său, rătăcitor subț zeci de ceruri, din România în Siria, din Siria în Franța, din Franța în Grecia, din Grecia în Sovietia, negăsind odihnă nicăieri, sfișiat de tendințe contradictorii și cu dorul absolutului în piept.

Complexul lui Oedip, pe care orice bărbat îl are în stare latentă și subț diverse dozajii, atunci, cînd se fixează matern, modelează caracterul viitor al copilului după exemplul său. Trăsăturile fundamentale vor fi, deci: *instabilitate* (datorită faptului, că se află la un punct de intersecție), feminitate, tendință spre dubiozitate, delicateță extremă (e de reamintit cazul lui Proust — le petit Marcel — cu fixaj exclusiv matern), virtuală sau reală comportare de homosexualitate pasivă și predilecție în cazul cînd are talent de scriitor pentru aceste cazuri. (Stavro al lui Istrati și nesfîrșiți inverși proustieni). Instabilitatea a fost blestemul femininului Amiel, tot un oedipian și el. Și nu e oare caracteristic, că Diderot, simbolul enciclopedismului, al instabilității ridicat la rangul de principiu universal, a fost copil din flori, asemenea lui Leonardo?

La Panaît Istrati biografia tatălui este incertă, în orice caz foarte neguroasă. Figura de contrabandist grec, pomenită de atîtea ori, evocă lipsă prelungită de acasă, teren propice pentru formarea complexului oedipian. Faptul de a fi fost fiu unic, coroborat prin depărtarea statornică a tatălui, oferă elementele clasice ale complexului. Iar atmosfera de coșmar și pericolele permanente de care e însoțită meseria dubioasă de contrabandist intensifica și dramatiza dragostea unei femei nefericite, care găsea mîngiere numai în afecțiunea singurei odrasle rămase dela bărbatul iubit. Această circumstanță o socotesc hotărîtoare pentru formația sufletească a lui Istrati.

Din amintirile brăilene ale copilăriei lui, răspîndite în scrierile așa de savuroase și de pitorești publicate pe vremuri în „Adevărul Literar și Artistic“, sau în celelalte volume ca Intre Trecut și Viitor, Oncle Anghel, Codin, etc. aflăm de peregrinațiile celor doi: mamă și băiat, în diversele cartiere ale portului dunărean. Viață agitată și grea unde spălatul și cusutul sînt veniturile unice ale acestei mici familii. Stăruința de fiecare zi pentru a-și hrăni și crește copilul prin munca brațelor ei, precum și depărtarea de alți membri ai familiei, rămași la țară, a mărit afecțiunea mamei.

Psihologia acestei țărăni din Baldovinești Brăilei este prea importantă pentru explicarea operei istratiene, ca să nu ne oprim un moment în marginea ei. În sufletul mamei marelui scriitor s'a petrecut drama desrădăcinării afit de tipică societății romînești. Părăsind satul strămoșesc a trecut la sfîrșitul veacului trecut văduvă și împovărată cu un copil, în viața deosebită de orăș, ceva mai mult: de port, unde discrepanța naturală între cele două medii trebuie s'o fi simțit până la paroxism. Proletarizarea țaranului, prin trecerea dela economia naturală la economia de schimb e vechea problemă marxistă, reprezentată la noi de Dobrogeanu-Gherea și în ultimul timp cu alte argumente și cu altă coloratură de d. St.

Zeletin. Epoca de tranziție, trecerea dintr'o clasă socială într'alta a fost, însă, subiect mai mult comic în literatura noastră, mai ales în junimism; ori caragializare sau șarjare estetomană ca la Duiliu Zamfirescu în Tănase Scatiu; iar nicidecum tragicism, așa cum a fost realitatea și cum se prezintă și la această țărăncă din Baldovinești. Proletarizarea ei și a lui Istrati întră în legea de aramă a procesului de industrializare și modernizare a țării noastre.

Dar să urmărim pe latura psihologică acest proces de transformare social-economică. În Brăila, eroina noastră trebuie să fi avut de întimpinat pe lângă greutățile materiale și ciocnirea inevitabilă cu mediul înconjurător. Inferioritatea ei de țărăncă necunoscătoare a tablelor de valori și a concepției generale de viață citadină a simțit-o, probabil, în detalii infime și dureroase, strivind în germen încercările de apropiere și asimilare în noua lume. Atenția din afară s'a concentrat atunci, în lăuntru familiei, adică asupra fiului unic. Dezaxarea care e o urmare a trecerii dintre grupări sociale a fost lozul acestei țărănci, silind-o a-și găsi menirea și preocuparea unică a vieții ei în „Panaitachi”, scriitorul european de mai firziu. Această acaparantă preocupare maternă a modelat trăsăturile sufletești ale scriitorului, conform acelor legi general-omenești, care definesc complexul lui Oedip.

Creațiunea artistică, așa zisele momente de inspirație, care au în ele ceva inexplicabil, aproape miraculos, sînt astăzi—datorită freudismului și a metodelor excelente de sondaj psihologic pe care le-a descoperit—ceva mai clarificate, inteligibile și oareșicum demontate în mecanismul lor intim, cînd cunoaștem activitatea sufletească din subconștient, activitate ce-și continuă drumul și în momentele cînd cerul luminos al conștiinței și-a îndreptat atenția spre alte domenii. Lapsus-urile, acțiunile nemotivate, ticurile, simpatiile brusce, schimbările uluitoare, improvizația scilpitoare, ca și rezultatele rotunjite, dense de gîndire, presupun o lungă, tainică și laborioasă pregătire. (Mărturisirile matematicianului-filozof Poincaré sînt revelatoare în această direcție). La marii creatori această viață subterană se presimte totdeauna. Cu cît este mai adîncă și mai variată cu atît roadele sînt mai încărcate de sevă și mai capabile unei rezistențe la dintele vremii. Aureola de mister și fatal cu care sînt înconjurate marile personalități creatoare e nimb de sfințenie, aliat cu ceva demonic. Lipsa umbrelor și a penumbrelor din silueta spirituală e deobicei rezervată șuvițelor mici de energie creatoare, ploii rapide, însorite și plicticoase, lipsite de grandoarea furtunilor însoțite de întuneric înăbușitor, trăznete și rodnicie ulterioară.

Cercetările psihanalitice n'au, bineînțeles, nimic de-aface cu analiza și explicarea ultimă a talentului sau geniului și nici cu valorificarea estetică, domeniu deosebit și hotărîtor. Psihanaliza ajută numai la o mai clară înțelegere a operei, legînd-o de viața intimă a creatorului, punînd în evidență însemnătatea sexualității și a copilăriei pentru evoluția ulterioară. Marginile psihanalizei le-a arătat însuși Freud în ceiace privește fenomenul artistic: „wenn uns die

Psychoanalyse auch die Tatsache der Künstlerschaft Leonardos nicht aufklärt, so macht sie uns doch die Ausserungen und die Einschränkungen derselben verständlich“ (Gesammelte Schriften, vol. IX, pg. 453).

Nu poate fi socotit, deci, capitolul nostru psihanalitic, ca o încercare de Erostat împotriva lui Panait Istrati, singurul nostru romancier cu mare reputație europeană. Și nici nu ne însușim pretenția altor discipoli ai lui Freud, care prin patografia sexuală a scriitorului, cred că înlocuiesc definitiv critica literară. E o exagerare inutilă. Critica psihanalitică e o ramură mai nouă a criticii psihologice și completează pe cea literară, oferindu-i ipoteze și orizonturi noi.

Saint-Beuve întrebuițase pentru prima dată în Franța metoda explicării psihologice în critica literară, bazându-se pe biografie, iar nu exclusiv pe operă. Dintre urmașii lui Sainte-Beuve pot fi socotiți Taine și Paul Bourget, adică două momente principale în critica franceză. (În România curentul își are un reprezentant în d. G. Ibrăileanu).

Metoda psihologică a fost perfecționată de psihanaliză, punându-se la dispoziție sugestii ingenioase, o nouă dialectică, uneori rezultate precise și o tehnică de o rară finețe. E regretabil, desigur, că trebuie intrat în detalii așa de intime și personal—avem o mare jenă, deaceia cu greu ne vom decide să aplicăm metoda și la alți scriitori români. (Eminescu, în deosebi). Sintem absolviți în cazul de azi prin splendidele efuziuni autobiografice ale lui Istrati, care îngăduie să privim mecanismul creației lui și să explicăm anumite caracteristici.

La Panait Istrati, ca și la Leonardo, am avut, așa dar, fixarea infantilă în complexul matern din care a rezultat instabilitatea, vagabondajul intelectual, curiozitatea de a afla lucruri nouă, dorința imperioasă de a-și transforma sufletul într-o caravană, aflată veșnic în călătorie.

Si le grain ne meurt... (titlu care iluminează întreaga problemă) arată, că André Gide, care a exaltat bucuria voiajului fără țel și fără sfârșit, are același complex. Bonomul și ștersul profesor dela facultatea juridică moare de timpuriu, lăsându-l pradă afecțiunii tumultuoase a unei mame, care își concretizează în fiul unic toate rezervele unei iubiri vag împărțășite în mariaj și aflată dela moartea soțului în permanentă ostilitate cu restul familiei și mediul înconjurător. Aceste teribile tragedii familiare sînt subiecte favorite în literatura franceză. În ultima vreme François Mauriac a redat cu mijloace simple, de-o clasică sobrietate, cruzimea neîntrecută și infernul fără de scăpare în care se zbat acești prizonieri ai afecțiunilor unice. Striviți sub povara dragostei materne, pășesc în viață schilozi, infanțili, lipsiți de bărbăție și curaj, bieți pensionari ai vieții

înainte de a o înfrunta. Un pasagiu din Panait Istrati redă pregnant această răscolire de sentimente, cînd copilul încearcă zadarnic o neatîrnare de sub influența coplesitoare a mamei: „le jeudi seul, dans ma vie d'écolier, était plus beau que le dimanche. C'est qu'il n'y avait pas dans la semaine d'autres moments aussi longs et aussi doux où je fusse *maître de moi et de mon univers*. Non que ma mère m'eût jamais empêché d'aller où je voulais, mais je savais que le dimanche et les jours de fête, elle était heureuse d'avoir ses heures de repos en ma compagnie; je passais donc mes dimanches près d'elle; il n'y avait que le jeudi pour m'emplir la poitrine de *ce souffle divin qui est la conscience d'être entièrement libre, même de l'amour de sa mère*“. (Codine, pp. 64—65).

Pentru a scăpa de această lentă zugrumare psihică, copilul fugea la Codine, care-l atrăgea prin forța lui athletică sau în port: „habituellement, le port et le Danube (mon Danube!), c'était là ma promenade passionnément aimée du jeudi“. (Codine, pg. 65).

Băiatul simțea instinctiv diferențele care-l despart de mama lui și căuta compagnoni, pentru a se modela conform lor. Diformarea a rămas, însă, definitivă.

Din complexul lui Oedip aflat în subconștientul lui Leonardo și André Gide—faimos delicvent socratic—a rezultat curiozitatea lor infinită, instabilitatea preocupărilor și vastitatea aspirațiilor. Tot din complexul lui Oedip derivă vagabondajul lui Istrati prin Siria, Palestina, Liban, Egipt, Elveția, Franța, Grecia—de unde a fost expulzat și primit sărbătorește în Republicele soviete. Pretutindeni duce nostalgia acelei minunate mame, țărana romîină din Baldovineștii Brăilei, de care vrea să scape pentru realizarea destinului său bărbătesc și la care se va întoarce statornic. Prin destin și prin structura sufletească modelată de mamă, Istrati este un fiu al pămîntului romînesc. Oricît l-ar renega, nu-și poate tăia rădăcinile, care sînt înfipte într'un mormînt din marginea Brăilei.

Cînd a ajuns celebru cu o carte pasionată în limba franceză, cu gîtlejul sfredelit și în inimă cuperate și contradictorii dorinți aveam ultimul act dintr'o dramă care aparent se termina. Pe cînd se afla simplu lucrător în Elveția, Istrati a primit vestea morții mamei sale. Pentru psihanalist nu e simplă întîmplare, că forța creatoare a erupt după moartea ei și la o vîrstă așa de tîrzie, după ce trecuse prin jurnalistică—romînească sau străină—și ar fi putut foarte ușor să-și stabilească un centru de activitate literară. Relativ la aceste refuzări, n'a spus oare Wittels, că avîntul creator al genialului Freud s'a intensificat după moartea tatălui său, explicîndu-i și tendințele despotice—adînc simțite în istoria și anecdotică psihanalismului—prin acest fixaj patern, care formă până la epoca morții tatălui său un obstacol inconștient la cîștigarea unei independențe totale? „Bătrîinii care nu lasă pe cei tineri să trăiască“ e un loc comun de adîncă înțelepciune și cu exemplificări multiple de psihologie comparată primitivă sau modernă.

Trebuie oarecare bărbăție și mult curaj pentru debarasarea

de balastul trecutului—păstrându-i numai esența și principiile lui generatoare—pentru a da posibilitate trăirii vieții proprii, fără inmixtiunea prea împovărătoare a generațiilor precedente. *Manes* se transformă câteodată în *striges* și e necesară înfigerea unui cușit în inima strigoiului — cadavru întors cu fața în jos în sicriu, după cum spune superstiția populară—pentru a scăpa de urmărirea lui nefastă. Această darwiniană luptă de distrugere între generații pentru ciștigarea independenței și a unei fizionomii proprii—păstrându-se dela sine asemănarea dintre copii și părinți, vița ereditară, patrimoniul istoric milenar, autohtonía neamului respectiv—e una din frumusețile și învățăturile tragice ale istoriei. Și tot această învățătură ne arată ce greu este o relativă eliberare de *balastul* istoriei, fiindcă lupta cu datele primordiale este o nebulie inutilă. Ereditatea și atmosfera primă a copilăriei trasează drumul pe care în maturitate individul îl va folosi cu necesitate. Abaterea din marginile indicate e legată cu pericole grele și renegarea substanței proprii. Această depozitare lentă a vremii și evenimentelor se face după legile ineluctabile ale autohtoniei și tradiției, care asimilează numai elemente omogene și le transformă în unități organice.

Libido este dotat cu posibilitatea sublimării, adică cu posibilitatea preschimbării obiectului său inițial prin alte țeluri, prin muncă de tot felul, prin creație artistică, culturală, științifică sau practic-economică. Pedagogia modernă se bazează pe cercetările freudiene asupra sexualității infantile, a zonelor erogene și a șocurilor care trebuiesc evitate, încercînd corectarea și educarea instinctelor în sensul unei sociabilități maxime. Caută mai ales scăparea de sub teroarea hazardului prin îndepărtarea posibilităților în care iau naștere șocurile diverse cu urmările lor nefaste.

Din izvoarele de energie sustrate lui *Libido* s'au construit și monumentele neperitoare ale civilizației. Balzac povățuia castitate unui tînăr confrate: „o noapte de voluptate însemnează o jumătate de roman pierdut“. Iar Victor Hugo: „le mariage c'est le tombeau de la gloire“. Sînt reguli pe care atleții și gimnaștii olimpiadelor antice le-au păzit cu sfințenie. Sînt cunoscute și modernilor zeloși de glorie sau absorbiți de creația spiritului. (Un Kant, Spinoza, au murit feciorelnici). Dar funcția de reproducere la individul mijlociu, ca și la omul de geniu, îi imprimă anumite trăsături în raport cu evenimentele sociale și cu hazardul din viața sa.

Importanța lui *Libido* pusă în lumina de freudism a speriat pe toți pudicii și a aliat încă odată ipocrizia cu minciuna, cei doi prietini nedespărțiți. Panica ivită între filistini, cînd aud de „*pansexualism freudist*“ e irezistibil comică. Dar bravura cu care a pus accent și claritate în penumbra apărută cu disperare de pudibonderie e meritul lui Sigm. Freud și faptă de adevărat medic. Dealtminteri operația numai un medic o putea întreprinde, această

splendidă meserie fiind de obicei absolutivă de minciună și judecăți. Instinctul de reproducere și cel de conservare—principale instincte omenești—determină evident și compoziția sufletească. Drumurile și simbolurile lui Libido au fost cunoscute rudimentar, (dar exact) și de străvechea înțelepciune a neamurilor. Tălmăcirea visurilor făcută, de pildă, de cătră vraci, nu se deosebește esențial de aceea a medicului vienez.

Freud a sistematizat experiențele milenare și a găsit metode nouă și ingenioase prin care se verifică și se găsesc juste observațiile empirice populare.

Funcția sexuală cu tezaurele ei de afecțiune și sentimente care o însoțesc, poate fi modelată de condiții și fapte din afară. În acest caz ia anumite forme și provoacă apariții nouă în domeniul psihologiei comune. Fără a fi neapărat patologice, constituiesc variații dela tipul obișnuit. Astfel e complexul lui Oedip, când fixajul poartă o singură coloratură, fiind lipsit de echilibrul celor două influențe: paternă și maternă. Această circumstanță schimbă caracterul într'un anumit senz. E simplu să pui nestatornicia și vagabondajul lui Istrati pe seama ...caracterului. Dar s'a explicat ceva printr'un cuvânt vag? Din ce cauză s'a dezvoltat caracterul în acest senz și nu într'alt senz? Iată întrebări fără răspuns. Ori opera istratiană e în funcție, cași a lui Maxim Gorki—a se vedea „Bunica”—de vagabondaj și nostalgie, nu numai prin conținut: aceste complexe au determinat și tehnica povestirii, precum și tonul ardent și înfrigorat. Subiectivismul lor iremediabil feminin se arată prin persoana l întrebuințată cu deosebită plăcere și prin caracterul de amintiri pe care iubesc a-l împrumuta la tot ceiace scriu. Nu e de mirare, dacă hotărârea de a scrie e un fel de nouă retrăire, o spovedanie, prin care se elimină toxina inhibițiilor. În artă ei subliniază rezervele lui Libido care nu au putut fi canalizate în direcția indicată de fascinația Jocastei, refulările sînt folosite în construcția personajilor—toate cu un aer de feminină tandreță—și în acest mod se liberează de presiunile psihice, ferindu-și mecanismul interior de nevroze. Spovedania religioasă era o terapeutică sufletească. Lipsa ei în timpurile moderne se răzbună prin nervozitatea și cumplita dezagregare intimă a individului epocii noastre nefericite. *

După ce părăsește pe Kir Nicolaie, plăcintarul brăilean, (vezi povestirea în *Codine* pp. 167—235) și începe comerțul ambulant prin bîlciuri în Stavro, tinărul și pasionatul în prietinie Adrian Zograffi se simte îmbrățișat cam ciudat într'o noapte de tovarășul său pe cînd dormeau împreună într'un hambar. Explicările indulgente cerute de Zograffi sînt relatate pe larg în Kyra Kyralina, opera de debut a lui Istrati. Stavro a avut—ca toți invertiții—complexul oedipian cu fixarea puternic feminină. Iubea cu pa-

siune pe mama sa și pe frumoasa-i soră Kyra. Când musafirii (sau mai exact amanții) veneau cu vin, muzică și prăjituri pentru veselele femeii, copilul Stavro era gelos pe ei pentru îmbrățișările pe care vedea că le primesc dela mamă și soră. Fiindcă și el iubea să se joace și să mîngie părul de aur al Kyrei. Ura față de vizitatori era egal îndreptată împotriva tatălui și fratelui său mai mare, brute care torturau ființele iubite, deși necredincioase, căpătînd de-atunci repulsia față de masculinitate și modelîndu-se exclusiv după Jocasta (aici Kyra), tatăl locuind în altă casă. După cunoscutele peripeții, Stavro și sora sa rămîn orfani, fiind crescuți și îngrijiți cîțva timp de un hangiu. Vagabondînd pe malurile Dunării au fost răpiți și duși la Constantinopol unde frumoasa Kyra a făcut delicia unui harem. Stavro a fost pervetit de barcagiu. Reușind să fugă a căzut în ghiarele unui bogat pașă, unde—asemeni elevilor lui Leonardo—a fost îmbrăcat în haine luxoase, hrănit bine și ținut închis. În tot acest timp Stavro suspina după Kyra, dulcea Kyra, cu păr blond și mătăsos.

Din aceste întîmplări care au schimbat structura psihică și chiar fizică a lui Stavro rezultă pederastia, amicofilia excesivă și vagabondajul lui de toată viața. În amintirile din copilărie ale lui Adrian Zograffi, descrise în *Codine, Une nuit dans les marais* și *Kir Nicolas* se poate verifica foarte bine complexul lui Oedip la Panait Istrati și se regăsesc rădăcinile vagabondajului lui, provocat de anumite întîmplări ce se situează în epoca formației prime: „avant de venir loger dans cette cour, nous avons habité pendant plusieurs années, à l'époque la plus consciente de mon enfance, dans le quartier de *Comoroșca*, à deux cents pas d'ici. Ma mère est ainsi faite : elle déménage d'un endroit, dès qu'elle y sent que les intrigues vont l'entraîner dans leur tourbillon“. (Codine, pg. 35). Mutarea continuă a acestei mame este și un simptom al propriei ei dezadaptări. Transplantarea din Baldovinești în mahalalele Brăilei nu putea fi făcută fără a aduce cu sine și dezaxarea celor între două lumi : „et encore avons-nous passé ces dix dernières années dans deux quartiers seulement ; mais quand j'étais petit, il nous arrivait de déménager deux, trois fois par an : à Saint-Georges et à Saint-Démètre, au printemps et en automne“. (Codine, pg. 35). E de două ori caracteristic că Zograffi deosebește perioade în obiceiul mutatului : a) „quand j'étais petit“, b) „à l'époque la plus consciente de mon enfance“. Întăiu pentru acuitatea dezaxării și explicarea psihologiei mamei lui Istrati, care cu vremea începe să se obișnuiască cu viața de oraș, fără a ajunge, însă, vreodată la o împăcare definitivă. Al doilea pentru impresiile fundamentale provocate asupra lui Panaitachi, fiindcă „faut-il vous dire combien ces changements de quartiers étaient pour moi riches en émotions ? Pâques et Noël eux-mêmes ne représentaient pas à mes yeux d'aussi gros événements“ (Codine, pg. 35).

Ziua cînd avea loc mutatul după o prealabilă curățenie generală a noiei locuințe—(„la dure journée du nettoyage des deux

chambres, lesquelles étaient presque toujours abandonnées par l'ancien locataire dans un état lamentable de saleté", Codine, pg. 37)—era o sărbătoare pentru Panaitachi: „enfin, le jour arrivé, c'était l'amusant voyage derrière la charrette transportant le bagage, quand maman portait avec les plus grands égards nos deux belles lampes à pétrole, et moi le réveille-matin, seuls objets qu'elle ne voulait plus emballer depuis le plus malencontreux de ces déménagements (**pour moi mémorable**), quand elle trouva ses lampes en morceaux et son réveil détraqué". (Codine, pp. 37—38). De ce această zi, cînd s'au spart cele două lămpi cu petrol și ceasornicul-deșteptător sînt memorabile (*pour moi mémorable*) pentru Panaitachi? Insistența în paranteză și rezervarea acestei amintiri pentru sine, nu și pentru mamă, e simptomatică. Mecanismul uitării ne arată că se uită cu predilecție lucrurile neplăcute, ceiace vrem să uităm. Evenimentele pe care le reținem multă vreme în memorie și sînt capabile să provoace, încă, reacțiuni de sensibilitate, însemnează că ne-au impresionat adînc și se integrează în complexe puternice și vitale. Deaceia și uitarea e socotită, fără să ne dăm sama de ce, ca o lipsă de atenție, ca o falsitate și ca un semnal. Intre iubii e impardonabil. Intre soți provoacă oragii. In societate e începutul răcelii și al inamicității. Uitarea, ticurile, lapsus-urile sînt afirmații ale subconștientului pe care cenzura nu le-a refutat suficient, lăsînd să scape pe subt furcile ei caudine într'un moment de oboseală sau lipsă de concentrare. Pentru observatorul experimentat aceste „nimicuri“ îl ajută să pătrundă în substraturile ascunse ale celui analizat. Ele îi arată mai repede și mai exact, decît afirmațiile gratuite, realitatea pe care nu vrea s'o dea la iveală, din felurite motive. Se poate întîmpla ca cineva din afară, condus de anumite semne și acte simptomatice să lămuirească cu mai multă precizie și să pue un diagnostic mai adecvat, decît însuși „pacientul“ sau „delicventul“. Această știință și artă a interpretării este de extraordinară importanță la interogatoriile judecătorești. (Vezi studiile noastre: *Psihanaliza judiciară*, Viața Romînească, Oct. 1926; *Psihanaliza judiciară și lombrozianismul*, Pandectele Romîne, caetul 3, 1927; *Iraționalismul juridic și magia în vechiul Drept*, Pand. Rom. caetul 6—7, 1927; *In jurul interogatoriului psihanalitic*, Revista Penală, Iulie-August 1927; *Explicare psihanalitică a palimpsestelor lombroziene*, Dreptul, 29 Ianuar 1928).

Dacă ne gîndim la obiectul pe care îl reprezintă lucrurile sparte la mutarea lui Istrati și a mamei lui, povestită în *Codine* (pp. 35—164), precum și la întrebuițarea dată acestor lucruri, înțelesul e clar și arată interesul micului copil Panaitachi pentru ele. Nu e vorba în amintire de vre-o farfurie sau ceașcă, egal de casabile, ci de lampă și ceas-deșteptător, adică două obiecte înrudite prin felul lor. Lampa cu petrol se referă la somn și la noapte, iar ceasornicul-deșteptător măsoară somnul și anunță sfîrșitul nopții. Lampa e introducerea la somnul dulce și cald dela

sînul mamei. Trebuie stinsă pentru a dormi. Ceasornicul-deșteptător întrerupe această plăcută stare. Ambele obiecte sînt antipatice prin definiție, fiindcă lampa *trebuie stinsă* pentru a intra în pat. Distrugerea ei la mutat însemna somn. Deșteptătorul e călăul voluptății nocturne și al patului. Indepărtarea celor două obiecte, era deci, binevenită, mai ales pentru un copil singur, probabil alintat și culcat în fiecare seară la sînul cald al mamei. Aceste detalii sînt semnificative în complexul lui Oedip la Panait Istrati, aruncînd o lumină deosebită, care arată intensitatea complexului și durată lui, dacă tîrziu în maturitate își amintește de spargerea lămpilor și a ceasornicului, odată, la un mutat. Insistența parantezei (*pour moi mémorable*) întărește explicarea noastră, la care coroborează și cele trei pronume: „*elle trouva*“, „*ses lampes*“ et „*son réveil détraqué*“, copilul Panaitachi refuzînd orice solidaritate cu aceste neplăcute obiecte.

Din aceste complexe infantile — unde mutatul era dogmă și Jocasta, vestală care veghea fără să știe la focul nimicitor al „mutatului sufletesc“ — explicăm vagabondajul și subiectivismul istratian. Tehnica romanelor sale e în funcție de ele. Nu avem propriu zis romane, adică evocări epice, ci amintiri personale sub formă de romane. Istrati renunță la descriția obiectivă a personajilor, a mediului și a dramei care se încheagă între eroi, sau între eroi și mediu, așa cum găsim la tipul comun al romanului. El colorează atmosfera și epoca prin antipatii sau afecțiuni personale. Atitudinea distantă și voit nepărtinitoare de zeu creator a scriitorului de romane, curiozitatea rece, aproape științifică a naturaliștilor, cînd își face ucenicia și educația literară, nu l-au putut entuziasma. Complexurile infantile erau prea puternice. El se va amesteca în viața eroilor săi, împărțindu-le laude sau blamuri. Nu știe să fie un romancier care să facă o concurență stării civile. Nici nu poate observa, fiindcă posibilitatea de transpunere în alte suflete presupune stingerea subiectivismului și înțelegerea altor vieți prin obiectivare proprie. Nu poate să facă istorie și epism. Eroii lui sînt prietini sau dușmanii de-alungul aventurilor sau, resfrîngeri ale pasiunii și exaltării lui în figurile întimplătorîntîlnite în drum. Nu are un singur prietin, ceiace presupune statornicie și afecțiune electivă, ci o cantitate considerabilă în cele patru puncte cardinale. Obsesia Jocastei îl urmărește inconștient, negăsind-o nicăieri. Psihologia lui este o psihologie a căutării. În această goană adună povești, anecdote, documente omenești, care sînt, în fond, arme pentru cucerirea de noi suflete, cînd are ocazia și impresia că regăsește ceva din asemănarea și trăsăturile Jocastei. Deacea și amicitțiile lui Adrian Zograffi nu sînt egalități, tovărășii, confesiuni și schimb dialectic, ci feminini estropiați ca Stavro sau ganți cum e Codin, care exercită asupra lui o influență aproape fizică: „*Codine roulait de petits yeux vifs et intelligents, et quoiqu'il n'y eût rien de doux dans l'expression de sa figure musculeuse, saillante, brutale, il m'attirait pourtant par une force, une volonté*

contre laquelle je ne pouvais pas me défendre. Ce qui contribuait à adoucir la férocité de cette face mâle aux maxillaires de fauve, et la rendait pour ainsi dire humaine, c'étaient ses dents blanches, d'une blancheur et d'une régularité parfaite" (Codine, pg. 54).

Adrian Zografii pînedește pe Codin și-l dorește cu intensitatea fizică a unei amante: „ce matin-la, la paix contumière faisait défaut : c'est que... je ne savais pourquoi, j'allais chercher Codine. J'avais conscience que mon désir de le remercier n'était qu'un prétexte ; mais depuis longtemps *je sentais un fort besoin de regarder encore une fois dans ses yeux petits violents*“ (Codine, pg. 66). Indulcirea forței fatale de care se simțea atras Zografii pentru atleticul și violentul Codin, prin albeața și regularitatea perfectă a dinților, care puneau o pată de lumină în figura brutală, amintește de un leit-motiv din Ana Karenina. Pentru a face sezizabil prestigiul irezistibil exercitat de Wronski asupra Anei, Tolstoi notează obsesia senzuală a eroinei pentru dinții de lup ai ofițerului. Dantura puternică e de-obicei un semn de primitivitate, de finerețe, de forță și de sănătate fizică. Cînd Wronski ridea cu dinții și gura lui frumoasă, anxietatea și grijile Anei dispar, părăsindu-și pe Sergiu, copilul ei cu Karenin, și urmînd amantul unde își găsisse împlinirea erotică pe care înaltul funcționar Alexei Alexandrovici Karenin prin vîrsta prea mătură, urîțenia și temperamentul lui meticulos și rece, o agasa sau o lăsa nepăsătoare. (Munca excesivă și multiplacitatea ocupațiilor lui Karenin era un refugiu și o încercare de justificare a subconștientului său față de Ana).

Un critic francez a notat odată dezagregarea și deprimarea psihică a personajilor lui Mac-Orlan prin detaliul că toți își rod unghiile. Ana Karenina și Adrian Zografii au obsesia dinților albi și puternici, ca de lup, obsesie specific feminină. În Maxim Gorki cred, că nu există bărbat, fără a fi descris întăiu prin mustață sau barbă, podoabe prin care îi face deosebită plăcere să pună în evidență masculul. Cînd Romain Rolland—Laius și protector—a vorbit despre Panait Istrati ca despre un Gorki balcanic n'a fost o apropiere întimplătoare, datorită soartei lor identice, ci romancierul cu infailibil instinct a distins afinitatea structurală. Ambii au complexul lui Oedip foarte puternic, printr'o copilărie asemănătoare, unde tatăl lipsește.

O chestie de tehnică a romanelor lui Istrati pe care o lămu-rește psihanaliza este următoarea : se spunea că forma de „înșirare de povești“, lipsa de sistematizare concentrică a dramelor istratiene ar fi o influență orientală. Se pomenea cu această ocazie destul de vag „O mie și una de nopți“. (La noi în România, d. E. Lovinescu). Pribegia în Asia-Mică și Egipt îndreptătea o presupunere în acest sens. Dar înșirare de povești este și Decameronul lui Boccaccio. Strînși în cerc izolat de teama ciunii, fiecare conviv scoate la iveală amintiri imagine și reale, anecdote și povești. Nici nu prea vād cum tehnica poveștilor lui Istrati ar fi o influență

neapărat orientală, de vreme ce basme, anecdote și înlănțuirea lor sub formă de povești înrudite au toate popoarele, nu numai Orientalii. Când o bunică—la noi—începe să spună basme la nepoți, tehnica e identică, basmele înșiruindu-se („înșiră-te, mărgărite!“) după o logică specială, după înrudire de subiecte, de atmosferă, de personaje și de asociații, exact ca la Istrati.

Tehnica de romancier la scriitorul nostru, care putea fi cea obișnuit europeană sau românească cultă, e în cazul de față o necesitate sufletească, personală. Panait Istrati a ales forma aceasta deslinată și asociativă fiindcă convenea mai bine conținutului liric pe care îl au romanele sale. Ele încep întotdeauna cu „Je“ și sînt sub formă de amintiri. Se intitulează caracteristic „*Les récits d'Adrien Zograffi*“ și sînt dedicate copilăriei :

I Kyra Kyralina

II Oncle Anghel

III Les Haïdoucs

I Présentations des Haïdoucs

II Domnitza de Snagov

Apoi, Codine (supratitlu: „*Enfance d'Adrien Zograffi*“). Cu Codine se încheie copilăria lui Adrien. („*Fin de Codine et de l'enfance d'Adrien Zograffi*“, pg. 235). În total, deci, cinci volume. Autorul nu descrie copilăria, ci o re trăește cu patetism. Pleacă, cum plecase și Marcel Proust,—care face parte din aceeași familie a anxioșilor și a oedipianilor—, în căutarea timpului pierdut“. Refulările care îi oprirea—ipoteza că astma nervoasă a lui Proust își are rădăcina aici nu cred să fie gratuită pentru cel care cunoaște freudismul și este obișnuit cu aparițiile malade ale refulărilor—sînt scoase în lumina conștiinței și analizate. Reziduurile sînt eliminate și toxina lor nu mai constituie un pericol iminent al sufletului. Romanul și creațiunea literară e o voluptate prin retrăire și o terapeutică pentru autobiograf.

*

Automatisme și depozite subconștientului căpătate în vremea copilăriei conduc activitatea de mai tîrziu a maturității. Jaloanele puse de împlinire și mediu rămîn indelebile. O evadare din vagabondaj echivalează de obicei cu nesfîrșite torturi intime, cu disperări, cu smulgerea din carnea vie a trecutului copleșitor. Când o cenzură prea puternică, într'o personalitate disciplinată, refulează amintirile precise și propulsive, dorințele obscure care vin în cortegiul lor demonic și asocial, atunci forțele incluse se răzbună viclean prin colorarea ciudată a activității personale. Discrepanța între mască și profilul exact al individului se accentuează până la neverosimil și scabros. Din jocul acesta curios și pasionant se nasc nuanțe și armonii inedite unde disonanța e întrebuintată ca într'o frază muzicală wagneriană pentru redarea unor accente stranii și ritmuri noi, care să exprime toată iremediabila destrămătură interioară și suflul destinului nemilos.

Petre Marcu-Balș

Aranca, știma lacurilor

(Urmare și sfârșit)

„Insfârșit singur!” — am răsufiat bucuros ca un erou de vo-devil“, clătînînd veriga pe care se aflau înșirate cheile uriașe și pornind să cutreer încăperile.

Pinze prăfuite de paiajen atîrnau în lumina ușilor, grele ca draperiile. Cu repulzie, trebuia să le sfișii, ca să trec dincolo.

O vietate cenușie — soarec sau altceva — se mistui sperios, dintr'un ungher în alt ungher. Umbra rece și umedă, coclise luciul metalelor. Praful se așternuse pretutindeni verzui.

Am încercat să deschid o fereastră — atît de înecăcios și mucigăit era aerul! Dar fereastra înaltă, prinsă în zăvoare îngroșate de rugină, se împotrivi, singerîndu-mi degetele.

Lumina filtra vînată, bolnavă și tristă.

Și tăcerea fu într'adevăr, intolerabilă.

Indată, toată voioșia-mi pieri.

Din jîlțurile seculare exala miros de mort. Tablourile păreților priveau cu o fixitate inumană. Perdelele se clătinau la trecere; încuetoarele scrișneau strident; o ușă de dulap se deschise singură cînd am ajuns în față, încît am tresărit.

Cu luare aminte încordată, țineam socoteală de fiecare coridor, ca și cum s'ar fi putut să mă rătăcesc în cineștie ce vast labirint. Și m'am surprins trăgînd cu ochiul îndărăt, cași cum s'ar fi putut să-mi pășească pe urme, cine știe ce dușman perfid.

Umezeala de hrubă desigur și nimic altceva, mi-a strecurat dealungul spinării un fior. Dar în clipa aceea m'am disprețuit. Ca să mă birui am pășit îndată mai apăsător, fluerînd cu o falsă nepăsare cum fac toți fricoșii, și aplecîndu-mă cu o silită atenție, să cercetez deaproape ornamentele sculptate ale sipetelor și scrinelor, vasele fine de faianță, panopliile de vînătoare, stofele vechi. Nici o culoare vie. Totul opac și mat. Totul atît de străvechiu și de mințat de jilăveală, încît s'ar fi spus că un singur pumn izbit în-

tr'o masă, ar preface-o într'o movilă de fărînituri roșcate, cum se macină inima putredă a butucilor muceziți în pădure.

Dar mai ales mirosul acesta care sufocă și tăcerea aceasta intolerabilă!

Abia în biblioteca dreptunghiulară, între zidurile răftuite de cărți, m'am simțit într'un adăpost prietinos. Nu m'am temut de prezența duhului nevăzut: bătrînul maniac care zăvora ușa să vorbească în inofensiva lui nebulie cu spiritul contesei Ana și să îmbrace costumul neîncarnatului cavaler Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny. Aici, îmi era pasiunea mai tare! Lacom am deschis dulapurile, m'am cățărât pe scaune să cetesc titlurile cu aurul verde, am răscolit rafturile. Mă așteptă dintr'untăiu o desamăgire. Nu se afla ce căutasem. Cărți indice și cărți oculte. Neîncarnații, revelații, magie, magnetism: William Crookes, Leon Denis, Maxwel, Roussel Wallace. Numai în fundul rafturilor și numai după ce-am dat la oparte evangheliile spiritiste, am descoperit înăbușite de această invazie mai recentă, tomurile vechi care făcuseră faima de odinioară a bibliotecii Kemeny. Infoliile bătrîne de două și trei și patru veacuri: edițiile după care alergi o viață de om. Mi se curmă respirația de emoție, ca vinătorului care-a descoperit, unicul în lume, magica floare de feregă.

Infrigurat coboram cu un vraf în brațe, și fără să-mi mai scutur colbul înecăcios de pe haine, deșertam cărțile pe masa imensă din mijlocul sălii, răsfoiam filele, căutam gravurile despre care se știuse până acum că există într'un singur exemplar și că-roră le găseam perechea încă necunoscută. Ce lăcomie de avar! Încă și încă... Un Plutarh din 1509 cu semnătura lui Rabelais. Introducerea în viața smerită, cu o scrisoare autografă și ignorată, a Sfîntului Francisc din Sales. Cărți cu armele principilor Ungariei. Principele lui Machiavel, cu adnotații de mîna autorului. O comoră prețuind tot atît măcar, cît întreg acest castel cu cele patru mii de jugăre de bălți, smîrcuri și țințari.

Mă bucuram că în nevinovata sa ignorantă, avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, va trăda fără voe interesele clienților, risipindu-le pe un preț de nimic. Îmi pregăteam figura nepăsătoare, cu care să cîntăresc fiecare tom, prefăcîndu-mă că îl voiu cumpăra în silă. Și cu aceste gînduri infame, întorceam cu pioasă luare aminte foile late ale unei Biblii din veacul al șaisprezecelea, în legătura lui Nicolas Eve și cu gravurile fin tăiate de un maestru necunoscut, cînd pași m'au făcut să ridic ochii cu o tresărire și-mi lunecară tomul greu, din mîni.

— Stupid!—m'am muștrat singur, înciudat pe această tresărire de spaimă. Cine, altcineva ar fi putut să fie?

Căci nu era decît Tibor, moșneagul, și o băbușcă tot atît de girbovă și scundă ca el.

Înaintaseră amîndoi, și se opriseră ca două mizerabile cioturi omenеști, supravețuind din alt veac ca tot ce ne înconjură aici, în hainele lor largi, uzate și fără culoare, cu mînile lor lungi, spîn-

zurînd până aproape de dușamele, și cu obrazurile lor zbîrcite, uscate și pergamentate, care semănau cum sfîrșesc prin a se ase-măna între dînșii toți bătrînii după ce-au trăit o jumătate de veac împreună. Înaintaseră și se ploconeau. Întrebau ceva și n'am înțeles.

Moșneagul rosti o duzină de cuvinte, din care n'am prins de cît un lanț de sunete enigmatice, cam ca acestea :

— *Öuszolgákboröndjeiketlefogjakraknikiserjeelazuratis ?*

Femeia, îl întrepruse, ca să spună cu glasul ei fonf, ceva care s'ar apropia de :

— *Podgyászukrolgondoskodnifogok !*

— Ce dracu vreți, stimabililor dela mine?—am întreat cu ae-rul cel mai amabil din lume.

— *Kérem?*—rostiră amîndoi într'un glas.

— Kerem nekerem, sînteți tîmpiți, de nu mă lăsați în pace ?

Nu vedeți că nu înțeleg nimic ?

Moșneagul se ploconi cu foarte mare bunăvoință, începînd iarăși, cu *gakborok* și *krakuik* și *zolgorok*.

Baba nu se lăsă mai prejos și fonfăi repede, un fel de :

— *Mivelszolgálhatokönnnek ?*

— Sînteți nebuni!—am strigat scos din sărite. Duceți-vă dracului !

— *Örömet!*—îmi părăură că au căzut amîndoi de acord.

Dar nu se mișcă nici unul. Dimpotrivă, începură să discute ceva foarte aprins între dînșii, vîrîndu-și degetele prelungi în ochi, privind din cînd în cînd la mine ca la un obiect neînsuflețit, în-crucișîndu-și palmele pe piept cu ochii ridicați în plafon, cum s'ar descărca de orice răspundere și din nou întărtîndu-se în contro-versa fără sfîrșit. Era se vede, la mijloc ceva foarte grav, dar care mă lăsa cu desăvîrșire indiferent, de vreme ce nu înțelegeam despre ce e vorba. Nu-mi puteam desprinde ochii în schimb, de la figurile lor în care orice umanitate era uscată. Fără buze, cu pielea vînată-cenușie, cu gingiile violete, desgustătoare, bofiți de atîtea crețuri cîte n'aș fi crezut vreodată că pot să încapă pe-o atît de redusă suprafață de piele, cu ochi sticloși de huhurez și cu tot scheletul împutinat, păreau doi vrăjitori din cei care fierb băuturi blestemate din labe de mort, piele de broască și inimă de motan negru, desbrăcîndu-se la piele în miezul nopții ca să joace dansurile lor deșănțate, atunci cînd lumina cretoasă a lunii face cîinii să urle de groază.

Femeia își trăgea din cînd în cînd tulpanul negru, pe ochii uzați ; bărbatul își scărmana favoriții albi-gălbui, așa cum se văd pe portretele cunoscute ale lui Frantz-Iosef. Dar lămurit era, că împotriva înfățișării lor de prepuși vrăjitori, nu-mi purtau nici un gînd dușmănos, ci veniseră numai pentru a mă convinge să fac ori să nu fac, un lucru care le sta pe inimă. Ce ? Numai Dum-nezeu îi putea înțelege.

În mijlocul unei fraze am auzit un „nem“—și mi-am adus a-minte că e singurul cuvînt din graiul lui Petöfi, al cărui înțeles îl cunoașteam cu precizie.

— *Nem ! Nu ! Nem !*—am strigat energic, foarte satisfăcut că-mi pot afirma o voință, pe înțelesul lor.

Amîndoi tăcură brusc și întinseră brațele în lături, semn că întrucît îi privește și-au făcut datoria și că de acum, totul rămîne în voia mea și pe răspunderea mea.

Tibor îmi făcu semn să-i urmez. Am trecut dintr'o sală în alta, până într'o încăpere luminoasă și tinerească, adevărată oază neașteptată și surprinzătoare, în acest sumbru castel. Totul, fu deodată viu, colorat și gracil. Nedefinit, în orînduiala lucrurilor, sau mai degrabă, în încîntătoarea neorînduială, se desprindea nu știu ce capricioasă mîină și ce vivace prezență, străină cu totul de mucedă atmosferă a celorlalte odăi, vaste cît catedralele și întunecoase ca temnițele.

Păreții erau spoiți alb, alba blana de urs de subt picioare, albe perdelele, totul alb și printr'un miracol, nemucigăit, necoclit, neînverzit de invazia umezelii. Moșneagul strîmb, cu picioarele scurte și ascuțite, călcă respectuos în vîrfurile cismelor. Îmi arătă un pat alb—pat de pension—și cu semne de muț, întrebă dacă acolo într'adevăr doream să-mi facă așternutul, cum desigur poruncise avocat-dr. juridic Silvestru Hoțăran. Am dat din cap afirmativ. Conversația noastră, după neizbutitele tentative, se afla astfel redusă la pantomimă. Am dat din cap, și Tibor mă privi cu desaprobară. Își mormăi nemulțumirea și, luînd o plapomă și o pernă imaginară se îndreptă cu acest bagaj invizibil spre ușă, vrînd să-mi arăte prin aceste semne că-mi poate găsi aiurea un culcuș, măcar tot atît de mulțumitor.

— *Nem !*—am poruncit energic, arătînd patul. **Nem !** Aici vrut dormit eu !—am strigat cu acea inevitabilă imbecilitate a omului care se crede mai ușor înțeles de un străin, dacă răcnește din răspuneri cuvintele ca pentru surzi și dacă-și scîlciasă graiul matern. *Nem !* Aici vreau dormit !

Moșneagul înclină supus fruntea pleasă.

Vorbisem cu fața întoarsă spre cele două ferestre, fiindcă patul cu pricina își avea căpătăiul chiar între perdele. Și m'am întors brusc, simțindu-mă privit de la spate, cum în cea mai confusă și lărmuitoare mulțime, știi deodată că te-a fixat insistent o privire. Am ridicat capul. Dintr'un portret alb, mă priveau doi ochi verzi. Iar în aceeași clipă cînd îi văzusem verzi, mi-am și spus că nu sînt într'adevăr verzi, ci aurii și negri și viorii în același timp, schimbători și profunzi, cum sînt ochii de leopard și hipnotici cum sînt ochii de leopard.

Portretul era recent după factură și puritatea culorii ; veșmintul alb era al surorilor de caritate ; am înțeles îndată.

— Aranka ?—am întrebă.

— Aranka !—vorbi încet femeia bătrînă. Și cu mina uscată la gura ei de vrăjitoare, își clătina capul, cu un sughiț de tînguire puerilă.

M'am uitat surprins la obrazul tăbăcit de mumie, la ochii

uzați, atît de uzați încît de mult își vor fi secătuit izvorul ușurător al plînsului; bieți ochi decolorați și înfundați în văgăunele orbitelor, ca drojdia palidă de lumină pe fundul sleit de fintini. Era atîta jale concentrată și neputincioasă, atîta adorație înduioșătoare în această girbovă și desgustătoare făptură, din care crezusem ori ce simțire omenească uscată; încît odată cu mila, mi s'a trecut și o amară muștrare pentru nevrednica-mi nesimțire, cu care mai înainte mă răstisem și le batjocorisem statornica lor fidelitate de slugi. Baba nu-și desprindea ochii de la portretul din părete, clătînd capul ca o grosolană păpușă deșurubată din jocul vasilachilor și își ridica poalele șorțului negru, spre colțul pleoapelor crețe de gutapercă: gest femeesc de plîns, rămas din vremea cînd va fi avut încă lacrimi. Moșneagul căuta în altă parte.

Spuse ceva în limba lor necunoscută. Vorbiră ceva, în limba lor necunoscută. Nu-i mai găseam odioși și desgustători. Nu mai aflam nimic în ei, din brutele atît de sumar și aspru judecate, de avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran.

Erau niște slugi bătrîne și credincioase, peste care trecuseră toate întîmplările și care mine vor fi alungate de stăpîinii cei noi. Ei numai, știau, simțiseră și trăiseră viața ciudată a solemnilor seniori de aici, cu toate nebuniile și inexplicabilele lor capricii. Eu eram un simplu intrus. Un cumpărător. Un complice al devastării. Eram dușmanul.

M'am apropiat de o fereastră, ca să nu le înfrunt privirea. Fereastra răspundea în cealaltă fațadă, spre parcul inundat de ape. Încă nu-l văzusem. Era doar prelungirea smîrcurilor nemărginite pe unde-am venit, și aceleași ochiuri de apă stătută, cu același humus negru și veninos, umflat de toată fecunditatea putreziciunilor. Copaci de cîteva ori seculari, înălțau cioturi scrofuloase, brațe ciunge, crăci așchiate. Iar cei căzuți deacurmezișul potecelor năvălîte de apă, arcuind punți scorburoase și diforme, măreau desordinea și desăvîrșita paragină. Unii erau surpați numai pe jumătate. Se rezemaseră în prăbușire, pe crengile celorlalți. Era în plin August și aproape toți nu mai purtau frunze: negri și morți, devastau peisagiul.

Soarele oblic în asfințit, turna găleți de sînge purulent peste bălțile ruginite. Un stol de corbi descinse în roată de funingine, cum îi știam năpustindu-se pe cîmpurile de cadavre.

Irezistibil, chemarea smîrcurilor înmiasmate, mă îndemnă să cobor.

Slugile dispăruseră din încăpere, fără să-i aud plecînd. Portretul mă fixa cu ochii impasibili: verzi și negri și viorii. Pe buze pictorul izbutise fericit să surprindă un început de zîmbet care încă nu se hotărîse să fie zîmbet, și lucea făgăduindu-se numai în adîncul privirii. În orice caz, un mare maestru, un subtil și mare maestru! — Îmi spuneam, coborînd scările sonore și late, din sala cu armuri. Am trîntit ușa grea, am înconjurat zidul din față, pe patul moale de mușchii și de ierburi firîtoare.

Gușatul în sdrențele cafenii, răsări de după o scorbură, rise timp, gîlgîindu-și traista lucioasă dela gît, fugi după alt copac. De acolo, se iși să vadă încotro apuc. Am vrut să-l chem, biruindu-mi scîrba. L-am întins palma, cum încerci să îmblînzești un cîne. Gușatul prinse curaj, părăsi ascunzătoarea, se apropie ocolit cu risul oribil care-i desvelea dinții galbeni și tociți, cu pieptul desgolit; care-i arăta smocurile de păr, roșcate și grețoase. Venea și se hlizea fricos, trăgînd din cînd în cînd cu coada ochilor îndărăt. Apoi deodată, fără motiv, din cine știe ce năzărire, începu să se vaete cu un fel de schelălăială animalică și o rupse la fugă printre tufișuri. L-am lăsat ascuns și pîndindu-mă.

Pășind din piatră în piatră, pe potecile dospite de apă, am fost de la început izbit în față, de duhoarea germinațiilor, ca de-un răsuflet înveninat. Glodul cleios fermenta cu bulbuci. Am trecut pe punțile putrede de trunchiuri răsturnate, am sărit peste gropile pline până la gură, sperînd broscoi rîioși care svîcneau neașteptat ca pietroaie aruncate de o mîină nevăzută, am pășit peste scînduri muiate de umezeala, care se sfărmau subt greutate, fără nici un sunet. Nu avem ce vedea mai departe: aceiași apă băloasă, aceleași plante grase și apoase, aceleași liane fleșcăite de putrezeală, aceiași hidoasă palpitație de animale moi, de paiajeni fugind spasmodic pe luciul imobil, de rîme, de viermi, de larve, aceleași ciuperci obscene care se sfărmau fragile la cea mai mică atingere aceleași movile de țarnă neagră, eșite din mătreața buboasă ca abcesele și în care piciorul înșelat, nu găsea rezistență și se scufunda până la glezne, lăsîndu-te să simți subt talpă svîrcolirea scîrboasă a unei vietăți pe care ai strivit-o și se smulge; toate le-am cunoscut îndată și totuși ceva mai puternic mă atrăgea mai departe, să văd, să văd încă. Încă, ce?

Am ocolit un basen negru și neclintit, din care se prelungea canalul cu apă tot atît de mocrnită și neagră, pe subt o baltă a împrejmuirii, până în miezul lacurilor adînci, de departe.

O barcă își scufundase botul surpat, pe jumătate. Stîlpi de fier, cu verigi ruginite și noduri de funie putredă, arătau că aici se aflase popasul bărcilor, de unde mai demult contele Armin, mai încoace Aranka, porneau spre iazurile fără capăt. Acum nu mai rămăseseră decît scînduri curbe, îngropate în nămol. Și lopețile frînte. Am pus mîna pe-o asemenea vîslă. Lemnul muced se îndoi moale ca aluatul. Iar în palmă, fugiră gîngăanii roșcate și negre, cu o sută de deșănțate picioare. Le-am scuturat, cutremurat de scîrba.

Pe muchia canalului cu pietrele parapetelor prăbușite, am trecut pe subt bolta împrejmuirii, afară, de unde se desfăcea nemărginirea smîrcurilor.

În asfințitul deodată stins, nesfîrșitul movilelor spongioase, brăzdate de canaluri stătute și presărate de ochiurile păcurii, mă impresură într'o vastitate sinistră. Cît cuprindeau ochii, aceiași chifteală de apă, aceleași ierburi încilcite, aceiași răsufulare pestilențială. Sburau fluturi grei, cu aripile de vată neagră, cu trupurile groase cît o-

mizile. Și bizâiau mărunț țințării—„anofelii avocatului-dr. Silvestru Hotăran! — am gândit, vrînd să-mi aduc o înveselire care nu veni.

Pe luciul de smoală al petecelor de apă mai adînci, nuferi albi și galbeni, pluteau pe micile lor bărci ovale de frunze; dar nu aveau nimic din gingașa cîntată în stihuri. Cărnoși și putrezi, păreau tot ațitea răni ulcerate.

Am să înoptez aici! — m'a cuprins deodată îngrijorarea și m'am întors să privesc îndărăt. Zidul împrejmuirii rămăsese de parte de tot; virful întunecat al castelului, în negura bruscă a înopțării, îmi păru că se cufundă în mlaștini, inaccesibil, la capătul lumii.

Și am văzut că nu eram singur. Cineva mă urmărise tăcut și gesticula acum, nătîng, de cealaltă parte a șanțului cu apă. Gușatul. Venise până aici, din mîinile lungi îmi făcea semne, hohotînd cu rîsul lui de nebun. M'am răstit la el. Gușatul gîrîi din cimpoiul lucios de carne. Se strîmbă besmetic, rîzîndu-și de neputința mea. M'am plecat prefăcîndu-mă că ridic o piatră de jos, cum sperii cîinii cînd n'ai altă apărare.

Gușatul chelălăi:

— Uuuu-uu! Ulululu! Uuu-Ululu!

Chelălăi, fugi mai departe, bălăngăniindu-și mîinile lungi de gorilă cu care s'ar fi spus că se ajută la mers: pe urmă se opri și mă aștepta rînjind.

Hidoasa făptură complecta sinistrul acestui crepuscul livid, care se întindea repede, ca o altfel de zi, murdară și veștedă, peste smîrcurile pustii. Ceafa creștea groasă ca vata din ape. M'am trezit deodată mergînd repede, încă mai repede, fugind. Strîngîndu-mi haina la piept și fugînd, cu un singur gînd înfipt în creier: numai să nu mă apuce noaptea aici!

Calcăm peste bălți, îmi smulgeam piciorul scufundat în nămolul viscos, mă împiedicam în cioatele putrede, în movilele moi care mă sugeau, mă împleticeam o clipă cu un început de desnădejde și iar porneam. De cealaltă parte a șanțului cu apa de smoală, gușatul fugea și el, întovărășindu-mă cu chelălăiala animalică:

— Uuu! Ulululu! Uuu-Uululu!

Eram scîrbit de mine însumi că fug și fugeam. Intr'o dedublare ciudată, mă vedeam gonind, măsuram ridicolul, îmi dădeam socoteală cu ce hohot ar asista cunoscuții care mă știu plimbîndu-mă întotdeauna pașnic și corect pe trotuarele orașului, și mă bucuram că nu se poate afla aici nici un martur să povestească vre-odată.

Gușatul mă însoțea, ajutîndu-se la fugă cu brațele lungi de paing.

— Uuu! Ululu! Uuu-Ulululu!

Gîfiînd, am urcat treptele. Am trîntit ușa grea care detună toate încăperile, cu un ecou de catastrofă. Am tras zăvorul după

mine, în sala cu cele douăsprezece armuri ai celor doisprezece Kemeny, solemn, tăcuți și amenințători, în întuneric.

Am aprins un chibrit, altul, altele, până ce am ajuns din încăpere în încăpere, bijbind și rătăcindu-mă de-aflungul coridoarelor nesfârșite, în odaia albă.

— De mi-ar fi pus o lampă ori o luminare!—gindeam și nu îndrăzneam să-mi închipui ce s'ar întâmpla, dacă slugile ar fi uitat să-mi lase o lampă ori luminare.

Luminarea era. Înfiptă într'un sfeșnic coclit, cu ghiară de pasăre. Am aprins-o arzindu-mi degetele, stricând chibrituri și abia nimerind fitilul neînceput, care refuza flacărea. Când lumina fu în-sfârșit caldă, prietinoasă și sigură, mi-am dat drumul pe marginea patului, privindu-mi cu desgust de mine însu-mi, hainele mînjite de glod și încălțămintele grele de pămîntul gras și viscos. Mi-am șters fruntea brobonită de sudoare, cu palma murdară. Bravo! Admirabil debut!—mă felicitam singur, scîrbit de lașitatea pe care mi-o ignorasem.

De sus, portretul mă privea curios în lumina jucăușă a flăcării, cu ochii verzi și negri și aurii și viorii, în începutul de suris care nu se hotărîse încă să fie suris.

Valiza de drum se afla așezată la îndemînă, pe brațele unui jîlf. Prezența aceasta familiară, îmi ajută să mă regăsesc întru totul.

Am deschis încuetoarele și am răscolit cu adevărată voluptate, nimicurile care mă reintegrău în viața veacului meu de confort și de pacte de neagresiune. Eram din nou contemporanul lui Ford, al radiofoniei și al Ligii Națiunilor. Cu delicată luare aminte de îndrăgostit, minuiam dosul de fildeș al periilor, flacoanele de cristal, pilele de unghii, oglinda ovală în care m'am văzut zburlit și glodos, cu direle degetelor murdare pe obraz, cu șuvițele asudate de păr, încolăcite viermi, pe fruntea brobonită. Tot așa, convalescenții după ce au scăpat dintr'o criză de moarte, se bucură copilărește, de tot ce înainte le păruse neînsemnat și banal, ca să devină deodată neprețuit ca însăși viața.

Mă întorceam de departe, cu înfățișarea sălbatecă și cutremurată încă, așa cum mă arăta oglinda, revenit din hrubele altor vârste ale umanității: omul lacustru înfricoșat de superstiții și de vedeniile smîrcurilor înmiasmate.

— Ha-ha!—am ris tare, iar risul răsună bizar, în tăcerea care fluia în urechi.

De afară, de subt fereastră, ca un prompt ecou, răspunse gîriitul nevolnic al gușatului:

— Uuu! Ululu! Uuu-Ulululu!..

Dar nu-mi mai răscolea nici o neliniște. Un biet idiot, fără nici o mijire de conștiință—și alt nimic!

Pe urmă, am căutat să-mi pregătesc noaptea, cu toate tabieturile unui călător deprins să-și organizeze singur confortul în adăposturi de întâmplare, la orice hotel *Terminus*, de lângă gară. Mi-am înșirat prosoapele pe spătarul jîlfului, pijama, plasa de

păr, săpunul, apa de dinși. Mi-am spălat obrazul de stigmatele umiltoare ale înfricoșării, care mă gonise deacurmezișul mlaștinelor.

Mă supravegheam în toate aceste îndeletniciri minuțioase, de maniac, cu o sănătoasă mulțumire de sine, fiindcă atît de repede știusem să-mi regăsesc calmul. Instalat la biroul mic, de trandafir —desigur biroul domniței Aranca — cu picioarele rășchirate și cu ceafa sprijinită în rezemătoarea scaunului de piele, îmi surîdeam cu dispreț și compătımire, recapitulînd rușinoasa cursă de viteză și de obstacole, din norocire, rămasă fără spectatori.

Nu cunoscusem până acum frica. Și toată întîmplarea făcuse irupție neașteptat, răscolind nevrednice slăbiciuni ignorate în cel mai întunecat adînc al ființei mele, așa cum cutremurele din fundul oceanului asvîrlă la suprafață pești necunoscuți și monstruoși, orbiți de lumină și îndată plesnind cu burta în sus, cînd nu-i mai comprimă apăsarea abisurilor de apă. „Dar acum nu mai merge!“ — am vorbit tare, iar în aceeași clipă, mi-am spus că vorbesc tare să-mi dau curaj.

Nemulțumit de această descoperire, am mutat lumînarea cu flacăra jucăușă, dintr'o parte a biroului, în cealaltă.

Cum de nu observasem? Brav servitor bătrîn, dresat să prevină toate poftetele stăpînilor, chiar cînd sînt numai trecători, de-o zi! Tibor, pregătise din bunul lui gînd, fără nici-o poruncă, o sticlă de vin, cu paharul alături. Și am înțeles îndată, după nispul nescuturat și după pînjenis, că nu era o butelie din cele cărate de avocat-dr. Silvestru Hotăran, marfă de rînd și de prăvălie, ci o băutură străveche, din catacombele subpămîntene ale castelului. Minunată tovarășe de singurătate și încă mai minunat elixir pentru curagiile șovăelnice.

Abia acum, m'am simțit destul de viteaz într'adevăr, să înfrunt noaptea.

Am desfundat sticla cu băgare de samă, să nu turbur licoarea de chihlibar. Cînd am turnat în pahar, încăperea s'a parfumat cu aroma frunzei de nuc. Tockay! Frate mai mare și încă de-o mai străveche noblețe, al Cotnarului nostru de pe Dealul lui Vodă, Dealul Cătălinului și Paraclis...

Prinzînd piciorul înalt și subțire, al cupei, am ridicat să închin pentru gazda primitoare și absentă, cu fața întoarsă spre portretul domniței Aranca. Cerîndu-i firește iertare, pentru plebeele mele apucături.

Portretul îmi răspunse, viu, cu începutul îngăduitor de suris care nu se hotărîse încă să fie suris.

Am spus: *viu!* Era într'adevăr *viu*.

Pictorul care concentrase tot fluidul vieții în ochii verzi și negri și aurii și viorii, ca ochii schimbători de panteră, deslegase toate dificultățile modelului plin de neastîmpăr, aruncînd o plasă transparentă, abia văzută, de umbră verde-albăstrie, deasupra obrazului și vestmîntului alb. Ghiceai că lumina a fost căutată înadins, să cadă prin desenul unui vitraliu ori să se răsfrîngă din

frunzele late și lucioase, ale unei exotice plante de seră. Iar viclesugul acesta de neîntrecut meșter, dădea o halucinantă viață imaginii de pe pânză. S'ar fi spus că din cadrul chipul mișcându-se, vor începe îndată să joace toate umbrele străvezii, ca pe-o făptură care se mișcă aevea. Numai ochii mă urmăreau neclintiți, cu o luare aminte ironică și cu începutul acela de suris, mai neliniștitor și viu, ca un suris deplin.

Am deșertat a doua cupă, a treia... Sorbind pe îndelete a-roma, filtrată de cineștie cite decenii. Și la fiecare, am închinat cu domnița Aranca. Apropiindu-mă chiar, și ridicându-i paharul subț nări, cu o cutezanță dela care nu era străină licoarea celebrelor podgorii de Tockay.

Surisul indecis, îmi părea provocător ca o ofensă. Vulgar, în închinările cu glas tare, am somat-o să-mi destăinue secretul plecării fără întoarcere și al stafiei, în care numai proștii mai pot crede.

Ochii mă finteau enigmatici, reci și disprețuitori. Cu o răceală arzătoare, cum sînt acele picături de lichide ghețoase care topesc placa de plumb mai lată ca latul de palmă.

Ca să-mi desprind privirea, i-am întors spatele și m'am așezat din nou, la biroul de trandafiri, strămutîndu-mi sticla golită pe jumătate, mai aproape.

Am împins mapa de marochin, cu aurite inscripții englezești —desigur mapa domniței Aranca, adusă printre nimicurile ei de pension. Degetele au picat între filele păroase de sugativă... O scrisoare! O scrisoare neisprăvită, numai cîteva rînduri întrerupte. Și încă o scrisoare romîneasă! La filacăra tremurătoare a lumînării, am cetit:

Dragă Mioara,

„Îți scriu prin ordonanță. Peste cinci zile regimentul pleacă „spre Buda-Pesta, cu toată divizia. Fii fără grijă. Sînt sănătos, voios și mă pregătesc mai mult pentru o plimbare plăcută, decît pentru războiu. Acum mă aflu încartiruit cu batalionul, într'un castel „faimos de grof. Un castel cu stafii. Cînd mi-a spus eri, tălmaciul, „această poveste, am rîs și am strîns din umeri. Dar astănoapte, „în camera de unde-ți scriu, o întîmplare ciudată m'a silit să rîd „mai puțin. Imaginează-ți...”

Scrisoarea se întrerupea aici. Desigur era epistola ofițerului care după prima noapte, a renunțat să mai doarmă în castel și s'a dus să se culce, cu soldații în cort.

Turnînd alt pahar, mă întrebam ce întîmplare ciudată, l-a silit să-și curme rîsul, pe acest brav necunoscut care se pregătea atît de voios pentru războiu, ca pentru o plimbare plăcută. Ce l-a înfricoșat să fugă din această încăpere, alături cu soldații de rînd? Și ce l-a întrerupt din scris?

Cu ultimul pahar plin, m'am ridicat clătînîndu-mă, să închin

încă odată pentru stăpîna acestor locuri și să-i izbucnesc impertinent în nas, asigurînd-o că pe mine nu mă mai puteau atinge aceste înfricoșări copilărești.

I-am hohotit, și am ridicat cupa într'un lung monolog.

Cuprins de subit patriotism, am gratulat-o, că atît de simplu și fără prejudecăți, și-a ascultat glasul singelui—ea, nepoata țărănului Gheorghe Porumbacu și fiica Anei Porumbacu, din Racovița, de lîngă Sibiu. Complice, m'am bucurat că împotriva blasonului și împotriva aristocraticelor moffuri, de la pensionul din Cambridge, n'a rămas odrasla degenerată a unui maniac cu statură de pitic și frunte exagerată de gnom, ci a știut să fie numai nepoata și strănepoata unui neam, simplu și brav de țărani. De la dînșii moștenise dragostea de hoinărială, în vînturi aspre și în incropeala arșifei. Pentru dînșii răspunsese la nebiruita chemare a apelor... Ea singură, cu de la sine îndemn, înțelesese că tot ce-o înconjură și toate strictele orînduiei, la care o constrîngeau tradiția acestui solemn și funerar castel, fuseseră deșarte minciuni. Era predestinată să fie copilă a munților, în satul ei, lîngă Sibiu; devenise copilă a apelor; atît și nimic mai mult!

Ce bine îi presimțeam romanul ei; cum participam la toate peripețiile, lămurite deodată din uscatele date de dosar, ale avocatului-dr. Silvestru Hotăran! O sufocase mocnita viață, lîngă moșneagul stăpînit de smînteala "reîncorporărilor". O desgustase viața sclivisită și mueratică a Capitalei binecuvîntate de crucea Sfîntului Gelbert! Ea, care nu-și trăia viața adevărată, decît atunci cînd pescuia și vîna haiducește, ca o autentică și rustică fiică a naturii!...

Și iarăși, o înțelegeam prea bine, desrădăcinată și născută dintr'un amestec de sînge încă nereconciliat, că ostenită de acest strîmt și monoton decor, evadase din existența încarcerată aici, să plece oriunde în lume, unde soarele e mai luminos și văzduhul mai puțin înmiasmat... N'aveam de ce mă teme. Ce rău mi-ar putea dori, mie, care o presimt abia acum, așa cum nimeni n'a priceput-o desigur vre-odată, și pentru care atît de senin, închin?

Clătînîndu-mă, cu mîna rezemată de spătarul scaunului, am gîlgîit paharul peste cap. Amintindu-mi tradiția magnaților la asemenea toasturi, am aruncat viteaz cupa deșartă, să se sfarme în țândări. La izbucnirea cristalului spart în sute de așchii, mi s'a părut că privirea domniței Aranca, tresare ofensată și se încruntă.

Ceiace îndată, m'a indignat.

Cu o mobilitate, dela care nici de astădată nu era străină buteliei de Tockay, am trecut brusc, dela înduioșarea și admirația de adineaori, la cel mai amar rînjit.

— Vă dezgustă purtările mele plebee, nobilă domniță?—am întrebat cu obrăznicie. S'a deșteptat în vinele voastre corcite sîngele grofilor cruciați? Surideți, cu scîrbă și cu milă?.. Haha! Poate credeți că vinul numai a vorbit și vorbește?.. Cum vă înșelați, prea nobilă contesă, de pînză și de văpsea. Sînt lucid. Nu mă

impresionează nici castelul acesta populat cu armuri ruginite și cu stafii! Nici surisul vostru, care vrea să fie enigmatic și de care nu-mi pasă! Și ca să dovedesc că nu-mi pasă, uite, voiu alege o carte din biblioteca maniacului vostru părinte și voiu ceti calm, până la adormire, ca în orice hotel banal, de oriunde! Surizi? Poți surîde cît vrei, cromolitografie care vei fi vîndută mine la darabană!..

Acestea spunînd, gesticulam cu ochii împainjeniți de aburii vinului, în fața portretului alb și neclintit. Privirea domniței Aranca, răspunse nepăsătoare, cu sclipirea ghețos-arzătoare a ochilor verzi și negri și aurii și viorii — și cu același început de suris care tot nu se hotărîse încă, să fie suris deplin.

Am luat sfeșnicul și silindu-mă să-mi păstrez verticala, am pășit din încăpere, în încăpere, până în bibliotecă, să-mi țin cu vîntul. Am ales o carte, două, trei... Tăcerea neagră și mucedă, din cavoul acesta al cărților unde-și slujea liturghiile ocultiste groșul cuprins de sminteală, mă lăsa indiferent cu desăvîrșire, acum. Ca să-mi probez mai virtos sîngele rece, am început să fluer cu o voluptate rea și sacrilegă, un refren de cabaret. Cu teancul sub-suoară m'am întors, izbindu-mă în ușori și împiedecîndu-mă în praguri. Haha! Să poștească toate stafiile din lume, să horească în jurul meu cel mai desmățat al lor sabbat și să le rîd în nas la toate; da, la toate...

Am aruncat hainele răvășit, pe spatarul scaunelor și pe coavore; am așezat luminarea la căpătăiu și cele trei cărți cu scoarțele tari. În urechi îmi așia tăcerea, timpurile îmi erau încinse de ferbințeală. Am deschis fereastra să dau drumul răcoarei nocturne și numai după aceia, tacticos, m'am virit în așternut. Cu o fluturare de degete, ironică și arogantă, mi-am luat noapte bună dela portretul domniței Aranca. Ochii m'au privit cu mila lor rece și disprețuitoare. Și de la primele zile, am vrut să mă știu prins numai de carte, în lumea ei veche de veacuri și veacuri, căci cartea era al treilea tom, din spovedaniile Sfintului Augustin: „Je tombai donc, chez des hommes orgueilleusement délirants, et charnels excessivement et grands parleurs, dans la bouche de qui étaient les lacs du diable et un glu composée d'un mélange des syllabes de ton nom et du Seigneur Jésus-Christ et du Paraclet notre consolateur l'Esprit saint. Ces mots ne quittaient pas leur bouche, mais seulement le son et le bruit de la langue; et d'ailleurs un coeur vide du vrai. Et ils disaient: Vérité, et Vérité!“...

Întorcînd foaia, fără voe ridicam ochii la ochii domniței Aranca, fiindcă îi simțeam urmărindu-mă neclintit. Rîndurile jucau, deșirîndu-se și împletindu-se; înțelesul cuvintelor se risipea, luncîndu-mi din minte. Stăruitoarea prezență îmi atrăgea ochii hipnotic. Iar începutul acela de suris, se lămură din ce în ce mai usturător; demonică provocare.

— Ce vrei? — m'am răstit, întorcîndu-mă într'un cot, să nu-i mai văd fața și ochii, plecat numai pe foile cărții. Nu sînt nici

Tivadar Vago, ofițerul dezertor și revoluționar, nici locotenentul român, laș, care a fugit ca să nu te înfrunte, nici rîndașul imbecil, care s'a înecat. Mu mă tem de stafii, cum nu mă ademenește surîsul acesta infam, de fecioară besmetică...

Spuneam — dar nu-mi ridicam ochii, s'o văd dacă a tresărit subț insultă.

I-am ridicat mai tirziu, cînd o ceață s'a pus între privire și carte. Toată încăperea era năvălită de ceață. Miasma lăptoasă a mlaștinilor, intrată pe nesimțite prin fereastra deschisă. Flacăra lumînării se împuținase aburită. Lucrurile se estompau vag, îndepărtate, imaterial — numai ochii portretului scînteiau fosforic, ca ochii de topaz ai felinelor, în tufişuri, noaptea.

— Așa dar, toată miza în scenă! — am hohotit tare, toate vicșugurile unui film misterios! Ce proști ai putut amăgi până acum, ca să crezi că tot așa...?...

Ochii luceau fosforic, sfredelind ceața opacă, batjocoritori și nepămînteni.

— Ce vrei? — am repetat nestăpînindu-mă, ridicat în capul oaselor și ridicînd cartea cu scoarțele tari.

Am ridicat-o și am lovit, aruncînd-o din toate puterile.

Flacăra lumînării sfîrși și se stinse.

Întunericul mă înghiți; un întuneric murdar și lăptos, aderent, de ceață. Dar am lovit bine: ochii fosforici nu mai scilipeau sus, erau acum la înălțimea mea, aprinzîndu-se și stîngîndu-se în întuneric, cum într'adevăr lucesc intermitent privirile sălbătăciunilor de noapte. Erau la înălțimea mea; portretul așa dar, căzuse.

Calmat, am pipăit cutia de chibrituri, la căpătăiu, lîngă sfeșnic, unde o știam așezată. Am frecat un chibrit, mai multe. Hîrtia umedă și vîrfurile umede al chibriturilor, nu dădeau nici o scîntee. Le-am tras până la cel din urmă, și am svîrlit cutia deșartă, blesmînd. Cînd am ridicat privirea, ochii fosforici nu mai erau acolo; scînteiau lîngă ușă. M'am repezit, în întunericul vînat să pipăi tabloul pe care îl știam căzut: rama era intactă și neclintită în părete, dar mîna n'a dat peste pînză — înlăuntrul ramei a pipăit numai peretele gol și aspru.

— Ce înșamnă, nebuniile acestea? — am răcnit, întorcîndu-mă.

Fosforicile pupile, verzui și aurii, clipeau acum în altă parte; în fața ferestrei cu lumina lăptoasă. Am sărit să prind drăceștile lumini, și au săltat alături. Ochii, deprinși acum cu întunericul, deslușeau și-un vestmînt alb, lipindu-se de zid, făcîndu-mi față. Încă odată m'am repezit, și încă odată mi-a scăpat.

— Cu mine nu merg, nebuniile acestea! — am gîfuit cu încăpăținare, izbindu-mă prin întuneric de scaune și de lucruri, împiedcîndu-mă în haine și întinzînd brațele, ca într'un joc de-a baba oarba, să înclăș aratarea jucăușă.

Și cea mai nebunească goană, începu.

Ochii scînteiau pretutindeni, iar mînele întinse, nu-i putea captura nicăeri. Lîngă ușă, de cealaltă parte a biroului, între pat

și mine, aproape de tot și scăpîndu-mi, cînd strîngeam brațele să cuprind fantasma albă și nu înțelegeam decît vidul. Gîfiiam în întuneric, mă opream să calculez o săritură; fantasma cu ochi de fosfor se oprea și ea cu lucirile neclintite, și cînd mă aruncam, îmi sdreleam degetele în zid, palmele în colțuri de fier, tîmplele în ușori. Odată i-am prins mîna și mîna s'a topit în strîsoare, fără nici o smuncitură, ca ochii să-mi rîdă în față, cu arzătoarea lor lumină, rece și nepămînteană. Poate a durat numai cinci minute, desmeticul joc, poate un ceas. Toată îndărătnicia îmi era, să dovedesc—să dovedesc cui? — că n'am nici o frică și că nu voiui conțeni, pînă ce nu voiui avea aici, în mini, capturată, dezlegarea absurdei arătări.

M'am oprit să-mi șterg cu dosul palmei, fruntea udă și înfierbîntată; ochii cu recea dogoare s'au oprit și ei, în dreptul ușii. M'am aruncat, svîcnind cu mînie de taur orbit de năvala singelui în creer; arătarea albă s'a strecurat în coridor, deșirîndu-se și oprindu-se, să mă aștepte în capătul cel mai întunecos. Am căzut, m'am ridicat, am înaintat bîjbîind în umbra de besnă, condus numai de scînteerea ochilor. Pe urmă în altă încăpere și în alta și încă în alta, jos pe scări, în sala cu armuri. Se oprea, cînd întîrziam; o rupea înainte, cînd eram aproape. Tălpile goale se cutremurau pe lespezile reci ca gheața, o clipă am avut nălucirea deșanțatei mele înfățișări, dezbrăcat, cutreerînd coridoarele negre, după o arătare, după stafia, de care-mi rideam cu atîta siguranță, eri, și aseară, și adineori, și care acum, își ridea dînsa de mine... Dar nimic pe lume, nu m'ar fi oprit. Voiui să văd, să știu cum are să sfirșească, să-mi dovedesc... Să-mi dovedesc, ce?

S'a rezeamat de-o armură. M'am aruncat să o cuprind în brațe, la un loc cu armura. Omul de fier s'a prăbușit pe lespezi, cu o defunare care a răscolit ecoul în toate sălile castelului pustiu și sonor; dar arătarea, neatînsă, mă aștepta în ușă. Încă odată m'am năpustit, după ea, afară.

Ce lună putredă, între nori bolnavi și ce lumină lăptoasă!

Dintr'o singură aruncare a ochilor am întrevăzut-o, sus pe cer, și îndată, privirea a coborît să regăsească fantasma cu ochii de fosfor, ca să nu-mi scape cumva. Mă aștepta, la colțul zidului; a ocolit spre cealaltă față, în parcul cu mlaștini. Luna își trase un nor vînat peste față; întunericul de sus, fu deodată dens și opac.

Dar numai întunericul de sus. Căci jos, toată întinderea parolui, cu scheletele strîmbe și prăbușite ale copacilor, era luminată straniu de mucedă irizație a miasmelor. O piclă verzue, în care dănțuiau simburile de flăcări, înfășurate în vată.

Numai o clipă am avut răgaz să mă opresc, vrăjt de fantastica iluminare. Fiindcă îndată, arătarea mi-a jucat în față, aproape de tot, cași cum ar fi vrut să mă cheme la hotărîrea mea și să mă sustragă dela vre-o șovăială. Aici, nu eram doar, ca să admir un spectacol! Aveam altă datorie. Și am alergat după sprintena arătare, albă și jucăușă, printre luminițile care se aprindeau

și se stingeau suflăte de vînt, alergau alături cu noi, ne întreceau și-și transmiteau lumina, dela una la alta, o mie de mii de candelăde gălbui, albastre, verzi și roșii și de toate culorile curcubeului.

Fantasma poposea, se răsucea să mă aștepte. Atunci, cele două lumini fosforice și neclintite, păreau luceferii suverani ai constelațiilor dănțuitoare de jos. Numai ochii aceștia rămîneau reci, în neclintire, iar toată puzderia luminilor nestatornice din smîrcuri, alergau din flacăre în flacăre să se apropie și să-i facă un covor de licurici împrejur. Smuñceam picioarele goale, scufundate în glodul chiftit și mă repezeam. Arătarea se deșira îmaterial înainte, trecea prin trunchiurile răsturnate, gonia întovărășită de toate flăcările miasmelor fugind laolaltă cu noi.

Am ajuns la zid; înainte de a trece dîncolo, am privit odată îndărăt. Toate luminile din urmă erau stinse. Numai castelul Kemeny, în întunericul aspru ca un postav, se vedea îmbăiat într'o lucire gălbuie și sulfuroasă; lumină care nu venea de nicăiri și s'ar fi spus o sudoare satanică a zidurilor dospite de umezeală și de mucigaiu. Umbra albă, îmi jucă înainte, ochii cu arzătoarea răceală, mă îndemnară impacient: — „Haide! Ce-aștepti? Unde te uiți?“... Iar șerpuit, se strecură dîncolo de zid, unde nemărginirea smîrcurilor se întinse iluminată de zvîrcolirea clipirilor gazoase. Subt tălpi, în glodul desgustător, simțeam vietățile băloase încovrigîndu-se în jurul degetelor, îmi scuturam scîrbit piciorul din fugă, și goneam încă, încă, sărind peste ochiuri păcurii de apă, călcînd în flăcări care se stingeau brusc, împleticindu-mă în rădăcini inodate, care mă atrăgeau îndărăt...

Și deodată, răsufllarea mi s'a gîuit de spaimă.

În urmă, mai alerga cineva.

— Uuuu! Ululu! Uuuu! Ulu-lu!

Gușatul, cu mîinile lungi, cu pașii rășchirați, venea șuerîndu-și răsufllarea din cimpoiul de carne, urlînd...

— Uuu! Ululu! Uuuu-Ululu!..

Cu toate puterile adunate, am început să goneșc mai desnădăjduit, înainte fugăriind arătarea albă, în urmă fugărit de privirea omenească, pe care nu o știam ce vrea și de ce aleargă.

— Uuu! Ululu! Uuuu-Ululu!

Este contagioasă sălbătăcirea? Ceva din strămoșii lacuștri s'a deșteptat în mine? Nu știu; dar m'am trezit în goana nebunească, urlînd și eu pe întrecutele, cu gușatul timp și nevolnic.

— Uuu! Ulululu! Uuu-Ululu!

Ne îngînam și ne întreceam, din fugă întorceam capul pe jumătate fiindcă îi simțeam răsufllarea gîriită în spate, zvicneam mai încordat și urlam mai bestial:

— Uuuuu! Ulululu! Uuu-Ululu!

Nici un obstacol nu mă mai oprea. Nici un desgust. Uneori piciorul intra până la gleznă, stropi de abces mă improșcau în obraz și în ochi, simțeam în gură gustul leșiatic și spurcat al putreziciunilor fermentate, pielea mă ustura de tăeturile săbiilor de

paperă și poate de mușcăturile animalelor băloase; dar nimic nu mă oprea, ca o fiară slobozită din mijeala veacurilor. Eram doi, care goneam după arătarea lacurilor, și dintre amîndoi, nu gușatul era cel mai aproape de animalitate.

— Uuu! Ulu-lu!—urla, la spate, rotind labele uriașe de gorilă.

— Uuuuu! Ululu! Uuuu-Ululu-unu!—răspundeam mai îndrîjit, cu un glas pe care nu mi-l cunoșteam și tot nu mi se părea îndestul de fioros.

Cînd deodată, alba fantasmă, s'a oprit, și atît de neașteptat, încît nu mi-am putut curma goana și am trecut prin imaterialul vestmînt. Am vrut să mă întorc, să văd unde s'a topit, s'o caut îndărăt, jucînd în altă parte, chemîndu-mă, cum făcuse până atunci. Ceva s'a prăbușit în creștet, trosnindu-mi țeasta; toate luminile dănuind pe lacuri s'au stîns brusc și am căzut cu fața în glodul vîscos.

Intr'atît mi-am adunat ultimile puteri: să-mi întorc obrazul, nările și gura din mîlul acru și dospit, ca să-mi feresc răsufierea liberă. Și să văd, pășind peste mine și fugind mai departe, cu mîinile vînturate roată, gușatul, cu răcnetul lui triumfal și acum rămas singur, stăpîn:

— Uuuu! Ululu! Uuuu-Ululu-uuu!

Fundul oceanului era abia luminat, de un crepuscul livid. Madrepori, cu brațe de sfeșnic înflorite, întindeau o feerică pădure în adîncul înăbușitor al apelor. Săgetau pești lungi ca sulile, se opreau pești lași cît tăvile, cu ochi bulbucați și ficși. Stelele mării, gigante, își roteau cele cinci brațe ca roza vînturilor. Vietăți străvezii colorau încet, balansînd clopote fără de sunet. Și raci uriași și mustecioși, necunoscute animale de toate culorile, pești torpilă descărcînd baterii care cutremurau apa, caracatițe cu brațe înodîndu-se desgustător, înaintînd zvîcnind din pomparea cu bulbuci a lichidului, viermi, crabi, moluște și toate jivinele monstruoase și fantastice ale profunziunilor; unele mai divine ca paserile și florile paradisului, altele mai scîrboase și hide ca arătările de vis rău, treceau în nesfîrșită procesiune pe dinaintea ochilor, vîinîndu-se, ascunzîndu-se, gonindu-se și îmbrățișîndu-se în oribile spasaturi.

Aerul țevii din îmbrăcămîntea de scafandru, se îpuțina înăbușîndu-mi răsufierea. Numai aceasta m'a făcut să clatin semnalul care avea să mă tragă în sus, despărțîndu-mă cu părere de rău, de magica lume a adîncurilor. Reflectorul puternic al lămpii electrice, tăia brazde luminoase scormonînd unghere de stînci, unde se ascundeau subt alge alte vietăți necunoscute—îmi făgăduiam, mîne să mă întorc, odihnit, pentru altă explorare. Acum funia mă ridica legănat, cu greutatea de plumb atîrnate de picioare, lăsînd dedesubt mișuneala multicoloră din pădurea vrăjită de madrepori.

Apa era mai subțire și mai luminoasă. Sprinten jucau

numai suveicile peștilor. Mai repede! Am scuturat semnalul cu sonerie, să mă smuncească mai repede, fiindcă îmi vijiiiau tîmplele și în îmbrăcămintea de oțel, deschideam gura sufocat, ca puii de șoarec subț clopotul aparatelor de făcut vidul, în laborator.

Ce-a fost aceasta?

Ascensiunea s'a oprit. Toată lumina s'a încețoșat acoperită de o caracatiță enormă, care-și întinde multiplele brațe cu ventuze în capăt, să mă cuprindă, mă strînge încolăcit de-mi trosnește îmbrăcămintea articulată de metal, mă privește cu ochii holbați din capul fără frunte și cu o smuncitură mi-a smuls țeava, prin care aerul a fugit, lăsînd să gîlgîte apa ucigașă : uuuu-ululu, uuuu-ululu! Mă svîrcolesc fără putere, cu vînele plesnind și cu răsuflarea retezată; ochii imenși și neclintîți, aproape de tot deasupra ochilor mei, mă privesc atent, cu o crudă și satisfăcută curiozitate — și caracatița rîde, rîde cu glas omenesc.

Cu o ultimă desnădejde încerc să resping viscoasa îmbrățișare. Tentaculele se desprind; au rămas numai ochii plecați pe fruntea mea, bulbucăți și sticloși. Le implor îndurare. N'am venit cu nici un gînd rău. Nu voiu mai turbura niciodată împărăția apelor. O nevinovată și omenească curiozitate... Dar niciodată nu mai revin; jur! Ochii se îmbunează, aplecați cu aceiași atenție să-mi sondeze privirea, de astădată fără cruda răutate. Tot mai aproape, mai atent și mai îndelung, până ce se prefac în ochii gălbui, de după ochelarii cu lentila bombată și cu ramă de bagă, ai avocat-doctorului juridic, Silvestru Hotăran.

— Uff! Bine că dădu Sfîntul și te-am văzut întors la viață! — suspină ușurat avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, îndreptîndu-se greoiu de șale și strîngîndu-mi mîna întinsă neînsuflețit pe cerșaful alb.

Încerc să surid. Încă nedumerit unde mă aflu. Rotesc ochii: pereți albi ripolinați, fereastră înaltă fără perdele, patul de fier, și peste cap, la căpătăiu, foaia de observație. Așa dar, o cameră de sanatoriu. Ce blîndă și bună e lumina caldă; năvălind val, prin fereastră deschisă! Și garoafele de pe mesuța de metal, ce miros dumnezeesc!

Vreau să mă mișc între pernele mari. Nici brațele, nici trupul nu se supun.

Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, mă contemplă cu o maternă încîntare, frecîndu-și mînile bunduce și păroase.

— Așa dar, mi-ai și făcut o istorie, cum ai rămas singur! — mă muștră cu bunătate, clătînd a amenințare inofensivă, arătătorul scurt și gros, ca un francfurter.

— Cine și-a imaginat?... Prostii... Nici eu nu știu... am îngăimat, desvinovățîndu-mă și încă odată, încercînd să mă întorc pe o coastă.

— Acum stai liniștit! — îmi poruncește, așezîndu-se alături, pe marginea patului. Totul e bine, dacă sfîrșește bine... Și totul s'a sfîrșit mai bine de cît îmi închipuam. Singurul necaz, l-ai tras

dumneata... Dar acum, că te văd trecut de criză, pot spune că mi-ai fost un noroc. L-ai plătit scump, erai să-l plătești cu viața, dar, dragă domnule, ai deslegat o taină... Ai limpezit o controversă juridică, de la care puteam să mai aștept încurcături...

— Nu înțeleg, am spus.

Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, îmi puse pe umăr, palma lată ca o broască țestoasă în chip de prietinească sollicitudine :

— Ai să mai ai răbdare și am să-ți povestesc. Acum nu trebuie să te ostenești... Medicul ți-a recomandat liniște...

— Și dumneata crezi că o să am liniște, dacă nu-mi spui acum?... Tot timpul am să mă gândesc... Am să fac tot soiul de supoziții!—m'am îndărătnicit, abia întors la viață și din nou stăpînit de demonul curiozității. În loc să dorm sau să nu cuget la nimic, am să-mi frământ mintea să aflu... Dumneata, numești a-ceasta, liniște?—am stăruit, înțelegînd că fermitatea d-rului juridic Silvestru Hotăran începe să se clatine.

Se ridică în picioare, măsurînd cu pași apăsați de cîteva ori camera în lung și-n lat, cu minile la spate ; privi pe fereastră, se întoarse.

— De altfel, poate e mai bine, spuse,—oprindu-se și trăgîndu-și scaun, în fața mea. Toată istoria e scurtă... Acum două săptămîni, cînd te-am găsit...

— Acum două săptămîni...—am întreat, și îndată am căutat cu ochii la calendarul din părete. Intr'adevăr : 29 August... Sînt două săptămîni de cînd zac fără conștiință...

— Acum două săptămîni, reluă avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, cînd te-am găsit căzut în mlaștina aia ticăloasă, după ce te-am adus aci, la Cluj, să te predau în sama medicilor, ni-am întors să procedăm la o anchetă mai amănunțită... Cu autoritățile bine înțeles. Și n'am greșit. Am descoperit la cîțiva pași, de unde căzuse-i, în nămol, îngropat și în descompunere, trupul confesei Aranka Kemeny... Ne-a fost ușor să stabilim identitatea... După inelul din deget, carabina de alături, ce s'a mai putut cunoaște din îmbrăcămintea putredă... Mai greu, este de stabilit cum de-a ajuns acolo... Părerea judeului, e că s'a înecat și că trupul s'a scufundat singur, cu timpul, în mlaștină.

S'a înecat din accident, sinucidere, asasinat ? Aceasta, dragă domnule, n'are s'o știe niciodată, nimeni. Ca măsură de precauție a fost arestat Ghyla, gușatul... Dar e un nevolnic ; nu-i poți scoate un cuvînt, e mai dobitoc decît dobitoacele din curte... L-am arestat, fiindcă e frate cu fostul locotenent Tivadar Vago și fiindcă după spusele slugilor, își adora cu simțirea lui de gușat, stăpîna... Mi-am spus că poate gelos pe cele cîteva plimbări nevinovate ale Contesei Aranka în tovărășia lui Tivadar Vago, în cugetul lui de nerod și de nebun, va fi mijit ideia crimei... Dar acestea sînt numai presupuneri. Fapt este, că descoperirea a înlăturat cea din urmă complicație. Înțelegi bine, că în materie de succesiune, data morții e de cea mai mare însemnătate. Dacă se dovedea că A-

ranca a murit după contele Andor, atunci asupra averii puteau să ridice pretenții succesorii ei ascendenți, adică neamurile Anei Porumbacu, Gheorghe Porumbacu și așa mai departe. Cu alte cuvinte tot felul de complicații. Acum lucrul e simplificat : ultimul decedat în ordine cronologică, e contele Andor, și cum a murit fără testament, averea merge după lege succesorilor de drept, în speță, clienților mei... După cum vezi, datorită peripețiilor dumitale au fost înlăturate și cele din urmă dificultăți juridice. Pot spune, că îți datorăm recunoștință.

— Merți!— am întrerupt sec, fără entusiasm, aflind prozaicul desnodământ al peripețiilor pe care nu le va ști niciodată, nimeni.

Și am tăcut un timp, cu ochii închiși, revăzînd fantasma albă și sprintenă a domniței Aranca, despre care acum înțelegeam că-și căuta odihna unui mormint creștinesc și de aceia chema trecătorii s'o izbăvească din putreziciunea smîrcurilor.

Pe urmă, într'un tîrziu, mai mult de politețe, decît de curiozitate, am întrebat :

— Dar castelul ? Biblioteca ? Licitajia a fost ?

— O ! da !—răspunse, frecîndu-și minile cu stăpînită satisfacție, avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran. Au mers lucrurile mai fain, decît mă așteptam.

Plecîndu-se să-mi destăinue, cu glas mai scăzut :

— Am pus să liciteze, pentru două mii de jugăre de bălți, un om al meu... Le-am luat pe nimic. Nici nu se prezinta să le liciteze nimeni. Cine, ce să facă, cu două mii de jugăre de bălți, papură și smîrcuri?... Cuiabar de țînțari și de friguri palustre ? Eu, o iau sistematic. Irigații, canalizări... În cinci ani de muncă, scot aur... Și sînt și cu conștiința curată : n'am oferit, decît fiindcă nu se prezinta nimeni. Nu-i drept, dragă domnule ?

În loc de răspuns, ochii mei s'au oprit stăruitor, la paharul deșert de la căpătăiu ; cu urme grase și opace de degete. „Exact, limpede ca acest cristal !”—am gîndit, amintindu-mi episodul de acum două săptămîni, cînd avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, dăduse odată greș, invocînd puritatea cristalului. Am gîndit, dar nu mi-am rostit gîndul. Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, urmărindu-mi privirea, înțelese cu toate acestea la ce-am cugetat, fiindcă roși, dovedind o subtilitate în cetirea gîndurilor ascunse, la care nu m'ași fi așteptat, nici cînd.

— Și cărțile ? Biblioteca ?—am întrebat, numai ca să risipesc jena acestei osînde fără cuvinte.

— A ! cărțile !—vorbi cu însuflețire, avocatul-dr. juridic. Închipuește-ți, dragă domnule, că am avut cea mai mare surprisă. Mă temeam că n'are să se prezinte nimeni. Și a venit un ovrei tocmai de la Pesta, un anticar care cunoștea dinainte biblioteca. A oferit, cît nu mă așteptam ; zece mii de pengö“... Dar am avut grijă și de dumneata, dragă domnule ; m'am înțeles cu el, să aleg întăiu măcar o sută de volume pentru dumneata... Și m'a ajutat el, foarte detreabă și serviabil. Uite !—îmi spuse arătîndu-mi înșirate jos,

pe dușumea, lângă perete, un șir de cărți cu fericirea unui om care a pregătit o mare și plăcută surpriză.

Am vrut să mă ridic într'un cot, să privesc lacom.

— Te rog, stai liniștit!—mă îndesă la locul meu, avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, cu palma lată cît broasca țestoasă. Ți le aduc eu, să le vezi, pe rînd...

Și îmi cără pe rînd, cărțile, ștergîndu-le praful de pe legăturile de piele, cu batista despăturită și așteptînd exclamațiile mele de surpriză și de recunoștință, cu seninătatea bună a unui bunic care a pus la cale cel mai neașteptat dar, nepotului.

Erau numai cărți ocultiste, de magie, de spiritism și de reîncarnății, toate noi, de trei și de patru decenii, alese după cît se înfățișau de arătoase, legăturile proaspete și aurite. Toate prețuind, pentru mine, mai puțin decît greutatea lor la cîntar. Nici una, din celelalte, rare și prețioase, rătăcite măcar din întîmplare. Anticvarul „serviabil“, dela Pesta nu se oferise degeaba, să adauge priceperea lui, la nepriceperea avocatului procurist. Dr. juridic Silvestru Hotăran, mă privea încîntat și oarecum mirat, de prea searbădul meu entuziasm.

— Zici, că pentru toată biblioteca a oferit zece mii de pengö?... Cît face zece mii de pengö, în monedă romînească?—am întrebat, privind în plafon, unde se topea tot furgonul meu himeric cu cărți: o avere.

— Aproape trei sute de mii de lei!—răspunse prompt și triumfal, dr. juridic Silvestru Hotăran. Ași fi fost încîntat după evaluarea mea să luăm cincizeci de mii de lei; și a dat trei sute de mii... Un nebun!.. Nu m'ași mira să aflu că a ajuns la faliment în scurtă vreme...

— Doctore, doctore!—am rostit amar... Biblioteca contelui Kemeny, prețuia cu ochii închiși, cinci-șase milioane... Erau cărți acolo, care au să fie plătite, una singură, cu zece mii de pengö și mai mult.

Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, mă privi cu neîncredere, prin ochelarii lui bombași. Pe urmă dădu din cap, și se apropie să-mi așeze mai bine, subț bîrbie, cerșaful alb:

— Nu trebuia să te ostenesc... A spus bine, medicul. Ai încă febră. Să-ți punem termometrul.

Cezar Petrescu

Dela New-York la San Francisco ¹

I. Regiuni culturale

Nu aveam de loc de gînd să pornesc pe un astfel de drum din mai multe motive. În primul rînd distanța între cele două orașe este imensă—aproape 5000 kilometri, deci odată și jumătate drumul București-Paris. În al doilea rînd căldurile estivale ale părții sudice și centrale ale Statelor Unite sînt mult mai sufocante decît ale noastre, deoarece la căldură se mai adaugă și umiditatea caracteristică mai mult regiunilor subtropicale și tropicale. În fine, regiunea prin care America a contribuit la civilizația modernă (accentuez civilizație și nu cultură) este regiunea din jurul orașului Chicago, centrul americanismului modern și expresiunea cea mai clară a spiritului american, aflat la o distanță de 1500 klm. de New York. Aici în jurul marilor lacuri este centrul industriei americane și aparatul prin care produsele agricole se scurg spre Europa. Aici se află și bursele și silozurile de grîne cele mai moderne precum tot aici s'au născut și de aici s'au răspîndit și instituțiile economice și sistemele pe producție care prin rezultatele lor au atras ochii lumii asupra Americii în epoca de după războiu.

Cu toate acestea pentru o înțelegere a vieții americane în toto, cunoașterea vestului este indispensabilă. Problema Negrilor nu se poate studia decît în sud. Rezultatul mecanizant și standardizarea, adică uniformizarea formelor de viață sînt mai bine apreciate atunci cînd sînt privite pe fonduri geografice cît mai

---

¹ O introducere mai strălucită și mai exactă în viața americană decît cea a lui Jean Bart (E. Botez) *Peste ocean* nu cunoaștem în nici o limbă. Pentru un studiu aprofundat asupra problemelor etnice, economice și politice ale Americii, recomandăm A. Siegfried: *Les Etats Unis d'aujourd'hui*, Bibliothèque du Musée Social, Editura Armand Colin, care înlocuște celebra lucrare a lui J. Bryce: *The American Commonwealth* (La République américaine, trad. franc.).

diferite. În fine problemele Pacificului sînt cu totul diferite de problemele Atlanticului și numai acolo poate un European înțelege de ce America nu se asociază mai strîns cu viața politică europeană. În fine este iarăși interesant de văzut pînă la ce punct metodele nouă de producție și buna stare economică generală a putut pătrunde toate colțurile Americii, care contrar celor crezute la prima vedere este mai mult un continent decît un stat, un continent imens care se bucură de toate climatele și de mai toate aspectele geografice, dela regiunile subtropicale ale sudului, pînă la regiunile reci ale nord-vestului, în regiunea ghețarilor eterni, dela regiunea cu clima noastră continentală din jurul Chicago-ului pînă la regiunile semi-aride ale Arizonei și noului Mexico. Toate acestea sub o singură jurisdicțiune federală, o imensă unitate economică și politică care tind din ce în ce mai mult a o transforma și într'o singură unitate culturală.

Deocamdată pe bază geografică, climaterică și istorică America s'ar putea împărți în următoarele regiuni culturale :

1) Anglia Nouă (New England), conținînd statele din Nord de pe coasta Atlanticului, primele state americane formate de de non-conformiștii religioși plecați din Anglia din cauza persecuțiilor religioase, unde pînă și azi influența puritanismului persistă destul de puternic. Aici s'a dezvoltat pînă mai eri o cultură bazată pe biblie și pe protestantism calvinist, o filosofie care lipsită și de generozitate și de imaginație, atît de contrară firii omenești nu mai apelează atît de puternic la noile generații care tind a se emancipa. Este filosofia Americii care trece și care după cum vom vedea dă o luptă puternică contra noilor concepții și formelor de viață aduse de ceilalți emigranți non-protestanți, Catolici, Evrei și Slavi și care este nota caracteristică a Americii după războiu.

2) A doua regiune este Sudul dezvoltat de „Squires“-ii (boerii pămînteni) și lorzii englezi care au obținut terenuri întinse dela regiile Angliei din secolul al 16-lea pînă la Revoluția de Independență a Americii și care au dezvoltat statele fondate de ei sub regimul muncii iobage și mai tîrziu din cauza lipselor de brațe pe sclavia Negrilor, aduși din Africa unde erau cumpărați de negustorii englezi pe diverse nimicuri de la triburile învingătoare și vînduți în Statele Unite. Se cunoaște bine luptele intestine negre provocate sau stimulate de acest comerț ale căror rezultate nu s'au șters nici pînă azi. Nu e nici o îndoială că depopularea unor părți din Africa, precum și ferocitatea și lipsa de încredere pentru semenii lor din alte triburi se datorește încă memoriilor zilelor negre, ce mai trăesc încă în tradițiile orale ale populațiilor băștinașe.

Contrastul între aceste două regiuni a fost natural foarte puternic mai ales cînd ne amintim că non-conformiștii, protestanți militanți și originari cu tendințe liberale și democrate reprezentau o reacțiune locală engleză contra absolutismului reli-

gios și feudalismului cu care biserica de stat anglicană era legată și părăsind vechea patrie în numele libertății religioase au pus la rîndul lor, în noua patrie bazele unui absolutism religios tot atît de intolerant. În fața acestui dogmatism calvinist (Wesley care a provocat mișcarea în Anglia își trage genealogia spirituală direct din Calvin) de o logică care trădează ușor influențele raționalismului cartesian și a spiritului francez, catolicismul apare foarte liberal pentru că ia în considerațiune slăbiciunile omenești, atitudine pe care Calvinismul o consideră scandaloasă.

Contrastul religios, social și economic dintre Nord și Sud era fatal să aducă conflicte dacă nu chiar o ruptură între aceste regiuni federate. Criza a izbucnit în 1865 și sub forma războiului civil a bîntuit ani de zile după care în cele din urmă sistemul sudist bazat pe sclavie a fost definitiv zdrobit de Președintele Abraham Lincoln, șeful confederației din Nord.

3) Regiunea bazinului sudic al riului Mississippi centrată în jurul statului Louisiana, fostă posesiune franceză și vindută americanilor.

4) Regiunea Sud-vestului, a statelor New Mexico și Arizona, anexate deabia în secolul al 19-lea dela statul mexican și care cea mai mare parte teren arid este încă ocupat în majoritate de Mexicani și Indieni și în care regiune aceștia din urmă au atins stagiul lor cultural cel mai înaintat de pe tot întinsul Statelor Unite.

5) Regiunea coastei Pacificului, California și celelalte două state Oregon și Washington cu climă mediteranee și grădini întinse de portocali și lămii în primul, de tot felul de alte fructe în celelalte două din care ultimul are azi și pădurile cele mai întinse rămase pe teritoriul american.

6) Neglijînd statul Montana cunoscut pentru turmele sale de oi și în care adeseori auzi buciulul păstorului transilvănean, a șasea regiune este inima agricolă a Americii centrale în statele North și South Dakota, Minnesota, Iowa etc.... și în fine

7) Regiunea industrială din jurul orașului Chicago și al marilor lacuri.

Mi-am permis să fac această aridă diviziune pentru o orientare rapidă și pentru o înțelegere mai clară a întregului civilizației americane.

* * *

2. Aspecte și probleme etnice.

O privire rapidă asupra situației etnice în Statele Unite se poate arunca cu mult folos chiar în New-York, orașul de peste opt milioane de suflete, centrul financiar al Americii și poate cel mai caracteristic din punct de vedere al vieții moderne americane. Din punct de vedere al tradițiilor însă, din punct de vedere

al vechii Americi, religioase și puritane, Bostonul este și acum centrul cultural.

New Yorkul este azi de fapt mai mult o conglomeratiune de națiuni aproape neasimilate, cu alte tradiții și cu alte culturi, unele mai rezistente asimilării, altele mai puțin. Asimilarea înseamnă adoptarea moravurilor și obiceiurilor nordice protestante atît de diferite de cele latine sau slave.

Pentru a pătrunde spiritul american este fără îndoială cert că înțelegerea doctrinei și mentalității coloniste este esențială. Siegfried a fost primul care să atragă atenția asupra acestui lucru și arată clar în lucrarea sa ¹ deosebirea fundamentală dintre cei doi mari protagoniști ai reformei dintre Luther și Calvin, din care se trag toate sectele protestante. Pentru Luther, spune Siegfried, legile lumii sînt rele, natura este abandonată nedreptății și răului; în domeniul pămîntesc unde acționează statul, nu exista altă lege decît forța, evanghelia nu se poate aplica. Sfinților le este dat astfel să trăiască între ei, într'o societate spirituală, revendicînd cu gelozie independența mistică a vieții lor interioare. Pe pămînt însă Prințul care a primit dela Dumnezeu dreptul de a mînuî spada, însărcinarea de a menține viața statului conform unor reguli pe care morala nu e obligată să le cunoască și pe care însă Providența le-a voit astfel. Creștinul va fi deci servitor al statului în lucrurile lumești ², fără a discuta, dar își va rezerva dreptul la libertatea sufletului său; concepție mistică religioasă, cinică din punct de vedere politic care face din credincios o individualitate spirituală suverană, dar un umil supus al statului.

Această concepție a moralei politice, democrația anglo-saxonă derivată din Calvin (democrația engleză sprijinită în nordul Angliei pe protestantism este astfel de origine calvinistă) ³ o socotește aproape drept un scandai. Calvin, după cum se știe, socotește în special doctrina ca un mijloc în vederea acțiunii. Datoria individului nu mai este aceea de a se concentra în sine însuși ci de a conlucra la opera divină în lume: cu forțele reînoite prin grația lui Dumnezeu el devine un misionar în societate, datorită sa este aceea de a sanctifica viața socială, de a moraliza statul; nici nu e vorba de a admite două domenii separate, spiritul lui Christos trebuie să pătrundă viața întregă. Ceiace de aici înainte devine primordial, nu mai este despărțirea unui suflet rănit care se retrage pentru a rămîne curat, ci comuniunea socială a creștinului în acțiune. Din quasimedievalismul lui Luther ce transpunere imediată în idealismul practic al anglo-americanilor. Ce drum mai ales cătră acest fenomen așa de adevărat,

1 Vezi lucrarea recomandată în nota din prima pagină a acestui articol.

2 Influența Paulistă este extrem de clară de altfel în Luteranism care în legăturile cu statul în practică are mai mult în comun cu Catolicismul decît cu Calvinismul. (nota noastră).

3 Paranteza noastră.

anglo saxon, simțul grupului? Individualistul de formație latină suferă în Statele Unite de ași simți tot timpul personalitatea sa zdrobită. Nu trebuie el să înțeleagă că în concepția calvinistă ceiace devine celula veritabilă a organismului social, subiectul însăși al vieții religioase nu este individul ci grupul?

Vae soli!—iată marele blestem al Americii: decența, statistica, toate forțele sociale te constrînge de a te îngloba într'o colectivitate. Libertatea în aceste condițiuni nu mai apare ca un drept fără limite, ea nu se mai concepe decît reglementată, limitată de o rețea strînsă de discipline morale; nu e vorba de o libertate care rezistă autorității ci din contra de o libertate care se dă ca o datorie de a o sprijini, nu fără a se fi asigurat însă că statul lucrează spre a realiza pe pămînt idealul protestant.

Cine nu prinde această mentalitate dela început riscă să nu înțeleagă America și deci s'o subevalueze. Toată viața americană, naționalismul, misionarismul, atitudinile de toate zilele chiar și acelor ce pretind a se fi emancipat spiritualicește, se ratașează acestei filosofii. Ce sînt doară majoritatea acestor universități americane populare dacă nu biserici laicizate unde spiritul misionar nu este mai puțin vizibil? Caracterul naționalismului american de exemplu este vădit religios și protestant. Pentru masa americană veche, a fi bun patriot este aproape sinonim cu protestantismul și de aici lipsa de încredere cătră catolici, evrei și ceilalți care sînt considerați ca neasimilați prin faptul însăși al religiei lor. Doar misionarismul nu este el aici mijlocul cel mai comun de americanizare? Cînd emigrantul sosește nu este el primit de aceste societăți de americanizare care le oferă atîtea avantaje, mese gratuite Duminica, școli de învățarea limbii engleze și în fine în cazul cînd noul venit intră în comunitatea religioasă protestantă frații coreligionari nu caută ei imediat a găsi un loc potrivit noului prozelit?

În fine fundațiile acestea americane atît de numeroase ce dispun de milioane de dolari pentru scopuri de îmbunătățiri sociale nu sînt ele pornite din spiritul misionar american?

Fenomenul reacționează și asupra noastră căci Baptismul și atîtea alte secte recente sînt în majoritatea cazurilor rezultatul transilvăneanului americanizat dar reîntors la vatră.

Cum pe de altă parte peste 40% din populația actuală a Statelor Unite sînt născuți în afară se poate ușor vedea că problema asimilării lor devine destul de dificilă. Lupta și conștiința de sine a minorității calviniste care de altfel controlează puterea de stat și viața economică și socială a devenit foarte trează și plină de teamă pentru ziua de mine.

Luînd New Yorkul drept exemplu găsim în el aproape două milioane de Evrei în majoritate veniți din Răsăritul Europei (Evrei așkenaziți), peste un milion de Italieni și aproape 1 milion de Irlandezi. Pe lîngă aceștia atîtea și atîtea insulețe de emigranți aparținînd tuturor raselor și aproape tuturor națiunilor de pe

pământ care dă acestui oraș un caracter cu totul cosmopolit și heterogen. O singură unitate este însă aparentă și care prin materialismul ei imperios este cu totul dominantă: unitatea ce pornește din formele de viață impuse de sistemele moderne de producție în masă despre care vom vorbi mai târziu.

În privința acceptării de noi veniți sînt două curente în America. Primul curent a fost acela care a dominat politica americană până la 1924 și anume a primirii tuturor acelor care voiau să se refugieze de asupra feudalismului european, tuturor acelor care fugiau de autocrația tronurilor, tuturor acelor urmăriți de urgia tiraniilor politice. „Deschideți porțile asupra pământului“ era și este încă doctrina acelor din ei care se rătăcesc la tradiția liberală a primilor veniți, persecutații religioși ai regilor și aristocrației britanice.

A doua doctrină este aceea nordică și anume a deschide porțile larg numai raselor nordice, Englezi, Scoțieni, Scandinavi la care unii ar adăoga poate și Germani și Francezi din nord dar ar exclude cu ferocitate rasele mediteraniene (Italieni, Germani catolici, Francezi de Sud, Portughezi) precum și Europa centrală și de Răsărit. O întreagă literatură ridiculă de superioritate a raselor nordice a fost compusă și răspîdită de protagoniștii teoriei iar legile de restricție a imigrației trecute în 1921 și modificată în 1924 reprezintă vederile și prejudecățile acestora. Cu toate acestea din studiul emigrației americane se poate vedea destul de clar că deși concluzia generală trasă asupra superiorității nordice este ridiculă, totuși se poate înțelege ușor cum pe baza calității emigrației în Statele Unite această teorie a putut pătrunde cu atîta putere și exclude celelalte elemente. Iată tabloul emigrărilor nordice și slavo-latine în Statele Unite între 1860 și 1920.¹

	Imigrație Nordică	Imigrație Slavo-latina
1860—1870	98.4%	1.6%
1870—1880	91.6	8.4
1880—1890	80.2	19.8
1890—1900	48.4	51.6
1900—1910	23.3	76.7
1910—1920	22.8	77.2

Prin urmare pe cînd între 1860 și 70 mai mult de 98% din emigranți provineau din țările nordice, dela 1910—1920 peste 77% vin din țările slavo-latine.

Este fără îndoială că din punct de vedere al moștenirii biologice (hereditare) și al calităților reale, imigrația nordică a fost superioară imigrației slavo-latine și iată cauzele:

¹ A. Siegfried—Les Etats Unis d'aujourd'hui, pag. 6.

1. În trecut primii coloni au fost atrași nu numai de pământuri gratuite dar plecau și din motive culturale, erau cu alte cuvinte firi sublimite.

2. În țările nordice în genere se preda în școli limba engleză și cum limba este instrumentul principal prin care un intelectual își câștigă existența, o mulțime de intelectuali din țările nordice, au fost atrași în Statele Unite și astfel clasele sociale și abilitatea înăscută și-au dat toate o proporție oarecare noului continent.

3. În al treilea rând acești intelectuali mai erau atrași și de faptul că America reprezentând o psihologie nordică și forme de viață nordice și protestante, acești intelectuali erau atrași într-o atmosferă congenială lor.

4. Al patrulea motiv toți acești emigranți veniau dintr'un mediu economicște mai înaintat decit mediul slavo-latin și ca atare majoritatea nu erau plugari sau oameni fără cunoștințe de meșteșuguri ci toți sau marea majoritate aveau meserii bine definite.

Pe de altă parte emigrația slavo-latină de după 1880 era calitativ inferioară imigrației nordice din motive lesne de înțeles. În primul rând coloniștii nu mai erau atrași de alte motive decit de cele economice. În al doilea rând companiile de vapoare interesate în a transporta cât mai mulți, au început a face o propagandă activă și a înlesni plecarea oricui.

Selecțiunea naturală ce se forma înainte prin lipsa acestor înlesniri nu mai exista. În al treilea rând cum limba engleză nu se preda în majoritatea țărilor latino-slave, intelectualii nu au luat parte decit foarte puțin (ceva numai după revoluțiile naționalităților din vechea Austro-Ungarie, revoluții care dind greș a forțat pe mulți dintre ziaristi, conducători, să-și caute o altă patrie, neputînd suferi tirania austro-ungară) la emigrare și deci calitativ nu au contribuit de loc la această emigrare.

Concomitent cu această cauză trebuie să punem și lipsa de atracție a elementelor intelectuale și a claselor superioare latino-slave pentru cultura și formele de viață nordic-protestante, atît de reci și atît de lipsite de artă și poezie în cele șase zile lucrătoare, plin de bere și de biblie în ziua șaptea, biblie pe care nordul elefantin (acești barbari interesanți cum îi numește Santayana) a luat literă cu literă ceiace imaginația bogată de orientali a Evreilor a lăsat spre a fi interpretat simbolic.

❖ Dacă slavii și mediteranienii nu au avut protestantism decit pe o scară foarte redusă se datorește bogatei lor imaginații care i-a salvat de ridiculul unor controverse care nici acuma nu au conținut. Tot așa și absurdă controversă între știință și religie neievitabilă cînd textele se interpretează „a litteram” tot în Nordul Europei a trebuit să se dezbată cu atîta acerbitate, pe cînd

1 Aceste țări se pot de altfel felicita că au pierdut mai puțină calitate umană decit nordul Europei.

francezul sau mediteranianul trecea direct și tăcut din acișm în agnosticism atunci cînd își punea alternativa, care natural nu putea fi altceva decît o chestiune pur personală. Ba mai mult, bun agnostic el nu se despărțea de biserica tradițională a cărui valoare estetică și morală pentru elită cit și pentru mulțime nu se poate tăgădui. Doară estetica, atît de mult cultivată în biserica catolică și greco-ortodoxă nu este ea organul cel mai puternic de moralizare? În fața bisericii protestante, acest locaș rece, lipsit de orice element artistic și plin de sermoane semi-docte ce poate face el mediteranianul sau slavul, fire artistică și rafinată? Am luat biserica ca element de comparație aici între o concepție de viață și cealaltă pentru că este poate și drumul de înțelegere cel mai ușor către cele două mentalități.

În fine în al patrulea rînd mediul slavo-latin, neindustrializat încă nu a trimis în America decît lucrători necalificați sau țărani plugari care, fără capital și fără carte, s'au îndreptat fie spre orașe unde au umplut locurile cele mai umile sau au devenit muncitori agricoli cu puține șanse de a deveni independenți.

Pe baza comparativă a acestor imigrații, rezultatul unor cauze specifice, teoria superiorității nordice—luată în atît serios de mica burghezie a Americii provinciale,—a putut lua naștere. Ce știe americanul din sudul sau vestul Statelor Unite de civilizația sau cultura mediteraniană sau a răsăritului Europei, el care, nu a văzut decît reprezentanții unei singure clase, oameni necăjiți plecați pentru o pine mai bună. El compară imediat masa poporului american sau masa imigranților nordici cu acești umili reprezentanți ai Mediteranei și iață teoria nordică.

Situația este de fapt tragică prin simplismul ei. Copilului american nici nu-i trece prin minte măcar (studiile de istorie europeană cu excepția studiilor istoriei Angliei sînt cu totul neglijate atît în școlile secundare cît și în Universități) că în țara de origine a acestui emigrant sînt și alte clase sociale, este și o altă cultură și o civilizație cel puțin egală cu a sa! Această situație de provincialism a outrance începe însă să mai dispară ca rezultat al călătoriilor întreprinse de americani în perioada de după războiu. Natural asemenea vederi sînt foarte rare între oamenii culți sau cei mai avuți care crescuiți în medii mai culte au avut ocazia de a studia sau discuta astfel de probleme cu cei umblați, dar în masa americană asemenea idei sînt comune. Fiecare țară este judecată după calitatea emigrației venite în Statele Unite. D-na Hamilton, profesoară de igienă industrială la Universitatea Harvard, (cea mai renumită universitate americană) îmi confirmă această observație. „Noi judecăm țările europene după emigrații trimiși ceiace revine la faptul că judecăm fiecare țară după politica pe care o duc față de săraci!”

Deaceia, continuă d-na Hamilton, avem o mai bună impresie de Bulgari decît avem de Italieni pentru că în Bulgaria a existat totdeauna o democrație economică și astfel s'a dez-

voltat în fiecare un spirit puternic gospodăresc pe cînd în Italia d-lui Mussolini și astăzi oamenii sînt exploatați—mă refer în special la condițiile agricole și industriale din Sud (de unde vin majoritatea emigranților italieni) — ca Heloții Spartei antice.

Asupra Romînilor nu există—scriem lucrul cu foarte multă mulțumire — prejudecăți în mintea Americanilor. În primul trebuie încît cu greu s'a putut forma o opinie generală despre ei. În general din contra sîntem văzuți destul de bine. Nu știu din ce cauză, îmi spunea o domnișoară ce lucra pe teren social — am avut totdeauna impresia că poporul romîn are o cotă de inteligență foarte ridicată. Cu toate că o mulțime de compatrioți de speță decis Levantină, aceste firi cu totul lipsite de caracter cum îi observă și Kayserling în volumul său asupra Europei, acești fii de venetici, nîmpămînteniți nici cu moravurile nici cu sufletul, acești ciocoi apăsători ai țărănimii care au stat la suprafața vieții rominești timp de secole și prin care reprezentanți, poporul romînesc a fost cunoscut în străinătate aproape în mod exclusiv, au trecut deseori oceanul dedîndu-se la diverse specii de piraterie. Majoritatea Romînilor emigrați în Statele Unite au venit din Transilvania, oameni harnici, nu tocmai imaginativi sau inventivi este drept, dar oameni cu sufletul în muncă.

Psihologia transilvăneanului este bine cunoscută. El nu a trăit sub influența culturii bizantine și a poeziei răsăritene. S'a adăpostit omul cum a putut între catolicism de oparte cu formalismul lui de ordine și autoritate și între protestantismul rece și hipocrit al Ungurului și Sasului de alta. A fost un om necăjit și muncit și cu puțin timp pentru horă și poezie. Intunecat la suflet de necazuri și exploatat de grofi, și-a transformat nevoia de a munci într'un „ethos” filosofic și a devenit astfel în noul nostru stat gospodarul cel mai destoinic cu o psihologie a vieții și o mentalitate aproape protestantă. Deosebirile între transilvănean și regățean sînt de fapt destul de importante, tot așa de importante ca cele între moldovean și muntean, și deaceia poate temporar vor putea fi exploatate de politicieni în același sens în care au fost exploatate un timp oarecare și acestea din urmă. (Cazul natural nu este unic—toate țările mari au tipuri provinciale decisive și Franța, unde poate ideia de unitate națională este mai puternică ca oriunde, are și tipurile provinciale cele mai decisive : meridional și nordic, Breton și Basc sînt nu numai rase deosebite dar chiar și dialectele aparțin altor grupuri lingvistice).

Imigranții romîni au început a veni în America încă de pe la sfîrșitul secolului trecut dar în număr foarte mic. Aproximativ 400 au venit în 1900, culminînd la 11.000 în 1906. Din aceștia numai aproximativ 300 veniau din vechiul regat. Totalul Romînilor emigrați în Statele Unite nu se poate stabili cu precizie din cauză că statistica de emigrare nu făcea deosebire între na-

ționalitățile vechiului regat austro-ungar și toți erau trecuți drept Austro-Ungari. Pe de altă parte nu toți românii sînt organizați în societăți de ajutor mutual sau altele spre a putea fi astfel ușor socotiți. Mulți nici nu au bisericile lor în jur spre a putea fi trecuți statistic în felul acesta dar numărul lor nu a depășit cu mult 100.000. Sosiți în momentul clădirii industriei americane care avea nevoie de brațe și cînd pe de altă parte pămînturile agricole erau mai toate luate, natural majoritatea lor ca de altfel majoritatea imigrației austro ungare (Unguri, Germani, Slavi) s'a îndreptat spre centrul industrial american din Regiunea marilor lacuri pe care am descris-o mai sus. Cleveland centrul intelectual al coloniei romînești (azi Detroit-ul are o colonie romînească cea mai numeroasă trecînd de 30.000) este centrul intelectual al coloniei ungare. Asupra lor vom reveni cu ocazia descrierii regiunilor în ordinea drumului străbătut.

Cota sudică restrîngîndu-se azi în urma legii din 1924, care reprezintă politica nordistă un număr destul de mic de Romîni sînt azi admiși în Statele Unite, aproximativ 600 din vechiul Regat și Transilvania și aproximativ 300 din Basarabia. Ambele cote sînt angajate pe ani de zile în special de Evrei ce doresc a părăsi țara.

Cota reprezintă de fapt un procent de 2% din numărul prezumtiv al celor aflați în Statele Unite la 1890. Se înțelege ușor tactica. Numărul celor din Sudul și Estul Europei era foarte mic în acel an, grosul acestei imigrații sosind aici de la 1890 încoace.

Aureliu Ion Popescu

IZOLARE

Nehotărît rămîn în fața vieții mele
Ca un ocaș lăsat în libertate.
Din care neguri, printre care stele
Mi-am întrupat această vietate?
Oricît pe mine nu mă înțeleg,
Rămîn legat de mine ca de un trunchi
Să 'nvîrtă noaptea cerul ei întreg
De=asupra mea, cu trei regi în genunchi,
Să treacă, măcinîndu=mă, un soare
De nu știu cîte ori,
Cu snopul de lumină și ninsoare
Ce=atîrnă cald de subțiori.

Cînd plumbul trupului se va lăsa'n pămînt
Și totul mă voiu înclina sub vînturi
Ce=or fluera prin osemînte cînturi

Fără de cuvînt,
 Va bate ploaea peptul meu
 Păgîn
 Ca pe-o sperietoare,
 Iar vinele azi vii de-alungul tîmplei mele
 Prin care șerpuește Dumnezeu
 Ca vîrmiî scoși cu brazdele se vor usca în soare

Și eu în mijlocul cîmpului am să rămîn.

Vor zace-acolo albe și curate
 Și după ce va trece omenirea toată,
 Ca după haitele de lupi,
 A mele oseminte încrustate
 Pe 'ntinderea aridă și uscată.

Nu am nici o dorință de 'mplinit.
 Imi leagă ochii noaptea care vine,
 Și n'am să mă mai regăsesc în mine.
 Rămîn pe cîmp ca un copac trăznit.

Demostene Botez

Pasiuni minore

Mi-ași fi închipuit lesne că unui berlinez de baștină numai gândul unei evadări temporare din nisipăria prusacă, i-ar provoca accese de bucurie sălbatecă. Și totuși, părăsind gara Potsdamului, într'o seară tîrzie și rece, am avut stringeri ciudate de inimă, parcă mi-ași fi părăsit țara. Abia tîrziu, colindînd Göttingen-ul, oraș provincial hanovrez, rebeșit și minuscul, după ce-am ajuns în Bebra, Eisenach și Frankfurt-am-Mein, m'am bucurat de-o veselie anemică și factice. Obișnuința ne face să iubim și lucrurile antipatice sau indiferente prin natura lor. Chateaubriand a fost acela care a dat expresie neuitată puterii obișnuinței: *«Si je croyais encore au bonheur je la chercherais dans l'habitude»*.

Félix Ravaisson ar putea accepta ca motto această frază, pentru încercarea sa de a micșora pretențiile filosofice ale științelor prin afirmarea că legile științifice nu sînt decît constatarea unor obiceiuri ale materiei. Legea căderii corpurilor n'ar exprima prin urmare decît obișnuința corpurilor de a cădea în anumite condiții. În această concepție poezia e atît de îndrăzneată încît presimte poate, adevărul cel adevărat. În orice caz ar fi o soluție realizabilă să ne clădim fericirea din obiceiuri sau cel puțin să nu le părăsim ușuratec. Pierderea obiceiurilor și a tradițiilor a dovedit cu putere de lege că periclitează echilibrul și fericirea. Dar așa sînt oamenii făcuți, ca să arunce privirile în depărtări și să întindă mîna după ceiace nu este la îndemînă. Chateaubriand și Ravaisson văd fericirea în obișnuință, dar aceasta nu este decît cotidianul. Fericirea o găsești în conservarea intactă și severă a lucrurilor și acțiunilor de toate zilele. E, dealtfel, aici toată fericirea democratică, liniștea tuturor oamenilor simpli, dovedindu-se încăodată, precum spune un aforism al lui Arthur Schnitzler, că în orice filosofie morală palpită inima unui adevăr vechiu. Și adevărurile străvechi sînt de origine și experiență plebeiană. Cu nimic nu rupem mai ușor și

mai despotic decît cu obișnuințele noastre. Ele se apleacă supuse, dar ne lasă în suflet o duioșie de flori secerate. Pasiune minoră.

Nenumărate gări mărunte anunță cu încetineală Heidelbergul și trăgănează sosirea.

Oamenii mari și în special generalii în fruntea oștilor prăfuite au avut obiceiul să spună cîte-o frază, pe care deseori istoria a reținut-o. Trecutul Heidelbergului a fost vijelios. Triburile germanice expulzate de Romani, care au aranjat un castru și au aruncat un pod peste Neckar, apoi Romanii izgoniți la rîndul lor de aceleași popoare germanice, ițele incurcate ale războirilor medievale, armatele lui Ludovic al XIV-lea luptînd pentru drepturile lui Philippe de Orléans și înfrîșit legionarii republicii în 1799. N'a rămas totuși nimic din ceia ce au spus căpitaniii acestor oști. Pentru un oraș așa de vestit și vizitat ca Heidelbergul este o lipsă flagrantă și plină de consecințe incalculabile. În fața Florenței, la Neapole, la Roma sau la Paris, călătorul, în minutele enervante ale sosirii, cugetă, de pildă, ce-a spus Dante, Goethe sau Jugurta. Este o ocupație îngustă și precisă, care împiedecă enervarea sau nerăbdarea ca să strice dispoziția. Cuceritorii n'au fost gentilomi cu viitorul acestui oraș, căruia în două rînduri i-au dat foc.

Dacă ași fi în fața piramidelor ași ști să-mi leg gîndurile de minunatul ordin de zi al generalului Bonaparte. Lipsa unei fraze istorice legată de Heidelberg lasă gîndurile să înoate în vag și haos și nimic nu-i mai natural decît îndreptarea gîndurilor asupra celebrității Heidelbergului. E o problemă pentru sfîrșitul unei călătorii într'un oraș cunoscut numai pe hartă, dar cu reputație mondială.

Reputația în sine e o problemă neglijată. Analiza și clasificarea n'au atacat frontul acesta : reputație, renume, glorie. *Wilhelm Lange-Eichbaum* (*Genie und Irrsinn*, 1926) are siguranța că nu s'a scris nimic în această direcție, deși e una din cele mai dinamice forțe psihice. «Ruhm ist verführerisch als Geld», «reputația este mai ispititoare decît aurul» spune un proverb german, pecetluind attea destinuri trite în nenorocire de setea de glorie, de goana după nume. Aplicăm calitatea de «renumit» sau «glorios» nu numai oamenilor, ci și lui Bucephal sau vinurilor de Tarragona. Ca și oamenii ele ajung la renume fie prin calități excepționale, fie pentru că au primit ca sateliții lumina dela cineva renumit prin sine însuși. E cazul iubitelor celebre, a muntelui Sinai sau al Nazaretului creștin. Orașele cu renume nu se deosebesc în soarta lor de aceia a umanității eroice. Colectivitățile se însuflețesc de aceeași grijă de continuarea renumelui cîștigat și se lasă furate în voluptatea gloriei nepieritoare. Gloria și aplauzele masselor îmbată până la uitarea de sine. Motivul psihologic al gloriei dezvăluie lupta tragică între mîna

omenească și fatalitatea morții. Impotriva morții și a uitării, oamenii au inventat îmbălsămarea prin glorie. Așa se pun în toate părțile lumii blocuri de piatră peste blocuri de stincă, se desfășură o luptă cnească pentru a clădi sufletului un altar unde să-și adăpostească *aere perennius* memoria. În poziția față de explicarea mecanismului gloriei deosebim, în trecut, trei concepții și niciuna nu admite deosebiri între renumele prometeic și cel herostratic. A fi făcut omenirii bine sau rău nu are importanță. În Panthéonul memoriei colective sînt salvați dela uitare și Luciferii și Arhanghelii, istoria omenească absorbind împăcată orice. Ca să-și împletească firul, istoria întrebuintează orice material, căci nu există decît o singură repulsie fundamentală: vidul și imobilul. Este suficient să te miști, sau Prometeu sau Herostrat, dar să provoci valuri, să dai îmbolduri, să fii răscruce de inițiative, pentru ca omenirea recunoscătoare să te trimită în brațele posterității. Așa de hotărîtoare este nevoia de a poseda în mijlocul ei forțe active, fără să se intereseze de altă însușire, încît omenirea iartă neastimpăraților chiar prostia: *Lafayette* și *Wilson*.

Eminescu rămîne pesimist și în fața gloriei, sau mai ales în fața ei. Dezgolirea secretului în care cele mai hidoase și animalice instincte es la iveală și se hrănesc ca hienele din memoria unui creier dispărut, constituie, poate, cea mai grozavă satiră eminesciană. *Rudolph Burckardt* a vorbit odată cu dispreț imens de urțenia scabroasă a comentatorilor, care «fac cărți nouă din cărți vechi». Nemi-trecut rămîne *Eminescu*, totuși, aproape inuman, privind în viitor pe acela care va vorbi de tine «nu slăvindu-te pe tine, lustruindu-se pe el». Josnicia posterității necreatoare naște iluzoriile bolți cerești ale gloriei. Originea ei este animalică.

Optimiștii gloriei, un *Auguste Comte*, cu vestitul calendar pozitivist, un *Carlyle*, cu imnurile pentru criminalul scopit, care a fost *Friedrich* cel mare, se plasează tocmai la polul opus al deprimantului *Eminescu*. Numai lumină sănătoasă și binefăcătoare de soare cald năvălește din zeificarea oamenilor mari. Cultul pentru oamenii celebri, pentru aceia care și-au creat merite în progresul social, nu are rost decît în privința *Prometeilor*. E ceva copilăresc, naiv și unilateral în această înlăturare a spiritelor răzvrătite. Identificarea renumelui cu divinitatea, arată încăodată imposibilitatea acestor spirite raționaliste de a cuprinde întreaga realitate. Voind să falsifice istoria, păstrînd pentru veșnică amintire numai porțiuni arbitrar, însămnă să te expui sau corecțiilor, cum s'a întimplat cu *Marchizul Mirabeau*, scos din Panthéon, sau inatențiunii populare, — soarta calendarului pozitivist.

Napoleon Bonaparte a lăsat o definiție memorabilă. Gloria ar fi al șaselea simț al *Frantuzului*. Să nu ne lăsăm împiedicași de simbolismul acestei butade, ci să vedem în ea sezizarea unei calități profund umane. Dinamismul gloriei este tot așa de implacabil ca și oricare simț. Se cere exercitat și intrarea în activitate produce plăceri reale. Pasiunea renumelui nu este o înflăcărare vani-

toasă, o Fata morgana, care te rătăcește în lumea fantomelor. Drumul spre glorie are aceleași frumuseți și voluptăți ca și gloria ajunsă. Paroxismul acestui simț își găsește aceeași justificare naturală ca și sensibilitatea ochiului pentru pictură și aspectele naturale, ca și receptivitatea urechii pentru sunete. Ecclesiastul izbește pe nedrept în vanitatea acestei pasiuni, care conduce în viață tot așa desigur ca și celelalte. Nu putem considera dorul de nume recunoscut și purtat din gură în gură ca o anomalie, ca un strigoiu al spiritelor aprinse. Motorul omenirii este pasiunea gloriei. Dacă gloria n'ar fi sălășluit în oameni, monotonía și moartea s'ar instala pe pământ. Supraomul lui Nietzsche iubește gloria. El țese istoria umanității și în studiul disciplinei istorice. Nietzsche vede un model pentru ambițioși.

Toate aceste poziții teoretice față de glorie și renume nu explică ceva esențial: sentimentul de supunere și adorație al omenirii față de exemplarele rare și avântate în sferile superioare ale divinității. Ca un fel de atașare umilă simțim adierile acvilor glorioase. Se poate explica acest simțământ prin satira eminesciană? Are vre-un sens transformarea lui Iisus într'un erou, de către Ludwig Feuerbach, pentru meritul că a transformat omenirea din *studenti* ai lumii de aici, în *candidați* ai lumii de dincolo? Este renumele o reclamă și poftă vulgară? Numai atât? Cum trebuie să înțelegem atunci renumele unui oraș ca Heidelbergul, de care ne simțim afectivi legați înainte de-al fi văzut? Bănuim numaidecât că ne aflăm în fața unei relații «aparte» și ne încurcă denumirea ei. Influența provocată de un nume mare, reacțiunile psihice ale miilor de ascultători formează un complex de admirație, teamă și respect pentru acel soi de lucruri, care ne sînt interzise nouă, cei de rînd. Nimbul, care înconjură marile personalități, e o țesătură fină pusă de plebe pe capul aleșilor ei. Nu cred să fie domeniu în creațiile omenesti în care să prezinte popoarele atât imponderabil, atît delicatete și atât de aleasă curățenie ca în această pinză fermecată. Vibrațiile celui mai fin diapazon abia ar fi în stare să coboare pragul unde se nasc și trăesc neștiute, departe de poftă și străine de brutalitate, convoiul de umbre ireale al pasiunilor minore. Regina lor e gloria și renumele larg. Desinteresată și sfîntă, massa fără nume se dăruiește cuceritorului ales. Omenirea spiritualizată și îndepărtată de materie pînă la transparența angelică, simte că plutește în altă lume cînd se încredințează aripelor acestui divin simțământ. Este o greșală neertată a vorbi de glorie în funcție de anumiți oameni celebri. Cei care au ajuns să stăpînească și să atragă pasiunea masselor asupra lor au cel mult poftă, ambiții, instincte sau vanități satisfăcute. Nu vor simți însă gloria, pentru că ea rezidă în sufletul acelor, care îi divinizează. Ei nu sînt decît obiectul unui sentiment public, nu subiectul creator. Singurii alinați de voluptatea gloriei sînt cei care glorifică sau creiază reputații. Un aforism al lui *Schnitzler*, acest La Bruyère judeu, oferă o analogie eclatantă: «Ubicivitatea lui Dumnezeu: tu îl vezi, îl

auzi, îl simți peste tot — El pe tine nicăeri» Ca și sentimentul religios, gloria e în sufletul oamenilor de rând, este pe pământ, între oameni, de unde se proiectează ca lumina unui reflector uriaș, pe cerurile unde caută pe Dumnezeu. Cei înclinați să socotească gloria o pasiune clocotitoare și pustiitoare inversează orbește termenii. Acolo unde nu sînt decît poftă (Caesar) sau renunțare și desinteresare (François d'Assisi) ei vor să vadă izbucnind simțămîntul gloriei. Romancierul rus A. Kuprin are un personaj ciudat în romanul «Duelul». Nazanski, un bețiv inveterat și abia tolerat în armata Țarului, se știe, pe sine fără nici-un respect și fără religie, totuși nu se poate opri să nu privească cu admirație și să nu se gîndească, înfiorat de-o ciudată curățenie sufletească, la martirii bisericii și eroii științei. Sensibilitatea pentru cultul oamenilor aleși este profund omenească și indestructibilă. Oamenii au vărsat sînge pentru Dumnezeu, fanatismul prinde rădăcini în sentimentul religios, gloria unui om, deși găsește pretutindeni rezonanțe zefirice, nu va provoca niciodată jertfe și nu va deslănțui furtuni. E un sentiment modest, tăcut și aristocratic. Blînda creștină pe-o gamă minoră. Giganticul erou mortuar, dela Astapovo, Leon Tolstoi, pune în gura prințului Andrei această minunată frază: «*Și ce este gloria? Poate un fel de iubire*» Pe lângă superba angrenare organică în doctrina sa morală, definiția aceasta a gloriei este o adevărată divinație. A concepe frontul de care vorbeam, glorie, reputație, renume, ca revelații ale iubirii universale, însemnă a nimeri virful acului și în același moment a cuprinde într'o explicație valabilă toate ocaziile cînd vorbim de glorie și celelalte. Astfel devine inteligibilă aplicarea lor la oameni, monumente, locuri, orașe și animale. Acel «aparte», neînțeles și fluid, provine din iubirea, care ne leagă de tot ceiace ese din comun și constituie pentru umanitate centre de inițiativă.

Gloria Heidelbergului, cetatea depe malurile înguste ale Neckarului, nu poate fi decît iubire, iubire pentru un oraș, care și-a cîștigat un pedestal în inima studențimii mondiale. E de observat că toate cîntecele sale sînt inspirate în preajma plecării sau în dorul unei reveniri. Generațiile de studenți înving semestrele și dragostea de orașul tinereții nu-i împiedecă și nu-i reține dela căutarea altor rosturi. În slujba altor pasiuni mai puternice și mai clare, dragostea pentru Heidelberg își pleacă modest pleoapele. Strivită și înlăturată nu ricanează cu răutate, ci se ascunde ca un foc creștinos sub pulbere de cenușă fină.

Gloria Heidelbergului... Pasiune minoră... Nu cere decît duioșie; dar călătorul cetește parcă pe firmamentul de-un albastru napolitan, scrise de-o mină nevăzută, cuvintele săpate la capătul unui timp de onoare:

«*Sta viator! Heroem calcas!*»

Intrarea în Heidelberg o salută două lucruri veritabile: vinul și iubirea. Două lucruri, care în Nordul Germaniei și în orașele

mari au pierdut din pitoresc și inecate de prozaism, duc cu ele un suvenir de fabrică. Heidelbergul le păstrează încă frăgezimea și idilicul. Sentimentul sinistrului, al orgiilor vicioase n'a călcat încă raza acestor refugiați din lume. Alt-Heidelberg! — aici începe patria piticului vestit Perkeo, despre care povestește versul:

Das war der Zwerg Perkeo
Im Heidelberger schloss,
An Wuchse Klein und winzig,
An Durste riesengross.

Perkeo plutește ca o emblemă urbană și gestul lui invită la odihnă, la întremare sub umbra cea mai săracă, dar cea mai inspirată: umbra de harac.

Cîntecul Heidelbergului, nesfârșit model de parodii, povestește, firește de-o inimă pierdută. E un cîntec de primăvară, amestec de duioșie și veselie:

Ich hab' mein Herz in Heidelberg verloren
In einer lauen Sommernacht.
Ich war verliebt bis über beide Ohren
Und wie ein Röslein hat ihr Mund gelacht.

E cîntecul de «bună dimineața» și de «bună seara». Noul sosit în Heidelberg ia în ris această pierdere de inimă și cîntă ecoul:

Ich werde mal probieren
Das Herz mir zu verlieren!

Adeseori risul se răzbună și întoarcerea la versul tradițional e anevoioasă și aduce o iubire nefericită.

*
* * *

Considerat în sine Heidelbergul e prea mic (80.000 locuitori) pentru marele lui renume. Orașul vechiu plin de case imposibile pentru secolul nostru, turtite de tavanuri pleoștite cu medievală umilțină, parcă n'ar îndrăzni să ocupe prea mult din bolta cerească, e străbătut de ulicioare croite cu foarfeca pentru un neam de pitici. Se întinde pe malul drept al apei, pornind dinspre răsărit, dela Karlstor, pentru a încerca timid să acopere vales care se deschide largă spre apus și sud. Pe malul stîng sînt cîteva vile și căsuțe de țară, chiar în dreptul orașului vechiu, pentru a se preface în josul apei și spre nord, în valea dealului, care cotește, într'un oraș nou, amenajat și construit modern: Neuheim, și Handschusheim. Universitatea, clădire veche, dar încăpătoare, și Biblioteca universitară, foarte frumoasă și elegantă, în piatră mare și roză, sînt chiar în inima Alt-Heidelbergului, despărțite de-o stradă și-o piață veche

cu cișmea tradițională. Orașul în sine e prin urmare neînsemnat, dar natura inconjurătoare, Neckarul străjuit de coline înalte, pe ambele maluri, acoperite de trei mii de hectare pădure de fag, stejar și brad, fac din el o minune a lumii. Și totuși nici clima blândă, nici locurile frumoase, nici băile de rادیu n'au făcut renumele Heidelbergului. Stațiuni arheologice de importanță, se zice, și profesori vestiți n'au izbutit să concureze acel *ceva*, care e specificul și gustul Heidelbergului. Dela o fereastră cu vederea spre Neckar a privit Emile Boutroux studențimea germană involburată de succesul din 1871. Tot la această bătrână «Alma Mater Ruprechtiana» a profesat Eduard Zeller și a trăit o viață întreagă Jellineck. Astăzi cetesc aici cursurile o pleiadă de filosofi dintre cei mai străluciți ai Germaniei contemporane: Heinrich Rickert, preopinutul lui Xenopol, E. Hoffmann, Karl Jaspers, teoreticianul filosofiei ca produs al temperamentului, Rothacker specialist în «Geistesurssenschaften» și Radbruch la filosofia dreptului. Simți totuși că Heidelbergul are altă emblemă și cauți analogul «Amintirilor lui Constantin Casian» sau al «Amintirilor» lui Gh. Panu, aceste chei neîntrecute pentru enigma Iașilor noștri.

Gravitatea și deficitul din această întreprindere, ies la iveală îndată ce-ți dai sama, că orașul acesta, cu Trecutul și Renumelul lui, te domină și-ți impune, cu dela sine putere, o anumită turnură de gânduri. Heidelbergul cere lucruri precise dela vizitator. E un oraș de spiritualitate aristocrată, cu forme definitive și conștiente. Nu e de mirare că nu se lasă cumpărat cu orice monedă. Nu e sportiv, pentru că Neckarul e apă mică și domoală, nu e monden pentru că împrejurimile sînt bogate în vestite stațiuni de refugiu de vară și toamnă, nu trebuie luat în serios nici economiceste, deși atrage nenumărați străini, dela Georgienii cu talie trasă prin inel, până la Americanii însetați de emoții și antichități. Aceștia din urmă au cauzat și aici cunoscuta pictură industrializată, de cărți postale, mărtișoare și suveniruri din vechiul Heidelberg. Dacă putem uita sau neglija această ultimă și disgrațioasă impresie, Heidelbergul vestitul și vechiul Heidelberg, samănă cu acele femei frumoase, mult iubite și cu pretenții demoniace, care nu se lasă cumpărate decît cu *proprii* lor bani. Feministele sînt prin excelență astfel de femei. ~ Și actrițele, fără îndoială. Anumite grimaze, pe care curtezanul le mimează docil, cîteva idei scumpe, în struna cărora antifeministul, avizat și cavalier, cîntă fără încetare și fără jenă, sînt perfect suficiente ca să apropie, peste pîrleazul partidelor intelectuale, două inimi pline de primăvară. La fel în Heidelberg. Orașul a căpătat, dealungul vremii și în vîlmășagul generațiilor, o atmosferă consistentă și rotundă. Nu este aici nimic din vagul orașelor mari, Berlin, Paris sau Hamburg, unde culorile, nuanțele și posibilitățile sînt nesfîrșite, unde găsești orice și numai ceia ce dorești lipsește sau nu e de marcă veritabilă. Orașele mondiale și multimilionare oferă totul, dar în contrafacere, în *Ersatz*. Heidelbergul se încadrează în tipul orașelor mici, sărace și mizere, dar cu specialitate

recunoscută. Aici intervine dificultatea, de care vorbeam: Heidelbergul este, fără discuție, metropola studențimii din lumea toată. Universitatea, întemeiată în 1386 de Ruprecht I, a devenit celebră prin profesori eminenti și studenți, nu mai puțin eminenti, dar însetați de produsele podgoriilor și înamorați «până peste urechi», dealungul semestrelor. Mecca studențimii din toate țările și din toate continentele se cheamă Heidelberg. Orice student german se consideră obligat să petreacă cel puțin două semestre pe malul Neckarului, de unde va duce cu el tot timpul vieții amintirea unei tinereți esențiale, urme de cavalerism și lipsă de griji, gesturi și maxime latinești pentru toasturi. — A vorbi, prin urmare, la noi, despre Heidelberg înșamnă a te lua la întrecere cu riscul de a nu fi înțeles. Pentru că a scrie despre un oraș nu înșamnă a reda exact peripecțiile unei călătorii, dificultățile la cassa de bilete sau neplăcerile dela Hotel. Mînuțiozitatea cronologică și topografică, care ia percepțiile și impresiile interioare dela bariera orașului și se plimbă cu carnetul în mînă, nu folosește deloc la Heidelberg. E vorba numai să prinzi acel *ceva* misterios cu care l-au dotat generațiile de studenți, transformîndu-l în idealul vieții universitare. Ori, tocmai acest *ceva* e greu de înțeles la noi, unde studentul, împovărat și compromis de «meditații» și ore de serviciu, se ega- lează, în opinia publică, cu cel din urmă scandalagiu și Rău-de-plată. Pe cînd, așadar, în Germania, studenții, cu șapci bizare, banderole și tăeturi de spadă sînt mîngiați de ochii populari în genere, — nu numai de al copilelor cu coc bălaiu și ochi albaștri, — la noi nu există nici tradiție, nici viață academică. Dificultatea e reală. Lumea noastră romînească nu s'a deprins, încă, cu psihologia studențească, foarte complicată și cu aer străin, — aer de carte, — silînd-o să se izoleze și să se subaprecieze. Nu există osmoze și încredere, dela egal la egal, între public și cercul restrîns al studențimii. Deaceia viața studențească n'a luat nici proporții, nici adîncime. Există, oare, la noi un contur fixat al studentului, ca lume, ca tip special? În alte părți o asemenea abstracție este de mult în circulație, depe vremea studenților rătăcitori (cunoscuții «*vagantes*», «*Bettelstudent*») care făceau amare ceasuri autorităților comunale și își încheiau studiile și tinerețea într'un chef sîșietor, la care luau parte și profesorii. Se zice că Melancton, cunoscutul inovator pedagogic, în calitate de profesor, ar fi băut colosal la asemenea festivități (*cine ar fi crezut?*). Evident că astăzi nu mai e *ceva* fost odată, nici la Heidelberg, nici la Jena, dar te înfășură, orișicum, sufflul unei lumi, pe care n'am cunoscut-o la noi. Specialitatea Heidelbergului este studențimea. Patru mii de studenți, din toate corporațiile, se revarsă dela lecțiile de scrimă din Marstallhof, asupra stradelor și ulicioarelor strîmte, care duc pe malul Neckarului sau la Schloss. Și acești patru mii sînt urmașii celor dela 1386, e o castă organizată și recunoscută. Orașul le cunoaște obiceiurile cu respect și studenții, grei de trecutul lor, impun cu fastul tradițiilor cavaleriești. Studențimea animează

și definește Heidelbergul. E decor și centru în același timp. Iată de ce presimți o prăpastie între această inimă germană și publicul țării noastre.

Din această dificultate, care, în fond, devine caracteristica cea mai izbitoare a Heidelbergului, derivă alta. Spunem că orașul domină și obsedează, dând anumite indicații, foarte discrete, dar ineludabile, asupra modului și înfățișării sub care *vrea* să apară. Este în aceste indicații un exemplu frapant pentru simburile de adevăr din filosofia lui *Heinrich Maier*, profesorul dela Berlin. În volumul «*Wahrheit und Wirklichkeit*», adversarul lui Rickert *vrea* să întemeze valoarea de adevăr a percepției pe faptul că ceiace este dat (*das Gegebene*) dă anumite indicații necesare asupra felului cum acceptă să fie cunoscut de formele logice și categoricale ale minții noastre. Incercarea lui Maier de a împăca realismul și idealismul epistemologic, constă prin urmare, în despuerea realismului de nuanța de *pasivism* și tăierea elanurilor de *activism* aristocratic și atotcreator din direcțiunea idealistă. Realitatea însăși conține anumite reliefuri, anumite necesități, care țin în frâu posibilitățile noastre de eroare. E cazul tipic al Heidelbergului, dacă ai ochi pentru obsesiile lui. Cea mai puternică — și deci cea mai reală realitate din Heidelberg — este umbra lui Karl Heinz, prințul student, prințul, care a gustat fericirea de a umbla singur pe stradă, prințul, care a strins-o pe Ketti în brațe. Pe malul drept al Neckarului, o sută de metri în susul apei dela Podul cel vechiu (Die alte Brücke), se sue pe coastă un drum de munte. Drumeag strimt și nisipos, brăzdat de albi minuscule, pe care ploile se scurg la vale. Acum treci printre vile cochete, altădată trebuie să fi fost drumul singur, suind cu ochi spre capătul unde se văd tufe tinere și arbori în toate culorile toamnei. În mijlocul coastei se ridică o casă veche, *Gasthaus*, un fel de crîșmă, care trebuie să fi fost pe vremuri așezată și ospitalieră. Acum e mai mult muzeu pentru Americani, care vin să dea bacșișuri și să contemple, în cea mai deplină fixitate, cele două mese de ștejar, încrustate cu briceagul de mîni celebre. *Bismarck*, *von Kapp*, *Rückert*, și *von Kleist* și-au săpat numele pe aceste mese. Subt una din ferestrele dinspre oraș, umbrît de masivitatea zidului, e un tablou, care înfățișează un grup de studenți. Unul dintre ei este prințul Karl Heinz, evadat din carcera regească dela Karlsruhe, pentru a se bucura de viață cu capul sus și fruntea senină, dar întors totuși la datoria regală, deși împovărat și întunecat de răceala metalică a sceptrului străbun. «*Dichtung und Wahrheit*», Adevăr și Poezie! Dar cine mai poate distinge adevărul de poezie, dacă a sosit în zona de influență din Alt-Heidelberg? Ai impresia că în amurg, cînd luna luminează Castelul ruinat și felinarele roșii de pe poduri se aruncă în fundul apei, Karl Heinz se deslipește din tabloul camarazilor săi și rătăcește prin locurile cunoscute și prea puțin schimbate. «Karl Heinz, Karl Heinz, du Kommst nie wieder!» i-a strigat Ketti cu glasul înecat de lacrimi. Acest «n'ai să te mai în-

torci niciodată!» îl auzi șoptit, șuerat de durere nemaiauzită, ca un ecou din alte vremuri, venind din ruine sau din umezeala seculară a codrilor. Nu pot isbui să surprind în vorbele sfîșiate ale despărțirii de Karl Heinz, în expresia sculpturală a brațelor înlănțuite în rugămîntea copilărească a fecioarelor nordului, nici-o urmă, nici cea mai vagă bănuială de sentimentalism facil și blondin. Iubirea ei l-a ținut prezent pe nefericitul Karl Heinz și umbra lui n'are parte de liniștea celor morți. Cînd toamna tîrzie și caldă aruncă în amurguri de întristare ultimele raze ale soarelui apus, turnurile de piatră roză ale Castelului doborît de tunuri, capătă înfășurate de mantia roșie a efeului, aspecte de basm oriental. Atunci umbra lui Karl Heinz sepulcrală și eternă pătrunde în orice inimă și o recheamă la împărtașania durerii. Ca funigeii din legenda lui Iosif, așa se risipește, în cele patru vînturi, pinza dragostei țesută din razele de lună, la Heidelberg — acum, altădată și întotdeauna.

*
e e

A vedea vechiul Heidelberg înșamnă, pentru anumită lume, a face un pelerinaj la Mecca sau la Ierusalim. E orașul hagiilor păgîni.

În sufletul nostru descoperim, la un moment dat, o regiune originală și puțin băgată în seamă, regiunea pasiunilor minore. În ierarhia pasiunilor ocupă un rang modest, fiindcă le lipsește culorile tipătoare și propulsia către suprafață. Ele alcătuiesc totuși fundalul nostru psihic și în vîrstă tînără ocupă întreaga viață afectivă, fără să putem spune că abandonează cîndva rolul de umbră și penumbra, un rol întregitor și minor. Între ele și celelalte pasiuni nu este o deosebire de intensitate, o deosebire de grad și pasiunile minore nu sînt școala în care cresc pasiunile mari și absorbante. Deosebirea, ca să vorbim în termeni bergsoniani, nu este cantitativă, ci calitativă. Fiecare din ele formează o lume aparte și inedită, în legătură directă cu însăși datele imediate. În spiritul psihologiei vechi, asociaționiste și experimentale, s'ar fi crezut că sînt apanagiul unei faze din evoluția psihică sau reacțiunea afectivă specială a temperamentelor fără vigoare. În realitate e vorba de o zonă populată de modeste centre de relație afectivă cu lumea exterioară, care nu au decît un drept provizoriu sau intermitent și limitat la determinarea acțiunilor noastre vitale.

Există un singur drum, care duce la această sferă psihică: a trăi viața prin *enumerație*, adică strădania de a nu lăsa fără răspuns și aprobare nici-una din întrebările, care ne solicită. O asemenea direcțiune de viață presupune, desigur, norocul orb și optimismul inextincvibil. Refuzul, renunțarea, selecția sînt excluse, iar lipsa de griji, inconsistența, spontanul și neprevederea se ridică la rangul de metodă. E un adevărat enciclopedism moral, singurul în stare să pătrundă și să înțeleagă lumea «umilită și ofensată» a pasiunilor

minore. Calitatea lor esențială se cheamă *farmec*. Nici-una din pasiunile calificate ca atare nu are farmec. Sguduirile sufletești ale iubirii, urii, amorului propriu se produc cu violențe catastrofale și distramă suprafața de apă liniștită a sufletului. Farmecul nu se naște decît din armonie și modest. Durerea e zăgăzuită în deslănțuire de intervențiile discrete ale humorului și de complacerea voluntară într'o stare psihică regizată de fantezie. Fondul primar al farmecului îl alcătuește întristarea, un fel de melancolie slavă, fantezia aranjează semi-conștient piesele, iar humorul e ventilul de siguranță. Maeștrii farmecului sînt Rușii, «Serile la moșie» ale lui Nicolae Gogol abundează în amurguri fermecătoare, cînd răcoarea serii și păienjeniișul întunericului aduc în suflet o întristare de care e greu să te desparți. Pridvorul și prispa sînt refugiul romnesc al farmecului. Mihail Sadoveanu i-a închinat pagini minunate și serile fraților Potcoavă la boerul Andrei Dăvideanu sînt răpite din zona acelor pasiuni minore. Aceiași frăgezime, plină și încercată de vicisitudini, reține la gura sobei pe quinquagenarul Sanin, depăntînd caerul amintirilor, în toamna vieții.

Situația originală a pasiunilor minore o pecetluște faptul că nu li se acordă dreptul la viață. Enciclopedismul moral nu adaptează, nu reușește să devie un instrument practicabil în mîna oricui. Și atunci drumul i se încrucișează cu altă normă morală: a trăi viața în *esențial*. Și e învins. Curiozitatea capătă limite, nu mai are permisiunea să fie facilă, imensă, superficială și sedusă de amănunt. Noua direcție introduce răbdarea și abținerea, — într'un cuvînt ascetismul — și viața nu mai apare ca o albină într'un cîmp de flori, ci e parcursă de-un număr redus de lungi unde de ideal. Apariția dozajului și a mijloacelor condensatoare aduc condamnarea la moarte a întristatelor pasiuni minore. Sufletul se transformă într'o fortificație de unde nu răspund, la asediul lumii din afară, decît anumite melodii clare, puternice și probate. Neapărate și strivite de pasiunile tumultuoase și dominante, ele se retrag în ascunzișuri și subterane. Posibilitate de evadare? Există — și tocmai așa se vede că pasiunile minore nu sînt trecătoare exerciții sau escarmușuri juvenile. Cum am explica altfel rostul psihic al *toanelor* sau *slăbiciunilor*? Attea voinți celebre, inatacabile pe terenul pasiunilor tari, cedează — în stupoarea generală — tocmai unor mizere obișnuite, care nu cadrează de loc cu personalitatea lor severă. Slăbiciunile și toanele indică, odată mai mult, existența și specificitatea pasiunilor minore. Nu-s decît canalul, pe care acestea se preling, nepedepsite și necenzurate, din prizonieratul lor etern. Așa de frumoase în epoca de egalitate, cînd se întind pe întreaga suprafață interioară infantilă și adolescentă, se transformă, în epoci mature, în excrescențe inexplicabile și deplasate.

După ipoteza bergsoniană, corpurile anorganice sînt într'o perfectă și continuă comunicare cu întreg universul. Apariția conștiinței întrerupe acest proces. Atitudinea selectivă a conștiinței exclude nenumărate raporturi dintre noi și univers pentru a face

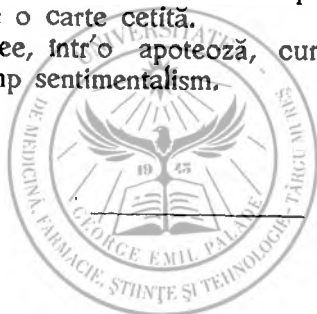
loc inițiativei. În locul generalei simpatii și corespondențe intervine o sărăcie de relații precise și finaliste. Viața ia aspecte voluntare și conștiente. Cum însă restul acela enorm de raporturi neglijate și lăsate în afară de raza preocupărilor fundamentale, nu poate să piară, ele se strâng în ordinea afectivă într-o zonă a pasiunilor minore. Decretate de conștiință ca ramuri inconvenabile pentru întreținerea vieții, ele îmbracă un caracter de gratuitate și disponibilitate. Sînt pasiuni, care nu pot fi bănuite de raporturi interesate și vulgare cu scopurile de conservare, iar singurul punct de vedere suportabil pentru orientarea în labirintul lor este cel estetic.

Heidelbergul este orașul pasiunilor minore. Aici trăesc o clipă la lumina zilei și se pierd în noaptea plecării. Gînduri, visuri, planuri, lucruri trăite în tinerețea dela Heidelberg, cine își mai aduce aminte de voi fără un surt de îngăduință?

A trece prin Alt-Heidelberg egaleză eficacitatea unui tratament psihanalitic și mîngîierea unei confesiuni. Ușurare de un trecut, încheere a unui capitol, — pe care ar fi incomod să-l revezi în excrescențe. Este o boală învinsă, cum spunea, așa de frumos, Lucian Blaga, despre o carte citită.

Aici se închee, într-o apoteoză, cum nu e nicăeri, perioada unui nobil și scump sentimentalism.

Sorin Pavel

PARODII

După Demostene Botez:

Prohod

In orașul nostru putrezit în ceață
Unde toată ziua cîntă catirinci,
Au murit cinci oameni într'o dimineață
Și i-au dus la groapă, morți, pe cîteși cinci.

După=aceia alții s'au pornit să moară
Care mai de care, cîte doi pe ceas.
Din locuitorii vîi odinioară
Nu se știe bine cîți au mai rămas.

Dar așa se 'ntîmplă regulat cînd plouă,
Moare ici o babă, dincolo un domn.
Ceilalți îl îngroapă pe la ceasul două,
Ca să nu-l trezească liniștea din somn...

Merge 'ncet cortegiul funerar prin ploaie,
 Nimenea nu=l roagă să mai stea un pic.
 Și pe strada lungă trec trăsurî, tramvaie,—
 Rudele, spășite, calcă după dric.

Ceilalți, pe de laturi, toți își văd de treabă.
 Unul la catedră, altul la proces.
 Rare ori dîn treacăt se oprește= o babă,
 Și pe urmă pleacă după interes.

Doar în deal, departe, la Eternitate,
 S'a pornit un clopot ca să=i indisună...
 Bate=a deznădejde și=a pustietate—
 I'auzi cum mai bate,
 I'auzi cum mai sună...

Ca un glas de moarte singur în furtună,
 Sună lung să spună zării 'ndepărtate
 C'a uitat pe semne ce=a avut să=i spună...

I'auzi cum mai sună,
 I'auzi cum mai bate...

Dar nu se oprește nimeni să-l audă.
 Și la noapte, târgul, încă populat,
 O să=și ducă 'n spate atmosfera udă,
 Ca și cum nimica nu s'ar fi 'ntîmplat.

Tristeți provinciale

Tristeți de după=amiezi ploioase
 Și de nostalgice obsesii,
 Cînd stai cu stourile trase
 Și=aștepți să vie ora mesii...

Tristeți de străzi pustii și mute,
 Cu ziduri vechi și cu fațade
 De edificii cunoscute
 În care nu știi cine șade...

De domiciliu spațioase
 Cu flori la geam și cu salon,
 Din care pe la ceasul șase
 Auzi urlînd un gramofon...

Tristeți adînci de guvernante
 Ce nu știi bine romînește,
 Și de flașnete ambulante
 Cu papagal care ghicește...

De cartiere suferinde,
 De uși cu lacăte 'n verigi
 Și de dughiană care vinde
 Fitul de lampă și covrigi...

Tristeți de goarnă funerară,
 Melancolii de cățeluși
 Uitați de cineva pe=afară
 Să schiaune pe lângă uși...

Tristeți romantice de fată
 Cu nasul lung și demodat,
 Și de odae mobilată
 În care=a stat un magistrat...

Tristeți adânci de pui de mîță
 Svîrliți pe undeva, prin scai...
 De copilaș urît, de țîță,
 Uitat de maică=sa 'n tramvai...

Tristeți de garduri invalide,
 De porți eșite din țîțini,
 De doici care=au rămas gravide
 Și=acum li=i frică de stăpîni...

De ordonanțe fără leafă
 Și de trăsură cu un cal
 Și cu scapetul ras la ceafă...
 Tristeți de bălci provincial,

De panorămi, cu=0 ferestruică
 Și cu=0 maimuță roasă 'n dos
 Ce=ar semăna cu domnul Duică
 De=ar fi oleacă mai frumos...

Tristeți de cioară mbătrînită
 Ce stă așa, pe=un vîrf de pom,
 Și de fîntînă părăsită
 În care s'a 'necat un om...

Tristeți pustii, molipsitoare...
 De ce mă urmăriți mereu
 Și, fie ploaie ori ninsoare,
 Vă țineți scai de capul meu ?...

Cobe

Tu, care mă citești cu voe bună,
 Necunoscut prieten inocent,
 Tu vei muri la noapte, peste=0 lună
 Sau peste zece ani, —indiferent.

Un mare potentat ce stă departe
 <Și nimeni nu-i mai mare decât El>
 Te-a osîndit nevinovat la moarte,
 Rostind sentința-i fără drept de-apel.

Și dacă, liber ca într'un ospiciu,
 Te lasă încă-un pic să mai respiri,
 O face doar așa, dintr'un capriciu:
 Tu nu poți evada pe nicăiri.

Zadarnic l-ai ruga, că nu te-aude;
 Zadarnic te-ai piti, te-ai face mic.
 La El nu merge cu protecție, cu rude,
 Nu te salvează nimeni și nimic...

Tu vei muri și 'n urma ta ograda
 Va sta subț soare-a doua zi la fel.
 Și factorul postal va trece strada,
 Lătrat de-aceiași javră de cățel.

Apoi, pe-aceiași stradă solitară
 Vor trece 'ndrăgostiții pe 'nserat,
 Visînd în fiecare primăvară
 Un vis pe care și tu l-ai visat.

De dimineată=aceleași servitoare
Vor scoate așternutul pe balcon,
Și fiecare doamnă, la culcare,
Va da pe nas cu cremă Tokalon...

Iar tu, ca o momie 'ncremenită
In fundul gropii umede și reci,
Vei sta privind în bezna nesfârșită
Cu ochii ficși, întunecați și seci.

Nu vei vedea apusurile roșii,
Nici nu vei ști de 'i noapte ori e zi.
Și 'n veci de veci tu nu vei auzi
Cum cîntă 'n soare, peste tot, cocoșii...

p. c. G. Topîrceanu

Memorial

(Note de călătorie în Spania)

12 Septembrie

Catedrala din Barcelona a suportat dealungul veacurilor ex-crescențe arhitectonice de gusturi foarte variate. Ele s'au lipit de trupul său de piatră afumată ca mușchiul de copacul bătrîn. In-zorzonările zaharicoase ale stilului specific spaniol, „curiguresc“, n'au cruțat-o. Ii lipsește poate, ceiace face unica mîndrie a ordi-nului gotic, svîcnirea suplă cătră cer, elanul eteric în înălțime.

Biserica de aici se întinde, se împrăstie în suprafață, nu se avintă cătră cer, în dimensiune verticală, cu săgeata îmbătută de azur, fără conștiință de piedică și de materie. Dar interiorul, cu acel nedeslușit haos de sumbru care are în el, în același timp um-bră și mister de pădure, rezonanță în vid de grotă și umezeală de fîntînă, caracteristic catedralelor gotice, te înfășură, te spiri-tualizează și te nimicește, fărămișîndu-te, presărîndu-te pretutin-deni și nicăeri. Subt boltele suprapuse răsună înădușite ecouri mute.

Și în această lume dematerializată, de fantome cenușii și de sunete apăsate de surdînă înainte chiar de a se fi înfiripat com-plect, trăesc numai vitraliurile, ochi de lumină moartă peste acest abis al durerilor și renunțărilor.

Se poate observa la acest popor de caste și de aroganță socială un puternic egalitarism în aristocrație. Toată lumea tinde să egaleze pe celălalt în grandomanie. Nu e o simplă butadă ob-

servația că armata spaniolă n'are decît generali și mai de loc soldați. Dacă nu e o realitate, caracterizarea aceasta a vieții militare de aici, e în orice caz o dorință și o velleitate.

La teatru toată lumea cumpără bilete de primul stal, în timp ce galeria e goală. Lucrătorii, servitorii, micii funcționari nu merg la stalul al doilea de frică să nu fie desconsiderați. În trenuri nu există decît clasa întâiu și a treia: simptom evident al lipsei de burghezie, adică de clasă mijlocie, prudentă și rezonabilă. Dar, pe cînd la clasa întâiu chiar și coridoarele sînt pline, clasa a treia e demulțori goală.

Puține popoare sînt mai individualiste, mai aprige în fuga lor cătră înălțarea personalității. Noțiunea de libertate, mereu călcată aici în picioare de un dictator sau altul e, ași zice, *succesivă*. Ambiția nu e niciodată potrivită, e mereu supremă. Dar locurile înalte fiind fatal limitate, oamenii preferă să-și aștepte rîndul, de cît să primească rangul al doilea. De aici efemeritatea gloriilor și frecvența loviturilor de stat. Și cînd este răpus, dictatorul devine revoluționar. Setea de libertate a acestui popor, neputincios a o avea, e fără limită. Toate piețele orașelor se chiamă „de la Libertad“, sau de la *Constitucion*. Jurnalele se intitulează foarte adeseori „El liberal“.

Dar libertatea e de scurtă durată fiindcă imediat o surpă cineva. Spaniolii nu pot înțelege că libertatea e o renunțare și o limită, ei nu pricep încă, după atîtea svîrcoliri, după atîtea experiențe dezastruoase, că nu se poate libertate fără egalitate, măcar formală. Voind-o absolută ei reușesc să nu o aibă de loc. Dacă s'ar face o statistică a regimurilor politice din sec. XIX, s'ar vedea că despotismul și tirania sînt în frunte. Și aceasta tocmai din prea mare dorință de desrobire.

Pasiunea colonizatoare a Spaniei la începutul evului modern tot aici își are originea. Dacă Olandezii, Englezii sau Germanii au colonizat din spirit mercantil și capitalist, cu totul altul a fost mobilul spaniol. Aceștia au colonizat din mîndrie. Cine cetește azi istoria infinit eroică a unui Cortès, Pizarre și a multor altora crede că acești oameni au suferit de foame, de sete, de ciumă ori de singurătate fiindcă erau fascinați de aurul Americilor. Eroare profundă. Neputînd fi cei întâiu acasă la ei, Spaniolii au căutat să fie măcar în altă parte. Neputința de a accepta rangul al doilea și obsesia treptei întâiu sînt secretele eroismului colonial spaniol.

Pindesc de o săptămână, pe bulevardele Barcelonei o femeie frumoasă. Și aștept în zadar: Ca și castagnetele, vinul de Malaga și toreadorii, femeile spaniole sînt articolele cele mai senzaționale ale exportului de specific național iberic. De la Prosper Merimée și până la Pierre Louis, încă din adolescență, sîntem amețiți de farmecul fără seamăn al andaluzelor frenetice, capricioase și crude. Și totuși siluetele pe care le văd au orice afară de cochetărie. Sînt mici, grase, rău făcute, mustăcioase și, pe deasupra, fără feminitate: hainele atîrnă neglijent, mersul e banal, fără fior și fără ritm. Expresia e plată fără mister.

Dar să mai așteptăm. Poate Catalanele sînt altfel decît restul femeilor spaniole.

De la primele impresii, nu știu bine pentru ce, mă surprind mereu asemuind Spania Rusiei: poate fiindcă nici o altă țară afară de acestea două n'au rămas mai înafară de ceiace se cheamă sufletul european. Cu toate diferențele lor Franța, Germania, Italia, Belgia, Austria, Olanda au o mentalitate comună. Cu un cuvînt, toate alcătuesc Europa. Prin specificul lor național foarte pronunțat Rusia și Spania, ferite și izolate, s'au dezvoltat cu mijloace proprii. Moravurile—între altele luptele de tauri, serenadele,—costumul au rămas același ca și acum cîteva sute ani. Afară de Madrid și Barcelona, unde femeile se poartă după modă, în celelalte orașe îmbrăcămîntea feminină e aceeași pe care a găsit-o Theophile Gauthier, acum aproape o sută de ani: costum negru, rochie lungă, pieptene înalt, mantilă. Nu veți găsi în aceste orașe nici magazine de mode și confecțiuni. Valurile febrile ale modelor europene nu agită femeile de aici. În sud, același lucru se întîmplă și cu bărbații. Privindu-i, crezi că te afli în fața unui „conquistadores“ argentinian dela începutul secolului trecut: Sombrero, cenușiu deschis pe cap, cisme, pelerină.

Dar apropierea între Rusia și Spania se mai poate face și pentru alte motive. Ambele popoare sînt mistice, de un misticism exasperat, înfocat și tragic.

La ambele popoare, religiozitatea e rezultatul unei comprimări puternice a unei formidabile energii native. Puține popoare au mai mult temperament și puține popoare au avut mai puțin dreptul să și-l manifeste. O înăbușire violentă a unui elan neconținut:

rezultatul o derivare după metoda freudistă, care, nicăeri nu se poate aplica mai bine în ce privește religiozitatea, ca în etnologia spaniolă ori rusă.

Montserrat

Monserrat se găsește pomenit o singură dată în Barrès, acest „gourmet“ al festinurilor de tragic sufletesc. O singură dată, dar trecut printre locurile semnificative pentru chinul voluptuos al inimii. Monserrat e o mănăstire de benedictini, așezată la vre-o 20 km. de Barcelona, în văgăunile unor munți abrupti și goi, făcuți din piatră roșie lucioasă. Ca să ajungi la înălțimea de o mie cinci sute de metri unde e așezată sihăstria, te ajută un funicular. De sus, toată întinderea, e un ocean solid de piatră, cu talazuri de piscuri, fără pete de verdeață, fără sate și fără turme. Dezolare complectă a unui astru stins; atmosferă de prăpastie, de cavou, de noapte și de eternitate. Agățată pe o coastă de prăpastie, prăvălită, gata să cadă în întunericul abisului, înfundată la spate de un defileu strimt cu maluri înfricoșătoare, apăsată din toate părțile de stînci și de înălțimi care acopăr centrul, Monserrat, cu cei ai săi opt sute de călugări, disprețuește să se măsoare cu altceva decît cu eternitatea.

Intrăm, pitiți în noi înșine, sub bolțile de întunec. Orga se împrăștie ca o ploae mărunță de gemete. Lumina pătrunde filtrată prin vitralii. În fața altarelor, îngenunchiați ori doborîți la pămînt, cu aceleași expresii de extaz pe față ca și a mucenicilor lui Greco, bărbați tineri și frumoși, femei cu vâl negru ori cu mantilă. Aici religia nu e numai afacerea oamenilor bătrîni în prețuia regulării gestiunilor morții. Omul în plină tinereță e confruntat direct cu eternitatea. Intre el și ea nu e nici măcar preotul care acum e un accesoriu ca iconostasul ori tămîia. Cu toată austeritatea, grandioarea și fastul angrenează, turbură, excită până la paroxism.

Știința ecourilor nervoase pe care le trezește aparatul și decorul, nu le-a avut nimeni ca religia catolică, cea mai grandioasă religie din cîte au existat. Și tocmai în instaurarea simplității și în suprimarea stimulentului teatral stă eroarea psihologică a protestantismului. De cînd există lumea, toate riturile au urmărit exasperarea și tensiunea maximă a sufletului. Fără delir nu se poate concepe religie și delirul nu se poate obține fără acea îmbătare a sufletului care o aduce pompa, înscenarea și costumul. Extazul nu se pro-

voacă decît cu clar obscur în care zac topite misterele, cu muzică, cu tămie, arcade și ogive. Numai așa dispore Timpul. Omul cunoaște demența sublimă care e Dumnezeu. Spaniolul, amestec de bigotism, pasiune și senzualitate, e poporul catolic prin excelență.

Ieșim iarăși afară, subt cerul fără pată. Din vârful stîncii, de sus, peisajul o nemilos de aspru, încremenit fără îngăduire și fără mișcare. Aici nu e loc pentru sentimentalism sau pentru sclifoseală. E numai bărbăție și disciplină. Nu e luncă catifelată sau pîrâu grațios. Totul e aspru și uscat. Umezeala e încă o slăbiciune. Stîncă și granitul gol nu pot da decît esență de pasiune, fără nici un alt amestec omenesc.

14 Septembrie

În drum cătră Madrid. Munți roși, munți verzi, munți galbeni. Soare și iarăși soare. Nici un pic de umbră, nici un fir de iarbă. Lipsa vegetației lasă, șterge impresia naturii: pare că ești într'un castel, între ziduri clădite de oameni. Căci numai verdele e al naturii. Prin gările rare, fără sate împrejur, pierdută în această Sahară de stînci, femei „aguadore“, vînd cu zece centime un păhar cu apă. Setea e nevoia sufletească cea mai spaniolă. Sete de viață, de glorie, de Dumnezeu, de apă. Popor cu cerul gurii veșnic uscat, cu gîtlejul întins mereu cătră puțină umezeală. Omul devine în astfel de mediu ori industrial ca Germanii ori religios. Înțeleg acum amestecul de senzualitate și ascetism, de singe, dragoste și moarte pe care l-a semnalat Barrès, aprigitatea, cruzimea și orgoliul acestor locuitori și tovarăși ai stîncilor goale. Din zidurile granitului au ieșit și casele. Într'un pîrete de o sută de metri înălțime s'au scobit, direct în piatră camere suprapuse unele peste altele în etaje nenumărate ca ale unui „sgîrie nori“ american. Dela un etaj la altul sînt săpate scări care permit comunicația. E curios și sinistru în același timp. Printre munți fărâmițați și mici în piramide suprapuse ca o pagodă chinezească, răsare deodată, fără nici o pregătire, o catedrală gotică, izolată în mijlocul platoului dezolat, fără să izbutească a separa ceiace e construit de om de ceiace aparține naturii.

Există două viziuni spaniole: una a lui Prosper Merimée și alta a lui Barrès. Cea dintăiu e Spania proverbială, cu femei romantice, cu dansuri meridionale, castagnete, bolero, fandango, cu

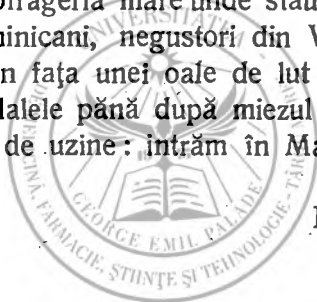

Figaro și cu serenade. Cea de a doua prezintă o intuiție mistică, a unei desperări mocnite, a unui gust pervers, pentru descompunere, și straniu, un eroism concentrat și taciturn. Modelele lui Barrès sînt Don Quijote, Torquemada și Filip al II-lea. Monumentul său e Escorialul. Viziune sumbră, maladivă și perfidă.

În fapt unul ne-a dat icoana Andaluziei și celalt al Castiliei. Între ei, ca o sinteză de bun simț, se poate așeza stimabilul gazetar Theophile Gauthier, al cărui „Voyage en Espagne“ făcut cu diligența la 1840 e încă destul de actual. Privind pe fereastra expresului, întru nimic deosebit de un tren german ori englez, mă gîndesc cu melancolie la acest călător fericit, care a apucat încă Spania hanurilor și a cailor de poștă. Cum ași vrea să fiu în locul lui, ajungînd seara, cînd o pulbere violetă se așterne peste drumul prăfuit, la un han cu bolți întunecate, cu cerdacuri înghirlandate, pășind în sofrageria mare unde stau așezați la masă deopotrivă călugări dominicani, negustori din Valencia, și fete brune cu cozile pe spate, în fața unei oale de lut plină cu vin de Valdepenas, lungind taclalele până după miezul noții... Trenul isbește în noapte hogeaguri de uzine: intrăm în Madrid.

(va urma)

Mihai D. Ralea

Miscellanea

Secetă sau criză

În limbajul susținut de scriitori și critici, cuvântul «secetă» a căpătat o semnificație literară tot atât de universală ca cea clasică. De secetă «literară» s'au pîns periodic dela începuturile scrisului românesc toți acei care s'au ocupat de el. Pentru istoria noastră literară îndemnul lui Eliade: «Scrieți băeți, numai scrieți» este destul de vechiu. Lamentarea aceasta pentru secetă a căpătat monotonia împrumutată plîngerilor neconținute ale agricultorilor. Seceta e un flagel literar și agricol.

S'a vorbit totuși de acest flagel «negativ» însă tocmai atunci cînd constatarea era mai puțin justificată, adică în epoci de intensă preocupare literară. Poate insuficiența unei culturi generale făcea să se limiteze discuția la producțiile naționale care păreau insuficiente pentru o amploare perpetuă. Seceta de obicei se combatea, cum era normal, prin plagiat după natură, prin o ploaie de articole, de anchete, de declarații, care după multă argumentație duceau la concluzia că secetă nu există. Pe-atunci însă apăreau reviste, dispăreau, reapăreau, se formau curente, tabere, biserici, metropole, bisericuțe... Și toate acestea fiindcă se găseau cetitori cu preocupări literare. Existau chiar probleme literare.

Toamna în special se anunțau cotidian reviste. Scribii se insultau literalicește sau literalmente. Și erau oameni pe care-i interesa și asta. Erau. Era în sfîrșit o «mișcare» literară, o viață a literaturii, un puls al condeiiului.

În ultimii ani, mișcarea aceasta s'a stins. Ca pe vremea lui Homer, literatura a început să fie numai vorbită, ca și critica, și ca și insulta.

Literatura pare să intereseze un număr de oameni din ce în ce mai restrîns. Discuția literară a început să devie pur de breaslă, interesează un cerc mic, cercul breslei. Discuția se face atunci verbal ca și literatura însăși.

Poezia se cetește la cafea, critica și insulta se consumă tot acolo. Interesează pe așa de puțini încît toți pot să audă. Cu timpul nu va mai fi necesar ca un scriitor să știe a scri.

«Ceaiul» a luat locul revistei. Un ceaiu cuprinde lectura unei nuvele, a mai multor poezii, o critică bine simțită care răzbuună tot auditorul, injuria, spiritul, lauda.

Literatura s'a instrăinat de public, și publicul s'a desinteresat de literatură.

Și astfel azi nu se mai vorbește de secetă ci de criză. Și nu poate fi vorba de o criză a cărții. Cartea se tipărește azi mai bine ca oricînd, și cuprinde în genere un material care-i departe de a fi socotit drept produsul unei crize.

Poate din cauza greutăților economice pe care le încearcă un editor, selecția de azi e mult mai atentă și mai viguroasă. Numărul cărților publicate a scăzut, dar calitatea cărții a crescut mult în ultimii ani.

Toate acompaniamentele de jaz sau de horă din literatură au dispărut.

Există însă o mare, o îngrijitoare criză a cetitorului și a cetitului.

Se cetește acum mult mai puțină literatură ca înainte de războiu, sau ca în epoca ce a urmat imediat războiului.

Deși populația de azi e aproape întreită acelei din 1915, numărul cetitorilor abia dacă a crescut pentru cărți, iar pentru reviste a rămas același.

Și doar cetitorii de reviste marchează preocuparea de literatură, de discuții și probleme literare.

Este la noi o preocupare de politică, de economie privată, de sport, poate de teatru, dar din nevoia sufletească a publicului lipsește aproape total un interes al literaturii românești.

Cauzele sînt desigur numeroase. Și ar fi interesant de colecționat. Mai presus de toate stă însă acel suflu de educație nouă care exclude orice zbucium sufletească ca pe-o slăbiciune.

Criza aceasta e abia la începuturile ei. Generația care vine poate va interzice chiar literatura. — Și e zadarnic să o mai relevez. — *Demostene Botez.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Mihail Sadoveanu, *Hanu Ancuței*, Ed. I, Editura «Cartea Românească», București.

Sînt în viața unui scriitor momente predestinate în care unele contingenți obscure sau nelămurite dar mai cu seamă un deplin și tainic acord între tema aleasă și adevăratele sale aptitudini izbutesc să dea puterii lui de realizare artistică un maximum de amploare și s'o ridice la uimitoare înălțimi. Un asemenea moment înseamnă, fără îndoială, «*Hanu Ancuței*» în cariera literară a d-lui Sadoveanu.

Motivele cele mai profunde ale creației sale, sentimentul trecutului, poezia grandioasă a naturii, înclinarea spre tragic, misterios și fantastic se împletesc aici mai măestrît decît oriunde în opera lui, într'o vie și armonioasă sinteză. Deși fiecare din cele nouă povestiri care alcătuiesc volumul e un tot de sine stătător și complex, locul și împrejurarea în care sînt rostite, dau ansamblului o adevărată unitate de ton și acțiune.

Intr'o sară de toamnă aurie, cam pe la mijlocul veacului trecut, întîmplarea ca și nevoile mărunte ale vieții au adunat laolaltă, după culesul viilor, călători de tot felul la un han străvechiu de unde ziua se poate zări apa Moldovei «scîlpînd în zăvoae și mai departe munții, talazuri de cremene subt picle albastre».

Cu oala de lut nouă, plină cu must roș sau cu vin vechiu, și cu friptura de berbec sau de pui dinainte, ei se lasă furați de versul făutarilor sau se iau la întrecere, povestind «din îndepărta-rea anilor de demult».

Vremile apuse ale lui Duca, Ipsilant, Calimah sau Mihai Sturza se desprind astfel în față noastră, cu idile duiioase sau tragice, întîmplări vesele sau hazlii, dar mai ades cumplite sau năprasnice, cu mazilii, răzeșii, negustorii, țărani, monahii Moldovei patriarhale sau eroice de altă dată.

În bogata galerie de figuri pămîntene a d-lui Sadoveanu vor ocupa desigur un loc de cinste șugubățul comis Ioniță din Drăgă-

neștii Sucevii, aprigul căpitan de mazili Isac din Bălăbănești care pentru doi ochi negri a calcat attea hotare, umilul călugăr Gherman din Durău, pe capul căruia apasă un păcat strămoșesc, ghi-baciul Leonte Zoderul, ciobanul Costândin Moțoc intunecat ca negurile Rarăului, Ienache Coropcarul tinjind după oamenii care au fost, tăcutul Zaharia fintinarul, veselul jupt Damian Cristifor sau unele femei «vielene ca apa și trecătoare ca florile» cum e mla-dioasa hangiță Ancuța care știe să zîmbească cu înțelesuri și la strînsoarea comisului să clipească asemeni unei miți desmierdate, diabolica cucoană Irinuța, pătimașa Margă sau Lița Salomia alun-gind cu descîntece demonii văzduhului și care în tinereță, purta la git mărgărintar.

Acești eroi care se mișcă într'o atmosferă saturată de datini, credinți, superstiții nu au desigur nimic comun cu personajele com-plexe sau firave ale romanului modern ci plămădiți dintr'un aluat identic cu acel ai baladelor populare sînt oameni simpli, vînjoși, croiți dintr'o bucată, în comuniune organică cu tradiția și pămîntul natal și în a căror fire, mîndria dîrză a persoanei sau patosul cla-sei se întîlnesc alături cu umilința înaintea unei ordini divine și re-semnarea fatalistă în fața destinului, trăsături ale sufletului nostru etnic de totdeauna.

Între cele nouă povestiri, toate remarcabile prin multiple și variate însușiri ca și prin factura lor superioară, trei reprezintă to-tuși o culme.

Nu le voi analiza cu deamănuntul, căci alții au făcut-o și cu o rară competență în această revistă înaintea mea, voi afirma totuși că în tot ce a scris d. Sadoveanu, nu găsim nimic mai in-tens și straniu ca impresia pe care o lasă «Balaurul» unde furtuna strînită de gelozie în sufletul crunt al boerului Bolomir se confundă atît de misterios cu forțele salbatic dezlănțuite de natură sau de farmecele zoderului.

Nimic mai vibrant deasemeni ca «Fintina dintre plopi», în care evocarea iubirii tragice se amestecă cu regretul nostalgic pen-tru lucrurile care au fost și nu mai pot fi, «Săraca țară moldove-nească erai mai frumoasă în tinerețele mele!» — exclamă căpitanul Isac înghițite pentru totdeauna de neagra fintină a trecutului.

Dar afinitatea sufletească a d-lui Sadoveanu cu spiritul adînc al poeziei noastre populare, se ridică la valoare de simbol în ne-intrecută povestire «Orb sărac» unde cîntecul mioarei, glăsuît de bătrîn face pe ascultători să «lepede lacrimi pentru niște inchipuiri».

În acest juvaer al prozei romîne, care poate sta cu cinste a-lături de «Le chanteur de Kymé» al lui Anatole France și nu tre-bue să lipsească dintr'o viitoare antologie, figura orbului cu cimpoiul vrăjit, a babei care-i călăuzește pașii sau a lăudărosului comis, neîzbutînd să spună o istorie cum nu s'a auzit în țara Moldovei, se desfac din negura vremurilor, într'o fermecătoare lumină. Iar tonul narației sfîtos și potolît, umorul vioiu și înțelept dialogul atît de expresiv și natural, limba colorată și savuroasă în arhaismul ei

sobru, ritmul armonios al frazei dau acestei bucăți minunate, o perfecție estetică unică.

Insușindu-și unele elemente epice produse de imaginația colectivă în cursul veacurilor și care pluteau vag răspindite sub cerul clar al Moldovei, d. Sadoveanu a izbutit să dăruiască literaturii noastre pagini de o frumuseță strălucitoare și pură, în care primitivitatea frustă, naivă sau aspră a fondului popular apare transfigurată prin magia unui profund lirism interior și resursele unei arte desăvârșite.

Octav Botez

Mihail Sadoveanu, *Demonul tinereții*, Roman, Editura «Cartea Românească», București.

Tema acestui roman poetico-liric, «o fantazie de vară» cum îl numește d. Sadoveanu, e ca în atâtea altele din producțiile lui o furtunoasă și tragică poveste de dragoste.

Tînărul medicinist Naum Popovici a cunoscut într'o excursie la mănăstiri, în inima pădurii, aproape de schitul Procov, o fată încântătoare cu ochii adânci și zîmbetul trist, însoțită de tatăl ei, personaj simpatie dar curios și maniac. O profundă și irezistibilă pornire îi aruncă repede pe unul în brațele celuilalt și le dictează eterne jurăminte. Din partea familiei fetei, neexistînd piedici, tînărul pornește grăbit să ceară consimțimîntul tatălui, de care trăise departe. Acesta i-l dă voios, dar cînd peste cîteva zile el se întoarce cu sufletul înfrigurat, fata și părinții părăsiseră brusc mănăstirea. Cumplit izbit de această lovitură neașteptată, tînărul cade greu bolnav și numai tirziu, cînd începe a se întrema, călugărul care îl îngrijea îi înmînează cîteva rînduri vagi, lăsate în clipa plecării, de fată. El pornește în curînd pe urma ei, dar află că tatăl ei murise și dînsa se logodise într'un oraș depărtat.

Bolnav încă și cu resortul lăuntric stricat, Naum Popovici, incapabil de a-și continua studiile, se reîntoarce la mănăstire unde cu anii printr'o lentă și tainică transformare găsește departe de larma lumii înșelătoare, sub rasa monahului alinarea și pacea de care sufletul lui era însetat.

Era sortit însă că Natanaîl monahul să mai fie odată încercat de aprigul demon al tinereții.

După treisprezece ani de viață singuratică și sfîntă o întîlnire neașteptată îi scoate înainte prin aceleași locuri unde o cunoscuse odinioară, pe Olimpia, acum a altuia.

Amîndoi se recunosc și cu toate că Natanaîl caută s'o evite, ea izbuțește să-l descopere în ascunzătoarea lui. Urmează explicațiile dureroase și prea tirzii peste care apasă crud impresia ireparabilului apoi amîndoi se îndepărtează unul de altul pentru totdeauna, ea tulburată de remușcări, el chinuit de eterna vrajă a trecutului.

Dominată de sentimentul a tot puterniciei întîmplări, zeiță oarbă ce apropie sau desparte pe oameni și a destinului implacabil

care se pune în calea dorințelor, deplasând câteodată însăși axa unei existenți, acest poem romantic al pasiunii și renunțării e desigur impresionant și patetic. În ce privește însă caracterul și psihologia eroilor, admirația pe care o păstrez marelui prozator, nu mă poate împiedeca să fac unele rezerve.

Dacă d-nsa are ca nimeni altul viziunea intensă și câteodată halucinantă a atitudinilor, gesturilor, manifestărilor care exteriorizează un sentiment sau dau viața unei figuri, când e vorba de analiza psihică a unor personaje devenite subit înțurcarea ambianței sociale mai complexe sau mai subtile, arta sa nu mai are totdeauna aceiași forță și suverană îndemnare.

Mobilele profunde care au împins pe Naum Popovici sau pe Olimpia la hotărâri supreme nu mi apar îndeajuns lămurite și curba evoluției lor interioare rămâne pe alocuri nedefinită sau vagă.

Ce vii sînt înfățișate în schimb celelalte personaje, cu deosebire cele primitive și simple în directă legătură cu natura și misterul ei primordial, bătrînul baci Mănilă cu păgînismul lui străvechiu, cei doi dezertori deveniți hoști de codru, aprigul și vicleanul Onuță și tovarășul lui Pintilie al cărui suflet chinuit de îndoeli aspiră la tihna mănăstirii, naivul și lacomul ucenic Paramon ca și alte fețe de mireni sau călugări!

Ceace dă însă romanului un farmec deosebit e poezia măreață a peisajului, mănăstirea Neamțului cu aerul îmbalsămat de mireasma fînețelor și rășina brazilor, cu sunetul clopotelor făcînd să tresară vietățile pădurii și ecoul lor prelungit, care se pierde în vasta singurătate a codrilor.

Pentru Moldovenii care în tinereța lor, mai ales, au poposit sau au visat pe aceste locuri, «Demonul tinereții» deschide o porțiță în grădina încintată a suvenirilor cu aroma discretă și pătrunzătoare.

Octav Botez

H. G. Wells, Drumul aristocrației și minunata ei operă socială.

Idealul este de esența vieții: De la sălbatecul care se închină focului, până la voința care încearcă să cucerească lumea, până la misticul ce caută martirajul ca să se integreze în Dumnezeu, toată nesfîrșita varietate omenească trăește și se dezvoltă prin îmboldirea idealurilor. Moartea este întăiu renunțarea la ideal și apoi îmbătrînirea organelor. Tinereța încetează nu la o anumită vîrstă ci atunci când sufletul se împacă cu viața. Stabilitatea este moartea — o știm din științele exacte. Când renunțăm de-a mai încerca să ne înfăptuim dorințele, începe dezagregarea, ramolirea creierului, hîrbiuirea stomahului, scleroza rinichiului. O nouă iubire este o nouă tinerețe, un ideal realizat vindecă boli organice.

Aproape orice om când începe să vadă lumea, se simte îmboldit de idealuri nobile, care se întăresc sau degenerază în lupta

vieții. Între aspirațiile generoase, instinctul de conservare și nevoia adaptării sociale, este un echilibru nestabil care întreține viața. La cei mai mulți, ultimele două forțe se coalizează și înăbușă pe cea dintâiu, care moare, prea adeseaori, chiar în timpul adolescenței individului. La unii, cei puțini, aspirațiile generoase, printre care punem și curiozitatea științifică, își caută realizarea chiar în paguba instinctului de conservare, aceștia alcătuiesc legiunea supra-oamenilor și a ratașilor de felul lui Don Quichotte sau Cyrano de Bergerac.

Nu este om care, măcar cînd purta sabia de tinichea, să nu fi „luptat luptă deșeartă”, să nu fi „vînat țintă nebună”. Care-i adolescentul care n'a fost Parsifal sau măcar Lohengrin, sau cel puțin Cid, Otbert sau Cyrano? Și sînt mai mulți decît s'ar părea, oamenii politici care au fost în sufletul lor, și au suferit că n'au avut curajul să fie și în realitate, socialiști sau junimiști.

Deasupra tuturor acestor oameni mari embrionari, de care, dealtfel nici nu se ocupă, Wells, crează tipul aristocratului care va civiliza cu adevărat omenirea. *Benham*, eroul romanului (să-i zicem așa pentru simplificarea expunerii) este din familia cetățeanului simbolic care scrie istoria Franței ca să-și poată da samă cu cine să voteze; și din familia conducătorilor omenirii așa cum și i-a închipuit Renan, savanți înțelepți.

Romanul, al cărui titlu s'ar mai putea traduce și prin *În căutarea idealului social*, sau *O magnifică cercetare*, este un volum de aproape 500 de pagini scris și alcătuit, din punct de vedere al acțiunii și al descrierilor, într'un stil rezumativ, telegrafic, ce dă impresia că însăși cuvintele ar fi prescurtate, dar este plin de idei originale și de cele mai surprinzătoare feluri de-a privi lucrurile cărora eram deprinși să le atribuim alte definitive aspecte. Totuși acest noian de gândiri disparate este un tot ce nu-i decît un fel de monografie a unui cuvînt, o vastă monografie a noțiunii aristocrat.

Multe cuvinte au fost refăcute de scriitori, fie prin lărgirea cadrului noțiunii până la deformare, fie prin restringerea lui până la înțelesul original și de mult părăsit. Aristocratul lui Wells este și ceiace știm cu toții, dar în același timp și cu totul altceva. Mai întăiu, evident, se eliminează ideea de boerie ereditară, deși *Benham* nu se ridică de-adreptul din popor, el este fiul unui intelectual și a unei mondene, deci s'a născut și a crescut în atmosferă de elită socială. Și nici părinții părinților lui nu erau proletari. Prin aceasta Wells justifică o cunoscută zicătoare engleză, că pentru a face un om cult trebuie o generație, pentru unul bine crescut, două, iar pentru un civilizat, trei.

Benham vrea să devină un aristocrat și să facă parte dintr'un fel de asociație internațională a celor ce au ajuns să fie aristocrați și a celor, care, ca și dînsul, se pregătesc să merite acest titlu.

„Aristocratul, zice *Benham*, nu concepe că poate exista onoare și mîndrie pentru un om, decît dacă și-a închinat viața unor

scopuri care întrec scopurile proprii ale lui ființe. El respinge actualele forme de guvernare, fiindcă el însuși poartă în el un rege, un monarh al Adevărului și al lealității sănătoase. Această idee realizată este legământul noului ordin cavaleresc, al aristocrației moderne, care până la urmă trebuie să stăpânească pământul, reducând importanța granițelor naționale și a intereselor individuale. Aceste principii posibilități sînt în noi toți. Prințul este în mine, în data, el este în germene în orice om».

Wells recunoaște că această concepție nu-i decât doctrina lui Confucius: «omul este fiul regelui».

Nouă ne amintește și înalta filosofie a Democrației americane, cum o înțelege Orison Swett Marden, de pildă. Dealtfel ni se pare netdoelnic că Wells este influențat de Marden. Dovadă pagina în care după ce Benham își expune ideile despre aristocrație și regalitate, un tînăr american exclamă entuziasmat, că niciodată n'a auzit mai bine formulată esența fundamentală a Democrației.

Aristocrații vor conduce lumea ridicînd nivelul tuturor categoriilor sociale, făcînd ca cea mai abjectă plebe să n'aibă scăderi și ipocrizie decât cel mult cit cinstita noastră burghezie. Aceasta va fi peste zece ani, sau peste zece veacuri, dar va fi, pentru că au început să se afirme aristocrații noi, ordine sociale. Dealtfel, fiecare treaptă a evoluției omenirii își creează o aristocrație care o conduce spre progres, și pe care treapta viitoare o distruge.

Wells, care are mare admirație pentru Chinezii, crede că «un amestec de cultură chineză cu geniul întreprinzător american, va deschide omenirii noua ei cale».

Dar Wells, visează aristocratizarea individului, mai mult din desperare că nu găsește satisfăcătoare nici o doctrină socială: În regi și oligarhii conducători nu vede nici generozitate, nici înțelepciune, iar socialismul nu-i o soluție «după cum pofta de a minca nu-i o soluție pentru cel flămînd într'un pustiu. Desigur, orice om cu puțin bun simț dorește socialismul, adică dorește ca toate eforturile omenirii să tindă spre binele comun și să-l realizeze, dar în același timp înțelege că socialismul pus în fața problemelor practice, își dovedește adîncă-i neputință».

S'ar părea că Wells rezumă marea dificultate în această frază: «Pot prevedea o epocă în care urile naționale și de rasă, vor slăbi până a nu mai fi o piedică apreciabilă, dar nu pot imagina epoca în care să nu mai fie groaznica frecare dintre acei care conduc acțiunile colective și mulțimea condusă». Și pentru că nu vede soluția, ca omenirea să nu piardă timp și ca să nu se rătăcească și mai rău, îi propune să-și creeze o nouă aristocrație, care, desigur, ea, va găsi soluția.

Cel ce vrea să fie aristocrat are patru mari obstacole de învins: Mai întăiu, *frica*. «Cea mai importantă și cea mai traică dintre forțele gregare — scrie Benham — este frica, ea ne menține în turmă, ne întoarce mereu pe calea bătută, la confortabil și la traiul ușor. Inceputul vieții aristocratice trebuie să fie răpunerea fricei...

Zilnic avem de învins o mică teamă, zilnic trebuie să ne înboldim curajul... fie pentru a făptui un mare act, fie pentru a ne învinge simpla apatie... omul obișnuit se învîrtește mereu în cușca instinctului... Aristocratul se aruncă spre o viață fără limite... Frica crează o neputință de acțiune, odată trecută această etapă, frica nu mai are priză asupra noastră, deci aristocratul trebuie să fie mereu în plină acțiune... Dar ca să învingem frica, trebuie să ne făurim ceva care să poată să ne înlocuiască caverna de adăpost și tovarășia turmei, ceva general care să poată fi luat în pustiu, ceva care să ne susțină să luptăm izolați... și să gândim izolați...» Pe această cale Benham ajunge la o nouă concepție despre Dumnezeu.

Wells pune pe eroul său să-și creeze singur câteva înspăimîntătoare situații în care să tremure și să triumfe.

Ceia ce nouă ni se pare mai ales admirabil în cartea lui Wells, este amestecul de uman și de ideal. *Benham* poate descăraja pe cetitor prin superioritatea lui aproape nerealizabilă, dar în același timp, nu se poate să nu-și amintească fiecăruia vre-un mic gest din adolescență, demn de un Benham și astfel să-și zică, cu folos moral, că și într'însul este un Benham ce nu cere decît să fie descoperit și apoi cu perseverență cultivat. Căci ar trebui să dezesperăm de viitorul omenirii dacă n'am admite, că mai tot adolescentul măcar odată și-a creat și a înfruntat o mare primejdie..

Al doilea obstacol este *sexualitatea*, pe care Wells pare a o înțelege în felul lui Freud: *Libido* este baza tuturor complexenților, dacă nu chiar a tuturor acțiunilor. Și numește acest al doilea obstacol: *complexențele*. «Acest obstacol — zice Benham — este nu numai pofta sexuală, reacțiunea personală în fața frumuseții, a dragostei, dar tot ce duce la satisfacții fizice, toate indulgențele simțurilor și sentimentelor, care ne procură vreun fel de plăcere».

De aici nu înșamnă ca Wells propovăduiește ascetismul, sau vre-o rigidă abstenență. Benham era bogat și trăia confortabil. A iubit, a avut ibovnică și apoi nevastă. «Nu înțeleg deloc — scrie Benham în jurnalul său — că un aristocrat nu trebuie să iubească... Dar nimeni nu se poate aștepta să fie iubit de o femeie decît dacă-i pune la picioare toată dragostea de care-i capabil și întreaga lui viață. Un aristocrat trebuie dar să știe să se lîpsească de o dragoste personală prea intimă... Nu te poți inhăma și la imensele probleme complicate ale vieții și la acele care interesează numai natura intimă a unei alte ființe».

Al treilea obstacol: *gelozia*, «nesfîrșit haos de mobile egoiste ce-și caută scuză în orgoliu, legitim cîte odată».

«Viața aristocratică — scrie Benham — merge spre realizare cînd trece peste cadavrul acestor două obstacole. Această viață trebuie să admită, de pildă, că în loc să te sacrifici pentru un prietin, mai bine să te păstrezi sănătos și teafăr pentru Adevăr. Ea absolute cruda vivisecțiune în interesul științei. Glorifică pe Brutus care și-a ucis fiii. Ea interzice cultul femeii și tot ce alcătuia viaticul vechii noblețe cavalerești. Și ea poruncește renunțarea la multe

lucruri la care acei ce se numesc oameni de inimă, nu renunță. Ambițiile vieții aristocratice se ridică deasupra tuturor acestora. Ea va face să domnească în lumea întreagă dreptatea, disciplina, o nobilă pace și va reuși aceasta, fără indignări, fără ură, fără dulceață tandreță, fără entuziasmuri pentru eroi izolați... Ea are un caracter auster și rece, care comandă admirația citeodată, și foarte rar afecțiuni personale. Așa încît, viața aristocratică, poate să socotească printre titlurile sale de glorie cele mai mari, faptul de a avea o inimă cu aramă ferecată...».

Al patrulea obstacol în calea aristocratului, ar fi *prejudecățile organizațiilor socialo-economice și ale pozițiunii sociale individuale*. Acest aspect al cărții lui Wells este cam confuz. Este adică și în fond ceiace este toată lucrarea în formă. Ași îndrăzni să spun că are factură *proustiană* din punct de vedere al ideilor. După cum *Proust* dă impresia unui foarte sensibil aparat, care înregistrează orbește, ca un gramofon, toată succesiunea de nuanțe din suflet pentru a exprima o stare sufletească ce până la el scriitorii o exprimau sintetic, tot așa Wells — în această carte — dă impresia că înregistrează mecanic succesiunea de idei ce i se perindă în cap împrejurul unei idei centrale, știind bine că această înlăntuire după logica inconștientului și în disprețul tehnicii facerii cărților după logica formală, va declanșa în mintea cititorului o mult mai fecundă înțelegere.

«Toată viața conștientă a unui aristocrat — conchide înstructiv Benham, relativ la al patrulea obstacol — trebuie să fie o luptă neîntreruptă împotriva falșelor generalizări».

Iar ca concluzie generală:

«A răpune frica, poftele, gelozia și prejudecățile, trebuie să fie munca, ritualul și disciplina aristocratului, ca pentru un cavaler medieval revizuirea armelor».

Să încercăm, acum, să rezumăm și realizarea faptică a doctrinei lui Wells în aristocratul Benham: Un tînăr inteligent și energic cu ereditate sănătoasă, dintr'un mediu social neîncătușat de luptă pentru pîne ba chiar preocupat de chestiuni intelectuale și de traiu nobil, pe deasupra, crescut într'o «disciplină de oțel» și bine instruit. Acest Benham în adolescență luptă cu frica și o învinge, apoi cu poftele și le învinge, după ce se însoară cu o femeie minunată (dar nu din acele superioare aristocrate «care încă nu există») și pe care o adoră, luptă cu gelozia și o învinge. Adică soția îl înșeală, iar el aprobă, îi dă dreptate, îi dă libertate, îi dă bani, și îi salvează reputația, «Femeia cere să te devotezi exclusiv fericirii ei și de nu obține acest fel de devotament, ia aceasta ca o dezonoare. A-i refuza o absolută consacrare, este a o insulta și cum eu am făcut Amandei această insultă...».

Dar Benham succumbă în lupta cu cel de-al patrulea obstacol. Moare ucis într'o revoltă uvrieră, în care s'a amestecat din violența firei lui, din indignare împotriva stupidității ambilor părți ale bari-cadei, și tot odată conștient că se amestecă fără folos și în dezacord

cu doctrina lui despre aristocratul ce voia să fie, și era în mare parte.

Cartea lui Wells are și foarte interesante personaje epizodice. Amicul *Prothero*, un materialist învins de sărăcie, de lipsă de educație și de sensualitate, deși deosebit de inteligent și cult. Apoi mama lui Benham, un minunat portret al logicei femeiești, al cucoanei banale, dar totuși din marea majoritate care face soliditatea și lustrul de civilizație al societății actuale.

Dacă toate cărțile se pot rezuma, afară de una singură, apoi desigur, aceia este... aceasta. Ceiace trebuie luat ca un semn, că este operă care trebuie citită și mult gândită. De cîtva timp apar tot mai rar asemenea stele pe firmamentul literar..

D. V. Barnoschi

Constantin Loghin, *Istoria literaturii romîne din Bucovina 1775-1918* (în legătură cu evoluția culturală și politică), Cernăuți, 1926.

Cartea de față umple un gol al istoriei noastre literare. Evident, nu este singurul, căci noi n'avem încă o istorie completă a literaturii românești. În deosebi, lipsesc scriitorii de după 1880, desigur cei mai însemnați. Recunoaștem, timpul cercetărilor este prea întins pentru un singur om. Lipsesc monografiile, atît de necesare alcătuirii unei bune istorii literare. Poate, o bună inițiativă și divizare a muncii, după modelul realizării operelor similare în străinătate, n'ar fi fără rezultate. Până atunci însă, orice muncă serioasă în acest domeniu este de necontestată importanță, mai ales cînd se studiază (cum face și d. Loghin) un capitol, pe care nu l-a mai cercetat nimeni, decît întâmplător. Singură «Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea» a d-lui N. Iorga spune ceva și despre «Scrișul românesc în Bucovina (vol. III. pg. 340-341)». Dar d. Iorga pune numai problema. Poate nici nu era posibilă o istorie completă a literaturii românești din Bucovina, într'o vreme cînd această provincie era supt stăpînire străină. Lucrul acesta îl face acum d. Loghin, dîndu-ne prima istorie unitară și completă a literaturii de care vorbim. Este o contribuție de care va trebui să țină samă acei ce vor scrie istoria literaturii românești în întregime.

Mișcarea literară din Bucovina ajunge pela începutul sec. XIX sub influența Școlii latiniste. Pionier al acestei influențe este Ion Budai Deleanu, care are legături puternice cu unii intelectuali bucovineni. Se fac astfel primele încercări de publicistică (Toader

1 Vezi și în «Oameni care au fost», Văleni 1911, articole despre George Popovici, Mihai Teliman, S. Fl. Marian etc.

Racoce 1817 ¹⁾, primul dicționar românesc în Bucovina (V. Canțemir, 1827), deci numai la doi ani după cel tipărit la Buda de P. Maior. Apar cele dintăiu calendare, care au un mare rol, mai ales prin partea lor literară, fiind prima și singura lectură a poporului în acea vreme.

Începând la 1811 cu «Calendar de casă», dascălul V. Țintilă va mai publica și altele, până la 1820.

În aceste calendare găsim începuturile poeziei românești din Bucovina: «Acrostihuri» de preotul P. Dumitrovici (1841). Sînt și încercări în proză. Urmează și alți poeți, colaboratori ai calendarelor.

La 1848, vîntul revoluției bate și prin țările românești. Scriitorii din Moldova și Ardeal trec atunci în Bucovina. O epocă de reînnoire națională. Apar oameni ca profesorul filolog Aron Pumnul, istoricul Eudoxiu Hurmuzachi, poetul și culegătorul de poezie populară Iračie Porumbescu. Și urmează mulți alți scriitori pe care d. Loghin îi studiază în capitole: Poezii «Foaei»..., Folkloriști, Popularizatori, Colaboratorii «Convorbirilor literare», Poezii și prozatorii «Junimii literare» etc.

Capitole aparte sînt rînduite scriitorilor Mihai Teliman și Emanuil Grigorovitză. Mihai Teliman e numit «un scriitor politic», iar Em. Grigorovitză «un cronicar dufos al Bucovinei». Termenii se par improprii pentru o caracterizare științifică.

Dintre ceilalți, se dă o atenție mai deosebită poezilor Dimitrie Petrino și Vasile Bumbac, ca fiind mai talentați. Analiza critică se face cu exemple din poezii, ceea ce este bine. D. Loghin însă spune despre d. Petrino: «Nu versuise (sic) Eminescu, trăia abia Alecsandri (sic) și Bolintineanu, căroră dealtfel d. Petrino le datorește citeceva din calitățile și defectele poeziei sale» (p. 111). Dar în ce constă acest *cite ceva* nu ne spune d. Loghin. Și ar fi fost necesar mai ales că se atribuie lui V. Alecsandri și defectele poeziei lui Petrino. Ori poate numai lui Bolintineanu? În orice caz chestiunea trebuia clarificată. Așa procedează, spre exemplu, cînd este vorba de influența baladelor lui Alecsandri asupra celor ale lui V. Bumbac și influența apare evidentă.

Sînt însă și cu privire la poetul V. Bumbac unele afirmații nelogice. Astfel, acesta a făcut o traducere a Eneidei. Despre traducător d. Loghin spune textual: «...a fost un prea credincios rob al textului și a fost prea puțin poet». Ceea ce nu-l împiedică să adauge imediat: «Venind mai tîrziu Coșbuc, care a avut aceste calități (!) în mod invers, nu l-a întrecut, dar l-a luat pe dinainte (sic) cu publicarea traducerii» (p. 125).

Dintre folkloriști remarcă, în deosebi, pe Simeon Florea Marian. Se dau date interesante asupra vieții și operei acestui însemnat folklorist român. Dar și aici rămînem nedumeriți cînd cetim: «În rîndurile lui vorbește prea mult savantul rigid, cercetătorul îndră-

1 Și M. Kogălniceanu amintește în „Dacia literară” (Introducere) de manifestul acestuia pentru apariția unei foi „întiași dată în l. rominească”.

gostit de adevăr și prea puțin artistul încălzit de plămăuirea sa... Acestei opere îi lipsea doar poezia, pentruca S. Fl. Marian să poată fi considerat de Homerul (sic) nostru» (p. 132). Noi știm că un folklorist este un om de știință, care nu e necesar numai deocamdată să fie și un poet. De ce se pretinde părintelui Marian să fie ceiace nu este și nici nu-i absolut necesar să fie? Homer al nostru? Dar Homer este creatorul poeziei populare, nu savantul, care culege și studiază diferitele producțiuni ale poporului.

Dintre colaboratorii «Convorbirilor literare», cel mai talentat este poetul T. Robeanu (Dr. George Popovici). Intre informațiile interesante ce ni se dau despre acest poet, pare-se că s'a strecurat o contraizicere. La p. 177 d. Loghin scrie: «Cînd dragostea lui l-a părăsit și el nu mai poate (sic) iubi altele, cînd a rămas «singuratec ca un vultur», atunci și-a căutat pentru moment refugiul, ca și maestrul său Eminescu, în trecutul nostru istoric etc.» Mai jos (p. 179), influența lui Eminescu asupra lui T. Robeanu este negată: «Dacă e o asemănare vagă între fondul poeziilor lor, faptul acesta trebuie explicat prin oarecare asemănare între caracterele lor sensibile, între împrejurările vieții în care au trăit, între loviturile sorții de care au suferit, între preocupările cu istoria Românilor, în care s'au cufundat, între deziluziile lor în raporturile cu femeia, cu care au făcut cunoștință prea de vreme, între sfîrșitul tragic al amîndurora». (Și cum îi putea influența, «sfîrșitul tragic», pe cînd scriau poeziile?).

Ni se mai spune că nici T. Robeanu nici contemporanii săi n'au dat importanța cuvenită poeziilor lui Eminescu. Nu poate fi exact. Contemporanii lui Eminescu, e drept, nu l-au apreciat precum merita. Facem excepție însă cu T. Maiorescu și cu alți membrii din «Junimea» ori colaboratori ai «Convorbirilor literare». Intre aceștia trebuie să punem și pe T. Robeanu, poet înrudit prin temperament cu Eminescu, precum recunoaște și d. Loghin.

Dar nu numai atît. Pe la 1885-86, cînd T. Robeanu începe să-și publice poeziile în «Convorbiri literare», Eminescu începuse să fie înțeles chiar de marele public. De pe la 1883, cînd înnebunite Eminescu începe să fie citit și admirat (T. Maiorescu scoate prima ediție a poeziilor în 1883). Tocmai poetul T. Robeanu să fi rămas impasibil? Este greu de admis.

Intre scriitorii din primele două decenii ale sec. XX (1900-1918), din cele scrise de d. Loghin, es doi în evidență: Poetul Gavril Rotică și prozatorul Ion Grămadă, amîndoi formați în preajma revistei «Junimea literară».

Deși influențat de O. Goga, ori tocmai pentru aceasta, poezia lui Rotică «este poezia cerută de începutul veacului al XX-lea» (p. 234) și «însamnă un progres incontestabil față de poezia patriotică de până atunci». Ion Grămadă este caracterizat ca «cel mai desăvîrșit prozator al Bucovinei» (p. 252).

În genere, d. Loghin observă că sentimentul național «a co-

pleșit pe o samă de scriitori până la distrugerea artei din opera lor» (p. 257).

Cetitorul istoriei d-lui Loghin va înțelege că Bucovina a contribuit în mod onorabil la mărimea patrimoniului literaturii noastre. Însă scriitori de talentul celor din «regat» și din Ardeal, Bucovina încă n'a produs. O soartă vitregă s'a împotrivit. O recunoaște cu melancolie și d. Loghin.

Totuși scriitorii, cărora d. Loghin le închină pagini pline de simpatia și obiectivitatea istoricului și dintre care unii sint cetiți și astăzi, au un drept incontestabil la un loc cit de modest în istoria literaturii române. Și este meritul cel mare al operei d-lui Loghin de a încerca, prima oară, o istorie a tuturor scriitorilor români din Bucovina.

Dar cartea de care ne ocupăm nu este numai de istorie literară. Precum ne spune chiar titlul, ea se ocupă și de evoluția culturală și politică. În capitolele relative la aceste probleme găsim date numeroase cu privire la ocuparea Bucovinei și starea ei politică după aceasta, despre continuarea tradiției culturii moldovenești și legăturile pribegilor moldoveni (1848) cu Hurmuzăcheștii și alți intelectuali bucovineni, la Cernauca.

Apoi ni se dau bogate informațiuni despre școală și biserică despre teatru, precum și despre diferitele societăți culturale și literare, care — ca și în Ardeal — au avut un rol preponderant, în propagarea culturii românești, în această provincie amenințată de înstrăinare. Între acestea ocupă locul de frunte «Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina» (1865), care avea ca organ de publicitate «Foaia societății pentru literatură și cultură» (1865-1869), prima revistă românească din Bucovina. La această revistă au colaborat și regășenii V. Alecsandri, C. Negruzzi, C. Negri, A. Russo, I. Negruzzi, G. Sion, D. Bolintineanu etc.

Mișcarea dela «Sămănătorul» (1901), pornită de A. Vlașuță și G. Coșbuc, a avut răsunet și în Ardeal și Bucovina. În Ardeal, la Budapesta, gruparea scriitorilor din jurul revistei «Luceafărul» (1902), iar în Bucovina în jurul revistei «Junimea literară» (1904), înființată de membrii societății studențești «Junimea». Scopul, ca și la «Sămănătorul»: înălțarea culturii și literaturii naționale și democratizarea ei.

Nu-s lăsate deoparte nici societăți și instituții culturale mai modeste precum și revistele, ziarele, calendarele, care explică evoluția ideilor în această provincie, timp de o sută cincizeci de ani. Este o muncă conștiințioasă, care merită să fie recunoscută. Cu lucrarea aceasta, d. Loghin — cunoscut și din altele mai mult de editură și popularizare a literaturii — intră în rîndul istoricilor literari.

Unele greutăți de limbă și stil ar trebui neapărat învinse pentru alte opere ori alte ediții. Expresii ca: Astfel început cu anul 1777 încep să apară în Viena...» (p. 15), «...încă de mult era luptă

la cuțite între aderenții latiniști»: (p. 106), «...nu versuise încă Eminescu...» (p. 111), «venind mai târziu Coșbuc... nu l-a întrecut dar l-a luat pe dinainte cu publicarea...» (125), «improcesuat de mai multe ori...» (p. 160), «...descurajat își zboară creerii...» (p. 199), «...cultivarea folclorului popular», «culegătorul tipografic» și multe, foarte multe încă, dau un aspect destul de neliterar stilului.

Deasemeni cuvinte și forme ca: provință să revindece (= să revendice), l-a smult, vaticinație, și sistează, astorfel etc. dăunează mult corectitudinii limbii.

Const. N. Stănescu

Th. Rechetnikov, *Ceux de Podlipnaïa*, Librăria Gallimard, Paris, 1927.

Autorul acestui roman, unul din marile talente realiste ale Rusiei de acum jumătate de secol, a avut un destin literar puțin învidiat.

Cunoscut mai ales într'un cerc de tineri literați și ziarști ai epocii, apreciat pentru arta naturalistă vădită a operei sale, care a făcut să fie denumit adesea un adevărat Zola al Rusiei, Rechetnikov nu a avut norocul de a fi pătruns în sufletul maselor pentru care simția o sinceră și duioasă afinitate de temperament.

E poate acesta destinul oamenilor de prea puternică și inflexibilă individualitate. Neputând singuri străbate în planul care apare în ochii lor, drept veritabilă renunțare la atitudinea lor de izolată înălțime spirituală, — ei preferă să rămână ignorați decât să fie priviți prin oglinda cu mii de fețe deformatoare, pe care o oferă mulțimea nenumărată de admiratori sau detractori anonimi.

Și totuși romancierul acesta nu poartă vina fatalei izolări în mijlocul mișcării literare, pe care a sporit-o cu forțele talentului său original.

Pentru că, în afară de calitatea sa de puternic observator al unei vieți puțin obișnuite în vigoarea ei, — el unește o emotivitate aleasă caracterului ei de muncă perseverentă și neobosită.

Este desigur în traiul «Celor din Podlipnaïa» un conformism de acțiune, care denotă primitivismul unei vieți foarte apropiate de animalitatea sălbatecă și senzuală. Trăind mai bine de jumătatea anului în vizuini, asemenea animalelor neîmblânzite, caracterul lor sever de neînfrântă energie apare tot atât de natural ca și temperamentul lor întotdeauna decis și incapabil de ezitări atenuante. E explicabilă și acea perfectă inconștiență, acea complectă ignorare a vieții, pe care o numim civilizată, sprijinită pe mașinism și activitate mecanică, ce le apare — în cele mai elementare aspecte ale ei — sub formă de noutate impresionantă.

Omul dela țară are o anumită rezervă față de orașul pe care nu îl cunoaște decât în ceiace are el mai primitiv și mai vulgar. Puținele nevoi ale vieții sale reclamă o organizare sumară, redusă, și adesea se satisfac numai în contactul cu periferia ora-

şului, ceiace e în adevăr superior şi nou pentru el, aceia ce e «civilizaţie» în justa accepţiune a cuvîntului, îl impresionează rece, îi inspiră adesea grijă şi un anumit sentiment de incertitudine, pe care îl trădează în dispreţul lui — uneori evident — faţă de oraşan.

Dacă primul contact cu oraşul este puţin agreiat şi adesea rămîne dincolo de sfera dorinţilor propriu zise, — în schimb din momentul, în care apare încrederea în posibilitatea de cunoaştere şi pătrundere a mecanismului acestei vieţi complicate, oraşul devine un centru de tentaţii, un focar de irezistibile atracţii. Oraşul apare cuceritor, el impune o mentalitate nouă, o încredere nestăpinită în forţele proprii crescute în contactul cu mediocre cunoştinţi, ce apar sub un aspect de familiaritate intimă şi reconfortantă. Nimic nu este cruţat în transformarea pe care o impune viaţa oraşului: năzuinţile şi idealurile ca şi acel unic refugiu al umanităţii în genere, sentimentul individual. În locul aceluia docil sentiment de înţelegere şi nivelare socială, caracteristic micilor grupări colective, apar nuanţe variate şi afectivitatea exagerată în complexitatea ei — constituind un anumit aspect al vieţii de luptă şi odioasă exploatare.

Aceste faze ale unei evoluţii prea cunoscute — le urmărim în drumul «Podlipnovieniilor», plecaţi din mijlocul naturii lor de o sălbătăcie impresionantă, pentru a găsi o viaţă mai puţin expusă rigurilor unui mediu de neînchipuită vitregie.

Străbătînd paginile acestei cărţi, străbaţi alături cu ei o lume de mizerie şi de eforturi, ce nu ajung la cristalizarea unei năzuinţi fiind continuu reclamate de realitatea imediată a vieţii. Dar în mijlocul sforţărilor accentuate, care se termină mai totdeauna cu suferinţă şi durere, rămîne totuşi o satisfacţie din ce în ce mai cert şi mai puternic exprimată: sufletul primitiv — în simplitatea lui originală şi-a păstrat neatinsă aceiaşi duioasă emotivitate iniţială.

Acesta e poate şi motivul pentru care Rechetnicov nu sfinţeşte într'un crud şi deprimant pesimism.

Mircea Mancaş

Anuarul Şcolii Normale „Vasile Lupu” din Iaşi 1927-1928,
Tip. «Viaţa Românească», Iaşi, 1928.

Potrivit frumoasei tradiţii inaugurată de Titu Maiorescu, dascălii cărturari dela Şcoala Normală din Iaşi publică un al treilea anuar, repetînd şi reliefa elanul lor pentru uceniciei fragezi ai culturii româneşti.

Părăsind calapodul obişnuit al anuarelor şcolare, în care se concretizează mai totdeauna o arhivă prăfuită şi mucegăită de stereotipe acte oficiale, profesorii ieşeni pun la îndemna publicului roadele activităţii lor spirituale extra şcolare «izvorite din prisosul de muncă şi din devotamentul entuziast pentru învăţămînt», — după cum se exprimă lapidar şi reţinut fostul Director S. S. Bîrsănescu în prefaţa volumului.

În afară de contribuția din afară a marelui animator cultural, d. Prof. I. Simionescu, — lucrarea cuprinde în continuare datorită d-lui V. Petrovanu luminosul istoric al școlii «Vasile Lupu» în ferici- ta perioadă de sub conducerea lui Titu Maiorescu (1863—68), istoric judicios plin de date revelatoare din viața patriarhului Ju- nimii și al Convorbirilor literare. Studiul acesta adaugă o fațetă interesantă personalității olimpice și echilibrate a lui Maiorescu.

Pe lângă acest studiu, cercetările d-lui Radu Manoliu despre «Învățămîntul psihologiei după noua programă analitică pentru școl- ile normale» și ale d-lui Dr. S. S. Birsănescu referitoare la «Psi- hologia copilului de țară» merită să fie subliniate pentru istețimea lor de proaspătă cugetare.

La fel trebuie accentuat talentul și conștiinciozitatea d-lor I. Rick (Note asupra schimbărilor teritoriale ale județului Iași și Cer- cetări de geografie economică în depresiunea Jijiei, G. Florea (Ani- malele producătoare de lumină), G. Ghibănescu (Permanența limbii slavone în țările române, ca rațiune juridică de Stat) și N. D. Co- jocar (Cauzele insuficienței producției fructelor în țara noastră și mijloacele de îndreptare) în mînuirea metodelor și cunoștințelor știin- țifice. Cuvîntarea entuziastă și bine informată a d-lui Sterie V. Diamandi despre «Romnii Macedoneni» aplaudată în de trei ori șapte orașe din Moldova, Bucovina și Basarabia își încheie peleri- najul emirului spre Mecca în paginile anuarului de față.

În afară de alte informații școlare prețioase, cititorul va mai afla în această lucrare colectivă «Sărbătorirea împlinirii unui veac dela întemeierea școlilor naționale publice în Moldova» și câteva «Date statistice» referitoare la ireproșabila de strguitoare gospodă- rie făcută numai sub directoratul d-lui Birsănescu.

Anuarul Școlii normale «Vasile Lupu» din Iași este un mo- del de apostolat cultural și administrație cinstită.

Stefan George

Fedor Gladkov, *Le ciment*, Paris, 1928.

Discontinuitatea dezvoltării literaturii rusești post-belice își poate găsi cea mai simplă explicație într-o schimbare radicală a re- gimului politic. Paralelismul dintre viața literară și frămîntările so- ciale ale Rusiei ne-ar putea duce chiar la îndreptățirea afirmațiunii că absolutismul e regimul cel mai propice pentru dezvoltarea idea- lismului.

Melancolia profundă, evasiunile subiective ce se degajează din operele lui Dostoiewski sau Maxim Gorki, sînt expresia unei resemnări continue față de o anumită realitate socială; arta lor e «sublinierea» unor tendinți revoluționare irealizabile în acel timp. Idealismul acesta — uneori cu nuanțe mistice — era un refugiu comod al unor vizionari dezadaptați. Așa se explică de ce romanul rus dinaintea războiului era contemplativ, psihologic, subiectiv și idealist.

Literatura de după războiu ia însă un nou aspect: devine mai expresivă, realistă și mai apropiată de sufletul poporului. Lebedinsky, Vsevolod Ivanov, Fedor Gladkov ne redau adevăratul suflet rusesc. Realizările revoluției, consumarea unui act care până acum era numai un ideal, frământări sociale cu nuanțe tragice, pot justifica indeajuns dezvoltarea unui accentuat realism în literatura rusă actuală.

Gladkov are un specific rusesc mai pronunțat: «Le ciment» e un roman proletar. În el vom găsi evocarea — apropiată uneori de epopee — a mișcărilor proletarilor ruși. Aspirațiunile muncitorești, viața intimă a unor revoluționari sbuciumați, — aceasta e tema romanului.

Dar Gladkov e fiu de muncitor. Viața sa chinuită nu se deosebește prin nimic de cea a unui adevărat proletar. El a fost un spectator al marelui revoluții. Acestea ar fi date biografice ce ar putea să explice structura romanului său.

Procedeul lui Gladkov e simplu: a scris ceia ce a văzut. Dar ajunge la un realism uneori exagerat. Eroii săi au o viață prea exteriorizată și dinamizată în contrast izbitor cu un minimum de viață internă sufletească. Viața lor cotidiană e descrisă până în amănuntele cele mai prozaice. Ei sînt oameni energici, dar banali. Acțiunea acestor proletari devine chiar stereotipă; nu e decît tendința de a realiza anumite idei revoluționare. Eroii lui Gladkov nu au răgaz pentru analize iretrospective, viața lor e veșnic în primejdie, ei luptă încontinuu.

Glieb, un muncitor cu multe virtuți, un revoluționar convins, e obsedat mereu de gîndul de a reconstitui o uzină dărîmată. Dacia, soția sa, e o femeie energică pasionată pentru viața politică, dar din ce în ce mai neglijentă și cu mai puține scrupule în viața sa conjugală, e o femeie modernă cu tendinți de masculinizare. Badyn e un brutal, căruia nu-i poate rezista nici o femeie. Inginerul Kleist e un captiv neadaptat noului regim, dar care cedează la urmă pasiunii sale profesionale. Celelalte personaje mai secundare sînt în genere muncitori chinuiți, dezorientați, al căror ideal se reduce la un simplu și temporar steag roșu.

Stilul lui Gladkov e nervos, brutal și uneori chiar neglijent. E un stil dinamic, concis. E instructiv occidentalizat. Totuși are ceva neobișnuit, ce ar putea irita pe un cetitor deprins să găsească în romane reconfortare sufletească. Romanul lui Gladkov are chiar un efect astenic.

«Le ciment» are însă o semnificație: În el e evocată viața socială a poporului rus și în deosebi a clasei proletare. E descrisă o viață aspră, scutită de sentimentalism și poezie. Aceasta e nuanța originală pe care o aduce romanul rus actual față de romanul occidental sedentar și uneori blazat.

R. Luca

Georges Guy-Grand, *L'avenir de la démocratie*, Rivière, Paris, 1928.

Ar părea poate ciudată ivirea unui volum în care se vorbește de perspectivele democrației. Ne-am deprins astăzi să credem că există mai mult o criză a democrației decât un viitor strălucit al ei. La această credință falsă au contribuit unele împrejurări politice și chiar anumite tentative de discreditare ideologică. Astfel, democrația e acuzată, printre altele, de «cultul incompetenței», de «diluare a responsabilității» și de lipsă de continuitate în conducerea statelor. Se afirmă deasemenea, cu oarecare dreptate, că sistemul reprezentativ democratic—parlamentarismul—nu mai corespunde condițiilor sociale actuale. Bryce spune că parlamentarismul a devenit chiar nepopular. S'ar părea astfel că democrația a devenit un sistem retrograd.

Pe de altă parte, e evidentă creșterea lentă a democrației. Ideia democratică a ajuns să se realizeze astăzi într'un mod aproape instinctiv. Ea a devenit un aspect al conștiinței colective, o necesitate pentru viața socială contemporană. Totuși, dacă politica democratică progresează, e de recunoscut însă că ea întâmpină o rezistență inevitabilă prin dezvoltarea unor tendinți reacționare temporare. Există dar acest antagonism ireductibil al celor două politici, ceiace ar putea îndemna pe oricine să devină neîncredător în viitorul democrației. Aceasta e poate dilema în care s'ar găsi acei ce vor deschide volumul lui Guy-Grand.

Înainte de a da un răspuns, Guy-Grand face o analiză obiectivă a realității politice contemporane. Stabilește în primul rând că ar exista o criză de creștere a democrației și cercetează apoi cauza acestui fenomen. În consecință, examinează aspectele actuale ale evoluției politice și economice. Deocamdată însă, deslegarea problemei depinde de răspunsul pe care autorul îl va da întrebării dacă structura societății moderne e compatibilă cu spiritul democratic. Mărirea statelor, complicarea considerabilă a mecanismului lor de funcționare, criza legii și a suveranității, relativizarea și subiectivizarea raporturilor dintre guvernanți și guvernați, în genere criza de autoritate, sînt aspecte politice evidente ce neagă democrația. Dar realizările democratice întâmpină cea mai mare rezistență în dezvoltarea plutocratismului, a imperialismului economic. Realitatea economică copleșește întreaga viață socială. Spiritul idealist dispăre spre a face loc spiritului realist și practic. Intelectualii și-au pierdut hegemonia, ei au trădat cauza democratică contopindu-se cu burghejii, care sînt și ei trădători ai democrației.

Relativismul, dezvoltarea spiritului critic, ar fi după Guy-Grand nefavorabile spiritului republican. Democratismul necesitează oarecare fanatism și entuziasm, ori tocmai acestea lipsesc astăzi. Există deasemenea o criză a moralității. Idealul politic s'a separat de idealul moral.

Dar aceste insuficiențe de funcționare a democrației pot fi evitate? Aici Guy-Grand devine optimist și afirmă că reforma e

posibilă. Chiar parlamentarismul, care trece prin cea mai pronunțată criză dintre toate organele democratice, ar putea fi adaptat noilor combinații de viață socială. Parlamentarismul, pentru a putea rezista, necesitează colaborarea forțelor sociale, economice, intelectuale și morale ale unui stat. Trebuie să dispară caracterul său exclusiv politic. Sistemul parlamentar trebuie reformat, și nu repudiat. Astfel, Guy-Grand speră într'un viitor al democrației. Idealul republican subsistă fiindcă are profundă semnificare socială.

Aceste concluzii optimiste sînt destul de îndreptățite. Ar fi de ajuns să constatăm că democrația e realizabilă astăzi fiindcă e și comodă. Ea e un fel de eclectism al politicii, e o îmbinare fecundă a două tendinți politice contrare. E un teren neutru pe care două tabere adverse își pot concilia interesele contrarii. Există și oscilări între cele două extreme, dar totdeauna cu tendinți de echilibrare reciprocă. Democrația ar rezulta astfel din raporturile tranzacționale dintre burghezie și proletariat. Ori, tocmai această continuă tranzație caracterizează viața politică contemporană. Dacă Guy-Grand ar fi adăogat și aceste argumente, concluziile sale ne-ar apărea poate și mai firești.

R. Luca

Revista Revistelor

Petru Ludovic Palestrina

Atita timp cit a trăit Palestrina, muzica sa a fost răspindită și venerată pretutindeni în lume. De îndată însă ce a murit, tăcerea încetul cu încetul s'a întins peste opera sa. Abea în secolul al XVIII-lea, datorită lui Burney care a publicat câteva din operele marelui compozitor, gloria lui Palestrina a reinviat aprinzind discuții foarte violente în lumea muzicantă. În afară de numeroase compoziții de muzică sacră, care alcătuiesc de altfel astăzi principala valoare a lui Palestrina, ne-au mai rămas de asemeni cintece în genul celor a lui Petrarca.

Judecata entuziastă exprimată acum o sută de ani de abatele Baini, care afirma că a făcut să retrăiască formele tradiționale cu o fervoare și o emoție puternică, a fost confirmată de lumea întreagă.

Nici un polifonist al timpului nu samănă cu Palestrina în ce privește intensitatea și imensitatea concepției sale dramatice și în justea accentelor sale patetice și ritmice.

(Domenigo Claps. *Emporium*).

Omeopatia științifică

Timp de trei secole și jumătate, savanții germani au considerat pe Paracelse ca pe un mare șarlatan și fan-tezist.

Dar de citva timp această părere s'a schimbat și știm acum că a fost dimpotrivă cel mai de samă medic

al evului mediu și unul din gânditorii cei mai adinci din toate timpurile. A-ceiași soartă i-a fost hărăzită și succesorului său spiritual lui Samuel Hahnemann (1755—1843).

Importanța istorică a lui Samuel Hahnemann consistă în faptul că a reușit să adapteze la învățămint omeopatia, această știință nouă care face de atunci parte din patrimoniul medicinei.

Metoda sa originală consistă din examenul sistematic al medicamentelor asupra indivizilor sănătoși. Concepția sa genială i-a permis să afirme că domeniul de atac al produsului medical în organismul sănătos corespunde domeniului terapeutic al corpului bolnav.

Homeopatia lui Hahnemann ar trebui să fie considerată mai degrabă ca un tratament special al organelor prin excitație.

(Dr. H. Wapler. *Süddentsche Monatshefte*).

Literatura Greciei moderne

Există în Grecia modernă o viață literară foarte intensă. De îndată ce Capitala modernă a eșit din micul orașel de lângă Acropola, a apărut în Grecia, atita timp asuprită, o mare nevoie de literatură și filozofie.

Cum era de așteptat tinăra literatură grecească împrumută mult dela străini.

În primul rind și cea mai veche este influența genoveză și venețiană din

timpul ocupației. Renașterea din Creta se datorește desigur influenței italiene; astăzi încă se vorbește în Creta deopotrivă limba greacă și cea italiană.

Trebuie să notăm remarcabila fascinație exercitată de Dante.

Apoi dacă desigur s'a exagerat mult influența Germaniei, ea totuși a existat.

Acum încă numeroși Greci își fac studiile în Germania. Dar mai mulți încă sînt atrași către Franța. Calitățile poporului francez, spiritul logic, raționalismul, urbanitatea, plac în deosebi grecului. Modele și teatrul francez au mult succes iar în școli limba franceză este obligatorie.

Influența scandinavă este vizibilă, dar fără multă profunzime. În schimb cea rusească este în unele privinți decisivă. Dela Ruși au învățat gustul pentru detalii în aparență inutile și care totuși completează o atmosferă.

Marea mișcare sovietică, a avut asupra Greciei o repercusiune așa de formidabilă încît comunismul amenință și acuma. Apoi a dat naștere unei literaturi de romane cu teze sociale și politice cum sînt de pildă romanele lui Paroritiss, Varnalis, Kazandzakis care nu se pot trece cu vederea.

Este incontestabil că toate aceste influențe dezorientează pe tinerii scriitori. E greu însă să reziste la tentația altor modele. Deaceia se observă un puternic curent de xenofobie.

Este poate cam prematur să vorbim de școli literare. Totuși se desenează o școală clasică și o școală stilistă care cuprinde numai un grup de poeți pentru care literatura nu este decît efuziunea sufletului.

Grecii au o literatură vastă și frumoasă dar din lipsa traducerilor, cunoscută doar de specialiști.

(Louis Roussel. *Revue de Paris*).

Muzica și mașinismul

Muzica a avut—și are încă și astăzi—un loc de „rudă săracă” printre celelalte arte. Motivul e că operele sale nu-și găsiseră o substanță materială care să le asigure trăinicia. Intocmai ca poezia pe vremea rapsozilor orali mult mai disprețuiți decît meșteșugarii pictori sau sculptori. Astăzi încă vedem manuale școlare de istorie unde nu se vorbește despre muzicanții celebri.

Decît, mașinismul revoluționează acum muzica. Gramofonul, grație teh-

nicii imprimării electrice, liberează muzica. O desrobește de capriciile virtuozului. O face accesibilă marilor mulțimi, mai mult decît pianul mecanic, sau vioara mecanică („violinista”). Căci gramofonul a ajuns să redea cele mai desăvîrșite nuanțe. Ceiace face ca anrehensiunea față de arta discului pe care o mai conservă unii amatori de „adevărată mare” muzică să fie în descreștere.

Ca și la cinematograful, a rula un disc este, pentru interpret, un advărat calvar. De o sută de ori se reîncepe fiecare frază. Dar, ca și la ecran, răspunderea e mare. Să ne gîndim că bunioară—din placa *Tea for two*, numai la Londra, și numai într'o lună, s'au vîndut opt zeci de mii de exemplare!

Gramofonul revoluționează o seamă de domenii din viața culturală. Dă o mare vogă dansului; dansul dă vogă ritmului și reformează la rîndu-i muzica în genere. Ca instrument pedagogic, gramofonul permite nu numai o instrucție muzicală vastă și facilă; nu numai că formează, mai bine ca orice, gustul muzical; dar permite elevilor „să se audă”, să-și poată vedea cusururile pe care altfel nu le pot percepe. Pentru învățămîntul limbilor străine, gramofonul e de un mare folos.

Iată cîteva aspecte ale acestui important fenomen, în care încă odată legea marxistă a influenței tehnicii materiale asupra factorilor culturali își găsește aplicare.

(René Dumesnil. *Mercur de France*).

Legenda lui Tolstoi

Toate trăsăturile caracteristice ale operei lui Tolstoi, permit să-l considerăm ca pe un Socrat rus, pentru care lucrurile esențiale ale Universului sînt lucrurile cele mai simple. Romanele lui Tolstoi, atît de puțin complicate în sensul modern, tratează mai ales despre viața de familie, mariaj, amor, naștere, moarte, luptă și războiu.

Iată chestiuni fundamentale, comune tuturor epocilor și de care nu scapă nimeni. Tolstoi era în viața practică pe treapta cea mai ridicată. El scria și învăța; nu se oprea însă la vorbe, era și un om de acțiune; n'a încetat un minut să atace Biserica, Statul, familia și societatea. Nimeni mai bine ca dînsul, n'a cunoscut toate vicile

umane și nimeni n'a luptat mai mult ca să le combată.

Pentru a predica credința sa în Rusia lui Nicolae I-ii și a lui Nicolae al II-lea, el a înfruntat dificultăți mult mai mari ca acelea întâmpinate de Christ ori de Sfântul Francisc din Assise în Evul Mediu.

(Efraim Frisch. *Die Neue Rundschau*).

Simplificarea producției

Tendențele de simplificarea ale producției au ca scop eliminarea calităților de prisos ale unui produs fără însă a crea o uniformitate absurdă și fără ingerință în activitatea artistică sau în producția pusă la modă sau gustului personal. Obiectul real al acestei simplificări consistă în fabricația mecanică și nu trebuie confundată cu standardizarea care înseamnă o constatare calitativă în ce privește presiunea, soliditatea, duritatea și rezistența la foc a materialului în chestiune.

În Statele Unite inițiativa aparține ministrului comerțului, Hoover.

Ministrul este un intermediar benevol care recunoaște trei grupuri de interesați: fabricanții, comercianții și consumatorii.

Propunerile pentru simplificarea unui produs pot fi supuse de către origine. După examinarea produsului, Ministerul convoacă o conferință a celor trei grupuri iar rezultatele sînt publicate în jurnalele profesionale.

Până în prezent în Statele Unite s'au putut simplifica mai mult de o sută de articole iar economiile realizate depășesc o jumătate de miliard de dolari

(Gustav Janata. *Printomnois*).

Hoover și președinția Statelor Unite

Cu începere dela 14 Iunie d. Herbert Hoover, ministrul comerțului, este candidatul republican la președinția Statelor Unite. Iată cum omul de afaceri, faimosul organizator și salvator al Europei înfometate, a devenit un om politic care va ține în mîinile sale destinele Americii de Nord.

Succesul său în timpul convențiunii republicane din luna trecută, este o indicație că programul său diferă total de acela a clanului politic care a bătut pe candidatul republican din 1920.

Popularitatea de care se bucură d. Hoover crează printre alegători un serios curent de opoziție pentru toți adversarii, a căror înfringere pare astfel indiscutabilă.

Biografia atît de interesantă a viitorului președinte este bine cunoscută de public; am putea chiar spune că datorită geniului său de organizator a căpătat chiar un renume mondial.

El este perfectul reprezentant al forțelor care au creat Statele Unite de azi.

Conștient de nevoile urgente ale unei națiuni moderne d. Herbert Hoover va ști să prezideze mai bine ca oricare cetățean american.

(*The American Review of Reviews*).

Corupția politică în campaniile președințiale

Criza de care se lovesc Americanii în campania președințială constituie reabilitarea morală a politicii americane.

În această campanie politică, corupția va fi prima cauză care va reduce viața politică la nivelul unui joc imoral.

În această luptă omul politic tinde mai degrabă la protejarea partidului său în contra scandalului, decît la protejarea națiunii contra unui dezastru.

Această corupție este pricina desconsiderării care cade asupra întregului popor și sapă fundamentele instituțiilor americane. Este tot atît de primejdios pentru republică, ca oligarhia și maltratarea sclavilor din timpul lui Lincoln.

Ca și sclavia, corupția politică trebuie suprimate pentru a putea evita influența nefastă care o poate avea asupra comerțului și a tuturor afacerilor guvernamentale.

Privilegiile speciale care au cauzat decăderea republicii romane constituiesc o amenințare analogă împotriva siguranței statului american. În interesul reabilitării morale a politicii americane viitorul șef al guvernămintului va trebui să țină samă în primul rînd de acest nenorocit exemplu.

(G. L. Record. *The Independent*).

Datoriile și pactul Kellog

Dificultatea acestei probleme constă din faptul că planul Dawes a demon-

strat în mai puțin de 4 ani toată nebulia calculului asupra reparațiilor.

Planul Dawes a revelat în mod inخورabil slăbiciunea socotelilor bazate pe capacitatea germană, de a plăti datoriile.

În timpul celor trei ani în care a funcționat, planul Dawes a redus plățile germane la suma de un miliard de dolari. În timpul aceleiași perioade excedentul importățiilor germane asupra exportățiilor era de aproximativ un miliard și jumătate de dolari iar Germania a împrumutat din străinătate în același timp suma de două miliarde și jumătate de dolari.

În realitate banii împrumutați Germaniei erau destinați la plata datoriilor de reparațiuni, iar creditorii n'au făcut decît să vîndă Aliaților parte din datoriile lor de război.

Și iată cum obligațiunile germane au fost schimbate contra celor aliate. Singurul mijloc de intensificare a plății reparațiilor ar fi lichidarea planului Dawes.

(F. H. Simonds. *The American Review of Reviews.*)

Neliniștea politică din România

Covârșitoarea predominanță a păturii țărănești și exploatarea neo-iobagă a dus la un șir întreg de mișcări agrare, fie pașnice reforme, fie „jaquerii” ca acele din 1907 unde „7000 țărani au fost împușcați”. Ultima reformă agrară a scăpat România—și poate chiar întreaga Europă Centrală—de bolșevizare. Reforma a schimbat harta politică. Milioanele de mici proprietari țărani s'au grupat într'un vast partid național-țărănesc, antagonist al vechiului partid liberal, devenit azi conservator. Liberalii vor centralizare și absolutism. Țărănimia vrea legalitate, democrație și descentralizare; „un fel de self-government al satului, față de care jandarmul să simtă oarecare răspundere, încetînd de a mai fi despot și tiran; și ce trist despot și ce păcătos tiran poate fi un om care de obicei are așa de puțin creier și așa puțină imaginație”.

Partidul liberal se teme de venirea celorlalți la guvernămînt „pentru că privește cu antipatie programul cooperatist al național-țărăniștilor”, care ar comercializa în adevăratul înțeles al cuvîntului avuția națională; „pentru că

favorizarea capitalului străin aduce o concurență băncilor locale liberale”, și pentru alte câteva pricini în legătură cu lupta de partide.

În ce privește pe capii puterii executive, ei au, prin firea lucrurilor, o importanță mai mare acolo unde sînt multe partide politice care își dispută puterea. Acolo însă unde funcționează sistemul de două partide, unde Regele, Președintele sau Regentul nu au de discernat, rolul său devine cu totul neînsemnat. Bineînțeles, cu condiția să nu iasă din legalitate, și să nu patroneze alegeri trucate.

În ce privește armata română și poliția, ele sînt din principiu guvernamentale, „slujitoare credincioase ale statului, gata să asculte de ordinele guvernului aflător la putere”, adică așa cum trebuie să fie o armată.

În ce privește opinia publică străină asupra evenimentelor politice românești, toate statele—afară de Franța—privesc cu simpatie partidul popular. În Franța, o propagandă a conservatorilor francezi, prietini cu frunzașii liberali, tind să discrediteze politica național-țărănistă la Quai d'Orsay.

(Aureliu Ioan Popescu. *Current History*).

Ostilitatea chineză față de misionari

Înainte de explozia recentă de xenofobie, existau în China mai bine de 10.000 de misionari străini mai ales de origine canadiană ori americană.

După unii observatori opera lor este pe punctul de a se prăbuși ba chiar de a dispărea. Este un fapt bine cunoscut, că multe din excesele anti-creștine recente au fost provocate de Chinezii considerați creștini și care au studiat în școli creștine.

De fapt China a intrat în luptă cu bisericile creștine. Ea a întreprins să combată imperialismul spiritual precum și cel politic. Aceasta apare clar tuturor acelor care au urmărit evenimentele și tendințele intelectuale în Extremul-Orient. Și totuși misionarii cred că biserica este pură și inocentă și că a devenit victima ingerințelor străine în suveranitatea Chinei.

Este timpul ca misionarii să considere situația mult mai serioasă.

(K. K. Kawakami. *L'esprit International*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatura generală

G. R. Tabouis, *Le Pharaon Tout-Ank-Amon*, Ed. Payot, Paris.

Faraonul Tout-Ank-Amon, viața sa și descripția timpurilor și a moravurilor din vremurile sale. Autoarea d-na Tabouis care are tot atât humor cât și erudiție, ne prezintă tipuri în genul lui Homereb, un fel de Talleyrand al vechiului Egipt, suplu, ingenios, răbdător și ambițios și ne incredințează încă odată, că de la începuturile civilizațiilor, istoria nu face decît să se repete.

Emil Ludwig, *Napoleon*, Ed. Payot, Paris.

Această lucrare despre Napoleon, tradusă din limba germană de d. A. Stern, diferă și de cartea de istorie filozofică a lui Albert Sorel și de cea minuțioasă și detaliată a lui Frederic Masson. Atît sub raportul logiceii și al precizunii, d. Emil Ludwig nu este de loc inferior înaintașilor săi; găsim în lucrarea d-sale un simț dramatic al realului, o viziune de pictor și de om de teatru care dă cărții un interes mai pasionant.

Youri Bezsonov, *Mes Vingt-six Prisons et mon Evasion de Solovki*, Ed. Payot, Paris.

Este lupta înverșunată, a unui om înotriva partidului sovietic, a mizeriei și a inchișorilor.

Ferdinand Bac, *Louis I de Bavière et Lola Montes*, Ed. Louis Colnard, Paris.

Povestea aceluia fin al Mariei Antoineta, care comanda o armată a lui

Napoleon I și-și perdu tronul pentru o dansatoare este legată, de această aventurieră care a fost un agent secret al străinătății, însărcinată cu pregătirea revoluției din 1848.

Această carte scrisă cu ajutorul unui mare număr de documente este una din contribuțiile cele mai interesante ale Istoriei intime al secolului al XIX. Ea începe sub Ludovic al XVI-lea la Strasbourg, leagănul lui Ludovic I și se termină la Nisa sub Napoleon al III-lea.

Emile Bouvier, *Initiation à la Littérature d'aujourd'hui*, Ed. La renaissance du livre, Paris.

Acest volum r spune la preocuparea tuturor acelora, care vor să știe ce ascund sub o aparență uneori deconcertantă și ermetică operele literare ale tinerilor scriitori de „avant-gardă“.

Romane

Maurice Bedel, *Molinoff Indre et Loire*, Edition Nouvelle Revue Française, Paris.

De Bedel este și autorul premiului Goncourt din 1927: „Jerome 60° Latitudo nord“.

În acest nou roman, Molinoff, nobil rus, redus de soartă la rolul de bucătăr primește să intre la o veche familie franceză din Touraina. Acolo duce viața de servitor veșnic certat de stăpîni și iubit de romanticele castelane, amorezate de acest „prince charmant“ venit din țara stepelor și a zăpezilor.

Jaques Boulenger, *Miroir a deux faces*, Ed. Nouvelle Revue Française.

Autorul vrea să arăte cum un același amor se reflectează în chip deosebit, uneori chiar opus în persoanele care resimt una pentru cealaltă, formînd astfel fețele unei aceeași oglinzi.

Deși „intelectualul” nu este întotdeauna și în mod necesar un om superior de inteligent, eroul d-lui Boulenger este, cum se spune, „un intelectual pur”, și d-sa l-a ales astfel pentru că i se pare că întrupează tipic spiritul esențial masculin și că e totodată maximum de opus spiritului eroinel.

Jean Goudal, *Elena*, N. R. F., Paris.

O fetiță saracă numită Elena pătrunde într-o zi în atelierul pictorului celebru Michel Dautriac și această fetiță îl face să-și dea sama de desertăciunea vieții sale de până atunci. Nu se știe dacă iubește, atîta numai că vrînd să se despartă de ea amintirea aceluia care l-a relevat lui însuși îl urmărește și este mai tare de cît voința lui. O recheamă și vrea s'o ridice până la el. Dar nu izbuteste, dimpotrivă ea îl atrage în viața de sărăcie morală și de desnadejde în care trăește.

Povestea este întretăiată de diferite apariții D-na Dautriac, nevasta lui Michel, Yosyane metresa sa, Gilbert fiul său lules, tentația obscură a Elenei și însfîșit Pierre Cordoyer care o scapă de ea însăși și de oameni.

Drieu La Rochelle, *Blêche*, Ed. N. R. F.

Un om își făcuse o solitudine. Dacă în fie care zi își părăsea semenii era după ce îndeplinisese față de ei toate îndatoririle pe care erau în drept să le ceară de la dînsul. Iubea o femeie și dădea oamenilor idei, era celebru.

Dar într-o zi survine un accident în această viață atît de bine orînduită : face experiența sentimentului celui mai ofensător din cîte rot pătrunde în sufletul omului : bănuiala.

Atunci își dă sama că solitudinea sa e sterilă, și că departe de a fi izvorul cunoștinței, ea ne împiedică de a vedea orice.

Nu știe nimic despre viață, nimic de pildă despre servitoarea lui, Blêche, care de mai bine de un an lucrează lângă dînsul.

Cartea însă rămîne fără concluzie

căci autorul nu știe cine din doi Blaquans ori Blêche, este vinovat. Blaquans pentru că n'a văzut pe Blêche sau Blêche care în fața lui Blaquans a făcut semne imperceptibile

André Maurois, *Climats*, Ed. Grasset, Paris.

„Climats” este un roman foarte simplu care arată frumusețea și tragică dificultate a oricărui amor romanesc.

Cuvîntul „climat” este luat în sensul imajet : este atmosfera în care ne face să trăim o persoană și care ne poate deveni tot atît de indispensabilă ca și căldura ori lumina.

Octave Aubry, *L'Orphelin de l'Europe* *Gaspard Hauser*, Ed. Taryard et C-ie, Paris.

De Aubry rezolvă misterul bizarului adolescent apărut la Vurembergt și a cărui soartă a pasionat toată Europa. Ne spune dacă era într'adevăr moștenitorul tronului Bavariei, și nepotul adoptiv al lui Napoleon, sechestrat unsprezece ani într'o temniță, sau un simplu aventurier.

André Varnod, Ed. Nouvelle Revue Critique, Paris.

Toată viața din Montparnasse, cu pictorii, artiștii, metecii și cafenelele sale. În această lume bizară dar luminată de flacăra artei se desfășoară viața aventuroasă plină de amor, de mizerii și decepții o unei tinere femei pictorițe, fără prea mult talent, fără ambiție, fără prea mult caracter dar care totuși suferă în singurătatea vieții interlope și zgomotoase a Montparnasilui.

Științi Sociale

Guy Grand, *L'avenir de la Democratie*.

D. Guy Grand care a mai publicat o serie de lucrări tot privitoare la democrație, ne dă acum o lucrare definitivă.

Chestiunea nu se reduce la duelul monarhie-republică. Monarhiile absolute sînt pe cale de dispariție totală. În prezent nu mai există decît trei : Siamul, Afganistanul și Etiopia.

Este mai de grabă vorba de monarhiile constituționale în care se menține conflictul dintre forța democratică și forța autocratică sau de republici în genul celei sovietice din Rusia în care democrația este complet ani-

hilită de un absolutism de sigur cu mai multe capete dar tot atât de periculos ca cel mai înverșunat despot individual.

André Liesse, *La loi du logement* 17 Juillet 1928, în *Economistes français*.

D. Liesse a dat un studiu substanțial asupra legii locuinților, cunoscută sub titlul de «legea Loucheur»

Criza de locuinți în Franța ca pretutindeni este una din cele mai dezastruoase consecințe ale războiului mondial. Măsuri foarte fecunde și ușor de aplicat în toate țările au fost indicate de d. Liesse.

Archeologie

Leonard Rosenthal, *Quand le bâtiment va...*, Payot, Paris.

D. Rosenthal vorbește de transformările întreprinse în Champs Elysées, care de altfel ar putea schimba complect acel colț fericit al Parisului.

Dar înainte de a ajunge aici d-sa ne arată ce a fost Champs-Elysées-ul și cum a ajuns la înfățișarea lui actuală pe care ar fi atât de păcat s'o piardă.

André de Poncheville, *La cathédrale d'Amiens*, Blond et Gay, Paris.

E descripția detaliată a catedralei din Amiens una din clădirile religioase cele mai importante din nordul Franței.

Se știa până acum că statuele erau vopsite și aurite. D. de Poncheville ne spune că aceste decorații erau mai ales remarcabile pentru marea fațadă a catedralei.

Stalurile din interiorul bisericii sînt de asemenea remarcabile.

Nu se confirmă însă zvonul că două ar fi fost furate de Germani în timpul războiului.

Medicină

Docteur Paul Voivenel, *La chasteté perverse*, Ed. La Renaissance du livre, Paris.

Autorul, cu toată cuoscuta sa competență descrie terenul morbid al isteriei care înșală și omoară.

O carte care a pasionat presa străină și a dat naștere la numeroase controverse.

Docteur de Rofia, (licențiat în științele biologice), *Ayons un bel enfant, Fille ou garçon à volonté*, Ed. Revue Mondiale, Paris.

Faptul pare neverosimil. Totuși această lucrare științifică arată că poți avea nu numai un copil frumos și sănătos, dar care poate fi băiat ori fată după dorință.

COMPILATOR

Bibliografie

Marin Demetrescu, *Aerolitul dela Sopot-Dolj*, „Scrisul Românesc”, Craiova, 1928.

I. Ludo, *Hodge Podge*, București, 1928.

Damian Stănoiu, *Necazurile Părintelui Ghedeon*, Editura «Cartea Românească», București.

G. Ursu, *Poetul G. Tutoveanu*, Birlad, Tip. „C. D. Lupașcu”, 1928, Prețul 20 lei.

C. Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Tirnave, Făgărașul*, Vol. I, Tipografia Dacia Traiană, Sibiu.

Prof. Dr. S. Nicolae, *Chestia tratamentului abortiv al Sifilisului*, București, 1928.

I. Nisipeanu și T. Geantă, *Viața în Studiul științelor naturii*, București, «Cultura Românească», 1928, Prețul 150 lei.

Horia Petra-Petrescu, *Amicul Poporului*, Calendar pe anul comun 1929, Tiparul și edit. lui Krafft & Drotleff s. a., Sibiu, 1928.

Horia Petra-Petrescu, *Calendarul săteanului pe anul 1929*, Sibiu, 1928.

Lazăr Popescu, *Maestrii vremii*, piesă în 4 acte, R-Vilcea, Tipografia «Gutenberg», 1928, Prețul 70 lei.

Ion Pajură, *Reale*, «Arta Grafică», Galați, 1928.

P. Constantinescu-Iași, *Din relațiile artistice româno-bulgare*, Chișinău, 1928, Tip. Eparhială «Cartea Românească», Prețul 100 lei.

Vaclav Miler, *Ceho-Slovacii în România*, București, Tip. Grozea, 1928, Prețul 15 lei.

Teodor Bălan, *Berladnicii*, Cernăuți, 1928, Tip. Glasul Bucovinei.

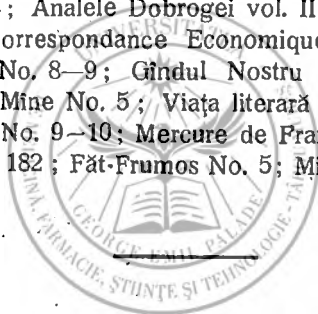
Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia*, Cluj, 1928, Inst. de Arte Grafice «Ardealul», Prețul 100 lei.

Situația Economică a Jud. Cetatea pe anul 1927.

Cooperația de Credit și Economie din Ardeal și Banat, Ploești, Tip. Românească S. A., 1928.

Reviste primite la redacție :

Foaia Tinerimei No. 15—20 ; Revista filologică No. 1—2 ; Umanitarismul No. 2—3 ; Fintina Darurilor No. 1 ; Revista Generală a Invățămîntului No. 8 ; Revista Funcționarilor Publici No. 9—10 ; Țara Noastră No. 44—47 ; Le Cri des Peuples No. 22—24 ; Revue internationale du Travail No. 4—5 ; Transilvania No. 11 ; Infrățirea Romînească No. 1—2 ; Viața medicală No. 10—11 ; Filmul meu No. 19—20 ; Armonia No. 7—8 ; Năzuința No. 2 ; Informații comerciale No. 9—10 ; Grafica romînă No. 69—70 ; Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations No. 9 ; Noua Revistă Bisericească No. 10 ; Buletinul Camerei de Comerț, Turnu Măgurele No. 1—6 ; Floarea Plugarilor No. 10—11 ; Informatorul No. 42 ; Premiera No. 1 ; Ramuri No. 10 ; Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie No. 10 ; Fa-
 langa No. 43 ; Opoziția No. 6 ; Răsăritul No. 2 ; Gîndirea No. 10 ; Tiparnița No. 1 ; Buletin de la section scientifique, No. 4—8 ; Teatrul No. 1 ; Arhiva No. 3—4 ; Căminul No. 9 ; Pentru inima copiilor No. 7—8 ; Țărănismul No. 26—29 ; Viața Agricolă No. 17—20 ; Societatea de mine No. 20—21 ; Buletinul Muncii No. 7—8 ; Analele Dobrogei vol. II 1928 ; Biserica Ortodoxă Romînă No. 9—10 ; Correspondance Economique Roumaine No. 4 ; Corespondența economică No. 8—9 ; Gîndul Nostru No. 3—5 ; Zorile No. 4 ; Școala și Familia de Mine No. 5 ; Viața literară No. 92—94 ; Romînia Militară No. 10 ; Familia No. 9—10 ; Mercure de France No. 729 ; La Nouvelle Revue Française No. 182 ; Făt-Frumos No. 5 ; Minerva No. 2.

GAME¹

PARTEA I

Fiul risipitor

Chiar dacă cerul mi-ar hărăzi, cum spune Virgil, o sută de guri, o sută de limbi și un glas de fier, în veci n'ași isprăvi să dau seamă despre toate feliurile de nebunie cite se află pe pământ.

Erasm

Marc Lecuja lăsă condeiuul jos, lângă ochiul călămării. Iși plimbă degetele printre cozile de ciupercă așezate pe postavul tușului, alese una, o ridică și o îndreptă cu pălăria spre marginea de jos a coalei. Mulțumit, privi la urma rotundă lăsată de pecete. Perfectia ei geometrică, rigidă, gravă crescă alături de caligrafia lui neîngrijită, acoperi toată pagina cu o majestoasă autoritate. Marc mai cetă odată încheerea:

„Astfel, după patruzeci de ani de funcționare rodnică, ne vedem în trista pozițiune de a suspenda cursurile și de a considera școala definitiv închisă“.

Toate rapoartele pe care le scria de șapte luni de cind era secretarul școalei practice de comerț, se sîrșeau invariabil cu aceeași formulă alarmantă. În fiecare zi, directorul îi însemna pe listă autoritățile la care trebuia trimisă cererea de „sprijin moral și bănesc“ pentru construirea unui local propriu, după toate prevederile pedagogice și științifice. Acum școala întreagă se afla adăpostită în patru odăi. Apartamentul era jumătatea cea mai incomodă a unei vechi case, proprietate nouă a domnului Nicu Alexiu, fabricant de uleiuri din floarea soarelui. Un hall adînc slujea drept

¹ „Dela regretatul nostru prietin Stejar Ionescu ne-a rămas acest fragment de roman pe care-l publicăm, fiindcă credem că completează fizionomia lui literară“.—(Nota redacției).

cancelarie și primea lumina numai prin ferestrele ușii dela intrare. Directorul voia să clădească școala lui în centrul orașului. La parter vor fi magazine frumoase, unde elevii vor face practică în tot timpul studiilor; cei destoinici vor rămînea mai departe și li se va încredința conducerea întreprinderilor, create cu capital subscris de părinții elevilor și de stat. La etaje vor fi instalate clasele, laboratoarele, muzeul. Iar într'o aripă, va fi așezat un mic cămin pentru băeții dela țară.

Marc zîmbi cu simpatie. Vedeă chipul luminat de gînduri prea tinerești pentru spetele îndoite care le purtau. În momentul acela, directorul primea cu entuziasm orice i-ar fi spus. Deosebirea de vîrstă dispărea, ca între doi cheflii. Amîndoi voiau să se prefacă oamenii și obiceiurile; să se ridice cu cîteva tonuri mai sus. Numai așa ar fi armonie între viziunea lor lăuntrică de viață și realitatea materială. Nu i-ar mai dura stridențele; sforțarea spre bine n'ar apărea supărătoare și nefirească. Ciudatele lor conjugări la condițional erau însă rare și nimeni nu le cunoștea. Profesorii școlii vedeau în directorul Ilie Dragomir un executor automat al regulamentului. Uscat, încovoiat puțin, cu capul tuns înfundat între umeri, Dragomir nu putea cîștiga pe oameni prin înfățișare. Mustețile lui roșii de fumat îndreptau fire țepoase și spre buza de jos, și spre vârful nasului. Purta o cravată cu nodul gata făcut; hainele de saiac aspru îi erau prea largi și descriau mișcări de rotație și de translație pe fusul corpului. Ființa lui se îndrepta într'un singur sens: spre datorie. O simțea, tiranică, în el și în afară de el. Suferea cînd alții nu-și împlineau obligațiile; dacă putea, le împlinea singur, în făcere. Pe Marc, care venise să-și ofere serviciile după un anunț cîștigat în ziar, l-a pus imediat să scrie o pagină de dictare. Mulțumit că ortografia era bună, îl angajă. Noul slujbaș nu se dovedi un secretar ideal. Scria strîmb, uita să dea număr la hîrtii și uneori lipsea mai multe zile în șir. Mare parte din lucrul de cancelarie îl făcea directorul, care totuși nu se plîngea. Marc Lecuja îl cîștigase definitiv, aprobînd cu entuziasm spontan, proiectele lui de construcție. Până atunci directorul întîmpinase îndoeli, ironii, chiar bănueli dela colegi. Secretarul însemna un punct fix, o certitudine, și îl iubea. Plecînd în vacanță, îi lăsase un program de acțiune, cu nădejdea că la întoarcere va găsi răspunsurile acelora dela care cerea sprijin.

Marc privi la ceasul rotund din părete: erau cinci și un sfert. Întoarse capul și se uită afară. Mișcarea lui traducea balansarea între două timpuri: cel înfipt în vârful acelor pe cadranul de small rece, și cel care venea din cadranul incandescent de pe cer. Soarele de Iulie bătea fără milă în curtea din față. Se auzea parcă plînsul materiei, lovită neconținut, dilatată, gata să se calcineze într'o congestie a atomilor. Castanul din poartă se pleca, voia să-și moae vârful în propria lui umbră.

Era prea devreme pentru o plimbare în oraș. Marc străbătu

încăperea de cîteva ori, dela un cap la altul. Vremea aceia toridă, cu nemișcare de moarte, îl împingea spre sine însuși. Ca și copacul, își căuta adăpost în propria lui izolare.

O hotărîre dîrză îl despărțise de familie. Casa părintească nu se mai vedea, țărmlul ei se depărtase.

Plutea în larg, spre mai larg. La Crăciunul trecut a fost ultima lui vacanță.

Marc puse mîna în buzunarul drept al hainei, ascultă foșnetul plicului strîns între degete. Dimineața, la plecare, portarul îi dase o scrisoare. Cînd văzu caligrafia subțire, făcută din aripioare și fire de iarbă, i se arătă chipul Marianeî, scriindu-i plecată pe masa lor, la capătul unde era saltarul ei. Celalt capăt fusese al lui, toată copilăria. La plecare, luase cheia dela saltar, deși nu lăsase înăuntru decît amintirile. Mariana scie, ridică din vreme în vreme capul și își pune tocul în gropița din bărbie. În față nu mai stă fratele ei de care se temea pentrucă n'o înțelegea, pe care îl admira pentrucă născocea lucruri nouă, și pe care poate îl iubea. Marc își văzu absența dela masa lăcuită cu albastru și înțelese lămurit că sora lui îl iubește: dacă ar sta el lîngă saltarul lui și în față ar lipsi Mariana, ar simți o suferință care trebuie să fie iubirea de frate. Lecturile din caetele de cursuri îi eșiră înaintea, se alăturară, complicînd cu meandre noi prefața scrisorii. Sentimentele, descoperi Marc, sînt ca *bunurile* din știința dreptului: mobile și imobile. Sentimentele mobile ne însoțesc prefutîndeni, sînt mult mai rare, mai ascunse, mai nelămurite. Cele imobile sînt legate de locul unde s'au născut. Devenim conștiinți de ele numai cînd ne aflăm în casa, în parcul, în portul unde s'au țesut întăiu, pe urzeala orelor. Iubirea de frate este un sentiment imobil, dar există. Marc era mulțumit de conștiința aceasta nouă de frate al Marianeî. De multe ori se muștrase pentru nepăsarea față de sora lui care îi fusese totuși o tovarășă bună. E adevărat că între cele două capete ale mesei lor de lucru s'au desfășurat războaie nesfîrșite. O trăgea pe Mariana de păr; își făcea smee din caetele ei de școală, desena balauri și pasări, iar dedesupt scria numele surorii lui. Mariana nu-i răspundea cu aceiași măsură. Ea avea alte arme. Clădea la mijlocul mesei un zid din plumiere, cărți, ghiozdane, și se ascundea în dosul lui. Umbra cu aere misterioase prin casă, vorbea păpușilor la ureche, se urca singură pe acoperiș; lucrurile cele mai grele, care cereau vitejie, le făcea fără să ceară ajutor. Dacă Marc încerca să se apropie, Mariana ridica cu mîndrie capul, ca o doamnă mare, îi întorcea spatele și cînd era destul de departe, vorbea cu dispreț:

— Eu mă joc cu păpușile. Băeții cu băeții și fetele cu fetele.

Marc era jignit de metodele acestea perfide. El era camarad, era prietin cu Mariana. O bătea și se înfuria numai pentrucă ea făcea mereu tocmai ce nu face un prietin. Mariana se uita în oglindă de cînd nici nu mergea la școală; mai firziu a început să se gătească, „să se creadă”; și el care avea deseori obrazul sgi-

riat și pantalonii rupți prin mărcini se revolta ca pentru o trădare. Mai târziu, când Marc începu să-și radă în ascuns, cu mașina tatălui său, o barbă inexistentă, între cei doi frați s'a încheiat pace. Mariana îi apărea ca o făptură delicată, care cu gesturi grațioase ridica de pe ochii mari, cenușii, bucle de lumină caldă. El era de o esență mai simplă, dar mai viguroasă; simți aceasta, plin de orgoliu, când își luă întâia oară rolul de protector.

Marc scoase scrisoarea din buzunar, o puse pe birou și începu să caute cu încetineală un coupe-papier. Păstrase plicul neatins în buzunar o zi întreagă, deși îl preocupase toată vremea. Și acum întârzia, încercînd să-și stăpînească năvala unei emoții copilărești. Oare nu era bărbat? Sfișie plicul brusc, cu degetele.

Dragă Marc,

Sîntem la Tulucești de trei săptămîni. Galațul era un iad: căldură, praf, murdărie. Aici e numai cald. Locuim într'un mic conac așezat pe vîrfurile unui delușor, la marginea Brateșului. Din cerdac privești stea și minunată. Lacul se întinde până la orizont; cînd e limpede cerul, zărim fumul dela vapoarele din port (de-aici până la Galați sînt numai optsprezece kilometri). Dela Tulucești înainte încep bălțile cu stuț verde. Pe insule mici se adună pooare întregi de pasări sălbatice, și apa e așa de limpede că vezi până la cîțiva metri în adînc. Marc, trebuie să privești și tu fundul bălții. Inchipue-ți subț apă, subț o bucată de cer lichid, o infinitate de perne din mușchi de mătase ruginie. Cel mai confortabil divan din lume nu ți-ar putea da atîta gust pentru visare. Alge verzi și subțiri se întind sinuoase și tresar odată cu apa, parcă ar fi nervii ei. Dar peștii! Sînt vineții, sînt argintii, sînt roșii. Sînt mari de tot și mici cît o lamă de cuțitaș. Plutirea lor în linii drepte, ondularea cozii cu grații de sirenă și agilități de șarpe, îți țintuesc privirile ceasuri întregi. Am închiriat o barcă pentru toată vara. Mă plimb pe cărările de apă, prin pădurea de trestii. Nu știu de ce mi se pare că sînt în altă țară; căldura, vegetația, miile de vietăți care atunci se nasc, din cele patru elemente, îmi amintesc (deși n'am fost prin acele locuri) de India, de Ceylan, de Africa ecuatorială. Dacă ai fi și tu aici m'ași plimba mult mai des, pentru că n'ași mai avea nevoie să caut luntraș. Ai lopăta tu. Exercițiul ți-ar sluji de minune pentru pofta de mîncare. Avem niște mese bogate și apetisante: toate bunătățile grădinilor cu zarzavat, ale livezilor și ale bălții. Paraschiva e la post cu antica ei lingură de lemn. După vechiul obicei, tata a organizat „în mod practic“ gospodăria. Curtea e plină de găini, de găște, de viței. Seara sosesc și animalele cornute. Se face o larmă, parcă am fi în corabia lui Noe.

Gînsacul e veșnic ofensat de indiferența porcului și-l urmărește cu o dușmănie neobosită. Animalul cu șoric s'a convins că nici sentimentele, nici exclamațiile gînsacului nu se pot mîncă: i se pare de prisos să-i acorde o singură privire, un singur gest,

și umblă cîte o jumătate de oră tîrînd după el pasărea furioasă, care se mișcă ritmat pe cele două labe roze. Parcă un elefant ar atelajului le fac coada porcului și gîtul gîscanului. Lucram la planșă niște schițe pentru tata (cît lipsești tu, îi ajut eu). Masa era așezată în fața ferestrei deschise. Mă încurcasem puțin între linii și fereastră, să mă inspir. Dar lumina pierise și în fața mea sta, în mărime naturală, capul de bou de pe marca Moldovei. Ochii cu coarne deasupra mă priveau apoși; limba intră pe rînd în cele două nări lustruite, apoi se întinse spre un „asparagus“ de pe o etajeră. Am rîs singură. Rumegetorul s'a speriat și a plecat în grabă cu virful plantei în stomac, cu restul în gură și cu ghiveciul atîrnînd ca un clopot mut. Veșnic sînt accidente de *ne-adaptare* (cuvîntul tău favorit). Vițelul a vrut să bea apă dintr'o puțină și a pornit cu ea prin curte, ca un straniu „haut-de-forme“ care-l îngrozea. Joiana, inspectînd cuptorul, a intrat pe gura lui cu tot cu coarne, și ne mai putînd să iasă, a fost nevoe să dărîmăm zidăria. Comediile și tragediile urmează la nesfîrșit. Poate în alte gospodării lucrurile merg mai bine. Îți închipui însă ce ordine poate eși din fantezia neobosită a tatii și distracția mea cronică. În orice caz, aici am descoperit vesela existență a viețuitoarelor fără cuvînt. Și îți mărturisesc că am avut o bucurie foarte mare cînd am găsit mai zilele trecute într'o revistă, observații pe care le făcusem și eu, dar exprimate poetic, spiritual, ingenios. Cred că ai remarcat Bucolicele lui Ionel Teodoreanu. Cetește poemele despre broaște și despre lună și scutește-mă pe mine să-ți vorbesc despre două elemente esențiale la Tulucești.

Tata aleargă de dimineață până seara. A luat asupra lui recăldirea gării și a magaziiilor din Tulucești, distruse de explozia unui depozit de muniții. D. Tiberiu Ciortan, vechiul nostru Mucronatus, a venit să-i dea ajutor. Cu glumele lui îl mai înveselește pe tata care anul acesta pare abătut. M'a întrebat de cîteva ori de ce nu scrii. Sînt sigură că venirea ta l-ar bucura mai mult decît îți închipui. Nu-l cunoști și nu-l înțelegi de loc. Eu care stau împreună cu el știu cît de mult ne iubește pe amîndoi. Uită suptările, potolește-ți revoltele, renunță la ambiții. Ți-am păstrat odaia cu ferestre spre lac. E liniște, poți ceti pentru examene fără nici o grijă.

Dragă Marc, deși știu că niciodată nu mi-ai dat prea mare atenție, te rog din tot sufletul ascultă-mă și vino acasă.

Sora ta care te așteaptă cu toată dragostea

Mariana

P. S. Am să-ți cer o mulțime de sfaturi în chestii foarte însemnate.

Marc zîmbi cu dispreț. Femeia nu poate face nimic fără și-retenie. Mariana vrea să mă amăgească cu farmecele vacanței la

Tulucești ca pe un copil : îi dai la început dulceață, și pe urmă îl faci să înghită praful amar.

Nu, el nu-i copil și nu se va duce acasă. Cît despre scrisoare... o puse la loc în plic și o ascunse în buzunar. Cînd nu mai avu nimic înaintea ochilor decît mușamaua zdrențuită și pătată de pe biurou, un nod îndărătnic îl făcu să ofteze. Nimeni nu vede cît e de trist.

Cînd s'a întors din războiu, deși avea numai douăzeci de ani, se simțea maturit de experiențe, desprins din arborele pe care nu era decît o crenguță și transformat în unitate de măsură. Trecuse prin vîrtej ca printr'un strung care-l rotunjise și-l aruncase înapoi în viață. Liber, alergase fericit acasă. Dar aici găsi neschimbată ordinea și optica veche. Pentru bătrînul Lecuja războiul fusese o manevră cu paradă la sfîrșit. Nu învățase nimic din tot ce-i trecuse pe dinainte. Dimpotrivă, pierduse spiritul acela vioiu, tăios, cu care judeca altădată. În copilărie, îl ascultase cu admirație vorbind despre lucruri neînțelese, dar pe care le presimțea tronînd mărețe deasupra lumii. Aristid Lecuja era socialist, republican, liber-cugetător. Din cauza ideilor lui nu se împăcase cu nimeni și toată viața rătăcise dela un capăt la altul al țării. Acum făcea drumul înapoi, devenea în fiecare zi mai reacționar. Naționalismul lui era prea umflat și te făcea să zîmbești ca o caricatură. Lui Marc, descompunerea aceasta îi provoca o durere care devenea intolerabilă în momentele cînd își da seama că judecă și condamnă pe propriul lui părinte. Emanciparea, visată în copilărie ca o mare fericire, venise cu brutalitate să facă cea dintăiu schimbare, dînd jos icoana și așezînd în loc fotografia tatălui său.

Marc nu înțelegea bine ce se petrece într'însul, de aceia îl făcea răspunzător de toate dezamăgirile numai pe bătrînul Lecuja. Acesta îl considera ca pe vremea cînd purta ciorapi scurți și beretă. Il privea și acum de sus în jos, deși Marc era cu un lat de palmă mai înalt. Și ochii păstrau expresia de mirare veselă și de maliție amestecată cu protecție, din vremurile cînd fiul cerea voe Duminica, să se joace cu băiatul vecinului.

Prima zi după întoarcerea din războiu a fost altfel. Cei doi oameni s'au îmbrățișat. Un singur suflet, cald și luminos, s'a coborît din cer și i-a învăluit pe amîndoi. Mîndrul Aristid Lecuja și-a lipit fața de tunica militărească și ochii lui Marc s'au umezit. Simțea cum toată ființa tatălui său, tremurînd, se supunea unui elan de înduioșare care-l făcea să plîngă. Apoi se măsurară unul pe altul, zîmbind stingheriți. Bătrînul Lecuja albise. Peria aspră care înțepase glumeș obrazii lui Marc în cîteva clipe memorabile și care mai tirziu îi inspira idei de energie și disciplină, se muiașe în praful de argint și de cenușă al vremii. Reflexe albe coborau pe toată fața, îi îndulceau colțurile dure, ștergeau cutele severe de pe frunte, brazdele de subt ochi. Intorcîndu-se cătră Mariana, tatăl zise vesel, arătîndu-l pe Marc :

— Așa eram și eu la vrîsta lui. Semănăm foarte bine.

Mariana fu de aceeași părere. Marc rise amuzat. Desigur, moștenise unele caractere fizice dela tatăl său, dar în totul, se-măna înfinit mai mult mamei...

Zilele următoare, echilibrul se schimbă. Marc umbla fără țintă, nu izbutea să se hotărască pentru nimic. Demobilizarea îi deschidea deodată toate porțile vieții, tocmai când se resemnase, obișnuit cu întunericul și impasibilitatea morții. Experiențele ultimilor ani, strânse printre străini, în corturi sau pe cîmpul fără margini, nu-i foloseau subț acoperișul părintesc.

Marc nu mai avea soldă, trebuia să ceară altuia banii pentru nevoile lui, care între timp crescuseră. Era o stare cu atât mai de neîngăduit cu cât treceau săptămîni după săptămîni și el nu izbutea să înceapă ceva. I se părea că nimic nu-i mai justifică existența; pentru cei din casă era un simplu obiect. Bătrînul Lecuja își relua obiceiul glumelor. Pentrucă nu mai putea ride nici de „freza“ lui Marc, nici de minciunile și don-juanismul de adolescent, făcea haz pe socoteala slăbiciunilor care cereau totdeauna să fie plătite cu bani: țigări, cărți, mici cadcuri. Tatăl nu era sgîrcit; dimpotrivă, Marc simțea că e de încîntat oridecîteori îi cerea ceva. Dar tocmai aerul acesta protector îl umilea. Pentruce dădea atîta importanță unor amănunte materiale neglijabile și disprețuia esențialul? Personalitatea lui nu însemna nimic? De ce atîta dispreț pentru orice afirmă el, nou și interesant față de stupiditățile lui Mucronatus. Acest Tiberiu Ciortan, uscat, cu ghetelungi în bot, cu nas ascuțit cași barba care purta în vîrf un cioc scurt și cănit, fusese în anii copilăriei, obiectul de rîs al casei întregi. Porecla Mucronatus i-o dăduse el împreună cu Mariana, căuțînd prin dicționare un cuvînt potrivit cu cele trei proeminențe ascuțite: ghetelile, bărbuța și nasul. Marc încerca să-i spună și *astronomul*, pentrucă vara purta ochelari afumați și în tot cursul anului părea căzut din lună. Dar porecla n'a prins. Tatăl lor îi lăsa să ridă în toată libertatea de acest oaspete. De nenumărate ori, el însuși îl zugrăvise om fals, interesat, fără nici o idee, fără nici o convingere. O vreme înainte războiului, când tatăl lui Marc desfășurase cea mai mare energie, Mucronatus se eclipsase, îndepărtat de indiferența generală: Acum apăruse din nou, cu un prestigiu surprinzător. Bătrînul Lecuja, împotriva obiceiului, explicase fiului său neașteptata înviere.

— De multe ori ne înșelăm asupra oamenilor. Tiberiu e un prietin bun... Glasul și ochii cereau ca epoca lui Mucronatus să fie uitată.

Tiberiu Ciortan căutase să-l cîștige pe Marc. Dar fusese stîngaciu și îl ofensase dela primele cuvinte.

— Tinere, te admir: ești din generația fericită care a stat în tranșee.

„Mai întăiu pentruce „tinere“? obiectă în tăcere Marc. Pe urmă e o mare nedelicateță și o ironie să pui fericirea alături de șanțurile cu noroiu și cu mitraliere. Și în definitiv ce vrea cu zîm-

betul lui dulceag? Mucronatuș a rămas tot Mucronatus. Numai urechile i s'au lungit, și porii de pe față, din puncte au devenit cercuri.

Vremea trecea. Marc aștepta o împrejurare nouă care să-l facă să ia o hotărîre. Dela tatăl său nu mai nădăjduia nici un sfat. De cîte ori încercase să aducă vorba despre studiile lui, nu primise alt răspuns decît o uitătură lungă și un oftat. Marc își închipui că bătrînul Lecuja n'are încredere în forțele lui și se simți profund jignit. Apoi începu să-l observe „în mod științific“, notîndu-și rezultatele.

Carnetul lui Marc

Dimineața știu după tusă cînd se scoală. O tusă puternică de fumător care-și curăță larinxul plin de funingine. Urmează spălatul, cu sforăli și șuerături, repetate după același program în fiecare zi. O abatere, o fantezie mi se par imposibile. Gesturile în fața lavoarului s'au osificat, au devenit solide și nu-și mai pot schimba forma. Sînt ticuri. De obicei vorbim rîzînd despre ticuri. Cunosc mulți băeți de vîrsta mea care au și început să-și solidifice unele acte. Dacă cugeți puțin, fixitatea aceasta te întristează, te îngrozește, pentrucă insultă viața, care e mișcare și prefacere veșnică.

L-am urmărit o zi întreagă. Orele și minutele lui sînt ocupate cu ticuri sau cu manii: ceaiul, țigara, dejunul, cafeaua, țigara, jurnalul, siesta, etc. Singura parte din zi nesclerotată e aceia consacrată lucrului pe șantier. Cu meșterii și cu zidarii se poartă mai însuflețit decît cu copiii lui.

*

Mariana crede și nu cercetează. Tata se îngrijește de soarta ei tot cît și de a mea. Poate chiar mai puțin. Am încercat să discut cu ea astăzi, dar s'a uitat la mine speriată și a început să mă compătimizească. E adevărat că e mai atent și mai delicat cu Mariana; dar numai din egoism, ca să lege cît mai bine prizora între zidurile familiei. Mariana nu iubește gospodăria, dar așa cum este, conduce casa și lui îi îndeplinește toate poruncile cu același devotament ca mama. E o vestală care păstrează focul căminului. Femeile sînt de o absurditate admirabilă.

*

Aseară la masă, în fața lui Mucronatus care-l asculta transportat, a repetat povestea pe care o spune la zile mari. Rămas orfan din „frageda copilărie“, l-a crescut bunicul lui, fost profesor de elinește la Academia Mihăileană. Ca să-l aibă cît mai mult pe lîngă dînsul, bunicul îl ținea în bibliotecă unde îi îngăduia să cetească orice. Nădăjduia să-l facă mare cărturar ca să ducă mai departe dicționarul la care lucra demult și care „mai cerea cîteva vieți de om“. Plimbarea prin lumile din cărți, i-a dat gustul aventurilor. Intr'o bună zi, tata a fugit cu „cineva“ (cred că e vorba

de o femeie). S'a făcut ofițer de cavalerie, dar „nu l-au înțeles superiorii“. A vrut să devie farmacist, dar mestecatul pomezilor l-a disperat. A fost apoi bibliotecar, stenograf, a dat lecții, a încercat multe alte meșteșuguri, până „și-a descoperit menirea, ca Faust“: să construiască. S'a făcut inginer. Pentru că a fost drept și cinstit n'a adunat averi. „Dar sînt mulțumit că am clădit poduri și case trainice în țara asta nebună dar iubită“.

Mucronatus clipea, „parcă i-ar fi venit să plîngă. Pater familias își roti ochii în jurul mesei. Cînd îmi înfilni privirile se întunecă și izbucni:

— Atunci erau alte vremuri. Putea oricine să înceapă viața cu aventuri. Eu n'am avut părinți. Să fi avut tată, ași fi lucrat alături de el și am fi întemeiat o familie puternică. Așa au făcut Rothschildii, miliardarii Europei.

— Ei, ce zici, Marc?—se amestecă omul cu cioc.

— Lasă-l în pace! E liber să hotărască cum vrea. Eu nu silesc pe nimeni.

N'am spus nimic și curînd după aceea m'am dus în odaie la mine. Azi dimineață am aflat de la Mariana că tata l-a bătut crunt pe Mucronatus la table.

Ori despre ce am discuta, are o altă părere decît mine. Argumentul lui etern e că „sînt tînăr“ și deci—e evident—nu pot să am dreptate. Eu îl înțeleg perfect, pe cînd el nu pricepe nimic din ce vreau să spun. Parcă ași vorbi altă limbă. Tata și cu mine facem parte din generații care nu se suprapun, nu se întretaie, nu se continuă. Între ele rămîne mereu aceeași distanță, ca între două linii paralele.

*

L-am surprins privindu-mă cu un fel de invidie. Totuși nu sînt de loc fericit. Mai repede el poate fi mîndru și vesel: a rezolvat toate problemele vieții, e om întreg, tiran și atotputernic într'o țară cu doi supuși și un ambasador străin.

*

Trebue să fi avut în vremea lui multe aventuri amoroase. Nu vorbește nici bine nici rău despre femei, dar le privește cu nostalgie. Cînd o femeie tînără îi adresează un cuvînt, uită ce vîrstă are, ochii îi strălucesc, face spirit, se zapăcește. E nesuferit.

*

Mariana spune că tata mă iubește, pe cînd eu nu prețuesc nimic, sînt ingrât, rău, denaturat. Am meditat mult și am cercetat toate ipotezele. Tata caută să mă fixeze pe lingă el la nesfîrșit, pentru că ține la mine? Ciudat sentiment, teribilă deformație a egoismului, care sacrifică sufletul, ambițiile, întreaga mea personalitate, unei slăbiciuni fără rost.

*

Lingușitorul Mucronaus dovedește în fiecare zi o nouă asemănare între tată și fecior. Pater familias zîmbește, mă privește

de sus, dar e încântat. Eu, dimpotrivă, nu mă bucur de loc. Aceste trăsături „la fel“ sînt defectele fizice și ciudățeniile lui morale cele mai insuportabile.

*

Zice : *prințipii*, filòtim...

Nimic nu l-ar putea face să renunțe la ele. Nu-și dă seama cît sînt de învechite. Generația lui a „avut idei“ : un amestec de încredere îngîmfată în progresele științei și de mode ridicole : musteți în furculiță ; guler tare și manșete rotunde, sau ștaif și burlane cum li se zice acum. A mai avut patima numelor alese din istoria antică. Eu nu pot fi făcut răspunzător că tată-meu s'a gîndit la împăratul-filosof Marc-Aureliu cînd m'a botezat. Pe-atunci se credea că punînd un nume, crezi o personalitate și o celebritate. Iar noi, care nu mai credem în nimic, vom purta toată viața, toate numele ilustre, începînd cu Homer și sfîrșind cu Napoleon.

*

În casa asta lucrurile se fac pe dos. Toți îl înșeală, toți profită de naivitățile lui. *Zadarnic îi dovedesc* drumul greșit : tot pe el rămîne. Nu e asta un fel de nebulie ?

Insemnările se sfîrșese aici.

Hotărîrea pe care Marc o aștepta cu neliniște, i-o oferise tot tatăl lui, făcîndu-i observație că fumează prea mult. Cîteva ceasuri mai tîrziu, Marc îl vestește respectuos că pleacă la Iași să-și treacă examenele. (Pentru că nu-și alesese încă o meserie, făcea dreptul : toate celelalte studii izolează pe o singură cărare). Lovitura căzu neașteptată. Aristid Lecuja nu zise nimic, dar se posomorî și căpătă deodată un mare interes pentru economia domestică ; Paraschiva, simțîndu-și cugetul tulburat, se făcu nevăzută până la liniștirea furtunii.

Ultimele clipe petrecute între ai lui, au fost un triumf pentru Marc. În pragul casei regăsisese, ca un bagaj lăsat la intrare, forța cîștigată în ultimii ani. Se despărțea plin de mîndrie. Nu cerea și nici nu va mai cere nici un ajutor tatălui său. Era nerăbdător să se avînte în necunoscut, să lupte, să învingă. Numai atunci se va întoarce acasă, cînd va fi om întreg, liber să facă ce vrea, să fumeze cît și cînd îi va plăcea.

Se feri până la urmă să-și privească în față părintele. Instinctiv simțea că-i pricinuește o mare durere. Dar înduioșarea i s'ar fi părut o slăbiciune rușinoasă. Mariana merse cu el la gară. De la fereastra vagonului, Marc văzu cum ochii mai mari și mai cenușii ca niciodată, se umpleau de lacrimi.

După cîteva stații, casa și nemulțumirile familiare se depărtaseră la alt capăt al pămîntului. Înainte era viața, mare, plină de mister și de hulă.

Marc n'a mai deschis carnetul în care ultima lui întrebare

aștepta să fie lămurită. Era prea încrezător în limpezimea vederii lui și privea numai ce se afla departe. Judeca necomplet, ca cel care hotărăște asupra unei case după acoperiș.

Meandrele vieții repetă aceeași curbă de mai multe ori și nebunia o umbrește la mai multe cotituri. Copilăria e foarte serioasă. Micul vlăstar rămîne credincios lumii lui fantastice și nu-și face o mîndrie din aceasta. Cu adolescența începe dezechilibrul, balansarea între mai multe atitudini. Tinereța e pură nebunie. Un delir generos, dioniziac. Maturitatea înseamnă iarăși liniște; omul se menține între realități; e lucid și detestă orice act „neserios”. Bătrîneța e o întoarcere; o re-înebulire tristă, seacă, uneori comică, adeseori teribilă. Comentariul acesta îl va face Marc mult mai firziu, sau niciodată.

Marc se ridică și merse cu pași mari spre ușă. Afară se întunecase dintr'odată. Castanul încremenise subț încruntarea noului de deasupra.

Să mai aștepte, vorbe tare, secretarul, încă n'am învins. Iși privi ghețele oboșite de drumuri, șterse cu mînica o pată de pe pantalonul cu dunga tocită și cu gută la genunchi. Era imposibil să apară așa în fața lor. Prin oglinda străvezie a geamului, obrazul îi apărea nedecis, cu trăsături prea dulci sau prea dure: o nehotărîre între copilărie și bărbăție. „Seamăn cu Mariana”, constată Marc nemulțumit. „La frunte, nu; e mai puternică—urmă el să judece—nici proporțiile nu-s chiar aceleași...” Dar cu toată bunăvoința nu putea încă să se recunoască un *tip oboșit*, așa cum visase—împreună cu prietînii din clasa șaptea de liceu—să realizeze cînd „va fi civil și va păși în lume“...

Moș Nastase intră cu condica subț unicul lui braț și rămase lingă ușă, într'o solemnă nemișcare. Privea spre Marc pe subț sprincenele stufoase din care se ridicau fire albe, țepoase și groase ca niște așchii de lemn.

— Cum te mai lauzi, moș Nastase ?

„Intendentul școlii” (așa se intitula moș Nastase) ridică mina lui stingheră, o lăsă să cadă iarăși în jos și clătină din cap.

— Cine te-a supărat astăzi ?

— Nimeni *absolutisime*, decît numai eu singur.

Moș Nastase oftează. Ochii mici se opresc asupra lui Marc, neclintîți. Stă sprijinit de părete, cu fața ca lemnul putred, săpată de crețuri, hașurată cu fire de barbă sură. De-alungul trupului nemișcat, în stînga, atîrnă mîneca goală, fără braț.

— Și ești supărat tare, moș Nastase ? urmează Marc după un răstimp.

— Cît poate fi un om ca mine. Imi vine cîteodată să zic, în fine, că prea am avut o zodie rea. Să ajung eu, care știi și dumneata cine-am fost, să ajung în fine să strige la mine Arghir dela Poștă.

— Cum se poate ?... Arghir îl cheamă ?

— Chiar așa. E dintr'o mahala cu mine. Îl știu bine, că tat-său era un golan, un bețiv ; și pe el l-am văzut crescînd aproape gol, tăvălindu-se pe ulițele Tatarășului la un loc cu țigani și cu cîinii. Acuma, în fine, e om mare, e funcționar ; mă măsoară de sus până jos cînd vin cu adresele dela școală. Ba azi m'a amenințat că mă dă afară dacă mai las ușa deschisă cînd intru. „Mă rog, i-am spus, n'o pot închide cînd sînt cu condica“.

Moș Nastase întinde mîna spre clampa ușii, apoi o trage înapoi și rămîne tăcut.

— Nu-ți face și dumneata inimă rea, îl îmbărbătă Marc, așa-s oamenii astăzi. Altădată erau mai buni, nu-i așa ?

— Mult mai buni, cucoane, în fine, mult mai buni. Și ce vremuri ! Atunci puteai s'ajungi la cele mai mari ranguri, dacă erai destoinic. Trebuia ș'atunci, se'nțelege, să ai noroc. Unde pui dumneata mîna, să pună și Dumnezeu mila. Altfel nu faci nimic, absolutisime. Eu, dacă n'ași fi avut atîtea belele pe cap, ajungeam de eram astăzi un general, sau cel puțin un colonel...

„Intendentul“ se opri deodată și privi bănuitor spre secretar.

— Adică nu mă crezi, coane Marcule ? Intreabă și pe domnu director, că i-am spus toată viața mea cînd am intrat aici în slujbă. Cu lacrimile în ochi îi povesteam...

Un tunet prelung trecu peste restul romanului. Moș Nastase deschise întăiu gura mare spre geamul stropit de apa care cădea deodată din cer ; apoi o închise treptat și rămase tăcut, urmărind cu gravitate până la sfîrșit, năvala ploii de vară.

— Bun și frumos !—aprobă omul cu condica, întorcîndu-se cătră Marc. S'a mai răcorit în fine, puțin. S'a făcut vreme de plimbare.

— Ai dreptate, moș Nastase. Chiar acuma plec. La o parte, să-ți arăt cum năvăleau barbarii.

Marc se repezi la cuer, și cu pălăria ridicată în sus ca o pradă răpită din sbor, trecu vijelios prin ușă și din două salturi fu în stradă.

* * *

Perie harnică, ploaia curățase de praf și de căldură haina zilei, care spre sfîrșitul ei întinse. Anotimpurile au reminiscențe ; ele prefac uneori apusuri de iulie în răsărituri de Maiu.

Urcînd în fugă strada la deal, elanul lui Marc se epuizase. Mersul lui își încetinea ritmul, devenea un acompaniament slab al gîndurilor.

Lumina galbenă se lipea ca o poleială pe frunzișul umed, îi dădea zîmbetul acela mirat dela început, cînd se desfac mugurii.

— Copacii mei... Frații mei... Charmants masques et bergamasques... Marc transpunea în cuvinte fără șir, ecouri de muzică interioară.

Strada era pustie. Pe celalt trotuar venea o siluetă feminină.

Marc se încordă, luă un pas hotărît. Privirea vagabondă se fixă, dură, pe o singură linie.

Tînăra fată care trecea îi era cunoscută. O văzuse de mai multe ori la biblioteca Universității și îl impresionase felul cum cetea, ținînd cartea departe și contemplînd-o parcă, cu un aer absent. Poate visa. În orice caz, nu privea niciodată la cei din jur. Nici pe el nu-l remarcase. Acum însă se vor întîlni față în față și o va măsura cu îndrăzneală, de sus până jos. Marc trecu strada. Mergea drept spre necunoscută, așa de hotărît că se încruntase.

Tînăra fată venea cu pași timizi, călcînd ușor și lunecat, parcă se temea să nu trezească zidurile pe lîngă care trecea. Era subțire și rochia albă o cuprindea ca o corolă. Pălăria mare de paiu ivoriu, îi acoperea fața până peste ochi. Umbra împărțea figura în două: mască de catifea sus; dedesupt, linia roză a gurii pe un oval tăiat în lumină, aproape ireal. Necunoscuta mergea privind înainte, fără să dea atenție trecătorului cu pas de paradă. Cînd se depărtă, Marc se opri nedumerit. Se petrecuse totul prea repede. Era dezamăgit. Pierduse aerele de hipnotizator.

„Partea cea mai grea e să-i fac cunoștința... Nu mă dau învins...”

Marc nu-și mai regăsi totuși bucuria dinainte.

Nu se mai plimba: își iuțea pasul spre ceva nelămurit care exista pretutindeni și nu era nicăieri.

Pe strada Carol, urca încet o trăsură luxoasă cu doi cai. Marc avu timp să privească pe cei dinăuntru. În dreapta sta un tînăr slab și înalt, cu capul între umeri, cu o mustață mică decolorată, pe fața obosită. Spre el, zîmbitor și afabil, se pleca mereu cu gesturi exagerate, Alecu Damian.

Marc ridică pălăria drept în sus și strigă emoționat:

— Bine-ai venit, Alecule!

Deși privirile lor se încrucișau, Damian părea că nu-l vede și nu-l aude. Trăsura trecu mai departe. Marc rămase uluit. Nu se înșelase, era prietinel lui, care cu trei săptămîni în urmă, plecase la moșia prințului V. din Neamț, să prepare pentru examene pe tînărul V.. Venise probabil cu elevul lui la Iași de cîteva zile și nu-l înștiințase. Nu și-ar fi închipuit niciodată că Alecu Damian ar fi în stare să-și uite așa de ușor cele mai sfinte legături de prietinie. „Bietul băiat, îl compătimea Marc, orbit de strălucirea unei vieți princiare...”. Privirile care purtau aceste gînduri întilniră vîrfurile ghetelor cu rama roasă, inflamațiile postavului dela genunchi. Și Marc tresări cași cum ar fi auzit strigătul acestor lucruri ținute prea mult în slujbă. Fără îndoială, Damian se prefăcuse că nu-l cunoaște, din cauza hainelor lui prea modeste. A vrut să-l scutească de o situație penibilă? Ar fi un gest prea delicat. Mai degrabă i-a fost teamă ca princiarul elev să nu-l judece pe el rău pentru că Marc nu era bine îmbrăcat. Alecu Damian e ușuratic, e secătură, e laș...

Inserarea începuse demult și nu se mai sfârșea. Să fi avut putere, Marc ar fi aruncat stînci de negură peste luminile în agonie care se țirau prea încet spre apus. Voia să vie noaptea mai degrabă, să-și disolve singurătatea în întuneric.

Nu mai avea casă, nu mai avea prietini. Rămăsese fără rădăcini, viața amorțise într'însul: plutea la întimplare, desfăcut de toate legăturile.

* * *

Marc intră între piramidele de vișine, de fragi și de caise ale unei fructării. Își luă coșul cu țirgueli de pe cîntar și porni spre casă.

Un vînzător de ziare rupea cuvinte și le arunca în lungu străzii.

— Aaa-rul... E-di-ție spe-ci-aaală...

În dreptul lui Marc, vînzătorul se opri și salută militărește, ducînd la frunte foaia pe care o ținea în mînă.

— Trăiți, Don' Mareule...

— Bună seara, Nedelcu! Spune lui Madam Arhip că în astă seară nu vin la masă.

— Am să-i spun întocmai.

— De ce ți-ai legat basmaua asta abia în luna lui Cuptor? Astă iarnă umblai cu gîtul gol.

— Umblam, pentrucă n'aveam basma. Acuma dacă am ce pune, de ce să păstrez?

Nedelcu își îndreptă nodul la basmaua roșie, își umflă plin de mîndrie pieptul, din care fișniră, în virtutea obiceiului, aceleași cuvinte zdrențuite:

— Spe-ci-ală-edi-ție..

Marc intră pe strada singură, albastră ca un canal între cheiuri de grădini cu împrejmuire înaltă. La capăt îl aștepta casa, raft uriaș în care avea și el un colț, subt acoperiș. Era mulțumit că se' scutise de masa cu vecini obositori dela madam Arhip. Pașii îl duceau singuri pe drumul bine cunoscut; ochii puteau privi fără grijă în sus, la cer. Strune de raze subțiri vibrau atinse de privire, convoiul stelelor albe se mișca pe boltă odată cu drumețul de jos...

— Domnule... te rog...

Marc tresări. Nu auzea pași în urma lui. Numai o suflare scurtă, greoaie. Se opri în loc și abia atunci văzu că trecuse de gangul pe unde trebuia să intre acasă. Din întuneric venea spre el un chip cu ochi sticloși și sbîrcituri plumburii pe obraji de ceară. Era chirișa dela subsol, doamna Săvescu, o bătrînă pensionară care suferea de astm.

— Mă iartă, domnule Lecuja, vorbi bătrîna, apăsîndu-și pieptul cu falangele uscate, credeam că vrei să te sui în odaia dumatilă.

Marc făcu un pas înainte, gata să alerge.

— Ce s'a întâmplat?

— Portarul, mă amenință iar. Nu știu ce i-am făcut. De cînd a plecat proprietarul la băi, nu mai am cui mă plînge. Mi-i și frică să mă culc. Vine odată beat, la miezul nopții, îmi sparge ușa, mă sperie...

— Ar fi o crimă...

Bătrîna își împreună minile și le ridică spre cer:

— Doamne, doamne Dumnezeule, mare pedeapsă. Eu nici nu vorbesc cu omul ăsta. Acum sînt săracă, dar în viața mea am avut mulți servitori ca el. Dacă s'ar găsi alt colț pentru mine, chiar acum ași pleca. În casa asta numai cine dă bacșiș portarului trăește bine. De cei dela etajul întâiu și dela al doilea nici nu îndrăznește să se atingă. Și pe bietul cîrpaciuc de lîngă mine, un infirm, l-a bătut și l-a alungat, după ce-i lucrase toată iarna. Pe mine mă fură. Nevastă-sa caută pricină de ceartă și trimete copiii să-mi strige vorbe urite la ușa.

— Să se poarte așa cu o femeie bătrînă! E un sbir.

Marc porni hotărît să facă scandal. Dar bătrîna îl apucă de minică și-l opri pe loc.

— Te rog, domnule, să nu știe că ți-am spus eu. Ar fi în stare să mă omoare.

— Dumneata să n'ai nici o grijă.

Revolta lui creștea. Intră la portar ca împins de furtună. În mintea lui nu mai era decît o față puhavă de băutură, cu privire tulbură și imbecilă, care-l exaspera.

Plînsете de copil somnoros și glasul răstit al femeii îl făcură să vadă că portarul lipsea.

— Ce-i? Ce mai dorești și dumneata?

Nevasta se ridicase numai jumătate de pe pat și-l privea cu ochi răi. Marc amuțise. Nu știa ce să facă. Dacă ar fi fost acolo portarul, ar fi strigat, ar fi amenințat, l-ar fi apucat de piept.

Despletită, încheindu-și cu o mînă bluza desfăcută, femeia se sculă încet și veni spre Marc, întinzînd fața suptă, lucioasă, cu gura aproape fără buze. Ființa ei radia ură, cum altele radiază grație sau blîndeță.

Marc se trase îndărăt spre ușa.

— Voiam să vorbesc cu bărbatul dumitale...

— Eu nu l-am ascuns nicăeri... S'o fi dus și el să mai uite necazurile... Acum în puterea nopții cine mai...

Marc eși. În urma lui izbucni glasul țipător. „Nu poți nici să răsuflă... Toți fac pe boerii...”

Scara nu era lîminată. Marc căuta prin întuneric bara de sprijin, cînd iarăși îi veni în auz suflarea scurtă și greoaie. Bătrîna dela subsol îl așteptase ascunsă în umbră.

— N'a fost acolo, șopti ea. Mă temeam tare. Ai văzut-o pe nevasta lui? E de zece ori mai veninoasă. Dumneata ești un suflet nobil, înțelegi ce-i nedreptatea și-ți mulțumesc. Dar te rog lasă-i în pace. Pentru ei, am altă răzbunare. Mă închid în casă, mă

așez în fața icoanelor și-i blestem. Dumnezeu mă aude că-s vînduți diavolului.—Falangele uscate tăiară obscuritatea cu o cruce fosforescentă. Marc fugi repede pe scări.

Intră în odae, făcu lumină și se lăsă pe un scaun.
Era așa de singur.

Lacrimile năvăliră în ochi și Marc le șterse cu dosul mîinii, ca un copil. Nimeni nu e bărbat cînd rămîne cu sine însuși.

II

În strada Ștefăniță-Vodă, pe trotuarul stîng, șirul caselor este rupt la mijloc de un gol în care privirea se adîncește ca într'un port. Ingrădirea a dispărut cu încetul în iarna de pomină din 1917. Stîlpii și ostrețele, încălzind ceaiul din cazanele regimentelor romînești și rusești și-au împlinit datoria fără șovăire. Deacea poate stăpînii gardului pîng după el și socot că nimic nu l-ar putea înlocui. Vîntul strîns ca o apă de scocul străzii, se revarsă pe locul pustiu în suluri mari de praf, învirte hore peste capul buruenilor și le culcă cînd într'o parte, cînd într'alta. Răscruce a drumurilor aeriene, curtea din strada Ștefăniță-Vodă găzduște toți germenii florei urbane, dela păpădie și urzică, până la măcieș și salcîm. În această republică botanică domnește egalitatea și libertatea: plantele nobile trăesc alături de mărăcini în perfectă frăție. Grase, cu fața frunzișului rizătoare, cu vioiciune în ochii florilor, ele ilustrează tendințele democratice ale naturii. O cărare albă sue printre tufișuri până în fundul curții. Acolo, pe coama micului deal, se vede un lanț de patru căsuțe: prima e gata să cadă pe spate, a doua se sprijină pe-o coastă, a treia și a patra își fac echilibru între ele. Văruite cu nuanțe galbene, portocalii și albastrii, par vagoanele rămase acolo în urma unei deraeri preistorice.

Madam Arhip locuia în extrema dreaptă, casa cu acoperișul ca o pălărie enormă dată pe ceafă. Apartamentul se alcătua din trei despărțituri, din ce în ce mai mici: Prima, sală de primire și sufragerie, a doua dormitor pentru stăpînă, iar a treia „laborator” sau bucătărie. Madam Arhip, „văduvă prin divorț”, pregătea masa pentru vre-o zece abonați, funcționari și studenți cu pretenții modeste, cași veniturile lor. Bucatele purtau nota personală a celei care le gătea: erau simple și barbare, dar voiau să pară deosebit de fine cu ajutorul unei mari risipe de: zeamă de lămie, pătrunjel verde și compot „melaj”, adică prune uscate fierte cu felii de lămie. Madam Arhip, fiica unui dascăl de țară, căpătase forme rotunde în noua ei viață orășenească; totuși purta sprintenă cele patruzeci de primăveri pe care le mărturisea. Părul tăiat în „breton” îi acoperea fruntea până la sprincene; dela nasul neînsemnat și în sus era o distanță foarte mică până la gura cu dinți de o mărime neobișnuită. Pe Marc îl impresionase originalitatea proporțiilor acestei figuri și simțise nevoia să-i găsească o comparație zoologică. Rămase însă nehotărît între focă, nevăstuică și gorilă. Apoi

se obișnui cu gazda lui. Ea deveni o abstracțiune care însuma senzația de foame, chipul comesenilor plecați asupra farfuriilor cu aburi fazi, și reminiscentențele despre pensiunea Vauquer unde trăia Eugène de Rastignac.

Masa grăbiților se sfârșise. Clienții sufrageriei începeau să plece după o ordine veșnic aceeași. Întăiu se ridica d. Ieremia Popovici, slab, înalt, taciturn. Funcționar la vamă, ros de ambiție, voia să-și ia o licență ca să poată înainta mai repede. Da examene demult, dar liceul are opt clase, și cum se întâmpla să cadă odată măcar la fiecare clasă, mergea greu. Războiul, care îmbogățise pe mulți, adusese pe negîndite lui Ieremia Popovici, diploma de bacalaureat. De-atunci se întuneca tot mai tare, socotind că uniforma obligatorie a „intelectualului“ e gravitatea.

— Mă duc direct acasă, vorbi el punîndu-și pălăria pe cap. Am mult de studiat.

— Examenele, bată-le să le bată,—îl compătimi d. Bărbulescu, pensionar al căilor ferate. Și întorcîndu-și fața de bătrîn șiret către cei rămași :

— Un sfînt domnilor, un sfînt. Eu la vrista lui... e-he... Da acumă s'a sfîrșit.

Se ridică la rîndul lui, oftă, mulțumi lui madam Arhip de foarte aproape, respirînd-o ca pe-o floare, și se făcu nevăzut.

Tînărul cu bluză rusească și cu ochelari negri îl urmă îndată, fără să spună un cuvînt. Despre el se știa foarte puțin în căsuța din strada Ștefăniță-Vodă : era Mitea Cociu. Cînd lipsea, ceilalți pensionari îi ziceau *șpionul*, nume dat de domnul Bodescu, funcționar la primărie, holteiu tomnatic și glumeț mare. Acum, d. Bodescu ședea pe canapeluța de lingă părete. Ca de obicei își fuma țigara și vîna noutăți din ziar, pe care le oferea celor prezenți, cu comentarii picante.

Marc abia intrase ; el venea la „masa întîrziatilor“.

De cîteva zile intrase într'o fază nouă. Se împrietinise cu izolarea și singurătatea. Pustiul mut devenea o măreață cetate la porțile căreia sta scris : lectură, meditație, realizare. Deviza aceasta și-o însemnase cu litere minuscule, imateriale, cași preocupările lui, pe presse-papierul adus de-acasă : o sferă de sticlă, purtînd cristalizate în miezul ei, stele roze, alge și nisipuri de toate culorile, ca o enormă picătură sintetică din apa mării. Marc hotări să se scoale foarte dimineată. Lucra cîteva ore cu geamul deschis. De-afară intra aerul răcoros și la intervale cîntecul depărtat al cocoșilor. Nimeni nu trecea încă pe stradă. Până la etajul lui nici freamătul copacilor nu ajungea. Priviți în proecție verticală, ei arătau lui Marc numai creștetul, rotund ca o umbrelă, ascuțit ca vîrfurile unui fus.

Întîmplările din ultimii ani i se părură deodată o enormă pierdere de vreme. Nu cetise și nu gîndise nimic. Se abrutiza. Speriat și rușinat, Marc începuse să lucreze cu pasiune. Întăia

parte a programului, cetitul, îi absorbea toată dimineața. Iși procurase cărți din toate domeniile și nu se mulțumea numai să le frunzărească. Restul zilei, când făcea cursele prin oraș, era consacrat meditației. Mergea pe străzi ca un somnambul. Spiritul în efervescentă îi sorbea atenția întreagă. Privea oamenii și lucrurile din jurul lui cu o indiferență de mașină. Toată simpatia și forța de viață se concentră în interior, unde contemplarea se desfășura cu armonii și exaltări de simfonie. O singură dată, în timpul adolescenței, sub influența lui Carlyle, mai simțise deliciul acela supraomenesc de imensă fecundare a spiritului. Ultima parte din program, realizarea, aștepta, era o țintă. Sufletul lui se înfășurase ca un vrej tânăr în jurul înțelepciunii poetice a lui Rabindranath Tagore. Cași Indienii dela Gange, prima rugăciune pe care o rostea Marc era pentru *realizarea lui însuși*. Dar nu spunea versul Guyatri din Vedas, acela prin care brahmanii „năzuesc să realizeze unitatea esențială a lumii cu sufletul conștient al omului“, ci își chema fără cuvinte puterile lăuntrice, mereu gata să dispară în nisipul de senzații.

— Dumneata trebuie să fii bolnav, zise madam Arhip, văzînd că Marc stă nehotărît în fața farfuriei pline.

Marc zîmbi și începu să minuiască repede furculița.

— Nu rîde mata, trebuie să nu te neglijezi.

— Pe urmă pățești ca mine acum trei ani, amenință domnul Bodescu.

Marc făcu o sforțare și se scutură de amorțeala orelor petrecute între cărți: nu-i plăcea să atragă atenția celorlalți prin înfățișări neobișnuite.

— Gîciți cine vine?—strigă gazda care se oprise lingă fe-reastră și uitase că ține în mînă castronul plin.

— Mitropolitul, zise d. Bodescu cu intenții diabolice.

Dar madam Arhip nu-l auzi. Ea se întoarse cătră Marc:

— Ți-a sosit prietinul, și nu ne spuneai nimic.

Marc ridică privirea nedumerit. Lumina ușii se întunecase până sus de statura înaltă a lui Filip Oancea.

— Bună ziua, zise oaspetele. Glasul lui avea un timbru ne-așteptat, aspru și cald în același timp.

Veni drept spre Marc, fără să ia în seamă mirarea sgomotoasă a gazdei.

— N'ai plecat încă acasă?—întrebă Filip.

— Mai am de lucru. Dar tu, cum te-ai hotărît să lași așa devreme Cordonul tău și să intri iar în cuptorul de-aici?

Filip deveni deodată preocupat de curățenia tacîmului. Incepu să șteargă furculița cu mișcări precise, împlinind ceremonia pe care o fac toți cei obișnuiți să ia masa la restaurante.

Madam Arhip îi puse înainte o farfurie încărcată din plin. Așa își manifesta ea totdeauna simpatia: cu ajutorul porțiilor. Filip era protejatul ei constant. Zadarnic încerca holteiul tomnatic

și glumeț să-i ia locul, la care de altfel Filip nu ținea, nici măcar se gîndea.

— Acasă e bine? S'au făcut grîile prin părțile Cordonului? Da popușoi?

Madam Arhip nu mai sfîrșea cu întrebările. Cuprinsă de nostalgia satului, de pămîntul arat, grăpat, semănat, care vara e cald și moale la pipăit ca un obraz, fata dascălului de țară alegea vorbele cele mai neaoș țărănești, oferind auzului impresiile rustice pe care nu le putea evoca și pentru privire.

Filip mîncă grăbit și absent. Renunță la ultimul fel și se ridică, hotărît să plece.

— Așa de repede?—întrebă Marc. Nu vrei să ieșim împreună? Fața lui Filip își pierdu expresia obișnuită: se stînsă.

— Sînt foarte grăbit, vorbi el aruncîndu-și ochii spre ușă.

— Bine. La revedere, zise Marc, și-i întinse mîna. Filip i-o strînsese prea tare, și astfel prietinel înțelese tot ce el voia să ascundă. Marc întîrzie înadins pe scaun, în fața vasului cu flori artificiale; ea timp celui care plecase, să-și ascundă capul în nisip.

În bucătărie se auzea vocea răgușită a lui Nedelcu. Vînzătorul de ziare mergea dis de dimineață alături de madam Arhip la hală și se întorcea în urma ei, purtînd pe umăr coșul încărcat cu țigueli. Cînd vreunul din abonați era bolnav, îi ducea acasă masa, cu sefertașele. În schimb, Nedelcu primea hrana cea de toate zilele și nenumărate ocări dela gazdă; abonații îi dau sfaturi, țigări, uneori chiar bacșișuri. Toată lumea îi cunoștea povestea: era dintr'o mahala dela marginea Bucureștiului și n'avea nici părinți, nici rude. A venit la Iași cu războiul și a rămas aici „pentru o muere“.

— N'am rubedenii, spunea el, sînt la Bellu toate, în cavoul familiei. Am prietini; aștia da, îi iubesc ca pe niște frați.

— Și unde sînt, să-i vedem și noi, întrebă d. Bodescu.

— Nu mai este, că s'au împrăștiat în toate părțile și alții nu-mi fac.

— De ce, Nedelcule?—se prefăcea mirat glumețul funcționar al primăriei,—cu mine nu ești prietin?

— Dumneata ești cineva, și eu altcineva. N'am fost la un loc nici în regiment, nici la ambulanță, nici la gros. Prietini nu ți-i faci decît în armată, în spital sau în pușcărie. Numai acolo găsești oameni de suflet.

Domnul Bodescu zîmbea:

— Mi se pare că ai stat la temniță.

— Eram la manutanță...

— Și ai furat?

— Nu. Am luat un sac cu pîne și l-am vîndut.

Abonații începeau să rîdă uifîndu-se unii la alții. Fiecare cetea în ochii vecinului mulțumirea că este altfel decît omul acela cu buzele arse, cu ochi mici de foc între pleoape roșii, fără gene, cu un nod

al lui Adam, enorm și sinistru, care strîngea în el toate vaetele moștenite dela un neam fără noroc.

Marc admira în adîncul conștiinței lui, pe Nedelcu, urmaș desfigurat al cavalerilor rătăcitori. Bănuia că „muerea“ de care vorbea îl chinuște. Plînsul îi rănise ochii. Totuși era greu să și-l închipue vărsînd lacrimi; durerile lui nu se urcau așa de sus: se înodau în gît. Un medicinist abonat la madam Arhip explicase mult mai prozaic roșeața pleoapelor lui Nedelcu. Pe Marc însă nu-l interesa adevărul absolut, și prefera interpretarea mai literară. Un spirit ciudat de solidaritate îl făcea să protejeze pe vagabondul desrădăcinat. Auzindu-i glasul în bucătărie, își aminti că plănuise să instaleze pe Nedelcu în locul cismarului dela subsol, pe care-l alungase portarul.

— Tocmai voiam să mă mut, zise vînzătorul de ziare pe un ton de om de afaceri.

Bătrîna doamnă Săvescu căpătase un vecin, care putea la nevoie să-i fie protector și răzbunător.

Filip se plimba în jurul școlii de Belle-Arte. Nădăjduia că ceiace aștepta se va întîmpla în sfîrșit aici. Își lăsase în gară bagajul și alergase la adresa pe care i-o dăduse Lena la plecare. Acolo însă află că ea se mutase. Proprietăreasa nu știa noua adresă. Filip străbătu străzile cu ochi și inimă de vîntor. Orice siluetă feminină îl făcea să se încordeze, fericit o clipă; apoi, dezamăgit, iușea pasul. Poate Lena plecase acasă. Filip hotărî să meargă imediat la Narotin, pe malul Nistrului. Se înveselea cu gîndul acesta plin de făgăduinți: o va vedea pe Lena între stupii de albine despre care îi vorbise, va sta numai cu ea între cer și pămînt. Și durerosul ei magnetism îi va răsuci nervii ca pe niște sîrme cu ghimpi. Dar își aminti că venise la Iași s'o întrebă de ce nu-i răspundea la scrisori. Ce soartă au avut plicurile lui? Alergă din nou la vechea locuință a Lenei și află că venea ea singură din vreme în vreme să le ia. Cu trei zile în urmă trecuse ultima oară pe acolo. Așa dar primise scrisoarea în care îi vestea sosită. Și totuși nu se arăta. În clipa aceia Filip s'ar fi făcut și el că n'o cunoaște. Ca o răzbunare, porni să ia masa la madam Arhip. Supărarea lui dură puțin; grija îi luă locul și-l purtă din nou pe nenumărate străzi. Acum se oprise în preajma școlii de Belle-Arte pentrucă Lena lucra uneori și vara în atelierul școlii. Filip ar fi putut să afle ușor dacă prietina lui era înăuntru, dar își pierduse orice îndrăzneală. Trecea și iar se întorcea prin fața gardului înalt de fier. Era ca un lup în fața grilajului dela cușca menajeriei. Omul perfect normal care l-ar fi văzut atunci, ar fi clătinat din cap: „un tînăr muncitor și sărac, un licențiat înscris în barou, nu-și pierde vremea așa, nici nu se face de rîs umblînd fără rost pe drumuri“. Filip însă nu cugeta la nimic: lipsea din el însuși.

Se înnoptase. Pe poarta școlii nu ieșise și nu intrase decât gândul lui. Locul i se părea pustiu, tot mai pustiu. Porni spre inima orașului, trecu prin piețe, pe străzi populate. Dar pustiul mergea împreună cu el. Larma și agitația erau ca vântul și ca nisipul care, învăluindu-l, sufocându-l, măreau senzația de singurătate dușmănoasă a deșertului.

Filip trecu din nou pe străzi fără lume. Merse mereu, până ieși din oraș. Șoseaua fugea neoprită de nimic pe cîmpie, dispărea în întuneric. Filip se opri nehotărît. Privi înapoi spre oraș, privi înainte, pe panglica călătoare. În cele din urmă sări șanțul din dreapta drumului și porni pe o cărare care urca la deal, spre vii. Curînd urma bătătorită se ascunse între ierburi mărunte și aspre. Filip păși mai departe până descoperi un mic platou, rotund și neted ca un lac adormit. Se așază jos, cum făcea în lunca din Cordun. Simți pămîntul prietinos și tare ca umărul unui prietin uriaș, și uită pentruce era trist. Intre degete i se prinse un bănuț de romaniță; efigia minusculă a soarelui era caldă încă și în loc de lumină, răspîndea parfum.

Filip văzu chipul Lenei.

— Mă iubești Lena? — întrebă el tare. Eu te iubesc nemărginit, nemărginit, nemărginit...

Filip adormi. Greerii și cosașii au făcut de strajă în jurul lui, chemîndu-se unii pe alții cu fluere și naiuri de iarbă uscată.

În zori, Marc sări din pat, se îmbracă în grabă și se așază la cetit, cu o felie groasă de pine în față. De cîte ori întorcea foaia, rupea o bucată rumenă de coajă și o oferea gurii drept răsplată.

Se auziră pași pe scări. Cineva ciocăni sfios în ușă.

— În-tră, zise Marc cu glasul întrerupt de o înghițitură.

Un drumeț plin de praf intrase cu pălăria în cap, neîncrezător, gata să-și ceară ertare că greșise etajul. Era Filip.

Marc îi sări vesel înainte și-l îmbrățișă. Nu se arăta mirat de loc. Filip căuta o explicație. Marc i-o dădu îndată:

— Eri ai plecat prea repede și n'am avut cînd să-ți spun unde m'am mutat. Aseară te-am căutat, dar nu te-am putut descoperi. Tu ai făcut probabil același lucru, dar ai fost mai norocos... Dacă vrei, poți să te speli.

— Sînt cam prăfuit, vorbi Filip, dezbrăcînd haina.

— Vrei să-ți torn? Apa e rece, un adevărat deliciu.

— Mulțumesc, Marc. Lasă-mă singur. Tu du-te la masa ta și lucrează mai departe.

— Bine.

„A înțeles, își zicea Filip suflecîndu-și mînicile cămășii. Nu mai are nici un rost să-i ascund adevărul. Dacă mă întrebă, îi spun tot. Dar ce am să-i spun?“ Mii de gânduri voiau să răspundă în același timp.

Marc admira brațele musculoase, ceafa puternică pe care

prietinul le freca nemilos cu săpun. Făptura lui Filip își afirma cu vehemență puterea și dragostea primitivă de viață. Alături de el, Marc, orășan mecanizat, se simțea ca o motocicletă lângă un cal.

„Și totuși acum e mai rău echilibrat decât mine, reflectă Marc, pentru că e îndrăgostit și probabil nefericit. Nu trebuie să-i vorbesc nimic despre iubirea lui, e un lucru prea delicat.

După ce întrebuițea peria de haine și peria de gh se opri în fața oglinzii și își zîmbi cu aer de cuceritor

— Cît e ceasul?—întrebă oaspetele.

— Șase jumătate.

Filip făcu în minte o lungă socoteală.

Apoi:

— Cetești pentru licență?

— Nu. Cetesc pentru mine. Credeai că m'am pus la întrecere cu Ieremia Popovici?

Marc rîse. Filip abia zîmbi. Luă o carte de pe masă și o răsfoi. Se întinse să cetească titlurile la altele, și răsturnă paharul cu apă de lângă felia de pîne.

„Nu s'a putut să nu stric ceva; am rămas stîngaciu“ își zicea Filip, privind încrunțat dezastrul.

Marc urmă, fără să bage în seamă accidentul:

— Incerc să cîștig pierderile din timpul războiului. Cetesc ce trebuia să cunosc încă de acum patru ani. În fiecare zi îmi descopăr lacune tot mai mari, dar pofta mea de cefit crește în aceeași măsură. Ții minte, ce vorbeam cînd ne-am cunoscut întăiu, și-am stat o noapte întreagă lângă foc, pe malul Siretului?

Filip începu să-și dreagă glasul, stîngerit:

— Da, zise el, atunci cînd așteptam fiecare cu soldații să ne întoarcem acasă...

— Ce spuneam atunci, îmi pare astăzi din ce în ce mai adevărat. Scriitorii occidentali sînt prietini minunați, dar ne fac rău; ei ne dezarmează pentru viața noastră orientală. Ne formăm concepțiile, morala, sensibilitatea, la fel cu a unor suflete care n'au făcut decât să exprime cu forță ceiace toată lumea din jurul lor simțea și gîndea mai puțin sau mai imperfect. În occident am trece drept burgheji normali. În orientul nostru unde mediul are alte concepții, altă morală, altă sensibilitate, sîntem desrădăcinați, părem visători sterpi sau utopiști. Cu toate acestea, datoria noastră este să nu ne adaptăm. Să rezistăm cu toate puterile. Planta mentalității apusene va sfîrși prin a prinde rădăcini în pămîntul țării noastre, care e destul de bogat pentru a o putea hrăni și aclimatiza. Tu ce crezi?

— Hm, sigur, ai dreptate... Pentru sine, Filip adăugă: „mi se pare cam bombastic. Viața e mult mai complicată“. Și oftă fără să-și dea seama.

Marc tresări: poate acum nu trebuia să-i vorbească despre problema aceasta.

— Știi, schimbă el vorba, că l-am adus pe Nedelcu aici,

într'o odăiță dela subsol. Dimineața îmi va aduce ceaiul. Deocamdată azi n'am decît pînea, dar bună, știi, franzelă dela Klein. Uite, ia și tu o felie.

Marc tăie o bucată de două ori cît a lui, o puse pe scoarța unei cărți, în chip de tablă, și o prezentă cu un salut de chelner.

Lui Filip îi plăcea pînea, și pe lîngă asta, nu mîncase de eri la prînz. De aceia, ca să nu se cunoască, împinse felia mai departe de el. Fără să vrea însă, privirile i se întorceau mereu către franzela rumenă.

— Ei... făcu Marc, care mîncă cu o poftă îndrăcită.

— Da, am să iau, nu mă grăbesc, răspunse Filip cu ochii la pînea.

— Cum t ai hotărît? Te faci avocat la Iași, sau te stabilești în alt oraș

— Nu știu încă. Depinde... Filip apucă pînea cu o mîna și cu cealaltă rupse o bucată, ca din întîmplare.

— Poate acum la început vrei să intri în magistratură.

— Da, tocmai voiam să te întreb... să-ți spun... știi...

Filip se gîndea la iubirea lui.

— Știu, zise Marc cu căldură, tu înainte de toate ești poet și vrei să realizezi...

— Nu... adică... ai dreptate...

Marc se ridică în picioare, solemn :

— Trebuie să luptăm... să luptăm... Acuma la început, până găsești o soluție, stai la mine. Vrei?

— Da... Înșă să-ți spun : cauza pentru care am venit la Iași, e alta...

— N'are nici o importanță : vei sta cu mine ; vom discuta. Poate îmi vei ceti ceva nou.

Filip făcu un semn desnădăjduit cu mîna.

— Adevărat? N'ai adus nici un vers dela Cordun? Nu-i nimic, ai să lucrezi aici mai mult.

Vorbînd, Marc culese din părul totdeauna sburlit al lui Filip, cîteva fire de paiu argintiu.

— M'am speriat, glumi el, credeam că a început să-ți albească părul.

Filip se uită în ochii lui Marc și amîndoi izbucniră în rîs.

— Cît e ceasul?—întrebă Filip.

— Nouă fără un sfert.

— Mă duc.

Cei doi prietini își strînseră mîna în tăcere. „Neam de Grec șiret, murmură cu necaz și admirație Filip, coborînd scările. N'a vrut să arate că pricepe ceva și nici pe mine nu m'a lăsat să-i spun... Astăzi trebuie s'o întîlnesc pe Lena...

* * *

Marc și-a acordat un fel de concediu din lumea cărților. Tovărășia lui Filip l-a transformat în infirmier sufletesc, rol pe care vrea să-l împlinească cît mai bine.

Marc a scris în carnetul lui :

„S'ar putea închipui o teorie a rolurilor pe temeiul asemănării cu structura atomică a materiei. Singur, oxigenul are anumite proprietăți; alături de hidrogen și împreună cu el, devine apă, schimbându-și complet rolul.

Odaia devine scenă de teatru îndată ce într'nsa intră al doilea om.

Prezența aproapelui îți schimbă poziția și sensul, deși rămii același. Singur, ești un stîlp care stă vertical; în doi ești tot un stîlp, dar oblic, plecat așa fel ca să facă echilibrul cu cel de-al doilea“.

Filip sta puțin acasă, iar la madam Arhip venea foarte neregulat. Nu cetea, nu scria, nu-l atrăgeau discuțiile, ca altădată. Cînta, cînd doine prelungi, parcă și-ar fi prășit gîndurile, cînd hore și sirbe smuncite, ca și cum înlăuntrul lui s'ar fi învîrtit hora din fața scrînciobului. Era în neconținută mișcare. Eșea în oraș, sta un ceas, se întorcea acasă, se plimba prin odaie zece minute și pleca iarăși. Marc nu exista pentru el decît seara, cîteodată, cînd universul întreg era copleșit de tristețe. Atunci ceteau versuri împreună. Filip știa pe dinafară o înfinitate de poezii. Invățase englește, pentru versurile lui Tennyson; cele italienești le spunea fără să cunoască limba. Era ca un violonist virtuoz care cîntă pe dinafară concerte întregi, cu căldură și dramatism, creindu-le din nou.

Filip își mai aducea aminte că locuște împreună cu un prietin, uneori dimineața cînd ruga pe Marc să se pronunțe asupra înfățișării lui. Marc nu era mulțumit niciodată. Filip își făcuse obiceiul să-și întindă pe obraz un strat de pudră. Albeața prafului de scrobeală peste bronzul figurii bărbătești, făcea un efect dezastruos.

— Masca asta violăceie de pe fața ta n'are nici un haz, îi zicea Marc. Rămii așa cum ești. Cel mai mare farmec al tău este înfățișarea naturală, cu privirea inteligentă care îi spiritualizează trăsăturile cam dure.

Filip își plimba neîncetător privirile între oglindă și prietin. Căuta totdeauna o justificare :

— Astăzi m'am bărbierit, și pentru igienă trebuia...

Altă dată descoperea o rană invizibilă sau o iritație misterioasă a pielii. Adăugîndu-și praful alb, Filip avea credința vagă și nemărturisită că își sporește forța captivantă. Pudra era „o superstiție“, cum îi spunea Marc, o reminiscență a vrăjilor de dragoste cu care s'au uns și pe care le-au băut înaintașii sentimentali din Cordun.

Dar complicația aceasta de toaletă nu-și atingea scopul. Lena, cași Marc, admira în Filip expresia aspră a forței, *modelul* interesant pe care artistul îl caută în orice făptură. Așa îl și cunoșcuse.

Intr'o zi, la începutul primăverii, în atelierul dela Belle-Arte elevii nu puteau începe lucrul pentru că n'aveau model. Trebuia găsit unul, numaidecît. Colegii rugară pe Lena Rugină să plece în căutarea lui. Ea avea darul să descopere, sub haina ruptă și subț masca murdară a sărăciei, liniile pure, formele bine turnate în tiparele naturii. Lena se duse în piața Sfîntului Spiridon, bursă a vagabonzilor, ca orice piață. Se plimba prin mulțimea pestriță, alegînd cu priviri febrile de jucător care caută între figurile întinse înaintea lui, cartea cîștigătoare. Deodată se opri în loc, hipnotizată de niște umeri puternici, admirabil cumpăniți, cu unghiurile de unire arcuite frumos la gît și la încheetura brațelor. La rîndul lui, tînărul vagabond părea hipnotizat de taraba unui precepeț pe care se ridica o mică insulă de verdeață, între funiile de ceapă sticloasă și coșurile cu cartofi, bulgări de pămînt în exil. Lena rămase pe loc nehotărîtă. Nu îndrăznea să-l tulbure și nici nu-și da bine seama de meseria necunoscutului. E adevărat că nu purta pardesiu, deși dimineața de April era foarte rece; nu purta nici guler, iar haina, care fusese odată de șeviot albastru închis, ajunsese un cîmp livid cu stropi cărămizii și pete de unsoare. Dar feul liber cum își purta capul, nu era al unui om destul de nenorocit ca să primească să pozeze pentru cîtiva lei. Lena făcu un ocol și se apropie, privindu-l de astă dată drept în față. Necunoscutul n'o văzu, absorbit mereu în contemplarea aceluiași tablou. Atitudinea lui părea aleasă anume pentru poză. Era cel mai perfect model pe care-l descoperise până atunci. Lena își învinse sfiala și veni spre vagabond surzînd. Filip ridică atunci ochii. Privirea directă, sinceră a tinerei fete îl surprinse. Gîndurile lui de până în clipa aceea dispărură. Pămîntul fugi și-l lăsă singur, chiar atunci cînd îi asculta chemarea. Dimineața se sculase hotărît să cetească pentru ultimele examene de licență. Lucrase foarte bine, până cînd soarele trecu prin geam o nuia de aur și-l lovi peste obraz. Primăvara se trezi într'însul, începuse să-i umble ca vinul prin sînge și-l făcu să pornească pe stradă în „costumul de lucru“. Se îndreptase spre piața din apropiere, de unde voia să-și cumpere provizii pentru toată ziua. Dar intrase într'o serie de accidente. Primul — raza de soare — îi amintise că trăește. Al doilea — oaza de verdeață, marolele blonde între măturelele negricioase de marar, ridicile de lună, strînse obraz lîngă obraz și adormite pe perne de stevie — îl dusesese cu gîndul acasă. Pe vremea asta tot satul iese cu plugurile la arat. Tatăl lui ară, frații și verii lui ară. Dacă ar fi acolo, ar pocni și el din biciu, trăgînd la tot pasul piciorul care se afundă în brazda grasă. În sfîrșit al treilea accident, ființa cu privire dreaptă și albastră, îl făcu să înțeleagă, într'o scurtă iluminare, posibilitatea fericirii...

Văzîndu-l că zîmbește, Lena înaintă cu un pas spre el, și spuse :

— Vrei să-ți fac chipul ?

Filip nu înțelese. „Vorbește trăgănat, cu accent rusesc“, observă el.

— Mergi la Școala de Belle-Arte, urmă Lena, și pozezi.

— Cum ?...

— Stai așa, pe-o laviță, și te uiți... Se plătește...

— Cît ?—întrebă Filip amuzat.

— Zece lei ceasul. Dacă mergi acum poți câștiga patru-zeci de lei până la amiază.

Lena voia să plece, convinsă că modelul o va urma. Filip nu se putea hotărî să renunțe la o aventură așa de neașteptată. Făcu un pas, apoi altul, se văzu umblînd în urma Lenei. Drumul până aproape de poarta școlii de Belle-Arte a fost unul din cele mai extraordinare lucruri din viața lui. Se prefăcuse deodată în alt om. Nu mai trebuia să dea examene, nu mai avea de ales o carieră, nu se mai temea că n'are haine. Putea să treacă pe lângă oricine, cu nepăsare. Vagabondul nu salută, n'are profesori, nu e subalternul nimănui. Plutește fără grijă dus de întîmplare. Cîteodată întîmplarea se arată subț chipul unei fete ca cea de azi...

Lena se întoarse spre Filip și-i arătă calota turtită a pinacotecii :

— Am ajuns.

Filip tresări, își încetini mersul, se opri.

— Hai înăuntru, nu ți se întîmplă nimic.

— Nu pot.

Lena se înroși de supărare.

— Aicea nu-i cvartal de poliție, zise ea cu glasul tremurat de indignare.

— Știu.

— Atunci vino mai repede, că studenții nu pot pierde vremea.

— Sînt și elevi ?

— Elevi, eleve... așa ca mine.

— Nu pot.

Lena amuțise.

— Am cîțiva cunoscuți printre elevii dela Belle-Arte. Îți dau recunoștință pentru iluzia pe care mi-ai oferit-o, dar nu mai pot fi ceiace ai vrea să fii.

— Cum te cheamă ? întrebă Lena cu ton aproape poruncitor.

— Filip Oancea.

— Și ce meserie ai ?

— Dau examene la drept.

— Păcat...

Lena îl măsură încă odată. Acum îi văzu bine profilul cu liniile virile de soldat roman.

— Nu știu ce-ași putea face, își ceru ertare Filip.

— Nimic. Du-te acasă și învață, zise stăpîna cătră vagabond, și îi întinse mîna cu prietinie.

Filip purta într'însul greutatea pămîntului din care crescuse ;

avea sălbăticiii și noduri de copac. Intre femei, nu i se păreau potrivite pentru el, decît zdravenele și îmbujoratele nimfe rurale, pe care nu le prețuia de loc. Femeia evoluată dela oraș, grațioasă, aeriană, cu zîmbet misterios, era o ființă din altă lume, de care nu îndrăznea să se apropie, și pe care totuși simțea că ar iubi-o abstract și perfect. Cu studentele era sălbatic: îl înfricoșau aerele de mindrie și plictiseală, rochiile lor de mătase, minile subțiri, cu unghii lăcuite, tocurele înalte dela pantofi. Lena nu-l măsurase de sus până jos, ca un adversar care socotește cum să dea prima lovitură. Îi vorbise deschis, îl privise cu un fel de admirație rece dar sinceră. Aceasta făcu lui Filip o impresie adîncă și a fost începutul dragostei lui, care a crescut încet, cu teamă. Acum iubea definitiv și era hotărît să meargă până la singurul sfîrșit cu puțință pentru el: căsătoria. Visa demult să întemezeze o gospodărie. Deși ieșise din mediul țărănesc, păstrase aceiași atitudine în fața vieții cași părinții lui. Rămăsese flăcău, spunea Marc. În sat toți flăcăii vor să se însoare. Filip dorea și el din toate puterile soție și copii. Poeziile lui cîntau nevinovăția pruncilor, îndrăgostiții fericiți, fumul cald al căminului.

Lena trebuia să aibă și ea aceleași gînduri, socotea Filip, cu logică bărbătească. Dar Lena exista în afară de iubirea lui simplificatoare. Ochii ei albaștri, foarte limpezi, cereau să-i privești până în adînc, te făceau să întrevezi acolo un suflet pe care însă nu-l dăruiau. Pentru ea, Filip rămăsese înainte de orice un model plastic interesant. Cînd discuta cu el—Lenei îi plăceau discuțiile și le da Savoare întrebînd cuvintele arhaice moldovenești—se întîmpla adeseori să-i fie ostilă pentru că Filip nu înțelegea ce admirabile sînt lucrurile absurde. Dar totdeauna „îl erta” aruncînd o privire la chipul lui de soldat roman.

Lena simțise prestigiul atitudinilor artiste în fața tuturor acelor vieții și le adoptase, pe cît îi îngăduia cultura ei redusă. O colegă i-a dat din întîmplare să citească *Forse che si, forse che no* a lui d'Annunzio. Cartea a impresionat-o ca o revelație. Intre ea și personagiile din roman s'au făcut legături pe care le cultiva cu grijă, punînd în prietinia aceasta imaginară tot ce avea mai bun. Nimic livresc însă nu se strecurase pe lîngă ciudata ei patimă: autorul cărții n'o interesa și nici n'a mai citit altceva din d'Annunzio. Firea ei, amestec de sensualism și gust pentru artă, păstra în orice act o direcție puțin deviată față de normal, și absolutismul acela basarabean cu care ne obișnuim atît de greu.

Lena era înaltă. Capul mic sta drept pe gîtul masiv, aproape inflexibil, cu un aer de francheță și de bravare. Conturul feței mai mult pătrat, cu pielea obrazului spălăcită, oferea cu modestie privirea ochilor albaștri, extraordinar de limpezi, cu chemări de cer adînc, misterios. Părul Lenei era blond umbrît; nuanțe aurii scîlpeau pe el rar, seara sub reflexe de lampă, sau pe firele care ieșeau totdeauna de sub pălărie și se lipeau șerpuiind voluptuos pe ceafă. Rîdea puțin dar nu părea tristă niciodată. La început atitu-

dinea aceasta l-a neliniștit pe Filip, obișnuit cu schimbările de poziție bruște și sgomotoase. Apoi a devenit un izvor de bucurie, cași cum s'ar fi așezat într'o țară cu climă totdeauna aceeași, caldă și senină.

Lena sculpa calm, aproape nepăsătoare, dar cu un ritm care traducea cîntecul lăuntric de chemare a formelor. Și degetele ei treceau prin lut cu sensualitate. Simțea instinctiv că acolo, lângă masa cu pămînt care îi aștepta mîinile mari și febrile, este ea cea mai adevărată. Poate de aceia, cu pudoare feminină, nu lăsa niciodată pe Filip s'o privească lucrînd.

După ce a cunoscut-o, Marc a spus prietinelui său:

— Lena face să sune în mine, ceva nedefinit dar muzical. Și mă gîndesc la o frază pe care o țin minte dintr'un roman pe care l-am uitat: „Elle a l'air de se donner et de se reprendre en même temps”.

Filip simțea că lunecă spre ceva ireal, inezisabil. Iubirea parcă nu găsea sprijin în sufletul Lenei. Cînd o întreba, ea răspundea: „eu te iubesc Filip, pe tine”. Filip repeta, mîngîia răspunsul acesta neîndemînic ca pe un descîntec, oridiciteori îl tulburau îndoelile. Nu putea să știe că femeile au inventat adaptarea și în iubire, că din nehotărîre, din timiditate, imită pornirea pasionată a tovarășului. Că simt nevoia să fie duse de mîină spre viață, de care se tem și se îndoesc.

În întineric scrișni de mai multe ori, parcă cineva ar fi rupt aripi de cărăbuș.

— Nu merge electricitatea, se auzi un glas șoptit. Apoi din ce în ce mai tare: Nu-i nimic. Aprind un chibrit! Așa!... Unde-i lumînarea?...

Scaunele se răsturnau, cărțile cădeau în cascadă, saltarele dela dulap scîrțîiau.

Marc se ridică într'un cot pe pernă și zise somnoros:

— Ce s'a întîmplat? Nu poți să faci mai puțin scandal?

— Nu. Așa vreau eu în astă noapte, răspunse Filip. Așteaptă să aprind lumînarea și-ai să vezi...

În glasul lui era o tărie neobișnuită, un fel de insolență.

Marc nu mai spuse nimic. Trase cuvertura până sub bărbie și închise ochii.

— Așa!—urmă Filip, care izbutise să facă lumină, — acum vin la tine.

Două clește de oțel prinseră umerii lui Marc.

— Scoală, ființă somnoroasă, striga Filip ridicîndu-l și trîntindu-l iarăși în pat.—Scoală, crocodil adormit. Pe lângă tine curge Nilul sfînt, cu ape umflate!

— Mi se pare că pe gîtul tău a curs prea mult vin.

— Asta-i o insultă. Trebuie să te pedepsesc.

Marc fu scos din pat și pus alături, în picioare.

— Imbracă-te!

— Ești nebun?

Filip prinse de piept pe omul în cămașă și începu să-l tîrle spre fereastră.

— Am să te-arunc în cosmos. Am să fac din tine o planetă.

Ochii îi străluceau ciudat. Vinele de pe frunte se umflaseră. Iar brațele strîngeau teribil. Speriat, Marc începu să lupte. Era mai slab decît tovarășul lui, dar era „nervos“ și avea trucuri. El își înfipse pumnii în coastele lui Filip, și-i învîrti „în șurub“. Filip desfăcu brațele, îi dădu drumul:

— Umbli cu viclenie, zise el, și se repezi din nou. Se luură la trîntă. Filip biruia prin înălțime și forță. Dar Marc îi prinse un deget și i-l răsucî. Amîndoi se prăbușiră pe podele și urmară lupta pe jos, până cînd ajunseră subt masă, care smuncită puternic, răsturnă cu mare vuet tot ce avea pe ea. Adversarii se opriră speriați.

— Ce în-sea-m-nă as-sta... vorbi Marc.

— I-ți -spu-un -a-a-cum... Im-bra-că-te.

Discuția lor întretăiată de suflări prelungi, semăna cu un duet de locomotive.

— Nu mă mișc până nu-mi spui.

— E mult de tot.

— Rezumă.

— Vrei numaidecît?

— Da!

— Uite.

Filip ridică mîna stîngă și puse degetul inelar subt ochii lui Marc. Acesta ieși repede de subt masă și privi de departe, cu neîncredere, cu spaimă, cu admirație, spre veriga de aur.

— M'am logodit!

Marc tăcea. Căsătoria era pentru el ceva îndepărtat, potrivit oamenilor în vîrstă, care nu mai au nimic alta de făcut pe lume. „Insurătoare“, „logodnă“, „ginere“, i se păreau cuvinte așa de ridicole, încît nu le evoca niciodată cînd se gîndea la prietini buni. Și Filip... Pe lîngă absurditate, purtarea lui era perfidă și revoltătoare: sta împreună, în aceeași odaie, și nu-i spusese un cuvînt.

Filip rămăsese jos, pe podele, privind la cercul de metal galben care îi complica mîna. Nu se gîndea la nimic, era după lungi momente de fericire. Lui Marc nu-i vorbise despre cea mai adîncă dorință a lui, de teamă. I-ar fi dat prilej să ridă pe seama lui.

— Te felicit... vorbi în sfîrșit Marc.

Filip tresări.

— Mulțumesc, Marc, mulțumesc... Glasul îi era cald. Se ridică în picioare și își îmbrățișă prietinel.

Marc uită toată supărarea.

— Cum s'a întîmplat? vorbi el, căutîndu-și hainele.

— Ca'n povești! Ca'n povești! exclamă Filip deschizînd larg brațele și făcînd pași mari prin odaie.

Marc, care se îmbrăcase, luă două scaune, le puse față în

față, aduse pe Filip lângă unul și-l așeză jos, apăsându-l tare, de teamă să nu pornească iar în plimbarea lui agitată. Șezu și el pe celălalt scaun.

— Unde s'a petrecut ceremonia ?

— Pe stradă...

— ? ! ?

— Adică nu chiar așa, mergînd pe drum. Am stat jos...

— Unde ?

— Pe-un zid.

— Ca somnambulii.

— Nu rîde. Crede-mă, logodna noastră a fost într'adevăr minunată. Ascultă: Lena și cu mine ne plimbam împreună de multă vreme. Mergeam fără țință, pe străzi pustii. Tăceam. Eu nu pot să vorbesc despre orice cînd sînt cu ea. Gîndurile mele sînt ca crengile codrului primăvara. Așteaptă zîmbetul Lenei, așteaptă glasul ei, așteaptă o atingere de mîină, ca să-și desfacă mugurii și să prefacă pustiul în minune, unde orice atîngi rîde, cîntă, se întristează, plînge. În seara asta hotărisem să-i mărturisesc dorința mea să ne căsătorim. Dar nu îndrăzneam, nu știam cum să vorbesc. Mă chinuiam să găsească o frază, un cuvînt cel puțin. Zadar nic. Fără să-și dea seama, Lena mi-a venit în ajutor. „Să ne odihnim“ a spus ea.

Ne aflam într'un cartier pe care nu-l cunosc, un cartier mort. Lîngă noi, pe ulița în pantă, deoparte niște grădini devastate, de alta o casă mare, aproape dărîmată, cu zidurile negre de fum. Lena arată spre casă: „Putem sta“. Am pornit într'acolo. În fața casei era un cerdac sprijinit spre partea de jos a curții de un zid. Era foarte bine de stat acolo. Dar scara de lemn pînă la cerdac, dispăruse. Mie mi-a fost ușor să mă urc, agățîndu-mă de-un stîlp și pășind pe niște colțuri de piatră. Lena a vrut să se urce, n'a putut singură, am ridicat-o eu în brațe...

Filip tăcu o clipă. Simțea pieptul ei strîns lîngă pieptul lui. Apoi ceafa cu mănunchiurile de fire blonde radiind căldură parfumată.

— Ne-am așezat pe marginea zidului, cu picioarele în gol. Departe, pe alt deal, lumini, ca flori răzlețe pe pajiști de întuneric. Am stat mult, mult, și-am privit împreună înaintea noastră. Cînd am ridicat ochii spre cer, acolo era un lac, iar stelele creșteau, înfloreau ca niște nuferi. Lena mi-a luat mîina, și a șoptit: „Frumos...“. Fericirea mă pătrundea, topită în răcoarea nopții. Mă îmbrătam. Atunci am avut deodată îndrăzneală și i-am spus.

— ...

— Orice cuvînt mi se părea minunat. Am îndrăznit să las libere și gîndurile prozaice. „Lena simți cît sîntem de singuri ? Ce căutăm în lumea aceasta străină ? Nimic nu se leagă de noi aici. Chiar umbra noastră a rămas la Narotin și la Cordon. Lena, viața e ca o mare și în fața ei, să ne ținem strîns de mîină, ca doi copii. Să ne unim, să facem o legătură sfîntă. Trebuie...“ Ea s'a întors cătră mine și a repetat „trebuie“. I-am ridicat mîina și i-am

strecurat pe deget inelul. O imensă tăcere a intonat imnul nostru de logodnă.

— Și...

— Atît. Am dus-o pe Lena acasă. Apoi am venit aici. Pe drum, singur, mi-am dat seama cît sînt de fericit.

— Ași vrea să te întreb ceva.

— Spune...

— Verigile... cînd ți le-ai făcut? Mie nu mi-ai spus nimic. Filip surîse.

— Le-am făcut zilele acestea. Pentru ele economisesc de-atîta vreme. Trebuia să-ți închipui, cînd ai văzut că renunț la o masă în fiecare zi. Nu ți-am spus... de teamă... înțelegi... nu știam.

— Și spui că ești mulțumit?

Filip sări în picioare :

— Nu sînt mulțumit, vorbi el cu vehemență, sînt fericit. Nu merg, plutesc. Nu respir, aspir numai, ași înghiți toată atmosfera, pămîntul, universul întreg. Tu nu știi, tu nu iubești.

Filip își privea compătimitor tovarășul.

— De unde știi?—întrebă Marc cu lacrimi în glas.

— Se vede.

— N'ai ochi buni. Altfel ai înțelege...

Simțea o privire neîncrezătoare ținută asupra lui. Marc începu o poveste care, dela primul cuvînt, i se păru că s'a întîmplat cu adevărat.

— Cunoști o ființă care cînd cetește nu vede hîrtia și cerneala vulgară, ci o lume translucidă, poleită și perfectă ca aceia din mărgeaua de cristal încrustată în cruciulițele dela sfîntul munte?... Nu mă crezi...

— Ba da, spune.

— O cheamă Dalayla.

— Dala...

— -yla, cu i grec.

— Ciudat nume.

— Un nume legănat, oriental. Tatăl ei este mare admirator al civilizației indiene. Vorbește limba sanscrită, cetește Upanishadele!

— Și Dala...

— yla... Dalayla se plimbă cu mine uneori. Are o pălărie cu boruri mari, care-i pune pe față o umbră de catifea. Umblă într'o rochie albă, ca o corolă. E mallarmeană. La întîlnirile noastre serafimii plîngînd, cîntă din viole.

J'errais donc, l'oeil rivé sur le pavé vieilli
 Quand avec du soleil aux cheveux, dans la rue
 Et dans le soir, tu m'es en riant apparue
 Et j'ai cru voir la fée au chapeau de clarté
 Qui jadis sur mes beaux sommeils d'enfant gâté
 Passait, laissant toujours de ses mains mal fermées
 Neiger de blancs bouquets d'étoiles parfumées.

N'ai văzut-o niciodată?

— Nu.

— E cea mai deosebită și cea mai frumoasă ființă pe care am întîlnit-o până acum.

— Pentru mine, Lena este totul.

Filip sări în picioare; veni la Marc și-i puse mîinile pe umeri.

— Frate, îmi ești drag, frate. Sînt vesel, sînt așa de vesel, că nu pot sta pe loc. Vino să jucăm, că la noi acasă...

— Dansul strămoșilor, la danse des ancêtres, strigă Marc.

Odată, la o mare veselie fără motiv, Filip inventase jocul acesta fantastic, pe care l-au comentat în urmă multă vreme. Pentru că izbucnise deodată ca lava din adîncuri, au hotărît că pe Filip l-au împins de subț pămînt strămoșii care din vreme în vreme își aduc aminte de frenezia zilelor de petrecere, cînd băteau tălpile, săreau, se frămîntau, își trînteau căciula pe bătătură și dănuiau în jurul ei.

Filip și Marc se prinseră cu brațele pe după gît și deslănțuiră în odae o furtună devastatoare, cu tunete și trăsnete. Sărea masa, scaunele jucau, patul mergea, tablourile băteau în părete, ca niște talgere patrate.

Venea ziua. Marc se oprise amețit:

— Și cînd te gîndești că am făcut isprava asta fără un pic de vin...

Filip urmă singur, chiuind. Un vîrtej îl plimbă prin toată încăperea până îl urcă în picioare, pe fereastra deschisă. Înainte se deschidea golul. O clipă, Filip vru să se avînte cu ochii închiși. Cînd va mai fi atît de fericit? Ce sfîrșit putea să fie mai frumos ca înecul acesta în neant al fericirii lui așa de perfecte?

A doua clipă însă îi căzu grea pe creștetul capului și-l făcu să se cutremure. Galben, cu ochi sticloși, coborî înapoi din per-vazul ferestrei, ca din eternitate.

* * *

Cele întîmplăte în odaia lui Marc au rămas fără comentariu. Zilele următoare, Filip desfășură o activitate mută, aspră, neîntre-ruptă, ca un inotător care vrea din toate puterile să ajungă la un țărn depărtat.

Singuri chiriașii dela etajul de dedesupt au făcut ipoteze nesfîrșite asupra „noptii de groază” cînd așteptau „din moment în moment” să li se dărîme tavanul în cap. Portarul vorbi de „bețivii din pod”. „Bețiv ești tu, năucule!” îi strigă nevasta care fusese convertită de farmecele lui Nedelcu. Vinzătorul de ziare povestea aștepta lucruri nemaiauzite, era așa de isteț și de „cavaler”, încît amărăla femeii se îndulcea din zi în zi. La început îl lăsase să încălzească apa „pentru ceaiul lui dom' Marcu”. Apoi punea ea singură ceaiul la fiert; spăla paharele, așeza tablaua,

pe cînd Nedelcu sta pe pat și vorbea. Portarul își încrucișa ochii tulburi cînd se uita la el, dar se ferea să spună vreun cuvînt, de teama nevestei.

Filip se închidea tot mai mult în sine. Venea acasă foarte tîrziu și pleca foarte de dimineată, iar peste zi alegea totdeauna orele cînd Marc lipsea. Nici la madam Arhip nu se arăta decît foarte rar. Gazda nu pierdea nici un prilej să aducă vorba despre el. Spre mirarea tuturor însă, simpatia de odinioară se schimba în ostilitate. Cînd venea Filip la masă, uita inadins să-l servească.

— Vai ce zăpăcită sînt, striga ea, parcă ași fi amarezată!

Aceasta era lovitura cea mai teribilă. Ar fi putut da altele, tot așa de catastrofale: Filip nu auzea nimic. În schimb, Marc admira instinctul atît de sigur al femeii.

Într-o după amiază, secretarul școlii comerciale găsi pe cineva în cancelarie. Era Filip, care dispăruse de două zile.

— I-am spus și dumnealui, în fine, planul nostru pentru școala cea mare și ne-a aprobat toată sistemă, absolutisime,—zise moș Nastase încîntat de sine. „Intendentul“ aruncă o privire protectoare asupra oaspetelui, cași cum l-ar fi recomandat bunăvoinței secretarului în momentul cînd, foarte grăbit, trebuia să plece.

Singuri, cei doi prietini se priviră unul pe altul în tăcere. Filip era grav și solemn. Pentru a stabili un echilibru normal, Marc izbucni în hohote.

— De ce rîzi?—întrebă Filip, zîmbind și el.

— Pentrucă ești prea serios. Mi s'a părut că am în față pe tatăl lui Filip cel cu „dansul strămoșilor“, venit să-mi facă morală și să mă implore să nu-i duc fiul pe calea pierzării.

— Fiul și-a găsit drumul...

— Așa dar nu te mai poți pierde. Imi pare rău, Filip.

— În loc să te bucuri...

— Dacă ți-ai găsit drumul, înseamnă că n'ai să mai stai cu mine la răscruce, să faci ipoteze, să încerci aventuri.

— Marc, pentru asta, imi pare și mie rău...

— Nu știu de ce imi vine să spun că prea repede devii om serios.

Filip începu să rîdă:

— Eu nu sînt serios, iubirea este mai gravă și mai cuminte decît mine.

Marc îl privi un lung moment. Înaintea lui nu mai era prietenul Filip, ci omul Filip, pe fața căruia patima făcuse să apară, ca pe un palimpsest, ieroglifele destinului.

— Ai lipsit cîteva zile. Te-ai dus acasă?

— Nu. Am fost la București să-mi aleg un post în magistratură. M'au și numit. Asta voiam să-ți spun. Bani tăi...

Marc îi tăie vorba:

— Unde ți-ai ales locul?

— La o judecătorie lîngă Narotin.

— Și Lena ?

— Ea nu spune nimic...

— Vrei să te stabilești acolo ?

— Da. Impreună cu Lena vom întemeia un cămin liniștit care să fie și o cetate unde să ne apărăm de ispitele vieții. Tu ai să vii, nădăjduesc, să trăești din vreme în vreme și sub acoperișul nostru. Vom juca iarăși dansul strămoșilor...

Hotărîrea mea înseamnă o întoarcere: am plecat dela țară, mă întorc la țară. Voiu trăi mai ușor decît părinții mei și mă voiu bucura cași dinșii de pămînt și soare. De altfel cred că am să-mi întemeez o gospodărie inteligentă. Ași vrea să am boi; să-i bottez: Joian, Plavan, Sîmbotin, să stau de vorbă cu mușenia lor profundă ca un sistem filosofic.

— Acolo ai să poți scrie.

— Nădăjduesc.

— Pentru Lena va fi mai greu.

— De ce ?

— Sculptura ei...

— Am să-i construiesc un atelier. Subiecte și modele găsește acolo cel puțin cît aici.

— Dar n'are mediul...

Filip tresări.

— Nu înțeleg erezia asta, vorbi el privind încruntat un punct în gol. E o invenție stupidă și fără rost. Orășeni ca tine pot s'o susțină. Din nenorocire, cei mai teribili teoreticieni ai mediului artistic sînt cei plecați dela sat. Li sperie asfaltul, cafeneaua, grădina publică, ca pe prietinel tău Alecu Damian...

Filip amuți deodată.

— Cînd pleci ? întrebă Marc care venise lîngă el și-i pusese cu dragoste o mîna pe umăr.

— Chiar în astăseară.

— Atunci ai venit să-ți iei rămas bun.

— Da.

— Să nu mă uiți, Filip. Dacă ai vre-o nevoie, scrie-mi.

— Îți mulțumesc, Marc... Tocmai voiam să te rog... Lena rămîne aici. Mai are de lucru. Dacă o înfilnești, poate are să-ți ceară unele păreri. Ași vrea să nu-i isprîjin convingerile camcopilărești.

Marc nu-și însoți prietinel la gară: n'avea nici un rost să asiste la înduioșarea celor doi logodnici. Filip îmbracă mantaua albă de praf, care îi dădea înfățișarea unui preot basarabean, luă de mîner lădița soldățească și se urcă în tramvaiul pentru gară.

Își cuceri cu coatele un loc într'un vagon de clasa treia, puse lădița, mantaua și pălăria pe bancă și se coborî pe peron. O aștepta pe Lena...

...Sunase clopoțelul de plecare. Filip se plimba singur în fața trenului.

— Să trăiți !

— Noroc, Nedelcule.

— Am o scrisoare, zise vînzătorul de ziare întinzînd un sul mic cu pecete de lut cenușiu.

Filip recunoscu „pergamentul“ pe care obișnuia să scrie Lena. „De ce n'a vrut să vină?“ Întrebarea aceasta îi înlocui deodată tot conținutul capului.

— Mi-a dat-o domnișoara dela școala de *biliarde*, lămuri Nedelcu. Li puse hîrtia în mîină și fugi, filfiind o foaie de ziar: „Ediție specială!...“

Filip ceti :

Dragul meu prietin, iartă-mă că nu pot veni cum îți făgăduisem. Am început un studiu și dacă l-ași întrerupe, n'ași mai regăsi aceeași bucurie în degete ca acum. Îți scriu cu mîina plină de pămînt. Drum bun.

Lena.

Cornul conductorului sunase. Roatele vagonului se mișcau încet. Filip se sui în trenul care-l ducea spre fericire, ștergîndu-și cu dosul palmei sudoarea rece de pe frunte.

Masa lui Marc fu cucerită din nou de cărți. Ele ridicau părăși cu numeroase inscripții pe trei laturi și formau o piață care se închidea, în latura a patra, cu coatele lui Marc. La mijloc, statuă a înțelepciunii, trona sfera de sticlă cu cele trei puncte de program : lectură, meditație, realizare.

Gusta cu voluptate mai mare ca niciodată lucrul migălos de cioplire lăuntrică. Cînd lua în mîină un volum nou, aștepta să-l sgarie cu miile de șiruri tipărite, ca fața cu praf de sticlă a hîrtiei care lustruește mobila de preț. Nu-și închipuise că plecarea prietinelui său, la care ținea, îi va aduce o eliberare atît de plăcută.

Mirat și bucuros ca de o mare descoperire, înscrise în carnetul lui o formulă de alchimie sufletească :

„Taina fericirii este să transformi sensul înfîmplărilor din viață, așa fel încît să fie izvoare care se adaugă la riul tău, nu rupturi, nici revărsări, nici uscăciuni care seacă și sărăcesc“.

Intr'o zi, observă înaintea lui pe stradă, silueta înaltă a unei fete, și fără să-și dea seama, mări pasul, silindu-se s'o ajungă. Necunoscuta mergea dreaptă, cu gîtul rigid. Pasul ei avea însă ritm ciudat și toate mișcările se armonizau parcă pentru a primi îmbrățișarea spațiului. De subt pălărie, pe ceafa, albă, scăpau mănunchiuri de un blond umbrît.

Cînd trecu cu cițiva pași înainte, Marc se întoarse și recunoscu pe logodnica lui Filip.

— Bună ziua, zise Lena oprindu-se în loc și oferind lui Marc limpezimea neliniștitoare a ochilor ei albaștri.

Marc se zăpăcise.

— Mărturisesc că nu mă așteptam să te întilnesc, vorbi el, pe cînd alături de Lena prindea viață chipul îngrijorat al prietinelui.

— De ce să nu mă întilnești ?

— Nu știu... Aveam impresia că ești la Narofin cu Filip.

O umbră trecu repede pe fața Lenei.

— Am de lucru, nu pot să-l întrerup...

— Filip te așteaptă din clipa cînd a plecat.

— Știu. Asta e tot ce găsesc în scrisorile lui.

— Ai primit vești dela el ?

— În fiecare zi.

— Mie nu mi-a scris nimic... reflectă Marc cu glas tare.—

Ce mai face ?

— Nu știu.

Răspunsul Lenei era dușmănos.

— Cred că Filip nu te-a supărat cu nimic.

— Nu...

Mergeau alături, tăcuți. Fiecare aștepta dela tovarăș un cuvînt de sprijin, ca să poată ajunge la gîndul din dosul banalităților tiranice.

Marc se hotărî să fie brutal și întrebă :

— Cînd vă căsătoriți ?

— Niciodată !

Lena își strigase răspunsul așa de tare, încît un domn care trecea, întoarse capul și privi bănuitor la cei doi tineri.

Marc se opri pe loc, privind neîncrezător în ochii așa de limpezi ai Lenei.

— Sînteți logodiți...

— El, fără să știu...

— Filip mi-a povestit. Atunci ai spus „trebuie“.

— Am întrebat: trebuie ? Și el, care era orbit numai de pațima lui, a auzit ce-a vrut.

Ochii Lenei se acopereau cu un abur care-i făcea de ametist. Ea atinse brațul lui Marc :

— Pentru că știi ce este între mine și Filip, am să-ți spun și ai să judeci ca prietin al meu și al lui. Eu îl iubeam pe Filip. Are un chip frumos, e sculptural. Și suflet are frumos, a cețit mult. Il alesesem să-mi fie prietin. Să discutăm împreună, să ne plimbăm... în sfîrșit, înțelegi ce minunat lucru era prietinia noastră. Nimic hotărît cu tiranie. Puteam într'o zi să ne închipuim că sîntem doi logodnici, în alta că am fost tovarăși o viață întreagă, iar a treia zi să descoperim că nu ne cunoaștem decît în clipa aceia. Singura preocupare care nu se schimba era sufletul nostru, discuțiile despre artă. Dar Filip vrea lucruri hotărîte odată pentru totdeauna. Eu n'am înțeles prietinia noastră așa.

— Dacă ar ști Filip...

— Ce să-i fac, zise Lena ridicînd umerii cu nepăsare.

— Are să sufere îngrozitor...

Lena privi cu ochi speriați, apoi izbucni deodată în plîns.

— Dar, eu nu există ? Eu n'am nici un drept ?

Capul tinerei fete cădea pe piept. Marc, nu știa cum s'o mîngie.

— Nu-ți place rochia albă de mireasă?—zise el, și îndată îi fu teamă să n'o supere mai tare.

Lena își ștergea lacrimile.

— Eu vreau să fiu mireasă, vorbi ea printre suspine, dar nu așa, nu așa...

— Cum?

— Mai frumos...

Marc vedea pe Filip chinându-se în așteptare la Narotin, trecînd dela nădejdi nebune la tristeți ucigătoare.

— I-ai scris lui Filip?

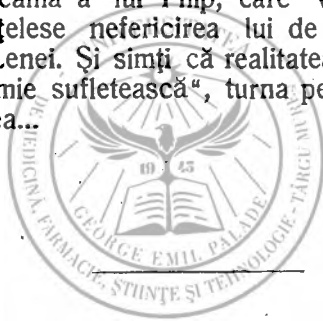
— Nu. Nu pot.

— El crede, așteaptă...

Lena ridică iar umerii și privi drept în față pe Marc. Ochii ei erau iarăși limpezi, chemau să te cufunzi în ei. „Elle a l'air de se donner et de se reprendre en même temps“...

Marc, cuprins de farmecul acestei ființe ciudate, înțelese graba plină de teamă a lui Filip, care voia să și-o facă a lui cît mai curînd. Înțelese nefericirea lui de neînălțurat, și singurătatea dezolată a Lenei. Și simți că realitatea, în loc să-i întărească formula de „alchimie sufletească“, turna peste ea lacrimile a două suflete și o ștergea...

Stejar Ionescu

Dela New-York la San Francisco

(urmare)

Elementele imaginale cele mai antipatice vechii Americi protestante și puritane sînt catolicii în genere, Italienii și Evreii în specie. Există poate azi mai multă ură de rasă și intoleranță aici decît oriunde pentrucă este conștientă dar nu ia nici forme barbare, nici nu primește sancțiunea oficială sau tacită a guvernului.

În primul rînd primii veniți au adus cu ei—fapt interesant—prejudecata engleză contra catolicilor, de origină istorică, de atunci de cînd sub Elisabeta naționalismul englez se forma ca o reacțiune contra *Papei*, acest monarh italian care tindea să dicteze unui suveran străin. Societatea medievală și filosofia ei cu șeful spiritual și temporar întrupat în Papă se dizolva sub influența ideilor protestante. Astăzi catolicismul este privit de masa protestantă cu aceeași groază cu care era privit în Anglia secolului a II-lea. Dacă întrebi pe un american tipic de ce-i displac catolicii îți răspunde imediat: catolicismul (Americanul ia dogmele în serios) înamnă supunere cătră suveranitatea temporală și spirituală a Papei și prin urmare este în contradicție supremă cu doctrina naționalismului. Toți catolicii prin urmare sînt răi patrioți. În al doilea rînd catolicii sînt supuși și smeriți și ca atare lipsiți de personalitate și inițiativă. Religia lor le formează această psihologie și doctrina nepermițîndu-le a se adresa direct Domnului cu Biblia în mînă sînt nevoiți a se sprijini pe preoți și astfel cad victima influențelor papistașe și sînt ținuți în ignoranță și bigotism. Dacă încerci să le explici că bigotismul cel mai încarnat îl găsești în bisericile americane protestante (în special cele baptiste și metodiste) cu fundamentalismul, (adică interpretarea ad-literam a Bibliei) lor absurd aproape că nu ești înțeles, pentrucă masa americană cît și cea protestantă din nordul Angliei este pătrunsă de acest spirit neplăcut ce derivă din o totală lipsă de scepticism și care-i face judecători ai propriei lor cauze.

Este interesant de observat de altfel cum spiritul factic al nordului dînd o interpretare literală a Bibliei a dus deoparte la fundamentalism iar pe de alta la ateism (sînt mai mulți ateî în Statele-Unite procentual decît aiurea), pe cînd în țările mediterane și răsăritene a condus fie la o viață spirituală producătoare de valori artistice fie la agnosticism. În acest din urmă caz, poziția este în tot cazul puternic influențată de spiritul clasic de măsură și frumos, antagonistic spiritului dogmatic al ateului. Este o poziție care prin umilitatea ei vădește ușor respectul pentru necunoscut, aproape o nouă religie de smerenie și de recunoaștere a neputinții omenеști de a pătrunde cauza cauzelor.

Dacă catolicii în genere sînt neplăcuți Americanilor din cauze religioase și psihologice, Italienii (e vorba de massa imigranților și de mentalitatea masei americane) le displac din cauze igienice și economice. În primul rînd calitatea imigranților italieni nu e tocmai superioară. Teoria că America a primit din Europa tot ce a fost mai vînjos și mai inteligent nu o mai cred azi nici Americanii, iar noi Europeanii pe de alta ne putem felicita că tot ce a fost biologicește superior ca moștenire calitativă poate a rămas în vechiul continent. A plecat ce e drept cel mai materialist, cel mai activist ca fire, cel cu sufletul în materie și mișcare. Firile poetice, firile artistice au rămas în mediul lor cultural sau l-au părăsit numai cu condiția de a trece în altul egal celui părăsit... Noi am pierdut și din cauza lipsei de creare a mediului necesar activității culturale și pierdem încă enorm de multă calitate, valori mari cu moșteniri biologice enorme, dar nu în America ci în Franța, centrul cultural care a atras în colonizare lumea mediteraniană latină și slavă. Nu e de mirare. Spiritul de formă, acest element francez este și o valoare universală și Franța, moștenitoarea cea mai incontestată a culturii și civilizației clasice nu putea să nu atragă firi rafinate ale lumii latine și slave. Majoritatea Italienilor vin din sudul Italiei pauperizate, slăbite de malarie și pelagră cu un nivel de traiu foarte redus. Apar masei Americane nici tocmai curați și cum lipsa de curățenie a fost scoborîtă aici la nivelul unui viciu acest defect are o foarte mare influență în judecata masei. Este drept că în genere condițiile sanitare și de curățenie sînt mult mai avansate aici decît pe vechiul continent. Un număr foarte mare de persoane schimbă rufele în fiecare zi, mărfurile sînt toate împachetate în țiplă sau carton, condițiile sanitare din fabrici sînt în majoritatea cazurilor ideale. Rar vezi lumea expectorînd sau exhibînd alte obiceiuri reprobabile. Această virtute are însă și limite. Prea desori simți în nas mirosuri de diverse substanțe sanitare, în fiecare colț, în fiecare casă, în fiecare clădire publică, aceleași mirosuri tari de dezinfectante încît tot mediul în care te miști îți dă impresia lugubră a unui imens spital.

Decîteori nu am dorit după mirosul de mere sau levănțică a gospodinei noastre dela țară sau dela mahalale cu casele una

cu copacii de salcîm sau castan, atunci cînd în adierea vîntului lin de seară ai impresia că te afli într'un templu indian.

În al doilea rînd, din cauză că noii emigranți își găsesc mai ușor ocupații în noile industrii din centrele mari, emigrația italiană de dată mai recentă decît cea nordică, a tîns a se așeza în orașe unde masată în jurul bisericilor și școlilor catolice opune o rezistență enormă americanizării, mult mai multă rezistență decît popoarele nordice de origină germanică. De aici problema. Ba mai mult: ultimele încercări ale lui Mussolini de a impune Argentinei crearea de școli italiene pentru copiii italieni a supărat foarte mult pe americani care înțeleg să dea drepturi de imigrare condiționate de asimilare. Cota nouă în funcție dela 1924 dă de fapt cote mai mari popoarelor ce se asimilează mai ușor și cote mai mici celor ce se asimilează mai greu. Iar cei inasimilabili, cum sînt de exemplu Chinezii și Japonezii sînt excluși cu totul. Prof. Barnett dela Universitatea John Hopkins îmi spunea cîndva la o masă: „Îți dai seama ușor că oamenii mai inteligenți care au susținut noua cotă nu au susținut-o pentru că cred în superioritatea raselor nordice dar simplu pentru faptul că nordicii se asimilează mai ușor în mediul nostru decît celelalte popoare“. Natural că din punct de vedere american nimeni nu poate contesta raționamentul măsurii.

În fine în al treilea rînd concurența italiană este foarte acută și tinde să scadă nivelul de trai al celorlalți prin acceptarea unor salarii mai scăzute. Acuma în urmă însă din cauza restricției imigrației salariile s'au urcat în genere și teama concurenței a scăzut.

De altfel acolo unde Italianul nu a dislocat pe Americanii vechi nu există prejudecată contra lor cum vom vedea atunci cînd vom descrie situația în California.

În fine Evreii. Atît catolicii cît și Evreii din motive religioase și culturale rezultate ale concepțiilor diferite de viață rămîn refractari concepțiilor de viață americană, produsul protestantismului calvinist. Evreii poate mai mult decît catolicii, din cauza tradițiilor mai puternice și din cauza aglomerării mai compacte în orașele mari (New-Yorkul are aproape 2 milioane de Evrei, iar Chicago numără peste 400.000). În afară de aceasta și aici ca oriunde masa evreiască tinde a trăi în Ghetto-uri, tinde a-și păstra dieta sa bizară cu grăsimile afumate și condimentate, cu murături și cu zemuri, dietă atît de diferită de dieta simplă și frugală a americanului, cu fripturile ei simple și cu legumele fierte în apă, cu lapte rece drept băutură alcoolică! Din ghettoul din Europa răsăriteană, evreul trece în Ghetto-ul din New-York, învață englezește și iată-l cetățean american, dar cu moravurile așkenazite aproape intacte. Nici psihologia cea bizară, rezultanta unei vieți de asuprire de secole, acel complex de inferioritate care-l face atît de sensibil mediului înconjurător nu dispăre nici în a doua, nici în a treia generație de multe ori.

Oriental încarnat cum este, cu tendința lui de arătare și de fațadă, cu spiritul însinuant și cercetător nu a reușit încă a căpăta încrederea nordicului greoiu și cumpătat care se uită la noii „ce-tățeni“ cu nedumerire și neîncredere. Cițiva, urmînd calea tradițională în care dogmatica medievală i-a asvirlit, comerțul de bani¹, au reușit a-și creia situații frumoase în viața financiară, tot așa și în comerț, foarte puțin însă în industrie, pe cînd masa ca peste tot dă imediat impresia sărăciei. Statisticile moderne și imparțiale au arătat de fapt, explodînd vechea prejudecată, că masa evreiască, aproape oriunde, este mai săracă decît masa creștină. „Ce vrei d-ta, îmi spunea un Evreu foarte simpatic, noi nu am avut drept nici la pămînt nici la guvern oriunde am fost, și astfel cele două mari surse de acumulări ne-au fost negate. Ne-a rămas e drept finanța și comerțul în care nu toți pot reuși. Reușesc cițiva dar restul plătesc scump reușita lor!“.

Cei mai fini și mai culți se și despărțesc de altfel de massă, și imediat după războiu, cînd un număr mare de „nouveaux riches“ a ieșit din convulsiunea generală și cînd s'a descoperit că printre ei o mare parte sînt Evrei (războiul prin inflație a transferat avuții de la clasa deținătorilor de valori fixe monetare sau creanțare la clasa deținătorilor de mărfuri și la clasa debitoare, în care comerciantul predomină) antisemitismul în America a primit o nouă stimulație. Atunci a început o campanie interesantă de explicare a motivelor și Evrei distinși au fost invitați de marile reviste americane a explica cauzele. Natural s'a scris foarte deschis și cinstit. S'a arătat cum aceste caracteristici ale masei evreești, acest complex antipatic, este rezultatul cauzelor istorice a mediului de care creștinii nu pot fi nici ei complect exonerati, dar s'a admis în același timp că a le explica nu înseamnă a le scuza în secolul al 20-lea și s'a admis cinstit necesitatea unei educații care să schimbe aceste trăsături. În momentul actual nu se poate nega existența antisemitismului în America pe o scară întinsă cum nu se poate nega nici aiurea. Dacă în Franța, în Olanda, în Italia și poate în restul Balcanilor antisemitismul aproape că nu există se datorește nu numai numărului mic dar și faptului clar că majoritatea Evreilor din acele părți sînt Evrei spanioli, acești pur descendenți ai Evreului istoric, tipul perfect, al mediteranianului cult și simpatic cu un fond de cultură latină, trăit secole întregi în *Sephardia*, (numele evreesc al Spaniei) însoțită a mediteranei. Cum putea el, fiu al moravurilor și vieții noastre creia prejudecăți în mediul latin sau chiar în Balcanii aceștia de cultură bizantină. Nu se poate conope așa ceva.

Cealaltă bransă evreiască însă, cu viața centrată în „Așkenazim“, Germania din jurul Frankfurtului, de unde s'au scurs

1 Doctrina creștină medievală, urmînd teoriile maestrului Aristotel care găsea nenatural ca banul să creeze ban nu permitea creștinilor de a împrumuta bani, pe dobîndă și deaceia finanța a trecut la un moment dat aproape pe deantregul în minile Evreilor.

după secolul al treilea în restul lumii europene, în special în răsăritul slav unde s'a amestecat cu atâtea triburi primitive pe care le-a convertit și le-a primit în ghetouri, nu se poate spune că reprezintă calitativ și ca fire și ca moravuri aceiași valoare socială ca Evreii spanioli, chiar dacă numericește sau chiar procentual au dat un număr mai mare de genii decât cei de-al doilea. Lucrul este foarte bine cunoscut și Evreul spaniol face totdeauna opinie separată de massă așkenazită oriunde se află. Chiar și la noi în țară primii bancheri evrei ce au sosit, *Halfonii*, erau evrei spanioli și sînt și azi priviți chiar în mijlocul Evreimii romînești ca aristocrația cea mai pură. Și dacă acești aristocrați se asimilează atît de ușor în formele de viață superioară ale mediului în care trăesc, cu care se solidarizează în mod atît de sincer, nu se poate spune același lucru de Evreul așkenazit care întîmpină rezistențe atît în propria-i personalitate cît și în cea a mediului. În primul rînd formele de viață sînt extrem de diferite atît de cele occidentale cît și de cele orientale încît cu greu se poate găsi un punct de contact, fie cu masele latine fie cu masele germanice sau nordice care să ducă spre asimilare. Și asimilarea este singura soluție a problemei, deoarece ceiace poporul evreiesc a putut contribui ca popor la civilizația și cultura internațională a făcut-o în trecut. Contribuția de azi nu poate fi decât o sumă de contribuții personale, ca indivizi și nu ca Evrei, făcute prin diversele medii unde sînt așezați.

Asuprirea și condițiile curioase în care au trăit în evul mediu, adesea nevoiți a deveni unele oarbe în minile lăcomiei baroniale sau boerești (erau întrebuițați de aceștia ca vechili și ca atare erau puși în situația neplăcută de a extorca dări feudale și de multe ori dări arbitrare) a dat naștere la atîta și retenie subconștientă și de multe ori și la atîta micime de suflet încît se poate spune că este și caracteristica care-i face atît de antipatici mediilor unde se așază. Apoi, prin contrastul social al lor, fiind o minoritate foarte bogată de străini, sînt fatal pizmuiți de masa autohtonă. Pe de altă parte, o massă trăind în sărăcie și în condițiuni sanitare atît de înapoiate nu poate atrage decât disprețul populației în mijlocul căreia trăește. Și acuma mi-aduc aminte cu groază de mizeria masselor evreești din nordul Moldovei sau Maramureșului, din ghetourile Amsterdamului (cel mai mizerabil ghetto care l-am văzut până azi), din Whitechapel-ul Londrei sau Broom Street-ul sau Forsyth-Street-ul New-York-ului. Toate aceste ghetouri formează un contrast puternic cu masa poporului înconjurător al cărui nivel de traiu și ale cărui condiții sanitare sînt incontestabil superioare și denotă fără îndoială, o recunosc, ceva mai mult decât venituri per capita superioare. Azi poate mai mult decât oricînd, se simte nevoia ca cei bogați și cei mai ajunși dintre Evrei, cei mai înțelegători ai problemelor să se coboare în mijlocul lor și să înceapă a munci pe terenul social.

Așa fac aici în Statele Unite un Rosenwald, un Baron de Hirsch și altele și altele organizații și filantropi evrei. Este interesant de notat că atât Rosenwald cât și Fundația Baronului de Hirsch dau majoritatea sumelor numai cu scopul de a plasa evreimea săracă pe pământ cu ocupații agricole și a o scoate astfel (în Rusia s'a observat o mișcare similară dela războiu încoace) din condițiile infame ale ghettourilor suprapopulate. „Părem așa de mulți creștinilor, îmi spunea un prieten evreu entuziasmat de mișcarea agricolă în tinerețea evreiască, pentru că ocupațiunile în care istoria ne-a înghesuit ne obligă a veni des în contact cu lumea și de a umbra peste tot locul. Dacă un procent oarecare din noi s'ar mai așeza și pe pământ nu am mai da impresia ubiquității!”.

Spre a ilustra părerea americană asupra emigrantului evreu, părerea americanilor vechi de stoc nordic și protestant, vom da câteva extrase din două lucrări antipodice: una de popularizare a teoriei nordice și ca atare de politică militantă, a doua din lucrarea științifică a decanului sugeniștilor americani. Prima o luăm din Madison Grant, militantul teoriei nordice în lucrarea sa: *Dispariția Mării Rase*. (The passing of the Great Race). Teoria lui Grant este că calitatea etnică a populației americane primită din nordul Europei a fost mult superioară calității primite din Sudul și Răsăritul Europei și că stocul vechiu este complet înlocuit azi cu stocurile inferioare atât de prolifiche. Grant face însă și deducțiuni generale în mod implicit care tind aproape la o generalizare universală a teoriei, nu numai în aplicarea ei la mediul american și dă astfel un ton însinuant și neștiințific lucrării lui. Iată ce spune el relativ la Evrei: „Americani vor avea o experiență similară (compară Grecia și Roma veche cu influxul de noi rase inferioare care au subminat puterea acestora) cu Evreul polonez a cărui statură de pigmeu, a cărui mentalitate curioasă și a cărui concentrare nemiloasă asupra intereselor egoiste sînt azi altoite pe corpul națiunii“ (pag. 16).

Charles Benedict Davenport din Institutul Carnegie de la Washington și Directorul Departamentului de Evoluție Experimentală de la Long Island, New-York, este un om de știință reputat și care nu poate fi acuzat de falsificarea datelor. Concluzia sa este bazată pe date statistice culese de autorități. Iată ce spune d-sa în lucrarea „Hereditate și Mediu“: „Statisticile indică că infracțiunile evrești sînt în majoritate infracțiuni în urmărirea posesiunilor de avuții, în special furturi și primirea de mărfuri furate, pe cînd infracțiunile de violență asupra persoanelor sînt foarte rare. Pe de altă parte ei arată cea mai mare proporție de infracțiuni contra castității, iar în legătură cu prostituția cea mai mică. Este indiscutabil că masele de Evrei ce ne vin acuma din Rusia și din extremul Sud-est al Europei, cu individualismul lor intens și cu idealurile lor de cîștiguri în ciuda oricăror alte interese, reprezintă extremul opus al emigrației originale engleze

și a celei scandinave de origină mai recentă cu idealurile lor de viață comună în cîmpuri deschise, cu ideile lor de înaintare prin sudoarea frunții, de creșterea copiilor în teama de Dumnezeu și în dragostea de țară". (pag. 215-216).

Siegfried, profesorul de la Ecole Libre de Science Politique nu poate în nici un caz fi învinuit de prejudecată în tratarea problemei evreești. După ce face să contrasteze nordul teutonic cu instinctul grupului cu sudul Europei, individualist, se îndoește dacă religia ca atare formează piedica principală a asimilării Evreilor. Siegfried înclină spre diferențe psihologice și de rase. „Cazul Evreilor, spune Siegfried¹, este cu totul aparte. După aparențe, temperatura lor de fuziune este cea mai scăzută, dar dacă revii trei generații mai tirziu constăți că au rămas heterogeni, neasimilați. Cum sînt 3 milioane în total, din care un milion și jumătate la New-York², problema este serioasă cu atît mai mult cu cît găsești toată gama, de la aristocratul marelui finanțe, venit dela Londra sau Frankfurt, până la păduchiosul scăpat din ghetourile Poloniei sau Ucrainei“.

„Prima impresiune, după cum am spus, este că americanizarea Evreului are loc în mod rapid. Printre străini nici unul nu este susceptibil de adaptare mai repede. Atmosfera Statelor Unite nu are ea de altfel totul ce trebuie pentru ca să-i placă? El respectă banul, succesul, realizările materiale; e ambițios, grăbit, cu atît mai ahtiat pentru reușită cu cît trebuie să se răzbune pe secole întregi de oprobriu și persecuție. Și apoi prin originile sale morale, e atît de aproape de puritan: aceiași formație biblică, aceiași conștiință de a fi poporul ales, aceiași ușoară transmutație din mistica religioasă în cucerirea bogăției și a puterii. În prima fază a asimilării sale, Evreul deconcertează prin facilitatea pe care o aduce. Chiar exagerează, arată prea mult zel, ceiace e suspect. La New-York, în manifestările naționaliste unde se desfășoară steagul înstelat (steagul american are 48 stele denotînd cele 48 de state componente—N. A.), poți fi sigur că dai de un copil al Izraelului care ține port-drapelul: americanul sută la sută al cărui strămoș a cunoscut pe Washington stă de oparte desgustat. Luat în ritmul lumii nouă cu care se potrivește atît de bine încît îl și depășește, Evreul pare mai întăiu a-și renega repede toată tradiția. Își schimbă numele: Schönberg devine Belmont, Jonas devine Jones; trece, cum spun negrii, adică se pierde în mijlocul Creștinilor“.

„Astfel, după un stagiul redus la minimum, ca în aceste examene de Școli de Drept unde în trei luni se concentrează cursuri de trei ani, hirsutul originar dintr'un îndepărtat ghetto al Europei orientale s'a americanizat. Nu mai apare nimic exotic. Pare chiar a-și vinde eftin religia. Prima generație rămîne fi-

¹ Vezi op. cit. pag. 23-26.

² După noile statistici aproape 2 milioane.

delă Sabatului; a doua se mulțumește cu atitudini tranzacționare umple societățile de „cultură etică“, unde găsești protestanții liberali, îndrăgostiți și ei de altfel de datorii sociale“. A treia este sau se crede complet liberată. Numărul de Evrei care dispar astfel în oceanul american trebuie să fie considerabil.

Fără îndoială, ortodocșii rămân credincioși sinagogei care câteodată în campanii ofensive pune din nou mîna pe frați pierduți. Pe de altă parte, nu numai în cocioabele marilor orașe dar chiar în cartierele elegante unde trăesc cei bogați, un fapt se impune observațiunii anume că Evreii rămîn voluntar sau altfel, grupați între ei, mai puțin poate prin legături religioase propriu zise cît prin o obscură comunitate de rasă. Din punct de vedere social ei au făcut tot ce s'a putut pentru a se agăța de creștini: au intrat tiptil în hotelurile lor până ce i-au dat și afară; s'au strecurat în cluburile lor de unde un ostracism insultător îi exclude; s'au impus prin intelectualismul lor arzător în universități de unde o revoltă instinctivă a mediocrităților caută să-i asvîrle. În fine, acești pseudo asimilați ai primului moment rămîn în starea unui ferment heterogen; se pot distinge neamsetecați, la fundul creusotului“.

„Aceasta din cauză că în ciuda adaptării materiale, geniul original al rasei persistă, marcînd cu ștampila sa toate actele, toate realizările fiului îndepărtat al lui Abraham. El acceptase sacrificarea până și a misticismului său, afectase chiar adoptarea acestui prozaic pragmatism social, adevărata religie a Americii moderne. Dar reminiscentele ancestrale îl pătrund. Ah, cine este mai frenetic religios decît americanul autentic. Acțiunea sa a coincis un moment cu protestantismul, dar cu timoul, sufletul evreesc, supraviețuește distinct. Cînd valul de imigrație rusă, în majoritate judeo-rus, s'a abătut pe Statele-Unite în ultimii douăzeci de ani ai secolului al nouăsprezecilea, existau deja în America foarte numeroși Izraeliți de clasă mai superioară, în majoritate asimilați culturii americane. Mai mulți din aceștia, deja laicizați au fost recîștigați la ortodoxie. Astăzi însă Evreilor amari, negativi, uscați din prima adaptare pare a se suprapune subț o uniformă nu mai puțin modernă, Evrei scoborînd în linie dreaptă din tradiția mistică. Până în familiile cele mai sus puse întîlnești mulți din acești revoltați sociali, agitați și rebeli occidentului, ireconciliabili“.

„Conștiința că este ceva care decisiv nu se asimilează a provocat demult un antisemitism ale cărui cauze variate luminează viu iremediabila heterogenitate evreiască în mediul american. În primul rînd teama justificată a unei concurențe economice: se desprețuește evreul, se înțelege, dar la sfîrșitul lunii bilanțul creștinului subliniază regulat că acest rival periculos a reușit mai bine. Cauza rezidă în abilitatea sa comercială fără îndoială, dar și în ambiția sa pasionată. Ritmul de activitate a Evreului în lupta afacerilor este frenetic. Americanul, în special la New-York,

acest nou Ierusalim, îl urăște pentru că este constrins prin prezența lui a menține propria sa activitate la acest nivel de paroxism: aici este Evreul rătăcitor care obligă pe creștin de a-l urma într'o cursă copleșitoare“.

„Situația este și mai rea pe terenul intelectualității unde americanul tipic nu e de loc în domeniul lui. Lăsat singur americanul sută în sută ar lucra fără îndoială puțin cu capul: în universități el s'ar ocupa de preferință cu sportul sau cu flirtul; la biblioteci ar cere mai ales lecturi ușoare. Evreul, din contra, în aceleași universități și aceleași biblioteci se concentrează pe cărți serioase: doctrină socială, știință, filosofie. Lupta nu este egală, se protestează! Și ce întrebuintare dă el inteligenții lui perpetuu în tensiune, acest descendent al profeților care după Péguy cetește de două mii de ani? Este o inteligență care nu se poate domestici, nici chiar disciplina, căci ea pune totul în chestiune pentru scopuri care-i sînt proprii. Iată exact ce face societatea americană nu vrea; îi trebuie o activitate spirituală încadrată și organizată colectiv în care individul să nu fie solicitat a face probă de personalitate decît în vederea unui scop comun și într'un cadru comun. Spiritul evreesc este cu totul altul, intelectualicește revoluționar și deaceia suspect. În ciuda unui paralelism evident la un moment dat, protestantismul social și iudaismul sfîrșesc prin a diverga. Și la capăt este antisemitismul, căci în ciuda colaborărilor evreești prețioase, America protestantă acționează în specie ca un organism care se apără“.

Și cu toate acestea descrise cu atîta exactitate și pătrundere de Siegfried, nu te poți opri de a declara că masa evreiască din America se găsește azi mai asimilată decît oriunde, cu excepția evreilor spanioli din Franța (e vorba de vechii Evrei francezi, în emigrațiile recente au fost decisiv așkenazite), din Italia, din Anglia, din Spania, din Balcani, din Turcia. Un număr din ce în ce mai mare de mariajuri încrucișate au loc (majoritatea acestor mariajuri rămîn însă sterile din cauze sociale), mulți dintre evrei adoptă obiceiurile și reacțiunile specific americane. Ce este de fapt mai specific american decît *Ymex* și ce este mai misionar și mai colectiv în spirit decît această instituție? Ei bine paralele cu *Ymex* vezi azi în mai toate orașele mari *Ym. H. A.* (asociații de tineri Evrei), organizate pe același tipic, cu aceleași programe, cu aceeași mentalitate. D. Lathrop, unul din membrii comitetului american pentru Dreptul minorităților care ne-a vizitat de curînd îmi spunea acum cîțva timp: „Nu neg că această mentalitate a masei este neplăcută. Au acest ciudat complex de inferioritate care le dă o sensibilitate, exagerată și o temeritate cu totul factice“. Cu toate acestea contrar părerilor lui Siegfried, cred că tendința este spre asimilare, chiar și a masei evreești. Doară nu vedem noi un Otto Kabu, bancherul New Yorkez, trecut la biserică creștină episcopală măritîndu-și fata după un Ryau, acest descendent de veche

familie puritană? Nu vedem un Rosenwald¹, acest evreu ce pare a-și fi asimilat tot simțul colectiv american și care nu face altceva decît să se devote pe deaîntregul societății și grupului? Nu-și împarte el fabuloasele cîștiguri, pe măsură ce se acumulează, pentru scopuri dragi misionarismului american? Invățămîntul primar al negrilor în Sud, așezarea evreilor săraci pe pămînt în ocupațiuni agricole, școli de meșteșugari pentru toți, etc., ce sînt acestea dacă nu copia fidelă a spiritului unui Carnegie, unui Rockefeller, întruparea cea mai clară a misionarismului american?

Momentan antisemitismul aici ia forme de discriminare în defavoarea Evreilor, de excluziune din societăți, din cluburi, nu în mod gălăgios, ci ca să zic așa pe subt mînă. De exemplu Universitatea Harvard nu primește decît un număr limitat de Evrei (5%), dar politica nu este oficială. Nici nu auzi de ea în rapoarte publice sau aiurea, dar automat colegiile care după bunul obicei american îți pun, o mulțime de întrebări înscris înainte de a te primi, îți pune și întrebarea insinuantă a religiei căreia îi aparții. Pentru studii de doctorat nu există acest «*numerus clausus*» anonim, dar pentru studiile de licență discriminarea există.

Casele mari de bancă americane, un Morgan sau trusturile mari ale lui Rockefeller nu duc oficial o politică de excluziune, dar nu știu cum se face că în practică în nici una din ele nu găsești umbră de Evreu.

În universități, la catedre sau chiar în admiteri de studii, aceleași metode sînt întrebuintate. Călătoriam acum cîtva timp cu un tînăr asistent dela Universitatea din Chicago și îl întreb de numărul profesorilor evrei la Universitate precum și dacă cumva întrebuintează mijloace de excluziune. „Primim imediat, spune d. Smith, pe oricare din ei cu care putem lucra (din nou spiritul grupului anglo-saxon!). Cei ce sînt refractari spiritului nostru de muncă în comun și care fac opinie separată, la fiecare pas ne îngreunează mersul și sîntem siliți să-i respingem!“. Un alt profesor de la Philadelphia îmi făcea aceeași mărturisire: „Sînt elemente de discordanță și nu putem lucra cu ei.

Dacă atmosfera de lucru în grup (team work) devine ne-armonică, ce putem face? Sau plecăm noi sau ei și natural alegem soluția din urmă!“. Cu studenții, de altfel și Universitatea din Philadelphia urmează aceeași politică de excludere a unora din elementele evreești în urma interviurilor care sînt obligatorii înainte de primirea în universitate. Până mai acum cîteva decenii de altfel și aici în America, în anumite state ca Maryland, Arkansas sau South Carolina, juridicește Evreii nu erau pe același picior cu creștinii. În funcțiuni publice pușini Evrei au parvenit, atît în guvernul central cît și în acel al statelor federale, iar ideia unui guvernator de stat, ca să nu zic Președinte de

1 Vom vorbi mai tirziu de ingeniozitatea sa financiară.

Republică, care să nu fie creștin protestant pare impertinentă masei americane. În genere însă sistemele de discriminare sînt discrete și subtile, purtînd pecetea tradiționalei hipocrizii anglo-saxone.

În trecut poate s'ar putea spune cîteva cuvinte și despre Greci. Emigrația greacă în America este destul de importantă comparativ cu numărul populației republicii mediteraniene. De altfel emigrația greacă este destul de explicabilă pentru că urmează liniile tradiționale ale poporului. Grecia cu munții ei pitorești dar săraci, crenele goale de piatră de o frumusețe cîntată de gloriile literare ale lumii, nu permite expansiunea populației din lipsa mijloacelor de traiu. Noi nu ne dăm sama, curios lucru, că aici în colțul acesta sud-estic european, în matca bogată a Dunării, am fost și încă sîntem America Europei răsăritene, țara care a atras mai mulți imigranți decît oricare alta, atît în timpurile vechi cît și în timpurile moderne. Grecia, Albania, Armenia au fost nevoite constant a-și trimite populațiile aiurea. Din nefericire, în trecut nu am avut controlul politic spre a limita acest drept de imigrare sau a-l condiționa de asimilare, cum l-au avut celelalte țări de formație politică mai veche, și sîntem nevoiți azi a da drepturi minoritare, care juste și umane în teorie, sînt extrem de grele în practică, provocînd aîtea dificultăți care ne împiedică de a ne concentra asupra realizării mai depline a personalității noastre naționale, căci pentru un moment nu încapе îndoială că ideile de justiție socială, de egalitate, de oportunitate și equitate economică, nu se pot desăvirși ușor decît pe o bază națională, și problema minorităților ne-a sustras și ne sustrage încă dela adîncirea lor.

Imigrațiunea greacă în Statele Unite numără peste 500.000. Și majoritatea sînt angajați în ocupațiuni comerciale, fie pe mînă proprie, fie pentru terțe persoane. O bună parte din ei sînt în New-York, metropola comercială a Americii. Această specializare comercială nu prezintă nici ea nimic curios. Grecii au fost de veacuri intermediarii și comercianții Mediteranei și Răsăritului Europei, trimițînd colonii pe toată coasta mărilor învecinate; în Marea Neagră cu gurile Dunării atît de levantinizate, cu Odesa comercianților greci, apoi în Marsilia, și chiar și în îndepărtata Londră există și până azi colonii grecești înfloritoare. În America îi găsești cum spuneam în ocupația tradițională de mic negustor. Un număr extraordinar de mare de mici prăvălii în New-York, în special micile restaurante, micile florării sînt în mînile lor. În afara New-York-ului aproape fără excepție restaurantele de mîna a treia sînt de aspect decis levantin. Apucător și calic așa cum îl știm de veacuri, cu o mîndrie națională și de rasă aproape unică, atît de deplasată în epoca modernă, unde Grecia modernă nu mai înseamnă nimica, extrem de refractar mediului american, cu care nu are nimic în comun decît apriga alergătură după ban, Grecii, cu un nivel de traiu și un cod sanitar atît de apropiat.

de al Italianului de Sud, împarte cu acesta din urmă disprețul vechilor americani.

În rezumat situația etnică din America de după războiu se poate caracteriza în modul următor: Ca rezultat al imigrației recente numai 61% din populația albă (America avea la 1920 —ultimul recensemînt¹ o populație de 106 milioane din care aproximativ 95 milioane albi—89.7% și 10.5 milioane negri) e autohtonă, restul sînt imigranți născuți aiurea. Această situație—devenită atît de palpabilă în timpul războiului cînd diversele elemente imigrante s'au raliat fiecare țării lor respective, mai curînd decît au adoptat punctul de vedere al vechilor americani— a provocat teama ca nu cumva caracterul protestant și nordic al Americii să nu fie schimbat de acești noi imigranți catolici (azi sînt aproximativ 20 milioane catolici în America și am arătat aiurea că naționalismul american coincide aproape perfect cu protestantismul), mediteranieni, evrei cu concepții și forme de viață atît de deosebite de cele americane cu fondul lor de cultură anglosaxonă protestantă. Teama ca nu cumva predomină-unea vechilor concepții să nu fie învinsă și eventual dusă la extincțiune de noile rase este cu atît mai mare și mai reală cu cît fecunditatea vechilor stocuri americane a scăzut enorm. Pe cînd aceștia adoptă în genere măsuri de contracepție, biserica catolică care are mare influență asupra masselor de imigranți le oprește cu desăvîrșire iar nivelul scăzut de viață a emigrantului din prima generație îi permite creșterea unui număr mare de copii. Există deci teama justificată ca nu cumva numărul prea mare al noilor emigranți cu concepții de viață diferită să nu poată fi asimilați din cauza numărului prea mare și vechiului stoc american calvinist să nu devină o minoritate, ba chiar o oligarhie nordică de cultură anglosaxonă în mijlocul unei mase de o omogenitate relativă. Noua lege din 1924 însă rezolvă problema favorabil vechei Americi. Copiii noilor emigranți crescuți în școlile americane, în concepțiile protestante, își pot menține nominal religia sau numele, dar în educație sau reacțiuni de toate zilele diferă puțin de ceilalți. Totuși teama rămîne deoarece credința veche în mediu a descrescut și teoriile de hereditate în formarea caracterului noii generații joacă un rol foarte important în America modernă. Vechiul stoc american continuă a da alarma prin reviste și conferințe contra sinuciderii rasei lor prin descresțerea nașterilor, comparat cu cea a latino-slavilor, catolicilor și evreilor, dar în rău. Teoria a fost expusă atît în cărți de popularizare cît și în manuale de eugenică scrise de savanți cu nume cunoscute dar militanți și ei—lucrul e vădit—într'o cauză politică.

Astăzi însă noi tendințe încep a se desina în privința imigrației. Una, exemplificată de lucrările laboratorului de evoluție experimentală dela Cold Spring Harbour care studiază ge-

¹ Azi populația totală este aproape 120 milioane.

nealogia inventatorilor americani și caută a stabili coeficientul de inventivitate al fiecărei rase și alta, expusă de psihologul Terman și anume : criteriul de primire al emigrantului să nu fie altul de cît unul strict calitativ, indiferent de rasă sau națiunea de origine, natural singurul criteriu științific, deoarece baza luată la Cold Spring Harbour, inventatorii americani, vor fi găsiți natural mai toți de origine nordică, fie din cauză că primii veniți dispun de mijloace materiale și astfel își pot trimite copiii la școli, fie că în trecut s'a atras o calitate mai bună de imigranți din nordul Europei, dar care poate azi nu mai subsistă, căci tot Darnport a arătat că selecția lucrează în modul opus astăzi chiar și în nordul Europei. Așa de exemplu el arată că în Danemarca există un tip danez inferior ca fizic, probabil de origină alpină și care nu are aceiași vază în Danemarca ca tipul pur scandinav, fiind probabil mai puțin adaptat mediului dar în tot cazul de o valoare fizică și intelectuală inferioară. Ei bine, selecțiunea lucrează în așa fel încît majoritatea emigranților din Danemarca sînt exact acest tip de oameni.

În tot cazul, americanul cu spiritul lui progresiv nu va înfîrția a schimba criteriile de emigrare atunci cînd știința modernă îi va pune la îndemînă o măsurătoare calitativă a valorilor umane.

Din punct de vedere al situației relative economice a fiecărui grup etnic se poate spune că masele ocupă un loc în directă relație cu vechimea lor în Statele-Unite. Primii veniți, Americanii de origine engleză și scoțiană, cițiva de origine olandeză, ocupă primele locuri, fiind substitutul cel mai apropiat al aristocrației europene și în care s'au strecurat și cițiva din reprezentanții marelui finanțe evreești. Vin apoi Germanii, Scandinavii, Irlandezii, Italienii și în fine fostele popoare supuse Imperiului austro-ungar, Mexicanii și în fine Negrii care ocupă azi treapta cea joasă a scării etnice. Fără îndoială că toate aceste popoare se vor găsi într'o stare mai mult sau mai puțin asimilată, dar ochiul Europeanului umblat prin colțurile ascunse ale vechiului continent, care a pătruns formele de viață caracteristice fiecărui popor, va putea ușor descifra diferitele aporturi etnice în America, tot așa după cum geologul descifrează vechimea straturilor geologice după rămășițele aparent ne semnificative ale diverselor viețări.

La prima vedere, poate, acest amestec etnic pare neverosimil Europeanului obișnuit cu mediul omogen al Europei și prima reacțiune este de condamnare. Pe de altă parte însă, cînd te transpui în istorie și-ți amintești de vechile orașe istorice, de Roma, Atena, Alexandria, amestecuri ciudate de atîtea rase și naționalități în epocile lor cosmopolite și imperiale, ești împins spre o atitudine precaută. Din acest amestec heterogen nu se poate oare obține o nouă sinteză ? Ce a fost Byzanțul acesta de trecută măreție dacă nu o simplificare romană a culturii helene

pe care s'au altoit atâtea elemente, orientale producînd poate una din cele mai rafinate civilizații și culturi cunoscute lumii? America nu este încă un produs finit. Este încă în curs de devenire, ceva ce nu va fi nici protestantism calvinist nici catolicism mediteranian, poate nici o exagerare a grupului și poate nici o negare a socialului? Oamenii inteligenți își dau perfect sama de tendințele ce se desinează și pledează pentru toleranță și voe bună cătră toți, creiarea unui mediu prin care fiecare rasă și temperament să-și aducă contribuția sa. Este fără îndoială o atitudine în care se poate ușor observa optimismul american, dar care nu e mai puțin sinceră. Kayserling, acest filosof voiajor, este destul de sceptic asupra mediului american. America, scrie el în treacăt în cartea sa asupra Europei, va fi un amestec de religie, organizație și „efficiency“ (acest termen nu se poate traduce exact în nici o limbă fiind un produs pur american; ar fi poate o coordinare a forțelor spre un maximum de randament pentru o unitate de energie).

Spre sfîrșitul secolului al 19-lea Americanii au accentuat asupra mediului, în ceiace privește posibilitățile de formare a caracterului național și individual. Această teorie coincide cu perioada de imigrație nordică. Rezultatul asimilării era excelent din punct de vedere american. Dacă toți emigranții veniți erau repede asimilați, convertiți la secte religioase americane, de multe ori cu atîta repeziciune, teoria mediului nu se impunea ea oare?

De vre'o 30 ani începe însă, teoria mediului nu a mai fost atît de ușor acceptată din cauza greutăților întîmpinate cu asimilarea celorlalte popoare sudice și teoria heredității a început a fi accentuată. Moștenirea biologică a noilor imigranți se susține și noi am arătat că se susține cu oarecare justeță, este inferioară moștenirii primilor imigranți, deși teoria nu trebuie dusă prea departe. Mi-aduc aminte cînd acum cîteva luni așteptam în prima zi de Paști intrarea în *Biserica Stheary the Virgin*, biserica Episcopală a aristocrației New-York-ului, a celor așa zise 400 familii. Eram cu o prietină, o intelectuală născută și ea în aceeași biserică. Amîndoi priviam fețele cu interes și căutam în ele o confirmare a acestei aristocrații, căutam să vedem o oarecare umbră de sublimare. Nici de fel. Atît femeile cît și bărbații îmbrăcați în ultima modă engleză, jobenuri, ochelari de aur cu fire de mătase atîrnînd în mod elegant, cu mănuși și cu manșete la ghete, dar în van. Cu prejudecata mea europeană aveam impresia unei saturnale în care slugile se îmbrăcase în hainele stăpînilor. Toate fețele erau aspre și colțuroase, lipsite de liniile fine și delicate pe care le întîlnești atît de des în cercurile similare europene. Din punct de vedere al sublimării și rafinării intelectuale, ajungi aproape la aceeași concluzie cînd iei contact cu masa profesorilor de la majoritatea universităților americane, cu excepția a trei sau patru din ele (Harvard, Columbia, Princeton, Johns Hopkins) fără să mai vorbesc de cei de la școlile secundare.

Natural sînt și cauze istorice bine cunoscute la baza acestei selecții și anume că mai toate inteligențele americane fie prin educație calvinistă, fie prin necesități naționale, au fost atrase în afaceri pe cînd viața universitară și publică nu a atras decît oameni de mîna a doua. Situația a început de altfel a se schimba acuma în mod destul de vizibil și din acest punct de vedere America este azi la o rîspîntie interesantă, a trecerii de la producție în massă, la producție calitativă.

Nu am fost în stare, cum se poate vedea din cele de mai sus, de a ajunge la o concluzie definitivă asupra problemei discutate și rămîne ca viitorul să dea poate răspunsul acestor teorii. Am rămas însă cu oarecare îndoială asupra așa zisei calități superioare a imigrației nordice și sînt mai mult înclinat să cred că diferența între cele două calități nu e tocmai mare. Nu te poți opri de altfel de a te îndoii de multe ori dacă Americile atît de Nord cît și de Sud nu au primit membrii unei anumite clase sociale europene și astfel au fost private de quota partea acelor clase sau mai bine zis indivizi cu o hereditate intelectuală superioară și te întrebi dacă în acest caz progresul nou material al acestor continente nu va fi împiedicat din aceste cauze. Căci contribuțiile lor intelectuale pînă acuma au fost extrem de reduse și sînt mulți care cred că nu numai din cauze istorice, a necesității de adaptare la un mediu nou care a absorbit tot interesul nației în ocupațiuni materiale. Majoritatea Americanilor sînt însă optimiști. Ei au credința că odată acest stagiou trecut, odată condițiile materiale de prosperitate create, se va trece la stagiul următor al unei eflorescențe intelectuale și artistice fără pereche în istoria lumii. Dacă fenomenul acesta va avea loc, atunci toată teoria heredității cade și cu ea și întregul prestigiu al claselor superioare. Teoria mediului va domni supremă și teoriile socialiste vor fi complet vindecate.

Astăzi însă teoria heredității pare a fi la modă. Nicăeri Mendel, Weissman și alții nu sînt studiați cu mai multă pasiune ca aici. Siegfried spune de altfel ironic că cea mai bună introducere în America este Biblia și o carte de Eugenică! Natural problema aceasta fatal trebuia să prezinte un interes imens aici deoarece America are onoarea dubioasă de a avea și criminalitatea cea mai numeroasă din toată lumea. După statisticile compilate de Davenport¹ nu mai puțin de 4% din populația americană se află în aziluri, închisori, penitenciare, case de sănătate sau trăește din caritate publică. Profesorul Parker Willis dela Columbia University îmi spunea cîndva că recunoaște sincer că America este țara unde se întîmplă cele mai multe fără de legi. Eugeniștii presează extirparea relexelor prin sterilizarea tuturilor alienaților, criminalilor, imbecililor și au pregătit tablele interesante arătînd clar cum de atîtea generații familiile de imbecili se în-

1 Vezi „Eugenics“.

mulțesc în mod îngrozitor și toată progenitura ajunge în aziluri, închisori și eventual sînt menținuți în sarcina publicului. Sociologii pe de altă parte susțin cu nu mai puțină evidență că mediul este toată cauza acestor rele. Ei arată alte cazuri în mod tot atît de convingător unde mediul în care infractorii au trăit era de așa natură încît nu puteau deveni altceva decît ceiace sînt.

În tot cazul teoria care stabilea o oarecare corelațiune între sărăcie sau neputința de a-și găsi o ocupație și furt a căzut, întrucît America are azi avuția per capita cea mai mare din lume și șomajul cel mai mic, dar furturile cele mai numeroase. Personal prezint poate cazul interesant de a nu fi pierdut sau de nu mi se fi furat nimic, atît în cei cinci ani de umblet prin țările europene cît și în cei trei de stat în țară. Am uitat deseori lucruri în restaurante, în prăvălii peste tot locul, dar obiectele mi-au fost totdeauna înapoiate. Ei bine de un an de zile de cînd sînt în Statele Unite mi s'a furat în mod succesiv un palton, un fulard, o pereche de mănuși, o altă pereche de mănuși, o pălărie și în fine o nouă pereche de mănuși! Mă feresc totdeauna de generalizări mai ales atunci cînd sînt lovit în drepturi de proprietate dar în acest caz evidența este prea copleșitoare! Să fie oare cauza în lipsa de tradiție și de viață de familie a masselor americane, atît de complet sfărămate, prima de transpunerea într'un nou mediu iar a doua de noul sistem industrial?

Aureliu Ion Popescu

Nenea Iancu Dărăscu *

Cînd intri în cancelaria cea mare a profesorilor, din liceul Mihnea-Vodă, privirea îți este ademinită de șirul portretelor rînduite pe pereți. Galeria foștilor dascăli ai școalei e hrisovul cititoresc al lăcașului. Parcă ți strigă din învechitele lor cadre ovale :

— Priviți-ne bine și aflați de la noi, că școala asta are un trecut. Nu e de azi, de ieri...

Sigur, că șirul modeștilor vechi dascăli dela Mihnea-Vodă e mai pușin impunător decît al iluștrilor strămoși din galeriile castelurilor nobiliare, țepeni în armurile lor greoaie ori mîndri în costumele lor dantelate. Dar dacă spița lor nu se înșiră pe cîteva veacuri, ea tot înfățișează cîteva generații. Asta bate la ochi după moda vestmîntului, după croiala gulerului și legătura cravatei, dar mai ales după tăetura bărbii și a mustășilor. Dela barba patriarhală, dela favorițele impunătoare de mare-duce rus, dela barbișonul imperial, în mare cînst la generația de pe la mijlocul veacului trecut, până la mustața tunsă englezește ori fața complect rasă a contemporanului, s'a scurs un întreg capitol de istorie. E doavadă că istoricul poate să descifreze etapele unei epoci nu numai după semnele încrustate de daltă în lespezi de piatră, ci și după cele însemnate de foarfecă și de briciu pe obrajii oamenilor de seamă...

Nu toate portretele din galeria ctitoricească spun ceva ochiului celui ce privește. Printre multe figuri șterse, nu se poate înșă să nu-ți oprești privirea asupra portretului deasupra ușii. E al unui bărbat încărunțit, cu părul mare dat pe spate, undulat și sbîrlit ca o coamă de leu, cu o bărbuță patrată a la Henri IV și cu o decorație pe pieptul redingotei. Ce te impresionează în deosebi, în această figură, este absența ochilor, ascunși în dosul sticlelor negre ale ochelarilor prinși după urechi. Cele două petre negre,

* Din volumul : *Printre Apostoli*, pus subț tipar.

rotunde, dau portretului un aer crunt, turburător. Nimeni nu poate privi întunecatul chip, fără să fie ispitit a-i afla identitatea.

— Cine a fost ăsta? Sinistră mutră...

Dacă întrebatul e om mai tânăr, înalță din umeri:

— Un fost profesor al liceului.

Alții știu ceva mai mult:

— Mi se pare c'a fost director. E cam mult de-atunci. Acum vre-o patruzeci de ani.

— Il chema Dărăscu și a fost profesor de istorie—completează unul mai inițiat.

De obicei, vizitatorul aruncă portretului o ultimă privire, înainte de plecare, și-și rezumează impresia:

— Ghețos tip. Vai de bieții copii, care i-au trecut prin mină!

Numai dacă întâmplarea îți scoate în cale vre-o cadră veche, care a avut norocul ori dibăcia să se strecoare teafăr printre virfurile de sulite ale legii pensiilor, și dacă ai noroc să-l faci să-și deschidă inima, atunci informația ia alt caracter:

— ăsta a fost nenea Iancu Dărăscu. Ehei, a fost cineva în vremea lui. Om de ispravă, care-și iubea meseria și școlarii. A rămas de pomină, cât a fost director. Ce scormonicu! În fiecare zi scornea câte ceva. Te cruceai de unde le mai născoceste. Ce-l mai criticau, ce-l mai eleveteau și-l amărau, bietul om, cei cărora le turbura liniștea cu „zăpăcelele“ lui! Oricum, a fost un inovator, pentru vremea lui, un precursor...

Și contemporanul conchide cu ironie:

— ăștia de astăzi îți împuiază urechile cu activitatea lor „extrașcolară“. Ci-că au descoperit ei praful de pușcă! Bietul nenea Iancu Dărăscu făcea de-acum patruzeci de ani activitate extrașcolară și încă de-a bună, fără reclamă la jurnal și fără gălăgie. Nu-i poruncise nimeni s'o facă, nu-l învățase nimeni. Nici măcar nu știa că-i zice așa...

— Cum făcea proză *Jourdain*...

— Nu, domnule, că el își da bine seamă și de ce o făcea și pentru ce o făcea. Un entuziast, chiar un pătimaș. Dar nu era cine să cunoască și să-l prețuiască. Haret a venit mai târziu. Și bietul nenea Iancu s'a mistuit așa, neîncurajat, ignorat și zeflemisit de cei ce nu-l pricepeau. Poate că o cam nimerea și el uneori pe-alături de drum, că n'avea nici un model și nici un om mai priceput ca să-l povățuiască, decît inima lui. Ce făcea, nu lua de prin cărți și nu căta să sperie lumea cu înșirături de autori nemți. Pe vremea aceia nu se inventase pedagoghia asta nouă, care a venit să sucească mintea dascălilor și a copiilor. Făcea omul cum îi spunea inima și chibzuința...

M'am nimerit și eu odată să ascult elogiul postum al fostului meu director. M'a pus pe gânduri. Poate că bătrînul panegirist avea nițică dreptate. Așa mi-am putut lămuri multe din ciudățeniile care ne minunaseră în copilăria noastră. Și la lumina ideilor noi ce se vîntură astăzi prin școală, a chipului cum se în-

telege astăzi datorința unui slujbaș al catedrei, chipul încruntat al vechiului dascal—aproape uitat,—din galeria dispăruților atârnați pe pereții cancelariei lui Mihnea Vodă, se înconjură cu nimbul strălucitor al apostolilor, al propăvăduitorilor, neînțeleși și huliți de contemporani și nedreptățiți de posteritate.

*

Liceul Mihnea-Vodă n'a avut parte totdeauna de palatul măreț care-l adăpostește astăzi. Pe vremea școlăritului meu, era numai gimnaziu, aciuat în niște case cu chirie din strada Căruțașilor. Cîteva clase și cancelariile încăpeau în odăile boerești din față, cu ferestrele spre stradă. Clasa întâia era însă înghesuită în fostul grajd din fundul curții. Deasupra ușii de intrare, rămăsese simbolicul cap de cal, turnat în zinc, precum și ușa cu balcon de lemn, pe unde se descărca pe vremuri finul în podul grajdului. Cînd treceai din clasa I-a, dela grajd, în clasa II-a, dela uliță, simțeai că te ridici în ierarhia socială a școlăii. „S'au boerit grajdarii“ ne ziceau cu ironie colegii din clasele mai înalte, care trecuseră și ei pe-acolo.

Clasa a doua era foarte lungă și întinsecoasă. De pe catedră, așezată în partea din fund, profesorii nu puteau să vadă bine pe școlarii din băncile de lîngă cele două ferestre dela capătul opus. Asta îngăduia școlărilor să facă tot felul de pozne. În zilele de mare năduf, cumpărau bragă ori limonadă dela bragăgii ce treceau pe stradă. Paharele treceau pe sub bănci din mîna în mîna, ca să potolească setea celor înfierbîntați. Într'o zi însă, li s'a înfundat băeților. Nepotrivindu-se la socoteală, bragagiul și-a vîrît capul pe fereastră și și-a cerut sgomotos plata dreaptă a consumației. A fost tărăboi mare în clasă, cîțiva băeți au fost pedepsiți aspru și ferestrele au fost închise, ceiace a mărit întunericul și zăduful, de jinduiam după grajdul din care venisem...

Alături de gimnaziu era un loc viran, plin de bălării, în care scoboram pe două căi: ori prin fereastra arestului, cu fiarele strimbate, ori prin fundul curții, peste movila de gunoiu care ajungea aproape de înălțimea ulucilor. Locul viran era întâia etapă spre maidanul cel mare de peste drum de biserica Icoanei. Aci era paradisul nostru, al copiilor; unde ne răzbunam de orele de clasă plictisitoare. Aci eram în toată voia noastră. Aci ne adunam să jucăm nestingheriți și nesupravegheați de nimeni, barul, capra, apiolanul, șotronul, și cîte alte jocuri spre care ne împingea nevoia firească a vîrstei, de a alerga, a sări, a arunca, a lupta, a striga. Tot lucruri oprite de regulamentul nostru de disciplină ca grave abateri dela datoria școlărilor, care porunca să fii cuminte, adică să stai în bancă drept, nemișcat și tăcut.

Odată era să ni se înfunde. „Cestorul de stradă“ adică elevul însărcinat să supravegheze buna purtare a școlărilor pe uliță, raportase numele celor „prinși“ că jucau barul pe maidanul Icoanei.

Erau mulți, vre-o trei-zeci, jucători și simpli „chibiți”. Directorul gimnaziului era pe-atunci Stăncescu, om sever și posac. A fost zarvă mare la școală. Știam, dela servitorul școalei că, dintre profesori, cel care ne încondeiase mai cu ou și cu oțet, fusese domnul Negrețu, de matematici. Nu ne mai scotea din „haimanalele care se întind pe străzile orașului” și ceruse să fim dați afară din școală „ca exemplu”. Mare a fost mirarea noastră cînd am aflat — dela servitorul școalei, care trăsese cu urechea — că domnul Dărăscu ne luase apararea cu multă căldură și se certase cumplit cu directorul și cu colegii săi, susținînd, nici mai mult, nici mai puțin, decît că n'avem nici o vină! Lucrul ni se părea cu aînt mai curios, cu cît noi înși-ne, în conștiința noastră, ne socoteam vinovați. Era, fără îndoială, o abatere dela codul bunelor purtări ale unui băiat cuminte!

Intervenția lui nenea Iancu ne-a mîntuit. Am scăpat cu o morală și cu cîte două ceasuri de arest.

Am băgat apoi de seamă că această atitudine a domnului Dărăscu nu era un caprițiu, o pornire de contradicție față de colegii săi, cum crezusem la început. Curînd după întîmplarea povestită, l-am văzut trecînd el însuși pe dinaintea maidanului Icoanei, tocmai pe cînd noi ne găseam în toiul jocului. Am înlemnit de spaimă. Jocul s'a oprit. Unii au luat-o la fugă și au sărit ulucile din fund, în curțile vecine. Dar domnul Dărăscu ne-a zîmbit prietinos, ne-a făcut semn să nu stricăm jocul și și-a cătat de drum.

A doua zi, în clasă, ne-a întrebat:

— Ei băeți, ce partidă a bătut ieri la bar?

— Partida lui Pătrașcu, i-au răspuns băeții cu sfială.

— Bravo, Pătrașcule, bravo! Dar ceilalți pe cine au avut căpitan?

— Pe Niculescu B. Ioan.

— Așa Niculescule, mi-ai tăvălit, care va să zică, luleaua prin cenușe! Mîne, să te ții bine, auzi? Să nu-l lași pe Pătrașcu să-și ia prea mult nasul la purtare. Să băgați de seamă, măi băeți, că la jocul ăsta toată filosofia este să-l faci pe adversar să se obosească, iar tu să te ții în rezervă. Lasă-l pe el să alerge până i-o eși limba de un cot. Tu păstrează-te odihnit pentru lovitura din urmă. Mai cu seamă să nu te lași să te încurce cu jocul pe lîngă *prizonieri*, ca să te momească prea departe, să te depărtezi prea mult de hotarul tău. De-aia v'a bătut, Niculescu B. Ioan!

Eram uimiți și încîntați de interesul pe care-l purta domnul Dărăscu jocurilor noastre. Ce departe era de disprețul cu care vorbea domnul Negrețu de „haimanalele care se întind pe maidanuri...”

Și după alte cîteva glume și sfaturi, domnul Dărăscu a închis incidentul și a trecut la lecția de istorie:

— Acum să ne întoarcem la ale noastre. Să iasă Popescu și să ne spue ce-a făcut Francisc cînd a mîncat bătae dela Carol Quintul, așa cum a mîncat Niculescu B. Ioan bătae dela Pătrașcu. Nici o oră de lecție nu ni se părea că trece așa de iute, ca ora de istorie. Căci nenea Iancu Dărăscu era sfătos, nevoie mare.

De cum intra și se așeza în scaunul catedrei, noi ne făceam loc mai bine în bănci, întindeam gîturile spre el și ne găteam de ris, căci știam că nu putea să înceapă decît cu o glumă.

Ce deosebire între chipul și firea lui! La prima vedere și se părea că trebuie să fie om închis la cuget și scump la vorbă. Purta ochelari negri, ca să-și ascundă beteșugul unui ochiu scurs. Sticlele negre îi dădeau un aer fioros, cu totul strein de firea lui. Capul era purtat de un trup slăbuț și mărunțel, ceiace nu-l avantaja de loc: o statue așezată pe un soclu pipernicit. Cînd se așeza în fotoliul catedrei de-abia îi răsărea capul încărunțit. Dar cînd deschidea gura, era o grădină de om. Și grozav îi plăcea să vorbească, bietului nenea Iancu! Era guraliv, de n'avea pereche. Ai fi perdut ceasuri întregi, ascultîndu-l, cîte mai înșira. Cît ținea ceasul de lecție, ne spunea tot felul de povești și snoave, care de care mai duhlii, de ne făcea să rîdem cu hohote. Puține din ele aveau legătură cu subiectul lecției. Cele mai multe, nici pe departe. Mai totdeauna aluneca, nu numai afară din lecție, dar și afară din Istorie. Cînd se încălzea la povestit, nu mai era chip să se oprească. De-apuca să scoată un elev la lecție, era vai de mama lui: înțepenea pe loc, sprijinindu-se cînd pe un picior, cînd pe celalt. Iar nenea Iancu, care-l uitase la tablă, ne toca mereu, cîte'n lună și'n soare: anecdote istorice, reminiscențe personale, comentarii de-ale faptelor petrecute în lumea largă, sfaturi părintești de cum trebuie să ne purtăm în casă, în lume, în viață. Deodată, ne pomeneam că clopoțelul sună de eșire. Singur, elevul uitat la tablă, respira ușurat că i s'a sfîrșit canonul și poate să treacă în bancă, să se odihnească. Nenea Iancu, mucalît, își încrunta fruntea și se făcea că ne dojenește, parc'am fi fost noi vinovații:

— Vedeți, iar m'ați făcut să pierd o oră! Alt'dată nu mă mai păcăliți voi. Acuma, luați înainte până la războiul cutare.

Și lecția viitoare se întimpla același lucru.

Chiar cînd se menținea pe terenul strict al istoriei, lecțiile lui erau pline de haz. Regii și împărații se certau, se băteau, une-ori se și ucideau, ca oamenii de rînd, care pornesc dela lucruri de nimic, ca s'ajungă la cuțit.

Era nostim de tot cum ne'nfățișa războaiele:

— Acum, ce și-a zis Frederic? Mi-a venit și mie nițel apa la moară. Ia să-l învățăm noi minte pe domnul Leopold ăsta, să-i treacă pofta alt'dată să se mai lege de oameni. Și și-a strîns armată, a trecut hotarul și a năvălit în țara dușmanului. Și umflă-l pe Leopold, și trage-i, și tirnuște-l, și dă-l cățeaua... Na, satură-te de Silezia! Mai vrei Silezie? Poftim Silezie! Trosc, pleosc! Până l-a răzbit. Și-atunci Leopold: Aoleo, dragă Frederic, hai să facem pace, neică!

Comploturile dela curțile monarhilor se puneau la cale cu formula:

— Dă-i chefteaua!

De pildă:

— Cînd a mirosit Neron că Britanicus umblă cu fofirlica, i-a tras chefteaua și s'a scăpat de el.

„Chefteaua“ era de obicei otrava cu care se suprima adversarul. Une-ori însă era pumnalul sau paloșul ucigaș. În acest caz „chefteaua“ era înlocuită cu „bîzdoaca“, argument mai plastic și mai contondent.

Cînd vroia să ne facă să'nțelegem rivalitatea dintre popoare, sau dintre doi pretendenți, nenea Iancu închipuia pe școlarii celor două șiruri de bănci ale clasei, ca două tabere rivale ce stau față'n față. Alegea apoi din fiecare tabără pe cîte o căpetenie. Li boteza, pe unul : Ciurică, pe celalt : Burică. Li poftea pe amîndoi să se ridice în picioare, ca să fixeze mai bine atenția clasei și începea explicația :

— Francezii aveau pe Ciurică, Englezii pe Burică (aci, cei doi protagoniști începeau să se privească amenințător). Ciurică : măi Burică, fii om cum se cade și nu mai complota împotriva mea (Ciurică lua un aer de milogeală). Dar Burică, de-al dracului : laca, ba ! (Burică își privea adversarul țanțoș și se strîmbla la el, în pofidă). Ciurică : măi Burică, hai să trăim în pace, să ne vedem fiecare de necazurile noastre. Dar Burică, ba ! Și trage-i storiile, și bagă-i fitiluri, și cît p'aci să-i dea și chefteaua. Atunci și-a eșit și Ciurică din minți și i-a tras lui Burică la mir o sfîntă de bîzdoacă, de l-a amușit pe veci. (Spre a învedera evenimentul în chip intuitiv, partida lui Ciurică se ridică amenințătoare cu pumnii ridicăți spre adversar).

Și așa, evenimentele istorice erau prinse în cadrul certurilor de mahala. Europa lua, în mîntea noastră, imagina unei mahalale mărginașe, Tîrchilești ori Dealul Spirei, în care mahalagiii, ieșiți în porțile caselor, se ceartă, cu minile înfipte în șolduri, se ocărăsc, se dau tava în stradă, apoi merg de se împacă la circiuma din colț.

Sigur că nenea Iancu nu prea era tare la carte. Cînd vrea s'o ia mai *pre știință*, cam încurca anii și numele. La urma urmelor, n'avea tocmai mare importanță dacă pe regele în chestiune îl chemă Frederic sau Francisc, Eduard ori Enric, dacă provincia pentru care se certa era Burgundia ori Lotaringia, Silezia ori Moravia. Dacă se ivea discuție în clasă asupra vre-unei controverse de acest soi, Nenea Iancu o lăsa ncurcată și o lua pe partea glumelor și a sfaturilor, în care era ascultat cu plăcere și cu interes. Iși da seama singur de slăbiciunea lui la carte și ne-o filcuia :

— Măi băeți, școala nu e cartea, e lumea, mă ! Invățătura o capeți prin oameni și din necazurile cu care te ciocnești, nu din cărți. Și să mai știți dela mine, că ce intră pe-aici (arătînd cu degetul urechea dreaptă), iese pe dincoace (arăta urechea stîngă) ; puțintel de tot a rămas aici (ciocănea cu degetul fruntea). Dar ce-a apucat să intre aici (își bătea cu palma pieptul, în dreptul inimii), apoi, aici a rămas !

Din pricina acestui chip de a fi, faima de profesor a lui nenea Iancu Dărăscu nu era de toți pretuită. A trebuit să vie director ca să iasă din rîndul celorlalți și să se ridice pe deasupra lor.

* * *

Cînd am auzit că nenea Iancu a venit director în locul domnului Stăncescu, ne-am bucurat, nevoe mare. Nici că ne puteam închipui director mai de treabă de cît bunul, hazliul și părintescul nenea Iancu, prietinel jocurilor noastre.

Dar dela început, am suferit o neașteptată decepție. Cum s'a văzut director, a întors foaia. Mai, mai să nu-l mai cunoaștem. Devenise aspru, bășos, neînduplecat. Vorbea scurt, militărește. Pusese cestori peste tot, ca să supravegheze toate mișcările noastre: cestor de clasă și de curte, cestor de ordine și de materiale, cestor de curățenie, cestor peste cretă, peste burete, pe coridor, la scară, la cana de apă, la umblătoare, la locul viran de-alături, la nucul din vecini. Fiecare stradă avea cestorul ei. În fiecare seară aduna școala întregă în curte, la raport, și cetea în auzul tuturora pedepsele date și vinele pentru care fuseseră date.

Și pedepsele curgeau cu nemiluita. Toate odăițele neîntrebuîțate din localul școlii le transformase în aresturi și carcere. Ne aducea Dumineca la arest și, în loc să ne lase să jucăm țintar, ca mai nainte, ne puneă să scriem și să 'nvățăm în timpul ceasurilor de arest.

După o lună, două, nu ne mai cunoaștem școala. Era disciplină ca 'ntr'o cazarmă.

De frica raportului ne sileam să fim totdeauna spălați, să avem hainele cu peticele bine cusute pe la rupturi, s'avem totdeauna legătură la guler, să fim curați în urechi, să ne frecăm dinții cu praf de cărbune de teiu pisat, să fim pieptănați, să ținem cărțile în ghiosdan, nu în mîină și mai ales nu băgate prin buzunare. Pe stradă mergeam frumos, căci de unde ne așteptam mai puțin, ne pomeneam cu ochelarii lui nenea Iancu ivindu-se după colțul străzii. Nu mai era chip, de frica lui, să mergi la cafenea, la biliard, nici să ații calea fetelor dela externat.

Tot felul de legende se stîrniseră pe seama grozavului nostru director. Unii jurau că umblă noaptea deghizat pe străzi și prin localuri. Credeam cu tot seriosul că-i poartă într'adins ca să-și ascunză privirile ce ne iscodesc și ca să ne înșele, făcîndu-ne să credem că se uită la dreapta, cînd în fapt, privea în stînga...

Într'o Sîmbătă seara ne-a anunțat că a doua zi Duminecă dimineața, toată școala merge la biserică. N'am zis nici cîrc, de frică, dar eram foarte necăjiți. Auzi, să ne mai ia acum și Dumineca, pentru biserică! Cîteva Duminici, ne-a purtat pe la diferite biserici, ca s'ascultăm leturghia și corul, până ce a început să ne placă și nouă. Atunci ne-a ales pe cei ce aveam voce, a făcut cu noi o „clasă de ansamblu“ și am început să învățăm să

cîntăm leturghia. Mare ne-a fost mirarea, cînd ne-a anunțat că o să cîntăm la biserică... Mai indignați au fost părinții :

— I-auzi, vrea să facă pe copiii noștri țircovnici la biserică. Ce, de-aia-i dăm noi la școală ? Se vede că e trăsniț de-al binele. directorul ăsta al vostru !

Nenea Iancu nu s'a emoționat. A spus părinților, care veniseră să protesteze : „cui nu-i place, să-și ia copilul dela școală“ și i-a dat zor cu repetițiile clasei de ansamblu, pe care le făceam cu Domnu Tache, maistrul de muzică, în fiecare seară. De Paști, eram gata, cu leturghia învățată. Am debutat în noaptea Paștilor, la biserica Popa-Trăsnea, unde nenea Iancu Dărăscu era ctitor.

Atîta muncă și tevatură meritau o soartă mai bună. Dar n'am avut noroc. Debutul nostru a fost un dezastru. Greșeli peste greșeli. Strînși buluc, în podul bisericii, cu ochii sgușiți la domnu Tache, simțim că emoția ne taie răsufarea și gîturile, uscate și înecate de fumul luminărilor, scot sunete răgușite. Unde era frumusețea și siguranța cîntecului din clasă, cînd domnu Tache bătea mindru măsura cu mîna în care ținea diapazonul, iar nenea Iancu, nelipsit pe scaunul lui de lingă catedră, îi ținea hangul cu capul și cu piciorul ?

Dirijorul, cu broboane de sudoare pe frunte, caută în „Notes“ răspunsurile pe care trebuie să le cîntăm, dar se încurcă și nemește anapoda. Unii vrem să-l ajutăm, dar mai rău îl zăpăcim. Cîntăm „Doamne miluește“, cînd trebuie „Dă Doamne“, și : „Prea Sfîntă născătoare“ în loc de „Ție Doamne“. Am început „Christos a înviat“ cu un sfert de ceas mai nainte ; bucurosi că putem, în sfîrșit, să dăm drumul glasurilor, cîntăm din băerile inimii, fără să băgăm de seamă că, în ușa altarului, preotul ne face semne disperate ca să n'cetăm și că poporeni, turburați de ceiace vedeau și-și închipuiau, își răsuceau gîturile, cînd spre popă, cînd spre noi.

Dar cînd a fost să cetească Evanghelia ? De emoție, noi am sărit o ectenie și, pierzînd corespondența răspunsurilor, am început heruvicul. Timp de cîteva minute preotul cetea : „La început era cuvîntul și cuvîntul era dela Dumnezeu și Dumnezeu era cuvîntul“... Iar noi cîntam, în același timp : „Cari pre heruvimi, cu taină închipuim...“, pînă cînd, văzînd că noi îl răzbim cu puterea numărului, preotul, mai înțelept, și-a închis cartea și a așteptat să sfîrșim noi, ca să n'nceapă el.

Călcînd din butie în butie, am ajuns că la un moment dat, n'am știut ce trebuie să mai cîntăm. Zăpăciți, am început s'o tulim pe scara clopotniței, dezertînd dela datorie. Gata, gata, să se întîmple o mare rușine, de nu s'area în ajutor domnul Silivestru. Era marele nostru dușman, domnu Silivestru, ajutor de arhivar la Primărie în timpul săptămînii și cîntăreț în strana din dreapta, Dumineca. Hiănea pentru noi : aversiunea chirigiului pentru drumul de fier, care-l făcea nefolositor și-i amenința pînea. Domnu Silivestru, încîntat de prilejul ce-i venea pe neașteptate, de a-și dovedi impor-

tanța, ne-a aruncat o privire plină de dispreț spre podul bisericii, unde rămăsesem o mină de băeți, strinși umiliți în jurul dirijorului, și-a netezit cu satisfacție favoritele, a ieșit din strană, făcând doi pași înainte, și dînd în minile celor doi copii isoniști psaltichia, cea cu scoarțele mucegăite și file îngălbenite, a început de unde ne poticnisem noi, pe glasul al șaptelea, cu întortocheturi ale vocii nasale și cu cadențe trăgănate, spre mai marea laudă a Domnului.

Ne-am furișat privirea spre nenea Iancu Dărăscu. Nemișcat în strana ctitoricească din absida naosului, cu fața severă, privind drept înainte (pe cît ochelarii negri îngăduiau să judecăm), fără să întoarcă capul nici la dreapta, nici la sfînga, doar cu fruntea puțin încrețită, așa a stat până la sfîrșit.

O săptămînă întreagă ne-am simțit rușinați, de nu cutezam să ridicăm ochii să privim în față pe domnul director, care era foarte rece cu noi. Ne-am dat toate silințele, iar dom' Tache și-a refăcut notesul, însemnînd lămurit sfîrșitul fiecărei ziceri a preotului și începutul fiecărui răspuns al corului. În Duminica următoare am eșit mai binișor, spre bucuria nemărturisită a lui nenea Iancu și spre necazul greu de tănuț al domnului Silivestru, care ne pîdea cu necaz, ca să se vîre iar, nepoftit, în treabă.

Încetul cu încetul, ne-am obișnuit cu slujba asta și am început să așteptăm cu nerăbdare Duminecile. Biserica și corul ne schimbaseră firea. N'aș putea spune că mai 'nainte fusese necredincioși. Mai de grabă indiferenți față de religie. Acum însă ne convertisem. Devenisem cu adevărat buni creștini.

În cîntările liturgice noi am găsit prilej de înălțare a sufletului și am simțit apropierea de Dumnezeu. Cînd glasurile noastre argintii ridicau cîntări de slavă către cel nevăzut, dar a toate văzător, puneam în ele nu numai strădania de a „zice“ frumos, dar și ceva din evlavia neofitului, care se inițiază în tainele până atunci nepătrunse. Și cîte nuanțări ale acestui simțimînt se perindau în desfășurarea ritualului liturgic!

Nu-mi plăcea începutul slujbei, cu lungile și monotonele ectenii, cu „Doamne miluește“, răstit pe nesfîrșite variante, cu recitativele obositoare. Ardeam de nerăbdare să intrăm în miezul serviciului liturgic.

Mistic și etereic își desfășura „heruvicul“ timpii largi și modulațiile-i minore. Glasuri de heruvimi îndemneau norodul la lepădarea de sine și de toată grija cea lumească. Din extazul în care ne transportau seraficele accente ale heruvicului, ne trezeam noi înși-ne, atacînd cu bărbăție vijeliosul „Ca pre împăratul“, ce răsună ca o chemare la luptă în jurul celui „nevăzut, înconjurat de cetele îngerești“.

O ectenie lungă, ca un antract, și apoi glasurile noastre invocau duios „mila păcii, jertfa laudei“. Ritmul se precipita din nou, tonul se înălța și se întărea, spre a slăvi pe Sfînt, Domnul Sa-baot. Din toată puterea plămînilor clamam imnul de glorie: „Ho-

sana întru cei de sus!" Era trâmbița triumfului în care suflam voioși, vestind isbînda fiului Domnului, apoteoza credinței creștine biruitoare.

Pe urmă pacea cobora în suflete. Discret, ne dregeam glasurile, tușind încetișor. Se apropia ceasul cel mare. În fața porților împărătești ale altarului, preotul rostea cuvintele de jertfă de sine ale Mîntuitorului: „Luați mîncăți, acesta este trupul meu..." Și lin, aproape șoptit, ca un susur venit de pe altă lume, noi începeam dumnezeescul "Pre tine te lăudăm..." După întâia frază, glasurile copiilor amuțeau. Singure rămase, vocile bărbătești murmurau ca un acord de orgă: „Ție-ți mulțumim, Doamne..."

Ca actorii care, înainte de a intra în scenă, spionează sala prin găurile decorului, aruncam și noi o privire temătoare în jos, în biserică. Atmosfera era plină de cucernicie. Conversațiile încetaseră. Credincioșii se închinau adînc. O bătrînă, îngenunchiată dinaintea unei străni, făcea mătănii, suspina și ofta. În altar, peste perdeaua catapitesmei, vedeam pe preot, cu coatele sprijinite de sfînta masă, cu tîmplele prinse în palme. Chiar paracliserul încetase să mai dibuiască feștiile fumegătoare ale luminărilor polican-drului cu mucările cele lungi.

Un semn din ochi al dirijorului mă vestește că sosise rîndul meu. Era punctul culminant al programului. Trebuia să cînt un *solo*. Cinci măsuri, lungi ca o veșnicie...

Și glasul meu de sopran rostea, vibrînd de emoție și de extaz: „și ne rugăm (bis), Ție, Dumnezeului nostru". Ultimele note erau acoperite de reprisa corului, pe cînd eu, copleșit de greutatea sforțării făcute, mă lăsam să cad pe bancă, ștergîndu-mi fruntea de sudoare...

După ce trecuse acest moment de supremă încordare, restul leturghiei nu mai avea importanță. Axionul și concertul se pierdeau în mișcarea și sgomotul norodului care trecea pe dinaintea sfîntului mir. Zornăit de gologani ce cad pe tava de finichea, guri care morfolesc anafora, ușa care scîrție mereu după lumea care pleacă, mai înainte ca noi să fi atacat vigurosul final, în ritm de galop: „Fie numele Domnului bine-cuvîntat, de acum și până 'n veac!

Farmecul era rupt. Banalul se pogora, risipind evlavia. Credincioșii se împrăștiau, înodînd în conversații preocupările vieții de toate zilele. În ușa bisericii, așteptînd pe domnul director, prindeam crîmpee din caleidoscopul vieții.

Între două menajere groase:

— Da' ce, nu mai ai pe Marița?

— De dragă, n'am avut ce face. Sluga care se 'nvechește e ca sita care se găurește. Trebuie schimbată.

— Nici eu nu'ș ce să mă fac cu tînta asta a mea. Tocmai cînd să pui și tu o varză, o murătură, cînd să faci și tu un bu-lion, n'are cin' să te-ajute. Tot tu trebuie să pui mîna pe coada lingurii.

Intre doi proprietari, alegători în colegiul întâiu :

— Mergi după prînz la Orfeu ?

— Ba mai bine stau acasă. Ce să cat la Orfeu ?

— Vorbește Fleva...

— Lasă-l să vorbească. Ce-mi trebuie mie politică ?

— Parcă erai de-ai noștri, neică Ghiță ! Ori ți-ai schimbat cojocul ? De cînd te-ai dat cu hoții ăștia ?

— Ba să-ți spun drept. Uite, azi dimineată, îmi aruncă o vorbă așa, peste sprînceană, Țiroiu, știi, comisaru ăl nou...

Intre două elegante :

— *Bonjour, ma chère*, să fie adevărat ce se-aude ?

— *A propos* de Morăreaschina ? Ai auzit și dumneata ceva ?

— Să-ți spun *frans*, eu una nu cred. Ar fi, *ma parole d'honneur, trop de saleté...*

— Nici eu n'o cred în stare. Tocmai ea, care făcea pe *Sainte Nitouche...*

— *Il ne faut jurer de rien...*

În sfîrșit se iveau și nenea Iancu Dărăscu, care, ca ctitor, părăsea biserica cel din urmă. Își lua ziua bună dela preoți, se înclina cu fața spre altar, apoi venea între noi, în tinda bisericii și ne făcea părintește, critica cîntării. Fiecare își avea partea: tenorul care dăduse chix la „Cînt de mărit“, altiștii care strigă prea tare, acoperind pe soprani, iar aceștia, la rîndul lor, în legitimă apărare, țipă și ei ca să iasă de-asupra, bașii cari... (ba nu, am constatat de pe atunci că bașii ies totdeauna bine), dirijorul care a avut trei intrări greșite și n'a fost în ton cu popa...

Domnu Tache se apără :

— Ce să-i fac eu, dom'le director, el e de vină. Eu îi dau mereu tonul, și cu muzicuța, și cu *camertonul*, și cu vocea. Dar pesemne că e cam fudul de urechi, de o ja tot pe-alături...

Nenea Iancu sfîrșește binevoitor :

— În total, băeți, a fost bine. Vedeți, Duminica viitoare să fie și mai bine. O să vie musafiri, granguri de-ai mari, să ne-asculte. E cinstea lui Mihnea Vodă 'n joc !

— Cine vine?—întrebăm noi curioși...

Nenea Iancu se codește, apoi ne răspunde misterios :

— Poate ministrul, ori secretarul general...

Noi stăm pe gînduri, neștiind dacă să ne bucurăm, sau să ne temem de vizita unor fețe atît de simandicoase, de a căror importanță nu prea ne dăm samă, dar o bănuim după îngrijorarea lui nenea Iancu. Un bas-curajos ca toți bașii-răspunde :

— Apoi o să le tragem un: „Mergi la cer și te așează, lingă Tatăl...“.

Toți pufnim de ris, nenea Iancu începe să rîză cu noi, apoi se oprește brusc ; ochelarii i se întunecă mai tare și privind în jur cu teamă :

— Nu admit necuviințe la adresa autorităților superioare școlare...

Musafirii n'au venit nici Duminica viitoare, nici în cele ce i-au urmat, oricîteori îi anunța nenea Iancu, până ce-am băgat de seamă că era șiretlicul lui, ca să ne zădărească ambiția.

* * *

— Băeți, de Moș-ajun, mergem la Palat să cîntăm „Bună dimineața“ Majestăților Lor!

De astădată nu mai era păcăleală. Judecînd după repetițiile ce se îndesesc, lucrul e serios. Așteptăm ziua cea mare cu emoție, dar și cu bucurie. Sîntem siguri de noi. Corul merge strună. Toate imnurile sînt scoase dela uitare, repetate, încercate, puse la probă. Nenea Iancu și domnul Tache își freca mînile de bucurie. O să fie bine.

În noaptea de Moș-Ajun am stat acasă. Nenea Iancu ne-a poruncit să nu mergem cu colinda. A doua zi de dimineață sîntem așteptați la Palat și trebuie să fim odihniți și cu vocile proaspete.

Cine a pătruns întăia oară curtea Palatului regal pe poarta cea mare păzită de două sentinele, în mare ținută, cu săbiile scoase și spune că n'a fost mișcat, e sigur că minte. Și dacă aceasta e adevărat pentru „domni“, ce trebuie să fi fost pentru micuții școlari ai corului liceului Mihnea Vodă, care, golăneți și rebegiți de frig, înșirați doi cite doi în coloană, avînd în cap pe domnul director și pe domnul profesor de muzică, au intrat la Palat, ca invitați ai Majestăților Lor, să le ureze în cîntec „Bună dimineața la Moș-ajun.“

Un ofițer chipeș ne-a luat în primire la ușa de intrare, ne-a purtat prin niște coridoare întunecoase și sucite, până ne-a scos într'o încăpere mare și foarte luminoasă. O scară lată începea din mijlocul camerei și ducea la etajul de sus. Ofițerul ne-a spus să ne așezăm pe două rînduri și a plecat. Domnu Tache a trecut prin fața noastră și ne-a șoptit de citeva ori:

— Băeți, nu uitați cum v'am învățat: binișor, încetișor. Nu trebuie să sbierați. Cine cîntă, nu sbiară; cine sbiară, nu cîntă.

Era formula lui favorită. O rostea totdeauna, înainte de a începe cîntarea, după care ne privea zîmbind șiret, ca să vadă efectul.

În urmă, liniștit, că potrivise bine lucrurile, domnul Tache trecu la dreapta și se așeză lingă nenea Iancu.

Căutam din ochi tronul regal. Nici nu ne puteam închipui un rege înfățișîndu-se norodului altfel de cît pe tron, cu coroana pe frunte, cu hlamida de purpură cu marginea de hermelină albă aruncată pe umeri, ținînd într'o mînă sceptorul și în cealaltă globul cruciger. Decepție! Nici urmă de tron. Un coleg mai îndrăsneț întrebă pe un valet în fireturi, care se tot învîrtea pe lingă noi. Sîntem lămuriți: nu ne aflăm în sala tronului, ci în vestibulul palatului. Frumos—zic în gîndul meu—și în vestibulul ăsta, dar parcă ne-ar fi stat mai bine chiar în sala tronului.

În sfârșit, în capătul de sus al scării se ivește un ofițer în mare ținută, cu pieptul plin de decorații, și anunță :

— Majestățile Lor !

Ne facem mititei. Simțim că ni se taie picioarele de la genunchi și ni se urcă noduri în gât. Tocmai acum, domnul Tache s'a repezit în fața noastră, foarte roșu, a strâns diapazonul între dinți, și ne-a dat tonul :

— La-sol-fa, la-do-la fa, laaa... „Bună dimineața“. *Allegro vivace*. Toți !

Și dă semnalul de începere.

În urma ofițerului, care s'a dat la o parte, se ivesc Regele și Regina. Ochii noștri se ținuesc cu lăcomie pe aceste vedenii, pe care nu le cunoșteam până acum de cît din povești și din cărți, și pierd din vedere brațele dirijorului, care fac gesturi mari, ca aripile unei mori de vînt. Vocile noastre și-au dat drumul, dar sunetele ies gîtuite, șuierate ; cîțiva au luat tonul fals și nu merg în măsură. Domnu Tache face semne disperate, ca să ne îndrepteze atenția spre el, bate măsura agitat, o însoțește și cu mișcarea piciorului și cîntă el însuși cu glas tare, ca să ne luăm după el.

În zadar. Ochii noștri se opresc doar o clipă asupra lui, apoi se întorc din nou în spre scară, furați de priveliștea de aici. Majestățile lor scoboară rar și falnic treptele. În spatele lor urmează un alaiu de ofițeri, cu hainele greu împodobite de galoane, de fireturi și de decorații, doamne de onoare și o droae de lachei, bogat înveșmîntați, care țin în mini tăvi mari, pline ochiu cu tot felul de bunătăți, pregătite, cum nu e greu să ghicim, pentru noi.

Poftim de-l mai privește și ascultă pe domnul Tache !

Alaiul regal s'a oprit în fața noastră și s'a așezat pe trei rînduri : pe rîndul întâiu Regele și Regina ; la spatele lor aghiontanții și doamnele de onoare ; în fund, pe treptele cele mai de jos ale scării, lacheii cu tăvile. Ochii noștri se plimbă de la suverani la tăvi și de la tăvi iar la suverani. În cele din urmă se opresc definitiv asupra tăvilor, pe cînd, subt îndemnul stăruitor al baghetei lui domnu Tache, gurile noastre strigă cu energie refrenul :

— Ne dați, ne dați, ori nu ne dați !

La aripa dreaptă, nenea Iancu a făcut doi pași înainte și a rămas țapăn, ca o stană de piatră, cu umerii aduși înainte și cu capul în jos, într'o atitudine de respect și de așteptare.

După ce am cîntat de două ori „Bună dimineața la Moș-Ajun“, pe care am sfîrșit-o foarte sgomotos, ca o lălăială de cîni, care latră spre strachina cu mîncare, Suveranii au dat să se apropie de noi. Dar domnul Tache a fost mai iute. Și-a țacănit din nou diapazonul între dinți și ne-a aruncat comanda :

— La-do-mi-do-la, do-mii... „Azi e ziua“ *Andante con motto*. Toți !

Mai siguri de noi, de astă-dată, după ce trecusem prin primul foc, începem imnul : „Azi e ziua de serbare, pentru al școalei protector“...

Toți ascultă cu atenție. Suveranul e serios, solemn; se ține drept, cu degetul cel mare al mâinii drepte în închietura tunicii. Regina e foarte veselă, zîmbindu-ne cu dragoste. Aghiotanții indiferenți. Doamnele, ironice și disprețuitoare, ne examinează cu *face-à-main-ul*, luîndu-ne la rînd, de la stînga grupului la dreapta și pe fie care, de la cap până la picioarele rău încălțate. Lacheii nemîșcați, ca niște figuri de ceară de la un Panopticum, cu minile în toartele tăvilor de argint, încărcate cu dulciuri.

Ultimele note sboară spre țările plafonului înstucat: „Cînt'a țării neatîrnare, cu glas falnic și sonor!“.

Suveranii fac din nou încercarea de apropiere. Dar iarăși, au făcut socoteală fără domnul Tache. Furca diapazonului, mușcată de dinții solizi ai dirijorului, vibrează prelung, ca un vaet, brațul e ridică și comanda pornește din nou:

— Sol-si-re-si-sol, re-soool! „Saltă junime“. *Allegreto*. Toți!
Și de astă dată, curagioși, vioși și plini de foc, cîntăm:

Saltă junime, din Romînie,
Căci bunul nostru, Rege și Domn,
Are cu sine, sacră soție,
Inger de-amoare pentru popor.
Țara de-acuma nu va mai duce
Grijă de viscol și de nevoi...

Aruncăm Reginii priviri pline de înțeles. Știm că ea e „ingerul de-amoare“ cătră care se îndreptează prinosul cîntăreților.

Alesul auditor și-a reluat atitudinea de mai înainte. Regele e mai serios; o cută adincă îi brăzdează fruntea, între sprîncene. Regina, mai veselă, rîde cu zgomot și ne trimite bezele cu vrful degetelor. Aghiotanții mai indiferenți. Doamnele mai ironice.

În sfîrșit...

Dar de unde? Domnul Tache e neînduplecat. E în apogeul carierii lui. N'a avut nici-o dată asemenea public. A prins un rege și o regină. Ar fi un năfîng să-i lase din mîna așa, cu una, cu două. Nici n'au vreme să facă un gest, sau un pas, după cea din urmă notă a cîntecului care s'a sfîrșit și, într'o clipită, diapazonul domnului Tache vibrează, tonul răsună, comanda pornește și noi începem. Și astfel, Maiestatea Sa Regele, Maiestatea Sa Regina curtenii și lacheii ascultă încă, de voe, de nevoe: „Azi Romînia cu arma'n mîna“ și „Trompetele răsună“.

Răbdarea are și ea un capăt. Se simte că în mult încercatul auditor se urzește o răzvrătire împotriva tiraniei domnului Tache. Cînd cea de-a cincea bucată s'a sfîrșit, toți își părăsesc locurile în care se ținuseră țintuiți...

Dar tot domnul Tache e mai șiret decît toți. Iute ca fulgerul pornește comanda:

— Do-mi-do-sol, dooo! „Trăiască Regele“. *Maestoso*. Toți!
Începutul de fierbere, s'a potolit ca prin farmec. Toți au în-

Iemnit. Solemnitatea și rigiditatea Regelui au cucerit toată lumea. Sînt numai stane de piatră. Doamnele Tache s'a sucit cu jumătate de corp spre Rege și, ținînd privirea în ochii Lui, dirijază cu mîna întinsă spre noi, fără să ne privească, aproape mecanic.

Și, fiindcă imnul regal nu durează o veșnicie, s'a sfîrșit și el. Domnul Tache face o reverență adincă, apoi ia poziția de respect față de Maiestățile Lor.

Nimeni însă nu se mișcă. Nici Regele, nici Regina, nici aghiotanții, nici doamnele de onoare, nici lacheii. Toți așteaptă resemnați. Nimănu-i mai vine să creadă că de astă-dată s'ar fi sfîrșit cu tot dinadinsul. Doar vor mai fi existînd note în portativ și imnuri în repertoriul domnului Tache. Acesta a băgat de samă și a început să zîmbească cu gura largă. Spre mai lămurită explicație a vîrit diapazonul în buzunarul din căptușala redingotei și a făcut gestul, care însemnează: „Gata!”

Nenea Iancu Dărăscu, care stătuse tot timpul nemișcat la flancul drept, înaintează și el doi pași spre Rege, ridică capul și apoi, se închină din nou, adînc.

Acum, s'a înțeles. Toată lumea respiră ușurată. Regele scutură voiniceste, de trei ori, mîna directorului:

Foarte frumos, domnu' director, foarte frumos.

Apoi se întoarce înspre domnul Tache, care se grăbește să-i întindă mîna. Regele îi dă numai două degete, după cuviința rangului:

— Foarte frumos, domnu' profesor, foarte bogat repertoriu. Măgulit, domnu Tache, răspunde iute:

— Asta nu-i nimic, ce-au cîntat azi, Majestate, e nimica toată. Mai știu multe, copiii.

— A, da, cred, mai lăsați și pentru alte ocazii — replică Regele, speriat că începe iar...

În acest timp, Regina venise în mijlocul nostru. Blîndă, duioasă, zîmbindu-ne cu dragoste de mamă, mîngîia pe obraji pe cei mai micuți și mai săracuți îmbrăcați:

— Asta, săracul, uite ce frig îi este!

Și-l înfășura în glumă cu gluga de jurîmprejurul gîtului, ori îi îndesa mînile în buzunarul hainei.

La semnul făcut de ea, lacheii se apropiară cu tăvile și ne înconjurară. Ce mai de bunătați aveau pe tăvi: turtă dulce de Nürnberg, cozonaci cu miere și cu mac, torte cu ciocolată, portocale, banane, pahare cu vin roșu fierț cu zahăr și cu scorțișoară. Mirosul ne gîdila nările și făcea să ne lase gura apă. Cu toate îndemnurile politicoase ale lacheilor, abia îndrăzneau să atingem dulciurile. Regina pricepu jena și stîngăcia noastră. Ca să ne dea curaj, începu să ne împartă ea cu amîndouă mînile:

— Asta, săracul, are și alți frațiori și surioare mititele acasă. Trebuie să le ducă și lor.

Și ne îndesa și prin buzunare.

Unul avea buzunare mici, de nu încăpea'n ele mai nimica. Regina stătu puțin gînditoare și apoi izbucni deodată.

— Asta, șiretul, a adus un buzunar mai mare ca toți...

Și rîzînd zgomotos, îi umplu cu portocale gluga pe care o avea prinsă cu baere de gît.

Acum ghiața se rupsesse. Dacă-i vorba pe luate, lasă pe băeții noștri. Tot dichisul tăvilor se deșertă cu reziziune, care prin stomacuri, care prin buzunare, de se umflaseră ca niște cimpoaie. Cîțiva băeți, mai practici, își tăiară fundul buzunarelor cu bri-cegele, ca să dea drumul la portocale în căptușala paltonului, a cărui margine de jos se făcuse numai gîlci. Vinul cald ne încălzise și ne înveselise.

Dar, mai vesel ca toți era nenea Iancu. Vorbea cu multă în-suflețire Regelui și mereu arăta spre noi. Cum ne-am dat noi cu părerea, spunea că, adică, nu dumnealui ar fi avînd meritul, ci noi, copiii. Din pricina asta, ne-a intrat și mai la suflet nenea Iancu, și i-am ertat pe jumătate cestorii și aresturile.

Multă trudă ne-a dat pregătirea pentru defilarea de Zece Maiu. O lună întregă ne-am tot rupt pingelile ghetelor bătătorind curtea școalei și am tot făcut ocolul străzilor din jurul gimnaziului. Dar în ajunul zilei, domnul sergent-aghioțant Tumbulică, maistrul de „Arme“ a declarat ritos lui nenea Iancu, în fața frontului nostru școlăresc:

— Pe onoarea mea, Domn' Director, astăzi pot pentru ca să zic, băeții merg strașnic. Dă n'om face noi marș și pe activii din *piță*, să-mi radeți mie o mustață!

Cu sentimentul biruinții sigure ce ne-așteaptă, gimnaziul Mihnea-Vodă s'a prezentat la Zece Mai 188... ca întâia școală secundară, care lua parte la defilarea, până atunci rezervată numai armatei.

Ne-a așezat în formație militărească în curtea gimnaziului și am eșit în stradă ploton cu ploton, pornind în coloană spre Bulevard. Greu de tot să răzbatem prin mulțimea ce se îmbulzea de-alungul Bulevardului. Toată lumea se împedeca de noi. Ofițeri, comisari, domni în fracuri și jobene, cu piepturile acoperite cu decorații, se uitau urît la noi, ridicau mîinile în aer și parlamentau cu nenea Iancu și cu Tumbulică. De bună seamă, căzusem în mijlocul serbării, curat ca musca'n cratița cu lapte.

Toți se răsteau:

- Dar cine sînteți dumneavoastră?
- Numai dumneavoastră mai lipseați!
- Poftim, de copii de școală ne arde acum?
- Unde să vă mai pui neiculiță, și pe dumneavoastră?
- Nu puteați să rămîneți mai bine la țurcă, măi băeți?

Abia apucăm să ne oprim într'un loc și se ivește un domn care poruncește să plecăm de-acolo. Sîntem mereu trimiși de pe un trotuar pe celalt și dela un capăt al străzii, la capătul opus. Poporul, înșirat pe trotuare, în spatele frîngiei ținută de gardiști, face haz și ne strigă:

— Hei, armafa lui Papuc, unde-ați pornit-o, vitejilor ?

Nenea Iancu era foarte supărat. Tumbulică făcea pe filosoful de nevoe, înghițînd în sec și salutînd cu mîna la căciula lui de dorobanț toate mărimile ce treceau pe lîngă el, aruncîndu-i cău-tături urite. În cele din urmă ne-am făcut loc în susul Bulevar-dului, în fața unui batalion de vînători, cari ne-au înjurat tot timpul printre dinți.

Am așteptat, preț de-un ceas, în care timp nenea Iancu Dă-răscu și-a pus și și-a scos de mai multe ori, mînușile albe, și-a netezit mereu jobenul cu mîneca redingotei, a pus de i-a șters ghetele de lac, și-a potrivit cravata și s'a plimbat nervos pe di-naintea „frontului” nostru, conversînd cu maiorul batalionului, cu care se găsisse cunoștință.

Iar Tumbulică ne făcea îngrijorat recomandațiile :

— Băeți, două lucruri : alinierea și pasul. Toată lumea por-nește d'o dată, cu stîngul. Să nu se auză de cît : rrap, rrap, rrap ! Și cînd'om trece prin fața Majestăților lor, capetele la dreapta și ochii țintă la Majestățile lor !

Din timp în timp, fluierături de signale se aud dinspre Mi-tropolie și se transmit din post în post. Atunci, ofițerii dau comenzi, toți forfotesc, soldații iau poziție, apoi se dovedește că a fost a-larmă înșelătoare. În cele din urmă fluierăturile se îndesesc. De astă-dată e alaiul regal, care a ocolit pe după colțul căei Victoriei cu Bulevardul. Ne-am întins gîturile, am stricat alinierea, ne-am ales cu ghionturi și cu paturi de pușcă—pe'nghesuite—dela soldații din spatele nostru, dar n'am văzut nimic.

Un ofițer gras, pîntecos și roșu ca un rac fiert, cu chipiul pe ceafa în trei cute, aleargă și răcnește ordine. Soldații trebuie să se formeze în coloană de defilare. Cu greutate, cu strigăte, ne încolonăm și noi și pornim printre cei dintâi. Tumbulică și-a scos sabia, s'a așezat în fruntea coloanei; nenea Iancu este la flancul drept al companiei drapelului, înaintea plutonului meu. Înaintăm, tre-cînd peste calea Victoriei și ne apropiem de statuia lui Mihai-Vi-teazul. Merg înghesuit între camarazii din dreapta și din stînga, care mă împiedecă la mers; cel din spate mă lovește mereu cu vîrfurile ghetelor în călcăiu. Nu-mi iese din minte recomandația lui Tum-bulică și bat talpa cu nădejde de pietrele caldarîmului, ca să iasă pocnitul :

„Rrap, rrap, rrap !

Trag cu urechea la răsunetul marșului nostru, dar în loc de cadența scurtă și energică pe care o așteptam, se desprinde un lipăit lăbărțat

„Tica-lipa, tica-lipa... tica-lipa...

Un ofițer se alătură de noi, însoțindu-ne câțiva pași, și ne sbiară în urechi răspicat comanda :

— Stîng, drept, stîng drept, stînguu ! Un, doi, un doi, un doi ! Alinierea ! Atențiune !

Și iată-ne ajunși în fața lui Vodă.

La flancul drept al companiei drapelului, văz deodată pe nenea Iancu, care mersese până acum ca toți oamenii, că-și înțepește trupul mititel, începe să bată talpa ca cel mai strașnic pedestraș, se descoperă și înaintează cu capul întors spre Măria Sa, ținînd jobenul în mîna dreaptă, întinsă înainte. Bravo, Nene Iancule ! — ne zicem toți în gînd, stăpîniți de admirație față de atitudinea marțială a directorului și defilăm și noi, cum putem, făcînd să răsune paveaua străzii de cadența noastră de agiamii în ale marșului :

— Tica-lipa, tica-lipa, tica-lipa...

Ni-a rămas o vedenie de-o clipă. Regele călare, aplecîndu-se spre un ofițer de-alături, de sigur ca să ceară o explicație în privința noastră ; Regina în pavilionul regal, roșie la față, zîmbind cu dinții albi și fluturînd o batistă. Cîteva aplauze răzlețe. Cineva din public a strigat :

„Bravo ! Mihnea-Vodă !

Binecuvîntat glasul bunului cetățean ! Ce balsam înviorător ne-a turnat în suflete !

Și abia trecuți de grupul regal, am fost luați în primire de alți ofițeri, de alți comisari, de alți domni înjobenați, cu strigătele :

— Pe-aici, pe-aici, nu înmuiați pasul ! Grăbiți mișcarea. Incepu să defileze armata !

De unde crezusem să ne putem înșira pe marginea trotuarului, ca, din actori, să ne prefacem în privitori, ne simțim trași, împinși, goniți, până sîntem băgați într'o uliță dosnică. Nu ne-a rămas altceva de făcut decît să ne urmăm drumul, în pas de voe, spre școală. Pe trotuar, nenea Iancu și cu Tumbulică, obosiți, după sfortărea făcută, unul cu jobenul, celalt cu chipiul în mîni, se șterg de nădușală și-și împărtășesc impresiile.

Tumbulică e radios !

— Am ieșit strașnic, dom'director, pe onoarea mea !

Nenea Iancu era mai sceptic :

— Nu era pasu tocmai la unison...

— Par'rdon, dom'director. Eu auzeam bine din capul coloanei : rrap, rrap, rrap ! Pe onoarea mea, dom'director, nu s'auzea decît un rrap, rrap, rrap !

Ca un ecou de protestare împotriva acestui optimism din cale afară de exagerat, în urechea noastră răsuna mereu tîrșiala pașilor coloanei : tica-lipa, tica-lipa, tica-lipa...

Peste cîteva zile se citea în gazetă : „M. S. Regele a decorat *proprio-motu* pe d. Ioan Dărăscu, directorul gimnaziului de

băeți Mihnea Vodă, cu ordinul *Steaua Romîniei*, în gradul de cavalier, pentru merite didactice“.

N'a fost școlar căruia să nu-i pară bine și să se socotească îndreptățit și el la puținel din mîndria directorului. Nenea Iancu merită, cu adevărat, săracul, o astfel de distincție și cinstea se resfrîngea și asupra lui Mihnea-Vodă, adică asupra noastră, a trupei, cu care generalul culesese laurii. S'a fotografiat cu decorația pe piept și reproducerea mărită a dăruit-o școlaii, ca să se păstreze în cancelarie. La toate serbările și solemnitățile, apărea cu decorația și o arăta la toți :

— Am cîștigat-o pe cîmpul de luptă...

Apoi, arătînd spre noi :

— Cu voinicii ăștia !

Cum să nu-l iubim ?

* * *

Nenea Iancu Dărăscu n'a avut parte de un directorat lung. A-bia doi-trei ani. Inovațiile lui îl aduceau în conflict cu colegii de profesorat, care îl cîrteau. Imputarea cea mai de căpetenie pe care i-o aduceau, era că pierde timpul școlarilor și le turbură mintea cu muzica, cu corurile, cu biserica, cu instrucția militară, cu părăzile, cu jocurile, cu excursiile. Într'o conferință, profesorul de limba latină și greacă, domnul Semproniu Sever Trășcăuoaianul, i-a declarat ritos :

— Elevii noștri nu-și mai văd de carte, respectabile domnule director dragă. Învață doară să maimuțarească pe oamenii maturi, să se joace de-a cătanele și să facă pe cântorii la biserică. Uite numai, eu am purces să prelucru o statistică. În anul expirat, media greșalelor la limba latină, respectiv elină, era de patruzeci de proțente, din care, douăzeci de proțente la gramatică, zece proțente la sintaxă și zece proțente la lexicon. Anul acesta, proțentul erorilor s'a urcat la patruzeci și șapte, virgula, nula opt, urcarea cea mai însemnată fiind la sintaxă. Am observat—și desfid să fiu contrazis—că ocupațiile muzicale prosperă în detrimentul intelighenței. Fie iertatul nostru unchiu și magistru, Timotei Aron Chișcariul, grăia înțelepțește, că nu trebuie să periclităm viitorul copiilor cu experimente, născute din intelectul nostru prea încălzit. Diriguim pe copii la dezastru, domnilor colegi... *Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi...*

Sîcîit de colegii săi de la gimnaziu, nenea Iancu nu era înțeles și susținut nici la Minister. O dată l-a chemat Mîrzea, care era ministru la Culte, și i-a făcut imputări. Nenea Iancu i-a răspuns dîrz că așa înțelege să fie el director la școală și că: „cui nu-i place, să-și caute alt director“.

La necazurile de la școală, se adăogă traiul rău de-acasă. Avea bietul om o casă de copii. Li botezase pe toți cu nume is-

torice : Coriolan, Anibal, Napoleon; Cornelia, Laetiția. Nu era însă un tată fericit. Copiii îi aduceau numai amărăciuni și buclucuri. De pe urma directoratului nu trăgea nici o folosință materială. Ședea în casa lui bătrânească din strada Roșiorilor, căci gimnaziul n'avea locuință pentru director. A încercat să-și clădească, cu bani de împrumut, o casă mai mare, ca să aibă ce lăsa copiilor, dar s'a încurcat în datorii și și-a pierdut și pe cea pe care o avea. Copiii l-au învinuit de chiverniseală proastă, și l-au tîrît în judecăți.

Scurt timp după ce a plecat dela direcție, a eșit la pensie. Îl înfîlneau adesea, dînd tîrcoale școalei, de care fusese îndrăgostit și de care nu se putea despărți așa, cu una, cu două. Afîta-i rămăsese drag, după catastrofa familială și materială. O ducea greu de tot. Om cinstit, pensia toată mergea la plata cîșturilor datoriilor și a procesului cu copiii. Pe profesori, foștii lui colegi, îi ocolea; ne pîndea însă pe noi, foștii lui școlari. Se făcea că dă peste noi așa, la întîmplare și cînd prindea pe cîte unul, se apuca să-l descoasă ce face, la ce liceu, la ce facultate urmează? Cînd auzea că unul a obținut vre-un succes, vre-un premiu, vre-un examen trecut frumos—căuta să-l înfîlnească negreșit; se bucura și-l felicita cu emoție sinceră.

Ajunsese o umbră de om : albit de tot, slab, sărăcăcios îmbrăcat. Capul îi rămăsese mititel, și pe fața lui slăbită și descărnată, înconjurată de barba mare și nefunsă, ochelarii făceau două pete negre enorme, ca la o tidvă de mort. Își păstra însă tot aerul lui de gravitate și de demnitate. Nu se plîngea nimănui și-și ascundea necazurile. Nu vroia să fie compătimit.

Dela o vreme l'am pierdut din vedere și am uitat de el.

Intr'o după amiază călduroasă de vară, îmi luam înghețata pe terasa unei cofetării de peste drum de grădina Episcopiei. Vipia soarelui virise toată lumea prin case. Strada era aproape pustie. Cîțiva birjari moțâiau pe caprele trăsurilor, înșirate în umbra firavă proiectată de copacii de peste drum. Vinzători ambulanți se odihneau prin colțuri umbrite.

Dinspre șosea, văd apropiindu-se un convoiu funebru. Un dric simplu, tras de doi cai, precedat de trăsura preotului și urmat de doi oameni și o trăsură goală. Recunosc pe unul : e Scoruș, un tînăr coleg de profesorat dela liceul Mihnea-Vodă. Celalt, un bătrîn modest îmbrăcat, pășește cu doi pași mai în urmă. E o figură cunoscută, pe care nu știu de unde s'o iau : poate un servitor vechiu al liceului, poate vre-o rudă săracă a mortului. Scoruș nu e de loc protocolar : e în haine de dril alb, cu pantofi de tenis în picioare. Merge cu capul gol, de sigur și din respect pentru mort, dar și din nevoia de a-și face vînt cu panama, ca să-și usuce șiroarele de sudoare ce i se preling pe obraz.

În lumina orbitoare a acestei zile sachariene, sărăcăciosul convoiu făcea o impresie dureroasă. Avusei o strîngere de inimă. Scoruș m'a văzut și m'a salutat cu o mutră de mucenic. Am plătit consumația și m'am luat după el, împins de curiozitate.

— E Iancu Dărăscu, fostul director. Eu sînt director de vacanță al liceului,—îți în locul lui Oprișan—așa că trebuie să-l duc la groapă. N'am încotro. Uf, ce căldură și ce drum lung! Cinci chilometri, domnule, dela Filantropia la Belu, pe năduful ăsta. Abia aștept să trecem de calea Victoriei și mă urc în trăsură. N'am picioare de harăm...

— Dar familia? Știam c'avea copii...

— Nu vrea nimeni să mai știe de el. A murit la spital. Se stricase cu toți ai lui. De, e o chestie și asta, să știi să mori la timp. Il îngropăm noi, școala. Ce bătae de cap pîn'am căpătat un ajutor de la Minister. Toată lumea la băi. Ministerul închis. E între două sărbători; au făcut punte. Bietul moș Dumitrache ăsta, îl cunoști, servitorul cel mai vechiu de la liceu, a fost om de treabă și m'a ajutat mult. Toată alergătura a făcut-o el. E singurul care a rămas la școală de pe vremea lui Dărăscu.

Scoruș vorbește a lene, în fraze scurte, cu pause dese. Își trece mereu batista leorcăită peste obraji uzi de sudoare, și continuă:

— Nițel noroc să mai fi avut, să mă fi găsit și pe mine plecat cu *plezirul* la Sinaia, cum aveam de gînd, în sărbătorile astea. Nimerea la morgă, săracu!

Mă alăturasem de-a binelea de Scoruș și „îngroșasem cortegiul“. Eram acum trei după dric. Și am mers așa o bucată de vreme.

Privesc cosciugul cu inițialele I. D. Singura coroană, de flori naturale, specii plebeiene: ochiul bouului, crăițe și nemțișori, ofilite de căldură, fără nici o panglică, spinzură în jos de pe capacul cosciugului. Un buchețel mic, s'a rostogolit de pe cosciug, pe scîndurile dricului Fără îndoială, sînt omagiul modest și discret al lui moș Dumitrache.

Mă năpădesc aducerile aminte: barul din maidanul Icoanei, corul de la biserică, bună dimineața la moș-ajun de la Palat, defilarea...

Sigur că în vremurile lui de mărire, nenea Iancu își închipuise altfel înmormîntarea asta: dricul de clasa I-a cu caii înpodobiți ca pampoane, falăitarii cu lampadare, decorația lui, cîștigată pe „cîmpul de onoare“, pe o perină de catifea roșie, purtată de doi vechi școlari, coloana elevilor mergînd îngîndurați, cu luminările spînzurînd de un nasture de la pieptul tunicei, steagul înfășurat în teaca lui de mușama și cu crepul de mare doliu, atîrnînd la picioarele aquilei, iar după dric, mulțimea profesorilor cu jobenele cernite în mîini și a generațiilor de foști școlari ce învățaseră să cunoască viața adevărată din tilcurile și sfaturile lui. Mai ales însă, nu putea să lipsească corul lui drag, întovărășindu-l în călătoria de veci cu urarea: „Mergi la cer și te așează, lingă dreptul ziditor,— Tu ce lași în urmă-ți jale, regretate director!“...

Pe cînd realitatea...

Incep să mă înduioșez. Duc, fără voe, batista spre ochi, unde sînt umezeala unei lacrimi. Scoruș mi-a prins mișcarea, dar i-a înțeles greșit intenția :

— Du-te, mă, de-ți vezi de treabă, că nu ești dator să-mi fii tovarășie pe cuptorul ăsta... Cu mine e altă afacere. Eu sînt director de vacanță...

Și suspinînd, cu filosofie :

— *Noblesse oblige...*

Constantin Kirițescu

Judecători și judecăți de altădată

I. Necesitățile din ce în ce mai imperioase ale vieții de astăzi, fac pe cei mai mulți juriști să se îndeletnicească cu dreptul aplicat, dreptul lucrativ, în dauna cercetărilor științifice ale dreptului pur. Astfel, pe cînd literatura juridică română, ca să nu vorbim decît de aceasta, dela războiu încoace s'a îmbogățit prodigios atît în ceiace privește partea jurisprudențială cît și contribuțiile doctrinare ale dreptului aplicat, — filosofia, sau istoria dreptului, au rămas aproape în același uitare ca și mai înainte, cu excepția ce o face distinsul academician și înalt magistrat, d. Andrei Rădulescu, care prin cercetările sale a dat la iveală jurisconsulți cu totul uitați, ca logofătul Nistor, sau pravilistul Flechtenmacher, și a ridicat vălul necunoașterii vieții juridice din secolul trecut.

Nu vom face aici apologia Istoriei Dreptului! Totuși, cunoașterea acestei fețe subt care se poate examina această vastă știință, nu poate fi decît de un real folos.

Prin Istoria Dreptului se poate examina evoluția istorică a vieții noastre sociale, dar acea evoluție sinceră, nedifortată de interesele politice sau locale ale trecutului. În cercetarea Istoriei Dreptului vom găsi instituții uitate, cum era în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, o «*Condică a șireților*» în care se înscriau toți negustorii prinși cu... ocaua mică, și, cite asemenea condici nu ar trebui să se înființeze astăzi! Și tot în Istoria Dreptului vom găsi origini uitate ale altor instituții a fi existente, cum ar fi embaticul sau bezmenul, vom cunoaște vechile așezăminte și norme care reglementau viața juridică de altădată, vom cunoaște morala călăuzitoare în decursul vremurilor, în fine, tot prin Istoria Dreptului se completează cultura generală a oricărui jurist, atît de necesară pentru înțelegerea timpurilor de mai tirziu, care vor aduce noi construcții juridice peste acelea deja existente.

În Istoria Dreptului vom căuta de data aceasta pe judecătorii noștri și judecățile de altădată.

2. *Justiția romană.*—Ideia de Justiție se pierde în negura trecutului îndepărtat, indiferent de fundamentul pe care regii, judecătorii sau moralisții o puneau și de aspectul subț care se prezintă, ea a existat odată cu primele conflicte, și a reclamat instituirea unui arbitru, a judecătorului.

În Dacia cucerită, moment din care se pot considera începuturile embrionare ale unui nou popor, dreptatea s'a împărțit după normele Romei stăpînitoare care imprimă noua organizație pe pămîntul nou cucerit și dreptul roman s'a păstrat atîta timp cît legiunile împărătești și-au purtat aquilele pe aceste meleaguri. De altfel, cele 25 de *tabulae ceratae* găsite în minele de la Roșia Abrudului¹, cu prinzătoare de contracte romane, monumentele și urmele scrise despre atîția magistrați romani, instituirea chiar a unui prefect al mării Negre (*praeses laevi Fonti*)² cu atribuțiuni judecătorești și administrative în această regiune, în fine, o anumită terminologie pur latină, care s'a păstrat chiar pînă astăzi cu toată vitregia timpurilor, precum: judecată, drept, arvună (*arhabo*) etc.—dovedesc cu prisosință existența unei vieți juridice romane în țările noastre.

Aceste timpuri, însă, care se confundă cu ultima epocă a dreptului roman, privind în special regimul provincial roman—Dacia Traiana—iar nu pe noul popor care abia se forma, cu obiceiuri, tradiții și instituții noi, nu ne interesează mai mult.

3. *Moș. Județ. Cneaz. Voevod.*—Începuturile existenței poporului român se socotesc a fi odată cu vremurile tulburi ale năvălirilor barbare, care s'au năpustit în Dacia trecînd prin foc și sabie tot ce au întîlnit în cale. Cu toată retragerea dincolo de Dunăre a oficialității daco-romane, poporul rămase cu hotărîre pe pămîntul unde s'a pomenit—unde se forma,—păstrîndu-și naționalitatea și obiceiurile în mici centre sătești ferite, de unde adesea «năvala cutezătoare și prada varvarilor» îl isgonia în munți sau în locuri mai ascunse. Astfel, începuturile sociale și organizația primitivă le găsim în viața sătească³. Satele erau locuite de cătră urmașii unui aceluiași îndepărtat autor comun care devenea moș. (=bătrîn) după cum pămîntul se numia moșie. Sintem dar în plin primitivism pe care l-a provocat tăerea oricărei legături cu civilizație romană și retragerea în locuri izolate, în plin patriarhat cînd tatăl familiei, sau moșul familiilor, era autoritatea care se impunea tuturor descendenților, tuturor celor ce-i avea în jur. Prin ascendentul și experiența sa, se pare că moșul satului, ca și tatăl familiei, era cel mai autorizat să supravegheze viața socială și să îndeplinească sarcina de judecător.

Năvălirile barbare izgoniseră pe autohtonii acestor ținuturi în locurile ferite din munți. Comunicația deci, nu o puteau face decît pe singurele drumuri naturale, în lungul cursului apelor unde de

1 I. Peretz, Istoria Dreptului Român, I, p. 368.

2 V. Pirvan, Începuturile vieții rominești la gurile Dunării, p. 69.

3 Cf. A. Rădulescu, Viața juridică și activă a satelor, p. 4 ș. u..

altfel, s'au făcut și cele mai multe așezări omenesti și care în decursul timpurilor au marcat mersul civilizațiilor. Și astfel, comunitatea de interes, de legături și de vederi a satelor de pe aceeași vale, putea determina autoritatea unui singur aceluiași jude, iar gruparea lua numele de județ¹.

Organizarea și viața socială din acele timpuri, este dintre cele mai obscure. Lipsa documentelor a făcut pe istorici să pășească pe terenul ipotezelor și deducțiunilor, la fel de îndoelnice. Se pare, astfel, că neînțelegerile erau soluționate de către *moșul*, devenit mai târziu *jude*, acel care se bucura de respectul unanim și o autoritate crescândă, chiar în documentele de mai târziu, prin sec. XVI și XVII, această denumire poartă înțelesul de «stăpîn al ruminului», al celui *adscriptus glebae*², amintind astfel vechea accepție de stăpîn asupra semenilor săi, spre deosebire de cuvîntul «judec», care rămase în accepțiunea înrudită de «om liber»³.

Această nouă orînduire avu ca exemplu așezămintele germane, coloniile săsești din Transilvania, care se pare să fi fost mai vechi chiar decît așa zisele descălecări ale țărilor romîne⁴. Comuna era condusă de un cap ce se numia *șoltuz* în Moldova (după german medievalul *scholteisse*⁵, iar în Muntenia de un *județ*, avînd un consiliu compus din 6 până la 12 *pirgarii* (din germanul *bürger*). Aceștia așumau puterile municipale, cumînd însă atribuțiunile administrative cu cele judecătorești, pe care le păstrară multă vreme, astfel, într'un document din timpul lui Ștefan cel Mare, se arată că «oamenii aceia ce ascultă de mitropolia din Roman, să nu aibă *a-i judeca* nici șoltuzii, nici pirgarii, etc....»⁶. Pe încetul își pierdură atribuțiunile judecătorești, rămînd numai cu cele administrative.

Concomitent, interesele militare aduseră în fruntea sătenilor înarmați, a voinicilor ce-și aparau «sărăcia, și nevoile, și neamul», pe șeful militar care purta titulatura slavo-bulgară de *cneaz*, iar dacā avea în subordine mai multe sate și cneziate, titulatura de *voevod*. Urmînd evoluției naturale tuturor popoarelor, ca și regii-preoți ai Egiptului, ca și regii semiți și căpeteniile începuturilor istorice, aceștia cumulau puterea militară, puterea suverană și puterea judecătorească, pe care o vor păstra tot timpul în calitate lor de *domni* ai secolilor următoare, lăsînd cu totul în umbră pe *judele* micilor ținuturi și al timpurilor pașnice.

Aceștia erau judecătorii primitivi, ai epocii întunecoase, a începuturilor vieții noastre judecătorești.

4. *Locul de judecată*.—Unde judecau!? Problema este dintre cele mai grele. Documentele noastre, chiar mai recente nu vorbesc de nici-o casă de judecată și nici măcar de o casă comunală

1 N. Iorga, De-ale noastre (Istoria Romînilor), p. 33.

2 C. Giurescu, Despre boieri, p. 92 ș. u.

3 Ibidem.

4 Xenopol, Istoria Romînilor, ed. I, v. II, p. 177.

5 Ibidem.

6 Xenopol, op. cit., V, p. 180.

așa cum era în Apus¹. Desigur că loc de judecată era umbra stejarului, ca în vechiul drept germanic, era piața adunărilor, era însăși casa judecătorului, era, oriunde se ducea judecătorul care își păstra investitura tot timpul și pretutindeni, căci investitura de a judeca nu i-o atribuia nimeni, ci exista inerentă titlului său de voevod și puterii absolute pe care o deținea.

5. *Dreptul aplicabil*.—Un drept cert, aplicabil, nu exista. Într-o lucrare elementară², Heliade Rădulescu susținea că «prima condică a României fu Pentateucul lui Moisi, împlinit cu principiile evanghelice». Nu știm întrucât această susținere este întemeiată. Poate că religia creștină ce pătrundea în țările noastre, aducea odată cu rarele cărți, și morala cea nouă care inspira pe conducători, stătem tot în domeniul ipotezelor și deducțiilor. De bună seamă însă că dreptul aplicabil erau tradițiile și amintirile dreptului roman moștenite, era obiceiul ce se forma pe încetul și nesimțite, împrumuturile de drept slav dela triburile pașnice și prea puțin grăbite, ce se scurgeau spre Dunăre, — și mai presus de toate, era acel *jus boni et aequi*, care dacă este întemeiat pe bună credință și aplicat de capete luminate, nu poate să dea greș niciodată.

6. *Domnul. Divanul. Boierii-judecători*.—Epoca cea tulbură a năvălirilor și începuturilor, și-a găsit sfârșitul.

După trecere de multe veacuri în timpul cărora români întemeiaseră și dezvoltaseră în special viața sătească, redusă ca și cerințele de atunci, odată cu creșterea nevoilor și intereselor s'a dezvoltat și viața orășenească, totodată dezvoltarea vieții de stat determină o organizare, evoluind astfel dela forma primitivă și simplă a județului, la formele din ce în ce mai complexe ale voevodatelor și domniatelor de mai târziu.

Se pare că în sec. XIV-lea sînt începuturile acestor domniate, care și-au purtat mai departe viața lor agitată între vecini interesați sau năvalnici. Șirul de domni și domnișori care s'au perindat uneori citeva luni, alteori decenii, a fost marcat la intervale și prin spirite de energie și orînduire, care pe lîngă minunate fapte de arme, s'au preocupat și de viața socială a supușilor, care își urma cursul restrîns și modest, cu toate satisfacțiile și vicisitudinile ei.

Domnul, forma în care se transformase *voevodul* sau *judele* epocii anterioare, cumulase toate puterile. El devenise nu numai conducătorul în războaie, ci după slavona, care era limba oficială a cancelariilor în Răsărit, se numea și *gospodar*, adică stăpînul casei, suveranul, iar mai în urmă, cînd nu se mai află sub suzeranitatea nici-unuia din vecini, își luă titulatura de «*samoderjavnic*», adică: de sine stăpînitor³; este alfa și omega, este capul administrației, al puterii militare, este stăpînul vieții supușilor și totodată dispune de onoarea lor și de dreptul de a-i judeca. Con-

1 La Germani un Rathaus; la Francezi, Hôtel-de-Ville.

2 H. Rădulescu, Elemente de istoria Românilor, ed. 1861, p. 105.

3 Xenopol, op. cit., III, p. 137.

tra acestei autorități și judecăți și înaintea aceluiași Domn, supuși nu aveau altă cale de atac, decît îndurarea sau bunăvoința Domnului următor, întrucît nu era cunoscut principiul autorității lucrului judecat. Acei «rămași de judecată», cel mult se puteau feri de executare, trecînd hotărele, devenind *pribegi*, afară dacă, fiind boieri de samă, nu reușiau să-l scoată din domnie prin intervențiunea oștilor străine și cu riscul tăierii capului sau a mazilirii.

Ca organ consultativ era *Divanul Domnesc*, sau adunarea boerilor mari și a înaltului cler, care, cu o formă solemnă, își da părerea asupra hotărîrilor pe care urma să le ia Domnul; acesta nu le urma avizul, decît dacă era în concordanță și cu voința sa¹. Mai cu samă în cauze politice, arbitrariul Domnitorului se exercita în afară de orice consultare; astfel, Ștefăniță Vodă a judecat pe Luca Arbore hotărîndu-i executarea, astfel Alexandru Lăpușneanu a judecat pe boierii săi, astfel au făcut atîția Domni ai celor două țări, dînd voe liberă autocratismului lor nemăsurat. Ba, un călugăr raguzan, vorbind de Ecaterina, doamna lui Mihnea, ne arată că «nu mai are tihnă, fiindcă țara e mare și alte județe nu sînt, decît ori ea, ori Domnul, hotărîsc toate»².

În afară de Domn și ca un atribut al puterilor locale, judecarea pricinilor mai mici era lăsată pe sama boierilor, fiecare pe la locurile lor, în Moldova, după spusele lui Cantemir «sfetnicii domnești și boierii cei de divan din starea întâia, îndată ce se află afară din Iași au putere în toată țara să judece și să hotărîscă pricinile cele de judecată»³.

Știm că boierii erau orînduiți într-o anume ierarhie, «fiesce care boierie se păzia și se cinstea la rîndueala sa», — după cum spune cronicarul.

În Muntenia, cel mai de samă boier, ale cărui atribute erau deținute la început de însăși voevodul, era *Banul*⁴, care purta titlatura de banul Severinului, banul Craiovei, sau în fine, Marele Ban. Aceștia «la boierie sînt mai de frunte, și altă putere au peste Olt, nu numai a giudecă, ce și cu moartea pre vinovați a căzni»⁵, avînd deci deplină putere a judeca și dispune de viața supușilor din banatul lor, ca și Domnul; în Moldova *banul* era un boier de o mai mică importanță.

Un alt boier de samă, cu dreptul de a judeca în numele Domnului, era *Vornicul* (din slavul *dvor* = casă, curte). În special în Moldova, Vornicul de Țara de Jos și cel de Țara de Sus, au jurisdicțiunea acestor regiuni și în special «poate să hotărîscă pedeapsa morții la talhari, la ucigași și la prădătorii de biserici și la alți

¹ Xenopol, op. cit., III, p. 144; V, p. 164.

² N. Iorga, Istoria Romînilor în chipuri și icoane, ed. Ramuri, p. 68.

³ D. Cantemir, Descrierea Moldovei, Despre Divanul de judecată, p. 190—191.

⁴ Hasdeu, Etimologicum Magnum Romaniae, ed. Socec, art. Ban., p. 277, ș. u.

⁵ Ibidem, Cantemir, cit.—Hron. II, p. 372.

făcători de rele și fără a întreba pe Domn¹. Cu vremea titulătura de *vornic* se dădu unora din *vel-căpitani* (mari căpitani), acele căpetenii militare care încă de la începutul organizării domniatelor, reprezentau puterea Domnului în diferite centre, înlocuind cu încetul pe vechii juzi sau județi², astfel, în Muntenia se cunosc vornicul de Tîrgoviște, vornicul de Cîmpulung și vornicul de București, care se pare că aveau jurisdicția rurală a acelor ținuturi. Vornicii, împreună cu alți slujbași mărunți denumiți *banii de județ*³ ajun-deosebite de marile orașe, ca București, Tîrgoviște sau Craiova, unde atribuțiunile jurisdicționale erau încredințate unor așa numiți *judcători de scaun*.

În fine, Vasile Lupu, îngrijorat de năvălirile tătare și desordinea de la «marginea» răsăriteană a țării, a instituit *Serdarul*, un judecător regional, mai bine zis un guvernator militar, în grija căruia a dat regiunea de la Tîghina și până la Greceni, cu îndatorirea, între altele, de a cerceta furturile și a judeca trei zile pe an prin tîrguri⁴.

Toți aceștia constituiau instanțele judecătorești mai mult sau mai puțin regulate. Hotărârile lor nu se puteau apela decît la Domn, mărgînîndu-se dar, tot la bunul plac al acestuia, — dacă jalba mai putea să ajungă pînă la el.

Judecătorilor li se da însă cuvenita cinste fără osebite, intrucît «cel ce va sudui... pre giudeț sau pre vre-o slugă a giudețului pre carele va fi trimis giudețul să facă vre-o slujbă iară neștine'l va învâlu și nu-l va lăsa să-și umple slujba după învățatura mai marelui său, această greșală este ca și cînd ar li sudui pre domnie⁵».

7. *Bresle*. — Dar pe lîngă această justiție, ale cărei atribuțiuni erau corecționale, cu foarte puține excepții, mai era o jurisdicție aparte, care își cîștiga autoritatea pe încetul și temeinic și a cărei judecată se întemeia mai mult pe buna credință și obicei, spre deosebire de abuzurile nenumărate ale puterii absolutiste care cumula legiferarea, executarea și jurisdicția.

Erau judecătorii comerciali — ca să întrebuițăm terminologia modernă, — ai *breslei*.

În adevăr, din nevoile negustorilor și micilor industriași ai timpului, de a-și apăra interesele lor profesionale și ajutorul mutual ce au înțeles să-și dea, s'au constituit așa numitele *bresle* sau *starostii* (Ivatstvo = frăție), care își alegeau un sfînt care să le apere și un staroste ca să le conducă; iar starostele, cu ajutorul fruntașilor, veghea la bunul mers al breslei sale și judeca afacerile din-

1 Cantemir, op. cit., p. 148.

2 C. Sărățeanu, Cîteva cuvinte asupra vechilor instituții..., p. 6-7.

3 C. Giurescu, op. cit., p. 95.

4 I. Nistor, Istoria Basarabiei, p. 154.

5 Pravila lui Vasile Lupu. Pentru cei ce vor sudui pre giudeț sau pre oamenii domnești, glava a; idem Pravila lui Matei Basarab, glava 48.

tre negustori, sau, dintre meșteri, calfe și ucenicii lor¹. Și simptomul este cu atât mai interesant, cu cât reprezintă o îndepărtată independență a comercialului față de civil, în țările noastre.

8. *Judecata Domnului*. — Aceștia erau judecătorii, — dar unde și cum judecau?

Cele mai autentice documente sînt cronicile contemporane și în special, interesante însemnări lăsate de Cantemir în a sa *Descriere a Moldovei*.

Domnul judeca la Curtea sa, de obicei în fiecare zi, ba unii Domni, ca Dabija Vodă «de două ori făcea divan în zi. Deci la Divanul cel de dimineață, dvoria toți la Divanul, iar la cel de kîndie, umblau fustașii pen tîrgu chiămînd oamenii la divan²». Acolo, la Curte, judecă de obicei într'o sală specială, «sala cea de judecată», sau «divanul cel mare», care «este totdeauna în mijlocul palatului domnesc³».

Însă judecata nu era legată de un asemenea for. Astfel, un călător francez găsește la 1585 pe Petru Șchiopul judecînd sub un cort așezat în fața Curții domnești din Iași⁴, în timp de război, barem, netăgăduit că Domnul putea face dreptate la Curtea sa, pe cîmp, sub cort, oriunde nevoile sau răutățile omenești i se aduceau la cunoștință și oriunde se afla.

După același obicei domnesc, boierii mari sau mici, se pare că judecau pe împričinați pe la curțile lor.

Domnul putea judeca „la divan sau fără divan», așa cum făcu Constantin Basarab zis Cîrnu (1654-1658) domnul Munteniei, cu seimenii care îl nemulțumiseră⁵. De asemeni, Domnul judecă și hotărăște singur unele din «jalobe» primite, pe care i le cetește *Logofătul cel de taină*⁶ și «scrie d'asupra lor hotărîrea domnească», sau dacă găsește «jalove mincinoase sau care cuprind vre-o cerere fără dreptate, le rumpe»⁷.

Cînd judecau în Divan și anume numai «pricinile cele mari», sau «cînd se află nedreaptă judecata vre-unui boier⁸», trebuia păstrată o anumită rînduială și îndeplinite anumite formalități. Astfel, Domnul se așeza pe scaunul domnesc, în spatele căruia se afla chipul lui Cristos luminat cu o făclie. La stînga Domnului, — partea cea mai de cinste după obiceiul turcesc⁹, — venia Mitropolitul și apoi veliții boieri după rangurile ce aveau, iar în spatele

1 Xenopol, op. cit., VII, p. 11 ș. u.

2 N. Costin, *Letopiseț* (ed. M. Cogălniceanu, v. II, p. 5).

3 Cantemir, op. cit., p. 185.

4 Iorga, *Istoria Romînilor în chipuri și icoane*, p. 68.

5 M. Costin, *Letopiseț* (Cogălniceanu, I, p. 352).

6 Cantemir, op. cit., p. 190.

7 *Ibidem*.

8 *Idem*, p. 186-191.

9 „a sinistrei principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratio... a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius „L. Șăineanu, *Influența orientală...*, v. I p. CLXXXI și Cantemir, loc. cit., p. 185.

Ior, boierii *paia*, adică cei fără de slujbe¹, în fața Domnului era mulțimea de *aprozi* care aveau altă cinste decât astăzi². Și pe lângă *aprozi*, mai ședeau *armașii* de care era nevoie. Mulțimea de *impricinai* aștepta afară sau în sălile alăturate și erau introduși pe rând.

Primul care vorbea, era reclamantul și în urmă pîrîtul, «în genunchi» și «cu glas tare», după cum spunea călătorul francez din 1585 despre care am pomenit, sau cu cuviință și moderațiune, cum am zice astăzi. După ce erau ascuțați amîndoi în păsurile Ior, Mitropolitul, urmat de ceilalți boieri, își arătau părerea «fiește-care precum socotește», iar boierii cei fără slujbe, boierii *paia* «nu cutează să zică nemică... fără numai atuncea cînd sînt întrebați de Domn³». Și dacă, fiind vre-o pricină corecțională cum întîlnim mai în toate judecățile timpului, cel pîrît este găsit vinovat, Mitropolitul arată «de ce pedeapsă este acela vrednic după legile politicești și bisericești», dar totodată «pune înainte mila domnească, căreia nu poate judecata să-i puie hotar⁴», asemenea fac și boierii, iar Domnul hotărăște.

Impricinatul iese pe altă ușă a Divanului, afară numai dacă nu cumva îl luau în primire *mumbașirii* și *zapcii*⁵ să-l ducă *la gros*⁶ să-și ispășească pedeapsa.

Dacă pîrîtul nu se prezenta, sau dacă fapta comisă îi reclama îndiscutabil prezența, în special în afacerile penale precum erau: tâlhăriile, crimele, etc., atunci era adus «techer-mecher» de olăcari sau alți oameni de-ai stăpînirii. Astfel, călătorul francez Guillebert de Lannoy care trecea prin Moldova la 1420, arată cum a fost prădat cînd se apropia de Cetatea Albă și plîngîndu-se autorităților, făptuitorii au fost prinși în cîteva ore și aduși înaintea sa, legați și cu ștreangul de gît⁷.

O pricină se judeca în Divan într'o zi și numai «dacă este prea încurcată» dura mai mult timp, — «în trei sau patru Divanuri⁸».

Am văzut că Domnul și Divanul judecau ca instanță apelativă, pricinile mici care în prealabil au fost judecate deja de boieri sau de cătră vornic. Aceste prime judecăți ce nu vor fi fost făcute «după legea politicească și bisericească și după închipuirea pricinei», se cercetează în prealabil de Logofătul cel Mare care «le rumpe» și «îndreptează pe jeluitor la Divanul Domnesc⁹».

1 L. Șăineanu, op. cit. § 56; Cantemir, loco cit.

2 „Și cînd mergea la casa boierilor, ori în ce cinste de boierie era acelu boieru, eșia înaintea lui și-l priimia cu șlicul a-mină, și băgîndu-lu în casă, stîndu boierul în picioare și cu aprodul, îi da poronca Domnească, și punea pe aprodu de ședea și apoi ședea boierul“. Gheorgaki al II-lea Logofăt. Condica (Cogălniceanu, III, p. 302).

3 Cantemir, loc. cit., p. 187.

4 Ibidem.

5 Șăineanu, op. cit., § 68.

6 *la gros*, după butucul (*gros*) care se lega de picioarele celor închiși.

7 I. Nistor, op. cit., p. 58.

8 Cantemir, loc. cit., p. 189.

9 Idem, p. 192.

Judecata vornicului, acesta fiind *omul* Domnului și al legii, prezintă mai multe garanții decât aceia a celorlalți boieri. Apelul făcut de parte nu mai repunea întreaga pricină în discuție, «ci se caută numai să vadă, de este judecata curmată drept după legea țării, precum scrie în *mărturia* vornicului care se dă după obiceiul la partea cea învingătoare¹», iar dar cum, în acest caz, Divanul judeca în drept, — cum am zice astăzi, — deci ca o instanță de casare, fără a mai evoca fondul dacă prima judecată s'a dat «după legea țării».

9. *Judecători și judecăți.* — Judecătorul trebuie să fie drept «să fie tuturor miloserd, ne-aducător aminte de rău, ne-mînios, nefățarnic, ne-luător de mită... să nu creadă lesne fără de întrebare prepunerile și pîrile și bănuelile²», fiindcă «nu se cade de acolo să se nască strîmbătăți, de unde se nasc giudecățile», cum spune cronicarul Muste³. În „*Învățăturile*“ pe care le-a lăsat fiului său, cucernicul Neagoe Basarab referindu-se la «judecată» scrie: «deci Domnul care va giudeca drept, acela-i Domn adevărat și unsul lui Dumnezeu și va dobîndi lumina care nu va trece niciodată. Iar Domnul carele nu va giudeca pre dreptate și pre legea lui Dumnezeu, acela nu este Domn, nici se va chîmia îndreptător și unsul lui Dumnezeu, ci va fi pierdut în pericliunea cea de veci, și, pentru fățarnicia lui, nici fața lui Dumnezeu nu o va vedea⁴».

Cronicile pomenesc pe Domnii care dădeau «giudecățile cu mare dreptate și socoteală, cu fără fățarnicie, cu cinste, eară nimănu cu voe veghiată». Astfel, Miron Costin vorbind despre Radu Mihnea, arată că «la multe divanuri zicea cătră vornicii de gloată: Vornice, zi celui om, mîne să mai iasă la Divan! ferindu-se să nu hie greșitu cumva giudecata. Și de se tîmpla greșitu giudețulu la unui Divan, să îndrepte la altul⁵». De asemeni, cronicarii mai vorbesc, ca buni judecători, de Constantin Duca, acel care «făcea dreptate tuturor și mai virtosu celoru ce se pîrau pentru vecinătate» și «de avea pre cineva a-l certa, cu blîndețe răspundea zicînd: Ce-ai făcut așa? Ori celor mai de fire, ori și celor mai proști, măcar de se tîmpla și țaran din cei de gios: luați-l pre *dumnealui* și-l puneți la popreală. Sau de era de certat: dați-i attea toege⁶», de asemeni era socotit ca bun judecător și Gheorghe III Duca⁷.

Unii Domni erau buni, așa de buni încît se minunau chiar cronicarii. Astfel, se relatează că Alexandru Iliaș, domnul cel de doi ani al Moldovei, zicea celui rămas la *giudecată*: «pas de

1 Idem, p. 191.

2 Pravila lui Matei Basarab, glava Pervaia (1).

3 Nicolae Muste, Letopiseț (Cogălniceanu, III, p. 33).

4 Învățăturile lui Neagoe Vodă cătră fiul său Teodosie, ed. Neamul Romînesc, 1910, p. 225.

5 Miron Costin, Letopiseț (Cogălniceanu, I, p. 286).

6 Neculai Costin, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 41).

7 Ion Neculce, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 195).

plătește celuilalt, că i-ai luat cu strîmbul. Deci de zicea unul: plăti-voiu Doamne, numai ca să mă mai păsuiescă până la o zi, că sum sărac și n'am cu ce-i plăti acum. Eară pîritul așîderea de iznoavă dacă zicea: mie încă îmi trebuie, că sum sărac și îmi mor copiii de foame că n'am cu ce-i hrăni, ci mă rog Doamne ca să se pună acest om la închisoare, sau să-mi plătească acum că nu-l pociu aseptă. Atunci Iliăș Vodă scotea bani din pozunar de la sine și plătia pre datornic ¹».

Alți Domni erau aspri în judecata lor, cu toate că păziau legea. Dintre aceștia vom cita pe Antioh Cantemir al cărui «giudeț ca pe pravilă era». Și atît de aspru și de drept, încît Episcopului Varlaam al Hușilor, i-a zis în Divan: «Popo! Ce nu giudeci dreptu, cînd îți vinu cărțile mele? Ți-oiu rade pletele ²».

Dar erau și mulți abuzivi, «răsipitori de lege» cum îi numește cronicarul ³, care judecau cu cruzime și uneori cu părtinire, a ceștia însă își făceau judecata potrivit împrejurărilor celor turburi ale timpului, cum a fost Vlad Țepeș, sau după cum simțiau că vre-un boier încearcă să le olatine domnia. Dintre toți aceștia, vom cita tipica judecată a lui Țepeș pe care o găsim în niște narațiuni săsești din sec. XVI-lea, aflate în mănăstirea St. Gall: prințind pe un țigan hoț și cum alți țigani veniră să-i ceară libertatea, Țepeș porunci să-l spînzure, țigani i-au spus că «nu acesta este obiceiul» (es wer nit is gewonhait). Vodă ar fi dat ordin de îndată să-l fiarbă într'un vas cu apă și să-l mîncece acești tovarăși care interveniseră pentru el ⁴. De altfel, toate aceste narațiuni arată grozăvii de perruptudinea și cruzimea acestui Domn, pe care nu-l numește decît *Dracol* ⁵, efectul acestor cruzimi ni-l învederează alte narațiuni, rusești, anonime, din care reese că nu tolera nici-o fără-de-lege, indiferent de persoana făptașului și atît de temut era, încît deși la o fintînă pusese o cupă de aur, nimeni n'a îndrăznit s'o fure ⁶, asemenea exemple citate, sînt numeroase ⁷.

Dacă Domnul păcătuia din cînd în cînd în judecata lui, apoi de sigur că boierii, micii seniori care aveau în mîna lor toată puterea, comiteau abuzuri cu atît mai multe, cu cît se aflau mai departe de Scaunul Domniei care reprezenta și Scaunul controlului. Astfel, se relatează că dacă se dovedea «vre-un boier că a făcut judecată fățarnică, luînd mită, sau făcînd părtinire, sau neavînd măcar pricepere să judece, atuncea se pedepsește cumplit ⁸». Nu este mai puțin adevărat, că dacă apelul făcut de cătră cei nemul-

1 N. Costin, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 6).

2 Idem, (idem, p. 55).

3 Gr. Ureki, Litopiseț (Cogălniceanu, I, p. 213).

4 Cf. I. Bogdan, Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui, p. 97.

5 Cf. versiunile No. 1, 10, 17, 18, 22, 23.

6 I. Bogdan, op. cit., p. 127.

7 Idem, p. 131.

8 Cantemir, op. cit., p. 185.

tumiți, înaintea Domnului, se dovedea netemeinic, atunci «îl pedepsește pre acela cu bătaia pentrucă a defăimat judecata boierului și n'a ținut în samă porunca stăpînească¹».

Judecata trebuia întemeiată pe puternice dovezi, căci «nu se cade nice se destoisce pre om a-l ostîndi ori în ce chip, de nu se va foarte scula spre dîns, multe mărturii să mărturisească, la arătare și la adevăr de greșala omului aceleuia și atunci să-l judece după tocmala bisericii²». Această dispozițiune, cu toată anatema bisericească ce o sancționa, rămînea la liberă apreciere a judecătorilor.

10. *Norme de drept.* — Judecata se da potrivit pravilei și potrivit cu *legea*; un călător din 1702, Edmond Chisthull care însoția pe lordul Paget, fost ambasador la Constantinopol, trecînd prin Muntenia, arată că «dreptatea se împarte după legile țării, care se asămănă cu dreptul roman», iar «puterea de a ostîndi la moarte nu o are decît Domnitorul³».

Pravilele, sau dreptul pozitiv, erau în bună parte norme de drept bizantin cu o puternică înțutire religioasă, *glavele* sau paragrafele lor cuprindeau mai mult dispozițiuni penale, evidentă dovadă a primitivismului legislativ la noi. Astfel, se cunosc pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, și Pravila mai veche, dar pierdută, a lui Alexandru cel Bun.

În afară de pravile, în diferitele documente ale epocii, cercetate de istorici, în diferitele cronici, cărți de judecată date, hotărnicii, anaforale, zapise sau sineturi, se pomenește de *legea* sau *dreptul țării*⁴, în realitate obiceiul țării sau obiceiul pămîntului, care constituia cu adevărat legea aplicabilă a țării noastre. De aici se poate înțelege cit de ușor era ca pe lîngă «giudecarea cu dreptate» și precedată de rugăciuni adresate Celui A-tot-puternic spre a-l «desbrăca de minie și de lene, că omul cel minios și cel lenevos nici-o dreptate nu va face săracului⁵», — să se treacă la abuzuri, împărțindu-se dreptatea după obraze. Astfel, cronicarul Ureche, referindu-se la epoca lui Alexandru Lăpușneanu, scrie: «În Moldova, au cei mai mici despre cei mai mari acest obicei, de pieră fără giudețu, fără vină și fără samă. Singuri, cei mai mari, giudecători, singuri priși, și singuri plîntorii legii⁶!».

Astfel, acest interval de cîteva veacuri, jurisdicția noastră pe lîngă arbitrariul judecătorilor a fost guvernată și de pravilele care se edictează și de obiceiul pămîntului care intrase în firea locuitorilor și despre care se pomenește în toate scriptele ce se făceau. Această epocă a pravilei și a «legii» însemnează trecerea de la abuzul atotputinței puteri centrale, la aplicarea unor norme a căror

1 Ibidem.

2 Pravila bisericiască de la Govora (1640), glava 98.

3 Ed. Chisthull, Călătoria noastră în Turcia și întoarcerea în Englitera, Bulet. Soc. Reg. Romine de Geografie p. 202/1922.

4 Cf. I. Peretz, Istoria Dreptului Român, v. II, p. 90 ș. u. cu documentele citate.

5 Invățăturile lui Neagoe Vodă, p. 226.

6 Gr. Ureki, Letopiseț (Cogălniceanu, I, p. 220).

autoritate este deplin recunoscută, iar puterea judecătorească deși tot centrală și cumulată cu cea executivă, începe a fi delegată unor agenți secundari, capătă un caracter mai popular și omenesc, din acela de esență superioară pe care îl păstrase atita timp cit rămăsese ca exclusiv atribut al Domnitorului. Totodată apare și «Divanul», un sfat consultativ care, cu tot rolul său de figurație, reprezintă începuturile judecării în colegiu.

Execuțiile se dădeau însă în numele Domnitorului, care reprezintă și puterea executivă, prin aplicarea pecetii țării¹.

11. *Domniile fanariote.* — La începutul sec. al XVIII-lea suzeranitatea turcească asupra țărilor române, luă caracterul unei conduceri directe și efective. Domnitorii începură a fi numiți din foștii dragomani ai Constantinopolei, pe termen mărginit, pe parale multe care trebuiau scoase prin nenumărate și absurde biruri puse asupra poporului, devenind unelte și slujitori ai Turcilor. Neînțelegerile dintre Ruși, Turci și Austriaci se țin în șir și locul lor de răsbufnire era pământul românesc. Administrația se schimbă, boierii țării devin mazili, făcând loc cliențelei sau slujitorilor noilor domni — se vede că de atunci se zice «schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor!» — care căutau să se despăgubească de darurile pe care trebuiau să le facă după obraze și după mărimea ișlicului. Țările sint ocupate pe rînd de Austriaci², de Turci³ și în special de Ruși⁴, sub diferite pretexte, astfel că justiția se împărțea cînd de organele locale care trebuiau să țină samă că «bietul om e subț vremei», cînd de organele centrale, ba uneori chiar de organele ocupației militare, aceasta este epoca zisă a *fanarioților* deși nu toți domnitorii erau veniți din Fanar, în timpul căreia deși cultura a progresat, deși limba românească s'a păstrat și îmbogățit sub poșghița limbii grecești care înlocuise slavona din cancelarii, deși în cele mai multe cazuri, justiția avea abuzul drept normă, — totuși se fac primii pași în organizarea judecătorească.

12. *Ispravnicii. Oltenia sub Austriaci. Domnul.* — Am văzut că cei mai mici judecători, un prim grad de jurisdicție, erau *vornicii*, *banii de județ* și *judecătorii de scaun*. Constantin Mavrocordat, în cea de a treia domnie a sa, reformă această organizare, sub influența turcească⁵, el institui pentru fiecare județ cite doi *ispravnici* dintre care, în fapt, «unul este grec, după cum se știe, și tovarăș cu Domnul⁶», avînd atribuțiuni administrative și judecătorești⁷. Dar

1 Ibidem, p. 133.

2 în Muntenia 1789-1791; în Oltenia 1718-1739; în Moldova 1787-1791.

3 în special Muntenia, în anii 1821-1822.

4 în Muntenia 1769-1774, 1806-1812; în Moldova 1739, 1769-1774, 1788-1792, 1806-1812.

5 L. Șăineanu, op. cit., § 68.

6 M. F. Zallony, Despre Fanarioți, ed. Alcalay, p. 60.

7 Aceștia din urmă corespund *caduiului*, la Turci. Alex. Ipsilante scria într'o carte domnească: „Am rînduit la fiecare județ cite doi boieri, unul a fi judecător și altul a fi ispravnic“, care însă au atribuțiunile în comun „...până a vrea Domnia mea a da nizamul cel desăvîrșit a bine întocmi starea județelor și a țării, face trebuința a fi ispravnic și judecător deavalma“ (V. A. Urechia, Istoria Romînilor, I, p. 45; cf. și p. 134.

mulţele neînţelegeri ce se iviau de la o vreme, pentru pămînturi, pentru şerbirea lucrurilor (=servituţi), pentru impresurări, reven-
dicări, clironomie (=succesiune) şi atitea alte pricini, şi care nu
mai puteau fi prididite de ispravnicii preocupaţi mai mult cu atri-
buţiunile lor administrative, — determină Domnii de mai tîrziu să
separe aceste două atribuţiuni (v. infra § 19); aceasta însă nu ex-
cludea competenţa jurisdicţională a ispravnicului, care rămînea *volnic*
«cînd nu va avea să caute alte pricini ale judeţului».

Se pare însă că în fapt, între ispravnici şi judecători erau
chiar conflicte pentru puterea jurisdicţională, pe care cei dintăiu o
pierdeau datorită, de sigur, atribuţiunilor lor executive care creiau
împlicite nemulţumiri, iar ceilalţi o cîştigau prin încrederea de care
începeau să se bucure. Astfel, se cunoaşte conflictul ce s'a ivit la
1793, în timpul domniei lui Alexandru Moruzi, cînd slujitorii is-
pravnicului voiau ei să judece în locul judecătorului Toma Deseanu,
la bîlciul din Slatina, iar Marele Logofăt, care a cercetat cazul, a
arătat că judecătorul nu putea fi turburat în atribuţiunile sale, în-
trucît prin chiar cartea sa de numire se arată că «judecătorul să
aibă a căuta toate pricinile de judecăţi ale locuitorilor, să le ho-
tărăscă, şi ispravnicii să nu se amestece»¹.

La Iaşi, în urma reformelor făcute de Const. Mavrocordat,
se instituiră şi trei boieri judecători care «să fie împreună cu alţi
boieri la toate trebile, judecăţile şi sfaturile nelipsiţi şi le-au rînduit
şi leaă cîte 50 de lei pe lună fieştecarui boier».² Aceştia con-
stituiău dîvanul velişilor boieri.

Pe de altă parte, Oltenia, care prin pacea dela Passarowitz
(1718) trecuse sub Austriaci, căpătase o nouă orînduială, aproape
identică cu a Munteniei. Astfel, judeţul era împărţit în cîte 4 plăşi,
părcălabul sau primarul comunei, avea jurisdicţia penală a faptelor
de mică importanţă care se pedepseau până la 21 de vergi, fiecare
plasă era administrată de cîte un ispravnic care avea şi atribuţiuni
judecătoreşti: în civil rezolva pretenţiuni până la... 30 lei, iar în
penal, avea dreptul de a aresta şi a pedepsi cu gloaba până la 3
lei şi cu bătaia până la 50 de vergi. În fruntea judeţului era cîte
un vornic care judeca pricinile de o deosebită importanţă, în afară
de acelea care se pedepseau cu moartea sau cele privitoare la moşii,
care rămîneau de atributul ocîrmuirii centrale³.

În fine, pe deasupra tuturor era tot Domnitorul. Omnipotentul
Domn îşi păstrează atribuţiunile judecătoreşti, el judecă pe boieri,
pe marii demnitari, în primă şi ultimă instanţă. De asemenea judecă
pricinile cele mari, cum ar fi tălhăriile, crimele, etc. şi se pronunţă
asupra apelurilor ce s'a îndrăznit a se face contra cărţilor de ju-
decată ale ispravnicilor sau judecătorilor de scaun, alteori trimetea

1 V. A. Ureche, op. cit., IV, jalba şi pitacurile dela p. 401—404.

2 Spătarul Ioan Canta, Letopiseţ (Cogălniceanu, III, p. 183).

3 Xenopol, op. cit., IX, p. 76.

afacerile mai mici să le judece sau să le cerceteze, să le *izbrănească* «boierii cei mari» sau ispravnicii.¹

13. *Cum se judeca?* — Cronica ne arată ctiva Domni și în special pe acei dela începutul epocii fanariote, respectînd legea și animați de sentimentul milei sau al dreptății. Astfel, Nicolae Mavrocordat în prima sa domnie, cînd a judecat pe Iordache Roset Vornicul «au pusu de au întrebatu pe Mitropolitul Gedeon, care era față la Divan, dovedîndu-se aceasta asupra lui Iordaki Vornicul, *ce zice pravila*», și acesta «mergînd la gazdă... după ce s'a ridicat Divanul, au trimis scris cu slova lui dîndosul cărții cei de pră asupra lui Iordaki Vornicul, cum pravila scrie...»² Iată dar pe Domnitor judecînd după lege. Iar mai tîrziu, cînd a venit în a doua domnie și i se plîngeau *jupînesele* unor boieri care erau arestați de Turci la Varna, el «le arăta cinste și le zicea de ședeau și cu cuvinte bune le mingăia, cum că are nădejde fără de zăbavă să vie și dumnealor (boierii) pe la casele sale».³

Totuși, lumina favorabilă în care ni-l arată unii dintre croniciari pe acest Domn, caută să o umbrească Nicolae Muste, *dieac stare de divan*, care scrie surprins «că și țărănilor au fost dat voie de se ridicau cu pră asupra boierilor, de nici ti băga în seamă. În divan suduiau mojiicii pre boieri și cum eșiau la divan de se jeluia unu țaranu pe unu boieru, îndată da pre boieru în mîna țaranului, fără de nici o judecată sau dreptate».⁴

Dar abuzurile începură odată cu venalitatea crescîndă a Domnilor, pe care nu-i lega nimic de țară, și cu dorința de căpătuială a clientelei care constituia alaiul celui căftănit. Șirul Domnilor abuzivi este destul de mare și judecata se da de pe obraze, de pe interpretările... fanariote ale timpului și intereselor celor mari, de sigur că dacă Nicolae Muste ar fi trăit o jumătate de veac mai tîrziu, și-ar fi schimbat părerea ce o avea despre «judecată».

14. *Jurisdicție turcească.* — Cînd era împlicinat însăși Domnitorul, instanța de judecată era sublima Poartă, Stăpînul cel mare și nevăzut, care îl numise și îl trimisese pe trei ani în domnie. Acesta își exercita jurisdicția de obicei printr'un trimis sau vre-un cadîu. Astfel, în cronica lui Enachi Cogălniceanu, găsim următoarea întâmplare a lui Ioan Mavrocordat, care l-a costat și domnia: un evreu rău-platnic a fugit din țară și subțimbolul unor conaționali din Constantinopol a făcut *arzaval* (= jalbă) plîngîndu-se «că i-au luat Domnul muierea de au umblat cu ea» și pe el l-a închis în cîteva rînduri. Sultanul Mehmet îl dădu în primirea unui *Zaim-Bumbașir* cu ordin să-l ducă în Moldova, acolo să cheme un *cadîu* care să judece pricina dînd un *ilam* care să se execute de îndată. Ajunși în Moldova, Domnul trimise pe Bumbașir la gazdă și opri

1 Ioan Neculce, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 417).

2 N. Costin, Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 83).

3 Acsinti Uricarul — Letopiseț (Cogălniceanu, II, p. 136).

4 Nicolai Muste — Letopiseț (Cogălniceanu, III, p. 41).

pe evreu, apoi «au repezit poroncă la toți negușitorii turci din Iași și la toți musafirii turci ce se aflau în Iași, ca să se afle la două ceasuri din zi, toți la curte, și făcînd scire și cadiului să fie și el și toți boierii cei mari cu boierii și fără boierii, și adunîndu-se cu toții au eșit și Domnul, poroncînd să pue butuci ovreiului și în mîni și în picioare, și așa să-l aducă la Divanu». L-a judecat cadiul, l-a întrebat, iară el «n'au avut ce răspunde, fără decit au spus drept că alții l-au pus la această, iară el nu-i vinovat». Domnul a întrebat pe cadiu și pe ceilalți Turci ce pedeapsă merită, și au răspuns că «este bun de spînzurat!». Cadiul a dat ilam, Turcii au plecat și pe evreu l-au spînzurat de o dugheană, ținîndu-i trei zile spînzurat». Bumbașirul cînd a aflat, era tîrziu: Domnul respectase forma, cadiul dase ilamul, bumbașirul a fost «dăruit bine» și evreul își luase pedeapsa. În urma acestui fapt, bogatele rude ale condamnatului, prin daruri, prin intrigi și aștînd pe alți candidați la domnie, au reușit să provoace maziirea Domnitorului Mavrocordat.¹

Uneori se apela la Poartă chiar pentru afaceri intervenite între boieri și se pare că de această uzanță se abuza în mod vexatoriu, încît Domnitorul Nicolae Caragea interveni la Constantinopol printr'un *arz*, ca să nu se amestice în afacerile judiciare ale țării,² alteori se amesteca chiar cadiul din proprie inițiativă.³

15. *Forme de judecată.* — Nu știu unde făceau judecățile ispravniciei și boierii care își mai păstrau acest privilegiu pentru principile de mai mică importanță. De sigur că la «scaunul ispravniciei», sau la «curtea boierească», sau în vre-o «canțelarie» unde aceștia își aveau principala lor așezare, — se împărțea și dreptatea.

Domnitorul judeca însă la Curtea sa, în Spătărie⁴ «avînd ușile deschise» și în zilele hotărîte, judecata se făcea uneori dimineața, adesea după masă și până în apusul soarelui, «la vreme de chindie», cum zice cronicarul.

În ajunul zilei consacrate, vornicii încunoștiințau pe *jeluiitori* despre aceasta ca să vină cu jalba la divan. Trecuse timpul cînd nevoiașii puteau să dea jalba Domnului, pe uliță, sau cînd mergea la biserică, domnul fanariot «cînd umblă, pleacă capul și bărbia îi atinge pieptul, ochii îi ține pe jumătate închiși, se face că este surd — boală care îl scutește să audă cererile ce i se fac, dar care-i îngăduie să satisfacă pe acele care îi vin la socoteală sau care sînt ușor de îndeplinit, — se uită drept înaintea lui, într'o mîină ține mătaniile cu care se joacă neîncetat, și vorbește încet și cu glas dulce».⁵

La Divanul cel mare, Domnul așeza în loc de cinste pe Mitropolit și boierii după rînduiala gradelor lor, purtînd fiecare semnul boieriei, iar *paicii* și *ciohodarii* (= garda și slujitorii) ședeau în pi-

1 Enaki Cogălniceanu, Letopiseț (Cogălniceanu, III, p. 209).

2 V. A. Urechia, op. cit., p. 264.

3 Suretele cadiului din Giurgiu, citate în V. A. Ureche, op. cit., II, p. 139.

4 N. Costin, Letopiseți (Cogălniceanu, II, p. 82); Gheorgaki Logofătul, Condica... (idem., III, p. 328).

5 Zallony, op. cit., p. 49.

cioare în fața Domnului. Impricinații erau introduși pe rând, de preferință să fie ambii de față, — ni se relatează că unii domni dădeau «poroncă pe unul singur la Divan să nu-l scoată»¹, — ve! Logofătul le cetea jalbele și Divanul îi judeca, de bună seamă, pre-
vala voința Domnului, intrucît nu cunoaștem vre-un caz de divergență ce s'ar fi iscat la vre-o judecată. Pe lângă Divan mai erau și 5-6 *uricari* (= scriitori, logofeți) cunoscători ai limbii slavone «ca să poată cети și tălmăci hrisoavele cele slavonești de moșii înaintea Domnului». Hotărârile se pronunțau și scriau de îndată de către logofăt, cu condeiul de pană de gîscă, pe care-l înmuia în călimara lungă, cu picior, infiptă în brîu, de altfel, tot Constantin Mavrocordat în a doua sa domnie, a hotărît ca ori «câte judecăți se făceau, toate le scriau la condice, și boierii cei mari din Iași, și Ispravnicii de pre la ținuturi»,² și tot acesta avea cîtiva *dieci* (= scriitori) care treceau în condici plîngerile și deslegările pe care le va da Domnul, ca și «ispisoacele de moșii, cîte mergeau la Divan».³

16. *Norme de judecată. Zicale populare.* — Nu trebuie să avem iluzii prea mari asupra modului de judecată.

După cum am văzut, dacă unii Domni erau cu *direptate* și respectau *legea țării*, cei mai mulți și în special Domnii de cîte trei ani ai ultimelor decenii din această epocă, aplicau arbitrariul cu toată liniștea sufletească. Astfel, un observator și contemporan al epocii, dr. Marcu-Filip Zallony, ne arată că în Principate nu erau nici măcar norme precise care să se aplice în judecată: «o confuziune complectă domnește în justiție. Pe lângă cîteva legi otomane, mai sînt în vigoare și părți din Codul lui Justinian și un nepătruns haos de obiceiuri locale. Fiecare domn are dreptul a legifera așa cum îi place și Romnii sînt spoliați neconținut, cînd pe baza unei ordonanțe, cînd după un firman, cînd printr'un simplu decret al Hospodarului. Romnii n'au nici-o lege care să-i protegiască; orice lege ar invoca ei e combătută sau revocată printr'un decret sau firman, a căror aplicare convine mai mult nevoilor Domnului. Astfel supunerea oarbă, într'o țară unde legalmente dreptate nu există, a devenit un obicei»⁴.

Desigur că, date fiind aceste împrejurări, din acele vremuri datează neîncrederea poporului în judecata celor de sus, care se manifestă prin zicalele populare: «pune-ți căciula înainte și te judecă singur», sau, mai limpede: «pune-ți căciula jos și, după ce te vei judeca la dînsa, fă ce ți-ai pus în gînd», căci «judecata este ca o trăsură cu două oiști, cînd înainte, cînd înapoi o poți mîna», iar «judecătorul este ca șarpele, niciodată nu merge drept». De altfel, cheltuielile cele mari cu judecățile, au făcut să se zică: «cine se judecă, adeseori pierde un bou și cîștigă o pisică», sau «cînd

1 Gheorgaki Logofătul, *Condica* (Cogălniceanu, III, p. 327).

2 Ion Neculce, *Letopiseț* (Cogălniceanu, II, p. 417).

3 *Ibidem* și Spătarul I. Canta (Cogălniceanu, III, p. 183).

4 Zallony, *op. cit.* p. 74.

te apuci de judecată, pregătește-te de plată», căci «judecătorii sînt ca crîngul cu mărăcini, unde oile aleargă de frica lupilor, și de unde nu pot ieși fără a li se smulge lina de pe spinare».

Aceste proverbe, create de spiritul anonim, plastic și tăios al poporului român, sînt rezultatul unei dureroase experiențe făcută în decursul timpurilor și nu pot avea o aplicare mai potrivită, decît în acele timpuri de interes meschin și poftă de acaparare din partea ciocoilor vechi și noi, care fiind oamenii de casă ai Domnilor sau ai celor puternici, își făceau interesele în dauna poporului. Și exasperarea acestuia, de sigur, era atît de mare, încît neputînd a-
 junge la Domn «căci îl mincau sfinții», și cu atît mai puțin la Sultanul cel a-tot-puternic, recurgeau și la... forțele supranaturale: se cunoaște un descîntec *de judecată* pe care babele — pe cît se vede, primele *asistente* ale imprecinațiilor — îl pronunță înfigînd trei fuse în pămînt:

Cum fusele stau părăsite
 Ș'aici în pămînt înfipte,
 Așa judecata lui... — (cutare)
 Să stea înfiptă
 Și părăsită...¹

(Va urma)

Radu Dimiu

¹ G. Dem. Teodorescu, Poezii populare ale Romînilor, p. 387.

Un oaspete

Se află în mijlocul nostru un om în vrâstă, frumos, cu fruntea înaltă și privirea inteligentă a unor atenți ochi-căprij, — un om bine îmbrăcat, afabil, zîmbind tot timpul modest și plăcut.

Un om care se bucură de respect și merită respect.

Sînt cu deosebită atenție pentru el nu numai stăpînii casei, ci și musafirii.

Nimeni nu începe conversația. Acest drept pe ziua de azi i s'a dat numai lui. Și numai ceia ce vrea el, de vine obiect al unei conversații generale.

Iar el, acest om simpatic, cu figura de profesor, nu mai pune întrebări.

Niște întrebări uimitor de naive pentru o societate compusă din intelectuali, care nu pot suferi conversațiile comune, care evită de obicei chiar temele „arzătoare” ale zilei, — oameni care aruncă paradoxe, care trăesc cu visurile unui îndepărtat viitor.

— Explicați-mi, mă rog, de ce toți zic Petrograd, și nu Sanct-Peterburg? *

— De ce Duma se numește „cea de a patra?”

— Nu știți cînd merge trenul la Vilno? Vreau să merg la Vilno. Vilno e orașul meu natal.

Intrebări caraghioase, absurde!

Nu s nici măcar copilărești. Un băiețaș de zece ani n'ar pune asemenea întrebări!

---

* Numele vechiu. (N. trad.)

Dar noi nu rîdeam de aceste întrebări ridicole ale căruntului domn cu aer de profesor.

Noi le ascultam cu răbdare și răspundeam cu plăcere. Intrecîndu-ne unii cu alții, căutam să-i explicăm clar și inteligibil, și despre Petrograd, și despre războiul Japonez, și despre Dumă, și despre orașul lui natal, Vilno, ocupat de nemți.

Iar întrebările curgeau una după alta.

Zîmbind ușor și cam deconcertat, omul ciudat se justifica.

— Să mă ertați, vă rog. Dumneavoastră probabil vi s'a urît să vorbiți despre niște lucruri pe care demult le cunoașteți. Dar eu... eu nimic nu știu... Nimic... Ingrozitor de puțin știu !...

Și după o scurtă pauză, cu totul jenat, urmează.

— Am luat azi o gazetă... Pentru întâia dată... Am încercat s'o cetesc. Imposibil de înțeles. Parcă n'ași ști carte ! Parcă n'ar fi o gazetă rusească !... Și niște cuvinte tot din tre acelea, pe care eu niciodată nu le-am auzit... De pildă despre războiu : „dirijabili“, „măști contra gazelor“... ce-s astea ?... Nimic nu înțeleg. Dar numele ? Pentru mine toate aceste nume sînt goale, fără sens. Sau cuvinte ca : „oc-tombriști“, „cadeți“, „bolșevici“, „menșevici“... Nimic, nimic nu înțeleg !... Imi ziceam eri : am să iau o gazetă, și lumi noi au să se descopere dinaintea mea. Dar din gazetă n'am aflat nimic, n'am înțeles nimic, rătăceam ca un orb prin labirintul unor cuvinte și unor nume necunoscute... Și mă simțeam atît de slab și vrednic de milă !... Rîdeam de mine însu-mi !

— Luați-mă pe mine ca cetitoare ! — îi propuse o tînără scriitoare. — Am să vă cetesc zilnic gazetele și am să vi le comentez !

— Nu, — răspunse musafirul cu hotărîre.

— Dece ? — întrebă scriitoarea, mirată.

— Fiindcă ar fi o sarcină prea obositoare, să-și bată cineva capul cu mine.

— Eu am fost profesoară și sînt deprinsă să explic pe larg, cu răbdare, dacă trebuie, de mai multe ori ! — stăruia tînăra femeie. Pentru dumneata însă nu cred că ar fi nevoie de mult timp, pentru a-ți complecta cunoștințele. Peste cîteva zile ai să te orientezi în toate, ca și noi.

— Nu, doamnă, nu=i așa. Omul căzut din lună e ființa cea mai plicticoasă și neplăcută. Pentru momentul de față eu prezint pentru dumneavoastră toți oarecare interes, — un interes, să zicem, de muzeu. Revoluția vă e scumpă tuturor, și eu sînt oarecum un exponent în muzeul revoluției... Chiar idioatele mele întrebări pe dumneavoastră deocamdată nu vă plictisesc. Dar sînt de ajuns cîteva zile de contact cu mine, și o să simțiți o sarcină. Omul care n'a fost cu dumneavoastră, care în general n'a fost, care a apărut deodată nu se știe de unde, dintr'un fel de gol necunoscut, e ceva penibil, doamnă. Eu înțeleg bine lucrul acesta.

— De loç! — încercă să obiecteze cineva.

Dar ciudatul musafir nu=l lăsă să termine. Încă nu sfîrșise ce avea de spus.

— Dumneavoastră toți de aici sînteți oameni ai științei, ai artei. Nu înțeleg cum pot eu să fiu, măcar provizoriu, măcar întîmplător în societatea dumneavoastră. Eu care cunosc ultima noutate literară eșită exact acum două zeci și cinci de ani, și care am văzut ultima piesă acum un sfert de veac! Care consider drept scriitorii cei mai din urmă, drept pictori, drept artiști, pe aceia care sînt de mult uitați de dumneavoastră! Și care nu cunosc măcar numele acelor, ce stăpînesc mințile de azi! Nu cunosc titlurile cărților, tablourilor, pieselor apreciate de dumneavoastră, nici ceiace a făcut pe tărîmul științei și artei fiecare dintre dumneavoastră. Sînt un străin între dumneavoastră! Da, și eu mă socoteam om al artei. Scriam, chiar *toți anii ăștia* am scris. Dar dacă ar veni la dumneavoastră un poet dela pieile roșii — poate au și ei poeți? — ce ar fi comun între el și între dumneavoastră? Despre ce o să vorbiți? Pe ce s'ar putea întemeia raporturile dumneavoastră?... Așa și eu... Da, da... Meritele unui vechiu narodovolet...^{*} Miraculoasa liberare, legată de nașterea Libertății... Iată ce deșteaptă interesul dumneavoastră pentru mine. Dar după toate astea mai rămîne personalitatea, nu numai exemplarul din muzeul revoluției, mai rămîne omul

^{*} Narodovoletii, generația teroriștilor dela 1879-83, dispăruți în curînd în temniți, sau în străinătate. (N. trad.).

venit din trecut, ca să trăiască cu prezentul! Și tocmai acest om nu prezintă pentru dumneavoastră absolut nici un interes! Un ridicol fragment al trecutului, care deșteaptă fiori prin înapoierea sa, iată totul!... Dumneavoastră azi sânteți așa de atenți și drăguți cu mine, încît socot de datoria mea să vă previn: sînt un om plicticos, absurd, și prezența mea are să vă sperie. Căci dumneavoastră încă nu știți toată adîncimea ignoranței mele! Prin urmare nici plicticoasa nestăpînire a curiozității mele!... Zău, mai bine să ne ținem mai departe unii de alții. Azi dumneavoastră mă respectați pentru trecut. Mîine o să aveți milă de mine. Și-i lucru firesc! Parcă nu-s demn de milă, în înapoierea mea? Eu am să vă invidiez, iar dumneavoastră o să aveți milă... E firesc. Dar eu nu vreau așa. Mie astea îmi pricinuesc durere. Am să fac mai bine: fug din societate și mă pregătesc undeva retras, pe tăcute... Am să caut să vă ajung, dacă o fi cu putință!

De data asta nu încercă nimeni să=I contrazică.

Fiecare din noi se gîndea la cele exprimate de el. Și gîndindu=ne la toate astea, începurăm să simțim o ciudată dispoziție sufletească. Ce=i asta? Intre noi se găsește un intelectual rus, cu o figură așa de plăcută și inteligentă, care n'a auzit de «Invierea» lui Tolstoi. Nu cunoaște pe Cehov! În sufletul lui n'au nici un răsunset numele lui Gorchii, Șaleapin, Balmont, Stanislavschii!... Ne venea greu. Se năștea un sentiment de milă pentru el, —tocmai de ce se temea el așa de mult.

Tăcerea fu întreruptă de stăpîna casei.

— Atunci povestește=ne despre dumneata, scumpul nostru oaspe! Despre cele petrecute în acești douăzeci și cinci de ani.

Omul ciudat zîmbi cu tristeță.

— De povestit... ași putea. Nu=i greu. Dar nu=i interesant. Pentru dumneavoastră n'am nimic nou, nici măcar despre mine!

Povestirea lui, în adevăr, n'a fost lungă și nici nouă. Avea douăzeci și trei de ani, cînd a fost arestat și închis în cetățuie. Acuma are patruzeci și opt. În inter=

valul dintre arest și liberare nimic nu s'a întâmplat. Nici un eveniment, nici o întâmplare. Iată toată povestea: l=au închis, și el a stat, i=au dat drumul, și el a eșit!... Pentru o năvelă, a cărei acțiune se întinde pe douăzeci și cinci de ani, e prea puțin, jignitor de puțin.

Conținutul? Psihologia? Dispozițiunile sufletești?

Puține de spus și despre ele.

Iată totul: a intrat în celulă tânăr, candidat la însurătoare și înamorat, plin de vioiciune, plin de foc, cu un nesecat dor de viață.

Dacă n'ar fi știut că ușa s'a închis pentru totdeauna, s'ar fi chinuit, probabil ar fi numărat ceasurile și minutele, s'ar fi lovit cu capul de perețele de piatră, ar fi rupt cu dinții din gratia de fier a ferestrei.

Dar în fața lui era enormul, fioros de hotărîtorul, definitivul și, ca un inel de fier, rotundul:

~ Niciodată!

Această ușă nu se va deschide niciodată.

Și a intrat aici:

~ Pentru totdeauna!

S'ar părea bizar și de necrezut, dar omul afirmă că, în această încercuitoare deznădejde era o ușurare, poate o salvare. Sfîșierile, chiar și cele mai teribile, țin mai mult sau mai puțin de o speranță, de cîmpeiul unei speranțe, de un firisor de speranță. Dar acolo unde nu=i nici pațul cel mai subțire, unde din toate părțile te privește ochiul sur al deznădejdei, acolo sfîșierile se opresc, și în locul lor vine împietrirea nepăsării.

Pentru totdeauna!

Va să zică, s'a sfîrșit! Va să zică, nu=i nevoie nici să te gîndești la nimic, nici să te frămînți, nici să visezi... E doar pentru totdeauna!

Și faptul că nici o știre n'ajungea până la el, avea asupra lui un efect de asemenea liniștitor. Pentru dînsul totul s'a sfîrșit. Lumea s'a oprit la punctul în care se afla în ziua arestării lui. Pentru el au rămas inamovibili, nemuritori până la moartea lui, ocîrmuitorii, profesorii, corifeii artei, conducătorii partidelor. Pentru el nu s'a petrecut nici un eveniment în acești douăzeci și cinci de ani.

Cum a trăit ?

Ii plăcea să doarmă. Iată ce poate spune mai de seamă, mai caracteristic despre viața unui întemnițat. Realitatea era nemșcată. Somnul îl transporta în orașul natal, făcea să învie cele ce pentru el erau moarte, îi reda impresionabilitatea, îi reda curagiul activității. Trăia numai în vis. Ziua era numai pregătirea pentru noapte, repaos după visurile pline de acțiune, de emoții și plăcut obositoare.

Trebuiau totuși umplute și zilele. Mășterea un fel de coșulețe și bomboniere. Se ocupa de matematici și scria o carte mare, care nu trebuia probabil nimănui... Căci un om cu sufletul încremenit nu poate scrie o carte bună pentru oameni!

Obositor de lung țineau zilele, dar vertiginos de iute treceau anii.

Nu număra nici zilele, nici anii.

Din prima zi a hotărât: să nu știe!

La ce? Zilele și anii nu-l apropiau de nimic!

Trez n'a visat libertatea niciodată. A fost zmulș din viață pe vremea unei întunecate deznădejdi, și n'a dus cu dînsul credința în posibilitatea unei victorii apropiate.

În visuri i se înfățișa uneori liberarea, minunată, ca în povești, și neașteptată: ușa camerei se deschide deodată, cu strigăte de entuziasm, cu cîntece de libertate stau în coridorul întunecos niște oameni din lumea de afară, el ese; oamenii îl îmbrățișează, îl salută cu bucurie, îl scot în stradă...

Cînd lucrul acesta s'a întîmplat de bună seamă, — aproape așa, cum i s'a înfățișat în vis, — i s'a părut că-i continuarea unui vis. Și un lung răstimp nu-și putea reveni. Și chiar acuma se surprinde uneori cu credința că doarme, că-i timpul să se trezească, și că îndată are să se deschidă ușa, și în cameră au să aducă apa fierbinte de dimineață...

Asta-i toată povestea.

Oaspetele a sfîrșit. A început din nou tăcerea.

— Dar Canarov n'a mai venit? — zise gazda, neadreseîndu-se nimănui anume.

— Care Canarov? — întrebă oaspetele.

— Doctorul Canarov. Te-a cunoscut în tinerețe, și dumneata trebuie să-ți minte.

Oaspetele întrebă excitat

— Cum îi zic?... Mișa?... Mihail Macarovici?

— Da,

— Dar unde-i? Doamne! Unde-i? Când l-oi vedea, când i-oi auzi vocea, atunci am să cred că de bună seamă din nou am intrat în viață:

— A spus că vine. Dar e foarte ocupat. Il vor fi reținut niscaiva împrejurări neprevăzute.

— I se poate suna prin telefon?— se pricepu cineva.

— Da, în adevăr!— se bucură gazda.— Dumneata poți vorbi singur prin telefon!

Ciudatul oaspete zimbi jenat și se uită în toate părțile, încurcat.

— D'apoi eu nu știu să vorbesc prin telefon...

— Dar ce atîta știință?— îi scapă gazdei.

Cineva rîse. După el rîseră cu toții. Și oaspetele de asemenea.

— Dumneavoastră... vă vine să rîdeți, se înțelege,— se justifică el, jenat.— Eu nu știu dacă exista pe atunci telefon... Cred că era, altfel n'ași cunoaște sensul acestui cuvînt... Dar la noi, în provincie, încă nu exista... Mie cel puțin nu mi s'a întîmplat niciodată să vorbesc prin telefon...

— Să mergem, o să te învățăm!— zise scriitoarea vesel.

Veseli, grămadă, cu toții intrară în biuro.

Gazda făcu toată procedura chemării și contactului și zise în șoaptă:

— Poftim tubușorul. Canarov e la telefon.

Cu mînile tremurînde luă ciudatul oaspe tubul telefonului,— parcă acesta ar fi fost nu un obiect neînsuflețit, ci o ființă vie și gingașă.

Toată figura i se contractă, și lacrimi îi țîșniră din ochi, cînd auzi vocea vechiului prietin.

Din parte-i aproape nu vorbi.

Incepu de cîteva ori:

— Mișa, eu sînt... eu...

Și se opri de emoție... de neputința de a vorbi în tubul telefonului.

Nici n'ascultă mult. De slăbiciune lăsă mîna în jos împreună cu tubul și zise gîfîind :

— Nu pot!... Nu pot mai mult!

După ce se odihni un minut, rugă :

— Spuneți=i, vă rog, că am să vin la el mîne...

Apoi vorbi mult, cu emoție și cu extaz despre telefon. Despre nimic altceva nu vroia să vorbească.

— Ca în povești!... De necrezut!... O minune!... Stau eu ici, într'un colț al orașului, opus lui Canarov... Iau tu=bușorul și=i aud vocea... Și dumneavoastră o faceți asta în fiecare zi? De zece ori pe zi? Și nu vă mirați? Nu sînteți încîntați?... E ceva, atît de fericit, încît eu nu pot să copriind cu mintea, deși teoreticește știu, înțeleg ce, cum, pentru ce!... Și în fiecare casă a dumneavoastră, pe părete, sau pe masă se găsește această minune? Și nu vă mirați?...

Li răspunse tînăra scriitoare, rîzînd.

— Vezi, dumneata ziceai că tot timpul ai să ne in=vidiezi și că noi o să avem milă de d=ta... Cînd colo, era contrarul!

— Dece contrarul? — întrebă oaspetele.

— Noi trebuie să te invidiem... Cîte minuni ferme=cătoare te așteaptă pe dumneata, care ai venit dintr'un fel de întunerec, din necunoscut, aproape din neexistență, într'o lume care în acest sfert de veac n'a stat o clipă pe loc! Fiecare zi îți făgăduiește o nouă minune, alte exta=zuri!... Noi toate astea le=am primit treptat, cîte o pică=tură, de aceea n'am încercat nici farmec, nici mirare... Eu încă fetiță mică sunam la telefon prietinelor mele, și m'am deprins a privi telefonul drept cel mai obișnuit lucru casnic, nu ca pe o minune!... Ba pe dumneata te mai așteaptă cinematograful, te așteaptă aeroplanul, mii de mici plăceri necunoscute nouă...

— Dar astea, dar astea! — cu vioiciune urma tînăra femeie după o scurtă pauză : — Cehov! Levitan! Șaleapin! Toată arta noastră de azi!... O, mult a=și da să cetesc și eu pe Cehov, sau să ascult pe Șaleapin acum pentru în=tăia dată! Cu toată puterea primelor impresii, cûrate și neprefăcute!... Pentru noi toate astea sînt inaccesibile! Pentru dumneata, inevitabile! Iată bucuriile dumitale de mîne, de toate zilele!... Se poate să nu fii de invidiat?

— În toate astea e... e o doză de adevăr,— zise oaspetele pe gânduri.

— O, eu a=și muri de invidie,— zise scriitoarea, ași muri pur și simplu de invidie, dacă lucrurile n'ar fi alcătuite astfel, că și pe noi, păcătoșii, ne așteaptă multe minuni, multe iluzii.*

Iurii Volin.

⟨Tradus din rusește de A. Frunză⟩.

* Bucata de față apare pentru întâia dată în rev. «Niva», în Aprilie 1917 (N. trad).

Iuvenalis în romînește *

Nu stăm nici o clipă la îndoială de a-l considera pe Iuvenalis (60-130 p. Chr. n.) drept cel mai mare poet satiric al Romei, deși unii istorici literari șovăesc în această privință, în special cei germani (cf. *M. Schanz*, *Römisches Literaturgeschichte* II 2³ p. 207-209), care nu văd în avîntul lui patetic până la tragedie, (cf. Scaliger ed. Tan. Faber, Utrecht 1670 p. 65) decît pură retorică.

Iuvenalis a fost nedreptățit, cași Cicero, de filologia germană. Izvorul inspirației sale, ca al oricărui mare satiric, a fost *indignarea* (facit indignatio versum I 79): pe vechiul Archilochos din Paros nu furia l-a înarmat cu iambul? (*Archilochum proprio rabies armavit iambo*, Horatius, *Ars* p. v. 79).

Născut în țara Volscilor, la Aquinum, el făcea parte din clasa mijlocie, acea clasă socială care în municipii și provincii a fost forța imperiului (cf. *Frédéric Flessis* *Histoire de la poésie latine*, Paris 1909 p. 645) dar care, la Roma, a suferit cel mai mult, din pricina marilor transformări sociale aduse de această nouă formă de guvernare.

Cezarii au ruinat aristocrația romană și au încurajat parvenitismul. Cei care mai rămăseseră din vechea aristocrație, erau vițioși, impertinenți și vanitoși; parvenții—ca parvenții din toate timpurile și din toate locurile—erau îngimfați și obraznici. Iuvenalis nu putea suporta nici aroganța unora și nici obrăznicia prostească a celorlalți, (cf. *Gaston Boissier*, *L'opposition sous les Césars* ed. 8 p. 320 și urm.) De aceea a avut amar de suferit și a acuzat apucăturile vremii sale cu o violență de limbaj neatinsă până la el; a cunoscut toate ororile epocii lui Domitianus, (81-96) dar vulcanul revoltei sale n'a putut izbucni, decît după moartea tiranului, sub domnia blîndă a lui Traianus.

* *Iuvenal*, *Satire*, în romînește de I. M. Marinescu (operă completă) București, «Cultura Națională» 173 p. 8°, 1928.

Nu poate fi acuzat poetul că a biciuit moravuri și oameni dintr'o epocă îndepărtată, căci numai venirea unui împărat înțelept nu putea să schimbe, ca prin minune, moravuri și viții învechite: liniștita domnie a lui Traianus i-a dat libertatea să-și verse focul care-i ardea din tinerețe sufletul.

Temperament ardent și răsvrătit, el n'a cunoscut decît glasul sincer al indignării sălbatice și fulgerele sale n'au cruțat pe nimeni. Geniul satiric al lui Iuvenalis nu are—după părerea noastră—decît un singur predecesor: pe vechiul *Cnaeus Naevius* (270-201 a Chr. n), mîndrul campan, care nu s'a sfiit să atace cu o „*assidua maledicentia*“ pe nobilii Metelli și care a cunoscut întunericul rece al închisorii din pricina îndrăznețelor lui versuri. Prea puțin seamănă apoi Iuvenalis cu Lucilius, acel prieten, „comis et urbanus“ al lui Scipio și Laelius și de loc cu indulgentul, mereu surizătorul și molatecul Horatius. (cf. *W. Y. Sellar, The roman poets of the Augustan age, Oxford, 1892, p. 42*: Horace, indeed, had none of the „fierce indignation“ of Lucilius, which reappeared long afterwards, under different circumstances, in Iuvenal).

Nu pregetăm a-l numi cel mai mare poet satiric al Romei, pentru curajul cu care a lovit în personajii de temut, pentru simpatia sinceră față de cei mici și umili, pentru observarea pătrunzătoare a detaliului realist (cf. *J. Wight Duff A literary History of Rome, 1927, p. 608*: Iuvenal's power of realistic detail) și pentru patosul și coloritul variat al stilului său. El ne evoacă o lume întreagă de chipuri adevărate, dintr'o epocă descrisă prea favorabil de istorici.

Deaceia traducerea lui Iuvenalis în versuri romînești trebuie salutată cu entuziasm. Și nu numai de aceia: această traducere în versuri e un prețios dar oferit literaturii romine de cătră unul din cei mai străluciți latiniști ai noștri: poet din fire,—cine răsfoește colecția „Sămînătorului“, va întîlni un suflet delicat și un distins mînuitor al versului—filolog erudit din școala celebrilor umanști Crusius și Vollmer dela München, unde și-a trecut doctoratul, traducător încercat (e cel dintăiu talmăcitor al romanului realist al lui Petronius) d. I. M. Marinescu, în îndoita sa hipostasă de filolog și poet, ocupă în literatura noastră un loc la fel cu acela al lui Frédéric Plessis în literatura franceză.

Dar să trecem la traducere și s'o privim mai de aproape cu textul latinesc în față, păstrînd în același timp convingerea neclintită, că o traducere, oricît de perfectă ar fi, nu poate înlocui pe deplin originalul.

* * *

Nu s'a pierdut aproape nimic din bogăția de imagini și nici din attea efecte artistice ale poetului realizate prin meșteșugite figuri retorice.

De ex. în sat. I v. 147-149:

Nil erit ulterius quod nostris moribus addat
posteritas, eadem facient cupientque minores,
omne in praecipiti vitium stetit.

La d. Marinescu (p. 22) cetim :

La viațiile de acum urmașii nimic nu vor avea de-adaos :
Ca noi vor face și dori-vor la fel cu noi. *Adîncul haos*
Al desfrînării iată-l astăzi mai nesfrîșit ca niciodată.

În timp ce în versiunea franceză a lui *Labriolle* și *Villeneuve* (ed. Les Belles Lettres, Paris 1921) în acest loc, ca în altele, metafora a dispărut (cf. p. 11 : „Tout vice est à son comble..”) în cea romînă metafora respectivă e redată în toată amploarea ei : *adîncul haos al desfrînării...*

În alt loc, sat. I 170-171 :

Experiar quid concedatur in illos,
quorum Flaminia tegitur cinis atque Latina

Atuncea, toată iscusința
Mi-o voi cerca pe răposaiți, a căror inspuzită tină
Pe drumul cel flaminic zace sau lingă calea cea latină,

traducătorul romîn rivalizează cu poetul latin și, am putea afirma, fără teama de a fi contraziși, că chiar îl depășește—se întâmplă și acest lucru câteodată, în locuri mai slabe ale originalului și cînd traducătorul e talentat—da, chiar îl depășește, cînd pentru cuvîntul *cinis*, care nu spune nimic, găsește poetica expresie „*înpuzită tină*”.

Figurile retorice sînt apoi reluate și imitate de traducător cu succes, încît, și din acest punct de vedere, versiunea romînă nu rămîne cu mult mai prejos de original. Un singur exemplu va fi convingător (ab uno disce omnes!) : în sat. III 166, unde e vorba de scumpetea mare din Roma, poetul insistă asupra epitetului *magnus*, întrebuițîndu-l anaforic și antistofic :

magno hospitium miserabile, *magno*
Servorum ventres, et frugî cenula *magno...*

Această figură o găsim și la d. Marinescu (p. 38) :

Căci costă *scump* orice cocioabă, sînt guri de sclavi *costisitoare*,
Și *scump* plătești o cină proastă...

În traducerea franceză—care, totuși, e foarte exactă și clară—nici urmă de acest artificiu stilistic (cf. p. 30) : „Tout y coûte si cher, ... le réduit misérable, la panse des esclaves, le frugal repas”.

O altă caracteristică trăsătură a traducerii d-lui Marinescu este introducerea unor expresii din așa zisul limbaj familiar (Umgangssprache) foarte nimerit, de altfel, pentru ethosul satirei și care, în același timp, păstrează pitorescul și coloarea realistă a stilului iuvenalian.

Iată cîteva exemple :

Sat. III 166 : *magno hospitium miserabile*
în traducere (p. 38) : Căci costă scump orice *cocioabă...*

Nici un alt cuvînt romînesc n'ar fi putut înlocui cu mai mare izbîndă pe *hospitium miserabile* decît *cocioabă*: acesta scoate în lumină aici și *contrastul*, arătînd cu mai multă putere de expresie, cît de scumpă era viața la Roma.

Sat. VI, 189-191: e vorba de mania femeilor romane de a vorbi grecește numai din prețiozitate:

hoc iram, gaudia, curas,
hoc cuncta effundunt animi secreta. Quid ultra?
Concumbunt graece. *Dones tamen istu puellis*

În traducere (p. 66):

Minie, temeri, bucurie,
Nevoi și tainele lor toate, spuse'n grecește au să fie,
Ba se iubesc tot în grecește! Și *treacă-meargă* pentru fete...

Tot din satira a VI-a, cea mai lungă și mai bogată în tablouri pitorești, mai alegem un exemplu: v. 442 și urm.; e vorba de amestecul femeilor în toate treburile, chiar și'n acelea pe care numai bărbații erau chemați să le facă:

Nulla fere causa est in qua non femina litem
moverit. Accusaf Manilia, si rea non est.
Conponunt *ipsae* per se formantque libellos..

În traducere p. 68):

Azi nu-i proces ce de femeie să nu fi fost iscat. E'n stare
Manilia însăși să acuze, dacă nu-i ea împricinată.
Azi fac *mujerile* dosare, le rînduiesc și'n orice dată...

Dacă d. Marinescu ar fi întrebuițat cuvîntul „*femeile*“, nici pe departe n'ar fi redat atît de expresiv ridicolul situației: e aici o chestie de nuanță stilistică pe care, orice romîn care-și cunoaște bine limba, o simte.

E de notat apoi că'n original contrastul acesta e mai slab indicat prin *ipsae*, decît în romînește prin substantivul pus în loc.

În sat. VII 155: aluzie la situația precară a profesorilor la Roma:

Quis color et quod sit causae genus atque ubi summa
quaestio, quae veniant diversae forte sagittae,
nosse volunt omnes, *mercedem solvere nemo.*

În romînește (p. 89):

Ce ton, ce gen discursul are și care-i partea principală.
Cu ce săgeți și-atacă poate a argumentelor năvală
De=acestea nici nu vor să știe, iar *plata-ți dau la Sfîntu-Așteaptă.*

Asupra acestui ultim exemplu nu mai insist, fiindcă oricine simte *ironia* adusă în plus de expresia „*plata-ți dau la Sfîntu-Așteaptă*“, în locul simplei și incolorei expresii negative din textul latin (*mercedem solvere nemo*).

Dar Juvenalis e mai ales patetic și dramatic în satirele sale (cf. I. Wight Duff, *A literary History of Rome in the silver age*, 1927 p. 617: Juvenal's old vivid and dramatic manner); în acest scop el întreține tonul de diatribă, caracterizat între altele prin adresarea întrebătoare către o a doua persoană fictivă, de ex. în sat. I, 73-74:

*Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum
Si vis esse aliquid...*

În românește (p. 19):

Și dacă vrei să fii om mare,
Ei bine, fă atunci o crimă, ca de Gyarus să ai parte,
Sau de 'nchisoare...

Sau în sat. III 249:

v. 268: *Nonne vides...
Respice nunc...*

Traducătorul român a surprins acest artificiu retoric, l-a aplicat chiar în părțile unde, în textul latin, lipsește și astfel a izbutit nu numai să dea textului românesc un suflu nou de viață, introducând în satiră elementul de bază al dramei, dialogul — cu toate că persoana a II-a e fictivă — dar să arunce și raze de lumină în atâtea unghere obscure ale operei poetului latin destul de econom și nu rareori sgîrcit în cuvinte.

(O probă elocventă, că Juvenalis n'a fost risipitor cu vorbele, o găsim și'n faptul că, pentru claritate, traducătorul a întrecut aproape în fiecare satiră numărul versurilor latine: în satira I-a: 171 versuri în original, 197 în traducere; în satira a II-a: 170 în original și 187 în traducere; în satira a III 322: 327; în satira a VIII-a 275: 298 și în satira IX-a 150: 170).

Să aducem exemple în legătură cu cele spuse mai sus:

sat. I 26-30:

*Cum pars Niliacae plebis, cum verna Canopi
Crispinus Tyrias umero revocante lacernas
ventilet aestivum digitis sudantibus aurum
nec sufferre queat maioris pondera gemmae,
difficile est saturam non scribere.*

În traducerea franceză Labriolle-Villeneuve (p. 7): «il est difficile de ne pas écrire de satires».

La d. Marinescu însă (p. 18), iată cum e tradus acest fragment:

Cînd drojdia Nilului, Crispinus, un fiu de sclavă a Canopii
Purpura și scutură pe umeri și-și vîntură mereu prin stropii
Sudoarei, un inel subțire, căci unul gros îi e povară.
Cînd și se 'ntîmplă ca'n tot locul să vezi de-acestea, așa dară
Nu-ți vine greu a nu scri satiri?

Voiu reproduce fragmente și mai caracteristice pentru patetismul și mai ales pentru elementul dramatic potențat de traducător printr'o consecvență adresare unei a II-a persoane închipuite, cu care parcă poetul ar sta de vorbă.

Sat. I 109-113 :

Expectent ergo tribuni,
Vincant divitiae, sacro ne cedat honori
nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis,
quandoquidem inter nos sanctissima divitiarum
maiestas,...

În romînește (p. 21) găsim :

S'aștepte
Tribunii dar ! Să 'nving' averea ! În fața ciastei sfinte, drepte,
Ce slujbă-ți dă, azi nu se pleacă un om ce nu de mult în piață
Stătea ca rob pentru vînzare. Căci *vezi* ce prețuește 'n viață
Mărirea bogăției astăzi: ea-i cea mai sfîntă dintre toate !

Acest «*vezi*», introdus de traducătorul român, este cuvîntul care dă versurilor citate suflu dramatic.

Un ultim exemplu :

Sat. III 254-261 : e vorba de înghesuiala primejdioasă de pe străzile înguste ale Romei :

longa coruscat
serraco veniente abies, atque altera pinum
plaustra vehunt, nutant alte populoque minantur.
Nam si procubuit qui saxa Ligustica portat
axis et eversum fudit super agmina montem,
quid superest de corporibus ? Quis membra, quis ossa
invenit ? Obtritum vulgi perit omne cadaver
more animae.

În traducerea romînă (p. 41) sună astfel :

Pe-un car se leagănă o grindă, pe-un altul *vezi* cum trec purtate
Tulpini de brad ce'n sguduire pe noi amenință să cadă.
Și de s'o fringe camionul, pe care-au îndesat grămadă
Atta piatră din Liguria, *ce-ai să te faci* de se prăvale
Intregul munte *peste tine* ? Nu-ți mai găsești din ale tale
Nici mîni, nici oase și *muri-vei* pe loc sdrobotit dintr'o suflare.

* * *

Pe lingă calitățile literare arătate, Iuvenalul românesc mai are și alt merit : acela de a fi îmbrăcat vestmintul fermecat al versurilor.

D. Marinescu a adoptat străvechiul ritm al genului : iambul, însă în versuri de 18 silabe :

u / u / u / u / u / u // u / u / u / u / u / u

Să tót ascúit și ră'zbunáre || să nú cer eú cînd rá'gușéște
Spunîndu-mi Córdus Théseida-i ? || Tîhnit s'aúð cum îmi cetéște...
(sat. I v. 1-2)

După cît știm, cel mai lung vers rominesc este versul trohaic de 16 silabe alternat cu cel de 15. Eminescu l-a întrebuițat în satirele sale și l-a consacrat prin urmare pentru acest gen) de ex. :

Tót ce é perfíd și lácom, tót Fanáruł, tóji ilófi
Tóji se scutură aicea și formează patrioții...

și de aceea, ne întrebăm, n'ar fi fost oare mai nimerit, dacă traducătorul român ar fi pășit pe cărarea arătată de genialul nostru poet?

Istoricul literar englez *I. Wight Duff* dă în a sa de curînd apărută *Literary History of Rome in the silver age* (1927), cîteva modele de traduceri din Iuvenalis, în versuri iambice rimate cași la d. Marinescu, (clasicistii nu vor să renunțe la tradiționalul ritm al satirei creat de mînia lui Archilochos din Paros!) însă numai de 10 silabe.

Așa, de exemplu, versurile (I, 77-79) tălmăcite de d. Marinescu (p. 20) precum urmează :

Ș'atunci cum poți dormi, || cînd nora-ți se dă pe bani și cînd se poate
Să vezi în orice clipă fete, || de la logodnă chiar corupte,
Sau copilandri tot ca ele ? || Dacă n'am geniu ca să lupte,
Va face versuri supărarea-mi, || ...

apar, în traducerea dată de *Duff*, (p. 608) astfel :

Say, who could find the calm repose they need
When a son's wife is bribed to sin for greed,
When brides prove frail and boys turn paramours ?
Though nature jibs, yet wrath my verse ensures.

Sînt ușoare și sprintene cași săgețile satiricului roman aceste versuri „model“ ale lui Duff, dar și versurile d-lui Marinescu, cu toată lungimea lor, sînt vioae, armonioase și se cetesc ușor, deoarece domnia sa, ca un bun și încercat făuritor de versuri, a știut să pună *cezura* tocmai la mijlocul fiecărui vers ; în chipul acesta sirele sînt împărțite în cîte două părți egale, și lectura lor nu întîmpină nici o greutate.

Dar, cetitorul a putut observa dela primele citate că versurile iambice ale traducătorului nostru sînt rimate. Dacă pentru unii traducători germani, subtitlul mîndru : „in: Versmass der Urschrift“ constituia un merit în plus al trudei lor, pentru d-l Marinescu acest motiv de glorie nu există. Iată o problemă care a născut discuție și între tălmăcitorii romîni. Așa, d. profesor *Bezdechî*, unul dintre pușinii noștri heleniști cu serioasă școală filologică germană și cu deosebit talent literar, influențat de teoriile heleniștilor germani despre ritmica greacă, afirmă că „e mai aproape de original acel traducător, care, în traducerea sa, observă în primul rînd ritmul, decît acela care pentru a complace gustului modern se lasă tiranizat de rimă“. (cf. *Propileele literare*, III, 6, din 1 Iunie 1928).

Pe de altă parte d. *N. I. Herescu* valorosul traducător al

lui Horatius în versuri rimate, susține (cf. Favonius, vol. II, fasc. 4-7 (Craiova) 1928 p. 75) că d. Bezdechi ar porni dela premise false și că nu *ritmul*, ci *muzicalitatea* ar fi caracterul esențial al liriceii antice. Concluzia d-sale e: pentru a nu se pierde acest caracter, poeții antici ar trebui traduși în versuri rimate.

Intervenind în această interesantă discuție, noi ne permitem să afirmăm că, din punct de vedere *teoretic* d. Bezdechi are perfectă dreptate. Pentru a nu invoca prea mărturii, citez câteva rinduri ale lui *Eduard Norden*, autoritate recunoscută în astfel de probleme (cf. *Logos und Rhythmus*, Berlin, Deckers Verlag 1928):

„Im Anfang war der Rhythmus“: dieser Ausspruch des grossen Musikdirigenten und Musikschriftstellers Hans v. Bülow ist ganz hellenisch empfunden“ (p. 7); iar mai departe (p. 8): „Den Rhythmus des Logos als Sprache, dieser sinnlichsten Ausdrucksform des Geistigen, hatten schon sehr früh griechische Lautphysiologen und Musiktheoretiker erkannt. Wieder war es Aristoteles, der diese Erkenntnis formulierte: *Rhythmus herrscht in jeder irgendwie erhöhten Rede, ob poetischer oder prosaischer, denn jeder gestaltete Logos bewegt sich rhythmisch*“.

Din punct de vedere *practic* însă,—ținând samă de scopul și posibilitățile unei traduceri, trebuie să subscriem la propunerea d-lui N. I. Herescu, de a traduce pe poeții antici în versuri rimate, pentru simplul dar foarte adevăratul motiv că „cetitorul modern, fără studii speciale, nu poate pricepe metrica antică, iar noi pentru dînsul traducem“.

D. I. M. Marinescu, din fericire, a adoptat acest punct de vedere încă de cînd a tradus hexametria din *Satiriconul* lui Petronius (ed. *Cultura Națională*, București, 1923, pg. 81—83 și 115—123) iar acuma, consecvent aceleiași convingeri, ne-a dăruit pe Iuvenalis în romînește tot în versuri rimate și bine a făcut.

Const. I. Balmuș

Cronica medicală

Etatizarea Profesiei Medicale.—Monopolul de stat al Medicinii

(Supraincărcarea fără folos a bugetului statului cu cheltueli de serviciu sanitar preventiv și medical curativ)

Origina.—Servicii publice medicale, în afară de medicii privați, au existat, de mult, în toate statele organizate, dar în cele mai multe trăește și azi, profesia liberă medicală, cu tradiția ei frumoasă, păstrătoare secretului profesional, cu lozinca ei veche, «întăiu să nu vatămi», înconjurată de respectoasa considerație a populației întregi.

Dar altceva e un serviciu public sanitar sau curativ, și în totul altceva este etatizarea întregului corp medical, împinsă până la monopolul specialiștilor medicinii, cum se caută a se introna în țară prin legi greșite.

Inceputurile sfioase.—La noi legea sanitară din 1910, impune diferite obligații medicului liber profesionist, așa de pildă: declarația obligatorie a bolnavilor atinși de anumite boale transmișibile, ba chiar și a acelor suspecti de a fi atinși de asemenea boli, aceiași lege îndatorește pe medicul liber profesionist a se supune medicului public sanitar, în ceiace privește luarea măsurilor, zise de dezinfecție, pentru încercarea opririi întinderii acelor boale, fără nici un rezultat dovedit, după 18 ani de funcționare epidemiile sînt nestinjenite.

Din faptul acestei obligații, medicii oficiali și direcția generală sanitară din Ministerul de Interne, de pe cînd serviciul sanitar atrîna de acel Minister, începuseră să-și arate oarecare drepturi de control mai mici, sau mai mari, asupra medicului privat.

Medicii funcționari, au cerut un minister aparte pentru ei, l-au obținut după războiu, i se zice al sănătății publice și tot sînt nemulțumiți.

Cu orice prilej ei adresează plîngeri că nu-s salariați suficient, că nu ar ajunge toate veniturile statului pentru acoperirea cheltuelilor ministerului sănătății, numai pentru personal.

Medicii privați sînt neatîrnați, e un abuz și exces de putere, a li se cere servicii și a li se da ordine, cită vreme este o axiomă: «orice serviciu se plătește».

Imixtiunea, forțată prin lege, a medicului sanitar în casa clientului medicului liber profesionist, sub pretextul măsurilor profilactice, este o gravă lovitură adusă exercițiului liber, al profesiei medicale.

Bolnavul și familia lui se găsesc deodată față în față cu doi medici. Credința în meșteșugul cinstit și competent ce aveau acestuia în medicul lor de casă, se clatină, familia nu mai știe pe care anume medic să asculte, căror indicații să se supue, este o mare nedumerire în asemenea cazuri și firește, prin faptul oficialității medicului public, adesea se termină în defavoarea medicului privat.

Legea dă superioritate medicului public, oprind pe medicul privat să facă desinfecție, aducîndu-i injuria calomnioasă că nu ar putea, sau nu ar ști să facă o desinfecție, pe care o îndeplinește incultul agent sanitar.

Este cel dintău semn de neîncredere în medicul privat, este o năpăstuire ce-i aduce legea, socotindu-l ignorant, incapabil sau neputincios de a face o desinfecție cit de ușoară, sau cel puțin, insinuează că n'ar căuta să oprească întinderea boalelor, din interes material.

Și dela această primă injurie a medicului privat, se merge treptat, în mod ușor și mai ales la noi, unde conștiința drepturilor cetățenești este slabă, chiar la medicul privat, la eliminarea din casa bolnavului, a acestuia și ca urmare imediată, înlăturarea medicului, *neplătît de stat*, din situația lui legitimă.

Este acapararea exercițiului profesiei medicale numai de către medicul oficial, fără restricții la practica medicinei.

Medicina de stat, monopolul exercițiului profesiei medicale costă scump și sînt proaste ca ori și ce produs de monopol.

Dar pe lîngă monopolul profesiei medicale, se încearcă a se preface arta medicală într'o mașină mecanică, un fel de *mașinism medical*, exercitat după ordine dela centru și se știe că în ministerul sănătății publice, nu se admit savanții, cei care fac să înainteze știința pe calea propășirii și perfecționării și se știe, că medicina astăzi e într'o perioadă de mari și radicale prefaceri, mai ales în ceiace privește diagnosticul boalei și tratamentul bolnavilor.

Evoluția încălcării drepturilor medicilor privați de către medicii oficiali. — Medicii funcționari din București, prin faptul că sînt în preajma imediată a membrilor guvernelor, au influențat asupra acestora în toate prilejurile ce se ofereau, spre a sprijini avantajile lor, asupra medicilor privați.

Asociația generală a medicilor, care în realitate este generală numai pentru medicii funcționari, a făcut pe diplomata, păstrând o tăcere, care în realitate era o aprobare.

Celelalte ministere, în regulamentele lor, în ce privește certificarea medicală a sănătății, sau boalei funcționarilor lor, au legiferat în favoarea exclusivă a medicilor funcționari, subordonându-i lor, pe medicii privați, cerând viza medicilor oficiali, pe certificatele eliberate de cei privați. Numai la ministerul de finanțe se mai ține în samă de medicul curant al funcționarului, cu prilejul pensionării din oficiu și la unele școli militare, care preferă pe medicii de casă, sau de familie.

* * *

Profesia medicală în scădere de rentabilitate. Era igienei, a serurilor și vaccinurilor. - Variola a dispărut de foarte mult dintre boli, de mult a dispărut și difteria, febra tifoidă e pe cale să dispară ca și antraxul, dezinteria, din forma lor epidemică.

Scarlatinei îi va veni în curând ceasul morții. Mulțumită metodelor sistematice, noi, a cercetărilor, sintem în drept să așteptăm diminuarea, dacă nu dispariția celorlalte boli sociale ca cele sexuale, tuberculoza și alcoolismul.

Până atunci, știința a găsit mijloace de prevenție, față de numeroase boli, precum și mijloace de vindecarea mai repede a unor boli care aveau o durată lungă.

Răspîndirea progreselor dentistice, alimentația din ce în ce, de mai bună calitate și varietate mai bogată, diminuarea alcoolismului și gradul mai mare al culturii obștești, vor scădea numărul bolnavilor atinși de boli ale aparatelor digestiv și nervos.

Nevoia de medic, va fi din ce în ce mai mică.

Încercarea de a găsi noi ocupații medicilor ca de pildă, eliberarea de certificate de sănătate prenuptială, nu este decît prescripția de baloane de oxigen, pentru un muribund fără nădejde de scăpare.

Se va putea propune în extremis, eliberarea de certificate postnuptiale și de două ori pe săptămână, și tot degeaba, profesia medicală științifică e și va fi în scădere progresivă din punct de vedere material.

În asemenea condiții, de mică morbiditate și foarte mică mortalitate, rostul medicinei curative se reduce de la sine și ca urmare medicii curativi vor avea mai puțin, din ce în ce mai puțin, câștig, din exercitarea profesiei lor.

Propășirea igienei, reduce profesia medicală.

* * *

Organizația sanitară de stat, etatizată din ce în ce mai mult, va elimina pe profesioniștii liberi ai medicinei, și ca urmare cei

proletari, vor căuta scăpare în serviciile publice, iar ministerul sănătății noastre publice, nu face altceva, decît mărește fără discernămint, numărul medicilor funcționari, fără să fie folositori.

Se înțelege că bugetul acestui minister, nu e și nici nu poate fi vreodată suficient să acopere cerințele de plată ale medicilor funcționari, care se înmulțesc la infinit și cer din zi în zi lefuri tot mai mari și tot felul de avantagii, de acele chiar incompatibile cu exercițiul funcțiunii lor.

La orice întrunire, mare sau mică, profesională a medicilor funcționari, nu lipsesc reclamațiile obsedante împotriva insuficienței salariului și cereri psihopatice de mărirea salarii și înființări de noi posturi medicale.

Unde au să se sfîrșească aceste experiențe medico-sociale?

Bugetul statului nu permite nesfîrșite înființări de noi posturi medicale și nici mărirea salariilor.

Mă întreb, după ce se vor înființa pe această cale posturi de medici pentru fiecare comună, (și medic însemnă după mentalitatea oficialității sanitare de azi, nu numai plata medicului, ci și a unui personal inferior: agent sanitar, moașă, secretar, odăiaș, apoi locuință, automobil), ce funcții de star se vor mai inventa spre a plasa pe viitorii doctori în medicină?

Specialiștii. — În câteva orașe s'a început a se înființa posturi de diferite categorii de medici specialiști, de pildă, în București, există: medici comunali pentru bolnavi atinși de boli sexuale, pentru tuberculoși, pentru femei însărcinate, pentru bolnavi de ochi, pentru boli de copii, dentiști ș. a.

Iată o dovadă mai mult de înfăptuirea etatizării profesiei medicale, până la impunerea unui monopol al medicilor. Înțelegem ca statul, județul și comuna să aibă medici sanitari, pentru igiena publică, să aibă medici de spitale pe specialități, medici legiști pentru chestii de medicină legală, dar ca statul să aibă și medici funcționari după specialități, asta nu e admisibil decît numai atunci, cînd se suprimă cu desăvîrșire, medicii privați sau particulari.

Chestiunea acestei legiferări trebuie adusă în fața consiliului Ligii Națiunilor, fiind o chestie mare, mondială, de oarece răpîndu-se bolnavilor credința în medic, se distruge profesarea medicinei de către medicii privați și se revine la vremurile trecute a căutării bolnavilor cu șarlatani, babe și moșnegi.

Pletora medicilor funcționari va aduce după sine proletarizarea medicilor privați, cu atît mai mult, cu cît îmbolnăvirile vor fi rari, mortalitatea obștească va descrește, iar cît privește natalitatea obștească se poate ca ea să scadă ca în țările civilizate.

Proletariatul medicilor va ajunge un dezastru pentru stat, pentru public și pentru însuși profesiunea care trebuie să se menție tot ca cea mai cultă dintre toate.

O prefacere enormă a temeiurilor medicinei și ca urmare a profesiei medicale, se accentuează din ce în ce, în al doilea deceniu al secolului al 20-lea.

Și când asta e tendința incontestată a evoluției profesiei medicale, ce ridicol și anahronic sună glasurile acelor care mai susțin existența înainte a moașelor și agenților sanitari, vestigiile cele din urmă ale medicinei empirice și șarlatanești a evului mediu.

În țările culte nu există moașe și agenți sanitari.

Ce să zicem de cei ce susțin școli de agenți sanitari și moașe, numai din interesul de a putea ocupa o catedră la asemenea școli rușinoase?

Statul, își ia două sarcini diferite pentru îndeplinirea cărora are nevoie de cheltuieli, mult mai presus de puterea de contribuție a populației.

Medicii tineri, doctori în medicină, neavând mijloace de existență prin practica profesiei lor libere, vor pretinde de la stat funcții și cheltuiala Ministerului sănătății va apăsa așa de greu asupra bugetului, încît statul nu va putea, cum nici nu poate să facă față cerințelor medicinei curative și celei preventive (higiена).

Doctrinile de guvernămînt ale partidelor politice românești de până astăzi, se mărgineau la susținerea școlii, bisericii și armatei, de azi înainte trebuie susținută chiar cu sacrificii mari agricultura cu ramurile ei productive, dacă nu vrem să dea faliment statul.

Nu este chip o altfel de existență. Contribuabilul nu va putea suporta impozite mai mari pentru cheltuieli de personal și material neproductive, neaducătoare, absolut de nici un venit, fiindcă oamenii sînt săraci. Organele conducătoare ale statului, nu-și dau seama că veniturile statului sînt prea mici și slabe să poată susține cheltuielile serviciului sanitar curativ și a celui de igienă, astfel cum e organizat până azi.

Prin legea nouă administrativă, statul a căutat să treacă serviciile sanitare pe sama bugetelor proprii, ale comunelor și județelor, însă, cum se iau, cam de obicei, asemenea măsuri, s'a dovedit că comunele și județele n'au venituri bugetare proprii, suficiente spre a plăti serviciile medicale și s'a revenit printr'o simplă dispoziție ministerială, la subvenționarea pe deantregul a acestor servicii exterioare, de către stat.

Nu se mai poate prelungi această stare, dacă vrem să avem bugete regulate, corespunzătoare la venituri și cheltuieli, cu adevărul.

Trebuie ordine și economii în bugetul serviciilor sanitare și medicale și aceasta nu se poate face decît respectîndu-se de către stat, exercitarea profesiei libere medicale, practicată de medici nefuncționari.

* * *

Incheiere. — 1. Politica sanitară a țării trebuie să se îndrepte spre respectarea medicilor nefuncționari, năstîngherindu-le drepturile

și autoritatea, fără să le pue piedici la exercitarea liberei lor profesii, se înțelege, deferind abuzurile direct justiției.

2. Să nu risipească banul public pentru plata funcționarilor sanitari biurocratici, care azi se înmulțesc fără folos, iar cu economiile de la acest capitol să se sprijine agricultura productivă.

3. Numărul medicilor funcționari să se reguleze potrivit cu necesitățile medicinei publice.

4. Statul și publicul vor folosi deopotrivă. Publicul va fi bine îngrijit de medici bine pregătiți și statul va face economii la capitolul cheltuelilor.

Doctorul Radu Chernbah

Miscellanea

Rasputinism

Intr'un număr mai vechiu din revista germană „Neue Rundschau“, criticul german E. Robert Curtius, demonstra cu destulă eloquență și dreptate că ceiace constituie esența spirituală a popoului francez, e în mod unic, literatura. Dacă pentru neamț totul se reduce la muzică ori la filosofie, dacă la Ruși coeficientul preponderent în viață e religiozitatea, la Evreu comerțul, poporul francez nu trăește sufletește bine și intens decît prin fenomenul literar.

Veche sucursală, în multe privinți, a culturii franceze, lumea intelectuală dela noi, nu se simte bine decît atunci cînd concepe viața și categoriile ei prin prizma literaturismului unei școli oarecare. E așa de adîncă această viciare a vieții, încît orice tînar în ascensiune cerebrală și care dorește numaidecît să emită o „bombă“, se crede obligat să ne surprindă printr'un capriciu de literatură. E așa de înrădăcinat acest nărav, încît chiar trei studenți, care se adapă la viața pură a filosofiei germane, au debutat tumultuos și naiv lunile trecute tot sub semnul literaturii cu un manifest ce trece peste realitatea vieții noastre prin gratuitatea lui. Literaturismul e o teorie a cunoașterii: e falsificarea intuiției și percepției exterioare după legi de efect, de exagerare și artificial.

„Manifestul crinului alb“ e un nechezat de literaturism excesiv. Origina lui socială se găsește în acele multiple „manifeste“ franceze (supra realist, dadaist, catolic etc.), pe care se cred datoare să le lanseze cenaclele de cafenea, atrăgînd atenția universului întreg asupra genialității lor precoce și al adevărului iminent pe care nu mai ele l-au prins în mrejele lor istețe.

Literatură și iar literatură. Chiar și noi care nu sîntem pragmatişti, ne-am săturat de aștepta poze pe cît de verbale, pe atît de ineficace. O insistență nostalgic de viața practică, de realizări și de fapte începe să ne domine. Căci, d-lor tineri revoluționari care

voii etică înainte de toate, trebuie să știți că *etica e fapt*, realizare, exemplu, nu grimase mai mult ori mai puțin sublime. Ne-am săturat de literatură și inanitatea ei. Voim luptă și risc care dă autoritate prin cheltuiala de sine, nu viață intensă presărată, fie și cu talent, pe pagini elegant tipărite și dezertare de epicurei dela datorii grave și imediate.

* *

Și totuși acest „manifest“ trebuie înțeles în semnificația lui, pentru a-i desemna origina, caracterul și prin acestea puterea lui operantă.

O sumă de gazete cotidiene au judecat aspru acest gest de tinereță. Pentru ele, „manifestul crinului alb“, e o colecție de ineptie, de contraziceri absurde, de ieșiri ridicule, de rățoeli în vînt a unor oameni care n'au nici chemarea, nici autoritatea s'o facă, în fine un produs mental cel mult amuzant prin inconștiența și suficiența lui.

Nu ne vom alipi acestui punct pe vedere. Orice manifestare, chiar una literară, își are cauzalitatea ei. Orice fenomen care reușește să existe e înscris într'un rost. Și pe urmă în accentele penibile ale acestui manifest nu totul e literatură. Cîteodată se desprind spasmi de chin și de bunăcredință ce trebuiesc discutate, luminate.

Întăiu de toate, pentru psiholog, manifestul crinului alb e un document extrem de interesant: ineptie și logică, temperament ce vrea să fie fanatic și accese de critică ultra ascuțită, grosolanie și oarecare înduioșare, efecte literare căutate, voite, și totuși bună credință, insolență simplistă și oricum nițică seriozitate: toate acestea se găsesc amalgamate și mestecate în pasta foarte eterogenă a aceluiași articol. Incoherența aceasta fecundă e simptomul evident al unei crize de pubertate. Documentul ar interesa până în cele mai mici amănunte un amator de freudism.

Charlotte Buhler, o prea onorabilă femeie privat-dozent dela Wiena, a publicat o culegere de „jurnale intime“ de adolescenți și domnișoare de pension în faza critică. Dacă ași avea timp și loc, ași înșira pe două coloane texte din aceste două surse. (Voiu face-o poate altădată). Asemănarea „jurnalelor intime“ culese dela adolescenții aceștia prezintă aproape identități de ton cu patosul „Crinului alb“. Aceiași descoperire mirată și simplistă a Cosmosului, același „eu“ gălăgios și gigant care descoperindu-se pe sine întăia oară se crede centrul de gravitate al lumii, (într'o serie de articole anterioare unde d. Petru Marcu Balș combate „spiritul critic“, ni se dă și toată etalarea bibliografiei foarte „noi“ pe care o capătă d-sa dela profesorii berlinezi, și aflăm printre altele că sursele dreptului roman sînt: Decretales, Corpus juris civilis etc. etc.) aceleași preocupări „chinuitoare“, pentru probleme de înaltă metafizică care,—vai,—figurează palide și fanate ca și femeile deza-

lectate care par sublime la douăzeci de ani,—până și în manualele de popularizare.

Cu un cuvînt o criză de fiziologie care se ia drept revelație a secretului cosmic, în loc să ducă la o căsătorie (fetele sînt mai fericite!), sau la o simplă petrecere.

Dar mai este ceva. Tonalitatea sufletească a „crinilor albi“, nu e numai aceea a unor adolescenți. Fiindcă, în definitiv, nu toți tinerii reacționează la fel într'o anumită vîrstă. Sînt tineri și tineri. E vorba și de o anumită calitate a structurii sufletești. Aceasta, în bună parte e aceea a multor participanți la manifestațiile studențești care se soldează cu geamuri sparte, cu bătăi și cu profanări de lucruri sfinte. Un elan de barbarie și huliganism înfioară dela un capăt la celalt cu accentele de pamflet prea cunoscut (în țara noastră, a injuriei) paginile manifestului.

La sfîrșitul lecturii acestui prea imaculat „crin alb“ o imagine bruscă mi s'a întipărit în minte: un sarmat hirsut, acoperit cu piei de capră, păros peste măsură, cu o ghioagă enormă în mîină, intră într'un muzeu de artă decorativă. Într'un acces de „sublimă“ violență sfarmă într'o clipă rînd pe rînd vitrinile fragile în care răbdarea și voința de artă a omenirii a îngrămădit vase de Sevres, porțelanuri de Italia, vase de Cipru și de Persia.

Rareori mi-a fost dat să văd un accent mai preistoric, un glas mai cavernos pătrunzînd îndărătnic peste straturile milenare ale culturii, o revanșă absurdă a pitecantropului, refulat de dogme religioase și de discipline sociale, ca în profesia de credință a cavalerilor „puri“ și neprihăniți ai „Crinului alb“. M'am gîndit o clipă la Proudhon, un Proudhon fără generozitate, temperament excesiv de rural semidoct, în care rațiunea și tensiunea arterială își amestecă deopotrivă contribuția lor la stabilirea adevărului.

Vor înțelege tinerii mei amici din tristețea cu care spun aceste lucruri că jemanfișismul nu e în firea mea...

* * *

Manifestul începe cu un războiu feroce declarat generației mai vechi, care e gratificată de la început, simplu și curat, cu epitetul de „boi“. (Aici e utilizată o veche comparație a lui Borne cu boii lui Pitagora). Dar cine constituie generația veche? S'ar părea, cum e și firesc, că e vorba de oamenii care au acum cel puțin cincizeci de ani. Dar imediat aflăm după semne prea evidente, că e vorba și de noi cei mai tineri din care unii au depășit abia treizeci de ani. Știam mai demult că o generație înseamnă cel puțin treizeci de ani diferență și că unii istorici consideră un secol compus din trei generații. Să admitem că lucrurile merg mai repede acum. Sîntem în secolul automobilului și nu al poștalionului. Generațiile deci s'au scurtat. Cu cît? Veți crede poate că s'a stabilit o diferență măcar de 20 de ani. Eroare profundă. Generațiile se caracterizează altfel acum, din trei în trei ani. Iată, de pildă, cazul nostru să zicem tragic.

Tinerii care semnează manifestul trebuie să aibă douăzeci și șase ori douăzeci și șapte de ani. Noi cei care am trecut cu un vieții ca secătuiți de forțe, ramoliți, învechiți, ruginiți, pașoptiști etc. Iar tineretul mai fraged care are acum douăzeci de ani începe să murmure contra senilității precoce a semnatarilor manifestului. Recunoașteți că mergem repede.

Dar manifestații, trecînd ușor peste chestiuni de cifre și de vrîste ne indică un criteriu obiectiv pentru a diferenția generațiile: cei dinainte de războiu și cei care au început să trăiască spiritual în epoca postbelică, cu toate caracterele ei de extremă nouitate, foarte comparabilă cu epoca romantică ce-a succedat războaelor napoleoniene.

Ne împăcăm și cu acest criteriu, și dacă se admite un recurs contra izgonirii noastre din cetățenia culturală bazată pe acest criteriu, introducem o contestație prin care arătăm că și noi am început a produce după războiu, că și noi am apucat în prima noastră tinereță valul de misticism și de revoluție. Subsemnatul chiar a semnat un articol în „Gîndirea“ (Rusia și Europa) și cîteva „Scrisori din Paris“ în „Viața Romînească“ care ar satisface poate pe exigenții manifestații. Cerem deci, tribunalului sîmpur, dacă există și unde există, să ne introducă și pe noi în rîndul tineretului și să nu ne dea afară, crud și nemilos, înainte de a ne fi valorificat forțele și de a da ceiace putem să dăm. Să admitem deci că avem dreptul, măcar pe jumătate, să luăm parte și noi în instanța în care se face procesul vechii generații. Cu atît mai mult ne înghesuim la această rară onoare cu cît pontifii sarbedei generații (cea veche) au văzut prea puțin din „splendoarea și dimensiunile generației în care națiunea își regăsește în sfîrșit destinul și drumul ei istoric“. Cine nu s'ar băga la asemenea onoare? Cine ar putea rezista tentației?

Dar de ce oribilă crimă sînt vinovați acești degenerați senili, acești odioși strigoi ai trecutului, care „în loc să plîngă cu țărîna pe creștet (mie mărturisesc că mi s'a făcut deja milă!), i-au ieșit întru întîmpinare numai cu venin gîlbui, țîșnind din rădăcina cariată a gurii lor jîmbate de zîmbetul acru al unei semi-bună voinți sinistre, cu oări jalnice?...“.

Răspunsul îl avem îndată. Acești mizerabili sînt vinovați de jemanfișism și indiferență, de scepticism și criticism, de individualism și înfine de egotism voluptuos.

E deajuns, nu-i așa?

Să luăm lucrurile în serios și să le analizăm după criteriul adevărului, care nu e încă cel mai prost, în orice caz nu e mult mai prost decît acel al fanatismului ori al credinței oarbe.

Jemanfișismul ori indeferentismul cui?

Al personalităților eminente din generația trecută? Indiferentismul unui Maiorescu pedantul și gravul Maiorescu, C. Stere, N. Iorga, S. Mehedinți, al unui Iuliu Maniu, Vintilă Brăteanu ori I.

Mihalache? Dar aceștia toți pot fi acuzați de aere pontificale, de moraliști, de pedanți, de tot ce vreți afară de indiferență și gust pentru glume. „Viața Romînească“ ca și „Semănătorul“ pe vremuri a strigat mereu morală și iar morală într'atit încît toți finii esteți ne-au atacat cu tot disprețul de care dispun adoratorii subțiri a artei pure. Dacă e cineva care cu enorme surse de religiositate a crezut până la naivitate în „țaran“, „popor“ „dreptate“, „libertate“ etc., apoi a fost „Viața Romînească“ și colaboratorii ei. Sau poate nu e vorba de personalitățile proeminente ci de marea mulțime, de unii samsari politici, de pehlivani cluburilor. În acest caz sîntem cu totul alături de manifestanții crinului alb. Am scris de nenumărate ori și aici și aiurea că nenorocirea cea mare a țării noastre e spiritul acesta de pehlivănie, de operetă, scepticismul glumeț și vulgar cu care se profanează — cele mai serioase, adînci ori tragice inițiative. Ne-am ridicat de atîtea ori contra fanariotismului subțil ori șiret, contra ipocriziei orientale care ne roade ce e mai curat și mai nobil în nația aceasta. În privința aceasta întindem o mîină loială tinerilor manifestanți și le urăm succes în lupta lor—dacă vor da-o—pe acest tărîm.

Criticismul. Aici chestiunea se complică, fiindcă nu putem simplifica lucrurile printr'o pornire plină numai de elan fără a o privi în complexitatea ei.

Dacă e vorba de uscăciunea sufletească a unora, de neputința lor lucidă și stearpă, o plîngem și o disprețuim în același timp. Nimic nu se poate face fără credință, fără generozitate. Iubim lupta și sufletul ei plin de patos și de pasiune. Impotenții sterili sînt departe de gustul nostru.

Dar căldura inimii nu trebuie să însemne confuziunea capului. Una e generozitatea și avîntul și alta e îndobitocirea mistică prin suprimarea conștiinței și prin ridicarea la suveranitate a inconștientului și a instinctului.

Am spus-o de atîtea ori și trebuie să o mai repetăm încă odată și aici.

Sîntem adepții unui evoluționism psihologic care ne arată că formele inconștiente sînt vechi structuri depășite, dezafectate, (actuale azi abia în regresionile mentale ale nevrozelor religioase ori simple) și că formele de conștiință sînt cele mai perfecționate și mai complexe (fiindcă le cuprind și pe celelalte) de viață sufletească. Nici o existență vitală nu se întoarce înapoi, de bună voe la forme inferioare. Nu e o contradicție, cum crede prea repede manifestul crinului alb, între evoluționismul relativist și recunoașterea rațiunii supreme. Credem în evoluționism a cărui ultimă formă e rațiunea și conștiința. Mine cînd aceste forme de evoluție vor fi depășite se vor pune alte probleme de valorificare. Credem că totul se schimbă, dar ceea ce avem astăzi e totuși ultima achiziție și e deci cea mai bună.

Criticismul e o formă a rațiunii. El e premergător actului creației fiindcă curăță terenul de resturi mai vechi. E indispensabil din

punct de vedere teoretic. Dar el e necesar și din punct de vedere practic românesc. Criticismul e o formă de protestare. Cum vom scăpa de mizeriile descrise în manifest, de indiferentism, jemanfișism, scepticism, dacă nu le vom critica, combate și denunța. Să abdicăm printr'o accețiune totală, printr'un act de adorație mută și extatică? Dar atunci nimic din ceace dorește să distrugă manifestul nu se va înlătura. Cum nu observă semnatarii filipicei adresate Societății românești că disprețuind criticismul, ei fac totuși o aspră critică, care, merge așa de departe câteodată, încît deviază în injurie?

Sintem acuzați, mai ales noi Moldovenii, de criticism acut. Ce să facem? E probabil o fatalitate. Dar se poate face oare un proces unei provincii întregi că e așa și nu e altfel. Se poate combate o anumită tipologie provincială? Nu văd altă soluție decît să se asasineze în masă toți moldovenii ca eretici și păcătoși (cum a făcut Ferdinand Catolicul cu Arabii) și să se colonizeze ținutul cu Romîni mai mistici și mai ortodoxi.

E mai util așa decît să se facă proces fenomenelor naturale.

Dar noi credem că o națiune cîștigă în bogăție și în complexitate cu cît e mai diferențiată provincial sau regional. Unii dau sufletul românesc romantic, liric, alții pe acela critic ori clasic și componenta romînească care rezultă e cu atît mai interesantă.

Goana contra rațiunii și spiritului critic e așa de mare, încît manifestații declară împrumutat tot ce ține de iluminismul francez și de spiritul mării revoluții. Cu alte cuvinte sînt declarați trădători și înstrăinați toți cîți gîndesc așa. Vina cea mare a generației trecute e că a împrumutat aceste idei. „Au uitat prea mult acești oameni că luptau pentru niște idei care-și pierduse din luciu și vitalitate prin faptul împrumutului“... sau: „Generația părinților noștri a trăit din împrumuturi necernute și din gînduri neisprăvite“, etc. Împrumutat poate. Dar tot a fost împrumutat aici. Și ideologia raționalistă și civilizatorie franceză ca și romantismul german reacționar pe care l-au avut semănătoriștii d-lui Iorga și pe care voesc să-l reintroducă tinerii manifestați, crezînd că aduc ceva nou. Împrumut și iar împrumut. Și ceiace a făcut generația veche și ceiace ne propun tinerii revoluționari. Numai că trebuie să fim atenți la consecințele acestor împrumuturi. Misticismul și ortodoxismul vor aduce obscurantism și sălbătăcie. De bine de rău iluminismul sec. XVIII francez ne-a adus bruma de civilizație, rea sau bună cum e, pe care o avem astăzi. Și tot e preferabil ceva la nimic. Dar mai este ceva. Cei trei autori ai manifestului se declară pentru specificul național, pentru determinarea proprie și particulară a națiunei noastre. Dar precizarea sufletului național e percepția unei individualizări, a unei diferențieri bazată pe o operație de discriminație. Nu pot deosebi ce e al meu de ce e al altuia decît printr'o operație de limitare rațională. Misticismul care urăște individualizarea, care amestecă și contopește totul, nu permite diferențieri. Intre mistică și specificul național e o enormă incompatibilitate.

Știm însă că recenții reformatori nu cred în știință și în civilizație. Buna dispoziție și simplitatea cu care stabilesc ecuația știință = banalitate e o fericire pentru filozof și sint demne, în adevăr de invidiat. Nici Bourget în romanele sale de veselă memorie (conflictul medic-preot) nu regula mai expeditiv problema științei. Trebuie să mergi până la Mr. Homais pentru asemenea efecte. „Știința se străduiește prin urmare, zic manifestanții, oricâte foloase ne-ar aduce și oricâte imnuri i-am închina, să banalizeze fără scrupul lumea“. Așa dar, dintr'o lovitură de condei, administrată elegant de un tânăr român, student la începutul veacului al XX-lea la Berlin se desființează străduința întregii omeniri de patru secolii, tot ce formează progresul și năzuința umanității.

Și aceasta se face, să se ție minte, în România, în revista „Gîndirea“ în luna Octombrie 1928. Nu le e frică acestor tineri religioși și plini de „angoisse“ de atîta eternitate strivită? Dar mai ales nu-i supără atîta prost gust? „Falimentul științei“ e tot așa de răsuflet, de banal și de jenant pentru un om bine crescut intelectualcește ca și ateismul celor din tabăra adversă.

D-rul Tiron din Iași, mare ateu pe vremuri, combătea cam așa existența lui Dumnezeu. De pe catedra de unde profesia patologia generală se punea să injure propriu zis și țigănește pe Dumnezeu. Apoi se adresa triumfător studenților:

— Vedeți că nu există. Căci dacă ar exista m'ar trăsni imediat. Probă experimentală și irefutabilă.

Cam de acelaș calibru intelectual și dovedind aceiași complexitate, e și chestiunea „falimentului științei“, de partea cealaltă a baricadei.

În fine generația veche mai e vinovată și de o altă crimă. A fost individualistă. S'a dedat la viață bună. A fost, cum zic semnatarii manifestului, apucată de egotismul voluptuos. „Incoronați cu trandafiri roși pătați de vărsături vinete, în mini cu cupe și pe buze cu nerușinate surisuri, generația veche se amuză“. A se slăbi! Am văzut noi multiple orgii ale tineretului vitalist, pentru care „viața“ e un scop în sine, ale tineretului post-belic, tumultuos și frenetic fără rezervă și fără pudoare, care ar fi lăsat mult în urmă, modestele petreceri bătrînești. Numai de aceasta n'are să se plîngă ultima generație! Accesele acestea de ascetism puritan ni se par cu totul deplasate în generația recentă, pentru care orice limită e exclusă, pentru care noțiunea de viață intensă, de distrăbălare vitalistă, de etalare a tuturor apetiturilor e o regulă de conduită morală. Și poate în acest lucru stă eroarea lor cea mai gravă. Preamărirea vieții, a euforiei și exuberanței, încurajarea biologiei primare din om sub formă de efuziuni dezordonate, paroxismul permanent al instinctelor justificat de o vagă metafizică bergsoniană ori nitzscheiană dezumanizează și înjosește. Cultivarea bestialității desființează ceiace e propriu omului. Am arătat altă dată mai pe larg, într'un eseu intitulat „Definiția omului“, că ceiace situează pe om aparte în natură, ceiace constituie tocmai omenia lui specifică

e faptul de a merge contra instinctului de conservare, de a opri prin bariere de inhibiție și amânare poftele imediate și năzuințele năvalnice.

Omul e om fiindcă se refuză, fiindcă se oprește și se înfrînă, fiindcă e absurd din punctul de vedere al logicei biologice. Nu pe calea cultivării și exasperării vitalității vom ajunge la valorile supreme etice și metafizice, ci pe aceia ale înăbușirii ei. Altfel omul e o simplă continuare a animalului.

„Viața“ cîntată de Nietzsche, Guyau, James ori Bergson nu e o valoare în sine. E, din contra, un simplu mijloc pentru o realizare spirituală ce ne depășește. Cei vechi știau aceasta. Ei își dădeau viața *pentru* ceva, știau să moară *pentru* ceva. Toate religiile și moralele au considerat viața ca un simplu instrument pentru a atinge ceva superior nouă.

Numai deceniile post belice, cu lăcomia lor libidinoasă de plăceri au făcut din principiul vital un idol, o zeitate cu atît mai respectabilă cu cît le lingusea nevoia de juisare. Dar tineretul trebuie să știe că nimic mare nu e posibil fără un minimum de ascetism, adică de ucidere relativă a bestialității imediate din noi.

După acest lung rechizitoriu adus generațiilor anterioare, manifestul se termină cu o declarație de principii tradiționaliste. „Ceiace ne îndreaptă către istorie este credința că totul e istoric, (așa dar evoluționism relativist!) delă cel mai umil gînd și mai timid gest până la rațiunea absolută și dacă ne simțim autohtoni ne constatăm *solidari cu trecutul* acestei nații pe un pămînt românesc“. Mărturisim că nu mai înțelegem nimic. Tinerii semnatari încep prin a batjocori trecutul și generațiile anterioare și pe urmă se declară solidari cu dînsul. E oare tot un efect al logicii vitaliste?

Căci, cu care trecut se leagă d-lor?

Pe cel recent, delă 1848 încoace îl blestemă și-l distrug. Cel înainte de 1848? Dar acela e cel mai plin de fanarism, scepticism, etc., adică de defectele pe care le denunță manifestul. Nu vād altă scăpare pentru autorii „Crinului alb“ decît să fraternizeze, (declarîndu l ortodox și mistic), cu Ștefan cel mare.

* * *

Firește gestul acesta nu e lipsit de o semnificație mai largă. El a încadrat într'un curent ceva mai amplu care voește să reformeze metodele și spiritul vech prin leacul salvator al ortodoxismului.

Sînt convins că printre propagandiștii ortodoxi sînt oameni serioși, luminați și de bună credință. Nu mă îndoesc o clipă că bunul meu prietin Nichifor Crainic nu e animat de toate aceste virtuți. Și totuși senzul suszisei mișcări îmi apare cu totul altfel. Amestecul de viață bestială, de preamărire a plenitudinii de vitalitate, de lubricitate senzuală și de instinct primar cu aspirația

cătră religiozitate, mă face să mă gîndesc, fără să vreau, la eroul tuturor orgiilor pravoslavnice, la voinica brută Siberiană, animator rustic și viguros etalon de reproducție care a fost Rasputin. După o copioasă mîncare, în care devora două curci și un purcel fript, după doi litri de vutcă și zece împreunări sexuale, Rasputin cădea în extaz și vedea pe Dumnezeu. E fenomenul obținut prin înțînirea unei primitivități adînc native cu un delir al trupului excitat până la paroxism. E poate și nevoia de scuză, de justificare pe care orice suflet, fie el cît de zoologic, o simte în fața păcatului, dar mai ales un început de oboseală; bestia extatecă după ravagiile spasmului.

Și Rasputin e o singură pildă rusească printre atîtea altele. Amestecul de viață intens animală și de sublimitate mistică e caracteristic ortodoxismului rusc. Alianța între vitalismul orgiac și năzuința cătră extaz în același timp este și caracteristica, cel puțin teoretică, a tinerii mișcări ortodoxe romînești. Fiațiunea se impune deci.

Dar trebuie să se știe că aceasta n'are nimic de a face cu flacăra pură a religiozității adevărate făcută din venerație, ascetism, respect, iubire de oameni, prosternare umilă și modestă în fața eternității și generozitate fără mîrgini pentru existența mizeriei omen_ești.

Oboseala ebrietății sau tristețea actului sexual împlinit nu e religie, în orice caz nu e o religie evoluată. Misticismul de sfîrșit de chef, misticismul de ora cinci dimineața, misticismul orgiac cînd îngerii și cu prostituatele se amestecă din belșug ca să confirme „eterna tineretă” sau elanul vîlal, toate acestea, o spun cu amărăciune, prietini ortodoxi și tineri frenetici de viață, nu ne vor aduce mîntuirea.—*Mihail D. Ralea.*

Ion Nădejde

Moartea lui Ion Nădejde, dispărut de mult din actualitate, necunoscut generației nouă și uitat de muncitorime ca și de țărani, evoacă în sufletul multor intelectuali care au atins toamna vieții, cîteva din cele mai puternice și vii amintiri.

Ceiace atrăgea acum patruzeci de ani și mai bine, cea mai bună parte din studenții și elevii Iașului și ai Moldovei spre modesta lui casă din Sărărie, încunjurată parcă pe atunci într'un nimb romantic, nu erau atît soluțiile pe care le aducea teoreticianul marxist al social democrației romine cît sentimentul de nobilă și generoasă revoltă împotriva asupririi celor mulți și a nedreptăților de tot felul, practicate de o pătură conducătoare, coruptă și avidă.

Dascălul de umilă origine, înlăturat cu silnicie din învățămînt pentru ideile lui subversive, apărea acestei tinerimi însuflețite de aspirații altruiste și pure ca inițiatorul unei mișcări spirituale de revizuire a moralei și culturii oficiale, care deținea în persoana lui, ceva din misterioasa forță a apostolului, propovăduind o religie nouă.

Influența lui Nădejde se explică și printr'aceia că fondul lui afectiv cu tot internaționalismul utopic a formulilor și a doctrinei, chiar în faza socialistă, a rămas profund național.

Pornind dela realități pozitive, activitatea lui practică a avut în primul rînd în vedere revendicările sociale și politice ale țărănimii iar în chestia Basarabiei a mers cu curaj până la iredentism.

Alături de această sforțare de educație cetățenească a maselor, Nădejde a realizat prin întemeierea Contemporanului, o operă culturală din cele mai însemnate.

Îndeplinind pe terenul științific un rol analog cu acel al Convorbirilor pe cel literar, această excelentă revistă a contribuit la popularizarea marilor teorii ale științei moderne și a dus împotriva plagiatului care înflorește pe atunci, a șarlatanismului și ignoranței o luptă acerbă, dar necesară.

Înzestrat cu vaste cunoștințe și uriașă putere de muncă, Nădejde nu a fost atît o inteligență strălucită și creatoare, cît un mare cărturar și învățător al poporului.

Istoria culturii romîne la sfîrșitul secolului trecut va trebui să-i înregistreze cu recunoștință numele iar într'un mediu în care primează interesul meschin ca și arivismul feroce, acest om pasionat pentru idei, fanatic și rigid în convingeri, de o dezinteresare absolută în neobosită lui activitate, va rămînea ca o figură neobișnuită originală și rară.—O. B.

O lămurire

Primum dela d. dr. P. Cazacu, următoarele rînduri pe care le publicăm cu plăcere. D. dr. Cazacu ne spune că decurînd a luat cunoștință atît de cartea d-lui A. Boldur „Unirea” cît și de recenzița făcută asupra ei de d. V. Harea în revista noastră No. 5—6, 1928.

D. A. Boldur (în broșura: „Unirea”) și d. V. Harea (Viața Romînească No. 5—6, 1928) îmi atribue părerea: „că unirea Basarabiei a fost determinată de armata Romînă și oamenii Regatului ca Stere și Marghiloman”. D. A. Boldur precizează, că eu atribui acestor doi factori rolul „principal, hotărîtor, determinant, prevalent”. D. V. Harea nu încearcă să dovedească că am emis această părere. D. A. Boldur citează cuvintele, pe care le-ași fi spus, la banchetul, din 29 Martie 1918, la Chișinău (după gazeta Sfatul țării) și anume: „cei doi factori, care au contribuit la înfăptuirea Unirii sînt: armata Romînă și d. C. Stere”.

D. A. Boldur, ca „basarabean și profesor rus”, cum își zice, și ca om „care se apropie de momentul Unirii cu acele apucături, cu care de obicei se apropie un jurist-sociolog și prin urmare în contururi generale”, cum sîngur scrie, va binevoi să admită să scoatem din discuție „toastul”, reproduș de un gazetăr, pentru că este un detaliu și nu este un document autentic. Toastul a fost

ridicat la un banchet, în onoarea celor prezenți, adică a reprezentanților armatei Romîne și a „omului Regatului”—d. C. Stere. Acolo nu s'a făcut nici istorie, nici filosofie, nici „analiză psihologică a evenimentelor”, nici „mecanică psihologică”, nici clasificarea după importanță a factorilor, care au înfăptuit unirea, nici calificarea lor. D. A. Boldur va fi silit să admită eliminarea din discuție a „toastului” și pentru motivul, că prin el nu am declarat: „că armata Romînă și omul Regatului” au fost: „factori determinanți, hotărîtori, principali, prevalenți” ci pur și simplu, cum a citat singur d. A. Boldur, „doi factori, care au contribuit”,—lucru, pe care și d. A. Boldur îl recunoaște, căci în paginile 9, 14, și 15 a broșurii sale vorbește de factorul C. Stere, pe care îl califică: „cine mai bine ca dînsul putea să îndeplinească această misiune”, iar în paginile 11, 12, 13 vorbește detaliat și elogiios de rolul armatei Romîne, în înfăptuirea Unirii.

După eliminarea din discuție a „toastului” va rămîne d-lui A. Boldur să se înțeleagă cu d. C. Stere, dacă el este „Omul Regatului”, cum scrie d. A. Boldur, sau cum crede toată lumea—Romîn din Basarabia.

Dar nu le-a fost de ajuns d-lor V. Harea și A. Boldur să-mi atribue pe gratis onoarea de a fi autorul teoriei că „factorii principali, prevalenți hotărîtori, determinanți în înfăptuirea unirii au fost oamenii Regatului și armata Romînă”, ei susțin că această teorie „concordă cu susținerile adversarilor Unirii” (d. V. Harea); „este susținută și de toți adversarii Unirii” (d. A. Boldur). Deci nu mai este vorba de o simplă părere, sau teorie greșită, ci de ceva grav, grav de tot: „concordanță” cu adversarii unirii, cu vrăjmașii țării, adică complicitate cu ei. Chestiunea încetează de a fi de ordin de presă, ci devine susceptibilă de a fi deferită la consiliul de războiu. Acuzația nu mă privește numai pe mine, ci și redacția, editura și pe cetitorii „Vieții Romînești”, care nu au băgat de samă și nu m'au denunțat la timp. Cum sînt denunțat ca autor original și principal al crimei, dacă am comis-o cu voîntă, sau a stupidității și inconștienței, trebuie să mă apăr. Norocul meu că d. A. Boldur a binevoit să indice paginile criminalității sau inconștienței mele și anume: 264, 316—317, 272 și altele din „Moldova dintre Prut și Nistru”. Le-am recitat cu deosebită atenție. Nu am găsit nici o urmă de „concordanță”—deci de criminalitate, sau inconștiență. Regret, că din lipsă de spațiu direcția revistei nu are să vrea să le reproducă. Cetitorii mă vor crede pe cuvînt, sau vor revedea și ei paginile. Comisarului regal, procurorului, sau judecătorului de instrucție le voi trimite prin poștă însoțite de un memoriu de va fi nevoie. Nu există în lucrarea mea nici o linie, destinată să clasifice și să califice pe factorii, care au contribuit la înfăptuirea Unirii, fie după importanța lor în: „prevalenți, hotărîtori, determinanți, principali”, fie după origina lor „regățeană” sau „basarabeană”, fie după orice alt criteriu. Este adevărat, că expunînd pe 340 pagini mișcările din Rusia și Basa-

rabia, am vorbit și despre o mulțime de factori, care au contribuit, ori s'au opus unirii, i-am calificat câte odată, dar niciodată nu am întrebuițat termenii: „prevalent, hotărîtor, determinant, principal“. Singurul autor, care a încercat să facă clasarea factorilor, care au contribuit la înfăptuirea Unirii, este Onor. d. A. Boldur. El se întreabă: „care din factori este mai important“ ? („Unirea“, A. Boldur, pag. 8). Dar nici d-sa nu răspunde ci „transformă întrebarea, ce loc ocupa fiecare din factori și cum influența pe ceilalți factori“, pentru ca la sfîrșit (după 8 pagini de expunere) să rezolve problema „importanței“, prin declararea: „Actul Unirii este actul înțelepciunii istorice“. „Bătrîna istorie știe ce face“ filosofează d. A. Boldur, fără să ne lămurească, dacă din punct de vedere Românesc și omenesc bătrîna istorie a d-lui Boldur a știut ce face și la 1812, și la 1878, și fără să se pronunțe: cum ar fi evoluat evenimentele în 1918 în Basarabia, dacă nu ar fi existat, sau n'ar fi intrat, armata Romînă ?

Că d. A. Boldur pentru necesitățile sale de a face „analiza psihologică a evenimentelor“ și „mecanica lor psihologică“, sau pentru necesitățile polemicii, a crezut necesar să inventeze o teorie, ca apoi să o combată—treaba lui, liber era. Dar nu avea dreptul nici să mi-o atribue mie, nici mai cu samă să mă acuze de „concordanță“—complicitate, chiar teoretică, cu vrajmașii țării.—
Dr. P. Cazacu.

Lămurire preliminară pe marginea romanului „Game“ de Stejar Ionescu

Ceiace caracterizează debutul scriitorilor tineri, e izbucnirea anarhică a talentului lor încă în stare de zăcămint brut, tumultul, excesul, jocul gratuit al forțelor nedisciplinate,—oferind priveliștea zimbrilor cu coarne heraldice și coame zburlite, umplînd pădurile care n'au cunoscut securea, de ropotul copitelor.

Intre scriitorii apăruiți după războiu, doi numai, după câte știu, derogă dela această normă: Lucia Mantu și Stejar Ionescu. „Miniaturile“ Luciei Mantu, și „Domnul dela Murano“ al lui Stejar Ionescu, deși opere de debut, au calmul, sobrietatea deliberată și distincțiunea unei premature maturități. Emblema acestor volume nu este zimbrul barbar, ci lebăda ostatecă în parcurile cu ape, tăceri și toamne aristocratice.

Actual prin expresia artistică, „Domnul dela Murano“ este inactual prin sufletul ponderat, cuviincios, abea ironic, timid în fața vieții—sau poate distant,—al creatorului său. Expresia artistică a „Domnului dela Murano“ este contemporană cu metafora-monoclu a lui Paul Morand, dar sufletul creatorului său se însoțește mai curînd cu Henri de Régnier, scriitorul care preferă ferestrelor, oglinzile: solemnele vitralii în care-ți vezi procesiunile su-

fletului. „Domnul dela Murano“ e captivul acestor oglinzi, și de aceea, cetind volumul, rămii cu o impresie de pace melancolică, de reculegere, de tăcere și de singurătate resemnată.

Așa dar „Domnul dela Murano“ nu este un *cîmp de luptă al vieții*, ci dimpotrivă, un *refugiu împodobit împotriva vieții*, așa, cum e și întreaga operă a lui Régnier, cu care „Domnul dela Murano“ avea unele asemănări.

Întăiul roman al lui Stejar Ionescu se intitulează: „Game“. Semnificația titlului ar fi cam aceasta: după cum într'o gamă, pornind dela *do* și trecînd printr'o succesiune de note, ajungi tot la un *do*, registrul notei numai fiind altul, tot așa omul pornind în viață cu o tonalitate sufletească, o regăsește, aceiași, mai gravă fiindcă e în registrul altei vrîste, — tocmai atunci cînd socotea că se depărtase mai tare de ea.

Această viziune a vieții sufletești pare a-l fi determinat pe Stejar Ionescu să-și aleagă titlu „Game“.

Să fie oare în acest titlu amărăciunea, modest exprimată, de-a nu putea evada din ține însuși, de-a cădea mereu în brațele propriului tău suflet chiar în clipa cînd te socoteai desrobît de el, așa cum în nuvela lui Villiers de l'Isle Adam „La Torture par L'Espérance“, prizonierul care evada cădea în brațele ironice ale marelui Inchizitor tocmai în clipa cînd vedea libertatea?

Sau dimpotrivă, să cuprindă acest titlu mîndria, iarăși modest exprimată, a inalterabilității sufletului pornit în viață ca legendarii cavaleri cruciați spre Sfîntul Mormînt, și ajuns la capătul vieții au aceiași lance cu care pornise?

Cine știe!

Stejar Ionescu își începuse „Gamele“ în primăvara anului 1928. Proiecta două sau trei volume, în decursul cărora ar fi cuprins întreagă, claviatura vieții eroului său principal, Marc Lecuja, desfășurîndu-i succesiunea de game sufletești cu reeditarea periodică a aceluiași note, schimbător fiind numai registrul, din ce în ce mai grav, al vrîstelor treptate.

În vara aceluiași an, Stejar Ionescu, ajuns abea cătră sfîrșitul primei părți a întăiului volum, s'a săvîrșit din viață prin moarte năpraznică: un automobil care-l aducea dela Slănicul Moldovei cătră Tîrgul Ocna, l-a răsturnat în apa Slănicului, zdrobindu-l de o stîncă pe care a rămas o noapte întreagă, cu fața spre stele și brațele în valuri. Ursita a încheiat cu o disonanță aprigă zilele celui care concepea viața ca o succesiune de game.

„Viața Romînească“ începe publicarea romanului neisprăvit care va continua și în numărul viitor al revistei. După apariția întregului fragment rămas, sprijinindu-mă pe ceiace Stejar Ionescu a realizat și pe informațiunile pe care a binevoit să mi-le dea soțului, voi încerca să schițez linia de curgere pe care ar fi avut'o acest rîu calm și curat, absorbit brusc de pămîntul suveran.—*Ionel Teodoreanu*.

„Les Thibault“

Roger Martin du Gard, numele acesta complicat și compus ca o denumire de sat francez, ne este o cunoștință veche. Acel care-l poartă ni-i un prietin vechiu, un fei de mentor. Jean Barois a însemnat ca 'ntr'un carnet personal ceva din aspirațiile și generozitatea noastră. Autorul lui Jean Barois ne-a rămas în minte subț chipul unui profesor—prietin, cu sentimente de frate mai mare și de confident.

Același Roger Martin du Gard, acum șase ani ne-a introdus în familia austeră a lui Thibault. Am cunoscut atunci pe bătrînul Thibault, aspru și intransigent; pe Antoine, fiul moderat și cum se cade, exemplar de băiat corect, care ne-a devenit simpatic și el prin slăbiciuni, prin dragoste și prin bunătate. Am asistat atunci ca cunoscuți ai familiei la plecarea Rachelei. Umbra noastră a fost alături de Antoine în ceața deasă dela Havre, și am urmărit cu sentiment de desnădejde dispariția vaporului pierdut în zarea cenușie ca într'un fum.

Dar mai ales am suferit, ne-am revoltat și am fost alături de înfriguratul Jacques. Am simțit în el tipul generației noastre, poate al tuturor tinerilor din toate generațiile plin de neliniști, de căutări, de subtile chinuri fără răspuns; tipul capabil să reprezinte o generație. L-am simțit dela început superior în nesiguranța lui.

Am trăit romantismul viu și aprig a lui Jacques, și începutul iubirii lui, pîndită de destin: Jenny, Gise... și prietinia lui: Daniel.

Dela 1923 familia Thibault a plecat din orașul nostru, sau am plecat noi din orașul ei.

Au rămas cinci ani fără vești dela ea; numai cu amintirile și cu teama soartei ei.

Cu „La consultation“ și „La Sorellina“, am revenit; ca într'o pensiune.

Am avut chiar impresia că în adevăr dela ultimele întimplări din „La belle saison“ și până acum au trecut peste Les Thibault aceiași cinci ani ca în realitate.

Pe bătrînul tată, aprig odinioară, l-am regăsit chinuit de boală, și umilit de suferința fizică. Am simțit trăind în el tragedia omenească a sfîrșitului: durere multă și persistentă, teama morții cu analiza ei inconsistentă și mobilă, speranța, imbecilizarea cu reminiscențe sinistre din copilărie. Stau paralele în roman cele două panouri, unul de realism și celălalt de viață interioară, de analiză; unul consistent și celălalt ireal, ca o imagine privită într'o oglindă tulbure care dă halucinații.

L-am regăsit pe Antoine, mai matur. Simpatic nu prin generozitate sau alte calități excepționale, ci tocmai prin aceia că trăește viața la care toți sîntem constrînși. Antoine e un om obișnuit; o fire comună; este tipul omului creat de educația de astăzi; tipul care s'a adaptat acestei educații; este exemplarul bun de serie al emisiunii societății omenești.

Prin aceasta e poate mai aproape de fiecare din noi. Tragediile lui nu sînt mari, nu au intensitate, nu au dimensiuni exagerate, nici adîncimi; sînt cotidiene, ca o „tracaserie“, ca o neplăcere, ca o inoportunitate.

Antoine este însă un om de bună calitate. Are posibilități sufletești, ele însă au fost amputate de ocupațiile zilnice, de o educație care uniformează, de un temperament special, de o concepție lipsită de elanuri prea mari.—E ceiace se cheamă un om echilibrat. Izolarea lui are totuși ceva trist, și viața samănă cu o căutare în vid, cu o chemare fără răspuns.

Nici în misiunea lui de medic, pe care o consideră sublimă, nici în munca istovitoare, Antoine nu găsește un sprijin. După o zi de lucru greu îl regăsim singur și dezorientat. Consultațiile lui îl arată generos, bun și inteligent. Și atîta nu-i destul pentru ca să înțelegi ceva din viață și să-i recunoști un suport. Uneori a-mintirea dragostei pentru Rachelle, flutură ca un steag concret, ca o îndreptare sigură; și dragostea pentru Gise însemnă o mîngiere și o tulburare totodată. Pasiunile lui sînt însă cuminți, ca o lecție, ca o experiență științifică fără pericol,—și renunțările sînt comprimate.

Și iată, în tîrgul elvețian, îl regăsim pe Jacques, copil teribil ca orice cap de generație, crud ca însuși viața cu tot ce a fost și cu toate normele prestabilite.

Intransigent și integral, se cațără pe socluri și dărimă zeei care-au fost. Sufletul lui nu găsește tovarăș și nu recunoaște erariile stabilite. El vrea ceva ce nu a mai vroit nimeni. Aspirațiile lui sînt un ciclon care devastează tot.

Nici respectatul Jalicourt, idolul, nu rezistă.

A fost idolul altei generații, a fost pentru generația lui poate ceiace Jacques este pentru a sa.

Pe Jalicourt însă l-a înfrînt viața, experiența.

E un bătrîn. E un apologet al drumurilor bătute, al disciplinelor definitiv stabilite.

Cum s'ar fi putut înțelege cu Jacques?!

Unul avea conștiința de ceiace se poate realiza, celălalt simțea în el puterea de a realiza „totul“.

Neînțelegerea dintre Jalicourt care este un „exponent“ al generației lui, și între Jacques exponentul altei generații este eternă. Ea se repetă la fel în cursul anilor în toate țările cu o conștiință și o mișcare artistică și intelectuală.

Cînd Jacques va îmbătrîni odată cu noi, va fi și el Jalicourt și va veni un alt Jacques să-l admonesteze pentru anchilozare și didacticism. E o rotație inevitabilă ca acea a pămîntului și-a universului întreg.

Les Thibault e romanul unei familii.

El este în mare parte realizat. În această operă însă simțim interesul central pentru Jacques. Romanul lui este abia la început. Nu știu cîte volume vor mai apărea pentru a-l desăvîrși.

Roger Martin du Gard a strîns la un loc limpezimea clasică, și zbuciumul interior al acestei vremi.—*Demostene Botez.*

Cronici literare

Rubrici închinatc cronicilor literare găsești în orice jurnal românesc. Dela războiu încoace obiceiul s'a generalizat. Absența acestui obicei a ajuns chiar să fie considerată ca o neglijență și fiecare ziar ține să-și aibă cronică literară măcar odată pe săptămână. Moda a fost importată, ca altele altele, din Occident. Dar utilitatea ei este, din multe cauze, discutabilă.

Mai întâiu, nu este deloc dovedit că prezența periodică a unei cronici literare într'un jurnal aduce vre-un profit jurnalului sau cetitorului. Ziarele de informații prosperă pentrucă aduc servicii reale sau satisfac curiozitatea cotidiană a oricărui individ știutor de carte. Jurnalul satisface gustul de a ceti cel mai redus, pe treapta unde gustul de a ceti se confundă aproape cu gustul de a ști ce se întâmplă în casa vecinului. Jurnalul alimentează mahalagismul organic al omului sau, dacă vrei, instinctul social. În publicul cetitor de ziare există desigur o parte care aruncă ochii și în coloanele cronicei literare. Rindurile cronicarului literar, cetățeanul grăbit le parcurge distrat, în clipe de reculegere, la cafenea, la aperitiv, în pauze la cinematograf. Asta, tot dintr'o nevoie de informație sau, mai des, din întâmplare. Obișnuitul cetitor de ziare (adică toată lumea) înfulcă cronică literară laolaltă cu crimele, accidentele și desbaterile parlamentare, pentrucă i se oferă. Dacă nu i s'ar oferi n'ar cere-o. Iar în cît privește rolul informativ al cronicei literare — simpla bandă — reclamă pe care editorul o agață de coperta volumului proaspăt e mai direct utilă.

Dacă absența sau prezența acestui ingredient într'un ziar nu constituie un pericol sau un avantaj pentru existența presei — avalanșa de cronicari literari cu care s'a pomenit ziaristica romină în ultimul timp poate da loc, în schimb, la câteva considerații, interesante și pentru autori și pentru public — vorbesc de publicul care pe lângă ziare cetește și literatură.

Cetitorii și autorii au aceleași interese de apărat. Sau, cel puțin, interesele lor ar trebui, normal, să coincidă. Prosperitatea și buna calitate a unei literaturi atîrnă în parte și de buna calitate a publicului. Fiecare literatură își are publicul pe care-l merită și fiecare public literatura pe care este capabil s'o priceapă. Nivelul amîndurora — și al publicului și al literaturii — crește sau scade concomitent. Cu observația că inițiativa de ridicare din partea publicului se produce mai greu și mai încet. O ridicare a nivelului culturii într'o țară și într'o epocă transformă și rafinează gustul de a ceti. Difuziunea gustului de a ceti stă în raport direct cu nivelul general de cultură. Literatura urmează și ea această ascensiune. Dar literatura are avantajul și meritul că poate să provoace această ascensiune.

Curtierii la Bursa literaturii sînt cronicarii literari. Calitățile lor ar trebui să fie determinate de nivelul literaturii pe care o judecă și al publicului care îi ascultă. Asta se întâmplă foarte des

în Occidentul pe care-l imitam. In ziarele străine cronicarii literari sînt de mulțori autori iluștri și critici renumiți și întotdeauna scriitorii onorabili și oameni cultivați. La noi sarcina de cronicar literar e lăsată, în jurnale, de multe ori la voia întimplării. Fie cum o fi, numai să fie. S'ar părea chiar că regula e să deție această rubrică oricine. Scriitori ratați, poeți acriți, autori dramatici nejucați, jurnaliști fără plasament, licențiați în filosofie cu aspirații literare, romancieri fără tiraj—toți obișnuții coșurilor de redacție alimentează cronica literară a ziarelor. Cronica literară devine astfel un *tout-à-l'égout*, o hazna de laude băloase, de lingușiri purulente și de scuipături rîncede. In această menajerie pășește din cînd în cînd, cu ifose solemne și aere îngăduitoare, vre-un istoric rătăcit în lumea literelor ca'n zicătoarea cînelui printre popici, vre-un filosof cu tardive pubertăți scriitoarești, sau vre-un filolog *en goquette*, furișat dela catedră, agăfîndu-se, febril, de poalele gloriolei literare. (Profesorii de istorie literară scriu rar în ziare, de frică să nu se compromită. Preferă, prudenți, sala de curs, mai comodă, și scriu critică oficială în tomuri pe care le cetesc, de frică, pentru examene, studenții).

In măsura în care critica face legătura între public și autor—măsură care nu e niciodată prea mare—o astfel de cronică literară nu poate decît să falsifice raporturile dintre cetitori și literatură. Situația e agravată și de stilul acestor cronici. Cronicăștii literari din jurnalele noastre împing neștiința scrisului până la nerușinare. Lauda, în gura lor, e o rușine pentru cel laudat, iar înjuria lor e un lătrat analfabet fără nici-o eficacitate. Cetitorul e informat mai întotdeauna greșit. El este cel care suferă și nu autorul. Pentru aceasta din urmă lucrează serviciul de reclamă al caselor de editură, și el însuși dacă vrea. O carte bună își face întotdeauna drum, mai curînd sau mai tirziu. In schimb, prin nepriceperea sau reaua credință a cronicarilor literari, o carte proastă poate cunoaște oarecare popularitate. Dar în acest caz publicul care o acceptă nu are decît ceiace merită. E treaba lui să se apere sau să-și cultive gustul.

Critica este un gen literar. E cel mai greu din toate, cel mai ingrat, și în aparență cel mai accesibil oricui. O recenzie bună e tot așa de prețioasă ca și un poem reușit. N'am cere cronicarului literar să scrie o capodoperă de fineță critică în fiecare săptămînă. Nici nu le-am pretinde să nu mai existe. Am sfătui doar pe directorii de ziare și pe jurnaliștii de meserie să suprimă în nouă cazuri din zece (spre mai mare siguranță aș propune un plebiscit printre lectori) rubricile cronicei literare. Cronicarii literari în disponibilitate ar găsi ușor unde să-și întrebuițeze calitățile lor pline de duh. Ar intra, de exemplu, în diplomație.—*Al. A. Philippide.*

Recenzii

Al. O. Teodoreanu, *Hronicul Măscăriciului Vălătuc.*

Hronicul măscăriciului Vălătuc e o culegere de nuvele unde ni se vorbește de beții strașnice, și de amoruri curat pămîntești. Singura problemă mai adîncă, singura problemă de o natură, să zicem mai „etico-socială“ este încornorarea bărbatului de cătră legitimă sau nelegitimă sa femeie. Sentimentul predominant e buna dispoziție. Ocupația fundamentală: masa, — după care ce-i drept vine imediat în rang amorul. Eroii lui Păstorel Teodoreanu au și fac chef. Veselia de a trăi le lungeste serile și le scurtează zilele. Ici colo, puțină înduișoare, dar nu înduișoarea durabilă a omului profund milos, ci un fel de tandreță ocazională de om care a băut un pic și e dispus să-și compătimească (și pupe) aproapele.

Păstorel Teodoreanu a avut marele merit să nu asculte nici-o sugestie dela flașnetele literare ale timpului. Tristeță, tragism, pasiune, credinți fanatice, complicații sentimentale — și toate ranghele din care se fac romanele de azi nu găsesc nici-un credit la el. Și nimic nu arată mai bine virtuțile unui scriitor ca rezistența la moda literară a timpului, în beneficiul realității. Căci aceasta, și nu alta, e realitatea romînească. „Personalitățile“ au toate silueta unui Trașcă Drăculescu, Iancu Durău sau Căpitan Costake. Oamenii tari, care știu să facă abstracție de tot ce nu-i mîncare, băutură și trupesc amor. Sînt oamenii lui Caragiale, de data aceasta minus partea meschină și ridicolă, și plus oarecare grandoare boerească. Eroii piperniciji ai „Momentelor“ și eroii gargantuesci ai „Hronicului“ au cel puțin un lucru comun: amîndouă concep viața ca o succesiune de dejunuri și prînzuri, iar între mese nici-o problemă care ar depăși în tragism consumarea unei femei sau încornorarea unui bărbat. Liniște absolută și bună digestie. Adică uitam. Mai este un sentiment, la dreptul vorbind destul de vag. E dragostea de țară, dragostea pămîntului acestuia sfînt pe care cresc conace răcoroase, vii dătătoare de Cotnar și părinți dătători de moșteniri.

Păstorel Teodoreanu scapă de două cusururi curente la prozatorii români: artificialitatea și mitocănia. În nici-un moment, Păstorel Teodoreanu nu e vulgar. Când povestește lucrurile cele mai licențioase, încă are o superioară distincțiune. Nimic mitocănesc. Și aceasta e mai ales vizibil când e vorba de nume proprii. Ați observat ce îngrozitoare sînt numele proprii din romanele, nuvelele și dramele noastre? Acolo ies în evidență amîndouă trăsăturile de care vorbeam: artificialitatea și vulgaritatea. Cauza ține în mare parte de faptul că nume de familie nu avem în România decît de relativ puțină vreme. Bunîntăles, o altă cauză e lipsa de talent a autorului. Când ești Caragiale sau Sadoveanu — mari maestrii ai combinațiilor potrivite de nume proprii—dificultatea e învinsă. Păstorel Teodoreanu este și el foarte priceput în această delicată artă. Numele eroilor lui sună și spun dela început aproape totul asupra psihologiei și carierei personajului:

„Această întîmplare a fost scrisă—spune Păstorel Teodoreanu la mănăstirea Varatec, în luna Septembrie, ziua 17, fiind cursul anilor 7366, iară dela Christos 1857, de mine, Ecaterina Opriș, nevrednică Țitoare a domniei sale domnului Alexandru Balanțoff“.

Ce bine sugerează Balanțoff pe domnul care își poate oricînd „balansa“ ibovnica, o ibovnică ce se numește *Opriș*. Observați cuvîntul acesta *Opriș*, cum sună el ca ceva subaltern și neglijabil, ca ceva pe care poți să te dispensezi de a te supăra și de care faci cu ușurință abstracție. Dar Marghiolița, nu sună oare acest cuvînt ca un nechezat de japă tînără? Toate sînt cu socoteală la Păstorel Teodoreanu, și aici se recunoaște bine adevăratul artist.

Cineva spunea odată că un mare humorist trebuie să fie și trist, și că lui Teodoreanu îi lipsește tristețea. Dar mai întăiu, el mai e și altceva decît un humorist, ș'apoi el nu trebuie să aibă tristețe, căci acest sentiment există prea puțin în societatea noastră și mai ales în „elita“ noastră. Ori, Păstorel zugrăvește tocmai pe aceste suflete „de elită“, care, în materie de suferință o cunosc mai ales pe aceia a indigestiei, iar în materie de melancolie, mai cu samă pe aceia a momentelor cînd li se anunță că sacul a ajuns la fund și că boerul a calicit. Elită de oameni tari, care nu se încurcă cu subtilități sentimentale, cu datorii abstracte și cu otrăvite entuziasmuri cetățenești. Oameni primitivi și generoși, generoși pentrucă-s sănătoși și bine dispuși. Buna dispoziție e nota dominantă în melodia frustă a unei existenți rominești. Dar este ceva și asta. Și această veselie de a trăi își așteaptă de mult pe primul ei poet epic. Iată de ce cartea lui Teodoreanu este, cum zic Germanii, un „moment“ în Istoria noastră literară.

*

În nuvelele acestea se întrebuițează un fel de stil quasi-cronicăresc, panașat cu expresii foarte contemporane. Există un

profesor român care s'a indignat de acest stil, pentru două motive. Mai întâiu pentru că e apocrif,—spunea el,—pentru că autorul comite expresiuni ce nu pot fi în cronici. La această obiecțiune Păstorel Teodoreanu a răspuns lapidar și documentat: „Ei și?“, la care cred că nu este mare nevoie să mai adăogăm ceva.

A doua obiecție a profesorului român este că Teodoreanu pîngărește dulcea limbă romînească, și frumusețile sacrosante ale letopiseșilor.

La care obiecție...

Dar e interesant poate de explicat de ce acest stil sui generis al lui Păstorel Teodoreanu a fost o excelentă idee artistică.

Păstorel Teodoreanu avea de făcut o epopee a unor anumite trăsături din sufletul romînesc; o poemă desrobită de timp și spațiu. Datele și locurile sînt aci bucăți din psihologia tipurilor. Nu sînt ce sînt ele de obicei, ci simple procedee de creație.

Sufletul romînesc de totdeauna. Iată ce avea de spus Păstorel Teodoreanu. Și-i trebuia, pentru a se exprima, un alfabet care să nu trezească asociații de idei fixate în timp și localizate în spațiu. Ii trebuia un stil care să permită poveștilor să se petreacă pretutindeni și totdeauna. Iată explicația și meritul acestui stil atît de personal, amestec de cronică veche, poezie modernă, și ghidușie—care, ea, e eternă...

Marea calitate a prozei lui Păstorel Teodoreanu este de a nu semăna cu a nimănui. Așa, mici simpatii literare s'ar putea identifica. Ceva din joviala bonomie a letopiseșelor, puțin Topîrceanu, puțin Rabelais, multă „gauloiserie“,—un fel de gauloiserie moldovenizată dacă se poate spune. Uneori ne gîndim la Caragiale; nu numai pentrucă amîndoi—unul ca satiric altul ca poet epic—au aceeași părere a supra psihologiei Romînului, dar chiar pentru motive mai tehnice. Păstorel Teodoreanu are ceva din fantezia diabolică a marelui nostru grec, apropieri de idei și situații care nasc același soi de rîs homeric.

Dar toate acestea nu îi iau nimic din originalitate. Cineva care cetește pe alții nu poate să nu se simtă mai aproape de cutare scriitor, mai străin față de altul. Rămîne deci deplin adevărat că scrisul lui Teodoreanu nu samănă cu al nimănui în literatura romînă.

*

În întristata și monotona carieră a criticului de literatură romînească, volumul lui Păstorel Teodoreanu a fost ca o rază de soare, care a permis acel mare lux al laudei fără indulgență.

Scriitorii noștri ne-au învățat să considerăm lauda ca un fel de produs sintetic de circumstanțe ușurătoare combinate.

Cartea lui Păstorel Teodoreanu n'are nevoie de indulgență patriotică, de relativismul comparațiunilor și de bunăvoință filoromînă. Putem vorbi de ea din unicul punct de vedere al frumuseții pure și simple...

li sîntem recunoscători.

D. I. Suchianu

* * *

D. D. Roșca. *L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art.* Paris. Librairie universitaire I. Gamber, 1928.

Deși în istoria ideilor, opera atît de bogată și strălucită a lui Taine joacă un rol din cele mai însemnate, cugetarea lui filozofică, care constituie adevărul ei fundament e astăzi divers interpretată și în ce privește senzul ei autentic, nu a fost încă suficient lămurită.

Pentru înțelegerea deplină a acestei cugetări, care timp de două generații a stăpînit cu atîta putere spiritele, nu atît, prin originalitatea ei creatoare, ci mai ales prin faptul că a fost un mare centru de absorpțiune intelectuală, problema influențelor e de o co-virșitoare importanță. Printre aceste influenți, diferite și contrare, un loc de frunte îl ocupă cea a lui Hegel. Semnalată cu deosebire în urma publicării corespondenței lui Taine, de Victor Giraud, în frumoasa lui monografie, ea se reduce însă la afirmații și indicații sumare și e departe de a fi fost analizată satisfăcător și metodic.

Acest gol a căutat să-l umple printr'o voluminoasă lucrare d. Roșca, cunoscut în lumea intelectuală prin studii filozofice și eseuri substanțiale și judicioase, publicate la noi sau în excelenta revistă de sinteză culturală Minerva.

Conștient de complexitatea inerentă fenomenelor de influență, d-sa nu se mulțumește cu stabilirea unor relații directe și sigure între idei și opere (cum a făcut înaintea sa în ce privește Taine și Hegel, Otto Engel într'o lucrare de altfel imperfectă) ci încearcă să determine natura și calitatea influenței, întinderea ca și adîncimea ei.

Spirit clar și lucid, care pornește de la analiza unor fapte precise și nu se pierde nici o clipă în considerații generale și vagi, în această lucrare consacrată metafizicii și esteticii lui Taine, adică fundamentului teoretic al cugetării lui (studiul aplicării principiilor în critică și istorie va forma obiectul unei lucrări viitoare), d-sa începe prin a adopta, în fiecare problemă, punctul de vedere al gînditorului francez și provizor interpretarea acestuia asupra lui Hegel, arătînd ceiace dînsul a împrumutat dela filosoful german.

Dar d. Roșca nu se oprește aici, ci transpunîndu-se din punctul de vedere al adevărului Hegel, a cărui operă dificilă și adesea obscură a aprofundat-o printr'un studiu îndelung și răbdător, d-sa

judecă din această poziție speculativă, hegelianismul lui Taine, determinând astfel în adâncime, calitatea influenței și precizând sensul ei.

Rezumate în linii mari, rezultatele minuțioaselor analize ale d-lui Roșca sînt acestea.

Acțiunea lui Hegel nu s'a exercitat numai asupra cutărui sau cutărui punct din doctrina lui Taine, dar asupra fondului și spiritului său însuși. Taine clădește sistemul lui cu materiale împrumutate scrierilor lui Hegel. Cu ajutorul marelui dialectician german se silește să dovedească postulatul fundamental al teoriei cunoașterii și metafizicei sale, la el caută dovezi în sprijinul concepției lui asupra cauzalității și tot lui îi împrumută ideea unui scop suprem al cunoașterii, idee care e principalul resort al cercetărilor lui migăloase de logician și de psiholog.

Taine a luat în mod constant poziție contra gânditorilor, ca Mill sau Kant, care repudiază acest înalt ideal de cunoaștere sau sapă fundamentele care-i permit realizarea și toate lucrările lui filosofice, sfîrșind cu „De l'Intelligence“ pot fi considerate ca încercări de a completa printr'o muncă de analiză, vasta operă de sinteză a lui Hegel.

Mai mult încă, în spiritul lui Taine rațiunea de a fi a acestor lucrări nu era propriu zis de a completa sinteza lui Hegel, ci de a-i demonstra adevărul, prin dovezi controlabile și a o face mai inteligibilă, precizînd-o.

Ideile hegeliane pe care Taine și le-a asimilat între 1848 și 1851, pe cînd era la Școala Normală și apoi profesor la Nevers joacă față de elementele noi cu ajutorul cărora caută să-și îmbogățească gîndirea, rolul unor idei a priori și a unui fel de cadre.

El acceptă ceiace intră în ele sau ceiace crede că poate fi conciliat cu fondul primitiv sau hegelian al doctrinei sale. În alți termeni, Taine acceptă ideile care nu contrazic pe Hegel, respingînd pe celelalte.

Acesta e cazul împrumuturilor pe care le face lui Condillac, Mill sau Comte și contradicția care se poate constata între nominalismul din prima parte din „De l'Intelligence“ și realismul din a doua, se explică tocmai prin sfortarea pe care o face pentru a ajunge la o idee hegeliană a cunoașterii și naturii pornind de la Condillac și prin încoronarea hegeliană pe care vrea cu orice preț s'o dea, operei lui de gînditor.

Printre influențele numeroase suferite de Taine, cea a lui Hegel e fără îndoială cea mai însemnată și dacă facem abstracție de ea (cum au făcut atîția gînditori dela Schérer până la Höfding) riscăm de a nu înțelege sensul adevărat al cugetării sale.

Același lucru cînd e vorba de sistemul estetic al lui Taine, în care explicarea completă a artelor se bazează pe ideea hegeliană privitoare la esența frumosului și e o explicare hegeliană.

Imensă ca întindere, influența lui Hegel asupra lui Taine, nu e însă tot așa de mare în adâncime.

Dacă gânditorul francez a clădit sistemul lui filosofic cu ajutorul puternicului dialectician, în teoria cunoașterii dînsul e însă mai puțin hegelian decît se crede el însuși:

Impins de o înclinare imperioasă a mentalității sale, care nu putea concepe altfel de inteligibilitate decît cea care-și găsea desăvîrșirea și satisfacția în identitatea absolută obținută prin abstracție și analiză, Taine ajunge împotriva voinții lui și fără să-și dea îndeajuns samă, să respingă identitatea concepută de acel pe care-l proclama maestrul lui, identitate îmbogățită prin diferență și obținută printr'un suprem efort sintetic și constructiv al cugetării concrete.

Acest fapt decide de spiritul profund în care Taine înțelege să interpreteze sistemul lui Hegel pe care-l consideră (în mod eronat, după părerea d-lui Roșca) ca un panlogism și de senzualitatea în care-și asimilează marile idei ale acestuia.

Legea unică, concepută de Taine sub influența cea mai directă a lui Hegel, lege care reduce materia la un pur simbol și lucrurile finite la simple aparențe nu mai e din cauza aceasta legea lui Hegel, conceptul lui Taine obținut prin eliminarea a tot ce e particular și individual nu e conceptul lui Hegel, sinteză a identicului cu diversul, ideea de cauză elaborată de Taine cu ajutorul lui Hegel nu e ideea gânditorului german care s'a inspirat aici din considerațiile finaliste cuprinse în faimoasa „Critică a judecății“ kantiene.

Adaptînd cugetarea lui Hegel exigențelor proprii lui inteligenței, Taine o transpune afirmă d. Roșca de pe adevăratul ei plan, acel al rațiunii concrete și al devenirii, pe acel al inteligenței abstracte, care admițînd numai ceia ce e identic, escamotează diversitatea și schimbarea.

Inteligența lui analitică refuză să înțeleagă dinamismul radical al rațiunii sintetice a lui Hegel și tinde în mod spontan să instaleze ființa acolo unde Hegel punea devenirea. În fața atitudinii profund heracliteane a maestrului, inteligența discipolului păstrează impasibilă o atitudine funciar eleatică.

Înțelegînd pe Hegel, prin prisma unui spinozism matematician și mecanic, Taine nu a pătruns astfel adevăratul spirit care animă dialectica hegeliană și nu și-a dat samă de originalitatea acestui prodigios efort al gândirii.

Sprînjinite pe o cercetare aprofundată și o analiză meticuloasă a textelor, pe o vastă erudiție și o luminoasă argumentare, concluziile la care ajunge d. Roșca se impun cu tărie cetitorului și lucrarea lui solidă și probă, aduce într'una din problemele cele mai interesante ale istoriei și evoluției cugetării europene, o contribuție remarcabilă și prețioasă.

Octav Botez.

A. Steuerman-Rodion, *O toamnă la Paris*, Iași, Viața Românească.

Scrise acum treizeci și doi de ani, aceste fugitive impresii nu au pierdut nimic ca interes și savoare, ba chiar la farmecul lor se adaogă, pentru acei care le-au cetit odinioară, melancolia trecutului.

Variatele aspecte ale uriașei metropole se desprind vioi evocate de un cronicar spiritual și fin, cu ochiul ager și inteligența ascuțită.

Petrecem cu el prin localurile vesele din Montmartre sau Cartierul latin, ne furișăm printre spectatorii care aplaudă pe Coquelin sau Sarah Bernhardt, asistăm la o piesă a lui Hervieu, la o conferință a lui Lemaitre la Odeon, la recepția lui Anatole France la Academie sau ascultăm pe Clovis Hugues, Sébastien Faure, Vandervelde, înflăcărind un public, în care vibrează coarda revoluționară.

Colonia romină apare și ea reprezentată prin George Diamandi, ziarist francez și autor dramatic; Pompiliu Eliade, d-nii Ovid Densușianu, Candrea, Volenți, Lupu, Nicolau pe atunci student al Sorbonei ca și prin Gheorghe Cițan, iluminatul baci care a preumblat pe malurile Senei, sarica și cojocul lui mișos din munții Fagarașului.

Nota umanitaristo-socială a vremii e vizibilă în numeroase pasaje consacrate desmoșteniților soartei de orice fel, iar cea personală își face loc în pagini uneori umoristice, altele de crudă ironie a căror manieră amintește pe cea a lui Heine și lasă să se întrevadă orgoliul de rasă jignit și rana ascunsă de totdeauna a acestui poet delicat și intelectual de marcă.

Octav Botez.

* * *

Ion Colan. *Viața și opera lui Ioan Barac*, București, Cultura Națională, 1928.

Ioan Popovici Bărac a fost un versificator, care a prelucrat și localizat opere din literaturile străine, în deosebi din cea ungară și germană. A scris și versuri originale, însă nu acestea l-au făcut cunoscut în vremea lui. Zicem în vremea lui, fiindcă astăzi, doar istorici mai pretențioși dacă îi mai închină un modest capitol. Și totuși acest iubitor de muze, pe care acestea nu l-au inspirat, a fost un autor mult cetit în vremea lui și chiar mai târziu. Unele din cărțile lui tipărite și în deosebi „Arghir și Elena” nu lipseau din biblioteca multor boeri de pela începutul secolului al nouăsprezecelea și mai cu osebire se găsea în biblioteca intelectualilor români din Ardeal.

De aceea, autorul studiului de față a făcut un mare bine, cercetînd viața și opera unui scriitor, care n'a reușit să fie un adevărat poet, dar care pe nedrept ar fi dat uitării de cel ce ar scrie istoria literaturii românești.

Contribuția d-lui Colan este cea mai bogată ce cunoaștem până acum. Este scrisă cu competență, mai ales că d. Colan cunoaște și l. ungară, de care Bărac s'a folosit în lucrările sale și în deosebi în cea care a avut mai largă răspîndire „Istoria despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă...” Apoi diferiții istorici și critici unguri i-au servit cercetătorului nostru pentru informații noi asupra lui Bărac și a operei lui. Numai că rău a făcut d. Colan că n'a tradus și în romînește citațiile numeroase din ungurește, pentruca studiul să apară mai clar și pentru cei ce nu cunosc această limbă.

Asupra vieții puțin cunoscute a lui Bărac, cu toată binevoitoarea strădanie, prea puține date nouă află și d. Colan, mai ales dacă avem pretenția de informații strict necesare unei biografii științifice. Numele soției ori al copiilor și anul nașterii lor, ori inscripția de pe mormîntul familiei, care nici măcar nu pomeneste de numele și anul morții poetului, nu ne aduc o contribuție biografică necesară explicării operei.

În schimb datele privitoare la anul nașterii, la studii, la activitatea de dascăl și translator magistratual la primăria din Brașov, culese din diverse izvoare (vezi p. 5—9), sînt de o reală necesitate pentru cunoașterea scriitorului.

Cum era și drept, o atenție deosebită se dă analizei istorice și critice a operei, pe care d. Colan o numește „Istoria lui Arghir și a Elenei”. Ni se dau informații despre edițiile poveștii, citîndu-se dela prima (Sibiu 1801) până la ultima (Sibiu 1915) vre-o patruzeci de ediții. Înțelegem ce răspîndită a fost această minunată poveste în lumea cărturarilor romîni și chiar în „țărănimea cărturară a satelor ardelene”—cum zice d. Colan—cum, și, mai rar, în cea a satelor „regățene”, am putea adăoga noi. Apoi d. Colan studiază „origina basmului”, „conținutul”, „Arghir în literatura populară romînească”, „Arghir în literatura maghiară”, „povestea la Barac și Gergey”, ajungînd la ultimul capitol, care-i și o concluzie: „Barac a împrumutat povestea dela Gergey prelucrînd-o”, deși cunoștea și variantele romînești.

D. I. Colan mai dovedește că Gergey la rîndu-i a împrumutat-o din literatura romînească populară, deși se ferește să o spună și o dă ca luată dintr'o cronică italiană.

Cînd însă discută originea basmului, se pare că face o generalizare nu tocmai exactă. D. Colan afirmă fără a încerca să probeze că „istoricii noștri literari au primit în întregime—fără verificare—părerea emisă de literații unguri, că noi am luat povestea din literatura maghiară și anume dela un oarecare Albert Gergey” (p. 12).

Este drept că M. Gaster în „Literatura populară romînă” (p. 549) socoate că „Arghir și Elena” este un basm unguresc, fără a cerceta chestiunea mai deaproape, ci bazat pe cele ce spunea Asboth că este unul din cele mai populare basme din Ungaria. (O. Asboth în Archiv für Slav. Phil. IV, p. 625 No. 1).

Tot Gaster susține că la noi a fost introdus și popularizat prin cărțile lui Bărac.

Nu toți istoricii literari însă sînt de aceeași părere.

Astfel d-nii N. Iorga și O. Densușianu, citați și de d. Colan în bibliografia dela sfîrșit.

D. N. Iorga scrie textual: „Povestea era poate de origină apuseană, dar Barac nu o cunoștea decît după prelucrarea ungu-rească a lui Albert Gergey“ (Ist. lit. rom. Sec. XVIII, II, 475), iar d. O. Densușianu: „Subiectul versificat de Barac, deși ne duce spre literatura populară (v. L. Șăineanu, Basmele romîne, 266), nu a fost totuși luat direct din basmele noastre, ci dintr'un izvor străin și anume unguresc (Lit. rom. mod. I 128). Deci, d. Iorga se gîndește la origina apusană a basmului, probabil la acea cronică italiană, de care pomenește Gergey și în niciun caz nu-l socoate de origină ungu-rească.

D. O. Densușianu nu se ocupă de origina primitivă a basmului, pe care d. Colan o caută în mitologia greco-romană. Din cuvintele citate însă înțelegem că nu poate fi vorba că poporul nostru („noi“, cum zice d. Colan, cam confuz) să fi luat basmul cu Arghir și Elena din literatura maghiară și în niciun caz pentru prima oară dela Gergey prin Bărac, de oarece exista mai dinainte în basmele romînești.

Deci—în bună parte—nu pare a fi exactă afirmațiunea de mai sus a d-lui Colan. Deasemenea etimologia propusă pentru numele eroinei Ileana Cosinzeana, nu se pare a fi cea mai aproape de adevăr. D. Colan o derivă din Sancta Diana—Sandiana, la care se adaugă silaba Co, ca în „doi feți cotofeți“. Dar nu ne spune de ce se adaugă și nici cum a ajuns Cosinzeana atribut al substantivului Ileana, pe lângă care numai se întrebuintează. Mai aproape de adevăr se pare etimologia propusă de d. Al. Philippide din *semi divina* (Helena Semidivina), deși d. Philippide n'o dă ca „destul de cunoscută“, ci numai ca probabilă. (Vezi discuția amănunțită în Principii de istoria limbii, Iași 1894, p. 138).

De celelalte opere, cum era și natural, d. Colan se ocupă mai puțin. De altfel sînt mult mai numeroase decît le cunoșteam până acum și anume: 7 publicate de autor, la care se adaugă ziarul „Foaia Duminicii“, 3 publicate după moarte și două manuscrise, în care se află 14 opere mai întinse, traduceri și originale, precum și diverse poezii și fragmente de poezii, în plus cîteva opere pierdute. Deci un scriitor foarte productiv. Păcat că a fost lipsit de talent, ceiace a făcut ca numai „Arghir și Elena“ să aibă răsunset și poate nu atît datorită versificației lui Bărac, cît peripețiilor basmului.

D. Colan îl consideră, „alături de A. Pann și Aaron, creator de curent literar“. Care anume curent nu ni se spune. Poate premergători ai curentului poporan, deci ai lui Al. Russo, Vasile Alecsandri și Alexandru Odobescu. Mai ales că adaugă: „Luați în acest sens, sînt primii scriitori poporani în literatura noastră“.

Mai exact Ioan Bărac și Vasile Aaron sînt *popularizatori* de literatură, fie cultă, fie — mai ales — poporană scrisă, de proveniență străină. Iar Anton Pann este, în plus, și un slab culegător de poezii populare. Toți trei au contribuit întru atît la formarea curentului poporan, întru cît au ajutat la formarea gustului pentru asemenea producții poetice. Dar și aceasta prea pușin și nu în direcția cea mai bună, căci Pann a falsificat poezia poporană, iar cei doi versificatori nu s'au îndreptat spre adevăratul izvor al Curentului poporan, spre poezia nescrisă.

Apoi nu lucrau cu voința de a atrage atenția, de a crea un curent, cüm au făcut creatorii autentici ai acestui curent Al. Russo, Vasile Alecsandri și Alexandru Odobescu.

Fără exagerare judecînd, Ioan Bărac are meritul de a fi contribuit la răspîndirea cetitului în limba romînească. Iar traduceri ca „Amlet” — precum înțelegem din studiul d-lui Colan — ne dovedesc că Bărac se putea ridica cu mintea în sferile cele mai înalte. Ceiace-i lipsea, era inspirația poetică, talentul.

În genere, multe idei exacte aflăm, pentru prima oară, despre operele amintite ale lui Ioan Bărac, pe care d. Colan le-a studiat cu multă simpatie și răbdare, reușind să intereseze și să impună pe scriitorul studiat, chiar și estetului cel mai pretențios și pedant.

Un scriitor mai mic este o verigă trebuitoare în lanțul de cauze ce explică o literatură și istoria nu-l poate lăsa deoparte.

Anexele sînt binevenite, avînd în vedere raritatea, în librării a operelor lui Bărac.

Const. N. Stănescu.

* * *

Maurice Bedel. *Molinoff Indre-et-Loire*, Edition N. R. F. Paris, 1928.

Maurice Bedel a lansat un nou roman pe piața literară a Parisului. Pentru mulți acest fel de a vorbi va părea curios. Totuși nimic mai exact pentru a reda *artificiul* apariției și răspîndirii ultimelor noutăți literare în Metropola Franței (am evitat cuvîntul „artă” a cărui delicată utilizare trebuie să păstreze cu totul altă accepțiune).

O operă literară — după concepția marilor institute de editură actuale — trebuie consacrată mai înainte de a fi unanim recunoscută ca o superioară creație de valoare. Un autor trebuie lansat cu persistență, recomandat, elogiât, și — dacă e posibil — prezentat ca un nou gen literar „vivant”, menit a revoluționa sau cel puțin a renova atmosfera obișnuită a anului literar în curs. Nu lipsesc cîteodată chiar manifeste, ce anunță o adevărată tactică inovatoare pentru mentalitatea literară curentă. Dar ceea ce e mai caracteristic pentru acest sistem de predecesoare elogiare, e apariția acelor sumare rînduri — adesea opera unui anonim redactor de ziar, — ce se asemănă atît de mult cu prea-cunoscutele bilete de recomandare din puerila intimitate a vieții noastre oficiale.

Dacă aceste recomandări sînt în majoritatea cazurilor infructuoase și de o enervantă inutilitate, nu voi contesta totuși că ele constituie cîteodată un admirabil itinerar literar; pentru că alături de anonimul ce se ascunde sub titlul marilor cotidiene, înfilnim adesea nume ce constituie unica certitudine a aprecierii critice actuale: Thibaudet, Lefevre, Gide, sau acel curios exemplu de scăpărătoare inteligență și necontestat talent: L. Daudet.

În sfîrșit, pentru a fi scriitor remarcabil nu e suficient să ai numai talent. „Il faut avoir de la chance“.

Tarde a fixat condițiunile intermentalului—fenomen de interdependență și imitație socială—în cele două aspecte ale factorilor determinanți în acțiune: credința și dorința. Dar cît de nuanțat trebuiească astăzi concepute aceste funcțiuni psihice pentru a explica nemărginita varietate a circumstanțelor valorificatoare ale mediului înconjurător!

Maurice Bedel nu a fost un scriitor lipsit de noroc. A dovedit-o îndeajuns prima sa lucrare de mare envergură*, care a trezit o neobișnuită discuție în critica pariziană, depășind limitele metropolei și ale Franței, ca și polemica cu A. Gide în care Bedel a avut toate șansele de succes. O dovedește—dacă mai e nevoie—succesul ce se anunță de pe acum remarcabil, al noului său roman: *Molinoff Indre-et-Loire*.

M. Bedel e fără îndoială un scriitor de talent. Dotat cu imaginație și înzestrat cu spirit critic, el conduce cu distincție și temperament acțiunea vieții pe care o înfățișează, realizînd adesea neașteptate efecte de claritate, de lumină și umbră—dacă se poate spune—în prezentarea atitudinii psihice a personajilor sale.

Molinoff e—subt acest aspect—caracteristic.

Rar e posibil a întîlni un izgonit al soartei dotat cu atîta sînge rece, cu atîta rezervă și demnitate, care adesea te ispitește a vedea în el un sceptic inflexibil și iremediabil.

Nobil prin naștere, aventurier—fără să o dorească,—„cuisinier“ prin fatalitatea destinului, *Molinoff* nu este prin aceasta mai puțin demn și mai lipsit de scrupule. Întimplarea—acest minunat ghid al vieții—reușește să-l smulgă o clipă din mediul asfixiant, pe care i-l destinase soarta, deși nedrept și mult prea inegal pentru el.

Cunoscînd o lungă serie de nobili decăzuți, marchizi depozdați și generali la pensie, mișcîndu-se sfîngaciu în mijlocul acestor umbre fade și incolore, dar înconjurat de marchize fanate și totuși iremediabil insistente, deși întrecuseră cu mult vrîsta la care cu maximum de generozitate își poate cineva opri discretă asupra lor atenția,—*Molinoff* devine obiectul tradiției intime și admirației unanime în cercul nouilor săi cunoscuți de vrîste și nuanțe atît de variate.

Destinul, care i-a fost atît de puțin favorabil în viață, îi oferi

* Jérôme 70° latitude.

de astădată trecător iluzia unei vieți noi în care atmosfera de neatinsă și reținută demnitate înlocuia cu surprinzător succes lacunele vădite ale vieții luxuriante și comode de altădată. Și totuși niciodată Molinoff nu a dorit mai intens să păstreze mai mult această atmosferă, care reînvia palid aspectul vieții sale de altădată.

Molinoff este iubit și admirat. La tandreța inoportună și inutilă a celor trecuți de vrîsta iubirii se adaugă deodată afecțiunea spontană și desinteresantă, pe care o simte pentru el, Françoise, fiica unui modest proprietar din ținutul Loire-ei.

Iubirea aceasta neașteptată a fost o revelație pentru el. Dar iluzia unei eventuale fericiri e intreruptă.

Destinul se răzbună. Atunci cînd începu să dorească permanența acestei iluzii, ce devenise pentru sufletul său—până atunci lipsit de ideal și de dorinți—o adevărată necesitate, inevitabilul se împlină.

Aceiași împlinire—altădată utilă și salvatoare—îl surprinde și dezvăluie în ochii tuturor adevărata lui situație. Deceționat—dacă mai putea avansa o treaptă pe acest drum sincerat, silit să dispară pentru a nu fi obiectul ironiei acelor care altădată îl regalau cu grațiile și atențiile lor inevitabile, Molinoff nu reține pentru el nici dragostea pe care o știa înflăcărată și devotată, renunțînd astfel la tot ce îi amintea această tristă iluzie pierdută.

Molinoff *Indre-et-Loire* nu e un roman psihologic. Molinoff este iubit, admirat și înconjurat cu largă simpatie pentru ținuta lui, pentru înfățișarea-i distinsă și prea puțin obișnuită. El este un minunat povestitor—ne spune autorul—dar povestirile-i, menite a captiva atenția și grația binevoitoare a celor ce-l înconjurau ne sînt redade sumar, ca pentru a nu întîrzia desfășurarea unei acțiuni și așa nu prea intense și accentuate.

Psihologia romancierului francez—dela Anatole France încoace—se pare că nu mai îngăduie aprofundarea sufletului integral și a problemelor conflictului adînc interiorizat, așa cum o redau literatura Nordului și cea a orientului slav.

Și n'ar fi drept să cerem lui Bedel aceiace considerăm lacună generală a literaturii franceze de astăzi. De aceia ne mulțumim cu schița sumară a acestei drame—în orice caz distinctă în decepția ei—și menționăm spiritul de vibrantă vioiciune, pe care îl resimțim aproape la fiecare frază.

Mircea Mancaș

* * *

E. Tchirykoff. *Jeunesse*, Librairie Payot, Paris, 1928.

Nu mi-am putut niciodată explica sentimentul pe care întotdeauna îl am la lectura primelor pagini ale unei cărți nouă. E un sentiment de stranie îngrijorare unit cu o rezervă rece, asemenea aceluia pe care îl ai în fața unui act ce poate deveni fatal în viață.

Cartea, în care îți pui speranțele unei plăceri anticipate, în atmosfera căreia te închizi pentru a-ți dedubla viața—din nefericire adesea redusă și uniformă—poate deveni un prietin în a cărei intimitate îți pregătești spontan confesiuni neașteptate, un adversar pe care ești gata să-l părăsești însoțindu-l de regretul unei cunoștinți inutile, sau numai o modestă preocupare ce sfârșește cu oboseală și indiferență.

Sînt cărți însă, în care această incertă perioadă a primei cunoștinți este departe de a întări acel sentiment de nesiguranță, pe care îl aștepti cu infiore; sînt cărțile în care te simți familiar și intim dela primele pagini, introdus cu abilitate și artă în mijlocul vieții a cărei desfășurare o urmărești cu pasiune și nerăbdare.

O asemenea carte este romanul lui Tchirykoff „Jeunesse“. Incălzit dela primele fraze de atmosfera unei vieți, în care energia alternează cu afectivitatea gradată, fin nuanțată și adesea exagerată, „Jeunesse“ este romanul tinereții aprinse, nestăpînite.

În definiția tinereții, entuziasmul și afectivitatea intensă dar fluidă și variabilă constituie note esențiale.

Guenady Tarkhov, eroul principal al romanului, este un minunat exemplu de afectivitate instabilă, deși adesea înălțată până la pasiune. Iubind până la idealizare chipul imaculat și puritatea desăvîrșită a adolescentei Natașa Sergheievna, el întrerupe brusc cursul acestei calde dar potolite afecțiuni, pentru a o înlocui în scurte intervale cu pasiunea sălbatecă și sensuală a captivantei frumuseți, Kaleria Vladimirovna. Ce admirabil tip de variată complexitate în gesturi, atitudini și acțiuni, această adorabilă Kaleria! Mai mult decît odată tînărul Guenady, cuprins de focul acestei irezistibile tentații plină de viață se aruncă—înving—la picioarele ei, cerîndu-i, împlorînd-o chiar—să rămîie aceiași pentru el, întotdeauna. Dar totul e în zadar.

Vă amintiți poate de un aproape identic exemplar feminin din „Pan“, romanul nordicului Knut Hamsun. Erwarda Mack, fiica unui modest proprietar de țară, nu strălucește prin frumusețea ei, nici prin averea sau caracterul ei superior. Și totuși, dotată cu o rară expresivitate, care la ea devine aproape organică, capricioasă până la auto-mutilare, expansivă citeodată dar rece și reținută mai totdeauna, ea este—deși lipsită de pasiunea nestăpînită a Kaleriei—același exemplar de forță nebănuită și neînfrîntă

*

Tinerețea e epoca iluziilor și a rătăcirilor sentimentale. Drumuri străbătute de-atîtea ori în sensuri atît de variate; reveniri însoțite de lacrimi și suferinți, de jurăminte și făgăduinți, sfărmate subt ochiul iubitei la cea mai neînsemnată jignire a amorului-pro-priu atins.

Pentru că dincolo de nemulțumiri și lacrimi, de suferințe și regrete se înalță puternic și nestăvilit sentimentul de jertfă, în totul

desinteresat. El creiază o anumită distincție vieții de adolescent, el înconjoară într'un parfum propriu orice activitate, pe care mai târziu o privim cu răceală și indiferență.

Dar nicăiri jertfa aceasta nu apare mai dureroasă decît acolo unde obiectul ei e sentimentul de afecțiune duiosă, sinceră și entuziastă. Este atît de mare, de puternică, forța acestui sentiment, este atît de dureroasă jertfa pe care o implică renunțarea lui, că fără voe ne simțim înduioșați atunci cînd—arestat pentru un vag delict politic presupus—eroul acestei vieți de tinerețe e smuls din brațele prietinei decise să îndure aceiași viață mizerabilă de celulă pentru a-l revedea.

Descrierea momentelor de libertate este condusă cu viguros talent și intuiție verosimilă și adecuată. Iar în afară de aceste însușiri caracteristice, stilul lui Tchirykoff, ușor și colorat, curgător și ornat, oferă impresia lecturii unui nou, dar tot atît de talentat Turgheniev.

În literatura rusă de azi Tchirykoff este o excepție. În mijlocul preocupărilor menite a reda cu precizie realitatea unei vieți sdruncinate adînc și transformate radical, el ne oferă momente de liniște și poezie, de tinereță duiosă, întretăiată din cînd în cînd de acțiunea înflăcărată a unei pasiuni istovitoare.

Mircea Mancaș

Charles Blondel, *Introduction à la psychologie collective*
Collection Armand Colin, Paris, 1928.

S'a dovedit cu prisosință că „homo psychologicus“ al psihologiei tradiționale n'a fost decît o abstracțiune sterilă. E deci lucru firesc ca această psihologie individualistă, „robinsoniană“, să cedeze astăzi mereu în fața unor concepții noi. Sociologismul e însă cel mai avantajat; psihicul individual e explicat de multe ori prin ideia de colectivitate.

Dar mai caracteristic pentru gîndirea contemporană e faptul că sociologismul—o simplă ipoteză de cercetare a domeniului vieții psihice—își revendică astăzi, cu oarecare temeritate, dreptul de a cuprinde într'o explicațiune integrală și unitară mai multe serii de fenomene spirituale. Astfel, pe lîngă o concepție sociologică în psihologie, mai există alta în teoria cunoașterii, în etică, în pedagogie, în drept, în istorie și chiar în estetică. Se poate vorbi de un „pansociologism“.

Rezultate mai evidente a dat sociologismul, în primul rînd în psihologie. Curentul psihologiei sociologice—reprezentat astăzi în deosebi prin Halbwegs, Duprat și Davy—a ajuns să stabilească o condiționare sociologică al vieții mentale. S'au dat însă soluțiuni divergente și uneori brutale.

Dar fecunditatea acestei teorii nu presupune în mod necesar și o legitimare deplină a sa. Au răăm în psihologia colectivă încă

multe controverse, părți obscure, exagerări și ipoteze ratate. Există o idee comună, dar e interpretată și utilizată în moduri variate.—Sociologismul e în genere un curent de gândire intens, promițător, dar nu tot atât de deslușit. Înainte de a pătrunde în el, e nevoie de un ghid. Utilitatea „introducerii” lui Blondel e pe deplin justificată.

*

În prima parte găsim o analiză a concepțiilor lui Comte, Durkheim și Tarde. Divergența celor trei teorii e evidentă; totuși, Blondel e îndreptățit să conchidă după o solidă argumentare științifică—că în esență, ele conțin o idee fundamentală comună: Individul e profund socializat; realitatea psihică necesitează o condiționare sociologică. Comte, Durkheim și Tarde au acordat o importanță deosebită psihologiei colective fiindcă au preconizat că există o strînsă legătură între individual și colectiv. Comte a considerat psihologicul individual ca o îmbinare a particularităților biologice cu caracteristicile mentale imprimate de colectivitate. După Durkheim, individul e complet subordonat societății. Reprezentările individuale nu sînt decît reflexe ale reprezentărilor colective. Psihologia e în funcțiune de sociologie. Tarde reduce însă sociologia la psihologie. Există, după el, o continuitate între individual și social, dar într-o ordine genetică inversă celei susținute de rivalul său Durkheim. Individualul și colectivul se întrepătrund. Pentru Tarde—ca și pentru Durkheim—individualitatea umană e dedublă într-o individualitate superioară, mentală, post-socială. Cele trei doctrine nu sînt decît nuanțări diferite ale aceleiași idei centrale. Ele sînt numai etape ale dezvoltării punctului de vedere sociologic în psihologie.

Contribuția originală a lui Blondel se remarcă mai mult în a doua parte a volumului, cînd trece la o analiză concretă a vieții mentale spre a desprinde cu multă dibăcie concluzia convingătoare că viața sufletească a individului e supusă, sub toate aspectele sale, unei continue și intense înrîuriri sociale. Sistemele de noțiuni și de reprezentări presupun o participare a colectivității. Experiența individuală se inserează în experiența colectivă. Memoria personală e numai un aspect al memoriei colective. Cît de sugestivă e afirmațiunea lui Blondel: „...au sein de l'immensité impersonnelle de l'espace temporel, les incidents de notre vie individuelle se disposent comme autant de points qui ne diffèrent des autres que par leur situation“... Afectivitatea e cea mai mult socializată. Sentimentele se dezvoltă normal numai într'un cadru social. Există o necesitate de comuniune afectivă. Există un conformism și un convenționalism afectiv impus de societate. Mai mult: există chiar o tehnică emoțională, un ritual afectiv.

În privința socializării voinții se pot găsi considerațiuni suficiente în articolul „Les volitions“, scris de Blondel în tratatul de psihologie a lui G. Dumas. (vol. II).

Dar individualul nu se grezează numai pe social, ci în mare parte și pe specific. Unde e vorba de specific intervine psiho-fiziologia și psihologia diferențială. Care sînt limitele și raporturile dintre aceste discipline? Care e rolul psihologiei colective? Răspunsul lui Blondel e convingător: Cînd e vorba de știință complectă, organizată, considerată din punct de vedere static, psihologia colectivă are loc între psihologia fiziologică și psihologia diferențială. Cînd va fi vorba de organizarea cercetării psihologice, deci de un punct de vedere dinamic, atunci psihologia colectivă va trece pe primul plan. S'ar putea ajunge astfel, la o îmbinare fecundă a celor trei tendinți divergente.

*

Volumul lui Blondel are un titlu prea modest. El și-a depășit scopul de simplă îndrumare și sistematizare a metodelor psihologiei colective; a luat aspectul plin de interes al unei sinteze constructive. Caracterizările sale stringente și aproape definitive sînt complectate cu un punct de vedere personal. Originalitatea sa e prudentă și bine consolidată datorită unui larg spirit științific. Stilul său e sugestiv colorat și antrenant. Blondel a fost consecvent: prin aceleași calități se ilustrează nu de mult timp „La psychanalyse“ (1924) și „La mentalité primitive“ (1926).

Radu Luca

Pierre Mendousse, *L'âme de l'adolescente*, Paris, Félix Alcan, 1928.

Titlul acestui volum e desigur nou și seducător. Psihologii s'au ocupat în ultimul timp de sufletul adolescentului în genere și numai indirect au comis indiscreția de a pătrunde în sufletul enigmatic al adolescentei. Se vorbește astăzi despre o problemă psihosocială a tinerimii, dar numai rareori se fac diferențieri după sexe. E de altfel un curent explicabil, fiind întreținut în deosebi de psihologia evoluționistă actuală și de concepție bergsoniană a psihismului.

Bibliografia—în această direcție—tinde să devină din ce în ce mai copioasă. E destul să înregistrăm—ca studii mai reprezentative și mai cunoscute—celebra „Psychologie des Jugendalters“ a lui Eduard Spranger, „L'âme de l'adolescent“ (1910) a lui Mendousse și chiar „Adolescence“ a lui Stanley Hall sau Compayré.—Deasemenea a fost discutată și chestiunea pubertății feminine, a comportărilor fiziologice ale adolescentei, dar nu s'a ajuns decît în mod incidental la considerațiuni psihologice propriu zise. Lucrarea lui Mendousse prezintă însă avantajul de a fi mai complectă și de a fi coordonat unele date răslețe într'o consistentă monografie de psihologie pură.

Dar sarcina lui Mendousse e grea. El trebuie să pătrundă

în ascunzișurile unei vieți sufletești caracterizată tocmai prin vicisitudini și contradicții izbitoare. Adolescența prezintă aproape toate caracteristicile adolescentului; ridicate însă la o potență maximă. Sufletul ei e o continuă devenire, o împletire bizară de antagonisme și ezitări. Oricît de minuțios și perspicace ar fi un psiholog în experimentările și observațiunile sale, ar fi temerară ideea că ar putea să prindă, în formule abstracte tocmai ceiace e mai individual și mai refractar generalizărilor. Ar fi poate mai prudent să credem că psihologia comparată, ar trebui să cedeze studiul adolescenței, psihologiei diferențiale, care ne oferă mai multe garanții de exactitate. Varietatea inepuizabilă a sufletelor de adolescente întrezărite în afitrea romane celebre, ar justifica poate îndeajuns această rezervă.

*

Mendousse a întrebuițat cu multă dibăcie metoda anchetelor și a chestionarelor. A comparat și a sistematizat rezultatele; a tras apoi concluziuni parțiale sau generale. Și astfel a degajat—cu oarecare aproximație tipul mijlociu al adolescenței.

Mai interesant e însă aspectul dinamic, evoluția și chiar revoluția prin care trece psihicul adolescenței. Astfel, o fată, înainte de a deveni adolescentă, trece prin „l'âge de disgrâce“. Intre 11 și 14 ani, fetele sînt în genere turbulente, susceptibile, neascultătoare, foarte emotive și chiar curioase. E vrîsta primelor nuanțări specific feminine. E preludiul sfios și neliniștit al pubertății. Neo-puberele manifestă o ciudată nestabilitate sufletească. E criza de formare.

Urmează apoi „l'âge d'indécision“. Incep „les vaines tendresses“. Intre 14 și 17 ani, fetele simt nevoia unei continue delectări afective. Pasiunea feminină de mai tîrziu e deghizată acum într'o drăgălășenie și gingășie plină de farmec. Incepe a se desvolta spiritul romanțios și visător. Sensibilitatea devine mai avidă. Neo-adolescența își economisește o energie afectivă pe care o va risipi mai tîrziu cu mai multă sau mai puțină prodigalitate.

Dar perioada de criză, de contradicții și dibuiri chinuitoare se transformă apoi în „l'âge de grâce“. Dela 18 ani, femeia începe a da dovadă de oarecare maturitate afectivă. Incep gîndurile serioase. Sexul masculin devine din ce în ce mai obsedant. Acum femeia simte acel inevitabil „l'appel à l'amour“. Dar ceiace o deosebește de bărbații de aceeași vrîstă sînt nuanțele mistice și idealiste din amorul său. E discutabil. Realitatea ar putea pleda și pentru o femeie sensuală.

Intre 18 și 22 de ani, frumusețea feminină își atinge punctul său culminant. „La beauté du diable“ atrage după sine un interesant și chinuitor cortegiu de nuanțări sentimentale. Dar femeia se maturizează: devine mai practică; se adaptează pe deplin realității. Instinctul matern imprimă însfirșit o formă definitivă psihicului feminin.

Intemeiat și pe alte observațiuni—tot atât de juste, Mendousse e destul de îndreptățit să combată educația modernă a adolescențelor. Femeia e intelectualizată; e chinuită. Educația ar trebui să valorifice în primul rînd feminitatea. Dar iarăși e discutabil dacă acest antifeminism este sau nu inoportun pentru spiritul vieții contemporane. Problemele pe care le inspiră cartea lui Mendousse, s'ar înmulți însă la infinit. Ori, aceasta nu e decît un argument în favoarea interesului și a fecundității ideilor cuprinse în ea.

Radu Luca

* * *

Hans Fehr, *Recht und Wirklichkeit*, (Einblick in Werden und Vergehen der Rechtsformen), Das Weltbild, Potsdam, 1928.

Nici o disciplină științifică, pentru ași legitima existența, nu are nevoie mai mult decît dreptul, să dovedească în primul rînd că corespunde pe deplin realității. Tendința de a acomoda norma de drept variatelor condițiuni ale vieții sociale e poate aspectul cel mai caracteristic al evoluției dreptului. Drept și realitate: o problemă obsedantă, aproape banală pentru tehnica juridică, dar de multe ori, nu tot atât de solubilă.—Așa dar, Hans Fehr își ia în-sărcinarea să trateze o problemă juridică fundamentală, interesantă, dar anevoioasă. El nu vrea să ne dea o soluție—ceiace ar fi imposibil—ci evidențiază numai cîteva din aspectele evoluției formelor de drept, spre a desprinde în urmă cîteva concluziuni hotărîtoare.

Dar scopul acestui volum nu e de a consuma chestiunea propusă, într'un mod savant. „Recht und Wirklichkeit“ e în primul rînd o mică enciclopedie juridică. Stilul ei simplu, clar, concis, cu oarecare merite de vulgarizare sistematică, ideile sale originale și totuși modest enunțate, n'ar putea să justifice cîtusi de puțin impresia superficială că avem a face cu o lucrare oarecum ratată. Posibilitatea popularizării, simplitatea, nu exclud consistența, ci dimpotrivă o presupun.

*

Hans Fehr începe și sfîrșește volumul cu o idee fundamentală: concepția dreptului trebuie să fie inserată totdeauna într'o concepție generală asupra realității. E o idee ce pare a-l obseda; autorul o enunță la fiecare pas cu riscul chiar de a o transforma într'un refren plictisitor. Dar e o idee semnificativă; concepția juridică—pe care Hans Fehr o preconizează numai întîmplător și fragmentar—poate fi caracterizată în sensul unui evoluționism, al unui relativism și realism cu oarecare nuanțe inevitabile de romanticism. E o îmbinare a tuturor teoriilor moderne de drept. Ea exclude concepția statică, enegetică și în deosebi orice reminiscențe de formalism tradițional.

O altă idee caracteristică pentru studiul lui Fehr o întâlnim atunci când el conchide că dreptul germanic e mai ușor adaptabil realității decît dreptul roman. Dreptul germanic are un sens mai dinamic, mai funcțional: e mai aproape de viața socială modernă. Totuși, dreptul roman a învins.

Importantă ar mai fi întrucîtva și ideea că norma de drept nu rezultă din litera legii, ci dintr'o convingere, dintr'o conștiință juridică (*Rechtsüberzeugung*). Dreptul e prin excelență un fenomen social. Aici se pot vedea înclinațiunile autorului pentru concepția sociologică a dreptului.—Se găsesc deasemenea și cîteva discuțiuni sumare asupra atmosferei juridice de azi, asupra dreptului sovietic, dreptului american, etc.

Un cetitor pretențios ar putea însă imputa lui Hans Fehr defectul de a fi relevat prea multe chestiuni și de a fi trecut prea superficial pe deasupra lor. Nu s'ar putea renunța chiar la aprecierea cam severă că subiectul a fost întrucîtva sacrificat.

Radu Luca

Revista Revistelor

Lumea universitară germană și literatura franceză

Încă în 1919, André Gide exprimă această cugetare profundă: „Declarați pretutindeni că Germanii ne de-testă și faceți tot ce vă stă cu putință ca s'o meritați, dar nu înțelegeți că dimpotrivă slăbiciunea lor constă tocmai din faptul că nu reușesc să ne urască”. Din punct de vedere intelectual, André Gide avea dreptate. În lunie 1922 Victor Klemperer profesor la Dresda afirmă într'un articol în „Revue de Genève” că astăzi ca și mai înainte, romaniiștii germani lucrează cu o imparțială abnegație la cunoașterea tot mai deplină a literaturii franceze” și deploră o nesuficiență documentare franceză datorită atunci greutății de-a cumpăra, rezultat al deprecierii monedei germane. De asemeni Ernst-Robert Curtius, profesor la Universitatea din Bonn în 1922 în momentul de tensiune maximă a politicii franco germane declară că „cu toată izolarea economică și în ciuda naționalismului provocat de ocupația provinciilor renane, pretutindeni în Germania constată stăruirile neîntrerupte a clasei intelectuale pentru a se ține la curent cu producțiile artistice, literare și filosofice ale Franței actuale.

Pe măsură ce, de la 1924 relațiile dintre aceste două popoare devine tot mai amicale, toate universitățile și toate conferințele din ultimii cinci ani, glorifică geniul spiritului francez în toate manifestările în știință, filosofie, literatură, artă, poezie, precum și în agricultură, comerț ori industrie. Toate acestea dovedesc că lumea universitară germană este departe de

a fi refractară la o cunoaștere obiectivă a gândirii franceze și că putem nădăjdui într'o viitoare și complectă apropiere, pe teren intelectual, a Franței și a Germaniei.

(Emile Chautriot. *La Revue Mondiale*).

Viitorul Umanității

Prima condiție pentru ca evoluția umanității să continue este ca să se îndepărteze de materialismul care pare s'o atragă, și să se îndrepte dimpotrivă către contemplație și gândire dezinteresată. În prezent și din nefericire umanitatea și materialismul merg împreună. Acest pericol al inegalității tot mai mare dintre puterea omului și viața sa spirituală este de extremă importanță pentru viitorul umanității.

Astăzi omul a devenit însfirșit stăpînul naturii și a știut să utilizeze resursele pe care le oferă pentru ameliorarea vieții sale și pentru asfințirea poftelor sale. Dar esența problemei o găsim în modul de a-și întrebuința puterea în lume și din genul de viață care trebuie să rezulte din atita progres.

Este evident că rezolvarea acestei probleme nu ne incumbă nici nouă nici poate chiar copiilor noștri.

(E. M. Yoad *Harper's Magazine*).

Marie Laurencin portretistă

Portretele alcătuiesc partea cea mai însemnată din opera lui Marie Laurencin. Chipul omenesc, dar chipul omenesc reinventat după principiile universului său, alcătuiește preferința sa. Marie Laurencin simplifică în portretele sale nasul de oare ce după

estetica sa, suprimă unghiurile. Asemănarea cu modelele sale nu rezultă dintr'o reproducere exactă a trăsăturilor; în unele portrete cum este de pildă acela al lui André Gide asemănarea pare mai de grabă a fi a vocii ori a stîlului decît a detaliilor fizice.

În general modelele lui Marie Laurenceu sînt înalte; svelte cu ochii mari și negri fără nas și sprincene. Rochiile simple sînt rose, bleu ori mauve. Dacă căutăm sursa inspirației acestei pictor o vom găsi mai degrabă decît la Luvru în vasta sa colecție din «Le Journal des Demoiselles».

Intr'un pasăgiu citat din acest jurnal ni se pare că cetim descripția unei eroine anticipate a lui Marie Laurencin.

În afară de femeii tinere și elegante ea mai pictează fetițe frumoase și delicate din clasa acelor care ignorează tot ce nu este lux ori plăcere. Sînt fetițele Contesei de Ségur.

Dar toată această pictură conține un grăunte indefinisabil de perversități și din toate aceste femei capricioase, delasate de tot ce constituie utilul și chiar indiferente emană un mister elegant și neliniștitor.

(Marcelle Auclair. *Les Annales*).

Căsătoriile se vor încheia în ceruri

Iconoclastia și luarea în satirică deriziune a celor sînte este un procedeu literar extrem de ieftin și mai cu samă naiv. Este un subiect așa de nenorocit în el însuși încît chiar talentele veritabile eșuează. Francezii, oameni cu tact și gust, de mult au renunțat la asemenea manopere literare, bune doar pe vremea unui Voiture, astăzi însă totdeauna inoportune. Englezii și Germanii persistă în acest gen ingrat. Teatrul lui Bernard Shaw e plin de înscenări bisericofobe. În Germania, un pictor zugrăvea o madonă care ține pe copilul Isus în brațe cu picioarele în față și capul în spate, administrîndu-i o strășnică corecțiune la popò. Nimbul fecioarei stă, deranjat, într'un peș, iar nimbul victimei a și căzut pe jos. (Querschnitt). În aceiași revistă găsim o piesă de teatru unde Magdalena vorbește la telefon, tapează pe Dumnezeu și pe toți sfinții de bani pentru notele furnizorilor, dă sfaturi tuturora și reușește să convingă mai

măriile cerului în toate chestiunile. Sîntu Petru apare ca un personaj șovăitor, care în toate chestiile e pentru ambele teze. Iar Bunul Dumnezeu e puțin cam ramolit, cam o-bosit, cam indignat de atîta răspundere, indignat că toate gafele îngerilor și Apostolilor se sparg finalmente în capul lui. La un moment dat, Magdalena îi cere să facă o minune subî cuvînt că e atotputernic. Dar «Moșulică»—cum îi zice ea—răspunde foarte corect, că, fiind atot puternic, are, printre alte facultăți, și pe aceia. de a nu face minuni.

Dar, bineînțeles, în cele din urmă—ca totdeauna—cedează acestei femei frumoase care face ploaia și timpul frumos în Paradis. Dar închee sceptic cu cuvintele: «Facă cerul să ies cu fața curată din această încurcătură».

(Walter Hasenclever. *Querschnitt*).

O mică scrisoare asupra miturilor

O doamnă întrebă pe Paul Valéry într'o scrisoare dacă crede în Dumnezeu, dacă își analizează visele (cum face orice om de bună condiție în Europa Centrală), însfirșit dacă crede în Mituri, și ce crede anume despre ele.

Poetul astfel întrebat, răspunde la ultima chestiune. Desigur iubește miturile și le dă o valoare considerabilă.

Poate chiar mai mare decît realității, sau mai bine zis, decît celeilalte realități, căci și mitul este una, poate chiar mai primitivă decît cea dintăiu. «La începutul începuturilor, a fost Fabula»—vroia odată Paul Valéry să scrie. «Miturile sînt sufletul acțiunilor noastre». Faptele curente sînt corpuri care, fără mit, devin simple cadavre.

Ș'apoi mitul e un mijloc excelent de reconciliere cu nebunia umană. Nu există discurs, oricît de incoherent oricît de lipsit, în aparență, de înțeles logic, care să nu aibă unul mitic. Mitologia dă sens realităților celor mai subtile care dorm în fundul sufletelor.

«Ce am fi noi—închee poetul—fără de ajutorul a ceiace nu există? Desigur, prea puțin lucru, și spiritele noastre ar lincezi fără treabă dacă fabula, ipotezele și problemele metafizice n'ar popula cu ființe și imagini fără obiecte profunzimile: tenebrele noastre naturale».

(Paul Valéry. *Nouvelle Revue Française*).

Prezidentul Hoover în America de Sud

Pe cînd consiliul Societății Națiunilor, reunit la Lugano, tînde să aplaneze conflictul dintre Bolivia și Paraguay iar Conferința Panamericană de la Washington urmărește aceeași operă de conciliare, d. Hoover, de-abea ales prezident al Statelor Unite, se imbarcă pe vasul Maryland cu destinația America de Sud. Această călătorie, în care prezidentul va vizita Chili, Argentina, Brazilia, Peru are o semnificație particulară și în multe privinți trebuie considerată ca reprezentînd un program. Ceiace guvernul Statelor Unite urmărește în primul rînd, e desigur o mai mare dezvoltare a raporturilor economice între cele două Americi. Anglia e încă în fruntea traficului maritim al Americii de Sud și tot ea are investite acolo cele mai mari capitaluri.

Pentru a facilita importarea materiilor prime, de care are nevoie, petrol și fructe din Columbia, cupru din Chili, cauciuc din Brazilia, Statele Unite au interes să dezvolte liniile de comunicație cu fiecare din statele furnizoare și să facă să beneficieze aceste linii de tarife speciale. Dar călătoria prezidentului are și o tîntă mai îndepărtată.

Statele Unite au adoptat o anumită atitudine individualistă care îndepărtîndu-le de Europa, considerată ca buclucașă și nesigură, le îndeamnă să-și asigure puncte solide de sprijin pe glob și în primul rînd în America cu ajutorul pionierilor, finanțelor, încrușișătoarelor de care dispun.

După ce s'au format prin aluviuni succesive, de vre-o zece ani Statele Unite se închid tot mai mult față de elementele străine. Aceasta, e a doua etapă a istoriei lor. În a treia, vor căuta fără îndoială să se întindă și să roiască înafară.

Dar această politică, prea brutal manifestată, ar risca să provoace în America de Sud puternice rezistenți naționale, din care Statele Unite ar suferi, cu deosebire. Iată de ce, ele caută să închee cu țările din America de Sud legături cît mai strînse, nu numai pentru a se îmbogăți și a vorbi ca stăpîni, ci pentru a face într'o zi, din cele două Americi, o unitate coerentă, un adevărat continent care

să lase în urmă mica Europă fărîmitată și să aibă de fapt, suveranitatea lumii.

Rămîne însă deschisă întrebarea, dacă în concepția prezidentului nu intră în același timp o vastă politică de coordinare între continentul american și cel european, politică care întinzîndu-se de la mările australe la cele occidentale ar fi în același timp o politică de rasă, de civilizație, de bogăție. E îndoelnic însă, dacă în această direcție, fostul dictator al aprovizionării Europei în urma războiului mondial, va fi urmat de opinia publică a țării sale.

Nu trebuie să uităm că Statele Unite nu au aderat la Societatea Națiunilor nici la Curtea de Justiție din Haga. E drept, că au voit în schimb să facă din pactul Kellogg un protocol quasi universal. Dar acest pact nu comportă nici o sancțiune reală și face obiectul unor aprigi discuții în Senatul din Washington. În contrast cu oamenii ca Dawes sau Parker Gilbert e sigur că cei mai mulți dintre fermierii din Middle West sau dintre puritanii Munților stîncosi nu au nici un sentiment pentru Europa sau pentru restul lumii.

Statele Unite sînt fără îndoială puternice. Totul le pare posibil fiindcă totul le-a reușit. Pacea chiar, le pare un ideal realizabil. E însă de dorit ca s'o conceapă ca o sinteză de forțe complementare și de rase gemene și nu ca o pace americană.

(Wladimir d'Ormesson. *Europe Nouvelle*, Decembrie).

Stilul interior al filosofiei lui Bergson

Franța a avut în timpurile moderne șapte mari filosofi: Descartes, Malebranche, Condillac, Maine de Biran, Auguste Comte, Renouvier și Bergson. Cei trei dintăiu, aparținînd secolului al XVII și al XVIII par a fi observat deviza lui Descartes: *Larvatus prodeo* (a trece mascat). Ei au dat o operă considerabilă, cu ochii fixați asupra realității și întorși nu a fi observat vieții interioare, care e obiectul propriu al filosofiei ci dela aceea a vieții lor personale, terenul propriu al unui Montaigne și Rousseau. De aceia, stilul filozofiei lor, poate fi numit obiectiv. În secolul al XIX dimpotrivă, sub influența romantismului, filozofii re-

nuță la «Larvatus prodeo» și asvîr-
lind masca, descopăr fața ca și inima
lor. Filosofia lui Biran e fiica, nu numai
a analizei interioare, dar a practicei
«Jurnalului intim». Auguste Comte,
despre el introspecției și psihologiei
formind totuși filosofia lui printr'o sin-
teză subiectivă și o efuzie de valori
personale, în care viața umanității se
confundă cu vibrațiunea vieții lui
personale. Renouvier nu se mulțu-
mește să ne expue istoria vieții și a
gîndirii sale, ci în critica lui filosofică
și religioasă devine jurnalist, discutînd
dintr'un punct de vedere înalt toate
chestiile mari ale zilei.

Stilul lui Bergson filosoful secolului
al XX, se apropie mai mult de cel
al filosofilor clasici: Descartes, Male-
branche, Condillac.

Pornind de la o concepție puritană
el și-a impus să nu dea publicului
decît opere obiective și controlate.
În contrast cu scriitori iluștri ca Barrès
sau Gide, a căror viață e o continuă
confidență, Bergson suferă ca și Taine
de altfel, de o adevărată egofobie.

Bergson nu poate fi înțeles în seria
actuală, simultană, literară, ci numai
în seria succesivă a filosofilor, pornind
de la Ionieni. Acest filosof al duratei
știe să fie intemporal, și între el și

contemporanii săi literari, nu e un
plan comun. Cugetarea sau viața lui
Bergson comportă un dialog mai
serios cu filosofia timpului său Ra-
vaissou, Lachelier, James și mai in-
tim cu asociaționismul și evoluțio-
nismul englez sau francez (Mill, Spen-
cer, Taine). Dar cu cît ne ridicăm
mai sus în ordinea timpului, atingem
mai bine bazele adînci ale filosofiei
lui. În primul rînd, dialogul cu Spinoza
și Berkeley. Ceiace ar corespunde
în primul rînd aspirațiilor sale, ar fi
un monument filosofic despre care
să se poată spune ceiace Schopen-
hauer spunea despre al lui: e față de
Spinoza ce este Noul Testament față
de cel vechiu. Apoi, mai departe,
într'un fel de regiune a ideilor mame,
dialogul cu Eleații. Totul se întîmplă
ca și cum, pentru Bergson, cel mai
actual gînditor ar fi Zenon, și cea
mai urgentă sarcină aceia de a pleda
cauza eternului Heraclit.

Se spune că discutînd cu cineva
asupra săpăturilor de la Herculaneum și
a posibilității de a se descoperi acolo
o bibliotecă greacă, Bergson ar fi
exclamat: „Ah, dacă s'ar descoperi
vre-o operă a lui Heraclit!“.

(Albert Thibaudet. *Nouvelles lit-
téraires*).

Bibliografie

Jean Breazu, *Edgar Quinet et les roumains*, Impr. „Datina Românească“, Văleni de Munte, 1928.

Luca Vornea, *Lazăr Șăineanu*, Schiță biografică, București, 1928, Editura „Adevărul“ S. A.

Minerva Schaffer n. Cosma, *Modele de cusături românești*, Sibiu, 1928.

Giosue Carducci, *Poezii trad. de Giuseppe Cifarelli*, București, 1928.

Ion I. Nistor, *Zece ani dela Unirea Bucovinei*, Tip. „Glasul Bucovinei“, Cernăuți, 1928.

Ion Pillat, *Limpezimi*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1928.

Nuși Tului, *Tragedia unei idile*, 1928, Chișinău, Tip. Centralei Cooperativelor, Prețul 85 lei.

Anuarul Seminarului Teologic din Huși, pe anii școlari 1923–1928, Tip. și Librăria G. Cerchez, Huși, 1928.

D. D. Patrașcanu, *Un prînz de gală*, București, 1929, Ed. „Națională“ S. Ciornei. Prețul 75 lei.

S. Mihali, *Rapoarte cu privire la lucrările din al patrulea an de funcționare*. Tip. „Cartea Românească“ S. A. Cluj, 1928.

I. V. Luca, *Chimismul ereditar și Selecțiunea Valorilor în liceu*, Botoșani, Tip. B. Saidman, 1928,

Delavrancea, *Patria și Patriotismul*, Ed. Libr. Socec, București.

Caragiale, *Povestind copiilor*, „ „ „

Negruzzi, *Povestind copiilor*, „ „ „

Creangă, *Povestind copiilor*, „ „ „

Eminescu, *Povestind copiilor*, „ „ „

Odobescu, *Povestind copiilor*, „ „ „

Delavrancea, *Apus de Soare*, „ „ „

„ „ *Viforul* „ „ „

Victor Danielescu, *In „Capernaum“ -ul Vieții noastre politice și sociale*, Tirgu-Jiu, Tip. N. D. Miloșescu, 1928, Prețul lei 50.

Dr. I. Bălțeanu, *Apa de băut*, Cunoștinți Folositoare Ed. Cartea Românească“, București, 1928, Prețul lei 5.

Damian Stănoiu, *Necazurile Părintelui Ghedeon*, Ed. „Cartea Românească”, București, Prețul Lei 75.

D-ri N. Poper și C. Răileanu, *Elemente de Hematologie clinică*, Ed. „Cartea Românească”, București, 1928, Prețul 100 lei.

Dr. Josef Westfried, *Instinctul sexual*, Ed. „Cartea Românească”, București 1928, Pr. Lei 120.

Alexandru O. Teodoreanu, *Hronicul Măscăriciului Vălătuc*, Ed. „Cartea Românească”, Buc. 1928, Prețul Lei 60.

Traian George Zaharia, *Elveția*, Cunoștinți Folositoare, Edit. „Cartea Românească”, Buc. 1928, Prețul 5 lei.

G. I. Baboeanu, *Industria Zahărului*, Cunoștinți Folositoare, Edit. „Cartea Românească”, Buc. 1928, Prețul Lei 5.

Artur Gorovei, *Poveste cu Făt-Frumos*, Ed. Casa Școalelor, București, 1928, Prețul 25 lei.

Reviste primite la Redacție

Democrația, No. 11; Graiul Românesc No. 10—11; Revue Internationale du Travail No. 6; Crainicul No. 1; Revista Științifică „V. Adamache” No. 3—4; Pagini culturale, No. 12; Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Turnu-Măgurele, No. 7—9; Corespondența economică, No. 10; Viața Medicală No. 12; Studentul, No. 5; Viața Agricolă No. 21—24; Revista Învățătorimeii române, No. 9—10; Kalende, No. 1—2; Revista Muzicală, No. 1; Mercure de France, No. 730; Bulletin de la Section d'Information et de documentation, No. 24—25; Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie No. 12; Noua Revistă Bisericească No. 11; Natura No. 9; Unu noaptea No. 8; Romă No. 3; Societatea de mine No. 22—24; Înfrățirea românească No. 3—4—5; Biserica ortodoxă română, No. 11; Transilvania No. 12; Glasul Minorităților No. 10—11; Căminul, No. 10; Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations No. 10—11; Revista generală a Învățămîntului No. 9—10; Gîndirea No. 11; Răsăritul No. 3; Tiparnița Literară No. 2; Opoziția No. 8—9—10; Țara noastră No. 48—50; România Militară No. 11; Premiera No. 1—5; Viața Literară No. 95—96; Foaia Tinerimeii No. 21—24; Revista Tinerimeii No. 10—11; Cimpul No. 20—25; Filmul meu No. 21; Arhivele Olteniei No. 39—40; Favonius, Fasc. 4—7; Umanitarismul No. 4.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXVII

(Anul XX, Numerele 10, 11 și 12).

I. Literatură	
<i>Botez Demostene.</i> —Izolare	161
<i>Cazimir Otilia.</i> —Palinodie	48
<i>Îonescu Stejar.</i> —Game (I Fiul Risipitor)	217
<i>Kirițescu Constantin.</i> —Nenea Iancu Dărăscu	270
<i>Petrescu Cezar.</i> —Aranca, știința lacurilor	131
<i>Frotopopescu Dragoș.</i> —Dănciuca, sau cum a murit dobitoaca lui Dumnezeu	95
<i>Ralea D. Mihai.</i> —Memorial (Note de călătorie în Spania	182
<i>Scorțescu Teodor.</i> —Popi (1922)	50
<i>Topîrceanu G.</i> —Parodii (Prohod.—Tristeți provinciale. Cobe).	175
<i>Volin Iurii.</i> —Un oaspete. (Traducere din rusește de A. Frunză)	309
II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate	
<i>Balmuș I. Const.</i> —Iuvenalis în românește	318
<i>Botez I.</i> —Sentimentul răzbunării și supranaturalul în Hamlet.	5
<i>Dimiu Radu.</i> —Judecători și judecăți de altădată.	292

<i>Galaction Gala și Prof. Radu Vasile.</i> —O nouă traducere a Vechiului Testament	88
<i>Mareș Balș Petre.</i> —Complexul lui Oedip la Panait Istrati.	155
<i>Popescu Ion Aureliu.</i> —Dela New-York la San Francisco (I. Regiuni culturale. — II. Aspecte și probleme etnice).	151, 254
<i>Sorin Pavel.</i> —Pasiuni minore	163

III. Cronici

<i>Chernbah Radu.</i> —Etatizarea profesiei medicale. Monopolul de stat al Medicinii. (Supraîncărcarea fără folos a bugetului statului cu cheltueli de serviciu sanitar preventiv și medical' curativ).	326
---	-----

IV. Miscellanea

<i>Nicanor P. & Co.</i> —Secetă sau criză.	188
" " " —Rasputinism. — Ioan Nădejde.—O lămurire.—Lămurire preliminară pe marginea romanului „Game“ de Stejar Ionescu. — „Les Thibault“.—Cronici literare.	332

V. Recenzii

<i>Anuarul Școlii Normale „Vasile Lupu“ din Iași, 1927-28</i> (Ștefan George)	203
<i>Bedel Maurice.</i> —Molinoff Indre-et Loire (Mircea Mancaș)	358
<i>Blondel Charles.</i> —Introduction à la psychologie collective (Radu Luca)	362
<i>Colan Ion.</i> —Viața și opera lui Ioan Barac (Const. N. Stănescu)	355
<i>Fehr Hans.</i> —Recht und Wirklichkeit (Radu Luca)	366
<i>Gladkov Fedor.</i> —Le ciment (R. Luca)	204
<i>Gug-Grand Georges.</i> —L'avenir de la démocratie (R. Luca).	206
<i>Loghin Constantin.</i> —Istoria literaturii române din Bucovina (Const. N. Stănescu).	198

<i>Mendousse Pierre.</i> —L'âme de l'adolescente (R. Luca).	364
<i>Rechetnikov Th.</i> —Ceux de Podlipnaia (Mircea Mancaș).	202
<i>Roșca D. D.</i> —L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art (Octav Botez).	352
<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Hanu Ancuței (Octav Botez)	190
„ „ Demonul tinereței (Octav Botez)	192
<i>Steurman-Rodion A.</i> —O toamnă la Paris (Octav Botez)	355
<i>Tchirykoff E.</i> —Jeunesse (Mircea Mancaș)	360
<i>Teodoreanu O. Al.</i> —Hronicul Măscăriciului Vălătuc (D. I. Suchianu).	349
<i>Wells G. H.</i> —Drumul aristocrației și minunata ei operă socială (D. V. Barnoschi).	193

VI. Revista Revistelor

<i>Auclair Marcelle.</i> —Marie Laurencin portretistă (Les Annales).	368
<i>Chautriot Emile.</i> —Lumea universitară germană și lite- ratura franceză (La Revue Mondiale).	368
<i>Claps Domenico.</i> —Petru Ludovic Palestrina (Emporium)	208
<i>Dumesnil René.</i> —Muzica și mașinismul (Mercure de France)	209
<i>Frisch Efraim.</i> —Legenda lui Tolstoi (Die Neue Rund- schau)	209
<i>Hasenclever Walter.</i> —Căsătoriile se vor încheia în ce- ruri (Querschnitt).	369
Hoover și președinția Statelor-Unite (The American Re- view of Reviews).	210
<i>Janata Gustav.</i> —Simplificarea producției (Printownois)	210
<i>Kawakami K. K.</i> —Ostilitatea chineză față de misionari (L'esprit International)	211
<i>d'Ormesson Wladimir.</i> —Prezidentul Hoover în America de Sud (Europe Nouvelle).	370
<i>Popescu Ioan Aureliu.</i> —Nelinıştea politică din România (Current History).	211
<i>Record L. G.</i> —Corupția politică în campaniile preșe- dințiale (The Independent)	210